

श्रीआगमोदयसमितिप्रत्योदारे, ग्रन्याङ्क ५६.

श्रीमन्मलयगिर्याचार्यकृतविषरणयुत, शुतफेवल्लिथ्रीमन्मद्रवाहुस्वामिसूत्रितनिर्युक्तियुत—

श्रीआवश्यकसूत्रम् । १ अ०(१०) १

(पूर्वभागः)

प्रकाशकः—श्रीआगमोदयसमितिः कार्यवाहकाः—जीवनचन्द्र—साकरचन्द्रः जहोरी ।

३१ पुस्तक मोहय्या निर्णयसागसुद्रणाख्ये कोलमादवीथ्या २६-२८ वसे गृहे

रामचंद्र चैसू भोटगेछारा सुद्रयित्वा प्रकाशितम् ।

वीरसम्पद २४५४

प्रथम १२५०]

विक्रयसंयत् १९८४ ,

वेतन रु. ५-०-०

सन् १९२८

[Rs. 1-0-0

श्रुतकेवलिश्रीमन्नब्रवाहुस्वामिसूत्रितनिर्युक्तियुतः ।

श्रीमदावश्यकसूत्रविवरणं

पान्तु वः पार्श्वनाथस्य, पादपद्मनखांशवः । अशेषाणि सद्भाततमोभैवैकदेतवः ॥ १ ॥

जयति जगदेकदीपः, प्रकटितनिःशेषभावसम्भावः । कुमतपतप्रविनाशी श्रीवीरजिनेश्वरो भगवान् ॥ २ ॥

नतवा गुरुपदकमलं प्रभाषतस्तस्य भन्वशक्तिरपि । आयदपकनिर्युक्तिं विष्टणोमि यथाऽऽगमं दृष्टम् ॥ ३ ॥

यद्यपि च विष्टृतयोऽत्याः सन्ति विधिघ्रास्तथापि विपमास्ताः । सम्प्रति जनो हि जगदीर्घपा नितिविष्टृतिसंरम्भः

तत्र प्रेषायतां प्रवृत्त्यर्थमादौ प्रयोजनादिकमुपन्यसनीयं, अन्यथा न युक्तोऽयमायस्यकप्रारम्भप्रयासः निष्प्रयोजन-
त्वात् कण्टकशाखामर्दनयत्, निरभिधेयस्योत्काकदन्तपरीक्षायत्, असम्बद्धत्वाद्दश दाहिमानि पद्मपूजा इत्यादिवाक्ययत्

स्वेच्छाविरचितशास्त्रवेद्वेत्याशङ्कतः प्रेक्षावन्तो न प्रवर्तेरन्, तथा मङ्गलमप्यादौ वक्तव्यं, अन्यथा कर्तॄणां श्रोतॄणां चाविघ्नेनेष्ट-
फलसिद्ध्ययोगात्, उक्तं च—“प्रेक्षावतां प्रवृत्त्यर्थं, फलादित्रितयं स्फुटम् । मङ्गलं चैव शास्त्रादौ, वाच्यमिष्टार्थसिद्ध्ये ॥१॥”
तत्र प्रयोजनं द्विधा—परं अपरं च, पुनरेकैकं द्विधा—कर्तृगतं श्रोतृगतं च, तत्र द्रव्यास्तिकनयमतपर्यालोचनायामागमस्य
नित्यत्वात् कर्तुरभाव एव, तथा चोक्तम्—“एषा द्वादशाङ्गी न कदाचिन्नासीन्न कदाचिन्न भवति न कदाचिन्न भविष्यति
ध्रुवा नित्या शाश्वती” इत्यादि, पर्यायास्तिकनयमतपर्यालोचनायां चानित्यत्वादवश्यंभावी तत्सद्भावः, तत्त्वपर्यालोच-
नायां तु सूत्रार्थोभयरूपत्वात् सूत्रापेक्षया त्वनित्यत्वात् कथञ्चित्कर्तृसिद्धिः, तत्र च सूत्रकर्तुरनन्तरं प्रयोजनं सत्त्वानुग्रहः,
परम्परं त्वपवर्गप्राप्तिः, उक्तं च—“सर्वज्ञोक्तोपदेशेन, यः सत्त्वानामनुग्रहम् । करोति दुःखतप्तानां, स प्रामोत्यचिराच्छिवम् ॥१॥”
तदर्थप्रतिपादकस्य भगवतोऽर्हतः किं प्रयोजनमिति चेत्, उच्यते, न किञ्चित्, कृतकृत्यत्वात्, प्रयोजनमन्तरेणाथप्रतिपा-
दनप्रयासो न समीचीन इति चेत्, न, तस्य तीर्थकरनामकर्मविपाकोदयप्रभवत्वात्, वक्ष्यति च—“तं च कंहं वेइज्जइ?;
अगिलाए धम्मदेसणाए उ’ (तच्च कथं वेद्यते?, अगलान्या धर्मदेशनयैव) इति । श्रोतॄणामनन्तरं प्रयोजनमावश्यकश्रुत-
स्कन्धार्थपरिज्ञानं, परम्परं निःश्रेयसावाप्तिः, कथमिति चेत्, उच्यते, इह ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षः, सम्यगवबोधपुरस्सरं साव-
द्यानवद्योगनिवृत्तिप्रवृत्तिभ्यां सवितुः खरकिरैर्जलार्द्रादिशक्तिकायाः सलिलकणानामिव कर्मपरमाणूनामवयवशोऽपग-
मसम्भत्वात्, ज्ञानक्रियात्मकं चावश्यकं, उभयस्वभावत्वात्, तयोश्च ज्ञानक्रियोरवासिर्विवक्षिताऽवश्यकश्रुतस्कन्ध-
श्रवणतो जायते, नान्यथा, तत्कारणत्वात् तदवाप्तेः, अत एव भगवंतो भद्रबाहुस्वामिनः परमकरुणापरीतचेतस एदे-

शुगीनसाधूनामुपकाराय आवश्यकस्य व्याख्यानरूपामिमां निर्युक्तिं कृतवन्तः, अन्यथा समयवपरिज्ञानाभावात् शिष्याणां मोक्षपथप्रवृत्त्युच्छेदप्रसङ्गे, कारणोदेय कार्यसिद्धिभावात्, आह च भाष्यकृत्—“नाणकिरियादि मोक्खो तम्मयमायसस्यं जओ तेण । तणस्सणाणांभो कारणओ फज्जसिद्धिस्सि ॥१॥” [ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षो यत्तस्मान्मायसस्यक । ततः तस्याख्यारम्भः, कारणतः कार्यसिद्धिरिति ॥१॥] (भा) ततः श्रोतृणामपि परस्परया मुक्तिभावाद् भवति तेषां परं प्रयोजनं निःश्रेयसायाधिरिति प्रयोजनवान् आवश्यकप्रारम्भप्रयासाः, अभिषेयं सामायिकादि, तेषामेवास्मिन् ग्रन्थे सविस्तरमभिधा-
 स्समानत्वात्, उभयन्धस्तु द्विधा—उपायोपेयभावलक्षणो गुरुपर्यैकमलक्षणश्च, तत्रापि तर्कानुसारिणः प्रति, तद्यथा—यद्यन-
 रुपापक्षमापश्यकमुपायः उपेयं सामायिकादिपरिज्ञानं, मुक्तिपदं या, तस्याध्यतः पारम्येण भावात्, तथाहि—अस्मात् समयकृसा-
 मायिकाद्यर्पपरिज्ञानं भवति, सति च तस्मिन् समयगदर्शनादिवैमस्य क्रियाप्रयस्य, ताभ्यां प्रकर्षेण ताभ्यां मुक्तिपदमाप्तिरिति,
 गुरुपर्यैकमलक्षणस्तु सम्बन्धः उपोद्घातनिर्युक्तौ ‘उद्घेसे निदेसे य निगमे’ इत्यादिना ग्रन्थेन स्वयमेव निर्युक्तित्वा प्रप-
 ष्येन वस्यते । अत्र कश्चिदाह ननु अधिगतशास्त्रार्थानां स्वयमेव प्रयोजनादिपरिज्ञानं भविष्यतीति निरर्थक एव शास्त्रादौ
 प्रयोजनाद्युपन्यास इति, न, अनधिगतशास्त्रार्थानां प्रवृत्तिहेतुतया सफलत्वात्, अथ प्रेक्षायतां प्रवृत्तिनिश्चयपूर्विका
 भवति, न च प्रयोजनादायुक्तेऽपि अनधिगतशास्त्रार्थानां तन्निश्चयोपपत्तिः, यद्यनस्य बाह्यार्थं प्रति प्रापण्यभावात्,
 न च सदायतः प्रवृत्तिरुपपत्ता, प्रेक्षापक्षाधितिप्रसङ्गात्, ततः कथं सार्थकता अधिभूतप्रयोजनाद्युपन्यासस्य ?, तदेतद-
 परिभावितभाषितं, यद्यनस्य बाह्यार्थं प्रति प्रामाण्यभावात्, अन्यथा सकलव्यवहारोच्छेदप्रसङ्गे, विजृम्भितं चान्न

प्रपञ्चतो धर्मसङ्ग्रहिणीकादाविति ततः परिभावेनीयं, अथ यदि वचनस्य बाह्यार्थं प्रति प्रामाण्यं तर्हि अत एव सम्य-
गभिधेयादिपरिज्ञानभावान्निरर्थिका शास्त्रे प्रेक्षावतां प्रवृत्तिः, फलाभावात्, प्रवृत्तौ हि फलमभिधेयादिपरिज्ञानं, तच्चाधि-
कृतप्रयोजनाद्युपन्यासत एव सिद्धमिति, तदेतद्वालिशविजृम्भितं, अधिकृतेन हि प्रयोजनाद्युपन्यासेन प्रयोजनादी-
नामधिगतिर्भवति सामान्येन, नाशेषविशेषपरिज्ञानपुरस्सरा, अधिकृतप्रयोजनाद्युपन्यासस्य सामान्येन प्रवृत्तत्वात्,
'सामान्यनिष्ठं हि वचः सामान्यं प्रतिपादयति, विशेषनिष्ठं विशेषम्' अतो वचनप्रामाण्यादधिकृतप्रयोजनाद्युपन्यासवाक्यतः
सामान्येन प्रयोजनादिकेऽधिगते कथं नु नाम अस्माकं सविशेषं सामायिकादिपरिज्ञानं स्यादिति विशेषपरिज्ञानाय भवति
प्रेक्षावतां शास्त्रे प्रवृत्तिः, अन्यच्च—यदि वचनस्याप्रामाण्यमभ्युपगम्यते तथापि न काचिद्विवक्षितार्थक्षतिः, संशयतोऽपि
प्रवृत्तिभावात्, तथाहि—अनेनाधिकृतप्रयोजनाद्युपन्यासेन तद्विषयसंशय उपजन्यते, संशयश्च द्विधा—अर्थसंशयोऽनर्थसंश-
यश्च, तत्रार्थसंशयो यथा—यदि वृष्ट्यादिसामग्री ततः सम्भवति शस्यनिष्पत्तिः, अनर्थसंशयो यथा—(यदि) विषमिदं यो
भक्षयति स म्रियते, तत्रानर्थसंशयात् न कस्यचित्सचेतसः प्रवृत्तिः, अनर्थतः संशयस्यापि विभ्यत्त्वात्, अर्थसंश-
यस्तु प्रेक्षावतोऽपि प्रवृत्त्यङ्गं, अनर्थकशङ्काया अभावात् फलस्य च केपाद्विदर्शनात्, न चायमधिकृतप्रयोजनाद्युपन्यास-
जनितः संशयोऽनर्थसंशय इति भवति प्रेक्षावतां प्रवृत्तिरिति न किञ्चिदनुपपन्नम् ॥ सम्प्रति मङ्गलमुच्यते, यतः—श्रेयांसि
बहुविघ्नानि भवन्ति, उक्तं च—“श्रेयांसि बहुविघ्नानि, भवन्ति महतामपि । अश्रेयसि प्रवृत्तानां, क्वापि यान्ति विनायकाः ॥१॥”
अयमपि च आवश्यकानुयोगो निर्युक्तिरूपः परमपदप्राप्तिबीजभूतत्वात् श्रेयोभूतः ततो मा भूस्तत्र विघ्न इति तदारम्भे विघ्न-

विनायकोपशान्तये मङ्गलमुपन्यस्यते, तच्च शास्त्रस्यादौ मध्येऽवसाने च भवति, न युक्तो मङ्गलत्रयोपन्यासः, आदिमङ्गलेनैवा-
 भीष्टार्थस्य सिद्धत्वादिति चेत्, तदसम्बद्धं, आदिमङ्गलमात्रादभीष्टार्थसिद्ध्ययोगात्, तथाहि-आदिमङ्गलं विवक्षितशा-
 स्त्रस्याविघ्नेन पार गच्छेयुरित्येवमर्थः, मध्यमङ्गलमवगृहीतयास्त्रार्थस्थिरीकरणार्थः, अन्तमङ्गलं शिष्यमक्षिप्यपरम्परया
 शास्त्रस्याव्यवच्छेदार्थम्, सर्वं च-“तं मंगलमार्हप मङ्गलं पञ्चतप य सत्थस्स । पढमं सत्थत्थाऽविगयपारगमणाय
 निदिदं ॥ १ ॥ (भा. १३) तस्सेव य येज्जार्थं मग्गिमयं जंतिमपि तस्सेव । अवोच्चिसिनिमित्तं सिससप-
 सिस्साइवंसरस ॥ २ ॥ (भा. १४) अत्र ‘सिस्सपसिस्साइवंसरस्से’ति प्राकृतत्वात्पृतीयार्थे पष्ठी, ततोऽयमर्थः-तस्यैव
 शास्त्रार्थस्य शिष्यप्रक्षिप्यादियद्येनाभ्ययच्छिषिर्भूयादित्येवमर्थमन्तमङ्गलमिति, तत्रादिमङ्गलम् ‘आभिणिबोहियनाणं
 सुयनाणं वेवे’त्यादि, ज्ञानपञ्चकस्य परमङ्गलत्वात्, मध्यमङ्गलं ‘यंदण चिद किइक्कम्म’मित्यादि, घन्द-
 नस्य विनयरूपत्वाच्चस्य चाभ्यन्तरतपोभेदत्वात् तपोभेदस्य च मङ्गलत्वात्, पर्यन्तमङ्गलं ‘पच्चक्खण’मित्यादि,
 प्रत्याख्यानस्याद्यतपोभेदत्वेन मङ्गलत्वात् । स्यादेतद्-इदं मङ्गलत्रयं शास्त्राद्विन्नमभिलं वा, किञ्चातः !, एवमय-
 थाऽपि दोषः, तथाहि-यदि भिलं ततः शास्त्रस्यामङ्गलत्वप्रसङ्गो, मङ्गलाद्विन्नत्वात्, तदन्यवस्त्वन्तरयत्,
 यच्च स्वरूपेणामङ्गलं तदन्यमङ्गलोपन्यासेनापि मङ्गलीकर्तुमशक्यं, स्वभावस्य श्यावयितुमशक्यत्वात्, न खलु काच-
 स्वरूपेणैवैदूर्यमणिः सन् केनापि वैदूर्यमणीक्रियते, ततो निरर्थको मङ्गलोपन्यासो, मङ्गलत्वकार्योकरणात्, अथ
 मङ्गलीकर्तुमशक्यस्यापि मङ्गलमुपादीयते तथा लोकप्रचुरेः तर्ह्यनवस्याप्रसङ्गः, तथाहि-यथा प्रागमङ्गलस्य सतः शास्त्र-

स्य मङ्गलमुच्यते एवं मङ्गलान्तरमपि वक्तव्यम्, आद्यमङ्गलाभिधानेऽपि तस्य तथैवामङ्गलत्वात्, एवं मङ्गलान्तराभिधानेऽप्यन्यमङ्गलान्तरमभिधातव्यं, न्यायस्य समानत्वात्, तत्राप्यन्यदित्यनवस्था, अथाभिन्नमिति पक्षः तर्हि शास्त्रमेव मङ्गलमित्यन्यमङ्गलोपादानमनर्थकं, अमङ्गले हि मङ्गलमुपादीयते, यस्तु स्वत एव मङ्गलं तत्र किं मङ्गलविधानेन ?, नहि शुक्लं शुक्लीक्रियते, नापि स्निग्धं स्नेह्यते, अथ मङ्गलभूतस्याप्यन्यमङ्गलमुपादीयते तर्हि तेनापि मङ्गलीभूतस्यान्यमङ्गलमुपादातव्यं, मङ्गलरूपत्वाविशेषात्, तत्राप्यन्यदित्यनवस्था, अथ मा भूत् प्रस्तुतार्थक्षितिरित्यनवस्था नेभ्यते तर्हि शास्त्रस्यामङ्गलत्वप्रसङ्गः, कथमिति चेत्, उच्यते, इह यथा शास्त्रं स्वतो मङ्गलमपि अन्यमङ्गलनिरपेक्षममङ्गलं, अन्यथा अन्यमङ्गलोपादाननैरर्थक्यप्रसङ्गे, यदि हि अन्यमङ्गलनिरपेक्षमपि तन्मङ्गलं भवेत् तर्हि नान्यमङ्गलमपेक्षेत, स्वतः समर्थस्यान्यव्यपेक्षाया अयोगात्, अन्यमङ्गलव्यपेक्षा चेत् नूनममङ्गलता, तस्य स्वरूपत एव मङ्गलस्याप्यन्यमङ्गलशून्यस्यामङ्गलतेति, अनवस्थाऽनिष्टौ मङ्गलममङ्गलं, तद्योगाच्छास्त्रमप्यमङ्गलमित्यमङ्गलता शास्त्रस्येति, अत्रोच्यते, इहाद्यः पक्षस्तावन्नाभ्युपगम्यते, ततोऽनभ्युपगमतिरस्फुतत्वादेव न नः क्षितिमावहति, यदिवा सोऽप्यभ्युपगम्यते, न च प्रागुक्तदोषावकाशः, यतो द्विविधानि जगति वस्तूनि-भाव्यानि अभाव्यानि च, तत्र काचादीन्यभाव्यानीति न तानि वैद्वर्यरूपतया कर्तुं शक्यन्ते, शास्त्राणि तु भाव्यानि, ततः स्वरूपेणामङ्गलान्यपि तानि मङ्गलरूपतया परिगम्यन्ते, मङ्गलस्य स्वपरतद्रूपताऽऽपादने समर्थत्वात्, यथा हि प्रदीपः स्वपरप्रकाशनसमर्थत्वात् स्वं परं च प्रकाशयति, यथा वा लवणं स्वपरलवणिमस्वभावापादने समर्थतया स्वं परं च लवणयति, एवं मङ्गलमपि स्वपर-

मङ्गलकरणसमर्थत्वात् स्वै परं च मङ्गल्यतीति न कश्चिदोपा, द्वितीयपक्षेऽपि न मङ्गलोपादानैरर्थक्यं, शिष्य-
मतिमङ्गलपरिग्रहाय शास्त्रस्यैव मङ्गलत्वावुवादात्, तथाहि-कथं नु नाम विनेयो मङ्गलमिदं शास्त्रमित्येव
गृहीयादिति मङ्गलोपन्यासेन मङ्गलमिदं शास्त्रमिति प्रबोध्यते, न चैवमनवस्था, प्रथममङ्गलोपन्यासे च शिष्य-
मतिमङ्गलपरिग्रहस्य कृतत्वात् अन्यमङ्गलाकाङ्क्षाया निवृत्तेः, न च शास्त्रस्यामङ्गलत्वप्रसक्तिः, अन्यमङ्गलनिरपेक्षस्य
तस्य स्वतो मङ्गलत्वात्, मङ्गल एतन्नुपादीयते न शास्त्रस्य मङ्गलत्वप्रकरणाय, तस्य स्यत एव मङ्गलत्वात्, किन्तु !,
शिष्यमतिमङ्गलपरिग्रहाय, ततः कथमन्यमङ्गलोपादानेऽनवस्थानिष्टो शास्त्रस्यामङ्गलत्वमिति, ननु यवि शास्त्रं स्वतो
मङ्गलं तर्हि यद्यपि मङ्गलमिदं शास्त्रमित्येष न गृह्णाति विनेयस्तथापि तत्स्वकार्यप्रसाधनसमर्थमेव, तस्य तथास्वभाव-
त्वादिति कथमन्यमङ्गलोपादानं न निरर्थकमिति !, तदेतदसम्भवं, अत्रिमायापरिज्ञानात्, इह विचित्रा भायानां
शक्तयः, किञ्चित्तथास्वरूपेण गृह्यमाणं स्वकार्यप्रसाधनसमर्थं यथा सुवर्णं, सुवर्णं हि सुवर्णरूपतया परिगृह्यमाणं
स्वफलप्रदानसमर्थं न लोभादिरूपतयेति, किञ्चित्तथास्वरूपेणागृह्यमाणमपि यथा किञ्चिदनिष्टमन्तःसमुत्पद्यमानाभ्यादिकं,
तच्चि तथास्वरूपेणाधिरितमपि स्वफलं दुःखमुत्पादयति, मङ्गलमपि मङ्गलबुद्ध्या परिगृह्यमाणं मङ्गलफलसाधनायाल
नान्यथा साधुवत्, तथाहि-साधुः सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यपरिणासपरिणतो भावितात्मा क्षान्तिनिधान 'समणं संजयं
वत' मिति वचनात् मङ्गलभूतोऽपि मङ्गलबुद्ध्यैव परिगृह्यमाणः सन् प्रशस्तवेतोवृत्तेर्भव्यस्य मङ्गलकार्यप्रसाधको भवति,
यदि तु तथा न गृह्यते तर्हि तस्य कालुष्योपहतवेतसः सत्त्वस्य न भवतीति, एवं शास्त्रमपि स्वतो मङ्गलमपि सत्

मङ्गलबुद्ध्या परिगृहीतं मङ्गलफलसाधकं, नान्यथा, उक्तं च—“इह मङ्गलमपि मङ्गलबुद्धीए मङ्गलं जहा साहू” (भा० २१) इति, ननु यदि मङ्गलमपि मङ्गलबुद्ध्या परिगृह्यमाणं मङ्गलं नेतरथा तर्हि भवन्मतेन मनःप्रमाणं, यद् यथा मनः सङ्कल्पयते तत्तथोपजायते नेतरदिति, एवं तर्हि अमङ्गलमपि मङ्गलबुद्ध्या परिगृहीतं मङ्गलकार्यकृत् प्राप्नोति, न्यायस्य समानत्वात्, न चैतद् दृष्टमिष्टं वेति, यत्किञ्चिदेतद्, वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात्, मङ्गलं हि स्वरूपेण मङ्गलं ततस्तन्मङ्गलबुद्ध्या परिगृह्यमाणं मङ्गलफलसाधनायालं, स्वतो मङ्गलस्य स्वबुद्धिसहितस्य परिपूर्णसामग्रीकतया स्वकार्योभिनिर्वर्त्तनसमर्थत्वात्, काश्चनयत्, काश्चनं हि स्वतः काश्चनं सत् काश्चनबुद्ध्या परिगृह्यमाणं भवति काश्चनफलकृत्, नान्यथेति, प्रतीतमेतत्, यत्त्वमङ्गलं तत्स्वरूपतो मङ्गलं न भवति, ततः कथं मङ्गलबुद्ध्याऽपि तत्परिगृह्यमाणं मङ्गलकार्यकृत्, नहि लेष्टादि काश्चनबुद्ध्या परिगृहीतं काश्चनफलमुपजनयतीति । ननु यदि शिष्यमतिमङ्गलपरिग्रहाय मङ्गलोपन्यासस्त आदिमङ्गलमेवास्तु, शिष्यमतिमङ्गलपरिग्रहस्य तेनैव कृतत्वात्, किं मङ्गलत्रयोपन्यासेन?, न, विहितोत्तरत्वात्, आदिमङ्गलेन ह्यादौ मङ्गलमतिपरिग्रहः क्रियते, न मध्यमङ्गलमतिपरिग्रहो नाप्यवसानमङ्गलमतिपरिग्रहः, ततस्तत्रापि विवक्षितफलसाधनाय शिष्याणां मङ्गलमतिपरिग्रहो भूयादिति मङ्गलत्रयोपन्यासः, यद्येवं मङ्गलत्रयापान्तरालद्वयममङ्गलमापद्यते, तत्र मङ्गलमतिपरिग्रहाभावात्, नैप दोषः, सम्पूर्णस्यैव शास्त्रस्य त्रिधाविभक्तत्वेनापान्तरालद्वयासम्भवात् मोदकवत्, यथा हि मोदके त्रिधाविभक्ते नापान्तरालद्वयसम्भवस्तथाऽधिकृतशास्त्रेऽपि, तत आदिखण्डमादिमङ्गलेन मङ्गलबुद्ध्या परिगृहीतं मध्यमङ्गलेनावसानमवसानमङ्गलेन, स्वतो मङ्गलं च तदिति स्वस्वफलसाधनाय

प्रभवति, अथ शास्त्रस्य कथं स्वतो मङ्गलता !, उच्यते, निर्जरार्थत्वात्, तथा चात्र प्रयोग-अधिकृतं शास्त्र सकलमपि मङ्गल निर्जरार्थत्वात् उपोयत्, अथ कथमस्य निर्जरार्थतेति चेत्, उच्यते, ज्ञानरूपत्वात्, ज्ञानस्य च कर्मनिर्जरण-हेतुत्वात्, उक्तं च-“ज अक्षाणी कम्मं खवेइ बहुयाहि पासकोठीहिं । तत्राणी तिहिं गुत्तो खवेइ जसासमेसेणं ॥ १ ॥” [यदज्ञानी कर्म उपपद्यति घटुकागिर्यर्षकोटीभिः । तत् ज्ञानी त्रिभिर्गुणैः सपत्ययुच्छासमात्रेण ॥ १ ॥] तस्मात् स्थितमे-
तत्-शास्त्रस्याद्यो मन्त्रेऽग्रसाने च मङ्गलमुपादेयमिति ।

अथ मङ्गलमिति का वाच्यार्थाः, उच्यते, ‘अगु वगु मगु’ इत्यादि दण्डकधातु, ‘उदिता’ इति नम्, मन्त्रयते अधि-
गम्यते प्राप्यते इति यापत् दितमनेनेति मङ्गल “मृदिकन्दिदुण्डिपटिपाटिमन्निवा किमन्दि केतृयमिचयिदेदृद्यलिकलिकमपलि-
गुभयिपयिदिदिदिदुहिदृनुविधितुसिबुस्यनिम्रमेरल’ इत्यलप्रत्यया, अथवा मन्त्रयते-प्राप्यते स्वर्गोऽपवर्गो याऽनेनेति मङ्गल-
‘पुन्नाम्नी’ति करणे षप्रत्ययः, मङ्गो नाम धर्म्मो, तथाऽत्र पूर्ववैयाकरणप्रसिद्धेः, तं वाति-आदत्ते इति मङ्गल, ‘आतोऽनुपसर्गा,
दहायामः’ इति षप्रत्ययः, मङ्गो नाम धर्म्मः धर्म्मोपादानहेतुरिति आया, उक्तं च-‘धंगिज्जयडधिगममइ जेण हियं तेण मंगल
दोइ । अइया मगो धम्मो त जाइ तयं समादत्ते ॥१॥” (भा०) अपरे पुनरेव ऋतुत्पत्तिमाचक्षते-महु भूपाया, मण्डयते-शास्त्र-
मलङ्कियतेऽनेनेति मङ्गलं पूर्व्ययदलप्रत्ययः, अथवा ‘मन् ज्ञाने’ मन्यते-ज्ञायते निश्चीयते विद्याभायोऽनेनेति मङ्गलं, यदिवा ‘मदे
हरे’ माद्यन्ति-विद्याभायेन हव्यन्ति शिष्या अनेन ‘मह पूजाया’ वा मण्डयते-पूजयते शास्त्रमनेनेति मङ्गल, तर्पत्र “धिरलोरलक-
पिंजलयुगलभगल कुन्तलोत्पल कोमलपिङ्गलकाहलादय” इत्यलप्रत्ययो निपातनाच्च विचभित्तरूपनिष्पत्तिः, नैरुक्ताः पुनरेयं-

मां गालयति-अपनयति संसारादिति मङ्गलं, यदिवा मलं-पापं गालयति-स्फेदयतीति मङ्गलं, मा भूत् गलो-विघ्नोऽस्मा-
दिति वा मङ्गलं, सर्वत्र पुण्योदरादिवादिष्टरूपनिष्पत्तिः । तच्च नामादिभेदाच्चतुर्द्धा, तद्यथा-नाममङ्गलं स्थापनामङ्गलं
द्रव्यमङ्गलं भावमङ्गलं च, तत्र यस्य कस्यचिज्जीवस्य अजीवस्य वा मङ्गलशब्दार्थरहितस्य मङ्गलमिति नाम क्रियते तन्ना-
ममङ्गलं, यत एवं तल्लक्षणम्-“यद्वस्तुनोऽभिधानं स्थितमन्यार्थं स्थितमन्यार्थ इति, ‘स्थितमन्यार्थ’ इति तस्माद्-
च तथा ॥१॥” अस्यायमर्थः-“यद्वस्तुनो जीवाजीवादेर्नाम, यथा गोपालदारकस्येन्द्र इति, ‘स्थितमन्यार्थ’ इति तस्य-
गोपालदारकादन्यश्चासावर्थश्च अन्यार्थः तस्मिन् स्थितं, परमार्थतत्त्वदशाधिपे अवस्थानात्, ‘तदर्थनिरपेक्ष’ इति तस्य-
इन्द्रादिनाम्नोऽर्थस्तदर्थः-परमैश्वर्यादिरूपस्तस्य निरपेक्षं तदर्थनिरपेक्षं, तथाहि-इन्द्र इति किमुक्तं भवति?—इदु परमैश्वर्य-
इन्द्रनादिन्द्रः परमैश्वर्ययुक्त इत्यर्थः, एवंभूतेन चार्थेन युक्तमिदं नाम परमार्थतत्त्वदशाधिपे एव वर्त्तते, तस्य तात्त्विकपरमैश्व-
र्ययुक्तत्वात्, गोपालके तु तदर्थशून्यमिति, तथा ‘पर्यायानभिधेय’ इति, इह नाम नामवतोरभेदोपचारात् इन्द्र इति गोपाल-
दारकवस्त्वेव गृह्यते तत्पर्यायैः-शक्रपुरन्दरपाकशासनशतमखप्रभृतिभिरनभिधेयं पर्यायानभिधेयं, न हि गोपालदारकव-
स्त्वन्द्रशब्दवाच्यमपि तात्त्विकेन्द्रवत् शक्रपुरन्दरादिशब्दैरभिधेयमिति, प्रतीतमेतत्, एवंभूतं नाम, प्रकारान्तरेण नाम्नः
स्वरूपमाह-‘यादृच्छिकं च तथे’ति, यदृच्छया निर्वृत्तं यादृच्छिकं, किमुक्तं भवति?—न केवलमनन्तरोक्तलक्षणं नाम,
किन्तु अन्यत्रावर्त्तमानमपि यद् एवमेव यदृच्छया गोपालदारकादेर्नाम क्रियते यथा दित्यो डवित्य इति तदपि नाम, इदं
चोभयरूपमपि प्रायेण यावद्द्रव्यभावि, मेरुद्वीपसमुद्रादिकं हि नाम प्रभूतं यावद्द्रव्यभावि दृश्यते, किञ्चित्त्वन्यथाऽपि,

देवदत्तादिनामवाच्याना विद्यमानानामपि अपरापरनामपरावर्त्तस्य लोके दर्शनात्, यदपि च सिद्धान्तेऽभिहितं 'नाम
 आवकहियं'ति तत् प्रतिनियता जनपदादिसंज्ञामधिकृत्य, यथोचराः कुरव इत्यादि, नाम च तन्मङ्गलं च नाममङ्गलं,
 यदा तु वस्तु वाच्यं विवक्ष्यते तदैवं व्युत्पत्तिः—नाम्ना मङ्गलं नाममङ्गलं, यद्वा नामनामवतोरभेदोपचारात् नाम च
 तत् मङ्गलं च नाममङ्गलं, तच्च नामक्यं मङ्गलं त्रिधा, तद्यथा—जीवविषयमजीवविषयमुभयविषयं च, तत्र जीवविषय
 यथा सिन्धुविषये अग्नेर्मङ्गलमिति नाम, अजीवविषयं यथा लाटदेशे वयरकयलनकस्य मङ्गलमिति नाम, उभयविषयं
 यथा पंदनमालाया मङ्गलमिति नाम, अत्र हि वयरकादीन्यचेतनानि पत्रादीनि तु सचेतनानीति जीवाजीवरूपता
 धन्वन्तमालायाः । तथा सश्रावमाश्रित्य लेप्यकर्मादिष्वसम्भवं बाधित्यावयरदादिषु वा स्वस्तिकादीना स्थापना सा
 स्थापनामङ्गलं, स्थापना वासौ मङ्गलं च तत् स्थापनामङ्गलमिति व्युत्पत्तेः, स्थापनालक्षणं चेद—'यत्तु तदर्थं वियुक्तं तदभि-
 प्रवेण यद्य तत्करणि । लेप्यादि कर्म तत्स्थापनेति क्रियतेऽस्पर्शकालं च ॥ १ ॥' अस्यायमर्थः—तत्स्थापनेत्यभिधीयते,
 यस्मिन्मिस्याह—'वपु' वस्तुनः, तुयन्दो नामलक्षणात् स्थापनालक्षणस्य भेदमाह, 'तुः स्यान्नेदेऽवधारणे' इति वचनात्,
 'तदर्थं वियुक्तं'मिति स वासावर्धश्च तदर्थः—सम्भूतेन्द्रलक्षणाः तेन वियुक्तं—शून्यं तदर्थं वियुक्तं, अथ 'तदभिप्रायेणे'ति
 तस्य—सम्भूतेन्द्रस्याभिप्रायो—बुद्धिरध्यवसायसप्तदभिप्रायस्तेन बहुदर्थेत्यर्थः, कृतमित्यादि गम्यते, कथंभूतमित्याह—यच्च
 'तत्करणि' तस्यैव—सम्भूतेन्द्रस्यैव करणिः—आकृतिराकारो यस्य तत् तत्करणि—सम्भूतेन्द्रसमानाकारं लेप्यादिकमेति
 भावार्थः, वशन्दासदाकृतिशून्यं वाऽवनिधेयादि तत्स्थापना, तच्चाल्पकालं—इत्यरं, वशन्दाद्यावद्रव्यभावि च, एवं

चानुयोगद्वारे—“नामं आवकंहियं ठवणा इत्तरिया वा होजां आवकहिआ वा” भाष्यकारोऽप्याह—“जं पुण तयत्थसुन्नं तंय-
भिप्पाएण तारिसागरं । कीरइ व निरागरं इत्तरमियरं व सा ठवणा ॥१॥” (भा. २५) । सम्प्रति द्रव्यमङ्गलभिधातव्यं, तत्र
द्रव्यमिति—द्रवति गच्छति तांस्तान् पर्यायानिति द्रव्यं, ‘कृद्बहुल’मिति वचनात् कर्त्तरि यः, द्रव्यं च तन्मङ्गलं च द्रव्यम-
ङ्गलं, तल्लक्षणमिदम्—“भूतस्य भाविनो वा भावस्य हि कारणं तु यल्लोके । तद् द्रव्यं तत्त्वज्ञैः सचेतनाचेतनं कथितम् ॥१॥”
अस्यायमर्थः—भूतस्य—अतीतस्य भाविनो वा—एव्यतः भावस्य—पर्यायस्य कारणं—निमित्तं यदस्मिन् लोके तत् तत्त्वज्ञैः—
सर्वज्ञैः तीर्थकृद्भिरितियावत् द्रव्यं कथितं, द्रवति—गच्छति तांस्तान् पर्यायान् अचेतनान् प्राचीनांश्च मुञ्चतीति
द्रव्यमिति व्युत्पत्त्यर्थानुगमात्, तच्च द्विधा—सचेतनमचेतनं च, तत्र सचेतनं अनुपयुक्तपुरुषाख्यं, अचेतनं जशरीरादीति,
उक्तं द्रव्यलक्षणम्, अधुना प्रकृतमुपयुज्यते, द्रव्यमङ्गलं द्विधा—आगतो नोआगततश्च, तत्र आ—समन्तात् गम्यते
वस्तुतत्त्वमनेनेत्यागमः—श्रुतज्ञानं आगममधिकृत्यागमतः, ‘स्थानियपः कर्माधारे’ इति कर्मणि पञ्चमी, यथा प्रासादमारुह्य
प्रेक्षते इत्यर्थे प्रासादात् प्रेक्षते इत्यत्र, आगमापेक्षयेति भावार्थः, आगमस्याभावः आगमस्य एकदेशो वा आगमेन
सह मिश्रणं वा नोआगमः, नोशब्दस्य त्रिव्यप्यर्थेषु वर्त्तमानत्वात्, नोआगममधिकृत्य नोआगमतः, तत्र आगतो
मङ्गलशब्दार्थज्ञाता तत्र चानुपयुक्तः, स हि मङ्गलशब्दार्थज्ञातस्तान्तःकरणतया तज्ज्ञानलब्धिसहितो नोपयुक्त इति
‘अनुपयोगो द्रव्य’मिति वचनात् द्रव्यम्, आह च भाष्यकृत्—“आगमओऽणुवउत्तो मंगलसद्दणुवासिओ वत्ता । तज्जा-
णलद्धिसहिओऽवि नोवउत्तोत्ति तो दवं ॥ १॥” (भा. २६) नन्वागमो मङ्गलशब्दार्थपरिज्ञानमागमः श्रुतज्ञानमिति पूर्वमभि-

जानात् ज्ञानं च भाव इति कथमस्य प्रव्यता !, उक्तं च—“अइ नाणमागमो तो कट्ठ एयं वयमागमो कट्ठ शु ! ।”
 (भा० ३० पृ.) इति, नेच दोषः, ज्ञानं सुपयोगात्मकं भावो, न छत्थिरूपं, ‘चपयोगो भाव’ इति वचनात्, अनुपयुक्तकारणा
 तदुत्पत्तिरहितत्वात् ज्ञानकारणम्, अतो भूतस्य भाविनो वा भावस्य हि कारणमिति व्रन्यलक्षणसम्भवात् ब्रह्ममिति, इदं
 चानमलो ब्रह्ममङ्गलं पूर्ववृत्तिर्भित्तयेर्विधारितं, नवाद्य सप्त, तद्यथा—नैगमः सप्तद्वः व्यवहारः क्रतुसूत्रं सप्तद्वः सममिक्तः
 एवेष्टसप्त, अमीषां द्वावार्थे भावार्थं च स्वस्थाने यस्यामा, तत्र नैगमनया सामान्य विद्योपाध्याम्पुगच्छति, विद्योपाध्द पृथ-
 तिमसत्त्वत्वा इति तन्मतेन एकोऽनुपयुक्त एव ब्रह्ममङ्गलमनेकेऽनुपयुक्ता अनेकानि ब्रह्ममङ्गलानि, आह च साम्यकृतं—
 “एतो मङ्गलमेव नेगा नेगाइ नेगमनयस्स” (भा० ३१ पृ.) । सप्तद्वनयस्तु सामान्यमेवैकं निरवयवमक्रियमभ्युपैति
 तावत्, स हि विज्ञेयादिनः प्रत्याह—विद्योप सामान्याहस्यरैखीद्या न वा !, आद्यपक्षे न विद्योपा, सामान्याह इयति-
 रित्तरात् तदुपपद्यत्, उदिति हि तद्वर्णं दाय्यते दारसदिति प्रत्ययमुत्पादयति, उदिति प्रत्यर्थबोत्पादयति सामान्यमेव तस्य
 तथात्वभावत्वात् न विज्ञेय इति विद्योपस्य खरविगणकस्यता, अथ द्वितीयः पक्षस्तर्हि सोऽपि सामान्यमेव तदव्यतिरिक्तत्वात्
 तत्स्वरूपवत्, उक्तं च—“सामसाओ विज्ञेसो मणोऽणणो व होअ जइ अण्णो । सो नत्थि सपुर्ण्णिवि नअगो सामण-
 नेव तथे ॥ १ ॥” (भा० ३४) तत्र इत्थं केवलसामान्यवादिनस्तस्य मतेन सर्वस्मिन्नपि जगत्वेकमेव ब्रह्ममङ्गलं, सर्वेषां
 ब्रह्ममङ्गलसामान्यादन्यतिरिक्तरात्, सामान्यस्य च त्रिभुवनेऽप्येकत्वात्, आह च भाष्यकृतं—“संगहनयस्स एके सवे
 चिय मङ्गले कोप (भा० ३६ व०) इति, व्यवहारस्तु विज्ञेयवादी, तथा च स सप्तद्वनयं प्रत्याह—विद्योपा एव तात्त्विका-

स्तेषामेव दोहवाहादिक्रियासूपयुज्यमानत्वात्, न सामान्यं तद्विपर्ययात्, न च तत् सदिति प्रत्येतुं शक्नुमः अनुपल-
म्भात्, नहि गवादीनिव विशेषान् शृङ्गाहिकया तेभ्यो व्यतिरिक्तं गोत्वादिसामान्यं पश्यामो, न चापश्यन्त आत्मानं
विप्रलभेमहि, ततः कथं तदभ्युपगच्छामः ? उपलंभव्यवहाराभावात्, उक्तं च-“न विसेसत्थंतरभूयं अत्थि सामन्नमाह
ववहारो । उचलंभवहाराभावाओ खरविसाणं व ॥ १ ॥” (भा० ३५) एवं चास्यापि मतेन नैगमनयस्येव एकोऽनुप-
युक्त एकं द्रव्यमङ्गलं, भूयांसोऽनुपयुक्ता भूयांसि द्रव्यमङ्गलानि, ननु नैगमोऽपि विशेषानिच्छति व्यवहारोऽपि ततः
कोऽनयोः प्रतिविशेषः ? उक्तमेतत् नैगमः सामान्यमिच्छति विशेषांश्च व्यवहारस्तु विशेषानेवेति, सिद्धसेनीयाः पुनः
पंडेव नयानभ्युपगतवन्तः, नैगमस्य सङ्ग्रहव्यवहारयोरन्तर्भावविवक्षणात्, तथाहि-यदा नैगमः सामान्यप्रतिपत्तिपरस्तदा
स सङ्ग्रहेऽन्तर्भवति सामान्याभ्युपगमपरत्वात् विशेषाभ्युपगमनिष्ठस्तु व्यवहारे, आह च सिद्धसेनीयमतमुपसंजिघृक्षुर्मा-
व्यकृत्-“जो सामन्नगाही स नेगमो संगहं गओ अहवा । इयरो ववहारमिओ जो तेण समाणनिहेसो ॥ १ ॥”
(भा० ३९) ततः सिद्धसेनीयाभिप्रायेण पङ्क्तिरेव नयैरागमतो द्रव्यमङ्गलविचारः कर्तव्यः न सप्तभिरिति, ऋजुसूत्र-
स्वभिधत्ते-यदतीतं यच्चानागतं यच्च सदपि परकीयं तदवस्तु, अतीतस्य विनष्टत्वात् अनागतस्य त्वलब्धात्मलाभत्वात्
परकीयस्य चार्थक्रियाकारित्वाभावात्, देवदत्तधनं हि यज्ञदत्तस्य परमार्थतोऽसत् तत्कार्यकरणादिति, प्रतिप्राणि प्रसि-
द्धमेतत्, किन्तु यत् सत् स्वकीयं तदेवैकं वस्तु, ततोऽस्य मतेनैकमेव द्रव्यमङ्गलं न भूयांसीति, उक्तं च-“उल्लुसुयस्स
सयं संपयं च जं मंगलं तयं एकं । नातीतमणुप्पन्नं मंगलमिदं परकं वा ॥ १ ॥ (भा० ४०) ये तु शब्दसमभिरूढेवं

भूता नयाः ते अत्यन्तविशुद्धत्वादागमतो द्रव्यमङ्गलमित्येव मानुमन्यन्ते, तथा च ते आहुः—आगमतो हि द्रव्यमङ्गल-
 मिदमुच्यते मङ्गलशब्दार्थज्ञाता तत्र चानुपयुक्त इति, तदेतत्परस्परव्याहृतं, यदि मङ्गलशब्दार्थज्ञाता तर्हि कथमनुपयुक्तः?,
 अनुपयुक्तश्चेत् कथं मङ्गलशब्दार्थज्ञाता, ज्ञानस्योपयोगात्मकत्वात् तदभावे तस्याप्यभायात्, न स्रष्टु जीवश्चेतनारहित इति
 शक्यं प्रतिपद्युं सचेतसेति, त्वकं च—“जाणं नाणुवचत्तोऽणुवचत्तो वा न जाणई जम्हा। जाणतोऽणुवचत्तोत्ति विंति सदादजो-
 ऽयत्तुं ॥१॥” (भा० ४२) इत्थं चागमतो द्रव्यमङ्गलस्य नयेर्विचारः सूत्रेऽपि साक्षात् सवादी, तथा चानुयोगद्वारेण्वागमतो
 द्रव्यावश्यकमपिकृत्य सूत्रं—“नेगमस्स णं एगो अणुवचत्तो आगमतो एगं दयायस्सय पुत्ति अणुवचत्ता दोत्ति दयायस्सयाई
 तिन्ति अणुवचत्ता आगमन्नो तिन्ति दयावस्सयाइ, एवं जायइया अणुवचत्ता आगमतो तायइयाई नेगमस्स दयायस्सयाई,
 एयमेय वयहारस्सयि, संगहस्स ण एगो वा अणेगो वा अणुवचत्तो वा अणुवचत्ता वा दयायस्सयं वा दयायस्सयाइ पा
 से एगं दयायस्सयं, वज्जुसुयस्स आगमतो एगं दयायस्सयं, पुट्ठुं नेच्छइ, तिण्हं सइनयाणं जाणए अणुवचत्ते अयत्तु,
 कम्हा !, जाइ जाणए अणुवचत्ते न भयइ” इति । त्वक्मागमतो द्रव्यमङ्गलमधुना नोआगमतोऽभिधीयते, तच्च त्रिधा,
 तद्यथा—शरीरद्रव्यमङ्गलं भव्यशरीरद्रव्यमङ्गलं शरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तद्रव्यमङ्गलं च, तत्र यन्मङ्गलपदार्थज्ञस्यापग-
 तजीवितस्य शरीरं सिद्धिशिलातलादिगतं तत्रूतमाधनया घृतमस्मिन् कुम्भे प्रक्षिप्तमासीदित्येव घृतकुम्भ इत्यादिवयती-
 तनयानुपुत्त्या शरीरद्रव्यमङ्गलं, यस्तु घालको नेदानीं मङ्गलशब्दार्थमथमुच्यते अथचावश्यमायत्तां तेनैव शरीरसमु-
 च्छयेण भोत्स्यते स भाविभावनियन्तत्वाद् घृतमस्मिन् कुम्भे प्रक्षप्स्यते इत्येव घृतकुम्भ इत्यादियद् भविष्यन्नयानुस-

रणेन भव्यशरीरद्रव्यमङ्गलं, उभयमपि च नोआगमतो द्रव्यमङ्गलं सर्वथा आगमरहितत्वात्, अत एव सर्वनिषेधवाची नोशब्दोऽत्र प्रतिपत्तव्यः, ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं तु द्रव्यमङ्गलं जिनप्रणीतप्रत्युपेक्षणादिक्रियां कुर्वन् अनुपयुक्तः साध्यादिः, क्रिया हि प्रत्युपेक्षणादिका हस्तपादादिव्यापारविशेषरूपा, ततोऽसावागमो न भवति, आगमस्य ज्ञानत्वात्, शरीरादिचेष्टाधारु तद्विपरीतत्वात्, तामपि यद्युपयुक्तः करोति ततोऽसौ भावमङ्गलं भवति, अनुपयुक्तस्य सा द्रव्यं 'अनुपयोगो द्रव्य'मिति वचनात्, ततः क्रियायाः द्रव्यत्वादनागमत्वाच्च तां कुर्वन् साध्यादिरभेदोपचारात् नोआगमतो ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यमङ्गलं, अत्रापि सर्वनिषेधवाची नोशब्दः, उक्तं च—“जाणयमद्वसरीराइरित्तमिह दधमंगलं होइ । जा मङ्गला किरिआ तं कुणमाणो अणुवउत्तो ॥ १ ॥” (भा० ४६) अथवा यत् भूतचरणकरणपरिणामं ततोआगमतो ज्ञशरीरद्रव्यमङ्गलवत् भूतभावमङ्गलत्वात् ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यमङ्गलं, यदपि बालकशरीरं चरणकरणक्रियापरिणामयोग्यं तदपि प्रागुक्तभव्यशरीरद्रव्यमङ्गलवत् भाविभावमङ्गलत्वात् ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यमङ्गलं, प्रागुक्तं हि नोआगमतो ज्ञशरीरभव्यशरीरे द्रव्यमङ्गले भूतभाविज्ञानपरिणामापेक्षे, चरणकरणक्रियापरिणामस्तु ज्ञानपरिणामांश्चिन्न इति ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तता, यदिया स्वभावत एव शोभनवर्णादिगुणं सुवर्णादि तत् ज्ञशरीरमभ्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यमङ्गलं, आह च भाव्यकृत—“जं भूयभावमङ्गलपरिणामं तस्स वा जयं जोगं । जं वा सहावसोहणवणाइगुणं सुवण्णाइं ॥ १ ॥ तंपि य हु भावमङ्गलकारणओ मङ्गलंति निदिद्धं । नोआगमओ दवं आगमरिहितोत्ति जं भणियं ॥ २ ॥” (भा० ४७-४८) अत्र जं भूयभावमङ्गलंति यत् भूतचरणकरणक्रियापरिणामं

'तरस वा अर्थ जोग'मिति तस्य वा-चरणकरणक्रियापरिणामस्य वयोग्यं शालकाविशरीरं, शेषं सुगमम् । उक्तं द्रव्यमङ्गलं,
 अधुना भावमङ्गलमभिप्रातव्यं, भावस्य च तत्त्वणमिदं-भायो विषयविविक्तक्रियानुभूतियुक्तो हि वै समालयातः । सर्वशेरि-
 म्भाविषविरेन्दनादिक्रियानुभवात् ॥ ३ ॥" अस्यायमर्थः-अयनं भावः, विषयविविक्तरूपेण परिणमनमित्यर्थः, यद्विषा भव-
 तीति भावः, 'सदाविदुनीधुप्रहो नो वे'ति कर्त्तरि णप्रत्यया, विषयविविक्तरूपेण परिणत इत्यर्थः, सर्वशैः सर्गाख्यातः, कोऽसा-
 धित्याह-'विषयविविक्तक्रियानुभूतियुक्तः' वस्तुव्या विषयविता इन्दनम्बलनवीननादिका क्रिया तस्या अनुभूतिः-अनुभयन तया
 युक्तो विषयविविक्तक्रियानुभूतियुक्तः, क इवेत्याह-इन्दनादिक्रियानुभवात्, अत्राविसम्बदात् ज्यलनजीयनादिक्रियापरिग्रहः,
 इन्द्रादियत्-शक्तादियत्, आदिशब्दाज्यलनजीयादिपरिग्रहः, इन्दनादिक्रियानुभवयुक्तेन्द्रादियदिति भावः, अत्र भावतो
 मङ्गलं भावमङ्गलं यद्विषा भावव्याप्तौ मङ्गलं च भावमङ्गलं, तद्य द्विधा-आगमतो भोगागमतश्च, तत्रागमतो मङ्गलपवा-
 र्थस्य ज्ञाता तत्र चोपयुक्तः, 'उपयोगो भावनिर्धेय' इति वचनात्, ननु मङ्गलपदार्थज्ञानोपयोगमात्रेण कथं पुरुषो भावमङ्गलं
 भवति ? न ह्यग्निज्ञानोपयुक्तो भाणवकोऽग्निर्वहनपचनप्रकाशनाद्यर्थक्रियासाधकत्वाभावात्, तदेतदसम्पन्नं, अभिप्राया-
 परिज्ञानात्, संवित् ज्ञानमवगमो भावोऽभिप्राय इत्यनयोर्गमरं, 'अर्थोभिधानप्रत्ययाच्च तुल्यनामधेयाः सर्वप्रधाविनाम-
 विसवादेन स्थिताः' तथाहि-वाद्यः पृथुपुष्पोदराकारोऽर्थोऽपि घट इति व्यपदिश्यते, तद्वाचकमभिधानं घट इति, तज्ज्ञा-
 नरूपः प्रत्ययोऽपि घट इति, तथा च लोके वक्ता-किमिदं पुरो वक्ष्यते !, पदः, किमसौ वक्ति !, घटं, किमस्य चेतसि
 स्फुरति !, पदः, पदं च सति यदग्निरिति ज्ञानं तदव्यतिरेकात् भाणवकोऽप्यग्निः ज्ञानज्ञानिनोः कथं चिदव्यतिरेकात्,

अन्यथा तज्ज्ञाने सत्यप्यसौ नोपलभेत, अतन्मयत्वात्, प्रदीपहस्तान्धवत् पुरुषान्तरवद्वा, बन्धाद्यभावप्रसङ्गश्च, ज्ञाना-
 ज्ञानसुखदुःखपरिणामशून्यत्वात्, आकाशवत्, न खल्वाकाशं ज्ञानाज्ञानसुखदुःखपरिणामरहितं बन्धमोक्षाभ्यां युज्यते,
 तस्मात्कथञ्चिदव्यतिरेको ज्ञानज्ञानिनोः, न च निराकारं ज्ञानं, अनाकारत्वे पदार्थान्तरवत् विवक्षितस्यापि पदार्थस्य
 परिच्छेदाप्रसक्तेः, तदाकारशून्यत्वाविशेषात्, ततो ज्ञानस्याग्राकारत्वात्तदव्यतिरिक्त आत्माऽप्यग्राकार इत्यग्निर्माण-
 वकः, न चैवं दहनपचनप्रकाशनाद्यर्थक्रियाप्रसक्तिः, सर्वस्याग्नेर्दहनाद्यर्थक्रियाप्रसाधकत्वायोगात् भस्मच्छन्नाग्निना व्यभिचा-
 रादिति, नोआगमतो भावमङ्गलं 'सुविशुद्धः क्षायिकादिको भावः', नोशब्दोऽत्र सर्वनिषेधवाची, उक्तं च-मङ्गलसुयज्वलतो
 आगमजो भावमङ्गलं होइ । नोआगमजो भावो सुविशुद्धो खाइयाईओ ॥ १ ॥" (भा० ४९) अथवा-नोआगमतो
 भावमङ्गलमागमवर्जं ज्ञानचतुष्टयं सर्वनिषेधवचनत्वान्नोशब्दस्य, यदिवा यः सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रपरिणामः स न
 आगम एव केवलो नाप्यनागमः किन्त्वागमसम्मिश्र इति नोआगमतो भावमङ्गलं, नोशब्दोऽत्र मिश्रवचनः, आह च-
 " (अहवा) सम्महंसणनाणचरित्तोचयोगपरिणामो । नोआगमजो भावो नोसद्धो मीसंभावंमि ॥ १ ॥" (भा० ५०)
 यदिवा यो भगवदर्हन्नमस्काराद्युपयोगः स खल्वागमैकदेशो, विवक्षिताध्ययनाद्यपेक्षया तस्यैकदेशत्वात्, ततो नोशब्दस्य
 देशवाचित्वात् नोआगमतः स भावमङ्गलं । ननु नामस्थापनाद्रव्येषु मङ्गलाभिधानं विवक्षितभावशून्यत्वात् द्रव्यत्वं च
 समानमतः क एषां प्रतिविशेषः ?, उच्यते, इह यथा स्थापनेन्द्रे लोचनसहस्रकुण्डलकिरीटकरकुलिशधारणशचीसज्जिधान-
 सिंहासनाध्यासनादिजनिततिशयः खल्विन्द्राकारो लक्ष्यते, कर्चुश्च सद्भुतेन्द्राभिप्रायो भवति यथाऽयं मया स्वर्गोधि-

पतिः साक्षादालिखित इत्यादि, ब्रह्म तदाकारदर्शनात् प्रत्ययो यथाऽयमिन्द्रो वर्चत इति, प्रणतिश्रुतश्च फलार्थिनः स्तोत्रं
 प्रवर्चते, फलं च किञ्चिदभीष्टं देयत्तानियोगात् प्राप्तुमर्हति, न तथा नामेन्द्रे नापि ब्रह्मेन्द्रे, ततो नामब्रह्मभ्याम्यामित्यर्थं
 स्थापनाया विधेयः, तर्के च—“आगारोऽभिप्रायो बुद्धी किरिया फलं च पापण । अह दीसइ ठवण्णिदि न तहा नामे न
 दव्विदे ॥ १ ॥ ” (भा० ५१) यथा स ब्रह्मेन्द्रो भावेन्द्रकारणसो प्रतिपद्यते प्रतिपन्नान् वा भावेन्द्रता उपयोगाये-
 क्षायामपि तदुपयोगतामासादयिष्यति अवाप्तयान् वा न तथा नामेन्द्रो नापि स्थापनेन्द्र इति नामस्थापनाभ्यां
 ब्रह्मस्य विधेयः, स्थापनाब्रह्मलक्षणव्यतिरिक्तस्वरूपं तु नामेति ब्रह्मस्थापनाभ्यां नाम्नो विभिन्नता, अपरस्तथाह—माधम-
 झुण्णैकं भाषानामेवार्थकित्याकारित्वात् ये तु नामादयस्ते सङ्कल्पमाश्रयसाक्षात् इति किं तेषामुपन्यासेन ? ,
 तदेतदसम्बन्धं, नामादीनामपि भाष्यत्, वास्तविकत्वात् तेषामपि भाष्यदविशेषेण श्रुततः प्रतीतेः, तथाहि—अयिचिष्टे
 इन्द्रयस्तुन्युच्चरिते नामादिष्वनुष्ठयमविशेषेण प्रतीतिमासादयति, किमनेन नामेन्द्रो विधक्षितः आहोद्विह् स्थापनेन्द्रो
 ब्रह्मेन्द्रो भावेन्द्रो वा इति ? , ततो गमा एत इत्युक्ते कोऽनेन घटो विधक्षितो रक्तः कृष्णः शङ्खाः नीलो वेति श्रुततः
 प्रतीयमानाः सर्वेऽपि तात्त्विकस्वरूपेते नामादयोऽपीति, तथा च एतदेव सर्वेषुपरिहारं भाष्यकृदाह—“इह भावोच्चिय
 वटुं तदत्यसुमेहि किं नु सेसेहि ? । नामादयोऽयि भावा जं तेऽयिहु धत्सुपज्जाया ॥१॥” (भा० ५५) अत्र ‘धत्सुपज्जाया’
 इति इन्द्रादिरूपस्य सामान्यवस्तुनो विशेषः, इतश्च नामस्थापनाब्रह्मणि तात्त्विकानि भावमङ्गलाङ्गत्वात्, तदङ्गता च
 तत्परिणामकारणत्वात्, तथाहि—मङ्गलाभिधानं सिद्धाचभिधानं चोपश्रुत्य भाष्यदर्शयतिमां वा इष्टा भूतयतिमायं भव्य-

यतिभावं वा शरीरं चोपलभ्योपजायते प्रायः कस्याप्यासश्रमुक्तिगामिनः सन्त्यग्दर्शनादिरूपभावमङ्गलपरिणामः, उक्तं च—“अहंवा नामंठवणादवाइं भावमङ्गलंगाइं । पाएण भावमङ्गलपरिणामनिमित्तभावाओ ॥ १ ॥ जह मङ्गलाभिहाणं सिद्धं विजयं जिणिंदनामं च । सोऊण पेच्छिऊण य जिणपडिमालक्खणाइं च ॥ २ ॥ परिनिव्वयमुणिवेहं भवं जइजण सुवण्णमहाइ । दवूण भावमङ्गलपरिणामो होइ पाएण ॥ २ ॥” (मा० ५६-५७-५८) अन्यच्च—यद् वस्तुनोऽसिधानं तद् अभिधेयधर्ममन्तरेण नोपजायते, असिधानाभिधेययोर्वान्यथाचकसम्बन्धेन परस्परमविनाभावित्वात्, अभिधेयधर्मोऽपि च नामादिविचारप्रक्रमे नामाभिधीयते, अभिधेये अभिधानोपचारात्, यश्च प्रतिनियत आकारो घटादिवस्तुनः सा स्थापना, या च तत्तद्रूपतया परिणमनशक्तिः सा द्रव्यं कारणत्वात्, यश्च साक्षात् पुरः परिस्फुरन् प्रतिभासते पर्यायः स भावः, उक्तं च—“अहंवा वत्थुऽभिहाणं नामं ठवणा य जो तदागारो । कारणया से दव्वं कंजावन्नं तयं भावो ॥ १ ॥” (मा० ६०) ॥ ततो यद्गस्तु तन्नामादिवत्तुष्टयात्मकं तदन्तरेण वस्तुत्वायोगादिति तात्त्विकानि नामादीनि । एवं च तात्त्विकनामादिवत्तुष्टयात्मके सर्वेस्मिन्नपि वस्तुनि व्यवस्थिते ये एकैकांशावलम्बिनो नामादिनयाः, तद्यथा—नामनय आह—वस्तुधर्मो नाम तत्प्रत्ययहेतुत्वात्, यद् यस्य प्रत्ययहेतुसात्तद्धर्मो यथा घटस्य स्वरूपादयः, वस्तुनः प्रत्ययहेतुश्च नाम ततो निःसन्दिग्धाविपरीतप्रतीतिसमुद्भवात्, तस्माद्गस्तुधर्मो नाम, यदि पुनर्वस्तुधर्मो नाम न स्यात्, ततस्तद्वस्तु वस्त्वैव न स्यात्, निरभिधेयत्वात् पञ्चभूतवत्, अन्यच्च—वस्तुधर्मत्वाभावे घट इति नाम्नुच्चरिते घट इति प्रतीतिर्निःसन्दिग्धा न स्यात्, प्रतिबन्धाभावात्, किन्तु केषांचित्संशयो यथा किमयमाह ? केषांचित्कवाचिद्विपर्ययो यथाऽनेन पठः प्रोक्त इति, अन्येषां

(अ) प्रतिबन्धं पर्यालोचयत। तद्दर्शनेनानध्यवसायः, यथा यदृच्छया भवेत्प्रतिपत्तिः, जाह्नवः—“संसयविक्रयया वाङ्मन-
 ग्गवशाज्जोद्भवा नहिच्छाए । होज्जत्थे पटिवत्ती न वस्तुधम्मो जजा मारम ॥१॥ (भा० ६२) न चैतत् दृश्यते, तस्मात्
 वस्तुधर्मो नाम, तदेव चेकं तात्त्विकं, तद्वशादेव संकलज्जवहारप्रवृत्तेर्न स्थापनाय इत्येवमुक्ते स्थापनार्थ आह—आकार-
 एव वस्तु, तत्रैव बुद्ध्यभिधानप्रवृत्तिक्रियोपलम्भात्, तथाहि—प्रत्यक्षत आकारयदेव वस्तु परिगृह्यते, तदेव च शब्देनाप्य-
 निधीयते, तत्रैव च पुरुषस्य प्रवृत्तिः, अर्थक्रियामपि च तदेव करोतीत्याकार एव तात्त्विको न नामार्थयः, तथा च
 प्रयोगः—यदाकाररहितं न तद्वस्तु, यथा गगनेन्दीयरं, आकाररहितं च पराभिमतं नामादि, उक्तं च—“न पराणुमयं वस्तु
 आगाराभावजो कपुष्कं ध । वयलमववहारोऽऽभावाजो नाणगारं च ॥ १ ॥” (भा० ६५) अत्र पर्याकेन सुगमं,
 वस्तुतर्जस्य व्याख्यातमिदं—न असाकारं वस्तु उपलम्भाभावात् व्यवहाराभावात् । एवं स्थापनार्थेनोक्ते ब्रह्ममय आह—
 तादृशकोऽपादव्ययरहितं यन्निर्विकारमाविर्भावतिरोमायमात्रपरिणामात्मकं ब्रह्म तदेवैकं तात्त्विकं, तस्यैव प्रत्यक्षवित्तिना
 प्रमाणेनोपलभ्यमानत्वात्, यत्तु तदतिरिक्त्य स्थापनार्थेन प्रोच्यते तदसद्वत्, ब्रह्मातिरेकेणान्यत्साकारस्योपलम्भानाभावात्,
 उक्तं च—“यद्यपरिणाममेतं मोक्षुणागारवरिसणं किं तं । तव्यायवयरद्वियं यत् स्थित निर्वियारं तं ॥ १ ॥ आदिभवावतिरो-
 भायमेतत्परिणामकारणमर्चितं । निष्कं बहुकृत्विन नडोष वेसंताराधनो ॥ २ ॥” (भा० ६६-६७) इति, इतश्च ब्रह्मं
 तात्त्विकं कारणत्वात् नृत्तिपण्डपयःप्रभृतिवत्, यद्याकारं न तद्वत्, यथा गगनकुसुमं, अकारणं च पराभिमतमाका-
 राधीति । एवं ब्रह्मनयेनाभिहिते भावनयः प्राह—भाव एव पारमार्थिको न ब्रह्म, तस्यानुपलम्भात्, न हि नृत्तिपण्ड-

शिवकस्यासकोशकुशूलादिभावेभ्यो व्यतिरिक्तमन्वयिनमर्थं पश्यामः, न चापश्यन्तः प्रतिपत्तुं शक्नुमः, सा प्रापदत्यन्ता-
सतोऽपि षष्ठभूतादेरभ्युपगमप्रसङ्गः, अथ द्रव्यमन्तरेण कथमिव भावानामुत्पत्तिरुपपद्यते ? तस्मादवश्यं द्रव्यमभ्युपग-
न्तव्यं, तदसम्यक्, प्रतीत्योत्पादवादस्य सम्यग्व्यवस्थितत्वात्, तथाहि—पूर्वं भावं कारणत्वेन प्रतीत्योत्तरो भावः समुत्प-
द्यते, पूर्वं च कारणं कार्योत्पत्तिसमये स्वत एव विनिवर्त्तते, तस्य क्षणमात्रावस्थायित्वात्, उत्तरोऽपि च भावस्तदुत्तरभावं
प्रति कारणभावमनुभूय द्वितीयक्षणे न भवति, सर्वभावानां क्षणमात्रावस्थानात्, ‘क्षणिकाः सर्वसंस्कारा’ इति वचनात्,
एवमेकैकांशावलम्बिनो नामादितया मिथ्यादृशः एकांशाभ्युपगमपरतया सम्पूर्णवस्तुसंस्पर्शित्वायोगात्, वस्तुनोऽनेकधर्म-
त्वात्, भगवदर्हन्मतं तु सर्वनयसमूहात्मकमतोऽनेकांशावलम्बि, किन्त्वेकांशविचारप्रक्रमेऽपीतरांशसापेक्षत्वात् सम्पूर्ण-
वस्तुग्राहीति प्रमाणं, तथाहि—नामापि च वस्तुधर्मस्तस्य तत्प्रत्ययहेतुत्वात्, आकारोऽपि तात्त्विकस्तस्य प्रत्यक्षादिना
प्रमाणेनाविसंवादितयोपलम्भात्, द्रव्यमपि च प्रमाणं, तदभावे भावानामत्यन्तासतां खरविषाणस्येवोत्पादायोगात्, भावा
अपि च तात्त्विका द्रव्यस्य विचित्रशक्तिकतया तथा तथापरिणमनभावात्, तथा चाहुः स्तुतिषु गुरवः—“अन्योऽन्यपक्षप्रतिप-
क्षभावाद्, यथा परे मत्सरिणः प्रवादाः । नयानशेषानविशेषमिच्छन्, न पक्षपाती समयस्तथा ते ॥ १ ॥” आद्यस्तुति-
कारोऽप्यवोचत्—“नयास्तव स्यात्पदलाञ्छना इमे, रसोपविद्धा इव लोहधातवः । भवन्त्यभिप्रेतफला यतस्ततो, भवन्त-
मार्याः प्रणता हितैषिणः ॥ १ ॥” ततो नामादयोऽपि भाववत् तात्त्विका इति तेषामप्युपन्यासः ॥

अथ सर्वज्ञशासने सकलनयमूलभूतौ द्वावेव नयौ, तद्यथा—द्रव्यास्तिकनयः पर्यायास्तिकनयश्च, तथा चाहुः श्रीमल्लवा-

दिन.-“सङ्ग्रहविसेससङ्ग्रहयितेसपत्न्यारमूलयागरणी । दयद्विजो य पञ्चयनजो य सेसा विद्यया सिं ॥१॥” [संग्रहविशेषाणां
 संग्रहविशेषप्रसारमूलव्याकरणिनौ । द्रव्यार्थिकश्च पर्यायार्थिकश्च शेषा विकल्पा अनयोः ॥१॥] तत्र नामादिचतुष्टयमध्ये कस्य
 किं सम्मतमिति निरूप्यतां !, उच्यते, नामस्थापनाद्रव्याणि द्रव्यास्तिकनयस्य भावः पर्यायास्तिकनयस्य, कथमिति चेत्, उच्यते,
 इह सिद्धसेनीयास्तावदेवमाहुः-‘सामान्यग्राही नैगमः सङ्गहेऽन्तर्गृतो विशेषग्राही न्यवहारे’ इति पठेय सच्यतो नयाः, तत्र
 सङ्ग्रहो व्यथहारश्च द्रव्यास्तिकनयौ द्रव्याभ्युपगमपरत्वाद्, अतस्तस्य नामादिनितयमभिमतं, एतायास्तु विशेषा-सामा-
 न्याभ्युपगमपरत्वात् यानि कानिचित्साममङ्गलानि तानि सर्वाणि एकं नाममङ्गलं सर्वाणि स्थापनामङ्गलान्येकं स्थापना-
 मङ्गलं सर्वाणि द्रव्यमङ्गलान्येक द्रव्यमङ्गलं, व्यवहारस्तु विशेषग्राहीति प्रत्येकं भिन्नानीच्छति, एवं स्थाप-
 नामङ्गलानि द्रव्यमङ्गलानि चेति, ऋजुसूत्रसब्दसमभिरुदेयभूतास्तु पर्यायाभ्युपगमपरत्वात् पर्यायास्तिकनयः, ततस्तस्य
 भावः सम्मतः, उक्तं च-‘नामादितयं दयद्वियस्त भावो ह पञ्चयनयस्त । संग्रहव्यवहारा पठमगस्त सेसा ह इयरस्त
 ॥ १ ॥” (भा० ७५) सूत्राभिप्रायेण तु ऋजुसूत्रोऽप्यविशुद्धो द्रव्यास्तिकनयस्तस्यापि द्रव्याभ्युपगमात्, तथा भानुयो-
 गद्वाररद्वत्रम्-“उजुस्तुयस्त एगो अणुयचत्तो आगमतो एगं दयावस्तयं, पुहुचं नेच्छइ’ इति, उदेवमुक्तं प्राप्तिकं,
 अधुना प्रकृतमुच्यते-तत्र नोभागमतो भावमङ्गलमनेकप्रकारमुक्तं, अथवा नोभागमतो भावमङ्गलं नन्दी, अथ नन्दी-
 ति कः शब्दार्थः !, उच्यते, ‘बुनदु समृद्धा’ वित्तस्य घातोः ‘उदित’ इति नमि विहिते नन्दन नन्दिः, प्रमादो हर्ष
 इत्यनर्थान्तरं, नन्दिहेतुत्वात् ज्ञानपक्षकादिकमपि नन्दिः, अथवा नन्दन्ति प्राणिनोऽनेनास्मिन् वेति नन्दिः, ‘पदिपटि-

कीर्त्यादिभ्यः' इति इप्रत्ययः, असावपि मङ्गलवच्चतुर्भेदः, तद्यथा-नामनन्दिः स्थापनानन्दिः द्रव्यनन्दिः भावननन्दिश्च, तत्र यस्य जीवस्याजीवस्य वा नन्दिशब्दान्वयार्थरहितस्य नन्दिरिति नाम क्रियते स नाम्ना नन्दिर्नामनन्दिः यद्वा नाम-नामवतोरभेदोपचारात्नाम चासौ नन्दिश्च नामनन्दिः, नन्दिरिति नाम वा नामनन्दिः, तथा सद्भावमाश्रित्य लेप्यक-र्मदिग्व्यसद्भावं चाश्रित्याक्षराटकादिषु भावननन्दिमतः साध्वादेः स्थापना सा स्थापनानन्दिः, अथवा द्वादशविधतूर्यरूप-द्रव्यनन्दिस्थापना स्थापनानन्दिः, द्रव्यनन्दिर्द्विधा-आगमतो नोआगमतश्च, तत्र आगमतो नन्दिपदार्थस्य ज्ञाता तत्र चानु-पयुक्तः, 'अनुपयोगो द्रव्य'मिति वचनात्, नोआगमतस्तु त्रिधा, तद्यथा-ज्ञशरीरद्रव्यनन्दिः भव्यशरीरद्रव्यनन्दिर्ज्ञशरीरभ-व्यशरीरव्यतिरिक्तद्रव्यनन्दिश्च, तत्र यन्नन्दिपदार्थज्ञस्यापगतजीवितस्य शरीरं सिद्धिशिलातलादिगतं तद्भूतभावनया ज्ञशरीरद्रव्यनन्दिः, यस्तु बालको नेदानीं नन्दिशब्दार्थमवबुध्यते अथचावश्यमायत्यां तेनैव शरीरसमुच्छ्रयेण भोत्स्यते स भाविभावनिबन्धनत्वात् भव्यशरीरद्रव्यनन्दिः, ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्ता तु द्रव्यनन्दी द्वादशप्रकार-स्तूर्यसङ्घातः, स चार्थः-“भग्भामकुन्दमदलकडम्बझलरिहुडुककंसाला । काहलि तलिमा वंसो संखो पणवो य वारसमो ॥ १ ॥” (बु. भा०) भावनन्दिर्द्विधा-आगमतो नोआगमतश्च, तत्रागमतो नन्दिपदार्थस्य ज्ञाता तत्र योपयुक्तः, नोआगमतः पञ्चप्रकारं ज्ञानं, तच्चेदम्-

आभिनिबोधियनाणं सुयनाणं सेव ओहिनारणं च । तह मणपल्लवनानं केवलनाणं च पञ्चमर्थ ॥ १ ॥
आ-अर्थभिमुखो नियतः-प्रतिनियतस्वरूपो बोधः-बोधविशेषोऽभिनिबोधोऽभिनिबोध एवाभिनिबोधैर्धिकं, अभिनिबोध-

स्रष्टृत्वं विनयादिपाठान्मुपगमात् 'विनयादिभ्यः' इत्यनेन स्वार्थे इकण्, 'अतिवर्तन्ते स्वार्थे' प्रत्ययकाः प्रकृतिर्लङ्ग्यच-
 नानी'ति वचनादत्र नपुसकता, यथा विनय एव वैतथिकमित्यत्र, अथवा अभिनिमुष्यते अनेनास्मादस्मिन्नेति अभिनि-
 मोधः—तदावरणकर्मक्षयोपक्षमस्तेन निर्युत्तमाभिनिमोधिकं, अभिनिमोधिकं च तत् ज्ञानं च अभिनिमोधिकज्ञानं—इन्द्रि-
 यमनोनिमित्तो योग्यदेवापस्थितयस्तुविषयः सुदृग्प्रतिभासो बोधविशेष इत्यर्थः, तथा अयं श्रुतं—याप्यवाचकभायपु-
 रस्सरीकारेण शब्दसंसृष्टार्थग्रहणेहेतुरुपलब्धिविशेषः, एवमाकारं यस्तु अलघाणार्थक्रियासमर्थं पटशब्दवाच्यमित्या-
 विरूपतया प्रधानीकृतत्रिकालसाधारणसमानपरिणामः शब्दार्थपर्यालोचनानुसारी इन्द्रियमनोनिमित्तोऽवगमविशेष इत्यर्थः,
 श्रुतं च तत् ज्ञानं च श्रुतज्ञानं, अथवा श्रुतवेदनेन अस्मात् अस्मिन् येति श्रुतं—तदावरणकर्मक्षयोपक्षमः, 'कृद्बहुल'मिति
 वचनात् करणादायपि कप्रत्ययः, तज्जनितं ज्ञानमपि श्रुतं, कार्यं कारणोपचारात्, श्रुतोऽसीति वा श्रुतं—आत्मा तदनन्य-
 त्वात् ज्ञानमपि श्रुतं, श्रुतं च तत् ज्ञानं वेति समासः, चक्षुर्दृश्यतयोः स्वामिकालकारणविषयपरोक्षत्वसाधर्म्यापुण्यकक्ष-
 णोन्मायनार्थः, तथाहि—य एव मतिज्ञानस्य स्वामी स एव श्रुतज्ञानस्यापि, 'अस्य महानां तस्य सुयनाणं ज्ञाय सुयनाणं
 तस्य महानाण'मिति पचनात्, ततः स्वामिसाधर्म्यं, तथा यावानेव मतिज्ञानस्य स्थितिकालसायानेव श्रुतज्ञानस्यापि, तत्र
 प्रवाहापेक्षया अतीतानागतवर्त्तमानरूपः सर्व एव फलं आप्रतिपत्तितैत्तकजीवापेक्षया तु पदपट्टिषागरोपमानि समधिकानि,
 तर्कं च—“दो पारे विजयाइसु गयरस विमिड्शुए जइव तां। अइरेणं नरमविं नाणाजीवाण सपज्ज ॥१॥” (भा० २७६२)
 इति फालसाधर्म्यं, यथा च इन्द्रियानिन्द्रियनिमित्तं मतिज्ञानं तथा श्रुतज्ञानमपीति कारणसाधर्म्यं, तथा यथा मति-

ज्ञानमादेशतः सर्वद्रव्यादिविषयं तथा श्रुतज्ञानमपीति विषयसाधर्म्यं, यथा च मतिज्ञानं परोक्षं तथा श्रुतज्ञानमपीति परोक्षतासाधर्म्यं, एवकारस्त्ववधारणार्थः, स च परोक्षत्वमनयोरवधारयति, आभिनिबोधिकश्रुतज्ञाने एव परोक्षे न शेषं ज्ञानमिति, अथ परोक्षमिति कः शब्दार्थः?, उच्यते 'अशूङ् व्यासौ' अश्रुते-ज्ञानात्मना सर्वानर्थान् व्याप्नोतीत्यक्षः, यदिवा 'अशू भोजने' अश्नाति-सर्वानर्थान् यथायोगं भुङ्क्ते पालयति वेत्यक्षो-जीवः, उभयत्रापि 'मावावद्यमि-कमिहिनिकष्यशी'त्यादिना उणादिकसप्रत्ययः, अक्षस्य-आत्मनो द्रव्येन्द्रियाणि द्रव्यमनश्च पुद्गलमयत्वात् पराणि वर्तन्ते, पृथग्वर्तन्त इति भावः, तेभ्यो यदक्षस्य ज्ञानमुदयते तत्परोक्षं, 'पृषोदरादय' इति रूपनिष्पत्तिः, अथवा परैः-इन्द्रियादिभिः सह उक्षा-सम्बन्धो विषयविषयिभावलक्षणो यस्मिन् ज्ञाने न तु साक्षादात्मना तत्परोक्षं, धूमादग्निज्ञानवत्, अथ कथमेतयोरभिनिबोधिकश्रुतयोः परोक्षता?, उच्यते, पराश्रयत्वात्, तथाहि-पुद्गलमयत्वात् द्रव्येन्द्रियमनांस्यात्मनः पृथग्भूतानि ततस्तदाश्रयेणोपजायमानं ज्ञानमात्मनो न साक्षात् किन्तु परम्परयेति परोक्षता, उक्तं च 'अक्खस्स पोगलमया जं दव्वेदियमणा परा होति । तेहिंतो जं नाणं परोक्खमिह तमणुमाणं व ॥ १ ॥' (भा० ९०) अत्र वैशेषिकादयः प्राहुः-नन्वक्षणीन्द्रियाण्युच्यन्ते, 'खमक्षमिन्द्रियं प्रोक्तम्, हृषीकं करणं स्मृत'मिति वचनात्, ततोऽक्षाणां-इन्द्रियाणां या साक्षादुपलब्धिः सा प्रत्यक्षं, अक्षं-इन्द्रियं प्रति वर्तत इति प्रत्यक्षमिति व्युत्पत्तैः, तथा च सति सकल-लोकप्रसिद्धं साक्षादिन्द्रियाश्रितं घटादिज्ञानं प्रत्यक्षमिति सिद्धं, तदेतदयुक्तं, इन्द्रियाणामुपलब्धत्वासम्भवात्, तदसम्भवश्चाचेतनत्वात्, तथा चात्र प्रयोगः- यदचेतनं तन्नोपलब्धा, यथा घटः, अचेतनानि च द्रव्येन्द्रि-

याणि, न चायमसिद्धो हेतुः, यतो नाम द्रव्येन्द्रियाणि निर्धृत्युपकरणानि 'निर्धृत्युपकरणानि' (त० अ० २ सू० १७)
इति वचनात्, निर्धृत्युपकरणे च पुद्गलमये, पुद्गलमये च सर्वमचेतनं, पुद्गलानां काठिन्यानवधोघरूपतया चैतन्य
प्रति धर्मित्यायोगात्, धर्म्यान्तरूपो हि सर्वत्रापि धर्मी यथा काठिन्यं प्रति शुधिधी, यदि पुनरनुरूपत्वाभावेऽपि धर्म-
धर्मिभावो भवेत् ततः काठिन्यजलयोरपि स भवेत्, न च भवति, तस्मादचेतनाः पुद्गलाः, सर्वं च—'बोहसहायम-
मुक्तं विसयपरिच्छेदार्थं च वेद्यता । विवरीयसहायानि य भूयानि जगत्प्राप्तिनिष्ठानि ॥ १ ॥ ता धम्मधम्मिभावो कहमेपसिं
तहडम्मुयगमे य । अणुरूपताभावे काठिसज्जलाण किं भवे ? ॥ २ ॥ (धर्मसमवहणी) इति, नापि सन्निरुद्धौ न कान्तिकता
हेतोः शङ्कनीया, अचेतनस्योपलम्भकारणसक्ययोगाद्, उपलम्भकस्य हि चेतनाया धर्मः, ततः स कथं तदभावे भवितुम-
र्हति ? आह—मस्यस्यधाधितेय प्रतिसा, साक्षादिन्द्रियाणामुपलम्भकत्वेन प्रतीतेः, स्याहि—बद्ध रूपं गृहपुपलम्भ्यते कर्णो
शब्दं नासिका गन्धमित्यादि, तदेतन्महामोहायदब्धान्तःकरणताविलसित, तथाहि—आत्मा शरीरेन्द्रियैः सहान्योऽन्यानु-
वेधेन व्यथस्यितः, ततोऽयमात्मा अमूनि चेन्द्रियाणि इति विवेकमशुक्लन्तो वालियजन्तवः तत्रापि शुष्मादसां कुषाख-
सम्पर्केतः कुषासनासङ्गमः, ततः साक्षापुपलम्भिमकानीन्द्रियाणि इति प्रतिपत्ताः, परमार्थतः पुनरुपलब्ध्या तत्रात्मैव, कथ-
मेतदवसीयते इति चेत्, उपपद्यते, तद्विगमेऽपि तदुपलब्धयार्थानुसरणात्, तथाहि—कोऽपि पूर्वं चक्षुषा विवक्षितमर्थं गृही-
तयान् ततः कालान्तरे दीयविनियोगतश्चक्षुषोऽपगमेऽपि स तदर्थमनुसरति, तत्र यदि चक्षुरेव द्रष्टृ स्यात् ततश्चक्षुषोऽभावे
तदुपलब्धयार्थानुसरणं न भवेत्, न ह्यात्मनाऽसौ अर्थोऽनुमूत किन्तु चक्षुषा, चक्षुष एव साक्षात् द्रष्टृत्वेनोपगमात्, न

चान्येनानुभूतेऽर्थेऽन्यस्य स्मरणं, मा प्रापदतिप्रसङ्गः, अपिच—मा भूच्छब्दोऽपगमस्तथापि यदि चक्षुरेव द्रष्टुं ततः स्मरणमात्मनो न भवेत्, अन्येनानुभूतेऽर्थेऽन्यस्य स्मरणायोगाद्, भवति च स्मरणमात्मनः, चक्षुषः स्मर्तृत्वेनाप्रतीतेः अनभ्युपगमाच्च, तस्मादात्मैवोपलब्धा नेन्द्रियमिति, तथा चात्र प्रयोगः—यो येषूपरतेष्वपि तदुपलब्धानर्थान् स्मरति स तत्रोपलब्धा, यथा गवाक्षोपलब्धानामर्थानामनुस्मर्त्ता देवदत्तः, अनुस्मरति च द्रव्येन्द्रियोपलब्धानर्थान् द्रव्येन्द्रियापगमेऽप्यात्मा, इह स्मरणमनुभवपूर्वकतया व्याप्तं, व्याप्यव्यापकभावश्चानयोः प्रमाणतः प्रतिपन्नः, तथाहि—योऽर्थोऽनुभूतः स स्मर्यते न शेषः तथा स्वसंवेदनप्रत्यक्षेण प्रतीतेः, विपक्षे चातिप्रसङ्गो बाधकं प्रमाणं, अननुभूतेऽपि विषये यदि स्मरणं भवेत्ततोऽननुभूतत्वाविशेषात् खरविपाणादेरपि स्मरणं भवेदित्यतिप्रसङ्गः, तथा द्रव्येन्द्रियापगमेऽपि तदुपलब्धानर्थानुस्मरणादात्मोपलब्धेति स्थितम्, उक्तं च—“केसिंचि इंदियाइं अक्खाइं तदुवलद्धि पच्चक्खं । तन्नो ताइं जमचेयणाइं जाणंति न घडो व ॥१॥ उवलद्धा तत्थाया तव्विगमे तदुवलद्धसरणातो । गेहगवक्खोवरमेऽवि तदुवलद्धाणुसरिया वा ॥२॥” (भा० ९१-९२) अत्र बाशब्द उपमार्थः, अपरे पुनराहुः—न वयमिन्द्रियाणामुपलब्धत्वं प्रतिजानीमहे, किं त्वेतदेव ब्रूमो—यदिन्द्रियद्वारेण प्रवर्तते ज्ञानमात्मनि तत्प्रत्यक्षं, न चेन्द्रियव्यापारव्यवहितत्वादात्मा साक्षान्नोपलब्धेति वक्तव्यं, इन्द्रियाणामुपलब्धिं प्रति करणतया व्यवधायकत्वायोगात्, न खलु देवदत्तो हस्तेन भुञ्जानो हस्तव्यापारव्यवहितत्वात् साक्षान्न भोक्तेति व्यपदेशुं शक्यं, तदेतदसमीचीनं, सम्यक् वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात्, इह हि यदाऽऽत्मा चक्षुरादिकमपेक्ष्य बाह्यमर्थमवबुध्यते तदाऽवश्यं चक्षुरादेः साद्रुण्याद्यपेक्षते, तथाहि—यदा सद्गुणं चक्षुः तदा बाह्यमर्थं स्पष्टं यथाऽव-

स्थितं बोपलभते, यदा तु तिमिराद्युच्चमणनोपानपित्तसदृशोभदेशदवीयस्त्वाद्यापादितविचित्रं तदा विपरीतं संशयितं वा,
 ततोऽवश्यमात्मा अर्थोपलब्धौ पराधीना, तथा च सति यथा राज्ञा निजराजदौवारिकेणोपदर्शितं परराष्ट्रराजकीयं पुरुषं
 पश्यन्नपि समीचीनमसमीचीनं वा निजराजदौवारिकवचनत एव प्रत्येति न साक्षात् तद्वदात्माऽपि बहुरादिनोपदर्शितं
 बाह्यमर्थं बहुरादिप्रत्ययत एव समीचीनमसमीचीनं वा वेत्ति न साक्षात्, तथाहि-बहुरादिना दर्शितेऽपि
 बाह्येऽर्थे यदि सद्यमधिकृतो भवति तर्हि बहुरादिसाहचर्यमेव प्रतीत्य निश्चयं विदधाति, यथा न मे बहु-
 क्षिमिरोपप्लुत नौयानाद्युच्चमणाद्यापादितविचित्रं वा ततोऽवश्यमर्थः समीचीन इति, ततो यथा राज्ञो नाथं मम
 राजदौवारिकोऽसत्त्वात्कापी कदाचनान्यस्य व्यभिचारानुपलम्भादिति निजदौवारिकस्य साहचर्यमवगम्य परराष्ट्रराजकी-
 यपुरुषसमीचीनतावधारण परमार्थतः परोक्षं, तद्वदात्मनोऽपि बहुरादिसाहचर्यगुणवधारणतो वस्तुधायात्म्यावधारणं
 परमार्थतः परोक्षं, नन्विदमिन्द्रियसाहचर्यगुणवधारणतो वस्तुधायात्म्यावधारणमनम्यासदृशानुपगतत्वं, अन्यसदृशमाप
 त्तत्त्वध्यासप्रकर्षसामर्थ्यादिन्द्रियसाहचर्यमनपेक्ष्यैव साक्षादयदुद्भवते, ततस्तत्त्वेन्द्रियश्रितं ज्ञानं कार्यं प्रत्यक्षं न भवति !,
 तदसम्यक्, अन्यसदृशमापन्नस्यापि साक्षादनवबोधत्वं, तस्यापीन्द्रियद्वारेणावबोधप्रवृत्तेरवश्यमिन्द्रियसाहचर्यगुणवधारणात्,
 केवलमनम्यासप्रकर्षवशात् तदिन्द्रियसाहचर्यं क्षटित्वेवावधारयति पूर्वोक्तं वा क्षटित्वेव विनिश्चिनोति, ततः काल-
 सौक्ष्म्याच्चक्षोपलभ्यते, इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यं, यतोऽवश्यमवधारणज्ञानमवधारणपूर्व, ईहा च विचारणारिमिका, विचारक्षेत्रेन्द्रि-
 यसाहचर्यसम्प्लवस्तुधर्माश्रितः, अन्यैकतरविचारामावेऽवधारणज्ञानसम्यग्ज्ञानत्वायोगात्, न खल्विन्द्रिये वस्तुनि च सम्यग्-

विचारिते अवायज्ञानं समीचीनं भवति, ततोऽभ्यासदशापन्नेऽपीन्द्रियसाद्गुण्यावधारणमवसेयं, यदपि चोक्तम्—‘न खलु देवदत्तो हस्तेन भुञ्जानो हस्तव्यापारव्यवहितत्वात् साक्षान्न भोकेति व्यपदेशं शक्यमिति, तदप्ययुक्तम्, दृष्टान्तदार्ढ्य-
नित्कयोर्वैपग्याद्, भोक्ता हि भुजिक्रियानुभवभागी भण्यते, भुजिक्रियानुभवश्च देवदत्तस्य न हस्तेन व्यवधीयते, किन्तु साक्षात्, हस्तो हि कवलप्रक्षेप एव व्याप्रियते, न परिच्छेदक्रियायामिन्द्रियमिवाहारक्रियानुभवेऽपि येन व्यवधानं भवेत्, ततो देवदत्तः साक्षाद्भोकेति व्यवह्रियते, इह तु वस्तूनामुपलब्धिरुक्तनीत्या चक्षुरादीन्द्रियसाद्गुण्यावगमानुसारेणोपजायते ततो व्यवधानात् न साक्षादुपलम्भक आत्मेति । नन्विदं सर्वमूत्सूत्रग्रूपणं, नन्द्यध्ययनसूत्रे हि इन्द्रियाश्रितं ज्ञानं प्रत्यक्षमुक्तं, तथा च तद्ग्रन्थः—“पञ्चक्खं दुविहं पन्नत्तं, तंजहा—इंदियपच्चक्खं नोइंदियपच्चक्खं चे”ति, सत्यमेतत्, किन्त्विदं लोकव्यवहारमपेक्ष्योक्तं न परमार्थतः, तथाहि—यदिन्द्रियाश्रितमपरव्यवधानरहितं ज्ञानमुदयते तल्लोके प्रत्यक्षमिति व्यवस्थितं, अपरधूमादिलिङ्गनिरपेक्षतया साक्षादिन्द्रियमधिकृत्य प्रवर्त्तनात्, यत्पुनरिन्द्रियव्यापारेऽप्यपरं धूमादिकमपेक्ष्याभ्यादिविषयं ज्ञानमुदयते तल्लोके परोक्षं, तत्र साक्षादिन्द्रियव्यापारासम्भवाद्, यत्पुनरात्मन इन्द्रियमग्न्यनपेक्ष्य साक्षादुपजायते तत्परमार्थतः प्रत्यक्षं, तच्चावध्यादिकं त्रिप्रकारं, ततः संव्यवहारमधिकृत्येन्द्रियाश्रितं ज्ञानं प्रत्यक्षमुक्तं न परमार्थतः, अथ कथमेतदवसीयते—संव्यवहारमधिकृत्येन्द्रियाश्रितं ज्ञानं प्रत्यक्षमुक्तं न परमार्थतः, तत्रैवोत्तरसूत्रार्थपर्यालोचनात्, तथाहि—प्रत्यक्षभेदाभिधानानन्तरं तत्र सूत्रं—“परोक्खं दुविहं पन्नत्तं, तंजहा—आभिणिवोहिय-
नाणं सुयनाण”मित्यादि, तत्र आभिनिवोधिकमवग्रहादिरूपमवग्रहादयश्च श्रोत्रेन्द्रियाद्याश्रितास्तत्र वर्णिताः, तद्यदि

ओत्रादीनिद्रयाश्रितं ज्ञाने परमार्थतः प्रत्यक्षं तत्कथमवग्रहादयः परोक्षत्वेनामेऽभिहिताः, तस्मादुत्तरत्रेनिद्रयाश्रितज्ञानस्य
 परोक्षत्वेनाभिधानादवसीयते प्रागिनिद्रयाश्रितं ज्ञानं संबन्धवहातः प्रत्यक्षमुक्तं, न परमार्थतः, आह च भाव्यकृत्—
 “एवमन्तेण परोक्खं लिगियमोहाइयं च पचक्खं । इदियमणोमवं ज्ञं तं संबवहारपचक्खं ॥ १ ॥” (भा० ९५) इति ।
 तथा अयमशब्दोऽयःशब्दार्थः अय-अधोऽधो विस्तृतं वस्तु धीयते-परिच्छिद्यतेऽनेनेत्यवधिः, अथवा अवधिः-मर्यादा
 रूपिष्येव ब्रह्मेण परिच्छेदकतया प्रवृत्तिरूपा तदुपलब्धितं ज्ञानमप्यवधिः, यद्वा अवधान-आत्मनोऽर्थसाक्षात्करणव्या-
 पारोऽवधिः, अवधिश्चासौ ज्ञानं च अवधिज्ञानं, चक्षुष्यः स्वस्वनन्तरोक्तज्ञानद्वयेन सहास्य स्थित्यादिभिः साधर्म्यप्रदर्श-
 नार्थः, तथाहि-यावानेय मतिश्रुतयोरनन्तरमुक्तः प्रवाहापेक्षया अप्रतिपत्तिरूपसत्त्वाधारापेक्षया वा स्थितिकालस्वाधानेवाव-
 धिज्ञानस्यापीति स्थितिसाधर्म्यं, तथा यथैव मतिश्रुते मिथ्यादर्शनोदयतो विपर्ययरूपतामासादयतस्तथाऽप्यधिज्ञानमपि,
 तथाहि-मिथ्याहरेस्ताम्येव मतिश्रुतावपिशानानि मत्तज्ञानश्रुताज्ञानविभक्तज्ञानानि भवन्ति, तर्हि च-आद्यप्रत्यक्षज्ञान-
 मपि भवति मिथ्यात्वसंपुक्तमिति (प्रश्न) विपर्ययसाधर्म्यं, तथा च एव मतिश्रुतज्ञानयोः स्वामी तु पद्यायधिज्ञानस्यापि,
 तथाहि-विभक्तज्ञानिनस्त्रिदशादेः सम्यग्दर्शनायासौ युगपदेव मतिश्रुतायधिज्ञानानां लाभसम्भय इति लाभसाधर्म्यं ।
 तथा परि-सर्वतो भावे, अयनमवः, ‘तुदादिभ्यो नञी’ इत्यधिकारे ‘अकितो वे’त्यनेन औणादिकोऽकारप्रत्ययः, अयनं
 गमनं वेदनमिति पर्यायाः, परि अवः पर्यायाः, मनसि मनसो वा पर्ययो मनःपर्ययः-सर्वतो मनोद्रव्यपरिच्छेद इत्यर्थः,
 अथवा मनःपर्यय इति पाठः, तत्र पर्ययणं पर्ययाः भावेऽस्त्यत्ययः, मनसि मनसो वा पर्ययो मनःपर्ययः-सर्वतस्तत्परिच्छेद

इति, स चासौ ज्ञानं च मनःपर्यवज्ञानं मनःपर्ययज्ञानं वा, अपरे-‘मणपजयनाण’मिति पाठेऽपि मनःपर्यायज्ञानमिति शब्दसं-
स्कारमाचक्षते, तत्रैवं व्युत्पत्तिः-मनांसि-मनोद्रव्याणि पर्येति-सर्वात्मना परिच्छिनत्ति मनःपर्यायं, ‘कर्मणोऽणि’ त्यण्,
मनःपर्यायं च तज्ज्ञानं च मनःपर्यायज्ञानं, यदिवा मनसः पर्यायाः मनःपर्यायाः, पर्याया भेदा धर्मा बाह्यवस्त्वालोचन-
प्रकारा इत्यर्थः, तेषु तेषां वा सम्बन्धि ज्ञानं मनःपर्यायज्ञानं, इदं चार्द्धतृतीयद्वीपसमुद्रान्तर्वर्तिसंज्ञिमनोगतद्रव्यालम्बनमेव ।
तथाशब्दोऽवधिज्ञानेन सहास्य छद्मस्थत्वादिभिः सारूप्यप्रदर्शनार्थः, तथाहि-यथाऽवधिज्ञानं छद्मस्थस्य भवति तथा
मनःपर्यवज्ञानमपीति छद्मस्थसाधर्म्यं, यथा वाऽवधिज्ञानं रूपिद्रव्यविषयं तथा मनःपर्यवज्ञानमपि, तस्य मनःपुद्गला-
लम्बनत्वादिति विषयसाधर्म्यं, तथा यथाऽवधिज्ञानं क्षायोपशमिकभावे वर्तते तथा मनःपर्यायज्ञानमपीति भावसाधर्म्यं,
यथा चावधिज्ञानं प्रत्यक्षं तथा मनःपर्यायमपि, तथाहि-अक्षो भण्यते जीवः एतच्च प्रागेवोपपादितं, अक्षं-जीवं प्रति साक्षा-
द्वर्त्तते यत् ज्ञानं तत्प्रत्यक्षं-इन्द्रियमनोनिरपेक्षमात्मनः साक्षात्प्रवृत्तिमत्प्रत्यक्षमित्यर्थः, तच्चावध्यादि त्रिभेदं उक्तं च-“अक्खो
भन्नइ जीवो वावणभोयणगुणितो जेणं । तं पइ वट्टइ नाणं जं पच्चक्खं तयं तिविहं ॥१॥” (भा. ८९ अक्खो अत्थ.) इति
प्रत्यक्षसाधर्म्यं । तथा केवलमेकमसहायं मत्यादिज्ञाननिरपेक्षत्वात्, मत्यादिज्ञाननिरपेक्षता च केवलज्ञानप्रादुर्भावे मत्यादी-
नामसम्भवात्, ननु कथमसम्भवो यावता मतिज्ञानादीनि स्वस्वावरणक्षयोपशमेऽपि प्रादुःभ्यन्ति ततो निर्मूलस्वस्वावरणवि-
लये तानि सुतरां भविष्यन्ति चारित्रपरिणामवत्, उक्तं च-“आवरणदेसविगमे जाइं विज्जंति मइसुयाईणि । आवरण-
सव्वविगमे कह ताईं न होंति जीवस्सं ? ॥ १ ॥” उच्यते-इह यथा जात्यस्य मरकतादिमणेर्मलोपदिग्धस्य यावन्नाद्यापि

समूलमलापगमस्तावयथा यथा देशतो मलयिलवः तथा २ देशतोऽमिव्यकिरुपजायते, सा च क्वचित् कदाचिरकथञ्चि-
द्भवतीत्यनेकप्रकारा, तथाऽऽत्मनोऽपि सकलकालकलापावलयिनिस्तिलपदार्थपरिच्छेदकर्णेकदक्षपारमार्थिकस्वरूप-
स्याप्यायरणमलपटतिरोहितस्वरूपस्य यावत्साद्यापि नितिलसकर्ममलापगमस्तावद् यथा यथा देशतः कर्ममलोच्छेदस्तथा तथा
देशतस्तस्य विशदितरुजृम्भते, सा क्वचित् कदाचिरकथञ्चिदित्यनेकप्रकारा, एक च—“मलयिजमनेन्यैकिययाऽनेकप्रका-
रताः । कर्मविद्धात्मयिज्ञसिस्तयाऽनेकप्रकारतः ॥१॥” सा चानेकप्रकारता मतिश्रुतादिभेदेनायसेया, ततो यथा मरकतादि-
मणोरशेषमलापगमसम्भवे समस्तास्पष्टदेशाकिच्ययच्छेदेन परिस्तुटकपैकाभिच्यकिरुपजायते तद्वयामनोऽपि ज्ञानदर्शत-
वारिघप्रभायतो निःशेषायरणमहाणावशेषदेशज्ञानव्यवच्छेदेनैकरूपाऽतिपरिस्तुटा सर्वयस्तुपर्यायसाधारकारिणी यिज्ञसि-
रुल्लसति, तथा चोक्तम्—“यथा जालस्य रजस्य, निःशेषमलहानितः । स्फुटैकरूपाभिप्यकिर्विज्ञसिस्तद्वयामनः ॥ १ ॥”
ततो मत्यादिनिरपेक्षं केवलज्ञानं, अथवा शुद्धं केवलं तदावरणमलकलङ्कत्सानवयवगोऽपगमात्, सकलं वा केवलं प्रथ-
मं पयाशेषपदायरणयिगमतः सम्पूर्णोत्पत्तेः, असाधारणं वा केवलमनन्यसहस्रत्वात्, अनन्तं वा केवलं ज्ञेयानन्त-
त्वात्, केवलं च तद् ज्ञान च केवलज्ञानं, यथावस्थिताशेषमृतभवज्जाविभावस्वभावायभासिज्ञानमिति भावः,
चद्वन्द्वो मनःपर्ययज्ञानेन सदास्याप्रमत्तयतिमाषादिना साधर्म्यप्रदर्शनार्थः, तथाहि—यथा मनःपर्ययज्ञानमप्रमत्तयतेतेवोद-
यते तथा केवलज्ञानमपीत्यप्रमत्तयतिसाधर्म्यं, तथा यथा मनःपर्यायज्ञानं न विपर्ययमासादयति तथा केवलज्ञानमपीति
विपर्ययाभापसाधर्म्यं, ‘पञ्चमक’मिति पञ्चममेव पञ्चमकं प्राकृतत्वात् स्वार्थे कप्रत्यया, पञ्चमता चास्य सूत्रक्रमप्रामाणयानु-

सरणात्, सूत्रं चेदं—‘नाणं पंचविहं पन्नत्तं, तंजहा—आभिनिवोहियनाणं सुयनाणं ओहिनाणं मणपज्जवनाणं केवलनाण’-
मिति, ननु सकलमपीदं ज्ञानं ज्ञेयकस्वभावं, ततो ज्ञेयकस्वभावत्वाविशेषे किंकृत एष आभिनिवोधिकादिको भेदः?,
ज्ञेयभेदकृत इति चेत्, तथाहि—वार्त्तमानिकं वस्त्वाभिनिवोधिकज्ञानस्य विषयः त्रिकालसाधारणसमानपरिणामो
ध्वनिर्गोचरः श्रुतज्ञानस्य रूपिद्रव्याण्यवधिज्ञानस्य मनःपर्यायज्ञानस्य समस्तपर्यायान्वितं सर्वं वस्तु
केवलज्ञानस्य, तदेतदसमीचीनं, एवं सति केवलज्ञानस्य भेदबाहुल्यप्रसक्तः, तथाहि—ज्ञेयभेदात् ज्ञानस्य भेदः,
यानि च ज्ञेयानि प्रत्येकमाभिनिवोधिकादिज्ञानानामिष्यन्ते तानि सर्वाण्यपि केवलज्ञानेऽपि विद्यन्ते, अन्यथा केवल-
ज्ञानेन तेषामग्रहणप्रसङ्गात्, अविषयत्वात्, तथा च सति केवलिनोऽप्यसर्वज्ञत्वप्रसङ्गः, आभिनिवोधिकादिज्ञानचतु-
ष्टयविषयजातस्य तेनाग्रहणात्, न चैतदिष्टमिति, अथोच्येत—प्रतिपत्तिप्रकारभेदत आभिनिवोधिकादिभेदः, तथाहि—
न यादृशी प्रतिपत्तिराभिनिवोधिकज्ञानस्य तादृशी श्रुतज्ञानस्य किन्तु अन्यादृशी, एवमवध्यादिज्ञानानामपि प्रतिप-
त्तयं, ततो भवत्येव प्रतिपत्तिभेदतो ज्ञानभेदः, तदप्ययुक्तं, एवं सत्येकस्मिन्नपि ज्ञानेऽनेकभेदप्रसक्तः, तथाहि—तत्तद्देश-
कालस्वरूपभेदेन विविच्यमानमेकैकं ज्ञानं प्रतिपत्तिप्रकारानन्त्यं प्रतिपद्यते, तन्नैपोऽपि पक्षः श्रेयान्, स्यादेतद्—अस्त्या-
वारकं कर्म तत्त्वनेकप्रकारं ततस्तद्भेदात्तदावार्थं ज्ञानमप्यनेकतां प्रतिपद्यते, ज्ञानावारकं च कर्म पञ्चधा, प्रज्ञापनादौ
तथाभिधानात्, ततो ज्ञानमपि पञ्चधा प्ररूप्यते, तदेतदतीवायुक्तिसङ्गतं, यतः आवार्यपेक्षं ह्यावारकमत आवार्यभेदा-
देव तद्भेदः, ननु तद्भेदादावार्थभेदः, आवार्यं च ज्ञप्तिरूपापेक्षया सकलमप्येकं, ततः कथमावारकस्य पञ्चरूपता येन

तत्रेवात् ज्ञानस्यापि पञ्चधा भेदः दर्शयन्ते, अथ स्वभावात् एवाभिनियोधिकादिको ज्ञानस्य भेदो, न च स्वभावः पर्य-
नुयोगमर्हति, न लब्धुं किमिह दहनो दहति नाकाशमिति कोऽपि पर्यनुयोगमाचरति, अहो महती महीयसो भवतः
श्रेयसी, ननु यदि स्वभावात् एवाभिनियोधिकादिको ज्ञानस्य भेदस्तर्हि भगवतः सर्वज्ञत्वहानिप्रसङ्गः, तथाहि-ज्ञानमात्मनो
धर्मस्तस्य चाभिनियोधिकादिको भेदः स्वभावात् एव व्यपस्थितस्ततः स्वीणावरणस्यापि तत्राथप्रसङ्गः, सति च तत्रावे-
ऽस्मादशस्येव भगवतोऽप्यसर्वज्ञत्वमापन्नं, आभिनियोधिकादिभिर्ज्ञानैर्यस्तुपरिच्छेदात्, केवलज्ञानभावात् समस्तयस्तु-
परिच्छेदास्मात्सर्वज्ञत्वमिति चेत्, ननु यदा केवलज्ञानोपयोगसम्भवस्तदा भवतु सर्वज्ञत्वं, यदा स्वाभिनियोधिकादिज्ञानो-
पयोगस्तदा देयतः परिच्छेदादस्मादशस्येव ललाटसर्वज्ञत्वमापद्यते, न च वाच्यं तस्य तदुपयोग एव न भवति, आत्म-
स्वभावत्वेन तस्यापि क्रमेणोपयोगस्य निवारयितुमशक्यत्वात्, केवलज्ञानानन्तरं केवलदर्शनोपयोगवत्, ततः केवल-
ज्ञानोपयोगकाष्ठे सर्वज्ञस्य ज्ञेयज्ञानोपयोगकाष्ठे चासर्वज्ञत्वमेव, सद्य विरुद्धमिति, आह च-“नत्वेगसहायसे आभिनि-
योधाह किंकजो भेजो । नेयवित्तेसाजो चे न सयविसयं ज्ञतो चरिमे ॥ १ ॥ अह पठियसिचिसेसा नेगंमि जणेगमे-
यभावातो । आपरणविभेयजोऽविहु समावमेयं विणा न मये ॥ २ ॥ तस्मि य सइ सयेसिं स्वीणावरणस्व पावर्ई भावो ।
सद्धम्मत्ताओधिय जुचिचिरोहो स चाणिट्ठो ॥ ३ ॥ अरदावि असपण्णू आभिनिओहाइमापतो नियमा । केवलभावाओ
चे सपण्णू नणु विरुद्धमिण ॥ ४ ॥” (धर्मसंग्रहणी) तस्मादिदमेव युक्तियुक्तं पश्यामो यवुत अथग्रहज्ञानादारम्य यायवुत्क-
र्षप्राप्तं परमावधिज्ञानं तावत् सकलमप्येकं, तच्चासकलसंज्ञितमशेषवस्तुविषयत्वाभावात्, अपरं च केवलिनः, तच्च

सकलसंज्ञितमिति द्वावेवभेदौ, उक्तं च—“तम्हा अयगगहाओ आरब्भ इहेगमेव नाणंति । जुत्तं छउमत्थस्सासगलं इयरं च केवल्लिणो ॥ १ ॥” (ध०) अत्र प्रतिविधीयते—यत्तावदुक्तं ‘सकलमपीदं ज्ञानं ज्ञायेकस्वभावं, ततो ज्ञायेकस्वभावत्वाविशेषे किंकृत एव आभिनिवोधिकादिभेद इति’ तत्र ज्ञायेकस्वभावता किं सामान्यतो भवताऽभ्युपगम्यते विशेषतो वा ? तत्र न तावदाद्यः पक्षः क्षितिमाधत्ते, सिद्धसाध्यतया तस्य बाधकत्वायोगात्, बोधरूपतारूपसामान्यापेक्षयाऽपि सकलमपि ज्ञानमस्माभिरेकमभ्युपगम्यते एव, ततः का नो हानिरिति । अथ द्वितीयः पक्षस्तदयुक्तमसिद्धत्वात्, नहि नाम विशेषतोऽपि ज्ञानमेकमेवोपलभ्यते, प्रतिप्राणि स्वसंवेदनप्रत्यक्षेण उत्कर्षापकर्षकृतभेददर्शनात्, अथ यद्युत्कर्षापकर्षकृतमात्रभेददर्शनात् ज्ञानभेदस्तर्हि तावुत्कर्षापकर्षो प्रतिप्राणि देवकालाद्यपेक्षया सहस्रशो विद्येते ततः कथं पथरूपता ? नैव दोषः, परिस्थूरनिमित्तभेदतः पथधातयस्य प्रतिपादनात्, तथाहि—सकलधातिक्षयो निमित्तं केवलज्ञानस्य मनःपर्यायज्ञानस्य त्वामर्षोपध्यादिलब्ध्युपेतस्य प्रमादलेशेनाप्यकलङ्कितो विशिष्टो विशिष्टाध्यवसायांनुगतोऽप्रमादः, ‘तं संजयस्स सबप्पमायरहियस्स विविहरिद्धिमतो’ इति वचनात्, अवधिज्ञानस्य पुनस्तथाविधोऽनिन्द्रियरूपिद्रव्यसाक्षादवगमनिवन्धनं क्षयोपशमविशेषः, मतिश्रुतज्ञानयोस्तु लक्षणभेदादिकं, तच्चाग्रे वक्ष्यामः, उक्तं च—“नत्तेगसहावत्तं ओहेण विसेसतो पुणअसिद्धं । एगंतत्तस्सहावत्तणे उ क्ह हानिबुद्धीओ ? ॥ १ ॥ जं अविचलियसहावे नत्ते एगंतत्तस्सहावत्तं । न य तं तहोवलद्धं उक्करिसावगरिसविसेसा ॥ २ ॥ तम्हा परिथूरतो निमित्तभेयाउ समयसिद्धतो । उववत्तिसंगतोच्चिअ आभिणिवोहाइतो भेओ ॥ ३ ॥ घाइक्खतो निमित्तं केवलनाणस्स वणिओ समए । मणपज्जवनाणस्स उ तहाविंही अप्पमा-

दोति ॥४॥ ओहिनाणस्स सहा अणिदिपसुपि वो खतोवसमो । मइसुयनाणाणं पुण खल्लणभेयाइतो भेओ ॥५॥” (ध सं.
 ८३६-४०) यद्युक्तम्—‘ज्ञेयभेदकृत इत्यादि’ तदनन्युपगमविरस्कृतत्वात् दूरपास्तप्रसङ्गं, न हि ययं ज्ञेयभेदमात्रतो ज्ञानभे-
 दमिच्छामः, एकेनाप्यग्रहादिना यदुपधिभवस्तुग्रहणोपलम्भात्, यदपि च प्रत्ययादि—‘प्रतिपत्तिप्रकारभेदकृत’ इत्यादि,
 तदपि न नो बाधमाधातुमलं, अतस्ते प्रतिपत्तिप्रकारा देशकालभेदेन आनन्त्यमपि प्रतिपद्यमाना न परिस्पूरनिमित्तभेदेन
 व्यवस्थापितानाभिनिबोधिकादीन् जातिभेदानतिक्रामति, ततः कथमेकस्मिन् अनेकभेदभायप्रसङ्गः?, उक्तं च—“न य पट्टिय-
 सिधित्तेहा एगंसि अनेगमेयभावोऽपि । जं हे सहाविस्सिट्ठे न जातिभेदे विळंघंति ॥१॥” (ध सं. ८४२) यदव्यव्यादीत्—‘आचार्या-
 वेक्षं व्यापारकमित्यादि’ तदपि न नो बाधाये, यतः—परिस्पूरनिमित्तभेदमधिकृत्य व्यवस्थापितो ज्ञानस्य भेदः तत्तत्तद-
 वेक्षमाचारकमपि तथा भिद्यमानं न परवर्धनीयतामास्कन्दति, एवमुत्तेजितो भूयः सावष्टम्भं परः प्रभवति—ननु परिरूप-
 निमित्तभेदव्ययस्यापि ता अप्यमी जाभिनिबोधिकादयो भेदा ज्ञानस्यात्मभूता उतानात्मभूताः?, किञ्चात्ताः?, उभयथाऽपि
 दोषः, तथाहि—यद्यात्मभूतास्ततः क्षीणावरणेऽपि तस्माद्यप्रसङ्गः, तथा वासर्वज्ञत्वं प्रागुक्तवनीत्या तस्यापक्षं, अय अनात्म-
 भूतास्तर्हि न ते पारमार्थिकाः, ततः कथमाचार्यायेवो वास्तव आचारकभेदः?, तदपि न मनोरमं, सम्भक् पस्तुतत्त्वा-
 परिशानात्, इह हि सकलपनपटलविनिर्मुक्तशारदयदिनमणिरिव समस्तवस्तुस्तोमप्रकाशनैकत्वभावो जीयः,
 तस्य च तथाभूतः स्वभावाः केवलज्ञानमिति व्यपदिश्यते, स च यद्यपि सर्वपातिना केवलज्ञानावरणेनाम्रियते तथापि
 तस्यानन्ततमो भागो नित्योद्घाटित एव, “अक्खरस्स अणंती भागो निघुग्यादितो, जइ पुण सोऽवि आवरेजा तेणं जीवो

अजीवत्तणं पावेज्जा, सुहुवि मेहसमुदए होइ पहा चंदसूराणं' (नन्दी) इति वचनात्, ततस्तस्य केवलज्ञानावरणावृतस्य घन-
पटलाच्छादितस्यैव सूर्यस्य यो मन्दः प्रकाशः सोऽपान्तरालावस्थितमतिज्ञानाद्यावरणक्षयोपशमसम्पादितं नानात्वं भजते,
यथा घनपटलावृतसूर्यमन्दप्रकाशोऽपान्तरालावस्थितकटकुट्याद्यावरणविवरप्रदेशभेदतः, स च नानात्वं तत्तत्क्षयोपश-
मानुरूपं तथा प्रतिपद्यमानः स्वस्वक्षयोपशमानुसारेणाभिधानभेदमश्नुते, यथा मतिज्ञानावरणक्षयोपशमजनितो मति-
ज्ञानं श्रुतज्ञानावरणक्षयोपशमजनितः श्रुतज्ञानमित्यादि, तत आत्मस्वभावभूता ज्ञानस्याभिनिवोधिकादयो भेदाः, ते च
प्रतिवचनोपदर्शितपरिस्थूरनिमित्तभेदतः पञ्चसंज्ञाः, ततस्तदपेक्षमावारकमपि पञ्चधोपवर्णिणतमिति न कश्चिद्वोपः, न
चैवमात्मस्वभावत्वे क्षीणावरणस्यापि तन्नावप्रसङ्गः, यत एते मतिज्ञानावरणादिक्षयोपशमरूपोपाधिसम्पादितसत्ताकाः,
यथा सूर्यस्य घनपटलावृतस्य मन्दप्रकाशभेदाः कटकुट्याद्यावरणविवरभेदोपाधिसम्पादिताः, ततः कथं ते निःशेषावर-
णक्षयात् तथारूपक्षयोपशमाभावे भवितुमर्हन्ति?, न खलु सकलघनपटलकटकुट्याद्यावरणापगमे सूर्यस्य ते तथारूपा
मन्दप्रकाशभेदा भवन्ति, उक्तं च—“कडविवरागयकिरणा मेहतंरियस्स जह दिणेसस्स । ते कडमेहावगमे न होति
जह तह इमाइंपि ॥१॥” ततो यथा जन्मादयो भावा जीवस्यात्मभूता अपि कर्मोपाधिसम्पादितसत्ताकत्वात्तदभावे न भवन्ति
तद्वदाभिनिवोधिकादयोऽपि भेदा ज्ञानस्यात्मभूता अपि मतिज्ञानावरणादिकर्मक्षयोपशमसापेक्षत्वात् तदभावे केवलिनो
न भवन्ति, ततो नासर्वज्ञत्वदोषभावः, उक्तं च—“जंमिह छउमत्थधम्मा जम्मार्इया न होति सिद्धाणं । इय केवलीण-
माभिणिबोहाभावंमि को दोसो ? ॥१॥” (घ. ८४५) इति ॥ अपरस्त्वाह—प्रपन्ना वयमुक्तयुक्तिततो ज्ञानस्य पञ्चभेदत्वं परममीपां

भेदानामिरुपपन्न्यासे किञ्चिदस्ति प्रयोचनमुत यथाकथञ्चिदेव प्रवृत्ताः, जस्तीति भूमा, किं तदिति चेत्, उच्यते, इह
 मतिश्रुते तावदेकत्र पृक्तव्ये, परस्परमनयोः स्वामिकालकारेण विषयपरोक्षत्वसाधर्म्यात्, तच्च प्रागेव भाषितं, अव-
 ध्यादिशानेभ्यश्च प्राक्, तन्नाय एवायध्यादिज्ञानसम्भवात्, उक्तं च—“अ सामिकालकारणधिसयपरोक्षत्वस्येति तुल्यार्थः ।
 तन्माये सेसाणि य देणार्थं मत्सुवां ॥ १ ॥” (वि ८५) तन्नापि पूर्वं मतिज्ञान पश्चात् श्रुतज्ञानं, मतिपूर्वकत्वात् श्रुत-
 ज्ञानस्य, तथाहि—सर्वत्रापि पूर्वमवग्रहादिरूपं मतिज्ञानमुदयते पश्चात् श्रुतज्ञानं, आह च नन्यध्ययनचरिणिकृत्—“तेषुवि
 य मत्सुपयं सुयंति किञ्चा पुप मत्सनां कये, तस्य पिद्वतो सुयं”ति, नन्येते मतिश्रुते सम्यक्स्योत्पादकाले युगपदुत्पसि
 मासादयतः, जन्मपथः मतिज्ञानमायेऽपि श्रुताज्ञानप्रसङ्गः, स चानिष्टः, तथा [वि] मिथ्यात्वमतिपत्तौ युगपदेवाज्ञानरूप-
 तथा परिणमेते, ततः कयं मतिपूर्वं श्रुतमिति, उक्तं च—“जाणाणण्यापाणि य समकाळार्थं जतो मत्सुयाह । सो न सुयं
 मत्सुप मत्सनां वा सुमऽसाणं ॥ १ ॥” (वि. १०६) नैव दोषो, यतः सम्यक्स्योत्पादकाले समकाल मतिश्रुते छब्धिमात्रमेवास्तीकृत्य
 प्रोच्येते न तूपयोग, उपयोगस्य तथावीचस्वामाध्यतः क्रमेणैव सम्भवात्, मतिपूर्वं य श्रुतमुच्यते उपयोगोपेक्षया, न
 सलु मत्सुपयोगेनासन्नित्य श्रुतप्रन्थानुसारि विज्ञानमासादयति अन्तुस्ततो न कश्चिदोपः, आह च—“इह छब्धिमात्सुयां
 समकाळार्थं न तूपयोगो ति । मत्सुप सुयमिह पुण सुयोषजोगो मत्स्यमवो ॥ १ ॥” (वि. १०७) अय मतिश्रुतयोः किंकृतो भेदः,
 उच्यते, लक्षणभेदादिकृतः, उक्तं च—“लक्षणमेवा हेतुफलभावतो भेददियविभागा । घागवस्वरसूगेतरमेवा भेजो मद्-
 सुवाणं ॥ १ ॥” (वि. १०८) एत लक्षणभेदात् भेदो भान्यते—अभिमुखं—योग्यदेवावस्थितं नियतमर्थमिन्द्रियमनोद्वारेणात्मा

येन परिणामविशेषणावबुध्यते स परिणामविशेषो ज्ञानापरपर्यायः आभिनिबोधिकं, तथा शृणोति-वाच्यवाचकभाव-
पुरस्सरं श्रवणविययेण शब्देन सह संसृष्टमर्थं परिच्छिनत्ति येन परिणामविशेषेणात्मा स परिणामविशेषः श्रुतं, अयं च
लक्षणभेदो नन्द्यध्ययने साक्षादभिहितः, तथा च तत्सूत्रम्—“जत्थ आभिणिबोहियनाणं तत्थ सुयनाणं जत्थ सुअनाणं
तत्थ आभिणिबोहियनाणं, दोऽवि एयाइं, अलुत्तमणुगयाइं तहवि पुण एत्थ आयरिया गाणत्तं पणवेत्ति, अभिणिबुज्झ-
इत्ति आभिणिबोहियं, सुणेइइ सुय”मिति। ननु यद्येवंलक्षणं श्रुतं तर्हि य एव श्रोत्रेन्द्रियलब्धिमान् तथा भापालब्धिमान्
वा तस्यैव श्रुतमुपपद्यते, न शेषस्यैकेन्द्रियस्य, तथाहि-यः श्रोत्रेन्द्रियलब्धिमान् भवति स विवक्षितं शब्दं श्रुत्वा तेन
शब्देन वाच्यमर्थं प्रतिपत्तुमीष्टे, न शेषः, शेषस्य तथारूपशक्त्यभावात्, योऽपि च भापालब्धिमान् भवति द्वीन्द्रियादि-
रपि सोऽपि प्रायः स्वचेतसि किमपि विकल्प्य तदभिमानतः शब्दमुद्गिरति, नान्यथा, ततस्तस्यापि श्रुतं सम्भाव्यते,
यस्त्वेकेन्द्रियः स न श्रोत्रेन्द्रियलब्धिमान् नापि भापालब्धिमान्, ततः कथं तस्य श्रुतमुपपद्यते?, अथ च प्रवचने
तस्यापि श्रुतमुपवर्ण्यते, ततः कथं प्रागुक्तं श्रुतलक्षणं सम्यगिति?, नैष दोषः, इह तावदेकेन्द्रियाणामाहारादिसंज्ञा
विद्यन्ते, तथा सूत्रेऽनेकशोऽभिधानात्, संज्ञा चाभिलाप उच्यते, यदुक्तमस्यैवावद्यकस्य मूलदीकायां—“आहारसंज्ञा-
आहाराभिलापः क्षुब्धेदनीयप्रभवः खल्वात्मपरिणामविशेष” इति, अभिलापश्च ममैवंरूपं वस्तु पुष्टिकारि तद्यदीदमवा-
प्यते ततः समीचीनं भवतीत्येवंशब्दार्थोल्लेखानुविद्धः स्वपुष्टिनिमित्तप्रतिनियतवस्तुप्राप्त्यध्यवसायः, स च श्रुतमेव,
तस्य शब्दार्थपर्यालोचनात्मकत्वात्, शब्दार्थपर्यालोचनात्मकता च ममैवंरूपं वस्तु पुष्टिकारि तद्यदीदमवाप्यते, इत्येव-

मादीनां शब्दानामन्तर्जल्पाकाररूपाणां विविधितार्थवाचकत्वात्, एतत् च—“इदियमणोनिमित्तं जे विज्ञाणं सुयाणुसारेणं। निययत्थोत्तिसमत्थं तं भायसुय मई सेसं॥१॥”(वि. १००)अत्र ‘सुयाणुसारेणं’ति दाढ्यार्थपर्यालोचनानुसारेण। दाढ्यार्थपर्यालोचनं न नाम दाढ्यवाचकभावपुरस्सरीकारेण शब्दसंसृष्टस्यार्थस्य प्रतिपत्तिः, केवलं एकेन्द्रियाणामव्यक्तमेव, किञ्च—नाप्यनिर्वचनीयं तथारूपक्षयोपशमभावतो वाच्यवाचकभावपुरःसरीकारेण शब्दसंसृष्टार्थग्रहणमयसेयं, अन्यथा आहारादिसंज्ञानुपपत्तेः, यदप्युच्यते यद्येवंलक्षणं श्रुतं तर्हि य एव श्रोत्रेन्द्रियलब्धिमान् भाषालब्धिमान् वा तस्यैव श्रुतमुपपद्यत इत्यादि, तदप्यसमीक्षितमिधानं, सत्यक् प्रवचनार्थापरिज्ञानात्, तथाहि—यकुलादीनां स्वर्धनेन्द्रियातिरिक्तद्रव्येन्द्रियलब्धिविकल्पेऽपि किमपि सूक्ष्मं भायेन्द्रियपञ्चकविक्षानमभ्युपगम्यते, ‘वंवेदियोव वबलो’ इत्यादिभाव्यकारवचनप्रामाण्यात्, तथा भाषाश्रोत्रेन्द्रियलब्धिविकल्पेऽपि तेषां किमपि सूक्ष्मं श्रुतं भविष्यति, अन्यथा आहारादिसंज्ञानुपपत्तेः, आह च भाष्ये—“अहं सुह्रुम भायेदियनाणं दयिदियायोहेवि। सह दयसुयाभाये भावसुयं पत्थियार्णं॥१॥”(वि. १०१) ततः समीचीनं प्रागुक्तं श्रुतलक्षणमिति भयति लक्षणमेवात्रेदं। तथा हेतुफलमेवादः। तथा हि—मतिः कारणं, मत्या प्राप्यमाणत्वात्, श्रुतं तु कार्यं, न लब्धं मतिपादयमन्तरेण श्रुतविभवमुत्तरोचरमासादयति अन्तुस्त्रयाऽर्क्षनात्, यच्च यदुत्तर्यापकर्षवशादुत्तर्यापकर्षभाक् तत्तस्य कारणं, यथा घटस्य मृत्पिण्डः, मत्तुत्तर्यापकर्षवशाच्च श्रुतस्योत्तर्यापकर्षो ततः कारणं भतिः श्रुतस्य, इतच्च कारणं—मत्या श्रुतस्य पात्यमानत्वात्, पालनं नाम अवस्थितिकरणं, कथं अवस्थितिकरणं मत्या श्रुतज्ञानस्येति चेत्, उच्यते, इह वलं श्रुतस्य मतिर्यथा घटस्य मृत्, तथाहि—श्रुतेऽपि बहुषु (धन्येषु) यद्विषयं स्मरणमीहापोहादि अधिकतरं स ग्रन्थः स्फुटं

प्रतिभाति न शेषः, एतच्च प्रतिप्राणि स्वसंवेदनप्रमाणसिद्धं, ततो यथोत्पन्नोऽपि घटो मृदभावे न भवति तथास्वभावायां च मृदि स्थितायामवतिष्ठत इति सा तस्य कारणं, एवं श्रुतस्यापि मतिः कारणं, मतेरुत्पद्यमानत्वात्, मतौ वाऽवस्थितायां तस्याप्यवस्थानात् । तथा च भेदाद्भेदः, तथाहि—चतुर्द्धाव्यञ्जनावग्रहबोटाऽर्थवग्रहेहापायधारणाभेदादष्टाविंशतिविधमाभिनिबोधिकं ज्ञानं, अङ्गप्रविष्टानङ्गप्रविष्टादिभिन्नं च श्रुतज्ञानमिति, तथा इन्द्रियविभागाद्भेदः, तत्प्रतिपादिका चेयं पूर्वान्तर्गता गाथा—“सोऽइन्दियोलल्ली होइ सुयं सेसयं तु मइनाणं । मोत्तूणं दवसुयं अक्खलंभो य सेसेसु ॥ १ ॥” अस्या व्याख्या—श्रोत्रेन्द्रियेणोपलब्धिः श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिर्भवति श्रुतं, ‘सर्वं वाक्यं सावधारणमिष्टितश्चावधारणप्रवृत्तिरित्येवमिहावधारणं प्रतिपत्तव्यं—श्रुतं श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरेव, नतु श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिः श्रुतमेव, कस्मादिति चेत्, उच्यते, इह या श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरपि श्रुतग्रन्थानुसारिणी सैव श्रुतमुच्यते, या पुनरवग्रहेहापायरूपा सा मतिः, ततो यदि श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिः श्रुतमेवेत्युच्येत तर्हि मतेरपि श्रुतत्वमापद्येत, तच्चायुक्तं, अतः श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरेव श्रुतमित्यवधारणीयं, आह पलब्धिः श्रुतमेवेत्युच्येत तर्हि मतेरपि श्रुतत्वमापद्येत तर्हि मतेरपि श्रुतत्वमापद्येत तर्हि मतेरपि श्रुतत्वमापद्येत ॥१॥ (वि. १२२) च भाष्यकृत—“सोऽइन्दियोलल्ली चेव सुयं न उ तर्इ सुयं चेव । सोऽइन्दियोलल्लीवि कार्इ जम्हा मइनाणं ॥१॥ (वि. १२२) तथा ‘सेसयं तु मइनाणं’ इति, शेषं यच्चक्षुरादीन्द्रियोपलब्धिरूपं विज्ञानं तन्मतिज्ञानं भवतीति सम्बध्यते, तुशब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थः, आस्तां शेषं विज्ञानं श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरपि काचिद् अवग्रहेहापायरूपा मतिज्ञानमिति समुच्चिनोतीति भावः, उक्तं च—“तु समुच्चयवयणातो कार्इ सोऽइन्दियोलल्लीवि । मइ एवं सइ सोउगहादओ होति मइमेया ॥१॥” (वि. १२३) तदेवं सर्वस्याः शेषेन्द्रियोपलब्धेरुत्सर्गेण मतित्वे प्राप्ते अपवादमाह—‘मोत्तूणं दवसुयं’ मुक्त्वा द्रव्यश्रुतं—पुस्तकपत्र-

कादिन्यत्साक्षररूपो द्रव्यश्रुतविपर्यायशब्दार्थपर्यालोचनात्मिकां शोषेन्द्रियोपलब्धिं, यस्याः श्रुतज्ञानरूपरथात्, यच्च द्रव्यश्रुत-
 व्यतिरेकेणान्वोऽपि शोषेन्द्रियेष्वक्षरलाभाः शब्दार्थपर्यालोचनात्मकाः सोऽपि श्रुतं, न तु केवलोऽक्षरलाभः, केवलो ह्यक्षर-
 लाभो भूतावपि ईहादिरूपाया भवति, न च सा श्रुतज्ञानं, अत्राह—ननु यदि शोषेन्द्रियेष्वक्षरलाभः श्रुतं तर्हि यदवधारण-
 मुक्तं 'शोषेन्द्रियेणोपलब्धिरेव श्रुत' मिति तद्विषयतो, शोषेन्द्रियोपलब्धेरपि सम्प्रति श्रुतत्वेन प्रतिपन्नत्वात्, नैव दोषः,
 यत्तः शोषेन्द्रियाक्षरलाभः स इह दृश्यते यः शब्दार्थपर्यालोचनात्मकः, शब्दार्थपर्यालोचनानुसारी चाक्षरलाभः शोषेन्द्रियो-
 पलब्धिकरूप इति न कश्चिदोप इति । तथा वस्तुतस्तु मतिज्ञानं, कारणत्वात्, शुम्भसमं श्रुतज्ञानं, तत्कार्यत्वात्, ततो यथा
 यत्कथमुच्यते भेदः तथा मतिश्रुतयोरपि । इत्यथ भेदो—मतिज्ञानमनन्तरं साक्षरं च, तथाहि—अयमप्रज्ञानमनश्चर तस्या-
 निर्देश्यसामान्यमात्रप्रतिभासात्मकतया निर्विकल्पत्वात्, ईहादिज्ञानं तु साक्षरं, तस्य परामर्शोदिरूपतयाऽवश्यं वर्णारू-
 पितत्वात् श्रुतज्ञानं पुनः साक्षरमेव, अध्वरमन्तरेण शब्दार्थपर्यालोचनाऽव्योगात् । इत्यथ मतिश्रुतयोर्भेदो—मूककल्पं
 मतिज्ञानं, स्वमात्रप्रत्यायनफलत्वात्, अमूककल्पं श्रुतज्ञानं, स्वपरप्रत्यायकत्वादिति ॥ मतिश्रुतानन्तरं च कालविपर्ययादि-
 साधर्म्यादयधिज्ञानस्योपन्यासः, तदनन्तरं च छद्मस्यविषयभावादिसाधर्म्यान्मनःपर्यवज्ञानस्योपन्यासः, तदनन्तरं च
 भावमुनिस्थाय्यादिसाधर्म्यात् सयोत्तमत्वाच्च केवलज्ञानस्य, त्वत्तं च—“मदपुत्र जेज सुयं तेजादीप मई विसिद्धो वा ।
 महभेदो चेव सुभं तौ मइसमंनंतर भणियं ॥१॥ कालविषयस्यसामिचलाभसाहम्मतोऽयही तत्तो । माणसमिचो छवमत्थ-
 विसयभावाइसाहम्मा ॥२॥ अते केवलमुत्तममुणिसामिचावसाणलाभातो” इति (वि.८६-८७॥) सम्प्रति 'यथोद्देशं निर्देशा'

इति न्यायात् ज्ञानपञ्चकादाबुद्धिष्ट्याभिनिबोधिकज्ञानस्य स्वरूपमभिधीयते, तच्चाभिनिबोधिकज्ञानं द्विधा-श्रुतनिश्चितमश्रुतनिश्चितं च, तत्र शास्त्रपरिकर्मितमतेरुत्पादकाले शास्त्रार्थपर्यालोचनमनपेक्षैव यदुपजायते तत् श्रुतनिश्चितमवग्रहादि, यत्पुनः सर्वथा शास्त्रसंस्पर्शरहितस्य तथाविधक्षयोपशमभावत एवमेव यथावस्थितवस्तुसंस्पर्शं मतिज्ञानमुपजायते तदश्रुतनिश्चितम्-औत्पत्तिक्यादि, आह भाष्यकृत्-“पुबं सुयपरिकस्मियमइस्स जं संपयं सुयातीतं । तन्निस्सियमियं पुण अणिसियं मइचउक्कं तं ॥१॥”(वि. १६९) नन्वौत्पत्तिक्यादिकमप्यवग्रहादिरूपमेव ततः कोऽनयोः प्रतिविशेषः?, उच्यते, तदप्यवग्रहादिरूपमेव, केवलं शास्त्रानुसारमन्तरेणोपजायत इति भेदेनोपन्यस्तं, ननु ‘तिवगगसुत्तत्थगहियपेयाला’ इति वचनात् तत्रापि किञ्चित् श्रुतोपकारादेव जायते, तत्कथमश्रुतनिश्चितमिति?, सत्यमेतत्, वैनयिकीं विहाय अश्रुतनिश्चितं प्रतिपत्तव्यं, यस्तु वैनयिक्या अश्रुतनिश्चितेषु नन्द्यध्ययने निर्युक्तौ वा पाठः स बुद्धिसाम्यादिति कृतं प्रसङ्गेन ॥ तत्र श्रुतनिश्चिताभिनिबोधिकज्ञानस्वरूपप्रदर्शनार्थमाह-

“उग्गहो ईह अवातो य धारणा एव होंति चत्तारि । आभिणिबोहियनाणस्स भेघवत्थू समासेणं ॥ २ ॥”

अवग्रहणमवग्रहः, अनिर्देश्यसामान्यमात्ररूपार्थग्रहणमित्यर्थः, यदाह नन्द्यध्ययनचूर्णिकृत्-“सामन्नस्स रूपादिविसेसणरहियस्स अनिद्देस्सस्स अवग्गहणमवग्गह” इति, तथा ईहनमीहा-सद्भूतार्थपर्यालोचनरूपा चेष्टा ईहि चेष्टाया’मिति वचनात्, किमुक्तं भवति?—अवग्रहादुत्तरकालमपायात् पूर्वं सद्भूतार्थविशेषोपादानाभिमुखोऽसद्भूतार्थविशेषपरित्यागाभिमुखः प्रायोऽत्र मधुरत्वादयः शङ्खादिशब्दधर्मा हृदयन्ते न खरककर्कशनिष्ठुरतादयः शङ्खार्द्रादिशब्दधर्मा इत्येवंरूपो मतिविशेष ईहा,

आह च भाष्यकृत्—“मूयाभूययिसेसादाणच्चायाभिमुहमीहा” (वि १८४) अन्ये तु संशयमात्रमीहामुपवर्णयन्ति, तदसम्बद्धः
 संशयो ह्यज्ञानं, मतिज्ञानाशब्द ईहा, तत्कथमेवा संशयमात्रं भवितुमर्हति ! उक्तं च—“ईहा संशयमेवं केई न तथे तजो
 जमन्नाणं । मईनाणसो चेहा कहमन्नाणं तई जुसं॥१॥” (वि १८२) तथा तस्यैव अवगृहीतस्य ईहितस्य चार्थस्य निर्णयरूपोऽ-
 ध्ववसायोऽप्यायः, साह्य एवार्थं आर्हन् एवायमित्यादिरूपोऽप्यधारणारमकः प्रत्ययोऽप्याय इति भावः, चशब्दः पुनश्च २ अधप्रहादि-
 स्वरूपत्वात्कथमदर्शनार्थः, अथग्रहादीनामीहादयः पर्याया न भवन्तीति तदर्थस्य आपनार्थ इत्यर्थः, तस्यैवार्थस्य निर्णीतस्य धरणे
 धारणा, सा च त्रिधा—अविद्युतिर्यासना स्मृतिश्च, तत्र तदुपयोगादविषयधनमविद्युतिः, सा चान्तमुद्गर्तप्रमाणा, ततस्तथा
 आहितो यः संस्कारः स वासना, सा च सङ्क्षेपमसङ्क्षेपं वा कालं यावद् भवति, सङ्क्षेपेयपर्यायुपां सङ्क्षेपं कालमसङ्क्षेपेयपर्या-
 युपासङ्क्षेपेयं कालमिति भावार्थः, ततः कालान्तरे कुतश्चित्सादृशार्थदर्शनादिकात् कारणात् संस्कारस्य प्रबोधे यद् ज्ञानमुदयते
 तदेवेदं यस्मया प्रागुपलब्धमित्यादिरूपा सा स्मृतिः, उक्तं च—“तदनन्तरं तदस्याविषयवर्णं जो उ वासणाजोगो । कालान्तरेण
 जो पुनरगुसरणं धारणा सा ड ॥१॥” (वि २९१) एताव्वाविद्युतिवासनास्मृतयो धरणलक्षणसामान्यान्वययोगाकारणाशब्द-
 वाच्यता, एवंशब्दः क्रममदर्शनार्थः, आर्पत्वाश्च मकारलोपाः, एवं—अनेनैव क्रमेण, तथाहि—ज्ञानवगृहीतमीक्यते न चानिहि-
 तमवगम्यते न चानवगतं धार्यत इति, चत्वारि आभिनवोपिकज्ञानस्य भिद्यन्त इति भेदाः विकल्पा अशा इत्यनर्थान्तरं
 त एव यस्तूनि भेदयस्तूनि, वास्तवा भेदा इति भावः, समासेन—सङ्क्षेपेण, ननु विस्तरतः, विस्तरतोऽष्टाविंशत्यादिभेदभा-
 वात्, अथवा काका नीयते—एवं भवन्ति चत्वार्यभिनिबोधिकज्ञानस्य भेदयस्तूनि, समासेन, न तु विस्तरत इति ।

साम्प्रतमनन्तरोपन्यस्तानामवग्रहादीनां स्वरूपं प्रतिपिपादयिषुरिदमाह—

“अन्त्याणं उग्राहणं अवग्राहं तद् विआलणं इहं । ववसायं च अवायं धरणं पुण धारणं वेति ॥ ३ ॥”

अर्थ्यन्ते गम्यन्ते परिच्छिद्यन्ते इति यावत् अर्थाः “कमिप्रगार्तिभ्यस्थ” इत्यादिभ्यः धप्रत्ययः, ते च रूपादयः, तेपामर्थानां प्रथमं ग्रहणमवग्रहणमवग्रहं भुवते इति योगः, स च द्विधा—व्यञ्जनावग्रहोऽर्थावग्रहश्च, तत्र व्यञ्जनावग्रहपूर्वकोऽर्थावग्रह इति प्रथमं व्यञ्जनावग्रहः प्रतिपाद्यते, अथ व्यञ्जनावग्रह इति कः शब्दार्थः ?, उच्यते, व्यज्यतेऽनेनार्थः प्रदीपेनेव घट इति व्यञ्जनं, तच्चोपकरणेन्द्रियस्य शब्दादिपरिणतद्रव्याणां च यः परस्परं सम्बन्धः, संपृक्तिरित्यर्थः, सम्बन्धे हि सति सोऽर्थः श्रोत्रादीन्द्रियेण व्यक्तुं शक्यते नान्यथा, ततः सम्बन्धो व्यञ्जनं, तथा चाह भाष्यकृत्—“वञ्जिज्ज जेणऽत्थो घडोव दीवेण वञ्जणं तं च । उवगरणिंदियसद्दाइपरिणयद्वसंबंधो ॥ १॥” (वि. १९४) व्यञ्जनेन—सम्बन्धेनावग्रहणं—सम्बन्धमानस्य शब्दादिरूपस्यार्थस्याव्यक्तरूपः परिच्छेदो व्यञ्जनावग्रहः, अथवा व्यज्यन्ते इति व्यञ्जनानि, ‘कृद्बहुल’मिति वचनात् कर्मण्यनद्, व्यञ्जनानां—शब्दादिरूपतया परिणतानां द्रव्याणामुपकरणेन्द्रियसम्प्राप्तानामवग्रहः—अव्यक्तरूपः परिच्छेदो व्यञ्जनावग्रहः, अथवा व्यज्यतेऽनेनार्थः प्रदीपेनेव घट इति व्यञ्जनं—उपकरणेन्द्रियं तेन स्वसम्बद्धस्यार्थस्य शब्दादेरवग्रहणं—अव्यक्तरूपः परिच्छेदो व्यञ्जनावग्रहः, स चान्तर्मुहूर्त्तप्रमाणः, आह—ननु व्यञ्जनावग्रहेत्यायां न किमपि संवेदनं संवेदयामहे, तत्कथमसौ ज्ञानरूपो गीयते ?, उच्यते, अव्यक्तत्वात् संवेद्यते ततो न कश्चिदोषः, अस्तित्वे किं प्रमाणमिति चेत्, उच्यते, अनुमानं, तथाहि—यदि प्रथमसमयेऽपि शब्दादिपरिणतद्रव्याणामुपकरणेन्द्रियस्य च परस्परसम्पृक्तौ काचिदपि

ज्ञानमात्रा न भवेत् ततो द्वितीयेऽपि समये न भवेत्, विशेषाभावात्, एवं यावच्चरमसमयेऽपि, अथ चरमसमये
 ज्ञानमर्थव्यग्रहं जायमानमुपलभ्यते ततः प्रागपि क्वापि क्रियसी मात्रा प्रतिपत्तव्या, अथ मन्येथा मा
 भूत् प्रथमसमयादिषु शब्दादिपरिणतद्रव्याभिसम्बन्धेऽपि काचिदपि ज्ञानमात्रा शब्दादिपरिणतद्रव्याणां तत्र
 स्तोक्तत्वात् चरमसमये तु भविष्यति शब्दादिपरिणतद्रव्यसमूहस्य न्यसो भावात्, तदप्ययुक्तं, यतो
 यदि प्रथमसमयादिषु शब्दादिविद्रव्याणां स्तोक्तत्वात् सम्यक् नान्यथाऽपि काचिदपि ज्ञानमात्रोपजायते ततः
 प्रभूतसमुदायसम्पर्केऽपि न भवेत्, न सद्यः सिकताफणादिषु प्रत्येकमसति तैललेखे समुदाये तैलमुपयपुलभ्यते,
 अस्ति च चरमसमये प्रभूतशब्दादिसम्पर्के ज्ञानं, ततः प्राक्तनेऽपि समयेषु स्तोक्तोक्ततरैरपि शब्दादिपरिणतद्रव्यैः
 सम्बन्धे काचिदव्यक्ता ज्ञानमात्राऽभ्युपगन्तव्या, अन्यथा चरमसमयेऽपि न स्यात्, वक्तुं च--"अं सयद्वा न धीमुं सयेतुवि
 तं न रेणुतेहं व । पत्तेयमणिच्छंतो कहमिच्छति समुदये नाण १ ॥ १ ॥" (वि. २०१) ततः स्थितमेतत्--व्यञ्जनायग्रहो
 ज्ञानरूपः, केवलं च तत् ज्ञानमव्यक्तमवसातव्यं, स च चतुर्थिपक्षधया-श्रोत्रेन्द्रियव्यञ्जनायग्रहः प्राणेन्द्रियव्यञ्जनायग्रहः
 जिह्वेन्द्रियव्यञ्जनायग्रहः स्पर्शनेन्द्रियव्यञ्जनायग्रहश्च, ननु सत्सु पञ्चस्विन्द्रियेषु येषु च मनसि कस्मादयं चतुर्विधः ?,
 उच्यते, इह व्यञ्जनमुपकरणेन्द्रियस्य शब्दादिपरिणतद्रव्याणां परस्परं सम्बन्ध उच्यते, सम्बन्धश्च चतुर्णां भेद श्रोत्रेन्द्रि-
 यादीनां, न नयनमनसोः, तयोरप्राप्यकारित्वात्, कथमप्राप्यकारितेति चेत्, उच्यते, विषयकृतानुग्रहोपधाताभावात्,
 यदि पुनः प्राप्तमर्थं बहुमनो वा गृहीयात् तर्हि यथा स्पर्शनेन्द्रियं स्पर्शचन्दनादिकमङ्गारादिकं वा प्राप्तमर्थं परिच्छिद्य

नदत्तरक्तानुग्रहोपपातमाह भवति, तथा चधुर्भनमी अपि भवेतां, न च भवत्तललादप्राप्यकारिणी ते इति, ननु दृश्येते चधुपोऽनुग्रहोपपातौ, तथाहि-उरदृक्प्रसरमभिगर्णयन्तंगुमात्रं चिरं प्लिओक्तमानस्य भवति चधुगो विधातः, स्यात्कृकरनिकरं तरङ्गमालोपनोभिनं जलं चादुग्धतन्मण्डलं चाऽव्योक्तमानस्यानुग्रहः, नरेनऽप्यव्यवहितलितं, यतो न त्वं द्रुमः सर्वथा चधुपोऽनुग्रहोपपातौ न भवतः, किन्तु शिरगमासं चधुगुंस्तुनीत्येवागिदधारे, शिरयत्ततानुग्रहोपपातान्-ग्रभेऽपि तत्परिच्छेदभावात्, मासेन सुपात्रेकोपपातौ भगिगलनुग्रहेण चानुग्रहः, तत्रांशुमात्रिनो रमयः सर्वेतापि प्रसरयुपाददने, नात्र विमंवादः, ततस्ते चधुः नग्यास्ताः गन्तः स्वर्गनेन्द्रियमिव चधुः शुष्कान्ति, ग्रीवांशुररमयस्य त्वभागत एव दीतलत्वादनुग्रहाह्वः ततस्ते चधुःखनुग्रहन्ति, नरान्नाञ्जलदुःखान्नाञ्जलोक्तं च उदक्तानन्तुक्तमीरणाभयमन्द-र्भतोऽनुग्रहः, प्रागुक्ततरुमण्डलास्त्रोक्तनेऽपि सादृशत्वरुच्छागान्गर्होतीनीगूनममीरवक्ष्यमाणं, सेरकाणं तु उज्जयलो-क्तेऽनुग्रहमक्षभिमान उपपाताभावादगमेयः, भवति चोपपाताभावेऽनुग्रहाभिमानो, यथाऽतिगूहमाभरतिरीश्रगाद्विनिवृत्त्य यथासुखं नीलीरक्तप्राचयलोक्ते, इत्थं धैतद्वीरुतेनयम्, अन्त्या नगर्हं कथा नूयैजोपपातो भवति तथा हुनरुत्तलत्वा-द्यायालोक्ते दादृष्टेदपाटनादयोऽपि कस्याप्य भवन्ति, चरित-वदि चधुः प्राप्यकारि तदिं स्वदेवगतं रजोमगज-नादि किं न पश्यति, तस्मादस्याप्यकार्यं चधुः, ननु यदि चधुःप्राप्यकारि तदिं कस्यापिभवेग नर्गनप्यर्थेन न श्रुयति, यदि हि मासं परिच्छिन्धात् तदिं यदेवानामृतमदृष्टं च तदेव गृह्णीयात् नातृनं द्रुग्देवज्ञं च, तत्र तदनरदगीनां नमनानम्भवात् नम्यकर्माभावात्, नतो गुग्मेव चधुगो प्रदमाप्रदो नान्यथा, तथा नोक्तम्-“प्राप्यकारि चधुः उरद-

इत्यनुपलब्ध्योऽजावरणेवरापेक्षणात् धृतेरसामेक्षणाच्च, पुष्टिः हि बहुतराभ्याप्यकृतिः भवेत् तदा आवरणभायादनुपलब्धि-
 रन्यथोपलब्धिदिति न स्यात्, न हि तदावरणमुपपुतात्करणसमर्थं, प्राप्यकृतिरित्येव नूतनद्वयमतिघातादुपपत्तिमात्रं तथा
 व्यापातः, अतिदूरे च समनाभावादिदिति, प्रयोगत्वाच्च न बहुषो विषयपरिमाणसमाप्यकृतिरित्याह, मनोवत्, तदेतदनु-
 कतर, दृष्टान्तस्य साध्यविकलत्वात्, न खलु मत्तोऽप्यस्येपात् विषयान् गृह्णाति, तस्यापि ह्यस्मैष्वगमगन्धादिष्वर्थेषु मोहदर्श-
 नात्, ततो युष्ठा मत्तोऽप्याप्यकार्येपि स्वावरणवशोपसमसांगेधत्वाच्चित्तियवविप्रयं तथा बहुतरपि स्वावरणवशोपसमसांगे-
 क्षत्वात् योग्यदेशावस्थितमित्यतः विप्रयसिति न व्यवहितानामनुपलम्भप्रसङ्गो नापि दूरदेशस्थितानामिति, अपि च-दृष्टमप्रा-
 प्यकारित्वेऽपि तथास्वभावविशेषात् योग्यदेशापेक्षया, यथा अयत्कालस्य, न तस्य युक्तान्नोऽयसोऽप्याप्यकर्तृणे प्रवर्त्तमानः
 स्वर्गस्याप्ययसो जगद्द्वन्द्वेन आकर्षको भवति, किन्तु प्रतिनियतस्यैव, अय मन्वेधा अयस्कृन्तोऽपि प्राप्यकारी, अय-
 स्कान्तच्छायाशुभिः समानुप्यसाणयस्तुनः सम्वरधमात्रात्, केवलं नै इममाणवः सूक्ष्मत्वाशोपलम्भ्यन्ते, तदेतदुन्मत्त-
 प्रलपितं, तद्व्याहकप्रमाणभावात्, न हि तत्र छायाशुसम्भवाहकं प्रमाणमस्ति, न चाप्रमाणक मतिपुं शकृन्तः, अथास्ति
 तद्व्याहकं प्रमाणमनुमानं, इह यदाकर्षणे तत्समर्गपूर्वकं यथाऽयोगोलकस्य संदर्भेन, आकर्षणं वायसोऽयस्कृन्तेन, तत्र
 साक्षादयस्कृन्तेन संदर्भः, प्रत्यक्षवाचित इत्यर्थात् छायाशुभिः सह इष्टव्य इति, तदेतदालिखजल्पितं, हेतोरनैकान्ति-
 कत्वात्, मन्त्रेण व्यभिचारात्, तथाहि-मन्त्रः सर्वमाणोऽपि विवक्षितं वस्तुवाकर्षति, न च तत्र कोऽपि संदर्भः इति ॥
 अन्यत्वाह-अस्ति बहुषः प्राप्यकारित्वेऽन्यवहिचार्यानुपलब्धिवानुमानं, तदप्ययुक्तं, यत्रापि हेतोरनेकान्तिकत्वात्, काचा-

अस्फटिकैर्व्यवहितस्याप्युपलब्धेः, अथेदमाचक्षीथाः—नायना रश्मयो निर्गत्य तमर्थं गृह्णन्ति, नायनाश्च रश्मयस्तैजसत्वान्न तेजोद्रव्यैः प्रतिस्खल्यन्ते, ततो न काश्चिदोषः, तदपि न मनोरमं, महाज्वालादौ प्रतिस्खलनोपलब्धेः, तस्मादप्राप्यकारित्वं चक्षुषः । एवं मनसोऽप्यप्राप्यकारित्वं भावनीयं, तत्रापि विषयकृतानुग्रहोपघाताभावात्, अन्यथा तोयादिचिन्तायामनुग्रहोऽग्निशस्त्रादिचिन्तायां चोपघातो भवेत्, ननु दृश्यतेऽप्यनुग्रहो हर्षादिभिः शरीरोपचयदर्शनात्, तथाहि—हर्ष-प्रकर्षवशान्मनसोऽतिपुष्टता, तद्वशाच्च शरीरोपचयः, उपघातोऽपि च दृश्यते, शरीरदौर्बल्यदर्शनात्, तथाहि—अतिशोककरणतो मनसो विघातसम्भवस्तद्वशाच्च शरीरस्य दौर्बल्यं, चिन्तावशाच्च हृद्दोग इति, तदेतदतीवासंबद्धं, यत इह मनसोऽप्यप्राप्यकारित्वं साध्यमानं वर्त्तते, विषयकृतानुग्रहोपघाताभावादिति हेतोः, न चेह विषयकृतावनुग्रहोपघातौ त्वया मनसो दृश्येते तत्कथं व्यभिचारः?, मनस्तु स्वयं पुद्गलमयत्वात् शरीरस्यानुग्रहोपघातौ करिष्यति, यथेष्टानिष्टरूप आहारः, तथाहि—इष्टरूप आहारः परिभुज्यमानः शरीरस्य पोषमाधत्ते अनिष्टरूपस्तूपघातं, तथा मनोऽप्यनिष्टपुद्गललोपचितमतिशोकादिनिबन्धनं शरीरस्य हानिमादधाति, इष्टपुद्गललोपचितं च हर्षादिकारणं पुष्टिं, “इष्टाणिष्टाहाराभ्यवहारं ह्येति पुष्टिहाणीतो । जह तह मणसो ताओ पोगलगणतोत्ति को दोसो?, ॥१॥” (वि० २२१) तस्मान्मनोऽपि विषयकृतानुग्रहोपघाताभावादप्राप्यकारीति चतुर्धा व्यञ्जनावग्रहः । तथा व्यञ्जनावग्रहचरमसमयोपात्तशब्दाद्यवग्रहणलक्षणोऽर्थावग्रहः, सामान्यमात्रानिर्देश्यग्रहणमेकसामयिकमर्थान्वग्रह इति भावः, ‘तथे’त्यनन्तर्यं विचारणं—पर्यालोचनमर्थानामित्यनुवर्त्तते, ईहनमीहा, तां हुवते इति योगः, किमुक्तं भवति ?—अवग्रहादुत्तीर्णोऽपायात्पूर्वः सम्भूतार्थविशेषोपादानाभिमुखोऽसम्भू-

तार्थविशेषपरित्यागाकाङ्क्षी मतिविशेष इति, विशिष्टोऽवसायो व्यवसायः निर्णयो निश्चयोऽवगम इत्यनर्थान्तरं तं, व्यवसायम्
 अर्थानामिति वर्तते अवायं ब्रुवत इति संसर्गः, एतदुक्तं भवति—आह एवायं शार्ङ्ग एवायमित्याद्यधारणात्मकः प्रत्ययोऽयाय
 इति, वशब्द एवकारार्थः, स चावधारणे, व्यवसायमेवावायं ब्रुवत इति, धृतिधारणम् अर्थानामिति वर्तते, परिच्छिन्नस्य वस्तु-
 नोऽविश्वयुतियासनास्मृतिरूपं धरणं पुनर्धारणां ब्रुवते, पुनःसन्दोऽव्येयकारार्थः, स चावधारणे, ब्रुवते इत्यनेन शास्त्रपार-
 तन्त्र्यमाह, इत्थं तीर्थकरगणघरा ब्रुवते इति, अर्थावग्रहेहापायधारणाः पञ्चस्विन्द्रियेषु पष्ठे च मनसि भायात् प्रत्येकं पञ्चभे-
 दात्मकाश्चतुर्ध्वी व्यञ्जनायग्रह इति सर्वसङ्कलनयाऽष्टाविंशतिभेदभिन्नमाभिनिबोधिकं ज्ञानमवगन्तव्यं, नवटमीहा सङ्ग-
 धर्मोपेतवस्तुविषयेति नयनादिनिषन्धनेहायिषया यथाक्रमं स्थाशुपुरुषादिकुष्ठोत्पलादिसम्भृतकारयेक्षमासादिसर्प्योत्पलना-
 लादयः प्रतिपत्तव्याः, उक्तं च—“याशुपुरिसादिकुहुन्मलादिसंभियकोऽमंसाङ्गं । सन्पुपलनालाइय समाणकवाइ विसयाइ॥१॥”
 (वि० २९३) अन्ये पुनरेवं पठन्ति—“अत्याणं उगगहलेमि उगगहो तह वियाळणे ईहा । यवसायंमि अयाओ धरण पुण धारणं वेत्ति
 ॥१॥” तत्रार्थानामग्रहणे सति अवग्रहो नाम प्रथमो मतिभेदो अवतीत्येव ब्रुवते, एवमीहादिष्वपि योग्यं, भावार्थस्तु पूर्ववत्,
 अथवा प्राकृतत्याज्जवति विमर्शानां व्यत्ययो, यदाह पाणिनिः स्वप्राकृतलक्षणे—“व्यत्ययोऽप्यासा” मिति, ततो यथा आचा-
 राङ्गे “अगणिं च खलु पुट्ठा येगे संघायभायजती” तत्र सूत्रे अग्निना च स्पृष्टा, अथवा स्पृष्टशब्दः पतितवाचो, अग्नौ च पतिता
 पके—शलभादयः सहातमापद्यन्ते—अन्योऽन्यगान्नसङ्कोचमासादयन्ति, तस्मादग्निसमारम्भोऽनेकसत्त्वव्यापसिहेतुत्वात्
 कार्यं इति द्वितीया तृतीयार्थे सप्तम्यर्थे च व्याख्याता, तथाऽत्रापि सप्तमी प्रथमार्थे द्रष्टव्या, ततोऽयमर्थः—अर्थानामवग्र-

हणामवग्रहो नाम प्रथमो सतिभेद इत्येवं ब्रुवते तीर्थकरणधराः, एवमीहादिष्वपि भावनीयं ॥ साम्प्रतमभिहितस्वरूपा-
णामवग्रहादीनां कालग्रमायामभिधित्सुराह-

उग्रगृह एकं समयं ईहावाया मुहुत्तमंतं तु । कालमसंख्यं संख्यं च धारणा होइ नायद्या ॥ ४ ॥

अवग्रहो-व्याख्यानात् नैश्चयिकोऽर्थावग्रहः, किमित्याह-एकं समयं, अत्र “कालाच्चनोव्याप्ता”विति द्वितीया, एक-
समयं यावदित्यर्थः, तत्र परमनिष्कृष्टः कालविशेषः समयः, स च प्रवचनप्रतिपादितोत्पलपत्रशतव्यतिभेदोदाहरणात्
प्रदशादिकांप्रादुर्नष्टान्ताच्चावसेयः, सांख्यवहासिकार्थावग्रहव्यञ्जनावग्रहौ पृथक्पृथग्गतमुहूर्त्तकालप्रमाणौ, ‘ईहावाया मुहु-
त्तमंतं तु’ इति ईहा च अवायश्च ईहावायौ, प्राकृतत्वाद्बहुवचनं, उक्तं च-“बहुवयणेण दुवयणं छट्टीविभत्तीपे भन्नइ चजट्ठी ।
जइ हत्था तह पाया नमोऽत्थु देवाहिदेवाणं ॥ १ ॥” तौ ईहावायौ मुहूर्त्तान्तः-भिन्नमुहूर्त्तं ज्ञातव्यौ, अन्तर्मध्यकरणे,
तुशब्द एवकारार्थः, स चावधारणे, एतदुक्तं भवति-मुहूर्त्तान्तः-भिन्नं मुहूर्त्तं ज्ञातव्यौ, अन्तर्मुहूर्त्तमेवेत्यर्थः, क्वचित् मुहुत्त-
मञ्जं त्विति पाठः, तत्र मुहूर्त्तशब्देन घटिकाद्वयपरिमाणः कालोऽभिधीयते, तस्यार्धं मुहूर्त्तार्धं, तुशब्दो विशेषणार्थः, स चैत-
द्विशिनष्टि-व्यवहारोपेक्षयाऽर्द्धमित्युक्तं तत्त्वतस्त्वन्तर्मुहूर्त्तमवसेयं, तथा कलनं कालः तं कालं न विद्यते सङ्ख्या-
इत्यन्तः पक्षमासत्त्वयुतसंवत्सरादय इत्येवंभूता यस्यासावसङ्ख्याः, पत्योपमादिलक्षणे इत्यर्थः, तं कालमसङ्ख्येयं, तथा सङ्ख्यायते
इति सङ्ख्या, इत्यन्तः पक्षमासत्त्वयुतनादयः इत्येनं सङ्ख्याप्रमितेः, सङ्ख्यं, चशब्दादन्तर्मुहूर्त्तं च, धारणा-अभिहितलक्षणा
भवति ज्ञातव्या, अयमत्र भावार्थः-अवायोत्तरकालमविच्युतिरूपा अन्तर्मुहूर्त्तं भवति, एवं स्मृतिरूपापि, वासना तु

तथावरणकर्मसंघयोपशमाख्या संस्कारापरपर्याया, अत एव स्मृतिधारणाया चीजमूला सङ्क्षेयवर्षायुषां सत्त्वानां सङ्क्षेय अस-
ङ्क्षेयवर्षायुषां च पत्योपमादिजीविनामसङ्क्षेयमिति, तच्छ च—“त (अ) त्योगादो जहण्णो समज्जो सेसोगाद्वादयो धीहं ।
अंतोमुहुचंमेग तु दासणा धारणं भोचु ॥ १ ॥” (वि० ३३४) तदेवमथमहावीना कालमानमभिधाय सम्प्रति ओत्रेन्द्रिया-
दीनां प्राप्ताप्राप्तविषयतां प्रतिविपादयितुराह—

सुहं सुणेह सव रुवं पुण मासहं अणुहं तु । गंयं रसं च फास च बद्धसुहं विपागारे ॥ ५ ॥

ननु अज्जनपमहसुरूपणाद्भारेणैव यथा ओत्रेन्द्रियादीनां प्राप्ताप्राप्तविषयता प्राक् मतिपादिता इति किमर्थमेव पुनः
प्रयात इति ?, उच्यते, तत्र प्रक्रान्तगाथा ह्युक्त्यान्वारेण मतिपादिता, सुम्प्रति तु सूत्रतः मतिपापद इत्यदोषः, ओत्रे-
न्द्रियं कर्तुं द्वायं कर्मतामसं शृणोति—गृह्णाति परिच्छिनत्तीति भावः, एतत् ततो रेणुवत् आलिङ्गितमार्गं, किमुक्त-
मवति !—वाच्यद्वयग्यानि सकललोकक्यापीनि सूक्ष्माणि, अत एव त्रयेन्द्रियस्यान्तरपि मत्ताकृ मविशन्ति, तदन्वयान्वयांश्च-
नस्यमभानि च, ओत्रेन्द्रियं योत्रेन्द्रियाणापेक्षया प्रायः पतुर्तां, ततः स्पृष्टमात्रमेव सूक्ष्मद्रव्यसमूहं गृह्णाति, एतेन
पराहुः सुगतमतानुसारिणः—श्रोत्रमप्यग्राप्तकारि, तथा च तद्द्रव्यग्न्यः “वसुःश्रोत्रमनोऽप्राप्यकारी”ति, ते मविक्षिप्ता
ब्रह्मग्याः, तथाहि—अप्राप्यकारि तत् प्रतिपत्तुं शक्नते यस्य विषयकृतानुभवेरेषथाताभावो, इथा चसुर्मनसी, श्रोत्रस्य च
वाच्यकृत उपधावो इत्यते, सद्योजातवालकस्य समीपे महाप्रयत्नताडितसहस्रीश्लात्कारश्रवणतो वा विद्युत्प्रपाते, तत्र-
ह्यासमवेदस्यसिन्तां नियोपश्रवणतो यथिरीमायदर्शनात्, शब्दपरमाणवो हि तत्पत्तिरेवादात्म्य जलतुलुद्रन्यायेन प्रस-

रमभिशृङ्खानाः श्रोत्रेन्द्रियमागच्छन्ति, ततः सम्भवत्युपधातः, ननु यदि श्रोत्रेन्द्रियं प्राप्तमेव शब्दं गृह्णाति नाप्राप्तं तर्हि यथा गन्धादौ गृह्यमाणे न तत्र दूरासन्नादितया भेदप्रतीतिरेवं शब्देऽपि न स्यात्, प्राप्तो हि विषयः परिच्छिद्यमानः सर्वोऽपि सन्निहित एव तत्कथं तत्र दूरासन्नादिभेदप्रतीतिर्भवितुमर्हति, अथ च प्रतीयते शब्दो दूरासन्नादितया, तथा च लोके वक्तारः—श्रूयते कस्यापि दूरे शब्द इति, अन्यच्च यदि प्राप्तः शब्दो गृह्यते श्रोत्रेन्द्रियेण तर्हि चाण्डालोक्तोऽपि शब्दः श्रोत्रेन्द्रियसंस्पृष्टो गृह्यते इति श्रोत्रस्य चाण्डालस्पर्शदोषः, तन्न श्रेयसी श्रोत्रेन्द्रियस्य प्राप्तकारिता, तदेतन्महामोहमलीमसमानसभाषितं, यतो यद्यपि शब्दः प्राप्तो गृह्यते श्रोत्रेन्द्रियेण तथापि यत उत्थितः शब्दस्तस्य दूरासन्नत्वे शब्देऽपि स्वभाववैचित्र्यसम्भवात् दूरासन्नादिभेदप्रतीतिरुल्लसिष्यति, तथाहि—दूरादागतः शब्दः क्षीणशक्तिकत्वात् खिन्न इव लक्ष्यते, अस्पष्टरूपो वा, ततो लोके व्यवहारो दूरे शब्दः श्रूयते इति, अस्य वाक्यस्यायं भावार्थः—दूरादागतः श्रूयते इति, स्यादेतद्—एवंमतिप्रसङ्गः प्राप्नोति, तथाहि—एतदपि वक्तुं शक्यते, दूरे रूपमुलभ्यते, किमुक्तं भवति?—दूरादागतं रूपमुपलभ्यत इति, ततश्चक्षुरपि प्राप्यकारीति प्राप्नोति, न चैतद्विष्यते तस्मान्न तत्समीचीनमिति, तदयुक्तं, यत इह चक्षुषो रूपकृतावुपग्रहोपधातौ नोपलभ्यते, श्रोत्रेन्द्रियस्य तु शब्दकृत उपधात उपलम्भगोचरोऽस्ति, यथोक्तं प्राक्, ततो नातिप्रसङ्गापादनं युक्तिमत्, अन्यच्च प्रत्यासन्नोऽपि जनः पवनस्य प्रतिकूलमवतिष्ठमानः शब्दं न शृणोति, पवनवर्त्मनि पुनरवतिष्ठमानो दूरदेशस्थितोऽपि शृणोति, तथा च लोके वक्तारो—न वयं प्रत्यासन्ना अपि त्वदीयं शब्दं शृणुमः, पवनस्य प्रतिकूलमवस्थानात्, यदि पुनरप्राप्तमेव शब्दं रूपमिव जनाः प्रमिणीयुस्तर्हि पवनस्य प्रतिकूलमप्यवतिष्ठमाना रूपमिव

शब्दं यथावस्थित परिच्छिन्द्युः, न च परिच्छिन्दन्ति, तस्मात्प्राप्ता एव शब्दपरमाणवाः श्रोत्रेन्द्रियेण परिगृह्यन्ते इत्यवयवम-
 न्युपगन्तव्यम्, इतश्चाग्न्युपगन्तव्यमन्यथा क्रमग्रहणानुपपत्तेः, तथाहि-यद्यप्राप्ता एव शब्दा गृह्यन्ते तर्हि तेषा योग्यदेशाव-
 स्थितानां समीपस्थोर्दूरस्थौश्च ग्रहणमेककाल भवेत्, यथा चक्षुषा योग्यदेशावस्थानां घटपटादीनां, अथ च क्रमेण ग्रहण-
 मनुभूयते, पूर्वं समीपस्थैः पश्चाद्दूरस्थैरिति, यदपि चोक्तं 'चाण्डालस्पर्शदोष' इति, तदपि चेत्ताधिकलपुरुषमापितमियासमी-
 चीनं, स्पर्शास्पर्शव्ययस्या हि लोके काल्पनिकी न पारमार्थिकी, तथाहि-यामेव भुवमग्रे चाण्डालः स्पृशन् याति तामेव
 पृष्ठतः श्रोत्रियोऽपि, तथा यामेव नायमारोहति चाण्डालस्त्रामेवारोहति श्रोत्रियोऽपि, तथा स एव मारुतः चाण्डालं स्पृष्ट्वा
 श्रोत्रियमपि स्पृशति, न च तत्र लोके स्पर्शदोषव्ययस्या, तथा शब्दपुद्गलसंस्पर्शोऽपि न भवतीति न कश्चिदोपाः, अन्यथा-
 यदा केतकीवलनिचयं घटपत्रादिपुष्पमिचयं वा शिरसि निषण्य यपुषि वा मृगमदचम्बनाद्यथलेपनमारचय्य विपणिधीनीमा-
 नस्य चाण्डालोऽव्यतिष्ठते तदा तद्गृहसंकेतकीदृशविगन्धपुद्गलाः श्रोत्रियादिनासिकास्त्रयि प्रविद्यन्ति, तत्तस्मानपि चाण्डाल-
 स्पर्शदोषा प्राप्नोतीति तदोपभयात्तासिकेन्द्रियमप्यप्राप्यकारि प्रतिपसब्धं, न चैतन्नयतोऽध्यागमे प्रतिपाद्यते, ततो वाकिञ्चल-
 विपतमिति कृत प्रसङ्गेन । केचित्तुनः श्रोत्रेन्द्रियस्य प्राप्यकारितामप्यभ्युपगच्छन्तः शब्दस्यान्वगुणस्यं प्रतिपन्नाः, तद-
 भ्मील, आकाशगुणदायां शब्दस्यामूर्तत्वप्रसङ्गे, यो हि यद्गुणः स तत्त्वमानधर्मा, यथा ज्ञानमात्मनः, तथाहि-जमूर्त्त आत्मा
 तत्तत्तद्गुणो ज्ञानमप्यमूर्त्तमेव, एवं शब्दोऽपि यथाकाशगुणः तर्हि आकाशस्यामूर्त्तत्वात् शब्दस्यापि तद्गुणत्वेनामूर्त्तता
 भवेत्, न चासौ युक्तिसङ्गता, तद्वद्विषययोगात्, मूर्त्तिविरहो ह्यमूर्त्तता, न च शब्दाना मूर्त्तिविरहः स्पर्शवत्त्वात्, तथाहि-

स्पर्शवन्तः शब्दाः, तत्सम्पर्कं उपधातदर्शनालोष्ठवत्, न चायमसिद्धो हेतुः, यतो दृश्यते सद्योजातवालोकानां कर्णदेशाभ्यर्ण-
गाढास्फालितझलरीझात्कारश्रवणतः श्रवणस्फोटो, न चेत्थमुपधातकृत्वमस्पर्शवत्त्वे सम्भवति, यथा हि विहायसः, ततो
विपक्षे गमनासम्भवान्नानैकान्तिकोऽपि, अतश्च स्पर्शवन्तः शब्दाः, तैरभिधाते गिरिगह्वरभित्यादिषु शब्दोत्थानात् लोष्ठ-
वत्, अयमपि हेतुरुभयोरपि सिद्धः, तथाहि—श्रूयते तीव्रप्रयत्नोच्चारितशब्दाभिधाते गिरिगह्वरादिषु प्रतिशब्दाः प्रतिदिक्,
ततः स्पर्शवत्त्वान्मूर्त्त एव शब्दः, 'रूपस्पर्शादिसन्निवेशो मूर्त्तिरिति वचनात्, ततः कथमिवाकाशगुणत्वं शब्दानामुप-
त्तिमत्, अपिच—तदाकाशमेकमनेकं वा ? यद्येकं तर्हि योजनलक्षादपि श्रूयते, आकाशस्यैकत्वेन शब्दस्य तद्गुणतया
दूरासन्नादिभेदाभावात्, अथानेकम्, एवं सति वदनदेश एव स विद्यत इति कथं भिन्नदेशवर्तिभिः श्रूयते ? वदनदेशाकाश-
गुणतया तस्य श्रोतृगतश्रोत्रेन्द्रियाकाशसम्बन्धाभावात्, अथ च श्रोत्रेन्द्रियाकाशसम्बद्धतया तत्श्रवणमभ्युपगम्यते,
तत्र श्रेयानाकाशगुणत्वाम्युपगमः, नन्वाकाशगुणत्वमन्तरेण शब्दस्यावस्थानमेव नोपपद्यते, अन्वयं हि पदार्थेन स्थिति-
मता भवितव्यं, तत्र रूपस्पर्शरसगन्धानां पृथिव्यादिमहाभूतचतुष्टयमाश्रयः, शब्दस्य त्वाकाशमिति, तदयुक्तं, एवं सति
पृथिव्यादीनामप्याकाशाश्रितत्वेनाकाशगुणत्वप्रसक्तः, अथ नाश्रयणमात्रं तद्गुणत्वनिवन्धनं, किन्तु समवायः, स चा-
स्ति शब्दस्याकाशे न तु पृथिव्यादीनामिति, ननु कोऽयं समवायो नाम ? एकलोलीभावेनावस्थानं यथा पृथिव्यादिरूपाद्यो-
स्ति चेत्, न तर्हि शब्दस्याकाशगुणत्वम्, आकाशेन सहास्यैकलोलीभावेनाप्रतिपत्तेः, अथाकाशे उपलभ्यमानत्वात् तद्गुणता
शब्दस्य तर्हि तूलकादेरप्याकाशे उपलभ्यमानत्वात् तद्गुणता प्रामोति, अथ तूलकादेः पृथिव्यादित्यानुमाकाशे

तूपलम्भो वायुना सन्नार्यमाणत्वात्, यथेयं तर्हि शब्दस्य परमार्थतः स्थानं श्रोत्रादि वायुनराकाशेऽयस्थानं तद्वायुना सन्ना-
र्यमाणत्वात्, तथाहि-यतोऽयं वायुः सञ्चरति ततस्ततः शब्दोऽपि गच्छति, घातप्रतिकूलं शब्दस्याश्रयणात्, तच्छब्दं प्रज्ञा-
करगुणेन-“यथा वा मेर्यते तूलभाकाशो भातरिन्मना । तथा शब्दोऽपि किं वायो, प्रतीर्ष कोऽपि ? शब्दवित् ॥ १ ॥”
तन्नाकाशगुणः शब्दः, किन्तु पुद्गलमय इति । तथा रूपव इति रूपं तत्तुल्यं पश्यति-गृह्णाति वपलभते इति यावत्,
अरसृष्टे-अनालित्वं, गन्धादियस्य सम्बन्धमित्यर्थः, पुद्गलवत् पक्षकारार्थः, स चावधारणे, रूपं पुनः पश्यति अरसृष्टमेव, असृ-
ष्टोऽप्याव्यकारित्वात्, एतच्च प्रागेव भाषितं, पुनश्चाशब्दो विशेषणार्थः, स चैतद्वत् विहितमिति-मासृष्टमपि योग्यदेष्टायस्थितं
न पुनरयोग्यदेष्टायस्थितममरलोकादि, गन्धयते-आप्राप्यते इति गन्धः तं ‘रस आस्वादेन’ रसयतेऽनेनेति रसत्वं च सृष्टयत्
इति स्वर्गः । स च, चशब्दो पूरणार्थः, ‘वद्वत्सृष्टु’मिति वद्वत्-आश्लिष्टं तोयवदारममेवैरास्मीकृतमित्यर्थः सृष्टं पूर्येपत् प्राक-
तसौख्या वेत्त्यनुपगम्यासः । ‘वद्वत्सृष्टु’ति, परमार्थवत्सु सृष्टे च तत् वद्वत् च सृष्टवन्नमिति प्रष्टव्यं, आह-यद्वत्, गन्धादि तूत्सृष्टं
भवत्येष असृष्टस्य सम्यग्भायोयोगात्, ततः सृष्टशब्दोच्चारणं गतार्थत्वात् अनर्थकमिति, नैप दोषः, शास्त्रारम्भस्य सर्वश्रोत-
साधारणत्वात्, त्रिविधा हि श्रोतारः-केचिदुद्बुधद्वितज्ञाः केचिन्माध्यतुदयः तथाऽन्ये प्रपञ्चितज्ञाः, तत्र प्रपञ्चितज्ञाना-
मनुग्रहाय गम्यमानस्याप्यभिधानमदोषायेति, प्रकृतमावार्थस्ययं-गन्धादिद्रव्यरणि स्वत्प्राप्तिं स्पृष्टानि तद्वन्धावाप्त-
कानि च, प्राणादीनि चेन्द्रियाणि श्रोत्रेन्द्रियापेक्षया अपहूनि, ततोऽप्रापेन्द्रियादिगणो गन्धादि आलङ्कितानन्तरमात्मम-
देवैरास्मीकृतं गृह्णाति, नान्यथेत्येवं ‘व्यापणीयात्’ प्रतिपादयेत्, प्रज्ञापकः स्वशिष्येभ्यः, एतदेव व्याख्यानं भाष्यकारो

ऽप्याह—“पुष्टं रेणुं च तणुमि बद्धमप्पीकयं पएसेहिं । छिकाइं चिय गिण्हइ सइद्दवाइं जं ताइं ॥१॥ तह (बहु) सुहुमभावुगाइं जं पडुयरयं च सोयविन्नाणं । गंधादी दयाइं विवरीयाइं जतो ताइं ॥ २ ॥ फरिसाणंतरमत्तप्पएसमीसीकयाइं धिपंपति । पडुयरविण्णाणाइं जं च न घाणाइकरणाइं ॥३॥” (वि. ३३७-९) नन्विदमुक्तं—योग्यदेशावस्थितमेव रूपं पश्यति नायोग्यदेशावस्थितं, तत्र कियान् चक्षुषो विषयः कियतो वा देशादागतं श्रोत्रादि गृह्णाति ?, उच्यते, श्रोत्रं तावत् शब्दं जघन्यतोऽङ्गुलासंज्ञेयभागमात्राद्देशादुत्कर्षतस्तु द्वादशभ्यो योजनेभ्यः, चक्षुरिन्द्रियमपि जघन्यतोऽङ्गुलसंज्ञेयभागमात्रावस्थितं पश्यति, उत्कर्षतस्तु सातिरेकयोजनशतसहस्रव्यवस्थितं, घ्राणरसनस्पर्शनानि तु जघन्येनाङ्गुलासंज्ञेयभागमात्राद्देशादागतं गन्धादि गृह्णन्ति, उत्कर्षतस्तु नवभ्यो योजनेभ्यः । नन्वङ्गुलं त्रिधा भवति, तद्यथा—आत्माङ्गुलमुच्छ्रयाङ्गुलं प्रमाणाङ्गुलं च, तत्र ‘जे णं जया मणूसा तेसिं जं होइ माणरुवं तु । तं भणियमिहायङ्गुलमणिअयमाणं पुण इमं तु ॥ १ ॥’ इत्येवंरूपं आत्माङ्गुलं, “परमाणू तसरेणू रहरेणू अगगयं च वालस्स । लिक्खा जूया य जवो अट्ठगुणविचिट्ठिया कमसो ॥१॥” इत्यादिरूपमुच्छ्रयाङ्गुलं “उस्सेहङ्गुलमेगं हवइ पमाणङ्गुलं सहस्सगुणं । तं चेव दुगुणियं खलु वीरस्सायंगुलं भणियं ॥१॥” इत्येवंलक्षणं प्रमाणाङ्गुलं, तत्र आत्माङ्गुलेन प्रमीयते तत्तत्काले वापीकूपादिकं वस्तु, उच्छ्रयाङ्गुलेन नरतिर्यग्देवनैरयिकशरीराणि, प्रमाणाङ्गुलेन नगपृथिवीविमानानि, उत्कर्षं च—“आयङ्गुलेण वत्थुं उस्सेहपमाणतो मिणसु देहं । नगपुढविविमाणाइं मिणसु पमाणङ्गुलेण तु ॥१॥” तत्रेदमिन्द्रियविषयपरिमाणं किमात्माङ्गुलेन प्रतिपत्तव्यमाहोश्चित् उच्छ्रयाङ्गुलेन ?, उच्यते, आत्माङ्गुलेन, तथा चाह चक्षुरिन्द्रियविषयपरिमाणचिन्तायां भाष्यकृत्—“अप्पत्तकारि नयणं मणो य नयणस्स विसयपरिमाणं । आयङ्गुलेण

श्रितानीन्द्रियाणि इति तेषां विषयपरिमाणमुच्छ्रयाद्भुलेने'ति, तदप्ययुक्तं, इन्द्रियाणामपि केषाञ्चित् पृथुत्वस्य आत्माद्भुलेन मीयमानत्वाभ्युपगमात्, अन्यथा त्रिगव्यूतादिमनुष्याणां रसाद्यभ्यवहारव्यवच्छेदप्रसक्तेः, तथाहि—त्रिगव्यूतादीनां मनुष्याणां पद्मगव्यूतादीनां च हस्त्यादीनां स्वस्वशरीरानुसारितया अतिविशालानि मुखानि जिह्वाश्च, ततो यद्युच्छ्रयाद्भुलेन तेषां क्षुरप्राकारतयोक्तस्याभ्यन्तरनिवृत्त्यात्मकस्य जिह्वेन्द्रियस्याद्भुलपृथक्त्वलक्षणो घिस्तारः परिगृह्यते तदा अल्पतया न तत् सर्वा जिह्वा व्याप्नुयात्, सर्वथा व्यापित्वाभावे च योऽसौ बाहुल्येन सर्वात्मनाऽपि जिह्वया रसवेदनलक्षणः प्रतिप्राणि प्रसिद्धो व्यवहारः स व्यवच्छेदं यायात्, एवं घ्राणादिविषयेऽपि यथायोगं गन्धादिव्यवहारोच्छेदो भावनीयः, तस्माद्भुलेन जिह्वादीनां पृथुत्वमवसातव्यं, नोच्छ्रयाद्भुलेन, आह च भाष्यकृत्—इन्द्रियमाणेवि तयं भयणिजं जं तिगावयाईणं । जिह्विभदियाइमाणं संववहारे विरुज्जेजा ॥ १ ॥” (वि० ३४३) अस्या अक्षरगमनिका—तत्—वच्छ्रयाद्भुलमिन्द्रियमानेऽपि, आस्तामिन्द्रियविषयपरिमाणचिन्तायामित्यपिशब्दार्थः, भजनीयं—विकल्पनीयं, कापि गृह्यते कापि न गृह्यते इत्यर्थः, किमुक्तं भवति?—स्पर्शनेन्द्रियपृथुत्वपरिमाणचिन्तायां ग्राह्यमन्येन्द्रियपृथुत्वपरिमाणचिन्तायां तु न ग्राह्यं, तेषामात्माद्भुलेन परिमाणकरणादिति, कथमेतदवसेयमिति चेत्, तत आह—यद्—यस्मात्सर्वेषामपीन्द्रियाणामुच्छ्रयाद्भुलेन परिमाणकरणात् त्रिगव्यूतादीनाम्, आदिशब्दात् द्विगव्यूतादिपरिश्रहः, जिह्वेन्द्रियादिमानं सूत्रोक्तं संववहारे विरुज्जेत, यथा च विरुज्जेत तथा—नन्तरमेव भावितं, तस्मात्सर्वमिन्द्रियविषयपरिमाणमात्माद्भुलेनैवेति स्थितम् । ननु भवत्वात्माद्भुलेन विषयपरिमाणं तथा—पृथुत्वस्वरूपं चक्षुरिन्द्रियविषयपरिमाणं न घटते, अधिकस्यापि तद्विषयपरिमाणस्यागमनन्तरे प्रतिपादनात्, तथाहि—

मेतावत्येव शक्तिर्यद् द्वादशादिभ्य एव योजनेभ्य आगतान् शब्दादीन् गृह्णन्ति, न परतः, चक्षुरपि सातिरकयोजनलक्षान्त-
व्यवस्थितं, न परतोऽपीति, तथा द्वादशभ्यो नवभ्यश्च योजनेभ्यः परतः समागतानां शब्दादिद्रव्याणां तथाविधप-
रिणामाभावाच्च, परतो हि समागताः शब्दादिपुद्गलस्तथास्वाभाव्यान्मन्दपरिणामास्तथोपजायन्ते येन स्वविषयं श्रोत्रा-
दिविज्ञानं नोत्पादयितुमीशाः, आह च भाष्यकृत्—“वारसंहितो सोत्तं सेसाणि उ नवहिं ज्योणेहिंतो । गेणंहति पत्तमत्थं
एत्तो परतो न गेणंहति ॥१॥ द्वाण मंदपरिणामयाए परतो न इंदियवलं”ति, (३४८॥वि.) मनसस्तु न क्षेत्रतो विषयपरिमाणं,
पुद्गलमात्रनिबन्धनाभावात्, इह यत्पुद्गलमात्रनिबन्धनियतं न भवति न तस्य विषयपरिमाणं, यथा केवलज्ञानस्य,
न भवति च पुद्गलमात्रनिबन्धनियतं मन इति, विषयपरिमाणं हि पुद्गलमात्रनिबन्धनियततया व्याप्तं, तथाहि—यस्य
विषयपरिमाणमस्ति तत्पुद्गलमात्रनिबन्धनियतं दृष्टं, यथाऽवधिज्ञानं मनःपर्यायज्ञानं वा, तत एवं व्याप्यव्यापकभावप्र-
तिबन्धनिश्चये व्यापकाभावे व्याप्याभाव इति व्यापकानुपलब्धिरियं, आह च भाष्यकृत्—“अवरमसंखेज्जुलभा-
गतो नयणवज्जाणं ॥ संखेज्जइभागतो नयणस्स न विसयपरिमाणं । पोगलमित्तिनिबंधाभावातो केवलस्सेव ॥१॥”
(३४९-३५० वि.) इह ‘स्पृष्टं शृणोति शब्द’मित्युक्तं, तत्र किं शब्दप्रयोगोन्सृष्टान्येव केवलानि शब्दद्रव्याणि शृणोति
उतान्यान्येव तद्वासितानि आहोश्चिन्मिश्राणीति चोदकाभिप्रायमाशङ्क्य न तावत्केवलानि, तेषां वासकत्वात्, तद्योग्यद्रव्यस-
माकुलत्वाच्च सकललोकस्य, किन्तु मिश्राणि तद्वासितानि वा, न केवलानि गृह्णातीत्यमुमर्थमभिधित्सुराह—

भासासमसेहीतो सइं जं सुणइ मीसयं सुणइ । वीसेही पुण सइं सुणेइ नियमा पराधाए ॥ ६ ॥

इन्द्रिय-
विषयमानं
शब्दश्रवणे
दिग्विदि-
शोभेदः
गा. ६

॥ ३१ ॥

गिणहृद् य काइएणं निसिरइ तह वाइएण जोगेणं ! एगंतरं च गिणहृद् निसिरइ एगंतरं चेय ॥ ७ ॥

कायेन निवृत्तः कायिकः तेन कायिकेन योगेन, योगो व्यापारः क्रियेत्यनर्थान्तरं, सर्व एव हि वक्ता कायक्रियया शब्दद्रव्याणि गृह्णाति, चशब्दस्त्वेवकारार्थः, स चावधारणे, तस्य च व्यवहितः सम्बन्धः, गृह्णाति कायिकेनैव, निसृजति उत्सृजति मुञ्चतीत्यावत्, 'तथेत्यानन्तर्यार्थः' ग्रहणानन्तरमित्यर्थः, उच्यत इति वाक्. वाचा निवृत्तो वाचिकस्तेन वाचिकेन योगेन, कथं गृह्णाति ? निसृजतीति वा ? किमनुसमयमुतान्यथेत्याशङ्कासम्भवे सति शिष्यानुग्रहार्थमाह—एकान्तरमेव गृह्णाति निसृजत्येकान्तरं चैव, यथा ग्रामादन्यो ग्रामो ग्रामान्तरं पुरुषादनन्तरः पुरुषः पुरुषान्तरं, एवमेकैकस्मात्समयादेकैक एवानन्तरसमय एकान्तरं, उक्तं च—“जह गामातो गामो गामन्तरमे(वमे)ग एगाओ । एगन्तरंति भन्नइ समयाओ-डणन्तरो समओ ॥ १” ॥ (३५५ वि०) ततोऽयमर्थः—प्रतिसमयं गृह्णाति प्रतिसमयं मुञ्चतीति गाथासङ्केपार्थः ॥ अत्र कश्चिदाह—ननु कायिकेन योगेन गृह्णातीत्येतद् युक्तं, तस्यात्मव्यापाररूपत्वात्, निसृजति तु कथं वाचिकेन योगेन ? को वाऽयं वाग्योगः ? किं वागेव व्यापारात्मिका आहोश्चित्तद्विसर्गहेतुः कायसंस्मरः ? तत्र यदि पूर्वो विकल्पोऽसावनुपपन्नः, वाचो योगत्वायोगात्, न खलु वाक्केवला जीवव्यापारस्तस्याः पुद्गलमात्रपरिणामरूपत्वात् रसादिवत्, तथा च प्रयोगः—यः पुद्गलमात्रपरिणामरूपः स जीवव्यापाररूपो योगो न भवति, यथा रसगन्धादयः, पुद्गलमात्रपरिणामरूपा च वागिति, योगो ह्यात्मनः शरीरवतो व्यापारः, स कथं पुद्गलमात्रपरिणामरूपो भवितुमर्हति ? अन्यच्च—न तथा वाचा किञ्चिदन्यत् निसृज्यते, किन्तु सैव, ततो वाचो योगत्वे 'निसरइ तह वाइएणंती'त्येतदनुपपन्नं, अथ द्वितीयः पक्षस्तर्हि स कायव्यापार एवेति

णात्, तथा श्रुतविरोधश्च, तथाहि प्रज्ञापनायां भापापदे सूत्रमिदं—“अणुसमयमविरहियं निरंतरं गेणहइ” इति, अत्र च प्रतिसमयग्रहणप्रतिपादनेन प्रतिसमयनिसर्गप्रतिपादनमपि द्रष्टव्यं, गृहीतस्य द्वितीयसमयेऽवश्यं निसर्गात्, एका-
न्तरग्रहणमोक्षाभ्युपगमे चाधिकृतसूत्रविरोधः, अथ सूत्र एव साक्षादुक्तं—“संतरं निसिरइ नो निरंतरं, एगेण समएणं गेणहइ एगेणं समएणं निसिरइ” इत्यादि, ततः कथमधिकृतसूत्रविरोधः?, तदेतदयुक्तम्, सूत्रार्थसम्यक्परिज्ञानाभावात्,
इह निसर्गोऽपि ग्रहणापेक्ष इति सान्तरोऽभिहितः, तथाहि—यथाऽऽद्यसमयादारभ्य प्रतिसमयं ग्रहणं नैवं निसर्गः प्रथमसमये तस्याभावादिति ग्रहणापेक्षयाऽसौ सान्तरस्तत उक्तं ‘संतरं निसिरइ नो निरंतर’मिति, अथ ग्रहणमप्येवं निसर्गापेक्षया सान्तरमापद्यते, न चैतत्सूत्रे सान्तरमभिहितं, तस्माद्यत्किञ्चिदेतद् व्याख्यानमिति, तदयुक्तम्, ग्रहणं हि स्वतन्त्रं, प्रथमसमये निसर्गमन्तरेणापि तस्य भावात्, ततो नैवादस्तदपेक्षया सान्तरं, निसर्गस्तु ग्रहणपरतन्त्रं अगृहीतस्य निसर्गायोगादिति पूर्वपूर्वग्रहणसमयापेक्षया सान्तरव्यपदेशः, यद्येवं तत एतत्सूत्रं कथं नीयते—एकेन समयेन गृह्णाति एकेन निसृजतीति?, उच्यते, सान्तरं निसृजति नो निरन्तरमित्युक्तं, एतच्चावसीयते—यत् एकेन समयेन गृह्णाति एकेन समयेन निसृजति, किमुक्तं भवति?—यानि यानि यस्मिन् समये गृहीतानि शब्दद्रव्याणि तानि तानि तत्तद्ग्रहणसमयान-
न्तरसमये सर्वाणि निसृजति, ततो ग्रहणापेक्षया सान्तरो नो निरन्तर इति, अथवा एकेन—आद्येन समयेन गृह्णाति ‘सर्वं वाक्यं सावधारणमिष्टितश्चावधारणविधि’रिति न्यायाद् गृह्णात्येव, न तु निसृजति, द्वितीयसमयादारभ्य निसर्गस्य प्रवृत्तेः, प्रथमसमये पूर्वगृहीतद्रव्यासम्भवात्, तथा एकेन—पर्यन्तवर्तिना समयेन निसृजति—निसृजत्येवं, न तु गृह्णाति, भाष-

णावुपरमात्, अपान्तरालयस्तिष्ठु समयेषु ग्रहणनिसर्गौ, स्थापना—
परस्परविरोधिनी ततः कथमेकस्मिन् समये तौ युज्येते !, नैष
दाननिसर्गक्रियावत् उत्पादव्ययक्रियावत् अद्वैत्याकाशसयोगविभागक्रियावच्च ग्रहणनिसर्गक्रियावद्वयस्यापि सञ्जावोप-
पत्तेः, एकस्मिन् समये यथा जीवस्वाभाव्यात् द्वावुपयोगी न भवतो 'युग्य दो नरिथि' उच्यते' इति वचनात्,
क्रियास्तु बहुषोऽपि घटन्त एव, कायथात्मनःक्रियाणामेकस्मिन्नपि समये युगपत्प्रवृत्तिदर्शनात्, ~~ना~~ च भाष्यकृत्—
"ग्रहणनिसर्गस्य परस्परविरोधिनी कर्तुं समए !। समए दो उच्यते' न होज्ज किरियाण को दोसो ! ॥१॥" (१४३ वि.)
यदुक्तं 'गृह्णाति कायिकेन चे'त्यादि, तत्र कायिको योगः पञ्चप्रकारः—औदारिकवैक्रियाहारकर्तृजसकर्मणभेदात्, तत्
किं पञ्चप्रकारेणापि कायिकेन गृह्णाति आहोश्चिदन्ययेत्याद्यासम्भवे तदपनोदार्थमिदमाह—

तिविहंमि सररीरमी जीवपपसा हयंति जीयस्त । जेहि च गेणहइ ग्रहणं तो भासइ भासतो भासं ॥ ८ ॥

'अविधे' त्रिप्रकारे शीर्यत इति शरीर 'कृशूजूर्मज्जि कुटिपटिं कडि सोहिं हि सिन्ध ईर' इति ईरः प्रत्ययः, तस्मिन्
औदारिकवैक्रियाहारकाणामन्यतरस्मित्यर्थः, जीवति—प्राणान् धारयतीति जीयस्तस्य प्रदेशा जीयप्रदेक्षा भवन्ति,
एतावरयुज्यमाने भिक्षोः यात्रमित्यादौ यद्यथा भेदेऽपि दर्शनान्म्या पूरा भिन्नप्रदेशतया शिष्याणामप्रदेशात्मसम्प्रत्यय
इत्यत आह—जीयस्य, जीयप्रदेशा जीवस्य भवन्ति—जीवस्यात्मभूता भवन्ति, अनेन निष्प्रदेशजीवयादनिराकरणमाह,
सति निष्प्रदेशत्वे करणचरणोरुप्रीयाद्ययवसंसर्गाभावप्रसङ्गेः भेदाभेदविकल्पाभ्यामयोगात्, तथाहि—करादिसम्बद्ध-

जीवदेशस्योत्तमाङ्गादिसम्बद्धात्मदेशेभ्यो भेदोऽभेदो वा ? यदि भेदस्तर्हि नियमात् जीवस्य सप्रदेशता, भिन्नाकाशदेशवर्त्तिकरचरणाद्यवयवसम्बद्धप्रदेशभावात्, अथाभेदस्तर्हि सर्वेषामपि करचरणाद्यवयवानामेकत्वप्रसङ्गः, एकस्मादप्रदेशात् जीवादभिन्नत्वात्, तथाविधैकविवक्षितावयवस्वरूपवत्, उक्तं च—“करचरणाइसु जोगो (गा) न य अपदेसे उ (सोत्ति) होइ विण्णेओ । अपएसंमि य पावइ करचरणाईणमेगत्तं ॥१॥ जो चैव उ करदेसे स एव जं होइ चरणदेसेवि । तो एगत्तं भेदे सपएसो नियमतो होइ ॥२॥”(इ६५-६६धर्म०) यैर्जीवप्रदेशैः किं करोतीत्यत आह—यैस्तु गृह्णाति, तुशब्दो विशेषणार्थः, किं विशिनष्टि ?—न सर्वदैव गृह्णाति, किन्तु तत्परिणामे सतीति, किं पुनर्गृह्णातीत्यत आह—“ग्रहणं” गृह्यत इति ग्रहणम्, ‘कुडू बहुल’मिति वचनात् कर्मण्यनन्द, शब्दद्रव्यसमूहमित्यर्थः, ततो गृहीत्वा ‘भाषते’ वक्ति, भाषत इति भाषकः, भाषणक्रियाविशिष्ट इत्यर्थः, अनेन निष्क्रियात्मवादव्यवच्छेदमाह, सति तस्मिन्निष्क्रियत्वेनाप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैरकरूपत्वाद्भाषणाभावप्रसक्तेः, किं भाषत इत्याह—भाष्यते इति भाषा तां भाषां, ननु ततो भाषते भाषकः इत्यनेनैव गतार्थत्वात् भाषाग्रहणमतिरिच्यते, तदसम्भक्, अभिप्रायापरिज्ञानात्, भाषाग्रहणं हि भाष्यमाणैव भाषा, न पूर्वं नापि पश्चादित्यस्यार्थस्य ख्यापनार्थमतो नातिरिक्तमित्यदोषः ॥ अथ कतमत् त्रिविधं शरीरं यद्गतैर्जीवप्रदेशैर्वागद्रव्याणि गृहीत्वा भाषको भाषत इत्यत आह—

ओरालियवेउद्वियआहारतो गेणहइ सुयइ भासं । सचं सचामोसं मोसं च असच्चमोसं च ॥ ९ ॥

इह औदारिकशब्देन शरीरतद्वतोरभेदोपचारात् मत्वर्थीयलोपात् (वा) औदारिकशरीरवान् जीव एव गृह्यते, एवं वैकि-

यान् वैक्रियः आहारकयान् आहारका, असौ औदारिकादिर्यद्वाति—आदत्ते शब्दमायोगयानि द्रव्याणीति गम्यते, गृहीत्या
 भाषात्तेन परिणमय्य मुच्यति—निवृजति भाष्यत इति भाषा ता—शब्दपरिणतद्रव्यसद्वर्ति, किंविशिष्टाभित्याह—‘सत्या’
 इह सन्तो—मुनयस्तेषामेव मुक्तिमार्गप्रवृत्तया तात्त्विकशिक्षत्वात् तेभ्यो हिता—निरयद्यानुष्ठानरूपतया मुक्तिमार्गानुष्ठान-
 त्वादुपकारिणी सत्या, इह यत् यस्यै हितं तत्तत्र साध्विति साधुत्वविषयायां ‘तत्र साधा’विति यः प्रत्ययः, अथवा
 सन्तो—मूढोत्तरगुणास्तेषामेव मुक्तिमार्गतया अतिप्रवृत्तत्वात् तेभ्यो हिता तदाराधनात् पूर्ववत्साधुत्वविषयायां यः प्रत्ययः,
 यदिया सन्तो—जीयादयः पदार्थास्तेभ्यो हिता यथावस्थिततत्स्वरूपप्रत्यायकत्वात् सत्या, अत्रापि पूर्ववत् यः प्रत्ययः,
 यथा अस्ति जीयः सदसद्रूपो देहमात्रव्यापीत्यादिरूपा, तद्विपरीताऽसत्या, यथा नास्ति जीयः पृक्तान्तसद्रूपो देव्यादिरूपा,
 तथा सत्यामृषा घवसद्विरपलाशादिमिश्रेषु बहुव्यशोकद्वेष्यशोकयनमेवेदमित्यादिरूपा, अत्र हि कतिपयाशोकदृष्टाणां सद्भा-
 वात्सत्त्वता अग्रेषामपि यथादीनां सद्भावाभ्युपगता, इयद्वहारनयनतापेक्षयेदमुच्यते, परमार्थतः पुनरियमसत्येति, यथाऽभि-
 हितापार्थयोगात्, तथा या न सत्या नापि मृषा सा असत्यामृषा, इह विप्रतिपत्तौ सत्या यस्तुप्रतिपत्तिषाश्चया सर्वज्ञमतानुसारेण
 या भाषा प्रोच्यते यथा अस्ति जीयः सदसद्रूप इत्यादि सा क्लृप्त सत्या परिभाषिता, आराधकत्वात्, यथा पुनर्विप्रति-
 पत्तौ सत्या सर्वज्ञमतोत्तीर्णमुच्यते यथा नास्ति जीव पृक्तान्तनित्यो वेति साऽसत्या, विराधनीत्यात्, या पुनर्विस्तुप्रतिपत्ति-
 ष्टासामन्तरेण स्वरूपमात्रप्रतिपादनपरा यथा हे देवदत्त ! यद्वहानय गा देहि भद्रमित्यादिरूपा सा असत्यामृषा, इयं
 हि स्वरूपमात्रप्रतिपादनफलत्वात् न यथोक्तलक्षणा सत्या नापि मृषा, ततः असत्या चासाधवमृषा च असत्यामृषेति, जासां

च स्वरूपमुदाहरणयुक्तं प्रज्ञापनासूत्रादयसातव्यं ॥ नन्वौदारिकादिगृह्णाति मुञ्चति च भाषामित्युक्तं, ततः सा मुक्ता सती उत्कर्षतः कियत् क्षेत्रं व्याप्नोति १, उच्यते, समस्तमेव लोकं, यद्येवं तर्हि—

“कश्चिं समएहिं लोगो भासाए निरंतरं तु होइ फुडो । लोगस्स य कहभागे कह भागे होइ भासाए ॥ १० ॥”

कतिभिः समयैर्लोक्यत इति लोकः, चतुर्दशरज्ज्वात्मकः क्षेत्रलोकः परिगृह्यते, भाषया निरन्तरमेव भवति स्पष्टो-व्याप्तः पूर्ण इत्यनर्थान्तरं, लोकस्य च कतिभागे कतिभागो भवति भाषायाः १ ॥ अत्रोच्यते—

“चउहिं समएहिं लोगो भासाए निरंतरं तु होइ फुडो । लोगस्स य चरिमंते चरिमंतो होइ भासाए ॥ ११ ॥”

चतुर्भिः समयैर्लोको भाषया निरन्तरमेव भवति स्पष्टो-व्याप्तः, किं सर्वयैव भाषया उत विशिष्टया १, उच्यते, विशिष्टया, तथाहि—इह कश्चिद्वक्ता मन्दप्रयत्नो भवति कश्चिन्महाप्रयत्नः, तत्र यो मन्दप्रयत्नो वक्ता स यथारूपाणि शब्दद्रव्याणि गृहीतवान् तथारूपाण्येवाभिन्नानि उपजातमन्दशब्दपरिणामानि निसृजति, तानि च तथा निसृष्टानि मन्दप्रयत्ननिसृष्टत्वात् परिस्थूराणि, अत एव तदन्यद्रव्यवासनोत्पादपादवरहितान्यसंक्षेपखण्डशो भिद्यते, भिद्यमानानि च संक्षेपानि योजनानि गत्वा शब्दपरिणामं विजहति [१७५०], यस्तु महाप्रयत्नो वक्ता, स खल्वादानप्रयत्नेनापि भिन्नैव गृह्णाति, गृहीत्वा च शब्दपरिणाममपि तेषामत्युत्कटमुत्पादयति, उत्पाद्य च निसर्गप्रयत्नेन भूयो भिन्ना निसृजति, तानि च तथा निसृष्टानि सूक्ष्मत्वादतिप्रभूतत्वाद्युत्कटशब्दपरिणामत्वाच्च तदन्यानि बहूनि द्रव्याणि वासयन्ति तदन्यद्रव्य-वासकतया पदस्वपि दिक्षु अनन्तगुणवृद्ध्या परिवर्द्धमानानि लोकान्तमाप्नुवन्ति, शेषं तु तत्पराधातवासितानि द्रव्याणि

लोकमापूरयन्ति, आह च भाष्यकृत्—“कोई मंदपयसो निसिरइ सयदाइ सयदाइ । असो तियपयसो निसिरइ सो भिदिव ताइ ॥१॥ गतुमसंखेजाओ अवगाहणवगणा अभिभाइ । भिजंति घंसमिति य संखेजे जोयणे गंतु ॥२॥ भिभाइ सुहुमयाप अणतगुणयट्ठियाइ लोगंत । पायेंति पूरयंति(य) भासायें निरंतरं लोगं ॥३॥ (३८०-१-२)” अत्र ‘असंखेजाओ अवगाहणवगणाओ’ इति अवगाहनानाम एकैकस्य भाषाद्रव्यस्कन्धस्याधारभूता असंख्येयप्रदेशात्मकक्षेत्रविभागकर्यास्तासां वर्तमाना अवगाहनायर्गणा असंख्येया-असंख्येययोजनप्रमितां, अत एव प्रागुक्तं असंख्येयानि योजनानि गत्वेति, शेषं सुगमं, चतुःसमयग्रहणे त्रिपद्यसमयग्रहणमपि प्रतिपत्तयं, तुलादीनां मध्यग्रहणे आद्यन्तमग्रहणपत्, यिचिन्ना या सूत्रगतिः, इकं च—“चतुसमयमग्नग्रहणे त्रिपद्यग्रहण तुलाइमग्नस्स । जइ ग्रहणे पजंतमग्रहणं चित्ता च सुत्तगई ॥१॥” (३८७धि.) अत्र कथं त्रिभिः समयैर्लोकौ नापया निरन्तरमापूरितो भवति !, उच्यते, इह यदा लोकमध्यस्थो यका भवति तदा तेन निसृष्टानि भाषापरिणतानि द्रव्याणि प्रथमसमय एव पदसु विदुः लोकान्तमनुधारयति, जीवसूक्ष्मपुद्गलानामनुश्रेणिगमनात्, द्वितीयसमये तु व एव पद दण्डाः चतुर्दिक्षु एकैकशोऽनुश्रेण्या यासितद्रव्यैः प्रसरन्तः पद मन्यानो भवन्ति, तृतीयसमये तु पृथक् पृथक् तदन्तरालापूरणात् पूर्णो भवति लोकः, एवं त्रिभिः समयैर्भाषया लोकः स्पष्टो भवति, यदा तु स्वयम्भूरमणपरतदयत्तिनि लोकान्ते अलोकस्यात्यन्तनिकटीभूय भाषको यकि त्रसनाब्धा वा बहिश्चतसृणा दिशामन्यत्तमस्यां’ दिशि तदा चतुर्भिः समयैरापूर्यते, कथं !, उच्यते, एव यदा त्रसनाब्धा बहिर्व्ययस्थितो यकि तदा एकेन समयेनान्तर्नाडौ शब्दद्रव्याण्यनुप्रविशन्ति, शेषसमयभावना च पूर्ववत्, यदापि लोकान्ते स्वयम्भूरमणपरतदयत्तिनि चतसृणां दिशाम-

न्यतमस्यां दिशि व्यवस्थितो भाषकः तदा वामदक्षिणपृष्ठोर्ध्वोदिशामलोकेन स्वलितत्वात् भाषाद्रव्याणां प्रथमसमये लोकमध्ये प्रवेशः, शेषास्तु त्रयः समयास्तथैव, यदा तु त्रसनाब्द्या वहिर्विदिग्व्यवस्थितो भाषको वक्ति तदा पुद्गलानामनुश्रेणिगमनात् समयद्वयेन शब्दद्रव्याणामन्तर्नाडीप्रवेशस्तद्यथा-प्रथमसमये विदिशो दिशिगमनं द्वितीये त्वन्तर्नाडीप्रवेशः, शेषं समयत्रयं पूर्ववदित्येवं पञ्चभिः समयैः सकललोकापूरणं, उक्तं च-“पठमसमए च्चिय जतो मुक्काइं जंति छद्दिंसिं ताइं । बीयसमयंमि तेच्चिय छद्दंडा हेंति छम्मंथा ॥ मंथंतरेहि तइए समए पुण्णेहिं पूरिओ लोगो । चउहिं समएहिं पूरइ, लोकंते भासमाणस्स ॥२॥ दिसिवड्डियस्स पढमो तिगमे ते चेव सेसया तिल्लि । विदिसिड्डियस्स समया पंचाइगमंमि जं दोल्लि ॥३॥ (३८४-५-६वि.)” अत्रातिगमः-प्रवेशः, शेषं प्रतीतं । अन्ये जैनसमुद्घातगत्या सकललोकापूरणमभिमन्यन्ते, तद्यथा-प्रथमसमये ऊर्ध्वोर्ध्वोमात्रगमनात् दण्डो द्वितीयसमये कपाटः तृतीयसमये मन्थाश्चतुर्थसमयेऽपान्तरालापूरणमिति, उक्तं च-“जइणसमुघायगइए केई भासंति चउहिं समएहिं । पूरइ सयलो लोगो अण्णे पुण तीहिं समएहिं ॥१॥” इति, तदेतदयुक्तम्, तेषां ह्याद्यसमये भाषाद्रव्याणामूर्ध्वोर्ध्वोदिशामलोकापूरणमात्राच्च पराधातवासितद्रव्याणामप्यसम्भवांश्च शब्दश्रवणासम्भवः, अथ च-“भासासमसेढीतो सद्दं जं सुणइ मीसयं सुणइ ।” इत्यनेनाविशेषेण दिक्षु मिश्रशब्दश्रवणमुक्तमिति सूत्रविरोधः, अथ ‘व्याख्यानतो विशेषनतिपत्तिर्नहि सन्देहादलक्षणते’तिवचनादूर्ध्वोर्ध्वोदिगद्गयवर्त्तिदण्ड एव मिश्रशब्दश्रवणमुक्तं द्रष्टव्यं, न शेषदिक्ष्विति, नन्वेवमपि त्रिभिः समयैर्लोकापूरणमापद्यते, न चतुःसमयसम्भवः, कथमिति चेत्, उच्यते, स खलु दण्ड ऊर्ध्वोर्ध्वो गच्छन् अविशेषेण चतसृष्वपि दिक्षु शब्दप्रायोग्यद्रव्याणि

पराहन्ति परापाताच्च धान्दपरिणाम भजन्ते, ततो द्वितीयसमये तानि प्रसरमपिरोहन्ति मन्थान साधयन्ति, तृतीयसमये
 तदन्तरालापूर्णात् सकललोकमापूरयन्ति, चण्ड च—“न समुत्थायगर्ह्ये मीसयसयणे मये च 'दुर्बे'मि । ॥॥ तोयि
 तीहि पूरइ समयहिं जओ परापातो ॥१॥ (१९२ वि०)” अथ जैनसमुद्भूयात् इय चतुर्भिरेव समयेभ्योपयाडयि लोकापूरणे
 भविष्यति, ततः को दोषः?, तदसमीचीन, सम्यक्सिद्धान्तापरिशानात्, जैनसमुद्भूयाते हि जीवप्रदेशा एव स्वरूपेण लोकमा-
 पूरयन्ति, न पुनस्तत्र कस्यापि परापातोऽस्ति, ततो न तत्र द्वितीयसमये मन्थाः, किन्तु कपाट एव केवलः, अन्यच्च—केवली
 भयोपयाधिकर्मणामुपपात्ताय केवलिसमुद्भूयात्प्रसारणते, स च केवलचक्षुषा परिभाष्यमान इत्यमेव क्रियमाणस्तेषां भयो-
 पमादिकर्मणामुपपात्ताय प्रभवति, नान्यथा, यद्विद्या दण्डकपाटादिक्रमेणैव जीवप्रदेशैः सकललोकपूरणं भवति, नान्यथा,
 सयास्याभाव्यादिति केवलिसमुद्भूयात्तस्य चतु समयता, भाषापुद्गलानां त्वनुश्रेणिगमनं परापातेन प्रचयान्तरयावक-
 तास्वभावाच्च सकललोकव्याप्ती हेतुः, ततः प्रथमसमय एव ऊर्ध्वाधोदण्डे कृते द्वितीयसमये चतसृष्वपि विहितु अनुश्रेणिगमनात्
 परापातेन तदग्न्यव्ययासकस्याच्च ते मन्थानं सार्थयन्ति, तृतीये तु समये त्वन्तरालापूर्णातः समस्तलोकव्याप्तिरिति
 त्रिसमयेतथात्रापद्यते, न चतुःसमयेति, अथ योऽज्ञावचितमहास्कन्धः प्रज्ञापनादिषु वर्ण्यते स जीवप्रदेशापूर्णात्मको
 न भवत्यचित्समहारकन्धत्वात्, किन्तु पुद्गलमय, ततो यथाऽसौ पुद्गलमयोऽपि नियमाद्यतुःसामयिक पथ, एवं भाष-
 याऽप्यापूरणं लोकस्य चतु सामयिकमेव भविष्यति, न त्रिसामयिकमिति को दोषः?, तदयुक्तम्, अचित्समहास्कन्धो
 हि त्रिश्रस्तापरिणामेन भवति, त्रिश्रस्तापरिणामश्च यद्यपि विचित्रस्तथापि स केवलचक्षुषा सर्वदेव तथास्याभाव्यादित्यमे-

नोपजायमान उपलब्ध इत्येतेरुणत्वमिच न पर्यनुयोगमर्हति, अन्यथा-नामौ पराघातेनान्यद्रव्याणामात्मपरिणाममुत्पादयति, किन्तु स्वप्नदुर्गलैरेव लोकमापूरयति, ततोऽमौ चतुःसमय एव, यदि पुनन्तत्रापि पराघातो भवेत्तर्हि नोऽपि भाषया लोकापूरणमिव त्रिसमयिको भवेत्, न चतुःसमयिक इति, आह च भाष्यकृत्-“संधोऽपि वीसमाए न पराघातो उ तेण चउसमयो । अहहो ज पराघातो ह्यिज्जतो सोऽपि तिसमय्यो ॥१॥ (३९४ वि०)” अन्ये त्वभिदधति-प्रथममगये तावद्भूतं द्विजि दण्डं करोति, द्वितीयसमये तत्र मन्यानमयो दिशि पुनर्दण्डं, तृतीयसमये ऊर्ध्वेन्द्रियन्तरालापूरणमधोदिशि तु गन्धानं, चतुर्थसमये तु तत्राप्यन्तरालापूरणात् समस्तमपि लोकं भाषाद्रव्यैरापूरयति इति, तदपि नागमक्षमं, क्वचिदप्यागम एवमश्रवणात्, नापि युक्तिमत्, काऽत्र गन्तु युक्त्यैरनुश्रेणिगमनस्य भावानां पुद्गलानामेक्यं न ऊर्ध्वेदिशा गमनं नाधोदिशा नापि शेषाभिः पूर्वोदिदिग्भिरिति यत्किञ्चिदेतत्, उक्तं च-“एगदिसमादिसमये दंडं काऽग चउर्हि पूरेइ । अण्णे भणंति तं पि य नागमजुत्तिक्कमं होइ ॥१॥ (३९५ वि०)” यत्तु कम्-‘लोकस्य च कतिभागे कतिभागे भवति भाषाया’ इति, तत्रोत्तरमाह-लोकस्य च क्षेत्रगणितमपेक्ष्य चरमान्ते असंख्येयभागे भवति भाषाया समस्तलोकव्यापिन्याः, इवमत्र भाषना-त्रिसमयव्याप्ती चतुःसमयव्याप्ती पञ्चमयव्याप्ती वा नियमेन प्रथमद्वितीयसमयोलोकागम्येयभागे भाषाया असंख्येयो भागो भवति, तथाहि-त्रिसमयव्याप्ती प्रथमसमये दण्डपदं भवति, द्वितीयसमये तु पद गन्धानः, ते च दण्डादयो यद्यपि देव्येण लोकान्तस्पर्शनिस्तथापि चतुर्गुणविनिर्गतत्वात् तत्प्रमाणानुसारतो बाह्येन चतुरङ्गुलादिमाना भवन्ति, चतुरादीनि चानुलानि लोकाकाशासंख्येयभागयत्तीत्येवेति त्रिसमयव्याप्ती प्रथमद्वितीयसमयोलोकासंख्येयभागे

भाषायाः असङ्ख्येयभागः, चतुःसमयव्याप्तावपि प्रथमसमये लोकमध्यमात्रप्रवेशो द्वितीयसमये तु दण्डसमुद्भवः, पञ्चस-
मयव्याप्तौ तु प्रथमसमये भाषाद्रव्याणां विविधो दिशि गमनं द्वितीयसमये लोकमध्यमात्रप्रवेश इत्युभयत्रापि प्रथम-
समये द्वितीयसमये च लोकासङ्ख्येयभागे भाषाया असङ्ख्येयो भागः, तिसमयव्याप्तौ तृतीये समये भाषायाः समस्तलोकव्याप्तिः,
चतुःसमयव्याप्तौ तृतीयसमये लोकस्य सङ्ख्येये भाषायाः सङ्ख्येयो भागः, कथमिति चेत्, उच्यते, स्वयम्भूरमणपञ्चिमप-
रतटवर्तिनि लोकान्ते ब्रसनाद्या धर्षिया पञ्चिमदिशि स्थित्वा युवतो भापकस्य प्रथमसमये चतुरश्रुलादिबाहवो रज्जु-
दीर्घो दण्डः तिरस्वीने गत्वा स्वयम्भूरमणपर्वपरतटवर्तिनि लोकान्ते लगति, ततो द्वितीयसमये तस्मादण्डादूर्ध्वाधक्षतुर्दश-
रज्जुष्णिग्नः पूर्वापरतिरस्वीनतया रज्जुयिस्तुतः पराघातयासितद्रव्याणा दण्डो निर्गच्छति, लोकमध्ये तु पराघातयासि-
तद्रव्याणामेव चतुरश्रुलादिबाहव रज्जुविस्तीर्णं दण्डद्वयं विनिर्गत्य स्वयम्भूरमणदक्षिणोत्तरयसिलोकान्तयोर्लगति, एव
ञ्च सति चतुरश्रुलादिबाह्व्यं सर्वतो रज्जुविस्तीर्णं लोकमध्ये दृप्तं छत्यर सिद्धं भवति, तृतीयसमये दूर्ध्वाधोव्ययस्थित-
दण्डाद्यतुर्दिक्प्रसृतः पराघातयासितद्रव्यसमूहो मन्थान साधयति, लोकमध्यव्ययस्थितसर्वतोरज्जुविस्तीर्णछत्यरादूर्ध्वाधः
प्रसृतः पुनः स एव ब्रसनादौ समस्तामपि पूरयति, एवं च सति सर्वोपरि ब्रसनादौ ऊर्गधोव्ययस्थितदण्डमधिभावेन
तदधिकं च लोकस्य पूरितं भवति, एतावच्च क्षेत्रं लोकस्य सङ्घाततमो भागः, तथा च सति चतुःसामयिक्या व्याप्तेः
तृतीयसमये लोकस्य सङ्ख्येयतमे भागे भाषाया अपि समस्तलोकव्यापिन्याः सङ्घाततमो भागः, पञ्चसामयिक्यास्तु
व्याप्तेः तृतीयसमये लोकासङ्ख्येयतमे भागे भाषाया असङ्ख्येयतमो भागः, तस्यां तस्य दण्डसमयत्वात्, तत्र चोक्तप्रकारे-

णासत्क्षेयभागवर्तित्वस्य भावादिति, चतुर्थे समये चतुःसामयिक्यां व्याप्तौ मध्यान्तरालपूरणात् समस्तलोकव्याप्तिः, पञ्चसामयिक्यां तु व्याप्तौ चतुर्थसमये लोकस्य सत्क्षेयभागे भाषायाः सत्क्षेयो भागः, तस्यां तस्य मथिसमयत्वात्, तस्य च सत्क्षेयभागवर्तित्वस्य प्रागेव भावितत्वात्, पञ्चमसमये तु पञ्चसामयिक्यां व्याप्तौ मध्यान्तरालपूरणात् समस्तलोकव्याप्तिः, एतच्च महाप्रयत्नचतुर्निसृष्टद्रव्यापेक्षया द्रष्टव्यं, मन्दप्रयत्नचतुर्निसृष्टानि तु लोकासत्क्षेयभाग एव वर्तन्ते, दण्डादिक्रमेण तेषां लोकापूरणासम्भवात्, त्रिसमयव्याप्तौ चतुःसमयव्याप्तौ पञ्चसमयव्याप्तौ च त्रयादिपु समयेष्वापूरिते लोके लोकस्य चरमान्ते भाषाया अपि चरमान्तो भवति, किमुक्तं भवति?—लोके निष्ठां गते भाषाऽपि निष्ठां यातीति, उक्तं च—“आपूरियंमि लोके दोणहवि लोगस्स तह य भासाए। चरमंते चरमंतो चरमसमयंमि सव्वत्थ ॥१॥ (३९१ वि०)” अस्याक्षरगमनिका—‘सर्वत्र’ त्रिसामयिक्यां चतुःसामयिक्यां पञ्चसामयिक्यां च व्याप्तौ चरमे समये—त्रयादिरूपे आपूरिते लोके द्वयोरपि, एतदेव व्याचष्टे—लोकस्य तथा भाषायाश्चरमान्ते चरमान्तो भवति, तत उक्तम्—“लोगस्स य चरमंते, चरमंतो होइ” मासाए इति, इह ‘तत्त्वभेदपर्यायैर्व्याख्या’, तत्र तत्त्वतो भेदतश्च मतिज्ञानस्वरूपमुक्तम्, इदानीं नानादेशजचिनेयगणसु खप्रतिपत्तये तत्पर्यायशब्दानभिधित्सुराह—

“इहा अपोह वीमंसा, मग्गणा य गवेसणा । सण्णा सई मई पण्णा, सवं आभिणिओहिंयं ॥ १२ ॥”

‘इह चेष्टायां’ इहनमीहा—सतामर्थानामन्वयिनां व्यतिरेकिणां च पर्यालोचना, तथा अपोहनं अपोहो निश्चय इत्यर्थः, विमर्शनं विमर्शः, अपायात् पूर्वं ईहाया उत्तरः प्रायः शिरःकण्डूयनादयः पुरुषधर्मा अत्र घटन्ते इति सम्प्रत्ययः,

तथा अन्ययथार्थान्वेषणं मार्गणा, व्यतिरेकथर्मालोचनं गवेषणा, तथा संज्ञानं संज्ञा-व्यञ्जनार्थोपप्रदोत्तरकालो मतिविशेषः, स्मरणं स्मृतिः-पूर्वानुभूतार्थात्मन्मन्मथया, मननं मतिः-कथञ्चिदर्थपरिच्छिन्नावपि सूक्ष्मधर्मपर्यालोचनरूपा बुद्धिः, तथा प्रज्ञानं प्रज्ञा-विशिष्टज्ञयोपसमच्चन्या प्रभूतवस्तुगतयथावस्थितधर्मालोचनरूपा मतिः, सर्वमिदमभिनिबोधिकं, मतिज्ञानमित्यर्थः, एवं किञ्चिन्नेदाग्नेदः प्रदर्शिताः, परमार्थतस्तु सर्वं पद्येते मतिवाचकाः पर्यायशब्दाः । तदेयं तत्त्वभेद-पर्यायैर्मतिज्ञानस्वरूपं व्याख्याय सम्प्रति नवभिरनुयोगद्वारेः पुनस्तद्भूतनिरूपणार्थमाह-

"सतपयपरुषणया दृढयमाणं च खित्तफुसणा य । कालो अ अंतर भागो भावे अण्वाण्डुं येव ॥ १३ ॥

गर् इदिग य काए जौए वेए कसायलेसासु । सम्मत्तनाणदंसण संजय डययोग आहारे ॥ १४ ॥

भासग-परित्त-पल्लत्त-सुद्धम सप्पी य होइ भवचरिमे । आभिणिपोहियनाणं मग्गिगज्जइ पसु ठाणेसु ॥ १५ ॥

सद्य तत्पदं च तत्पदं तस्य प्रकरणं-गत्यादिद्वारेषु विचारण सत्पदप्रकरणं सत्पदप्रकरणस्य भावः-सत्पदप्रकरणशब्दस्य प्रवृत्तिनिमित्त सत्पदप्रकरणता, तदेव सत्पदप्रकरणमिति भावः, किमुक्तं भवति !- मतिज्ञानमिति परस्परपदं तस्य गत्या-विभिद्दारेः प्रकरणमिति, अथवा सद्विषयं पदं सत्पदं-तदेव मतिज्ञानमितिरूपं पदं, मतिज्ञानस्य सत्पदात् प्रकाश-त्वात्, शेषं पूर्ववत्, नन्यसत्पदस्यापि किं प्रकरणं क्रियते येनेदमुच्यते-'सत्पदप्रकरणे'ति ।, उच्यते, क्रियते खलु खर-विषाणादेरप्यसत्पदस्य प्रकरणं, ततः समग्रहणमिति, अथवा सन्धि च तानि पदानि च-स्थानानि सत्पदानि गत्यादीनि तैः प्रकरणं मतेः सत्पदप्रकरणं, शेषं पूर्ववत्, इदमप्रमाणं जीवप्रमाणमिति वक्तव्यं, किमुक्तं भवति !-एकस्मिन् समये

मतिज्ञानं कियन्तः प्रतिपद्यन्ते ? इति, सर्वे वा कियन्तः ? इति, चशब्दः समुच्चये, तथा क्षेत्रं वक्तव्यं, कियति क्षेत्रे मतिज्ञानं सम्भवति ? तथा स्पर्शना च वक्तव्या, यथा कियत् क्षेत्रं मतिज्ञानिनः स्पृशन्ति, अथ क्षेत्रस्य स्पर्शनायाश्च कः प्रतिविशेषः ? उच्यते, यत्रावगाहस्तत् क्षेत्रं, स्पर्शना तु तद्वाह्यतोऽपि भवति, तथा परमाणुमधिकृत्योक्तम्—“एगपएसोगाहो सत्तपएसा य से फुसणा (४३२ वि०)।” च शब्दः पूर्ववत् ; कालः—स्थितिलक्षणो मतिज्ञानस्य वाच्यः, चशब्दः पूर्ववत्, अन्तरं च—एकदा प्रतिपद्य विद्युक्तः कियता कालेन पुनरपि तत् प्रतिपद्यते इत्येवं रूपं तस्य वक्तव्यं, तथा मतिज्ञानिनः शेषज्ञानिनां कतिभागे वर्तन्ते इत्येवं भागो वक्तव्यः, तथा कस्मिन् भावे मतिज्ञानिनो वर्तन्ते इत्येवं भावो भणनीयः, तथा अल्पबहुत्वं वक्तव्यं, अथ भागद्वारादेवायमर्थोऽवगतस्ततः किमनेन द्वारेण ? न, अभिप्रायापरिज्ञानात्, इह मतिज्ञानिनामेव पूर्वप्रतिपन्नप्रतिपद्यमानकानां परस्परमल्पबहुत्वं वक्तव्यं, भागस्तु शेषज्ञानापेक्षया इति, एष गाथासमुदायार्थः । सम्प्रति प्रागुपन्यस्तगाथाद्वयेनाभिनिवोधिकज्ञानस्य सत्पदप्ररूपणताद्वारावयवार्थः प्रतिपाद्यते—आभिनिवोधिकज्ञानं किमस्ति नास्तीति ? अस्ति, यद्यस्ति क तत् ? तत्र गतिमङ्गीकृत्यालोच्यते, सा गतिश्चतुर्विधा, तद्यथा—नरकगतिस्तिर्यग्गतिः मनुष्यगतिर्देवगतिश्च, तत्र चतुष्प्रकारायामपि गतौ आभिनिवोधिकज्ञानस्य पूर्वप्रतिपन्ना नियमतो विद्यन्ते, प्रतिपद्यमानास्तु विवक्षितकाले भाज्याः—कदाचिद् भवन्ति कदाचिन्नेति, तत्र (ते) प्रतिपद्यमाना अभिधीयन्ते ये तत्प्रथमतया आभिनिवोधिकं प्रतिपद्यन्ते, ते प्रथमसमयवर्त्तिनः प्रतिपद्यमानाः, शेषेषु समयेषु तु पूर्वप्रतिपन्नाः, तथा ‘इंदिए’ति इन्द्रियाण्यङ्गीकृत्य मृग्यते, तत्र पञ्चेन्द्रियाः पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः सन्ति, प्रतिपद्यमानास्तु भाज्याः, द्वित्रिचतुरिन्द्रि-

यास्तु करणापर्यासायस्वायां पूर्वभाषायातं सास्वादनसम्यक्त्वमङ्गीकृत्य पूर्वप्रतिपक्षाः सम्भवन्ति, ननु प्रतिपद्यमानकाः,
 एकेन्द्रियादनुभवयधिकलाः, 'उभयाभावो एगिदिपसु संगतलक्षणी' इतिवचनात् । तथा 'कार्' इति कायानधिकृत्य विचार्यते,
 दृषिव्यसेजोयायुवनस्पतिव्रसकायभेदात् काया पदं, तत्र त्रसकाये पूर्वप्रतिपक्षा नियमतो विद्यन्ते, प्रतिपद्यमानास्तु
 भागाः, शेषकायेषु तु दृषिव्यादिषु पञ्चासु उभयाभावः, एतच्च सिद्धान्ताभिप्रायेण, कार्मप्रतिपक्षाभिप्रायेण छद्भि-
 पर्यासबादरपृथिव्यव्यनस्पतिकरणापर्यासिषु पूर्वप्रतिपक्षाः सम्भवन्ति, सास्वादनसम्यक्त्वस्य तदभिप्रायेण तेषु भाषात्,
 इतरे तु सर्वथा नैव, सेजोवाययस्सूक्ष्मविकला एव । तथा 'जोए' इति योगानधिकृत्य विचार्यते-योगाजयः, तद्यथा-मनो-
 योगो वाग्योगः काययोगश्च, तत्र त्रिषु योगेषु समुदितेषु पञ्चेन्द्रिययद्वक्तव्यं, मनोरहितवाग्योगिषु विकलेन्द्रिययत्,
 केवलकाययोगिन्येकेन्द्रिययत् । तथा 'चि' इति वेदानधिकृत्य विचारणा, वेदाश्च त्रयः, तद्यथा-स्त्रीवेदः पुरुषवेदो ननु-
 सकयेदश्च, तत्र त्रिव्यपि वेदेषु विवक्षितकाले पूर्वप्रतिपक्षा नियमतः सन्ति, प्रतिपद्यमानकास्तु भागाः, कपायाः क्रोध-
 मानमायाजोभालयाः प्रत्येकमनस्तानुवन्ध्यप्रत्यास्थानमत्याख्यानावरणसंस्थलनभेदभिन्नाः, तत्राद्येऽनन्तानुवन्धिषु क्रोधा-
 दिषु सास्वादनसम्यक्त्वमङ्गीकृत्य पूर्वप्रतिपक्षो लभ्यते, न प्रतिपद्यमानकः, तेषु तु द्वादशकपायेषु पूर्वप्रतिपक्षा नियमतः
 सन्ति प्रतिपद्यमानकास्तु भागाः, तथा 'लेशासु' इति लेशासु चिन्त्यते, तत्र श्लेषन्यात्मानमद्विधेन कर्मणेति लेश्याः,
 कायाद्यन्यतमयोगवतः कृष्णादिद्रव्यधर्मन्यादात्मन कृष्णादिपरिणामाः, तत्रोपरितनीषु तिसृषु लेश्यासु पूर्वप्रतिपक्षा
 नियमतः सन्ति, प्रतिपद्यमानकास्तु भागाः, आद्यासु कृष्णादिकास्तु तिसृषु पूर्वप्रतिपक्षाः सम्भवन्ति न त्वितरे, सम्य-

क्त्वद्वारे निश्चयव्यवहारनयाभ्यां विचारः, तत्र व्यवहारनयो मन्यते-मिथ्याहृष्टिरज्ञानी च सम्यक्त्वज्ञानयोः प्रतिपद्यमानो भवति, न तु सम्यक्त्वज्ञानसहितः, निश्चयनयस्तु ब्रूते-सम्यग्दृष्टिर्ज्ञानी च सम्यक्त्वज्ञाने प्रतिपद्यते, न तु मिथ्याहृष्टिरज्ञानी च, आह च भाष्यकृत्—“समत्तनाणरहियस्स नाणमुप्पज्जइति व्यवहारो । नेच्छइयनजो भासइ उप्पज्जइ तेहिं सहियस्स ॥ १ ॥ (४१४ वि०)” तत्र व्यवहारः परपक्षदूषणाय स्वपक्षसाधनाय च प्रत्यवतिष्ठते-यदि नाम सम्यग्दृष्टिर्ज्ञानी च सम्यक्त्वज्ञाने प्रतिपद्यते इत्यभ्युपगमस्ततस्तत्सम्यक्त्वं ज्ञानं च जातमसावुत्पादयति, न च जातं भूयो जायते, जातत्वादेव, निष्पन्नघटवत्, प्रयोगश्चात्र-यद्विद्यमानं तत्केनचिदपि कर्तुं न शक्यं, यथा पूर्वनिष्पन्नो घटः, विद्यमाने च सम्यग्दृष्टेः सम्यक्त्वज्ञाने इति, विपक्षे बाधकं प्रमाणमनवस्थाप्रसङ्गः क्रियावैफल्यं च, तथाहि—यदि कृतमपि क्रियते तर्हि कृतत्वाविशेषात् भूयो भूयः करणप्रसङ्गः, पूर्वनिष्पन्नत्वेन क्रियायाः फलाभावान्नैफल्यमिति, अन्यच्च-प्रत्यक्षवाधा, तथाहि—सर्वमपि कार्यं घटादि पूर्वमभूतं भवत् दृश्यते, न तु भूतं, अथ क्रियाकालनिष्ठाकालयोरभेदादेवमुच्यते सम्यग्दृष्टिर्ज्ञानी च सम्यक्त्वं ज्ञानं च प्रतिपद्यते इति, तदप्ययुक्तं, क्रियाकालनिष्ठाकालयोरभेदस्याभावात्, प्रत्यक्षत एव घटादिक्रियाकालस्य दीर्घतयोपलभ्यमानत्वात्, न खल्वारम्भ एव शिवकाद्यद्वायां वा घटादिकार्यं पश्यामः, किन्तु विवक्षितक्रियाकालपर्यन्ते, एवमत्रापि न श्रवणाद्यारम्भ एव ज्ञानं, किन्तु तदन्त इति मिथ्याहृष्टिरज्ञानी च सम्यक्त्वज्ञानयोः प्रतिपत्ता, न सम्यग्दृष्टिर्ज्ञानी चेति, उक्तं च—“व्यवहारमयं जायं न जायए भावतो कयघडोय । अहवा कयंपि किज्जइ किज्जउ निच्चं न य समत्ती ॥ १ ॥ किरियावेफळंचिय पुवमभूयं च दीसए होंतं । दीसइ दीहो य जतो किरियाकालो घडादीणं ॥ २ ॥

नारभेच्छिय दीसइ न सिधावखाइ दीसइ तदंते । इय न सवणाइफाले नार्ण जुत तदंतेमि ॥ ३ ॥ (४१५-९-७ वि०) एवमुक्ते
निश्चयनय आह—नाजात ललु जायते किञ्चिदपि, अभावत्वात्, लपुष्पवद्, विपक्षे धाधकं प्रमाणं खरविपाणादेरप्युत्पत्तिप्रस-
ङ्गोऽजातत्वाविशेषाद्, आह च भाष्यकृत्—“निच्छइओ नाबार्य जायऽभावसतो लपुष्क य । अह च अजायं जायइ जायत
तो खरविमाणपि ॥ १॥ (४१८ वि०)” योऽपि कृतत्वाविशेषात् सदाकरणप्रसङ्ग इति दोष आपादितः स इतरत्रापि समानः,
तथाहि—यद्यसत् क्रियते तर्हि नित्यमेव क्रियतामसत्त्वाविशेषात्, न च बाध्यं कार्योत्पत्तौ विरमणभावात् सदाकरणा-
प्रसङ्ग इति, कार्यस्यैवोत्पत्त्ययोगात्, खरविपाणस्येवास्यन्तासत् उत्पादयितुमशक्यत्वात्, तथा च सति क्रियाया अपि
वैफल्य, क्रियाफलस्य कार्योत्पादस्यासम्भवात्, यदप्युक्तं ‘सर्वमपि कार्यं घटादि पूर्वमभूतं भयत् दृश्यते, ननु
भूतमपि,’ तदप्यसम्भवं, अभूतं हि यदि भयत् दृश्यते तर्हि खरविपाणमपि किं नोपलभ्यते !, प्रागसत्त्वाविशेषात्, यदप्य-
वादीत् ‘क्रियाकालनिष्ठाकालयोरभेदस्याभावादि’ति, तदप्यन्धीलं, क्रियाकालमिष्ठाकालयोरभेदस्य व्यवस्थितत्वात्,
अन्यथा कार्यकाले न क्रियामात्र इति क्रियाया अभावाविशेषात् पूर्ववत् कार्योत्पत्तिप्रसङ्गः, एवं च यदुच्यते ‘प्रत्यक्षत
एव घटादिक्रियाकालस्य दीर्घतयोपलभ्यमानत्वा’दिति तद् बालिष्ठजल्पितं, प्रतिसमयं ह्यन्यत् अन्यत् कार्यमुपजायते,
तथाहि—‘शेषकोऽन्यदकार्यमन्यतमतः स्यामोऽन्यत् कुशल इत्यादि, ततो यदि परस्परविलक्षणाना प्रतिसमयान्यान्योत्प-
द्यमानकार्याणा दीर्घ- क्रियाकालो दृश्यते ततो घटस्य किमायात !, नहि शेषकार्यक्रियाकालो घटकार्यक्रियाकालः, वक्तुं च—
“पइसमवप्पणणां परोप्परविलक्खणाण सुबहूण । दीहो किरियाकालो जइ दीसइ किं च (य) कुमस्स ? ॥ १॥ (४२० वि०)” यद-

प्यवोचत—‘न खल्वारम्भ एव शिविकाद्यक्षायां वा घटादिकार्यं पश्याम’ इति, तदपि स्थूलमतितासूचकं, प्रथमसमये हि न घटादिकार्यमारब्धं, किन्तु चक्रमस्तकमृत्पिण्डारोपणादि, तच्च तस्मिन् समये दृश्यते, यत् नारब्धं घटादि तत्कथं दृश्यते ? न खल्वन्यारम्भेऽन्यत् दृश्यते, यथा घटः पटारम्भे, शिवकादयोऽपि न घट इति तदद्धायामपि तस्य दर्शनाभावः, आह च—“अन्तारंभे अन्नं किह दीसउ जह घडो पडारंभे ?। सिवगादयो न घडओ किह दीसउ सो तदद्धाप ? ॥१॥ (४२१ वि०)” यच्चैतदुक्तम्—‘किन्तु विवक्षितक्रियाकालपर्यन्ते’ इति, तत्समीचीनमेव, विवक्षितकार्यनिमित्तभूतकार्यकोटिक्रियाकालपर्यन्त एव तस्यारब्धत्वात्, यस्तु लोको व्यवहरति—एतावान् घटस्य करणे कालो लग्न इति स घटार्थितया घटनिमित्तप्रतिसमयोत्पन्नकार्यक्रियाकालं घटे लगयति, न च विवेचयति स्थूलमतित्यात्, एवं भवानपि स्थूलमतिताया लोकव्यवहारपतितः सन् न किमपि विचारयति, आह च—“पइसमयकज्जकोडीनिरविकखो घडगयाभिलासोऽसि । पइसमयकज्जकालं थूलमइ ! घडंमि लापसि ॥१॥ (४२३ वि०)” एवमत्रापि श्रवणादीनि प्रतिसमयभावीनि परस्परविलक्षणानि कार्याणि, ततो न तत्काले सम्यक्त्वोत्पादो ज्ञानोत्पादो वाऽन्यारम्भेऽन्यस्योत्पादाभावात्, यस्मिंस्तु समये सम्यक्त्वोत्पादारम्भो ज्ञानारम्भो वा तस्मिन् समये तदुत्पद्यत एवेति । सम्यक्त्वद्वारे व्यवहारनयमतेन सम्यग्दृष्टिराभिनिवोधिकज्ञानस्य पूर्वप्रतिपन्न एव, नतु प्रतिपद्यमानकः, सम्यक्त्वज्ञानयोर्युगपलाभात्, तत्काले च क्रियाया अभावात्, तदभावे च प्रतिपद्यमानकत्वायोगादिति, निश्चयनयमतेन तु सम्यग्दृष्टिराभिनिवोधिकस्य पूर्वप्रतिपन्नः प्रतिपद्यमानकश्च लभ्यते, क्रियायाः कार्यनिष्ठायाश्च युगपन्नावाद्, एतच्च प्रागेव समर्थितमिति, ज्ञानद्वारे मतिश्रुतावधिमनःपर्यायकेवलभेदात् पञ्चधा ज्ञानं,

तत्रापि व्यवहारनिश्चयनयाम्या विचारः, सः व्यवहारनयमतेन मतिश्रुतापि मनःपर्यायज्ञानिनः आभिनिधोधिकस्य पूर्वप्रतिपक्षा एव, ननु प्रतिपद्यमानकाः, न ह्येतन्मतेन ज्ञानी सन् मतिज्ञानं प्रतिपद्यते किन्त्यज्ञानी इति, केवली न तु पूर्वप्रतिपक्षो नापि प्रतिपद्यमानकाः, तस्य क्षायोपशमिकज्ञानार्तित्वात्, तथा मत्तज्ञानश्रुताज्ञानविभक्तज्ञानवन्तस्तु कदाचिद्विवक्षितकाले प्रतिपद्यमानका भवन्ति, न तु पूर्वप्रतिपक्षाः, निश्चयनयमतेन तु मतिश्रुताप्यधिज्ञानिनः पूर्वप्रतिपक्षा नियमताः सन्ति, प्रतिपद्यमानका अपि सम्भवन्ति, सम्यग्दर्शनलाभसमय एव मत्यादिलाभस्य सम्भवात्, क्रियाकाल-निष्ठाकालयोधाभेदात्, मनःपर्यायज्ञानिनस्तु पूर्वप्रतिपक्षा एव, न प्रतिपद्यमानकाः, पूर्वं सम्यक्स्यलाभकाले प्रतिपन्न-मतिज्ञानस्यैव पक्षात् यत्प्रवस्थाया मनःपर्यायज्ञानसम्प्राप्तात्, केवलीना तृमयाभावाः, मत्यादिज्ञानव्यपच्छेदेन केवलज्ञान-भावात्, मत्याद्यज्ञानयन्तस्तु न पूर्वप्रतिपक्षा, नापि प्रतिपत्तिक्रियाकाले मत्याद्यज्ञानाभावात्, क्रिया-कालनिष्ठाकालयोरभेदात्, अज्ञानभावे च प्रतिपत्तिक्रियाया अभावात्, दर्शगद्वारे बहुरचसुरवधिकेयलभेदात् दर्शने बहुरर्चा, तत्राद्यदर्शनत्रये छविमस्तीकृत्य पूर्वप्रतिपक्षा नियमताः प्राप्यन्ते, प्रतिपद्यमानकास्तु भजनीयाः, बहुपयोगे स्थाश्रित्य पूर्वप्रतिपक्षा एव, न तु प्रतिपद्यमानकाः, मतिज्ञानस्य छवित्वात्, छब्बुरपत्तेश्च दर्शनोपयोगे निषिद्धत्वात्, 'सवाजो छद्मीजो सागारोदबजो गोवत्तत्स छवज्जति' इति वचनात्, केवलदर्शनिना तृमयाभावः, देशदर्शनव्यवच्छेदेन केवलज्ञानदर्शनभावात्, सयत्तद्वारे सयत्त आभिनिधोविकस्य पूर्वप्रतिपक्षो नियमाहभ्यते, प्रतिपद्यमानको भजनया, ननु सम्यक्स्यलाभावस्यायोमेव मतिज्ञानस्य प्रतिपक्षत्वात् संयत्तः कथं प्रतिपद्यमानकोऽप्यप्यते ? , सत्यमेतत्, केवलं योऽतिवि-

शुद्धत्वात् सम्यक्त्वं चारित्रं च युगपत्प्रतिपद्यते स तस्यामवस्थायां प्रतिपद्यमानस्य संयमस्याप्रतिपन्नत्वात् संयतः आभि-
 निवोधिकज्ञानस्य प्रतिपद्यमानको भवति, उक्तं चास्यैव मूलावश्यकचूर्णौ—‘नत्थि चरित्तं सम्मत्तविहणं दंसणं तु भणि-
 यज्जं’ भजनामेवाह—‘सम्मत्तचरित्ताइं जुगवं पुवं च सम्मत्तं’ उपयोगद्वारे उपयोगो द्विधा—साकारोऽनाकारश्च, तत्र पञ्च
 ज्ञानानि त्रीण्यज्ञानानि साकारः, चत्वारि दर्शनानि अनाकारः, तत्र साकारोपयोगे पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः सन्ति, प्रति-
 पद्यमानकास्तु विवक्षितकाले भाज्याः, अनाकारोपयोगे तु पूर्वप्रतिपन्ना एव, ननु प्रतिपद्यमानकाः, अनाकारोपयोगे
 लब्धद्युत्पत्तेरभावात्, आहारद्वारे आहारकाः पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः सन्ति, प्रतिपद्यमानास्तु विकल्पनीयाः, विवक्षितकाले
 अनाहारका अपान्तरालगतौ पूर्वप्रतिपन्नाः सम्भवन्ति, प्रतिपद्यमानकास्तु न भवन्त्येवं, अधुना भापकद्वारम्—तत्र भाषा-
 लब्धिसम्पन्ना भापकाः, ते भापमाणा अभापमाणा वा पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः सन्ति, प्रतिपद्यमानकास्तु विवक्षितकाले भज-
 नीयाः, भाषालब्धिगूंन्याश्चोभयविकलाः, ते ह्येकेन्द्रिया एव, तेषां चोभयाभावः प्राग्वत् । परीत्तद्वारे परीत्ताः—प्रत्येक-
 शरीरिणः परीत्तीकृतसंसारा वा, परीत्तीकृतसंसारा नाम स्लोकावशेषसंसाराः, एते उभयेऽपि पूर्वप्रतिपन्नाः नियमतो लभ्यन्ते,
 प्रतिपद्यमानकास्तु भजनीयाः, अपरीत्तास्तु साधारणशरीरिणोऽपार्द्धपुद्गलपरावर्त्तादप्युपरि संसारा वा, ते मिथ्यादृष्टित्वा-
 दुभयेऽप्युभयविकलाः । पर्याप्तकद्वारे पङ्क्तिराहारादिभिः पर्याप्तिभिर्ये पर्याप्ताः ते पूर्वप्रतिपन्ना नियमतो विद्यन्ते, विवक्षितकाले
 प्रतिपद्यमानकास्तु भजनीयाः, अपर्याप्तकास्तु पदपर्याप्तपेक्षया पूर्वप्रतिपन्नाः सम्भवन्ति, न त्वितरे । सूक्ष्मद्वारे सूक्ष्माः
 खलूभयविकलाः, वादरास्तु पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः सन्ति, इतरे तु विवक्षितकाले भाज्याः, अधुना संज्ञिद्वारं—तत्रेह

सञ्चिनो दीर्घकालिकोपदेशेन परिगृह्यन्ते, ते च पूर्वप्रतिपत्ता नियमतो उच्यन्ते, इतरे तु मज्जनीयाः दिवाक्षते काल, अस-
 चिनस्तु प्रतिपत्ताः सम्भयन्ति नस्तितरे इति । अथ इति द्वार, तत्र भयसिद्धिकाः संश्रित, अभयसिद्धिकास्तु मयशून्याः ।
 चरमादारे चरमो भयो भविष्यति चेपो ते अभेदोपचाराद्यरमाः, ते च पूर्वप्रतिपत्ता नियमता सन्ति, प्रतिपद्यमानकास्तु
 दिवक्षितकाले भाग्याः, अधरमास्तु भयविकलाः, आभिनिवोधिकज्ञानमेतेषु गत्यादिमार्गणास्यानेषु मार्ग्यते, तच्च मार्गित-
 मुक्तप्रकारेणेति ॥ साग्रतमाभिनिवोधिकजीवद्रव्यप्रमाणमुच्यते-तत्र प्रतिपत्तिमङ्गीकृत्य विधक्षितकाले कदाचिन्नवन्ति
 कदाचिन्नेति, यदि भवन्ति तर्हि जपन्त्यत एको द्वौ त्रयो वा वत्कर्पतस्तु क्षेत्रस्वोपमासहस्रेयभागप्रदेशराशिप्रमाणाः,
 पूर्वप्रतिपत्तास्तु जपन्त्यतः क्षेत्रस्वोपमासहस्रेयभागप्रदेशराशिप्रमाणाः वत्कर्पतस्तु तेभ्यो विद्योपाधिकाः, वत्पत च-
 ॥ क्षेत्रपत्तिर्जोपमासहस्रभाग प्रवर्ज्येजा । पुनपयप्ता दोस्तु वि पलियाससेज्जममाणा ॥१॥” (वि०४२९) अत्र ‘दोस्तु
 वि’स्ति द्वयोरपि पदयोर्जपन्त्यपदे वत्कृष्टपदे च, नवरं अपन्त्यपदावुत्कृष्टपदं विद्योपाधिकं प्रष्टव्य, अन्यथोत्कृष्टपदस्यायोगात् ॥
 इदानीं क्षेत्रद्वारम्-तत्र नानाजीयानङ्गीकृत्य सर्वेऽप्याभिनियोपिकज्ञानिन एकत्र विणिहता लोकासहस्रेयभागमेव व्याहृ-
 यन्ति, आह च मूलदीकाकृत-“सर्वे प्याभिनियोपिकज्ञानिनो लोकस्यासहस्रेयभागे वर्सते” इति, एकजीवस्यैव लिकागत्या
 गच्छन्मूलानुत्तरमुत्तरेषु सप्तसु चतुर्दशभागेषु रक्षुप्रमाणेषु वर्सते, तेभ्यो वाऽजगच्छन्, अथस्तु पृथिवी गच्छन् ततो
 वा प्रत्यागच्छन् पञ्चसु चतुर्दशभागेषु, भातः परमधः क्षेत्रमस्ति, यस्मात् सम्यग्दृष्टेरथः सप्तमनरकगमनं प्रतिगिञ्च, पृथी-
 मपि पृथिवी यावत्सैद्धातिकमेतेन विराधितसम्यक्स्थो गृहीतेनापि साधोपशमिकेन सम्यक्स्थेन कश्चिदुपपद्यते, तत उच्यत-

मधः पञ्चसु चतुर्दशभागेष्विति, आह च भाष्यकृत्—“खेतं हवेज्ज चउदस भागा सत्तोवरिं अहे पंच । इलियागइए विग्गहगयस्स गमणेऽहवाऽऽगमणे ॥१॥ (वि० ४३०)” कर्मग्रन्थिकाभिप्रायेण तु वैमानिकदेवभ्योऽन्यत्र तिर्यङ् मनुष्यो वा वान्तेनैव क्षायोपशमिकेनोत्पद्यते, न गृहीतेन, सप्तमनरकपृथिव्यां पुनरुभयमतेनापि वान्तेनैव, आह—अधःसप्तमनर कपृथिव्यामपि सम्यग्दर्शनलाभस्य प्रतिपादितत्वात् तत आगच्छतः पञ्च चतुर्दशभागा अधिका अपि क्षेत्रस्य लभ्यन्ते, ततः कथमुक्तं पञ्चसु चतुर्दशसु भागेष्विति?, तदप्ययुक्तं, सप्तमनरकपृथिव्याः सम्यग्दृष्टेरगमनस्याप्यभावात्, कथं?, यस्मात् तत उद्धृतास्तिर्यक्षेत्रेवागच्छन्ति, देवनारकाश्च सम्यग्दृष्टयो मनुष्येष्विति, उक्तं च—“आगमणं नि सिद्धं चरमाओ जंति जंतिरिक्खेसुं । सुरनारगा य सम्मद्दिह्वी जं एंति मणुएसुं ॥१॥” (वि० ४३१) अधुना स्पर्शनाद्वारम्—तत्र क्षेत्रस्पर्शनयोरयं विशेषः—यन्नावगाहस्तत् क्षेत्रं, स्पर्शना तु ततोऽतिरिक्ता, यथेह परमाणोरेकप्रदेशं क्षेत्रं सप्तप्रदेशा च स्पर्शना, उक्तं च—“अवगाहणाहरित्तं पि फुसई वाहिं जहाणुणोऽभिहिंयं । एगपएसं खेत्तं सत्तपएस य से फुसणा ॥१॥” (वि० ४३२) एतच्च प्रागप्यभिहितं ॥ कालद्वारे उपयोगमधिकृत्य एकस्य अनेकेषां च जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तमुद्भूतमात्र एव कालः, लब्धिमङ्गीकृत्य जघन्येनैकस्यान्तमुद्भूतं उत्कर्षतः पद्मपट्टसागरोपमाणि अधिकानि, कथमिति चेत्, उच्यते, इह कश्चित्साधुर्मत्यादिज्ञानान्वितो देशोनां पूर्वकोटीं यावत् प्रज्यां परिपाल्य विजयवैजयन्तज्यन्तापराजितविमामानामन्यतमस्मिन् विमाने उत्कृष्टं त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमपरिमाणं देवायुरनुभूय पुनरप्रतिपतितमत्याविज्ञान एव मनुष्येष्वप्यो देशोनां पूर्वकोटीं प्रज्यां विधाय तदेव विजयादिपूत्कृष्टमायुः संप्राप्य पुनरपि अप्रतिपतितमत्याविज्ञान एव मनुष्येषु पूर्वकोटीं जीवित्वा सिद्ध्यति,

एवं विजयादिषु वारद्वयं गतस्य, अथवा अभ्युतदेवलोके द्वाविंशतिषागरोपमस्थितिकेऽु देवेषु ग्रीन् वारान् गतस्य तानि
 पदसहितसागरोपमानी अधिकानि भावनीयानि, अविष्क वेह नरयवसम्बन्धि पूर्वकोटित्रयं पूर्वकोटिचतुष्टयं वा द्रष्टव्यं,
 नानाजीवापेक्षया तु सर्वकालं, न तस्य असौ कालोऽस्ति यत्राग्निबोधिफलविमलशून्यो भवसि लोक इति, वक्तुं च-
 "लक्ष्मीवि जहन्नेज पुरास्तेवं परा इमा द्यौः । अह सागरोधमाइं छासद्वी सादरेगाइं ॥ ६ ॥ द्यौं धारे विजवाइसु गबस्स
 तिसिन्हुए अहव ताइं । अदरेयं नरभविधं नाणाजीवाण सवज्जा ॥ १ ॥" (वि० ४३५-४३६) साम्प्रतमन्तराद्वारम्-तत्रैकजी-
 वमधिकृत्याग्निबोधिकज्ञानत्यागतरं जगम्येनान्तमुद्गर्तं, कथमिति चेत्, उच्यते, इह यदा कश्चिज्जीविः सम्यक्त्वसहितं मति-
 ज्ञानमयाप्य मत्तिपल्ल चान्तमुद्गर्तं मिथ्यास्ये स्थित्वा पुनरपि तदावरणकर्मबंधयोपसमात् सम्यक्त्वसहितं तदयामोति तदा
 जगम्यमन्तरमन्तमुद्गर्तं मतिज्ञानस्य, वाक्कर्तृतत्त्वपादेषु प्रकृपरायर्त्तः, स बाध्यातनाप्रचुरस्यावसातव्यः, वक्तुं च- "तिरथय-
 रपवपणसुयं आयरियं गणहरं महहिणं । आसारयंतो बहुसो अणंतसेसारिओ भणिओ ॥ १ ॥ (वि० ४३७)" नानाजीवानपेक्ष्यान्त-
 राभावाः, आग्निबोधिकज्ञानिभिर्लोकस्य सर्वदेवाद्यून्यत्वात्, वक्तुं च- "एगस्स जहन्नेज अंतरमतोसुहुएसुक्कोसं ।
 पोगलपरियइजं देसूणं दोसवहुलस्स ॥ १ ॥ (वि० ४३८) जमसुअं तेहि तसो साणाजीवाणमंतरे नरिथि ।" साग इति द्वार, तत्र
 मतिज्ञानिनः शेषज्ञानिनामज्ञानिनां चानन्वतमे भागे वर्त्तते, शेषज्ञानिनो हि सिद्धकेवलसिद्धिवा अज्ञानिनस्तु घनस्पतिसिद्धिवाः
 अनन्ताः, आग्निबोधिकज्ञानिनस्तु सर्वलोकेऽप्यसंज्ञाता एवेति, आह च- "मइनाणं सेसाणं जीवाणमणंतभागंमि" ( )
 ॥ इति अथ भाष्यद्वारं, तत्र मतिज्ञानिनः सायोपशमिके भागे वर्त्तन्ते, सत्यादिचतुष्टयस्य सायोपशमिकरवात् ॥ सम्प्रत्यल्पयहुल-

द्वारम्-तच्च आभिनिवोधिकज्ञानिनामेव पूर्वप्रतिपन्नप्रतिपद्यमानानां परस्परं द्रष्टव्यं, शेषज्ञान्यपेक्षया अल्पबहु-
त्वस्य भागद्वार एवान्तर्गतत्वात्, तत्र सद्भावे सति सर्वस्तोकाः प्रतिपद्यमानकाः तेभ्यः पूर्वप्रतिपन्ना जघन्यपदिनोऽ-
सङ्ख्यातगुणाः तेभ्योऽप्युत्कृष्टपदिनः पूर्वप्रतिपन्ना विशेषाधिका इति ॥ सम्प्रति यथाव्यावर्णितमतिभेदसङ्ख्याप्रदर्श-
नद्वारेणोपसंहरन्नाह-

आभिनिवोहियनाणे अट्टावीसं हवन्ति पयडीओ ।

आभिनिवोधिकज्ञानेऽष्टाविंशतिर्भवन्ति प्रकृतयः, प्रकृतयो भेदाः इत्यनर्थान्तरं, कथमष्टाविंशतिः प्रकृतयो भवन्तीति
चेत्, उच्यते, इह चतुर्द्धा व्यञ्जनावग्रहः, तस्य नयनमनोवर्जेन्द्रियसम्भवात्, अर्थावग्रहः षोढा, सर्वेन्द्रियमनस्सु तस्य
सम्भवात्, एवं षोढा ईहा षोढा अपायः षोढा धारणा, सर्वसङ्कलनयाऽष्टाविंशतिर्भेदा, ननु प्रागेवावग्रहादितिरूपणायां
'अत्थाणं ओगहण' मित्यादयेताः प्रकृतयः प्रदर्शिता एव किमर्थं पुनः प्रदर्श्यन्ते, नैप दोषः, तत्र हि सूत्रे न सङ्ख्यानियम
उक्तः, इह तु सङ्ख्यानियमेन प्रतिपादनमित्यपौनरुक्त्यं ॥ इदं च मतिज्ञानं चतुर्विधम्, तद्यथा-द्रव्यतः क्षेत्रतः
कालतो भावतश्च, तत्र च द्रव्यतः सामान्यादेशेन मतिज्ञानी सर्वद्रव्याणि धर्मास्तिकायादीनि जानाति न विशेषादेशेन,
किमुक्तं भवति?—सामान्यप्रकारेण असङ्ख्येयप्रदेशात्मको लोकव्यापी अमूर्तः प्राणिनां पुद्गलानां च गतिपरिणाम-
परिणतानां गत्युपपद्य्महेतुधर्मास्तिकायः असङ्ख्येयप्रदेशात्मक एव लोकव्यापी अमूर्तः प्राणिपुद्गलानां स्थितिपरि-
णामपरिणतानां स्थित्युपपद्य्महेतुरधर्मास्तिकायः अनन्तप्रदेशात्मको लोकालोकव्यापी अमूर्तोऽवकाशदानहेतुराकाशा-
स्तिकाय इत्यादिरूपेण पडपि द्रव्याण्यवबुध्यते न तु सर्वविशेषैः, सर्वपर्यायाणां केवलिगम्यत्वात्, उक्तं च—“तं पुन

चत्रविह नेयभेदतो तेन जं तदुपवचो । आपसेणं सप दपाइ पंचविहं मुणइ ॥ १ ॥ आपसोसि पगारो ओघादेसेण सपदवाइं । घम्मसिधयाइयाइ जाणइ न त सपभेदेणं ॥ २ ॥” (वि०४०२-४०३) एवं सामान्यावेसेन मतिज्ञानी क्षेत्रतो ओकाळोकं जानाति कालतः सर्वकारं, इह यद्यपि क्षेत्रफालो सामान्येन द्रव्यान्तर्गतौ तथापि निवासमाघपर्यायमधिकृत्य क्षेत्रं वर्तनादिरूपतामधिकृत्य फालो भेदेन रुढ इति पृथगुपादानम्, भायत औदयिकादीन् पञ्च माथान्, वृषतं च- “लेत्तं ओगाळोणं, काल सपखमइय विविहंयि । पंचोदइयार्इए भावे जं नेयमेवइय ॥ १ ॥” (वि०४०४) तदेयमुक्तं मतिज्ञानम्, साम्प्रतमपसरमास सुतज्ञानमतस्तत्प्रतिनिपादयिपुरिदमाह-

सुयणाणे पयसीओ विरपरतो जायि वोच्छामि ॥ १५ ॥

सुतज्ञानं- पूर्णगुत्पादितशब्दं तस्मिन् प्रकृतयो- भेदात्ताः ‘विस्तरतः’ प्रपञ्चेन चशब्दात् सङ्गेपतश्च, अपिष्टाण्डः तन्मायने ए चैतत् सम्भावयति-तदनन्तर-अयधिप्रकृतीश्च वक्ष्ये-अभिधास्ये । सम्प्रसि ता एव सुतप्रकृतीर्वर्णयति-

पसेपमपखराइं अपखरसंजोग जत्तिपा लोप । एवइया सुयणाणे पयसीओ होति नायथा ॥ १७ ॥

एकमेकं प्रति प्रत्येकमक्षराणि-अकारादीनि अनेकानेकभेदानि, तत्तथा-अकारः सानुनासिको निरनुनासिकश्च, पुनरे-कैकलिधा-उदात्तोऽनुदात्तः स्वरितश्चेति षोढा अकारः, एवमाकारः प्लुतश्चत्येष्टादस्वावर्णभेदाः, पयमिषणादित्यपि यथा-सम्भवं भेदजातमभिधानीयं, तथा अक्षराणां संयोगावक्षरसंयोगा व्यादयो यावन्तो लोके यथा घटः पट इत्यादि व्याघ्रः स्त्री इत्यादि, एते चानन्ताः, ननु सक्षेपानि अकारादीन्यक्षराणि तत्तत्क्षेपा स्वोणा अपि सहजेया एव घटन्ते कथंमनन्ता इति ?

उच्यते, इह पुद्गलास्तिकायादिकमभिधेयं, पुद्गलास्तिकायादिकं च परस्परविलक्षणमनन्तं च, तद्यथा—परमाणुद्विप्रदेशिकस्त्रिप्रदेशिको यावदनन्ताणुक इत्यादि, अभिधेयभेदे चाभिधानस्यापि भेदः, अभिधानभेदस्याभिधेयभेदे हेतुकत्वात्, तथा एकत्रापि चाभिधेयेऽभिधेयधर्मभेदतोऽनेकाभिधानप्रवृत्तिर्यथा परमाणुनिर्देशो निरवयवो निष्प्रदेशो निर्भेदः, तथा व्यणुको व्यंशो द्विप्रदेशो द्विभेदो ह्यवयव इत्यादि, न चैते ध्वनयः सर्वथैकाभिधेयवाचकाः सर्वशब्दानां भिन्नप्रवृत्तिनिमित्तत्वात्, एवं सर्वद्रव्येषु सर्वपर्यायेषु च यथायोगं भावनीयं, ततो भवन्त्यनन्ता अक्षरसंयोगाः, 'एतावत्यः' इत्यपरिमाणाः प्रकृतयः श्रुतज्ञाने भवन्ति ज्ञातव्याः ॥ सम्प्रति सामान्यरूपतयोपदेशितानामनन्तानां श्रुतज्ञानप्रकृतीनां यथावद्भेदेन प्रतिपादनसामर्थ्यमारमनः खलु अपश्यन्नाह—[मं० २०००]

“कस्तो मे वण्णेउं सत्ती सुयनाणसघपयडीओ । बोदसबिहनिक्खेवं सुयनाणे आवि वोच्छामि ॥ १८ ॥”
 कुतो मे—मम वर्णयितुं—प्रतिपादयितुं शक्तिः—सामर्थ्यं, नैवेत्यर्थः, काः?—‘श्रुतज्ञानसर्वप्रकृतीः’ प्रकृतयो—भेदाः सर्वाश्च ताः प्रकृतयश्च सर्वप्रकृतयः श्रुतज्ञानसर्वप्रकृतयस्ताः, कथं न शक्तिरिति चेत्, उच्यते, इह ये ग्रन्थानुसारिणो मतिविशेषास्तेऽपि श्रुतमिति प्रतिपादिताः, उक्तं च—‘तेविय मईविसेसा सुयनाणग्भंतरे जाण ।’ (तांश्चोत्कृष्टश्रुतधरोऽप्यभिलाष्यानपि न सर्वान् भाषितुं समर्थः, तेषामनन्तत्वादायुषः परिमितत्वाद्वाचः क्रमवर्त्तित्वाच्च, आह च भाष्यकृत्—“जावंतो वयणपहा सुआणुसारेण केदलग्भंति । ते सवे सुमनाणं भेआणंता मइविसेसा ॥ १॥ (वि० २२६५) उक्कोसयसुअनाणी विजाणमाणोबि तेऽभिलप्पेऽवि । न तरइ सवे वोचुं न पहुप्पइ जेण कालो से ॥ २॥ (वि० १४२३)” ततोऽ

शाक्तिसत्त्वाच्चतुर्दशविधमिदं, निक्षेपणं निक्षेपो-जानादिन्यासः चतुर्दशविधविधनिक्षेपः तं, 'श्रुत-
ज्ञाने' श्रुतज्ञानविषयं, ज्ञानात् श्रुताज्ञानविषयमपि सव्यापुमयविषयं च, तत् श्रुतज्ञाने-सम्यक् श्रुते श्रुताज्ञाने-असंज्ञिमि-
व्याश्रुते उभयश्रुते-दर्शनविषयेपरिग्रहाद्वरानक्षराविरुपे वस्त्ये-अभिधास्ये, उक्तं च-“नामंमि श्रुए ओइसविहं वसदेण
तहय भग्गणे । अविसेदेणुमयंमिनि किंवि जहासंभवं बोचं ॥ १ ॥” (वि०४५१) सम्मति चतुर्दशविधश्रुतनिक्षेपस्वरू-
पोपदर्थेनार्थमाह-

“अक्षरं स्रग्णी स्वप्नं सार्धं सलु सपञ्चवसियं च । गमियं अगपविहं सत्तवि पप सपट्टिक्कसा ॥ १९ ॥”
अक्षरादीनि सप्त द्वाराणि अभक्षरादिप्रतिपक्षसहितानि चतुर्दश भवन्ति, सर्वत्र च 'सूचनात् सूत्र'मिति कृत्वा श्रुतशब्दो
ब्रह्मण्यः, अक्षरश्रुतमनक्षरश्रुतमित्यादि, तत्र अक्षरमिति 'क्षर सञ्चलने' न क्षरतीत्यक्षरं, तच्च ज्ञानं-चेतना, न स्वस्थितम-
नुपयोगेऽपि प्रत्ययवत् ततोऽक्षरमिति भावः, इत्थंभूतभाषाक्षरकारणत्यादकारादिकमप्यक्षरमभिधीयते, कारणे कार्यो-
पचारात्, अथवा अर्थान् हरति न च स्वयमुपयातीत्यक्षरं, तच्च समाससंज्ञिविधं, तद्यथा-संज्ञाक्षरं व्यञ्जनाक्षरं लक्ष्य-
क्षरं चेति, तत्र संज्ञाक्षरमक्षराकारविशेषः, यथा घटिकासंस्थानो घकारः, कुण्डलिसंस्थानश्चकार इत्यादि, तच्च आहवादि-
लिपीविधानादनेकविधं, तथा व्यञ्जनाक्षरं-व्यग्यतेऽनेनार्थः प्रदीयेनेव घट इति व्यञ्जनं, व्यञ्जनं च तदक्षरं च व्यञ्जना-
क्षरं, तच्चेह सर्वमेव भाष्यमाणमकारादि हकारान्तं, अर्थाभिव्यञ्जकत्वात्, तथा योऽसरोपलम्भस्तल्लक्ष्यक्षरं, तच्च इन्द्रि-
यमनोविमिसं श्रुतग्रन्थानुसारि ज्ञानं तदावरणक्षयोपशमो वा, तत्र संज्ञाक्षरं व्यञ्जनाक्षरं च ब्रव्याक्षरं, श्रुतज्ञानाल्प-

भावाक्षरकारणत्वात्, लब्धक्षरं तु भावाक्षरं विज्ञानात्मकत्वात्, अक्षरं च तत् श्रुतं च अक्षरश्रुतं ॥ उक्तमक्षरं श्रुतम् ।
इदानीमनक्षरश्रुतस्वरूपमभित्सुराह—

“ऊससियं नीससियं निच्छृढं खासियं च छीयं च । निस्सिधियमणुसारं अणवखरं छेलियाईयं ॥ २० ॥”

उच्छृसनमुच्छृसितं, भावे कप्रत्ययः, तथा निःश्वसनं निःश्वसितं निष्कृतं कासनं कासितं, चशब्दः समुच्च-
यार्थः, क्षरणं क्षृतं, चशब्दः समुच्चयार्थ एव, अस्य च व्यवहितः सम्बन्धः सेण्डितादि चानक्षरश्रुतमिति, निस्संघनं
निस्सिधितं, अनुस्वारवत् अनुस्वारः, ‘अध्यादिभ्यः’ इति मत्वर्थायात्प्रत्ययविधानादनक्षरमपि यदनुस्वारवत् उच्चार्यते
तदनक्षरमनुस्वारमिति भावार्थः, एतदुच्छृसिताद्यनक्षरं—अनक्षरश्रुतं, न केवलमेतत्, किन्तु सेण्डनं सिण्डितं एतदादि
चानक्षरश्रुतमिति ॥ इह उच्छृसितादि द्रव्यश्रुतमात्रं, ध्वनिमात्रत्वात्, अथवा श्रुतविज्ञानोपयुक्तस्य जन्तोः सर्व एव
व्यापारः श्रुतं, तस्य तद्भावेन परिणतत्वात्, यद्येवं तर्हि किमिति करचरणादिचेष्टापि श्रुतमिति न व्यवह्रियते? येनो-
च्छृसिताद्येवोक्तमिति, उच्यते, रुढिवशात्, तथाहि—उच्छृसिताद्येव श्रुतमिति व्यवहारमवतीर्णं, तस्य श्रूयमाणत्वात्, न
करादिचेष्टा, तस्याः श्रवणपभातीतत्वात्, अनुस्वारादयस्त्वकारादिवर्णा इवार्थस्याधिगमका इति निर्विवादमेव ते श्रुतं,
आह च भाष्यकृत्—“ऊससियाई दक्षसुयमेत्तमहवा सुतोवत्तस्स । सवोच्चिय वावारो सुयमिह तो किं न चेष्टावि ?
॥ १॥ रुढीएँ तं सुयं सुबइत्ति चेष्टां न सुबइ कयावि । अहिगमगा वण्णा इव जमणुस्सारादयो तेणं ॥ २॥” (वि० ५०२-५०३)
उक्तमनक्षरश्रुतद्वारं, इदानीं संक्षिप्तरम्—अथ संज्ञीति कः शब्दार्थः?, उच्यते, संज्ञानं संज्ञा, सा अस्यास्तीति संज्ञी, ननु

यदि संज्ञासम्बन्धमात्रेण संज्ञी तत एकैन्द्रिया अपि सञ्चिन प्राप्नुयन्ति, तेषामप्याहारादिसंज्ञासम्भावात्, तथा च प्रज्ञापना-
 सूत्रम्—“एर्गिदियाणं भंते ! कइयिहा सण्णा पणत्ता !, गोयसा ! दसविहा पसत्ता, तज्जहा—आहारसण्णा भयसण्णा
 मेहुणसण्णा परिग्गहसण्णा कोहसण्णा मायसण्णा - लोभसण्णा ओहसण्णा लोभसण्णा” इति, सत्यमेतत्,
 केवलमेतासु संज्ञासु मध्ये या ओघसंज्ञा लोक्कसंज्ञा या साऽतिस्लोका, ततो न तत्सम्बन्धमात्रेण संज्ञीति व्यपदेदु शक्यः,
 न खलु कार्यापणधनमात्रेण लोके धनयानिर्युच्यते, या स्वाहारभयपरिग्रहमैशुनादिका संज्ञा सा भूयस्यपि मोहनीयो
 दयप्रभरणेन न विशिष्टा, न बाधिशिष्टा संज्ञया संज्ञीत्यभिधातुं शक्यं, न ह्यधिशिष्टेन मूर्त्तिमात्रेण लोके रूपयानिति व्यय-
 वारः, ततो या महती शोभना च ज्ञानावरणकर्म्मक्षयोपशमजन्या मनोज्ञानरूपा संज्ञा तथैव संज्ञीति व्यपदिद्यते,
 तर्कं च—“अहं सण्णासंवेधेण सण्णिणो तेण सण्णिणो सवे ! एर्गिदियाइयाणवि जं सण्णा दसविहा भणिआ
 ॥ १ ॥ योया न सोहणायिय जं सा तो नाहि कीरए इहं ! करिसावणे न धणयं न कययं मुत्तिमिच्छेणं ॥ २ ॥
 अहं पटुदयो धणवं पसत्थरूयो य कयय होइ ! महतीए सोहणाए य तह सण्णी माणसण्णाए ॥ ३ ॥” (त्रि० ५०५-५०७) स च
 संज्ञी त्रिविधस्तथा—दीर्घकालिकोपदेशेन हेतुवादोपदेशेन दृष्टिवादोपदेशेन च, तत्र यया संज्ञया सुदीर्घमपि कालमती-
 तमर्थं स्मरति पृथग्वत्, यथा—कथं नु नाम मया कर्त्तव्यमिति, स दीर्घकालिकोपदेशेन संज्ञी, दीर्घः कालो दीर्घ-
 कालः सोऽस्यास्तीति दीर्घकालिकः स चासाधुपदेशश्च, उपदेशो भणनं, दीर्घकालिकोपदेशरतेन, एव च दीर्घकालिकोपदेशेन
 संज्ञी मनोज्ञानावरणकर्म्मक्षयोपशमवशान्नमनोलब्धिसम्पन्नोऽनन्तान् मनोयोग्यान् पुट्गलान् गृहीत्या मनस्त्वेन परिण-

मय्य मन्यते चिन्तनीयं वस्तुजातं, तेनासौ गर्भजस्तिर्यग्मनुष्यो वा देवो नारको वा द्रष्टव्यो, न शेष एकेन्द्रियादिः, विशिष्टमनोलब्धिविकलत्वात्, तथा च सति दीर्घकालिकोपदेशेनासंज्ञी एकेन्द्रियो द्वीन्द्रियादिश्च प्रतिपत्तव्यः, हेतुनिमित्तं कारणमित्यनर्थान्तरं तस्य वदनं वादः तद्विषय उपदेशः—प्ररूपणं हेतुवादोपदेशस्तेन संज्ञी, यो बुद्धिपूर्वकं स्वदेहपरिपालनाय इष्टेष्वाहारादिषु प्रवर्तते अनिष्टेभ्यस्तु निवर्तते, स च द्वीन्द्रियादिरपि वेदितव्यः, तस्यापि मनःसञ्चिन्तनपूर्वकमिष्टानिष्टविषयप्रवृत्तिनिवृत्तिदर्शनात्, केवलमस्य मनसा चिन्तनं प्रायो वर्तमानकालविषयं, न भूतभविष्यद्विषयमल्पमनोलब्धिसम्पन्नत्वात्, ततो न दीर्घकालिकोपदेशेन संज्ञी लभ्यते, एतन्मतेनासंज्ञिन एकेन्द्रिया एव द्रष्टव्याः, उक्तं च—“जे पुण सञ्चितेऽं इच्छाणिष्टेषु विसयवत्थुसुं । वर्त्तन्ति नियसन्ति य सदेहपरिपालणाहेऽं ॥ १ ॥ पाएण संपइच्छिय कालंमि तया ण दीहकालण्णू । ते हेउवायसण्णी निच्छिद्धा होति उ असण्णी ॥ २ ॥” (वि० ५१५-५१६) तथा दृष्टिः दर्शनसम्यक्त्वादि तस्य वदनं वादः तद्विषय उपदेशः—प्ररूपणं तेन संज्ञी—सम्यग्दृष्टितस्य संज्ञा ज्ञानावरणक्षयोपशमभावात्, असंज्ञी मिथ्यादृष्टिः, उक्तं च—“सम्मदिट्ठी सण्णी संते नाणे खओवसमियंमि । अस्सण्णी मिच्छत्तं दिट्ठीवायोवएसेणं ॥ १ ॥ (वि० ५१७)” ततश्च संज्ञिनः श्रुतं संज्ञिश्रुतं, तथा असंज्ञिनः श्रुतमसंज्ञिश्रुतं, तथा सम्यक् श्रुतं—अज्ञानङ्गप्रविष्टमाचारावश्यकानि, तथा मिथ्याश्रुतं—पुराणरामायणभारतादि, सर्वमेव वा दर्शनपरिग्रहविशेषात्सम्यक्श्रुतं इतरद्वा, तथा हि सम्यग्दृष्टौ सर्वमपि श्रुतं सम्यक्श्रुतं, हेयोपादेयशास्त्राणां हेयोपादेयतया परिज्ञानात्, मिथ्यादृष्टौ सर्वं मिथ्याश्रुतं विपर्ययात् ॥ तथा सादिसपर्यवसितमनाद्यपर्यवसितं च नयानुसारतोऽवसेयं, तत्र द्रव्यास्तिकनयमतादेशेन अनाद्यपर्यवसितं धर्मास्तिका-

बादिबत्, पर्यायास्तिकत्वमतादेशेन सादिसपर्ययसितं अनित्यत्वात् नारकादियोयवत्, आह च माध्यकृत्—“अथिचि
 नवस्तेयं अणाश्पजंतमत्थिकायव । इयरस्स साइसंतं गइपज्जायदि जीवव ॥ १॥ (वि० ५३७)” अथवा द्रव्यादिचतुष्टयम-
 धिकृत्य साधनाद्यादि भावनीयम्, तद्यथा—एकं पुरुषं प्रतीत्य सादिसपर्ययवसितं, नानाजीवानां भित्त्यानाद्यपर्ययव-
 सितं, कदाचिदपि व्यवच्छेदाभावात्, क्षेत्रतः पञ्च भूतानि पञ्चैरवतानि प्रतीत्य सादिसपर्ययवसितं, सुषुप्तसुषुप्तादाव-
 भावात्, पञ्च महाविदेशानधिकृत्यानाद्यपर्ययवसितं, सकलकालं तत्र भावात्, कालतोऽयसर्विणीं हरसर्विणीं चाधिकृत्य
 सादिसपर्ययवसितं, तृतीयाद्यरकेष्वेय भावात्, नोऽसर्विण्यवसर्विणीमधिकृत्यानाद्यपर्ययवसितं, महायिदेहेषु सतत भावात्,
 भावतः प्रज्ञापकगतान् उपयोगस्वरूपयस्यत्वानविशेषादीन् भावान् गतिस्यानमेव सद्वातवर्णरसगन्धस्पर्शनादीन् ज्ञेयग-
 ताश्च भावान् प्रतीत्य सादिसपर्ययवसितं, प्रज्ञापकभाषाणां ज्ञेयभाषाणां चान्ययान्यथाभावात्, सायोपचयमिकं पुनर्भाषम-
 ज्ञीकृत्यानाद्यपर्ययवसितं, तस्य सर्वकालं भावात्, बहुशब्द एवकारार्थः स चावधारणे तस्य च व्यवहितः सम्बन्धः, सत्तैवेति
 श्रुतपक्षाः सप्रतिपक्षाः, न पुनः पक्षान्तरमस्ति, सत्तेऽत्रैवान्तरमावात् । सम्प्रति गमिकद्वारं—तत्र गमा-भङ्गकाः गणितादि-
 विशेषाश्च, यदिका कारणवशतो ये सदृशपाठस्ते गमाः तेऽस्य सन्तीति गमिकं ‘अतोऽनेकस्वरा’दिति मत्वर्थीय इकप्रत्ययः,
 तच्च प्रायो हृदिषादः, एकं च नन्यच्ययने—“गमियं दिहिवादो” इति, यत्पुनरसदृशपाठं तद् अगमिकं, तच्च प्रायः
 कालिकं । साम्प्रत अगप्रतिष्ठद्वारं—अथ अङ्गप्रविष्टानङ्गप्रविष्टयोः कः प्रतिविशेषः । उच्यते, यद् गणधरैः साक्षाद्
 हृत्तं तदङ्गप्रविष्टं, तच्च द्वादशाङ्गं, यत्पुनः स्यविरैर्मन्त्रवाद्भुत्वाभिगम्यतिभिगचाचार्यैरुपनिषत्तं तदनङ्गप्रविष्टं, तच्चावश्यक-

निर्युक्त्यादि, अथवा वारत्रयं गणधरपृष्टेन सता भगवता तीर्थकरेण यत्प्रत्युच्यते 'उत्पन्नेइ वा विगमेइ वा ध्रुवेइ वा' इति पदत्रयं तदनुसृत्य यन्निष्पन्नं तदङ्गप्रविष्टं, यत्पुनर्गणधरप्रश्रव्यतिरेकेण शेषकृतप्रश्रपूर्वकं वा भगवतो मुक्तं व्याकरणं तदधिकृत्य यन्निष्पन्नं जम्बूद्वीपप्रज्ञायादि, यच्च वा गणधरवचांस्त्वोपजीव्य हन्धमावश्यकनिर्युक्त्यादि पूर्वस्थविरैस्तदनङ्गप्रविष्टं, यदिवा यत्सर्वतीर्थकरतीर्थेष्वनियतं तदनङ्गप्रविष्टं, सर्वपक्षेषु द्वादशाङ्गान्यङ्गप्रविष्टं, शेषमनङ्गप्रविष्टं, उक्तं च—“गणहरथेरक्यं वा आपमा मुक्कवागरणती वा । ध्रुवचलविसेसतो वा अंगाणंगेसु नाणचं॥१”॥(वि०५५०) ननु पूर्वं तावत् पूर्वाणि भगवद्भिर्गणधरैरुपनिचध्यन्ते, पूर्वं करणात् पूर्वाणीति पूर्वोच्यते तच्चिरचनेन वा ? उच्यते, इह विचित्रा जगति यस्यावतारो, न खलु तदस्ति यत्पूर्वेषु नाभिहितं, ततः किं शेषाङ्गविरचनेनाङ्गवाह्यविरचनेन वा ? उच्यते, इह विचित्रा जगति प्राणिनः तत्र ये दुर्मेधसः ते पूर्वाणि नाध्येतुमीशते, पूर्वाणामतिगम्भीरार्थत्वात् तेषां च दुर्मेधस्त्वात्, स्त्रीणां पूर्वाच्यनानधिकार एव, तासां तुच्छत्वादिदोषबहुलत्वात्, उक्तं च—“तुच्छा गारवबहुला चालिदिया दुच्चला धिर्द्विषय । इति अइसेसज्जयणा भूयावायो न इत्थीणं ॥१॥(वि०५५२)” अत्र अतिशेषाव्ययनानि—उत्थानश्रुतादीनि भूतवादो—दृष्टिवादः । ततो दुर्मेधसां स्त्रीणां चानुग्रहाय शेषाङ्गानामङ्गवाह्यस्य च विरचनमिति, उक्तं च—“जइविय भूयावाए सद्यस्स वयोगयस्स ओयारो । निज्जूहणा तहाविहु दुग्मेहे पप्प इत्थी य ॥१॥(वि०५५१)” गाथाशेषं अवधारणप्रयोगं दर्शयता व्याख्यातं ॥ सत्यदप्ररूपणादि मतिज्ञानवत् आयोज्यं ॥ तदेवं प्रतिपादितं स्वरूपेण श्रुतज्ञानं, साम्प्रतं विषयद्वारेण निरूप्यते—चतुर्विधं श्रुतज्ञानं, तद्यथा—द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च, तत्र द्रव्यतः श्रुतज्ञानी उपयुक्तः सर्वाणि द्रव्याणि जानाति, नतु पश्यति, क्षेत्रतः सर्वं

द्रव्यादारम्य विविचित्रपृच्छा सर्वमूर्तद्रव्याणुत्कृष्टं विषयपरिमाणं द्रव्यतः प्रतिचस्तुभवासम्प्रेषपर्यायपरिमाणं विषयमानं
 भाषतो, श्रेयभेदेनैव ज्ञानस्यापि भेद इति समस्तं पुद्गलालिकाय तरपार्यायाभाहीकृतानन्ता अपथेः प्रकृतयः, आसा च
 मध्ये काश्चनान्यतमाः प्रकृतयो 'भवप्रलयाः' भवन्ति कर्मवशावर्तिनः प्राणिनोऽस्मिन्निति अथो-नारकादिजन्म स पक्षिणां
 गगनगमनलब्धिरित्योत्पत्ती प्रत्ययः-कारण यासा ताः भवप्रत्ययाः, तास्य नारकामराणामेव, काश्चन पुनरन्यतमाः 'गुणप्र-
 त्ययाः' क्षयोपशमेन निर्पुष्ताः क्षायोपशमिकाः तास्य तिर्यक्यपुन्ययाणा, उक्तं-“भवपथस्या नारयसुराण पक्षीण या नभोग
 मर्ग । गुणपरिणामनिमिस्ता सेसाण खजोपसमिवाभो ॥१॥” (वि. ५७२) ननु अथधिज्ञानं क्षायोपशमिके भाये प्रक्षिपादितं,
 नारकादिभवस्योत्पत्तिक, तसः स कथं तासामवधिप्रकृतीनां प्रत्ययो भविषुमर्हति ? नैव दोषः, तासामपि क्षयोपशमनिवन्ध
 नत्वात्, केवलमसौ क्षयोपशमस्तस्मिन् नारकामरभवे सत्यवश्यभावीति भवप्रत्ययास्मा इत्युक्तं, आह च 'आप्यकृत-
 "जोष्टी खजोपसमिप भाये भणितो भवो तद्दोददप । तौ किह्व भवपथयो योषुं जुतोऽपरी दोणं ? ॥ १ ॥ तेषि तु
 खजोपसमिजो किं तु स पथप्रलयापसमलाभो । तस्मि सर दोअयस्व अप्पार भवपथजो तौ से ॥ २ ॥” (वि ५७१-
 ५७५) सांप्रतं सामान्यरूपतयोदितानामवधिप्रकृतीनां यायः कस्यवर्तित्वादायुषमात्तत्वात् यथापदेन तदप्रतिपा-
 दनसामर्थ्यमात्मनोऽपश्यन्तिर्युक्तिरुदाह—

“कसो मे पणोवं सत्ती ओहिस्स सवपयदीयो । चोदसविदनिपत्तेवं द्दहीपत्ते य वोण्णामि ॥ २६ ॥”

जुतो 'मे' मम वर्णयितुं शक्तिरपथेः सर्वप्रकृतीः, नैव शक्तिरित्यर्थः, आयुषः परिमितत्वादायः कस्यवर्तित्वाच्च,

योगः सूत्राभिधानलक्षण एव कर्तव्यः, मा भूत् प्राथमिकविनियानां मतिभेदः, द्वितीयोऽनुयोगः सूत्रस्पर्शकनिर्युक्तिमिश्रितो भणितस्तीर्थकरणधरैः, सूत्रस्पर्शनिर्युक्तिसहितं द्वितीयमनुयोगं गुरुर्विद्व्यादित्याख्यातं तीर्थकरणधरैरिति भावः, तृतीयश्चानुयोगो निरवशेषः—प्रसक्तानुप्रसक्तप्रतिपादनलक्षण इति, ‘एषः’ उक्तलक्षणो विधिर्भवत्यनुयोगे—व्याख्यायां, आह—परिनिष्ठा सप्तमे इत्युक्तं त्रयश्चानुयोगप्रकारास्तदेतत्कथं?, उच्यते, त्रयाणामनुयोगप्रकाराणामन्यतमेन केनचित्प्रकारेण भूयो भूयो भाव्यमानेन सप्तवारं श्रवणं कार्यते, ततो न कश्चिदोषः, अथवा कञ्चिन्मन्दमतिविनियमधिकृत्य तदुक्तं द्रष्टव्यं, न पुनरेष एव सर्वत्र श्रवणविधिनियमः, उद्घटितज्ञविनियानां सकृच्छ्रवणत एवाशेषग्रहणदर्शनादिति कृतं प्रसङ्गेन ॥ तदेवमुक्तं श्रुतज्ञानस्वरूपम्, सम्प्रति प्रागभिहितप्रस्तावमवधिज्ञानमुपदर्शयन्नाह—

“संवातीताओ खलु ओहीनाणस्स सवपयडीओ । काई भवपच्चइया खओवसमिया छ काओवि ॥ २५ ॥”

सङ्ख्यानं सङ्ख्या तामतीताः—अतिक्रान्ताः सङ्ख्यातीताः, असङ्ख्येया इत्यर्थः, तथा सङ्ख्यातीतमनन्तमपि भवति ततश्चानन्ता अपीति द्रष्टव्यं, तथा च खलुशब्दो विशेषणार्थः, स चैतत् विज्ञिनहि—क्षेत्रकालाख्यप्रमेयापेक्षया सङ्ख्यातीता इव्यभावाख्यप्रमेयापेक्षया त्वनन्ता इति, अवधिज्ञानस्य—प्राप्तिरूपितशब्दार्थस्य प्रकृतयो—भेदः, सर्वाश्च ताः प्रकृतयश्च सर्वप्रकृतयः, इयमत्र भावना—इहावधेर्लोकेक्षेत्रासङ्ख्येयभागादारभ्य प्रदेशवृद्ध्या असङ्ख्येयलोकपरिमाणमुत्कृष्टमालम्बन-तया क्षेत्रमुक्तं, कालश्चावलिकाया असङ्ख्येयभागादारभ्य समयवृद्ध्या खल्वसङ्ख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीप्रमाण उक्तः, द्वेय-भेदाच्च ज्ञानस्य भेद इति क्षेत्रकालावधिकृत्य संख्यातीतास्तत्प्रकृतयः, तथा तैजसवाग्द्रव्यापान्तरालवर्त्यनन्तप्रादेशिक-

अथार्थः, अविद्यान्तः पर्यालोचयन् किञ्चित्स्वप्नस्याऽप्युपेक्षते इति सूचनार्थः, तत्र — पर्यालोचनानन्तरमप्योद्वेगे एव-
मेतत् यदादिदमाचार्येण नान्यथेत्यवधारयति, तत्रस्वमर्थं निश्चितं स्वचेतसि विस्मृत्यमाधारं सम्यक् धारयति, करोति च
सम्यक्—यथोक्तमनुष्ठानं, यथोक्तानुष्ठानमपि श्रुतज्ञानमासिद्धेः, तदापरणकर्मसंशयोपशमनिमित्तत्वात्, अथवा यद् यद्
आज्ञापयति श्रुतस्वरसम्यगनुष्ठानं मन्यमानः श्रोतुमिच्छति शुश्रूषते, पूर्वसन्दिग्ध सर्वकार्याणि कुर्वन् पुनः पृच्छति प्रति
पृच्छति, पुनरादिष्टः सम्यक् भव्योति, येष पूर्वमत् ॥ एतेन व्याख्याता शृणाः, सम्यसि यत् शुश्रूषते इत्युक्तं तत्र अवग-
तिविमोहः—

“यत् कुंकार वा बाहकार पश्चिनुच्छ भीमंसा । नयो पसंग पारायणं च परिणिङ्ग सत्तमय ॥ २३ ॥”

‘यूक्तमिति प्रथमतो यूक्तं भट्टयात्, किमुक्तं भवति ?—प्रथमशरणे स्वतन्त्राजसूयमीमासीत्, ततो द्वितीये अवयवे पुनर-
दयात्, यत्नं कुर्यादित्यर्थः, तृतीये बाहकार कुर्यात्, आर्ध—एवमेतत् मान्यथेति प्रसंगेदित्यर्थः, चतुर्थे अवयवे पृष्टी-
तपूर्वापरसूत्राभिप्रायो मत्तक् प्रतिपृच्छा कुर्यात्, कथमेतत् इति, एवमे सीमांसा—मत्तापक्षिकासां कुर्यादिति भावः,
पष्ठे अवयवे तदुत्तरोत्तरगुणप्रसङ्गं पारगमनं चास्य भवति, ततो सप्तमे अवयवे परिनिष्ठो, श्रुतवदनुभापते इत्यर्थः ॥ एवं साधत्
अवगतिविक्रमः, सम्प्रति व्याख्यातविधिगमिषिसुखाह—

“सुखारथो खलु पदमो भीमो निष्पत्तिमीक्षितो मणितो । नदयो य निरवसेसो एव विदी द्योह अणुओमे २४”
प्रथमोऽनुयोगः सूचार्थः—सूचार्थमपि साधनपरः, खलु एवकारार्थः स चावधारणे, ततोऽयमर्थः—श्रुतगः प्रथमोऽनु

क्षेत्रं कालतः सर्वे कालं भावतः सर्वान् भावान् । इदं च श्रुतज्ञानं सर्वातिशयरत्नकल्पं प्रायो गुर्वधीनं च ततो विनेयजनानुग्रहार्थं यो यथा चास्य लाभस्तं तथाऽस्य दर्शयति—

“आगमसत्प्रगहणं जं बुद्धिगुणेहिं अट्टहिं दिट्ठं । वेतिं सुयणाणलंभं तं पुव्वविसारया धीरा ॥ २१ ॥”

आ—अभिविधिना सकलश्रुतविषयव्याप्तिरूपेण मयाद्या वा यथावस्थितप्ररूपणया गमयते—परिच्छिद्यंते अर्था येन स आगमः, ‘पुनाम्नी’तिकरणे षप्रत्ययः, स चैवंव्युत्पत्त्या अवधिकेवल्लादिरूपोऽपि प्राप्नोति तत्तत्तद्ब्रव्यवच्छेदार्थं विशेषणान्तरमाह—‘शास्त्रे’ति शिष्यतेऽनेनेति शास्त्रं आगमश्च तत् शास्त्रं च आगमशास्त्रं, आगमग्रहणेन षट्पितृभ्यादिकुशास्त्रव्यवच्छेदः, तेषां यथावस्थितार्थप्रकाशनाभावेनानागमत्वात्, आगमशास्त्रस्य ग्रहणमागमशास्त्रग्रहणं, यद् बुद्धिगुणैः वक्ष्यमाणैः करणभूतैरष्टभिर्दृष्टं तदेव ग्रहणं श्रुतज्ञानस्य लाभं भुवते, पूर्वेषु विशारदाः पूर्वविशारदाः, विशारदा—विपश्चितः, धीराः—व्रतपालने स्थिराः, किमुक्तं भवति ?—यदेव जिनप्रणीतवचनार्थपरिज्ञानं तदेव परमार्थतः श्रुतज्ञानं, न शेषमिति ॥ बुद्धिगुणैरष्टभिरित्युक्तमतस्तानेव बुद्धिगुणानाह—

“सुरसस्सह पडिपुच्छहं सुणेहं निणहं य ईहं वावि । तत्तो अपोहं वा धारेहं करेहं वा सम्भं ॥ २२ ॥”

पूर्वं तावत् शुश्रूषते—विनययुक्तो गुरुवदनारविन्दान्निर्गच्छद्वचनं श्रोतुमिच्छति, ततः प्रतिपृच्छति यत्र शङ्कितं भवति तत्र भूयोऽपि विनयनवतया वचसा गुरुमनः प्रह्लादयन् पृच्छति, पृष्टे च सति यद्गुरुः कथयति तत् सम्यक्—व्याक्षेपपरिहारेण सावधानः शृणोति, श्रुत्वा चार्थरूपतया गृह्णाति, गृहीत्वा च ईहते—पूर्वापरविरोधेन पर्यालोचयति, चशब्दः समु-

(वि. ६५२) 'तद्वा अविचो' इति, सर्वेत्थानन्तर्ये अविच इति 'यदैकदेशे पदसमुदायोपचाराद्' अविचमहास्कन्धः, स च विश्व-
सापरिणामवैचित्र्यात् केवलिसमुद्रपातान्ता चतुर्भिः समर्थः सकललोकमाहरयति, चतुर्भिरेव च समर्थस्तस्य सहरणमिति,
आह च आन्यकुल-अहणसमुपायमर्हं चतर्हि समर्थं पूरणं कुणह । ओपरस तर्हि चेव च, सहरण तस्य पदिलोभ ॥ ६ ॥
(वि ६८३) आह-अविचतत्पान्यभिधारादविचविधेयणमनर्थकमिति, न, केवलिसमुद्रपातसविचकर्ममुद्रालोकन्यापि
(ता) अन्यच्छेदपरतया विधेयणस्य सार्थकरत्वात्, एव एव सर्वोक्तद्वयप्रदेशोऽविचमहास्कन्ध इति केचिद् व्याप्यते, तदस-
न्यक्तं, एतादृशपानायासवगाहनास्त्वित्थ्यामसंश्लेषभागदीनादिभेदाच्चतुःस्थानगुत्तिता एकताः वरकुट्टप्रादेशिकाः स्कन्धाः,
सथा च तत्सुखम्-“एककोसपएसिएणं भंते ! संयाण केवइया एज्जया पज्जता !, गोयमा ! अणंता, से केणहुण भंते ! एवं
हुयइ !, गोयमा ! एककोसपएसिए संये एककोसपएसिवरस सापरस दयइयाए हुंहे, एकैकद्वयत्वात्, पदेसहुयाए हुंहे,
वरकुट्टपदेवस्य चिन्त्यमानत्वात्, ओगाइणहुयाए चउट्टाणवडिए, तज्जहा-असंश्लेषभागदीणे वा संश्लेषभागदीणे वा
असंश्लेषगुणादीणे वा ससिज्जगुणादीणो वा, अह अन्महिए असंश्लेषभागअन्महिए वा संश्लेषभागअन्महिए वा ससिज्जगु-
णअन्महिए वा असंश्लेषगुणान्महिए वा, एवं विइएवि चउट्टाणवडिए, यण्णारसनंयकावेहिं छट्ठाणवडिए” इति, एषः पुन-
रविचमहास्कन्धोऽविचमहास्कन्धान्तरेण सहायगाहनास्त्वित्थ्या गुत्त्य एव, अन्यच्च सामान्य वरकुट्टप्रादेशिकस्कन्धोऽ-
द्वययो गीयते, अविचमहास्कन्धः पुनश्चतुस्तथा, ततोऽन्येऽपि वरकुट्टप्रादेशिकाः स्कन्धाः सन्तीति नियमतः प्रतिप-
त्तव्यम्, तथा चोक्तं-सन्नुककोसपएसो एसो केर्द न चायमेवंतो । एककोसपएसो अमवगाहठिर्ओ चउट्टाणो ॥ ६१ ॥ (वि ६५५)

नन्ता एव, ' इयर' इति इतरग्रहणाद्रशून्यान्तरवर्गणा गृह्यन्ते, एकोत्तरवृद्ध्या सर्वदेवाशून्यानि अन्तराणि यासां ता
अशून्यान्तराः ताश्च ता वर्गणाश्च अशून्यान्तरवर्गणाः, एता ह्येकोत्तरवृद्ध्या निरन्तरमेव लोके सर्वदेव प्राप्यन्ते, न पुन-
रेकोत्तरवृद्धिनिरपान्तराङ्गे, तत एता अशून्यान्तरवर्गणाः, ता अपि च प्रदेशोत्तरवृद्ध्या खल्वनन्ताः, ' चञ्चुवर्णान्तर'
इति, ततोऽशून्यान्तरवर्गणानामुपरि भुवानन्तराणि चत्वारि वर्गणाद्रव्याणि भवन्ति, भुवाणि च सर्वकालभावित्वादन-
न्तराणि च निरन्तरैकोत्तरवृद्धिभाक्त्वात् भुवानन्तराणि, किमुक्तं भवति?—आद्या भुवाऽनन्तरवर्गणाः प्रथमतोऽनन्ता
भवन्ति, तदनन्तरमेतावत्यो द्वितीयास्तत्तृतीयाः ततश्चतुर्था चान्यः, भुववर्गणाः प्रागभ्युक्ताः परं तान्भ्य एता भिन्ना
एव, न पुनस्तास्वन्तर्भवन्ति, अतिसूक्ष्मपरिणामत्वाद्बहुद्रव्योपचितत्वाच्च, एतासां चतसृणामपि भुववर्गणानां प्रत्येकम-
पान्तराङ्गे एकोत्तरवृद्धिनिरवसातव्या, अन्यथा निरन्तरमेकोत्तरवृद्धियुक्तानन्तवर्गणात्मिकाश्चतस्रस्तनुवर्गणा भ-
मपि भावनीयम्, एतासां चतसृणां भुववर्गणानामुपरि प्रत्येकमेकोत्तरवृद्धियुक्तानन्तवर्गणात्मिकाश्चतस्रस्तनुवर्गणा भ-
वन्ति, तन्नानाम्—औदारिकादिशरीराणां भेदाभेदपरिणामाभ्यां योग्यत्वाभिमुखा वर्णान्तरतनुवर्गणाः, आह च भाष्यकृत्—
मिश्रस्कन्धाच्चित्तरक्कन्धद्वयस्य तनुः—देहः शरीरं मूर्तिरिति ज्ञात्वा, तद्योग्यत्वाभिमुखा वर्णान्तरतनुवर्गणाः, आह च भाष्यकृत्—
“ भुवर्णान्तराह चत्तारि, जं भुवाद्—अर्णान्तराह च । भेदपरिणामतो जा सरीरजोगन्तणाभिमुहा ॥ १ ॥ खंधदुग्धदेहजोग-
न्तणेण वा देहवगणतोति (वि. ६४१-६४२) । 'मीसो' इति, तदनन्तरं मिश्रस्कन्धो भवति, सूक्ष्म एव सन् र्ध्वद्वादपरिणामा-
भिमुखः सूक्ष्मत्ववादस्त्वपरिणाममिश्रणात् मिश्रस्कन्धः, आह च भाष्यकृत्— “सुहुमो दरगयबायरपरिणामो मीसगो खंधो ।

माणसदयार्हणवि, एव तिविक्रममेकैकं ॥ ३ ॥ ” (वि. ६४८, ६४९) अमुना द्वितीयगाथान्नास्या-तन्नानन्तरगाथाया
कर्मद्रव्यवर्णणाः प्रतिपादिताः, सम्यगति प्रवेष्टोत्तरवृत्त्या तदग्रदणमापोन्याः प्रदस्यन्ते-क्रियते-विषयात्यादिसाचिर्बुद्धीर्वाति-
वर्त्यते इति कर्म कर्मण वयसि कर्मोपसि, ‘ नाम नार्नेकपथे समासो बहुलमिति समासः, प्रवीतसुरसु न प्राप्नोति,
‘ अकथये’ति प्रतिवेधात्, कर्माग्रदणमापोन्यावर्णणानामुपरीतिभाषः, ‘ युष्मे’ति धुववर्णणा स्तन्तवा भवन्ति, तद्यथा-कर्म
प्रदणमापोन्यावर्णणानामुपरि एकाधिकपरमाणुयुजितावितुलमपरिणामाऽनन्तरवपराभ्यागिमिक्का प्रसमा धुववर्णणा भवति,
इत एकोत्तरपृक्का यद्भूतानाः एता अपि धुववर्णणा भगन्वा वेदितव्याः, धुवा-नित्या-कोकस्याचितया सर्वकाकायस्यापिन्य
इति भावः, अनन्तदीपकं श्वेद, ततश्चेतासा धुववर्णणनेन प्राणुक्ता अपि कर्मवर्णणान्ताः सर्वा एव वर्णणा भुवा इत्यप-
गन्तप्रभम्, सावाममि यममं छोके सर्वेषांन्यवच्छेदात्, अन्यव-एता धुववर्णणा मत्समाणाभाभुवाद्याः सर्वा अपि
प्रदणमापोन्यावर्णणा अतिप्रदृष्टव्योप्रचित्तेनातिसुसमपरिणामस्येत च सर्वबीवेरीदारिकादिभावेनाप्रदणात्, मदनन्तरमि-
त्यमेवेकोत्तरवृत्त्या यद्भूताना धुववर्णणान्य इता भाववर्णणा अनन्ता भवन्ति, एताश्च स्यापिप्रदृष्टपरिणामवैविधयात्
कदाचिन्नोके न भवन्त्यपि, तत एता अधुवा इति व्यापयित्वन्ते, अधुवा-असास्त्वयाः, कदाचिन्न सन्त्यपीति भावः, ततः
‘ सुखा’ इति ‘ सूत्रनात् सूत्र’मिति न्यायान्न शून्यान्तरवर्णणाः परिएषान्ते एकोत्तरवृत्त्या, कदापिप्रदृष्टानि-न्यवहितानि
अन्तराणि यासा साः शून्यान्तराः ताश्च सा वर्णणाश्च शून्यान्तरवर्णणाः, किमुक्त भवति !-एता एकोत्तरवृत्त्या निरन्तर-
मनन्ताः सर्वेष्ट माप्यन्ते, पर कदाचिदेतास्वेकोत्तरवृत्तिरन्तरानन्तरा बुध्यति, तत एताः शून्यान्तरवर्णणाः, एता अप्य-

पाणंता । वेढधियाइयाणं, नेयं तिविगप्पमेक्केकं ॥४॥ (वि. ६३३-६३६) आह-कथं पुनरेकैकस्यौदारिकादेः त्रयं त्रयं गम्यते?,
 उच्यते, तैजसभापाद्रव्यापान्तरालवर्तुभयायोग्यद्रव्यावधिगोचराभिधानात्, उक्तं च-“एकैकस्मादीए पज्जन्तंमि हवंतऽ-
 जोगाहं । उभयाजोगाहं जतो तेयाभासंतरे पढइ ॥१॥” (वि. ६३७) ‘अहे’ त्यादि, अथ एप द्रव्यवर्णानां क्रमः-परिपाटी,
 वर्गणा वर्गो राशिरिति पर्यायाः, तथा ‘विपर्यासतो’ विपर्यासेन ‘क्षेत्रे’ क्षेत्रविषयो वर्गणाक्रमो वेदितव्यः, तद्यथा-परमा-
 णूनां द्यणुकाद्यनन्ताणुकपर्यन्तस्कन्धानां च एकैकाकाशप्रदेशावगाहिनां सर्वेषामेका वर्गणा, द्यणुकाद्यनन्ताणुकपर्यन्त-
 स्कन्धानां द्विप्रदेशावगाहिनां स्कन्धानां द्वितीया वर्गणा, द्यणुकाद्यनन्ताणुपर्यन्तस्कन्धानां त्रिप्रदेशावगाहिनां
 तृतीया वर्गणा, एवमेकैकाकाशप्रदेशवृद्ध्या सङ्ख्येयप्रदेशावगाहिनां स्कन्धानां सङ्ख्येया वर्गणाः, ततोऽतसङ्ख्येयप्रदेशाव-
 गाहिनां स्कन्धानामसङ्ख्येयाः, ताश्च एकैकाकाशप्रदेशवृद्ध्या वर्द्धमानाः खलु असङ्ख्येया वर्गणा विलङ्घ्य कर्मणः
 प्रायोग्या असङ्ख्येया वर्गणा भवन्ति, ततोऽनन्तरमल्पपरमाणुनिष्पन्नत्वाद् वादरपरिमाणत्वेन बहुलाकाशप्रदेशावगाहि-
 त्वाच्च तस्यैव कर्मणोऽग्रहणप्रायोग्या एकैकाकाशप्रदेशवृद्ध्या असङ्ख्येया वर्गणाः १ एवमेकैकाकाशप्रदेशवृद्ध्या वर्द्धमा-
 ना मनसोऽप्यसङ्ख्येया अग्रहणवर्गणाः, पुनरेतावत्य एव तस्य ग्रहणवर्गणाः, पुनरेतावत्प्रमाणा एव तस्यैवाग्रहणप्रायोग्या
 वर्गणाः, एवमानप्रमाणयोर्भाषायास्तैजसस्याहारकस्य वैक्रियस्यौदारिकस्य चायोग्ययोग्यायोग्यवर्गणानां क्षेत्रतोऽपि प्रति-
 लोभं त्रयं त्रयं प्रत्येकमायोजनीयम् “परं परं सूक्ष्मं । प्रदेशतोऽसङ्ख्येयगुण”मिति (तत्त्वा. २-३८-३९) वचनात्, भाष्यकारो-
 ऽप्याह-“एगपएसोगाढाण वर्गणेगा पएसवुद्धीए । संखेजोगाढाणं, संखेज्जा वर्गणा तत्तो ॥१॥ (वि. ६७५) तत्तो संखातीता
 संखातीतप्पएसमाणाणं । गंतुमसंखेज्जातो जोगातो कम्मुणो भणिया ॥२॥ तत्तो संखातीया तस्सेव पुणो हवंतऽजोगातोत ।

णामनुपरापाय धैक्रियस्याप्यमदणमायोग्याः, केवलमैद्वारिकमर्गणानामासत्येन सदभासत्वात् सदमदणयोग्या इति व्य-
द्विषन्ते, साताभ्यांवारिकामदणमायोग्यमर्गणानामुपरि पूर्वकर्मदेवदृष्ट्या पर्यमानाः स्वल्पद्रव्यनिरासत्वात् पादरपरिणा-
मत्वाद्य धैक्रियशरीरस्यामदणमायोग्या अनन्ता पर्यणा भवन्ति, ताव प्रजुदन्वनिष्पन्नत्वात् सूक्ष्मपरिणामत्वाच्चादौरि-
कत्वाप्यमदणमायोग्याः पर धैक्रियमर्गणामस्यासत्तया तदाभासत्वाद्देक्रियशरीरामदणमायोग्या इति नपदिष्टाः, तत्र
एवमेकोचरपृष्ट्या पर्यमानाः प्रजुदन्वनिर्मुक्तत्वात्तथाविधसूक्ष्मपरिणामत्वात् धैक्रियशरीरस्य मदणमायोग्या अनन्ता
पर्यणा भवन्ति, तत्र कर्ममेकोचरपृष्ट्या मयर्त्तमानाः प्रजुदन्वकारणभवात्सूक्ष्मत्वरपरिणामत्वाच्च धैक्रियमदणमायोग्या
अनन्ता पर्यणाः, सातां च धैक्रियामदणमायोग्यमर्गणानामुपर्येकोचरपृष्ट्या मयर्त्तमानाः स्वल्पद्रव्यनिष्पन्नत्वाच्चादौरपरि-
णामत्वाच्चादौरकशरीरस्यामदणमायोग्या अनन्ता पर्यणाः, तदनन्तरमेकोचरपृष्ट्या पर्यमानाः प्रजुदन्वनिर्मुक्तत्वात्
तथाविधसूक्ष्मपरिणामपरिणामत्वाच्चादौरकशरीरस्य मदणमायोग्या अनन्ता पर्यणाः, ततोऽप्येकोचरपृष्ट्या पर्यमानाः प्रजुदम-
दन्वनिष्पन्नत्वादाविधसूक्ष्मपरिणाममाणादौरकशरीरस्यामदणमायोग्याः अनन्ता पर्यणाः, पर्येकैवाप्यस्य ४ भावाद्याः ५ भावा-
न्याः ६ सत्तयाः ७ पर्यमाण ८ उपोचरमेकोचरपृष्ट्युपेक्षानां मत्येकमनन्तानामयोग्यानां योग्यता दुनरयोग्यानां पर्यमाणानां
पृथक् पर्येकपृथक्, आदय आदयपृष्ट्य-“एषा परमाणून्, एषुपरपरिद्विषो ततो कमलो । ईदंज्यपृथगाण यतंजा यमणा इति
॥ १ ॥ ततो सजातीया संजातीष्वप्युत्तमाणाः । ततो दुष्णो अर्थसार्थवप्युत्तमः मयूषं ॥ २ ॥ ओटापिपराय गदकप्या-
योग्या यमणा अणवाभो । अणवप्यप्ययोग्या, ततोऽप्य ततो अणवाभो ॥ ३ ॥ एवमजोत्तमा जोग्या, दुष्णो भजोग्या य यमग

यावत् असंख्यप्रदेशावगाढानां, कालत एकसमयस्थितीनां सर्वेषां परमाणूनां स्कन्धानां च एका वर्गणा द्विसमयस्थि-
 तीनां सर्वेषां द्वितीया वर्गणा त्रिसमयस्थितीनां सर्वेषां तृतीया वर्गणा एवमेकैकसमयवृद्ध्या संख्येयसमयस्थितीनां
 परमाण्वादीनां सङ्ख्येया वर्गणाः असङ्ख्येयसमयस्थितीनां त्वसङ्ख्येया वर्गणाः, भावत एकगुणकृष्णानां परमाणूनां स्कन्धानां
 च सर्वेषामेका वर्गणा कृष्णवर्णगुणद्वययुक्तानां परमाण्वादीनां द्वितीया वर्गणा एवमेकैकगुणवृद्ध्या सङ्ख्येयकृष्णवर्ण-
 गुणानां सङ्ख्येया वर्गणाः असङ्ख्येयकृष्णवर्णगुणानामसङ्ख्येया अनन्तकृष्णवर्णगुणानामनन्ताः, एवं नीललोहितहारि-
 द्रशुक्लेषु ४ सुरभीतरयोगान्धयोः ६ तिस्रकटुकपायाम्लमधुरेषु पञ्चसु रसेषु ११ कर्कशमृदुगुरुलघुशीतोष्णस्निग्धरुक्षेषु अष्टासु
 स्पर्शेषु १९ सर्वसङ्ख्यया एकोनविंशतित्थानेषु प्रत्येकमेकादीनां सङ्ख्येयगुणानां सङ्ख्येयाः असङ्ख्येयगुणानामसङ्ख्येयाः अनन्त-
 गुणानामनन्ता वर्गणा वाच्याः, तथा लघुगुरुपर्यायाणां वादरपरिणामान्वितवरतूनामेका वर्गणा, अगुरुलघुपर्यायाणां तु
 सूक्ष्मपरिणामपरिणतवरतूनामेका वर्गणा, एवमेते द्वे वर्गणे भवतः, तत्र समस्तलोकाकाशप्रदेशवर्तिनामेकाकिपरमाणूनां
 समुदाय एका वर्गणा, ततः समस्तलोकवर्तिनां द्विप्रदेशिकस्कन्धानां द्वितीया वर्गणा, ततः समस्तानामपि त्रिप्रदेशिक-
 स्कन्धानां तृतीया वर्गणा, चतुष्प्रदेशिकस्कन्धानां चतुर्थी, एवमेकोत्तरवृद्ध्या तावज्जेयं यावत् सङ्ख्यातप्रदेशिकस्कन्धानां
 सङ्ख्येया वर्गणाः असङ्ख्येयप्रदेशिकानामसङ्ख्येयाः अनन्तप्रदेशिकानामनन्ताः खल्वग्रहणप्रयोगया वर्गणा विलम्ब्य विशिष्ट
 परिणामयुक्ता औदारिकशरीरग्रहणप्रयोगया अनन्तवर्गणा भवन्ति, ततो एकोत्तरप्रदेशवृद्ध्या वर्द्धमानाः प्रचुरद्रव्य-
 त्वात्सूक्ष्मतरपरिणामत्वाच्चादौदारिकस्याग्रहणप्रयोगया अनन्ता वर्गणा भवन्ति, ताश्च खल्वपरमाणुनिष्पन्नत्वाद्वादरपरि-

स चापधारणे, तस्यैवं प्रयोगा-अवधिज्ञानमेवैवं प्रप्ययते, न शेषज्ञानीति, अथ कियत्प्रदेशं तत् द्रव्यं यद्वैजस-
भाषाद्रव्याणामपान्तराल्यसिं व्यपन्ययधिद्रेभ्यमित्याहङ्गा, तत्किञ्च परमाभ्यादिकमोपधयादीदारिकादिवर्गणानुक्रमतः
प्रतिपादयितुं शक्य, अतस्तत्स्वरूपं प्रतिनिपादयितुर्गोप्याहमाह-

ओरात्तविषयादरनेयभासाण्यपणमणकम्मे । आह द्रव्यगण्यार्णं क्रमो विषयज्ञासतो स्वेत्ते ॥ ६९ ॥

कम्मोषरिं हुयेयर सुभेअरवगणा अर्णंतारथो । अरुहुवर्णंतरतनुवगणा य मीसो नराडयितो ॥ ५० ॥

आह-किमर्थमीदारिकादिशरीरमयोग्यामयोग्यद्रव्यवर्णणाः प्रक्यभ्ये?, वच्यते-विनेयानामसमोद्धार्य, तथा चाभोदाह-
रणम्-इह भरतत्वेने सगथाजनपदे प्रभूतगोमण्डलसामी कुधिकर्णो नाम पुहयतिरासीत्, स च हासा गयामतिप्रभूतरयात्
सहजादिपरिमितानां पृथक् पृथगनुपादनार्थं प्रभूतान् गोपाठान् चक्रे, ते च हासु परस्पर निविशसु गोपा आसीथाः इ
सन्त्यगजानन्ताः सन्तोऽनपराह कठदमकार्णुः, तौष सथा परस्परं विषयसालान् वपसभ्यासी वैषामव्यासो-
द्धार्य कठदभ्ययच्छित्तये च शुक्लकुल्याककर्तुरादिभेदनिघाना मथा प्रतिगोपाञ्च सजातीयगोवमुदायकया भिन्ना
वर्णणा व्ययभ्यादिसवान्, एव दृष्टान्तोऽयमर्थोपनय-इह गोपाठप्रशुक्रमो अगवास्तीर्थकरः गोपकन्त्येभ्यः विच्येभ्यो
गोसम्बूदसमानमुद्गजालिकाय तदसम्भोदाय परमाभ्यादिवर्णणाविसर्गेन निकषितवान् इति, कुव प्रसङ्गेन, पदार्थः प्रति-
पाद्यते, तत्र औदारिकप्रदणादौदारिकशरीरमयोग्या वर्णणाः परिगृहीताः, इह वर्णणाः सामान्यतश्चतुर्विधा भवन्ति, तस्य
धा-द्रव्यतः क्षेत्रतः काठयो भावस्य, तत्र द्रव्यत एकपरमाभ्यादीनां प्रावदन्तत्परमाणूनां क्षेत्रत एकभवेयावगाढानां

पर्यायः सङ्ख्येयगुणोऽसङ्ख्येयगुणो वा, उक्तं च—“खेत्तविसेसेहिंतो, दवमणंतगुणियं पएसेहिं । दवेहिंतो भावो संखगुणोऽसंख-
गुणियो वा ॥१॥” (वि. ६२५ पए.) उक्तमवधेर्जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदभिन्नं क्षेत्रपरिमाणं, क्षेत्रं चावधिगोचरद्रव्याधार-
णावधेर्व्यपदिश्यते, ततः क्षेत्रस्य द्रव्यावधिकत्वात्तदभिधानानन्तरं अवधिपरिच्छेदयोग्यं द्रव्यमभिधातव्यं, अवधिश्च
त्रिधा-जघन्यो मध्यम उत्कृष्टश्च, तत्र जघन्यावधिपरिच्छेदयोग्यं तावद्द्रव्यमभिधित्सुराह—

तेयाभासादधाण अंतरा एत्थ लहइ पट्टवगो । गुरुलहु अगुरुयलहुयं तं पि य तेणेव निट्ठाइ ॥ ३७ ॥

तैजसं च भाषा च तैजसभाषे तयोर्द्रव्याणि तैजसभाषाद्रव्याणि तेषां तैजसभाषाद्रव्याणामन्तरात्, प्राकृतत्वाद्विभक्ति-
परिणामः, अन्तरे, अथवा अंतरे इति पाठान्तरमेव, किमुक्तं भवति ?—तैजसभाषाद्रव्याणामपान्तराले इति, ‘अत्र’ एत-
स्मिन् उभयायोग्यद्रव्यसमूहे तैजसभाषाभ्यामन्यदेव द्रव्यं ‘लभते’ पश्यति, कोऽसावित्याह—‘प्रस्थापकः’ प्रस्थापको नाम
तत्प्रथमतया अवधिज्ञानप्रारम्भकः, किंविशिष्टं तदित्याह— ‘गुरुलघ्वगुरुलघु’ गुरु च लघु च गुरुलघु तथा न गुरुलघु
अगुरुलघु, किमुक्तं भवति ?—गुरुलघुपर्यायोपेतं गुरुलघु अगुरुलघुपर्यायोपेतमगुरुलघु, तत्र यत्तैजसद्रव्यासन्नं तद् गुरु-
लघु यत्पुनर्भाषाद्रव्यासन्नं तद्गुरुलघु, तदपि चावधिज्ञानं प्रच्यवमानं सत्पुनस्तेनैव द्रव्येणोपलब्धेन सता निष्ठां याति,
प्रच्यवते इति भावः, तथा चोक्तं—“पट्टवगो नाणस्सारंभतो (पासए) जं त(या)दीए । उभयाजोगं पेच्छइ तेयाभासंतरे दव्वं
॥ १ ॥ गुरुलघु तेयासन्नं भासासन्नमगुरुं व पासएजा । आरंभे जं दिट्ठं दट्ठणं पडइ तं चेव ॥ २ ॥ ” (वि. ६२८-९) ‘तदपि
चे’त्यत्रापिश्चान्दो यत्प्रतिपाति तत्रायं नियमो न पुनरवधिज्ञानं प्रतिपाल्येव भवतीति संदर्शनार्थः, चक्षान्दस्त्वेवकारार्थः

वर्द्धमाने द्रव्यं भाज्यम्, एकस्मिन्नपि द्रव्ये पर्यायवियथावधिदृश्यवृत्तिसम्भवाद्, आह च भाष्यकृद्—“भयणा य स्वेतफाले
परिचक्षतेसु दद्यभावेसुं । दये बहुर भावो भावे दयं तु मयधिमं ॥१॥” (वि. ६१९) आह—ननु जयन्यमभ्यमोत्पुटभेदभिस्रयो-
रवधिश्रानसम्बन्धिनोः क्षेत्रफालयोः अङ्गुलावलिकासङ्ख्येयभागादिरूपयोः परस्पर प्रदेष्टासमयसङ्ख्या तुल्यत्वमुत हीना-
धिकत्व ? इत्यते, हीनाधिकत्व, तथाहि—आवलिकाया असह्येये भागे जयन्यायधियपये यावन्तः समयास्मदपेक्षया
अङ्गुलरपासङ्ख्येयभागे अपन्यावधिविपये एव ये नमपदेष्टास्ते असङ्ख्येयगुणाः, एवं सर्वभाष्ययधिविपयात् कालादसङ्ख्ये-
यगुणत्वमयधिविपयस्य क्षेत्रस्यायगन्तव्य, वक्तुं य—“सप्तमसत्तेज्युषं कालाभ्यो स्थितमोदिविचयमि । अयरोप्परसप्तव-
सप्तमपदसप्तमार्गेण ॥ १ ॥” (वि. ६२४) अथ क्षेत्रस्येत्थं कालादसङ्ख्येयगुणता कथमवधीयते ? इत्यते, सूत्रप्रामाण्यात्,
तदेव सूत्रमुपदर्शयति—

सुहुमो य दोह कालो ततो सुहमपरयं दवर खेतं । अगुलसेदीमिसे, ओस्सन्धिणिभो असखेज्जा ॥१६॥

‘सूक्ष्मस्र’ शब्दस्यास्र भवति कालः, यद्यप्यो यावन्मोदकमोपदर्शनार्थः, यथा सूक्ष्मस्त्रापरकालो भवति, प्रसादुत्पल्य-
त्रयात्तभेदे प्रतिपन्नमसङ्ख्येयाः समयाः प्रतिपद्यन्ते, ततः सूक्ष्मः कालः, तस्यादपि कालाद् सूक्ष्मतरं क्षेत्र भवति, यस्मादङ्गु-
लध्वेणिमात्रे क्षेत्रे—प्रमाणाङ्गुलैकमात्रे श्रेणिके नमभ्यपदे प्रतिपदेयं समयपणनया असङ्ख्येया अवसार्थिष्ववलीध्वङ्गु-
द्विराख्याताः, इदमुक्तं भवति—प्रमाणाङ्गुलैकमात्रे एकैकप्रदेशश्रेणिके नमभ्यपदे यावन्तोऽसङ्ख्येयास्त्ववसार्थिणीषु समया-
कालवत्प्रमाणाः (अपदेष्टा) वर्त्तन्ते, ततः सर्वत्रापि कालादसङ्ख्येयगुण क्षेत्रं, क्षेत्रादपि चानन्तगुण द्रव्यं, द्रव्यादपि चावधिविपयः

भावनीयः, यदा पुनः स्वयंभूरमणे द्वीपे समुद्रे वा कस्यचित्तिरश्वोऽवधिरसंज्ञेयकालविषयो जायते तदा तस्य स्वयंभूर-
मणस्य द्वीपस्य समुद्रस्य वा एकदेशो विषयः, स्वयंभूरमणविषयमनुष्यवाह्यावधिर्वा तदैकदेशो विषयः, क्षेत्रपरिमाणं पुनः
सर्वत्रापि योजनापेक्षया संख्येयाख्यं असंज्ञेयाख्यं वा, तदेवं यथा क्षेत्रवृद्धौ कालवृद्धिः कालवृद्धौ च यथा क्षेत्रवृद्धि-
स्तथा परिरथूरन्यायमङ्गीकृत्य प्रतिपादितं । सम्प्रति द्रव्यक्षेत्रकालभावानां मध्ये यद्वृद्धौ यस्य वृद्धिरुपजायते यस्य च
न तदभिधितुराह—

काले षडपहं बृद्धी, कालो भूयन्वु खेतबृद्धी । बृद्धीए द्रवपञ्चव भूयवा खितकाला उ ॥ १ ॥
काले-अवधिगोचरे वर्द्धमाने चतुर्णां-द्रव्यक्षेत्रकालभावानां वृद्धिर्भवति, तथा क्षेत्रस्य वृद्धिः क्षेत्रवृद्धिस्तस्यां सत्यां
कालो भजनीयो-विकल्पनीयः, कदाचिद्वर्द्धते कदाचिन्न, क्षेत्रं ह्यत्यंतसूक्ष्मं कालस्तु तदपेक्षया परिरथूरः, ततो यदि प्रभूता
क्षेत्रवृद्धिस्ततो वर्द्धते शेषकालं नेति । द्रव्यपर्यायो तु नियमतो वर्द्धते, यत उक्तम्-“काले पचहुमाणे सद्ये द्वादादयो पचहुंति ।
खिते कालो भद्रो बह्वंति उ द्रवपञ्चाया ॥” १ ॥ (वि. ६१८) तथा द्रव्यं च पर्यायश्च द्रव्यपर्यायो तयोर्वृद्धौ सत्यां, सूत्रे
विभक्तिलोपः प्राकृतत्वाद्, भजनीयावेव क्षेत्रकालौ, तुभान्द एवकारार्थः स च भिन्नक्रमः तथैव च योजितः, भजना-
च्चैवं-कदाचित्तयोर्वृद्धिर्भवति कदाचिन्न, यतो द्रव्यं क्षेत्रादपि सूक्ष्मं, एकस्मिन्नपि नभःप्रदेशेऽनन्तरकन्धावगाहतः, द्रव्या-
दपि सूक्ष्मः पर्यायः, एकस्मिन्नपि द्रव्येऽनन्तपर्यायसम्भवात्, ततो द्रव्यपर्यायवृद्धौ क्षेत्रकालौ भजनीयावेव भवतः, द्रव्ये च
वर्द्धमाने पर्याया नियमतो वर्द्धन्ते, प्रतिद्रव्यं संज्ञेयानामसंज्ञेयानां वा पर्यायाणामवधिना परिच्छेदसम्भवात्, पर्याये तु

अविषयोऽप्यधिर्वयं-संयत्सरमतीतमनागतं च पश्यति, सप्ता कर्त्तुं-रुक्कास्त्यपाह्नाद्रीपमभाष्यशेचयिषयोऽप्यधिर्वयं पृथक् सप
पश्यति । 'संयत्' स्यादि, संस्पापते इति सङ्क्षेपः, स च संयत्सरमभाष्योऽपि भवति, तत्प्रभाष्यो विधेयभाष्यं तपासा, स चैव
प्रतिनिधि-सङ्क्षेपः काळो धर्मसद्व्यापरो वेदितव्यः, तस्मिन् सङ्क्षेपे काळेऽप्यधिर्गोचरे सति शेषतस्तस्यैवाधर्मेणोपरतव्या
द्रीपाश्च समुद्राश्च द्वीपसमुद्रास्तेऽपि भवन्ति सङ्क्षेपाः, अपिष्यन्मन्वानेकोऽपि मयत् एकदेवोऽपि, किमुक्त भवति ।-
सङ्क्षेपे काळेऽप्यधिना परिच्छिद्यमाने शेषमपि संस्ये यद्वीपसमुद्रपरिभाष्यं परिच्छेपं भवति, तत्र यदि नाम भवत्यस्यापि-
कारणते ततो जन्मद्वीपादारभ्य सङ्क्षेपे वा द्वीपसमुद्रास्तस्य परिच्छेपाः, अथ बाह्ये द्वीपे समुद्रे वा सङ्क्षेपयोजनमिस्तते कस्यापि
विरहाः सङ्क्षेपकालविषयोऽप्यधिकरण्यते तदा पयोक्तेष्वपरिमाणं तमेवैकं द्वीपं समुद्रं वा पश्यति, यदि पुनरसङ्क्षेपयो-
जनमिस्तते स्वयंभूरमणादिके द्वीपे समुद्रे वा सङ्क्षेपकालविषयोऽपिः कस्याप्युपक्रमते तदानीं स माणुकपरिमाणं तस्य
द्वीपस्य समुद्रस्य वा एकदेवो पश्यति, यदि वा इदमतिर्द्विजमनुष्यवाह्यापथिरैकद्वीपविषयो द्वीपैकदेशविषयो वा वेदि-
तव्यः । सप्ता काळेऽसङ्क्षेपे-यस्योपसादिकस्येऽप्यधिविषयो सति तस्यैवासङ्क्षेपकालपरिच्छेदकस्यापथेः शेषतया परिच्छेपा
द्वीपसमुद्रास्तु भाव्याः-विकल्पवितन्माः, कस्यचिदसङ्क्षेपा एव कस्यचिदसङ्क्षेपाः कस्यचिन्मन्वानेका कस्यचिदेकदेवा इत्यर्थः,
तत्र इह पदा मनुष्यस्यासङ्क्षेपकालविषयोऽप्यन्तरावधिकरण्यते स्वानीमसङ्क्षेपा द्वीपाः समुद्राश्चास्य विरहाः, यदा पुन-
र्बहिर्द्वीपे समुद्रे वा पर्वतानस्य कस्यचित्तिरागोऽसङ्क्षेपकालविषय उपज्यापते तदा तस्य सङ्क्षेपा द्वीपसमुद्राः, अथवा यस्य
मनुष्यस्यासङ्क्षेपकालविषयो बाह्यद्वीपसमुद्राऽमन्यो मातापथिकरण्यते तस्य सङ्क्षेपा द्वीपसमुद्राः, एवमेकद्वीपविषयोऽपि

यमणां च जाणाद् ४, ॥” (वि. ६११) आवलिकायाश्चासह्येयभागं पश्यन् क्षेत्रतोऽङ्गुलासह्येयं भागं पश्यति, एवं सर्वत्रापि
 क्षेत्रकालयोः परस्परं योजना कर्तव्या, क्षेत्रकालदर्शनं चोपचारेण द्रष्टव्यं, न साक्षात्, न खलु क्षेत्रं कालं वा साक्षादवधिज्ञानो
 पश्यति, तथोरमूर्तत्वाद्, रूपिद्रव्यविषयश्चावधिः, तत एतदुक्तं भवति—एतावति क्षेत्रे काले च यानि द्रव्याणि तेषां द्रव्याणां ये
 पर्यायास्तान् पश्यतीति, उक्तं च—“तथेव य जे द्या, तेसिं चिय जे ह्वंति पज्जाया । इय खेत्ते कालंमि य जोएज्जा दषप-
 ज्जाए ॥१॥” (वि. ६१२) एवं च सर्वत्रापि भावनीयं, क्रिया च गाथाचतुष्टये स्वयमेव योजनीया, तथा द्वयोरङ्गुलावलिकयोः
 सह्येयौ भागौ पश्यति, अङ्गुलस्य सह्येयं भागं पश्यन् आवलिकाया अपि सह्येयमेव भागं पश्यतीत्यर्थः, तथा अङ्गुलं-अङ्गु-
 लमात्रं क्षेत्रं पश्यन् आवलिकान्तः—किञ्चिदूनामावलिकां पश्यति, आवलिकां चेत् कालतः पश्यति क्षेत्रतोऽङ्गुलपृथक्त्वं-परि-
 पूर्णाङ्गुलपृथक्त्वपरिमाणं क्षेत्रं पश्यति, उक्तं च—“संखेज्जंगुलभागे आवलियाएवि मुणइ तइभागं । अंगुलमिह पेच्छंतो आव-
 लियंतो मुणइ कालं ॥१॥ आवलियं मुणमाणो संपुणं खेत्तमंगुलपुहत्त” मिति (वि. ६१३, ६१४) पृथक्त्वं द्विप्रभृतिरा नवभ्यः,
 तथा हस्त-हस्तमात्रे क्षेत्रे ज्ञायमाने कालतो मुहूर्तान्तः पश्यति, अन्तर्मुहूर्तप्रमाणं कालं पश्यतीत्यर्थः, तथा कालतो दिवसान्तः-
 किञ्चिदूने दिवसं पश्यन् क्षेत्रतो गव्यूतं-गव्यूतविषयो द्रष्टव्यः, तथा योजनं-योजनमात्रं पश्यन् कालतो दिवसपृथक्त्वमात्रं
 कालं पश्यतीत्यर्थः, तथा पक्षान्तः—किञ्चिदूनपक्षं पश्यन् क्षेत्रतः पंचविंशतियोजनानि पश्यति, “भरहंमी” त्यादि, भरते-
 सकलभरतप्रमाणे क्षेत्रेऽवधौ कालतोऽर्द्धमास उक्तः, भरतप्रमाणं क्षेत्रं पश्यन् कालतोऽतीतमनागतं चार्द्धमासं-पश्यतीति
 भावार्थः, एवं जम्बूद्वीपविषयेऽवधौ साधिको मासः कालतो विषयत्वेन बोद्धव्यः, तथा मनुष्यलोके-मनुष्यलोकेकप्रमाणक्षे-

वयविपयआवधिः, केवलमय विद्येयो-यावद्यापि परिपूर्णमपि लोके परयति तावदिदं रक्त्वापानेव जानाति, यदा पुनः अलोके प्रसरमवधिरधिरोदति तदा यथा २ अभिवृद्धिमासादयति तथा तथा लोके सूरमान् सूरमतरान् स्कन्धान् परयति, यावदन्ते परमाशुमपि, उक्तम्-“सामर्थमेत्तमुच्च ददुषं जह हवेज्ज वेत्तेज्जा । न त त तथपि जतो सो रुयिनियपणो भणियो ॥ १ ॥ यद्भुतो गुण धाहिं लोगत्य वेव पासई दप । सुदुमयरं सुदुमयरं परमोही जाव परमाणू ॥ २ ॥ (सि. ६०५-६०६)” एवं सायत् अपन्यसुरफुट चावधिषेवमुक्तं, सम्यसि मध्यम प्रतिपिपादपिपुटेतावत्क्षेत्रोपलभे एतावत्कालोपलभः एतावत्कालोपलभे च एतावत् क्षेत्रोपलभ इत्यस्यार्थस्य मकटनार्थं भाषायमुदयमाह—

“अशुलनायलियाय भागमसस्सेव देसु सस्सेज्जा । अशुलमायलियतो आयलिया अंशुलपुहुत्तं ॥ ३२ ॥
सुत्थसि सुदुत्तंते विवसंतो माजयन्मि पोद्धपो । ओपण दिवसपुहुत्तं पक्खंतो पणणीसाओ ॥ ३३ ॥
अरहंसि अद्धमासो षंभुदीयन्मि सादितो मासो । पास च मणुपलोप वासपुहुत्तं च रुपगंसि ॥ ३४ ॥
संसिज्जंसि च काले दीवसमुदा य हुंसि संसेज्जा । कालमि अस्संसेजे दीवसमुदा य अइपया ॥ ३५ ॥”

अशुलमिदं क्षेत्राधिकारात् प्रमाणाशुलमभियुज्यते, अन्ये स्वाशु-अवधधिकारादुद्भवाशुलमिति, आयलिका असंख्येयसमयात्मिका, जपन्ययुकासङ्घातक्रममाणसमयसमुदायात्मिका इति भाषा, अशुल च आयलिका च अशुलावलिके तयो भागं-अंशमसल्लयेय परयत्यवधिकानी, किमुक्तं भवति-क्षेत्रतोऽशुलावस्थेयमागमात् परयन् कालव आयलिकाया असः श्लेषमेव भागमवीचमनागतं च परयति, उक्तं च-“क्षेत्रमसंख्येयं गुणं पासं तमेव कालेण । आयलियाय भागं जी-

स्मेति ख्यापनार्थः, इदं चानन्तरोदितविशेषणं क्षेत्रमेकदिकमपि भवति तत आह—सर्वदिकं, अनेन सूचीभ्रमणप्रमितत्वं क्षेत्रस्य सूचयति, परमश्चासावधिश्च परमावधिः, एतावद् अनन्तरोदितं सर्वबहुलसूचीपरिक्षेपप्रमितं क्षेत्रमङ्गीकृत्य 'निर्दिष्टः' प्रतिपादितो गणधरादिभिः क्षेत्रनिर्दिष्टः, किमुक्तं भवति ?—सर्वबहुभिर्जीवा निरन्तरं यावत् क्षेत्रं सूचीभ्रमणेन सर्वदिकं भूतवन्तः एतावति क्षेत्रे यान्यवस्थितानि द्रव्याणि तत्परिच्छेदसामर्थ्ययुक्तः परमावधिः क्षेत्रमधिकृत्य निर्दिष्टो गणधरादिभिः । अयमिह सम्प्रदायः—सर्वबहुभिर्जीवादयः प्रायोऽजितस्वामितीर्थकाले प्राप्यन्ते, तदारम्भकमनुप्यवाहुल्यभावात्, सूक्ष्माश्चोत्कृष्टपदवर्तिनः तत्रैव विवक्ष्यन्ते, ततश्च ते सर्वबहवोऽनलजीवा भवन्ति, तेषां स्वबुद्ध्या पोढा अवस्थानं कल्प्यते—एकैकक्षेत्रप्रदेशे एकैकजीवावगाहनया सर्वतश्चतुरस्रो घन इति प्रथमं, स एव घनो जीवैः स्वावगाहनाभिरिति द्वितीयं, एवं प्रतरोऽपि द्विभेदः, श्रेणिरपि द्विधा, तत्राद्याः पञ्च प्रकारा अनादेशाः, तेषु क्षेत्रस्याल्पीयस्तया प्राप्यमाणत्वात्, पष्ठस्तु प्रकारः सूत्रादेशः, उक्तं च—“एकैकगासपएस जीवरयणा य सावगाहे य । चउरंस घणं पयरं सेढी छट्टो सुयादेसो ॥१॥” (वि. ६०१) ततश्चासौ श्रेणिः स्वावगाहनासंस्थापितसकलानलजीवावलिरूपा अवधिज्ञानिनः सर्वासु दिक्षु शरीरपर्यन्तेन भ्राम्यते, सा च भ्राम्यमाणा असङ्ख्येयान् लोकमात्रान् क्षेत्रविभागान् अलोके प्राप्नोति, एतावत्क्षेत्रमवधिरुत्कृष्टः, उक्तं च—नियगावगाहणागणिजीवशरीरावलीभ्रमतेण । भामिज्जइ ओहिनाणीदेहपज्जंततो सा य ॥ १ ॥ अइ-गंदूणमलोणे लोणागासप्पमाणमेत्ताइ । ठाइ असंखेजाइ इदमोहीखेत्तमुक्कोस ॥ २ ॥ (वि. ६०३-६०४)” इदं च सामर्थ्यमात्रमुपवर्धते, एतावति क्षेत्रे यदि द्रष्टव्यं भवति तर्हि पश्यति, यावताऽलोके तत्र विद्यते, अलोके रूपिद्रव्याणामसंभवात्, रूपिद्र-

समया, विप्रद्वाल्यभावाद्येतदेव त्रिव्यपि समयेन्याद्वारकस्तत्र कल्पादसमय एव त्रिसमयाद्वारक सूक्ष्मपनकजीवो, ज्ञापन्यायगाहनत्वाद्यो, तललञ्छरीरमान अपनयमवधिष्वेव, सद्यायुक्तं, यत्त्रिसमयाद्वारकस्येति विशेषणं पनकस्य, न तु मत्स्यस्य, नच मत्स्यायामप्रतरसंहरणसमयो पनकस्यस्य सन्धनिधनो, किन्तु मत्स्यभवस्य, तत्र कल्पादसमयादारभ्य त्रिसमयाद्वारकस्येति द्रष्टव्यं नान्यथा, एतावत्प्रमाणज्ञापन्यक्षेत्रस्यावधिः त्रैजसभापामायोग्यवर्गणापान्तरालवर्तिं द्रव्यमाज्जयते, 'वेद्याभासादद्याणमंतर एष छद्म पट्टयतो' इतिवत्प्रमाणवचनात् ॥ तदेवं जघन्यमयधोः क्षेत्रमुक्तम्, साम्प्रतमुक्तुमभिधानुक्ताम आह—

“सप्तपट्टभगणिजीवा निरतर जसियं भरिज्वंतु । स्वेतं सप्तदिशामं परमोक्षी स्वेण निरिद्धो ॥ ३१ ॥”

‘सप्तपट्ट’ इति, एत कर्तुर्मनस्य एकोऽपि जीवो न कदाचतापि प्राप्यते ते सर्वपट्टवः, सर्वपट्टपञ्च हेऽपिजीवाः—सूक्ष्मपादरकपाः सर्वपट्टमिजीवाः, कदा सर्वपट्टमिजीवा इति चेत्, अव्यते, यदा सर्वासु कर्मयूभिषु निर्व्यापात अद्विकापसमातरन्भक्ताः सर्वपट्टवो मनुष्याः, ते च भायोऽजितस्वामितीर्थकरकारे प्राप्यन्ते, यदा चोक्तपट्टयार्तिनः सूक्ष्मानलजीवास्तदा सर्वपट्टमिजीवपरिमाणं, त्र्यं च—अथापाए स्यासु कम्मयूमीसु ज्ञं तदारंभा । सप्तपट्टवो मणुरक्षा, दोन्तडज्विजिणिंद-कालमि ॥ ३॥ सकोसया य सुहुमा जया तया सप्तयुगमभापीण । परिमाण”मिति, (वि ५९९-६००) ‘निरन्तर’मिति क्रिया विशेषण, यापट्ट—यावत्परिमाण क्षेत्रं ‘भूतवन्तो’ व्यासयन्तः, किमुक्तं भवति?—नैरन्तर्येण विशिष्टदूचीरचनया यावद्व्यासयन्तः, व्यासयन्त इति भूतकालनिर्देशः अजितस्वामिकात् एष च मायाः सर्वपट्टवोऽनलजीवा अस्मात्पसर्पिण्यो भवन्ति

सातव्यं, उक्तं च—योजनसहस्रमानो मत्स्यो मृत्वा स्वकायदेशे यः । उत्पद्यते हि पनकः सूक्ष्मत्वेनेह स आद्याः ॥ १ ॥
 संहृत्य चाद्यसमये स ह्यायामं करोति च प्रतरम् । सङ्गतीताख्याहुलविभागवाहल्यमानं तु ॥ २ ॥ स्वतनु (क) पृथुत्वमात्रां
 दीर्घत्वेनापि जीवसामर्थ्यात् । तमपि द्वितीयसमये संहृत्य करोत्यसौ सूचिम् ॥ ३ ॥ सङ्गतीताख्याहुलविभागविक्रमभ-
 माननिर्दिष्टाम् । निजतनुपृथुत्वदैर्घ्यां तृतीयसमये तु संहृत्य ॥ ४ ॥ उत्पद्यते च पनकः स्वदेहदेशे स सूक्ष्मपरिणामः ।
 समयत्रयेण तस्यावगाहना यावती भवति ॥ ५ ॥ तावज्जघन्यमवधेरालम्बनवरतुभाजनं क्षेत्रम् । इदमित्थमेव मुनिगण-
 सुसम्प्रदायात् समयसेवम् ॥ ६ ॥” अत्र कश्चिदाह—किमिति योजनसहस्रायामो मत्स्यः?, किं वा तस्य तृतीयसमये स्वदे-
 हदेशे सूक्ष्मत्वेनोत्पादः? किं वा त्रिसमयाहारकत्वं परिगृह्यते?, उच्यते, इह योजनसहस्रमानो मत्स्यः स किल त्रिभिः
 समयैः आत्मानं सङ्निपति महतः प्रयत्नविशेषात्, महाप्रयत्नविशेषाधिरूढश्रोतपत्तिदेशेऽवगाहनामारभमाणो अतीव
 सूक्ष्मामारभते, ततो महामत्स्यस्य ग्रहणं, सूक्ष्मपनकश्चान्यजीवापेक्षया सूक्ष्मावगाहनो भवति, ततः सूक्ष्मपनकग्रहणं, तथा
 उत्पत्तिसमये द्वितीये समये चातिसूक्ष्मो भवति चतुर्थदिपु तु समयेऽप्यतिरधूरखिसमयाहारकस्तु योग्यस्ततखिसमया-
 हारकग्रहणं, उक्तं च—“मच्छो महल्लकाओ संखितो जो उ तीहिं समएहिं । स किर पयत्तविसेसेण सल्लमोगाहणं कुणइ
 ॥ १ ॥ सण्हयरा सण्हयरो सुहुमो पणगो जहणणदेहो य । सुवहुविसेसविसिद्धो सण्हयरो सवदेहेसु ॥ २ ॥ पढमवीएऽ-
 तिसण्हो जमइत्थूलो चउत्थयादीसु । तइयसमयंसि जोगो गहियो तो तिसमयहारो ॥ ३ ॥ (वि. ५९३-५९४)” अन्ये तु
 व्याचक्षते—त्रिसमयाहारकस्येति, आयासप्रतरसंहरणे समयद्वयं तृतीयश्च समयः सूचीसंहरणोत्पत्तिदेशागमविषयः, एवं त्रयः

तथापि विनियजनानुप्रदाय चतुर्दशविधनिक्षेपं अवधेः सन्वन्धिनमामर्षौषध्यादिलक्षणं ऋद्धिं प्राप्ताः ऋद्धिप्राप्तास्तोष्ठ,
वशन्दः समुद्यये, वश्ये-अभिधास्ये ॥ तत्र चतुर्दशविधनिक्षेपप्रतिवियादयिषुल्लवृद्धारगाथाद्वयमाह—
“ओही खेस परिमाणे, संठाणे जाणुगाभिण । अवट्टिए चले तिष-मंदपठिवाडप्पया इय ॥ २७ ॥
“ओही खेस परिमाणे, संठाणे जाणुगाभिणो य, एमेया पठिक्कीओ ॥ २८ ॥”

नाणवंसणचिन्मंगे, देसे खित्ते गई इय । इहीपत्ताणुओगे य, एमेया पठिक्कीओ ॥ २८ ॥”
इह अवध्यादीनि गतिपर्यन्तानि चतुर्दश द्वाराणि, ऋद्धिस्तु वशन्दसमुचितत्वात् पयदशं धारम्, तच्च चतुर्दश-
विधनिक्षेपवक्तव्यतानन्तरं पश्चाद्वस्यते, अन्ये स्वाचार्या अवधिरित्येतत्पदं परित्यज्य आनुगामिकमनानुगामिकसहितम-
र्थतोऽभिगृह्य चतुर्दश द्वाराणि व्याचक्षते, यदन्ति च-यस्मात्तायधिः प्रकृतिः, किन्तु प्रकृतिमान्, प्रकृतीनां च चतु-
र्दशधा निक्षेप इति, पक्षद्वयेऽप्यविरोधः, तत्रावधिरिति अवधेर्नामादिभेदभिन्नस्य स्वरूपमभिधातव्यं, अवधिषाब्दो
द्विरापरस्येति, अवधयाप विभक्तिपरिणाम इति १, अपन्यमध्यमोत्कृष्टभेदभिन्नमवधेः क्षेत्रपरिमाणं वक्तव्यं २, तथा सस्या-
नमयधेर्यक्तव्यं ३, तथा अनुगमनशील आनुगामिकोऽवधिः सप्रतिपक्षो वक्तव्यः, एकारान्वता सर्वत्रापि प्रथमान्तस्य
प्राकृतत्वात्, यथा-‘कयरे आगच्छइ दिक्कवे’ इत्यादि ४, तथा द्रव्याविषु कियन्त कालमप्रतिपत्तिः सन् उपयोगतो
लब्धितत्त्वायतिष्ठते इत्यवस्थितोऽवधिर्वक्तव्यः ५, तथा वर्तमानतया क्षीयमाणतया च चक्षः-अनवस्थितोऽवधिर्वक्तव्यः ६,
तथा तीव्रो मन्दो मध्यमश्चावधिर्वक्तव्यः, तत्र तीव्रो-विशुद्धः मन्दः-अविशुद्धः तीव्रमन्दस्त्वयप्रकृतिरिति ७, तथा
द्रव्याद्यपेक्षया पक्षकाले प्रतिपातोत्पादौ वक्तव्यौ ८, तथा ज्ञानदर्शनविमद्भा वाक्याः, किमुक्तं भवति !-किमत्र ज्ञानं

किं वा दर्शनं को वा विभङ्गः?, परस्परतश्चासीपामल्पवहुत्वं च चिन्तनीयमिति ज्ञानदर्शनविभङ्गद्वारित्रयमत्रसातव्यं ११, तथा 'देस'ति कस्य देशविषयः सर्वविषयो वाऽवधिर्भवतीति वक्तव्यं १२, तथा 'लेत्ता'ति सम्बद्धासम्बद्धसंज्ञायासहोयान्तरालक्षेत्रद्वारेण क्षेत्रविषयोऽवधिर्वक्तव्यः १३, 'गतिरिति चे'त्यत्र इतिशब्दो गणसंसूचको द्रष्टव्यः, 'इत्यादिवहुवचनानि गणस्य संसूचकानि भवन्ती'ति वचनात्, ततो 'गइ इंदिए य काए' इत्यादिद्वारकलापोऽवधेर्द्रष्टव्यः इत्युक्तं वेदितव्यं १४, तथा ऋद्धिप्राप्तानुयोगश्च वक्तव्यः, अनुयोगं—अन्याख्यानं, एवं अनेन प्रकारेण एता—अनन्तरोक्ताः 'प्रतिपत्तयः' प्रतिपदनं प्रतिपत्तिः परिच्छित्तिरित्यर्थः अवधेः प्रकृतय एव प्रतिपत्तिहेतुत्वात् प्रतिपत्तय इत्युच्यते, अथवा प्रतिपद्यते—यथावदवगम्यते अवधिराभिः प्रकृतिभिरिति प्रतिपत्तयः, 'लाभादिभ्य'इति करणे किप्रत्ययः ॥ साम्प्रतमनन्तरद्वारागाधाद्वयव्याचिख्यासया इदमाह—

“नामंठयणादविण् खेत्ते काले भवे य भावे य । एसो खलु ओहिस्सा निस्खेवो होइ सत्तविहो ॥ २९ ॥”
यस्य जीवस्याजीवस्य वाऽवधिरिति नाम क्रियते स नाम्ना नाममात्रेणावधिर्नामावधिः, यथा लोके मर्यादा अवधिरिति, स्थापनावधिरक्षादिः अवधिरय इति न्यस्यमानः, अथवा अवधेरय यदभिधानमवधिरिति तन्नामावधिर्नाम च तदवधिश्च नामावधिरिति व्युत्पत्तेः, स्थापनावधिर्यः खलु अवधेरालम्बनस्य द्रव्यस्य क्षेत्रस्य यदिया स्वामिनः आकारविशेषः, स हि विषयविषयिणोरभेदोपचारादवधेः सम्बन्धी, आकारश्च स्थापना, 'स्थापनाऽऽकारविशेष' इति वचनात्, उक्तं च—“अहवा नामं तस्सेव जमभिद्धानं सपज्जातरसेव । ठवणाऽऽगारविसेसो तद्वपक्खेत्तसामीणं ॥ ३० ॥”(वि. ५८३)अथ द्रव्यावधिरित्युच्यते—

स द्विविधः आगमतो नो आगमतश्च, तत्रागमतोऽयचिपदार्थश्च तत्र चानुपयुक्तः, 'अनुपयोगो द्रव्य'मिति वचनात्, नो आग-
 मतस्त्रिविधस्तद्यथा—शरीरद्रव्यावधिः मध्यशरीरद्रव्यावधिः शरीरमन्वयशरीरव्यतिरिक्तद्रव्यावधिश्च, तत्र शरीर-
 मध्यशरीरे प्रतीते, तृतीयस्य साक्षात्स्वेनैवोपासः 'द्विविध' इति द्रव्यावधिर्द्रव्यालम्बन इत्यर्थः, अथवा सूत्रे प्रथमाप्तस्याप्ये-
 कारान्तता, जिनयचनस्य च सर्वस्याप्यर्जनागमभावात्वात्, ततो द्रव्यमेवावधिर्द्रव्यावधिः, कारण द्रव्यमिति भावः, यद्विधा-
 तस्य यमानस्याप्यर्थेऽनुपकारकं शरीरादि तदवधिकारणत्वात् द्रव्यावधिः, आह च—यद्योही सप्पञ्जइ अस्य ततो जं च
 पासए तेण । जं योवयारि एवं देहाइ तनुब्भवे होइ ॥१॥" (वि. ५८४) तथा क्षेत्रेऽवधिः क्षेत्रावधिः, किमुक्तं भवति ?— यत्र
 क्षेत्रेऽयस्थितस्यावधिरुपपद्यते यत्र वा क्षेत्रेऽवधिः प्रज्ञापकेन प्रकाश्यते यत्र वा क्षेत्रे स्वयोरग्यानि द्रव्याण्यवधिः परिच्छिन्नमिति
 स क्षेत्रस्याधारत्वेन प्राधान्यविवक्षया क्षेत्रे व्यपदिश्यते इति क्षेत्रेऽवधिः क्षेत्रावधिरित्युच्यते, एवं यत्र प्रथमपौरुष्यादौ
 कालेऽयधिरुपपद्यते यत्र वा प्रज्ञापकेन प्रकल्प्यते यस्मिन् वा काले स्वयोरग्यानि द्रव्याणि परिच्छिन्नमिति स कालस्य
 प्राधान्यविवक्षया कालेन व्यपदिश्यते, कालेनावधिः कालावधिः, अथ किमिति क्षेत्रकालावस्थितानि द्रव्याणि पश्यत्य-
 सावित्युच्यते, न पुनः क्षेत्रकालायेव साक्षात्पश्यतीति ।, वच्यते, क्षेत्रकालयोरमूर्तत्वेन तदवधिपयत्वाद्, आह च भाट्ट-
 कृत— "क्षेत्रे जरतुप्पञ्जइ कहिजए पेच्छए व दयाइं । एवं चेव य काले नर पेच्छइ खेत्तकाले से ॥१॥" (वि ५८५) तथा भवन्ति
 तत्तत्कर्मवक्ष्यार्चिनः प्राणिनोऽस्मिन्निति भयः—नारकादिवक्षणः, 'तुदादिभ्यो नका' वित्यधिकारे 'अकितौ चे'ति अमृत्ययः,
 तस्मिन् भवे तत्पद्यते यस्मिन् वा योऽवधिः स भवावधिः, माया—साधोपश्रमिकाः द्रव्यपर्यायो वा तस्मिन्नवधिर्मा-

वावधिः, चक्षब्दौ समुच्चयार्थौ, एषोऽनन्तरव्यावर्णितस्वरूपः, खलुशब्द एवकारार्थः स चावधारणे, एष एव नान्यः, निक्षेपणं निक्षेपोऽवधेर्भवति सप्तविधः--सप्तप्रकारः ॥ सम्प्रति क्षेत्रपरिमाणाल्यं द्वितीयद्वारं अभिधातव्यं, क्षेत्रपरिमाणं च त्रिधा-जघन्यं मध्यममुत्कष्टं च, तत्र जघन्यं क्षेत्रपरिमाणमभिधित्सुराह-

“जावइया तिसमयाहारगस्स सुहुमस्स पणगजीवस्स । ओगाहणा जहण्णा ओही खेत्तं जहण्णं तु ॥ ३० ॥”

आहारयति-आहारं गृह्णातीत्याहारकः, त्रयः समयाः समाहृतास्त्रिसमयं, त्रिसमयमाहारकः त्रिसमयाहारकः, ‘व्याप्ता’-विति समासः, ‘नाम नास्मैकार्थे समासो बहुल’मिति समासः, तस्य त्रिसमयाहारकस्य ‘सूक्ष्मस्य’ सूक्ष्मनामकर्मोदयवर्त्तिनः, पनकजीवस्य पनकश्चासौ जीवश्च पनकजीवः-वनस्पतिविशेषः तस्य, ‘यावती’ यावत्परिमाणाऽवगाहन्ते क्षेत्रं यस्यां स्थिता जन्तवः साऽवगाहना-तनुरित्यर्थः जघन्या-शेषत्रिसमयाहारकसूक्ष्मपनकजीवापेक्षया सर्वस्तोका एतावत्परिमाणमवधेर्जघन्यं क्षेत्रं, तुशब्दोऽवधारणे ‘तुः स्याद्भेदेऽवधारणे’ इति वचनात्, जघन्यं क्षेत्रमवधेरेतावदेवेति, अत्रायं सम्प्रदायः-यः किल योजनसहस्रपरिमाणायामो मत्स्यः स्वशरीरस्य वहिरेकदेशे एवोत्पद्यमानः प्रथमसमये सकलनिजशरीरसम्बद्धानामात्मप्रदेशानामायामं संहत्याङ्गुलासङ्ख्येयभागवाहल्यं स्वदेहविष्कम्भप्रमाणायामविस्तारं प्रतरं करोति, तमपि द्वितीयसमये संहत्याङ्गुलासङ्ख्येयभागविष्कम्भां मत्स्यदेहविष्कम्भप्रमाणायामात्मप्रदेशानां सूचीं विरचयति, तृतीयसमये तामपि संहत्याङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रे स्वशरीरस्य बहिः प्रदेशे सूक्ष्मपरिणामपनकरूपतयोत्पद्यते, तस्योपपातसमयादारभ्य तृतीये समये वर्त्तमानस्य यावत्प्रमाणं शरीरं भवति तावत्परिमाणं जघन्यमालम्बनवस्तुभाजनक्षेत्रमव-

तदर्थिन इदमेव दीपसमुद्रकालासङ्क्षेपत्वं बृहद् द्रष्टव्यम्, कर्मणश्चरीरादप्यवधाना तैजसवर्गणाद्रव्याणा सूक्ष्मत्वाद्
बृहत्तर, तेभ्योऽपि मायाद्रव्याणामतिसूक्ष्मत्वाद् बृहत्तममिति, ननु पूर्वं कर्मद्रव्यदर्शिनः प्रत्येक लोकादयोपमभागाः
सङ्क्षेपा विषयत्वेनोक्ताः, अत्र तु कर्मणश्चरीरादप्यदर्शिनः किमतिशोकावेव क्षेत्रकालौ विषयत्वेनाभिहिताविति,
वच्यते—पूर्वं कर्मद्रव्याणि कर्मव्यवर्तणान्तानि व्यथेन चरीरतया अवधानि उक्तानि, अत्र II चरीरतया पञ्चानि,
पञ्चानि व्याप्येभ्यो यादराणि भवन्ति, अव्युत्तवन्तुभ्यो व्युत्तवन्तु उपादर्शनात्, एत. कर्मणश्चरीरदर्शिनः। लोको
क्षेत्रकालाहुकाविति, अपरत्त्वाद्—अनु यदि तैजसद्रव्याणि परवतोऽसङ्क्षेपा दीपसमुद्राः कालासङ्क्षेपो विषयः, तर्हि
एतामुक्तम्-तैजसभाषानन्तरालद्रव्यदर्शिनोऽनुलावलिकासङ्क्षेपभागादिक्षेत्रकालप्रमाणतद्विरुध्यते, अपानन्तरालद्रव्याणि
हि तैजसेभ्योऽपि परत्वात्सूक्ष्माणि, एव तैजसद्रव्योपलब्धपक्षेपक्षेत्रकालाभिधान तैजसद्रभ्येभ्योऽपि परत्वं मद्रभ्यो-
पलब्धौ स्वकुलापलिकाऽसङ्क्षेपभागादित्येवकालाभिधानमिति कथं न विरोधः?, नैव दोषः, इदं विधिना वस्तुतत्त्वम्,
सतोऽपानन्तरालद्रव्याणि प्रारम्भकस्यापधेर्विषयः, तैजसानि स्वसङ्क्षेपदीपसमुद्रासङ्क्षेपकालविषयस्येति न कश्चिदोषः,
यदिवा अत्यद्रव्याण्यधिकृत्य एतद् अनुलावलिकासङ्क्षेपभागादित्येवकालप्रमाणमुक्तमिदं तु प्रचुरतैजसद्रव्याण्यधिकृत्या-
सङ्क्षेपदीपसमुद्रासङ्क्षेपकालाभिधानमित्यविरोधः ॥ ननु अथन्यापधिममेव प्रतिपादयता शुकलाश्चशुकलसु च द्रव्य परप-
तीत्युक्तं, न सर्वमेव, विमथ्यमापधिममेवमपि च अनुलावलिकासङ्क्षेपभागापधिमिधानात् सर्वद्रव्यकर्म, एतत्स्थानाभेय दर्श-
नात्, एतत् वस्तुतत्त्वमप्येवमपि किमसर्वद्रव्यरूपमालम्बनमाहोषेत् सर्वद्रव्यमालम्बनमिति सहायः, एतत्सदपनोदार्थमाह—

भागो लोकपत्योपमयोः, सूत्रे चैकत्वं समाहारद्वन्द्वविवक्षणात्, विषयत्वेन वोद्धव्यः, किमुक्तं भवति?—मनोवर्गणागतं
 द्रव्यं पश्यन् अवधिः क्षेत्रतो लोकस्य सङ्ख्याततमं भागं कालतरतु पत्योपमस्य सङ्ख्याततमं भागं पश्यति, 'संखेज्ज क-
 म्मद्वे' इति कर्मवर्गणागतं कर्मपरिणामयोगं कर्मद्रव्यं तद्विषयेऽवधौ सङ्खेया लोकपत्योपमयोर्भागो विषयत्वेन विज्ञेयाः,
 इदमुक्तं भवति—कर्मवर्गणाद्रव्यं पश्यन् अवधिः क्षेत्रतो लोकस्य सङ्खेयान् भागान् पश्यति, कालतरतु पत्योपमस्य
 सङ्खेयान् भागान्, उक्तं च—“लोगपल्लियाण भागं संखइमं मुणइ जो मणोदधं । संखेज्जे पुण भागे, पासइ जो कम्मणो
 जोगं ॥१॥” (वि. ६७०) 'लोए थोऊणयं पल्लियं' ति लोके—चतुर्दशरज्जात्मकलोकाविषयेऽवधौ कालतः स्तोकोनं पत्योपमं विष-
 यतया विज्ञेयम्, किमुक्तं भवति?—क्षेत्रतः समस्तं लोकं पश्यन्नवधिः कालतः स्तोकोनं पत्योपमं पश्यतीति, द्रव्येण सह क्षेत्र-
 कालयोरुपनिबन्धे प्ररतुते केवल्योरुपनिबन्धप्ररूपणमसमीचीनं, विस्मरणशीलतासूचकत्वादिति चेत्, नैष दोषः, द्रव्यो-
 पनिबन्धस्यात्रापि सामर्थ्यप्रापितत्वात्, तथाहि—पूर्वं 'काले चउणह बुद्धी' इत्युक्तम्, कालबुद्धिश्चात्र अनन्तरौक्तकर्मद्रव्य-
 दर्शकापेक्षया प्रतिपादिता, ततोऽस्य समस्तलोकस्तोकोनपत्योपमदर्शिनः सामर्थ्यात्कर्मद्रव्योपरि यत् किमपि भुववर्ग-
 णादि तद्विषयत्वेन द्रष्टव्यम्, अत एव तदुपर्युपरि द्रव्याणि पश्यतः क्षेत्रकालबुद्धिक्रमेण परमावधिसम्भवोऽप्यनुभेयः,
 द्वितीयगाथाव्याख्या—शरीरशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते, तैजसशरीरे कर्मणशरीरे च—एतद्विषयेऽवधाविति भावः, तथा
 तैजसवर्गणाद्रव्यविषयेऽवधौ भाषाद्रव्यवर्गणाविषये चावधौ क्षेत्रतः प्रत्येकमसङ्खेया द्वीपसमुद्राः कालश्चासङ्खेयः—पत्यो-
 पमासङ्खेयभागरूपो विषयत्वेनावसातव्यः, इह यद्यप्यविशेषणोक्तं तथापि तैजसशरीरात् कर्मणशरीरस्य सूक्ष्मत्वात्

सर्वत्र वा गच्छति तदगुरुत्वमु, यथा व्योमपरमाख्यादि, उक्तं च—“गुरुत्वं तदुत्तमं तमयं नोभयमिति पाथधारिपनयस ।
दयं हेतुं दीयो पाक योम जहासंख ॥१॥” (वि. ६५८) निश्चयनयः पुनरिदमाह—न सर्वगुर्येकातेन किमपि धत्तवस्ति, गुरोरपि
लोभादेः प्रयोगादूर्ध्वादिगमनदर्शनात्, ताव्येकान्तेन सर्वत्रप्रप्यस्ति, अतिलघोरपि वाप्यादेः कस्ताहनादिना अपोममना-
दिरर्शनता, तस्माद् द्विविधमेव प्रसु, सद्यथा—गुरुत्वमु अगुरुत्वमु च, तत्र यद् पादर भूधरादिकं सतत्तर्ध गुरुत्वमु, केवं
हु भाषामाणापालननोपगर्णादिकं परमागुरुत्वमु अगुरुत्वमु, उक्तं च—“निष्ठपतो सद्यगुरुं सद्यगुरुं पा न
विजय दयं । पादरमिह गुरुत्वमु अगुरुत्वं सेवयं दय ॥१॥” (वि. ६५९) तत्रेवं गाथा निश्चयनयमतेन, पदार्थव्याख्या
त्येवम्—भीवारिकयक्रियाहारकरीजसद्व्याणि अपराण्यपि रैजसद्व्यप्रत्यासन्नानि सदाभासानि पादरकयवाद् ‘गुरुत्वपूनि’
गुरुत्वमुखभाषानि, कार्त्तनाननोभाषाद्व्याणि हु आदिप्रत्याह माणापालनव्याणि भाषाद्व्यापार्थ्यानि भाषाभासानि
अपराण्यपि च परमागुरुत्वमुकादीनि व्योमादीनि च एवानि ‘अगुरुत्वपूनि’ अगुरुत्वमुखभाषानि ॥ यद्यप्यपाणाभाषाप
सम्बन्ध एव—पूर्वं किञ्च क्षेत्रकावसथ्यनियनोः केवल्योरगुरुत्ववत्तिकासन्न्यादिविभागकत्तया परस्परौपनिषत्तय उक्तः,
सम्प्रति तयोरेयोफलवर्णेन द्रव्येण सद परस्परौपनिषत्तय उच्यते—

संखेज्ज मणोदये, भगो खोगपल्लियस थोदयो । संखेज्ज कम्मदये, खोने थोवूणयं पखियं ॥ ४२ ॥
नेपाकम्मसरीरे नेपादये य भासदये य । थोदयससंखेजा दीपसमुदा य कातो य ॥ ४३ ॥
मनोवर्गणागतं सनापरिणामयोयं मलोद्वयं छस्सिन् मनोद्वयं—मनोद्वयविषये अथपो ‘संखेज्जसि’ सत्त्वोपतमो

अहुक्कासो य जतो भणितो एसो य चउक्कासो । अणोऽवि ततो पोगलभेया संतित्ति सद्धेयं ॥२॥ (वि. ५४५-५४६) इह प्राक्
 तैजसभापाद्रव्याणामपानतराले गुरुलब्धगुरुलघु च जपन्यावधिप्रायोग्यं द्रव्यमुक्तम्, जपन्यावधिश्च द्विधा-गुरुलघुद्रव्यार-
 न्धोऽगुरुलघुद्रव्यारन्ध्रश्च, तत्र गुरुलघुद्रव्यारन्ध्रः कोऽपि तान्येव तैजसप्रत्यासन्नानि गुरुलघुद्रव्याणि दृष्ट्वा विध्वंसमापद्यते,
 'तंपिच तेणेव निह्राइ' इति वचनात्, परंतु विंशुद्धिमासादयन् प्रवर्द्धते सोऽधस्तनानि तान्येव गुरुलघून्धौदारिकादीनि
 द्रव्याणि दृष्ट्वा ततोऽधिकतरां विशुद्धिमासादयन् क्रमेणैवागुरुलघूनि भाषादिद्रव्याणि पश्यति, उक्तं च-"गुरुलघुदपारज्जो गुरुलहु
 ऽपि कश्चिदुद्धे हि वर्द्धमान इतराण्यपि तत्कालं गुरुलघून्धौदारिकादीनि पश्यति, उक्तं च-"गुरुलहुदपारज्जो गुरुलहु
 दपाइ पेच्छिडं पच्छा । इयराइं कोइ पेच्छइ, विंशुद्धिमाणां क्रमेणेव ॥१॥ अगुरुलहुसमारज्जो उहुं वद्धइ क्रमेण सो नाहो ।
 वहुंतोऽविय कोइ पेच्छइ इयराइं सयराहं ॥ २ ॥" (वि. ६५५-६५६) अत्र 'सयराह'मिति शीघ्रं युगपदिति तात्पर्यार्थः ॥
 अथ किं गुरुलघु किं वा अगुरुलघु इति शङ्कायां तत्स्वरूपप्रतिपादनार्थमाह—

“ओरालिय वेउविय आहारग तेय गुरुलह दप्पा । कम्मगमणभासाइं एयादं अगुरुलहुयाइं ॥ ४१ ॥

इह द्वौ नयौ-व्यवहारनयो निश्चयनयश्च, तत्र व्यवहारनयः प्राह-चतुर्धा द्रव्यम्, तद्यथा-किञ्चिद्गुरु किञ्चिद्गुरु किञ्चि-
 द्गुरुलघु किञ्चिदगुरुलघु, तत्र यदुद्धे तिर्यग्वा प्रक्षिप्तमपि पुनर्निर्गतादधो निपतति द्रव्यं तद्गुरु, तद्यथा लोद्वादि, यत्तु
 द्रव्यं निसर्गत एवोर्ध्वगतस्वभावं तद्यु, यथा दीपकलिकादिः, यत्पुनर्नोर्ध्वगतस्वभावं नाप्यधोगतस्वभावं किन्तु
 स्वभावेनेव तिर्यग्गतिधर्मकं तद्गुरुलघु, यथा वायुः, यत्तुर्ध्वगतिस्वभावानामेकतरस्वभावमपि न भवति

“एगपयसोगाढं, परमोही लहइ कम्मगसरीरं । लहइ अ अगुरुमल्लुअ तेअसरीरे भवपुहुत्तं” ॥ ४४ ॥

प्रकृष्टो देशः प्रदेशः एकश्चासौ प्रदेशश्च एकप्रदेशः तस्मिन्नायगाढं—व्यवस्थित एकप्रदेशावगाढं—परमाणुद्वयशुकादि द्रव्यं, परमश्चायवधिश्च परमावधिः सरकृष्टावधिरित्यर्थः, लभते पश्यति, अवध्यवधिमतोरमेदोपचारादवधिः पश्यतीत्युक्तम्, तथा कर्मणशरीरं च लभते, आह—परमाणुद्वयशुकादिकं द्रव्यमनुक्तं कथं लभ्यते !, यायता एकप्रदेशावगाढं कर्मणशरीरमित्युपासमेष कस्मात्त योजयते !, तदसम्यक्, कर्मणशरीरस्य जीवप्रदेशानुसारितया सहशरीरितप्रदेशावगाहित्वेनैकप्रदेशावगाढस्यायोगात्, लभते चागुरुलघु यथाप्याह गुरुलघु च आत्यपेक्षया सर्वमे(नै)कवचनम्, ततः सर्वानप्येकप्रदेशावगाढानि कर्मणशरीराणि अगुरुलघूनि गुरुलघूनि च द्रव्याण्यसौ पश्यतीति प्रसिपसम्बन्धमिति, तथा तेजसशरीरविययेऽवधौ काळतो भवपृथक्त्वं सेनासङ्गेयेन कालेन विशिष्यते, भवपृथक्त्वमध्य एव स पत्न्योपमासङ्गेयभागः कालो नाधिका, एतन्मध्ये एव च भवपृथक्त्वं न तदतिक्लमेऽपीति । आह—नग्वेकप्रदेशागाढस्य परमाण्वादेरतिसूक्ष्मत्वात् तदुपलम्भे वादराणां कर्मणशरीरादीनामुपलम्भो गम्यते एव, ततः किमर्थं तेषां पृथगुपन्यासो !, व्यर्थत्वात्, अथवा एकप्रदेशावगाढमित्यपि न पृच्छ्यम्, ‘रूपगतं लभते सर्वमित्यस्य यस्यमाणत्वात्, तदयुक्तं, सम्यग्वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात्, तथाहि—यः सूक्ष्म परमाण्वादि पश्यति तेन वादरं कर्मणशरीरादिकमवश्यं द्रष्टव्यम् यो वा वादर पश्यति तेन सूक्ष्ममप्यवश्यं ज्ञातव्यमिति न कोऽपि नियमः, यतः—‘तेयामासादघाणमतरा’ इत्यादिबचनात् प्रथमोत्पत्तावगुरुलघुद्रव्यं पश्यन्नप्यवधिर्न गुरुलघूपलभते, अन्यद्वा अतिस्पूरमपि घटादिकं, तथा मनपर्यायज्ञानी मनोद्रव्याणि सूक्ष्माण्यपि

पश्यति, चिन्तनीयं तु घटादिकं स्थूरमपि न पश्यति, तत एवं विज्ञानविषयत्रैचित्र्यसम्भवे सति संशयव्यवच्छेदार्थमेक-
प्रदेशावगाढग्रहणे सत्यपि शेषविशेषणोपादानमदुष्टमेव, यदयुक्तम्—अथवा एकप्रदेशावगाढमित्यपि न वक्तव्यमित्यादि,
तदप्यश्लीलं, तस्यैव वक्ष्यमाणस्य प्रपञ्चायास्य प्रवृत्तत्वात्, लभते रूपगतं सर्वं, यत एकप्रदेशावगाढादिकं पश्यतीति,
यदिवा एकप्रदेशावगाढग्रहणेन परमाण्वादि द्रव्यं गृहीतम्, शेषं तु कर्मवर्गणापर्यन्तं कार्मणशरीरग्रहणेनोपलक्षितं,
कर्मवर्गणोपरितनं तु सर्वमपि द्रव्यमगुरुलघुग्रहणेन गृहीतं, चशब्दसूचितगुरुलघुग्रहणेन तु घटपटभूधरादिकमतः
समस्तपुद्गलास्तिकायविषयत्वं परमावधेरनेन सूत्रेणाविष्कृतं, तथा च सति रूपगतं लभते सर्वमित्येतद् वक्ष्यमाणमस्यैव
नियमाय प्रतिपत्तव्यम्, 'सिद्धे सत्यारम्भो नियमाय भवती'ति न्यायात्, एतदेव रूपगतं सर्वं लभते, नान्यदित्यलं
विस्तरेण ॥ तदेवं परमावधेर्द्रव्यरूपो विषय उक्तः, अधुना क्षेत्रकालौ तद्विषयतया प्रतिपिपादयिषुराह—
“परमोहि असंखेज्जा लोगमेत्ता समा असंखेज्जा । रुवगयं लह्दइ सधं खेत्तोचमियं अगणिजीवा ॥ ४५ ॥”

परमश्चासाववधिश्च परमावधिः, क्षेत्रतोऽसंखेयानि लोकमात्राणि, खण्डानि इति गम्यते, लभते इति सम्बन्धः,
कालतस्तु समा—उत्सर्पिण्यवसर्पिणीरसंखेया एव लभते, तथा द्रव्यतो रूपगतं—मूर्तद्रव्यजातं 'लभते' पश्यति 'सर्व'
समस्तं, किमुक्तं भवति?—परमाण्वादिभेदभिन्नं समस्तं पुद्गलास्तिकायं पश्यतीति, भावतस्तु प्रतिद्रव्यं संखेयानसंखेयान् वा
पर्यायानिति । यदुक्तमसंखेयानि लोकमात्राणि खण्डानि परमावधिः पश्यतीति, तदसंखेयकमूनमधिकं च कोऽपि सङ्कल्प-
येदतो नियतपरिमाणप्रतिपादनार्थमाह—उपमीयतेऽनेन उपमितं, बाहुलकात् करणे निष्ठाप्रत्ययः, क्षेत्रस्योपमितं क्षेत्रोपमितं,

क्षेत्रप्रमाणकारिणः प्राणभिहिता एवाग्निर्जीवाः, इदमुक्तं भवति—वस्तुष्टावधेर्विषयावेन क्षेत्रतो वेदसहस्रेषा लोकाः प्रोक्तास्ते प्रा-
गभिहितस्वागवाहनाव्यवस्थापितोत्कृष्टासहस्रेष्वस्मवादराप्रिजीवसूच्या परमायधिमतो जीयस्य सर्वतो अभ्यमाणया यथ-
माणं क्षेत्रं व्याप्यते तत्प्रमाणाः सम्यसेया इति, ननु रूपगत उभते सर्वमित्येतदनन्तरगाधायामर्थतोऽभिहितमेव सतः
किमर्थं पुनरत्राभिहितम् ? तदपुनरुक्तम्, अत्रार्थे परिहारस्य प्रागेवोक्त्याद्, अथवा अनन्तरगाधायामेकप्रदेशावगाढमित्यादि
परमायधेः द्रव्यपरिमाणमुक्तम्, इह तु रूपगतं उभते सर्वमिति क्षेत्रकालयोर्विशेषणं, तच्चैवम्—क्षेत्रकालद्वयं लोकमात्रा-
सहस्रेष्वलण्डासहस्रेष्वोरसर्पिण्ययसर्विणीलक्षणं यदि रुचिब्रह्म्यानुगतं भवति ततः समस्तं उभते, न केवलं, तस्याकपियाद-
यचिज्ञानस्य च रुचिब्रह्मनियम्यनत्पत्त्यात्, इत्यर्थं परमायधिकलितश्च नियमादन्तर्मुद्रुर्तमात्रेण केवलालोकलक्ष्मीमासा-
दयति, उक्तं च—‘परमोद्दिष्टाणविदो केवलमन्तोमुद्रुमेतेषां’ (वि १८९) ॥ तदेवं मनुष्यावधिकृत्य क्षायोपधामिकः खल्य-
नेकप्रकारोऽयधिकृष्टः, सम्प्रति तिरश्चोऽधिकृत्य तं प्रतिपिपादयिदुराह—

“आहारतेपलंभो, वक्षोसेषं तिरिक्खलजोणीसु । गाळय जहणमोही नरपसु प जोपणुकोसो ॥ ४३ ॥”

आहारश्च वेद्यश्च आहारतेजसी तयोर्लभः प्राप्तिः परिच्छित्तिरित्येकोऽर्थः आहारतेजोलभः, सूत्रे च लभ
इति निर्देशः प्राकृतत्वाद्, आहारतेजोप्रहणमुपलक्षणं, तत्रा याम्योदारिकैवक्रियाहारकतैजसद्रग्याणि यानि च तदन्तरालेऽपि
तदयोग्यानि तेषां सर्वेषामपि परिग्रहणं, वस्तुर्नतस्तिर्यग्योन्निदु, कियुक्तं भवति—तैर्यग्योनिकसत्त्वाधारो योऽयधिः स वस्तु-
र्नत औदारिकैवक्रियाहारकतेजोब्रह्म्याणि तदन्तरालद्रग्याणि च सर्वानि पश्यतीति, उक्तं च—“ओरालियवेचपियआहार-

गतेयगाइंतिरिएसु । उक्कोसेणं पेच्छइ जाइं च तदंतरालेसु ॥ ११ ॥ (वि. ६९१) एतद्द्रव्यानुसारेण क्षेत्रकालभावा अपि परि-
च्छेद्यतया स्वयमभ्यूह्याः, तदेवं यदुक्तम्—“काओ भवपच्चइआ, खओवसमियाओ काऽओ वि ।” इति तत्र क्षायोपशमिकप्रकु-
तयोऽभिहिताः, अथ भवप्रत्ययास्ताः प्रतिपाद्याः, ताश्च सुरनारकाणां भवन्ति, तत्राल्पवक्तव्यत्वात् प्रथमं नारकाणामभिधि-
त्सुराह—‘गाउये’ त्यादि, ‘नरकेषु तु’ नरकेषु पुनरुत्कृष्टेभ्येव मध्ये जघन्योऽवधिः क्षेत्रतो गव्यूतं पश्यति, स च सप्तमपृथि-
व्यामवसातव्यः, उत्कृष्टस्तु योजनं पश्यति, स च प्रथमायां पृथिव्याम्, आह च भाष्यकृत्—“भणितो खयोवसमिओ, भवपच्च-
इओ स चरमपुढवीए । गाउयमुक्कोसेणं पढमाए जोयणं होइ ॥ ११ ॥” (वि. ६९२) इत्थंभूतक्षेत्रानुसारेण द्रव्यादयः स्वयं परिभाव-
नीयाः॥ तदेवं सामान्येन नारकजातिमधिकृत्याभिहितमुत्कृष्टमवधिक्षेत्रपरिमाणम्, अथ तदेव रत्नप्रभादिपृथिवीभागेनाह—
“चत्तारि गाउयाइं, अलुड्डाइं तिगाउयं चैव । अहुहाज्जा दोन्नि य दिवहुमेगं च नरएसु ॥ ४७ ॥”

इह नरका नाम नारकाणामाश्रयाः, ते च सप्तपृथिव्याधारत्वेन सप्तधा भिद्यन्ते, तत्र नरकेषु रत्नप्रभायां उत्कृष्टमवधिक्षे-
त्रपरिमाणं चत्वारि गव्यूतानि जघन्यमर्द्धचतुर्थानि, शर्कराप्रभायामुत्कृष्टमर्द्धचतुर्थानि, अर्द्धं चतुर्थं येषां तान्यर्द्धचतुर्थानि,
साद्धीनि त्रीणि गव्यूतानीति भावः, जघन्यं त्रीणि गव्यूतानि, वालुकाप्रभायामुत्कृष्टं त्रीणि गव्यूतानि जघन्यमर्द्धतृती-
यानि, पङ्कप्रभायामुत्कृष्टमर्द्धतृतीयानि जघन्यं द्वे गव्यूते, धूमप्रभायामुत्कृष्टं द्वे गव्यूते जघन्यं अर्द्धं गव्यूतं, तमःप्रभाया-
मुत्कृष्टं अर्द्धं गव्यूतं, द्वितीयमर्द्धं यस्य तत् अर्द्धं, सार्धमित्यर्थः, पूरणार्थो वृत्तावन्तर्भूतो यथा द्वितीयो भागो द्विभाग
इत्यत्र, जघन्यं गव्यूतं, तमस्तमःप्रभायामुत्कृष्टं गव्यूतं जघन्यमर्द्धं गव्यूतं, सर्वत्रोत्कृष्टमर्द्धगव्यूतोऽनेन जघन्यमिति तात्प-

र्यम्, अयं अयन्यमनुक कुतोऽयसीयते !, वच्यते, प्रज्ञापनासूत्रात्, तथा च तत्सूत्रम्—“रयण्यभापुढविनेरइया णं
 भंते ! केवइयं खेत्तं ओहिणा जाणंति पासंति !, गोयमा ! अहण्णेणमडुड्ढां गावयां, वक्कोसेणं चसारि गावयां जाणंति
 पासंति. सकरप्पभापुढविनेरइयाणं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! अहण्णेण तिसि गावयाइ वक्कोसेणं अडुड्ढां गावयां
 जाणति पासंति, पाछुयप्पभापुढविनेरइयाण भंते ! पुच्छा, गोयमा ! अहण्णेणं अडुड्ढां गावयां वक्कोसेणं तिसि
 गावयां जाणंति पासंति, पंकरप्पभापुढविनेरइयाण पुच्छा, गोयमा ! अहसेणं दोसि गावयां वक्कोसेणं अडुड्ढां
 गावयां जाणंति पासंति, धूमप्पभापुढविनेरइयाणं पुच्छा, गोयमा ! अहण्णेणं दिवहुं गावयं वक्कोसेणं दो गावयां
 जाणंति पासंति, समप्पभापुढविनेरइयाणं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! अहण्णेण गावयं वक्कोसेणं दिवहुगावय जाणंति
 पासंति, अहे सत्तमाप पुच्छा, गोयमा ! अहण्णेणं अरुगावयं वक्कोसेण गावयं जाणंति पासंति” ननु यदि सप्तमपृथि-
 व्यामर्द्धगच्छूतं जयन्यमयधिक्षेत्रपरिमाणं तर्हि यदुक्तं प्राक् ‘गावय अहण्णमोही नरपसु य’ इति तच्च व्याहरयते, नैष दोषः,
 तत्कृष्टजपण्यापेक्षया तदभिधानात्, इदमत्र इदयम्—सप्तस्वपि पृथिवीषु यच्च गच्छूतचतुष्टयादिकमुत्कृष्टमयधिक्षेत्रपरि-
 माणं तन्मध्ये सप्तमपृथिवीनारकाणां गच्छूतलक्षणमयधिक्षेत्र स्वस्थाने उत्कृष्टमपि त्रेपपृथिव्युत्कृष्टापेक्षया सर्वस्तोक्तया-
 जयन्यमुक्तमिति, न चैतत् स्वमनीषिकास्मिन्भितं, यत् आह भाष्यकृत्—“अडुड्ढायां, जहण्णयं अरुगावयंतां ।
 जं गावयति भणियं तपिय वक्कोसगजहण्णं ॥१॥ (वि ६९४) तदेवं नारकसम्बन्धिनो भयप्रत्ययावधेः स्वरूपमभिहितम्,
 सग्नति देयसम्बन्धितः प्रतिविपादयिपुरिदं माथात्रयमाह—

“सक्तीसाणा पदमं, दोच्चं च सणकुमारमहिंदा । तच्चं च वंभलंतग सुक्कसहस्सारग चउत्थिं ॥ ४८ ॥
आणयपाणयकप्पे, देवा पासंति पंचमिं पुढविं । तं चेव आरणहुय ओहीणाणेण पासंति ॥ ४९ ॥
छट्ठिं हेट्ठिममज्झिमगेविज्जा सत्तामिं च उवरिह्हा । संभिल्ललोगनालिं, पासंति अणुत्तरा देवा ॥ ५० ॥
शक्रश्च ईशानश्च शक्रेशानौ-सौधर्मेशानकल्पदेवेन्द्रौ प्रथमां रत्नप्रभाभिधानां पृथिवीं, पश्यन्तीति क्रियां द्वितीयगा-
थायां वक्ष्यति, शक्रेशानग्रहणं चोपलक्षणं तेन सौधर्मेशानकल्पनिवासिनो देवाः सामानिकादयोऽपि परिगृह्यन्ते, तेषा-
मप्यवधिना रत्नप्रभायाः पृथिव्याः सर्वान्तिममधस्तनं भागं यावद्दर्शनात्, द्वितीयां च पृथिवीमित्यग्रतः सम्बध्यते,
सनत्कुमारमाहेन्द्रौ-तृतीयचतुर्थकल्पदेवाधिपौ, अत्रापीन्द्रग्रहणमुपलक्षणं तेन तत्कल्पनिवासिनः सामानिकादयोऽपि
प्रतिपत्तव्याः, एवं तृतीयां च पृथिवीं ब्रह्मलोकलान्तकदेवेन्द्रोपलक्षितास्तत्कल्पनिवासिनो देवाः पश्यन्ति, शुक्रसहस्रार-
सुरेन्द्रोपलक्षितास्तत्कल्पनिवासिनश्चतुर्थीं (थीं) पृथिवीं पश्यन्ति । द्वितीयगाथाव्याख्या-आनतप्राणतकल्पे प्राकृतत्वाद्धि-
भक्तिवचनव्यत्यय इति वचनात् द्वयोरर्थयोरेकवचनं, ततोऽयमर्थः-आनतप्राणतयोः कल्पयोर्देवाः पश्यन्ति पञ्चमीं
पृथिवीं, तामेव आरणाच्युतयोः कल्पयोर्देवा अवधिज्ञानेन पश्यन्ति, स्वरूपकथनमेवेदम्, नतु व्यवच्छेदकमवधिज्ञानस्यै-
वेह प्रस्तुततया व्यवच्छेद्याभावात्, नवरं तां विशुद्धतरां बहुपर्यायां चेति प्रतिपत्तव्यम्, उत्तरोत्तरदेवानां विमलतरा-
वधिज्ञानसद्भावात् । तृतीयगाथाव्याख्या-लोकपुरुषग्रीवास्थाने भवानि भ्रैवेयकानि विमानानि, तानि च त्रिधा-अधस्त-
नभ्रैवेयकानि मध्यमभ्रैवेयकानि उपरितनभ्रैवेयकानि च, तत्राधस्तनमध्यमभ्रैवेयका आधेये आधारोपचारात् अधस्तनम-

ध्यमग्रेदेयकविमानवासिनो देवाः पृथ्वीं तमग्रभाषिणानां पृथिवीं पश्यन्ति, सप्तमीं च पृथिवीं उपरितना-उपरि-
तनग्रेदेयकविमानवासिनो देवाः पश्यन्ति, तथा सन्मिच्छां चतसृष्वपि दिक्षु स्वज्ञानेन व्याप्ता लोकनाडी चतुर्दशर-
ज्जुप्रमाणं कन्याचोळकसंस्थानामवधिना पश्यन्ति 'अनुचरा' अनुचरविमानवासिनो देवाः । एष क्षेत्रतो देवाना भवप्रत्य-
यावधेर्धिययु चक्राः, एतदनुसारेण द्रव्यतः कालतो भावतत्वावसेयः, तदेवमयो वैमानिकायधेः क्षेत्रपरिमाणं प्रतिपादितम्,
अधुना तिर्यगूर्ध्वं च तत्प्रतिपादयन्ताह—

“एषसिमसंलेखा, तिरियं वीबा य सागरा रेव । बहुयपर एवरिमगा वहुं च सकप्पथूमाइं ॥ ५१ ॥

एतेषां सौधर्मादिदेवाना सङ्ख्यायन्ते इति सङ्ख्या न समेया असङ्ख्येयास्तिर्यक् वीपाञ्च जम्बूद्वीपादयः सागराश्च
लवणसागरादयः, क्षेत्रतोऽप्यधिपरिच्छेद्यतया इति याव्यशेषः, तदेव वीपसमुद्रासङ्ख्येय बहुतरकं-प्रभृततर पश्यन्ति उप-
रिमा एष उपरिमकाः, उपर्युपरि देयलोक्निवासिनो देवा इत्यर्थः, उपर्युपरिदेयलोक्निवासिनो देवानो विशुद्धविशुद्धतरा-
वधिज्ञानसम्भायात्, तथा ऊर्ध्वं स्वकस्तूपपादेव यायत्, आदिशब्दात् अजादिपरिग्रहः, क्षेत्रं सौधर्मादयो देवाः सर्वेऽपि
पश्यन्ति, न परतः, तथा भवस्वामान्यात्, अपन्यतः पुनरमी सर्वेऽपि सौधर्मादयोऽनुत्तरविमानवासिपर्यन्ता अङ्गुला-
सङ्ख्येयभागमात्रं क्षेत्रं पश्यन्ति, चक्रं च प्रज्ञापनायाम्—“सोहस्मागदेवा नं भन्ते । केचइयं खेत्तं ओहिणा जाणंति पासतिः,
गोयमा । जहण्णेण अगुलस्स असखेज्जइमाणं चकोसेणं अहे जाव इमीसे रयणप्पमाए पुढवीए हेद्धिहे चरिमंते, तिरियं
जाव असखेजे दीघसमुदे, वहुं जाव सगाइं विमाणाइं ओहिणा जाणंति पासति, एवं ईसाणगदेवावि, सणकुमारदेवावि
एय रेव, नयरं 'अहे जाव दोच्चाए सकरप्पमाए पुढवीए हेद्धिहे चरिमंते, एवं माहिंदेवावि, वंभळोगलंतगदेवा तच्चाए

पुढवीए हेद्विह्ले चरिंते, महासुकसहसारगदेवा चउत्थीए पंकप्पभाए पुढवीए हेद्विह्ले चरिंते, आणयपाणयआरण-
अङ्कुयदेवा अहे पंचमाए पुढविए धूमप्पभाए हेद्विह्ले चरिंते, हेद्विममग्निमगेविज्जगदेवा अहे जाव छट्ठीए तमाए पुढवीए
हिद्विह्ले चरिंते, उवरिमगेविज्जगदेवा णं भंते ! केवइयं खेत्तं ओहिणा जाणंति पासंति?, गोयमा! जहण्णेणं अंगुलस्स असं-
खेज्जभागं उक्कोसेणं अहे सत्तमाए पुढवीए हेद्विह्ले चरिंते, तिरियं जाव असंखिजे दीवसमुद्दे, उहुं जाव सगाइं विमा-
णाइं ओहिणा जाणंति पासंति, अणुत्तरोचवाइदा णं भंते ! देवा णं केवइयं खेत्तं ओहिणा जाणंति पासंति ?, गोयमा !
जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जभागं उक्कोसेणं संभिन्नं लोगनालं जाणंति पासंति”, अत्र अपर आह-तन्वजुलासङ्खेयभाग-
प्रमितोऽवधिः सर्वजघन्यो भवति, सर्वजघन्यश्चावधिसिर्इमनुग्येव, न शेपेपु, यत आह भाग्यकृत् स्वकृतभाग्य-
टीकायाम्-“उत्कृष्टो मनुग्येव नान्येपु, मनुग्यतिर्यग्योनिपु जघन्यो नान्येपु, शेषाणां मध्यम एवे”ति, वक्ष्यति च-“उक्कोसो
मणुएसुं मणुस्सतिरिच्छएसु य जहण्णो”इति(वि.७०३) तत्कथमिह वैमानिकानां सर्वजघन्य उक्तः?, उच्यते-सौधमार्गदिदेवानां
पारभाविकोऽप्युपपातकालेऽवधिः सम्भवति, स च सर्वजघन्योऽपि कदाचिदवाप्यते, उपपातानन्तरं तु देवभवप्रत्ययज-
स्ततो न कश्चिद्दोषः, आह च दुग्गमान्धकारनिमग्नजिनप्रवचनप्रदीपो भाग्यकृत् जिनभद्रगणिकमाश्रमणः-“वैमानि-
याणमंगुलभागमसंखं जहण्णतो होइ । उववाए परभविओ, तब्भवजो होइ तो पच्छा ॥१॥” (वि.७०२) तदेवं वैमानि-
कानामवधिक्षेत्रपरिमाणमुक्तम्, इदानीं सामान्यतत्त्वज्ञदेवानां प्रतिपिपादयिपुराह-

“संखेज्जजोयणा खल्ल, देवाणं अद्दसागरे ज्जे । तेण परमसंखेज्जा जहण्णयं पण्णवीसं तु ॥ ५२ ॥

सहस्रेयानि च तानि योजनानि च सत्संयोजनानि, तानुचन्द एवकारार्थः स चापधारणे अस्य च उभयथा सम्बन्धं
उपदर्शयिष्यामः, देयानामर्द्धसागरे पदसमुदायोपचारात् अर्द्धसागरोपमे न्यूने आयुषि सति, किमुपसं
भयति, ?-अर्द्धसागरोपमे न्यूने आयुषि सति देयानां सत्संयोजनान्येषावधिषेयं, तथा देयानां सत्संयोजनान्ययधि-
क्षेत्रमर्द्धसागरोपमे न्यून ययायुषि सति, न परिपूर्णे नाप्यधिके इति, ततः परं सम्पूर्णार्द्धसागरोपमाद्यायायुषि पुनरसहस्रे-
यानि योजनान्यपधिषेयग्रमयसेयम्, ऊर्ध्वमपस्तिर्यक् च संस्थानविज्ञेयान् सत्संयोजनान् भायनीयम् ॥ उपसं बहुष्टमप-
धिषेयम्, अथ अपन्यमाह-‘अहण्यव’मित्यादि, अपन्यमवधिषेयमिति देयानामिति वसते, पञ्चविंशतिसुसाम्बल्य
पयकारार्थरूपात् पञ्चविंशतिरेव योजनानि, तानि च दशवर्षसहस्रस्थितानां भवनपतिव्यग्नतराणामयसासव्यानि, ‘पण-
यीस जोयणाई दसपासमहसिसया ठिई जेसि’ मिति वचनात्, ज्योतिष्काः पुनरसहस्रेयस्थितिकत्याज्यपन्यतोऽपि सत्सं-
ययोजनमिदानीं सत्संयोजनान् दीपसमुद्रान् अवधिज्ञानतः पश्यन्ति, वत्सर्पतोऽपि सत्संययोजनममितानेप सत्संययान्
दीपसमुद्रान्, केपलमधिकतरान्, वसते च प्रज्ञापनायाम्-“जोइसिया वं मते ! केवइयं लिचं ओहिणा जापति वारंति !,
गोयमा ! जहनेणयि संलिजे दीपसमुदे उपकोसेणयि संलिजे दीपसमुदे” आप्यकारोऽव्याह-“वुप्पिहोडपि जोइ[सि]याणं,
मंरोजो ठिइविसेसेणं !” (वि. ७०१) अत्र सत्संययः सत्संययोजनममित्सत्संययदीपसमुद्रविषयः स्थितेर्विज्ञेयत्वात्, स्थिते-
रएहमेयस्यादित्यर्थः ॥ अथ भयमेव चावधिषेयपामुल्लुकादिभेदमिदं भवति तानुपवर्षयन्माह-
“उपकोसो मणुपुछं, मणुरसतेरिच्छिपुसु प जहण्णो ! उपकोस लोममिदो पडिवाइ परं अपडिवाइ ॥ ५३ ॥”

इह द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्चोत्कृष्टोऽत्रधिर्मनुष्येवैव, न देवादिषु, तथा मनुष्याश्च तिर्य्यश्च मनुष्यतिर्य्यश्च-
स्तेषु मनुष्यतिर्य्येषु च जघन्यः, चशब्द एवकारार्थः, मनुष्यतिर्य्यश्चैव जघन्यो, न नारकसुरेषु, तत्र प्रतिपातिष्ववधिषु मध्ये
उत्कृष्टोऽवधिः प्रतिपत्तिं शीलमस्येति प्रतिपाती लोकमात्र एव, मात्रशब्दोऽलोकव्यवच्छेदार्थः, इदमत्र हृदयम्—
यद्यवधिः प्रतिपत्तिं तत उत्कर्षतो लोकमात्र एव, न लोकात् परं प्रदेशमात्रमपि पश्यन्, तथा चाह—‘परं अपडिवाहं’
ततो लोकात् परमेकमव्याकाशप्रदेशं पश्यन् नियमाद् अप्रतिपाती, क्षेत्रपरिमाणद्वारे प्रस्तुते प्रसङ्गतः प्रतिपाल्यप्रतिपाति-
स्वरूपाभिधानमदुष्टमेव, विनेयजनप्रतिपत्तिलाघवात्, उक्तं क्षेत्रपरिमाणद्वारम् १ ॥ अधुना संस्थानद्वारमभिधित्सुराह—
थिवुगागार जहण्णो, वट्ठो उक्कोस्समायतो किञ्चि । अजहण्णमणुक्कोस्सो य, खेत्ततोऽणोगसंठाणो ॥ ५४ ॥

स्तिबुकः—उदविन्दुस्तस्यैवाकारो यस्यासौ स्तिबुकाकारो जघन्यावधिः, तमेव स्पष्टयति—वृत्तः, सर्वतो वृत्त इति भावः,
पनकक्षेत्रस्य वर्तुलत्वाद्, उत्कृष्टः—परमावधिः, आयतः—प्रदीर्घः, किञ्चित्—मनाक्, चद्विजीवसूच्या अवधिमच्छरीरस्य सर्वतो
भ्राश्यमाणया व्याप्यमानस्य क्षेत्रस्य एतदाकारभावात्, उक्तं च—“पणको थिवुगागारो, तेण जहण्णवही तदागारो ।
इयरो सेडिपरिक्खेवतो सदेहाणुवत्तीए ॥१॥”(वि.७०४) तथा ‘अजघन्योत्कृष्टश्च’ न जघन्यो नाप्युत्कृष्टः अजघन्योत्कृष्टः,
चशब्दोऽवधारणे, अजघन्योत्कृष्ट एव, ‘क्षेत्रतोऽनेकसंस्थानः’ अनेकानि संस्थानानि यस्यासावनेकसंस्थानः, एवं तावज्ज-
घन्योत्कृष्टावधिसंस्थानमभिहितम् ॥ सम्प्रति विमथ्यमावधिसंस्थानप्रतिपादनार्थमाह—

तप्पागारे पल्लग-पडहग-झल्लरि-मुइंग-पुप्फ-जवे । तिरिय-मणुणसु ओही, नाणाविहसंठिओ भणिओ ॥५५॥

उत्तरार्द्धे तिर्यग्मनुष्याणामवधेर्नानाविधसंस्थानभणनात् पूर्वार्द्धेन संस्थानप्रतिपादनं यथाक्रमं नारकभवन-
 पतिव्यन्तरग्योतिष्ककरयोपपन्नकल्यातीतमैयेकानुचरसुराणामवधेरवसातव्यम्, तथा च पूर्वार्द्धेप्रतिपादितसंस्थानविषये
 भाष्यम्—“नेरइय-भयण यणयर-जोइस-कप्पालयाणमोदिसि । गेविज्जणुत्तराण य होतागिइओ जहासंखं ॥१॥” (वि ७०७)
 तत्रो नाम काष्ठसमुदायविशेषो यो नदीप्रवाहेण प्लाव्यमानो दुरादानीयते, स च आयतलुयस्त्रय भवति, तस्येवाकारो
 यस्यासौ तत्राकारोऽवधिर्नारकाणा, ‘पह्नुगं’सि पल्लको नाम छाटदेशे धान्याधारविशेषः, स च ऊर्ध्वायत इपरि च
 किञ्चित्सहितः, आकारशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते, पल्लकस्येवाकारो यस्यासौ पल्लकाकारो भवनपरीना, पटहः—आतोद्य-
 विशेषः, स च किञ्चिदायत उपर्यधत्त समप्रमाणः, पटह एव पटहकसादाकारोऽवधिर्व्यन्तराणाम्, तथा समयतो विस्तीर्णा
 वर्मायनश्चमुखा मध्ये सङ्घिषा टक्काकारा सहस्री—आतोद्यविशेषरुपा तदाकारोऽवधिर्ग्योतिष्कदेवाना, मृदङ्गो—याष्ट-
 विशेषः, स व्याधत्ताद्विस्तीर्णं उपरि च तनुकः सुप्रतीतसादाकारोऽवधिः सौधमोदिदेवानामभ्युतदेवपर्यन्तानां, ‘पुष्क’स्ति
 पदैकदेशो पदसमुदायोपचारात् सप्रशिक्षा पुष्पभृता चङ्गेरी पुष्पचङ्गेरी परिगृह्यते, तदाकारोऽवधिर्प्रियकथिमाननिवासि-
 देवानां, ‘जय’ इति अत्रापि पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् यवनालक इति ब्रह्मव्यम्, यवनालको नाम कन्याचोलकः,
 स च मरुमण्डलादिप्रसिद्धधरणकरूपेण कन्यापरिधानेन सह सीयितो भवति येन परिधान न द्रसति, कन्याना चैव
 मस्तकप्रदेशेन प्रक्षिप्यते, अत एवायमूर्ध्वः सरक्कञ्चुक इति व्यपविश्यते, तथा च तत्रादिव्याख्यानं कुर्यन्नाद भाष्यकृत्—
 “तुष्येण समागारो तप्यागारो स चाययससो । उद्गदायगो य पङ्गो, सपरि च स किञ्चि सखितो ॥ २ ॥ नच्चायओ

समोऽविय, पडहो हिद्वोवरिं पईओ सो । चम्मावणद्धविच्छिणवलयरूवा यं झल्लरिया ॥३॥ उड्ढांयओ मुइंगो, हेड्डा रुंदो तहोवरिं तणुओ । पुप्फसिहावलिरइया, चंगेरी पुप्फचंगेरी ॥ ४ ॥ जवनालवत्ति भणिओ, उब्भो सरकंचुओ कुमारीए । अह सबकालनियओ कायाइक्कोऽवि सेसाणं ॥ ५ ॥” इति, (वि.७०८-११) यवनालकाकारोऽवधिरनुत्तरसुराणां । एष च नारकादीनामनुत्तरसुरपर्यन्तानामेतदाकारः सर्वकालनियतः प्रत्येतव्यः । ‘तिरियमणुएसु’ इत्यादि, तिर्यञ्चश्च मनुष्याश्च तिर्यङ्मनुष्यास्तेषु अवधिनानाविधं संस्थितं संस्थानं यस्य स नानाविधसंस्थितः, स्वयम्भूरमणजलनिधिवासिमत्स्यगवत्, अपिच-तत्र मत्स्यानां वलयाकारं संस्थानं निषिद्धं, तिर्यङ्मनुष्यावधेस्तु तदपि भवति, उक्तं च-“नाणागारो तिरियमणुएसु मच्छा संयंभूरमणेव । तत्थ वलयं निसिद्धं, तस्सिह पुण तंपि होज्जा हि ॥ ६ ॥ (वि.७१२)” भणितः-प्रतिपादितस्तीर्थकरगणधरैः, अनेन च संस्थानप्रतिपादनेनेदमावेदितम्-भवनपतिव्यन्तराणामूर्ध्वं प्रभूतोऽवधिवैमानिकानामधः ज्योतिष्कनारकाणां तिर्यग् विचित्रो नरतिरश्चाम्, आह च भाण्यकृत्-“भवणवइ-वंतराणं उड्ढं बहुगो अहो य सेसाणं । नारग-जोइसियाणं तिरियं ओरालिओ चित्तो ॥ ७ ॥” (वि.७१३) उक्तं संस्थानद्वारम् २ । सम्प्रति संप्रतिपक्ष-मानुगामिकद्वारार्थं प्रचिकटयिष्येदमाह-

अणुगामिओ यं ओही, नेरइयाणं तहेव देवाणं । अणुगामी अणुगामी मीसो य मणुस्सतेरिच्छे ॥ ५६ ॥ गच्छन्तं पुरुषमासमन्तात् अनुगच्छतीत्येवंशीलः अनुगामी अनुगाम्येवानुगामिकः, स्वार्थे कप्रत्ययः, यदिवा अनुगमः प्रयोजनमस्येत्यानुगामिकः, अनुशतिकादिपाठाभ्युपगमादुभयपदवृद्धिः, आनुगामिकश्चावधिर्द्विधा, तद्यथा-अन्तगतो

मध्यगतः, अथान्तगत इति का शब्दार्थः?, उच्यते, इह पूर्वोच्चार्यप्रदर्शितमर्थत्रयम्, अन्ते-आत्मप्रदेशानां पर्यन्ते गतः-
स्थितोऽन्तगतः, काऽत्र भावनेति चेत्, उच्यते-इहायधिरूपधामनः कोऽपि स्पर्शकरूपतयोरुपपत्ते, स्पर्शकं च नाम
अयधिशानमभाया गयाइजालादिद्वारविनिर्गतप्रदीपप्रभाया इव प्रतिनियतो विच्छेदविशेषः, तथा चाह भाष्यकृत्स्वो-
पशमाप्यटीकायां-“स्पर्शकमयधिविच्छेदकविशेषः” इति, तानि च एकबीजस्यासंख्येयानि संख्येयानि वा भवन्ति, यद्य-
इत्यति-‘कृत्वा य असंख्येया संख्येजे यावि एगबीजस्त’ (वि. ७१८) इति, तानि च विचित्ररूपाणि कानिचित्सर्वान्तब-
सिंदु आत्मप्रदेशोदूतपचन्ते, सत्रापि कानिचित्पुरुतः कानिचित्पुरुतः कानिचिन्मध्ययसिंदुआत्मप्रदेशेषु,
सत्र यः पर्यन्तयसिंदुआत्मप्रदेशेष्वयधिरूपपत्ते स आत्मनः पर्यन्ते स्थित इति कृत्या अन्तगत इत्यभिधीयते, हेरेय
पर्यन्तयसिंदुआत्मप्रदेशैः साक्षादययोधात्, अथया औदारिकशरीरस्यान्ते गतः-स्थितोऽन्तगतः, औदारिकशरीरमधि-
कृत्य कयाचिदेकया दिशोपलम्भात्, इदमपि स्पर्शकरूपकमयधिशानं, अथया सर्वेषामप्यात्मप्रदेशानां क्षयोपशममायेड-
पि औदारिकशरीरान्ते कयाचिदेकया दिशा यद्वाशादुपलभ्यते सोऽप्यन्तगतः, आह-यदि सर्वेषामप्यात्मप्रदेशानां क्षयो-
पशमस्ततः सर्वतः किं न पश्यति?, उच्यते, एकदिशैव क्षयोपशमसम्भवात्, विचित्रो हि देशाद्यपेक्षया कर्मणां क्षयोपशमः,
ततः सर्वेषामप्यात्मप्रदेशानामित्यंभूत एव स्वसामग्रीचक्षात् क्षयोपशम संभूतो यदौदारिकशरीरमपेक्ष्य कयाचिद्विचक्षि-
तया दिशा पश्यतीति, तथा बोधतं नन्दध्वनचूर्णौ “जोराखियसरीरते ठियं-गयंति एगहुं, तं च आयप्यएसफहुगाव-
हिएगदिसोपलंभाओ य अतगयसोदिनाणं मच्चइ, अहवा सयायप्यपसेहु विहुचेसुवि जोराखियसरीरगतेण एगदिसि पासेण

गयमंतगयंति भण्णइ” इति, एष द्वितीयोऽर्थस्तृतीयः पुनरयं-एकदिग्भाविना तेनावधिना यदुद्योतितं क्षेत्रं तस्यान्ते वर्तते सोऽवधिः, अवधिज्ञानवत्सदन्ते वर्त्तमानत्वात्, ततोऽन्ते एकदिगतस्यावधिप्रियस्य पर्यन्ते गतः-स्थितोऽन्तगतः, अन्तगतश्चावधिस्त्रिधा, तद्यथा-पुरतोऽन्तगतः पृष्ठतोऽन्तगतः पार्श्वतोऽन्तगतश्च, तत्र यथा कश्चित् पुरुषो हस्तगृहीतया दीपिकया पुरतः प्रेर्यमाणया पुरत एव पश्यति, नान्यत्र, एवं येनावधिना तथाविधक्षयोपशमभावतः पुरत एव सक्षेयान्यसंक्षेयानि वा योजनानि पश्यति, नान्यत्र, सोऽवधिः पुरतोऽन्तगत इत्यभिधीयते, तथा स एव पुरुषो यथा पृष्ठतो हस्तेन ध्रियमाणया दीपिकया पृष्ठत एव पश्यत्येवं येनावधिना पृष्ठत एव सक्षेयान्यसंक्षेयानि वा योजनानि पश्यति सः पृष्ठतोऽन्तगतः, येन पुनः पार्श्वत एकतो द्वाभ्यां वा सक्षेयान्यसंक्षेयानि वा योजनानि पश्यति स पार्श्वतोऽन्तगतः, उक्तं च नन्द्यध्ययने-“पुरतोऽन्तगणं ओहिणगणं पुरतो चैव संखेज्जाणि वा असंखेज्जाणि वा जोयणाइं जाणइ पासइ, मगतोऽन्तगणं ओहिणगणं मगतो चैव संखेज्जाणि वा असंखेज्जाणि वा” इत्यादि, मध्यगत इत्यत्रापि त्रिधा व्याख्यानं, इह मध्यं प्रसिद्धं दण्डादेरिव, तत्रात्मप्रदेशानां मध्ये-मध्यवर्त्तिज्यात्मप्रदेशेषु गतः-स्थितो मध्यगतः, अयं च स्पष्टकरूपः सर्वदिगुपलम्भकारणं मध्यवर्त्तिनामात्मप्रदेशानामवधिरवसातव्यः, अथवा सर्वोपमप्यात्मप्रदेशानां क्षयोपशमभावेऽपि औदारिकशरीरमध्यभागेनोपलब्धेः, तन्मध्ये गतो मध्यगतः, उक्तं च नन्द्यध्ययनचूर्णौ-“ओरालियसरीरमज्झे फडुगविसुद्धीतो सवायप्पएसविसुद्धीतो वा सवदिसोवलंभत्तणतो मज्झगतोत्ति भण्णइ” ति, अथवा तेनावधिना यदुद्योतितं क्षेत्रं सर्वासु दिक्षु तस्य मध्यभागे स्थितो मध्यगतः, अवधिज्ञानिनस्तदुद्योतितक्षेत्रमध्यवर्त्तित्वात्, आह च नन्द्यध्ययन-

पूर्णिमकृत-“अथवा उपलब्धिलेखस्य अधधिपुरिसो मन्त्रगतोचि, अतो वा मन्त्रगतो ओहि मन्त्रइ” इति, तत्रेहान्तगतो
 न प्राप्नो, देयनारकाणामभ्यन्तराधिसयात्, किन्तु मन्त्रगतः, सोऽप्यन्त(न्त्य)व्याख्यानविशिष्टो, देवनारकाणां स्वावधि-
 योवितक्षेत्रमप्यवसित्वात्, तुयब्द एवकारार्थः, स चावधारणे, आनुगामिक एव यथोक्तरूपो नान्य इति, केषामित्याह-
 नरान् कायन्ति-स्वयोग्यान् आहुयन्तीति नरका-नारकाश्रयाः तेषु भवा नारकास्तेषां, तथा ‘दीव्यन्ति’ यथेच्छया क्रीड-
 न्तीति देवाः तेषां, मनुष्यश्च तिर्यक् च मनुष्यतिर्यक् सस्मिन् मनुष्यतिर्यचि (रक्षि) आतवेकवचनम्, ततोऽयमर्थ-मनुष्येषु
 तिर्येषु आनुगामिक एवतदाव्यर्थः, अनानुगामिका-अवस्थितभृङ्गललानियमितमदीप इय यो गच्छन्त पुरुष आनुग-
 च्छति, आह च माप्यकृत-“अनुगामिभोऽनुगच्छइ, गच्छंतं लोयण जहा पुरिस । इयरो य नाशुगच्छइ त्रियपईयो
 य गच्छंतं ॥१॥ (वि ७१४)” यस्य तूत्पन्नस्यापथेदेशो प्रजति स्वामिना सह अपरश्च देशः प्रवेशास्तरचलितपुरुषस्योपवृत्तै-
 कलोचनयवन्पत्र न प्रजति स मिश्र वच्यते, वक्तं च-“वमयसहायो भीसो, देसो जस्साशुजार नो असो । कासइ गयस्स
 काथइ, एगे वयहम्मइ जहडल्लिंछ ॥२॥ (वि. ७१५)” एव च भवति, अथे गाथासङ्गेषार्थः-देयनारकाणां सर्वात्मप्रदेशान्य-
 न्तरावधिरूपमध्यगतः आनुगामिकोऽवधिः, तिर्यद्धमनुष्याणां सर्वप्रथेद-आनुगमिकोऽनानुगामिको मिश्रश्चेति ॥ वक्कमा-
 नुगामिकद्वारम् ३ । अथावस्थितयार वक्कम्भम्, अवस्थितत्वं चावधेराधारभूतक्षेत्रत उपयोगतो लब्धितश्च चिन्तनीयम्,
 तत्र क्षेत्रत उपयोगतश्च प्रतिपिपादयिपुरिदमाह-

स्थितस्स भयद्धानं तेत्तीसं सागरा व कालेणं । वधे भिन्नमुत्तुतो पञ्चवल्लंभे ण सत्तट्ठ ॥ ५७ ॥

अवस्थितिः अवस्थानम्, अवधेराधाररूपतालक्षणेन पर्यायेण क्षेत्रस्यावस्थानं, कालेन-कालमाश्रित्य सागरोपमाणि तुशब्द एवकारार्थः स चावधारणे भिन्नक्रमश्च त्रयस्त्रिंशत्तमेव, इयमत्र भावना-अनुत्तरसुरा यत्र क्षेत्रे येनैव च प्रतिनियतेषु क्षेत्रप्रदेशेषु जन्मसमयेऽवगाढास्ते प्रायस्तत्रैवाभवक्षयमवतिष्ठन्ते, ततः तानधिकृत्योत्कर्षतोऽत्रधेरवस्थानं त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि यावदवाप्यते, उक्तं च-“आहारे उवओगे, लद्धीए वा हविज्जऽवस्थाणं । आहारो से खित्तं, तेत्तीसं सागरा तत्थ ॥१॥ विजयाइसूववाए जत्थोगाढो भवक्खयं (ओ वि०) जाव । खेत्तेऽवचिच्छइ तहिं दब्बेसु य देहसयणेसु ॥२॥ (वि.७१९-२०)” उपयोगमधिकृत्यावधेरवस्थानं, द्रवति-गच्छति तांस्तान् पर्यायानिति द्रव्यं, बाहुलकात् कर्त्तरि प्रत्ययः, तस्मिन् द्रव्ये-द्रव्यविषये तत्र चान्यत्र क्षेत्रे भिन्नश्चासौ मुहूर्त्तश्च भिन्नमुहूर्त्तं कालं यावदिति तात्पर्यार्थः, न परतः, सामर्थ्याभावात्, उक्तं च-“दब्बे भिन्नमुहूर्त्तं, तत्थऽन्नत्थ व हवेज्ज खेत्तंमि । उवओगो न उ परओ सामत्थाभावओ तस्स ॥ ३ ॥ (वि.७२१)” तथा तत्रैव द्रव्ये ये पर्यवाः-पर्यायधर्मास्तल्लभे पर्यायान्तरं संचरतोऽवधेरुपयोगमधिकृत्यावस्थानं सप्तादौ वा समयान् यावत्, न परतः, पर्यायाणां सूक्ष्मतया परतस्तद्विषयेऽवस्थाने सामर्थ्याभावात्, अन्ये तु व्याचक्षते-पर्यवा द्विविधाः, तद्यथा-गुणाः पर्यायाश्च, तत्र सहवर्त्तिनो गुणाः शुक्लत्वादयः, क्रमवर्त्तिनः पर्यायाः नवपुराणादयः, तत्र गुणाः स्थूलाः पर्यायास्तु सूक्ष्माः, यथा २ च सूक्ष्मं वस्तु तथा २ उपयोगस्य स्तोक्कालता, द्रव्यगुणपर्यायाश्च यथोत्तरं सूक्ष्मास्ततो गुणेन्यदौ समयान् यावदुपयोगस्यावस्थानं, पर्यायेषु तु सप्त समयानिति, उक्तं च-“दब्बे तत्थेव गुणा, संचरओ सत्त वऽट्ठ वा समया । अण्णे पुण अट्ठ गुणे भणंति तप्पज्जेवे सत्त ॥ ४ ॥ जह जह सुहुमं वत्थुं तह तह थोवोवओगया

होइ । द्रवगुणपञ्चवेष्टु तद पसेयपि नायवं ॥ ५ ॥ (वि ७२२-३)" अथ लब्धिपधिकृत्यावस्थानकालमानमाह —

अद्धापै अवद्भागं, छावट्टि सागरा उ कालेन । उक्कोसगं तु एयं, एक्को समओ जहमेणं ॥ ५८ ॥

इह अद्धा नामावधिज्ञानापरणस्योपसमरूपा लब्धिरभिप्रेता, ततो अद्धाया-लब्धेः कालेन-कालतोऽवधेयस्थानं, तत्रान्यत्र वा क्षेत्रे तेन्यन्येषु वा द्रव्यादिपूपयुक्तस्यानुपयुक्तस्य वा भवति पदपट्टिसागरोपमाणि, तुशब्दस्य विशेषणार्थ-स्यात्मनागधिकानि, वरुं च—"सा सागरोवमां, छावट्टि होब्ब साइरेगाइ । विजयाइहु दो धारे गयस्स नरजम्मणा समये ॥ ७ ॥" (वि ७२५) उपसंहारमाह—'उक्कोसगं'मित्यादि, कालतोऽवस्थानमिदमाधारादिषु वक्तव्यतः प्रतिपादि-समयसातच्चम् । अयम्येन-अयन्यतः पुनरुपयोगलक्षणी अङ्गीकृत्यावस्थानं प्रव्यावधयेकः समयः, तत्र नरतिरिक्तां समया-दूर्ध्वमयथेः प्रतिपातावपुपयोगाद्वा एकसमयावस्थानता विज्ञेया, देवमारकाणां तु येषां मयस्य चरमसमये सम्यक्स्य-लाभादिभक्षणमवधिशानरूपतया परिणमति तत परं च मृतानां तदवधिशानं प्रप्ययत्ते येषामयसातच्चम् । तदेवमुक्तमवस्थितद्वारम् ४ । अधुना चलद्वारमभिप्रेक्षुराह—

धुइवी या हाणी या, चचविहा होइ खुविहा, छविह पुण पञ्चवे होइ ॥ ५९ ॥

चलद्वारमिदमुच्यते, चलश्चावधिर्द्रव्यादिविषयमङ्गीकृत्य वर्द्धमानको धीयमानको वा भवति, वृद्धिहानी च प्रत्येकं सामान्येनागमे पद्धिधे प्रोक्ते, तद्यथा-अनन्तमागवृद्धिः १ असंज्ञातमागवृद्धिः २ सज्ञातमागवृद्धिः ३ सज्ञातगुणवृद्धिः ४ असंज्ञातगुणवृद्धिः ५ अनन्तगुणवृद्धिः ६ तथा अनन्तमागवृद्धिः १ असंज्ञातमागवृद्धिः २ सज्ञातमागवृद्धिः ३ सज्ञा-

तगुणहानिः ४ असंशयातगुणहानिः ५ अनन्तगुणहानिः ६, एतयोश्च पद्विधवृद्धिहान्योर्मध्यादवधिविषयभूतक्षेत्रकालयो-
राद्यंतभेदद्वयवर्जिता चतुर्विधा वृद्धिर्होनिर्वा भवति, अनन्तभागवृद्धिरनन्तगुणवृद्धिर्वा तथा अनन्तभागहानिरनन्तगुण-
हानिर्वा क्षेत्रकालयोर्न सम्भवति, अवधिविषयभूतक्षेत्रकालयोरानन्त्याभावात्, इयमत्र भावना-यावत् क्षेत्रं प्रथममवधिना
प्रवर्जमानाख्येन दृष्टं ततः प्रतिसमयं स प्रवर्जमानोऽवधिः कश्चिदसंशयातभागवृद्धं पश्यति कोऽपि संशयातभागवृद्धं कोऽपि
संशयातगुणवृद्धमपरोऽसंशयातगुणवृद्धं, तथा यावत् क्षेत्रं प्रथममवधिना हीयमानेन दृष्टं ततः प्रतिसमयमसंशयातभा-
गहीनं कश्चित्पश्यति कश्चित्संशयातभागहीनं कोऽपि संशयातगुणहीनमन्योऽसंशयातगुणहीनं, एवं क्षेत्रस्य वृद्धिर्होनिर्वा
चतुर्विधा भवति, इत्थं कालेऽपि वृद्धिहान्योश्चातुर्विध्यं भावनीयम्, द्रव्येषु पुनरवधिविषयभूतेषु द्विविधा वृद्धिर्होनिर्वा
भवति, तथाहि-यावन्ति द्रव्याणि प्रथममवधिना दृष्टानि ततः परं कोऽपि तेभ्योऽनन्तभागधिकाणि पश्यति, अपरस्तु
तेभ्योऽनन्तगुणवृद्धानि, नत्वसंशयातभागदिना वृद्धानि, तथा स्वाभाव्यात्, तथा ततः परं कोऽपि पूर्वोपलब्धेभ्योऽनन्त-
भागहीनानि द्रव्याणि पश्यति, अपरस्त्वनन्तगुणहीनानि, नत्वसंशयातभागदिना हीनानि, तथा स्वाभाव्यादेव, पर्यायेषु
पुनः पूर्वोक्ता पद्विधाऽपि वृद्धिर्होनिर्वा भवति, उक्तं च-“पइसमयमसंखिज्जइभागहिं कोइ संखभागहिं । अन्नो
संखेज्जगुणं खित्तमसंखिज्जगुणमणो ॥ २ ॥ पेच्छइ विवहुमाणं, हायंतं वा तेहव कालंमि । नाणंतबुद्धि-हाणी पेच्छइ
जं दोऽवि नाणंते ॥ ३ ॥ दवमणंतसहिं अणंतगुणबुद्धियं च पेच्छेज्जा । हायंतं वा भावम्मि, छविहा बुद्धि-हाणीओ” ॥४॥
(वि.७३०-२) एतेषां च द्रव्यक्षेत्रकालभावानां परस्परं संयोगे चिन्त्यमाने एकस्य वृद्धावेवापरस्य वृद्धिः, नत्वैकस्य हाना-

वन्यस्य दृद्धिः, तथा एकस्य हानायेवापरस्य हानिः, नत्वैकस्य दृद्धाथपरस्य हानिः, अन्यच्च—एकस्य द्रव्यादेर्भागेन दृद्धौ हानौ या जायमानायामपरस्यापि प्रायो भागेनैव दृद्धिहानी, न तु गुणकारेण, गुणकारेणाप्येकस्य गुणदृद्धिहान्योः प्रवर्त्तमान-
 योरपरस्यापि प्रायो गुणकारेणैव ते प्रवर्त्तते, न तु भागेन, यत उक्तं—“बुद्धीप चिय बुद्धी, हाणी हाणीर्षे न उ चियजासो । भागे भागो गुणो, गुणो य दयाइसंक्षोप” ॥ ५ ॥ (वि ७३३) आह—भनु क्षेत्रस्यासत्त्वैयभागादिदृद्धौ तदाधेयद्रव्याणामपि तन्निवग्न्यनत्वादसत्त्वैयभागादिदृद्धिः प्राप्नोतीति, तथा द्रव्यस्यानन्तभागादिदृद्धौ सत्यां तत्पर्यायाणामप्यनन्तभागा-
 दिदृद्धिरेव प्राप्नोति, न पदस्यानन्तं, पर्यायाणां द्रव्यनियन्धनत्वाद्, उच्यते, इह यद्यपि नाम स्वरूपेण क्षेत्रानुयत्तिनः पुद्गलाः पुद्गलानुपात्तिनश्च पर्यायास्तथापि यदा क्षेत्रानुवृत्त्या पुद्गलाः परिसहस्रायन्ते पुद्गलानुवृत्त्या च तत्पर्यायास्तदा क्षेत्रस्यासत्त्वैयभागादिभागपुद्धिहान्योर्द्रव्यस्यापि तदनुवृत्त्या तथैव दृद्धिहानी प्राप्नुते, द्रव्यस्यापि नानन्तभागादिदृद्धि-
 हान्योस्तत्पर्यायाणामपि तदनुवृत्त्या तथैव दृद्धिहानी, यदा तु स्वक्षेत्रादनन्तगुणाः पुद्गलाः पुद्गलेभ्योऽपि तत्पर्याया अनन्तगुणाः, अवधिश्च क्षयोपशमश्च तत्तद्द्रव्यादिसामग्रीवशाद्विचित्रपरिणामः, केयलतेजसा च भगवतैर्यस्य रूपं एवोपलब्धस्तदा यथोक्तस्वरूपे एव दृद्धिहानी प्रतिपत्तव्ये ५ । नान्यथेति न कश्चिदोपः, उक्तं चलद्वार-
 मिवानी तीव्रमन्दद्वारमभिधित्सुराह—

फट्ठा य असंलेज्जा, संलेज्जे यावि एगजीवस्स । एगप्फद्धुवज्जोने, नियमा सद्धस्य उववत्तो ॥ ६० ॥

फट्ठा य आणुगामी, भणानुगामी य मीसया चेव । पट्ठिवाइ अपट्ठिवाइ, मीसा य मणुस्सतेरिच्छे ॥ ६१ ॥

स्पर्द्धकाणां प्रागुक्तस्वरूपाणि, तानि चैकजीवस्य सङ्क्षेयान्यसङ्क्षेयान्यपि भवन्ति, तत्र एकस्पर्द्धकोपयोगे सति नियमात् सर्वत्र-सर्वेषु स्पर्द्धकेषूपयुक्तो भवति, एकोपयोगत्वाजीवस्य, एकलोचनोपयोगे द्वितीयलोचनोपयुक्तवत्, द्वितीयगाथा-व्याख्या-एतानि च स्पर्द्धकानि त्रिविधानि भवन्ति, तद्यथा-अनुगमनशीलान्यानुगामिकानि-यत्र प्रदेशे तिष्ठतोऽवधिमतो जीवस्योत्पन्नानि ततोऽन्यत्रापि व्रजतस्तस्यानुयायीनीति भावः, एतद्विपरीतानि अनानुगामिकानि, आनुगामिकानानुगामिकरूपोभयस्वरूपाणि मिश्राणि, कानिचिद्देशान्तरानुयायीनि कानिचिन्नेति भावः, एतानि च पुनः प्रत्येकं त्रिधा भवन्ति, तद्यथा-प्रतिपतनशीलानि प्रतिपातीनि, किंयन्तमपि कालं स्थित्वा ततो ध्वंसगमनस्वभावानीति भावः, तद्विपरीतान्यप्रतिपातीनि, आमरणांतभावीनीत्यर्थः, प्रतिपाताप्रतिपातस्वभावानि मिश्राणि, कानिचित् प्रतिपातीनि कानिचिन्नेत्यर्थः, एतानि च स्पर्द्धकानि मनुष्यतिर्यक्षु योऽवधिसिन्नेव भवन्ति, न देवनारकावधौ, पर आह-ननु तीव्रमन्दद्वारे प्रस्तुते स्पर्द्धकावधिस्वरूपं प्रतिपादयतः कथं न प्रक्रमविरोधः?, उच्यते, इह प्राय आनुगामिकाप्रतिपातीनि स्पर्द्धकानि तीव्रविशुद्धियुक्तत्वात् तीव्राणि भण्यन्ते, अनानुगामिप्रतिपातीनि त्वविशुद्धत्वान्मन्दानि, मिश्राणि मध्यमानि, ततस्तीव्रमन्दद्वारमित्यदोषः, अपरस्त्वाह-आनुगामिकाप्रतिपातिस्पर्द्धकयोः परस्परं कः प्रतिविशेषः? को वा अनानुगामिकप्रतिपातिस्पर्द्धकयोः?, उच्यते-अत्राप्रतिपातिस्पर्द्धकमानुगामिकमेव भवति, आनुगामिकं तु प्रतिपात्यप्रतिपाति चेति विशेषः, तथा प्रतिपाति प्रतिपतत्येव पतितमपि च देशान्तरे गतस्य कदाचिज्जायते, न चेत्यमनानुगामिकमित्यनानुगामिकप्रतिपातिनोर्विशेषः, उक्तं तीव्रमन्दद्वारम् ६ । इदानीं प्रतिपातोत्पातद्वारं विवृण्वन् गाथाद्वयमाह—

वाहिरलंभे भञ्जो, दूये लेसे य काल-भावे य । उष्णा-पट्टियाओडवि य तदुभयं वेगसमपणं ॥ १२ ॥

अग्निमातरलदीप, तदुभयं नरिप पगसमपणं । उष्णा पट्टियाओडविप, पगयरो पगसमपणं ॥ १३ ॥

इह ब्रह्मरूपधिमतो योऽयपिस्तस्यैव एकस्यां विधिं मयसि स पाद्यावधिरयथा अनेकास्वपि दिद्यु य स्वर्द्धकायधिर-
न्योऽन्यं पिच्छिन्नो भवति सोऽपि पाद्यायधिः । स्यापना । अथवा सर्वता परिमण्डलाकारोऽप्ययधिर्योऽयधिमतो जीयस्य
अमुचमानादिना क्षेप्रव्यपयनेन सर्वतोऽसम्बन्धः सोऽपि पाद्यायधिः, तथा पात्रार्थे चूर्णिनः--“वाहिरलंभो नाम जाल्य से
विपरत ओदिमानो समुष्पत तस्मि ठाने सो ओदिनाणी न किंचि पासद्, सं पुण ठाणं जाहे अत्तरियं होद्, संजाहा-भगु
छेण या अंगुलपुट्टेण या सिहस्थीप या विहस्थिपुट्टेण या एवं जाय सरेओहि या असंलेओहि या जोयणेहि, तांहे पासद्,
एव वाहिरलंभो भणद्, स्यापना ० तस्य एवंविधस्य ‘पाद्यायधे’ पाद्यायधेलंभे-प्राप्ती सत्या ‘भाग्यो’ विकल्पनीयः,
कोऽस्यवित्याह-‘उत्पाद’ उत्पत्तिः, ‘प्रतिपातो’ ध्वंसः, ‘तदुभयं य’ वत्पादप्रतिपातरूपं उभय च एकसमयेन, कस्मिन् विषये
इत्याह-द्रव्ये क्षेत्रे काले भावे च, इह गाथायामपिसिद्धपदाध्याः यथायोगे पूरणसमुच्चयार्थाः, एकस्मिन् समये द्रव्यादी
विषये ययोक्तरूपस्य पाद्यायधेः कदाचिदुत्पादो भवति कदाचिद् व्ययः कदाचिदुभयम् । वत्पादप्रतिपादयोः परस्परविरुद्ध-
तात्पर्यमुभयमेकसमयेनेति चेत्, न एव दोषः, विभागेन भावात्, तथा चात्र दावानलदृष्टान्तः, तथाहि-दावानलः
रात्येककाल एव एकतो दीप्यते अन्यतत्र ध्वंसते, तथा अवधिरत्येकदेशे जायते अन्यत्र प्रप्ययते, एवं च-“उष्णाओ
पट्टियाओ उभयं या होज पगसमपणं । कदुभयमेगसमपणं, विभागो तं, न सपस्स ॥ १ ॥ दावानलो य कथद्,

लुगइ विज्झाइ समयमन्नत्तो । तह कोइ ओहिदेसो से जायइ नासए विइओ ॥२॥” (वि. ७५०-१) द्वितीयगाथाव्याख्या-
इहं द्रष्टुर्थः सर्वतः सम्बद्धः प्रदीपस्य प्रभानिकरवत् सोऽभ्यन्तरावधिसत्स्य-अभ्यन्तरस्याभ्यन्तरावधेर्लब्धिरभ्यन्तरलब्धि-
स्तस्यां सत्यां, अभ्यन्तरावधिप्राप्तावित्यर्थः, उक्तं च चूर्णौ-“तत्थ अब्भंतरलद्धी नाम जत्थ से ठियस्स ओहिनाणं समुप्पणं
तत्थ ठाणातो आरब्भ ओहिनाणी निरंतरं संबद्धं संखेज्जमसंखेज्जं वा खेत्तं ओहिणा जाणइ पासइ, एस अब्भितरलद्धि”
तदुभयम्-उत्पादप्रतिपातरूपमुभयं नास्ति एकसमयेन, द्रव्यादौ विषये इत्यनुवर्त्तते, किं तर्हि?, उत्पादः प्रतिपातो वा एकतर
एव एकसमयेन, अपिशब्द एवकारार्थः, स च भिन्नक्रमस्तथैव च योजितः, अयमिह भावार्थः-प्रदीपस्येवोत्पाद एव वा
प्रतिपात एव वा एकसमयेनाभ्यन्तरावधेरुपजायते, न तूभयमदेशावधित्वात्, न ह्येकस्य एकपर्यायोत्पादव्ययौ युगप-
द्भवितुमर्हतः, परस्परं विरोधात्, आह च-“उप्पाओ विगमो वा, दीवस्स व तस्स नोभयं समयं । न भवण-नासा समयं
वत्थुस्स जमेगधम्मणेण ॥ १ ॥” (वि. ७५४) उक्तं प्रतिपातोत्पादद्वारम् । सम्प्रति चतुर्कं-“संखेज्ज मणोदब्बे भागो
लोगंपलियंस्स’ इत्यादि, तत्र किल द्रव्यादित्रयस्य परस्परपनिबन्ध उक्तः, इदानीं प्रसङ्गत एवोत्पादप्रतिपाताधिकारे
द्रव्यपर्याययोः परस्परमुपनिबन्धं प्रतिपादयन्नाह-

द्वद्वाओ असंखेजे, संखेजे यावि पज्जवे लहइ । दो पज्जवे दुगुणिए, लहइ य एगाउ दद्वाओ ॥ ६४ ॥
परमाण्वादि द्रव्यमेकं पश्यन्नवधिज्ञानी द्रव्यात् सकाशात् तत्पर्यायानुत्कर्षतोऽसंख्येयान् संख्येयांश्चापि मध्यमतो
‘लभते’ प्राप्नोति, पश्यतीति तात्पर्यार्थः, जघन्यतस्तु द्वौ पर्यायौ द्विगुणितौ एकस्माद्द्रव्याल्लभते, किमुक्तं भवति?—सामा-

न्यतो घर्णेगन्धरसस्पर्शलक्षणाधतुरा पर्यायानेकस्मिन् द्रव्ये पश्यति, न त्वैकगुणकालादीन् बहूनि, उक्तं च—“एषा द्रव्यं वेष्टुं, स्वयमणुं वा स पञ्चवे तस्त । उक्तेसमसंलिख्ये, सलिख्ये वेष्टुं कोइ ॥ १ ॥ दो पञ्चवे शुशुणिष्ट, सवजहण्णेण वेष्टुत्ते ते य । यण्णाइया व चवरो नाणत्ते वेष्टुइ कयाइ ॥२॥” (वि. ७११-२) अनन्ताश्च पर्यायानुत्कर्षतोऽपि न प्रेक्षते एक-द्रव्यगतान्, अनन्तेषु द्रव्येषु समुदितेष्वनन्तास्मान् पश्यत्येष, यत उक्तं नन्दघोष्यने—“भायतो न ओहिणाणी अणंते भावे जाणइ पासइ” इत्यादि ॥ गतं समसङ्गं उत्पाद्यप्रतिपातद्वारम्, इदानीं ज्ञानदर्शनविभङ्गलक्षणं द्वारद्वयं युगपदभिधित्सुराह—

सागारमणागारा, ओदि-विभंगा जइणया तुह्वा । उयरिमगेवेज्जेसु(उ) परेण ओही असंखेज्जो ॥ १५ ॥

इह योऽयधिविशेषग्राहकाः स साकारः, स च सम्यग्दृष्टः ज्ञानसिख्यभिधीयते, स एव मिथ्यादृष्टेर्विभङ्गा, वा पुनः सामान्यग्राहकोऽयधिविभङ्गो वा सोऽनाकारः, स च दर्शनं, तत्र साकारानाकारावधधिविभङ्गौ जपम्यकादारम्य तुल्यौ लोकरुपग्रीयामयानि प्रेयेयकानि उपरिभाणि च सानि प्रेयेयकानि च उपरिमप्रेयेयकानि तेषु यावत्, तुषण्दो विशेष-णार्थः, स चैतद्विशिनष्टि—नारकमयनपत्तिदेवेम्य आरम्य तिर्यग्मनुष्यजर्मनुपरिप्रेयेयकेषु यावत् साकारानाकारावधधिविभङ्गौ क्षेत्रकालविषयावधिमधिकृत्य जपन्यादारम्य तुल्यस्थितिकत्वेन तुल्यायिति, इयमत्र भावना—नारका भयनपत्या-दयद्य उपरितनप्रेयेयकयिमानपासिपर्यन्ता देवा ये ये जपन्यतुल्यस्थितयो मध्यमतुल्यस्थितयो वरकृष्टतुल्यस्थितयो वा तेषां तेषामयधिविभङ्गज्ञानदर्शने क्षेत्रकालरूपी विषयावधिकृत्य परस्परतस्तुल्ये, न तु द्रव्यमावधिषयौ सावदीकृत्य, तुल्यस्थितिकानामपि सम्यग्दर्शनं विशुद्धतपःकर्मादिकं च प्राग्भगवतं कारणं प्रवीत्यातिदूरं तुल्यत्याभावात्, ‘परेण

ओही असंखेजो' इति त्रैविकविमानेभ्यस्तु परतोऽनुत्तरविमानेष्ववधिः, ज्ञानदर्शनरूपोऽवधिरेव भवति, न तु विभङ्ग-
ज्ञानं, मिथ्यादृष्टीनां तत्रोपपाताभावात्, स च क्षेत्रतः कालतश्चासङ्ख्येयो भवति, असङ्ख्यातक्षेत्रकालविषयो भवतीति भावः,
द्रव्यभावैस्त्वनन्तविषयः, इह तिर्यङ्मनुष्याणां तुल्यस्थितीनामपि क्षयोपशमतीव्रमन्दतादिकारणवैचित्र्यात् क्षेत्रकाल-
विषययोरप्यवधिविभङ्गज्ञानदर्शनयोर्विचित्रता, न पुनस्तुल्यतैवेतीह तद्वर्जनं । गतं ज्ञानदर्शनविभङ्गरूपं द्वारत्रयम् ।
अधुना देशद्वारमभिधित्सुरिदमाह-

नेरइयदेवतित्थं-करा य ओहिस्सऽवाहिरा होति । पासंति सबओ खलु सेसा देसेण पासंति ॥ ६६ ॥

नैरयिकाश्च देवाश्च तीर्थकराश्च तीर्थकराश्च तीर्थकरा इत्यत्र 'तीर्थात्त्वेके' इति वचनात् खप्रत्यये तीर्थश-
ब्दस्य मम्, चशब्दोऽवधारणेऽस्य च न्यवहितः प्रयोगः, तं च दर्शयिष्यामः, अवधेः-अवधिज्ञानस्यावाह्या एव, वाह्या न
कदाचनपि भवन्तीत्यर्थः, सर्वतोऽवभासकावध्युपलब्धक्षेत्रमध्यवर्त्तिनः सदैव भवन्तीति भावना, उक्तं च-“ओहिणा-
णक्खेत्तब्भंतरगा होति नारयाईया । सबदिसोऽवहिविसओ तेसिं दीचप्पभोवम्मो ॥१॥”(वि.७६७) तथा पश्यन्ति सर्वतः-
सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च, खलुशब्दोऽवधारणार्थः सर्वोस्वेव दिग्विदिक्ष्विति, आह-अवधेरवाह्या भवन्तीत्यस्मादेव सर्वत
इत्यस्य लब्धत्वात् सर्वतःशब्दग्रहणमतिरिच्यते, नातिरिच्यते, अभ्यन्तरत्वाभिधानेऽपि सर्वतो दर्शनाप्रतीतेः, न खल्वव-
धेरभ्यन्तरत्वेऽपि सति सर्वे सर्वतः पश्यन्ति, कस्यचिद्दिगन्तरालादर्शनात्, विचित्रत्वादवधेः, ततः सर्वतो दर्शनख्याप-
नार्थं 'पासंति सबतो खलु' इत्युक्तम्, आह च भाष्यकृत्-“अब्भितरत्ति भणिए, भणइ पासंति सबओ कीस ?

ओषाः प्रसंतयदिसो अतोऽपि विजो न सप्तसो ॥१॥” (वि. ७१८) शेषास्तिर्यङ्मनरा देसेन-एकदेशेन पश्यन्ति, ‘सर्वं वाक्यं
 साधनैरनमिष्टितश्चावधारणविधि’रिति एवमवधारणीया-शेषा एव देशताः पश्यन्ति, ननु शेषा देसताः एव, तिर्यङ्मनराणां
 देसताः सर्वतश्च यथायोगमवधिना दर्शनात्, तर्कं च—“सेवे स्त्रिय देसेनं, न ह देसेनेव सेसया किं तु । देसेन सप्तजोऽ-
 वि य वेच्छन्ति नरा तिरिक्स्ता य ॥१॥” (वि. ७७२) अयथाऽन्यथा व्याख्यायते-नैरयिकदेवतीर्यङ्मनरा एवावधेरवाद्या भवन्ति,
 किमुक्तं भवति?—नियतावधयो भवन्ति, नियतेनैषामवधिर्मयतीति माया, एवं चाभिहिते सति सशया-किं हे देशेन
 पश्यन्ति तत सर्वताः, ततः सशयापमोदार्थमाह—पश्यन्ति सर्वताः, सप्त-सर्वत एव तेनावधिना नैरयिकावयो, ननु
 देसताः, अत्र पर आह-ननु पश्यन्ति सर्वताः सत्पितृतायदेवास्तामपधेरवाद्या भवन्तीत्येतत्तत्तुक्तं, यतो नियतायधित्वप्र-
 तियादनार्थमिदमुच्यते, नियतायधित्वं च देवनारकाणां ‘दोण्ड मयपयइय, तनहा-देवानं नैरइयाणं चे’ति वचनसाम-
 प्योत्तिष्ठं, तीर्यङ्मनरा तु यारमथिकायधिसमन्यागमत्वातिप्रसिद्धतायात्, उच्यते-इह यद्यपि ‘दोण्डं मयपयइयं’ इत्यादियच्च-
 नतो नैरयिकादीनां नियतायधित्वं उच्यं, तथापि सर्वकाळं तेषां नियतोऽयधिरिति न उच्यते, ततः सर्वकाळं नियता-
 यधित्वस्यापनार्थमपधेरवाद्या भवन्तीत्युक्तम्, आह—यद्येवं तीर्यङ्मनरावयोः सर्वकालायस्याधित्वं विरुध्यते, न, उच्य-
 त्सकालस्यैव तेषां विवक्षणात्, क्षेत्रं प्राग्वत् ॥ गतं देशद्वारम् । इदानीं क्षेत्रद्वार विचरीपुराह—

संलेखमसंलेखो, पुरिसमपाहापु खेसजो ओधी । सपद्धमसंपद्धो लोगमलोगे य संपद्धो ॥ १७ ॥

इह कश्चित् क्षेत्रतोऽयधिरयधिमति बीधे प्रदीपे प्रभापटलमिव सम्यद्धो-उग्रो भवति, जीवावष्टब्धक्षेत्रादारभ्य निर-

न्तरं द्रष्टव्यं वस्तु प्रकाशयतीति भावः, कश्चिदुपरतिविप्रकृतं तमोव्याकुलमन्तरालवर्तिनं प्रदेशमुल्लङ्घ्य दूरस्थित-
मित्यादिप्रतिस्फलितप्रदीपप्रभेवासम्बद्धो जीवे भवति, कया हेतुभूतया असम्बद्ध इत्याह—‘पुरिसमवाधाए’ इति मकारो-
ऽलाक्षणिकः, पूर्यते सुखदुःखाभ्यामिति पुरुषः, अवाधनमवाधा, अपान्तरालमित्यर्थः, आह च—‘अवाहा नाम पुरिसस्स
ओहीए य जं अंतरं सा अवाहा भण्णइ’ इति, पुरुषादवाधा पुरुषावाधा तथा हेतुभूतया असम्बद्धः । स च सम्बद्धो-
ऽसम्बद्धश्चावधिः क्षेत्रतः कियान् भवतीत्यत आह—‘संखेज्जमसंखेज्जो’ अत्रापि मकारोऽलाक्षणिकः, संखेयः असंखेयश्च
योजनापेक्षया भवति, किमुक्तं भवति?—असम्बद्धोऽप्यवधिः क्षेत्रतः संखेयानि वा योजनानि भवत्यसंखेयानि वा, एवं
सम्बद्धोऽपि, किं केवल एव सम्बद्धो असम्बद्धो वाऽवधिः संखेयोऽसंखेयो वा योजनापेक्षया भवति?, नेत्याह—पुरुषावाधया
इदं पदं द्वितीयवारमावर्तितम्, नवरं अस्मिन् वारे संहार्ये तृतीया पुरुषावाधया संखेयोऽसंखेयो वा भवतीति, इदमुक्तं
भवति—पुरुषस्यावधेऽपान्तरालमपि संखेयान्यसंखेयानि वा योजनानि भवतीति, आह चूर्णिकृत्—“जोवि असंबद्धो
सोवि संखिज्जाणि असंखिज्जाणि वा जोयणाणि अंतरे किच्चा ततो परेण पासइ, अरेण न पासइ” इति, सा च पुरुषा-
वाधा असम्बद्ध एवावधौ भवति, नतु सम्बद्धे, तत्र सम्बद्धत्वेनैव तदसम्भवादिह त्वसम्बद्धेऽवधौ अपान्तराले च
चतुर्भङ्गिका—संखेयमन्तरं संखेयोऽवधिः १ संखेयमन्तरमसंखेयोऽवधिः २, असंखेयमन्तरं संखेयोऽवधिः ३ असंखे-
यमन्तरं असंखेयोऽवधिः ४, सम्बद्धे त्ववधौ विकल्पाभावः, तदुत्थानहेतोरन्तरलक्षणस्य द्वितीयपदस्य तत्राभावात्,
तथाऽवधिलोकेऽलोके च सम्बद्धोऽपि भवति, तथा चाह—‘लोगमलोगे य संबद्धो’ इह लोकशब्देन लोकांतः परिगृह्यते,

तथा पूर्वसूरिकृतव्याख्यानात्, अद्यापि चतुर्भङ्गिका-पुरुषे सम्बद्धो लोकान्ते च १, पुरुषे सम्बद्धो न लोकान्ते, देश-
तोऽभ्यन्तरावधिः २, न पुरुषे सम्बद्धः किन्तु लोकान्ते, एकदिग्वर्षी वाद्यावधिः ३, शून्योऽयं भङ्ग इति टीकाकारः, तद-
सम्यक्, चूर्णौ भाष्ये चाप्रतिषेधादसम्भवहेतुत्वाभावाच्च, तथा न लोकान्ते सम्बद्धो नापि पुरुषे, वाद्यावधिरेव लोकदेश-
वर्षी ४ यस्त्वलोके सम्बद्धः स पुरुषे नियमात् सम्बद्ध एव, अभ्यन्तरावधेरेवालोकदर्शनसमर्थत्वात्, आह च माप्यकृत-
“संलिज्जमसस्त्रिजं, देहाभो लिप्तमन्तरं कारं । संलेज्जाऽसलेजं, वेत्तेऽत्र तदन्तरमवाहा” ॥ १ ॥ संवद्धा-ऽसवद्धो, नर-
लोपंतेऽसु होर वसन्मंगो । संवद्धो व अलोप, नियमा पुरिसेऽपि संवद्धो ॥ २ ॥” (वि ४७४-५) इति गतं क्षेत्रद्वारम् ।
इदानीं गतिद्वारं विमणिपुराह—

गद्य नेरइयार्इजा, हेह्ता जह वणिणज्जइति तो सेसियाओऽपि ॥ १८ ॥

१ भग्नेदमप्येय—भीदरिभद्रसूरिपादानीं लोकान्तस्वालोकस्य वैक्यतामाभिस तयाऽलोफसवद्धस्यावधेरेवयगम्यन्तरावधिषा भीम-
ङ्गिः स्वयमपि स्वीकृता तथा लोकान्तसवद्धस्याप्यवधेरेवयगसवद्धस्यावधेरभावः समवाः, अत एव य लोकान्तगलोकान्तं पाभित्य न पुरुष-
सवग्यमर्थं चतुर्भङ्गिकादय, एकस्मानेव च चतुर्भङ्गानां ‘संवद्धो व अलोप’ इत्यादिमास्य ‘जो पुण अलोपस्स अपमयि पासद सो पुरिसेण
नियमेण संपद्यो’ इति चूर्णिय संगतिमावदति, चतुर्भङ्गिकादयपथे तु भीमद्याकथं माप्यचूर्णियाक्याभ्यां मिमामिमायकं, अलोफदर्शकस्त्वैवा-
त्मएवदत्तनियमात्, पूर्वत्र लोकालोकसम्येन एतन्वमद्वयचतुर्भङ्गी वैया, एतएत्र चतुर्भङ्गीद्वय महात्मान्सव विदस्येन, मिज्जअ परपरदं, मयोदा-
भावोभयदर्शकस्यावन्तशब्दस्य, असम्यगित्यादि तु मयोदाप्येनेव, निष्ठमान्तवाद्यावयववाचित्वमन्यशब्दस्येति कोशकारोक्तिरपि ।

आव.मल.
उपोद्धाते
अवधौ

॥ ७६ ॥

गतिनैरयिकादिका, गतिग्रहणं शेषस्य इन्द्रियादिद्वारकलापस्योपलक्षणं, ततोऽयमर्थो-ये गत्यादयः सत्पदप्ररूपणा-
हेतवो ये च द्रव्यप्रमाणादयोऽद्यौ द्वारविशेषास्ते यथा अधस्तान्मतिश्रुतयोर्वर्णितास्तथैवेहापि द्रष्टव्याः, अयं तु विशेषः-
ये पूर्वं मतिज्ञानस्य प्रतिपत्तारः प्रागुक्तास्तेऽवधिज्ञानस्यापि प्रतिपत्तव्याः, नवरं पूर्वं मतिज्ञानस्यावेदका अकपायिणो
मनःपर्यायज्ञानिनश्च पूर्वप्रतिपन्ना एवोक्ताः, इह तु प्रतिपद्यमाना अपि द्रष्टव्याः, यतः श्रेणिद्वये वर्त्तमानानामवेदकाना-
मकपायाणां च केषाञ्चिदवधिज्ञानमुत्पद्यते, येषां चानुत्पन्नावधिज्ञानानां मतिश्रुतचारित्रवतां प्रथममेव मनःपर्यायज्ञान-
मुत्पद्यते ते च मनःपर्यायज्ञानिनः केचित्पश्चादवधिज्ञानस्य प्रतिपत्तारो भवन्ति, अन्यच्च-अनाहारका अपर्यासकाश्च
मतिज्ञानस्य पूर्वप्रतिपन्ना एवोक्ताः, नतु प्रतिपद्यमानकाः, इह तु येऽप्रतिपतितसम्यक्त्वास्तिर्यङ्मनुष्येभ्यो देवनारका
जायन्ते तेऽवधिज्ञानस्य प्रतिपद्यमानका अपि प्रतिपत्तव्याः, पूर्वप्रतिपन्नाः पुनर्ये एव मतिज्ञानस्य प्रागुक्तास्त एव
द्रष्टव्याः, नवरं द्वित्रिचतुरिन्द्रियासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिरश्चो मुक्त्वा, ते हि सास्वादनसम्यग्दृष्टयो मतिज्ञानस्य पूर्वप्रतिपन्ना
उक्ताः, अवधेस्तु न प्रतिपद्यमानका नापि पूर्वप्रतिपन्ना इति, शेषं तथैव, उक्तं च-“जे पडिवज्जंति मंइ, तेऽवहिनाणंपि
समहिआ अण्णे । वेयकसायाईआ, मणपज्जवनणिणो चेव ॥ १ ॥ सम्मा सुरनेरइयाऽणाहारा जे य होति पज्जत्ता ।
ते च्चिय पुषपवण्णा, वियलाऽसण्णी य मोचूणं ॥ २ ॥ (७७-८) एतदेव विनेयजनानुग्रहाय सविस्तरं भाव्यते, तत्रैवं सत्पदप्ररू-
पणावतारः-कोऽपि शिष्यः कश्चिदाचार्यं पृच्छति, भगवन् ! अवधिज्ञानं किमस्ति ? नास्ति ? इति, आचार्य आह-नियमादस्ति,
यद्यपि अस्ति तथापि कथमवगन्तव्यम् ?, आचार्य आह-गत्यादिभिर्मार्गिणास्थानैः, तानि चामूनि ‘गइ इंदिएय’ गाहा ‘भास-

गपरिस्'गाद्या, (वि ४०९-१०) तत्र गतिद्वारे चतुर्विधायामपि गतौ अथधिज्ञानस्य पूर्वप्रतिपक्षा नियमतः सन्ति, प्रतिपक्ष-
 मानकास्तु विषक्षितकाले भाज्याः, इन्द्रियद्वारे एकद्वित्रिचतुरिन्द्रियेषु न पूर्वप्रतिपक्षा नापि प्रतिपक्षमानकाः, पञ्चेन्द्रि-
 येषु पूर्वप्रतिपक्षा नियमतः सन्ति, प्रतिपक्षमानकास्तु भाज्याः, कायद्वारे पृथ्व्यसेजोवायुनस्पतिपूभयाभावाः, ब्रह्मकायेषु
 पञ्चेन्द्रियवत्, योगद्वारे त्रिषु योगेषु समुदितेषु पञ्चेन्द्रियवत्, मनोरहितवाग्योगिषु केवलकाययोगेषु चोभयाभावाः, वेदद्वारे
 त्रिष्वपि वेदेषु पञ्चेन्द्रियवत्, अवेदकेषु उभयमपि भाग्यम्, एवं कषायद्वारेऽपि, छेद्याद्वारे उपरितनीषु तिस्रषु छेद्यासु
 पञ्चेन्द्रियवत्, आद्यासु तिस्रषु पूर्वप्रतिपक्षाः सन्ति, नस्तितरे, सम्यक्स्यद्वारे निश्चयव्यवहाराभ्यां विचारः, तत्र व्यवहार-
 नयमतेन सिध्द्यादृष्टिः सम्यगदृष्ट्यापधिज्ञानस्य प्रतिपक्षा, पूर्वप्रतिपक्षस्तु सम्यगदृष्टिरेव, निश्चयनयमतेन प्रतिपक्षमानकः
 पूर्वप्रतिपक्षश्चापधिज्ञानस्य सम्यगदृष्टिरेवेति, ज्ञानद्वारे व्यवहारनयमतेन ज्ञानी या प्रतिपक्षमानको भयत्यज्ञानी वा, यदि
 ज्ञानी तत आभिनिर्गोचिकज्ञानी श्रुतज्ञानी मत्तज्ञानी अज्ञानी मत्तज्ञानी श्रुतज्ञानी विभक्तज्ञानी वा, पूर्वप्रति-
 पक्षाः पुनर्ज्ञानिन एव, ते च मतिज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनोऽपधिज्ञानितो मतपर्यापज्ञानिश्च, केवलज्ञानी पुनरपधिज्ञानस्य
 न पूर्वप्रतिपक्षो नापि प्रतिपक्षमानकः, समूलघातं देशज्ञानघाते केवलज्ञानसम्भवात्, निश्चयनयमतेन प्रतिपक्षमानकाः
 पूर्वप्रतिपक्षाश्च नियमतो ज्ञानिन एव, तत्र मतिश्रुतावधिमनपर्यापज्ञानिनः पूर्वप्रतिपक्षा नियमतः सन्ति, प्रतिपक्षमानका
 अपि सम्भर्यति, केवलज्ञानिनामुभयाभावाः, देशज्ञानाना व्यवच्छेदे केवलज्ञानसम्भवात्, मत्ताद्यज्ञानयन्तस्तु न पूर्वप्र-
 तिपक्षा नापि प्रतिपक्षमानकाः, प्रतिपक्षिक्रियाकाले मत्तादिज्ञानमायात्, क्रियाकालनिष्ठाकालयोरैक्यात्, दर्शनद्वारे

चक्षुर्दर्शनी अचक्षुर्दर्शनी अवधिदर्शनी च लब्धिमङ्गीकृत्य पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः प्राप्यन्ते, प्रतिपद्यमानकास्तु भाज्याः, उपयोगं प्रतीत्य पूर्वप्रतिपन्ना एव, नतु प्रतिपद्यमानकाः, अवधिज्ञानस्य लब्धित्वाह्वयुत्पत्तेश्च दर्शनोपयोगे निषिद्धत्वात्, केवलदर्शनी न पूर्वप्रतिपन्नो नापि प्रतिपद्यमानको, देशदर्शनव्यवच्छेदेन केवलदर्शनभावात्, संयतद्वारे संयता असंयताः संयतासंयताः अवधिज्ञानस्य पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः सन्ति, प्रपद्यमानकास्तु भाज्याः, उपयोगद्वारे साकारोपयोगे पूर्व-
प्रतिपन्ना नियमतः सन्ति, प्रतिपद्यमानकास्तु विवक्षितकाले भाज्याः, अनाकारोपयोगे तु पूर्वप्रतिपन्ना एव, न तु प्रतिपद्य-
मानकाः, अनाकारोपयोगे लब्धुत्पत्तेरभावात्, आहारकद्वारे आहारकाः पूर्वप्रतिपन्नाः नियमतः सन्ति, प्रतिपद्यमानका
विवक्षितकाले भाज्याः, अनाहारकाश्चापान्तरालगतौ पूर्वप्रतिपन्नाः प्रतिपद्यमानकाश्च विवक्षितकाले सम्भवन्ति, प्रति-
पतितसम्यक्त्वानां तिर्यङ्मनुष्येभ्यो देवनारकत्वेनोत्पद्यमानानामवधिज्ञानस्य प्रतिपत्तेरपि सम्भवात्, भाषकपरीत्तद्वारे
प्राग्वत्, पर्याप्तद्वारे षड्भिः पर्याप्तिभिर्य पर्याप्तास्ते पूर्वप्रतिपन्नाः नियमतः सन्ति, प्रतिपद्यमानका विवक्षितकाले भाज्याः,
अपर्याप्तका अपि षट्पर्याप्त्यपेक्षया करणापर्याप्तास्ते पूर्वप्रतिपन्नाः प्रतिपद्यमानकाश्च सम्भवन्ति, सूक्ष्मादीनि द्वाराणि
द्रव्यप्रमाणादीनि च प्राग्वत्, उक्तमवधिज्ञानं, तच्चतुर्द्धा, तद्यथा-द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च, तत्र द्रव्यतोऽवधि-
ज्ञानी जघन्यतोऽनन्तानि रूपिद्रव्याणि, उत्कर्षतः सर्वोप्यपि (रूपि) द्रव्याणि जानाति पश्यति, क्षेत्रतोऽवधिज्ञानी जघन्य-
तोऽङ्गुलस्यासंख्येयभागं उत्कर्षतोऽलोके लोकप्रमाणमात्राणि सङ्ग्राहीतानि खण्डानि, कालतो जघन्येनावलिकाया असंख्येयं

भागमुत्कर्षतोऽसह्येया उत्सर्पिष्यवसर्पिणीः, आवतो जघन्येनाव्यनन्तान् भावान् सर्वभायानामतन्तभागं जानाति पश्यति,
एष चावधिः ऋद्धिविशेषो गीयते, तत ऋद्धिप्रतिपादनावसरात् श्लेषध्वोरनि वर्ण्यन्ते, ता पद्याह—

आमोसहि विप्योसहि, खेलोसही जल्लयोसहि चेव । संभिन्नसोय वजुमइ, सपोसहि चेव योद्धधो ॥ ६९ ॥

धारण्यआसीविसा केवली य मणगाणिणो प पुवधरा । अरिहंत-चक्रवर्दी बलवेचा वासुवेचा य ॥ ७० ॥

सप्त आमर्षणमामर्षः, सप्तसर्पनमित्यर्थः, स एव औपधिर्यस्यासामर्षोपधिः, करादिसंस्पर्शनमात्रादेव व्याध्यपनयन-
समर्थो, छञ्चिछञ्चिमतोरमेरोपचारात् साधुरेवामर्षोपधिर्यस्येत्यर्थः, एवं श्लेषपदेव्यपि भायना कार्यो, 'चिन्वोसहि'
इति, मूढस्य पुरीपस्य वाऽऽगपयो विद् वच्यते, अन्ये त्याहुः-विहिति विद्या गृहति प्रअयणं से औपधिर्यस्यासौ तथा, खेला-
श्लेष्मा औपधिर्यस्य स तथा, जल्लो-मल्लः स औपधिर्यस्य स तथा, तुगन्धाक्षेते भयन्ति विहावयस्तल्लिधमता, इयमन्न
मायना-इदामर्षोपधिछञ्चिः कस्यापि शरीरैकदेशे समुत्पद्यते, कस्यापि सर्वस्मिन् शरीरे, तेनात्मानं परं वा यदा व्याख्य-
पगमयुद्ध्या परामृशति तदा तवपगमो भवति, विहादिभिरपि तल्लिधमस्तो यदाऽऽत्मानं परं वा रोगापनयनयुद्ध्या परा-
मृशन्ति तदा तत्रोगापगमः, 'सम्भिन्नसोय'इति वाः सर्वैरपि शरीरदेशैः शृणोति स सम्भिन्नश्रोताः, अथवा श्रोतासि-
इन्त्रियाणि सम्भिन्नानि एकैकज्ञाः सर्वविषयैर्यस्य स सम्भिन्नश्रोता -एकतरेणापीन्त्रियेण समस्तापरेन्द्रियगम्यान् विषयान्
योऽयगच्छति स सम्भिन्नश्रोता इत्यर्थः, अथवा श्रोतासि-इन्द्रियाणि सम्भिन्नानि-परस्परत एकरूपतामापन्नानि यस्य
स तथा, श्रोत्रं बहुकार्यकारित्यात् चक्षुरपि श्रोत्रकार्यकारित्यात् तद्रूपतामापन्नमित्येवं सम्भिन्नानि

यस्य परस्परमिन्द्रियाणि स सम्भिन्नश्रोता इति भावः, अथवा द्वादशयोजनविस्तृतस्य चक्रवर्तिकटकस्य युगपत् श्रुवाणस्य तत्तूर्यसङ्घातस्य वा युगपदास्फाल्यमानस्य सम्भिन्नान्-लक्षणतो विधानतश्च परस्परतो विभिन्नान् जननिवहसमुत्थान् शङ्खकाहलाभेरीभागकढकादितूर्यसमुत्थान् वा युगपदेव सुवहन् शब्दान् यः शृणोति स सम्भिन्नश्रोताः, उक्तं च-“जो सुणइ सवतो सुणइ सवविसए व सवसोएहिं । सुणइ बहुए व सदे भिन्ने संभिन्नसोओ सो ॥ १ ॥” (वि. ७८३) एवं च सम्भिन्नश्रोतृत्वलब्धिरपि, तथा ऋज्वी-प्रायो घटादिमात्रग्राहिणी मतिः ऋजुमतिः-विपुलमतिमनःपर्यायज्ञानापेक्षया किञ्चिदविशुद्धतरं मनःपर्यायज्ञानमेव, ‘सवोसहिं’ इति सर्व एव विद्मूत्रकेशनखादयोऽवयवाः सुरभयो व्याथ्यपनयनसमर्थत्वादौपधयो यस्यासौ सर्वोपधिः, अथवा सर्वा-आमर्षोपध्यादिका औपधयो यस्य एकस्यापि साधोः स तथा, ‘चारण’ इति चरणं-गमनं तद्विद्यते येषां ते चारणाः, ज्योत्स्नादिभ्योऽण् इति मत्वर्थीयोऽण्प्रत्ययः, तत्र गमनमन्धेषामप्यस्ति ततो विशेषणान्यथानुपपत्त्या चरणमिह विशिष्टं गमनमागमनं चाभिगृह्यते, अत एवातिशयेन मत्वर्थीयोऽयं, यथा रूपवती कन्येत्यत्र, ततोऽतिशयायिगमनागमनलब्धिसम्पन्नाश्चारणाः, ते च द्विभेदाः-जङ्घाचारणा विद्याचारणाश्च, तत्र ये चारित्रतपोविशेषप्रभावतः समुद्भूतगमनागमनविषयलब्धिसम्पन्नास्ते जङ्घाचारणाः, ये पुनर्विद्यावशतः समुत्पन्नगमनागमनलब्धयस्ते विद्याचारणाः, जङ्घाचारणाश्च रुचकवरद्वीपं यावत् गन्तुं समर्थाः, विद्याचारणा नन्दीश्वरं, तत्र जङ्घाचारणा यत्र कुत्रापि गन्तुमिच्छवस्तत्र रविकरानपि निश्रीकृत्य गच्छन्ति, विद्याचारणास्त्वेवमेव, जङ्घाचारणश्च रुचकवरद्वीपं गच्छन् एकेनैवोत्पातेन गच्छति, प्रतिनिवर्तमानस्तु प्रथमेनोत्पातेन नन्दीश्वरमायाति, द्वितीयेन स्वस्थानं, यदि पुनर्मैरुशिलरं जिगमिषुस्तर्हि प्रथमेनैवोत्पातेन पण्ड-

कथनमभिरोहति, प्रतिनिवर्त्तमानस्तु प्रथमेनोत्पातेन नन्दनयनमागच्छति, द्वितीयेन स्वस्थानमिति, जड्वाचारणो हि चारि-
 त्रादिशयप्रभायतो भवति, ततो लभ्युपजीयेन औस्तुष्यमावत प्रमादसम्भवाचारि-त्रातिशयनिषन्धना छद्भिधरपि क्षीयते,
 ततः प्रतिनिवर्त्तमानो द्वाभ्यामुत्पाताभ्या स्वस्थानमायाति, विद्याचारणा पुन प्रथमेनोत्पातेन मानुषोत्तरं पर्यंतं गच्छ-
 न्ति, द्वितीयेन तु नन्दीश्वर, तत्र च गत्वा चैत्यानि धन्वते, ततः प्रतिनिवर्त्तमानस्त्वैकेनोत्पातेन स्वस्थानमायाति, तथा
 मेरु गच्छन् प्रथमेनोत्पातेन नन्दनयनं गच्छति, द्वितीयेन पण्डकवत्, तत्र चैत्यानि यन्दिद्या ततः प्रतिनिवर्त्तमान एके-
 नेनोत्पातेन स्वस्थानमायाति, विद्याचारणो हि विद्यायथाश्रयति, विद्या च परिशील्यमाना खुदा खुदतरोपजायते, ततः
 प्रतिनिवर्त्तमानस्य शक्यतिशयसम्भवादेकैनोत्पातेन स्वस्थानागमनमिति, तर्कं च—“अश्वस्यपरणसमत्या जङ्घा-वि-
 जाहि चारणा मुणभो । जंघाहि जाइ पढमो मीसं काउ रयिकरेडयि ॥ २ ॥ एणुप्पाएण गभो उयगयरमिओ तओ पडि-
 निवसो । धीएण नंदिरसरमिह तओ एइ तइएणं ॥ ३ ॥ पढमेण पंदगवण, धीओप्पाएण नंदणं एइ । तइओप्पाएण
 तओ इह जंघाचारणो होइ ॥ ४ ॥ पढमेण मानुसोत्तरनं स नंदिसरं तु विइएण । पइ तओ तइएण कयचेइययवणो
 इहइं ॥ ५ ॥ पढमेण नदगवणे धीओप्पाएण पंदगवणम्मि । पइ इहं तइएणं जो विजाचारणो होइ ॥ ५ ॥ ” (वि ७८६-९०)
 ‘आसीविस’इति, आस्यो-दंष्ट्रास्त्रासु विषं वेपां ते आसीविषा, ते द्विविधा-जातिः कर्मन्तश्च, तत्र जातितो वृद्धिकमण्डू-
 कोरगमनुष्यजातयः क्रमेण बहुबहुतरबहुतमविषा, वृश्चिकविषं हि वत्कर्पतोऽर्द्धभरतक्षेत्रप्रमाणं शरीरं व्याप्नोति,
 सण्डूकविषं भरतक्षेत्रप्रमाणं, मुञ्जह्रगविषं जम्बूद्वीपप्रमाण, मनुष्यविषं समयक्षेत्रप्रमाणं, कर्मन्तश्च पक्षेन्द्रियतिर्यग्योनयो

मनुष्याः, देवाश्चासहस्रारात्, एते हि तपश्चरणानुष्ठानतोऽन्यतो वा गुणत आशीविषवृश्चिकभुजङ्गादिसाध्यां क्रियां कुर्वन्ति, शापप्रदानादिना परं व्यापादयन्तीति भावः, देवास्त्वपर्याप्तावस्थायां तच्छक्तिमन्तोऽवसातव्याः, ते हि पूर्वं मनुष्यभवे समुपाजितो जित्ताशीविषलब्धयः सहस्रारान्तदेवेष्वभिनवोत्पन्ना अपर्याप्तावस्थायां प्राग्भविकाशीविषलब्धिसंस्कारादाशीविषलब्धिमंतो व्यवह्रियन्ते, ततः परं पर्याप्तावस्थायां संस्कारस्यापि निवृत्तिरिति न तद्रूप्यपदेशभाजः, यद्यपि च नाम पर्याप्ता अपि देवाः शापादिना परं व्यापादयन्ति तथापि न लब्धिव्यपदेशः, भवप्रत्ययतस्तथारूपसामर्थ्यस्य सर्वसाधारणत्वात्, गुणप्रत्ययो हि सामर्थ्यविशेषो लब्धिरिति प्रसिद्धिः । 'केवली ये'त्यादि, केवलिनश्च प्रसिद्धाः, मनोज्ञानिनो मनःपर्यायज्ञानिनः, तच्च मनःपर्यायज्ञानं विपुलमतिरूपं गृह्यते, ऋजुमतिरूपस्य प्रागेव गृहीतत्वात् तत्र, विपुलं-बहुविशेषोपेतं वस्तु मन्यते-गृह्णातीति विपुलमतिः, बाहुलकात्कर्त्तरि कप्रत्ययः, यदिवा विपुला-पर्यायशतोपेतचिन्तनीयधटादिवस्तु-विशेषग्राहिणी मतिर्मननं यत् तद्विपुलमतिः, पूर्वाणि धारयन्तीति पूर्वधराः-दशचतुर्दशपूर्वविदः, अशोकाद्यष्टमहाप्रातिहार्यादिरूपां पूजामर्हन्तीत्यर्हन्तः-तीर्थकराःचक्रवर्त्तिनः-चतुर्दशरत्नाधिपाः पद्मखण्डभरतेभ्वराः, बलदेवाः प्रसिद्धाः, वासुदेवाः सप्तरत्नाधिपाः अर्द्धभरतप्रभवः, एते हि सर्वे एव चारणादयो लब्धिविशेषाः, इह वासुदेवत्वं चक्रवर्त्तित्वमर्हत्वं च ऋद्धयः प्रतिपादितास्तत्र तदतिशयप्रतिपादनार्थमाह—

सोलस रायसहस्सा सद्यबलेण तु संकलनिबद्धं । अंछन्ति वासुदेवं अगडतडंभी ठियं संतं ॥ ७१ ॥
धेचूण संकलं सो, वामगहत्थेण अंछमाणणं । मुंजिल विलिंपिल्ल व महुमहणं ते न चापंति ॥ ७२ ॥

इह धीर्यान्तरायक्षयोपशमविशेषाद्वलातिशयो वासुदेवस्य प्रदर्श्यते, गोदस्य राजसहस्राणि सर्वघलेन हरत्यभ्यरथपदा-
तिरूपेण समन्वितानि शृङ्खलानिबद्ध 'भञ्जंति' देशीयचनेमेतत् आकर्षन्ति वासुदेवं अवततटे-कूपतटे स्थित सन्तं,
ततश्च गृहीत्वा शृङ्खलामसौ यामहस्तेन 'अंछमाणाणं'ति आकर्षता, मुंजीत विलिपेद्वा अवश्या दृष्टः सन्, न पुनस्ते
मधुमथन शक्तुमन्याकपुमिति वाक्यशेषः ॥ चक्रवर्चिवलप्रतिपादनार्थमाह—

वो सोला बरीसा, तबघलेणं तु संकलनिषदं । अंछंति चक्रवर्दि, अगदतदम्मी ठियं संतं ॥ ७३ ॥

चेचूण संकलं सो, यामगहरयेण अछमाणाणं । मुंजिज विलिपिज ब, चक्रवर्दं ते न बापंति ॥ ७४ ॥

'द्वौ गोकशकौ' द्वाविंशदित्येतावत्येव वाक्ये द्वौ गोकशकावित्यभिधानं चक्रवर्तिनो वासुदेवात् द्विगुणवर्द्धित्यापनार्थं,
राजसहस्राणीति गम्यते, द्वात्रिंशद्वाजसहस्राणि सर्वघलेन समन्वितानि शृङ्खलानिबद्धमाकर्षन्ति चक्रवर्तिने अवततटे
स्थितं सन्तं, गृहीत्वा शृङ्खलामसौ यामहस्तेनाकर्षता मुंजीत विलिपेद्वा, न पुनस्ते चक्रवर्तिनं शक्तुमन्याकपुमिति वाक्य-
शेषः ॥ सम्प्रति तीर्थकरयलप्रतिपादनार्थमियमाह—

ता केसवस्स प पलं, तं दुगुणं होइ चक्रवर्दिस्स । तसो बला बलवगा, अपरिमियबला जिणवरिंदा ॥ ७५ ॥

यत् केशवस्य बल तद् द्विगुणे भवति चक्रवर्तिनः, ततः शेषबलाद् 'बला' बलदेवा बलवन्तः, केशवबलापेक्षया त्वर्द्धबला
इति प्रसिद्धेरपगन्तव्यम्, तथानिरयशेषवीर्यान्तरायधयादपरिमितं बलं येषा तेऽपरिमितबलाः, के से इत्याह-जिनवरे-
न्द्राः-तीर्थकृतः, तथा (यद्वा) ततश्चक्रवर्तिनो बलाद्धलवन्तो जिनवरेन्द्राः, कियता घलेनेत्याह-अपरिमितबलाः, अपरिमितेन

बलेन बलवन्त इति भावः, तदेवमुक्ता लब्धयः। एताश्चान्यासामपि क्षीराश्रवमध्याश्रवसर्पिराश्रवकोष्ठबुद्धिबीजबुद्धिपदानुसारित्वाक्षीणमहानसत्वप्रभृतिलब्धीनामुपलक्षणं, तेन ता अपि प्रतिपत्तव्याः, तत्र पुंड्रेक्षुचारिणीनां गवां लक्षस्य क्षीरमर्द्धोर्द्धक्रमेण दीयते यावदेवमेकस्याः पीतगोक्षीरायाः क्षीरं, तत्किल चातुरक्यमित्यागमे गीयते, तद्यथोपभुज्यमानमतीव मनःशरीरप्रव्हादहेतुरुपजायते तथा यद्वचनमाकर्ण्यमानं मनःशरीरसुखोत्पादनाय प्रभवति ते क्षीराश्रवाः, क्षीरमिव वचनमासमन्तात् श्रवन्तीति क्षीराश्रवाः इति व्युत्पत्तेः, तथा मध्वपि किमप्यतिशायि शर्करादिमधुरद्रव्यं द्रष्टव्यम्, घृतमपि पुंड्रेक्षुचारिगोक्षीरसमुत्थं मन्दाम्लिकथितमतिविशिष्टवर्णोद्युपेतं, मध्विव वचनमाश्रवन्तीति मध्वाश्रवाः, घृतमिव वचनमाश्रवन्तीति घृताश्रवाः, तथा कोष्ठ इव धान्यं येषां बुद्धिराचार्यमुखाद्विनिर्गतौ तदवस्थावेव सूत्रार्थो धारयति न किमपि तयोः कालान्तरेऽपि गलति ते कोष्ठबुद्धयः, कोष्ठ इव बुद्धिर्येषां ते कोष्ठबुद्धयः इति व्युत्पत्तेः, येषां पुनर्बुद्धिरेकमपि सूत्रपदमवधार्य शेषमश्रुतमपि तदवस्थमेव श्रुतमवगाहते, ते पदानुसारिबुद्धयः, येषां पुनर्बुद्धिः एकमर्थपदं तथाविधमनुसृत्य शेषमश्रुतमपि यथावस्थितं प्रभूतमर्थपदमवगाहते ते बीजबुद्धयः, उक्तं च—“क्षीरमहुसप्पिसाओवमा उ वयणा तथासवा होंति । कोट्टयधन्नसुनिगलसुत्तथा कोट्टबुद्धीया ॥ १ ॥ जो सुत्तपण वहुं सुयमणुधावइ पयाणुसारी सो । जो अत्थपणत्थं अणुसरइ स वीयबुद्धी उ ॥ २ ॥” (वि. ७९९-८००) अक्षीणं महानसं येषां ते अक्षीणमहानसाः, येषां भिक्षानान्यैर्वहुभिरप्युपभुज्यमाना निष्ठां याति, किन्तु तैरेव जिमितैः, तेऽक्षीणमहानसाः, आह च चूर्णिकृत्—“अक्खीणमहाणसियस्स भिक्खवा न अन्नेण निट्ठविजइ, तंमि जिमिए निट्ठाइ” इति, प्रभृतिग्रहणात् गणधरत्वपुलाकत्वतेजःसमुद्घाताहारक-

शरीरकरणादिलभ्ययो वेदितव्याः, एतासां च लक्ष्मीनां मध्येऽर्हत्त्वलक्षिण्यासुदेवत्वलक्षिण्यकृत्यचित्त्यलक्षिः सन्निभश्रोतो-
 लक्षिर्गङ्गाचारणलक्षिः पूर्वधरलक्षिरित्येताः सप्त लक्ष्ययो मन्वन्तीनां नोपजायन्ते, अभव्यपुरुषाणामनुमत्तित्वविपुलम-
 तित्यलक्ष्मी अपि, अभव्यलक्ष्मीनां मध्याभ्रवल्लीराश्रयसर्पितलक्ष्यलक्ष्योऽपि, वरुणं च—“जिणवलचक्कीकेसव संभिन्ने जंघ-
 रण पुणे य । भवियाप इत्थियाप एयाओ न सत्त लक्ष्मीओ ॥१॥” स्त्रेपास्तु भयन्तीति सामर्थ्यादयसीयते, “रिजुमइविपुलम-
 र्ईओ, सत्त य एयाओ पुवभनियाओ । लक्ष्मीओ जययाणं, होति नराणंपि न कयाइ ॥१॥ अभवियमहिछाणंपिहु एयाओ न
 होति सत्त लक्ष्मीओ । महुदीरासदलक्ष्मीवि नेय सेसाओ अथिरुद्धा ॥२॥” अन्ये स्वेवमाहुः—आमपौपधिलक्षिः १ भलेन्मी-
 पधिलक्षिः २ जलौपधिलक्षि ३ विंदप्रभयणौपधिलक्षिः ४ सर्वौपधिलक्षिः ५ कोष्ठपुच्छिः ६ बीजपुच्छिः ७ पदानुसारी
 ८ सन्निभश्रोता ९ क्रानुमतिः १० विपुलमतिः ११ क्षीरमध्याभ्रवलक्षिः १२ अधीणमहानसलक्षिः १३ वैक्रियलक्षिः
 १४ जङ्घाचारणलक्षिः १५ विद्याधरलक्षिः १६ अर्हत्त्वलक्षिः १७ वक्रयस्तिस्त्वलक्षिः १८ बलदेवत्वलक्षिः १९ पाशु-
 देवत्वलक्षिः २० एता विंशतिलक्ष्ययो मन्वपुरुषाणा भवन्ति, तथा बोक्कम्—“आमोसही य खेले जौवे विप्पे य होइ सवे
 य । कोट्टे य बीयनुच्ची पयाणुसारी य संभिन्ने ॥१॥ उज्जुमाइ विवळ खीरे माहु अक्खीणे विवधि चरणे य । विज्जाहर अर-
 हंता चक्कीचलयासु बीसइमा ॥२॥ भवसिद्धियाणमेया, वीसंपि ह्यंति इत्थ लक्ष्मीओ ।” इति, तदेतदसम्यक्, अन्यासामपि
 भवसिद्धिकयोग्यानां गणपरत्वपुलाकृत्यप्रभृतीनां लक्ष्मीनां सम्रावात्, नाप्येता भवसिद्धिकयोग्या एव, वैक्रियविद्याधरत्व-

लब्धीनामार्थोपध्यादिलब्धीनामपि चाभव्यानामपि सम्भवात् ॥ सम्प्रति मनःपर्यायज्ञानं लब्धिनिरूपणायां सामान्यतोऽ-
पदिष्टमपि विषयस्वाम्यादिविशेषोपदर्शनाय ज्ञानपञ्चक्रमायातमभिधित्सुराह—

मणपञ्चवनाणं पुण, जणमणपरिचिंतियत्थपागडुणं । माणुसखेत्तनिचद्धं, गुणपच्चइयं चरित्तवओ ॥ ७६ ॥
मनःपर्यायज्ञानं प्राप्तिरूपितशब्दार्थम्, पुनःशब्दो विशेषणार्थः, स च रूपिविषयक्षायोपशमिकत्वादिसाम्येऽप्यवधिज्ञाना-
दिदं मनःपर्यायज्ञानं स्वाम्यादिभेदाद्भिन्नमिति विशेषयति, तथाहि—अवधिज्ञानमविरतसम्यग्दृष्टेरपि भवति, द्रव्यतोऽशेषरूपि-
द्रव्यविषयं क्षेत्रतो लोकविषयं कतिपयलोकप्रमाणखण्डापेक्षया लोकालोकविषयं च कालतोऽतीतानागतासङ्क्षेयोत्सर्पि-
ष्यवसर्पिणीविषयं भावतोऽशेषेयपि रूपिद्रव्येषु प्रतिद्रव्यमसङ्क्षेयपर्यायविषयं, मनःपर्यायज्ञानं पुनः संयतस्याप्रमत्तस्या-
मर्षोपध्याद्यान्यतमर्द्धिप्राप्तस्य द्रव्यतः संज्ञिमनोद्रव्यविषयं क्षेत्रतो मनुष्यक्षेत्रगोचरं कालतोऽतीतानागतपत्योपमासङ्क्षेय-
भागविषयं भावतो मनोगतानन्तपर्यायालम्बनं, ततोऽवधिज्ञानाद्भिन्नम्, एतदेव लेशतः सूत्रकृदाह—जनमनःपरिचिन्ति-
तार्थप्रकटनं, जायन्ते इति जनास्तेषां मनांसि जनमनांसि तैः परिचिन्तितश्चासावर्थश्च जनमनःपरिचिन्तितार्थः स प्रक-
त्यते-प्रकाश्यतेऽनेनेति जनमनःपरिचिन्तितार्थप्रकटनं, तथा मानुषक्षेत्रनिचद्धं, न तद्बहिर्व्यवस्थितप्राणिमनोद्रव्यविषय-
मिति भावः, तथा गुणाः—क्षान्त्यादयः ते मलयाः—कारणं यस्य तद् गुणप्रत्ययम्, चारित्रमस्यास्तीति चारित्रवान् तस्य
चारित्रवतोऽप्रमत्तसंयतस्य । इदं मनःपर्यायज्ञानं समासतश्चतुर्विधं प्रज्ञसं, तद्यथा—द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च, तत्र
द्रव्यतः ऋजुमतिरनन्तानन्तप्रादेशिकान् मनोभावपरिणतपुद्गलस्कन्धान् जानाति, तानेव विपुलमतिर्विशुद्धतरान्, क्षेत्रत

क्रुमुमतिरथोलीकिफामेयु वा सर्वापस्तन आकाशप्रदेशप्रतरत्वं यावत् ऊर्ध्वं यावत् ज्योतिष्मत्कस्योपरितलं तिर्यग्भाव-
 दर्द्धततीयद्वीपसमुद्रेषु अर्द्धततीयाद्बुद्धीनेषु संज्ञिनां पद्येन्द्रियाणां पर्याप्ताना मनोगतान् भावान् जानाति, विपुलमति-
 रर्द्धततीयैरुत्तरैरन्यधिकान्, कालत क्रुमुमतिरतीतमनागतं च पत्योपमस्यासङ्गमेव विपुलमतिरन्यधिकतरं विपु-
 लतर च, भावत क्रुमुमतिरनन्तान् भावान् जानाति, तानेव विपुलमतिरन्यधिकतरान्, इह साक्षात् तानेव मनःपर्या-
 यान् परिच्छिनत्ति, मनस्त्वपरिणतैः पुनः स्कन्धैरालोचितान् बाह्यानर्थान् मनोद्रव्याणा तथाकूपपरिणामान्मथयानुपप-
 तितः, युक्तं चैतत्, यतो मूर्च्छद्रव्यालम्बनमेवेदं मनःपर्यायज्ञानमिष्यते, मन्सारस्त्वमूर्त्तमपि धर्मास्तिकायादिकं मम्यन्ते,
 ततोऽनुमानत एव चिन्तितमर्थमप्युच्यन्ते, नान्यथेति प्रतिपसव्यम्, आह च भाष्यकृत्—“युणइ मनोदवाइ नरलोप
 सो मणिज्जमाणाइ । काले भूय-अविस्से पळियाऽसंलिज्जभागम्मि ॥ १ ॥ यथमणोपजाय जाणइ पासइ य त्तराएऽणंते ।
 तेणाथभासिए चण जाणइ यग्गेऽणुमाणेण ॥२॥” (वि. ८१३-४) इदं मनःपर्यायज्ञानं मनोद्रव्याणा पर्यायानेव गृह्णन् उपजायते,
 पर्यायाश्च विशेषाः, विशेषग्राहक च ज्ञानमतो मन पर्यायज्ञानमेव भवति, तनु मनःपर्यायदर्शनमिति, ॥ सत्यदप्ररूपगतावय-
 स्त्वपधिज्ञानयदगन्तव्याः, नानात्वं चानाहारकापर्यायको न प्रतिपद्यमानको नापि पूर्वप्रतिपन्नायिति ॥ वक्तुं मनःपर्याय-
 ज्ञानसिदानीमवसरमाप्तं केवलज्ञानं प्रतिपादयन्नाह—

अह सधदधपरिणाम-भावयिस्सत्तिकारणमणंतं । सासयमप्पखियायं, एगचिहं केवलण्णणं ॥ ७७ ॥

अथचन्द्र इहोपन्यासार्थः, पूर्वमुद्देशसूत्रे मनःपर्यायानन्तरं केवलज्ञानमुपन्यस्तं, तत्सम्प्रति तात्पर्यनिर्देशार्थमुपन्यस्यते

इति, पठितश्चान्यत्राप्युपन्यासार्थोऽथशब्दः, यत उक्तम् “अथ प्रक्रियाप्रश्नानन्तर्यमङ्गलोपन्यासप्रतिवचनसमुच्चयेष्वि”ति, सर्वाणि च तानि द्रव्याणि च-जीवादीनि तेषां परिणामाः-प्रयोगविस्त्रसोभयजन्या उत्पादादयः पर्यायाः सर्वद्रव्यपरिणामास्तेषां भावः-सत्तास्वरूपं स्वलक्षणं वा स्वं स्वमसाधारणरूपं तस्य विशेषेण ज्ञपनं विज्ञप्तिः विज्ञानं वा विज्ञप्तिः परिच्छेद इत्यर्थः तस्याः कारणं-हेतुः सर्वद्रव्यपरिणामविज्ञप्तिकारणं, केवलज्ञानमिति सम्बध्यते, उक्तं च-“सब्रदवाण पओग-वीससामी-सजा जहाजोगं । परिणामा पज्जाया जम्मविणासादओ सब्बे (ते उ) ॥ १ ॥ तेसिं भावो सत्ता, सलक्खणं वा विसेसतो तस्स । नाणं विण्णत्तीए कारणं केवलण्णाणं ॥२॥” (वि.८२५-६) तच्च स्वज्ञेयानन्तत्वादनन्तम्, तथा शश्वद् भवं शाश्व-तम्, सदोपयोगवदिति भावार्थः, तथा प्रतिपत्तनशीलं प्रतिपाति न प्रतिपाति अप्रतिपाति, सदावस्थायीति भावः, ननु यत् शाश्वतं तदप्रतिपात्येव ततः किमनेन विशेषणेन?, तदयुक्तम्, सम्यक्शब्दार्थापरिज्ञानात्, शाश्वतं हि नाम अनवरतं भवदु-च्यते, शश्वद्भवं शाश्वतमिति व्युत्पत्तेः, तच्च कियत्कालमपि भवति, यावद्भवति तावन्निरन्तरं भवनात्, ततः सकलकालभावप्र-तिपत्त्यर्थमप्रतिपातिविशेषणोपादानं, एष तात्पर्यार्थः-अनवरतं सकलकालं भवतीति, अथवा एकपदव्यभिचारेऽपि विशेषण-विशेष्यभावप्रतीतिज्ञापनार्थं विशेषणद्वयोपादानम्, तथाहि-शाश्वतमप्रतिपात्येव, अप्रतिपाति तु शाश्वतमशाश्वतं च भवति, यथा अप्रतिपात्येवावधिज्ञानमिति, तथा एकविधम्-एकप्रकारं तदावरणक्षयस्यैकरूपत्वात्, उक्तं च-“पज्जायओ अणंतं, सा-सयमिडुं सतोवओगाओ । अब्बयओऽपडिवाई एगविहं सब्बुद्धीए ॥२॥” (वि.८२८) केवलं च तत् ज्ञानं च केवलज्ञानम् ॥ इह तीर्थकृत्समुपजातकेवलालोकस्तीर्थकरनामकमोदयतः तथास्वाभाव्यादुपकार्यकृतोपकारानपेक्षं सकलसत्त्वानुग्रहाय

सधितेष प्रकाशं देयानामातनोति, तत्राद्युत्पन्नविनेयानां केषांचिदेषमाद्यद्धा भवेत्-भगवतोऽपि तीर्थकृतस्त्वोच्यते द्रव्यश्रुतं ध्वनिरूपं विधत्ते, द्रव्यश्रुतं च भावश्रुतपूर्वकं, ततो भगवानपि श्रुतज्ञानीति, ततस्तदाशङ्कापनोदार्थमाह—
केवलनाणेनऽदृष्टे नाहं जे तत्थ पल्लवणजोग्गे । ते भासइ तित्थपरो, यइजोगसुपं हवइ सेसं ॥ ७८ ॥

केवलज्ञानेन 'सर्वं वाक्यं सावधारणं'मिति न्यायात् केवलज्ञानेनैव, न श्रुतज्ञानेन, तस्य द्वायोपशमिकभावातिश्रमात्, सर्व-
क्षये देवाक्षयाभावात्, अर्थात्-धर्मोक्तिकायादीनभिलाष्यानभिलाष्यान् ज्ञात्या-विनिश्चित्य ये तत्र-तेषामभिलाष्यानां मध्ये
प्रज्ञापनयोग्या अभिलाष्या इत्यर्थः तान् भाषते, नेतरान्, तानपि प्रज्ञापनयोग्यान् भाषते, न सर्वान्, तेषामनन्तत्वेन सर्वेषां
भाषितुमशक्यत्वात्, वाच्यः क्रमव्यतिरिक्तत्वाच्च, आयुषश्च परिमितत्वात्, किन्तु कतिपयानेयानन्तभागमात्रान्, आह च भाषय-
कृतं—“पण्यणिज्जा भाया अणंतभागो च अणभिलप्पाणं । पण्यणिज्जाणं पुण अणंतभागो सुयनिबद्धो ॥१॥”(वि १४१)
तत्रापि तान् कतिपयान् भाषते प्रादुर्भावेन योग्यान्, तथापि यावन्मात्रे भणिते शेषं स्वयमप्यन्यद्विस्तुमीष्टे तावन्मान्न,
न स्वभूतमपि, उक्तं च—“तस्यपि जोग्गे भासइ नाजोग्गे गाहगाशुविचीय । भणियपि जंमि सेतं सयमइइ भणइ तम्मसे
॥१॥”(वि.८३१) तत्र केवलज्ञानोपलब्धयार्थाभिधायकः शुब्दराशिः प्रोच्यमानस्तस्य भगवतो वाग्योग एव भवति, न श्रुतं, तस्य
भाषणार्थाप्यादिनामकर्मोदयनिवन्धनत्वात्, श्रुतस्य च द्वायोपशमिकत्वात्, स च वाग्योगो भवति श्रुतं शेषम्-अप्रधानं,
द्रव्यश्रुतमित्यर्थः, श्रोतॄणां भावश्रुतकारणतया द्रव्यश्रुतं व्यवह्रियते इति तात्पर्यार्थः, अन्ये त्वेयं पठन्ति-‘वइयोग सुयं
हवइ तेसि’ तत्रायमर्थः-तेषां श्रोतॄणां श्रुतकारणत्वात् स वाग्योगः सुग्र भवति, श्रुतमिति व्यवह्रियते इत्यर्थः, अथवा

वाग्योगश्रुतं द्रव्यश्रुतमिति ॥ तत्केवलज्ञानं स्वामिनमधिकृत्य द्विविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-भवस्थकेवलज्ञानं सिद्धकेवलज्ञानं, तत्र यद् मनुष्यभवे अवस्थितस्य चतुर्ध्वघातिकर्मस्वक्षीणेषु केवलज्ञानं तद् भवस्थकेवलज्ञानं, यत् पुनरशेषेषु कर्मशेषेषु सिद्धत्वावस्थायां तत् सिद्धकेवलज्ञानं, तत्र यद् भवस्थकेवलज्ञानं तद् द्विविधम्, तद्यथा-सयोगिभवस्थकेवलज्ञानमयोगिभवस्थकेवलज्ञानं च, तत्र केवलज्ञानोत्पत्तेरारम्भ्य यावदद्यापि शैलेश्यवस्थां न प्रतिपद्यते तावत् सयोगिभवस्थकेवलज्ञानं, शैलेश्यवस्थायामयोगिभवस्थकेवलज्ञानं, तत्र यत्सयोगिभवस्थकेवलज्ञानं तद् द्विविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-प्रथमसमयसयोगिभवस्थकेवलज्ञानमप्रथमसमयसयोगिभवस्थकेवलज्ञानं च, तत्र यस्मिन् समये केवलज्ञानमुत्पन्नं तस्मिन् समये तत्प्रथमसमयसयोगिभवस्थकेवलज्ञानं, शेषेषु तु समयेषु शैलेशीप्रतिपत्तेरर्वाक् वर्तमानमप्रथमसमयसयोगिभवस्थकेवलज्ञानम्, अथवाऽन्यथा द्विविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-चरमसमयसयोगिभवस्थकेवलज्ञानमचरमसमयसयोगिभवस्थकेवलज्ञानम्, तत्र यत्सयोगित्वावस्थायाश्चरमसमये वर्तमानं तत् चरमसमयसयोगिभवस्थकेवलज्ञानं, ततः प्राक् शेषेषु समयेषु वर्तमानमचरमसमयसयोगिभवस्थकेवलज्ञानं, तथा अयोगिभवस्थकेवलज्ञानमपि द्विविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-प्रथमसमयायोगिभवस्थकेवलज्ञानमप्रथमसमयायोगिभवस्थकेवलज्ञानं च, अथवा चरमसमयायोगिभवस्थकेवलज्ञानमचरमसमयायोगिभवस्थकेवलज्ञानं च, प्रथमाप्रथमचरमाचरमसमयभावना प्रागुक्तानुसारेण स्वयं भावनीया । सिद्धकेवलज्ञानं द्विविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-अनन्तरसिद्धकेवलज्ञानं परम्परसिद्धकेवलज्ञानं च, तत्र यस्मिन् समये सिद्धो जायते तस्मिन् समये वर्तमानमनन्तरसिद्धकेवलज्ञानं, सिद्धत्वद्वितीयादिसमयेषु वर्तमानं परम्परसिद्धकेवलज्ञानं, तत्रानन्तरसिद्धकेवलज्ञानमुपाधिभेदात् पञ्चदशविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-तीर्थ-

सिद्धकेयलज्ञान १ मतीर्थसिद्धकेयलज्ञान २ तीर्थकरसिद्धकेयलज्ञान ३ मतीर्थकरसिद्धकेयलज्ञान ४ स्वयंयुद्धसिद्धकेयलज्ञान
 ५ प्रत्येकयुद्धसिद्धकेयलज्ञान ६ युद्धयोधितसिद्धकेयलज्ञान ७ खीलितसिद्धकेयलज्ञान ८ पुरुषलितसिद्धकेयलज्ञान ९ नपुं-
 सकलितसिद्धकेयलज्ञान १० स्यलितसिद्धकेयलज्ञान ११ मन्यलितसिद्धकेयलज्ञान १२ गृहलितसिद्धकेयलज्ञान १३ एक-
 सिद्धकेयलज्ञान १४ अनेकसिद्धकेयलज्ञान १५ च । तत्र ये तीर्थकराणां तीर्थे वर्तमाने सिद्धास्त्रेणां यत्केयलज्ञानं तत्तीर्थसिद्ध-
 केयलज्ञानम्, यत्पुनस्तीर्थकराणां तीर्थेऽनुत्पत्ते व्यपञ्चिते वा सिद्धास्त्रेणां यत्केयलज्ञानं तदतीर्थसिद्धकेयलज्ञानं, तीर्थ-
 कराः सन्तो ये सिद्धास्त्रेणां केयलज्ञानं तीर्थकरसिद्धकेयलज्ञानं, शेषाणामतीर्थकरसिद्धकेयलज्ञानं, तथा स्वयंयुद्धाः
 सन्तो ये सिद्धास्त्रेणां केयलज्ञानं स्वयंयुद्धसिद्धकेयलज्ञानं, प्रत्येकयुद्धाः सन्तो ये सिद्धास्त्रेणां केयलज्ञानं प्रत्येकयुद्धसिद्ध-
 केयलज्ञानम्, अथ स्वयंयुद्धप्रत्येकयुद्धाणां काः प्रतिविशेषाः, उच्यते, शेष्युपधिष्ठितलितसिद्धताः, तथाहि-स्वयंयुद्धा यावत्प्रत्यय-
 मन्तरेणैव पुण्यगते, स्वयमेव-यावत्प्रत्ययमन्तरेणैव निजजातिसरणादिना युद्धाः स्वयंयुद्धा इति व्युत्पत्तेः, आह च पूर्णि-
 कृतम्-“तत्रमप्यनिजा जाइस्तरणादिकारणं यदुद्य युद्धा स्वयंयुद्धा” इति, ते च द्विधा-तीर्थकरास्तीर्थकरव्यतिरिक्ताश्च, इह
 तीर्थकरव्यतिरिक्तरधिकाराः, आह च पूर्णिकृतम्-“ते स्वयंयुद्धा बुद्धिहा-वित्त्ययरा सित्थयराइरिक्ता च, इह यइरित्तेहि अहि-
 गारो” इति, प्रत्येकयुद्धास्तु यावत् प्रत्ययमपेक्ष्य, प्रत्येक यावत्-युद्धमादिकं कारणमभिसमीक्ष्य युद्धाः प्रत्येकयुद्धा इति व्यु-
 त्पत्तेः, तथा च भूयते यावत्प्रत्ययसापेक्षा करकण्ठादीनां योधिः, यद्विप्रत्ययमपेक्ष्य ते च युद्धाः सन्तो नियमतः प्रत्येकमेव
 विहरन्ति, न गच्छयासिन इव सदाः, एवं च पूर्णो-“पत्तेयं यावत् कारणमभिसमीक्ष्य युद्धाः प्रत्येकयुद्धाः,

एएसिं नियमा पत्तेयं विहारो जम्हा तम्हा य ते पत्तेयबुद्धा” इति, तथा स्वयंबुद्धानामुपधिर्द्वादशविध एव पात्रादिकः, प्रत्येकबुद्धानां तु द्विधा—जघन्यत उत्कर्षतश्च, तत्र जघन्यतो द्विविधः, उत्कर्षतो नवविधः प्रावरणवर्जः, उक्तं च—“पत्तेयबुद्धानां जहण्णेणं दुविहो, उक्कोसेण नवविधो पावरणवज्जो भवति” इति, तथा स्वयंबुद्धानां पूर्वाधीतं श्रुतं भवति वा नवा, यदि भवति ततो लिङ्गं देवता वा प्रयच्छति गुरुसन्निधौ वा गत्वा प्रतिपद्यते, यदि च एकाकिविहरणसमर्थ इच्छा च तस्य तथारूपा जायते तत एकाकी विहरत्यन्यथा गच्छवासेऽवतिष्ठते, अथ पूर्वाधीतं श्रुतं तस्य न भवति तर्हि नियमात् गुरुसन्निधौ गत्वा लिङ्गं प्रतिपद्यते, गच्छं चावश्यं न मुञ्चति, तथा चोक्तं चूर्णौ—“पुवाहीअं सुयं से हवइ वा नवा, जइ से नत्थि तो लिङ्गं नियमा गुरुसन्निहे पडिवज्जइ, गच्छे य विहरइ इति, अह पुवाहीयसुयसंभवो अत्थि तो से लिङ्गं देवया पयच्छइ, गुरुसन्निहे वा पडिवज्जइ, जइ य एगविहारविहरणसमर्थो इच्छा च से तो एक्को चेव विहरइ, अन्नहा गच्छे विहरइ” इति, प्रत्येकबुद्धानां तु पूर्वाधीतं श्रुतं नियमतो भवति, तच्च जघन्यत एकादशाङ्गानि उत्कर्षतः किञ्चिन्न्यूनानि दश पूर्वाणि, तथा लिङ्गं तस्मै देवता प्रयच्छति, लिङ्गरहितो वा कदाचिद् भवति, तथा चोक्तम्—“पत्तेयबुद्धानां पुवाहीअसुयं नियमा हवइ, जहण्णेणं एक्कारस अंगा उक्कोसेणं भिन्नदसपुवी, लिङ्गं च से देवया पयच्छइ, लिङ्गवज्जिओ वा भवइ, जतो भणियं—“रूपं पत्तेयबुहा” इति, तथा बुद्धेः—आचार्यादिभिर्बोधितस्य यत्केवलज्ञानं तत् बुद्धबोधितकेवलज्ञानं, स्त्रिया लिङ्गं स्त्रीलिङ्गं, स्त्रीत्वस्योपलक्षणमित्यर्थः, तच्च श्रिधा, तद्यथा—वेदः शरीरनिर्वृत्तिः नेपथ्यं च, तत्रेह शरीरनिर्वृत्त्या प्रयोजनं, न वेदनेपथ्याभ्यां, वेदे सति सिद्धत्वाभावात्, नेपथ्यस्य चाप्रमाणत्वात्, आह च नन्द्यध्ययनचूर्ण-

सम्प्रति मङ्गलसाध्यः प्रकृतोऽनुयोग उपदर्शये-स च स्वपदकाशकत्वात् गुर्वापचत्वाच्च श्रुतज्ञानस्य, वच ष-
सो महनाणार्द्धपं क्यरत्सः ? सुयत्स, वं न सेवार । इति पराधीणाह, न य परधोहे समत्याह ॥ १ ॥ पाएण पराधीपं,
दीयोय परप्यधोहा वं च । सुयनापं तेष परप्यधोहपत्सं तदशुयोगो ॥ २ ॥” (सि ८३८-९) आह-नन्यावरयकस्यानुयोगः प्रकृत
एव, पुन श्रुतज्ञानस्येत्यशुकं, नैप दीपः, आपस्यकमिदं श्रुतान्तर्गतमित्येतदर्थमदर्शकत्वादेव द्वाकयस्य, ननु यदि आपवरयकस्या-
नुयोगत्वादिं तदापरत्वं किमङ्गं अङ्गानि श्रुतस्कन्धाः श्रुतस्कन्धाः आप्यतममध्ययनानि वदेष्टाक वदेष्टाकाः, वच्यते, आपवरयक
श्रुतस्कन्धः आप्ययत्नाति च, न शेया विकस्याः, वकं च-“आयत्सवं नो अग नो अंगारं सुयकसंधो नो सुयकसंधा नो अन्त-
रणं अन्तवयवा नो वदेद्यो नो वदेद्यगा इति” (अनु १) ननु नन्दीव्याख्याने अङ्गानङ्गप्रसिद्धश्रुतनिकरण्यायामनङ्गसङ्गा प्रसिप्ता-
दितिह, वचः कथं किमङ्गमङ्गानीत्यासाङ्गासम्भवाः, सत्यमेतद्, केषलं सद् व्याख्यानालियममदर्शनार्थमेव द्वाकयमित्यदीयः, न
सत्यवरयं शाखादी नन्याध्ययनार्थकथनं कर्तव्यमिति नियमः, अकृते चापङ्गासम्भवं इति, ननु शाखात्यादायवरय मङ्गलार्थ
नन्याभिधानं साधत् कर्तव्यम्, वचः कथमनियमः, नैप दीपः, शालपत्रकाभिधानमावस्यैव मङ्गलत्वात्, तथाहि-ज्ञान-
पत्रकाभिधानमात्रमेवावरयं शाखात्यादी मङ्गलार्थं कर्तव्यम्, नत्वयवधार्याभिधानं, अचयवधार्याभिधाने चापङ्गासम्भवाः,
किञ्च-आयवरयकन्यात्वानारम्भे शाखान्तरन्यास्यानारम्भोऽवसीचीनोऽप्यस्तुतत्वात्, शाखान्तर च नन्दी, पुषद्शु-
तरकन्धत्वात्, यद्येवमिहावरयकश्रुतस्कन्धानुषोणमारम्भे किमिति नन्यानुषोणः कृतः, वच्यते-शिव्यानुप्रदार्थं, न पुनरैव
नियम इति स्थापनार्थम्, अपवा आपवात्पदमदर्शनार्थम्, तथाहि-कदाचिदुत्कृष्टममस्यविनीतपुरुषापेक्षया सदनुप्रदार्थं तत्क-

भव्येषु च, चरमद्वारे चरमेषु, भवस्यकेवलानां चरमत्वाद्, अचरमेषु च, सिद्धानां भवान्तरप्राप्यभावतोऽचरमत्वात्, पूर्व-
प्रतिपक्षप्रतिपद्यमानकयोजना तु स्वधिया कर्तव्या, द्रव्यप्रमाणद्वारे प्रतिपद्यमानकानाश्रित्योत्कर्षतोऽष्टोत्तरशतं केवलानां
प्राप्यते, पूर्वप्रतिपक्षाश्च जघन्यत उत्कर्षतश्च कोटीपृथक्त्वप्रमाणा भवस्यकेवलिनः प्राप्यन्ते, सिद्धाः अनन्ताः, क्षेत्र-
स्पर्शनाद्वारयोरतु जघन्यतो लोकस्याप्यसङ्ख्येयभागे केवली लभ्यते, उत्कर्षतस्तु सर्वलोके, कालद्वारे साद्यपर्यवसितं कालं
सर्वोऽपि केवली भवति, अन्तरं तु केवलज्ञानस्य न विद्यते, प्रतिपाताभावात्, भागद्वारं मतिज्ञानवत्, भावद्वारे क्षायिके
भावे, अल्पबहुत्वद्वारं मतिज्ञानिवत् ॥ तच्च केवलज्ञानं समासतश्चतुर्विधं प्रज्ञसम्, तद्यथा-द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो
भावतश्च, तत्र द्रव्यतः केवलज्ञानी सर्वद्रव्याणि जानाति पश्यति, क्षेत्रतः सर्वं क्षेत्रम्, कालतः सर्वकालम्, भावतः
सर्वान् भावान्, उक्तं च केवलज्ञानं, तदभिधानाच्च नन्दी, तदभिधानान्मङ्गलमिति ॥ तदेवं मङ्गलस्वरूपाभिधानद्वा-
रेण ज्ञानपञ्चकमुक्तम्, इह तु प्रकृतेन श्रुतज्ञानेनाधिकारः, तथा चाह निर्युक्तिरुक्तम्—

इत्थं पुण अहिगारो सुयनारणेणं जतो सुएणं तु । सेसाणमप्पणोऽविय अणुयोग पदीवदिट्ठन्तो ॥ ७९ ॥

अत्र-पुनः प्रकृतेऽधिकारः श्रुतज्ञानेनैव (श्रुतेन) शेषाणां मत्यादिज्ञानानामात्मनोऽपि चात्रयोगो व्याख्यानं क्रियत इति
वाक्यशेषः, स्वपरप्रकाशकत्वात्, तथा चात्र प्रदीपदृष्टान्तः, यथा हि प्रदीपः स्वपरप्रकाशकत्वात् स एव गृहेऽधि-
क्रियते एवमिहापि श्रुतज्ञानमिति भावः ॥ पीठिका समाप्ता ॥

कृत्—इत्थीए लिंगं इत्थिलिंगं, इत्थीए चवलकवर्णंतिवृत्तं भवति, तं च तिविहं—वेदो सरीरनिधिती नेवत्थं च, इह सरीरनि-
 धितीए अहिगारो, न वेयनेवत्थेहिंति” तस्मिन् स्त्रीलिङ्गे वर्त्तमाना ये सिद्धास्तेषां केवलज्ञानं स्त्रीलिङ्गसिद्धकेवलज्ञानं, एवं
 पुरुषलिङ्गे सिद्धानां केवलज्ञानं पुरुषलिङ्गसिद्धकेवलज्ञानं, एवं नपुंसकलिङ्गसिद्धकेवलज्ञानमपि भाव्यम्, तथा स्वलिङ्गे-रजोहर-
 णादौ सिद्धानां केवलज्ञानं स्वलिङ्गसिद्धकेवलज्ञानं, अन्यलिङ्गसिद्धकेवलज्ञानं नाम यदन्यस्मिन् लिङ्गे वर्त्तमानाः सभ्यकत्वं
 प्रतिपद्य भावनाविशेषात् केवलज्ञानमुत्पाद्य केवलतोपत्तिसमकालमेव कालं कुर्वन्ति तदन्यलिङ्गसिद्धकेवलज्ञानं, यदि पुन-
 स्तेऽन्यलिङ्गस्थिताः केवलमुत्पाद्यात्मनोऽपरिक्षीणमायुः पश्यन्ति ततः साधुलिङ्गमेव परिगृह्णन्ति, गृहलिङ्गे स्थिताः सन्तो
 ये सिद्धास्तेषां केवलज्ञानं गृहलिङ्गसिद्धकेवलज्ञानम्, एकसिद्धकेवलज्ञानं नाम यस्मिन् समये स विवक्षितः सिद्धास्मिन्
 समये यद्यन्यः कोऽपि न सिद्धस्ततस्तस्य केवलज्ञानमेकसिद्धकेवलज्ञानं, एकस्मिन् समयेऽनेकेषां सिद्धानां केवलज्ञानमने-
 कसिद्धकेवलज्ञानं, एकस्मिंश्च समयेऽनेके सिद्ध्यन्त उत्कर्षतोऽष्टोत्तरशतसङ्ख्या वेदितव्याः, यत उक्तम्—“वत्तीसा अड-
 याला, सट्टी चावत्तरी य बोद्धवा । चुलसीओ छन्नउई, दुरहियमहुत्तरसयं च ॥ १ ॥” अस्या विनेयजनानुग्रहाय व्याख्या-
 अष्टौ समयान् यावत् निरन्तरमेकादयो द्वात्रिंशत्पर्यन्ताः सिद्ध्यन्तः प्राप्यन्ते, किमुक्तं भवति,?—प्रथमे समये जघन्यत एको
 द्वौ वा उत्कर्षतो द्वात्रिंशत्सिद्ध्यन्तः प्राप्यन्ते, द्वितीयेऽपि समये जघन्यत एको द्वौ वा उत्कर्षतो द्वात्रिंशत्, एवं यावद-
 ष्मिन्ऽपि समये जघन्यत एको द्वौ वा उत्कर्षतो द्वात्रिंशत्, ततः परमवश्यमन्तरम्, तथा त्रयस्त्रिंशदादयोऽष्टचत्वारिंश-
 त्पर्यन्ता निरन्तरं सिद्ध्यन्तः सप्त समयान् यावत्प्राप्यन्ते, प्रतौ नियमादन्तरं, तथा एकोनपञ्चाशदादयः षष्टिपर्यन्ता

मेणापि अन्यारम्भे चान्यद्व्याख्यायते, इति कृतं प्रसङ्गेन, तत्र यस्मादिदं शास्त्राभिधानमायश्यकश्चुतरकण्ठ इति तस्मैदाश्चा-
 ध्यगनानि तत आयश्यकं निवेष्टव्यम् शुतरकण्ठश्च, अपरस्त्याह—किमिदं शास्त्राभिधानं प्रदीपाभिधानयत् यथार्थं
 आहोश्चित् पलाशाभिधानयत् अयथार्थं चत द्विथाद्यभिधानयत् अनर्थकं !, तत्र यदि यथार्थं तत्तत्तदुपोदेयम्, तत्रैव
 समुदायार्थपरिसमाप्तिमापात्, उच्यते—यथार्थम्, स्याद्दि-पूर्वसुरिप्रदक्षिणेत्यमस्य व्युत्पत्तिः—अवश्यं कर्तव्यमायश्यकम्,
 भ्रमणादिभिरवश्यं त्वमयफालं क्रियते इति भाष, कचिदिति कर्मणि बाहुलकात् उग्रत्वम्, उपोदरादय इति निपात-
 नात् शेषरूपसिद्धिः, अथवा ज्ञानादिगुणानामा—समस्तात् यस्या इन्द्रियकपायादिभाष्यत्रयो यस्मात् तदायश्यकं 'शेषा-
 द्वे'ति कथ्यमत्ययः, यदिवा ज्ञानादिगुणकदम्बक मोक्षो वा जा—समन्तात् यत्वं क्रियतेऽनेनेत्यायश्यकं, अथवा 'आय-
 रस्य'ति प्राकृतशैल्या जायासकं, गुणशून्यमात्मानं गुणैरायासयतीत्यायासकं, गुणसामिष्यमात्मानः करोतीति माया, तद्या-
 यश्यकं चतुर्विधम्, तद्यथा—नामायश्यकं त्यापनायश्यकं द्रव्यायश्यकं भाषायश्यकं, तत्र जीयस्याजीयस्य जीयानो वा अजी-
 यानां वा तदुभयस्य वा तदुभयेषां वा आयश्यकमिति नाम क्रियते तन्नामनामयतोरभेदोपचारात् नामायश्यकं, त्याप-
 नायश्यकं नाम फलकर्मादिव्यध्वराटकादिषु वा सन्नावस्थापनया वा असन्नावस्थापनया वा यदायश्यकमिति स्थाप्यते
 तत् स्थापनायश्यकं, द्रव्यायश्यकं द्विधा, तद्यथा—आगमतो नोआगमतश्च, तत्र आगमतो यस्यायश्यकमिति यदं शिक्षितं
 स्थितं जितं मितं परिजितं नामसमं धोपसमं अहीनाधरमनत्यधरमव्याविद्याधरमस्सलितममिलितमव्यत्याद्येहितं प्रतिपूर्णं
 प्रतिपूर्णयोः कण्ठौष्ठविप्रमुकं वाचनोपगतं च स्यात् स पुरुष आगमतो द्रव्यायश्यकं, तत्र शिक्षितं नाम यत् पठनक्रियया

अन्तं नीतम्, तदेवाविस्मरणतश्चेतसि स्थितत्वात् स्थितं अप्रच्युतमित्यर्थः, परावर्तनं कुर्वतः परेण वा क्वचित्पृष्ठस्य यत् शीघ्रमागच्छति तत् जितम्, अक्षरसङ्ख्या पदसङ्ख्या वा परिच्छिन्नं मितं, परि समन्तात् जितं परिजितं, परावर्तनं कुर्वतो यत्कमेणोत्क्रमेण वा समागच्छतीति भावः, नामसमं यथा कस्यचित् स्वनाम शिक्षितं स्थितं जितं मितं परिजितं च भवति तथैतदपीति भावः, घोषसमं यथा गुरुणाऽभिहिता घोषस्तथा यत्र शिष्येणापि सम्यगुच्चार्यन्ते तद् घोषसममिति भावः, अहीनाक्षरमेकेनाप्यक्षरेणाहीनम्, अनत्यक्षरमेकेनाप्यक्षरेणानधिकं, तथा न व्याविद्धानि-विपर्यस्तरत्नमालागतरत्नानीव विपर्यस्तान्यक्षराणि यत्र तदव्याविद्धाक्षरम्, उपलशकलाद्याकुलभूभागे लाङ्गलमिव यन्न स्खलति तदस्खलितं, अनेकशास्त्रसम्बन्धीनि सूत्राणि एकत्र मीलयित्वा यदपठ्यते तन्मिलितं यन्न तथा तदमिलितम्, अव्यत्याम्बेडितमस्थानविरतिरहितं, अत एव प्रतिपूर्णे हीनाधिकाक्षराभावात्, प्रतिपूर्णघोषं गुरुवत् सम्यगुदात्तादिघोषाणामुच्चारणात्, वाचनोपगतं वाचनया ग्रन्थेन परिवर्तनया धर्मकथया नानुप्रेक्षया उपगतं प्राप्तं, शेषं सुगमम्, नोआगमतो द्रव्यावश्यकं त्रिविधम्, तद्यथा— ज्ञशरीरद्रव्यावश्यकं भव्यशरीरद्रव्यावश्यकं ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तद्रव्यावश्यकं च, तत्र ज्ञशरीरभव्यशरीरे पूर्ववत्, तद्व्यतिरिक्तं त्रिधा, तद्यथा—लौकिकं कुप्रावचनिकं लोकोत्तरं च, तत्र ये इमे राजेश्वरतलवरमाडं विक-प्रभृतयः प्रातरुत्थाय शरीरचिन्तामुखदन्तप्रक्षालनराजकार्यादि कुर्वन्ति तल्लौकिकं द्रव्यावश्यकं, ये पुनरिमे चरकप्रमुखाः परिभ्राजकाः प्रातरुत्थाय स्कन्धादिदेवतांगृहसम्मार्जनोपलेपनधूपनादि कुर्वन्ति तत् कुप्रावचनिकमावश्यकं, यत्पुनरेते श्रमणगुणमुक्तयोगिनः पट्टजीवनिकायनिरनुकम्पा हया इव उद्दामानो गजा इव निरङ्कुशाः

पाण्डुरपट्टाधारणा जिनानामनाश्रयां स्वच्छंदलो विद्वत्बोमवकातं आवश्यकरणायोपतिष्ठन्ते ततोकोत्तरं ब्रह्म्या
 परंपरु, भाषद्वयस्येनाभिप्रेतफलामायात्, परस्य त्रयाहरणं-यस्यतपुरं नगरं, तस्य गच्छो अगीअरथसंविगो विहरइ, तस्य
 एगो अगीयरथो समनगुणमुत्तजोगी, सो वियसे २ इवत्तससजिअआसकम्माईजि पडिसेवित्ता विआळे मइया संवेएण
 आछोएइ, तस पुण गणी अगीअस्यचणओ पायच्छिचं दिलो मणइ-अहो इमो पम्मसंठिओ साइ, सुइं पडिसेविउं
 सुवसे आछोएइ, एवं नाम एस आछोएइ अगूहंतो, असवत्तणतो एस सुबोत्ति, एवं दइण अंसे अगीयरथा समणा
 पतंसति, वितति ए-नयरं आछोएयवं, नस्येअ किंचि पडिसेविएणति, तस्यसया कयाइ कोइ गीयस्यो सविगो विहर-
 माणो आगतो, सो तं वियसदेयसियचिदिं दइण तदाहरणं दरिसेइ-गिरिनयरं अ कोइ रयणवाणियगो, सो रयणाण
 परं भेरेऊण पळीयेइ, तं पासित्ता सयो छोगो पससइ, अहो इमो पसो सवयंत हुयासण तिप्पेइ, जसया कयाइ हेण तं
 पर पळीयियं, पातो य पयछो जाओ, दइ सय मयरं, पच्छा रण्णा पविमणितो, सयस्सायहारो से कतो, असाहिं नगरं
 एगो एवं करेइ, सो रावणा सुतो जाइ एवं करेइ, सो सयस्सहरणं काऊण विसस्मितो, अटवीए कीस न पळीयेति ?,
 जइ हेण याणियेण अयसेसायि दइए एवं सुमपि एवं पसंसतो एए साहुणो परिग्रयसि, जाहे न द्वाइ ताहे साहुणो
 भजिया-एए महानिरुग्गो अगीयरथो अछं एयस्स आणाए, जइ एयस्स निगहो न कीरइ ताहे असेइयि विणस्संति,
 गत ब्रह्म्यापर्यंकं, समप्रति भायायश्यकं वफ्थ्यं, तदपि द्विधा-आगमवो नोआगमतच्च, तत्र आगमतो भायायश्यक-
 मायश्यइशाता उपगुफ, 'उपयोगो मायनिक्षेप' इति वचनात्, नोआगमतो भायायश्यकं त्रिविधं, तद्यथा-छौकिंकं

कुप्रावचनिकं लोकोत्तरं च, तत्र यत्पूर्वाह्णे भारतव्याख्यानम् अपराह्णे रामायणव्याख्यानमेतद्व्यौक्तिकं, यत् पुनरेते चरक-
प्रभृतयः पाखण्डस्था निजनिजदेवतास्मरणजाप्रमुखमनुष्ठानं कुर्वन्ति तत् कुप्रावचनिकं भावावश्यकं, यत् पुनः श्रमणो
वा श्रमणी वा श्रावको वा श्राविका वा एकान्ते विशुद्धचित्त उभयकालं प्रतिक्रमणं करोति तद्व्यौक्तिकं नोआगमतो
भावावश्यकं, ज्ञानक्रियारूपोभयपरिणामात्मकत्वात्, मिश्रवचनश्चात्र नोशब्दः, अनेन लोकोत्तरेणेहाधिकारः, अस्य
चामृत्येकार्थिकानि-आवश्यकं अवश्यकरणीयं ध्रुवनिग्रहो विशुद्धिः अध्ययनपट्वर्गः न्यायः आराधनामार्ग इति, उक्तं
च—“आवस्सयं अवस्सकरणिज्जं ध्रुवनिग्रहो विसोही य । अज्जयणछक्कवगो नाओ आराहणामगो” ॥ १ ॥ (अनु-२*)
आवश्यकशब्दस्य व्युत्पत्तिप्रदर्शिका चेयं गाथा—“समणेण सावएण य अवस्स कायएयं हवइ जग्हा । अंतो अहो निसस्स य
तग्हा आवस्सयं नाम ॥ १ ॥ (अनु-३*)” श्रुतमपि चतुर्विधं-तद्यथा-नामश्रुतं स्थापनाश्रुतं द्रव्यश्रुतं भावश्रुतं च, तत्र नामस्था-
पने प्रतीते, द्रव्यश्रुतं द्विधा—आगमतो नोआगमतश्च, तत्र आगमतो ज्ञाता तत्र चानुपयुक्तः, नोआगमतस्त्रिविधं—
ज्ञशरीरभवन्यशरीरतद्रव्यतिरिक्तभेदात्, तत्र ज्ञशरीरभवन्यशरीरे पूर्ववत्, तद्रव्यतिरिक्तं पुस्तरूपत्रन्यस्तम्, अथवा श्रुत-
मिति सूत्रमप्युच्यते, तच्च सूत्रं तद्रव्यतिरिक्तं पश्या, तद्यथा-अण्डजं पोण्डजं कीटजं बालजं वल्बजं च, तत्र अण्डजं
चटकसूत्रं, पद्मेन्द्रियहंसगर्भसम्भवमित्यन्ये, पोण्डजं कर्पासप्रभवं, कीटजं पश्या, तद्यथा-पट्सूत्रं मलयं अंशुकं चीनांशुकं
कुमिरागं, अत्र वृद्धव्याख्या—किल यत्र विषये पट्सूत्रमुत्पद्यते तत्रारण्ये वननिकुञ्जस्थाने मांसचीडादिरूपस्यामिपस्य
पुञ्जाः क्रियन्ते, तेषां च पुञ्जानां पार्श्वतो निम्ना उन्नताश्च सान्तरा बहवः कीलका भूमौ निखन्यन्ते, तेषु च वनान्तरेषु

सङ्घरन्तः पतङ्गकीटाः समागत्य मांसाद्यामियोपभोगद्युग्धाः कीलकान्तरेष्वितस्ततः परिस्वमन्तो जालाः प्रमुञ्चन्ति, ताञ्च
कीलकेषु छन्नाः परिरुद्धन्ते, एतत्पट्टपद्ममभिधीयते, अनेनैव क्रमेण मलयविषयोत्पन्नं तदेव मलय, इत्यमेव चीनविषयव-
द्विरुत्पन्नमंशुकम्, इत्यमेव चीनविषयोत्पन्नं तदेव चीनांशुकमित्यभिधीयते, क्षेत्रविशेषाद्धि कीटविशेषः, कीटविशेषाच्च पट्टसू-
त्रादिव्यपदेशविशेष इति, एवं कश्चिद् विषये मनुष्यादिशोणितं गृहीत्वा केनापि योगेन गुणं भाजनसम्पुटे स्थाप्यते, तत्र च
प्रभूताः क्रमयः समुत्पद्यन्ते, ते च याताभिलाषिणो भाष्यनच्छिन्नैर्निर्गम्य तदासन्नं पर्यटन्तो यद्वाजालमभिमुञ्चन्ति सत्कृ-
मिरागे पट्टसूत्रमुच्यते, तद्य रक्पण्यकृमिसमुत्पत्त्यात् स्वपरिणामत एव रक्तं भवति, अग्नये स्वभिक्षति—यदा तत्र शोणिते
क्रमयः समुत्पन्ना भवन्ति तदा सत्कृमिकमेव तन्मछित्या किष्टितं परित्यज्य रसो गृह्यते, तत्र च कश्चिद्योगः प्रक्षिप्यते,
तेन पद्मग्यसे पट्टसूत्रं तत्कृमिरागमिति, तच्च धौताद्ययस्यास्यपि न मनानपि रागं मुञ्चति, घालनं पयविधं, तद्यथा—
और्जिकमौष्ट्रिकं मृगलोमिकं कौतयं किष्टितं च, तत्र कर्णामयं और्जिकम्, औष्ट्रोमनिष्यन्नमौष्ट्रिकं, मृगाकृतयो बृहस्पृच्छा
आटयिका जीवविशेषा मृगास्तोमनिष्यन्नं मृगलोमिकं, उदरोमनिष्यन्नं कौतयम्, कर्णोदीनां यदुच्चरितं किष्टितं तन्निष्यन्नं
सूत्रमपि किष्टितं, यद्वयलं सणप्रभृति, भावश्रुतं द्विधा—आगमतो नोभागमतश्च, तत्र आगमतो ज्ञाता उपयुक्तः, नोआ-
गमतो द्विविधं—लौकिकं लोकोत्तरं च, तत्र लौकिकं भारतरामायणादि, लोकोत्तरं द्वादशाङ्गं गणितिकम् । आयव्यकं
नोआगमतो भावश्रुतं, नोशब्द एकदेशवचनाः, तस्य चैसान्येकार्थिकानि—श्रुतं सूत्र ग्रन्थः सिद्धान्तः प्रत्यक्षमभाज्ञा
यचनं उपदेशः प्रज्ञापना आगमः, उक्तं च—“सुयसुसङ्गयसिद्धतपवयणे आणवयणवचयसे । पणवणजागमे या एगहा

पञ्जवा सुतो॥१॥”(अनु-४०वि.८९४)स्कन्धोऽपि नामादिभेदाच्चतुर्विधः, तत्र नामस्थापने गते, द्रव्याश्रुतोस्कन्धो द्विधा-आग-
मतो नोआगमतश्च, तत्र आगमतो ज्ञाताऽनुपयुक्तः, नोआगमतस्त्रिविधो-ज्ञशरीरभन्व्यशरीरतद्रव्यतिरिक्तभेदात्, तत्र ज्ञश-
रीरभन्व्यशरीरे प्रतीते, तद्रव्यतिरिक्तस्त्रिविधः, तद्यथा-सचित्तोऽचित्तो मिश्रश्च, तत्र सचित्तो द्विपदादिः अचित्तो द्विप्रदेशका-
दिर्मिश्रः सेनादेशादिः, भावस्कन्धो द्विधा-आगमतो नोआगमतश्च, तत्र आगमतो ज्ञाता उपयुक्तो, नोआगमतस्त्विदमा-
वश्यकं, नोशब्दो देशवचनः, सकलश्रुतस्कन्धापेक्षया आवश्यकश्रुतस्कन्धस्य एकदेशत्वात्, सामायिकादीनां श्रुतविशे-
षाणां स्कन्धः श्रुतस्कन्धः आवश्यकं च तत् श्रुतस्कन्धश्च आवश्यकश्रुतस्कन्धः। आह—कस्मादिदमावश्यकं पडध्ययना-
त्मकम्?, उच्यते, पडर्थोधिकारभावात्, ते चामो सामायिकादीनां यथाक्रममर्थोधिकाराः, “सावज्जजोगविरई १ उक्कित्तण
२ गुणवतो अ पडिवत्ती ३। खलियस्स निंदणा ४ वणत्तिगिच्छ ५ गुणधारणा ६ चेव ॥१॥” (अनु-६०वि.९०२) अस्या विनेयज-
नानुग्रहायाक्षरगमनिका-प्रथमे सामायिकलक्षणेऽध्ययने प्राणातिपातादिसर्वसावद्ययोगविरतिरर्थोधिकारः, ‘उक्कित्तण’ इति
द्वितीये चतुर्विंशतिस्तवाध्ययने प्रधानकर्मक्षयकारणत्वात् लब्धवोधविशुद्धिहेतुत्वात् पुनर्वोधफलत्वाच्च सर्वसावद्ययोगवि-
रत्युपदेशकत्वेनोपकारिणां तीर्थकृतां गुणोत्कीर्तनाधिकारः, ‘गुणवतो अ पडिवत्ती’ति गुणाः-मूलगुणोत्तरगुणरूपा
व्रतपिण्डविशुद्ध्यादयस्ते विद्यन्ते यस्यासौ गुणवान् तस्य प्रतिपत्तिः वन्दनकादिका कर्तव्येति तृतीये वन्दनाध्ययनेऽर्थोधि-
कारः, चशब्दात्पुष्टालम्बनेऽगुणवतोऽपि प्रतिपत्तिः कर्तव्येति द्रष्टव्यं, ‘खलियस्स निंदण’ति स्वलितस्य-मूलोत्तरगुणे
प्रमादाचीर्णस्य प्रत्यागतसंवेगस्य जन्तोर्विशुद्धाध्यवसायवतोऽकार्यमिति निन्दा प्रतिक्रमणेऽर्थोधिकारः, ‘वणत्तिगिच्छा’

इति कायोत्सर्गाध्ययने प्रणचिकित्सा अर्थोपिकारा, इदमुक्तं भवति—चारित्र्यपुरुषस्य योऽयमतिचारुरूपो भावप्रणस्तस्य दक्षयिचप्रायश्चित्तभेदेन कायोत्सर्गाध्ययने चिकित्सा प्रतिपादयिष्यते इति, 'गुणधारणा नेत्रे'ति प्रत्यास्थानाध्ययने गुणधारणा अर्थोपिकारः, इदमत्र इदमत्र—मूलगुणोत्तरगुणप्रतिपत्तिस्तस्याश्च निरतिचारस्तन्धारणं यथा भवति तथा प्रत्यास्थानाध्ययने प्ररूपणा करिष्यते, चक्षुष्यादन्ये चापान्तरालार्थोपिकारा विज्ञेयाः, एवकारोऽप्रधारणे इति गाथार्थः॥ एतेषां चार्थोपिकाराणां प्रत्यध्ययनमर्थोपिकारद्वार एवापत्तरः, केवलमिदं प्रसङ्गतं उक्ताः । तदेवमायदयकस्तुतस्कन्धानां न्यास उक्ताः, इदानीमध्ययनन्यासप्रस्तावः, तं चानुयोगद्वारक्रमायार्तं प्रत्यध्ययनभोगनिष्पन्ने नामनिष्पन्ने च छापयार्थे प्रत्ययामः, एव आयदयकस्य समुदायार्थः, साम्प्रतमयययार्थप्रदर्शनाय एकैकाध्ययनं वक्ष्यामः, तत्र प्रथममध्ययनं सामान्यविकं, प्रथमता यास्य समनायलक्षणवाद्यतुविस्तृतिस्तयादीनां च समेदस्यात्, अस्य च सामान्यिकाध्ययनस्य महापुरस्सेय यस्याति अनुयोगद्वाराणि भवन्ति, अनुयोगो नाम सूरस्य व्याख्यानं तस्य द्वाराणीय द्वाराणि—तत्प्रयेशानुसामि अनुयोगद्वाराणि, यथा हि अकृतद्वार नगरमनगरमेव भवति, कुतैकद्वारमपि हस्त्यश्वरथजनसङ्कुलत्वात् दुःखसंशारं कार्योतिपत्तये च जायते, कुतश्चतुर्मूलप्रतोटीद्वारं तु सप्रतिद्वार तुल्यनिर्गमप्रयेशां कार्यनित्तिपत्तये च, सामान्यिकपुरमव्यर्थोधिगमोपायद्वारान्यमसश्याचिगमं भवति, कुतैकानुयोगद्वारमपि कृच्छ्रेण प्राधीयसा च कालेनाधिगम्यते, विहितसप्रमेदोपकमादिद्वारचतुष्टयं तु सुखाधिगममस्थीयसा च कालेनाधिगम्यते, ततः फलवाननुयोगद्वारोपन्यासः, उक्तं च—“अनुभोगद्वारादं महापुरस्सेय उरस्य चसारि । अनुभोगोऽपि तदस्थो, दारादं मुदादं ॥ १ ॥ अकयद्वारमनगर,

कएगदारं पि दुक्खसंचारं । चउमूलदारं पुण सप्पडिदारं सुहाहिगमं ॥२॥ सामाइयपुरमेवं (महपुरमवि) अकयहारं तहेगदारं वा ।
दुरहिगमं चउदारं सप्पडिदारं सुहाहिगमं ॥३॥ (वि. ९०७-९) तानि चानुयोगद्वाराण्यमूनि-उपक्रमो निक्षेपः अनुगमो नयः, तत्र
शास्त्रमुपक्रम्यते-समीपमानीयते निक्षेपस्यानेनेति उपक्रमः, निक्षेपयोग्यतापादनमिति भावः, उपक्रमान्तर्गतभेदैर्हि विचारितं
निक्षिप्यते नान्यथेति, निक्षेपणं निक्षेपो-नामादिभेदैः शास्त्रस्य न्यसनं, अनुगमनमनुगम्यते वा शास्त्रमनेनेति अनुगमः-
सूत्रस्यानुकूलः परिच्छेदः, तथा नयनं नीयते वा अनेनेति नयः-वस्तुनो वाच्यस्य पर्यायाणां सम्भवतोऽधिगमः । ननूपक्रमा-
दिद्वाराणां किमित्येवं क्रमः १, उच्यते, इह नानुपक्रान्तं सत् निक्षिप्यतेऽसमीपीभूतत्वात्, गुरुपर्वक्रमलक्षणेन हि सम्ब-
न्धेन समीपमानीतं नामादिभेदैर्निक्षेपं शक्यं, नान्यथेति, न च नामादिभेदैरनिक्षिप्तं यथावदर्थतोऽनुगम्यते, न चार्थतो-
ऽननुगतं नयैर्विचारयितुं शक्यते, ततोऽयमेव क्रमः, उक्तं च-“दारकमोऽयमेव उ निक्खिप्पइ जेण नासमीवत्थं । अणुग-
म्मइ नानत्थं नाणुगमो नयमयविहूणो ॥१॥” (वि. ९१५) तत्र उपक्रमो द्विविधः-शास्त्रीय इतरश्च, तत्रेतरः पट्प्रकारः, तद्यथा-
नामोपक्रमः स्थापनोपक्रमो द्रव्योपक्रमः क्षेत्रोपक्रमः कालोपक्रमो भावोपक्रमश्च, तत्र नामस्थापने सुगमे, द्रव्योपक्रमो द्विधा-
आगमतो नोआगमतश्च, तत्र आगमतः उपक्रमपदार्थज्ञस्तत्र चानुपयुक्तः, नोआगमतस्त्रिधा-ज्ञशरीरद्रव्योपक्रमो भव्यशरी-
रद्रव्योपक्रमो ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तद्रव्योपक्रमश्च, तत्राद्यभेदद्वयं प्रतीतं, तद्द्रव्यतिरिक्तद्रव्योपक्रमस्त्रिविधस्तद्यथा-
सचित्तद्रव्योपक्रमोऽचित्तद्रव्योपक्रमः मिश्रद्रव्योपक्रमश्च, सचित्तद्रव्योपक्रमस्तु त्रिधा-द्विपदचतुष्पदापदोपाधिभेदात्, पुन-
रेकैको द्विधा-परिकर्मणि वस्तुनाशे च, तत्र परिकर्म नाम द्रव्यस्य गुणविशेषपरिणामकरणं, वस्त्वभावापादनं वस्तुनाशः, तत्र

परिकर्मणि द्विपदोपक्रमो यथा पुरुषस्य वर्णादिकरणमथवा कर्णस्कन्धवर्द्धनादि, अन्ये तु शास्त्रगन्धर्वतृत्यादिकलास-
म्यादनमपि ब्रव्योपक्रम व्याचक्षते, तदसाधु, शास्त्रादियरिज्ञानस्य विज्ञानविशेषात्मकत्वात् तदुपक्रमस्य भावोपक्रमत्वात्,
यदिया आत्मद्रव्यसंस्कारविवक्षया ब्रव्योपक्रमत्वेऽप्यविरोधा, एवं शुक्रधारिकादीनामपि शिक्षागुणविशेषकरणं भावनीय,
तथा चतुष्पदानां हस्त्यादीना शिक्षागुणविशेषकरण चतुष्पदोपक्रमः, अपदानां वृक्षादीना वृक्षायुर्वेदोपदेशादर्थव्यादि-
गुणापादनमपदोपक्रमः । ननु यस्त्वं कालान्तरभाव्युपक्रम्यते यथा सरोवर्द्धस्यादि तत्र परिकर्मणि ब्रव्योपक्रमता
शुक्रा, वर्णकरणं कलादिसम्पादनं च कालान्तरेऽपि विवक्षितहेतुजालमन्तरेण नोपपद्यते ततः कथं तस्य परिकर्मणि
ब्रव्योपक्रमता !, नैव दोषा, विवक्षितहेतुजालमन्तरेण नोपपद्यते इत्यस्यासिद्धत्वात्, यर्णो हि नामकर्मविपाकोदयस-
म्भवी कलाद्ययोऽपि च ज्ञानायरणकर्मसंख्योपशमभावितः, ततो विवक्षितहेतुजालमन्तरेणापि कालान्तरे स्वयमप्येते सम्भ-
यन्ति, विज्रमयिलासादीनां युवावस्थाया तथा दर्शनात्, ततः स्वयं कालान्तरभावितानामेतेषां अर्थाक् विवक्षितहेतुजालेन
सम्पादनं उपपद्यते परिकर्मण्युपक्रमणमिति, वस्तुविनाशे तु पुरुषादीनामुपक्रमणे खङ्गादिभिर्यिनाशः । आह-परिकर्म-
वस्तुविनाशयोरभेद एव, उभयत्रापि पूर्वरूपपरित्यागेनोत्तरावस्थापचेरविशिष्टत्वात्, तदसम्बन्धः, परिकर्मोपक्रमजनितोत्तर-
रूपापचौ हि प्राणिनामविशेषेण प्रत्यभिज्ञानाद्युपजायते, वस्तुनाशोपक्रमसम्पादिते सूतरधर्मे वस्तुन्यदर्शनमिति महान्
विशेषः, अथवा एकत्र नाश एव विवक्षितो नोत्तरावस्थेत्यदोषः, अविचद्रव्योपक्रमः परिकर्मणि यथा पद्मरागमणे
क्षारमृत्पटाकादिना वैमल्यापादनं, वस्तुविनाशे विनाशः, मिश्रद्रव्योपक्रमः परिकर्मणि कटकादिधिभूषितपुरुषादिद्र-

व्यस्य शिक्षापादनं, वस्तुविनाशे खड्गादिभिर्विनाशः । कारकयोजना स्वधिया भावनीया, तद्यथा—द्रव्यस्य द्रव्याणां द्रव्येण द्रव्यैर्वा द्रव्ये द्रव्येषु वा उपक्रमो द्रव्योपक्रमः, तत्र द्रव्यस्योपक्रमो यथा एकस्य पुरुषस्य शिक्षाकरणं, द्रव्याणामुपक्रमो यथा तेषामेव बहूनां, द्रव्येणोपक्रमो यथा फलकेन समुद्रतरणं, द्रव्यैरुपक्रमो बहुभिः यथा फलकैर्नानि निष्पाद्य समुद्रोलङ्घनं, द्रव्ये उपक्रमो यथा कस्याप्येकस्मिन् फलके उपविष्टस्य शिक्षाकरणं, द्रव्येषूपक्रमो बहूपपविष्टस्य, तथा क्षेत्रस्योपक्रमः क्षेत्रोपक्रमः, सोऽपि द्विधा—परिकर्मणि वस्तुविनाशे च, ननु क्षेत्रमाकाशं 'खेतं खलु आगास' मिति वचनात्, तच्चाभूर्तं नित्यं च, ततः कथं तस्य परिकर्मविनाशोपपत्तिः ? उच्यते, इह तद्रव्यवस्थितद्रव्यपरिकर्मविनाशो भवतः उपचारेण खलु क्षेत्रस्यापि परिकर्मविनाशो व्यपदिश्यते, भवति च तात्स्थ्यात्तद्रव्यपदेशो, यथा—मद्याः क्रोशन्ति, ततो न कश्चिदोपः, तत्र परिकर्मणि क्षेत्रोपक्रमो नावा समुद्रस्योलङ्घनं हलकुलिकादिभिर्वा इक्ष्वादिक्षेत्रस्य परिकर्मणा, वस्तुविनाशे क्षेत्रोपक्रमो गजबन्धनादिभिः क्षेत्रस्य विरूपीकरणं, तथा कालो नाम वर्तनादिरूपत्वात् द्रव्यपर्यायः, ततो द्रव्यस्य परिकर्मणि वस्तुविनाशे वा कालस्यापि तावुपचर्यते, इति कालोपक्रमः, उक्तं च—“जं वत्तणाइरुवो कालो दयाण चेव पज्जाओ । ता तक्करणाविणासे कीरइ कालोचयारोत्थ (उ) ॥१॥” (वि. ९.२६) अथ ये वर्तनादिरूपमेव कालमिच्छन्ति तन्मतेन कालोपक्रम एवरूपो भवतात्, यस्तु लोकप्रसिद्धो घटिकामुहूर्तप्रहरादिरूपस्तस्य कथं परिकर्मरूपो विनाशरूपश्च उपक्रमः ? उच्यते, इह यत् शङ्खादिच्छायया नादिकया वा यथार्थं प्रहरादिपरिज्ञानं स परिकर्मणि कालोपक्रमः, यस्तु ग्रहनक्षत्रादिचारविशेषैर्विरूपीभवनं स वस्तुविनाशे कालोपक्रमः, आह च—“छायाए नालियाए व परिकम्मं से जहत्थविण्णाणं । रिक्खा-

ईश्वरेहि व तस्स विज्झासो वियज्झासो ॥ १ ॥" (वि. १.२७) भावोपक्रमो द्विधा-आगमतो नोआगमतश्च, तत्र आगमतो
 ज्ञाता उपयुक्तः, नोआगमतो द्विधा-प्रशस्तोऽप्रशस्तश्च, भावोपक्रमो हि नाम परहृदयाकृतस्य यथावत्परिज्ञान, तच्च प्रशस्ता-
 प्रशस्तविषयतया द्विभेदमिति द्विधा भावोपक्रमः-प्रशस्तोऽप्रशस्तश्च, तत्राप्यस्तो ब्राह्मणीगणिकामात्यादीना, अत्रोदा-
 हरणानि, एता मरुगिणी, सा चित्तेइ-किं धूयाओ सुधियाओ होज्जसि !, ताहे जेहिंया धूया सिक्खयिया-जह तुमं यरेया
 सह कीलंती अयसरं लहेऊण वरं मस्यए पण्हियाए जाहण्विज्जासि, तीए तथा कयं, सो तुहो पायं मदितुमारद्धो, न हु
 दुक्खाविया तुमंति, ततो पभाए तीए मायाए कहियं, ताए मण्णइ-जं करेहि तं करेहि, न एस तुभं अयरग्गइ' इति, पीया
 सिक्खयिया, तीएयि तथा कयं, सो मंसिप्पा उपसंतो, मायाए कहियं, सा मण्णइ-तुमयि पीसत्था चिद्धइ, नयरं झंसण-
 तो एससि, एया सिक्खयिया, तीएयि पापण मस्यए आहतो, सो रुहो, तेण दद पिट्ठिता, धासिया य, तं अकुलपुत्ती जा
 एयं करेसि, तीए मायाए कहियं, पच्छा कहयि अणुगमिओ, अग्गं एस कुलपम्मोसि, धूया य भणिया-अहा देवयस्स
 तथा पट्टिज्जासि, न अज्झा इति । गणियादिदुत्तो-एगंमि नयरे चत्तसट्ठिकलाकुसला गणिया, तीए परमावोयकमणनिमित्तं
 रत्तपरंमि सपाओ पणिईओ नियनियपाचार करेमाणीओ आलिहावियाओ, तस्य य जो जो एइ वज्जइमाइ सो सो जियं
 नियं सिणं पसरेश, नायभावो य सुअणुयत्तो हवइ, अणुयसिओ य सवयार गाहितो वहुयं वहुयं दयजायं धियराइ, एसवि
 अपसरथो भावोवफमो ! इयाजिममच्चदिदुत्तो-एयसि नयरे कोइ राया अस्सवाहणियाए अमच्चेण सह निगतो, तस्य य
 से अस्सेण वचंतेण कंमिवि एएसे काइया वोसिरिया, खेखर वद्ध, त पुढधीए थिरस्सणतो तव्हडियं चेध रण्णा पडिनियस-

माणेण सुइरं निज्झाइयं, चित्तिं च रण्णा-इह तलागं सोहणं हवइत्ति, न उण बुत्तं, अमच्चेण य इंगियागारकुसलेण रायाणमणापुच्छिय महासरवरं खणावियं, से पालिए आरामा पचुरा कया, तेणं कालेणं तेणं समएणं रत्ता पुणरवि अस्सवाहणियाए गच्छंतेणं दिढं, भणियं चऽणेण-केणेयं खणावियं ! तुब्भेहिं चेव, राइणा भणियं-कहं !, अमच्चेण भणियं-अवल्लोयणाए कहिए परितुहेण रण्णा पसाओ कतो, एसोऽवि अपसत्थो भावोवक्कमो, उक्कोऽप्रशस्तो भावोपक्रमः । इदानीं प्रशस्त उच्यते-तत्र श्रुतादिनिमित्तमाचार्यभावोपक्रमः प्रशस्तः, आह-ननु व्याख्या-ज्ञप्रतिपादनाधिकारे गुरुभावोपक्रमाभिधानमनर्थकं, तदसम्यक्, तस्यापि व्याख्याङ्गत्वात्, गुर्वधीना हि शास्त्रारम्भास्ततः अवश्यं कर्त्तव्यो गुरुभावोपक्रमः, उक्तं च-“गुर्वायत्ता यस्माच्छास्त्रारम्भा भवन्ति सर्वेऽपि । तस्माद् गुर्वाराधनपरेण हितकाङ्क्षिणा भाव्यम् ॥ १ ॥ (प्रश. ६९) तथा भाव्यकारेणाप्यभापि-“गुरुचित्तायत्ताइं वक्खाणंगाइं जेण सबाइं । तो जेण सुप्पसन्नं होइ तयं तं तहा कज्जं ॥ १॥ जो जेण पगारेणं तूसइ करणविणयाणुवित्तीहिं । आराहणाए मगो सोच्चिय अवाहतो तस्स ॥ २ ॥ आगारिंणियकुसलं जइ सेयं वायसं वए पुज्जा । तहविय सिं नवि कूडे विरहंमि य कारणं पुच्छे ॥ ३ ॥ निवपुच्छिएणगुरुणा भणितो गंगा कतोमुही वहइ ! । संपाइयवं सीसो जह तह सवत्थ कायवं ॥ ४ ॥ (वि. ९३१-४) एताश्चतस्रोऽपि भाव्यगाथाः सुगमाः, नवरं चरमगाथाया भावार्थः कथानकादवसेयः, तच्चेदम्-कन्यकुञ्जे पुरे केनचिद्राज्ञा सूरिणा सह गोष्ठीप्रबन्धे प्रोक्तं-राजपुत्रा विनीताः, सूरिणाऽभिहितं-साधवः, ततो चित्रादे सूरिणा प्रोक्तं-युष्मदीयः सर्वो-ल्लृष्टगुणो विनेयो राजपुत्रः परीक्ष्यतामस्मदीयस्त्वविनीतो भवतां यः प्रतिभासते स एव साधुरिति, ततोऽभ्युपगतं राज्ञा,

समादिष्ट विनीततया प्रसिद्धो राजपुत्रः-कुतोमुत्ती गङ्गा वहतीति शोधय, तेनोफम्-किमिह सोधनीयं !, बालानामपि
प्रतीतमेतत्-पूर्वाभिमुत्ती गङ्गा प्रवहतीति, राज्ञा घोचे-किमिति त्वमत्रैव चित्तवहायाद् करोषि !, गत्या निरीक्षस्व सायत्,
ततो मनस्यसुर्यां यद्वत् बहिः संवृतिं कृत्वा महता कष्टेन तस्य प्रदेशाधिर्गता, सिंहद्वारे च गच्छन् केनापि मित्रेण
पृच्छे-भद्र ! क्व गतव्य !, तेनासुरया प्रोफम्-अरण्ये रोझाना लयणदानार्थं, ततो मित्रेणोफम्-कोऽयं व्यतिकरो !,
राजपुत्रेण सर्वमपि राजादिष्टं निवेदितं, मित्रेणोफं-यदि राज्ञो प्रदः सल्लाः तर्हि तयापि संलग्नः !, गत्या निवेदय-
निरीक्षिता मया गङ्गा, पूर्वाभिमुत्ती वहति, तथेयानुष्ठित राजपुत्रेण, प्रच्छन्नदेरिकेण च निवेदितं राज्ञस्तथेष्टित, ततो पिब-
क्षेण राज्ञा प्रोफम्-मह्यं, साधुरपि परीक्ष्यता, ततो यः कश्चिद्विनीतो राज्ञा लक्षितस्त्वष्टिपये राज्ञा परीक्षार्थं प्रतिपा-
दितेन गुरुणाऽभिहितः स शिष्यो-गत्या निरीक्षस्व केन मुखेन गङ्गा वहतीति, तत्र पूर्वाभिमुत्ती गङ्गा वहतीति गुरु-
योऽपि विद्वन्नि, परमत्र केनापि कारणेन भवितव्यमिति चेतसि निश्चित्य तेन प्रोफम्-इष्टान्म्यादेशमिति, एतच्चाभि-
प्राय निर्गतः प्राप्तो गङ्गा निरीक्षिता सा स्वयं तदनन्तरं पृष्टा परेभ्यः तदनु शुक्लतुणादियहनेनान्वयव्यतिरेकान्म्या
निश्चिता, ततो निवेदितमागत्य गुरुभ्यः-इत्यमित्यं च मया निश्चित-पूर्वाभिमुत्ती गङ्गा वहतीति, प्रच्छन्नदेरिकेणाप्यस्य
सर्वं निवेदित, ततोऽभ्युपगतं सहर्षेण राज्ञा गुरुवचनमिति । ननु यद्येयं गुरुभायोपक्रम एवाभिधातव्यो न शेषा निष्प्रयो-
जनत्वात्, तदयुक्तं, गुरुचित्तप्रसादनार्थं तेषामुपयोगित्वात्, तथाहि-देशकालापेक्ष्य परिकर्मनाशौ प्रव्याणामुदको-
दनादीन्नामाहारादिकायेषु कुर्यन् हरति विनेयो गुरुणां चेतः, अथयोपक्रमसामान्यात् प्रकृते निरुपयोगा अप्यन्यत्रोपयो-

क्षयन्ते इत्युपन्यस्तास्ततो न कश्चिद्दोष इत्यलं प्रसङ्गेन, उक्त इतर उपक्रमः । सम्प्रति शास्त्रीय उच्यते, स षोढा, तद्यथा-
 आनुपूर्वी १ नाम २ प्रमाणं ३ वक्तव्यता ४ अर्थोधिकारः ५ समवतारः ६, तत्रानुपूर्वी दशधा, तद्यथा-नामानुपूर्वी
 स्थापनानुपूर्वी २ द्रव्यानुपूर्वी ३ क्षेत्रानुपूर्वी ४ कालानुपूर्वी ५ गणनानुपूर्वी ६ उत्कीर्तनानुपूर्वी ७ संस्थानानुपूर्वी ८
 सामाचार्यानुपूर्वी ९ भावानुपूर्वी १०, उक्तं च-“नामं ठवणादविष्ट, खेत्ते काले य गणन अणुपूर्वी । उक्क्षित्तण संठाणे
 सामाथारी य भावे य ॥ १ ॥” एतासु दशस्वानुपूर्वीषु यथासम्भवमवतारणीयमिदं सामायिकाध्ययनं, तत्रोत्कीर्त्त-
 नानुपूर्व्यां गणनानुपूर्व्यां चाञ्जसा समवतरति, उत्कीर्त्तनं नाम संशब्दनं यथा सामायिकं चतुर्विंशतिस्तव इत्यादि, गणनं-
 परिसंख्यानं, एकं द्वे त्रीणि चत्वारि, सा च गणनानुपूर्वी त्रिप्रकारा, तद्यथा-पूर्वानुपूर्वी पश्चानुपूर्वी अनानुपूर्वी च,
 तत्र सामायिकं पूर्वानुपूर्व्यां प्रथमं, पश्चानुपूर्व्यां पष्ठमं, अनानुपूर्व्यां त्वनियतं-क्वचित्प्रथमं क्वचिद् द्वितीयमित्यादि,
 तत्रानानुपूर्वीणामयं करणोपायः,-एगादेगुत्तरगा छगच्छगया परोपरऽवन्तथा । पुरिमंतिमदुगहीणा परिमाणमणानुपूर्वीणं
 ॥ १ ॥ (वि. ९४२) अस्या गाथाया अक्षरगमनिका-एकाद्या एकोत्तरकाः अद्वा व्यवस्थाप्यन्ते, एकोत्तरका इति एकैक उत्तरो-
 वर्द्धमानो येषु ते एकोत्तरकाः ते च षडध्ययनप्रस्तावात् षड्गच्छगताः समवसेयाः, तत्र षणां गच्छः-समुदायः षड्गच्छः
 तं गताः-तत्प्रतिवद्धाः ते च परस्पराभ्यस्ताः-परस्परगुणिताः प्रथमान्तिमभङ्गद्वयरहिताः सर्वसंस्कारूपमनानुपूर्वीणां परिमाणं
 भवति, तथाहि-एकोत्तरकाः षडङ्काः स्थाप्यन्ते, १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ते च परस्परं गुण्यन्ते,
 तद्यथा-एककेन द्विको गुण्यते, जातौ द्वौ, एकेन गुणितं तदेव भवतीति वचनात्, द्वाभ्यां त्रिको गुण्यते जाताः षट्

वैश्वत्वारो गुण्यन्ते जाताः चतुर्विंशतिः तया पञ्च गुण्यन्ते चातं विंशं शतं, तेन षट् गुण्यन्ते, 'जातानि विंशानि सप्त
 भङ्गकशतानि ७२०, इह च प्रथमभङ्गः पूर्वोत्पूर्वीरूपः चरमभङ्गस्तु पञ्चानुपूर्वीरूपस्तदपनयनेऽष्टादशोत्तराणि सप्त शतानि
 सर्वसङ्ख्या अनानुपूर्वीभङ्गकानामानयनोपायभूता करणगाथा—“पुष्पाणुषुषि हेहा सम-
 यामेपण कुण जहाजेहं । चरिमस्तुह पुरमो नसेज्ज पुषकमो सेसे ॥१॥” (वि. ९४३) अस्या अपीयमक्षरगमनिका—इह विषक्षि-
 तपदाना क्रमेण स्थापना पूर्वोत्पूर्वी, तस्या अधस्ताद् द्वितीयादिभङ्गान् जिज्ञासुः कुरु—स्यापय एकादिपदानीति शेषः,
 कथमित्याह—‘ज्येष्ठस्यान्तिक्रमेण यथाज्येष्ठं, यो यस्यादौ स तस्य ज्येष्ठः, यथा एकको द्विकस्य ज्येष्ठः, त्रिकस्यानुज्येष्ठः,
 चतुष्कादीनां तु ज्येष्ठानुज्येष्ठः’, एव त्रिकस्य द्विको ज्येष्ठः, स एव द्विकस्तुष्कस्यानुज्येष्ठः यद्यकादीनां ज्येष्ठानुज्येष्ठः, एवं
 सप्तपरितनाङ्कस्याधस्तात् ज्येष्ठो निधिप्यते तस्मिन्नलभ्यमानेऽनुज्येष्ठस्तस्मिन्पञ्चम्यमाने ज्येष्ठानुज्येष्ठ इति यथाज्येष्ठं
 निक्षेपं कुरु, किमनियमेन, १ नेत्याह—‘समयाभेदेन’ समयः—सकेतः प्रस्तुतभङ्गरचना व्यवस्था तस्य अभेदः—अनसिक्रमः तेन
 समयाभेदेन निक्षेपं कुरु, समयस्य च भेदस्तदा भवति यदा तस्मिन्नेव भङ्गके निधिष्ठाङ्कसदृशोऽपरोऽप्यङ्कः समापतति,
 तत एवम्भूतं समयभेदं वर्जयन्नेव ज्येष्ठाधङ्कनिक्षेपं कुरु, उक्तं च—“जहियम्मि च निक्खिसे, पुणरपि सो मेव अकविज्जासो ।
 सो होद समयभेदो वर्जयेधो पयसेणं ॥१॥” (अनु चू) निधिसस्य चाङ्कस्य पुरस्तात्—अप्रत—उपरितनाङ्कैः तुल्य—सदृशं यथा
 भवति एव न्यसेत्, उपरितनाङ्कसदृशानेवाङ्कान् पुरतः स्थापयेदित्यर्थः, ‘पुषकमो सेसे’ इति यथासङ्ग निधिष्ठाङ्कस्य
 यथासम्भवं पृष्ठतः शेषे—उद्धरितशेषाङ्कानाम् पृष्ठतस्त्वानेयोद्धरितशेषान् पूर्वक्रमेण स्थापयेत्, यः सङ्ख्या लघुः स प्रथमं

स्थाप्यते यस्तु सङ्ख्यया महान् स पश्चात् एष पूर्वक्रमः, पूर्वानुपूर्वोलक्षणे प्रथमभङ्गके इत्यमेव क्रमस्य दृष्टत्वादिति करण-
माथार्थः, भावार्थस्तु दिङ्मात्रप्रदर्शनाय सुखाधिगमाय ज्ञानदर्शनचारित्ररूपाणि त्रीणि पदान्याश्रित्योपदर्शयते—तत्र एकद्वि-
त्रिलक्षणस्य पदत्रयस्याभ्यासे सामान्येन सर्वसङ्ख्यया पङ्क्तिभङ्गाः, ते चैवमधिकृतेन करणेनानीयन्ते, तत्रापि पूर्वानुपूर्वोलक्षणः
प्रथमो भङ्गकः १।२।३। अस्याश्च पूर्वानुपूर्व्या अधस्ताद् भङ्गकरचनायां क्रियमाणायामेककस्य तावत् ज्येष्ठ एव
नास्ति, द्विकस्य तु विद्यते एककः स तदधस्तान्निक्षिप्यते, तस्य चाग्रतः 'उवरिमनुलं पुरतो नसेज्ज' इति वचनात् त्रिको
न्यस्यते, पृष्ठत उद्धरितशेषो द्विको दीयते, ततोऽयं द्वितीयो भङ्गकः सम्पन्नः २।१।३। अत्र द्विकस्य विद्यते ज्येष्ठः
परं नासौ तदधस्तान्निक्षिप्यते, अग्रतः सहशाङ्कपातेन समयभेदप्रसङ्गात्, एककस्य तु ज्येष्ठ एव नास्ति, त्रिकस्य तु
विद्यते ज्येष्ठो द्विकः स तदधस्तान्निक्षिप्यते, अत्र चाग्रभागस्य तावदसम्भव एव, पृष्ठतस्तु स्थापितशेषौ एककत्रिकौ
क्रमेण स्थाप्येते, 'पुष्पक्रमो सेसे' इति वचनात्, ततोऽयं तृतीयो भङ्गकः सञ्जातः १।३।२। अत्राप्येकस्य ज्येष्ठ
एव न विद्यते, त्रिकस्य तु ज्येष्ठोऽस्ति द्विको न चासौ तदधस्तान्न्यस्यते, अग्रे सहशाङ्कपातेन समयभेदापत्तेः, ततोऽस्यै-
वानुज्येष्ठ एककः स्थाप्यते, अग्रतस्तु द्विको दीयते, 'उवरिमनुलं पुरतो नसेज्ज' इति वचनात्, पृष्ठतस्तु स्थापितशेषस्त्रिको
व्यवस्थाप्यते इति चतुर्थो भङ्गकः ३।१।२। अथत्त्रिकस्य विद्यते द्विको ज्येष्ठः एककश्चानुज्येष्ठः परं तौ न तदधस्ता-
न्निक्षिप्येते, पुरतः सहशाङ्कपातेन समयभेदप्रसङ्गात्, एककस्य तु ज्येष्ठ एव नास्ति, द्विकस्य तु अस्यैकको ज्येष्ठः स
तदधस्तान्न्यस्यते, तस्य पृष्ठतस्तु स्थापितशेषौ द्विकत्रिकौ क्रमशः स्थाप्येते इति पञ्चमो भङ्गकः २।३।१ अत्र द्विकस्या-

रत्येकको ज्येष्ठः किन्त्यसौ न तदधस्तान्निधिष्यते, पुरतः सहस्राङ्गन्यासापस्या समयभेदप्रसक्तो, त्रिकस्य तु द्विको ज्येष्ठः,
 स तदधस्तान्निधिष्यते, अग्रतस्त्येकको दीयते, 'वधिर्यमुह पुरतो नसेज्ज' इति वचनात्, पृष्ठतरु स्थापितशेषस्त्रिकः
 स्थाप्यते, एष पष्ठो भङ्गः ३ । २ । १ पण्णामपि च भद्रानामियं समुदायस्थापना ॥ अत्राप्यभङ्गस्य पूर्वानुपूर्वीत्याद्यर-
 मस्य च पश्चानुपूर्वीत्वान्मध्यमा एव चत्वारो भङ्गाः अनानुपूर्वीत्वेन मन्तव्याः, एष चतु पत्रपदसंसाद्यादिपदाना-
 मपि भङ्गकाः समानेतव्याः । इदानीं नाम वक्तव्यं-प्रतिपत्तु नमनासाम, तद्यैकादिदशागं यथाऽनुयोगद्वारेषु तथा
 वक्तव्यं, तत्र सामायिकस्य पण्णाम्यथतारः, तत्र च पद भाषा भौदविकादयो निरुध्यन्ते, तत्र सर्वस्यापि श्रुतस्य
 क्षापोपचामिकस्यात् क्षापोपचामिके भावेऽवतारः । तथा प्रमाणं द्रव्यादि, प्रमीयतेऽनेनेति प्रमाणमिति व्युत्पत्तेः, तत्र
 प्रमाणं प्रमेयभेदाच्चतूर्य, तद्यथा-द्रव्यप्रमाणं कालप्रमाणं भाषप्रमाणं च, तत्र सामायिकं भाषात्मकस्यात् भाष-
 प्रमाणविषयं, तच्च भाषप्रमाणं गुणनयसंज्ञाभेदात् त्रिप्रकारं, तद्यथा-गुणप्रमाणं नयप्रमाणं संज्ञाप्रमाणं वेति, तत्रेदं
 जीयगुणरूपस्यात् गुणप्रमाणेऽन्तर्भवतीति, गुणप्रमाणमपि द्विधा-जीयगुणप्रमाणमजीयगुणप्रमाणं च, तत्र जीवावयुयग-
 भूतत्वात् सामायिकस्य जीयगुणप्रमाणे समयतारः, जीयगुणप्रमाणमपि त्रिधा, तद्यथा-ज्ञानगुणप्रमाणं दर्शनगुणप्रमाणं
 चारित्रगुणप्रमाणं च, तत्र योधात्मकत्वात् सामायिकस्य ज्ञानगुणप्रमाणे समयतारः, ज्ञानगुणप्रमाणमपि चतुर्धा,
 तद्यथा-प्रत्यक्षमनुमानमुपमानमागमश्च, तत्र सामायिकस्य प्रायः परोपदर्शसंबन्धपेक्षत्यादागमप्रमाणे समयतारः,
 आगमोऽपि द्विधा लौकिकलोकोत्तरभेदात्, तत्रेदं सामायिकं सर्वज्ञप्रणीतस्याल्लोकोत्तरे समयतरति, ननु लोको-

त्तरोऽप्यागमः सूत्रार्थोभयरूपत्वात् त्रिविध एव तत्रेदं कान्तर्भवति ? उच्यते, सामायिकस्य सूत्रार्थोभयरूपत्वा-
त्रिविधेऽपि लोकोत्तरागमे, उक्तं च-“जीवानक्षतणतो जीवगुण बोहभावतो नाणे । लोगुत्तरसुत्तथोभयागमे तस्स
भावाओ ॥१॥”(वि.९४७)ननु लोकोत्तर आगमस्त्रिधा, तद्यथा-आत्मागमः अनन्तरागमः परम्परागमश्च, ततः केदं समवत-
रति ? उच्यते, इदं सूत्रतो गौतमादीनामात्मागमः तच्छिष्याणां जम्बूस्वामिप्रभृतीनामनन्तरागमः, प्रशिष्याणां तु
प्रभवप्रमुखाणां परम्परागमः, तथा अर्थतोऽर्हतामात्मागमः गणधराणामनन्तरागमः तच्छिष्याणां परम्परागमः एवं सूत्र-
तोऽर्थतश्च त्रिविधे प्रमाणेऽन्तर्भवति, उक्तं च-“सुत्ताड गणहराणं तस्सिसाणं तहा पस्सिसाणं । एवं अत्ताणंतरपरम्परा-
गमपमाणंमि ॥१॥” “अत्थेण उ तित्थंकरगणहरस्सिसाणमेवमेवेदं ॥(वि.९४८॥)” नयप्रमाणे तु मूढनयं कालिकश्रुतमिति
नयस्य नाधुनाऽवतारः, पूर्वं त्वनुयोगानामपृथग्भावे स आसीत्, यदिवा पुरुषं कश्चनापि समासाद्य नयप्रमाणतत्त्ववित्
यथाशक्ति नयेऽपि समवतारं कुर्यात्, आह च-“आसि पुरा सो नियतो अणुओगाणमपुहुत्तभावंमि । संपइ नत्थि पुहुत्ते
होज्जवि पुरिसं समासज्ज ॥१॥” (वि.९५०) सम्प्रति सत्त्वाप्रमाणं चिन्त्यते, तत्र सत्त्वा नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालौपम्यपरिमा-
णभावभेदादष्टप्रकारा यथाऽनुयोगद्वारेषु तथा वक्तव्या, तत्रोत्कालिकश्रुतपरिमाणसत्त्वायां समवतारः, तत्र सूत्रतः सामा-
यिकं परिमितप्रमाणं अर्थतोऽनन्तपर्यायत्वादपरिमितप्रमाणं । सम्प्रति वक्तव्यता, सा त्रिविधा, तद्यथा-स्वसमयवक्तव्यता
परसमयवक्तव्यता उभयसमयवक्तव्यता चेति, तत्र समयः-सिद्धान्तः वक्तव्यता-पदार्थविचारः, तत्र स्वसमयवक्तव्य-
तायामस्य सामायिकाध्ययनस्य समवतारः, स्वसमयस्यैव अत्र प्रतिपाद्यमानत्वाद्, एवं सर्वान्यप्यध्ययनानि स्वसमयवक्त-

न्यतायां समयतारणीयानि, परसमयप्रतिपादकानां समयसमयप्रतिपादकानामपि सम्यग्रहटेः स्वसमयत्वात्, हेयोपादे-
यार्थानां सम्यक् हेयोपादेयतया परिज्ञानात्, आह च-परसमजो वभयं वा सम्प्रदिष्टिस्स ससमजो जेण । तो सप-
ग्गयणाइ ससमययसवनिययाइ ॥१॥(वि. ९५३)" इदानीमर्थोपिकारः, स चाध्ययनसमुदायार्थः, स च स्वसमयवक्तव्यतैक-
देशः, स च सावधयोगविरतिरूपः । इदानीं समयतारः, स च लाघवार्थं प्रतिद्वार समयतारणाद्वारेण प्रदर्शितं पय, उक्तं सप-
प्रम । इदानीं निक्षेपः, स च त्रिविधस्तद्यथा-ओघनिष्पन्नो नामनिष्पन्नः सुवाक्यफनिष्पन्नश्च, तत्रोघो नाम सामान्य
शास्त्राभिधानं, तद्येह चतुर्विधम्-अध्ययनं १ मक्षीणं २ मायाः ३ क्षपणा ४ च, उक्तं च-"ओहो ज्ञं सामन्नं, सुवाभिहाण
चउपिहं तं च । अज्झयणं अग्गहीण आओ इत्थणा य पत्तेयं ॥१॥"(वि. ९५८) पुनरेकैकं नामादिभेदाद्यतुषिंध, तद्यथा-नामा-
व्ययनं स्थापनाप्यपनं द्रव्याध्ययनं भावाध्ययनं च, तथा नामाक्षीणं स्थापनाक्षीणं द्रव्याक्षीणं भावाक्षीणं, तथा
नामायः स्थापनायो द्रव्यायो भावायः, नामक्षपणा द्रव्यक्षपणा भावक्षपणा च, एतानि च यथा-
ऽनुयोगद्वारेण तथा प्ररूप्येवं सामाधिकमध्ययनं भावाध्ययने भावाक्षीणे भावाये भावक्षपणाया चायोगं, तत्र यस्माद-
नेन शुभमग्यात्म जन्यतेऽयवाऽध्यात्ममानीयते, अधिकं वा अयनं बोधस्व सयमस्व मोक्षस्व वा इदमित्यध्ययनमाद्य-
न्युत्पत्तिपक्षद्वये श्रुतेरुदादित्यादिदृश्यनिष्पत्तिः, तथा शिष्येभ्योऽजवरतं दीयमानमप्यन्युच्छित्तिनयापेक्षया न क्षयमुपयात्य-
लोक्यदित्यक्षीणं, ज्ञानदर्शनचारित्राणां प्राप्तिहेतुत्वादाया, पापकर्मक्षपणहेतुत्वात् क्षपणा, उक्तं च-"जेण सुहज्झमज्जणं-
अज्झप्पाणयणमहिमयणं वा । योहस्स सबमस्स व जं तमज्झयणं ॥१॥ अज्झीणं विजंतं अबोच्छित्तिनयतो

अलोपोऽह । आयो नाणार्द्धं झवणा पावाण खवणंति ॥ २ ॥” (वि. ९६०-१) नामनिष्पन्ने निक्षेपे सामायिकमिति विशेषनाम, तच्च नामादिभेदाच्चतुर्विधमिदं च निरुक्तिद्वारे सूत्रस्पर्शकनिर्युक्तौ च प्रपञ्चेन वक्ष्यामः, आह-यदि तदिह नाम अव-सरप्राप्तं तर्हि किमिति निरुक्त्यादावस्य स्वरूपप्रतिपादनं ? तत्र चेत् स्वरूपाभिधानमस्य तर्हि कस्मादत्रोपन्यासः ?, उच्यते, इह निक्षेपद्वारे निक्षेपमात्रस्यैवावसरः, निरुक्तौ तु तदन्वाख्यानस्येत्यदोषः, नन्वेवमपि निरुक्तिद्वार एव यदि सामायिकव्याख्यानं ततः किं सूत्रे पुनरभिधीयते ?, तदसम्भक्, वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात्, सूत्रे हि सूत्रालापकव्याख्यानं, न तु नाम्नः, निरुक्तौ तु निक्षेपद्वारन्यस्तं सामायिकमित्यध्ययनाभिधानं निरूप्यते, इत्यलं प्रसङ्गं, उक्तौ नामनिष्पन्नो निक्षेपः । सम्प्रति सूत्रालापकनिष्पन्ननिक्षेपस्यावसरः, स च प्राप्तावसरोऽपि न निक्षिप्यते, कस्मादिति चेत्, उच्यते, सूत्राभावाद्, असति हि सूत्रे कस्यालापकस्य निक्षेपः ?, ततोऽस्तीतः तृतीयमनुयोगद्वारमनुगमाख्यं तत्रैव निक्षेपस्यामः, आह-यदि प्राप्तावसरोऽप्यसाविह न निक्षिप्यते ततः किमित्युपन्यस्यते ?, उच्यते, निक्षेपसामान्यात्, आह च-“इह जइ पत्तोऽवि तओ न नरसए कीस भणए इहइं ? । दाइज्जइ सो निक्खेवमित्तसामणतो नवरं ॥ १ ॥” (वि. ९७०) इदानीम-नुगमावसरः, स च द्विधा-निर्युक्त्यनुगमः सूत्रानुगमश्च, निर्युक्त्यनुगमस्त्रिविधः, तद्यथा-निक्षेपनिर्युक्त्यनुगमः, उपोद्घात-निर्युक्त्यनुगमः सूत्रस्पर्शकनिर्युक्त्यनुगमश्च, तत्र निक्षेपनिर्युक्त्यनुगमो नाम यदधो नामादिन्यासान्वयाख्यानमुक्तं ततः सोऽनुगत एव, इदानीमुपोद्घातनिर्युक्त्यनुगमप्रस्तावः, स च उद्देशादिद्वारलक्षणः, ततोऽस्य महार्थत्वात् मा भूद्विघ्न इति प्रारम्भेऽस्य मङ्गलमुच्यते, आह-ननु मङ्गलं प्रागेवोक्तं ततः किं पुनस्तेन ?, अथ कृतमङ्गलैरपि पुनर्मङ्गलमभिधीयते

ताहे प्रतिद्वार प्रत्यययने प्रतिपुत्रं च वक्तव्यमिति, तथा कश्चिदेव प्रतिविधानमाह-मङ्गलं हि शास्त्रस्यादा-
 मध्येऽत्रसाने चेति प्रतिपादितं, तत्रादिमङ्गलं ज्ञानपत्रफलपुष्पमुच्यते इति, तदेतदयुक्तं, शास्त्रमेव हि
 तावत्तारम्यते, अनारम्भे तु शास्त्रे फुलो मध्यावकाश इति । अथ प्रयात् चतुर्नयोगद्वार शास्त्रम्, अत एव चानुयोगद्वार-
 राणां शास्त्राङ्गता, ततोऽनुयोगद्वारद्वये चपक्रमनिधेयत्वेऽतिक्रान्ते मध्यावकाश इति भगति मध्यमङ्गलावसरः, नन्वेवमपीदं
 शास्त्रमस्यं न भवति, अव्ययनमप्यस्यात्, शास्त्रमध्ये च मध्यमङ्गलावसर इति यत्किञ्चिदेतत्, तस्मादयमत्र पक्षः श्रेयान्-
 इदं यदादौ मङ्गलं प्रतिपादितं तदावश्यकस्यादिमङ्गलं, इदं तु वक्ष्यमाणं न आवश्यकस्य, किन्तु सर्वानुयोगोपयोग्युयो-
 द्धातनिर्णुक्तिरूपः प्रकान्त उपोद्घातः तस्य, सर्वानुयोगोपयोगित्वेनास्य महार्थस्यात् कथञ्चित् शास्त्रान्तरस्यात्, तथा
 च सर्वानुयोगोपयोगितामेव दर्शयन् यस्यति "आवस्तस्यस्त दसकालियस्त तद् वत्सरसमायारे । सूयगहे निष्कुसि-
 योच्छजनि तदा दत्तार्णं च ॥ १ ॥" इत्यादि, तथा "सेसेसुषि अमृश्यनेसु दोद्द एतेय निष्कुसी" इत्यत्र दोपेव्यव्ययनेनु-
 चतुर्विंशतिस्रवादित्ति, आह—सामापिकाम्वास्यानेऽघिकृते कोऽत्र दशवैकालिकादीनां प्रस्तायो येन चतुर्थेयोऽत्र
 क्रियमाणः शोभते ? उच्यते, उपोद्घातसामान्यात्, तथाहि—तेषामपि प्रायः सत्त्वयमेवोपोद्घातः, स्त्रोको विशेषः, स च
 स्वस्वनिर्णुकी यस्यते इत्यदोषः, इत्यलं प्रपञ्चेन । तत्रोपोद्घातस्यादिमङ्गलपार—

तित्पथरे भगवंते अणुत्तरपरफले अभियनाणी । तिन्ने सुगङ्गाद्वयं सिद्धिपद्मपदेत्सप धंदे ॥ ८० ॥

तीर्थं कुर्यान्तीत्येवंशीखास्तीर्थकराः, हेतुतच्चीलानुकूलेष्वि'त्यादिना टा प्रत्यया, अथ तीर्थमिति काशब्दार्थः !, उच्यते,

तीर्थतेऽनेनेति तीर्थं, 'तुदिरमिहनिनीकुपपागोरविकाशिवचिरिचिसिचिभ्यः कि'दिति कित्प्रत्ययः, तच्च नामादिभेदाच्चतुर्थो, तद्यथा—नामतीर्थं स्थापनातीर्थं द्रव्यतीर्थं भावतीर्थं च, नामस्थापने सुगमे, द्रव्यतोऽपि यावत् नोआगमतो ज्ञशरीरभ-
व्यशरीरे, तद्द्रव्यतिरिक्तं नद्यादीनामनपायः समो विभागः, तीर्थसिद्धौ च त्रितयं सिद्धं, तद्यथा—तरीता तरणं तरणीयं
च, तत्र पुरुषस्तरीता बाहुदुपादि तरणं नद्यादि तरणीयं, द्रव्यता त्वस्य तीर्णस्यापि पुनस्तरीयभावात्, कदाचिदपाय-
सम्भवेनानेकान्तिकत्वाच्च, अथ तीर्थं नद्यादिस्नानतीर्थं पुराणेषु प्रसिद्धं गीयते, न श्रेयं, तच्च भवतारणात्तीर्थमिति, तद-
संभ्यक्, तस्यापि बाह्यमलमात्रापनयनकारितया द्रव्यतीर्थत्वानतिक्रमात्, न खलु तदान्तरं मलमपनेतुं संमर्थम्, आ-
न्तरो हि मलः सर्वथा समुच्छिन्नो भवति भाविमलोत्पत्तिनिरोधतः प्राचीनमलविध्वंसतश्च, तत्र भाविमलोत्पत्तिनिरोध-
स्तावत्तीर्थस्नानाश्च भवति, मलो हि प्राणातिपातादिकारणपूर्वकस्तत्तन्निवृत्त्यैव तदुत्पत्तिनिरोध उपजायते, न तीर्थस्नान-
मात्रात्, अत एवोक्तमत्र धर्मकीर्तिना—“वेदप्रामाण्यं कस्यचित्कर्तृवादः, स्नाने धर्मेच्छाजातिवादावलेपः । सन्तापा-
रम्भः पापहानाय चेति, ध्वस्तप्रज्ञाने पञ्च लिङ्गानि जाड्ये ॥ १ ॥” अन्यच्च—तीर्थस्नानं विशेषतो भाविमलोत्पत्तिकारणं,
न पुनस्तदुत्पत्तिनिरोधहेतुः, जीवोपघाते हेतुत्वादुदूखलाद्यधिकरणवत्, तथाहि—तीर्थस्नानं कुर्वता विराध्यन्ते बहवोऽप्का-
यिका जीवा इति, प्रतीतमेतत् तत्त्ववेदिनां, तत उदूखलाद्यधिकरणमिव शूनाङ्गमिदमिति न भवतारणायोपजायते, इतश्च
न भवतारणकारणं—कामाङ्गतया यतिजनायोग्यत्वात्, मण्डनवत्, आह च—“सृणंगं पि व तमुदूखलं व न य मोक्स्वकारणं
ण्डाणं । न य जइजोगं तं मंडणं व कामंगभावात् ॥ १ ॥” (वि. १०३०) नापि प्राचीनमलोच्छेदहेतुः, प्राचीनमलस्य विशिष्ट-

क्रियासव्यपेक्षाप्यवसायजन्यत्वं तद्व्यत्यनीकक्रियासहगताप्यवसायत् एव कथसम्भवात्, ततो भाविमलोत्पत्तिनिरोधाभावात्।
 प्राचीनमलक्षयाभावस्य भवतरणानुपपत्तेर्न भावतीर्थं नद्यादितीर्थमिति, भावतीर्थं द्विधा—आगमतो नोआगमतश्च, सत्र
 आगमतो ज्ञाता वप्युक्तः, नोआगमत सक्तः सम्यग्दर्शनादिपरिणामान्वयत्वात्, वक्तव्य—“तिर्थं भते ! तित्थं तित्थये
 तित्थं !, नोयमा ! अरिहा ताप नियमा तित्थंकरे, तित्थं पुन चावधण्णो समणसधो” इति (१२ १८२) अस्मिंश्च भावतीर्थे तरीता
 तद्विशेष एव साधुः, सम्यग्दर्शनादिप्रत्यंकरणभावापत्ता तरण, तरणीयः सुसारसमुद्रः, आह व—“भावे तित्थं संयो सुयवि-
 विजं सारतो सविं साह । नाणाइत्तिथं तरणं तरिययो भवसमुद्रो अ ॥१॥” (वि. १० ३२) अथवा यथा नद्यादिगतः समो वि-
 भागोऽनयाः पङ्कप्रक्षालनादाहोपसमात्पिपासाव्यवच्छेदातीर्थमिति प्रसिद्धं, उपोदरादिदर्शनतस्त्रिपु स्थितमिति तीर्थमिति
 व्युत्पत्तेः, एवं सहोऽपि कर्ममलक्षालनात् क्रोधाग्निदाहोपसमात् लोभरुपतृष्णाव्यवच्छेदाच्च त्रिपु स्थित इति तीर्थमित्यु-
 प्यते, उक्तं च—“पङ्कदाहपिपासानामपहारं करोति यत् । तद्वर्त्मसाधनं तथ्यं, तीर्थमित्युच्यते बुधैः ॥१॥” अथवा नद्या-
 दिगत अव्यतीर्थं चतुर्धा दृष्ट, तद्यथा—सुखावतार सुलोत्तार १ सुखावतार वुरुत्तारं २ पु.खावतारं सुलोत्तारं ३ पुःखा-
 वतारं वुरुत्तारं ४, एवं भावतीर्थमपि चतुर्धा द्रष्टव्यं, तत्र यत्र सुखेनैवावतरन्ति—प्रविशन्ति प्राणिनः सुखेनैव च यत
 उत्तरन्ति—यन्मुखन्ति तत्सुखावतार सुलोत्तारं, तथा शैवं द्रष्टव्यं, तत्र रागद्वेषकषायेन्द्रियपरीपहोपसर्गमनोवाकायज-
 यादिलक्षणदुष्करानुष्ठानाभावात् सुखेनैव प्रवेष्टात्, निपुण्युक्त्यभावात् निबिडवासनाया आकाशपरिपालनेहेतुभूताया
 अयोगतः, “शैवो द्वादश वर्षाणि, प्रतं कृत्वा ततः परम् । यद्यसक्तस्य जेतुं पश्चाद्, यागं कृत्वा प्रवेभ्वरे ॥ १ ॥” इत्या-

दिना दीक्षात्यागस्य निर्दोषताश्रवणाच्च सुखेनैव मोक्षणसम्भवाच्च, तथा यत् सुखेन स्वीक्रियते दुःखेन परित्यज्यते तत् सुखावतारं दुरुत्तारं, तच्च वौद्धं शासनं, तत्र हि 'मृद्धी शय्या प्रातरुत्थाय पेया, भक्तं मध्ये पानकं चापराह्णे । द्राक्षा-
खण्डं शर्करा चार्द्धरात्रे, मोक्षश्चान्ते शाक्यसिंहेन दृष्टः ॥ १ ॥' तथा—“मणुणं भोयणं मुच्चा, मणुणं सयणासणं ।
मणुणंसि अगारंसि, मणुणं द्वायए मुणी ॥२॥” इत्याद्यभिधानतो विषयसुखसिद्धेः सुखेनैव प्रवेशः, तथा निपुणकुयुक्ति-
तस्तीव्रवासनोत्पादात् व्रतत्यागे महतः संसारदण्डादेः प्रतिपादनाच्च दुःशकस्तत्परित्यागः, तथा यत्र दुःखेन प्रवेशः सुखेन
च विनिर्गमः तद् दुःखावतारं सुखोत्तारं, तच्च दिगम्बरं दर्शनं, तद्धि नाश्रयमतिदुष्करं लज्जास्पदत्वादिति दुःखेन प्रविश्यते,
अनेपणोयपरिभोगकपायबाहुल्यदर्शनतस्तु तद्विरागोपपत्तेः सुखेन परित्यज्यते इति, चतुर्थभङ्गगतं त्विदं पारमेश्वरं
प्रवचनम्, अत्र हि रागद्वेषकपायेन्द्रियपरीपहोपसर्गादिजयस्य सदा अग्रमत्तभावस्य शिरोलुघनादिकष्टानुष्ठानस्य च
प्रतिपादनान्महता कष्टेन प्रवेशः प्रविष्टस्य च तत्त्वाधिगमेनामोचनात्, एतद्व्रतं त्विह संसारपरित्राणकारणं व्रतभङ्गे च
महान् संसार इति जानानस्य दुष्करपरित्यागः, उक्तं च—“अहव सुहोत्तारोत्ताराण इदमेव च उच्यते त्विह । एवं चिअ भायं-
मिवि तत्थाइमयं सरक्खणं ॥१॥ तच्चणियाण वीयं विसयसुहकुसत्थभात्राणधणियं । तइयं च वोडियाणं चरिमं जइणं सिव-
फलं तु ॥२॥ (वि. १०४०-१) तत्र दुःखावतारदुःखोत्ताररूपपरमतीर्थकरणशोलास्तीर्थकरास्तान् वन्दे इति योगः, तथा भग-
समर्थैश्वर्यादिलक्षणः स येषामस्तीति भगवन्तः, उक्तं च—“इस्सरियरूयसिरिजसधम्मपयत्ता मया भगाभिवक्खा । ते तेसिमसा-
मण्णा संति जतो तेण भगवंतो ॥१॥” (वि. १०४८) तान्, ननु तीर्थकरानित्यनेनैव भगवत इति गतं, तीर्थकृतमुफलक्षण-

भगव्यभिवारात् ततः किमेनेन विशेषेणेन !, तदुक्तं अस्य नयमतान्तरावलम्बिपरिकल्पिततुष्टादितीर्थकरतिरस्कारपर-
 खात्, तथाहि—न ते बुद्धादयः स्वस्वदर्शनरूपतीर्थकारिणोऽपि तत्स्यपूरया भगवन्तो, यथोक्तसमयैश्वर्यादिगुणरूपाया-
 योगादिति, तथा परे-ज्ञाप. ते च द्विधा—द्रव्यतो भावतश्च, तत्र द्रव्यतो मतसरिणो भावतः क्रोधादयः, इह भावशान्तिभिः
 प्रयोजनं, तेषामेयोच्छेदतो मुक्तिमायात्, आक्रमणमाक्रमः—पराजयः उच्छेद इत्यायत् परेषामाक्रमः पराक्रमाः सोऽनु-
 स्मर—अनन्यसदृशो येषां तेऽनुस्मरणपरक्रमास्तान्, यन्मे इति क्रिया सर्वत्र योग्या, आह—ये स्वसैश्वर्यादिभगवन्तस्तेऽनुस-
 रपरक्रमा एव, तमन्तरेण विधितमगासम्भवात्, ततोऽनुस्मरणपरक्रमात्यमन्तरेणैव विरण्यगर्मा-
 श्वर्यादिसमन्वितसपरमपुरुषप्रतिपादनपरनययादनियेषपरत्वात्, तथाहि—कैश्चिदनुस्मरणपरक्रमात्यमन्तरेणैव विरण्यगर्मा-
 दीनामनादिविधितमगायोगोऽभ्युपगम्यते, तर्कं च—“ज्ञानमप्रतिषेधस्य, वैराग्यं च जगत्पतेः । ऐश्वर्यं चैव धर्ममेव, सद्-
 स्थितं चतुष्टयम् ॥ १ ॥” इत्यादि, तथाभूतान् भगवत्स्वीकरणं मां ज्ञासिदुर्विनेवा इति तद्व्यवच्छेदार्थमनुस्मरणपरक्र-
 मानिरूपं, तथा अभिसम्—अपरिमितं ज्ञेयानन्तत्वात् ज्ञानं केवलज्ञानं अमितज्ञानं तद्येषामस्ति तेऽमितज्ञानिनस्तान्,
 ननु ये अनुस्मरणक्रमास्तेऽमितज्ञानिन एव, क्रोधादिपरिद्वयोत्तरकालमपश्यममितज्ञानस्य भावात्, सत्यमेतत्, केचन ये
 ज्ञेयक्षयेऽप्यमितज्ञानं नाभ्युपगच्छन्ति, तथा च तद्व्यवच्छेदं तु परयतु । कीदृशं तु परयतु । कीदृशं तु परयतु । कीदृशं तु परयतु ।
 ज्ञानं, तस्य न। क्रोपयुग्यते ? ॥ १ ॥” इत्यादि, तन्मतव्यवच्छेदफलमिदं विशेषणमित्यदोषः, तद्व्यवच्छेदश्चैव—सर्वमा-
 यपरिज्ञानाभावे तत्स्यपूरया एकस्यापि वस्तुन. परिज्ञानायोगात्, सर्वस्यापि यथायोगमनुस्मृत्यप्युत्तममताया सर्वैः सद-

सव्यपेक्षत्वात्, आह च—“एको भावः सर्वथा येन दृष्टः, सर्वे भावाः सर्वथा तेन दृष्टाः। सर्वे भावाः सर्वथा येन दृष्टाः, एको भावः सर्वथा तेन दृष्टः ॥ १ ॥” आचाराङ्गेऽप्युक्तम्—“जे एगं जाणइ से सब जाणइ, जे सब जाणइ से एगं जाणइ” इति, (८-१२३) अथवा ये स्वसिद्धान्ते छद्मस्थवीतरागास्तेऽनुत्तरपराक्रमा भवन्ति, कपायादिशत्रूणामाक्रमणात्, न त्वमितज्ञानिनः, केवलज्ञानाभावात्, ततस्तद्व्यवच्छेदार्थमिदं विशेषणमिति, तथा तरन्ति स्म भवार्णवमिति तीर्णास्तान्, तीर्त्वा च भवौघं सुगतिगतिगतान्, तत्र सर्वज्ञत्वात् सर्वदर्शित्वाच्च निरुपमसुखभागिनः सुगतयः—सिद्धास्तेषां गतिः सुगतिगतिः, अनेन तिर्यङ्मनारकामरगतिव्यवच्छेदेन पञ्चमीं मोक्षगतिमाह, तां गताः—प्राप्ताः सुगतिगतिगतास्तान्, अनेन ये प्राप्ताणिमाद्यष्टविधैश्वर्यं स्वेच्छाविलसनशीलं पुरुषं तीर्णं प्रतिपादयन्ति, तथा च तद्ग्रन्थः—“अणिमाद्यष्टविधं प्राप्यैश्वर्यं कृतिनः सदा। मोदन्ते सर्वभावज्ञास्तीर्णाः परमदुस्तरम् ॥१॥” इत्यादि, तद्व्यवच्छेदमाह, तथा सिद्धेः—पञ्चमगतिरूपायाः पन्थाः सिद्धिपथः तस्य प्रधाना देशकास्तद्धेतुभूतसामाधिक्यादिप्रतिपादनात् प्रदेशकाः सिद्धिपथप्रदेशकास्तान्, अनेनानेकभव्यसत्त्वोपकारितीर्थकरनामकर्मविपाकोदयसमन्वितं भगवतां स्वरूपमाह। एवं तावदविशेषेण ऋषभादीनां मङ्गलार्थं वन्दनमुक्तमिदानीमखिलश्रुतज्ञानार्थप्रदेशकत्वेनासन्नोपकारित्वाद्वर्त्तमानतीर्थाधिपतेर्वर्द्धमानस्वामिनो वन्दनमाह—
वंदामि महाभागं महामुनिं महायसं महावीरं। अमरनरायमहिं तित्थयरभिमस्स तित्थस्स ॥८१॥

‘वंदामी’त्यादि दीपकमशेषोत्तरपदानुयायि द्रष्टव्यं, तत्र भागः—अचिन्त्यशक्तिः, आह च भाष्यकृत्—“भागोऽर्चिता सत्ती स महाभागो महप्पभावोत्ति। स महामुणी महंतं जो मुणइ मुणिप्पहाणो वा ॥१॥ (वि.१०५८) इति, महान्

भागोऽस्य महाभागो-महाप्रभावस्त, तथा अनुते मन्वते वा जगतस्त्रिकालावस्वामिति मुनिः सर्वज्ञत्वात्, महाभासो मुनिश्च महामुनिः, तथा त्रैलोक्यव्यापित्वान्महद्यसोऽस्येति महायशास्त्रं, महावीरमित्यभिधानं, तस्येवं व्युत्पत्तिः 'शूद्र वीर विक्रान्तो' कृपायादिशत्रुअयात् महाविक्रान्तो महावीरः, वदिवा 'द विदारणे' विदारयति कर्मभीरुसङ्घातमिति वीरः, अथवा अनन्यानुभूतमहातपाभिर्या विशेषतो राजते इति वीरः, अन्तरङ्गजहामोहबलनिर्हलनाय तपोवीर्यमनन्तं व्यापारयतीति वा वीरः, दृपोदरादित्वादिष्टक्यनिष्पत्तिः, उक्तं च-"विदारयति यत्कर्म, तपसा च विराजते । तपोवीर्येण युक्तश्च, तस्माद्वीर इति स्मृतः ॥ १ ॥" तथा अमराद्य नराश्च अमरनरास्तेषां राखानः-इन्द्रचक्रवर्त्तिमभृतयस्त्वैर्मदितः-पूजितस्तं, तीर्थकर-तीर्थकरणशीलं, कस्य तीर्थस्य करणशीलमित्यत आह-अस्य-वर्त्तमानकाळावस्थायिनस्तीर्थस्य । एवं तावदर्थवस्तुर्मङ्गलायै वन्दनमुक्तम्, इदानीं सूत्रकर्तृप्रभृतीनामपि पूज्यत्वाद्बन्दनमाह-

एकारसवि गणहरे पञ्चायण पञ्चयणस्तं वन्दामि । सर्वं गणहरवंतं चापगर्भसं पञ्चयणं च ॥ ८२ ॥

एकारवशेति सङ्ख्यायाचकः शब्दः, अपि. समुच्चये, अनुत्तरं ज्ञानदर्शनादिधर्मगणं धारयन्तीति गणधरास्तान्, प्रकर्षेण प्रधाना आदौ वा वाचकाः प्रयाचकास्तान्, कस्य प्रयाचकार्ग, प्रवचनस्य-द्वादशाङ्गस्य, यन्दे, एवं तावत् मूलगणधरवन्दनं कृतं, तथा सर्व-निरवशेषं गणधरा-आचार्यास्तेषां वंशः-परम्परया प्रवाहस्तं, तथा वाचका-उपाध्यायास्तेषां वंशस्त, तथा प्रवचनम्-आगमं च यन्दे, ज्ञान च-तीर्थकृतो मूलगणधराश्च वन्द्याः स्तुः, तेषां यथाक्रममर्थसूत्रप्रणेतृत्वात्, वंशद्वयस्य प्रवचनस्य च कथं वन्द्यता?, उच्यते, इह यथा अर्थवकारोऽर्हन्तो वन्द्याः सूत्रवकारश्च गणधरास्तथा वैरिदमाचार्योपाध्यायैरर्थसूत्ररूपं प्रवचनमा-

नीतं तद्वंशोऽध्यानयनद्वारेणोपकारीति वन्द्यः, प्रवचनं तु साक्षादृत्त्यैवोपकारीति वन्द्यमिति । इदानीं प्रकृतमुपदर्शयति—
ते वंदिऊण सिरसा अत्थपुहुत्तस्स तेहिं कहियस्स । सुयनाणस्स भगवओ निजुत्तिं कित्तइस्सामि ॥ ८३ ॥
तान्—अनन्तरोक्तान् तीर्थकरादीन् शिरसा उपलक्षणत्वात् मनःकायाभ्यां च वन्दित्वा, किम् ?—निर्युक्तिं कीर्त्तयि-
ष्यामि, कस्य ?—‘अर्थपृथक्त्वस्य’ अर्थात् कथञ्चिद्भिन्नत्वात् सूत्रं पृथक् उच्यते, प्राकृतत्वाच्च पृथगेव पृथक्त्वम्, अर्थस्तु
सूत्राभिधेयः प्रतीत एव, अर्थश्च पृथक्त्वं च अर्थपृथक्त्वं समाहारो द्वन्द्वः तस्य, श्रुतज्ञानविशेषणमेतत्, सूत्रार्थोभयरू-
पस्येत्यर्थः, तैः—तीर्थकरगणधरादिभिः कथितस्य—प्रतिपादितस्य, कस्येत्याह—श्रुतज्ञानस्य भगवतः, स्वरूपाभिधानमेतत्,
सूत्रार्थयोः परस्परं निर्योजनं—सम्बन्धनं निर्युक्तिः, तां कीर्त्तयिष्यामि—प्रतिपादयिष्यामि । ननु किमशेषश्रुतज्ञानस्य?,
न, किं तर्हि?, श्रुतविशेषाणामावश्यकदीनाम्, अत आह—

आवस्सयस्स दसकालियस्स तह उत्तरज्झमायारे । सूयगडे निजुत्तिं वोच्छामि तहा दसाणं च ॥ ८४ ॥
कप्पस्स य निजुत्तिं ववहारस्सेव परमनिउणस्स । सूरिअपणत्तीए वोच्छं इसिभांसिआणं च ॥ ८५ ॥
एएसिं निजुत्तिं वोच्छामि अहं जिणोवएसेणं । आहरण-हेउ-कारणपयनिवहमिणं समासेणं ॥ ८६ ॥
आवश्यकस्य दशवैकालिकस्य तथा ‘भामा सत्यभामे’त्यादाविव पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् ‘उत्तरज्जे’त्युत्तरा-
ध्ययनग्रहणं, ततोऽयमर्थः—उत्तराध्ययनाचार्योः, तथा ‘सूत्रकृते’ सूत्रकृताङ्गविषयां निर्युक्तिं वक्ष्ये, तथा दशानां च—दशाशु-
तस्कन्धस्य तथा कल्पस्य तथा व्यवहारस्य च परमनिपुणस्य, अत्र परमग्रहणं मोक्षाङ्गत्वात् निपुणग्रहणं त्वन्वयसकत्वात्,

न तत्त्वस्यैव व्यवहारो मन्वादिप्रणीतव्यवहार इव व्यंशकाः 'सच्चपशुजास्तु चवहाराः' (१२-२२६) इति घचनात्, तथा सूर्यप्रशस्तेर्वश्ये,
तथा ऋषिमाप्तिना च—देवेन्द्रस्तवादीनाम्, अनेकशः क्रियाभिधानास्त्रान्तरविषयत्वात्, समासव्यासरूपत्वाच्च शास्त्रा-
रमस्येत्युत्तम्, 'पतेषां' श्रुतविशेषाणां निर्युक्तिं यस्याम्यहं विनोपदेशेन, न तु स्वमनीषिकया, कथंमूतामित्याह—आहरणहेतु-
पदनिवहाम्, इमाम्—अन्तस्तत्त्वतया निष्पन्ना 'समासेन' सङ्क्षेपेण, तत्र साध्यसाधनान्वयव्यतिरेकप्रदर्शनमाहरण, दृष्टान्त
इति भावाः, साम्ये सत्येव भवति साध्याभावे च न भवत्येवं साध्यधर्मान्वयव्यतिरेकलक्षणो हेतुः, हेतुमुदाहरणं प्रथमं दृष्टा-
न्ताभिधानं न्यायप्रदर्शनार्थं—कपिखेतुमनभिधाय दृष्टान्त एवोच्यते, यथा गतिपरिणामपरिणताना जीवपुद्गुगलानां
गत्युपपद्यमानो धर्मास्ति कायो भरस्वारीनां सलिलमिव, तथा कचिखेतुरेव केवलोऽभिधीयते, न दृष्टान्तः, यथा मदीयो-
ऽवसन्धो विशिष्टचिह्नोपलब्धम्यधानुपपत्तेः, तथा च निर्युक्तिकारेणाम्यपादि—“त्रिणवयनं सिद्धं वेध, भस्मार्द्रं कल्पार्द्रं
उवाहरणं । आसन्नं च सोयारं हेतुवि कश्चि भण्णेज्जा ॥ १ ॥” (५-४९) इति, कारणम्—उपपत्तिमात्रं, यथा निरुपममुल्लासिद्धः,
ज्ञानानामाधप्रकर्षात्, नात्राविददङ्गनादिलोके प्रतीतः साध्यसाधनधर्मानुगतो दृष्टान्तोऽस्ति, आहरणं च हेतुश्च कारणं
च आहरणहेतुकारणानि तेषां पदान्याहरणहेतुकारणपदानि तेषां विवदः—सह्यतो यस्यां निर्युक्तौ सा तथाविधा सा ।
तत्र 'यथोद्देशो निर्देश' इति न्यायात् प्रथमतोऽपि कृतावश्यकाध्ययनस्य सामायिकस्योपोद्घातनिर्युक्तिमभिधित्सुराह—

सामाहपनिजुस्तिं धोच्छं तवपसिपं गुरुजणेणं । आपरियपरपरण आगयं आपुपुधीए ॥ ८७ ॥
सामायिकस्य निर्युक्तिः सामायिकनिर्युक्तिस्त्वा वश्ये, कथंमूतामित्याह—उप-सामीप्येन देहिता उपदेशिता सा, केन ?-

गुरुजनेन-तीर्थकरगणधरलक्षणेन, पुनरुपदेशकालादारम्य आचार्यपारम्पर्येणागतां, स च परम्परको द्विधा-द्रव्यतो भावतश्च, तत्र द्रव्यपरम्परकः पुरुषपारम्पर्येण इष्टकानामानयनं, अत्र चासम्मोहार्थं कथानकं गाथाविवरणसमाप्तौ वक्ष्यामः, भावपरम्परकस्त्वियमेव उपोद्घातनिर्युक्तिराचार्यपारम्पर्येणागतेति, कथमाचार्यपारम्पर्येणागतमिति चेत्, अत आह-आनुपूर्व्या-परिपाठ्या, तद्यथा-जम्बूस्वामिनः प्रभवेनानीता ततोऽपि शक्यम्भवादिभिरिति, अथवा जिनगणधरेभ्य आरभ्य आचार्यपारम्पर्येणागतां पश्चात् स्वकीयगुरुजनेनोपदेशितामिति । तत्र द्रव्यपरम्परके इदमुदाहरणं-साकेतं नाम नगरं, तस्स उत्तरपुरच्छिमे दिसीभागे सुरप्पियगो नामगो जक्खो, तस्साययणं, सो य सुरप्पिओ जक्खो-सन्निहियपाडिहेरो, सो वरिसे वरिसे चित्तिज्जइ, महो य से परमो किज्जइ, सो य चित्तितो समाणो तं चेव चित्तगरं मारेइ, अह न चित्तिज्जइ तो पभूयजणमारिं करेइ, तो चित्तगरा सबे पलाइउमारद्धा, पच्छा रण्णा नायं-जइ सबे पलाइस्संति तो एसो जक्खो अचित्तिज्जंतो अम्ह वहाए भविस्सइ, ततो तेण चित्तकरा सबे संकलियवद्धा कया, तेसिं सबेसिं नामाइं पत्तए लिहिऊण घडए छूढाणि, ततो वरिसे वरिसे जस्स नामं बालएण अयाणमाणेण कट्ठिज्जमाणं निगगच्छइ तेण चित्तेयबो, एवं कालो वच्चइ, अन्नया कयाइ कोसंबिओ चित्तकरदारको घरातो पलाइउं तत्थागतो सिक्खगो, सो भमंतो सागेयस्स चित्तगरस्स घरमंल्लीणो, सोऽवि एगपुत्तगो थेरीपुत्तगो, सो से भित्तो जातो, एवं तस्स तत्थ अच्छंतस्स अह तंमि वरिसे थेरीपुत्तस्स वारंतो जातो, पच्छा सा थेरी बहुप्पगारं करुणं रुयइ, तं रुयमाणं थेरिं दहूण कोसंवको जातकरुणो भणइ-किं अम्मो ! रुयसिं ? ताए कहियं-जहा मम पुत्तस्स वारतो जातो, सो भणइ-मा रुयह, अह एयं जक्खं चित्तिस्सामि,

तादे सा भणइ-तुमं मे पुत्तो किं न होदिसि !, तेण भणियं-सख तव पुणोडहं, तहावि अहं चिंतेमि, अण्णइ तुग्गे
 असोणाओ, ततो तेण उट्ठभचं काळण अहंतं वत्थजुयलं परिहिता अट्ठगुणाए पोषीए सुहं धंधिऊण बोक्खेण पयसेण
 सुहंभूतेण नयएहिं कळसेहिं पदाविता [यज्जलेपादिकुट्टक्यरहितो] नयगेहिं कुचेहिं महसंपुणेहिं अलेस्सेहिं वणेहिं
 चिसिऊण पायपडिओ भणइ-समइ भए जमवरद्धति, ततो तुट्ठो जक्खो भणइ-येरेहिं घर, सो भणइ-एस चेव मम धरे
 देहि-मा छोणं मारेहिं, जक्खो भणइ-एयं तावडियमेव, खं तुमं न मारिओ, एवमग्गेडवि न मारेमि, अक्खं भण, सो
 भणइ-अस्स एगेदेसमयि पासामि पुप्पवत्थ वा अपपरस वा तस्स तयणुल्लं रूपं निषसेमि, एयं होवसि
 दिण्णो यरो, ततो सो उट्ठयरो रण्णा सफारितो समाणो गतो कोलंबिनयरिं, तत्थ सयाणितो नाम राया, सो असया
 कयाइ सुहासणगतो दूरं पुच्छइ-किं मम नत्थिय अं असराणं अत्थि !, तेण भणिय-चित्तसभा नत्थि, 'मणसा देयाणं
 यायाए परिधायणं' तक्खणमित्तमेव आणसा चित्तमरा, तेहिं सभाओयासा विमइया, पचिसिया, एस्स घरदिण्णगस्स ओ
 रण्णो अतेवरकिट्ठापदेसो सो दिसो, तेण तत्थ तयाणुरुयेसु रुवेसु निम्मिपसु कयाइ मिगावईए जालकङ्गंतरेण पायंगुद्धतो
 दिट्ठो, सबमाणेण नाय-जहा एसा मिगावई, तेण पायंगुद्धाणुसारेणं देवीए रुव निवत्थियं, तीसे चक्खुग्गिम वम्मिहिज्जेते
 एणो मसियिंदू ऊरुअंतरे पटितो, तेण फुसिओ, पुणोयि जातो, एव तिसि वारा, पच्छा तेण नायं-एएण एयं होयवमेव, ततो
 चित्तसभा निम्माया, ततो राया चित्तसरुवं पछोयंतो तं एएसं पत्तो जत्थ सा देवी, तं निवसंतेण सो विंदू विट्ठो, तं
 दइण रुट्ठो, एएण मम पत्ती धरिसिया इति, ततो वग्गो आणसो, चित्तगरसेणी उवड्डिया-सामि ! एस वरलद्धगोसि,

ततो से खुंजाए मुहं दाइयं, तेण तयाणुरुवं निघत्तियं, तहावि तेण संडासगो छिंदावितो, निघिसओ आणत्तो, सो पुणो जक्खस्स उववासेण ठितो, भणितो य-वामेण चित्तिहिंसि, सयाणियस्स पदोसं गतो, तेण चित्तियं-पज्जोतो एयस्स पीई पिवेज्जा, ततो अणेण मिगावतीए चित्तफलए रुवं चित्तेऊण पज्जोयस्स उवट्ठवियं, तेण दिट्ठं, पुच्छिओ य, तेण कहियं सविसेसं, ततो पज्जोएण सयाणियस्स दूतो पेसिजो-मिगावइं देविं सिघं पट्ठवेह, जइ न पट्ठवेसि ततो सघसामगीए एहामि, गतो दूतो, तेण असक्कारितो निद्धमणेण निच्छुढो, तेण कहियं पज्जोतस्स, पज्जोतोऽविय दूययणेण आसुरुत्तो सघचलेण कोसंविं एइ, तं आगच्छंतं सोउं सयाणितो अप्पवलो चित्ते खुहितो, अतिसारेण पंचत्तमुवगजो, ताहे मिगाव-तीए चित्तियं-मा इमो वालो मम पुत्तो विणस्सिहत्ति, एस खरेण न सकए, पच्छा दूतो पट्ठवितो, भणितो य-एसकुमारो वालो, अम्हेहिं गएहिं मा सीमंतराइणा केणइ अण्णेण पिह्णिज्जिहिई ? सो भणइ-को ममं धरमाणे पिह्णिहिई ? सा भणइ-ओसीसए सप्पो जोयणसए विज्जो, किं करेहिइत्ति ? नगरिं दढं करेह, सो भणइ-आमं करेमि, सा भणइ-उज्जे-णीए इट्ठगाओ चलियाओ ता एयाहिं कीरउ, आमंति, तस्स य चउद्धस राइणो वसवत्तिणो, तेण ते सत्रला ठाविया, पुरिसपरंपरण तेहिं इट्ठगा आणीयातो, कयं नगरं दढं, ताहे ताए भण्णइ-इयाणिं धन्नस्स भरेहि नगरिं, ततो तेण भरिया, जाहे नगरी रोहगसजा जाया ताहे सा विसंवइया, चित्तियं चऽणाए-धन्ना णं ते गामागरनगरपट्ठणमंडवसन्निवेसा जत्थ सामी विहरइ, पधज्जामि जइ सामी एज्ज, ततो भगवं समोसढो, तत्थ सघवेरा पसमंति, मिगावती निगया, धम्ममे कहिज्जमाणे एगो पुरिसो एस सवच्चुत्तिकाउं पच्छन्नं मणसा पुच्छइ, ततो सामिणा भणितो-वायाए पुच्छ देवाणु-

ल्पिया !, परं पहले तथा सुगुप्तंति, पयमपि भणिते तेण भणियं-भयं ! जा सा सा हा !, ताम भगवया आमति भजितो,
 ततो गोलमछामिणा भणियं-भयं ! किं एण जा सा सा सेति मनियं ! तस्य तीसे उट्ठाणपरिआवणियं तवं भगवं
 परिकहेइ, तेण काठेणं तेणं समएणं पपा ताम नयरी, तस्य एणो सुवण्णगारो इत्थीलोओ, सो पंच पच सुवण्णसयाणि
 दाऊण जा पदाणा कसा त परिणेइ, एव तेण वंचसया विट्ठिया, एक्केयऊए तिलगचोइसर्ग मठकारं करेइ, जंदिपलं जाए
 सम भोगे भुजइ तदिपलं देइ अठंकारं, सेसकाळ न देइ, सो इस्सालुगो सं परं न कयाइ मुयइ, न या अत्तस्स अलि-
 पाय देइ, सो असया निस्सरस पगळे मिसेण वाहिओ, अनिच्छतोइयि यळा जेमेठ नीत्तो, सो तहिं गगोत्तिनाऊण ताहिं
 चित्तिवं-किं अन्हं एणं सुवण्णएणंति !, अल्ल परियकं न्हामो समालमामो आविधामो, न्हामातो पररिवके मज्झिय-
 यविहीए, तिलगपोइसणेण अठंकारेऊण अदार्गं गदाय वेइमानीतो चिंहुंति, सो य ततो आगतो, सं वमूण आसुरपो,
 तेण परका मदिजा गाप विट्ठिया जाय मुयसि, ततो अत्ताओ भणंति-एयं अन्हंइयि एक्केयका निहंतया, तम्हा पयं पाथेय
 अदागपुंज करेमो, तस्य एण्णेहिं वंचहिं मदिछाएयहिं पच एण्णां अदागतयाइं समगसमं वप्पिससां, तस्य सो अदा-
 गपुंजो जातो, पच्छा पुणेयि ताहिं पच्छायापो जातो, का गई अन्ह पइमारिगणं भयिस्सइ !, छोए य वचंसणाओ सहियया,
 तादे ताहिं घरकयाहाइ निरतर निरिछहाइं दासांं ठेयेऊण से अग्गी विओ सवतो समततो, तेण पच्छाणुतायेण साणुक्को-
 छयाए ताए य अकामनिजराए य मणूखेसु उवयणा, पचयि सया चोरा जाया, एगंमि पयए परियसंति, सोइयि सुवण्णकारो
 काळमुयगतो तिरिफेरेसु उवयसो, तस्य जा सा पढममारिया सा एक्कं भवं तिरिपमु, पच्छा पयकंमि धमणकुळे चेओ

आयातो, सो य पंचवरिसो जातो, सो य सुवण्णगारजीवो तिरिवेस्सु ममिज्जं तंमि कुले दारिया जाया, सो चेडो तीसे बालगाहो, सा य निच्चमेव रोयइ, तेण ओदरपोपयं करेतेण किह्वि सा जोणिदारेण हत्थेण आहया, तह चैव ठिया रोइउं, तेण नायं लद्धो मए उवाओ इति, एवं सो निच्चकालं करेइ, सो तेहिं मायापिहिं नातो, ताहे हणिज्जण धाडिओ, साडवि अपडुप्पन्ना चैव कामाउरेण विप्पण्णा, सो चेडो पलायमाणो चिरनगरविणट्टुसीलायारो जातो, गतो एगं चोरपल्लं जत्थ ताणि एगूणाणि पंच चोरसयाणि परिवसंति, सावि विणट्टुसीला पइरिक्कं हिंडती एगं गमं गया, सो गामो तेहिं चोरेहिं पिल्लिओ, सा तेहिं गहिया, सा तेहिं पंचहिवि चोरसएहिं परिभुत्ता, तेसिं चिंता जाया-अह इमा वरागी एत्थियाणं खुंदणं सहइ, जइ जन्ना से चिइज्जा लभेज्जामो तो से विस्सामो होज्जा, ततो तेहिं अन्नया कयाइ तीसे चिइज्जा आणीया, जंचेव दिवसं आणीया तद्विवसं छिद्दाणि सा मग्गइ, केण उवाएण मारेज्जा !, ते य अन्नया धाडिं घेजुं पहा-विया, ताए सा भणिया-पेच्छ कूवेहिं किंपि दीसइ, सा दडुमारद्धा, ताए तत्थेव छूढा, ते आगया पुच्छंति, ताए भण्णइ-अप्पणो महिलं कीस न सारवेह !, तेहिं नायं-जहा एयाए मारिया, ततो तस्स वंभणचेडगस्स हियए ठियं-जहा एसा मम पावकम्मा भगिणित्ति, सुवइ य जहा भयवं महावीरो सवन्नू सधदरिसी य, ततो एस समोसरणे पुच्छइ, ततो सामी भणइ-सच्चैय सा तव भगिणी, एवं कहिए सो संवेगमावन्नो, पवइओ, एवं सोऊण सव्वा सा परिसा पयणुरागा जाया, ततो मिगा-वई जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी-जं नवरं पुज्जोयं आपुच्छामि, ततो तुवमं सगासे पवयामि त्ति भणिज्जण पुज्जोयं आपुच्छइ, ततो पुज्जोतो तीसे महइमहा-

नस्य निर्युक्तं कीर्त्तयिष्यामीति, तत्र तेषामेव तीर्थकरणधराणां शीलादिसम्पत्समन्वितताप्रतिपादनार्थं गाथाद्वयमाह—
तव-नियम-नाणरुक्खं आरुढो केवली अमियनाणी । तो सुयइ नाणवुट्ठिं भवियजणविबोहणट्ठाए ॥ ८९ ॥
तं बुद्धिमएण पडेण गणहरा गिण्हडं निरवसेसं । तित्थयरभासियाइ गंधंति तओ पवयणट्ठा ॥ ९० ॥
रूपको नामान्नालङ्कारः, तत्र वृक्षो द्रव्यतो भावतश्च, द्रव्यतः प्रधानो वृक्षः कल्पवृक्षः, यथा तमारुह्य कश्चिद् गन्धादि-
गुणसमन्वितानां कुसुमानां सञ्चयं कृत्वा तदधोभागवर्त्तिनां पुरुषाणां तदारोहणासमर्थानामनुकम्पया कुसुमानि विसृ-
जति, तेऽपि च भूपातरजोगुण्डनभयात् विमलविस्तीर्णपटैः प्रतीच्छन्ति, पुनर्यथोपयोगमुपभुञ्जानाः परेभ्यश्चोपकुर्वाणाः
सुखं प्राप्नुवन्ति, एवं भाववृक्षेऽपि सर्वमिदमायोज्यं, तद्यथा-तपश्च नियमश्च ज्ञानं च तपोनियमज्ञानानि तान्येव वृक्षस्त-
पोनियमज्ञानवृक्षः तम्, अनशनादिबाह्याभ्यन्तरभेदभिन्नं तपः, नियमस्त्विन्द्रियनोइन्द्रियसंयमः, तत्र श्रोत्रादीनां संय-
मनं इन्द्रियनियमः, क्रोधादीनां विनिग्रहो नोइन्द्रियसंयमः, ज्ञानमिह केवलज्ञानं परिगृह्यते, तस्यैव सम्पूर्णत्वात्, उत्तरत्र
केवलनिग्रहणाच्च, इत्थंभूतं वृक्षमारुढः, इह ज्ञानं सम्पूर्णमसम्पूर्णं च भवति ततः सम्पूर्णज्ञान परिग्रहार्थमाह-केवलं-सम्पूर्ण-
ज्ञानमस्यास्तीति केवली, असावपि त्रिविधः,—तद्यथा श्रुतकेवली क्षायिकसम्यक्त्वकेवली क्षायिकज्ञानकेवली, यदिवा चतु-
र्विधः, तद्यथा-श्रुतकेवली अवधिकेवली मनःपर्यायज्ञानकेवली केवलज्ञानकेवलीति, तत्र श्रुतादिकेवलिव्यवच्छित्तये केवल-
ज्ञानेन केवलित्वं प्रतिपिपादयिषुराह-अमितज्ञानी, अमितज्ञानेन केवलीति भावार्थः, स चेह प्रक्रमद् भगवान् चतुस्त्रिं-
शदतिशयसम्पन्नस्तीर्थकरः, 'तो'त्ति ततो वृक्षात् ज्ञानरूपकुसुमवृष्टिं कारणे कार्योपचारात् ज्ञानकारणभूतशब्दकुसुमवृष्टिं,

द्विर्मर्धमित्याह-भग्याध ते जनाश्च भग्यजनालोभां विवोषयन्तम् तदर्थ-तस्मिन्नात्मा, अत्र पर आह-ननु कृतकृत्यो भगवान्
 तत्तल्लस परेम्यलस्यकथनमनर्थकम्, प्रयोजनानामागतं, अथास्ति प्रयोजनं तर्हि नासौ कृतकृत्यः, प्रयोजनसाधेयत्वात्स-
 दारिपत्, अन्यथा-सर्वज्ञो वीतरागश्च भगवान् स भग्यानेव विवोषयतीत्युक्तं, तथाहि-सर्वशरायदसायभग्यानामपि वि-
 वोषणोपायमवाप्नोति, अन्यथा सर्वशरायभग्यापातप्रसङ्गात्, न च तस्य भग्येषु पक्षपातो येन भग्यानेव विवोषयति नाभ-
 व्याह वीतरागात्तदिति, अत्रोच्यते, कृतकृत्यो भगवान् न भवति, तीर्थकरनामकर्मविपाकोऽयस्याप्याप्यनुगृह्यमानत्वात्,
 तदनुभवाच्च तद्वर्त्मदेशनादिप्रकारेणेति न तस्यकथनमनर्थकं, यदप्नुऊन् 'सर्वज्ञो वीतरागश्च भग्यानि'त्यादि, तत्रावि-
 द्यत एव भगवान् सर्वज्ञोऽत एव भग्यानेव विवोषयति, अभग्यानां वोषणोपायस्य कस्याप्यभावात्, जग्यथा अभग्यस्या-
 योगात्, एतौ न कश्चिद्वेदः, न च पक्षपातो भग्येषु, वीतरागात्वात्, केवलं तस्य भग्यतत्वेऽलोभ्याधिपतेः पक्षपातनिरपेक्षम-
 विवोषेण तद्वर्त्मदेशनां कुर्यातो विभिन्नस्यभायेषु प्राणिषु तथा तथा स्याभाभ्याद् विवोधाविवोषकारिणी पुरुषोत्कृष्टकम-
 लानुग्रादिप्यादित्यस्य प्रकाशनक्रियेव तद्वर्त्मदेशनक्रियोपजायते, ततो न कश्चिद्वेदः, वक्तुं च वादिमुखेन-"स्वद्वारकप-
 वोऽपि केनाग्निद्वयोप इति मेऽद्भुतम् । भानोर्भरीपयः कस्य, नाम नालोकोद्वेदयः ? ॥ १ ॥ नैयातुतमुद्धकस्य, प्रकृत्या
 क्षिप्रप्रेतसः । स्पृष्ट्वा अपि तमस्येन, भासन्ते भासतः कदाः ॥ २ ॥" किञ्च-यथा सुवेद्यः साध्यमसाध्यं वा ज्ञाधि-
 चिकित्समानः प्रत्यापक्षाणश्च नातृगो न च रागद्वेषयान्, एवं साध्यासाध्यमभग्याभग्यकर्मरोगमपनयन्नपनयंश्च ना-
 तृगो न च रागद्वेषयान्, यथा वा योये दलिके रूपं कुर्यात् अयोये चाकुर्यात् रूपकारो नातृगो न च रागद्वेषयान्

एवं योग्यान् विबोधयन् अयोग्याँश्चाविबोधयन् नातज्ज्ञो नवा रागद्वेषवान् भगवान्, उक्तं च—“ सज्जं तिगिच्छमाणो, रोगं रागी न भण्णए वेज्जो । मुणमाणो य असज्जं निसेहयंतो जह अदोसो ॥ १ ॥ तह भवकम्मरोगं, नासंतो रागवं न ज्झिणवेज्जो । नय दोसी अभवासज्जकम्मरोगं निसेहंतो ॥ २ ॥ मोत्तुमजोगं जोगो, दल्लिए रुवं करेइ रुयारो । न य रागदोसिहो, तहेव जोगो विवोहंतो ॥ ३ ॥ (वि.) ” द्वितीयगाथाव्याख्या—तां ज्ञानकुसुमवृष्टिं बुद्धिमयेन-बुद्ध्यात्मकेन पदेन गणंधराः—प्रागुक्तस्वरूपा गौतमादयो ग्रहीतुम्—आदातुं निरवशेषां—सम्पूर्णां, गणभृतां बीजा-दियुद्धित्वात्, किं कुर्वन्तीत्यत आह—भाषणानि भाषितानि, भावे निष्ठाप्रत्ययः, तीर्थकरस्य भाषितानि तीर्थकरभा-षितानि कुसुमकल्पानि ग्रन्थन्ति, विचित्रकुसुममालावत्, किमर्थमित्याह—प्रगतं प्रशस्तमादौ वा वचनं प्रवचनं—द्वादशाङ्गं गणिपिटकं तदर्थं, कथमिदं प्रवचनं भवेदित्येवमर्थमिति वा, यदिवा प्रवक्षीति प्रवचनम्, बहुलवचनात् कर्त्तर्येनद्, सङ्घस्तदर्थमिति, तथा चायमेवार्थो भाष्यकारेणापि पोषितः—“ तुंगं विउलक्खंधं सातिसयो कप्प-रुक्खमारूढो । पज्जत्तगहियवहुविहसुरमिकुसुमोऽणुकंपाप ॥ १ ॥ कुसुमत्थिभूमिविड्डियपुरिसपसारियपडेसु पक्खि-वइ । गंधंति तेऽवि घेतुं सेसजणाणुगहट्ठाए ॥ २ ॥ लोगवणसंडमज्जे, चोत्तीसाइसयसंपदोवेतो । तवनियमनाणमइयं स कप्परुक्खं समारूढो ॥ ३ ॥ पज्जत्तनाणकुसुमो, ताइं छउमत्थभूमिसंथेसु । नाणकुसुमत्थिगणहरसियबुद्धिपडेसु पक्खि-वइ ॥ ४ ॥ तं नाणकुसुमवृष्टिं घेतुं बीयाइबुद्धयो सबं । गंधंति पवयणट्ठा माला इव चित्तकुसुमाणं ॥ ५ ॥ पगयं

पदार्थं पवचनमिह सुयुक्ताणां कथं सर्वं होष्य । पवचनमार्वा खेपो, गदिति तयणुगमहृष्टाए ॥ ६ ॥ (वि) ”
 प्रयोजनान्तरं प्रतिपिपादयिषुरिदमाह—

धेयुं च सुखं सुखगणधारणा दातुं पुच्छितं चेव । एषहिं कारणेहिं जीयंति कथं गणधरेहिं ॥ ९१ ॥

इह मुत्कल भगवता तीर्थकरेणोक्तं वचनवृन्दं मुत्कलकुसुमनिपुनस्वमिषं सार्धस्मना प्रहीतुं न शक्यते, प्रथितं तु सूत्रीकृतं सत् प्रहीतुं आदातुं सुखं भवति, सुखेन प्रहीतुं प्रयुक्तमपि शक्यते इति भावः, इयमत्र भावना—पवचाक्यप्रकरणाभ्यायोद्देशाध्ययनमाभ्युदयस्तुपक्षचादिनिपतकमव्यवस्थापितं निवचनमेतावदस्य गृहीतमेतावच्च पुरस्ताद् प्रहीतव्यमिति विवक्षया प्रयत्नमानेनोत्साहेन यत्तत् एव प्रहीतुं शक्यते, तथा गुणनं धारणं च गुणनधारणे ते अपि प्रथिते सति सुखं भवति, तथा गुणन—परावर्चनं धारणा स्वविरमृतिः, तथा दातुं विव्येभ्यः प्रष्टुं च संशयापमोदार्यं गुरुपादमूले सुखं भवति, सुखेन प्रक्षः शिष्येभ्यश्चातिसर्जनं कर्तुं शक्यत इति भावः, एतेरनन्तरोक्तैः कारणैः जीयन्त इति जीयितम्, श्रुतस्योजीयनमिदमिति, किमुक्तं भवति !—जीयितं जीयनरूपं न कदाचिद् व्ययच्छेदमुपयाति तथा श्रुतमप्यव्ययस्थितिनयाभिप्रायतो न कदाचिद् व्ययच्छिद्यते, ततो जीयितमिव जीयितं—सदाऽवस्थानं द्वादशाङ्गस्य स्यादित्येवमर्थं कृतं प्रथितं गणधरैः, अथवा न सुखादिकारणेभ्य एव, किं तर्हि ! ‘जीयंति’ति जीयितं—सर्वादा गणधराणामिदं जीयितम्—इयं सर्वादा तन्नामकर्तृदयतस्तत्समायतया कर्तव्यमेव श्रुतविरचनमिति तैः सूत्रं प्रथितम्, अथवा जीयन्त इति जीयितम् आचरितं कस्य इत्येकोऽर्थः, ततः सर्वेषां गणभूतामिदं जीयितम्—अर्थं कस्यो यथा सम्यग्दर्शनमिति तैः कृतं,

उक्तं च—“सर्वेहिं गणहरेहिं, जीयति सुयं जतो न वोच्छिन्नं। गणहरमज्जाया वा जीयं सबाणुचिन्नं वा” ॥१ (वि०) ॥
अथ तीर्थकरभाषितान्येव क्रमव्यवस्थापितानि सूत्रमस्तु, गणधरसूत्रीकरणे तु को विशेषः?, उच्यते, इह भगवान् विशिष्ट-
मत्तिसम्पन्नगणधरापेक्षया प्रभूतार्थं स्वल्पमेवार्थमात्रमभिधत्ते, नत्वितरजनसाधारणं ग्रन्थराशिं, ततो गणधराणां सूत्र-
कृतिः, तथा चाह—

अत्थं भासइ अरहा सुत्तं गंथति गणहरा निउणं। सासणस्स हियट्ठाए, तओ सुत्तं पवत्तेइ ॥ ९२ ॥
अर्थम्—अर्थमात्रमेवार्हन् भाषते, न प्रभूतजनसाधारणं ग्रन्थराशिं, ततो गणधराः शासनस्य हितार्थं ‘निपुणं’ बहु
सूक्ष्मार्थप्रतिपादकं निगुणं वा—नियतगुणं सन्निहिताशेषसूत्रगुणमितियावत् ‘सूत्रं’ द्वादशाङ्गरूपं ग्रथन्ति, तत एव सूत्रं जगति
प्रवर्त्तते इति, क्वचित्पाठान्तरं ‘गणहरा निउणा’ इति, तत्र गणधराः विशेष्यन्ते, निपुणाः सूक्ष्मार्थदर्शित्वात्, नियतगुणा
निगुणा वा, सन्निहितसमस्तगुणत्वात्॥आह—तत्पुनः सूत्रं किमादिकं किंपर्यवसानं कियत्परिमाणं को वाऽस्य सार इत्यत आह—

सामाहयमाइयं सुयनाणं जाव बिंदुसाराओ

तस्सवि सारो चरणं सारो चरणस्स निवाणं ॥ ९३ ॥

तत् श्रुतज्ञानं सामाधिकमादिर्यस्य तत् सामाधिक्यादि यावत् बिन्दुसारात्—बिन्दुसारं यावत्, बिन्दुसाराख्यचतुर्दशपू-
र्वपर्यन्तमित्यर्थः, तच्च मूलभेदापेक्षया द्विभेदं, तद्यथा—अङ्गप्रविष्टमनङ्गप्रविष्टं च, अङ्गप्रविष्टं द्वादशभेदमाचारादिभेदाद्,
अनङ्गप्रविष्टमनेकभेदमावश्यकतद्व्यतिरिक्तकालिकोत्कालिकादिभेदात्, उक्तं च—“द्व्यनेकद्वादशभेदं श्रुत” (तत्त्व१-)मिति,

तस्यापि-श्रुतज्ञानस्य सारस्वरूपं, सारस्वरूपं, सारस्वरूपं, तस्य फलं चरणं, यदिवा तस्मादपि
श्रुतज्ञानाच्चरणं प्रधानं, ननु चरणं नाम साररूपा क्रिया, क्रिया च ज्ञानाभावे हता, 'हया अनागतो क्रिया' इति वच-
नात्, ततो ज्ञानक्रियाभ्यां समुदिताभ्यामेव मोक्ष इति समानत्वमेवोभयोः, कथं ज्ञानस्य सारस्वरूपमिति !, वक्ष्यते, इह
यद्यपि "सम्यग्दर्शनज्ञानचारिणां मोक्षमार्गः" (तत्त्वा-१२) इति समानं ज्ञानचरणयोर्निर्याणहेतुत्वमुपन्यस्तं, तथापि
गुणप्रधानभावोऽस्ति, तथाहि-ज्ञानं प्रकाशकमेव, 'नाणे पथास्य'मिति वचनात्, चरणं त्वभिनवकर्मादाननिरोधफलं
प्रागुपाप्तकर्मनिर्जराफलं च, ततो यद्यपि ज्ञानमपि प्रकाशकतयोपकारीति ज्ञानचरणरूपदिकाधीनो मोक्षः, तथापि प्रका-
शकतयैव वक्ष्यते ज्ञानं, कर्ममलशोधकतया तु चरणमिति प्रधानगुणभावाच्चरणं ज्ञानस्य सारः, वक्तव्यं-
'नार्णं पयास-
यं विषं शुचियिसुखीफलं च ज्ञं चरणं। मोक्षस्यो यं दुगाहीनो चरणं नाणस्य तो सारो ॥ १॥" (वि०) अयिश्वाब्दात् सत्य-
त्वस्यापि सारस्वरूपम्, अथवा अविशब्दस्य व्यथहितः सम्यग्दर्शनः, तस्य-श्रुतज्ञानस्य सारस्वरूपमपि, अविशब्दाभिर्याणम-
पीत्यर्थः, अन्यथा ज्ञानस्य निर्याणहेतुता न स्यात्, किन्तु चरणस्यैव, अनिष्टं चेत्तत् 'सम्यग्दर्शनज्ञानचारिणां मोक्षमार्गः'
तथा 'नाणकिरियादि मोक्षस्यो' इत्यादि वचनात्, केवलं सा ज्ञानस्य निर्याणहेतुता गौणतया प्रतिपद्यता, मुख्यतया तु
चरणस्य, यतः केवलज्ञानलाभेऽपि न तत्त्वगणमेव मुक्तिरुपजायते, किन्तु शीघ्रेण चत्वारिणां चरणप्रतिपत्त्यन-
न्तरम्, अतो मुख्यं कारणं निर्याणस्य चरणं, तथा चोक्तम्-"जं सयनाणलंमानंतरमहया न मुक्ष्यप सयो । मुक्ष्य
य सपसंवरलाभे तो सो पहाणयरो ॥ १॥" (वि०) ततश्चोक्तम्-तस्य सारस्वरूपमिति, तथा 'सारो चरणरस निपाण'मित्यत्र

सारशब्दः फलवचनः, चरणस्य संयमतपोरूपस्य सारः--फलं निर्वाणम्, इहापि शैलेष्ववस्थाभाविसर्वसंवररूपचारित्र्यमन्तरेण निर्वाणस्याभावात् तस्मात् चैव चैव चावश्यंभावादिति प्रधानभावमधिकृत्य उपन्यस्तम्, अन्यथा शैलेष्ववस्थायांमपि क्षायिकज्ञानदर्शने स्त इति सम्यग्ज्ञानदर्शनादिरूपरत्नत्रयस्य समुदितस्यैव निर्वाणहेतुत्वमिति॥तथा चाह निर्युक्तिकारः--
सुयनानाणस्मिन् जीवो बद्धतो सो न पाउण्ह मोक्खं । जो तव-संजममइए जोगे न चएइ वोहुं जे ॥ ९४ ॥

श्रुतज्ञाने अपिशब्दान्मत्यादिष्वपि ज्ञानेषु जीवो वर्त्तमानः सन् न प्राप्नोति मोक्षमित्यनेन प्रतिज्ञार्थः सूचितः, यः किंविशिष्ट इत्याह-यस्तपःसंयममयान्-तपःसंयमात्मकान् योगान् न शक्नोति वोढुमित्यनेन हेत्वर्थः, जे इति पादपूरणे 'इजेराः पादपूरणे' इति वचनात्, दृष्टान्तस्तु स्वयमभ्युद्यो वक्ष्यति वा, प्रयोगः--न ज्ञानमेवेत्सितार्थप्रापकं सत्क्रिया-विरहात् स्वदेशप्राप्त्यभिलषितगमनक्रियाशून्यमार्गज्ञानवत्, सौत्रो वा दृष्टान्तः, मार्गज्ञनिर्यामकाधिष्ठितेऽपि सतदिक्सम्प्रापकपवनक्रियाशून्यपोतवत् ॥ तथा चाह--

जह छेयलद्धनिज्जामओऽवि वाणियगइच्छियं भूमिं । वाएण विणा पोओ न चएइ महण्णवं तरिउं ॥ ९५ ॥
तह नाणलद्धनिज्जामओऽवि सिद्धिवसहिं न पाउण्ह । निउणोऽवि जीवपोओ तव-संजममोरुयविहीणो ॥ ९६ ॥
'यथा' येन प्रकारेण 'छेको' दक्षो 'लब्धो' प्राप्तो निर्यामको येन पोतेन स तथाविधः अपिशब्दात् सुकर्णधाराद्यधिष्ठितोऽपि, वणिज इष्टा वणिगिष्टा तां भूमिं महार्णयं तीर्त्वा वातेन विना पोतो न शक्नोति, प्राप्तुमिति वाक्यशेषः, उपनयमाह-तथा श्रुतज्ञानमेव लब्धो निर्यामको येन जीवपोतेन स तथाविधः, अपिशब्दात्सुनिपुणमतिकर्णधाराद्यधिष्ठितोऽपि,

सयमतपोनियमरूपेण मारुतेन विहीनो निपुणोऽपि जीषपोदो मयार्णवं दीर्घां सन्मनोरथवणिजोऽभिप्रेतः सिद्धियसति न प्राप्नोति, तस्मात्तपःसंयमादुद्याने सत्यप्रमादयता भवितव्यम् ॥ तथा चांश्रीपदेशिकमेव गाथासूत्रमाह-

संसारसागराओ लब्धुइहो मा पुणो निबुइदेखा । चरणगुणविप्पहीणो, जुइइइ सुयहुं पि जाणंतो ॥ ९७ ॥

अस्याः पदार्थो दद्यान्साभिधामद्वारेण प्रोच्यते, यथा माय कथित् कच्छपः प्रचुरतुणपत्रपटलनिबिडतमशैयलाप्लादि-
तोवकाग्न्यकारमहाद्रदान्तर्गतो विविधानेकजलचरखोभादिव्यसनपरम्पराव्ययस्थितमानसः सर्वतः परिस्त्रमन् कथमपि शो-
यालरन्ध्रमासाद्य तेनेय च तत् तपरि विनिर्गल्य शरदि पार्यणचन्द्रचन्द्रिकास्पर्शसुखमनुभूय भूयोऽपि स्वयन्पुखेहाकृ-
ष्टचेतोवृत्तिलेपामपि तपस्विनामहृष्टकस्याणानामहमिदं सुरलोककल्पं किमपि वर्धयामीत्यथथार्थं तस्मिन्नेय हृदमध्ये
निमग्नः, सदाः समासादिसयधुपगस्तादर्थननिमित्तं यिवक्षितरन्ध्रोपलब्धये पर्यटन् अथस्यं कष्टतरं व्यसन्नमनुभवति स्म,
पयमयमपि जीवकच्छपोऽनादिकर्मपटलसन्धानाप्लादितामिव्यादर्थनादितमोऽनुगतान् विविधाक्षिरोनेत्रकर्णवेदनाज्वर-
कुष्ठभगंदरादिसरीरेष्टयियोगानिष्टसम्प्रयोगाविमानसमुल्लखलचरसमूहानुगतान्, संसरणं संसारः, भाये यज् प्रत्ययाः, स एवं
सागरत्तस्मात् परिस्त्रमन् कथञ्चिदेव मनुष्यमवप्राप्तियोग्यकर्मोदयलक्षणं रंघ्रमासाद्य मनुष्यस्यप्राप्त्या वग्मसः सन् जिनचन्द्र-
वचनफिरणायथमासाद्य बुद्ध्यपोऽयं जिनवचनमोघिलाग इत्येवं जानानः स्वचनस्नेहविषयातुराचिप्ततया मा पुनः कूर्मेयत्
तत्रैव निमज्जेत, आह-अज्ञानी कूर्मोऽतो निमज्जति, इतरस्तु दिताहितप्राप्तिपरिहारज्ञो ज्ञानी तेतः कथं निमज्जति ?,

तत् आह-चरणगुणैः विविधम्-अनेकप्रकारं प्रकर्षेण हीनश्चरणगुणविप्रहीणः, ततः सुबह्वपि जानन् निमज्जति, अथवा निश्चयनयदर्शनेनासावप्यज्ञ एव, ज्ञानफलशून्यत्वाद्, अतो निमज्जतीति प्रकृतमेवार्थं समर्थयमान आह-
सुबहुं वि सुयमहीयं किं काही चरणविष्पहीणस्स ? । अंधस्स जह पलित्ता दीवसयसहस्सकोडीवि ॥ १८ ॥

सुबह्वपि श्रुतमधीतं चरणविप्रहीणस्य निश्चयतोऽज्ञानमेव, तत्फलाभावात्, ततस्तत्सदपि किं करिष्यति ? , न किञ्चिदपि, अकिञ्चित्करमेवेति भावः, अत्रैव दृष्टान्तमाह-अन्धस्य यथा दीपशतसहस्रकोट्यपि, प्रदीप्तानां दीपानां शतसहस्राणि तेषां कोटी, अपिशब्दात् तद्ब्रह्मादिकोटयोऽपि, आह च भाष्यकृत्-“संतपि तमण्णणं नाणफलाभावओ सुबहुं यंपि । सक्किरियापरिहीणं, अंधस्स पदीवकोडीवि ॥ १ ॥” व्यतिरेकमाह-

अपंपि सुयमहीयं पगासयं होइ चरणजुत्तस्स । एक्कोऽवि जह पईवो, सचक्खुयस्सा पयासेइ ॥ १९ ॥

अल्पमपि श्रुतमधीतं चरणयुक्तस्य सावद्येतरयोगनिवृत्तिपरिणामरूपचरणलक्षणचक्षुष्मतः प्रकाशकं भवति-हेयो पादेयार्थप्राप्तिपरिहारप्रदर्शकमुपजायते, चरणानुगतयथावस्थितशुद्धपरिणामरूपचक्षुरुपेतत्त्वाद्, तत्रैव दृष्टान्तमाह-ए-कोऽपि यथा प्रदीपः सचक्षुष्कस्य प्रकाशयति ॥ आह-नन्वित्थं सति चरणरहितानां ज्ञानसम्पत् सुगतिफलापेक्षया निरर्थिका प्राप्नोति, सत्यमेवमेतत्, इष्यते एव निरर्थिका, यत आह-

जहा खरो चंदणभारवाही, भारस्स भागी नहु चंदणस्स ।
एवं खु नाणी चरणेण हीणो, नाणस्स भागी नहु सुगईए ॥ १०० ॥

यथा स्वरश्चन्द्रनभारयाही सन् भारत्य भागी-चन्द्रनकाष्ठभारमुद्धरन् तज्जनितश्रमादिकष्टभागी, न तु चन्द्रनस्य-
चन्द्रनरसक्रियमाणविछेपनादेर्भागी, पर्यमेव, दुष्टाच्योऽवधारणे, ज्ञानी चरणेन हीनः सन् ज्ञानस्य-ज्ञानपठनपरावर्तन-
चिन्तनादिजगन्मोक्षोपपत्त्यर्थसिद्धिस्तथावाः सुगतोः, स्रष्टुं च-“नहि नाणं विकलं
स्थिरं किञ्चेत्सफलमेव चरणरद्वियस्स । सिक्खलपरिघहणातो चंदणमारो हरस्सेव ॥१॥” (वि० ११५७) सम्प्रति मा भूद्विनेयस्य
एकान्तेनैव ज्ञानेऽनादरः क्रियायां च स्रष्टून्यायां पक्षपात इति द्वयोरपि केवलयोरिष्टफलासाधकपमुपदर्शयति—

इयं ज्ञाणं क्रियाहीणं, इया अज्ञाणओ क्रिया । पासंतो पंगुलो दहो, चावमाणो प अंधओ ॥ १०१ ॥

अत्राक्षरार्थः प्रसीत एव, भावार्थः तदुदाहरणादवसेयः, सचेदम्-एगमि महानगरे पक्षीयणं संवृणं, तंमि य अणाहा
दुवे जणा, तंजहा-पंगुलो अंधओ य, ते य नगरओए जलणमयसमुम्भंतओयणे पलायमाणे संसे पंगुलतो गमणकिरियायिओ
जाणंतोचि पलायणमार्गे कमाणपण अगणिणा दहो, अंधोऽपि गमणकिरियाशुचो पलायणमगमजाणंतो दुरियं जल-
णभिमुदं नेव गंतुं पयट्ठो, एतो अगणिमरियाए सानीए पठितो, दहो य, एए दट्ठाम्हा, अयमर्थोपमया-ज्ञानपि क्रिया-
रहितो न कर्माग्निः पलायितु समर्थः, सापीतरा समर्थो, ज्ञानविकलत्वात्, अत्र प्रयोगो-ज्ञानमेव विशिष्टफलसाधकं न
भवति, तद्विक्रियायोगान्नून्यत्वात्, नगरराष्ट्रे पंगुलपलायनविज्ञानवत्, नापि क्रियेव विशिष्टफलप्रसाधिका सज्ज्ञानरहित-
त्वात्, नगरदाह एवाग्धस्य पलायनक्रियावत्, नन्वेवं समुदितयोरपि ज्ञानक्रिययोर्निर्वाणप्रसाधकसामर्थ्यानुपपत्तिः, प्रत्ये-
कमभावात्, सिक्खतावेत्तयत्, आह च-“पत्तेयमभायाओ, निवाणं समुदियाहुअवि न सुचं । नाणकिरियाहु वोसुं सिक्क-

तासमुदायेतलं व ॥१॥ (वि. ११६३) "नैष दोषः, समुदायसामर्थ्यस्य प्रत्यक्षसिद्धत्वात्, तथा हि-ज्ञानक्रियाभ्यां कटादिकार्य-
सिद्धय उपलभ्यन्ते एव, न तु सिकतासु तैलं, न च दृष्टमपहोतुं शक्यते, एवमाभ्यामदृष्टकार्यसिद्धिरप्यविरुद्धेति न कश्चि-
दोषः, किञ्च-न सर्वथैवानयोः प्रत्येकं निर्वाणप्रसाधकसामर्थ्यायोगः, देशोपकारित्वाभ्युपगमात्, तथा हि तदेव देशोप-
कारित्वं समुदाये समग्रत्वादिष्टफलप्रसाधकं भवति, केवलं तु सामग्रीविकलतेयतरसापेक्षत्वादसाधकमिति केवलयोः
सामर्थ्यायोगः, उक्तं च-"वीसुं न सद्यह द्विय सिकतातेलं व साहणाभावो । देसोवगारिया जा सा समुदायमि संपुण्णा
॥ १ ॥ (वि. ११६५) एतदेवाह—

संजोगसिद्धीह फलं वयंति, नहु एगचक्रेण रहो पयाइ ।

अंधो य पंगू य वणे समिच्चा, ते संपज्जता नगरं पचिट्ठा ॥ १०२ ॥

ज्ञानक्रिययोः संयोगनिष्पत्तावेव मोक्षलक्षणं फलं वदन्ति-व्याचक्षते भगवन्तस्तीर्थकराः, न हि लोकेऽप्येकचक्रेण
रथः प्रवर्त्तते, एवमन्यदपि सामग्रीजन्यं कार्यं सर्वमवगन्तव्यम्, अत्रैव दृष्टान्तमाह—अन्धश्च पङ्गुश्च वने समेत्य-
मिलित्वा तौ सम्प्रयुक्तौ नगरं प्रविष्टौ, समेत्येत्युक्तेऽपि तौ सम्प्रयुक्ताविति पुनरभिधानमात्यन्तिकसम्प्रयोगप्रदर्शना-
र्थम्, अत्र उदाहरणं—एगम्मि रण्णे रायभएण नगरातो उयसिय लोगो ठिओ, पुणोवि घाडिभएण पवहणाणि उज्झिय
पलातो, तत्थ दुवे अणाहा उज्झिया, गयाए धाडीए लोगिणा वायपलीविएण वणदवो लग्गो, ते च भीया, तत्थ अंधो
छुट्टकच्छो अयाणत्तणतो अग्गिसंमुहं चेव पलायइ, ततो पंगुणा भणियं-मा इतो नास, जत्तो इतो चेव अग्गी, तेण

भगिन्यं-कुतो पुन गच्छामि !, पंगुणा भगिन्य-अहंपि पुरतो अतिदूरे मगदेसने न समर्थो, जलो पंगू, ता मं खंधे करेह
 जेण अहं कंटगजलणादिअपाद परिहरावितो सुवं तं नगर पावयामि, तेण सहसि पडिवज्जिय मणुद्धियं, गया य खेमेण
 दोवि नगर्तं, एए दृष्टान्तः, अयमर्थोपनयः-एवं ज्ञानक्रियाम्नां समुदिताम्ना सिद्धिपुरमवाच्यते इति, प्रयोगध्वान्न-
 विधिदृष्टकारणसयोगोऽभिलषितकार्यप्रसाधकः, सम्यक्क्रियोपलब्धिपत्त्यादन्धपद्म्योरिय नगरावासे, यः पुनरभिलषित-
 फलसाधको न भयति स सम्यक्क्रियोपलब्धिपत्त्योऽपि न भवति, इदमगमनादिक्रियाविकलविघटितैकचक्ररथयदिति
 व्यतिरेकः, ननु ज्ञानक्रियोः सहकारित्वे सति किं केन स्वभावेनोपकुर्वते !, किमविशेषेण विविकोद्वाहकयत्, एत
 भिन्नस्वभावतया गमनक्रियायां नयनचरणादिवत्, उच्यते, भिन्नस्वभावतया, एत आह-

नाणं पयासयं सोहओ तवो संजमो य सुसिकरो । तिण्हंपि समाओने मोयखो णिणसासणे भणिओ ॥१०३॥

इह यथा किञ्चिदुद्बुधादद्वारं बहुयातायनआलककपच्छिद्रं याताकृष्टादिप्रचुरेणुकचपरपूरितं शून्यगृहं, तत्र कैय
 धस्तुकासः कोऽपि तत् शुशोषयिषुद्वारयातायनआलकानि सर्वोप्यपि याह्यरेणुकचपरप्रवेशनिषेधार्थं स्थगयति, मध्ये च
 प्रदीप प्रज्वलयति, पुरुषं च कचवराघाकर्षणाय व्यापारयति, तत्र प्रदीपो रेण्यादिमलप्रकाशनव्यापारेणोपकुर्वते, द्वारा-
 दिस्थगन बाह्यरेण्यादिप्रवेशनिषेधेन, पुरुषस्तु रेण्याघाकर्षणत्वात् तच्छोधनेन, एवमिहापि जीयापघटकं सद्बुधादिताम्रय-
 द्वारः सद्बुगुणशून्यो मिथ्यात्वादिहेत्याकृष्टकर्मकचवरापूरितो मुक्तिमुखनिवासहेतोः शोषनीयो वर्तते, तत्र ज्ञायतेऽने-
 नेति ज्ञान, तच्च प्रकाशयतीति प्रकाशकं, ज्ञान प्रकाशकत्वेनोपकुर्वते, तत्स्वभावत्वात्, गृहमलापनयने प्रदीपयदिति

भावः, क्रिया तु तपःसंयमरूपत्वादित्यमुपकुरुते, शोधयतीति शोधकं, किन्तदित्याह-तापयत्यनेकभवोपात्तमष्टप्रकारं कर्मेति तपः, तत् शोधकत्वेनोपकुरुते, तत्स्वभावत्वात्, गृहकचवरोद्भजनक्रियया तच्छोधने कर्मकरपुरुषवत्, तथा संयमनं संयमः, भावेऽल्लप्रत्ययः, आश्रवद्वारविरमणमितियावत्, चशब्दः पृथग्ज्ञानादीनां प्रक्रान्तफलसिद्धौ भिन्नोपकारकर्तृत्वावधारणार्थः, गोपनं गुप्तिः, स्त्रियां क्तिप्रत्ययः, आगन्तुककर्मकचवरनिरोध इति हृदयं, गुप्तिकरणशीलो गुप्तिकरो, हेतु-तच्छीलानुकूलेष्वित्यादिना टप्रत्ययः, किमुक्तं भवति ?-संयमोऽप्यपूर्वकर्मकचवरागमननिरोधेनोपकुरुते, तत्स्वभावत्वात्, गृहशोधने यवनप्रेरितकचवरागमननिरोधेन वातायनादिस्थगनवत्, एवं च त्रयाणामेव, अपिशब्दोऽवधारणे, अथवा सम्भावने, किं सम्भावयति ?-त्रयाणामपि ज्ञानादीनां, किंविशिष्टानाम् ?-निश्चयतः क्षायिकाणां, न तु क्षायोपशमिकानामपि, समायोगे-संयोगे मोक्षः-सर्वथा अष्टविधकर्ममलवियोगलक्षणः जिनानां शासनं जिनशासनं तस्मिन् 'भणितः' उक्तः, नन्वेवं सति 'सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्ग' इत्यागमो विरुध्यते, सम्यग्दर्शनमन्तरेणोक्तलक्षण-ज्ञानादित्रयादेव मोक्षप्रतिपादनाद्, नैष दोषः, ज्ञानग्रहणेन तस्यापि ग्रहणाद्, अन्यथा ज्ञानत्वायोगात्, अत एवान्यत्र चतुष्टयमुक्तं-“ज्ञानं सुमार्गदीपं सम्यक्त्वं तदपराङ्मुखत्वाय । चारित्रमास्त्रयमं क्षपयति कर्मणि तु तपोऽग्निः ॥ १ ॥” इति । इह यत् प्राप्तिर्मुक्तिकृताऽभ्यधायि-श्रुतज्ञानेऽपि जीवो वर्तमानः सन् न प्राप्नोति मोक्षमिति, तत्प्रतिज्ञागाथासूत्रं, तत्रैव सूत्रसूचितः खल्वयं हेतुरवगन्तव्यः, कुतः ?, तस्य क्षायोपशमिकत्वात्, दृष्टान्तोऽपि सूत्रसूचितोऽयमवधिज्ञान-वदिति, क्षायिकज्ञानाद्यवामौ च मोक्षावाप्तिरिति तत्त्वं, ततः श्रुतस्यैव क्षायोपशमिकभावमुपदर्शयति-

भावे स्वमोक्षसमिपु पुष्पासुसंगंयि होइ सुपुनारणं । केवलियनाणलंभो नण्णत्थ सपुं कसयाणं ॥ १०४ ॥
 अर्चने भावो भवतीति वा भावस्तस्मिन्, स च यौदविकाचनेकमेदस्त आह-कायोपशमिके, आदशाङ्गानि यत्र तत्
 द्वापसाङ्गम्, अपिसन्दादङ्गवाद्यमपि, भवति शुतशानम्, वपलक्षणमेतत्, मस्यादिशानत्रयमपि सामायिकचतुष्टयमपि,
 तथा केवलस्य भावः कैवल्य-यातिकर्मवियोग इत्यर्थः तस्मिन् ज्ञान कैवल्यज्ञानं, कैवल्ये सति ज्ञानप्रदणेन इह यो 'बुद्ध्य-
 ध्ववसिद्धमर्थं पुरुषभोक्तयते' इति वचनात् प्रकृतिविमुक्तस्य पुद्गलाभावात् ज्ञानाभावे इति प्रतिपन्नस्य प्रकृतिमुक्ताज्ञा-
 निपुरुषप्रतिपादनपरकुनयनतध्यवच्छेदमाह, यस्य ज्ञाना-प्राप्तिः, कर्म :-कपायाणां-क्रोधादीना कथे सति, नान्यत्र,
 तृतीयार्थे सप्तमी, नान्येन प्रकारेण, छद्मस्वधीतरागावस्थायां कषायकथे सत्यव्यवहेपेण कैवल्यज्ञानाभावे ज्ञानावरणक्षया-
 तन्वदे वावरणभावे कषायक्षयप्रदं प्राधान्यस्यापनार्थं, कषायक्षय एव सति निर्वाणं, नान्यथा, कषायक्षय एव सति
 प्राणाणामपि सम्यक्संन्यासीनां कायिकवृत्तिद्वेः, नन्वेवं तर्हि यदादायुक्तं शुतशानेऽपि वर्धमानः सन् जीवो न प्राप्नोति
 मोक्षं, वस्तुपासंयमारमकयोगशून्य इति विशेषणं तदनर्थकं, श्रुतेऽपि सति तत्संबन्धमारमकसहिष्णोरपि मोक्षाभावात्,
 सत्यमेतत्, केवलं कायोपशमिकसम्पत्त्यशुचत्वादिप्राणामपि समुदितानां कायिकसम्पत्त्यवस्थादिनिबन्धनत्वेन परम्परया
 मोक्षहेतुत्वमस्तीत्यदोषः । आह-प्रतिपन्नमस्माभिर्मोक्षकारणकरणं श्रुतादि, परं तत्सर्वं कथमजानो ज्ञानो वेति?, वच्यते-
 आदृणं पयसीणं वक्षोसद्विर्द्वे बहमाणो व । जीवो न लहइ सामादयं चडणहंयि पगपरं ॥ १०५ ॥

अष्टानां प्रकृतीना-ज्ञानावरणीयादिकर्मप्रकृतीनाम् वस्तुष्टा चासौ स्थितिश्च वस्तुष्टस्यितिसत्त्वा वर्धमानो जीवो न लभ-

ते-न प्राप्नोति, किन्तु दित्याह-सामायिकं, किं तदित्याह-चतुर्णां-सम्यक्त्वसामायिकश्रुतसामायिकदेशविरतिसामायिकसर्व-
विरतिसामायिकानामेकतरम्-अन्यतरम्, अपिशब्दात् मतिज्ञानादि च न लभते, न केवलमेतानि न लभते, पूर्वप्रतिपन्नोऽ-
ध्यायुर्वर्जकमोत्कृष्टस्थितौ न भवति, यतोऽवाप्तसम्यक्त्वस्तत्परित्यागेऽपि न भूयो अन्धिमुल्लङ्घयोत्कृष्टस्थितिः कम्मप्रकृतीर्व-
ध्नाति, 'बंधेण न वो लङ्कयाई'ति वचनात्, एष सिद्धान्तिकाभिप्रायः, कम्मग्रन्थिकास्तु भिन्नग्रन्थेरप्युत्कृष्टस्थितिवन्धो भव-
तीति प्रतिपन्नाः, आयुषस्तूत्कृष्टस्थितौ वर्त्तमानः सम्यक्त्वश्रुतसामायिकयोरनुत्तरसुर उपपातकाले पूर्वप्रतिपन्नो न प्रतिपद्य-
मानकः, पूर्वमवश्यं प्रतिपन्नत्वात्, आयुषस्तु जघन्यस्थितौ वर्त्तमानो न पूर्वप्रतिपन्नो नापि प्रतिपद्यमानकः, आयुर्वर्जघन्यस्थितिः
क्षुल्लकभवग्रहणप्रमाणा, सा च वनस्पतिषु, न च वनस्पतिषु सम्यक्त्वस्यापि पूर्वप्रतिपन्नो नापि प्रतिपद्यमानकः, सा स्वा-
दनसम्यक्त्वसहितस्यापि तेज्जनुत्पादात्, 'उभयाभावो पुढवाइएसु' इति वचनात्, प्रकृतीनां चोत्कृष्टतरभेदभिन्ना
स्थितिरियं-ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदनीयान्तरायाणां उत्कृष्टा स्थितिर्लिङ्गसागरोपमकोटीकोट्यः सप्ततिमोहनीयस्य नाम-
गोत्रयोर्विश्रुतिः त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्यायुक्त्वस्येति, जघन्या तु द्वादश सुहृत्तौ वेदनीयस्य नामगोत्रयोरष्टौ शेषाणामन्तर्मु-
हूर्त्तमिति, उक्तं च-"वीसमयरोवमाणं कोडाकोडीउ नामगोयाणं । सयरी मोहस्स ठिई सेसाणं तीस उक्कोसा ॥१॥ आउस्स
सागराई तेत्तीसं अवरतो मुहुत्तंते । अट्टउ नामागोए वेयणिए बारस मुहुत्ता ॥२॥"(वि.११८७-८) नन्वेताः कम्मप्रकृतयः
किं शुगपदेवोत्कृष्टां स्थितिमासादयन्ति उत एकस्यामुत्कृष्टस्थितिमापन्नायां सत्यामन्या अपि नियमत उत्कृष्टस्थितयो
जायन्ते, आहोश्विन्यथा वैचित्र्यमिति ? उच्यते, अन्यथा वैचित्र्यं, तथाहि-मोहनीयस्योत्कृष्टायां स्थितौ शेषाणा-

मपि षण्णामुत्कृष्टैव स्थितिः, जायुषस्तु उत्कृष्टा वा मध्यमा वा, न तु अधन्या, मोहनीयरहिताना तु शेषप्रकृतीनामन्य-
तमस्या उत्कृष्टस्थितिसम्भावे मोहनीयस्य शेषाणां च उत्कृष्टा वा मध्यमा वा, न तु अधन्येति, वक्तव्यम्—“मोहस्तुको-
साए त्रिईदं सेसाण छण्हमुकोसा । आउस्तुकोसा वा मग्गसिया वा न उ अहण्णा ॥ १ ॥ मोहवियज्जुकोसट्ठिईदं मोह-
स्स सेसियाण च । उकोस मज्झिमा वा कस्सइ न अहण्णिया होज्जा ॥ २ ॥ (वि. ११८९-९०)” तदेवमुक्तं सम्यक्सत्वाधी-
नामलभकारणम्, अधुना लभकारणमाह—

सत्तण्हं पपढीणं अट्ठिभत्तरओ उ कोटिकोढीए । काऊण सागराणं जइ लहइ चउण्हमण्णयरं ॥ १०९ ॥

सत्तानामायुर्वर्जानां कर्मप्रकृतीनां या पर्यन्तवर्षिणी स्थितिसामग्रीकृत्य सागरोपमाणां कोटाकोटी तस्या अभ्यन्तर-
एव—मध्य एव, तुषण्णरोज्यधारणार्थः, कृत्वा आत्मानमिति गम्यते, यदि लभते—यदि प्राप्तोति चतुर्णां—श्रुतसामायिका-
दीनामन्यतमत्, तत एव लभते नान्यथा, पाठादन्तरं ‘कारुण सागराणं त्रिई उभय चउण्हमण्णयरं’ तत्र सागरोपमाणा
कोटीकोट्या अभ्यन्तरतो—मध्ये कृत्वा स्थितिं लभते चतुर्णामन्यतमत्, एव गाथासुषार्षः, इयमत्र भाषना—आयुर्वर्जानां
सत्तानां कर्मप्रकृतीनां यदा स्थितिः पर्यन्तवर्षिणी पत्न्योपमासहस्रेयमागहीनसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणा अवतिष्ठते तदा
घनरागद्वेषपरिणामरूपोऽत्यन्ततुर्भेददारुणव्यक्तकर्मप्रान्धिर्यवति, वक्तव्यम्—“अंतिमकोटाकोटीर्ह, सप्तकस्मात् आउव-
जाण । पडियासंखेअइमे भागे लीणे हवइ गंठी ॥ १॥ गंठिचि सुतुक्मेवो कक्खइयणरुद्धगूढगंठिद । जीवस्स कम्मजणितो
घणरागद्वेषपरिणामो ॥ २॥” (वि. ११९४-५) तस्मिन् कर्मप्रान्ध्यावपूर्वकरणनामविशेषविशुद्धिकुठारधारया भिन्ने परमपदे हेतुः

सम्यक्त्वंलाभ उपजायते, केवलं कर्मग्रन्थेर्भेद एव मनोविधातपरिश्रमादिभिर्दुःसाधः, तथाहि—स जीवः कर्मरिपुमध्य-
गतस्तं प्राप्य विधातयन्नतीव परिश्राम्यति, प्रभूतकर्म्मारातिसैन्यान्तकारितया सञ्जातखेदत्वात्, महासमरशिरसि दुर्जया-
पाकृतानेकशत्रुगणः सुभट इव, उक्तं च—“भिन्नंमि तंमि लाभो संमत्तार्हण मोक्खहेज्जणं । सो य दुल्लभो परिस्समचित्तवि-
धायाइविग्घेहिं ॥ १ ॥ (वि. ११९६)” अपरस्त्वाह—ननु किं तेन कर्मग्रन्थिना भिन्नेन ? किं वा सम्यक्त्वादिना अवाप्तेन ?
यावता यथाऽतिदीर्घा कर्मस्थितिः सम्यक्त्वादिगुणरहितेनैव क्षपिता एवं कर्मशेषमपि गुणरहित एव क्षपयित्वा विव-
क्षितफलभाग् भविष्यतीति, उच्यते, स हि तस्यामवस्थायां प्रवर्त्तमानोऽनासादितगुणान्तरो न शेषक्षपणया विशिष्टफल-
प्रसाधनायालं, चित्तविधातादिप्रचुरविघ्नसङ्कुलत्वात्, विशिष्टायाश्चाप्राप्तपूर्वफलप्राप्तेः प्रागभ्यस्तक्रिययाऽवाप्तुमशक्य-
त्वाच्च, अनेकसंवत्सरानुपालिताचाम्लादिपुरश्चरणक्रियाऽऽसादितगुणान्तरसहायक्रियारहितविद्यासाधकवद्, उक्तं च—
“कम्मद्विई सुदीहा खविया जइ निग्गुणेण सेसंपि । खवेइ निग्गुणच्चिय किं थ पुणो दंसणादीहिं ? ॥१॥ आचार्य आह—
“पाएण पुब्बसेवा परिमउई साहणंमि गुरुतरिया । होइ महाविज्जाए किरिया पायं सविग्घा य ॥ २॥ तह कम्मद्विइखवणे
परिमउई मोक्खसाहणे गुरुई । इह दंसणाइकिरिया, दुल्लहा पायं सविग्घा य ॥३॥ (वि. ११९७—२००) अथवा यत एव बह्वी
कर्मस्थितिरनेनोन्मूलिता अत एवापचीयमानदोषस्य सम्यक्त्वादिगुणलाभः सञ्जायते, अशेषकर्मपरिक्षये सिद्धत्ववत्, तत
एव च मोक्षः, ततो न शेषमपि कर्म गुणरहित एवापाकृत्य मोक्षं प्रसाधयति, आह च—“अहव जउच्चिअ सुवहुं खविअं तो
निग्गुणो न सेसंपि । स खवेइ जओ लभए सम्मत्तसुआइगुणलाभं ॥ १ ॥ (वि. १२०१)” इति । सम्प्रति सम्यक्त्वादिगुणा-

बाह्यविधिरुच्यते, इह जीया द्विविधा भवन्ति, तद्यथा-भव्याश्च अभव्याश्च, सत्र भव्यानां करणत्रयं भवति, करणं नाम
 सम्बन्धकाद्यनुगुणो विशुद्धरूपः परिणामविशेषः, तद्यथा-यथाप्रवृत्तकरणमपूर्वकरणमनिवर्त्तितकरणं, तत्र यथैव-अना-
 विर्त्तितसिद्धेनैव प्रकारेण प्रवृत्तं यथाप्रवृत्त क्रियते कर्मक्षपणमनेनेति करणं यथाप्रवृत्त च तरकरणं च यथाप्रवृत्तकरणम्-
 अनादिकालात्कर्मक्षपणाय प्रवृत्तो गिरिसरिदुपलपोलना[न्यायेन] कस्योऽध्यवसायविशेषो यथाप्रवृत्तकरणमिति, तथा
 अप्राप्तपूर्वमपूर्व स्थितिपाठसमाप्ताद्यपूर्वार्थनिर्यस्तकं वा अपूर्वक, तच्च तरकरणं च अपूर्वकरणं, निवर्त्तनशीलं निवर्त्तितं न
 निवर्त्तितं अनिवर्त्तितं-आसम्बन्धार्थनलाभात् निवर्त्तित इत्यर्थः, ततः प्राग्वत्करणशब्देन सह विशेषणसमासः, एतानि त्रीण्यपि
 प्रयोचत विशुद्धविशुद्धतराध्यवसायकपाणि भवन्ति भव्यानाम्, अभव्यानां त्वाद्यमेव करणं, सत्र अनाविकालादारभ्य
 यावत् प्रस्थितानं तापदार्थं, प्रस्थितं तु समतिक्रामतो द्वितीयं, प्राक्तनात् विशुद्धतराध्यवसायरूपेण तेन प्रस्थितेर्भेदकरणात्,
 सम्बन्धार्थनलाभाभिमुखत्वं तृतीयम्, तर्कश्च-“करण अक्षयपक्षं अप्रवृत्तमनियद्विमेव भवति। इत्येति पठने चिप भग्न
 करणं तु परिणामो ॥ १ ॥ आ गती ता पठने गतिं समश्नुतो ह्यह वीर्यं । अनियद्वीकरणं पुन सम्मत्तपुरवत्त्वे जीवे
 ॥२॥” (वि. १२०२-३) सम्बन्धं पुरस्कृतम्-अभिमुखं कृतं येन स सम्बन्धपुरस्कृतोऽभिमुखसम्बन्ध इत्यर्थः तस्मिन्
 जीवे सम्प्रति करणत्रयसङ्गीकृत्य सामायिककालमहन्तानामभिधित्सुराह-

पल्लगगिरिसरिओवल-पिबीलिया-पुरिस-पह-अरगदिया ।

कोदव-जल-वत्याणि य सामादयलामविहन्ता ॥ १०७ ॥

इह सामायिकलामे नव दृष्टान्ताः, तद्यथा-प्रथमः पत्यकदृष्टान्तः १ द्वितीयो गिरिसरिपुलदृष्टान्तः २ तृतीयः पिपीलिकादृष्टान्तः ३ चतुर्थः पुरुषदृष्टान्तः ४ पञ्चमः पथदृष्टान्तः ५ षष्ठो ज्वरगृहीतदृष्टान्तः ६ सप्तमः कोद्रवदृष्टान्तः ७ अष्टमो जलदृष्टान्तः ८ नवमो वस्त्ररूपः ९ । तत्र प्रथमपत्यकदृष्टान्तभावना-पत्यको नाम लाटदेशे धान्यालयः, तत्र यथा कश्चित् महापत्ये धान्यं स्वल्पं स्वल्पतरं प्रक्षिपति, प्रचुरं प्रचुरतरं तत आदत्ते, तत एवं ग्रहणनिक्षेपकरणे कालान्तरेण स रिक्तीभवति, एवं कर्मधान्यपत्ये जीवोऽनाभोगप्रवृत्तेन यथाप्रवृत्तकरणेन स्वल्पं स्वल्पतरमुपचिन्वन् प्रभूतं प्रभूततरमपचिन्वन् गच्छता कालेन ग्रन्थिमासादयति, पुनस्तं भिन्दानस्यापूर्वकरणं सम्यग्दर्शनलाभाभिमुखस्थानिवर्त्तति, एष पत्यकदृष्टान्तः, उक्तं च-“जो पहलेऽहमहले धुंभं पक्खिवइ थोवथोवतरं । सोहेइ बहुबहुतरं झिजइ थोवेण कालेण ॥१॥ तह कम्मघन्नपह्ले, जीवोऽणाभोगतो बहुतरागं । सोहंतो थोवतरं, गिण्हंतो पावए गंठिं ॥२॥” (वि. १२०५-६) अत्र पर आह-नन्वेष दृष्टान्तोऽनुपपन्नो, यतः-संसारिणो योगवतः प्रतिसमयं चयापचयावुक्तौ, तत्रासंयतस्य बहुतरस्य चयोऽल्पतरस्यापचयः, अत आगमः-पह्ले महइमहले, कुंभं पक्खिवइ सोहई नालिं । अस्संजए अविरए बहु बंधइ निज्जरइ थोवं ॥ १ ॥ पह्ले महइमहले, कुंभं सोहेइ पक्खिवे नालिं । जे संजए पमत्ते बहुनिज्जर बंधए थोवं ॥ २ ॥ पह्ले महइमहले कुंभं सोहेइ पक्खिव न किंचि । जे संजए पमत्ते बहु निज्जर बंधइ न किंचि ॥ ३ ॥ (श्राव. ३५-३६-३७) ततो नाम पूर्वमसंयतस्य मिथ्यादृष्टेरतिप्रभूततरकर्मबन्धस्य कुतो ग्रन्थिदेशप्राप्तिसम्भवो ? यतः सम्यक्त्वावासिरिति, तदनुक्तमभिप्रायापरिज्ञानात्, इदं हि सूत्रं बाहुल्यमङ्गीकृत्य प्रवृत्तं, प्रायेणासंयत उक्तप्रकारेण बभ्राति, ननु सर्व एवासंयत

एवमेव, ततो न कश्चिदोषः, उक्तं च—“एवमिह ओषधिसय भणियं सवे न एवमेवसि । असंजतो य एवं पदुष ओस-
 न्नाभावं तु ॥ १ ॥” (आच. १८) अथैतदेवं कथमवधीयते यथेदं सूत्रं बाहुस्यस्थियं न पुनः सर्वं एवासयत एवमेव
 च प्राप्तीति, वक्ष्यते, अन्यथा यन्थाभायप्रसङ्गात्, तथाहि—यदि सर्वं एवासंयतः सूत्रोक्तप्रकारेण कर्मपुद्गलोपादानमा-
 दसे ततः कालान्तरे प्रतिदिवसं पुरुषसदृशदशकेन रूप्यकपत्रकप्रहणे एकरूप्यकमोक्षे च (५२) दिवसत्रयमध्ये
 उक्तस्य व्ययष्टेद इव सर्वपुद्गलानां जीवैर्ग्रहणतोऽभावाः प्राप्नोति, तदभावे च यन्थाभावाः, यन्मयोऽयकर्मपु-
 द्गलासम्भवात्, आह च—“यावद् वंधाभावो असाह पोमलाणऽभावातो । इवपुष्टिगहणतो ते सवे जीवेति शुज्जलि
 ॥ १ ॥” (आच. १९) अथ मन्येयाः—गृहीतपुद्गलानामसङ्ख्येयकालादुद्धूर्तवचस्य मोक्षः, पुद्गलानामुत्कर्षतोऽप्यसङ्ख्ये-
 यकालस्थितिकार्यात्, ते च मुख्यमानाः प्रतिसमयं सर्वजीवेभ्योऽप्यनन्तगुणाः, ततः कथं पुद्गलानामसम्भयतो यन्था-
 भावप्रसङ्गः ? उक्तं च—“मोक्षस्तु असंख्येयातो, कालातो ते य जं जियदितो । भणियाणतगुणा सस्तु न एव दोसो
 ततो जुप्तो ॥ १ ॥” (आच. ४०) तदेतदनुष्मू, मोक्षो हि गृहीतानां कियत्कालातिक्रमे भवति, प्रहणं एवयस्यं प्रति-
 समयं प्रतिजीयं च सर्वजीवेभ्योऽनन्तगुणानां, ततः कथं प्राकृष्टसञ्चितदोषानवकाश इति, आह च—“गहणमणंताण
 न किं जायद् समएण ता कहमवोसो ?” ॥ (भाव ४०॥) इति, अथ सुधीयाः—एवंरूपस्तावदागमो विजृम्भते ‘जाव नं
 एव जीवे एयद् वेयद् चलद् कंदद् घट्टद् सुग्भद् सदीरद् तं वं भावं परिणमद् ताव सत्तविहबंधए वा अट्टविहबंधए वा
 छविहबंधए वा एगविहबंधए वा, नो चेय नं भवंचए सिक्का’ (व्याख्या. सु.) इति, तथा संसारोऽपि प्रतिसमय-

बन्धकसत्त्वसंस्मृतिरूपः प्रत्यक्षत एवोपलभ्यते, तत आगमग्रामाण्यात्संसारदर्शनाच्च न तथा भूयसामनन्तानां पुद्गलानां ग्रहणं यथा बन्धयोग्यकर्मपुद्गलासम्भवतो बन्धाभावप्रसङ्ग इति, उक्तं च—“आगमसंसारतो, न तद्ग्राणंताण ग्राहणं तु ।” (श्राव. ४१) इति, ननु यद्येवं सम्यक्त्वादेरपि प्रतिपादक आगमो वर्तते, “सम्मत्तंमि उल्लेखे पलियपुहुत्तेण सावतो होइ । चरणोवसमखयाणं सागर संवंतरा होति ॥१॥ एवं अप्परिविडिण् सम्मत्ते देवमणुयजम्मेसु । अन्नयरसेद्विजं एग- भवेणं च सद्वाइ ॥२॥” (वि. १२२-३) तथा मोक्षोऽपि सम्यक्त्वादिगुणघातिनां कर्मपुद्गलानां सिद्ध एव, सम्यक्त्वादि- गुणानां स्वगतानां स्वसंवेदनतः परगतानां त्वनुमानतो दर्शनात्, ततो आगतो मोक्षाच्च प्राचीनमेव सूत्रमोघविषयं किं नाभ्युपगम्यते ? एवं ह्यनिष्टकल्पनापरिहारः पूर्वसुरिकृतव्याख्यानबहुमानं (च) तद्वहुमाने च सर्वज्ञाज्ञाराधनं, तस्मात्- देव व्याख्यानं समीचीनमिति घटते ग्रन्थिदेशप्राप्तिरिति न कश्चिदोपः, उक्तं च—“आगममोक्त्वाउ न किंचि विसेसवि- सयत्तणेण सुत्तस्स । तो जाविहडसंपत्ती न घडइ तम्हा अदोसो उ ॥ १ ॥” (श्राव. ४२) इति भावितः पल्यकदृष्टान्तः, कथं पुनरनाभोगतः प्रचुरतरकर्मक्षय इति गिरिसरिदुपलदृष्टान्त उच्यते—गिरिः सरिद्विसरित्तस्यामुपलाः—पाषाणा गिरि- सरिदुपलास्तद्वत्, इयमत्र भावना—यथा गिरिसरिदुपलाः परस्परसन्निकर्षेणोपयोगशून्या अपि विचित्राकृतयो जायन्ते एवं यथाप्रवृत्तकरणतो जीवास्तथाविधविचित्रकर्मस्थितिका विचित्रा इति यथाप्रवृत्तकरणतो ग्रन्थिदेशप्राप्तिः, उक्तं च— “गिरिनइवत्तणिपत्थरघडणोवम्मेण पढमकरणेणं । जा गंठी कम्मठिइक्खवणमणाभोगतो तस्स ॥ १ ॥ (वि. १२०७)” अधुना पिपीलिकादृष्टान्तः, पिपीलिका नाम कीटिकाः, तासां क्षितौ गमनं स्वभावतो भवति, कासांचित् स्वभावत एव

स्याण्वारोहणमपराधा च सङ्गातपक्षाणा तस्मादप्युत्पत्तनमन्यासां स्याणुभोगेभ्यस्थान कासाश्रित स्याणुभुमात् प्रत्यवसर्प्य-
 णम्, एवमिह जीवानां कीटिकानां क्षितौ त्वभावगमनमिव यथाप्रवृत्तकरणं, स्याण्वारोहणसदृशमप्राप्तपूर्वत्वादपूर्वकरणं,
 ततः कीलकादुत्पत्तनमिव जीवानामनिर्याचिकरणम्, अनिर्याचिकरणबलेन निर्व्याहट्टिगुणस्थानकादुत्प्लुत्य सम्पददृष्टि-
 गुणस्थानगमनात्, स्याणुभुमापस्थानसदृशं ग्रन्थावधस्थानं, स्याणुभुमादयसर्पणसदृशं ग्रन्थिदेशात्पुनर्याचिर्त्तनेन दीर्घ-
 कर्मस्थितिकरणम्, वृष्टं च—“स्त्रितिसाष्टावियगमनं, धाणूसरणं ततो समुप्ययनं । ठाणं धाणुसिरे वा ओरुहणं वा
 मुहंगणं ॥ १ ॥ अत्र ‘धाणुसिरे वा’ इति स्याणुभोगे इति ब्रह्म्यं, पुत्रप्रदेशे एव भूतलसन्ध्यप्रो निमप्रस्थाणुप्रदेशापेक्षया
 क्षिर इय क्षितौ विद्यक्षितम्, “स्त्रितिगमनंपि पदमे धाणूसरणं च करणमप्युपं । उप्ययनंपि ततो, जीवाणं करणमनियद्वा
 ॥ २ ॥ धाणुय गडिरेसो गडिपससस तापड्याणाणं । ओयरणंपि ततो पुनोसि कम्मद्विहितिपिप्पही ॥ ३ ॥” (पि० १२०८-१०)
 अत्र ‘धाणुय’ इति स्याणुभुममियेत्यर्थः । सम्प्रति पुरुषद्वान्त—यथा कैचन द्रव्यं पुरुषाः महानगरवियासया महादयी
 प्रपन्नाः सुदीर्घमभ्यानमतिक्रामन्तः कालातिपातभीरवो भयस्थानमाढौकमाताः शीघ्रतरगतयो गच्छन्तः पुरस्तादुभयतः
 समुत्खातकरवालपानी द्वौ तरकरायाञ्चैव तेषामेकः प्रतीपमतनुप्रयातः अपरस्तु ताम्यामेव दृहीतः अन्यस्तु तौ द्वाप्यसि-
 कम्पेष्टं नगरमनुप्राप्त इत्येव दृष्टान्तः, अयमुपनया—इह संसारादव्या पुरुषाखया संसारिणः कल्पयन्ते, पन्थाः कर्मस्थिति-
 रतिदीर्घा, भयस्थानं ग्रन्थिदेशाः, द्वौ तस्करौ रागद्वेषौ, यथाप्रवृत्तिकरणेन ग्रन्थिदेशमासाद्य पुनरनि-
 द्दपरिणामः सन् कर्मस्थितिमुत्कृष्टमासादयन्ति, तस्करद्वयावरुद्धः प्रपञ्चरागद्वेषोदयो ग्रन्थिकसत्त्वा, अभिलषितनगरानु-

प्राप्तोऽपूर्वकरणतो रागद्वैपचौरावपाकृत्यानिवर्त्तिकरणेनावससम्यग्दर्शनः, उक्तं च—“जह वा तिणिण मणूसा जंतडडविपहं सभावगमणेणं । वेलाइकमभीया तुरंति पत्ता य दो चोरा ॥ १ ॥ दडुं मगगतडत्थे, ते एगो मगतो पडिनियत्तो । बिइतो गहितो तइतो समइकंतो पुरं पत्तो ॥ २ ॥ अडवी भवो मणूसा जीवा कम्मडिई प्हो दीहो । गंठी य भयट्ठाणं राग-दोसां य दो चोरा ॥ ३ ॥ भग्गो ठिइपरिबुद्धी, गहितो पुण गंठिओ गतो तइतो । सम्मत्तपुरं एवं जोइज्जा तिणिण करणाणि ॥ ४ ॥” (वि. १२१-४) अत्र पर आह—ननु ग्रन्थिमेदं कृत्वा सम्यग्दर्शनमुपदेशतो लभते उतानुपदेशतः?, उच्यते, उभयथापि लभते, कथं?, पथः परिश्रष्टपुरुषत्रयवत्, तथाहि—यथा कश्चित्पथः परिश्रष्टपुरुष उपदेशमन्तरेणैव परिश्रमन् स्वयं पन्था-नमासादयति, कश्चित् परोपदेशेन, अपरस्तु नासादयत्येव, एवमिहाप्यत्यन्तप्रनष्टसत्पथो जीवो यथाप्रवृत्तकरणतः संसारा-द्व्यां परिश्रमन् कश्चित् ग्रन्थिमासाद्यापूर्वकरणेन तमतिक्रम्यानिवर्त्तिकरणमनुप्राप्य स्वयमेव सम्यग्दर्शनादिरूपं निर्वर्णपु-रपन्थानं लभते, कश्चित्परोपदेशाद्, अपरस्तु प्रतीपगामी ग्रन्थिकसत्त्वो वा नैव लभते इति । सम्प्रति ज्वरहृष्टान्तः, यथा ज्वरः कश्चित्स्वयमेवापैति कश्चिद् भेषजोपयोगेन कश्चिन्नैवापैति, एवमिहापि मिथ्यादर्शनमहाज्वरोऽपि कश्चित्स्वयमेवापैति, कश्चि-दहर्द्वचनभेषजोपयोगाद्, अपरस्तु तदौपधोपयोगेऽपि नापैति । कोद्रवहृष्टान्तः, यथा केषाञ्चित् कोद्रवाणां मदनभावः स्वयमेव कालान्तरतोऽपैति, केषाञ्चिद् गोमयादिपरिकर्मणायामपि नापैति, एवं मिथ्यादर्शन-भावोऽपि केषाञ्चित्स्वयमेव विनाशमुपयाति, अपरेषामुपदेशपरिकर्मतः, अन्येषां तु न सर्वथाऽपैति, योऽपि च स्वयमु-पदेशपरिकर्मणातो वाऽपैति सोऽप्यपूर्वकरणवलेन, तथाहि—स जीवोऽपूर्वकरणेन शुद्धार्थशुद्धाशुद्धमदनकोद्रवनिदर्श-

नेन मिथ्यात्वं मिथ्यादर्शनसम्यग्मिथ्यादर्शनसम्यग्दर्शनभेदेन त्रिधा विभज्यते, तथा चोक्तम्—“मयणा दरनिबलिया
 निबलिया य जह कोदया दिविहा । तह मिच्चत्तं तिविहं परिणामयेसेण सो कुणइ ॥१॥” (वि. १२२०) ततोऽनिवर्त्तिकरण-
 विज्ञेयात् सम्यक्त्वं प्राप्नोति, एवं करणत्रययोगवतो मन्यस्य सम्यग्दर्शनप्राप्तिः, अमन्यस्यापि कस्यचिद्यथाप्रवृत्तिकरणतो
 प्रन्यमासाधार्यदादिविभूतिसन्दर्शनत प्रयोजनान्तरतो वा प्रवर्धमानस्य शुतसामायिकलाभो भवति, न शेषसामायि-
 कलाभः, तर्कं च—“नासेइ सयं य परिकम्मतो य जह कोदयाण मयभावो । नासइ तह मिच्छमभो, सयं य परिकम्मणाए
 या ॥ १ ॥ अप्पुयेण त्तिपुंजं, मिच्छय कुणइ कोदयोयमया । शनियहीकरणेण व सो सम्महंसण लव्वा ॥ २ ॥ तित्थं-
 कराइपूयं, दहुं अण्णेण वायि क्खेणं । सुयसामाइयलंभो होज्ज अमयस्स गंधिमि ॥३॥” (वि १२१५-७) सम्प्रति जलदृष्टान्तः,
 यथाहि—जल मलिनमूर्द्धसिगुञ्जं शुद्धं चेति त्रिधा भवति, एवं दर्शनमपि मिथ्यादर्शनादिभेदेन अपूर्वकरणतस्त्रिधा करोति,
 एवं पल्लहद्वान्तेऽपि भायना कार्या, आह च—“जह वेह किंचि मणिण, वरुचुद्धं सुअमंणु यत्थं या । एवं परिणामयसा, करेइ
 सो पंसण तिविहं ॥१॥” (वि १२२१) सम्प्रति प्रासन्निकमुच्यते—एवं सम्यग्दर्शनलानोत्तरकालमवशेषकर्मणः पत्त्योपमपृथक्त्व-
 स्थितिपरिसयोत्तरकाल देशविरतिरयाप्यते, पुनः शेषायाः सङ्क्षेपेषु सागरोपमेतु स्थितेरपगतेषु सर्वविरतिः, तदनन्तरमव-
 शेषस्थितेरपि सङ्क्षेपेष्वेव सागरोपमेतु क्षीणेषु सप्तशमश्रेणिः, तदनन्तरं मृत्योऽप्यवशिष्टस्थितेः सङ्क्षेपेषु सागरोपमेव्यपगतेषु
 क्षपकश्रेणिरिति, एवं च देशविरत्यादिप्राप्तिरेतावत्कालतो देवमनुष्येषूपपद्यमानस्याप्रतिपतितस्योत्कर्षतो द्रष्टव्या, अन्यथा
 अन्यतरश्रेणिरहितस्य सम्यक्त्वादिगुणप्राप्तिरेकमेवेनाप्यविरुद्धेति, भणितमानुषक्षिकमिदानीं यदुदयात् सम्यक्त्वसामा-

यिकादिलाभो न भवति सञ्जातो वाऽपैति तानिह आवरणरूपान् कषायान् प्रतिपादयन्नाह, यदिवा यदुक्तं 'कैवल्यज्ञानलाभो नान्यत्र कषायक्षयादि'ति, ते कषायाः के? किंसङ्ख्याका वा? को वा कस्य सम्यक्त्वादिसामाधिकस्यावरणं? को वा खलु कस्योपशमादिक्रमः? इत्यमुमर्थमभिधित्सुराह-

पढमिष्टुआण उदए नियमा संजोयणाकसायाणं । सम्मदंसणलंभं भवसिद्धीयावि न लहंति ॥ १०८ ॥

प्रथमा एव प्रथमेष्टुकाः, देशीवचनमेतत्, यथा 'पढमेष्टा एतथ घरे'त्यादि, तेषां प्रथमेष्टुकानाम्-अनन्तानुबन्धिनां क्रोधादीनां, तेषां प्राथम्यं सम्यक्त्वाख्यप्रथमगुणविधातित्वात् क्षणक्रमाद्वा, उदयः-उदयावलिकाप्रविष्टानां तत्पुद्गलानामुद्भूतसामर्थ्यता तस्मिन्नुदये, नियमेन अस्य पदस्य व्यवहितपदेन सह सम्बन्धः तं च दर्शयिष्यामः, सम्प्रति पुनः प्रथमेष्टुका एव विशेष्यन्ते, किंविशिष्टानां प्रथमेष्टुकानाम्?-कर्मणा तत्फलभूतेन वा संसारेण सह संयोजयन्ति जीवमिति संयोजनाः, उक्तं च-"खवणं पडुच्च पढमा पढमगुणविघाइणोत्ति से (वा) जग्गहा । संजोयणा कसाया भवादि संजोयणातो य ॥१॥" (वि. १. २. २६) ते च कषायाश्च संयोजनाकषायाः, 'कषाया' इति कपन्ति-परस्परं हिंसन्ति प्राणिनोऽस्मिन्निति कपः-संसारः कर्म वा ततः कपः-कर्म भवो वा तस्य आयो-लाभो येभ्यस्ते कषायाः, अथवा कपं-संसारमाययन्ति-गमयन्तीति कषायाः, आह च-"कम्मं कसो भवो वा कसमातो सिं जतो कसाया तो । कसमाययंति व जतो गमयंति कसं कसायत्ति ॥ १ ॥" (वि. १. २. २७) तेषां प्रथमेष्टुकानां संयोजनकषायाणामुदये किम्?-नियमेन सम्यक्-अविपरीतं दर्शनं सम्यग्दर्शनं तस्य लाभः-प्राप्तिः सम्यग्दर्शनलाभः तं, भवे सिद्धिर्येषां ते भवसिद्धिकाः, सर्वेषामेव भवे सति सिद्धिर्भवति ततः किं

भवप्रदणेन !, सत्यमेतद्, केवलं अयमहणादिदं सन्नयो गृह्यते, तन्नवसिद्धिका अपि न लभन्ते, किं पुनः परीत्तसंसारिणः अभव्या वेति ॥ तस्मात् सम्यक्त्वस्यावरणभूताः कषायाः, सम्प्रति देशविरत्यावरणभूतान् तान् प्रसिपादयति—
 भीयकसायाणुदप, अपचफलाणानामधेखानं । सम्मदंसणलंभं, विरयाविरदं न ल लहंति ॥ १०९ ॥

द्वितीयाश्च ते कषायाश्च द्वितीयकषायास्त्रेयां, द्वितीयता देशविरतिलक्षणद्वितीयगुणविधातित्वात् क्षणक्रमाद्वा, उदये, 'प्रत्याख्याननामधेयानां' न विद्यते देशतः सर्वतो वा प्रत्याख्यानं येषूदयप्रासेषु तेऽप्रत्याख्यानाः, सर्वनिषेधवाची नञ्, ग्राह्यं च—“सर्वं देशो य जतो, पचफलाणं न त्वेसिमुदपणं । ते अपचफलाणां सयनिसेहे महोऽकारो ॥ १ ॥” (वि १२१२) अमत्याख्याना इति नामधेयं येषां तेऽप्रत्याख्याननामधेयास्त्रेयासुदये, सम्यग्दर्शनलभं, भव्या लभन्त इति वाक्य-
 श्लेषः, अयं च यापयशेषो विरसाविरतिविशेषकतुष्टाब्दसंयुक्तो द्रष्टव्यः, ग्राह्यं च—“सम्मदंसणलंभं, लहंति भविष्यसि यकसेसोऽयं । विरयाविरदयिसेसणतुष्टासलखिलसोऽयं च ॥ १ ॥” (वि १२१२) तथा विरमणं विरतं तथा न विरतिर-
 विरतिर्विरतं चाविरतिश्च विरताविरतिर्देशविरतिरित्यर्थः तां ननु लभते, तुष्टाब्दात् सम्यग्दर्शनं तु लभते इति भावः ॥
 अयं तृतीयस्तु सर्वविरतिगुणस्यावारकान् तृतीयकषायानाह—

तद्वयकसायाणुदप, पचफलाणावरणनामधेखानं । त्वेसिक्वेसविरदं, चरित्सलंभं न ल लहंति ॥ ११० ॥

सर्वविरतिलक्षणतृतीयगुणविधातित्वात् क्षणक्रमाद्वा तृतीयास्त्रेयां च ते कषायाश्च तृतीयकषायास्त्रेयासुदये, किंचिन्नि-
 दानामित्याह—आपृण्वन्तीत्यावरणाः, 'कृद्वद्भुल'मिति कर्त्तर्यनद, प्रत्याख्यानं—सर्वविरतिलक्षणं तस्यावरणाः प्रत्याख्यानव-

रणाः प्रत्याख्यानावरणा इति नामधेयं येषां ते प्रत्याख्यानावरणनामधेयाः तेषां, नन्वप्रत्याख्याननामधेयानामुदये प्रत्याख्यानं नास्तीत्युक्तं, नञा प्रतिपिद्धत्वात्, इहापि चावरणशब्देन प्रत्याख्यानप्रतिषेध एवाभिधीयते, ततः क एषां प्रतिविशेषः?, उच्यते, तत्र नञ् सर्वनिषेधवचनः, इह पुनराख्यादायामीपदर्थे वेति, ईषन्मर्यादया वाऽऽवृण्वन्तीत्यावरणास्ततः सर्वविरतिनिषेध एवायमावरणशब्दो वर्त्तते, न देशविरतिनिषेधे इति महान् विशेषः, आह च—“सधं पञ्चक्खाणं, वरंति ते जं न देसमेएणं । पच्चक्खाणावरणा आमज्जादीसदत्थेषु ॥ १ ॥” (वि. १२३५) देशश्च एकदेशश्च देशैकदेशौ, तत्र देशः—स्थूरप्राणातिपातादिः एकदेशस्तु—तस्यैव दृश्यवनस्पतिकायाद्यतिपातः तयोर्देशैकदेशयोर्विरतिः—निवृत्तिस्तां, लभते इति वाक्यशेषः, अत्रापि वाक्यशेषः ‘चरित्तलभं नउ लहंती’त्यत्र तुशब्दोपदानाह्वयते, यत आह—‘चरित्ते’त्यादि, ‘चर गतिभक्षणयोः’ चरन्ति—गच्छन्त्यनिन्दितमनेनेति चरित्रं, ‘खनसहल्लूधूवत्ते’रिति इत्रप्रत्ययः, चरित्रमेव चारित्रं, किमुक्तं भवति?—अन्यजन्मोपात्ताष्टविधकर्मसंश्रयापचयाय चरणं—सर्वसावद्ययोगनिवृत्तिरूपं चारित्रमिति तस्य लाभश्चारित्रलाभस्तं न तु लभन्ते, तुशब्दात् देशैकदेशविरतिं तु लभन्ते एवेति ॥ अमुमेवार्थं सङ्गृह्य विभणिपुस्तथा चतुर्थकपायाणां यथाख्यातचारित्रादिविघातित्वं च दिदर्शयिषुराह—

मूलगुणाणं लभं, न लहइ मूलगुणघाइणो उदए । संजलणाणं उदए न लहइ चरणं अहक्खायं ॥ १११ ॥
इह सम्यक्त्वं महाव्रतान्यणुव्रतानि च मूलभूता गुणाः मूलगुणाः, उत्तरगुणाधारा इत्यर्थः, तेषां मूलगुणानां लाभं न लभते—न प्राप्नोति, कदेत्याह—मूलगुणान् घातयितुं शीलं येषां ते मूलगुणघातिनः तेषां मूलगुणघातिनाम्—अनन्तानुव-

नयप्रत्यारूपानकपायप्रत्याख्यानानावरणानां द्वादशानां कपायाणामुदये, तथा सम्-ईप्सरीपहाविसम्पाते चारित्रिणमपि गृह्यन्तीति सकलना। क्रोधादयस्तेषामुदये न लभते चरणं-चारित्रं, किं सर्वमेव !, नेत्याह-‘यथाख्यातं’ यथैव तीर्थ-करणधरेराख्यातमकपायं भवति चारित्रमिति तथैव यत् तप्तं यथाख्यातम्, अकपायमित्यर्थः, सकपायं तु लभते एव ॥ न च यथाख्यातचारित्रमात्रोपपातिन एव सम्प्लवनाः, किन्तु शेषचारित्रदेवोपपातिनोऽपि, सद्युदये शेषचारित्रस्यापि देशतोऽतिचारिसम्भवात्, तथा चाह-

सर्वेयि य अद्वयारा संजलणानं तु उदयमो होति । मूलच्छेजं पुण होइ चारसण्हं कसायाणं ॥ ११२ ॥

सर्वेऽपि आलोचनाविच्छेदपर्यन्तमायक्षिसञ्ज्ञा अपिद्यम्दात् कियन्तोऽपि अतिचरणान्यतिचारा-चारित्रसलन-विशेषः। सम्प्लवनानामेयोदयतो भवन्ति, तुशब्द एवकार्यः, द्वादशानां पुनः कपायाणामुदयतो मूलच्छेजं भवति, मूलेन-मद्वमस्यानयसिना प्रायक्षिप्तेन छिद्यते-अपनीयते यत् दोषजातं यत् मूलच्छेद्यम्, अथोपचारित्रोच्छेदकारीति भाषः, पुनःशब्दः प्रक्रान्तार्थविशेषक एव, भवति द्वादशानामनन्तानुपन्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानानावरणलक्षणानां कपायाणामुदये, अथवा मूलच्छेद्य दोषजातं यथासम्भवतो योग्यते, तद्यथा-प्रत्याख्यानानावरणकपायचतुष्टयोदये सर्वविरतिरूपस्य चारित्रस्य मूलच्छेजं-सर्वनाशरूपं दोषजातं भवति, अप्रत्याख्यानकपायचतुष्टयोदये देशविरतिचारित्रस्य, अनन्तानुबन्धिकपायचतुष्टयोदये तु सम्यक्संभवेति ॥ यतश्चेवमतः-

भारसविहे कसाण, एइए छयसाभिप ध जोगेहिं । लज्जइ चरिसलंभो, तस्स यिसेसा इमे पंच ॥ ११३ ॥

द्वादशविधे-द्वादशप्रकारेऽनन्तानुबन्ध्यादिभेदभिन्ने कयाये-क्लोधादिरूपे 'क्षपिते' विध्यातामित्युक्तं नीते 'उपश-
मिते' भस्मच्छन्नाग्निफलपतां प्रापिते वाशब्दात् क्षायोपशमिके च-अर्द्धविध्यातज्वलनसमतामुपनीते योगैः-मनोवाक्यायल-
क्षणैः प्रशस्तैर्हेतुभूतैः, किं ?-लभ्यते चारित्रलाभः, तत्र क्षयत उपशमतः क्षयोपशमतश्चाद्यानि त्रीणि लभ्यन्ते, सूक्ष्मस-
म्परायथारूपातचारित्रे पुनः क्षयत उपशमतो वा, न तु क्षयोपशमतः, उक्तं च-"क्षयतो वा समतो वा, एतौवसमतो
व तिणि लब्धमन्ति । सुहुमादकलायाद् सयतो समतो व नन्नत्तो ॥ १ ॥" (वि. १२५७) 'तस्य' चारित्रस्य सामान्यरूपस्य,
न तु द्वादशविधकयायक्षयादिजन्यस्यैव, विशेषा-भेदा इमे-वक्ष्यमाणाः पञ्च ॥ तानेवाह-

सामाहय त्व पठमं, छेओवट्टायणं भये वीर्यं । परिहारविसुद्धीअं, सुहुमं तह संपरायं च ॥ ११४ ॥
तत्तो य अहकलायं, लायं सयंमि जीवलोगम्मि । जं चरिज्ज सुविहिया, वनंतडयरामरं ठाणं ॥ ११५ ॥
समो रागद्धेपरहितत्वाद् अयो-गमनं समायः, एव चान्यासांमपि साधुक्रियाणामुपलक्षणं, सर्वासामपि साधुक्रियाणां
रागद्धेपरहितत्वात्, समार्येन निर्युक्तं समाये भवं वा सामायिकं, यद्वा समानां-ज्ञानदर्शनचारित्राणामायो-लाभः समायः
समाय एव सामायिकं, विनयादेराकृतिगणतया 'विनयादिभ्य' इति स्वार्थे इकणू, तच्च सर्वसायद्यविरतिरूपं, यद्यपि
च सर्वमपि चारित्रमविशेषतः सामायिकं तथापि छेदादिविशेषीविशेष्यमाणमर्थतः शब्दान्तरतश्च नानात्वं भजते, प्रथमं
पुनरविशेषणात् सामान्यशब्द एवायतिष्ठति, तच्च द्विधा-इत्वरं यावत्तु अधिकं च, तत्रैत्वरं भरतैरावतेषु प्रथमपश्चिमतो-
र्थकरतीर्थेषु अनारोपितमहाव्रतस्य शैक्षकस्य विशेषं, यावत्तु अधिकं प्रव्रज्याप्रतिपत्ति कालादारभ्याप्राणोपरमात्, तच्च महा-

विदेहतीर्थं करतीर्थं भूतैरायतभाविमप्यद्वाविंशतितीर्थं करतीर्थं च साधुनामवसेयं, तेषामुपस्थापनाया अभावात्, उक्तं च-
 “सप्तमिणं सामाहय छेयाद्वितेसओ पुणो मिन्न । अविसेसिय सामाहय ठियमिह सामन्नसम्माप ॥१॥ सायज्जजोगविरइत्ति
 तस्य सामाहयं बुद्धा से च । इत्तरमायकइत्तिय पट्ठमं पट्ठमसिमज्झिणाण ॥२॥ तित्थेसु अणारोचियथयरस सेहस्स धेवकाणीयं ।
 सेसाणमायकइत्तिय तित्थेसु विदेहयाणं च ॥३॥” (वि १२६२-४) ननु चेत्थरमपि सामायिकं ‘करोमि भदन्त ! सामायिकं याव-
 जीय’ नित्येयं यावदायुरागृहीत, तस्य उपस्थापनाकाले तत्परित्यज्यतः कथं न प्रतिज्ञाभङ्गः ? आह च-“ननु जावज्जीयाप इत्त-
 रिपंवि गइत्तिय सुयंतस्स । होइ पण्णाळोयो, जहायकइत्तियं सुयंतस्स ॥१॥” (वि. १२६५) उच्यते-ननु प्रागेयोफ-सर्वमेवेदं चारि-
 त्तमयिद्योपतः सामायिकं, सर्वत्रापि सर्वसाधययोगविरतिसम्भावात्, केवलं छेदादिविशुद्धिविद्योपेयिषोव्यमाणमर्थतः प्रवृत्त्यान्त-
 रतश्च नानात्वं भजते, ततो यथा यावरकचिक सामायिकं छेदोपस्थापनं वा परमविशुद्धिविशेषरूपसूत्रसम्परायादिचारि-
 प्रायासी न भङ्गमारकन्दति तथेत्थरमपि सामायिकं विशुद्धिविशेषरूपछेदोपस्थापनायात्, यदि हि प्रवृत्त्या परित्यज्यते तर्हि
 सङ्गं आपद्यते, न तु तस्यैव विशुद्धिविशेषरूपछेदोपस्थापनायात्, उक्तं च-“ननु मणियं सप चिय, सामाहयमिणे विसुद्धितो
 भिन्नं । सायज्जपिरइमइयं को वयलोवो विसुद्धीण ! ॥१॥ उस्सियत्तमतो मंगो ओ पुण त चिय करेइ सुद्धयरं। सप्पामेत्तविसिद्धं सुहु-
 मंपि य तस्स को भट्ठो ! ॥२॥” (वि १२६६-७) तथा छेदोपस्थापनं भवेत् द्वितीयं, तत्र छेदः पूर्णपर्यायस्य उपस्थापना च महाप्रतेडु
 यस्मिन् चारित्रे तत् छेदोपस्थापनं, तच्च द्विधा-सातिचारं निरतिचारं च, तत्र निरतिचारं यत् इत्थरसामायिकयत्तः शैश्वस्यारो-
 प्यते, तीर्थान्तरसङ्क्रान्तौ वा, यथा पार्थनाथतीर्थाद्वर्द्धमानस्वामितीर्थं सङ्क्रामतः पञ्चयामधर्मप्रतिपत्तौ, सातिचार यन्मूलगुण-

धातिनः पुनर्व्रतोच्चारणं, उक्तं च—“सेहस्स निरुद्धारं तित्यंतरसंक्रमे व तं होजा । मूलगुणधाङ्गो साइयारमुभयं च ठियकप्पे ॥ १ ॥” (वि. १२६९) ‘उभयं चे’ति सातिचारं निरतिचारं च स्थितकल्पे-प्रथमपश्चिमतीर्थकरतीर्थे, तथा परिहरणं परिहारः-तपोविशेषस्तेन विशुद्धिर्यस्मिन् चारित्रे तत्परिहारविशुद्धिः, तच्च द्विधा-निर्विशमानकं निर्विष्टकायकं च, तत्र निर्विशमानका-विवक्षितचारित्रसेवका निर्विष्टकायिका-आसेवितविविक्षितचारित्रकायाः, तदव्यतिरेकाचारित्रमेवमुच्यते, इह नवको गण-श्रुत्वारो निर्विशमानकाश्चत्वारश्चानुचारिणः एकः कल्पस्थितो वाचनाचार्यः, यद्यपि च सर्वेऽपि श्रुतातिशयसम्पन्नास्तथापि कल्पतयात्तेषामेकः कश्चित्कल्पस्थितोऽवस्थान्यते, निर्विशमानकानां चायं परिहारः—“परिहारियाण उ तवो जहन्न मज्झो तहेव उक्कोसो । सीउणहवासकाले भणितो धीरेहि पत्तेयं ॥ १ ॥ तत्थ जहन्नो गिम्हे चउत्थ छट्ठं तु होइ मज्झिमज्जो उक्कोसो एत्तो सिसिरे पवक्खामि ॥ २ ॥ सिसिरे उ जहन्नाई, छट्ठाई दसमचरिमगो होइ । वासासु अट्टमाई चारसपज्जंतगो नेओ ॥ ३ ॥ पारणे आयामं, पंचसु गहु दोसऽभिगहो भिक्खे । कप्पट्टियाइ पइदिण करेति एमेव आयामं ॥ ४ ॥ एवं छम्मा-सतवं चरिं परिहारगा अनुचरंति । अनुचरगे परिहारियपट्टिए जाव छम्मासा ॥ ५ ॥ कप्पट्टितोवि एवं छम्मासतवं करेइ सेसा उ । अनुपरिहारगभावं वयंति कप्पठियत्तं वा ॥ ६ ॥ एवेसो अट्टारसमासपमाणो उ वञ्चितो कप्पो । संखेवतो विसेसो विसेससु-त्ताउ नायहो ॥ ७ ॥ कप्पसमत्तोए तयं जिणकप्पं वा उवेति गच्छं वा । पडिवज्जमाणगा पुण, जिणस्सगासे पवज्जंति ॥ ८ ॥ तित्थ-यरसमीवासेवगस्स पासे व नो उ अन्नस्स । एणसिं जं चरणं परिहारविसुद्धियं तं तु ॥ ९ ॥” (पंचव०) अथैते परिहारविशु-द्धिकाः कस्मिन् क्षेत्रे काले वा भवन्ति ?, उच्यते, इह क्षेत्रादिनिरूपणार्थं विंशतिर्द्वाराणि, तद्यथा-क्षेत्रद्वारं १ कालद्वारं २

चारित्रद्वार १ तीर्थद्वार ४ पर्याप्तद्वार ५ आगमद्वार ६ वेदद्वार ७ कल्पद्वार ८ लिङ्गद्वार ९ लेखाद्वारं १० ध्यानद्वारं
 ११ गणनाद्वारं १२ अभिप्रद्वारं १३ प्रसन्न्याद्वार १४ मुण्डापनद्वार १५ प्रायश्चित्तद्वार १६ कारणद्वारं १७ निष्पत्ति-
 कर्ममार्ताद्वार १८ भिक्षाद्वारं १९ पथद्वार २०, तत्र क्षेत्रे द्विधा मार्गणा-जन्मतः सद्भायतश्च, तत्र यत्र क्षेत्रे जातस्तत्र
 जन्मतो मार्गणा, यत्र च कल्पे स्थितो वर्पते तत्र सद्भायता, उक्तं च—“देसे बुद्धेह भगमण जम्मणतो येय संतिभाये य ।
 जम्मणतो जहि जातो सतीभायो य जहि कल्पे ॥१॥” (पंच १४८५) तत्र जन्मतः सद्भायतश्च पथासु भरतेषु पथास्त्वेरयत्तेषु, न तु
 महाविदेहेषु, न चैतेषां संहरणमस्ति, येन जिनकल्पिका इव संहरणतः सर्वासु कर्मभूमिषु अकर्मभूमिषु वा प्राप्येरन्,
 उक्तं च—“देसे भरहेरयपसु होति संहरणयज्जिवा नियमा ॥” (पंच १५२९) काण्डद्वारेऽप्यस्य कल्पिका वृत्तौ ये चतुर्थे वा जरके जन्म
 नन्नायाः पथनेऽपि, वरसान्निष्यां द्वितीये वृत्तौ ये चतुर्थे वा जन्म, सद्भायतः पुनः वृत्तौ ये चतुर्थे वा, उक्तं च—“ओसप्पिणीप
 दोतुं, जम्मणतो तीसु संतिभायेणं । वसप्पिणि मियरीतो, जम्मणतो सतिभावे य ॥ १ ॥” (पंच १४८७) नोत्सर्धिण्यप्यसत्त्वि-
 णीरूपे चतुर्यारकप्रतिभागे काले न सम्भवन्ति, महाविदेहक्षेत्रेषु सेषामसम्भवात्, चारित्रद्वारे संयमस्थानद्वारेण मार्गणा, तत्र
 सामाधिकस्य छेदोपस्थापनस्य च चारित्रस्य यानि जघन्यानि संयमस्थानानि सानि परस्परतुल्यानि, समानपरिणामत्वात्,
 ततोऽप्यतोयजोकाकादाभदेवाप्रमाणानि संयमस्थानान्यतिक्रम्योर्ध्वं यानि परिहारविशुद्धिकयोग्यानि,
 तान्यपि च केवलप्रज्ञया परिभाव्यमानान्यसत्त्वोयजोकाकादाभदेवाप्रमाणानि, तानि प्रथमद्वितीयचारित्रात्रिरोधीनि,
 तेऽपि सम्भवात्, ततः ऊर्ध्वं यानि सङ्गहातीवानि संयमस्थानानि तानि सूक्ष्मसम्प्राययस्यात्तचारित्रयोग्यानि, उक्तं च—

“तुल्या जहन्नठाणा संजमठाणा पढमवीयाणं । तत्तो असंखलोगे गंतुं परिहारियट्ठाणा ॥ १ ॥ तेवि असंखा लोगा, अचिरुद्धा चेव पढमवीयाणं । उचरिंपि तत्तोऽसंखा संजमठाणा उ दोण्हंपि ॥ २ ॥” (पंच. १५३०-१) तत्र परिहारविशुद्धिक-
कल्पप्रतिपत्तिः स्वकीयेष्वेव संयमस्थानेषु वर्त्तमानस्य भवति, न शेषेषु, यदा त्वतीतनयमधिकृत्य पूर्वप्रतिपन्नो विवक्ष्यते तदा
शेषेष्वपि संयमस्थानेषु भवेत्, परिहारविशुद्धिहेतुकल्पसमाप्त्यनन्तरमन्येष्वपि चारित्र्येषु सम्भवात्, तेष्वपि च वर्त्तमान-
स्यातीतनयमपेक्ष्य पूर्वप्रतिपत्त्याविरोधात्, उक्तं च-“सट्ठाणे पडिवत्ती अन्नेसुवि होज पुवपडिवन्नो । तेसुवि वट्ठतो सो,
तीयनयं पप्प त्रितीए ऊ ॥ १ ॥” (पंच. १५३२) तीर्थद्वारे परिहारविशुद्धिको नियमात्तीर्थं प्रवर्त्तमान एव सति भवति, न तूच्छेदे
नानुपपत्त्यां वा, तदभावे जातिस्मरणादिना, उक्तं च-“तित्यत्ति नियमतो चिय होइ स तित्थंमि न उण तदभावे । विग-
एऽणुप्पन्ने वा जाइस्सरणाइएहिं तु ॥ १ ॥” (पंच. १४९१) पर्यायद्वारे पर्यायो द्विधा-गृहस्थपर्यायो यतिपर्यायश्च, एकैकोऽपि
द्विधा-जघन्य उत्कृष्टश्च, तत्र गृहस्थपर्यायो जघन्य एकोनत्रिंशद्वर्षाणि यतिपर्यायो विंशतिः, द्वात्रिंशद्वर्षाण्येव देशो न पूर्वकोटी-
प्रमाणो, उक्तं च-“एयस्स एस नेओ गिहिपरियातो जहन्न गुणतीसो । जतिपरियातो वीसा दोसुवि उक्कोस देसूणा ॥ १ ॥” (पंच.
१४९४) आगमद्वारं अपूर्वमागमं स नाधीते, यस्मात्तं कल्पमधिकृत्योचितयोगाराधनत एव सकृतकृत्यतां भजते, पूर्वाधीतं तु
विश्रोतसिकाक्षयनिमित्तं नित्यमेवैकाग्रमनाः सम्यक् प्रायोऽनुस्मरति, आह च-“अप्पुवं नाहिज्जइ, आगममेसो पडुच्च ते
कप्पं । जमुचियपगहितजोगाराहणतो चेव कयकिच्चो ॥ १ ॥ पुपाहीयं तु तयं पार्यं अणुसरइ निच्चमेवेसो । एगगमणो सधं विस्सो-
यसिगाइखयहेऊ ॥ २ ॥” (पंच. १४९५-६) वेदद्वारे-प्रवृत्तिमाले वेदः पुरुषवेदो वा भवेत् न पुंसकवेदो वा, न स्त्रीवेदः, स्त्रियां

परिहारविशुद्धिकल्पप्रतिपत्त्यसम्भवाद्, अतीतजन्यमधिकृत्य पुनः पूर्वप्रतिपत्तश्चिन्त्यमानः सवेदो वा भवेदयेदो वा, तत्र
सवेदः श्रेणिप्रतिपत्त्यभावे, उपश्रमश्रेणिप्रतिपत्तौ वा त्वेद इति, उक्तं च—“वेदो पधिसिकाले इह्यी-
वज्जो य होइ एगयरो। पुणपद्विवसगो पुण, होज्ज सवेदो अवेदो वा ॥१॥ (पंचव १४९७)” कल्पद्वारे स्थितकल्प पद्याय,
नास्थितकल्पे, ‘डियकप्पंमि य नियमा’ इति पचनात्, तत्र ‘आचेलकु १ देसिय २ सिज्जायर ३ रायपिंड ४ किइकम्मो ५।
यय ६ जेह ७ पढिकम्मणे ८ मास ९ एज्जोसयणकप्पे १० ॥ १ ॥’ (पंच १५००) इत्येवंरूपेण दशसु स्थानेषु ये स्थिताः
साधयस्त्रयो कल्पः स्थितकल्पः, ये पुनः—“सेज्जायरपिंडमी पातज्जामे य पुरिसजेहे य । किइकम्मरस य कारणे वचारि
अयद्विया कप्पा ॥ १ ॥” । इत्येवंरूपेण बहुव्ययस्थितेषु कल्पेषु स्थिताः क्षेत्रेषु चाचेलकपादिषु पदसु अस्थितास्तत्कल्पो-
ऽस्थितकल्पाः उक्तं च—“डिय अट्ठितो य कप्पो, आचेलकाइएसु ठामेसु । सवेसु दिवा पदसो ववठिय छसु अट्ठिया बीगो
॥ १ ॥” (पंच १४९९) छिन्नद्वारे नियमतो द्विविधेऽपि छिन्ने भवति, तद्यथा—द्रव्यछिन्ने भावछिन्ने च, एकेनापि विना
विशुद्धिकल्पोचितसामाचार्ययोगात्, क्षेत्रद्वारे वेज्जप्रभृतिकासु वचरासु तिस्रसु चिद्युक्तासु क्षेत्र्यासु परिहारविशुद्धिकं
कल्पं प्रतिपद्यन्ते, पूर्वप्रतिपत्तः पुनः कथञ्चित्सर्वस्वपि क्षेत्र्यासु भवति, वचरापीतरासु अविशुद्धासु क्षेत्र्यासु नात्यन्तं सद्-
छिद्यासु वर्तते, तथाभूतासु च तासु धर्ममानो न प्रभूतं कालमयतिष्ठते, किन्तु स्मृते, यतः स्ववीर्यपशात् इदित्येव ताम्यो
व्यावर्तते, अथ प्रथमत एव कस्मात्प्रवर्तते !, उच्यते—कर्मवशात्, उक्तं च—“तेसासु विहुक्कासु य एडियज्ज तीसु न
एण सेसासु । पुणपद्विवसतो पुण होज्जा सवासुवि व्हंवि ॥ १ ॥ नऽर्धतसंकिह्वासु थोवकालं न हंदि इयरासु । विसा

कम्पाण गई तद्वावि विरियं फलं देइ ॥ २ ॥” (पंच. १५०३-४) ध्यानद्वारे धर्मध्यानेन प्रवर्द्धमानेन परिहारिकं कल्पं प्रतिपद्यते, पूर्वप्रतिपन्नः पुनरात्तैरौद्वयोरपि भवति, केवलं प्रायेण निरनुबन्धः, आह च—“ज्ञाणमिव नियमेणं पडिवज्जइ सो पवहुमाणेणं । इयरेसुडवि ज्ञाणेसुं पुढपवन्नो न पडिसिद्धो ॥ १ ॥ एवं च कुसलजोगे उदामे तिक्कम्मपरिणामो । रोद्धेसुडवि भावो, इमस्स पायं निरणुबन्धो ॥ २ ॥” (पंच. १५०५-६) गणनाद्वारे जघन्यतस्त्वयो गणाः प्रतिपद्यन्ते, उत्कर्षतः शतसङ्ख्याः, पूर्वप्रतिपन्ना जघन्यत उत्कर्षतो वा शतशः, पुरुषगणनया जघन्यतः प्रतिपद्यमानाः सप्तविंशतिरुत्कर्षतः सहस्रं, पूर्वप्रतिपन्नकाः पुनर्जघन्यतः शतशः उत्कर्षतः सहस्रशः, आह च—“गणतो तिन्नेव गणा जहन्न पडिवत्ति सयस उक्कोसा । उक्कोस जहन्नेणं सयसोच्चिय पुढपडिवन्ना ॥ १ ॥ सत्तावीस जहन्ना, सहस्समुक्कोसतो य पडिवत्ती । सयसो सहस्ससो वा, पडिवन्न जहन्न उक्कोसा ॥ २ ॥” (पंच. १५३४-५) अन्यच्च—यदा पूर्वप्रतिपन्नकल्पमध्यादेको निर्गच्छति अन्यः प्रविशति तदोनप्रक्षेपे प्रतिपत्तौ कदाचिदेकोऽपि भवति पृथक्त्वं वा, पूर्वप्रतिपन्नोऽप्येवं भजनया कदाचिदेकः प्राप्यते पृथक्त्वं वा, उक्तं च—“पडिवज्जमाण भयणाएँ होल एक्कोऽवि ऊणपक्खेवे । पुढपडिवत्तयावि य, भइया एक्को पुहुत्तं वा ॥ १ ॥” (पंच. १५३६) अभिग्रहद्वारे अभिग्रहाश्चतुर्विधाः, तद्यथा—द्रव्याभिग्रहाः क्षेत्राभिग्रहाः कालाभिग्रहा भावाभिग्रहाश्च, एते चान्यत्र चर्चिता इति न भूयश्चर्यन्ते, तत्र परिहारविशुद्धिकस्यैतेऽभिग्रहा न भवन्ति, यस्मादेतस्य कल्प एव यथोदितरूपोऽभिग्रहो वर्त्तते, उक्तं च—“द्वार्इय अभिगह, विचित्तरूवा न होति पुण केई । एयस्स जाव कप्पो कप्पोच्चियऽभिगहो जेणं ॥ १ ॥ एवंमि गोयराई नियया नियमेण निरववादा य । तप्पालणं चिय परं एयस्स विसु-

द्विठार्ण ॥ २ ॥” (पं. १५०९-११) प्रश्रव्याद्वारे नासावन्यं प्रश्रवयति कस्यस्थितिर्येतिकृत्वा, आह च-“यद्यवेद
 न एसो अस्मि कस्यद्विष्टि काळणं” (पं. १५१०) उपदेश पुनर्यथाशक्ति प्रयच्छति, मुष्ठापनाद्वारेऽपि नासावन्यं
 मुण्डयति, अथ प्रयज्यानन्तरं नियमतो मुण्डनमिति प्रश्रव्याग्रहणेनैव गृहीतमतः किमर्थमिदं पृथग् द्वारं ? त्वयुक्तं,
 प्रश्रव्यानन्तरं नियमतो मुष्ठापनस्यासम्भवाद्, अयोग्यस्य कथञ्चिद्विज्ञायापि प्रश्रव्यायां पुनरयोग्यतापरिज्ञाने मुष्ठापना-
 ऽव्योगाद्, ततः पृथग्विदं द्वारमिति । प्रायश्चित्तविधिद्वारे मन्त्रसाऽपि सूक्ष्मप्यतिचारं प्राप्तस्य नियमतश्चतुर्गुरुक प्राय-
 क्षिप्तं, यतोऽस्य कस्य एकाम्रताग्रथानस्तत्सम्पन्ने गुरुठरो दोष इति । कारणद्वारे—कारणं नाम आलम्बनं, तत्पुनः
 सुपरिशुद्धं ज्ञानादिकं, तच्चास्य न विद्यते येन तदाश्रित्यापवादपदसेयिता स्यात्, एव हि सर्वत्र निरपेक्षः क्लिष्टकर्मस्य
 निमित्तं प्रारब्धमेव स्य कस्य पथोकविधिना समापयन् महारमा वर्तते, त्रुक् च—“कारणमालम्बणमो तं पुण नाणाएय
 सुपरिशुद्धं । एवमस्य तं न यित्वा वचियंतपसाहणा पायं ॥ १ ॥ सखय निरवयक्लो, आठसं चिय वट समणिंतो ।
 वट्टइ एत महप्पा, किलिठुकम्मयत्तयनिमित्तं ॥ २ ॥ (पं. १५१७-८) ” निष्पत्तिकर्मताद्वारे एव महात्मा निष्पत्तिक-
 र्मेशरीरोऽक्षिमलदिकमपि कदाचिन्नापययति, न च प्राणान्तिकेऽपि समापतिते ज्यसने द्वितीयपदमासेयते, त्रुक्तं च-
 “निष्पत्तिकम्मसरीरो अष्ठिमलार्इयि नावणेइ सवा । पाणतिपविय सत्ता वसणंमि न वट्टइ धीय ॥ १ ॥ अव्यपहुत्तालो-
 यणविसयातीतो व होइ एसत्ति । अहवा सुहगावातो बहुण एयचिय इमस्स ॥ २ ॥ (पं. १५१९-२०) ” भिक्षाद्वारे
 पथद्वारे च भिक्षा विहारफमथास्व तृतीयस्यो पौरुषीपु कायोत्सर्गो, निद्राऽपि चास्यालया द्रष्टव्या,

यदि पुनः कथमपि जङ्घात्रलमस्य परिक्षीणं भवति तथाप्येषोऽविहरन्नपि महाभागो न द्वितीयपदमापद्यते, किन्तु तत्रैव यथाकल्पमात्मीययोगं विदधातीति, उक्तं च—“तद्व्याप पोरिसीए भिक्खाकालो विहारकालो उ । सेसासु उ उस्ससगो पायं अप्पा य निदेति ॥ १ ॥ जंघावलंमि खीणे अविहरमाणो उ न वीअमावज्जे । तथेव अहाकप्पं कुणइय जोगं महाभागो ॥ २ ॥” (पं. १५२१-२) एते च परिहारविशुद्धिका द्विविधाः, तद्यथा-इत्तरा यावत्कथिकाश्च, तत्र ये कल्पसमाप्त्यनन्तरं तमेव कल्पं गच्छं वा समुपयास्यन्ति ते इत्तराः, ये पुनः कल्पसमाप्त्यनन्तरमव्यवधानेन जिनकल्पं प्रतिपत्स्यन्ते ते यावत्कथिकाः, उक्तं च—“इत्तरिय थेरकप्पे, जिणकप्पे आवकहियत्ति ।” (पं. १५२३) अत्र स्थविरकल्पमुपलक्षणं स्वकल्पे चेति द्रष्टव्यं, तत्रैतवराणां कल्पप्रभावादेव देवमनुष्यतिर्यग्योनिककृता उपसर्गाः सद्योधातिनः आतङ्का अतीवाविषह्याश्चातीव वेदना न प्रादुष्यन्ति, यावत्कथिकानां पुनः सम्भवेशुरपि, ते हि जिनकल्पं प्रतिपत्स्यमाना जिनकल्पभावमनुविदधति, जिनकल्पिकानां चोपसर्गादयः सम्भवन्तीति, उक्तं च—“इत्तरियाणुवसग्गा आयंका वेयणा य न हवंति । आवकहियाण-भइया” इति ॥ (पं. १५२६) ‘सुहुमं तह संपरायं चे’ति ‘तथे’त्यानन्तर्ये गाथाभङ्गभयाद् व्यवहितस्योपन्यासः, सूक्ष्ममित्यनुस्वारोऽप्यलाक्षणिकः, सूक्ष्मसम्परायं चतुर्थं चारित्रं, तत्र संपर्येति संसारमनेनेति सम्परायः—कपायोदयः सूक्ष्मो-लोभांशा-वशेषः सम्परायो यत्र तत् सूक्ष्मसम्परायं, तच्च द्विधा—विशुद्ध्यमानकं सङ्क्लृश्यमानकं च, तत्र विशुद्ध्यमानकं क्षपकश्रेणिमु-पशमश्रेणिं वा समारोहतः, सङ्क्लृश्यमानकं तूपशमश्रेणितः प्रन्यवमानस्य, उक्तं च—“सेढिं विलगतो तं विसुज्झमाणं ततो चयंतस्स । तह संक्किल्हिसमाणं परिणामवसेण विन्नेयं ॥ १ ॥” (वि. १२७८) ‘ततो अ अहक्खाय’मित्यादि, ततश्च—सूक्ष्म-

सम्परायान्तर 'अथास्यात्तम्' अथवाब्दो यथार्थे आह अभिविधौ पायात्तप्येन अभिविधिना च यत् ख्यात—कथितम्-
 कपाय चारित्रमिति तत् अयाख्याते, उक्तं च—“अहसदो जाह्नवो आढाभिविहीरे कदियमक्खायं । चरणमकसायमु-
 दितं तमदक्खायं जह्वत्सायं ॥१॥” (वि. १२७९) यथास्यातमिति द्वितीयं नाम, तस्यायमन्वयः—यथा सर्वस्मिन् जीवलोके
 ख्यातं—प्रसिद्धमकपायं भवति चारित्रमिति तथैव यत् तद्यथाख्यातं, तथा आह—ख्यातं—प्रसिद्धं सर्वस्मिन् जीव-
 लोके, यत् कथयन्तमित्याह—यच्चरित्वा—आरेख्य शोभन विदितम्—अनुष्ठानं येषां ते सुविहिताः—सुसाधयो ब्रह्मन्त्यजराभरं—न
 पिपत्ते अरा यत्र तद्वत्तर न विद्यते प्राणी यत्र तद्वत्तर, अब्रूमत्ययो घातुलकात्, अजरं च तद्वत्तर च अजरामरं—
 मोक्षलक्षण स्थानं, इदं च द्विधा—छात्रस्थिकं कैवलिकं च, तत्र छात्रस्थिकमुपशान्तमोक्षगुणस्थाने क्षीणमोक्षगुण-
 स्थानं वा, कैवलिकं सयोगिकेवल्लिभवे अयोगिकेवल्लिभवं च । इह सुस्मरम्पराय यथाख्यातचारित्रं च उपशमसूय-

छम्प्यमतः कर्मोपशमक्रमप्रदर्शनार्थमाह—

अण-दंस-नपुंसि-रथीवेय-छकं च पुरिसवेयं च । दो दो पंगंतरिप, सरिसे सरिसं उवसमेह ॥ ११६ ॥

इह उपशमश्रेणिप्रारम्भको भवत्यप्रमत्तसंयत एव, अन्ये स्वचिरतदेवचिरतप्रमत्तसंयताप्रमत्तसंयतानामन्यतम इति,
 उपशमश्रेणिपर्यवसाने त्वप्रमत्तसंयतप्रमत्तसंयतदेवचिरताविरतानामन्यतम, उक्तं च—“सुषसागसेटीप पट्टयगो अप्प-
 मत्तचिरतो व । पञ्चवसाने सो वा होइ पमत्तो अविरतो वा ॥ १ ॥ अत्ते अणंति अविरयदेसपमत्तापमत्तचिरत्याणं ।
 अत्तयरो पट्टिवज्जइ दंसणसमणस्मि व नियही ॥२॥ (वि. १२८५-६) च चैरवमुपशमश्रेणिमारभते—‘अण’स्ति ‘अणरणे’त्यादि

दण्डकधनुः, अणन्तीव-अविकलहेतुत्वेनासातवेद्यं नरकाद्यायुक्तं च शब्दयन्याकारयन्तीत्याणाः-आद्याः क्रोधादयश्च-
त्वारः कषायाः, अथवा 'पदैकदेशे पदसमुदायोपचाराद् अण' इत्यनन्तानुबन्धिन इति द्रष्टव्यं, तत्रासौ प्रतिपत्ता
प्रशस्तेष्वध्यवसायेषु वर्त्तमानः प्रथमं युगपदन्तर्मुहूर्त्तमात्रेण कालेनानन्तानुबन्धिनः क्रोधादीनुपशमयति, ततो दर्शनं
दर्शस्तं-दर्शनं, तच्च त्रिविधं, तद्यथा-मिथ्यादर्शनं सम्यग्मिथ्यादर्शनं सम्यग्दर्शनञ्च, एतानि त्रीण्यपि युगपदन्तर्मुहूर्त्त-
मात्रेणोपशमयति, एवं सर्वत्र युगपदुपशमकालोऽन्तर्मुहूर्त्तप्रमाण एव द्रष्टव्यः, यदि पुरुषः प्रारम्भकः ततो 'नपुंस'ति
अनुदीर्णमपि नपुंसकवेदमन्तर्मुहूर्त्तेनोपशमयति, ततः स्त्रीवेदं, तदनन्तरं हास्यरत्यरतिशोकभयजुगुप्सालक्षणं हास्यपङ्कः
ततः पुरुषवेदम्, अथ स्त्रीप्रारम्भिका ततः प्रथमं नपुंसकवेदमुपशमयति, पश्चात् पुरुषवेदं तदनन्तरं हास्यादिपङ्कं अथ
नपुंसकः प्रारम्भकस्ततोऽसायनुदीर्णमपि प्रथमं स्त्रीवेदमुपशमयति ततः पुरुषं वेदं तदनन्तरं स्त्रीवेदम्, ततः हास्यादिपङ्कं
ततो नपुंसकवेदमिति, 'दो दो एगंतरिप' इत्यादि, इत ऊर्द्धं द्वौ द्वौ-क्रोधाद्यौ एकान्तरितौ-संज्वलनक्रोधान्तरितौ सहशौ-
क्रोधादितया परस्परं तुल्यौ सहशं युगपदेव प्रत्येकमन्तर्मुहूर्त्तेनोपशमयति, एतदुक्तं भवति-अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानाच-
रणक्रोधाौ क्रोधत्वेन सहशौ युगपदन्तर्मुहूर्त्तमात्रेणोपशमयति, ततः संज्वलनक्रोधमेकाकिनमेवान्तर्मुहूर्त्तमात्रेणोपशम-
यति, ततोऽप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणमानौ युगपदेव ततः संज्वलनमानमेकाकिनमेव, ततोऽप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावर-
णमाथे युगपत्ततः संज्वलमायामेकाकिनी, ततोऽप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणलोभौ ततः संज्वलनलोभं, तं चोपशम-
यन् त्रिधा करोति, तत्र द्वौ भागौ युगपदुपशमयति, तृतीयभागं सङ्गोपशमयति, तान्यपि पृथक्पृथक्का-

छभेदेनोपशमयति, तत एतेषा सङ्क्षेपानां खण्डानां यद्यरमं खण्डं तदसङ्क्षेपानि खण्डानि करोति, ततः समये समये
 एकैकं खण्डमुपशमयति, ॥१॥ दर्शनसप्तके उपशान्तेऽपूर्वकरणोऽभिवृत्तिबाधरो वाऽभिधीयते, स चानिवृत्तिबाधरस्तावद्
 यावत् सङ्क्षेपान्तिमं चरमखण्डं । ननूपशमश्रेणिप्रस्थापकोऽप्रमत्तसप्त एव 'उपसागमसेवीप पट्टवगो अप्पमत्तविरतो य' इति
 वचनात्, अग्रमत्तसंयतश्च अनन्तानुबन्धग्रन्थग्रन्थानाघरणमिध्यात्वसम्यग्निध्यात्वानामुपशमाद् भवति, अन्य-
 या तेषामुदये सम्यक्त्वादिलाभायोगात्, तथा चाभिहितं प्राक्—'पदमेधुयाण वदये' इत्यादि, ततः कथमिदानीं तेषामु-
 पशमो भवत्येते ? इति, तदसत्, सम्यक् सिद्धान्तापरिज्ञानात्, पूर्वं हि तेषां कयोपशम एवासीत्, नोपशमः, इदानीं
 तूपशमः क्रियते । ननु कयोपशमोऽप्युदिते कर्मणि षीणेऽनुदिते च उपशान्ते भवति, उपशमोऽपि वेत्यभूत एव, ततः
 कोऽनयोः प्रतिविशेषो येनैयमुच्यते—पूर्वं कयोपशम आसीत् इदानीं तूपशमः क्रियते इति, उच्यते, इह कयोपशमे तदा-
 वारकस्य कर्मणः प्रदेशतोऽनुभवोऽस्ति, उपशमे तु स न भवतीति प्रतिविशेषः, आह च आप्यकृत्—“वेपथु संतकर्म
 खतोवसमिपहु नाणुभावं सो । उयसत्तकसाभो पुण, वेपथु न सत्तकम्मपि ॥१॥” (वि १२९९) ननु यदि सत्यपि कयोपशमेऽन-
 न्तानुबन्ध्यादिकपायमिध्यात्वानां प्रदेशतोऽनुभवोऽस्ति तर्हि कथं न सम्यक्त्वादiguणविधात उपजायते ? तदुदये ह्यवश्यं
 सम्यक्त्वादिगुणलाभः सन्नप्यपमच्छति, यथा सास्वादनसम्यग्दृष्टेरिति, नैव दोषः, प्रदेशतोऽनुभवस्य मन्यानुभावत्वात्,
 मन्यानुभावो ह्युदयो न स्वाधार्यगुणविधातमाधानुमत्तं, यथा चतुर्ज्ञानिनो मतिज्ञानावरणादीना विपाकतोऽप्युदयः, तथा-
 हि—मतिज्ञानावरणादिक कर्म धुयोदय ध्रुवोदयत्वाच्चावश्य सर्वदा विपाकतोऽनुभवनीयं, विपाकानुभवापेक्षयैव ध्रुवोद-

यत्वाभिधानात्, अथ च तत् सकलचतुर्ज्ञानिनो गौतमादेरिव न मत्यादिज्ञानविघातकृत् भवति, तदनुभवस्य मन्दानुभावत्वात्, तद्यदि विपाकतोऽप्यनुभूयमानं मन्दानुभावोदयत्वाच्च स्वाचार्यगुणविघाताय प्रभवति ततः प्रदेशतोऽनुभूयमानमनन्तानुबन्धादि सुतरां न प्रभविष्यति, तदुदयस्यातीव मन्दानुभावत्वाद्, आह च भाष्यकृत्—“किं दंसणादघातो न होइ संजोयणाइ वेदयतो ? । मंदाणुभावयाए जहाणुभावंमिचि कहंचि ॥१॥ निचोदिण्णंमि जहा, सगलचउण्णाणिणो तदावरणं । न विघाइ मंदयाए पएसकम्मं तहा नेयं ॥२॥” (वि. १२९७-८) इह सत्त्वोयानि लोभसण्डानि उपशमयन् वादरसम्पराय उच्यते, चरमस्य तु सत्त्वोयसण्डस्यासत्त्वोयानि सण्डानि, प्रतिसमयमेकैकलण्डमुपशमन् सूक्ष्मसम्परायः ॥ तथा चाह—लोभाणू वेयंतो जो खलु उवसामओ व खवओ वा । सो सुहुमसंपराओ अहत्ताया ऊणओ किंचि ॥ ११७ ॥

लोभस्य—सज्जलनलोभस्य अणून्—सत्त्वोयतमस्य सण्डस्यासत्त्वोयानि सण्डानि वेदयमानः—अनुभवन् उपशमकः क्षपको वा भवति, सोऽन्तर्मुहूर्तं कालं यावत्सूक्ष्मसम्परायो भण्यते, अयं च यथाख्याताहिकशिद्दून्, किमुक्तं भवति ?—सूक्ष्मसम्परायावस्थामन्तर्मुहूर्तमात्रकालमानामनुभूय उपशमकनिर्ग्रन्थो यथाख्यातचारित्री भविष्यतीति, इह यदि चद्वायुरुपशमश्रेणिप्रतिपन्नः श्रेणिमध्यगतगुणस्थानानुवर्त्ती उपशान्तमोहो वा भूत्वा कालं करोति तदा नियमेनानुत्तरसुरेयूत्पद्यते, श्रेणिप्रतिपतितस्य तु कालकरणेऽनियमः, नानामतित्वेन नानास्थानगमनात्, अथावद्वायुस्तां प्रतिपन्नः तथ्यन्तर्मुहूर्तमुपशान्तमोहो भूत्वा नियमतः पुनरप्युदितरूपायः कात्स्न्येन श्रेणिप्रतिलोममावर्त्सते, उक्तं च—“वद्वाऊ पडिबन्नो सेदिगतो वा पसंतमोहो वा । जइ कुणइ कोइ कालं वयइ तोऽणुत्तरसुरेसुं ॥ १ ॥ अनिवद्वाऊ होइ

पसंतमोहो मुहुस्तमेच्छं । उदितकषाभो मियमा निषचण सेष्टिपडिलेभं ॥ २ (वि. १३०३-४) ॥ तथा च एतदेव तुरन्तं कपायसाभ्यर्थ्यमुत्कीर्ण्यन्नाह—

उवसाभं उवणीया, गुणमहया जिणचारित्तसरिसंघि । पच्छिवापंति कसाया, किं पुण सेसे सरागत्ये ? ॥ ११८ ॥

उपशमनमुपशमः उन्, अपिमुष्पात् सवोपशममपि, उवणीता, केनेत्याह—गुणैर्महान् गुणमहान् तेन गुणमहता-
उपशमकेन, प्रतिपासयन्ति कपाया संसारे, कन् ।—उमेयोपशमकं, कयन्तमित्याह—‘जितचारित्रसदृशमपि’ जिनस्व-
केयजितचारित्रेण कृत्वा सदृशः—तुल्यो जितचारित्रसदृशो, द्वयोरपि कपायोदयरहितचारित्रपुण्यत्वात्, समेयंभूतमपि
प्रतिपासयन्ति, किं पुनः शेषान् सरागस्थान् !, तान् सुतरा प्रतिपातयन्ति, अयोपशान्ताः सन्तः कपायाः कथं स्वस्वरूपमुप-
वर्धयन्ति !, उच्यते, इह यथा भस्मच्छन्नोऽग्निः स्वरूपेणाद्यापि सस्यात् पमनादिसहकारिकारणान्तरमासाद्य पुनः स्व स्वरू-
पमुपदर्शयति यथा वा अज्जनद्भूमौ वनदग्ध्याभितोऽप्यतः सारस अद्यापि सचेतनत्वाद् उदकसेकादिकारणसामग्रीसमाप्य
पुनरपि अद्भुतपुष्पपत्रप्रवालादिरूप निजस्वरूपमुपदर्शयति एवमुपशान्ता अपि कपाया स्वरूपेणाद्यापि सन्त इति तथाविधं
किञ्चित्तिमिचमासाद्य स्वस्वरूपं प्रकटन्ति, ततोऽन्तर्मुद्गर्त्तोजिद्यमेन प्रतिपतति, उक्क च—“द्वद्वृत्तिमयं जणपुमो छारच्छन्ना-
गणिष पच्चथतो । दावेइ जह सल्लय तह स कसातोदयो मुब्बो ॥ ११९” (वि. १३०७) प्रतिपत्तितद्य संसारं पर्यटति, तथाहि—स
तायद् तन्नय एव निर्याणं न उभये, उत्कर्षवस्तु देशोन्मर्दपुद्गलपरवर्धमपि संसारमनुपग्राहि, उक्क च—“तंमि मवे

निष्ठाणं न लभइ उक्कोसतो व संसारं । पोगलपरियट्टुं, देसूणं कोइ हिंइज्जा ॥ १ ॥” (वि. १३०८) यत एवं तीर्थकरो-
पदेशोऽत औपदेशिकं गाथाद्वयमाह—

जइ उवसंतकसातो लहइ अणंतं पुणोऽवि पडिवायं । न हु भे वीससियवं थेवंऽवि कसायसेसम्मि ॥ ११९ ॥

अणथोवं वणथोवं अगगीथोवं कसायथोवं च । न हु भे वीससियवं थेवंपि हु तं बडुं होइ ॥ १२० ॥

यद्युपशान्तकपायोऽप्यनन्तं भूयोऽपि प्रतिपातं लभते ततः स्लोकेऽपि कपायशेषे ‘न हु’ नैव ‘भे’ भवद्भिर्विभ्वसित-
व्यम्, अमुमेवार्थं सहृष्टान्तं भावयति—‘अणथोव’मित्यादि, ऋणस्य स्लोकं ऋणस्तोकं व्रणस्तोकमग्निस्तोकं कपायस्तोकं च
दृष्ट्वा ‘न हु’ नैव भवद्भिर्विभ्वसितव्यं, यतः स्लोकमपि तत्-ऋणादि बहु-प्रभृतं भवति, तथा चानेकदोषसम्भवः,
तथाहि-ऋणं प्रवर्द्धमानं गच्छता कालेनातिप्रभृतं सदासत्त्वमुपनयति, यथा वणिग्दुहितुः साधुभगिन्याः, व्रणश्च विस-
र्पन् अतिप्रभृतो भूत्वा स्लोककालेन मरणं, वह्निर्वातादिसामग्रीवशादतिप्रसरमधिरोहन् सर्वस्यापि ग्रामनगरादेर्दाहं,
कपायाः पुनः प्रवर्द्धमाना भवमनन्तमिति, उक्तं च—“दासत्तं देइ अणं अचिरा मरणं वणो विसर्पन्तो । सवस्स दाहमग्गी
देति कसाया भवमणंतं ॥ १ ॥” (वि. १३११) उक्तमौपशमिकं चारित्रमिदानीं क्षायिकमाह, अथवा सूक्ष्मसम्पराययथाख्या-
तचारित्रे उपशमश्रेण्यङ्गीकरणेनोक्ते, सम्प्रति क्षपकश्रेण्यङ्गीकरणतः प्रतिपादयति—

अण-मिच्छ-मीस-सम्मं, अट्ट नपुंसित्थिवेय-छक्कं च । पुमवेयं च खवेइ कोहाईए य संजलणे ॥ १२१ ॥

इह यः क्षपकश्रेणिप्रस्थापकः सोऽवश्यं मनुष्यो वर्षाष्टकाच्चोपरि वर्तमान उत्तमसंहननशुद्धध्यानार्पितमना अविरत-

सम्यग्दृष्टिदेशविरतप्रमत्ताग्रमसंयतानामन्यतमः, आह च—“पट्टिवत्सीय अधिरयदेत्तपससापमत्तधिरयाणं । अस्यरो
पट्टिवज्जइ सुखरक्षाणोयगवचितो ॥२॥” (शि. १३.१४) केवल यद्यग्रमत्तसयतः पूर्यधित् ततः शुक्लध्यानोपगतः श्रेणिमारमते,
ग्रेपस्तु धर्मध्यानोपगतः, तच्च क्षपकश्रेणिमारोहन् स प्रथममनन्तानुबन्धिनश्चतुरोऽपि क्रोधादीनन्तर्मुहूर्त्तेन युगपत् क्षप-
यति, तदनन्तमागं तु मिथ्यात्वे प्रक्षिप्य मिथ्यात्व सदैव तेन युगपत् क्षपयति, यथा ह्यतिसम्भृतो यथानलः सत्त्वर्ज-
दग्नेनपन एवेन्धनान्तरमासाद्य तत्रयमपि दहति, एयमसायपि क्षपकस्त्रीमयुभपरिणामस्यादयोयमन्यत्र प्रक्षिप्य क्षपयति,
सदमन्तर तथैव सम्यगित्यदात्यं तदनन्तरमेव च सम्यक्त्वम्, इह यदि पञ्चायुः क्षपकश्रेणिमारमते अनन्तानुबन्धिव-
यानन्तरं च मरणसम्भवतो व्युपरमते ततः कदाचिन्मिथ्यादर्शनोदयात् भूयोऽप्यनन्तानुबन्धिन उपचिनोति, तद्वी-
जस्य मिथ्यात्वस्याधिनाथात्, क्षीणमिथ्यादर्शनस्तु न दवचिनोति, क्षीणसप्तकसयप्रतिपत्तितपरिणामो-
ऽग्रये त्रिवर्गेषु मध्ये समुत्पद्यते, प्रतिपत्तिसपरिणामस्तु नानामतिसम्भवात् यथापरिणामं सर्वगतिभाग् भवति, त्वं
च—“वज्राङ्क पट्टिवत्सी, पट्टमकसायकस्य अह मरेखा । ता मिच्छसोदयतो चिजिज भूतो न क्षीणमि ॥ १ ॥ तंमि मतो
जाह दिवं तत्परिणामो य सत्तप क्षीणे । सवरयपरिणामो पुण पच्छा नाणामग्रगृहो ॥ २ ॥” (वि. १३.१६-७) वज्रायुः
कोऽपि यदि तदानीं कालं न करोति तयापि सप्तके क्षीणे नियमादवतिष्ठते, न चारित्रमोहस्रपणाय यत्नमादधाति, आह
च—“पञ्चाङ्क पट्टिवत्तो नियमा क्षीणमि सत्तप ठाप ।” अत्राह—ननु यदि दर्शनत्रिकमपि क्षयमुपनीतं ततः किमसौ सम्य-
ग्दृष्टिरुतासम्यग्दृष्टिः !, वक्ष्यते, सम्यग्दर्शनमात्रे सम्यग्दृष्टिस्त्वमनुपपन्नमिति चेत्, तदसद्, अभिप्रा-

यापरिज्ञानात्, इह निमर्दनीकृतमदनकोद्वकल्पा अपगतमिध्यात्वभावा मिध्यात्वपुद्गला एव यत् सम्यग्दर्शनं, तदेव क्षीणं, यत्पुनरात्मपरिणतिस्वभावं तत्त्वार्थश्रद्धानलक्षणं सम्यग्दर्शनं तन्न क्षीणम्, अपि च-तदतीव श्लक्ष्णशुद्धाश्रयपटलवि-
गमेन मनुष्यस्य दृष्टिरिव शुद्धजलानुगतं शुद्धं वस्त्रमिव वा जलक्षये विशुद्धतरस्वरूपं भवति, आह च-“स्त्रीणंमि
दंसणति ए. किं होइ ततो तिदंसणातीतो ? । भणइ सम्महिट्ठी सम्मत्तखए कुतो सम्मं ? ॥ १ ॥ निबलियमयणकोदव-
रूवं मिच्छत्तमेव सम्मत्तं । स्त्रीणं न उ जो भावो सद्दहणालक्खणो तस्स ॥ २ ॥ सो तस्स विंसुद्धयरो जायइ सम्मत्तपुग्ग-
लक्खयए । दिट्ठिच्च सण्हसुद्धम्भपडलविगमे मणूसस्स ॥ ३ ॥ जह सुद्धजलानुगयं वत्थं सुद्धं जलक्खए सुतरं । सम्म-
त्तसुद्धपोगलपरिक्खए दंसणं एवं ॥ ४ ॥” (वि. १३१८-२१) यदि पुनरब्रह्मायुः क्षपकश्रेणिमारभते, ततः सप्तके क्षीणे
नियमादनुपरतपरिणाम एव चारित्रमोहक्षपणाय यत्नमारभते, यदाह-“इयरो अणुवरतो च्चिय, सयलं, सेढिं समाणेइ-” ।
तत्क्षपणक्रमश्चायं-सम्यक्त्वस्य क्षपितशेषेऽवतिष्ठमान एवाप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानवरणकषायष्टकं समकमेव क्षपयि-
तुमारभते, एतेषु चार्द्धक्षपितेष्वन्याः षोडश प्रकृतीः क्षपयति, तत्प्रतिपादकमिदं गाथाद्वयम्-

गइआणुपुधि दो दो जाती नामं च जाव चउरिंदी । आयावं उज्जोयं, यावरनामं च सुहुमं च ॥ १२२ ॥

साहारमप्पजत्तं निदनिदं च पयलपयलं च । थीणं खवेइ ताहे अवसेसं जं, च अट्ठण्हं ॥ १२३ ॥

गतिश्च आनुपूर्वी च गत्यानुपूर्व्यौ द्वे द्वे, तथा-नरकगतिनाम नरकानुपूर्वीनाम तिर्यगतिनाम तिर्यगानुपूर्वी-
नाम, तथा जातिनाम एकेन्द्रयादिजातिनाम यावच्चतुरिन्द्रियाः, किमुक्तं भवति ?-एकेन्द्रियजातिनाम द्वीन्द्रियजा-

तिनाम त्रीन्द्रियजातिनाम चतुरिन्द्रियजातिनाम इति, चः समुच्चये, तथा आतपनाम उद्योतनाम सूक्ष्मनाम
साधारणनाम अपर्याप्तकनाम निद्रानिद्रा प्रचलामपला स्थानाद्वि च, एताश्च षोडशापि कर्मप्रकृतीः क्षपयित्वा तदन-
न्तरं यदद्वाना कपायाणा शेषं तत् क्षपयति, सर्वमिदमन्तर्मुद्रार्चमात्रेण, ततो नपुंसकवेदं ततः स्त्रीवेदं ततो हास्यादिपङ्क्तं,
ततः पुरुषवेदस्य खण्डत्रयं कृत्वा खण्डद्वयं युगपत् क्षपयति, तृतीयं तु खण्डं सञ्चरलनक्रोधे प्रक्षिपति, पुरुषे प्रतिपत्तयं
क्रमः, नपुंसकादौ प्रतिपत्तयुपशमश्रेणिन्यायो वक्तव्यः, ततः क्रोधादीन् चतुरः संज्यलनान् प्रत्येकमन्तर्मुद्रार्चमात्रेण
क्षपयति, क्षपणं चैषा खण्डत्रयादिकरणक्रमेण पुरुषवेदवत् याच्य, क्रोधसत्कं च तृतीयं खण्डं माने प्रक्षिपति,
मानससत्क मायार्था मायासत्क लोभे, क्षपणकालश्च प्रत्येक सर्वत्रान्तर्मुद्रार्चप्रमाणो मन्तव्यः, श्रेणिरपि सर्वा अन्तर्मुद्रार्च-
माना, एकस्मिन्मन्तर्मुद्रार्चे लघुतराणामन्तर्मुद्रार्चानामसङ्ख्येयानां भावात्, लोभस्य तु चरमं तृतीयं खण्डं सङ्ख्येयानि
खण्डानि करोति, तानि च खण्डानि पृथक् पृथक् कालमेवेन क्षपयति, तेभ्योऽपि च सङ्ख्याततमं चरमं खण्डमसङ्ख्येयानि
खण्डानि करोति, तानि तु समये समये एकैकशः क्षपयति । इह च क्षीणदर्शनसप्तको निवृत्तिबाधर उच्यते, ततः कर्षू-
मनिवृत्तिबाधरो यावत् सङ्ख्याततमं चरमं लोभखण्डं, ततः कर्षून्मसङ्ख्येयानि लोभखण्डानि प्रतिसमयेकैकं क्षपयन्
सूक्ष्मसम्परायो यावद्यरमलोभाश्रयः, अतः कर्षून् यथाख्यातचारित्र्यी भवति, सत्कं च—“दंसणमोहबलवणे, नियद्वि
वनियद्विबाधरो परतो । जाव च सेतो सजलणलोभमसंलेखमागोति ॥१॥ तदसंलेखप्रमाणं समये समये खवेद् एकेकं ।
एतत् यं सुहुमसरागो लोभाणू जाव इकोऽवि ॥ २ ॥ (वि १३३०-१)” स च महासमुद्रमत्तरणपरिश्रान्तयत् मोहसागरं

तीर्त्वा अनाभोगनिर्वसितेन करणेन विभ्राम्यति, ततः छद्मस्थवीतरागत्वद्विचरमसमययोः प्रथमे समये निद्राप्र-
चले क्षपयति चरमसमये पञ्चविधं ज्ञानावरणं चतुर्विधं दर्शनावरणं पञ्चविधमन्तरायमिति चतुर्दश प्रकृतीर्युगपत्
क्षपयित्वा अनन्तरसमये केवलज्ञानं केवलदर्शनं चोत्पादयति, आह च चूर्णिकृत-“जं संखेज्जइमं लोभस्स
खंडं तं असंखेजे भागे करेइ, तेवि कमेण खवेइ, तत्थ खवओ सुहुमसंपराओ, जाहे तंपि खविअं होइ
ताहे खवगनियंठो लब्भइ, इत्थंतरा वीसमइ अणामोगनिवत्तिणं करणोवाएणं, जहां कोइ महासमुदं तरिऊण
जाहे अणेण थाहो लब्धो हवइ ताहे अंतोमुहुत्तं अच्छिऊण सेसं तरइ, एवं सो अणेगभवसंचियं कम्मं खविऊण ताहे
मुहुत्तंतरं आसत्थो, एत्थंतरे जाव अच्छइ ताहे नियंठो लब्भइ जाव दोहिं समएहिं सेसेहिं केवलनाणं उप्पजिस्सइत्ति
ताहे जो एगो संमओ तत्थ निदं पयलं च खवेइ, जो चरमसमयो तत्थ पंचविहं नाणावरणिजं चउद्धिहं दरिसणावर-
णिजं पंचविहमंतरायं एताओ चउहस कम्मपगडीओ जुगयं खवित्ता अणंतं केवलनाणं दंसणं उप्पाडेइ” इति, भाष्यकारो-
ऽप्याह-“स्त्रीणे खवगनियंठो, वीसमए मोहसागरं तरिउं । अंतोमुहुत्तमुदहिं, तरिउं थाहे जहा पुरिसो ॥ १ ॥ छउमत्थ-
कालदुचरंमसमए निदं खवेइ पयलं च । चरमे केवललाभो, स्त्रीणावरणंतरायस्स ॥ २ ॥ (वि. १३३२-३)” इह चरमे
समये क्षीणावरणान्तरायस्य-क्षीणज्ञानावरणपञ्चकदर्शनावरणचतुष्टयान्तरायपञ्चकस्यानन्तरसमये केवललाभ इति प्रति-
पत्तव्यम्, अन्ये त्वेवमभिदधति-द्विचरमे समये क्षीणमोहो निद्रां प्रचलां च क्षपयति, नाम्नश्चेमाः प्रकृतीस्तद्यथा-
देवगतिदेवानुपूर्व्यौ वैक्रियद्विकं प्रथमवर्जानि पञ्च संहननानि उदितवर्जानि पञ्च संस्थानानि आहारकनाम तीर्थकर-

नाम च यद्यस्यातीर्यकरः प्रतिपत्ता इति, अत्रार्थे च तन्मतेन तिस्रोऽन्यकर्तृका इमां गाथाः—“वीसमिच्छा निर्यतो दोहि
 च समपहि केवले सेते । पदमं निधं पयले नामस्त इमाच पयलीतो ॥ १ ॥ देवगद्ग्राणुपी वेवधियसंययणपदमवजाइ ।
 असयरे संठाणे तिरययराहारनामं च ॥ २ ॥ चरमे नाणावरण पंचविहं दंसणं चवयिक्कप्प । पंचविहमंतरायं सवइत्ता
 केवली शेइ ॥ ३ ॥” एतच्च मतमसमीचीनं, धूर्त्तिकृतो भाष्यकृतः सर्वेषां च कर्मग्रन्थकाराणामसम्मतत्वात्, केवलं
 वृत्तिकृता केनाप्यभिप्रायेण छित्तमिति, सूत्रेऽप्येता गाथाः प्रवाहपठिताः, निर्युक्तिकारकृतास्त्येता न भवन्ति, पूर्णो
 भाष्ये चामेहणादिति, वत्पस्रकेवलज्ञानकेवलदर्शनश्च भगवान् सर्वं यस्तु जानाति ॥ तथा बाह निर्युक्तिकारा—

संमिन्नं पार्सतो लोगमलोगं च सवओ सर्वं । तं नत्थि जं न पासइ भूयं भव भविरसं च ॥ १२४ ॥
 सद्र-एकीभावेन मिन्नं सम्मिन्नं, यथा वहिस्तथा मय्येऽपीत्यर्थः, अथवा द्रव्यक्षेत्रकालमायलक्षणं सर्वमपि ज्ञेयं विष-
 यत्वेन दर्शनीय, तत्र सम्मिन्नमिति द्रव्यं विज्ञेयं सूचितं, कालमायौ तद्विज्ञेयकौ, काळमायौ हि द्रव्यस्य पर्यायौ, तत-
 स्ताभ्यां समन्तात्त्रिजं द्रव्यमिति सम्मिन्नग्रहणेन त्रितयमपि सूचितम्, एतत्पश्यन्-स्वपलभमानो लोक-धर्मोपाधारभूतं
 क्षेत्रमलोकं च-तद्विपरीत क्षेत्रम्, अनेन क्षेत्रं प्रतिपादितम्, एतावदेव चतुर्विधं ज्ञेय, नान्यदिति, किमेकया दिशा पश्य-
 क्षित्याह-सर्वतः-सर्वासु दिक्षु, तास्वपि किं कियदपि द्रव्यादि एत नेत्याह-‘सर्व’ निरवक्षेप, अमुमेवार्थं स्पष्टयथाह—

१ निर्युक्तीनां सर्वासां पूर्णोपायमहात् न चुक्कमिद, धपकोपसमकठे प्रकठे मोहमाभिलेसि न नामविचाप्पण्योदो, मतमेवसु नात्तं
 मवीदि एा गाथा एत्तो व्याख्याताः

तन्नास्ति किमपि ज्ञेयं भूतम्-अतीतं भवतीति भव्यं-वर्तमानं भविष्यच्च यन्न पश्यति केवलीति, इत्थं तावदुपोद्घात-निर्युक्तौ प्रसूतायां प्रसङ्गतो यदुक्तम् 'तपोनियमज्ञानवृक्षमारूढः केवली'ति अयमसौ केवली निर्दिशितः, एतस्मात् सामायिकादिश्रुतमाचार्यपारम्पर्येणायातम्, एतस्माच्च जिनप्रवचनप्रसूतिरित्यादि, सर्वं प्रासङ्गिकं निर्युक्तिसमुत्थानप्रसङ्गेनोक्तं, साम्प्रतमपिच केयं जिनप्रवचनोत्पत्तिः? कियदभिधानं चेदं जिनप्रवचनं? को वाऽस्याभिधानविभागः? इत्येतत् प्रासङ्गिकशेषं शेषद्वारसंग्रहं चाभिधित्सुराह—

जिणपवयणउपपत्ती पवयणएगट्ठिया विभागो य । द्वारविहीय नयविही वक्खाणविहीय अणुओगो ॥ १२५ ॥

इह जिनप्रवचनोत्पत्तिः प्रवचनैकार्थिकानि एकार्थिकविभागश्चेति त्रितयमपि प्रसङ्गशेषं, द्वाराणि-उद्देशनिर्देशादीनि तेषां विधिः-प्ररूपणं द्वारविधिः, अयमुपोद्घातोऽभिधीयते, नयविधिस्तूपक्रममादीनां मूलानुयोगद्वाराणां चतुर्थमनुयोगद्वारं, तथा व्याख्यानस्य विधिव्याख्यानविधिः-शिष्याचार्यपरीक्षाभिधानम्, अनुयोगः-सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तिः सूत्रानुगमश्चेति समुदायार्थः । आह-चतुर्थमनुयोगद्वारं नयविधिमभिधाय पुनस्तृतीयानुयोगद्वाराख्यानुयोगाभिधानं किमर्थम्?, उच्यते, नयानुगमयोः सहचरभावप्रदर्शनार्थं, तथाहि-नयानुगमौ प्रतिसूत्रं युगपदनुगच्छतः, नयमतश्च न्यस्यानुगमस्याभावात्, यदि युगपन्नयानुगमौ गच्छतस्तर्ह्येतदुपन्यासोऽपि युगपदेवास्तु, किमर्थमनुयोगद्वारचतुष्टयोपन्यासे नयानामन्ते उपन्यासः?, उच्यते, युगपद्वक्तुमशक्यत्वाद्, आह च मूलदीकाकृत-“अनुयोगद्वारचतुष्टयोपन्यासे तु नयानामन्तेऽभिधानं युगपद्वक्तुमशक्यत्वा”दिति । अपरस्त्वाह-चतुरनुयोगद्वारात्मकं शास्त्रं, ततश्चतुरनुयोगद्वारातिरिक्तस्य

व्याख्यानविषेऽन्यासो निरर्थकः, तदयुक्तम्, अनुगमाद्गतया निरर्थकत्वायोगात्, अनुगमाद्गता च व्याख्यास्तस्यादिति,
तत्र जिनप्रवचनोत्पत्तिनिर्युक्तिसमुत्थानप्रसङ्गतोऽभिहितः, अर्हद्वचनत्वात् प्रवचनस्य, आह च 'सुयमिह जिणस्त्वययण
तस्सुप्पची पसेगतोऽभिद्विया' इति ॥ सम्प्रति प्रवचनैकार्थिकानि तद्विभाग च प्रतिपादयन्नाह—(प्रन्यासे ५०००)

एगद्विपाणि तिसि उ पययण सुत्त तदेव अत्थो य । एकेस्स य एत्तो नामा एगद्विया पय ॥ १२६ ॥

एकोऽर्थो येषां साम्येकार्थिकानि त्रीण्येव, कानि पुनस्तानीत्यत आह—प्रवचनम्—वक्तव्यार्थं सूचनारम्भं अर्थेते
इत्यर्थः—अभिप्रेयः, यः समुद्यते, अत ऊर्ध्वं एकैकस्य—प्रवचनस्य सूत्रस्य अर्थस्य च नामान्येकार्थिकानि पयः, इह प्रवचनं
सामान्यं श्रुतशानं, सूत्रार्थो तु तद्विशेषो, वक्तव्यम्—“अमिह एगय पसर्यं पहाणययणं च पययणं स च । सामने सुयनानं
विसेसतो सुत्तमत्थो य ॥ १ ॥ (वि. १२६७)” आह—सूत्रार्थयोः प्रवचनेन सहैकार्यता युक्ता, तयोस्तद्विपयत्वात्, सूत्रार्थो
च परस्परविभिन्नो, तथाहि—सूत्रं व्याख्येयमर्थस्तु तद्व्याख्यानमिति, अथवा त्रयाणामप्येषा भिन्नार्थेतेषु पुस्त्युपपन्ना,
प्रत्येकमेकार्थिकविभागसम्भावात्, घटपटशकटवद्, अन्यथा एककार्यताया सत्या मेदेनैकार्थिकाभिधानमयुक्तं, घटकुम्भयो-
रिवेति, अत्रोच्यते, इह यथा मुकुलपिकसितयोः पद्मविशेषयोः सङ्कोचविकाशरूपपर्यायमेदेऽपि कमलसामान्यरूपत्वेना-
मेदः तथा सूत्रार्थयोरपि प्रवचनापेक्षया परस्परतन्त्राभेदः, तथाहि—अविष्टृतं मुकुलतुल्यं सूत्रं, तदेव विष्टृतं प्रबोधितं विक-
चकल्पमर्थः, प्रवचनं तूभयमपि, यथा ॥ तेषां कमलसङ्कोचविकाशानामेकार्थिकविभाग उपलभ्यते, कमलमरविन्दं पङ्कज-
मित्यादि पद्मेकार्थिकानि तथा मुकुलं पुंत्वं सङ्घचितमित्यादीनि मुकुलेकार्थिकानि तथा विकचं कुलं विष्टृतमित्यादीनि

विकसितैकार्थिकानि, तथा प्रवचनसूत्रार्थानामपि पद्ममुकुलविकसितकल्पानामेकार्थिकविभागो न विरुद्ध इति, अथवा अन्यथा व्याख्यायते-एकार्थिकानि त्रीण्येवाश्रित्य वक्तव्यानि, तद्यथा-प्रवचनमेकार्थिकगोचरस्तथा सूत्रमर्थश्च, शेषं पूर्ववत्, आह-यद्येवं द्वारगाथायां यदुक्तं प्रवचनैकार्थिकानि इति तद् व्याहन्यते, सूत्रार्थयोरप्येकार्थिकाभिधानात्, नैष दोषः, प्रवचनस्य सामान्यविशेषरूपतया सूत्रार्थयोरपि प्रवचनविशेषरूपत्वेन प्रवचनत्वोपपत्तेः, आह-यद्येवं तर्हि विभागश्चेति पृथग्द्वाराभिधानमनर्थकं, तदसम्यक्, विभागश्चेति किमुक्तं भवति ?-नाविशेषेण सामान्यविशेषरूपस्य प्रवचनस्य पद्मदशैकार्थिकानीति, किं तर्हि ?-विभागश्च वक्तव्यः, विशेषगोचराभिधानपर्यायाणां सामान्यगोचराभिधानपर्यायत्वानुपपत्तेः, नहि चूतसहकारादयो वृक्षादिशब्दपर्याया भवन्ति, लोके तथा व्यवहाराभावादिति ॥ तत्र प्रवचनसूत्रयोस्तावत् पञ्च पञ्च एकार्थिकान्याह-

सुयधम्म तित्थ मग्गो पाययणं पवयणं च एगद्धा । सुत्तं तंतं गंधो पाढो सत्थं च एगद्धा ॥ १२७ ॥
श्रुतस्य धर्मः-स्वभावः श्रुतधर्मः, श्रुतस्य बोधस्वभावात् श्रुतस्य धर्मो बोधो बोद्धव्यः, अथवा श्रुतं च तत् धर्मश्च सुगतिधारणात् श्रुतधर्मः, यदिवा जीवपर्यायत्वात् श्रुतस्य श्रुतं च तत् धर्मः श्रुतधर्मः, उक्तं च-“बोहो सुयस्स धम्मो, सुयं व धम्मो स जीवपज्जातो । सुगईए संजमंमि य धरणातो वा सुयं धम्मो ॥१॥” (वि. १३७९) तथा तीर्थेते संसारसमुद्रोऽनेनेति तीर्थं, तच्च सङ्घ इत्युक्तम्, इह तु तदुपयोगानन्यत्वात् प्रवचनं तीर्थमुच्यते, आह च-“तित्थंति पुग्गभणियं, संघो जो नाणचरणसंघातो । इह पवयणंपि तित्थं, तत्तोऽणत्थंतरं जेण ॥ १॥” (वि. १३८०) तथा मृज्यते-शोधयतेऽनेनात्मा इति

मार्गः मार्गणं वा मार्गः, शिवस्यान्वेषणमिति भावः, उक्तं च—“मज्झिमा सोहिज्झइ, जेणत्ता पववणं तज्जो मग्गो । अइवा सिवइस मग्गो, मग्गणमग्गेषणे पयो ॥१॥” (वि. ११८२) इति, तथा प्रगतमभिविचिना जीयादिषु पदार्थेषु वचनं प्रावचनं, प्रवचनमुक्तान्दार्थम्, उक्तानि पञ्च प्रवचनैकार्थिकानि, सम्प्रति पञ्च सूत्रैकार्थिकान्याह—‘सुप्त’मित्यादि, सुप्तनात् सूत्रं, तन्म्यतेऽनेन अस्मादस्मिन्निति वा तन्मं प्रव्यतेऽनेन अस्मादस्मिन्निति वा अर्थ इति ग्रन्थः, प्रव्यते इति वा ग्रन्थः, पठनं पाठः पठ्यते वा तदिति पाठः, पठ्यते-व्यक्तं क्रियतेऽनेन अस्मादस्मिन्नभिधेयमिति वा पाठः, तथा शिष्यतेऽनेनास्मादस्मिन्निति वा श्रेयमात्मा वा इति शास्त्रम्, एकार्थिकानीति पुनरभिधानं सामान्यविशेषयोः कथञ्चिन्नेदस्यापनार्थमिति । अथ अर्थैकार्थिकानि वक्तव्यानि, तत्र अर्थो व्याख्यानमनुयोग इत्यनर्थान्तरम्, अतोऽनुयोगैकार्थिकानि विभक्तिपुराह—अनुमोगो य मिजोगो, आस विमासा य वसियं चैव । एए अनुमोगस्स च, नामा एणहिप्पा पंथ ॥ १२८ ॥

सूत्रस्यार्थेन सहानुकूलं योजनमनुयोगः अथवाऽभिधेये व्यापारः सूत्रस्य योगः अनुकूलोऽनुरूपो वा योगोऽनुयोगः, यथा पदशब्देन पदस्य प्रतिपादनमिति, उक्तं च—“अनुयोजणमणुजोगो सुवस्स नियएण जमभिधेएणं । वापारो वा जोगो, जो अनुव्वोऽणुकूलो वा ॥१॥” (वि. ११८६) तथा नियतो निश्चितो वा योगः-सम्बन्धो नियोगः, यथा पदशब्देन पदस्यैव प्रतिपादनं न पदादेरिति, तथा मापणं मापा व्यक्तीकरणमित्यर्थः, यथा घटनात् घटा, चेष्टावानर्थो घट इति, तथा विविधा मापा विभापा-पर्यायशब्दैः स्वरूपकथनं यथा घटा कुट्टा कुम्भ इति, वार्त्तिकं त्वेषोपपर्यायकथनमिति, एतान्यनुयोगस्य नामान्यैकार्थिकानि पञ्च, एव गाथासमुदाहार्योऽवयवार्थं तु प्रतिस्वार वक्ष्यति, तत्र यद्यपि

प्रवचनादीनामेकार्थिकाभिधानप्रक्रमस्तथाप्यनुयोगस्यानुयोगादीनामेकार्थिकानां भेदोपन्यासेनान्वाख्यानमर्थगरीयस्त्व-
ख्यापनार्थम्, उक्तं च-“सुत्तहरा अत्थहरो अत्थहरा होइ तदुभयधरो उ ।” इत्यादि, तत्रानुयोगाख्यप्रथमद्वारस्वरूपं
व्याचिख्यासुराह-

नामं ठवणा दविए, खित्ते काले वयण-भावे य । एसो अणुओगस्सा, निक्खेवो होइ सत्तविहो ॥ १२९ ॥

नामानुयोगो यस्य जीवादेरनुयोग इति नाम क्रियते, नाम्नो वा अनुयोगो नामानुयोगो-नामव्याख्या, यदिवा नाम्ना-
ऽनुरूपो योगो नामानुयोगः, उक्तं च-“नामस्त जोऽणुयोगो, अहवा जस्साभिहाणमणुयोगो । नामेण वजो जोगो जोगो
नामाणुजोगो सो ॥ १ ॥” (वि. १३८९) स्थापना-अक्षनिक्षेपादिरूपा, तत्र योऽनुयोगं कुर्वन् स्थाप्यते सोऽनुयोगानुयोगव्रतो-
रभेदोपचारात् स्थापनानुयोगः, स्थापना चासावनुयोगश्च स्थापनानुयोगः, यदिवा स्थापनाया अनुयोगो-व्याख्या स्थाप-
नानुयोगः अथवा यः स्थापनाया अनुकूलो योगः-सम्बन्धः, किमुक्तं भवति ?-यस्य स्थापना स्थाप्यमाना देशकालाद्य-
पेक्षया युक्ता प्रतिभासते इति स स्थापनानुयोगः, उक्तं च-“ठवणाए जोऽणुयोगोऽणुयोग इति वा ठवेज्जए जं तु ।
जा वेह जस्स ठवणा जोगा ठवणाणुजोगो सो ॥ १ ॥” द्रव्यानुयोगो द्विधा-आगमतो नोआगमतश्च, तत्र आग-
मतोऽनुयोगपदार्थज्ञाता तत्र चानुपयुक्तः, ‘अनुपयोगो द्रव्य’मिति वचनात्, नोआगमतस्त्रिधा, तद्यथा-ज्ञशरीरद्रव्या-
नुयोगो भव्यशरीरद्रव्यानुयोगस्तद्द्रव्यतिरिक्तश्च, तत्र ज्ञशरीरभव्यशरीरे प्रसिद्धे, तद्द्रव्यतिरिक्तस्त्वनैकधा-द्रव्यस्य
द्रव्याणां द्रव्येण द्रव्यैर्द्रव्ये द्रव्येषु वा अनुयोगो द्रव्यानुयोगः, एवं क्षेत्रादिष्वपि षड्भेदयोजना कार्या, तत्र द्रव्यस्यानुयोगो

मजीवपञ्जवावि अणंता"इत्यादि, उक्तो द्रव्याणामनुयोगः, सम्प्रति द्रव्येण द्रव्यैर्वा द्रव्येषु वा अनुयोगो भाव्यते, तत्र एकया खटिकया एकेन प्रलेपेनैकेनाक्षादिना वा कृत्वा योऽनुयोगः क्रियते स द्रव्येणानुयोगः, यस्तु बहुभिरक्षादिभिः स द्रव्यैरनुयोगः, यस्तु द्रव्ये फलकादाबुपविष्टेनानुयोगः क्रियते स द्रव्येऽनुयोगः, यस्तु बहुषु फलकेषु प्रभूतासु वा निषद्यासूपविष्टेन स द्रव्येष्वनुयोगः, तथा क्षेत्रस्यैकस्य जम्बूद्वीपादेरनुयोगो यथा जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिः, तस्या जम्बूद्वीपलक्षणैकक्षेत्रव्याख्यानरूपत्वात्, बहूनां क्षेत्राणामनुयोगो यथा द्वीपसागरप्रज्ञप्तिः, बहूनां द्वीपसमुद्राणां तथा व्याख्यानत्, क्षेत्राणानुयोगो यथा पृथिवीकायिकादिसंज्ञाव्याख्यानं जम्बूद्वीपं प्रत्येकं कृत्वा, उक्तं च—“जम्बूद्वीवपमाणा, पुढविजियाणं तु परथयं काडं । एवं मविज्जमाणा हवंति लोगा असंखेज्जा ॥ १ ॥” (वि. १४००) क्षेत्ररनुयोगो यथा बहुद्वीपसमुद्रप्रमाणं प्रत्येकं कृत्वा पृथिवीकायादिसंज्ञामाभजनम्, उक्तं च—“खेसेहिं बहुदीवेहिं पुढविजियाणं तु परथयं काडं । एवं मविज्जमाणा हवंति लोगा असंखेज्जा ॥ १ ॥” (१४०२) क्षेत्रेऽनुयोगस्तियं ग्लोके भरतादौ वा क्षेत्रेष्वनुयोगोऽर्जतृतीयेषु द्वीपसमुद्रेषु कालस्यानुयोगो यथा समयस्यानुयोगद्वारेषु प्ररूपणा, कालानामनुयोगः प्रभूतानां समयावलिकादीनां प्ररूपणा, कालेनानुयोगो यथा वादरवायुकायिकानां वैक्रियशरीराणि अद्वापत्योपमस्यासंज्ञेयभागमात्रेणापह्रियन्ते, कालैरनुयोगो यथा प्रत्युत्पन्नास्त्रसकायिकाः प्रतिसमयमेकैकापहारेणापह्रियमाणा असंज्ञेयाभिरुसर्पिण्यवसर्पिणीभिरपह्रियन्ते इति, कालेऽनुयोगो द्वितीयपौरुष्यां, कालेषु अनुयोगो यथा अवसर्पिण्यां तृतीयचतुर्थपञ्चमेष्वाकरकेषु, तथा-सुषमाचरमभागे दुष्पमसुषमायां दुष्पमायां चेति, वसर्पिण्यां कालद्वये-दुष्पमसुषमायां सुषमदुष्पमायां । वचनस्यानुयोगो यथा इत्थम्भूत-

मेकवचनं द्विवचनं बहुवचनं वा, वचनानामनुयोगो यथा इत्थंग्रन्थान्येकवचनद्विवचनबहुवचनानि, यदिवा योऽज्ञानो
 वचनानामनुयोगः, तानि च योऽज्ञा वचनान्यमूनि-“लिंगतियं वचनतियं कालतियं तद् परोक्ष पञ्चकलं । त्वयणयडव-
 णयचउक्तं अगस्त्यं दोह सोलसम ॥ १ ॥ अस्या अक्षरगमिका-छिन्नत्रिकं इयं स्त्री अयं पुरुषः इयं नपुंसकमिति,
 वचनत्रिकं एकवचनं द्विवचनं बहुवचनमिति, कासत्रिकप्रकरोत् करोति करिष्यतीति, परोक्षवचनं यथा स इति, प्रत्यक्षवचनं
 यथा अयमिति, उपनयः-स्तुतिरपनयो-निम्ना तपोर्ध्ववचनमुक्तं, यथा-रूपवती स्त्रीत्युपनयवचनं, कुरुषा स्त्रीत्यपन-
 यवचनं, रूपवती स्त्री किन्तु कुरासीत्पुनयापनयवचनं, कुरुषा स्त्री किन्तु सुशीलेत्यपनयोपनयवचनमिति, तथा
 अन्येष्वेतसि निषाद विप्रतारकपुण्या अम्यद्विभणिपुरवि सहसा यन्नेतसि तदेव वक्ति यत् ततोऽज्ञानभ्यातेनवचनं,
 वचनेमानुयोगो यथा कश्चिदाचार्यः साध्यादिभिरम्यर्थितं वरेनानुयोगं करोति, वचनैरनुयोगो यथा स एव
 बहुभिर्वचनैरम्यर्थितत्वं करोति, साधोपशमिके तु वचने स्थितस्यानुयोगो वचनेऽनुयोगः, वचनेऽनुयोगो व्यक्तिवि-
 यक्त्या बहुषु साधोपशमिकेषु वचनेषु स्थितस्य, अन्ये तु प्रतिपादयन्ति-वचनेषु वास्त्यनुयोगः, वचनस्य साधोपशमि-
 कत्वेनैकतया बहुत्वासम्भवात्, भावानुयोगो द्विधा-आगमतो नोभागमतो ज्ञाता वपमुक्तः, नोआग-
 मतो भाषस्यानुयोगोऽन्यतमस्त्वौदयिकादेर्म्याद्यानं, भाषानामनुयोगो नाम बहुनामौदयिकादीनां भाषानां व्याख्यानं,
 भाषेनानुयोगः सप्तदादीनां पद्यानामध्यवसायानामप्यतरेणाध्यसायेन योऽनुयोगः, सप्तहादयः पद्यामी-‘पद्यदि
 ठाणेर्दिं सुयं यादजा, संजहा-संगहदयाप १ लवगाहदयाप २ निज्जहदयाप ३ मुअपञ्चयजापणं ४ अयोऽस्तिपीप ५

अस्य स्थानाङ्गसूत्रस्यायमर्थः—कथं नु नामैते शिष्याः सूत्रार्थसङ्ग्राहकाः सम्पत्स्यन्ते इति सङ्ग्रहार्थता, कथं नु नाम
गीतार्था भूत्वा वस्त्राद्युरपादनेन गच्छस्योपग्रहकरा भविष्यन्तीत्युपग्रहार्थता, ममाप्येतान् वाचयतः कर्मनिर्जरा विपुला
भविष्यतीति कर्मनिर्जरार्थता, तथा श्रुतपर्यवजातं—श्रुतपर्यायराशिर्ममापि वृद्धिं यास्यतीति श्रुतपर्यवजातं चतुर्थं कारणं,
श्रुतस्य शिष्यप्रशिष्यपरम्परागततया अन्यवच्छित्तिर्भूयादिति पञ्चममन्यवच्छित्तिः कारणं, एतैः पञ्चभिरभिप्रायैः श्रुतं
सूत्रतोऽर्थतश्च वाचयेदिति, एषामेव सङ्ग्रहादिभावानां मध्यात् द्वित्रादिभिर्भावैः सर्वैर्वाऽनुयोगं कुर्वतो भावैरनुयोगः,
क्षायोपशमिके भावे स्थितस्य व्याख्यां कुर्वतो भावेऽनुयोगः, भावेषु पुनर्नास्त्यनुयोगः, क्षायोपशमिकभावस्य एकत्वाद्,
अथवा एकोऽपि क्षायोपशमिको भाव आचारादिशास्त्रलक्षणविषयभेदादनेकधा भिद्यते तदाऽऽचारादिशास्त्रविषयभेद-
भिन्नेषु बहुषु क्षायोपशमिकेषु भावेषु बुद्ध्या व्यवस्थितस्य व्याख्यां कुर्वतो भावेऽनुयोग इत्यप्यविरुद्धमिति, अथवा
प्रतिक्षणमन्यथाऽन्यथा परिणमिन्ते क्षायोपशमिकभावेऽपि ततः प्रतिक्षणमन्यस्मिन् परिणममाने क्षायोपशमिके
भावेऽवस्थितस्य व्याख्यां कुर्वतो घटते भावेऽनुयोग इति ॥ अथ तेषु द्रव्यक्षेत्रकालभावानुयोगेषु कस्य कुत्र समावेशः?,
उच्यते, इह द्रव्ये नियमान्नावः, पर्यायरहितस्य द्रव्यस्यासम्भवात्, द्रव्यपर्यायौ च क्षेत्रकालाविनाभाविनौ, ततो द्रव्या-
नुयोगे भावानुयोगस्य कालानुयोगस्य क्षेत्रानुयोगस्य चावतारो भवति, क्षेत्रे तु द्रव्यकालभावानुयोगानां भजना,
तथाहि—यदि क्षेत्रं लोक रूपं विवक्ष्यते तर्हि तत्र द्रव्याणि धर्मास्तिकायादीनि सन्ति कालश्च वर्तनादिलक्षणः समयाव-
लिकादिरूपो वा भावास्तु गुरुलघवोऽगुरुलघवो वा वर्णादिरूपाश्च, ततः क्षेत्रानुयोगे लोकक्षेत्रविषये विवक्षिते द्रव्यानुयोगः

काळानुयोगो भाषानुयोगश्च यथाविषयं सम्भवति, अथालोकरूपस्य क्षेत्रस्यानुयोगविषया तर्हि न तत्रान्यानि द्रव्याणि सन्ति,
 येऽप्यगुल्लपुर्वापास्तेऽपि प्रतीता एव, अमूर्तत्वादलोकाकाशस्य, काळश्च तत्र सप्तपि वर्त्तनादिरूपो न विवक्ष्यते, कथमद्वारा-
 भायात्, तदभाषधानाद्यनिधनतया प्रतीतत्वात्, ततोऽलोकरूपक्षेत्रानुयोगे न द्रव्यानुयोगस्य न काळानुयोगस्य नापि भागा-
 नुयोगस्य सम्भव इति क्षेत्रानुयोगे द्रव्यकाळभाषानुयोगानां भजना, काळानुयोगः पुनर्द्रव्यक्षेत्रभाषानुयोगेऽपि भजनया, काळो
 हि नाम द्विधा भवति—वर्त्तनादिरूपः समयावलिकारिरूपश्च, तत्र यदि वर्त्तनादिलक्षणो विवक्ष्यते ततः समस्तद्रव्यक्षेत्रभा-
 यव्यापीति द्रव्यानुयोगे क्षेत्रानुयोगे भाषानुयोगे च काळानुयोगस्य सम्भवः, अथ समयावलिकारिरूपस्य विषया तर्हि (स)
 एवमयक्षेत्र एव नान्यत्रेति समयक्षेत्रगतद्रव्यक्षेत्रभाषानुयोगेऽपि तदनुयोगस्य सम्भवो, न तद्वदिर्द्रव्यक्षेत्रभाषानुयोगेनेत्येति,
 लुक्तं च—“द्वये नियमा भावो न विना ते वाचि क्षेत्रकात्तेर्हि । क्षेत्रे तिष्ठन्नि भवता काळो भवताप्ये तीक्ष्णपि ॥ १ ॥”
 (वि. १४०८) एतद्विपरितोऽननुयोगः, सामर्थ्यतमनुयोगाननुयोगमतिपादकद्वयान्तप्रतिपादनार्थमाह—
 वच्छगगोणी लुब्धा सज्जाप नैव धरिजल्लायो । मामेष्टु य वपने ससेव य द्योति भायस्मि ॥ १३० ॥
 इव यथा नामादिभेदात् सप्तविधोऽनुयोगो वर्णितस्तथाऽननुयोगोऽपि यथासम्भवं वर्णयितव्यः, तत्र नामस्यापने सुगमे,
 द्रव्याननुयोगे तत्प्रसङ्गतो द्रव्यानुयोगे वत्सगावाबुदाहरणं, क्षेत्राननुयोगाननुयोगयोः कुब्जा वदाहरणं, काळाननुयोगानु-
 योगयोः स्याध्यायः, वचनाननुयोगाननुयोगयोर्व्याहरणद्वयं, तद्यथा—धचिरोत्तपो प्रामेयकश्च, मावे तु वदाहरणानि सप्त
 यस्यमाणानि । तत्र वत्सगोदृष्टान्तभाषना इयम्—“अह गोदोदतो जो पादलाप वच्छगो त बहुलाप सुयव वाहुलेयं वा

वच्छगं पाडलाए मुयइ तोऽणुणुयोगो दुद्धकज्जस्स य अप्पसिद्धी, जइ पुण जो जाए तं ताए चैव मुयइ तो अणुयोगो तो दुद्धकज्जस्स य निप्फत्ती, एवमिहावि जइ जीवलक्खणेणमजीवं परूवेइ अजीवलक्खणेणं वा जीवं तो अणुणुओगो भवइ, ततो वित्तहपरूवणेण विसंवयंतेण अत्थो विसंवयइ, अत्थेण विसंवयंतेण चरणं विसंवयइ, चरणविणासे मोक्खवाभावो; मोक्खवाभावे दिक्खा निरत्थिगा, अह पुण जीवलक्खणेणं जीवं परूवेइ अजीवलक्खणेणं अजीवं तो अनुयोगो, ततो कज्जसिद्धी, अविगलो अत्थावगमो होइ, ततो चरणबुद्धी ततो मोक्खो इति, उक्तो द्रव्याननुयोगानुयोगयोर्वत्सगो-दृष्टान्तः । सम्प्रति क्षेत्राननुयोगानुयोगयोः कुजोदाहरणं भाव्यते—पइट्ठाणे नगरे सालिवाहनो राया, सो वरिसे वरिसे भरुयच्छे नगरे नहवाहनं रायाणं रोहेइ, जाहे य वरिसारत्तो पत्तो हवइ ताहे सनगरं पइ जाइ, एवं कालो वच्चइ । अन्नया तेण रोहएण गएल्लएणमत्थाणमंडवियाए निट्ठतं, तस्स य पडिग्गहधारिणी खुज्जा, सा चित्तेइ-नूणं राया जातुकामो तेण एसा अपरिभोगा संभाविथा, तीसे य रावलतो जाणसालितो परिचितो, तीए तस्स सिट्ठं, सो (तेण) पए जाणगाणि पमक्खित्वं पयट्ठा-विद्याणि य, तं दट्ठूण सेसतो खंधावारो पट्ठितो, राया रहसि एकल्लो धूलादिभया गच्छिस्सामिति पयट्ठो जाव सवो खंधावारो पट्ठितो दिट्ठो, राया चित्तेइ—न मए कस्सइ कहियं, कहमेएहि नायं?, गविट्ठं परंपरण जाव खुज्जत्ति, ततो पुच्छिया खुज्जा, ताए तेहेवमक्खायं, एत्थ खुज्जाए अपरिभोगं खेत्तं जायंति पण्णवंतीए अणुओगो, अन्नहा पुण अणुणुओगो, एवं निप्प-एसमेगंतनिच्चमेकमागासं पडिवज्जावंतस्स अणुओगो, सम्पदेसाइ पुण पडिवज्जाचितस्स अणुयोगो । कालाननुयोगानु-योगयोः स्वाध्यायोदाहरणभावना—एगो साह पादोसियं परियट्ठतो रहसेण कालं न याणइ, सम्मदिट्ठिगा य देवया तं

हियद्वाए चौहेइ मिच्छादिद्विगाइ भएणं, सा तक्कस्स घटं भरेल्लण महया महया सहेण घोसेइ-महियं महियं विक्काइ इति, सो तीसे
 कण्णारोदगमसहंतो भणइ-अहो तक्कवेळसि, सा भणइ-अहा तुम्मं सङ्गायवेला तहा ममधि तक्कवेळसि, ततो साह उव-
 उळिळण मिच्छादुक्कथंति भणइ, देवयाए अणुसासिओ-मा पुणोवि एवं काहिसि, मा मिच्छादिद्विगाए उळिळिहिसि,
 तस्स अकाले सङ्गायंतस्स अणुयोगो, देवयाए काल सावंतीए अणुयोगो । इदानीं वचनविषये 'वधिरोक्षापोदाहरणभा-
 यना-एगमि गामे बहिरकुहुयं परियसइ, येरो येरी य ताणं पुचो तस्स मज्जा, सो पुचो' इलं पाहेइ, अज्झया पंधे वचंतो
 पंधपाहिं पधे पुच्छते मणइ-घरज्जायगा एए मज्झ बध्धा, ततो खेतंतं गतो, भज्जाए तस्स असमाजियं, सीसे कहेइ-अहा एए
 मज्झ बध्धा सिगिया, सा भणइ-खेजियं वा अलोजियं वा तव मायाए रत्तं, नाहं जाणामि, सीए परे जागंतूण साहुयाए
 कहियं, सा कचती विट्ठइ, ततो सा भणइ-पुल्लं वा वरुड वा भयल मे सुत्तं, थेरस्स पोत्तं होहिइ, ततो येरो आगवो, सो
 किर तिलरक्खणो आसि, ततो थेरीए भणिय-अहा एवं ते यद्द भणति, ततो मए भणियं-पुल्लं वा वरुडं वा भयलु, थेरस्स
 पोत्त होहिइसि, येरो भणइ-पाठं ते जिएण एगंसि तिलं न तामि, एत्थ तेसिं ते वयणं अज्झा 'कहंताणमणशुजोगो,
 तहेव कहंताणं पुण अणुजोगो, एवं अइ एगवयणं परुवियाए पुवयण परुवेइ पुवयणे वा एगवयणं तो अणुयोगो,
 अइ तहेव परुवेइ तो अणुयोगो । इदानीं प्रामेयकोदाहरण भाव्यते-एगमि नगरे एगा महिला, सा भत्तारे मए कट्ठाई-
 णियि ता विइकीयाणि, मिच्छासोसि ता जीयमाणी सुक्क पुत्तं घेसु गामं गया, सो दारतो वधुंतो मायं पुच्छइ-
 कहिं मम पिया !, तीए सिट्ठ-अहा मतो इति, ततो सो पुणो पुच्छइ-केण पगारेण सो जीवियाइवो !, सा भणइ-ओ-ओ-

लगाए, तो खाई अहंपि ओलगामि, सा भणइ—न जाणिहिसि ओलगिउं, ततो पुच्छइ—कहं ओलगिजइ?, भणितो—
विणयं करेज्जासि, केरिसो विणतो?, भणइ—जोफारो कायघो नीयं चंक्रमियं छंदाणुवत्तिणा होयधं, ततो सो नगरं
पहावितो, अंतरा अणेण वाहा मयाण गहणत्थं निलुक्का दिट्ठा, ततो सो चहुणं सहेणं तेसिं जोफारोत्ति भणइ, तेण
सहेण मया पलाया, ततो तेहिं रुट्ठहिं सो घेत्तुं पहतो, सब्भावो णेण कहितो, ततो तेहिं भणियं—जया एरिसं पेच्छे-
ज्जासि तथा निलुक्कंतेहिं नीयं आगंतयं, न य उरउविजइ, सणियं वा, ततो अगे गच्छंतेण रयगा दिट्ठा, ततो निलु-
क्कंतो सणियं सणियं एइ, तेसिं च रयगाणं पोत्तगा हीरंति, ते थाणं बंधिऊण रक्खंति, सो निलुक्कंतो एइ, एस
चोरोत्ति तेहिं गहितो बंधितो पिट्ठितो य, सब्भावे कहिते मुक्को, तेहिं भणियं—एवं भणिज्जासि—सुद्धं नीरयं निम्मलं च
भवतु, ऊसं च पडउ, ततो सो नयरसंमुहं एइ, एगत्य वीयाणि वाविज्जंति, तेण भणियं—भट्ठि! सुद्धं नीरयं भवतु, ऊसो
य पडउ, ततो तेहिं किमकारणवेरिओ एवं भासइत्ति गहितो बंधितो पिट्ठितो य, सब्भावे कहिते मुक्को, भणितो य—एरिसे
कज्जे एवं भणइ—चहुं एरिसं भवतु, भंडिं भरेह एयस्स, ततो पुणो नगरसंमुहं एति, एगत्य मडयं नीणिज्जंतं दट्ठुं
भणति—चहुं एरिसं भवतु, भंडिं भरेह एयस्स, तत्थवि गहितो पिट्ठितो य, सब्भावे कहिते मुक्को, भणितो य—एरिसे कज्जे
एवं चुच्चइ—एरिसेणं अचंतवियोगो भवतु, अन्नत्थ विवाहे भणइ—अचंतविओगो भवउ, तत्थवि पिट्ठिओ, सब्भावे
कहिए मुक्को, भणितो य—एरिसे कज्जे एवं भणइ—निच्चं एरिसयाणि पेच्छंतया होह, सासयं च एयं हवतु, ततो गच्छंतो
एगत्य नियलचज्जं दंडियं दट्ठण एवं भणति—निच्चं एरिसयाणि पेच्छंतया होह, सासयं च भे एयं हवउ, तत्थवि गहितो

विदितो य, स्वभावे कहिते मुको, मणितो य—परिते कजे पयं भणिजासि—एयातो मे छहु मुक्खो हवत्सि, सतो गण्छतो
 एतथ केइ मिच्छा सपाहय करिते पिच्छइ, तत्थ भणइ—एयातो मे छहु मोक्खो भवत्, तत्थयि विट्ठिओ, सन्भावे कहिण
 मुको, गतो नगरे, तत्थ एगस्स दंढिफुल्लपुत्तगस्स आसीणो, सो सेवंतो अच्छइ, अन्नया पुन्निभप्से तस्स कुलपुत्तस्स
 अंबिल्लहिया सिद्धिहिया, तस्स भखाए सो भण्णति—जाहि महाजणभग्जातो सदावेदि जेण भुंजइ, सीयला अपा-
 ओग्गा भयिस्सइ, तेण गंतु मत्थायणमग्गे वड्डेण सदेणं भणितो—एहि पदि सीयली किर होइ अपल्लहिया, सो छज्जितो,
 पर गण्ण अपावितो, मणितो य—परिते कजे नीयमाणंतूणं कण्णे कहिआइ, अन्नया घरं पळितं, तस्स भखाए भणितो—
 छहु सदावेण ठफुरंति, सतो सो तत्थ गतो सणिय सणियं आसन्न होऊण कण्णे कहइ, जाय सो तत्थ गद्या सणियं सणियं
 आसन्न होऊण अक्खत्तं यवद्दो ताथ घर सय झामियं, तत्थयि अंयावितो, मणितो य—परिते कजे न आगम्मइ, मयि
 अवस्थाइआइ, किंतु अप्पणा चेय पाणियं वा गोमुत्तं वा आदिं फात्तं गोरसपि पुन्नाइ ताथ जाय विग्गहाइ, अन्नया तस्स
 दंढिपुत्तगस्स पहाइऊण घूदिंस्सत्त धूसो निगण्छइत्ति गोमुत्त छूटं गोमुत्ताइय च । पयं ओ अत्तंसि कहिये अत्तं कहेइ
 तो जणणुयोगो भवति, सम्मं कहेज्जमाणे जणुयोगो’ इति, द्वितीयं च वचनाननुयोगानुयोगविषयमुदाहरणं वचनानुयोगस्य
 गरीयस्त्वस्यापनार्यम् ॥ यत्तुक्कम्—‘सत्तेव भवन्ति भावाननुयोगानुयोगविषयाणुदाहरणानि’ तानि प्रतिपादयति—

सायगभञ्जा सत्तयईए य कौक्कणगदारए नवत्ते । कमलामेला संयस्स साहसं सेणिण कोवो ॥ १३१ ॥
 प्रथममुदाहरणं आयकमार्या १ द्वितीय सासपदिकाः पुरुषः २ तृतीय कोट्ठयदारकाः ३ चतुर्थं नकुला ४ पञ्चमं

कमलामेला ५ पष्ठं शांवस्य साहसं ६ सप्तमं श्रेणिकस्य पष्ठीसप्तम्योरर्थं प्रत्यभेदात् कोपः ७ । तत्र श्रावकभार्योदाहरणमि-
दम्-सावगेण नियमजाए वयंसिया उन्मडरुवा आभरणांकारविभूसिया दिह्वा, अज्जोववन्नो, एवं चिय सुमरिउं
दुन्बलो भवइ, महिलाए पुच्छितो न कहेइ, निवंधे सिद्धं तीए भणियं-आणेमि, ताहे संज्ञासमाए तेहिं चैव
वत्थाभरणेहिं अप्पाणं नेवस्थित्ता अंधकारे अल्लीणा संवुत्था, पच्छा चितियदिवसे अद्धिइ पगतो वयं खंडियंति, ततो
ताए भणियं-वयं न खंडियं, अहं चेवागया, साभिन्नाणं पत्तियावितो, एवं जो ससमयवत्तवयं परसमयवत्तवयं भणइ, परस-
मयवत्तवयं वा ससमयवत्तवयं, उदइयभावलक्खणेण उवसमियं भावं परूवेइ उवसमियभावलक्खणेण वा ओदइयं, ताहे
अणुयुयोगो, सम्मं परूविज्जमाणे अणुयोगो । तथा सप्तभिः पदैव्यवहरतीति साप्तपदिकः, तदुदाहरणमिदं-एगंमि पच्चंत-
गामे एगो ओलगयमणूसो साहुमाहणार्इणं न सुणेइ, न वा समीवमल्लियइ, नावि सेज्जं देइ, मा मम धम्मं कहेहिंति, माडहं
धम्मं सोच्चा सहुओ होहामिति, अज्ञया तं गामं साहुणो आगता, पडिस्सयं मगंति, ताहे गोद्धिइएहिं सो न देइति सोवि
एएहिं पवंचितो होइ इति तस्स घरं दंसियं, जहा एरिसो तारिसो तुब्भ भत्तो सावगोत्ति एयस्स घरं जाह, ताहे साहुणो
तं घरं गया, दिहो सो, परं न चैव आढाइ, तत्थ एकेण साहुणा भणियं-जह न चैव सो एसो, अहवा पवंचियामोत्ति,
तं सोऊण तेण ते साहुणो पुच्छित्ता, कहियं जहा अग्ग कहियं एरिसो तारिसो वा सावगोत्ति, सो चित्तेइ-अहो अकज्जं,
ममं ताव पवंचंतु, तो किं साहुणो पवंचंति, ताहे मा तेसिमसारया होइति भणइ-देमि पडिस्सयं एक्काए ववत्थाए,
जइ मम धम्मं न कहेह, साहहिं भणियं-एवं होइति, दिन्नं घरं, वरसारत्ते निवत्ते आपुच्छंति-अग्गे विहरामो, ताहे

पयदा साहुणो जसत्थ विहरिच, तेण अणुयइया, ततो सीमापब्बते घम्भो कहितो, सो मणइ—अययं! इत्थ न किंचि मूल-
 गुण उत्तरगुणं मज्झमहुमंसविरइं वा चेत्तुं तीरइ, पच्छा सांद्धिं सत्तवायं वय दित्तं, 'मारेवकामेणं' जायइएणं कालेणं
 सत्त पया ओसक्किजंति एयइयं कालं पडिक्खित्तं 'मारेयण, संवुग्गिस्सइत्तिक्कं', गया साहुणो'। अस्सया, सो खोरियाए
 गतो, अयसत्तयेणं नियसो रत्तिं सणियं घर पय, उदियसं च तस्स भगिणी आगतेहििया, सा पुरिसनेयत्थं काज्जं भाउ-
 जायाए समं नत्थयेक्खिया गया, धिरेण आगया, 'निदक्कंताओ तदेय एक्कंमि चेव सयणे सइयात्तो, इयरो च आगतो,
 ततो वेण्णइ, परपुरिसोसि जसिं करिसिप्पा आहणासिप्पि, वयं सुमरियं, ठितो सत्तपयंतर्, एयंमि अंतरे तस्स भगिणीए
 याहा भज्जाए अक्कंतिया, सीए दुक्खसाविज्जंतीए भणियं—इहा अयणेहि पाहातो मे सीसं, तेण सरेण नाया—मगिणी' मे
 एस पुरिसनेयसिधवा इति, 'उज्जितो जातो, अहो मए मणाणेण अक्कंमं न करंति; वयणहो जहा सायणभज्जाविहंते,
 सो संयुज्जो पयइतो । कौकणकदारकोदाहरणमिदम्—कौकणगविसए एक्को दारगो, तस्स माया मता, पिया से अक्कमह-
 छियं न छइइ, सयसिपुसो मच्छइ इति, अस्सया सपुसगो कट्ठाणं गतो, ताहे जणेण चित्तिथं—जाय एसो जीयइ; साव
 महिलं न लभामि, तो मारेमि एयमिति कंठं पविससं, आणत्तो—वच्च कंठं आणेहि, सो पहायितो, अस्सेण कंठेण विज्जो,
 वेहेण मणियं—किं तए कंठं खिचं?, विज्जोमिप्पि, पुणोवि खिचं, एवंतो मारितो, पुद्दमयाणंतेण 'विज्जोमिप्पि अणणु-
 योगो, मारिज्जामिप्पि एयं नाए अणुयोगो, काहवा सारक्खणिज्जं' मारेमिप्पि' अणणुयोगो, 'सारक्खंतस्स अणुयोगो,
 एयं अस्सं पक्खेययं अन्नं पक्खेयत्तस्स अणणुयोगो; जंहामूत पक्खेयमाणस्स' अणुयोगो । नकुलोदाहरणमिदम्—एगा चार-

भडिया गन्भिणी जाया, अन्नावि नडलिया गन्भिणी चैव, तत्थ एगाए एव रत्तीए समगं ताओ पसूयातो, ततो चारभडीए चितियं-मम पुत्तस्स रमणतो भविस्सइ, तत्सवि नडलस्स पीहयं खीरं च देइ, अन्नाया तीसे अविरइयाए कंडंतीए जत्थ मंचुल्लियाए सो दिक्करओ उयारितो तत्थ सप्पेण चडित्ता खइतो मतो, नडलेणं मंचुल्लियाए ओयरंतो दिट्ठो, ततो तेण खंडाखंडीकतो, ताहे सो तेण रुहरिलित्तेण तुंडेण तीसे अविरइयाए मूलं गंतूण चाडु करेइ, ताहे नायं-एएण मम पुत्तो खइतो, मुसलेण आहणिच्चा मारितो, ताहे धावंती गया पुत्तस्स मूलं, जाव सपं खंडाखंडीकयं पासइ, ताहे दुगुणतरं अद्धिइं पगता, तीसे अविरइयाए पुबिं अणुययोगो पच्छा अणुओगो, एवं जो अन्नं परूवेयवं अन्नं परूवेइ तत्स अणुययोगो, जो पुण तं चैव परूवेइ तत्स अणुयोगो । कमलामेलोदाहरणं—बारवईए बलदेवपुत्तस्स अन्नं परूवेइ तत्स अणुययोगो, जो पुण तं चैव परूवेइ तत्स अणुयोगो चैव अन्नस्स रण्णो निसदस्स पुत्तो सागरचंदो रूवेणमुक्किट्ठो, सद्धेसिं संवार्इणं इट्ठो, तत्थ य वारवतीए वत्थबस्स चैव अन्नस्स रण्णो कमलामेला नाम धूया, उक्किट्ठसरीरा, सा य उगसेणनत्तुयस्स धणदेवस्स वरेल्लिया, इतो य नारदो सागरचंदस्स घरे समागतो, अब्भुट्ठितो य सागरचंदेण, ततो उवविट्ठं समाणं सागरचंदो नारयं पुच्छइ-भयवं ! दिट्ठं किंचि अच्छेरयं ? सो भणइ-आमं दिट्ठं, कहिं ? इहेव वारवतीए कमलामेला नाम दारिगा, सागरचंदो पुच्छइ-कस्सइ सा दिणिण्या ? नारदो भणइ—आमं, ततो सो भणइ-कहं मम ताए समं संपओगो हुज्जा ? नारदो न याणामित्ति भणिय गतो, सो य सागरचंदो तं सोऊण नवि आसणे नवि सयणे धिइं लभइ, तं दारियं फलए लिहंतो नामं च गेण्हंतो अच्छइ, नारदोवि कमलामेलाए अंतियं गतो, ताए पुच्छितो—दिट्ठं किंचि अदिट्ठपुबमच्छेरयंति ? सो भणइ-दुवे दिट्ठाणि-रूवेण सागर-

चंदो विरुचयेण धणदेवो, ततो सागरचंदे मुच्छिता घणदेवे विरता, नारएण समासाहिया, तेण गंतुमविसयं सागरच-
 दस्स जहा तुमं खा इच्छतिचि, ताहे सागरचंदस्स माया असे य कुमारा आदधा-भरद नून सागरचंदोस्सि, संयो आगतो
 जाय वेच्छइ सागरचद विलयमाणं ताहे अणेण पच्छतो ठाइऊण अच्छीणि दोहियि हत्थेहिं पच्छाइयाणि, सागरचंदेण
 भणियं-कमळामेळा इति, संवेण भणियं-नाहं कमळामेळा, किंतु अहं कमळामेळो, ततो सागरचंदेण भणियं-आमं तुम
 वेव मम पियलकमउदसखोलकोयणिं कमळामेळं मेळेदिसि, ताहे तेहिं कुमारेहिं सयो मज पायइसा अरुमुयगच्छावितो,
 विगतमदो वितेइ-अहो मय आलो अरुमुयगतो, इयाणिं किं सका काव !, निवदियपति पञ्चुन्नं पल्लसिं विजं पाडि-
 हारियं नगद, तेण विसा, ततो कमळामेळाप वियाहदियसे सविज्याप परिकय विवदिज्जमयहरिया कमळामेळा, रेयते
 लज्जाने तीप सह वियाह काऊण सये मिलिया उयललंता अच्छति, विजापठिरुयंवि यियाहे पट्टमाने जइइहासं
 काऊण वप्पइयं, ततो जातो लोभो, न जज्जइ केणइ इरियसि, नारदो पुच्छितो भणइ-रेयइए तज्जाने विहा, केअदि
 विजाहरेण अयहरिया इति, ततो सपलयाहणो निगतो कण्हो, सयो विजाहरुयं काऊण संपलणो जुगिइवं, सये सेसा
 राइणो पराइया, ततो कण्हेण सद्धिं लणो, ततो जाहे अणेण नातो रुदो तातोचि ततो से चलणेसु पडितो, ततो संवेण
 भणियं-एसा अण्हेण मयक्खेण अप्पाणं मुयती दिट्ठा, ततो कण्हेण तम्मसेणो अणुगमितो, पच्छा इमानि भोगे मुज-
 माणाणि विहरंति, अन्नया भयं जरिदनेमिसामी समोसरितो, ततो सागरचंदो कमळामेळा य सामिसगासे धम्मं सोऊण
 गहियाणुययाणि सायगाणि संवुत्ताणि, ततो सागरचंदो अट्टमिचउइसीसु मुअयेरेसु वा सुसाणेसु वा एगाराइयं पडिमं डाइ,

धणदेवेणं एय नाऊण तंचियातो सूइतो घडावियातो, ततो सुन्नघरे पडिमं ठियस्स वीससुवि अंगुलीनहेसु अक्खोडि-
यातो, ततो सम्ममहियासेमाणो वेयणाभिभूतो कालगतो देवो जातो, ततो विइयविदसे गवेसंतेहिं दिट्ठो अक्कदो
जातो, गवेसंतेहिं सूइतो दिट्ठतो, तंचकुट्टगसगासे उवलद्धं-धणदेवेणं कारावियाओ, रुसिया कुमार धणदेवं
मगंति, दोण्हवि बलाणं युद्धं संपलगं, ताहे सागरचंदो देवो अंतरे ठाऊण उवसामेइ, पच्छा कमलामेला भयं-
वतो सगासे पवइया, एत्तियं पसंगेण भणियं, एत्थ सागरचंदस्स संवकुमारं कमलामेलं मन्नमाणस्स अणणुयोगो, नाहं
कमलामेलत्ति भणिए अणुयोगो, एवं जो विचरीयं परूवेइ तस्स अणणुयोगो, जहाभावं परूवेमाणस्स अणुयोगो । संवस्सं
साहसमुदाहरणं-जंववती कण्हं भणइ-एक्कावि मए पुत्तस्स अणाडिया न दिट्ठा, कणहेण भणियं-अज्ज दाएमि, ताहं
कणहेण जंववईए आभीरीरूवं कयं, सयं आभीरो जातो, दोवि तर्कं घेतुं वारवइमज्झमोइण्णाणि महियं विकिणंति, संवेणं
दिट्ठाणि, आभीरी भणिया-एहि महियं किणामित्ति, सा अणुगच्छइ, आभीरो मगेण एइ, सो एक्किल्लयं देवलियंमि पविसेइ,
सा आभीरी भणइ-नाहं पविसामि, किंतु मोलं देहि, जंइइच्छा तो एत्थ चेव द्वितो तर्कं गेण्हहि, सो भणइ-अवस्सं पइस्सि-
यधं, सा नेच्छइ, ताहे हद्दुं लग्गो, आभीरो उद्धाइतो, संवेण समं संपलग्गो, संवो जुद्धमहिट्ठितो, आभीरो वासुदेवो जातो,
इयरीवि जंववती, ततो संवो पियरं मायरं च पासिऊण लज्जितो अंगुट्ठिं काऊण पलाइतो, विइयदिवसे महुए आणिज्जंतो
खीलंगं घडेइ, वासुदेवेण पुच्छितो-किं एयं घडेहिसि?, सो भणइ-जो पारियासियं बोलं कंहेहि तस्स मुहे खोडिज्जिहिइ, एत्थ
पढममणणुयोगो, नाए अणुयोगो, एवं जो विचरीयं परूवेइ तस्स अणणुयोगो, इयरस्स अणुयोगो । अ्रेणिककोपोदाहरणम्-

रायगिहे नयरे सेजिको राया, चेहणा तस्स भब्बा, सा यद्धमाणसामिपच्छित्थयंरं धंदिता वेयालियेलाप माहमाले
 नयरे पयिसइ, अंतरापहे य साइ पहिमापदिवन्नतो दिहो, 'सीए रच्चि सुस्तियाए किहवि हत्यो लंघितो,' जया सीएण
 गहितो तया वेतियं, हत्यो सवडियज्जे पवेसितो, तस्स 'हत्थस्स ठणपणं सर्पं' 'सरीरं' 'सीएण गहियं, पच्छा ताए
 भणियं—'स तयस्सी किं करिस्सइ संपयं ?' पच्छा सेणिपण चित्तिय-संगारदिअतो कोई, रुहेण पमाए अमयो मणितो—
 सिग्घमवेवर पळीयेदि, सेजिको गत्तो सामिसगासं, 'अभएणं हत्थिसाळा पळीयिया, सेजिको सामिं पुच्छइ—'किं' वेह-
 णा एगपसी अणेगपसी ?' सामिणा भणियं—'एगपसी, 'ताहे मा इज्झिहिस्सि' 'तुरियं निगतो, अमयो' य निस्सिअइ, सेणि-
 एण भणिय-पळीयियं ?' अमयो मज्झति—'आमं, सेजितो भणइ-तुमं' किं न पढितो !, मणइ-अहं सामिमूले—'पवाइ-
 स्सामि, किं मम जग्गिणा ?' 'ताहे' 'अमएण चित्तियं-मा विणस्सिदिइ, पग्घा भणियं—'न इग्गइ, सेणियस्स' वेहणाए
 पुच्चि अणशुयोगो, पुच्छइ अशुयोगो, एवं विवरीयपक्यणे अणशुयोगो, 'अहमावे परुविइ अणुओगो, ॥ एवं तापवज्जु-
 योगः' सप्रतिपक्षः प्रपञ्चेनोक्तो, नियोगोऽपि प्राकृप्रतिपादितस्वरूपमाश्रयः सोपाहरणोऽनुयोगवययेत्या, साम्मतं। प्रागुप-

१२-१ ॥ ५५ ॥ १५५ ॥ १५५ ॥ १५५ ॥

न्यस्तमापादिस्वरूपप्रतिपादनार्थमाह—

कट्टे पोत्थे चिले सिरिघरिए वोह देसिए चेव । भासग विमासए वा विसीकरणे ष आहरणा ॥ १३२ ॥
 'काष्ठ इति काष्ठविषयो हृदयान्तः, यथा काष्ठे कश्चित् रूपकारः स्वत्याकारमात्रं करोति,' कश्चित् स्फुलावयवनिष्पत्तिं,
 कश्चित्पुनरवोपागोपाक्षाद्यवयवनिष्पत्तिं, एवं काष्ठकस्य सागायिकादिसूत्रं, 'तत्र भाषकः परिस्यूतमर्थमात्रमभिधत्ते'

यथा समभावः सामायिकमिति, विभाषकस्तु तस्यैवानेकधा अर्थमभिधत्ते, यथा समभावः सामायिकं, समानां वा ज्ञानदर्शनचारित्राणां चाऽऽयः समाय एव सामायिकं, स्वार्थे इकणप्रत्यय इत्यादि, तथा व्यक्तिकरणशीलो व्यक्तिकरः, यः खलु निरवशेषव्युत्पत्तिअतिचारानतिचारफलादिभेदभिन्नमर्थं भाषते स व्यक्तिकर इति भावः, स च निश्चयतः चतुर्दशपूर्वधर एव, इह भाषकादिस्वरूपान्वाख्यानात् भाषादय एव प्रतिपादिता द्रष्टव्याः, भाषादीनां तत्प्रभवत्वात्, उक्तं च- 'पदमो रूपागारं थूलावयवोदंसणं वीओ । तइतो सदावयवो निदोसो सवहा कुणइ ॥ १ ॥ कट्टसमाणं सुत्तं तदत्थरूवेगभासणं भासा । थूलट्ठाण विभासा सवेसिं वत्तियं नेयं ॥ २ ॥ (वि. १४२६-७) सम्प्रति पुस्तविषयो दृष्टान्तः, यथा पुस्ते कश्चिदाकारमात्रं करोति, कश्चित्परिस्थूलावयवनिष्पत्तिं, कश्चित्त्वशेषावयवनिष्पत्तिमिति, दाष्टान्तिकयो-जना प्राग्वत् । इदानीं चित्रविषयो दृष्टान्तः, यथा चित्रकर्मणि कश्चिद्वर्तिकाभिराकारमानं करोति, कश्चित् हरिताला-दिवर्णोद्भेदं, कश्चित्त्वशेषपर्यर्थिनिष्पादयति, दाष्टान्तिकयोजना पूर्ववत् । श्रीगृहिकोदाहरणम्-श्रीगृहं-भाण्डागारं तदस्या-स्तीति 'अतोऽनेकस्वरा'दिति इकप्रत्ययः, तद्दृष्टान्तभावना इयम्-कश्चिद्रत्नानां भाजनमेव वेत्ति, इह भाजने रत्नानि सन्तीति, कश्चिज्जातिमानादि, कश्चित्पुनर्गुणानपि, एवं प्रथमद्वितीयतृतीयकल्पा भाषकादयो द्रष्टव्याः । तथा 'वोण्ड'मिति पद्मं, तद्यथा ईषद्विन्नमर्द्धभिन्नं विकसितरूपमिति त्रिधा भवति, एवं भाषापि क्रमेण योजनीयम् । इदानीं देशिक-विषयमुदाहरणं, देशनं देशः—कथनमित्यर्थः सोऽस्यास्तीति देशिकः, यथा कश्चिद्देशिकः पन्थानं पुष्टः सन् दिग्मात्रमेव कथयति, कश्चित्तद्व्यवस्थितग्रामनगरादिभेदेन, कश्चित्पुनस्तदुत्थगुणदोषभेदेन कथयति, एवं भाषादयोऽपि क्रमेण

योजनीयाः । तदेव तावद्विभागं चक्षा, सम्यगिति द्वारविधिमतसम्प्रदासमपि विहाय व्याख्यानविधिः प्रतिपाद्यते, अथ चतुरनुयोगद्वारानधिकृतं पय व्याख्यानविधिस्ततः किमर्थं प्रतिपाद्यते इति । उच्यते, शिष्याचार्ययोः सुखश्रयणसुख-
व्याख्यानप्रवृत्त्या शास्त्रोपकारार्थम्, अथवा चतुरनुयोगद्वाराधिकृतं पय व्याख्यानविधिः, अनुगमेऽन्तर्भावादु, अन्तर्भाष्य-
व्याख्याङ्गत्वादित्यभिहितमेतत् प्रागपि, आह—यद्यप्यनुगमाद्धं ततः किमयतार्यं द्वारविधेः प्राक् प्रतिपाद्यते । उच्यते,
इह द्वारविधिरपि बहुपक्षव्यस्ततो मा श्रूयिष्यामि व्याख्यानविधिपर्यय इत्यत्रैवाचार्यशिष्ययोगुणदोषाः प्रतिपाद्यन्ते,
येनाचार्यो गुणयते शिष्यायानुयोगं करोति, शिष्योऽपि गुणयदाचार्यसन्निधायेव शृणोतीति, ननु यदि व्याख्यानविधि-
रनुगमाङ्गत्वादित्युदाहरणं प्रोच्यते तर्हि द्वारगाथायामप्येवं कस्मान्नोपन्यस्तः । उच्यते, सूत्रव्याख्यानस्य गुरुत्वव्याप-
नार्थं, ममा विशेषतः सूत्रव्याख्यायामाचार्यः शिष्यो वा गुणयान् अन्येष्टव्याः, इत्यलं विलारेण । व्याख्यानविधिं

प्रतिपादयति—

गोष्ठीं बंदणकंथा चेष्टीञ्चो सावपं बहिरगोष्ठे । टंकणञ्चो ववहारो पठिष्यस्वो आयरिप-सीसे ॥ १११ ॥

आचार्यशिष्ययोग्ययोग्यविचारे गोष्ठी-गोष्ठपुदाहरणं वक्तव्यम्, तथा बन्धनकंथा तथा चेष्ट्यो-जीर्णोभिनय-
श्रेष्ठिपुत्रिके, तथा ब्राह्मकः तथा बहिरगोष्ठः-पठिष्यतुः तथा टंकणव्यवहारः एव वदाहरणम्, एतेषु पदसुदाहरणेषु
शिष्याचार्ययोः साक्षादयोग्यत्वमभिधाय ततः प्रतिष्ठां योग्यत्वं योजनीयं, योग्यत्वं वा साक्षादभिधाय ततः प्रतिपक्षेऽ-
योग्यत्वमायोजयम्, अथवा एषा पणामुदाहरणानां मध्ये योग्यत्वायोग्यत्वयोः क्रमेणैकमुदाहरणमाचार्यस्य एकं शिष्य-

स्येत्येवं योजना कार्या, तत्रायं गोदृष्टान्तः—एगमि नयरे एगेण कस्सइ धुत्तस्स सगासे गावी रोगिया उट्ठिंअपि असमत्था निविद्धा चेव पकिणिया, सो तं पडिविक्किणइ; ततो कयगा भणंति—पेच्छामो से गइपयारं दुद्धं च जोएमि तां किणीहामि, सो भणइ—मए एवंविद्धा उवविद्धा चेव गहिता, जइ पडिहाइ तुम्हेवि एवमेव गिण्हह, इयरे भणंति—जइ तुमं बोद्धो ता किं अम्हेवि बोद्धहा, वयं न गेण्हामो, एवं जो आयरिओ पुच्छितो परिहारं दावमसमत्थो भणइ—मयवि एवं सुयं, तुम्हेवि एवं सुणहति, तस्स सगासे न सोयवं, संसइयपयंमि मिच्छत्तसंभवातो, जो पुण अविकलगोविक्किणगो इव अक्खेवनिणयपसंगपरगामी तस्स सगासे सोयवं, सीसोवि अविचारियगाही पढमगोविक्किणगोव सो य अजोगो, इयरो अ जोगोत्ति । चन्दनकन्थोदाहरणम्—चारवईए वासुदेवस्स तिन्नि मेरीओ, तंजहा—संगाभिया अवमुइया कोमुइया, तत्र प्रथमा सङ्ग्रामकाले समुपस्थिते सामन्तादीनां ज्ञापनार्थं वाद्यते, द्वितीया पुनरागन्तुके कस्मिंश्चित्प्रयोजने समुद्भूते लोकानां सामन्तादीनां च परिज्ञापनाय, तृतीया कौमुदीमहोत्सवाद्युत्सवज्ञापनार्थं, तातो तिणिवि गोसीसचंदणमइतो देवतापरिगहियातो, तस्स चउत्थी मेरी असिक्कप्पसमणी, तीसे उप्पत्ती कहिज्जइ—तेणं कालेणं तेणं समएणं सक्को देविंदो, सो तत्थ देवलोगे सुरमज्जे वासुदेवस्स गुणकित्तणं करेइ—अहो उत्तमपुरिसा एए अवगुणं न गिण्हंति, नीएण य जुद्धेण न जुज्झंति, तत्थ एगो देवो असइहंतो आगतो, वासुदेवोऽवि जिणसगासं वंदगो पडित्तो, सो अंतरा कालसुणयरूवं मययं विउद्यइ दुब्भिगंधं, तस्स गंधेण सवो लोगो परामग्गो, वासुदेवेण दिट्ठो, भणियं चउणेण—अहो इमस्स काल-सुणयस्स पंडुरा दंता मरगयभायणनिहित्तमुत्तावलीव रेहिति, देवो चित्तेइ—सच्चं गुणग्गाही, ततो वासुदेवस्स आसरयणं

गहाय पहावितो, सो य धंदुरापालण नातो, तेण कूबियं-अहा आसो हीरइ, ततो कुमारा रायाणो अ निगया, ते
 देवेण हयविप्पहया काळण धाडिया, वासुदेवो निगतो, भणइ-कीस मम आसरयणं हरसि !, एखो मम आसो तुम्भ
 न होइ, देवो भणइ-इमं जुद्धे पराजिणिळण गिण्हहि, वासुदेवेण भणियं-यादं, किह जुग्गामो ! तुम भूमीए अहं च
 रहेणं तो रइ नेणह, देवो भणइ-अळ मे रहेण, एवं आसो हत्थो पडिसिद्धो, यायाजुज्जाइयाइं सयाइं पडिसेहेइ, तो खाइं
 केण जुग्गसेण जुगिझयवं !, देवो भणइ-अहिङ्गणजुद्धेण, वासुदेवेण मणितं-पराजितोऽहं, नेहि आसरयणं, नाहं नीय-
 जुद्धेण जुग्गामि, ततो देवो तुड्डो समानो भणति-परेहि वरं किं ते देमि !, वासुदेवेण भणियं-असियोवसमणिं नेहि
 देहि, तेण विष्णा, एसा सीसे मेरीए वप्पसी । ताहे सा छण्हं छण्हं मासाणंते वाइजइ, तथ जो सइं सुणेइ तस्स पुण्डु-
 ल्लभा रोगा वयसमंति, तयगावि छम्मासे न वप्पजंति, तथऽस्यया कयाइ आगंतुको वाणियगो आयातो, सो य
 अतीय वाहजरेणाभिभूतो, तं मेरीपालं भणइ-नेणह तुमं सयसहस्सं मम पत्तो पलमेसं देहि, सेण खोमेण विष्णा, तथऽस्मा
 बंदणयिगालिया विष्णा, एवमन्नेणयि अन्नेणयि मग्गितो विष्णं च, सा सया बंदणकंया जाता, सा अन्नया कयाइ असिवे
 वासुदेवेण तालाविया, जाव तं चेष समं पूरेइ, तेण भणियं-जोएह मा मेरी विणासिया होज्जा, साहे जोइया विद्वा कंयी-
 कया, हा मेरी सया विणासिया, तन्नो सो मेरीपालो ववरोवितो, अन्ना मेरी अट्टममचेण आराइइत्ता छज्जा, अन्नो
 मेरीपालो कतो, सो आयेरेण रक्खइ, सो पूइतो । एवं यः शिष्याः सूत्रमर्थं वा परमतेन स्वकीयग्रन्थान्तरेण वा मिश्र-
 यित्वा कन्था करोति अथवा विरमृतं सूत्रमर्थं वा सुनिश्चितः स्वयमेवाहं नान्य कच्चिरकदाचित्किमपि पृच्छामीत्यहंकारेण

परमतादिभिरपि मिश्रयित्वा सम्पूर्णं विदधाति सोऽनुयोगश्रवणस्य न योग्यः, एवं कन्थीकृतसूत्रार्थो गुरुरपि नानु-
योगभाषणस्य योग्यः, उक्तं च—“जो सीसो सुत्तत्थं चंदणकंथं व परमयाईहिं। मीसेइ गलियमहवा सिक्खियमाणेण स न जोगो
॥१॥ कंथीकयसुत्तत्थो, गुरुवि जोगो न भासियवस। अविणासियसुत्तत्था, सीसायरिया विणिद्धिहा ॥२॥” (वि. १४३८-९)
अत्र ‘सिक्खियमाणेण’ इति सुशिक्षितोऽहं स्वयमेव नान्यं पृच्छामीति मानेन, गलितं-विस्मृतं सम्पूर्णं करोति इत्यर्थः,
शेषं सुगमम्। सम्प्रति चेष्टीदृष्टान्त उच्यते—वसंतपुरे नगरे जुण्णसेट्ठिधूया अभिनवसेट्ठिधूया य, तासिं परोप्परं पीई, तहवि
से जुण्णसेट्ठिधूयाए अत्थि वेसो, जहा-अम्हे एएहिं उवट्ठियाणि, ताओ अन्नया कयाइ मज्झिउं गयातो, तत्थ जा सा
नवगस्स सेट्ठिस्स धूया सा तिलगचोदसगेण अलंकारेण अलंकिया, सा आभरणाणि तडे ठवित्ता ओइन्ना, जुन्नसेट्ठि-
धूया ताणि गहाय पहाविता, इयरा जाणइ-खेजुं करेइ इति, तीए जुण्णसेट्ठिधूयाए मायापिऊणं सिट्ठं, ताणि भणंति-
तुण्हिक्का अच्छाहि, नवगसेट्ठिधूया ण्हाइत्ता निययं घरं गया, पिउमाऊणं कहियं, तेहिं मग्गिते न दिंति, अम्हे उवट्ठि-
याणित्ति परिभूताई, किं आभरणाणिवि अम्हाणं नत्थि?, रायकुले ववहारो जातो, नत्थि सक्खी, तत्थ कारणिगा
भणंति—चेडितो वाहिजंतु, वाहिता भणिया—जइ तुब्बच्चयं ता आविऊ, ताहे सा जुण्णसेट्ठिधूया जं हत्थे तं पाए
आविंधेइ, जं पाए तं हत्थे, न याणेइ, तं च से असिलिट्ठं जायं, ताहे तेहिं नायं, जहा-एतीए न होति, ताहे इयरी
भणिया—तुमं आविंध, ताए कमेण आविऊं, सिलिट्ठं च से जायं, भणिया य-मेहेहि, ताहे तहेव निच्चं आमुंचतीए परि-
वाडीए मुकं, ताहे सो जुण्णसेट्ठी दंडितो, जहा सो एगमवियं मरणं पत्तो एवमायरिओऽवि जं अन्नत्थ तमन्नहिं

संपदेइ, अन्नवसययातो अन्नस्य पर्यवेइ, पर्यं सो सत्तारदहेण दंदिअइ, तारितस्सगात्ते न सोयवं, अहं सा न्नास्सेट्ठि-
 पूया असं पत्ता आर्णिपणमुहं च पर्यं जो आवरिओ न विसंयापइ तेण अरहंताणं आणा कया भयइ, तस्स पारे
 सुत्तयाणि गहेययाणि, परस्य गाहातो—“अत्थाणत्थनिग्गाऽऽभरणानं जुण्णसेट्ठिपूयप । न गुरु थिदिभज्जिणं वर विवरीय-
 निजोत्ततो सीसो ॥ १ ॥ सत्थाणाधनिवत्ता ईसरपूया सभूसणाणं वा । दोइ गुरु सीसोविय विणिजोत्ततो अहमज्जियं
 ॥ २ ॥” (नि. १४४०-१) आथकोदाहरणं पूर्यवत्, नयरमेयमुपसहारा—“विरपरिवियंरि न सरइ सुत्तत्थं सायगो समज्जं प । जो न
 स लोमो सीसो गुरुत्तण तस्स वूरेणं ॥ १ ॥” (वि. १४४२) अपिरपुरुषोदाहरणमपि पूर्यवेदय, नयरमत्रैयमुपसंहारः—“असं पुट्ठो
 असं जो साइइ सो गुरु न वहिरोत्त । न य सीसो जो असं सुणेइ अनुभासप असं ॥ १ ॥” (वि. १४४३) सम्यसि
 टंक्कणकव्यपहारोदाहरण-उत्तरायवे टंक्कणानाम मेप्पळा, ते सुगण्णदत्ताईदि दक्खिणावहागई भंछाई मेण्हेति, ते य गयर-
 प्पर भाए न याणंति, पण्छा पुंजे करंति, इत्थेणं वण्छाईति, जाय इण्छा न पूरइ न ताव अयणेति, पर्यं पर्यसिं इत्थिउयपञ्चि-
 च्छित्तो यपहारो, आयरिपणं ताव सिस्सस आयो भाणिययो जाय तस्स पट्ठिपुंजं गण्णं, सीसेण य ताव पुच्छिययं जाय
 इयगयंति, एसा टंक्कणवणितोयमा । इत्थमुक्केन प्रकारेण गयादिपु दारेपु साक्षादभिहितार्थविपर्यया प्रतिपद्यः स आचार्य-
 शिष्ययोर्यथायोगं योजनीयः, स च योजित एवेति । सम्प्रति विशेषतः शिष्यदोषगुणान् प्रतिपादयति—

करस न होही वेसो अणत्तमुपगओ य निरुयगारी य । अप्पञ्चंदमईओ पत्थियओ गंतुकामो य ॥ १३४ ॥
 पिणओणपणिं पंजलियवेहिं छंदमणुपसमानेहिं । आराहिओ गुरुत्तणो सुयं वट्ठुपिहं लण्ठुं वेइ ॥ १३४ ॥

आह-शिष्यदोषगुणाभिधानं किमर्थम् ? उच्यते, कालान्तरेण तस्यैव गुरुत्वभवनादयोग्याय च गुरुपदविधाने तीर्थ-
कराज्ञादिलोपप्रसङ्गात्, तत्र प्रथमगाथान्याख्या-कस्य गुरोर्न भवति द्वेष्टा(ष्यः)-अप्रीतिकरः शिष्यः ? अपि तु भवत्येव,
किं सर्व एव ? नेत्याह-अनभ्युपगतः-श्रुतसम्पदा अनुपसम्पन्नः, अनिवेदितात्मा इति भावः, उपसंपन्नोऽपि न सर्व
एवाद्भ्यो भवति, तत आह-‘निरुपकारी च’ निरुपकर्तुं शीलमस्येति निरुपकारी-गुरूणां निरुपकारकः, गुरुकृत्येष्वा-
प्रवर्त्तक इति भावः, उपकार्यपि न स सर्व एवाद्वैष्य इत्यत आह-आत्मच्छन्दा-आत्मायत्ता मतिर्यस्य कार्येष्वसावात्म-
च्छन्दमतिकः-स्वाभिप्रायकार्यकारी, गुर्वायत्तमतिरपि न सर्व एवाद्वैष्यः, तत आह-‘प्रस्थितो’ यो योऽस्यः कोऽपि
शिष्यो गन्तुमनास्तस्य द्वितीयः, तथा गन्तुकामश्च, गन्तुकामो नाम सोऽभिधीयते यः सदैव गन्तुमना व्यवतिष्ठते, वक्ति
च-कोऽस्य गुरोः सन्निधानेऽवतिष्ठते ?, समर्थ्यतामेतत् श्रुतस्कन्धादि ततो यास्यामीति, तदेवंभूतः शिष्यो न योग्यः
श्रवणस्य । इदानीं गुणाः प्रतिपाद्यन्ते-विनयः-अभिवन्दनादिलक्षणस्तेनावनता विनयावनतास्तैरित्यंभूतैः सद्भिः, तथा
पृच्छादिषु कृताः प्राञ्जलयो यैस्ते कृतप्राञ्जलयस्तैः, तथा-छन्दो-गुर्वभिप्रायः तं इङ्गिताकारादिना विज्ञाय तदध्यवसित-
श्रद्धानसमर्थनकरणकारणादिना अनुवर्त्तमानैः, उक्तं च-सद्वहइ समर्थेइ य कुणइ करावेइ गुरुजणाभिभयं । छंदमणुय-
त्तमाणो स गुरुजणाराहणं कुणइ ॥ १ ॥” (वि. १४५३) तैरेवं आराधितो गुरुजनः श्रुतं-सूत्रार्थोभयरूपं बहुविधम्-
अनेकप्रकारं लघु-शीघ्रं ददाति-प्रयच्छति ॥ सम्प्रसि प्रकारान्तरेण शिष्यपरीक्षां प्रतिपादयति-
सेलघण-कुडग-चालणि-परिपूणग-हंस-महिस-मेसे य । मसग-जल्लग-बिराली जाहग-गो-भेरी-आहेरी ॥ १३६ ॥

'सेल'चि मुद्रचौला-मुद्रप्रमाण पाषाणविशेषाः घनो-मेघा, शैलश्च घनश्च शैलघनाः तदुदाहरणं प्रथमं, कुवो-घटाः, चालणी प्रतीता, परिपूणकारः-सुपरिचिदिकागृहं, इंसमद्विपमेपमसकज्जलौकाविदात्याः प्रतीताः, जाहका-सेसुलका, गौः मेरी आमेरी च प्रतीता । उदाहरण च द्विधा भवति-चरितं कल्पितं च, उक्तं च-"चरियं च कल्पियं वा आहरणं पुविहमेय पन्नचं । अरयस्स साहणहा इणमिप ओयणट्ठाए ॥ ३ ॥" (पिण्डति. १३०) तस्य इमं कल्पियं, तंजहा-मुग-सेलो पुप्फराळसंघट्टो य महामेहो जवुदीवपमाणो, तस्य य नारयत्याणीओ कलहं संजोएइ, मुगसेल भणति-पुन्म नाम-गाहणे कप पुप्फसलसंघट्टो भणइ-अहा ण एग्गए धाराए थिरापमि-भिनन्नीसि भावार्पा, सेलो वप्पासितो भणइ-अइ मे तिलवुसतिभागंपि वारेइ तो नामं न यहामि, पच्छा मेहस्स मूले भणइ मुगसेलययणाइं सउकरिसाइ, ततो सो कुयितो सप्पायेरेण जुगप्पमाणाहि धाराहिं वरिसितुमारओ, ससरचे बुडे चित्तेइ-इयाणिं गतो सो घरागोसि ठितो, इयरो मिसिमि-सतो वज्जलठरो जातो विप्पितमारओ, भणइ-जोहारोसि, मेहो लज्जितो गतो, एवं च कोइं सीसो मुगसेलसमाणो पंगंपि पयं नायगाहइ, ततो अत्तो आयरितो गज्जंतो आगतो, अहणं गाहेमि, पठति च गयोआवमानसः-"आचार्य-स्येय तज्जास्य, यच्छिण्यो नायदुच्यते । गावो गोपालकेनेय, कुवीर्येनावतारितः ॥ १ ॥" ततो पढायेवमारओ, न सक्तितो, लज्जितो, परिसस्स न दायय, कस्मादिति चेत्, उच्यते, इह यस्मात्त घन्ध्या गौः थिराःश्रृङ्गवदनपृष्ठपुच्छोदरादौ सज्जेहं स्पृष्टा सती दुग्धप्रदायिनी भवति, तथा स्यान्नाव्याधु, एवमेवोऽपि सम्यक् पात्यमानोऽपि पदमप्येक नायगाहते, ततो न तस्य तावदुपकारः, आस्तां तस्योपकारमावाः प्रत्युताचार्ये सुत्रे चापकीर्तिक्रमायते, यथा न सम्यकौशल्यमाचार्यस्य व्याख्या-

याम्, इदं वाऽध्ययनं न समीचीनम्, कथमयमन्यथा नावबुध्यते इति, अपि च—तथाविधकुशिष्यपाठने तस्यावबोधभावात् उत्तरोत्तरसूत्रार्थानवगाहने सुरेः सकलावपि शास्त्रान्तर्गतौ सूत्रार्थौ भ्रंशमाविशतः, अन्येषामपि च पटुश्रोतृणामुत्तरोत्तर-सूत्रार्थावगाहनहानिप्रसङ्गः, उक्तं च—“आयरि ए सुत्तंमि थ परिवाओ सुत्तअत्थपलिमंथो । अन्नोसिंमि थ हाणी पुट्ठावि न दुद्धया वंझा ॥१॥” (वि. १४५७) मुहुरैलप्रतिपक्षाद् ततो योग्यशिष्यविषयो दृष्टान्तः कृष्णभूमिप्रदेशः, तत्र हि प्रभूतमपि निपतितं जलं तत्रैवान्तः परिणमति, न पुनः किञ्चिदपि ततो बहिरपगच्छति, एवं यो विनेयः सकलसूत्रार्थग्रहणधारणे समर्थः स कृष्णभूमिप्रदेशतुल्यः, स च योग्यः, ततस्तस्मै दातव्यमिदमध्ययनमिति, उक्तं च—“बुट्ठेऽवि दोणमेहे न कण्हभोमाओ लोइए उदयं । गहणधरणासमत्थे, इय देयमल्लित्तिकारंमि ॥ १ ॥” (वि. १४५८) सम्प्रति कुट्टदृष्टान्तभावना—कुटा-घटाः, ते द्विविधास्तद्यथा—नवीना जीर्णाश्च, नवीना ये सम्प्रत्येवापाकतः समानीताः, जीर्णा द्विविधा—भाविता अभाविताश्च, भाविता द्विविधाः—प्रशस्तद्रव्यभाविता अप्रशस्तद्रव्यभाविताश्च, तत्र ये कर्पूरागुरुचन्दनादिभिः प्रशस्तद्रव्यैर्भावितास्ते प्रशस्तद्रव्यभाविताः, ये पुनः पलण्डुलशुनसुरातैलादिभिर्भावितास्तेऽप्रशस्तद्रव्यभाविताः, प्रशस्ताप्रशस्तद्रव्यभाविता अपि द्विधा—वाम्या अवाम्याश्च, अभाविता नाम ये केनापि द्रव्येण न वासिताः, एवं शिष्या अपि प्रथमतो द्विधा—नवीना जीर्णाश्च, तत्र ये बालभावे वर्तमाना अज्ञानिनः सम्प्रत्येवावबोधयितुमारब्धास्ते नवीनाः, जीर्णा द्विविधा—भाविता अभाविताश्च, तत्राभाविता ये केनापि दर्शनेन न वासिताः, भाविता द्विविधाः—कुप्रावचनिकपार्श्वस्थादिभिः संविगैश्च, कुप्रावचनिकपार्श्वस्थादिभिरपि भाविता द्विविधाः—वाम्या अवाम्याश्च, संविगैरपि भाविता द्विधा—वाम्या अवा-

म्याश्च, तत्र ये नयीना ये जीर्णा अमाविता ये च कुप्रायचनिकविभाविता अपि यस्या ये च संविप्रभाविता अवाग्यास्ते सर्वेऽपि
 योग्याः, शेषा अयोग्याः । अथयाऽन्यथा कुट्टदृष्टान्तमाधना—इह चत्वारः कुटासद्यथा—छिद्रकुटाः खण्डकुटाः कण्ठहीनकुटाः
 सम्पूर्णकुटश्च, तत्र यस्य अपो बुधे छिद्रं स छिद्रकुटा, यस्य पुनरोष्ठपरिमण्डलाभावः स कण्ठहीनकुटा, यस्य पुनरेकपात्रे
 खण्डेन हीनता स खण्डकुटा, यः पुनः सर्वाययसपूर्णाः स संपूर्णकुटा, एवं शिष्या अपि, चत्वारो वेदितव्याः, तत्र यो
 व्याख्यानमण्डल्यानुपविष्टः सर्वमर्थमनुबुध्यते व्याख्यानावुरिथतश्च न किमपि स्मरति स छिद्रकुटसमानो, यथा हि छिद्र-
 कुटो पाथसदयस्य एव गाढमयनितलसलम्रोऽयतिष्ठते तावन्न किमपि जलं ततः अवति, स्त्रोकं वा किञ्चिदिति, एयमेवोऽपि
 पाथदाचार्यः पूर्वापरानुसन्धानेन सूत्रार्थमुपदिशति तावदवबुध्यते, वरिथतश्चेद्व्याख्यानमण्डल्याः तर्हि स्वयं पूर्वापरानुसन्धा-
 नयिकलस्यान्न किमपि अनुस्मरति, यस्तु व्याख्यानमण्डल्यामप्युपविष्टोऽर्द्धमात्रं त्रिभागं यत्तुर्कं वा हीनं वा सूत्रार्थमवधार-
 यति तथाऽवधारितं च स्मरति स खण्डकुटसमानः, यस्तु किञ्चिदून सूत्रार्थमवधारयति पश्चादपि च तथैव स्मृतिपथमवतारयति
 स कण्ठहीनकुटसमानः, यस्तु आचार्योक्तं सकलमपि सूत्रार्थं यथावदवधारयति पश्चादपि च तथैव संपूर्णं स्मरति स सम्पूर्ण-
 कुटसमानः, अत्र छिद्रकुटसमान एकान्तेनायोग्याः, शेषा यथोत्तरं प्रधानाः प्रधानतराः । सम्प्रति चालनीदृष्टान्तमा-
 धना, चालनी लोफप्रसिद्धा यया कणिक्कादि चान्वयते, तत्र यथा चालन्यामुदकं प्रक्षिप्यमाणं तत्क्षणादेव गच्छति, न पुनः किय-
 न्तमपि कालमयतिष्ठते, तथा यस्य सूत्रार्थः प्रदीयमानो यदैव कर्णे प्रविशति तदैव विसृतिपथमुपैति स चालणीसमानः, तथा
 च मुद्गरीलच्छिद्रकुटचालणीसमानस्त्रिष्वमेवप्रदर्शनार्थमुक्तं भाव्यकृता—“सेतेयच्छिद्रुवालिणि मिहोक्ता सौव वद्वियाणं तु ।

छिड्वाह तथ विद्वो सुमरिंशु सरामि नेयाणि ॥ १ ॥ एगेण विसइ वीएण, नीइ कण्णेण चालिणी आह । धन्नोऽस्य आह
सेलो जं पविसइ नीइ वा तुब्भं ॥ २ ॥” (वि.१४६३-४) तत एयोऽपि चालनीसमानो न योग्यः । चालनीप्रतिपक्षभूतं च
वंशदलनिर्माणं तापसभाजनं, ततो हि विन्दुमात्रमपि जलं न स्रवति, उक्तं च—“तावसखरकहणियं चालणिपडिवक्खु न
सवइ दवंपि (वि.१४६५)” ततस्तत्समानो योग्यः । सम्प्रति परिपूणकदृष्टान्तो भाव्यते, परिपूणको नाम घृतक्षीरगालनं
सुगृहाभिधचटकाकुलायो वा, तेन ह्याभीर्यो घृतं गालयन्ति, ततो यथा स परिपूणकः कचवरं धारयति घृतमुज्झति तथा
शिष्योऽपि यो व्याख्यावाचनादौ दोषानभिगृह्णाति गुणांस्तु मुञ्चति स परिपूणकसमानः, स चायोग्यः, आह च चूर्णिकृत-
“वक्खाणाइसु दोसं हिययंमि ठवेइ मुयइ गुणजालं । सो सीसो अ अजोगो भणितो परिपूणगसमाणो ॥१॥” (नन्दीटीप्प.)
आह—सर्वज्ञमतेऽपि दोषाः सम्भवन्तीत्यश्रद्धेयमेतत्, सत्यम्, उक्तमत्र भाष्यकृता—“सद्यस्तुप्यामन्ना दोसा हु न संति
जिणमए केऽवि । जं अणुवउत्तकहणं, अपत्तमासज्ज व हवंति ॥ १ ॥ (वि.१४६६)” सम्प्रति हंसदृष्टान्तभावना—यथा हंसः
क्षीरमुदकमिश्रितमपि उदकमपहाय क्षीरमापिवति तथा शिष्योऽपि यो गुरोरनुयोगादिसम्भवान् दोषान् अवधूय गुणानेव
केवलानादत्ते स हंससमानः, स चैकान्तेन योग्यः, ननु हंसः क्षीरमुदकमिश्रितमपि कथं विभकीकरोति ? येन क्षीरमेव
केवलमापिवति, न तूदकमिति, उच्यते, जिह्वाया अम्लत्वेन कूर्चिकीभूय पृथग्भवनात्, उक्तं च—“अंबत्तणेण जीहाएँ, कूचिया
होइ खीरमुदगंमि । हंसो मुत्तूण जलं आवियइ पयं तह सुसीसो ॥१॥ (वि.१४६७) मोत्तूण दढं दोसे गुरुणोऽणुवउत्तभासि या-
इए । गेण्हइ गुणे य जो सो जोगो समयत्थसारस्स ॥ २ ॥ (नन्दीटी.)” इदानीं महिषदृष्टान्तभावना—यथा महिषो निपानस्थान-

मयासः सन् उदकमध्ये तदुदकं मुहुर्मुहुः शृङ्गाम्यां तावत्प्रसङ्गाद्दमानश्च सकलमपि कष्टुपीकरोति, ततो न स्वय पातुं
शक्नोति, नापि यूथ, तद्वच्छिष्योऽपि यो व्याख्यानप्रबन्धावसरेऽकाण्ड एव क्षुद्रपृच्छाभिः कलहविकथादिभिर्यो आ-
त्मनः परेषा धातुयोगध्वजविपातमाधत्ते स महिषसमानः, स वैकान्तेनायोग्यः, उक्तं च—“सयमपि न पियर महिसो
न य जङ्घं पियर लोलिय उदय । विगदधिकहादिं तहा अयक्पुच्छादि य कुत्सीसो ॥ १॥” (वि. १४६८) मेपोदाहरणभायना—
यथा नेशो पदतस्य सनुत्वात् त्वयं न निभृतास्मा गोप्पदमात्रस्थितमपि अलमकष्टुपीकुर्वन् विवति तथा पाः शिष्योऽपि पद-
मात्रमपि विनयपुरःसरमाचार्यविषं प्रसादयन् पृच्छति स मेपसमानः, स वैकान्तेन योग्यः । मसकरदृष्टान्तभायना—
यः शिष्यो मसक इव जाल्यादिकुद्रुद्रयद्वयन् गुरोर्मेनसि व्ययामुत्पादयति स मसकसमानः, स पायोग्यः । जलौकाद-
ष्टान्तभायना—यथा जलौकाः क्षीररमदुन्यती रुधिरमाकर्षति तथा शिष्योऽपि योऽबुन्यन् क्षुतज्ञानमापियति स जलका-
समानः, उक्तं च—“जलुगा व तम(ज)दूमितो, पियर कुत्सीसोऽपि सुयनाणे ॥” (वि. १४७०) विवालीदृष्टान्तभायना—यथा
विवाली भाननसस्य क्षीर भूमौ विनिपात्य पियति, तथा बुटस्वभावत्वात्, शिष्योऽपि यो विनयकरणादिभीततया न साक्षाद्
गुरुसमीपे गत्वा शृणोति, किन्तु व्याख्यानादुत्थितेभ्यः केभ्यश्चित् स विवालीसमानः, स पायोग्यः । तथा आहका—
तिर्यग्विशेषल्लुद(हरणभायना—यथा आहकाः स्त्रोकं स्त्रोक क्षीरं पीत्वा पार्श्वान्नि छेदि, तथा शिष्योऽपि पूर्वगृहीत सूत्र-
मर्थं वा अतिपरिचितं कृत्वा अन्यसृच्छति स आहकसमानः, स च योग्यः । सम्प्रति गोदृष्टान्तभायना—यथा केनापि
कीदुम्बिकेन कस्मिंश्चित्पर्यणि चतुर्म्यश्चतुर्वेदपारगामिभ्यो विप्रेभ्यो गौर्येष्वा, ततस्ते परस्पर चिन्तयामासुः—यथा इयमेका

गौश्चतुर्णमस्माकं, ततः कथं कर्तव्या?, तत्रैकेनोक्तं-परिपाद्या दुह्यतामिति सर्वैः प्रतिपन्नं, ततो यस्य प्रथमदिवसे गौरागता तेन चिन्तितं-यथाऽहमद्यैव धोक्ष्यामि, कस्ये पुनरन्यो धोक्ष्यति, ततः किं निरर्थिकाम-
स्याश्चारिं वहामि?, ततो न किञ्चिदपि तस्यै तेन दत्तं, एवं शेररणि, ततः सा भृषाककुलनिपतितेव नृणसलिलादिविरहिता
गतागुरभूत्, ततः समुत्थितस्तेषां धिग्जातीयानामवर्णवादो लोके, शेरगोदानादिलाभव्यवच्छेदश्च, एवं शिष्या अपि ये
चिन्तयन्ति-न खलु केवलानामस्माकमाचार्यो व्याख्यानयति, किन्तु प्रतीच्छकानामपि, ततस्त एव विनगादिकं करिष्यन्ति,
किमस्माकमिति, प्रतीच्छका अप्येवं चिन्तयन्ति-निजशिष्याः सर्वे करिष्यन्ति, किमस्माकं पितरत्तालावसायिनामिति?,
ततस्तेषामेवं चिन्तयतामपन्तराल एवाचार्यो विगीयति, लोके च तेनागवर्णवादो जायते, अन्यत्रापि च गच्छान्तरे
दुर्लभौ तेषां सूत्रार्थौ, ततस्ते गोप्रतिगाहकचतुर्दिजातय इवानुगम्या द्रष्टव्याः, उक्तं च-“अतो दुष्प्रसिद्धि कः निरद्वयं से
वहामि किं चारिं?। चउचरणगवी उ मया अवज्ञाणी उ चतुर्गणं ॥ १ ॥ (नि. १४७२) सीता पटिच्छगणं भरोति तेऽविविदुः
सीसगभरोत्ति। न करेति सुचाणी अन्नत्थनि दुहतेभिं ॥ २ ॥” (वि. १४७५) एत एव गोदृष्टान्तः प्रतिपदोऽपि योजनीयः, यथा
कश्चिरहौदुम्बिको धर्मश्रद्धया चतुर्भ्यः चतुर्दशपागाभिभ्यो गां दत्तवान्, तेऽपि न पूर्ववत्परिपाद्या शेरगुमारब्धाः, तत्र चत्स्य
प्रथमदिवसे सा गौरागता न चिन्तितवान्-यद्यहमस्याश्चारिं न दास्यामि ततः क्षुधा धातुधगादेपा प्राणानपहास्यति,
ततो मे लोकेषु गोहत्यावर्णवादो भविष्यति, पुनरपि नास्मभ्यं न कोऽपि गगादिकं दास्यति, अपिच-यदि मदीयचा-
रिचरणेन पुष्टा सती शेरपरि त्राणवर्णयोक्ष्यते ततो मे महान् अनुग्रहो भविष्यति, अहमपिच परिपाद्या पुनरप्येनां

धोस्यामि, ततोऽवश्यमस्यै दातव्या चारिरिति वदौ चारिम्, एव घोषा अपि ददुः, ततः सर्वेऽपि चिरकालं बुग्धाम्यथहार-
 भाजिनो जाताः, लोके च समुच्छलितं साधुवादः, उभन्ते च प्रभूतमन्यदपि गद्यादिकं, एव वेऽपि विनेयाश्चिन्तयन्ति—
 यदि वयमाचार्यस्य न किमपि विनयादिकं पिघातारस्तव एयोऽवसीदन्नवश्यमपगतासुर्भविष्यति, लोके च कुशिष्या इमे
 इत्यवर्णवादः, ततो गच्छान्तेऽपि न धयमवकाशं लप्स्यामहे, अपिच—अस्माकमेव प्रमज्याशिक्षाप्रतारोपणादिकरणतो
 महोपकारी, सम्प्रति च अगतिं दुर्लभं शुत्तरसमुपपश्यन् वर्यते, ततोऽवश्यमेतस्य विनयादिकमस्माभिः करणीयम्,
 अन्यथा—अथस्मदीयविनयादिसाहाय्यकथलेन प्रतीच्छकानामप्याचार्यतः उपकारः किमस्माभिर्न लभ्यते !, द्विगुणतरपुण्य-
 लाभस्यास्माकं भावात्, प्रातीच्छिका अपि ये चिन्तयन्ति—अनुपकृतोपकारी भगवान्नाचार्योऽस्माकं, को नामान्यो महा-
 त्तमेयं व्याख्याप्रयासमस्मिन्निषि विदधाति !, ततः किमेतेषा वयं प्रत्युपकर्तुं शक्वा !, तथापि यत्कुर्मं सोऽस्माकं महान्
 लाभ इति परस्परनिरपेक्षं विनयादिकमादधते, तेषां नावसीदत्याचार्योऽभ्यवच्छिन्ना च तूत्रार्थप्रवृत्तिः समुच्छलति च
 ततः सर्वत्र साधुवादः गच्छान्तरे च तेषां सुलभं श्रुतज्ञानं परलोके च सुगत्यादिलाभाः । मेरुदाहरणं प्राग्बद्धं । सम्प्रत्या-
 भीरीहृष्टान्तभावना, कश्चिदाभीरो निजभार्यया सह विजयाय घृतं गच्छ्या गृहीत्वा पत्तनमवतीर्णः, वतुज्ये च समागत्य
 वणिगापणेषु पणायितुं प्रवृत्तो, घटितश्च पणायः सङ्कटः, ततः समारब्धे घृतमापे गच्छ्या अपस्त्रादयस्थिता आभीरी घृतं
 मर्त्रा वारकेण समर्प्यमाणं प्रतीच्छति, ततः कथमप्यर्चये प्राहणे वाऽनुपयोगतोऽपान्तराले एव एको लघुघटरूपो वारको
 भूमौ निपत्य खण्ड्यो भस्मः, ततो घृतहानिदूनमनाः पातैस्सृष्टपितुं सरपरुषवाक्यानि प्रावर्त्तत—यथा हा पापीयसि !,

बुःशीले ! कामविडम्बितमानसा तरुणिमाभिरमणीयं पुरुषान्तरमवलोकसे, न सम्यग्धारकमभिगृह्णासि, ततः सा खरपरुष-
वाक्यश्रवणतः समुद्भूतकोपावेशशोचलितकम्पकम्पितपीनपयोधरा स्फुरदधरविम्बोष्ठी दूरोत्पादितधूरेखाधनुरवष्टम्भतो
नाराचश्रेणिमिव कृष्णकटाक्षसन्ततिमविरतं प्रतिक्षिपन्ती प्रत्युवाच—हा प्राग्मेयकाश्रम ! मृतघटमप्यवगणश्य विदग्ध-
मत्तकामिनीनां मुखारविन्दान्यवलोकसे, न चेतावता अवतिष्ठसे, ततः खरपरुषान्यैर्मागप्यधिक्षिपसि, ततः स एवं प्रगु-
कोऽतीव ज्वलितकोपानलो यत्किमप्यसम्बद्धं भाषितुं लग्नः, साऽप्येवं, ततः समभूतयोः केशाकेशि, ततो विसंशुलपादा-
दिन्यासतः सकलमपि प्रायो गन्त्रीघृतं भूमौ निपतितं, तत्रा किञ्चिल्लोपमुपगतं अवशेषं चावलीढं श्वभिः, गन्त्रीघृतमपि
श्रेणीभूतमपहृतं पश्यतोहरैः, सार्धिका अपि स्वं स्वं घृतं विक्रीय स्वग्रामगमनं प्रपन्नाः, ततः प्रभूतदिवसभागातिक्रमेणाप-
सृते युद्धे स्वास्थ्ये च लब्धे यत्किञ्चित् प्रथमतो विक्रीणयामास घृतं तद्व्यमादाग तयोः स्वग्रामं गच्छतोः अपान्तरालेऽ-
स्तं गते सहस्रभानौ सर्वतः प्रसरमभिगृह्णति तमोविताने परास्फन्दिनः समागल्य वासांसि द्रव्यं चलीयदौ चापहृतवन्तः,
तत एवं तौ महतो दुःखस्य भाजनमजायेतां, एष दृष्टान्तोः, अयमर्थोपनयः—यो विनेयोऽन्यथा प्ररूपयन्नधीयानो ना खर-
परुषवाक्यैराचार्येण शिक्षितोऽधिक्षेपपुरःसरं प्रतिवदति—यथा त्वयैवेत्यमहं शिक्षितः, किमिदानीं निन्हुपे ? इत्यादि, स न
केवलमात्मानं संसारे पातयति, किन्त्वाचार्यमपि खरपरुषप्रत्युच्चारणादिना तीव्रतीव्रतरकोपानलज्वालनात्, भवन्ति च
कुविनेया मृदोरपि गुरोः खरपुरुषप्रत्युच्चारणादिना कोपप्रकोपकाः, उक्तं चोत्तराध्ययनेषु—‘अणासना थूलवया कुसीला,
मिर्दं पि चंडं पकरिंति सीसा’ इति, अपिच—गुरवो गुणगुरवः, ततस्ते यदि कथमपि दुष्टशैक्षशिक्षापनेन कोपमुपागमस्त-

धापि तेषां भगवदाज्ञापरित्यादत्पपापमात्रा मिथ्यापुष्कतादिभात्रेणापि विशुद्धिरुपजायते, शिष्यस्तु भगवदाज्ञाविशो-
 पतो गुरोर्वासातनायाधोपयिताशुभगुरुकर्मो दीर्घतरससारमागी, किञ्च-एव स वर्त्तमानो मतिमानपि शुतरत्नाद्बद्धिर्भयति,
 अन्यत्रापि तस्य दुर्लभश्रुतत्वात्, को हि नाम सचेतनो दीर्घतरत्वीमिताभिलाषी सर्व्वमुखे स्वहृत्तेन पयोधिन्दून् प्रक्षिपतीति, स
 एकान्तेनायोरयः। प्रतिपक्षमायनायामपीदमेव कथानकं परिभाषनीयम्, केवलमिह घृतघटं भग्ने सति द्वायपि हो दम्पती त्वरि-
 तत्परित कर्णरैर्यथाशक्ति घृतं एहीतवन्ती, स्त्रोफमेव विननाश, निन्दति चात्मानमाभीरो यथा-हीन मया घृतघटस्ते सम्यक्
 समर्पितः, आभीर्यपि यदति-समर्थितस्यया सम्यक् न मया सम्यक् एहीतः, सप्त एवं तयोर्न कोपावेशदुःखं नापि घृत-
 घानि। नापि सकाल एवान्यसाधिकैः सह स्वयामभिसर्प्यतामपान्तराले तरुतरावस्कन्दः, सतस्ती मुखभाजन जातो, एवमि-
 शापि कथञ्चिदनुपयोगादिनाऽन्यथाक्ये व्याख्याने कृते सति पद्यादनुसृतयथापस्थितव्याख्यानेन सूरिणा शिष्यं पूर्व्वमुक्तं
 व्याख्यानं चिन्तयन्तं प्रति एव वक्तव्यम्-यास ! मैयं व्याख्या, मया तदानीमनुपपुक्तेन व्याख्यातं, सप्त एवं व्याख्याहि, सप्त
 एवमुक्ते सति वो विनेयः कुलीनो विनीतत्वा स एवं प्रतिवदति-यथा भगवन्तः किमस्यथा प्रकथयन्ति !, केवलमह
 मतिर्दीर्घन्यादन्ययाऽयगतवानिति, स एकान्तेन योग्यः॥ तदेवमाचार्यश्चिष्यदोषगुणकथनलक्षणो व्याख्यानविधिः प्रतिपा-
 दितः, सम्प्रति कृतमङ्गलोपचारो व्यायर्जितप्रसङ्गविस्तरः प्रदर्शितव्याख्यानविधिर्भूषातं प्रतिपादयति-

तदेसे १ निवेसे २ य निगमे ३ खेत्त ४ काल ५ पुरिसे ६ य ।

कारण ७ पथय ८ लक्षण ९ नष्ट १० समोपारणा ११ शुभप १२ ॥ १३७ ॥

किं १३ कइविहं १४ कस्स १५ काहिं १६ केसु १७ कहं १८ केच्चिरं हवह कालं १९ ।
कइ २० संतर २१ मविरहियं २२ भवा २३ गरिस २४ फासण २५ निरुत्ती २६ ॥ १३८ ॥

उद्देशो वक्तव्यः, एवं सर्वत्र क्रिया योजनाया, उद्देशनमुद्देशः, सामान्याभिधानमित्यर्थः, यथाऽध्ययनमिति, तथा निर्देशनं निर्देशः, विशेषाभिधानमिति भावो, यथा सामायिकमिति, तथा निर्गमनं निर्गमो वक्तव्यो, यथा कुतोऽस्य सामायिकाध्ययनस्य निर्गमनमिति, तथा क्षेत्रं वक्तव्यं, कस्मिन् क्षेत्रे इदं प्रादुरभूत्, कालो वक्तव्यो, यथा कस्मिन् काले इति, तथा पुरुषो वक्तव्यो, यथा कुतः पुरुषादिदं प्रवृत्तमिति, तथा कारणं वक्तव्यं—किं कारणं गौतमादयः शृण्वन्ति?, तथा प्रत्याचयतीति प्रत्ययः, अन्तर्भूतण्यर्थादलप्रत्ययः, प्रत्ययो वक्तव्यो, यथा केन प्रत्ययेन भगवतेदमुपदिष्टं?, को वा गणधराणां श्रवणे प्रत्ययः? इति, तथा लक्षणं वक्तव्यं श्रद्धानादि, तथा नया—नैगमादयो वक्तव्याः, तथा तेषामेव नयानां समवतरणं वक्तव्यं, यथा क्व नयाः समवतरन्तीति, तथा च वक्ष्यति—‘मूढनइयं सुयं कालियं तु न नया’ समोचरंति इहं’ इत्यादि, तथाऽनुमतमिति कस्य व्यवहारादेः किमनुमतं सामायिकमिति वक्तव्यं, तथा च ‘तवसंजमो अणुमतो’ इत्यादि, तथा किं सामायिकमिति वक्तव्यं, वक्ष्यति च—‘जीवो गुणपडिवन्नो’ इत्यादि च, तथा कतिविधं सामायिकं इति वाच्यं, तथा चात्र वक्ष्यति—‘सामाइयं च तिविहं सम्मत्त सुयं तहा चरित्तं चे’त्यादि, तथा कस्य सामायिकमिति वक्तव्यं, तथा च वक्ष्यति—‘जस्स सामाणितो अप्पा, संजमे नियमे तवे’ इत्यादि, तथा क्व क्षेत्रादौ सामायिकमित्यभिधेयं, तथा च वक्ष्यति—‘खित्तदिसकालगइभवि’ इत्यादि, तथा केषु सामायिकमिति वाच्यं, तत्र सर्वत्र द्रव्येषु, वक्ष्यति—

'सख्यगणं सम्मर्षं सुप चरित्ते य पज्जया सये' इत्यादिना, तथा कथं-केन प्रकारेण सामायिकमवाप्यते इति धार्यं, तत्र
 वक्ष्यति--'माणुरसखे सज्जाई' इत्यादि, तथा कियच्चिरं कालं यावद् यवधि सामायिकमिति वक्तव्यं, तत्र वक्ष्यति--'सम्म-
 चरस सुयस्स य छावट्ठी उागरोयमाइ ठिई' इत्यादि, तथा कवीति कियन्तः प्रतिपद्यमानकाः कियन्तो वा पूर्वप्रतिपद्या इति
 वक्तव्यं, तथा च वक्ष्यति--'सम्मचदेसधिरया पलियस्स अससभागमिचा च' इत्यादि, 'सुंतर' इति सहान्तरेण धर्त्तते इति
 सान्तरं वक्तव्यं, किमुक्त भवति ?-किं सामायिकं सान्तरं निरन्तरं वा !, यदि सान्तरं ततः किंप्रमाणमन्तरमिति
 वक्तव्यं, वक्ष्यति य--'कालमणंतं च सुप, अच्चापरियट्ठतो य देसुणो' इत्यादि, 'अधिरहित'मिति अधिरहितं कियन्त कालं
 प्रतिपद्यन्ते इति वक्तव्यं, तत्र वक्ष्यति--'सुयसम्मज्जारीणं आवलियासलमागमेसा च' इत्यादि, तथा भया इति
 कियतो भयान् यावत् सख्ययाप्यते सामायिकमिति प्रतिपाद्यं, तत्र वक्ष्यति--'सम्मचदेसधिरया, पलियस्सासलमागमे-
 साजो ! अट्टमया च चरित्ते' इत्यादि, आकर्षणमाकर्षा, प्रवृणमिति भावः, तत्र कियन्त आकर्षा एकस्मिन् भये ?, कियन्तो
 वाऽनेकमवेच्यति वक्तव्यं, तत्र वक्ष्यति--'तिण्ह सदसपुट्ठं सधप्पुट्ठं च होइ धिरईप । एगमये भागरिसा' इत्यादि,
 तथा स्पर्शना वक्तव्या, यथा कियत् क्षेत्रं सामायिकवन्तः स्पृशन्तीति, तत्र वक्ष्यति--'सम्मचपरणसहिथा सव छेगं
 फुत्ते निरवसेस' इत्यादि, तथा निश्चिता वकिर्निरुक्ता वक्तव्या, सा च--'सम्मादिट्ठी अमोहो सोही सन्मायदंसणा घोही'
 इत्यादिना वक्ष्यते, एषद्वारागाथाद्वयसमासार्थः ॥ अवयवार्थं तु प्रविद्धार प्रपञ्चेन निर्युक्तिरुद्धेव वक्ष्यति, अत्र कश्चि-
 दाह--ननु प्रथममध्ययनं सामायिकं तत्सानुयोगद्वारचतुष्टयमिति प्रतिपादयता चदेशनिर्देशादुक्तावेव, तथा ओघनि

एषन्ननिक्षेपेऽध्ययनमिति निक्षिप्तं, नामनिष्पन्ननिक्षेपे सामायिकमिति, तत एवमपि तावभिहितावेव, किमर्थमनयोः पुनर-
भिधानमिति ?, उच्यते, एतद्वद्वारद्वयोक्तयोरेव प्रागनागतग्रहणं कृतं द्रष्टव्यं, तद्ग्रहणमन्तरेण द्वारचतुष्टयाद्युपन्यासस्यैवा-
सम्भवाद्, विपर्ययाभावात्, अथवा प्रागभिधानमात्रमुक्तमिह त्वर्थानुगमद्वाराधिकारे विधानतो लक्षणतश्च व्याख्या क्रियते
इत्यदोषः । आह—यद्येवं निर्गमो न वक्तव्यः, तस्यानुगमद्वार एव प्रतिपादितत्वात्, तथाहि—आत्मागम इति प्रागभिहितं,
ततस्तीर्थकरणधरेभ्यो निर्गतमित्यवगतमेव, सत्यमेतत्, केवलमिह तीर्थकरणगणधराणामेव निर्गमोऽभिधीयते, यथा
कोऽसौ तीर्थकरः ? के वा गणधरा ? इति, तत्र वक्ष्यते—भगवान् वर्द्धमानस्वामी तीर्थकरो, गौतमादयो गणधराः, यथा
चैतेभ्यो विनिर्गतं तथा क्षेत्रकालपुरुषकारणप्रत्ययविशिष्टं वक्ष्यते इति फलवान् निर्गमाद्वारकलापोपन्यासः ।
आह—यद्येवं लक्षणं न वक्तव्यं, यत उपक्रमद्वार एव नामद्वारे क्षायोपशमिके भावेऽवतारितं, प्रमाणद्वारे च जीवगुण-
प्रमाणे आगमे इति, सत्यमेतत्, केवलं तत्र निर्देशमात्रं कृतमिह तु प्रपञ्चेन व्याख्यानमित्यदोषः, अथवा तत्र श्रुतसा-
मायिकस्यैव लक्षणमुक्तम्, इह चतुर्णामपि सामायिकानां लक्षणाभिधानमिति महान् विशेषः । अथ नयाः प्रमाणद्वार
एवाभिहिताः स्वस्थाने च मूलद्वारे वक्ष्यमाणास्ततः किमिहोच्यन्ते ?, उच्यते, इह प्रमाणद्वारोक्ता एव व्याख्यायन्ते,
यदिवा प्रमाणद्वाराधिकारात् तत्र प्रमाणभावमात्रमभिहितमिह तु स्वरूपावधारणमवतारो वा चिन्त्यते इत्यदोषः, एते
च सर्वे एव सामायिकसमुदायार्थमात्रविषयाः, न सूत्रविनियोगिनः, मूलद्वारोपन्यस्तास्तु नयास्तत्र व्याख्यानोपयोगिन
एवेति मूलद्वारवक्ष्यमाणेभ्यो भेदः । ननु प्रमाणद्वारे जीवगुणः सामायिकं ज्ञानं चेति प्रतिपादितं ततः 'किं सामायिकं'-

नित्यायाङ्गाया अनुपपत्तिः, सत्यमेतत्, केवलं जीवगुणत्वे ज्ञानत्वे च सत्यपि किं तजीव एव आहोन्विजीवादन्यदिति
 यः सशयस्तदपनोदार्थं इहोपन्यास इत्यदोषः । आह-नामद्वारे स्वायोपशमिकं सामायिकमुक्तं, ततस्तदाधरणश्रयोप-
 शमादधाप्यते इति गम्यत एव, ततः किमर्थं 'कथं लभ्यते' इति द्वारमुपन्यस्तम् !, उच्यते, स एवं क्षयोपशमः कथमया-
 प्यते इति क्षयोपशमगतदोषाङ्गलाभचिन्तनाददोषः, एवं यत् यदुपक्रमनिकेपद्वारद्वयामिहितमपि पुनरभिधत्ते तत्तदनुग-
 मद्वारायसरात् प्रपञ्चन्याख्यार्थमिति परिभाषनीयम् । अपरस्त्वाह-ननुपक्रमः प्रायः शास्त्रसमुत्थापनार्थं वक्तुं उपोद्घातो-
 ऽध्येयं शास्त्रसमुद्घातप्रयोजन एवेति कोऽनयोर्मेदः !, उच्यते, उपक्रमो सुदेशमात्रनियतग्यापार उपोद्घातस्तु प्रायेण
 तदुद्दिष्टयस्तुप्रयोचनफलं, अर्थानुगमत्वात् इत्यलं विस्तरेण, प्रकृतं प्रस्तुमः ॥ तत्रोद्देशद्वाराययथार्थप्रतिपादनार्थमाह—
 नामं वचनाद्वरिण स्थिते काले समासउद्देशे । उद्देशेऽसमि य भावमि य होह अहमओ ॥ १३९ ॥

यस्य जीवावेकदेश इति नाम क्रियते स नाम्ना उद्देशो नामोद्देशो, यदिवा नामनामयतोरेभेदोपचारात् नाम चासौ उद्देशश्च
 नामोद्देशः, जयया नाम्ना उद्दिश्यते-अभिधीयते इति नामोद्देशः, यदिवा नाम्ना उद्देशः-अभिधान नामोद्देशः, तथा उद्देशः
 स्थाप्यमानः स्थापनोद्देशः, स्थापनाया वा उद्देशः-अभिधानं स्थापनोद्देशः, 'यविण' इति द्रव्यविषय उद्देशः द्रव्योद्देशः,
 स च द्विधा-आगमतो नोआगमतश्च, तत्र आगमतो ज्ञाताऽनुपयुक्तः, नोआगमतो ज्ञशरीरभक्ष्यशरीरतद्रव्यतिरिक्तेमेदात्
 त्रिधा, तत्र ज्ञशरीरभक्ष्यशरीरे प्रतीते, तद्रव्यतिरिक्स्त्रिविधस्तथा-द्रव्यस्य द्रव्येण द्रव्ये वा उद्देशो द्रव्योद्देशः, तत्र
 द्रव्यस्योद्देशो यथा द्रव्यमिदमिति, द्रव्येण हेतुमृतेनोद्देशो यथा द्रव्यपतिरयमिति, तथा द्रव्ये उद्देशो यथा पतते राजा

सम्प्रति सिंहासने, चूते कोकिलो वने मथूर इत्यादि, एवं क्षेत्रस्य क्षेत्रेण क्षेत्रे वा उद्देशः क्षेत्रोद्देशो वक्तव्यः, तत्र क्षेत्रस्योद्देशो यथा इदं क्षेत्रमिति, क्षेत्रेणोद्देशो यथा क्षेत्री क्षेत्रपतिः, क्षेत्रे जातं क्षेत्रजमित्यादि, तथा कालस्य कालेन काले वा उद्देशः कालोद्देशः, तत्र कालस्योद्देशो यथा अयं काल इति, कालेनोद्देशो यथा इदं कालातिक्रान्तम्, अथवा इदं कालप्राप्तमिति, काले उद्देशो यथा काले जातं काले आगतमित्यादि, समासः—सङ्क्षेपः तद्विषय उद्देशः समासोद्देशः, स च त्रिविधः—अङ्गश्रुतस्कन्धाध्ययनभेदात्, तद्यथा—अङ्गसमासोद्देशः श्रुतस्कन्धसमासोद्देशः अध्ययनसमासोद्देशश्च, तत्राङ्गसमासोद्देशो द्विधा—अङ्गसमासस्योद्देशो अङ्गसमासेन वोद्देशः, तत्राङ्गसमासस्योद्देशो यथा इदमङ्गमिति, अङ्गसमासेनोद्देशो यथा तदध्येता तदर्थज्ञो वा अङ्गीति, एवं श्रुतस्कन्धाध्ययनसमासोद्देशावपि वक्तव्यौ, तत्र श्रुतस्कन्धस्योद्देशो यथा अयं श्रुतस्कन्ध इति, श्रुतस्कन्धेन समासोद्देशो यथा अयं तदध्ययनात् तदर्थवेदनाच्च श्रुतस्कन्धीति, एवमध्ययनसमासोद्देशोऽप्युदाहर्तव्यः, तथा उद्देशः—अध्ययनविशेषः तस्योद्देश उद्देशोद्देशः, यथा अयमुद्देश इति, उद्देशेन वा उद्देश उद्देशोद्देशः, यथा उद्देशाध्ययनादुद्देशार्थपरिज्ञानाद्वाऽयमुद्देशवानिति, तथा भावे—भावविषयश्च भवत्युद्देशोऽष्टमकः, एषोऽपि द्विधा—भावस्योद्देशो यथा अयं भाव इति, भावेनोद्देशो यथा भावीत्यादि ॥ अथोद्देशव्याख्यानेन निर्देशमप्यतिदिशन्नाह—
एमेव य निर्देशो अट्टविहो सोऽवि होइ नायवो । अविसेसियमुद्देशो विसेसिओ होइ निर्देशो ॥ १४० ॥
यथा अष्टविध उद्देश उक्तः एवमेव—तथा निर्देशोऽपि स द्वारागाथासूचितोऽष्टविधो भवति ज्ञातव्यः, सर्वथा साम्य-प्रतिषेधार्थमाह—किन्तु अविशेषितः सामान्यनामस्थापनादिविषय उद्देशो, विशेषितः नामस्थापनादिगोचरस्तु भवति निर्देश

इति विशेषः, तत्र नामनिर्देशो यस्य निर्देश इति नाग क्रियते, नाम्नो वा निर्देशो यथाऽयं जिनभद्र इत्याद्यभिधान-
विशेषमणनं, निर्देशः स्थाव्यमानः स्थापनानिर्देशः, स्थापनाया विशेषाभिधानं वा स्थापनानिर्देशो, यथेयं कामदेयस्य
स्थापनेति, यत्तु सामान्येन वेद्यताया इय स्थापनेत्यभिधानं स स्थापनोद्देश इति, द्रव्यस्यापि त्रिविधस्य सचित्तादेर्यद्वि-
शिष्टमभिधानं स द्रव्यनिर्देशः, तत्र सचित्तद्रव्यविशेषस्य निर्देशो यथा गौरित्यादि, अचित्तद्रव्यविशेषस्य
यथा अयं दण्ड इत्यादि, मिश्रद्रव्यविशेषस्य यथाऽयं रयोऽन्वयुक्त इत्यादि, तेन सचित्तादिद्रव्यविशेषेण
निर्देशो यथा गोमानित्यादि, क्षेत्रस्य निर्देशो यथा इव भरतक्षेत्रम्, अयं सगथाजनपद इत्यादि, क्षेत्रेण निर्देशो यथाऽयं
मारुतः सागधः सौराष्ट्रक इत्यादि, कालस्य निर्देशो यथा अयं हेमन्तोऽयं वसन्त इत्यादि, कालेन निर्देशो यथाऽय
घारदः सायत्सरिकः प्रावृषेण इत्यादि, समासनिर्देशोऽङ्गश्रुतस्कन्धाध्ययनविषयभेदात् त्रिषा, तत्राङ्गरूपसमासस्य
निर्देशोऽप्यमाचारः इदं सूत्रकृताङ्गमित्यादि, अङ्गसमासेन निर्देशो यथा तदध्ययनात् तदर्थयेदनाद्या अयमाचारयाना-
चारपर इत्यादि, श्रुतस्कन्धसमासस्य निर्देशो यथाऽयमायस्यकश्रुतस्कन्धः, श्रुतस्कन्धसमासेन निर्देशो यथाऽयमाय-
स्यकसूत्रार्थपर इति, अध्ययनसमासस्य निर्देशो यथा-इदं सामायिकाध्ययनमाचाराद्दे प्रथममन्ययने शास्त्रपरिज्ञा इत्यादि,
अध्ययनसमासेन निर्देशो यथाऽयं सामायिकसूत्रार्थपर इत्यादि, वदेन्नस्य निर्देशो यथा भगवत्स्यो पुत्रलोकेष्वक इत्यादि,
उद्देशेन निर्देशो यथाऽयं प्रथमोद्देशकसूत्रार्थपरो द्वितीयोद्देशकसूत्रार्थपर इति, मायस्य निर्देशो-भाष्यव्यस्तन्यभिधानं,
यथाऽयमौदयिको भाष इति, सावेन निर्देशो यथाऽयमौदयिकभावयान् क्रोधी मानीत्यादि, इह तु समासोद्देशनिर्दे-

शाभ्यामयमधिकारः, तथाहि-अध्ययनमिति समासोद्देशः, सामायिकमिति समासनिर्देश इति ॥ इदं च सामायिकं नपुंसकं, सावद्ययोगविरमणस्य नपुंसकतया रूढत्वात्, अस्य च निर्देशा-उच्चारयितेति भावः त्रिविधस्तद्यथा-स्त्री पुमान् नपुंसकं च, तत्र को नयो नैगमादिः कं निर्देशमिच्छतीति प्रतिपिपादयिषुराह-
दुविहंपि नैगमनओ निर्विष्टं संगहो य ववहारो । निर्देशयमुल्लुसुओ उभयसरिच्छं च सदस्स ॥ १४१ ॥
द्विविधमपि-निर्देश्यवशान्निर्देशकवशाच्च द्विप्रकारमपि नैगमनयो निर्देशमिच्छति, नैगमो ह्यनैकगमो लोकसंख्य-
वहारप्रवणश्च, लोके च निर्देश्यवशान्निर्देशकवशाच्च निर्देशप्रवृत्तिरुपलब्धा, तत्र निर्देश्यवशाद्यथा-वासवदत्ता
प्रियदर्शना इत्यादि, निर्देशकवशाद्यथा-मनुना प्रोक्तो मनुः अक्षपादप्रोक्तोऽक्षपाद इत्यादि, लोकोत्तरेऽपि निर्देश्यवशाद्
यथा पङ्जीवनिका, तत्र हि पद् जीवनिकाया निर्देश्याः, एवमाचारक्रियाभिधानादाचारः तरङ्गवतीवक्तव्यताभिधानात्त-
रङ्गवतीत्यादि, निर्देशकवशाज्जिनवचनं कापिलीयं नन्दसहितेत्येवमादि, एवं सावद्ययोगविरमणरूपं सामायिकं रूढितो
नपुंसकमिति निर्देश्यवशान्नैगमो नपुंसकनिर्देशमेवास्य मन्यते, यथा सामायिकं नपुंसकमिति, तथा सामायिकनिर्देशपुः
स्त्रीपुत्रपुंसकलिङ्गत्वात् तत्परिणामानन्यत्वाच्च सामायिकस्यार्थरूपस्य त्रिलिङ्गताऽप्येतन्मतेनाविरुद्धा, यथा सामायिकं
स्त्री सामायिकं पुरुषः सामायिकं नपुंसकमिति, उक्तं च-"तह निर्विष्टवसाओ नपुंसकं नैगमस्स सामइयं । थीपुनपुंसगं वा
तं चिय निर्देशगवसातो ॥१॥" (वि. १५०९) अन्यच्च-एष नैगमनय एवमभिधत्ते-यदि स्त्री स्त्रियमभिधत्ते तदा निर्देश्यस्य
निर्देशकस्य च स्त्रीत्वान्निर्देशः स्त्रीलिङ्ग एव, अथ स्त्री पुरुषं निर्दिशति तदा यथाविवक्षितं निर्देशः, तथाहि-देवदत्तेन घटशब्दे

उच्चारिते निर्देशस्याभिधेयानन्यत्वविवक्षायाभयं घट इति व्यपदेशः प्रवर्त्तते, निर्देशकानन्यत्वविवक्षायामयं देयदत्त इति, तथा
च देयदत्ते कथञ्चित् परिच्छेदे इतस्ततो निभास्यमाने तच्छब्दं श्रुत्वा लोको यदस्ति—अयं देयदत्त इति, अभिधेयानन्यत्व-
विवक्षायां पुरुषनिर्देशः, निर्देशकानन्यत्वविवक्षायां स्त्रीनिर्देशः, अथ स्त्री नपुंसकं निर्दिशति तदाऽत्रापि यथाविचक्षितं निर्देश-
इति नपुंसकनिर्देशः स्त्रीनिर्देशो वा, एव पुरुषे नपुंसके च निर्देशेऽपि भावनीयम्, आह च चूर्णिकृतः—“इत्थी इति च निर्दि-
स्य इत्थिनिर्देशो, इत्थी पुरिषं निर्दिशत्यत्र इत्थिनिर्देशो यः, इत्थी नपुंसकं निर्दिशत्यत्र इत्थिनिर्देशो अ नपुंसक-
निर्देशो अ, एवमेव पुरिसनपुंसकाणोपि संज्ञोऽपि” इति, एवमिहापि निर्देशुः त्रिभिस्तस्यापि सम्भवादनन्यत्वविवक्षया
त्रिभिस्तथाऽपि सामायिकस्य प्रतिपत्त्येति, आह—द्विविधमपि नैगमनय इत्येतावत्पुके निर्देशयपश्यामिर्देशकयथाय
द्विविधे निर्देशमिच्छतीति कुतोऽवसीयते !, वक्ष्यते, वक्ष्यति—“निर्दिष्टं संग्रहो यः वषट्कारो” इति, ततोऽप्यादत्रावसीयते
निर्देशयपश्यामिर्देशकयथाय निर्देशस्य द्विविधमिति, ‘निर्दिष्टं संग्रहो यः वषट्कारो’ इति निर्दिष्टं वस्तुप्रीकृत्य वषट्कारो
व्यपहारश्च, वषट्कारस्य व्यपहितं सम्बन्धः, निर्देशमिच्छतीति वाक्यशेषः, इयमेव भावना—इह वचनमर्थप्रकाशकमेवो-
पजायते, यथा प्रदीपा, ततो यथा प्रदीपः प्रकाशयं प्रकाशयामेवात्मकं प्रतिपद्यमानः प्रकाशयादत्तसखामं लभते इति
व्यपदिश्यते, तथा वचनमप्यर्थं प्रतिपादयेद्यात्मकं प्रतिपद्यमानमर्थोदात्तमलामं लभते इति व्यपदिश्यते, अर्थश्च सायच-
योगविरमजरूपो नपुंसकरूपः प्रसिद्ध इति सामायिकस्य नपुंसकत्वित्वादेव सत्त्वन्वयद्वारापन्पुपगच्छतः, वक्तव्यं—“अस्या-
लोचि य वयन उहह सरूपं अहा पदीयेष । तौ संग्रहवषट्कारा भवन्ति निर्दिष्टवर्गं च ॥ ३ ॥” (वि. १५११) चूर्णिकारोऽप्याह-

“संग्रहवहारनयवत्तयया इत्थी इत्थि निहिसइ इत्थिनिर्देशो, इत्थी पुरिसं निहिसइ पुरिसनिर्देशो, नपुंसगं निहिसइ नपुंसगनिर्देशो, एवं पुरिसनपुंसगणं पि भाणियघं,” अथवा सामायिकं नाम सावद्ययोगविरमणरूपं, तच्च सामायिकवत्तां सत्त्वानां स्त्रीलिङ्गानां पुँलिङ्गानां नपुंसकलिङ्गानां च परिणामानन्यदिति तस्य रूपादिरूपतेति वाच्यवशेन त्रिलिङ्गताऽपि सामायिकस्य सद्ग्रहव्यवहारनयमतेन द्रष्टव्या, तथा ‘निर्देशगमुजुसुतो’ इति, निर्देशको-चका तमङ्गीकृत्य सामायिकनिर्देशमृजुसूत्रो मन्यते, तथाहि-स एवमभिधत्ते-चचनं वक्रुरधीनं, तन्नायभावित्वात्, ततो यदेव वक्रुलिङ्गं तदेव वचनस्यापीति, यदा पुरुषो निर्देशा तदा सामायिकस्य पुँलिङ्गता यदा स्त्री लिङ्गता, एवं नपुंसकेऽपि द्रष्टव्यम्, उक्तं च-“उजुसुतो निर्देशगनेसेण सामाइयं विणिहिसइ । वयणं चत्तुरहीणमित्यादि, ‘उभयसरिच्छं च सदस्स ॥१॥’ (वि. १५१५) इति, उभयमिह निर्देशकं च वस्त्वभिधीयते, ‘सदृश’मिति समानलिङ्गम्, उभयं च तत्सदृशं च उभयसदृशं तदङ्गीकृत्य शब्दस्य निर्देशप्रवृत्तिरिति वाक्यशेषः, किमुक्तं भवति ?-निर्देशकं च वस्तु परस्परं समानलिङ्गमेवाङ्गीकृत्य शब्दनयो निर्देशमभिमन्यते, नान्यथेति, इयमत्र भावना-उपयुक्तो हि निर्देशादभिन्न एव भवति, तदुपयोगानन्यत्वात्, यथा अश्रुपयोगादनन्यो माणवकोऽग्निः, ततो यदा पुमान् पुमांसमभिधत्ते तदा पुंनिर्देश एव, एवं स्त्रियाः स्त्रियं प्रतिपादयन्त्याः स्त्रीनिर्देश एव, नपुंसकस्य नपुंसकमभिधानस्य नपुंसकनिर्देश एव, यदा तु पुमान् स्त्रियमभिधत्ते तदा स श्रुपयोगानन्यत्वात् स्त्रीस्य एवेति निर्देश्यनिर्देशकयोः समानलिङ्गतैव, एवं सर्वत्र संयोज्यम्, असमानलिङ्गनिर्देशास्त्ववस्त्वेव, यथा पुमान् नपुंसकं स्त्रियं चाहेति, कुत इति चेत्, उच्यते, -इह

पुंसो नपुंसकं स्त्रियं वा प्रतिपादयतो नपुंसकोपयोगः क्युपयोगो वा ततो भिन्नो वा स्वादभिन्नो वा १, यदि भिन्नस्त्वर्हि
 तस्यासाविति सम्बन्धानुपपत्तिः, तदनुपपत्तौ चोपयोगान्वयत्वात्पाणस्येव तस्य वचनप्रवृत्त्यसम्भवाः, तथा च प्रत्यक्ष-
 विरोधः, अयामिष्टः स तर्हि तदात्मक एव, तथाहि—यद्यस्मादमिष्टा तत्तन्मयमेव, यथा जीवद्योतनामयाः, पुमानपि च
 नपुंसकमभिदधानो नपुंसकोपयोगानन्त्या, स्त्रियमभिदधानाः क्युपयोगानन्त्या इति तन्मयाः, ततः समानलिङ्गस्यैव निर्देशो न
 विसह्यश्छिद्रस्य, वृण्व—“सद्यो समाणर्हिर्न निर्देशं भणति विसरिसमयत्यु । इववचो निर्दिष्टा निर्देशतो जतोऽन्यतो ॥१॥”
 (वि. १५२६) एवमिहापि सामायिकस्यार्यरूपस्य रुचिगो नपुंसकत्वात् स्त्रियाः पुरुषस्य नपुंसकस्य वा सामायिकं प्रति-
 पादयत्स्वदुपयोगानन्त्यत्वात्तदुपसंकररूपतैवेति सामायिकमिति नपुंसकनिर्देश एवेति नायासश्छेषार्थो, व्यासार्थस्तु भाष्या-
 दवसावव्याः, सर्वनयमतान्यपि चामूनि वृथक् पृथग्यपरीतविषयत्वात् प्रमाणं, समुदितानि तु समस्तान्तर्गोष्ठानिमिससा-
 मग्रीसापेक्षत्वात्प्रमाणमित्यलं विस्तरेण, मन्दायनोपमाश्रकत्वात् प्रस्तुतप्रयासस्य ॥ सम्प्रति निर्गमद्वारप्रतिपादनार्थमाह—
 नामं तथणा वधिपु तेषो काले तदेव भावे य । एतेषु त निगमस्तथा निष्कलेवो छविदो दोह ॥ १४२ ॥
 नामस्यापने सुप्रतीते, द्रव्यनिर्गमोऽपि द्विधा—आगमतो नोआगमतश्च, तन्नागमतः पूर्वयत्, नोआगमतस्त्रिविधो—
 दृशरीरभव्यशरीरतत्त्वव्यतिरिक्तभेदात्, तत्र दृशरीरभव्यशरीरे प्राग्वत्, तत्त्वव्यतिरिक्तोऽनेकया, तद्यथा—द्रव्याष्ट द्रव्यस्य
 वा विनिर्गमो द्रव्यविनिर्गमः, तत्र द्रव्यात् सचिदावधिसान्निध्याद्वा, द्रव्यस्य च ततः सचिदादेः प्रत्येकं सचिच्चत्वाच्चित्तस्य
 मिश्रस्य वा, तत्र सचिचात्सचिच्चस्य यथा पृथिव्या अदुरस्य, सचिचात्सचिच्चस्य यथा मूसेः पतद्गस्य, सचिचादचित्तस्य

यथा भूमेर्वाण्यस्य, तथा मिश्रात् सचित्तस्य यथा देहात्कुर्मैः, देहस्य मिश्रता तद्गतकेशनखाद्यवयवानामचित्तत्वात् शेषस्य तु सचित्तत्वात्, मिश्रान्मिश्रस्य यथा स्त्रीदेहाद्गर्भस्य, मिश्रादचित्तस्य यथा देहाद्विद्यायाः, उक्तं च—“पभवो सच्चित्तातो भूमेरंकुरपर्यगवप्फाई । किमिगव्वभसोणिग्याई मीसातो थीसरीरातो ॥ १ ॥” (वि. १५३५) अचित्तात्सचित्तस्य यथा काष्ठात्कृमिकस्य, अचित्तान्मिश्रस्य यथा काष्ठाद् घुणकस्य, तस्य मिश्रता पक्षाद्यवयवानामचित्तत्वाद्, अचित्तादचित्तस्य यथा काष्ठात् घुणचूर्णस्य, अथवाऽत्र चतुर्भङ्गिका, तद्यथा—द्रव्यात् द्रव्यस्य द्रव्याणां वा द्रव्येभ्यो वा द्रव्यस्य द्रव्याणामिति, तत्र द्रव्यात् द्रव्यस्य यथा एकस्माद्रूपकात् कलान्तरप्रयुक्तादेकस्य रूपकस्य विनिर्गमः, आह च चूर्णिकृत—“दधतो दधस्स जहा रुवातो पवत्तातो रुवतो चैव जातो” इति, द्रव्यात् द्रव्याणां वा यथा एकस्मादेव रूपकात् कलान्तरप्रयुक्तात् प्रभूतकालातिक्रमेण प्रभूतानां रूपकाणां सम्भवः, द्रव्येभ्यो द्रव्यस्य यथा प्रभूतेभ्यो रूपकेभ्यः कलान्तरप्रयुक्तेभ्यः स्वल्पदिनमध्ये एकस्य रूपकस्य सम्भवः, द्रव्येभ्यो द्रव्याणां यथा प्रभूतेभ्यो रूपकेभ्यः कलान्तरप्रयुक्तेभ्यः प्रभूतकालातिक्रमेण प्रभूतानां रूपकाणां सम्भवः, तथा क्षेत्रात् क्षेत्रस्य वा निर्गमः क्षेत्रनिर्गमः, तत्र क्षेत्राद्विनिर्गमो यथा अधोलोकक्षेत्राद्विनिर्गल्य जीवस्तिर्यग्लोके समागत इत्यादि, क्षेत्रस्य विनिर्गमो यथा राजकुलालुब्धममुकं क्षेत्रमिति, कालात्कालस्य वा निर्गमः कालनिर्गमः, तत्र कालान्निर्गमो यथा दुर्भिक्षान्निस्तरणं, यदिवा चालकालाद्विनिर्गतो देवदत्त इति, कालस्य विनिर्गमो यथा वसन्तस्य सम्प्रति निर्गम इति, निर्गमो नाम उत्पादः, अथवा कालो द्रव्यधर्मो वर्तनारूपत्वात्तस्य निर्गमो द्रव्यात् । तथा भावाच्चावस्य वा निर्गमो भावनिर्गमः, तत्र भावाद्विनिर्गमो यथा पुद्गलस्य वर्णादिविशेषात् जीवस्य वा क्रोधादिपरिणामा-

द्विनिर्गम इति, भावस्य निर्गमो यथा पुत्रलाद्वर्णादिविशेषस्य, जीवात्क्रोधादिपरिणामस्योत्पत्तिरिति, एव एव तु शब्द एव-
कारार्थो निर्गमस्य निक्षेपः पद्विधो भवतीति ॥ पदं विषयमतिप्रकाशार्थं प्रसक्ततोऽनेकधा निर्गमं वक्तोऽत्र तु प्रयत्नभाव-
निर्गममात्रेणामशस्तभावापगममात्रेण चाधिकारः, यदिया घोषैरपि द्रव्यादिभिस्त्वद्वत्त्वावधिकारः, तत्र द्रव्यं भगवान्
वर्द्धमानस्वामी क्षेत्रं महासेनपतनं कालः प्रमाणकालो भावश्च पुरुषो वर्द्धमानस्वामिरूपः, एतानि सामायिकरूपप्रशस्त-
भावनिर्गमास्तानि, वक्तुं च—“धीरो दयं सेचं महसेनपते पमाणकालो य । मावो य आवपुरितो समासतो निगमे-
पाई ॥ १ ॥ सामरयं पीरातो महसेनपते पमाणकाले य । मावपुरिसा हि माये विणिगमो वक्तमानोऽय ॥ २ ॥”
(वि. १५४५-६) अथ यस्यमाणो भावः—सामायिकलक्षणः । एतच्च सर्वं भगवन्महावीरलक्षणद्रव्याधीनमतस्तत्सर्वैव प्रथमतो
मिथ्यात्वादिव्यो निर्गममभिधित्सुराह— (प्रम्यामं १०००)

पदं किं देसिप्ता साद्रुणं भवति विषयणह्णानं । सम्मत्तपदमलंभो बोद्धवो वदमाणस्त ॥ १४१ ॥

पम्यामं ‘किळे’त्याप्तवादे देशयित्वा—कथयित्वा साधुभ्यः, सूत्रे वधी प्राकृतत्वात्, ‘अहवि’सि प्राकृतत्वादेवात्र
सप्तम्या लोपः, अटव्यां पयो विप्रनष्टेभ्यः—परिघष्टेभ्यः, पुनस्तेभ्य एव देशानां भुत्वा सम्यक्तयं प्राप्तः, पदं सम्यक्त्वप्रथ-
मलाभो बोद्धव्यो वर्द्धमानस्तेति गायारुतार्थः ॥ भावार्थः कथानकापवसेया, तच्चेदम्—अथरविदेहे एगमि गमे वला-
दितो, सो य रायापसेण सगडाणि महाय दारुनिमिषं महावर्षि पविद्रो, इतो य साहुणो ममं पवसा सत्येण समं वचंति,
सस्ये आयासिय भिक्खं पयिद्वा, अस्यो गवो, ते मगगवो पहाविया, अयाणंता मुधा, मूढदिता पधं अयाणंता तेण

अडविपथेण मज्झणहदिवसकाले तण्हाए खुहाए य पारद्धा तं देसं गया जत्थ सो सगडसंनिवेशो, सो य वलाहिओ ते पासित्ता महंतं संवेगमावओ भणइ—अहो इमे साहुणो अदेसिया तवस्सिणो अडविमणुपविद्धा, तेसिं सो परमभत्तीए विउलं असणपाणं दाऊण आह—एह भगवं! जेण पंथे समवतारेमि, पुरतो संपत्थितो, ताहे तेऽवि साहुणो तस्सेव मगेण अणुगच्छन्ति, ततो गुरू तस्स धम्मं कहेउमारद्धो, सो तस्सुवगतो, ततो पंथं समोयारित्ता नियत्तो, ते पत्ता सदेसं, सो पुण अविरयसम्महिद्धी कालं काऊण सोहम्मे कप्पे पलितोवमहिद्धितो देवो जातो ॥ एतदेवोपदर्शयन् गाथाद्वयमन्तर्भाष्यकृदाह—अवरविदेहे गामस्स चित्तगो रायदारुचणगमणं। साहू भिक्खनिमित्तं सत्था हीणे तहिं पासे ॥ मू. भाष्यं १ ॥ दाणऽन्न पंथ नयणं, अणुकंप गुरूण कहण सम्मत्तं। सोहम्मे उचवत्तो पलियांउ सुरो महिद्धितो ॥ मू. भा. २ ॥ अपरविदेहे ग्रामस्य चिन्तको 'रायदारुचणगमण'मिति अत्र निमित्तशब्दलोपो द्रष्टव्यो राजदारुनिमित्तं तस्य वनगमनं, सुसाधून् भिक्षानिमित्तं सार्थाङ्गष्टान् तत्र दृष्टवान्, ततोऽनुकम्पया—परमभत्त्या दानं अन्नपानस्य, नयनं—प्रापणं पथि, तदनन्तरं गुरोः कथनं, ततः सम्यक्त्वप्राप्तिः, तत्प्रभावयान्मृत्वाऽसौ सौधर्मदेवलोके उत्पन्नः पत्योपमायुः सुरो महर्द्धिक इति ॥

लद्धूण य सम्मत्तं अणुकंपाएँ सो सुविष्टियाणं। भासुरवरयोदिधरो देवो चेमाणितो जातो ॥ १४४ ॥
स ग्रामचिन्तकः सुविहितानामनुकम्पया—परमभत्त्या तेभ्यः सम्यक्त्वं लब्ध्वा च भास्वरां—दीक्षिमतीं वरां—प्रधानां बोन्दीं—तनुं धारयतीति भास्वरवरबोन्दिधरः देवो वैमानिको जात इति निर्युक्तिगाथार्थः ॥

नृपञ्च देवलोका इह येन य आरयंमि मामंमि । इण्णाणकुले जालो उतामसुगएतो मरीइसि ॥ १४५ ॥
 मज्जे देवलोकाद् स्वायुधे प्युरा इदेव भारवणे इरागएकुले जाला-उत्तम कथमएणमुणे मरीइसि, कथमपीव
 इण्णे ॥ ययधेवमअ-

इण्णाणकुले जालो इरागएकुगरल दोर उट्ठसी । कुलगरंते सीए मरहरल एओ मरीइसि ॥ १४६ ॥
 इरागएलो इ-इरागएकुले तस्मिन् जाला-उत्तमो भरतल एणुतो, मरीभिरिति वोग, तत्र छात्राण्वेन कथमपीररा-
 विधाने मरीइ पित्तोपभियानमएणुणे, मामाण्यणिपाने त्वति मर्येवनि विसेपभियानल दर्शनाए, न य इरागएकुले
 ममा इरागए वरयणाजलइणाक्कोपं वंसा-अगाइलमिससिअण्णे, पतधेवमत ईरागएकुउल्ल भरति वररत्ति, तारवेति
 तोषा, तत्र इउत्तरंतेउत्तीते इरागएमला प्रथमे कुउकराणामेपोत्तंति धत्तिपिवाइविदुर्गस्मिन् काले केने न वत्तमभयमा-
 वरगमार्गनिइमाइ-

ओगटिणी इमीने तदयान् रामाणं पच्छिमे भाने । पत्तिनोपमहमागे सेसंमि प कुलगाएणसी ॥ १४७ ॥
 अयमरममगिगद्विभाने गंगतिगुमगसंमि । एट्ठ वट्टमजसदेते एण्णा कुलगरा सत्त ॥ १४८ ॥
 अरावममत्तिणो वर्यमातायो या वृत्तीया ममा-गुणमनुलगाभियाना तस्या या पद्धिमो भागा तस्मिन्, कियण्मादे
 इत्याइ-एवमोपमाइभागममाणे दोरे विव्रति गति कुलकरोत्पत्ति, अण्विदि विषयसेषा, कुणेत्यत गाइ-अर्जमला-
 मयत्रिभाने, किंविशिष्टे इत्याइ-गद्धारिगुमएवेउय, एलस्मिन्नर्धभावरमध्यमत्रिभाने वट्टमएयदेओ, न तु पर्वमेणु,

उत्पन्नाः कुलकराः सप्त, इहार्द्धभरतं विद्याधरालयवैताढ्यपर्वतादारतः परिग्राह्यं, न तु परतो, व्याख्यानात् ॥ सम्प्रति कुलकरवक्तव्यताभिधायिकां द्वारगाथां प्रतिपादयति—

पुबुभव १ जम्म २ नामं ३ पमाण ४ संघयणमेव ५ संठाणं ६ ।

यन्ति ७ तिथया ८ ऽऽ ९ भागा १० भवणोवातो ११ य नीई १२ य ॥ १४९ ॥

कुलकराणां पूर्वभवा वक्तव्याः, ततो जम्म, तदनन्तरं नामानि, ततः प्रमाणानि, तदनन्तरं संहननं वक्तव्यम्, एवशब्दः पूरणार्थः, तथा संस्थानं, ततो वर्णाः प्रतिपादयितव्याः, तदनन्तरं स्त्रियः, ततः आयुर्वक्तव्यं, ततो भागा वाच्याः—कस्मिन् वयोभागे कुलकराः संवृत्ता इति, भवनेषूपपातो वक्तव्यः, भवनग्रहणं भवनपतिनिकायेषु तेषामुपपातो नान्यत्रेति प्रदर्शनार्थं, तथा नीतिश्च या यस्य हकारादिलक्षणा सा तस्य वक्तव्येति गाथाक्षरार्थः ॥ अवयवार्थं तु प्रतिद्वारं भाष्यकारः स्वयमेव वक्ष्यति, तत्र प्रथमद्वारावयवार्थमभिहितस्येदमाह—

अवरविदेहे दो वणियवयंसा माइ उज्जुगे चैव । कालगया इह भरहे हत्थी मणुओ य आयाया ॥ १५० ॥

ददं सिणेहकरणं गयमारुहणं च नामनिष्फत्ती । परिहाणि गेहि कलहो सामत्थणं विसवणहत्ति ॥ १५१ ॥

अपरविदेहे द्वौ वणिग्वयस्यावभूतां, तद्यथा—एको मायी अपरश्च ऋजुः, तौ च कालगताविह भरते आयातौ, मायी हस्ती इतरो मनुष्य इति, ततो दद्या परस्परं स्नेहकरणं, ततो गजारोहणं, तदनन्तरं नामनिर्वृत्तिः, गच्छता च कालेन कल्पद्रुमाणां परिह्वानि, ततः प्रभूता प्रभूततरा गृह्णित्तदनन्तरं कलहस्ततः ‘सामत्थणं’ति देशीवचनमेतत्पर्यालोचनमित्यर्थः,

ततो विज्ञापना, तदनन्तर 'हा' इति हाकारलक्षणाया नीतोः प्रवृत्तिः, सावार्थः कथानकावयवसंज्ञः, तच्चेदम्—अवरविदेहे
 दो मित्रा वणिग्या, तायेगो मार्य, इयरो वज्जुगो, ते पुण पगओ येव ववहरंति, तस्य जो मार्य सो तं वज्जुगं अइसंघेइ,
 इयरो सबमगूदंतो सम्मं पवहरइ, दोवि पुण वाणरुई, ततो सो वज्जुगो काठं काऊण इहेव दाहिणहे मिहुणगो जातो,
 वको पुण तंमि चेव वपसे हत्थियरणं, सो य सेतो वण्णेणं ववदंतो य, जाहे से दोडवि पडुप्पणसरीरगा जाया ताहे
 ते हिदिइमारळा, तेण य हत्थियणा हिंदंतेण सो मिहुणगो दिट्ठो, दइण य से परमा पीई वप्पळा, सं य से अभिओग-
 निपत्तिं कम्मं वदिअं, ततो तेण मिहुणगं सधे विळइयं, ततो सवेण छोगेण स मिहुणगं तहाकयं दइण अग्गेहिंतो
 मअभइसो मणूसो पसो इमं य से विमलं वाहणंति से विमलयाहणसि नामं कयं, तेसिं य जाईसरण जायं, ताहे
 काळदोसेण इमे सच्च कप्परुक्खला परिवायंति,—'मसंगया य भिगा चित्तंता येव तइय चिप्परसा ! मेहागार अणि-
 मणा एत्थमया कप्परुक्खसि ॥ १ ॥' तेसु परिदायंतेसु कसाया वप्पण्णा, अयं मम मा इत्थ कोइ अल्लियच इति भजिअं
 पयसा, जो ममीकयमछियइ तेण इयरो कसाइअइ, ततो परोप्परमसलइ, ताहे चित्तंति—कचि अद्वियइ ठवेमो, जो वयत्थाए
 ठवेइ, ताहे तेहिं सो विमलयाहणो एत्थ अग्गेहिंतो अद्वितो इति अद्वियई ठवितो, ताहे तेण तेसिं क्खला चिरिळा,
 भणिग्या य—जो तुज्जं पयं मेर अइक्कमइ तं मम कहेअइ जेणाइं से दंढं वचेमि, सोडवि कइं जाणइ !, भण्णइ—सो
 जाइत्तरो तं यणियसं खरेइ तेण जाणइ, ताहे तेसिं जो कोडवि अवरज्जइ सो एत्थ कइज्जइ, ताहे सो तेसिं दंढं
 वचेइ, को पुण दंढो !, इकारो, हा तुमे बुद्धु कयति, ताहे सो जाणइ—अहं सवत्सहरणो कतो, वरं हलो होतो सीसं या

मे वरं छिन्नं होन्तं, न य एरिसं विडम्बणं पाविन्तोत्ति, एवं बहुकालं हुक्कारदंडो अणुवसितो, तस्स य भंदजसा भज्जा, तीए समं भोगे भुञ्जंतस्स अवरं मिहुणं जायं, तस्सयि कालंतरेण अवरं, एवं ते एगवंसंमि सत्त कुलगरा उप्पन्ना, पूर्व-भवाः खल्वसीपां प्रथमानुयोगतोऽवसेयाः, जन्म पुनरिहैव सर्वेषां द्रष्टव्याम् ॥ न्याख्यातं पूर्वभवजन्मरूपं द्वारद्वयं, सम्प्रति कुलकरनामप्रतिपादनार्थमाह—

पढमेत्थ विमलचाहंण चक्खुम जसमं चउत्थमभिचंदे । तत्तो य पसेणइए मरुदेवे चेव नाभी य ॥ १५२ ॥
प्रथमोऽत्र विमलचाहनो द्वितीयश्चक्षुष्मान् तृतीयो यशस्वी चतुर्थोऽभिचन्द्रः पञ्चमः प्रसेनजित् पष्ठो मरुदेवः सप्तमो नाभिरिति ॥ गतं नामद्वारम्, अधुना प्रमाणद्वारावयवार्थमभिधित्सुराह—

नव धणुसयाहं पढमो अट्ठ य सत्तद्धसत्तमाहं च । छच्चेव अद्धछट्ठा, पंचसया पण्णवीसाओ ॥ १५३ ॥
प्रथमो विमलचाहन उच्चैस्त्वेन नव धनुःशतानि द्वितीयश्चक्षुष्मान् अष्टौ ८०० तृतीयो यशस्वी सप्त ७०० चतुर्थोऽभिचन्द्रोऽर्द्धसप्तमानि धनुःशतानि ६५० पञ्चमः प्रसेनजित् पद् ६०० पष्ठो मरुदेवोऽर्द्धपञ्चानि धनुःशतानि ५५० सप्तमो नाभिः पञ्चविंशत्यधिकानि पञ्चधनुःशतानि ५२५ ॥ गतं प्रमाणद्वारम्, अधुना संहननसंस्थानप्रतिपादनार्थमाह—
वज्जरिसभसंघयणा समचउरंसा य होति संठाणे । वण्णंपि य वोच्छामि पत्तेयं जस्स जो आसी ॥ १५४ ॥

सर्व एव विमलचाहनादयो वज्रर्षभसंहननाः संस्थाने च चिन्त्यमाने समचतुरन्नाश्च भवन्ति, वर्णद्वारसम्बन्धाभिधानार्थमाह—‘वण्णंपी’त्यादि, वर्णमपि च वक्ष्ये प्रत्येकं च यस्य य आसीत् इति ॥ प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

चकस्तु म जसमं च पसेणई य पप पियंगुवण्णाभा । अभिचंदो ससिगोरो निम्मलकणगप्पभा सेसा ॥ १५५ ॥
 चक्षुप्मान् यथास्वी प्रसेनलिट्, एते द्वितीयवृतीयपञ्चमाः 'प्रियङ्गुवर्णाभा' प्रियङ्गुवर्ण इयाभा-छाया येषां ते तथा-
 प्रियङ्गुरयामाः, अभिचन्द्रवस्तुर्थः कुलकरः सक्षिपद् गौर', निर्मलकनकवत् प्रभा-छाया येषां ते तथा शेषा-विमलवाहन-
 मरुदेवनाभयः ॥ गतं वर्णद्वारं, स्त्रीद्वारप्रतिपादनार्थमाह—

चंदजस चंदकंता सुरुव पविरुव चकखुंकंता य । सिरिकंता मरुदेवी कुलगरपत्तीण नामाई ॥ १५६ ॥

विमलयाहनत्व पत्नी चन्द्रयशाक्षसुष्मतश्च चन्द्रकान्ता, यशस्विता सुरुवा, भमिचन्द्रत्व प्रतिकृपा, प्रसेनजितव्यसु-
 कान्ता मरुदेवस्य श्रीकान्ता, माभेर्मरुदेवी, इति यथाक्रमं कुलकरपत्नीनां नामानि ॥ एताश्च संहननादिभिः कुलकर-
 तुल्या अप ब्रह्म्याः, एत आह—

संचयणं संठार्णं लवसं वेध कुलगरेहि समं । वण्णेण पगवण्णा सवाओ पियंगुवण्णातो ॥ १५७ ॥

संहननं संस्थानमुच्चैस्तथैव कुलकरैरास्मीयेरास्मीयोः समं-अनुरूपमासामधिकृतस्त्रीणां, नवरं प्रसाणेन ईपफ्युना इति
 सम्रदायाः, तथा वर्णेन सूर्या अव्येकवर्णाः प्रियङ्गुवर्णा इति ॥ गतं स्त्रीद्वारम्, इदानीमायुर्द्वारमाह—

पलितोयमवसमागो पदमस्सावं ततो असंखेस्वा । ते याणुपुचिदीणा पुवा नाभिस्स संखिस्वा ॥ १५८ ॥

प्रथमस्य-विमलयाहनस्यायुः पत्योपमदशभागाः, तदनन्तरमन्येषां चक्षुष्मदादीनामसंख्येयानि पूर्वोणीति सम्बध्यते,
 तान्यपि चानुपूर्व्या-क्रमेण हीनानि, नामेस्तु संख्येयानि पूर्वोण्यायुष्कमिति, अन्ये तु व्याचक्षते-प्रथमस्य पत्योपमदश-

भाग एवायुः, ततो द्वितीयस्यासङ्ख्येयाः, पत्योपमासङ्क्षेयभागा इति वाक्यशेषः, एवं चानुपूर्व्यां हीनं शेषाणामायुष्कं द्रष्टव्यं, तावद्यावत्सङ्क्षेयानि पूर्वाणि नाभेरायुष्कमित्यविरुद्धं व्याख्या, अपरे व्याचक्षते-प्रथमस्यायुः पत्योपमदश-
भागः ततोऽसङ्क्षेया इति-शेषाणां समुदितानां पत्योपमासङ्क्षेयभागाः, किमुक्तं भवति ?-द्वितीयस्य पत्योपमासङ्क्षेय-
भाग आयुः शेषाणां तत एवासङ्क्षेयभागोऽसङ्क्षेयभागः पाल्यते तावद्यावन्नाभेरसङ्क्षेयानि पूर्वाणि, तदेतदपव्याख्यानं,
कथमिति चेत्, उच्यते, इह पत्योपमाष्टभागे अशेषकुलकराणामुत्पत्तिः, 'पलितोऽवमष्टभागे सेसंमि य कुलगरुप्पत्ती' इति
वचनात्, तत्र पत्योपमं किलासत्कल्पनया चत्वारिंशद्भागं परिकल्प्यते, तस्याष्टमो भागः पय चत्वारिंशद्भागाः, तत्रापि
प्रथमस्य विमलवाहनस्यायुः पत्योपमदशभागः, ततश्चत्वारश्चत्वारिंशद्भागास्तदायुषि गताः, शेष एकः पत्योपमस्य चत्वारिं-
शत्तमः सङ्क्षेयो भागोऽवतिष्ठते, स च चक्षुष्मदादिगतैः पद्मभिरसङ्क्षेयभागैर्न पूर्यते इत्यपव्याख्या, अथ अत एव
नाभेरसङ्क्षेयानि पूर्वाण्यायुष्कमुक्तमिति, इदमयुक्तं तूक्तं, यतो मरुदेव्याः सङ्क्षेयानि वर्णाण्यायुः, असङ्क्षेयवर्णाण्यां केवल-
ज्ञानाभावात्, ततो नाभेः सङ्क्षेयवर्णायुष्कत्वमेव, कुलकराणां कुलकरपत्नीनां च समानायुष्कत्वात् ॥ तथा चाह—

जं चेव आउयं कुलगराण तं चेव होइ तासिपि । जं पढमगस्स आउं तावइयं होइ हत्थिस्स ॥ १५९ ॥

यदेवायुष्कं कुलकराणां प्रायुक्तं तदेव भवति तासामपि-कुलगराङ्गनानां, सङ्गासाम्याच्च तदेवेत्याभिधीयते, यावता
प्रत्येकं भिन्नमेव प्राणिनामायुः । तथा यत्प्रथमस्य कुलकरस्य-विमलवाहनाख्यस्यायुस्तावदेव भवति हस्तिनः, एवं शेषकु-
लकरहस्तिनामपि कुलकरतुल्यं द्रष्टव्यम् ॥ सम्प्रति भागद्वारं वक्तव्यं, यथा कः कस्य सर्वायुष्के कुलकरकाल इति, तत्रेदमाह—

ज जस आउयं सखु तं वसमाने समं यिमज्जनं । मज्झिम्मेवद्वितीयागे कुलगरकालं विपाणादि ॥ १६० ॥
यस्य कुलकरस्यानुसूतं सखु वसभागान् समं विमज्ज्य मज्झिमेऽष्टमागात्मके त्रिभागे कुलकरकालं विजानीहि ॥
अमुमेवार्थं प्रकटयन्नाह—

पदमो य कुमारसे भागो चरिमो य दुहुमावस्मि । ते पयणुपेखदोसा सधे देवेसु उचयन्ना ॥ १६१ ॥
तेषां वक्ष्याना भागानां मध्ये प्रथमो भागः कुमारत्ये भवति, चरमो वृद्धमाये, दोषा मध्यमा अष्टौ भागाः कुलकरकालं
इति । गत भागद्वारम्, उपपातद्वारमुच्यते—ते प्रस्तुमेमद्वेषाः, प्रेम-रागो द्वेषः प्रसिद्धः । सर्वे विमलवाहनादयो देवेषू-
पपन्नाः ॥ तत्र न ज्ञायते केसु देवेषूपपन्ना इत्यत आह—

दो चेप सुयणनेसुं उपदिक्कुमारेसुं होति दो वेध । दो वीषकुमारेसुं पगो नागेसु उचयण्णो ॥ १६२ ॥
द्वौ आपौ विमलयाहनयमुष्मावभिधानौ सुयणेषु देवेषूपपन्ना, द्वावेय च यस्सिं—अभिषग्नास्यापुदधिफुमारेसु भवतां,
द्वौ प्रसेनजिन्गरदेवाख्यौ द्वीपकुमारेसु, एको नाभिनामा सप्तमुल्लफरो नागेषूपपन्नाः ॥ सम्प्रति कुलकरस्त्रीणां हस्तिना
चोपपातमभिधित्सुराह—

हत्थी छचित्थीतो नागकुमारेसुं होति उचयन्ना । पगा सिद्धिं पत्ता मरुदेपी नाभिणो पत्ती ॥ १६३ ॥
हस्तिनः सप्तानि पदं च स्त्रिया चन्द्रयसा.प्रमृतयो नागकुमारेषूपपन्नाः, अन्ये तु प्रतिपादयन्ति—एक एव हस्ती

षट् च स्त्रियो नागेषूपपन्नाः, शेषाणामिहानभिधानमेवेति, एका सप्तमी भरुदेवी नाभेः पत्नी सिद्धिं प्राप्ताः ॥ उक्तामुपपात-
द्वारम्, अधुना नीतिद्वारप्रतिपादनार्थमाह—

हृकारे मकारे धिक्कारे चैव दंडनीतीओ । वोच्छं तासि विसंसं जहृक्कमं आनुपुषीए ॥ १६४ ॥

हृकारो मकारो धिक्कारश्चेति कुलकराणां दण्डनीतयः, ततो वक्ष्ये 'तासां' दण्डनीतीनां विशेषं यथाक्रमं, या यस्य तां
तस्य वक्ष्य इति भावः, तामपि तथा वक्ष्ये आनुपूर्व्यो-परिपाठ्या, विमलवाहनादारभ्य क्रमेणेति यावत् ॥ प्रतिज्ञातमेव करोति-
पठमबिहयाण पठमा तद्वयचउत्थाण अहिणवा बिइया । पंचम छट्टस्स य सत्तामस्स तइया अहिणवाओ ॥ १६५ ॥

प्रथमद्वितीययोः सूत्रे द्वित्वेऽपि बहुवचनं प्राकृतत्वात् कुलकरयोः प्रथमा हृकारलक्षणा दण्डनीतिः, तृतीयचतु-
र्थयोः-यशस्व्यभिचन्द्राख्ययोः कुलकरयोरभिनवा द्वितीया-मकारलक्षणा दण्डनीतिः, किमुक्तं भवति ?-स्वल्पापराधे
प्रथमया दण्डः क्रियते, महापराधे द्वितीययेति, तथा पञ्चमषष्ठयोः सप्तमस्य च तृतीया-धिक्काराख्या अभिनवा, एषा
उत्कृष्टा द्वितीया मध्यमा प्रथमा जघन्या ॥ एताश्च तिस्रोऽपि लघुमध्यमोत्कृष्टापराधेषु यथाक्रमं प्रवर्तिता इति ॥

सेसाउ दंडनीती माणवगनिहीउ होइ भरहस्स । उसभस्स गिहावासे असक्कतो आसि आहारो ॥ १६६ ॥

शेषा तु-चारकच्छविच्छेदलक्षणा दण्डनीतिर्भरतस्य माणयकनिधेः सकाशान्नवति, इयमत्र भायना-कोपाविष्कर-
रणे नरे इतः स्थानान्मा यासीरित्येवं यत्परिभाषणं यथा नोऽस्मात्प्रदेशाद् गन्तव्यमित्येवंरूपे द्वे दण्ड-
नीती भगवता ऋषभस्वामिना प्रवर्तिते चारकच्छविच्छेदाख्ये च द्वे दण्डनीती भरतेन माणयकनिधेरिति, इदं च नीत्यु-

त्यादाभिधानमन्यास्वप्नतीतासु पद्यासु चापसर्पिणीषु अयमेव न्याय इति ख्यापनार्थं, तस्य च भरतस्य पिता ऋषभ-
नाथः तस्य च ऋषभनाथस्य गृह्याले आहार आसीद् असंस्कृतः—स्वभायसम्पन्नः, भगवतो हि ऋषभस्वामिनो यावद् गृह-
वासस्तापदेवेन्द्रादेशादेया देवकुरुत्तरकुरुक्षेत्रयोः स्वादूनि फलानि क्षीरोदसमुद्राच्च उदकमुपनीतवन्त इति ॥ अथ भरत-
चक्रवर्तिकाले कियत्यो दण्डनीतयः प्रायश्चित्पन्तेत्यत आह—

परिहासणा च पशुमा, मंडलियंघो च होर भीया च । चारगणविछेयाई भरहत्स बडविहा नीती ॥ मू भा. ३
भरतस्य साक्षाज्यानुभयनकाले चतुर्विधा दण्डनीतिरभूत्, तद्यथा—प्रथमा स्वत्पापराधविषया परिभाषणा—प्रागुक्त-
स्वरूपा भगवता आदिनाथेन प्रवर्णिता आसीत्, द्वितीया मण्डलियन्धो—मण्डलियन्धाख्या आदिनाथेनैव प्रवर्णिता,
साऽपि किञ्चिन्महापराधविषया, तृतीया चारकलक्षणा भरतेन माणवकनिधिं परिभाष्य प्रवर्णिता, सा गुरुतरापराधविषया,
चतुर्थी छयिच्छेदादिका, आदिशब्दाच्छिरःकर्षणादियदिग्रहः, सा महापराधविषया भरतेनैव माणवकनिधेः प्रवर्णितेति
अन्ये तु पतञ्जोऽव्येसा दण्डनीतयो भरतेनैयोत्पादिता इति व्याचक्षते ॥ अथ कोऽसौ भरतः?, उच्यते—ऋषभनाथपुत्रः, अथ
ऋषभनाथ एव कोऽसाविति तद्वक्तव्यतामाह, अगथा प्रतिपादिताः पुत्रकुरुचसाः, इदानीं प्राकृष्टचित इत्याहुर्वशाः प्रति-
पाद्यते, स च ऋषभनाथप्रभय इति तद्वक्तव्यतामाह—

नामी विणीयमूमी मरुदेयी उत्तरा असाता य । राया य वयरनामो विमाण सयद्वसिद्धातो ॥ १६७ ॥
इयं निर्युक्तिगाथा प्रभूतार्थप्रतिपादिका, अस्मा य प्रतिपदं क्रियाध्याहारः कार्यः, स चेत्यर्थ—नाभिरिति—नाभिनाम

सप्तमः कुलकरो बभूव, 'विणीयभूमी' इति तस्य विनीताभूमी प्राय आसीत्, मरुदेवी च तस्य भार्या, राजा च प्राग्भवे
वैरनाभः सन् प्रज्यां गृहीत्वा तीर्थकरनामगोत्रं कर्म बद्ध्वा मृत्वा सर्वार्थसिद्धिमवाप्य ततश्च्युत्वा तस्या मरुदेव्याः
कुक्षौ तस्यां विनीतभूमौ ऋषभनाथः सञ्जातः, तस्य गर्भावतारसमये उत्तराषाढा नक्षत्रमासीत् ॥ सम्प्रति यथा भगवता
सम्यक्त्वमवाप्तं, यावतो वा भवानवाप्तसम्यक्त्वः संसारं पर्यटितवान्, यथा च तेन तीर्थकरनामगोत्रं कर्म बद्धं, तदेत-
त्सर्वमभिधित्सुः प्रथमतो भवद्वारागाथामाह—

घण मिहुण सुर महब्बल ललियंग य वहरजंघ मिहुणे य । सोहम्म विज्ज अनुय चक्की सब्ब उस्सभे य ॥ (अव्या. हा.)
प्रथमभवे धनसार्थवाह आसीत्, द्वितीयभवे उत्तरकुरुषु मिथुनकः तृतीयभवे सौधर्मदेवलोके सुरः चतुर्थभवे गन्धि-
लावतीविजये-गन्धारविषये गन्धसमृद्धे महावली राजा पञ्चमे भवे ईशानदेवलोके ललिताङ्गनामा देवः षष्ठभवे महा
विदेहे वज्रजङ्घः सप्तमंभवे भूयोऽप्युत्तरकुरुषु मिथुनकः अष्टमभवे सौधर्मदेवलोके देवः नवमभवे विदेहेषु वैद्यः दशम-
भवे अच्युतदेवलोके देवः एकादशभवे वज्रनाभश्चक्रवर्त्ती द्वादशभवे सर्वार्थसिद्धिमहाविमाने देवः त्रयोदशभवे ऋष-
भनामा आदितीर्थकर इति ॥ एतानेव भवान् क्रमेण विवरीषुराह—

धणसत्थवाह घोसण जह्गमणं अडवि वासठाणं च । बहु बोलीणे वासे चिंता घघदाणमासि तया ॥१६८॥
प्रथमभवे धननामा सार्थवाह आसीत्, स च वसन्तपुरं प्रति प्रस्थितो घोषणां कृतवान्, तेन सह यतीनां गमनमभूत्,
अटव्यां च वर्षासु स्थानं, ततो बहुयुत्क्रान्ते वर्षाकाले धनस्य चिन्ताऽभवत्, ततो घृतदानमासीत् तदेति गाथाक्षरार्थः ॥

भावार्थः कथानकादवसेया, तच्चेदम्—तेनं काठेनं तेनं समरणं अवरविदेहे यासे धणो नाम सत्थवाहो होरथा, सो
 स्तिपिइद्वियातो नगरातो याजिजेण वसंतपुरं पट्टितो पोखण करेइ, जहा—ओ मय सज्जि जाइ सत्साहमुदंते बहामि, सं-
 जहा—'लाणेण वा पाणेण वा घरयेण वा पतेण वा ओसहेण वा मेसम्भेण वा कण्णेण वा जो खेण विण्णा विसूइ तेण'ति,
 सं च सोऊण वहावे तट्टियकप्पट्टियादयो यवहा, विभासा अहा नायाधम्मकहासु दायहवणाप, नवरं इहं तेण समं गच्छो
 साहूणं संपट्टितो, को पुण काळो?, परमनिदायो, सो य सत्थो जाहे अडविमगं संपत्तो ताहे यासारत्तो जातो, ताहे
 सो सारथपाहो अट्टिबुलमा रंधसिकाऊण तायेव सत्थनियेसं कावं वासावाचं उततो, तंमि त्तिप सत्थो सत्थो डिओ, जाहे य
 तेसिं सत्थट्टियाण ओयण निट्ठियं ताहे ते केदमूलफळाणि समुदिसिद्धमारजा, साणुणो पुट्ठिआ जाया, जाइ कहवि अहा-
 यवसाणि छयंति ताहे गिणहति, एवं काळे यच्चति थोवायसेसे थासारसे धजस्स विंता जाया—को दत्थ सत्थे पुक्खि-
 तोसि?, ताहे सरियं जहा यय समं साणुणो आगया तेसिं कंदार्डं न कप्पत्तिस्ति ते पुक्खिया मदावधत्तिणो, तो तेसिं
 कावं देमि, ततो पमाय ते निमंत्तिया, ते भणत्ति—अ अमं कप्पियं होत्था सं नेणहेजामो, तेण पुक्खियं—भयवं! किं पुण
 दुग्धं कप्पइ?, साहूहि मणियं—अ अमह निमित्तमकथमकारियमसंकवियमहापवत्तातो पाकातो भिक्खामितं, जाइ वा घये
 वा गुलं वा पयमाइवं कप्पइ, ततो तेण साहूण कासुयं विवळं ययदानं विसं, सो य अहात्थं पाळिआ कालमासे कालं किच्चा
 तेण दाणफळेण वत्तरकुराप मणूसो जातो, ततो जानक्कसप सोदम्मं कप्पे देवो उवयसो, ततोडवि चविऊणं इहेव अंबुदीवे
 अवरविदेहे गंधिळावइविजप देयहुपयय गंधारजणयप गंधसमिद्धे विजाइत्तगरे अइवलरण्णो णसा, सयवलराइणो

पुत्तो महाबलो नाम राया जातो, तस्स दुवे मंती, तंजहा-संभिन्नसोतो सयंबुद्धो य, संभिन्नसोयो नत्थियवादी सयंबुद्धो य सद्धो, तत्थ सयंबुद्धेण अमच्चेण सावगेण पियवयंसगेण नाडगेक्खाअक्खित्तमाणसं संभिन्नसोयं वाए पराजिणिकुण संबोहितो मासावसेसाऊ वावीसदिवसे भत्तपच्चक्खाणं काउं मरिऊण ईसाणे कप्पे सिरिप्पभविमाणे ललियंगतो नाम देवो जातो, ततो आउक्खए चइऊण इहेव जंबुद्धीवे दीवे पुक्खलाइविजए लोहगलनगरसामी वइरजंघो नाम राया जातो, तत्थ सभारियातो पच्छिमे वए पव्यामिति चितयंतो पुत्तेण रज्जकंखिणा वासघरे जोगधूवप्पयोगेण मारितो, मरिऊण उत्तर-कुराए सभारियो मिहुणगो जातो, ततो सोहस्से कप्पे देवो उवउन्नो, ततो आउक्खए चइऊण महाविदेहवासे खितिपइ-द्विते नगरे विज्जपुत्तो आयातो, जदिवसं तु जातो तदिवसमेगाहजाया से इमे चत्तारि वयंसया अणुरत्ता अविरत्ता तंजहा-रायपुत्तो सेट्ठिपुत्तो अमच्चपुत्तो सत्थवाहपुत्तोत्ति, ते सह संवट्ठिता सह पंसुकीलिया, धणसत्थवाहजीवोऽवि महाविज्जो जातो, ते वयंसया अन्नया कयाइ तस्स विज्जस्स घरे एगतो सहिया संनिसन्ना अच्छंति, तत्थ साहू महप्पा किमिकुट्टेण गहितो भिक्खानिमित्तमइगतो, तेहि सप्पणयं सहासं सो विज्जो भणइ-तुब्भेहिं नाम सबो लोगो खाइयव्वो, न तुब्भेहिं तवस्सिस्स वा अणाहस्स वा किरिया कायवा, सो भणइ-करेमि, किं पुण मम ओसहाणि काइंवि नत्थि, ते भणंति-अग्हे मोहं देमो, किं ओसहं?, जाइज्जउ, सो भणइ-कंबलरयणं गोसीसचंदणं, तइयं पुण जं सयसहस्सपाग-तेहं तं ममवि अत्थि, ताहे मग्गिउं पवत्ता, आगमियं च गेहिं जहा अमुगस्स वाणियगस्स अत्थि दोऽवि एयाणि, ते गया तस्स सगासं दो लक्खाणि घेत्तुं, ततो वाणियगो ससंभंतो भणति-किं देमि?, ते भणंति-कंबलरयणं गोसीसचंदणं

च, तेण भण्णाइ-किं एएहिं कज्जं?, ते मणंति-साहुस्स किरिया कायया, तेण भण्णाइ-एयं तो अळाहिं मम मोहेणं, इहरदा येव गेण्हइ, करेइ साहुणो किरियं, ममयि धम्मो होवचि, सो वाणियतो चित्तेइ-जइ ताव एएसिं बालाणं परिसा सज्जा धम्मस्स वयरि तो किं मम मंदपुण्यस्स इहलोगपडियच्चस्स नत्थिचि संवेगमायसो तद्धारुयाणं धेराण अतिप पयइतो सिद्धो य । असुमेयार्यपुपसंहरन् गाथाचपुट्टयेनाइ-

उत्तरकुट्ट सोइहम्मे महाविदेहे महविदेहे वहरजंघो ॥ पु. १ ॥

उत्तरकुट्ट सोइहम्मे विदेह तेगिच्छियस्स तत्थ सुत्तो । रायसुयसेट्ठिमवासत्थाइसुया वयंसा से ॥ १४९॥
येअसुयस्स य गेहे किमिक्कुट्ठोवदुपं जइं वहुं । पेति य ते विअसुयं करेहिं पयस्स तेगिच्छं ॥ १७० ॥
तेहं तेगिच्छिसुत्तो कंयल्लगं वंदणं च वाणियतो । दाउं अभिनियसंतो तेनेव भयेण अंतगगो ॥ १७१ ॥

घनमयक्षयानन्तरं उत्तरकुट्टु मिथुनको जातः, ततोऽपि मृत्या सौषर्मदेवलोके देयः, तत आयुःक्षये मृत्या महाविदेहे महाबलो राजाऽभयत, ततोऽपि मृत्या ईशाने देवलोके छलिताज्ञो नाम देवस्ततोऽपि मृत्या महाविदेहे वज्रजङ्घः, ततोऽप्युन्मृत्योत्तरकुट्टु मिथुनको जातस्तत आयुःक्षये सौषर्मदेवलोके देवस्ततः मृत्या विदेहे चिकित्सकस्य सुतो जातः, तत्र 'से' तस्य राजसुतश्रेष्ठमात्यसार्धवाहसुता वयस्या अभयत्, तस्य च वैद्यसुतस्य गेहे कृमिकुशोपद्रुतं यतिं दृष्ट्वा ते वैद्यसुतं घदन्ति-यथा कुरु अस्य चिकित्सामिति, तत्र तैलं चिकित्सकसुतोऽदात्, कम्पलकं चन्दनं च वणिग्दस्या अभिनिष्क्रान्तो-दीक्षां प्रतिपत्तयान्, तेनैव च भवेन अन्तकृत-सिद्धो जातः ॥ कथानकशोपमुच्यते-ते विजसुयप्प-

भिङ्गो सधे धेत्तूण ताणि ओसहाणि गया साहुणो पासं जत्थ सो उज्जाणे पडिमं ठितो, पासंति पडिमागयं साहुं, दद्वूणं पडिमाठियं ते वंदिऊण अणुणवन्ति-अणुजाणाह भयवं ! अम्हे तुम्हं धम्मविघ्नं काउं उवट्ठिया, ताहे तेहेण सो साह पढमं अब्भिंगितो, तं चेव तेहं रोमकूवेहिं सयं अइगयं, तंमि य अइगए किमिया सधे संखुद्धा, तेहिं चलंतेहिं तस्स साहुणो अतीव उज्जला विउला वेथणा पाउब्भूया, ताहे ते निगए दद्वूण कंवलरयणेण सो साह पाउतो, तं सीयलं तेहं च उण्हवीरियं, ते किमिया तत्थ लग्गा, ताहे पुवाणियगोकडेवरे पप्फोडियं, ते सधे पडिया, ततो सो साह चंदणेण लिच्चो, जातो समासत्थो, एवं तित्ति वारे अब्भंगिऊण सो साह तेहिं नीरोगो कतो, तंजहा-पढमं मक्खिज्जइ, ततो पाउणिज्जइ, पच्छा गोसीसचंदणेण लिंपइ, पुणो मक्खिज्जइ, एवमेयाए परिवाडीए पढममब्भंगे तयागता किमिया निगया विइअब्भंगे मंसगया तईयअब्भंगे अट्ठिगया, ततो संरोहणीए ओसहीए कणगवन्नो जातो, ततो खमावेऊण ते पडिगया, पच्छा ते सट्ठा जाया, पच्छा समणा, ततो अहाउयं पालइत्ता सामणं तंमूलागं पंचवि जणा अञ्चए कप्पे देवा उववन्ना । ततो देवलोगतो आउक्खए चइऊण इहेव जंबुदीवे दीवे पुयविदेहे पुक्खलावइविजए पुंडरिणिणीए नयरीए वइरसेणरन्नो धारिणीए देवीए उदरे पढमो वइरनाभो नाम पुत्तो जातो, जो पुयभवे विज्जो आसिं, अवसेसा कमेण बाहुसुबाहुपीढमहापीढा, रायसुतो बाह सेट्ठिसुतो सुवाह अमच्चसुतो पीढो सत्थवाहसुतो महापीढो, वयरसेणो पबइतो तित्थयरो जातो, इयरे संवद्धिया पंचलक्खणे भोगे भुंजंति, जइवसं वइरसेणस्स केवलनाणमुप्पन्नं तंमि दिवसे वयरनाभस्स चक्करयणं समुप्पन्नं, वयरनाभो चक्कवट्ठी जातो, इयरे चत्तारि मंडलिया रायाणो, एवं सो वयरनाभो

साधुवेयावच्छप्पभावेण उद्गमे चकवट्टिमोगे भुंजइ, धयरनामचकवट्टिरस चररासीइ पुवसयसइस्साइं सभाइं, तत्थ तीसं
 पुवसयसइस्साइं कुमारवासो सोलस पुवसयसइस्साइं मंडलियो चरवीसं पुवसयसइस्साइं चकयही चउइस पुवसयसइ-
 स्साइ सामन्नपरियायो इति, एव चकवट्टिमोए भुंजंतो विहर, इतो य तित्थयरवरसेणस्स समोसरणं, सो पिउपाय-
 मूळं चउट्टि वि सहोअरेहिं समं पइइतो, तत्थ धरनाभेण चोइस पुवा अहिज्जिया, सेसावि चउरो एकारसगबिज जाया,
 तत्थ धाहू सेसिं अमेसिं च साहूणं वेयावच करेइ, जो सुवाहू सो साहूणो विस्सामेइ, एवं ते करंसे भयं धयरनाभो
 अणुइइइ—अहो सुललं जम्मं सइलीकय जीयिय जं साहूण वेयावचं कीरइ, परिस्संते या साहूणो विस्सामेइ, एवं
 परंतिज्जतेहु तेहु तेसिं पच्छिमानं दोण्हवि पीढमहापीढाणं अप्पत्तिवं भयइ, अन्हे सगगायता न पससिज्जामो, जो करेइ
 सो परंतिज्जइ सच्चो छोगपयदरोस्सि, एवं ताभ्यां गुरुपु मात्तर्यमुदइइयां तयाविधहीप्रामर्पययान्मिप्पात्त्यमुपगम्य
 स्त्रीत्थमुपचितं, स्वस्योऽपि दोषोऽनालोचितप्रतिक्रान्तो महानर्थफलो भयति, महानप्यपराधः आलोचितप्रतिक्रान्तोऽ-
 किञ्चित्करो गुणाय या प्रमथति, तथा चात्र विपरदाम्भः, तयाहि—स्वस्यमपि विपे मन्नादिना अप्रतिहवचकिकं प्राणो-
 परमाय प्रमथति, प्रभूतमपि मन्नादिना प्रतिहवचकिकं निदोष कुशाद्यपगमनादिगुणाय वा जायते, पचमिहापीति,
 धयरनाभेण विमुत्तपरिणामेणं वीसहिं ठाणेहिं तित्थयरनामगोच कम्मं वद्धं ॥ असुमेवार्थमुपसहरन् गाथाचतुष्टयमाह—
 साहुं तिगिच्छिऊणं सामभं देवलो गगमणं च । पुंइरिगिणिए य सुया ततो सुया धयरसेणस्स ॥ १७२ ॥
 पदमोऽत्थ धयरनाहो पाणु सुयाहू च पीढ माहपीढे । तेस्सि पिपा तित्थपरो निवलंता तेऽवि तत्थेव ॥ १७३ ॥

पढमो चउदसपुष्पी सेसा एंकारसंगवी चडरो । वीयो वेयावचं किइकम्मं तइयओ कासी ॥ १७४ ॥
भोगफलं वाहुवलं पसंसणा जेट्ट इयर अचियत्तं । पढमो तित्थयरत्तं वीसहिं ठाणेहिं कासीय ॥ १७५ ॥
साधुं चिकित्सित्वा श्रामण्यं परिपाल्य पञ्चानामपि देवलोकगमनम्, अच्युतकल्पे गमनमिति भावः, ततः च्युताः
पुण्डरीकिण्यां नगर्यां वज्रसेनस्य सुता अभवन्, तत्र प्रथमो वैद्यसुतजीवोऽत्र वज्रनाभोऽभूत्, शेषास्तु राजश्रेष्ठय-
मात्यसार्थवाहसुताः क्रमेण वाहुसुवाहुपीठमहापीठा बभूवुः, तेषां च पिता वज्रसेननामा तीर्थङ्करो जातः, तेऽपि वज्रना-
भादयः पञ्चापि तत्रैव तीर्थकरस्य पितुः समीपे निज्जान्ताः, तत्र प्रथमो वज्रनाभनामा चतुर्दशपूर्वी जातः, शेषाश्च-
त्वारोऽप्येकादशाङ्गविदः, तेषां पञ्चानां मध्ये द्वितीयो वाहुनामा वैयावृत्त्यं-भकपानादिनोपष्टम्भलक्षणं भोगफलं
चक्रवर्त्तिभोगफलमकार्षीत्, तृतीयः सुवाहुनामा कुतिकर्म्म-साधुविश्रामणारूपं बहुफलं वाहुवलमकार्षीत्, चतस्तयो-
र्वाहुसुवाह्वोर्ज्येष्ठयोर्वज्रनाभेन प्रशंसनम्, इतरयोः-कनिष्ठयोः पीठमहापीठयोरचियत्तं-गुरुषु प्रशंसां कुर्वत्सु मात्सर्यं, तत्र
प्रथमो वज्रनाभनामा तीर्थकरत्वं विशत्या स्यान्नैरकार्षीत् ॥ कानि पुनस्तानि विंशतिस्थानानीति तत्प्रतिपादकं
गाथान्नयमाह—

अरहंतसिद्धपवयणगुरुरेवदुस्सुएतवस्सीसुं । वच्छल्लया य एसिं अभिक्खनानोवयोगे य ॥ १७६ ॥
दंसणविणए आवस्सए य सीलधए निरइंयारो । खणलवतवचियाए वेयावचे समाही य ॥ १७७ ॥
अप्पुव्वनाणगहणे सुयभत्ती पवयणे पदावणया । एएहिं कारणेहिं तित्थयरत्तं लहइ जीवो ॥ १७८ ॥

अत्र प्रथमगाथया अष्टौ कारणान्युक्तानि द्वितीयगाथया त्रयीणि, तत्र प्रथमगाथाभ्याख्या-अष्टौ-
 काण्डमहाप्रातिहार्यादिरूपा नृजामर्द्वीत्यर्हन्तः-तीर्थकराः १ अयमसकलकर्मोद्याः परमसुखिन एकान्तकृतकृत्याः
 मित्राः २ प्रयत्न-द्रादशाहं सवुपयोगमनन्यात्वात् सहो वा प्रयत्नं ३ गृणन्ति यथायस्थितं वास्वार्थमिति गुरयो-
 धर्मोपदेशादिशास्त्राः ४ स्वयिरा जातिश्रुतपर्यायमेवभिन्नाः, तत्र जातिस्थयिराः पट्टिर्यप्रमाणाः श्रुतस्थयिराः समयाध-
 धराः पर्यायस्थयिरा विंशतिर्यप्रमतपर्यायाः ५ षट् श्रुतं वेपां ते षट्श्रुताः, तद्य षट्श्रुतमापेक्षिकं प्रतिपत्तव्यं, श्रुतं च विषा-
 दूपयोऽर्धेत्त उभयतश्च, सत्र सुप्रपरेष्वोऽर्धधराः प्रपानाक्षेमोऽप्युभयधराः प्रधाना इति ६ तथा विविच्यमननानादिभेद-
 भिन्नं तयो विद्यते वेपां ते सप्तस्थिनाः-सामान्यसाधया, भर्तन्तश्च विद्याद्य गुरयश्च स्वयिराश्च षट्श्रुताश्च तपस्थिनाश्च
 अर्हसिद्धप्रयत्नगुरुस्ययिरषट्श्रुततपस्थिनाः एते 'षट्सुप्र' इत्यत्र एकारः प्राकृतत्वाद्वाङ्गानिफक्तेषु, 'पट्टि'ति प्राकृत-
 रात् एतन्मर्धे षष्ठी, भवति च प्राकृतत्वाद्वाङ्गानिफक्तेषु, यदाह गणिनिः स्वमाकृतकथने-"धस्ययोऽध्याद्या"मिति,
 एतेषु सप्तसु स्थानेषु पातलभावो पातलता-अनुरागः यथायस्थितगुणोत्कीर्तने तदनुरूपोपचारलक्षणाः तीर्थकरनाम-
 कर्मयन्त्रकारणमिति योगः, तथा अभीष्टमृ-मनपरतं ज्ञानोपयोगो-ज्ञाने व्याप्रियमाणता, इदमष्टमं कारणं । द्वितीय-
 गाथाभ्याख्या-'दंष्टने'त्यादि, दर्शनं-सम्यक्स्य विनयो-ज्ञानादिपिनयः, स च दशवैकालिकनिर्मुक्तयेत्येयो षडयमाणो
 वा, दर्शनं च विनयश्च दर्शनविनयं समाहारो द्वन्द्वः तस्मिन् ९-१० आयस्यकं-अयस्यकर्त्तव्यं प्रविप्रमणादि
 तस्मिन् ११ गीतानि च प्रवृत्तानि च क्षीलप्रतं अत्रापि समाहारद्वन्द्वः तस्मिन्, तत्र प्रवृत्तानि-मूलगुणाः गीतानि-उत्तर-

गुणाः, एतेषु निरतिचारः सन् तीर्थकरनामकर्म बध्नातीति क्रियायोगः १२-१३ एतावता पञ्च कारणान्युक्तानि, तथा क्षणलवे १४ तपसि १५ त्यागे १६ वैयावृत्ये १७ च समाधिस्तीर्थकरनामकर्मबन्धकारणं, तत्र क्षणलवग्रहणमशेषकाल-विशेषोपलक्षणं, क्षणलवादेषु कालविशेषेषु निरन्तरं संवेगभावनातो ध्यानासेवनतश्च समाधिः क्षणलवसमाधिः, तथा तपसि-बाह्याभ्यन्तरभेदभिन्ने यथाशक्ति निरन्तरं प्रवृत्तिः तपःसमाधिः, त्यागो द्विधा-द्रव्यत्यागो भावत्यागश्च, द्रव्यत्यागो नाम आहारीपधिशय्यादीनामप्रायोग्याणां परित्यागः, प्रायोग्याणां यतिजनेभ्यो दानं, भावत्यागः क्रोधादीनां विवेको ज्ञानादीनां यतिजनेभ्यो वितरणं, एतस्मिन् द्विविधेऽपि त्यागे सूत्रानतिक्रमेण यथाशक्ति निरन्तरं प्रवृत्तिस्त्याग-समाधिः, वैयावृत्यं दशविधं, तद्यथा—आचार्यवैयावृत्यं १ उपाध्यायवैयावृत्यं २ स्वविरवैयावृत्यं ३ तपस्विवैयावृत्यं ४ ग्लानवैयावृत्यं ५ शैक्षकवैयावृत्यं ६ साधर्मिकवैयावृत्यं ७ कुलवैयावृत्यं ८ गणवैयावृत्यं ९ सङ्घवैयावृत्यं चेति १०, एकैकं त्रयोदशविधं, तद्यथा—भक्तदानं १ पानदानं २ आसनप्रदानं ३ उपकरणप्रत्युपेक्षा ४ पादप्रमार्जनं ५ वस्त्रदानं ६ भैषजदानं ७ अध्वनि साहाय्यं ८ वुष्टस्तेनादिभ्यो रक्षणं ९ वसतौ प्रविशतां दण्डकग्रहणं १० कायिकामात्रकसम-र्पणं ११ संज्ञामात्रकसमर्पणं १२ श्लेष्ममात्रकसमर्पणं १३ मिति, एतेषु वैयावृत्यभेदेषु यथाशक्ति निरन्तरं प्रवृत्तिर्वैयावृत्यसमाधिः । तृतीयगाथान्याख्या—‘अपुढे’त्यादि, अपूर्वस्य ज्ञानस्य निरन्तरं ग्रहणमपूर्वग्रहणं १८ अष्टादशं तीर्थ-करनामकर्मबन्धकारणम्, एकोनविंशतितमं श्रुतभक्तिः—श्रुतविषयं बहुमानं १९ विंशतितमं प्रवचनप्रभावना, सा च यथाशक्ति प्रवचनार्थोपदेशदानादिरूपा २० । एभिरनन्तरौकैः कारणैस्तीर्थकरत्वं लभते जीवः ॥

पुरिमेण पच्छिमेण य एए सवेऽयि कासिया ठाणा । मच्चिसमएहिं जिजेहिं एक दो तिसि सवे वा ॥ १७९ ॥
 पूर्वेण-श्रुपभनाथेन पश्चिमेन च-धर्मेमानस्वामिना प्राग्भवे पतानि अनन्तरोफानि स्थानानि सर्वाण्यपि स्पृष्टानि—
 आसेवितानि, मध्यमैर्जिनैः—अजितस्वामिप्रभृतिभिरेक द्वे त्रीणि सर्वाणि वा स्पृष्टानि, किमुफ भवति ?—केनाव्येक
 केनापि द्वे केनापि त्रीणि केनापि सर्वाण्यपीति ॥ आह—

तं च कहं वेह्वरह ! अगिलाए धम्मवेसणार्हंति । वज्जरह त तु मयवतो, तइयमयोसक्कहराणं ॥ १८० ॥

चद्यब्दः पुनरर्थे, तत्पुन-तीर्थकरनामकर्म विपाकायस्थाप्राप्तं कर्पं वेधते !, एव विषयेण प्रश्ने कृते सति वरि-
 राह—अगलाग्या—ग्लानिपरिहारेण धर्मदेवानादिभिः—अष्टमहाप्रातिहायैदिकये सुरेन्द्रकृते पूजोपचारे सति सवेयमनु-
 जातुरायां वर्षदि धर्मदेवानया—ध्रुवचारित्रकपथर्मप्रकरणया, आदिशब्दाधतुल्लिखता देहसौगन्ध्यादिभिरतिशयैः
 पञ्चात्रिंशत्ता पुञ्जवचनाविशेषैरित्यादिपरिग्रहः, तत्पु-तीर्थकरनामकर्म भगवत्सतीर्थकरभयात् प्राक् अपव्यव्यय—पृथतो
 गत्या तृतीयभवं प्राप्य मध्यते—बन्धमायाति ॥ आह—तीर्थकरनामकर्मणो अपन्यत वत्कर्पतश्च बन्धस्थितिरन्ताःसाग-
 रोपमकोटीकोटीप्रमाणा, ततः कथमुक्तं तीर्थकरभयाप्राक् अपव्यव्यय तृतीयभवे वध्यते इति !, नैष दोषः, वध्यते
 इति किमुक्तं भवति !, निकाचितायसीक्रियते, द्विविधो हि बन्धो—निकाचनारूपोऽनिकाचनारूपश्च, तत्रानिकाचनारू-
 पस्तृतीयभयात् प्राकृतरामपि भवति, अवन्वतोऽव्यन्तस्वागारोपमकोटीकोटीस्थितिकत्वात्, निकाचनारूपस्तु तीर्थकर-
 भयात् प्राक् तृतीयभव एवाधिकृतवचनप्रायाव्यात्, तत्र निकाचितमवन्वयकृत्स्नमितरपृथगपि, 'बन्धा(यद्वा)'ओसफ

इत्ताणंति संसारं यदिवा प्राक् बद्धां सुदीर्घां तीर्थकरनामकर्मणः स्थितिमवब्रज्य-अपवर्त्य, किमुक्तं भवति ?- तीर्थकरभवात् प्राक् यावत्तृतीयो भवस्तावत्प्रमाणां कृत्वेति, तीर्थकरभवात् प्राक् तृतीयभवे निकाच्यते इति, उक्तं च विशेषणवत्याम्-‘कोडाकोडी अयरोवमाण तित्थयरनामकम्मठिई । वज्झइ य तं अणंतरभवंमि तइयंमि निहिंइ ॥ १ ॥ तं ठिइमोसक्कं तइयभवो जाव अहव संसारं । तित्थयरभवातो वा ओसक्केहुं भवे तइए ॥ २ ॥ जं वज्झइत्ति भणियं तत्थ निकाइज्झइत्ति नियमोऽयं । तदंवज्झफलं-नियमा भयणा अनिकाइयावत्थे ॥ ३ ॥’ निकाचनारूपश्च बन्धः तृतीय-भवादारभ्य तावद्यावत्तीर्थकरभवेऽपूर्वकरणस्य सहायेयभागाः, तत ऊर्ध्वं बन्धव्यवच्छेदः, केवलिकाले तु तस्योदय इति ॥ अथ कस्यां गतौ वध्यते इत्याह—

नियमा मणुयगईए इत्थी पुरिसेयरो व सुहलेसो । आसेविगवहुलेहिं वीसाए अन्नयरएहिं ॥ १८१ ॥

नियमात्-नियमेन मनुष्यगतौ वध्यते-निकाचनरूपो बन्धः प्रारभ्यते, किंस्वरूपायां गतौ वध्नातीत्यत आह— स्त्री पुरुष इतरो वा-नपुंसकः, किं सर्व एव?, नेत्याह—शुभा लेइया यस्यासौ शुभलेइयः, कैः कृत्वेत्यत आह—विंशते-रन्यतरैः स्थानैः, कथम्भूतरित्याह—‘आसेवितवहुलैः, बहुलम्—अनेकप्रकारमासेवितैरित्यर्थः, पूर्वापरपदनिपातव्यत्ययः प्राकृतशैलीवशात् ॥ कथानकशेषमुच्यते—एवं तेण वयरनाभेण तित्थगरत्तं निवद्धं, वाहुणा वेयावच्चेण भोगा निव-त्तिया, सुवाहुणा वाहुवलं, इयरोहिं दोहिचि इत्थीनामगोयं कम्मं, ततो पंचवि अहाउयं पालइत्ता कालं काऊण सबहु-सिद्धिमहाविमाणे तेत्तीससागरोवमडिइया देवा उववण्णा, तत्थवि अहाउयं पालइत्ता पढमं वयरनाभो चइऊण इमीसे

‘तो भरहवंभिसुंदरिवाहुर्वली चे’त्यादि, ततोऽभिपेके-राज्यामिपेकविषयो विधिर्वाच्यः, ‘रजसंगहे’इति रंज्यसम्ब्रह्म-
विषयो विधिर्वक्तव्यः, तथा च वक्ष्यति-‘आसा हत्थी गावो’ इत्यादि ॥ एष द्वारगाथासमासार्थः, अवयवार्थं तु प्रतिद्वारं
यथावसरं वक्ष्यामः, तत्र प्रथमद्वारावयवार्थमभिधित्सुराह—

चेत्तबहुलदृमीए जातो उसभो असाढनक्खत्ते । जम्मणमहो य सवो नेयवो जाव घोसणयं ॥ १८४ ॥
चैत्रमासस्य बहुलपक्षे अष्टम्यामापाढनक्षत्रे-उत्तरापाढानक्षत्रे ऋषभस्वामी भगवान् जातः, तस्य च भगवत आदितीर्थ-
करस्य जन्ममहः सर्वोऽपि तावत् नेतव्यः-शिष्यबुद्धिं प्रापणीयो यावद् घोषणकमिति ॥ जन्ममहश्च यथा जम्बूद्वीपप्रज्ञ-
स्यादिषु साक्षात् सूत्रतोऽभिहितस्तथा विनेयजनानुग्रहायेहापि दर्शयते-सा मरुदेवी नवसु मासेसु बहुपडिपुण्णेषु अद्भुतमेसु
राइंदिएसु बहुवइकंतेसु अट्टरत्तकालसमयंसि चेत्तबहुलदृमीए उत्तरासाढाजोगजुत्ते मियंके आरोया आरोयं दारयं पसूया,
जायमाणेसु य तित्थयेरेसु सवेसुवि सवलोए उज्जोतो भवति, तित्थयरमायरो य पच्छन्नगन्धातो भवंति, जरुहिरकलम-
लाणि य न हवन्ति, ततो जाते तिलोगनाथे तेणं कालेणं तेणं समएणं अहोलोगवत्तथातो अट्ट दिसाकुमारीमहत्तरिगातो
सएहिं सएहिं कूडेहिं सएहिं सएहिं भवणेहिं सएहिं पासायवडिसएहिं पत्तेयं पत्तेयं चउहिं सामाणीयसाहस्सीहिं
चउहिं महत्तरियाहिं सपरिवाराहिं० अणियाहियईहिं सोलसहिं आयरक्खेदेवसाहस्सीहिं अन्नेहिं वहुहिं वाणमंतरेहिं देवेहिं
देवीहि य सद्धिं संपरिवुडातो महयाहयनट्टीयवाइयतंतीतलतालतुडियघणमुंगपडुप्पवाइयरवेणं दिवाइं भोगभोगाइं
भुंजमाणीतो विहरन्ति, दिक्कुमारिका नाम दिक्कुमारभवनपतिविशेषजातीया देव्यः, सएहिं सएहिं कूडेहिं इत्यादौ तृतीया

ससम्बन्धे प्राकृतत्वात्, ततोऽयमर्थः—स्वकीयेषु स्वकीयेषु २ भवनेषु स्वकीयेषु २ प्रासादायतंसकेषु, प्रासादा-
यतसका नाम प्रासादपियोषाः, 'सामाणियसाहस्सीहि' इति समाने विभवाद्यो भवा सामानिकाः, अध्यात्मादित्यादिकण,
दिक्षुमारिकामहत्तरिकाः सदृशद्युतिविभवादिका देव्य इत्यर्थं तेषां सदृशाणि सामानिकसदृशाणि तैश्चतुर्भिः, प्राकृतत्वाच्च
सूत्रे दीर्घस्य स्त्रीत्यर्थं, 'ध्वजहिं महत्तरियाहिं' इति महत्तरिका नाम दिक्षुमारिकानुन्यविभवा दिक्षुमारिकानामनतिक्रमणीयव-
चनाः, 'महयाहये'त्यादि महता रवेणेति योगः, 'आहय'णि आस्थानकप्रतिपद्यानीति वृद्धाः अथवा अहतानि—असतानि
अभ्यासतानि इति भाष्यं नाट्यगीते प्रतीते वाचितानि च तानि तन्त्री-यीणा तला—इत्यतलास्ताला—कंसिकाखुट्टिवानि—शेषद-
र्पोणि यादिसतन्त्रीतलाद्युदितानि पत्नो यनयत् गम्भीरस्थनिर्यो मृदस्त्रो—मर्दलाः पटुना—दक्षपुरुषेण प्रयादिसस्तसः पतेषा
पदानां ग्रन्थलोपां यो रपस्तेन दिव्यान्—असिप्रधानान् भोगार्हो ये भोगा—शब्दादयस्ते भोगभोगास्तान्, सूत्रे ननुसकता-
निर्देशाः प्राकृतत्वात्, मुञ्जाना विहरन्ति—आसते, तंजहा—'भोगद्वारा १ भोगवती २, सुभोगा ३ भोगमाक्षिनी ४ । तोय-
पारा ५ चिचिस्ता ६ १, पुष्फमाळा ७ अर्निदिया ८ ॥१॥ तते ण तासिं अहोभोगयत्थपाण अहण्हे विसाकुमारिमयहरिगाणं
पसेयं पसेयं आसणाणि चळंति, तते णं तामो अहोभोगवत्थपातो अहु विसाकुमारिमयहरियातो पसेय पसेयं आस-
णाइ चळियाइ पासंति पासिस्ता ओहि पत्तंजंति, भगयं तित्थयर ओहिणा आभोइंति, आभोपत्ता हट्टतुट्टुचित्तमाणदिया
पीइमणा परभसोमणसिसया हरितवसविसप्पमाणदियया वियसियवरकमलनयणा पयळियवरकटगगुट्टियकेतरमवट्टुंउलहा-
रयिरायतरइयवच्छा पाळंयपळंयमाणपोत्तमूसणघरा ससमम तुरिय चवलं सीहासणातो अरुमुंइति २ पायपीढातो पचोरुइति

पञ्चोरुहिता अंजलिमञ्जलियगहृथा तित्थगराभिमुहं सत्तद्दु पयाइं अणुगच्छंति अणुगच्छिता एवं जहा सक्के जाव वंदिता नमंसिता अन्नमन्नं सदावैति सदावेत्ता एवं वयासी-उप्पण्णे खलु भो जंबुदीवे भयवं ! तित्थयरे तं जीयमेयं तीयपञ्चु-
प्पन्नमणागयाणं अहोलोगवत्थधाणं अट्ठहं दिसाकुमारिमयहरियाणं जम्मणमहिमं करैताए, तं गच्छामो णं अग्हेवि भगवतो जम्मणमहिमं करेमोत्तिकड्डु एवं वयंति वइत्ता पत्तेयं २ आभियोगे देवे सदावैति, सदावेत्ता एवं वयासी-खिप्पा-
मेव भो देवाणुप्पिया ! अणेगखंभसयसंनिविट्ठं लीलट्टियसालिभंजियागं ईहासिगउसभतुरगनरमगरविहगवालगकिन्नररु-
सरभचमरकुंजरवणलयपउमलयभत्तिचित्तं खंभुगयवइरवेइआपरिगयाभिरामं विज्जाहरजमलजुयलजंतजुत्तंपिव अच्ची-
सहरसमालणीयं रुवगसहरसकलियं भिसमाणं भिच्चिसमाणं चवखुल्लोयणलेसं सुहफासं सस्सिरीयरूवं धंटावल्लिचलियमहु-
रमणहरसरं सुभं कंतं दरिसणिज्जं निपुणोचियमिसमिसंतमणिरयणधंदियाजालपरिक्खित्तं जोयणविच्छिन्नं दिवं जाणविमाणं
विउधह विउधित्ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह, तए णं ते आभिओगा देवा अणेगखंभसयसंनिविट्ठं जाव पच्चप्पिणंति, तए णं
ताओ अहोलोगवत्थधाओ अट्ठ दिसाकुमारिमयहरियातो हट्ठतुट्ठा जाव हयहियाया पत्तेयं चउहिं सामाणियसाहस्सी-
हिं चउहिं मयहरियाहिं जाव अण्णेहिं चहूहिं देवेहिं देवीहि य सद्धिं संपरिवुडातो ते दिघे जाणविमाणे दुरुहंति, दुरुहिता
सवहूीए सवजुईए सववलेणं सवसमुदएणं सवायेरेणं सवविभूईए सवविभूसाए सवसंभमेणं सवदिपतुडियसहनिनाएण
महयाहयनहणीयवाइयतंतीतलतालतुडियघणमुयंगपडुप्पवाइयरवेणं ताए उक्किट्ठाए तुरियाए चवलाए चंडाए सिग्घाए
जवणाए उड्डुयाए दिघाए देवगतीए जेणेव भगवतो तित्थयरस्स जम्मणभवणे तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता भगवतो

तित्थयरस्स जन्मणमयणं तेहि विपेहिं जाणविमाणेहिं तिव्वुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेत्ति, करेत्ता वत्तरपुरच्छिमे
 विसीमाणे ईसिं चत्तरगुल्लमसंपत्ते घरणितले ते विपे जाणविमाणे ठावित्ति, ठावित्ता पत्तेयं पत्तेय चत्तहिं सामाणियसाह-
 रसीहिं जाय सद्धिं सपरियुढातो दिवेहितो जाणविमाणेहितो पच्चोरुद्धति, पच्चोरुद्धित्ता जेणेष भगव तित्थयरे तित्थयरमाया
 य तेणेय वयागच्छति ३ तित्थयर तित्थयरमायं च तिव्वुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेत्ति करेत्ता पत्तेय पत्तेयं करयलपरि-
 त्तहिंयं दत्तनहं सिरसायसं मत्थप अजत्तिं कट्ठु एवं वयासी—नमोऽस्तु ते रयणकुप्पिचारिए ! जगप्पदीवदायए चक्खुणो
 य मुत्तरस्स सयजजजीवयच्छत्तस्स हियकरगमगादेसिययागद्धिवियुप्पमुत्तस्स जिणस्स नाणिस्स नायगस्स पुच्चस्स योहगस्स
 सयलोगनाहस्स सयजगमंगलस्स निग्गमास्स पपरकुल्लसमुग्गवस्स आइलत्तियस्स जत्ति लोयुत्तमस्स जणणी धम्माऽत्ति
 पुण्णाऽत्ति ते करारये !, अग्गे न देयायुप्पिये ! भहोळोगवत्थयातो अट्ट विसाकुमारिमयहरिगावो भगवतो तित्थयरस्स
 जन्मणमहिमं करेत्तामो, तं तुग्गेहिं न भाइयपत्तिक्कट्टु वत्तरपुरच्छिम विसीमाणं वयफमंति अयफमिस्सा वेत्तचियल्लमु-
 ग्गाएण समोदणत्ति समोदणिच्चा सखिआरं जोयणाइ दंढं निसिरत्ति, सज्जा—रयणाणं १ वयरणा २ वेरुल्लियाणं ३
 लोहियप्पदाण ४ मसारगल्लाण ५ हसगग्गमाणं ६ पुल्लमाणं ७ सोगघियाणं ८ जोइरसाणं ९ अंजणाणं १० अंजणपुल-
 लाणं ११ रयणाणं १२ जायकूयाण १३ अंकाण १४ फल्लिहानं १५ रिद्धाणं १६ अहायायरे योगले परिसाहिंति अहाया-
 यरे २ अहासुद्धिमे योगले परियायेंति परियाइत्ता दोच्चापि वेत्तच्चियसमुग्गाएणं समोदणत्ति समोदणिच्चा सबद्दगयाप चित्तवत्ति,
 ते जहानामप कम्मगरदारए सिया तरुणे जुगवं वल्लवं अप्पायंके चिरत्तथयणे चिरग्गहत्थे पडिपुण्णपाणिपाप पिट्ठतरोरुसं-

घायपरिणए घणनिचियवट्टवलियखंधे लंघणवगणजवणवायासमत्ये उरस्सवलसमणणागए तलजमलजुगलपरिघनिभ-
वाहू छेदे दक्खे कुसले मेहावी निवणसिप्पोवगए एगं महं दंडसंपुच्छणिं वा सिलागाहत्थगं वा वेणुसलाइयं वा गहाय
रायंगणं वा रायंतेवरं वा आरामं वा सभं वा पवं वा अतुरियमचवलमसंभंतं निरंतरं सुनिउणं सघतो
समंता संमज्जेज्जा, एवमेताओवि अहोलोगवत्थघातो अट्ट दिसाकुमारिमयहरिगतो संवट्टवाए विउवंति, विउवित्ता तेणं
सिवेणं मउएणं मारुएणं अणुद्धिएणं भूमितलविमलकरणेणं सवोउयसुरभिकुसुमंगंधाणुवासिएणं पिंडिमनीहारिमंगंधुद्धुरेणं
तिरियं पवाइएणं भगवतो तित्थगरस्स जम्मणट्ठाणस्स सघतो समंता जोयणपरिमंडलं जं किंचि तणं वा पत्तं वा कट्ठं वा
कअवरं वा असुइमचोक्खं पूइं दुविभंगंधं तं सघं आहुणिय आहुणिय एगंते एडंति, एडित्ता जेणेव भयवं तित्थयेरे तित्थय-
रमाया य तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता भगवतो तित्थयरस्स तित्थगरमायाए य अट्टरसामंते आगायमाणीतो चिड्ढंति,
अत्र विपमपदव्याख्या—‘ओहिं पउंजंति’ अवधिं प्रयुज्जते—व्यापारयन्ति, आभोगयन्ति—परिभावयन्तीति भावः,
‘हट्टुहट्टचित्तमाणदिया’ इति हट्टुट्टा—अतीवतुष्टा, अथवा हट्टा नाम विस्मयमापन्ना यथा अहो भगवान् आदितीर्थकरः
समुत्पन्न इति तुष्टाः—तोपं कृतवत्यः, यथा भव्यमभूत् यदादिनाथो जात इति, तोपवशादेव चित्तमानन्दितं—स्फीतीभूतं
‘डुनदि समृद्धा’विति वचनात् यासां ताः चित्तानन्दिताः सुखादिदर्शनात् निष्ठान्तस्य पाक्षिकः परनिपातः मकारः प्राकृत-
त्वादलाक्षणिकः, ततः पदत्रयस्य पदद्वयपदद्वयमीलनेन कर्मधारयः, ‘पीइमणा’ इति प्रीतिर्मनसि भगवद्विषया यासां ताः
प्रीतिमनसः, भगवति बहुमानपरायणमानसा इति, एतदेव व्यक्तीकरोति—‘परमसोमणस्सिया’ इति शोभनं मनो येषां ते

शुभनसंस्तेषां भावसौमनस्य परमं च तत् सौमनस्य च परमसौमनस्यं तत्सञ्जातं यासा ताः परमसौमनस्यिताः, एतदेव
 व्यक्ती करोति—‘हरिसवसविसम्पन्नाहियया’ हर्षवशेन विसर्पद्—विस्तरायावि हृदय यासा ता हर्षयशविसर्पवृद्धयाः,
 हर्षयशादेव च विकसिते परकमलवद्वयने यासा ता विकसितपरकमलनयनाः, हर्षयशाच्छरीरोद्धर्षे ‘पर्ययवरकद्वगनुहि-
 यकेयूरमवकुडले’सि प्रचलितानि वराणि कटकानि—कलाचिकाभरणानि द्रुतितानि—याहुरशिकाः केयूरानि—पाह्वाभरण-
 विशेषरूपाणि मुकुटाः—शिरोभूषणानि कुण्डलानि—कर्णाभरणानि पाशां ताः प्रचलितपरकद्वद्रुतितकेयूरमुकुटकुण्डलाः,
 तथा हारेण विराजमानमत एव रविर्दं यक्षो यासा ता हारविराजमानरतिवयसः, तसः पूर्वपदेन विशेषणसमाप्तं, तथा
 प्रलम्बते इति प्रलम्बा—आभरणविशेषः तं प्रलम्बमान योलन्ति भूषणानि च धरन्तीति प्रलम्बमानमलम्बपोलभूपणधराः,
 प्रलम्बमानपदस्य विशेषेण्यत् परनिपातः माकृतत्वाद्, हर्षयशादेव ‘ससम्भ्रमं’ सम्भ्रमः इह विपश्चितक्रियायामादरबहु-
 मानपूर्विका प्रवृत्तिः सह सम्भ्रमो यस्याम्युत्थानस्य सत्ससम्भ्रमं, क्रियाविशेषणमेतत्, स्वरितं—शीघ्रं चपलं—सम्भ्रमवशा-
 देव यथा व्याकुल भवति, एव च सिंहासनादभ्युत्थिष्ठन्ति, ‘अञ्जलियमलियहत्या’ इति अञ्जस्या—अञ्जलिरूपतया मुकु-
 लितो हस्तो यासा तास्तथा, ‘पर्यं जहा संके’ इति एवं यथा शक्ते वक्ष्यमाणं तथाऽत्र वेदितव्यम्, ‘अणेगल्लभतयसंनिविट्’-
 मिति अनेकेषु स्तम्भशालेषु निविष्टमनेकस्तम्भशालनिविष्टं ‘लीलद्वियसालभजियाग’मिति लीलया स्थिताः लीलास्थिताः शा-
 लभञ्जिका—पुत्तलिका यत्र तत्तथा, ‘ईहामिये’त्यादि ईहामृगा—वृका व्यालाः—भ्यापदमुजगा ईहामृगाश्चपमतुगनरमकरवि-
 द्गव्यालकिन्नररुसरभचमरकुञ्जरयनलतापल्लवताना भक्त्या—यिच्छित्त्या चित्रम्—आलेखो यत्र तत्तथा, तथा स्तम्भोद्भ-

तथा-स्तम्भोपरिवर्तिन्या वरवज्ररत्नमय्या वेदिकया परिगतं सत् यदभिरामं स्तम्भोद्धतवरवज्रवेदिकापरिगताभिरामं, तथा विद्यां धरन्तीति विद्याधराः-विशिष्टविद्याशक्तिमन्तस्तेषां यमलयुगलानि-समानशीलानि द्वन्द्वानि तेषां यन्त्राणि-प्रपञ्च-विशेषाः अर्द्धिपां-मणिरत्नप्रभाज्वालानां सहस्रैर्मालिनीयं-परिवारणीयं, किमुक्तं भवति ?-एवं नाम अत्यद्भुतैर्मणिरत्न-प्रभाजैलैराकलितमवभाति यथा नूनमिदं न स्वाभाविकं किन्तु विशिष्टविद्याशक्तिमत्पुरुषप्रपञ्चप्रभावितमिति, तथा रूपकसहस्रकलितं, तथा 'भिसमाणं' दीप्यमानं 'भिसतं दिप्यंत'मिति वचनात्, 'भिविभसमाणम्' असकृत् देदीप्यमानं 'चक्रबुल्लोयणलेसं'ति चक्षुः कर्तुं लोकेन-अवलोकने लिसतीव दर्शनीयत्वातिशयभावात् यत्तथा शुभस्पर्शं, सश्रीकं रूपम्-आकारो यत्र तत्सश्रीकरूपं, तथा घण्टावलेः-घण्टापङ्क्तः वातवशेन चलितायाः-कम्पितायाः मधुरः-श्रोत्रप्रियो मनोहरो-मनोनिर्वृत्तिकरः स्वरो यत्र तद् घण्टावलिचलितमधुरमनोहरस्वरं, शुभं यथोदितवास्तुलक्षणोपेतत्वात्, कान्तं कमनीयमत एव दर्शनीयं, 'निज्जणोच्चियमिसमितमणिरयणधंष्टियाजालपरिविखत्त'मिति निपुणमिति-निपुणक्रियमोवि-यत्ति-खचितानि मिसमिसंतत्ति-देदीप्यमानानि मणिरत्नानि यत्र घण्टिकाजाले तत्तथा तेन इत्थंभूतेन घण्टिकाजालेन-क्षुद्रघण्टिकासमूहेन परि सामस्येन क्षिप्तं यत्तत्तथा, 'सघट्टीए' इत्यादि सर्वद्वर्था-परिवारादिकया सर्वद्युत्या-यथाशक्ति विस्फारितेन शरीराभरणतेजसा सर्ववलेन-समस्तानीकेन सर्वसमुदायेन-स्वस्वाभियोग्यादिसमस्तपरिवारेण सर्वादरेण समस्तेन यावच्छक्तितो वलेन सर्वविभूत्या-सर्वसम्पदा सर्वविभूषया-यावच्छक्ति स्फारोदारशृङ्गारकरणेन सर्वसम्पन्नेन सम्प्रभो नामात्र भगवत्समीपागमनं प्रति यावच्छक्ति त्वरिता प्रवृत्तिः 'सघदिघनुडियसद्वसंनिनाएणं'ति सर्वाणि च तानि

दिव्यनुष्ठानानि-दिव्यदूर्यानि च तेषां शब्दाः सर्वदिव्यतुटितशब्दास्तेषां एकत्र मीलनेन याः सद्गतौ नितरां नाप्यो-
 मदान् घोराः सर्वदिव्यतुटितशब्दसंक्षिप्तादस्तेन, 'तापं चक्रिष्टाप्' इत्यादि तथा देवजनप्रसिद्धया वृत्कृष्टया-प्रशस्तया
 शीघ्रसंश्रयणात् स्वरितया-शीघ्रतरमेव तथा प्रदेशान्तररक्षणात् चपलेय चपला तथा-मोघाधिष्टेयश्च भ्रमासंयेदनात्
 चण्डेय चण्डा तथा शीघ्रस्वरगुणयोगात् शीघ्रा तथा शीघ्रया परमोत्कृष्टेयपरिणामोपेता जयना तथा पातोन्मूलस्य विग-
 रत्तुष्यापिनो रत्नत इव या गतिः सा वदूता तथा, इत्थंभूतया दिव्यया देवगत्या 'आयाहिण पयाहिणं करेति' आ सर्पतः
 एतन्नात् परिच्यमता दक्षिणमेव जग्यभयनं यथा भवति, एवं प्रदक्षिणं कुर्यन्ति, 'करयलपरिगहिय'मित्यादि द्रव्योईस्त-
 योरग्योऽन्यान्तरितादुल्लिख्योः सगुटरूपतया यदेकत्र मीलनं सा भञ्जलिस्तां, कथंभूतामित्याह--करतलान्भयां परिगृ-
 षीता-निष्पादिता करतलपरिगृहीता सा, तथा आकर्षणमावर्त्तः शिरस्यायत्तौ यस्यां सा शिरस्यापर्णा 'कण्ठेकाळ उरसि-
 लोने'त्यादियत् अलुङ्गसमासाः तामत एव मन्त्रके कृत्या नमोऽस्तु ते-गुह्यं रत्नं भगवत्क्षणं कुक्षी धारयतीति रत्नकुक्षि-
 धारिका तस्याः सम्प्रोपन रत्नकुक्षिधारिके, जगताः प्रदीप इव जगत्प्रदीपस्तद्धारिके, चक्षुरिव चक्षुः, पद्ममार्पचक्षुरि-
 त्यर्थः तत्सर्वं भगवद्विशेषणं, भायचक्षुः किञ्च विवेकरूपममूर्च्छं भवति भगवांश्च साक्षान्मूर्च्छं इत्यत आह-मूर्च्छस्य, तथा
 सर्वजगज्जीययस्तत्तस्य 'उज्जीयदियं जिणा येती'ति यचनात्, तथा हितकर्त्येव हितकरिका मार्गदेक्षिका च या वागृजि-
 पाकुसम्पद्, पुनः कथंभूतेत्यत आह-विमु-न्यापिका सर्वस्वस्यमापानुगमनेन परिणमनात् तस्याः प्रमुः-स्वामी हितकर-
 मार्गदेक्षकयागृज्जिविमुपमुस्तस्य, पुंवन्यायाः समासस्य कर्मधारयत्वात्, विमुचगदस्य परनिपातः प्राकृतत्वात्, जिनस्य

ज्ञानिनो ज्ञानत्रयोपेतत्वात्, भाविकेवलज्ञानसम्भवाद्वा, ज्ञायकस्यापरेषां ज्ञानोत्पादकत्वात्, बुद्धस्य स्वयं बुद्धत्वाद् बोध-
कस्य सद्धर्मदेशनया मार्गे प्रवर्तकत्वात् सर्वलोकनाथस्य इन्द्रादीनामपि नमस्करणीयत्वात् सर्वजगद्गलस्य भुवनत्रयेऽ-
प्युपद्रवविनाशकत्वात् निर्म्ममस्य क्वचिदपि ममत्वाभावात्, प्रवरं यत्कुशलं-कुशलानुष्ठानजन्यं तीर्थकरनामकर्म तस्मात्
समुद्भावः—उत्पत्तिर्यस्य स प्रवरकुशलसमुद्भवस्तस्य, जात्यक्षत्रियस्य भावक्षतात्रायकत्वात्, यदसि भगवतो लोकोत्तमस्य
जननी, तत् हे कृतार्थे! धन्याऽसि—सपुण्यासि । ‘वेदवियसमुद्घाएण’मित्यादि, वैक्रियसमुद्घातेन—वैक्रियकरणाय प्रयत्न-
विशेषेण समवहन्त्यन्ते, समवहता भवन्तीत्यर्थः, समवहताश्चात्मप्रदेशान् दूरतो विक्षिपन्ति, तथा चाह—‘संखेज्जाणि
जोयणाणि दंडं निसिरंति’, दण्ड इव दण्ड और्ध्वाधआयतः शरीरवाहल्यो जीवप्रदेशसमूहस्तं शरीराद्बहिः संखेयानि
योजनानि यावत् निसृजन्ति—निष्काशयन्ति, निसृज्य तथाविधान् पुद्गलान् आददते, एतदेव दर्शयति—तद्यथा—
रत्नानां—कर्केतनादीनां वज्राणामित्यादि पाठसिद्धं यथावादरान्—असारान् पुद्गलान् परिशातयन्ति, तथा सूक्ष्मान्—
सारान् पुद्गलान् पर्यादाय चिकीर्षितरूपनिर्माणार्थं द्वितीयमपि वारं वैक्रियसमुद्घातेन समवहन्त्यन्ते, समवहत्य च
यथोक्तानां रत्नादीनां योग्यान् पुद्गलान् यथावादरान् परिशातयन्ति, यथासूक्ष्मान् पर्याददते, ‘से जहा नामए’ इत्यादि,
सः—वक्ष्यमाणगुणो यथानामकः—अनिर्दिष्टनामा कश्चित् कर्मकरदारकः, किंविशिष्ट इत्याह—तरुणः—प्रवर्द्धमानवयाः, आह-
दारकः प्रवर्द्धमानवया एव भवति ततः किमनेन विशेषणेन?, न, आसन्नमृत्योः प्रवर्द्धमानवयस्त्वाभावात्, नहि आसन्नमृत्युः
प्रवर्द्धमानवया भवति, न च तस्य विशिष्टसामर्थ्यप्रतिपादनार्थश्चैप आरम्भस्ततो-

ऽर्धयद्विशेषणम्, अन्ये तु व्याचक्षते—इह याद्वयं विशिष्टवर्णादिगुणोपेतमभिन्नं च तत्तरुणमिति लोके प्रसिद्धं, यथा
 तरुणमिदमश्वत्थपत्रमिति, ततः स कर्मकरदारकत्वरुण इति किमुक्तं भवति ।—अभिन्नयो विशिष्टवर्णादिगुणोपेतश्चेति, तथा
 युग—सुपमबुद्ध्यमादिः कालः स स्वेन रूपेण यस्यास्ति न दोषदुष्टः स युगवान्, कालोपद्रवरहित इत्यर्थः, वल्लं—सामर्थ्यं
 तद् यस्यास्ति स बलयान्, 'अप्यायके' इत्यादि, अल्पशब्दोऽभाववाची अल्पः—सर्वथा अधिद्यमानः आतङ्को—अवरादिर्यस्य
 सोऽस्मात्तद्गच्छ स्थिर—इह प्रथममित्यर्थः संहननं यस्य स स्थिरसहननं, तथा स्थिरौ—अप्रहस्यौ यस्य स स्थिराप्रहस्य-
 प्रतिपूर्णापाणिपादः, इतरस्य सम्यक्कर्मकरत्वायोगात्, 'पिष्टतरोरुसमायपरिणप्' वृत्त अन्तरे च—पार्श्वरूपे ऊरु च
 सहस्रवेन—संहतत्वेन परिणतौ यस्य स वृष्टान्तरोरुसङ्घातपरिणतः, दृढपृष्ठान्तरोररिति भावः, तथा घनम्—अतिशयेन
 निश्चिती—निश्चिततरययमापन्नौ वृष्टौ वलितायिव वलिता यस्य स निश्चितपन्नवृत्तवलितरकम्पा, तथा
 लङ्घने—जतिदीर्घस्यालुचस्यापि वातिक्रमणे यस्मान्ने प्रतीते जयने—येन व्यायामे च समर्थो लङ्घनयुगलजनयनव्यायामस-
 मर्थः, तथा वरसि भयमुरत्वं तथा तद्गच्छ च वरस्त्वलं तत्समन्यागतः—प्राप्त वरस्त्वलसमन्यागतः, आन्तरोत्साहवीर्ययुक्त
 इति भावः, तथा तलौ—तलवृक्षौ तयोर्मल्लयुगल—समन्वयेन युगलं तेन परिधेन च अतिसरलतया वीवरतया च
 निम्नो—सहस्रौ बाहू यस्य स तलयमलपरिधयनिर्माहः, छेको—द्रासस्तिकलापण्डितः दक्षः—कार्याणामथिलम्वितकारी
 कुशलः—सम्यक्क्रियापरिज्ञानवान् मेधावी—परस्परव्याहृतपूर्वापरानुसन्धानदक्षः अत एव निपुण यथा भवति, एवं
 शिखरं—क्रियासु कौशलमुपगतः—प्राप्तो निपुणश्चित्योपगतः, 'देवसपुच्छणं'ति दंष्टपुच्छणकं शलाकाहस्तकं—सरत्पर्णादि-

शलाकासमुदायं वेणुशलाकिकां—वेणुशलाकामयीं सम्मार्जनीं, 'तेणं सिवेण'मित्यादि, तत्कालचिकुर्वितेन शिवेन कस्याप्यु-
पद्रवकारित्वाभावात्, मृदुना शरीरसुखस्पर्शहेतुत्वात् 'पिण्डिमनीहारिमगंधुद्धरेणं'ति पिण्डिमः—पिण्डितः सन् यो निर्हो-
रिमो—दूरं यावद् गमनशीलो गन्धस्तेन कृत्वा उद्धुरः—उद्धतः पिण्डिमनिर्होरिमगन्धोद्धुरस्तेन, 'जोयणपरिमंडलं जं किञ्चि-
तणं वा'इत्यादि, योजनपरिमण्डलक्षेत्रं यावत् यत्किञ्चित् तृणं वा इत्यादि प्रतीतम्, अशुचि-अपवित्रं, एतदेव व्याचष्टे—
अचोक्षं—पूतिविरूपगन्धम्, एतदेव व्याचष्टे—दुरभिगन्धं, शेषं सुगमं । तेणं कालेणं तेणं समएणं उद्धलोगवत्थवातो अद्ध
दिसाकुमारिमयहरियातो सएहिं २ तं चैव जाव विहरन्ति, तंजहा—मेहंकरा १ मेहवती २, सुमेहा ३ मेहमालिणी ४ ।
सुवच्छा ५ वच्छमिच्छा ६ य, वारिसेणा ७ बलाहगा ८ ॥ १ ॥ तए णं तासिं उद्धलोगवत्थवाणं अट्टण्हं दिसाकुमारिमय-
हरियाणं पत्तेयं पत्तेयं आसणाइं चलंति, एवं तं चैव भाणियलं, जाव अम्हे णं देवाणुप्पिए ! उद्धलोयवत्थवातो
अट्ट दिसाकुमारिमयहरियातो भयवतो तित्थयरस्स जम्मणमहिमं करिस्सामो, तं तुब्भेहिं न भाइययंतिकद्धु उत्तरपुरत्थिमं
दिसीभागं अवक्कमंति २ जाव दोच्चं पि वेउधियसमुग्धाएणं समोहणंति समोहणिता अबभवद्वलए विउवंति, से जहा नामए
कम्मकरदारगे सिया तरुणे जाव निउणसिप्पोवगए, एणं महं दगवारं वा दगकुंभं वा दगथालं वा दगकलसं वा
गहाय रायंगणं वा रायंतेउरं वा आरामं वा देउलं वा सभं वा पवं वा अतुरियमचलमसंभंतं सुनिउणं सवतो समंता
आवरिसिज्जा, एवमेव तातोऽचि उद्धलोगवत्थवातो अट्टदिसाकुमारिमयहरियातो अबभवद्वलए विउवंति, वाः—पानीयं
तस्य दलानि वार्दलानि तान्येव वार्दलकानि मेघा इत्यर्थः, अपो विञ्चतीति अबभ्राणि—मेघास्तान्यस्मिन् सन्तीति

अच्चादिभ्य इति मत्स्यधीयोऽकारप्रत्ययाः आकाश इत्यर्थः, अस्त्रे चार्दलकानि अश्वचार्दलकानि तानि विधुर्वन्ति, आकाशे
 मेघान् विधुर्वन्तीत्यर्थः, जम्भयदले विगृह्णित्वा क्षिप्त्वा मेघं तण्णतणायति—गर्जयन्तीत्यर्थः, क्षिप्त्वा मेघं तण्णतणायति
 क्षिप्त्वा मेघं विधुयायति—विधुतं कुर्वन्तीत्यर्थः, विधुयायत्ता सगवतो जम्भणट्टाणस्स सवतो सभता जोयणपरिमंडलं नद्यो-
 दकं नाश्मद्विष्यं पणिरल्लुसियं रयोरुपिणासणं—भस्मणतरो रेषु पुम्लका रजः त एव स्पृष्ट्वा रेणयः रजांसि च रेणवश्च रजो-
 रेणवस्सेया पिनाश्नं रजोरुपिनासणं, विष्यं सुरभिगंधोदग्मवासं वासंति वासिष्ठा निहयरयं नद्धर्यं भद्धर्यं वयससरयं पस-
 सरयं करेति, निहृतं रजो मूय सरयानासग्मवात् यन्न तन्निहतरजः, तन्न निहृतस्यं रजसः क्षणमात्रोत्थानाभावेनापि सग्म-
 यति सत आह—‘नद्धरजः’ नद्धं—सर्पया अहस्यीभूतं रजो यन्न तन्नद्धरजः, अहं—यातोभूततया योजनमात्रात् क्षेत्रात् दूरतः
 पलायितं रजो पस्मात् तन्नद्धरजः, एतदेव एकार्थिकद्वयेन प्रकटयति—वयसंतरयं पसतरयमिति, निहयरयं जाय पस-
 सरयं करेत्ता क्षिप्त्वा मेघं वयसमंति वयसमेत्ता तद्यपि वेद्यवियसमुत्पाणं समोदण्णरणिष्ठा पुष्कचदलप विह्वयति—पुष्पचपु-
 कानि चार्दलकानि पुष्पचार्दलकानि तानि विधुर्वन्ति, से जहा नामप कम्मागरदारए सिया तरुणे सुगयं जाव निहणसि-
 प्पोचगए एग महं पुष्कचदलग वा पुष्कचगेरियं वा पुष्कचल्लियं वा पुष्कचल्लियं वा गहाय रायंगणं वा रायंतं तर-
 वा आराम वा देचल वा समं वा पव वा कयग्गहगदियकरयलपग्गहविष्पमुक्केणं, इह मैपुनसंरंभे रभसवशात् यत् युवतोः
 केतोपु पथाहुलिभिर्महणं स कचग्रहस्सेनं गृहीतं कचग्रहगृहीतं करतलात् विप्रमुकं सत् प्रचदं करतलप्रभृद्विप्रमुकं
 प्राकृतत्वात् पवव्यत्ययस्ततो विशेषणसमासः तेन, वसन्नयण्णेण कुसुमेण पुष्कपुष्पोपचारकालियं करेजा, एवमेव ताजोवि

उड्डलौगवत्थत्वातो अट्ट दिसाकुमारिमहयहरियातो पुष्पवद्वलए विडंबित्ता खिप्पामेव तणतणायंति खिप्पामेव विजुयायंति विजुयाइत्ता भगवतो जम्मणत्थाणस्स सबतो समंता जोयणपरिमंडलं जलजत्थलजभासुरप्पभूयस्स जलजं-पद्मादि स्थलजं-विचकिलादि भास्वरं—दीप्यमानं प्रभूतम्-अतिप्रचुरं ततः पदद्वयस्मीलेनेन विशेषणसमांसः, तस्स वेट्टाइयस्स दसद्ध-वणकुसुमस्स पंचवर्णकुसुमजातस्येत्यर्थः जञ्जुस्सेहपमाणमेत्तं वासं वासंति वासित्ता कालागरुपरवरकुंदुरुक्कधूवमघम-धंतगंधुद्धयाभिरामं सुगंधवरगंधंघियं गंधवद्धीभूयं सुरवराभिमणजोगं करंति करेत्ता जेणेव भयवं तित्थयरे तित्थ-यरमाया य तेणेव उवागच्छंति जाव परिगायमाणीओ चिट्ठंति, अत्र कालागुरुः प्रसिद्धः प्रवरः—प्रधानः कुन्दुरुक्कः—चीडा तुरुक्कं-सिलहकं तेषां धूपस्य यो मघमघायमानो गन्धः उद्धूतः-इतस्ततो विप्रसृतस्तेनाभिरामं-रमणीयं काला-गुरुप्रवरकुन्दुरुक्कतुरुक्कधूपमघमघायमानगन्धोद्धुताभिरामं, तथा शोभनो गन्धो येषां ते सुगन्धास्ते च ते वरगन्धाश्च—वासाः सुगन्धवरगन्धास्तेषां गन्धः सोऽस्यास्तीति सुगन्धवरगन्धगन्धिकं, 'अतोऽनेकस्वरा'दित्तीकप्रत्ययः, अत एव गन्धवर्त्तिभूतं सौरभ्यातिशयात् । तेषां कालेणं तेषां समएणं पुरच्छिमरुगवत्थत्वातो अट्ट दिसाकुमारिमहयहरियातो सएहिं सएहिं कूडेहिं जाव विहरंति, तंजहा—नंदुत्तरा य १ नंदा २, आणंदा ३ नंदिवद्धणा ४ । विजया य ५ वेजयंती ६, जयंती ७ अपराजिया ८ ॥ १ ॥ सेसं तहेव जाव तुब्भेहिं न भाइयवंतिकट्टु भगवतो तित्थयरस्स तित्थयर-माऊए य पुरत्थिमेणं आयंसहत्थगयातो आगायमाणीओ चिट्ठंति । तेषां कालेणं तेषां समएणं तेषां दाहिण-रुगवत्थत्वातो अट्ट दिसाकुमारिमहयहरियातो सएहिं सएहिं कूडेहिं तहेव जाव विहरंति, तंजहा-समाहारा १

गुणदिग्गः २ तुष्यपद्मा ३ असोपरा ४ । छन्दिमती ५ चित्तगुप्ता ६ वसुन्धरा ७ तेषयती ८, तेषय जाय न भाइय-
 पतिकदु भगवतो तित्थयरस्स तित्थयरमाऊए य दाहिणेण भिगारहत्थययाओ आगायमाणीओ परिगायमाणीओ
 भिद्वत्ति । तेणं काळेणं तेणं समएणं पच्चत्थिमरुयवयथातो अट्ट दिसाकुमारिमहरियातो सएहिं सएहिं कूडेहिं तेषय
 जाय विहरत्ति, तंजहा-इलादेवी १ सुरादेवी २ पुहवी ३ पउमावर्ण ४ । एगनासा ५ नयमीया ६ भद्दा ७ सीया य ८
 मइमिया, तेषय जाय तुम्मेहिं न भाइयंपतिकदु भगवओ तित्थयरस्स तित्थयरमाऊए य पच्चत्थिमेण सालयिण्डहाथ-
 मयाओ आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिद्वत्ति । तेणं काळेणं तेणं समएणं उत्तरित्ठयगयथातो अट्ट दिसाकुमा-
 रिमपहरियाओ सएहिं सएहिं कूडेहिं तेषय जाय विहरत्ति, तंजहा-अउयुसा १ मिस्सकेसी य २ पुंढरीका य ३
 यारुणी ४ । हासा ५ सयप्पभा केव ६ हिरी ७ सिरी बेय ८ उत्तरतो तेषय जाय तुम्मेहिं न भाइयंपतिकदु
 भययओ तित्थयरस्स तित्थयरमाऊए य उत्तरेणं चामरहत्थयथातो आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिद्वत्ति । तेणं
 काळेणं तेणं समएणं विदित्ठिरुयगयथातो पत्तारि दिसाकुमारिमहरियातो सएहिं २ कूडेहिं तेषय जाय विहरत्ति,
 तंजहा-प्पिप्पा य १ पित्तकण्णा २ सत्तेरा ३ सोयामणी ४, तेषय जाय न भाइयंपतिकदु भगवतो तित्थयरस्स तित्थ-
 यरमाऊए य चऊनु विदिमाणु दीविआहत्थयथातो आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिद्वत्ति । तेणं काळेणं तेणं समएणं
 मग्गिम्मरुयगंरथयातो पत्तारि दिसाकुमारिमहरियातो सएहिं सएहिं कूडेहिं तेषय जाय विहरत्ति, तंजहा-“रूपा १
 रुयसा २ मुरुया ३ रुयगायती ४, तेषय जाय तुम्मेहिं न भाइयंपतिकदु भगवतो तित्थयरस्स चउरंगुल्लयजं नाभिं

कल्पंति कल्पेत्ता विहरं खणंति खणित्ता विहरए नाभिं निहणंति निहणित्ता रयणाणं वयरणा य पूरंति पूरित्ता हरि-
यालियोपेढं पुवंधंति, भगवतो तित्थयरस्स जम्मणभवणस्स पुरत्थिमदाहिणुत्तरेणं ततो कयलीहरगे विउव्वंति, तएणं
तेसिं कयलीहरगाणं बहुमज्झदेसभागे तओ चाउस्सालए विउबिंति, तए णं तेसिं चाउस्सालाणं बहुमज्झदेसभागे ततो
सीहासणे विउव्वंति, तेसिं णं सीहासणाणं अयमेयारूवे वणणावासे पणत्ते, तेजहा—तवणिज्जमया चक्कला रययामया
सीहा सोवन्निया पाया नाणामणिमयाइं पायसीसगाइं जंवूणयामयाइं गत्ताइं नाणामणिमयं विच्चासणं सिंहासणे
ईहामियतुरगनरमगरविहगवालगकिन्नररुसरभचमरकुंजरवणलयपउमलयभत्तिचित्ता ससारसारोवचियमणिरयणपाय-
वीढा अत्थरयमउयमसूरनवत्तयकुसंतलिच्चैकेसरपच्चत्थुयाभिरामा सुविरइयरइत्ताणा ओवचियखोमदुगुहपडिच्छायणा
रत्तंसुयसंबुया सुरम्मा आईणगरूयवूरनवणीयतूलफासा पासाईया दरिसणिजा अभिरूवा पडिरूवा, अत्र तपनी-
यमयानि चक्कलानि—पादानामधो वृत्ताकारा अवयवविशेषाः, रजतमयाः सिंहा यैरुपशोभितं सत्तत्तिहासनमुच्यते,
सौवर्णिकाः—सुवर्णमयाः पादाः, नानामणिमयानि पादशीर्षकाणि—पादानामुपरितना अवयवविशेषाः, जाम्बूनदं—
सुवर्णविशेषस्तन्मयानि गात्राणि—ईपादीनि नानामणिमयं विच्चं—दानं, 'ससारोवचिये'त्यादि सारसारैः—प्रधानप्रधानैः
मणिरत्नैरुपचितेन पादपीठेन सह यानि तानि ससारसारोपचितमणिरत्नपादपीठानि, प्राकृतत्वात्पदव्यत्ययः, तथा आस्त-
रकम्—आच्छादकं मृदु यस्य तदास्तरकमृदु विशेषणस्य परनिपातः प्राकृतत्वात् नवा त्वच् थेपां ते नवत्वचः कुशान्ता—
दब्धर्पयन्ता नवत्वचश्च ते कुशान्ताश्च नवत्वकुशान्तास्त एव लिच्चानि—कोमलानि नमनशीलानि च केसरानि मध्ये यस्य

मसूरकस्य तप्तवत्पुशान्तछिद्यकेसर आकसरकमृदुना मसूरकेन नवत्यकुशान्तछिद्यकेसरेण प्रत्यवत्तुतानि-आञ्छादितानि
 सन्ति यानि अभिरामानि तानि तथा, तथा सुप्तु विरचित रजसाणं' येषामुपरि तानि सुधिरचितरजसाणानि, तथा
 ओययियं—विदिष्टपरिकर्मणापरिकर्मितं धौम-बुफुलपट्टस्य प्रतिच्छादनं येषा तानि तथा, पार्श्वतो रफांशुकसदृशानि,
 अत एव सुरभ्यानि तथा आभिनकं-चर्ममय यत्नं एतच्च स्वभावादतिकोमलं भवति रुतं-कर्पासपद्म घृतो-धनस्पति-
 विद्येयः नयनीतं-स्रक्षणे हुतम्-मर्कटूलं तेषामिव स्पृशो येषा तानि तथा, प्रासादीयानि मनःप्रसादेहेतुत्वाद् दर्शनीयानि
 कृपातिक्षयभावाद् तथा अभि-प्रतिक्षणं नये नयमिव रूपं येषां तानि अभिरूपाणि इत्थं प्रतिकृपाणि-प्रतिविशिष्टकृपाणीति ।
 तए नं तातो रुयगमगद्वयत्पयातो चत्वारि दिसाकुमारिमयहरियातो जेनेय भगवं तित्थयरे तेनेय उवागच्छंति उवाग-
 च्छिता भयय तित्थयर करयलपुढेण तित्थयरमायरं च वाहाए गेण्ठंति गेण्ठेत्ता जेनेय दाहिनिहो कयलीहरए जेनेय
 चावरसाळए जेनेय सीहासणे तेनेय उवागच्छंति उवागच्छिता भगव तित्थयर तित्थयरमायरं च सीहासणे निसी-
 याविंति निसीयाविता सयपागसहस्सपागलिहोहि अम्मंमिंति अम्मंमिंता सुरभिंभयदृपण उवहिंति उवहिंता भययं
 तित्थयरं करयलपुढेणं तित्थयरमायरं च वाहाहिं गिण्ठन्ति गेण्ठेत्ता जेनेय पुरस्थिमिहो कयलीहरए जेनेय चावरसाळे जेनेय
 सीहासणे तेनेय उवागच्छंति उवागच्छिता भययं तित्थयर तित्थयरमायर च सीहासणे निसीयाविंति, निसीयाविता
 तिहि उदएहिं मज्जावेंति, तथाहा- गंधोदपणं पुष्फोदपणं सुद्धोदपणं सुद्धोदपणं, मज्जाविता सपाळकारियिभूसिए करंति करेत्ता
 भययं तित्थयरं करयलपुढेणं तित्थयरमायर च वाहाहिं गेण्ठंति गिण्ठिता जेनेय उचत्तिहो कयलीघरगे जेनेय चावरसाळए

जेनेत्र सीहासणे तेणेव उवागच्छति उवागच्छिता भयवं तित्थयरं तित्थयरमायरं च सीहासणे निसीयाविति निसीया-
वित्ता अभियोगे देवे सदावैति, सदावित्ता एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! चुल्लहिमंवतातो वासहरपय्यातो
गोसीसचंदणकट्ठाइं साहरह, तए णं ते आभियोगा देवा ताहिं रुयगमज्जवत्थपाहिं चउहिं दिसाकुमारिमयहरियाहिं
एवं वुत्ता समाणा हट्ठुट्ठा जाय हरिसवत्थिसप्पमाणहियया विणएण वयणं पडिच्छित्ता लिप्पामेव चुल्लहिमंवतातो
वासहरपय्यातो गोसीसचंदनकट्ठाइं सरसाइं साहरैति, तए णं तातो मज्झिमरुयगवत्थपातो चत्तारि दिसाकुमारिमयह-
रियातो सरगं करैति सरगं करेत्ता अरणिं घडेत्ता सरणं अरणिं महत्ति अरणिं महत्ता अणिं पाउंति अणिं
पाडेत्ता अणिं संधुक्कंति अणिं संधुक्किता गोसीसचंदणकट्ठे पक्खिवंति पक्खिवित्ता अणिं उज्जालंति अणिं उज्जालेत्ता
समिधाकट्ठाइं पक्खिवंति समिधाकट्ठाइं पक्खिवित्ता अणिहोमं करैति अग्निहोमं करेत्ता भूदरुमं करैति भूदरुमं
करेत्ता रक्खलापोट्टलियं वंधंति वंधित्ता नाणामणिरयणभत्तिचित्ते दुये पासाणवट्टणे गदाय भगवतो तित्थयरस्स कण्ण-
मूलंसि टिट्ठियावैति, भवउ भयवं ! पयाउए, तए णं ताओ रुयगमज्जवत्थपातो चत्तारि दिसाकुमारिमयहरियातो
भगवं तित्थयरं करयलपुडेणं तित्थयरमायरं च वाहाए गेण्हंति गेण्हत्ता जेणेव तित्थयरस्स भगवतो जम्मणभवणे
तेणेव उवागच्छति उवागच्छिता तित्थयरमायरं सयणिजंसि निसीयावैति, भगवं तित्थयरं माऊए पासे उवैति उवेत्ता
आगायमाणीओ परिगायमाणीतो चिट्ठंति ॥ तेणं कालेणं तेणं समएणं सक्के नामं देविंदे देवराया चल्लपाणी पुरंदरे सत-
कऊ सहस्सक्खे मघवं पाकसासणे दाहिणहुलोगादिवई वत्तीसविमाणावाससयसहस्सादियई परावणवाहणे सुारिंदे अर-

धंवरयत्तयपरे आलश्यमालमउठे नयहेमचारुचित्तर्चपलकुंडलविलिदिअमाणगंठे भासुरयोदी पलंबवणमाले महवीप महजु-
 इप महापले महायसे महायुमाये महासुकले सोहम्मे कप्पे सोहम्मवर्हिसप विमाणे सभाप सुहम्माप सकसि सीहासणंसि
 से णं हउय वसीसाप विमाणयाससयसहस्साणं चवरासीप सामणियसाहस्सीणं तिस्तीसाप तायसीसगाण चउण्ह लोग-
 पाळाण अटुण्ह अगमहिस्सीण सपरिचाराणं तिण्ह परिसाणं सत्तण्ह अणियाणं सत्तण्ह अणियादिवर्णेणं चउण्हं चवरासीणं
 आपरक्खलेदसाहस्सीणं अत्तेसिं च यट्टणं सोहम्मकव्यथासीण येमाणियाणं देवाण य देवीण य आहेयधं पोरेवच्च भट्टिस
 सामिच्च मयधरगत्तं आपाईसरसेणावधं कारेमाणे पालेमाणे महायाहयनरगीययायत्तंतीतलत्ताळहुदियणमुईंगपडुप्पयाइ-
 यरेणे दियाइ भोगभोगाई भुंजमाणे चिहरइ । अन्न वज्जपाणी इति वत्थं पाणावत्थेति यअपाणिः असुरादिपुरदारणात्
 पुरन्दरः द्युत क्रमूना-प्रतिमानागभिग्रहयिषोरूपाणा अमणोपासकपद्ममप्रतिमारूपाणां वा कासिकेध्रेष्ठिमवापेक्षया
 यस्य स द्युतक्रतुः, 'सहस्रकले' इति सहस्रमक्ष्णां यस्यासौ सहस्राक्षः, इन्द्रस्य हि फिल मन्त्रिणां पद्म द्युतानि, तदीयानां
 धास्यामिन्द्रमयोजनव्यापृततया इन्द्रसमन्विष्यतेन विवक्षणात् सहस्राक्षत्वमिन्द्रस्य, 'मपयति' मया-महामेधात्वे यस्य
 वशे सन्ति स मपयन्, पाको नाम वलिरिपुः स शिष्यते-निराक्रियते येन स पाकघासनः, तथा अरजोसि-रजोरधि-
 तानि स्वच्छतया अम्बरवदम्भराणि वस्त्राणि धारयतीति अरजोऽम्बरवस्त्रधरः, तथा माला च मुकुटश्च मालामुकुटमाल-
 गितम्-आबिज्ज मालामुकुटं येन स आलगितमालामुकुटः, तथा नवमिवात्मुकुटचारुवर्णत्याम्बवं हेम यद्य ते नयहेन्नी नयहे-
 मभ्यां चारुचिन्नाभ्या चञ्चलान्या कुण्डलान्यां विलिख्यमानौ गण्ढी यस्य स तथा, मास्वरा वोन्दिः-तनुयस्यासौ मास्व-

रवोन्दिः, प्रलम्बते इति प्रलम्बा वनमाला यस्य स तथा, महर्द्धिको विमानपरिवारादिकाया ऋद्धेः अत्यद्भुतत्वात् महाद्युतिः शरीरगताभरणगतमहाद्युतिसद्भावात्, महाबलो महाशरीरप्राणसद्भावात् महायशा भुवनत्रयगतख्यातित्वात्, महानु-
भागः सम्भूतशापानुग्रहविषयसामर्थ्यसद्भावात्, अत एव महासौख्यः, 'आहेवच्च'मित्यादि, अधिपतेः कर्म आधिपत्यं
रक्षा इत्यर्थः सा च रक्षा सामान्येनाप्यारक्षकेणैव क्रियते तत आह-पुरस्य पतिः पुरपतिः तस्य कर्म पौरपत्यं, सर्वपा-
मात्मीयानां मध्येऽग्रेसरत्वमिति भावः, तच्चाग्रेसरत्वं नायकत्वमन्तरेणापि स्वनायकनियुक्तं तथाविधगृहचिन्तकसा-
मान्यपुरुषस्येव भवति, तत आह-'स्वामित्वं' स्वमस्यास्तीति स्वामी तद्भावः स्वामित्वं नायकत्वमित्यर्थः, तच्च नायकत्वं
कदाचित्पोषकत्वमन्तरेणापि भवति यथा हरिणयूथाधिपतेर्हरिणस्य, तत आह-भर्तृत्वं-पोषकत्वमत एव महत्तरकत्वं,
तदपि च महत्तरकत्वं कस्यचिदाज्ञाविकलस्यापि सम्भवति यथा कस्यद्वणिजः स्वदासदासीवर्गं प्रति, तत आह—
'आणार्हसरसेणावच्च' आज्ञया ईश्वरः आज्ञेश्वरः सेनायाः पतिः सेनापतिः आज्ञेश्वरश्चासौ सेनापतिश्च तस्य कर्म आज्ञे-
श्वरसेनापत्यं, कारयन् अन्यैर्नियुक्तपुरुषैः पालयन् स्वयम् । तए णं तस्स सफस्स देविंदरस देवरण्णो आसणं चळेइ,
तए णं से सफे जाव आसणं चलियं पासइ पासित्ता ओहिं पउंजइ, पउंजित्ता भयवं तित्थयरं आभोएइ आभोइत्ता,
हद्धुत्तचित्तमाणंदिए पीइमणे परमसोमणस्सिए धारादयनीवसुरभिकुसुमचंचुमालइयऊसवियरोमकूवे वियसियवरकमल-
नयणे पयलियवरकडगलुडियकेऊरमउडकुंडलहारविरायंतरइयवच्छे पालंचपलंचमाणघोलंतभूसणधरे ससंभमं तुरियं
चवलं सुरिंदे सीहासणातो अब्भुट्टेइ अब्भुट्टित्ता निउणोच्चियमिसमिसंतमणिरयणमंडियातो पाउयाओ ओमुयइ

महया बलेणं महया समुदएणं जाव महया पुष्पगंधमलालंकारविभूसाए महया वरतुडियजमगसमगपडुप्पवाइअरवेणं संस-
पणवपडहभेरिझल्लरिखरमुहिहुडुकमुरवमुंगंदुंभुभिनिघोसनादितरवेणं नियगपरिवारसंपरिबुडा सयाइं सयाइं जाणवि-
माणाइं दुरुढा समाणा अकालपरिहीणं चैव सक्कस्स देविदस्स देवरणो अंतियं पादुवभवह, एतत्सव्वं प्रायो व्याख्या-
तार्थं सुगमं च, नवरं 'धाराहए'त्यादि यथा धाराहतानि नीपस्य—वृक्षविशेषस्य सुरभीणि कुसुमानि चञ्चुभिरिव
मालितानि भवन्ति तद्वत् उच्छ्रायिता रोमकूपा येन स धाराहतनीपसुरभिकुसुमचञ्चुमालितोच्छ्रायितरोमकूपः, प्राकृत-
त्वात् पदव्यत्ययः, 'अयमेयारूवे अब्भत्थिए' इत्यादि सङ्कल्पः समुदपद्यत, किंविशिष्ट इत्याह—आत्मनि अधि
अध्यात्म तत्र भव आध्यात्मिक आत्मविषय इत्यर्थः, पुनः कथंभूत इत्याह—मनोगतो—मनसि व्यवस्थितो, नाद्यापि
वचसा प्रकाशितस्वरूप इत्यर्थः, 'मेघोघरसिये'त्यादि मेघस्येव ओघेन—प्रवाहेण रसितं यस्याः सा मेघौघरसिता, तथा गम्भी-
रतरो मधुरः शब्दो यस्याः सा तथा विशेषणसमासः, 'सुधोस'मिति सुधोपाभिधानां, 'सयोरोहेहि' इति सर्वैरन्तःपुरैः,
इह स्वल्पेव्यपि सर्वशब्दो दृष्टो यथा सर्वमनेन घृतं पीतमिति तत आह—'महया इहीए' इत्यादि, 'महया वरतुडिय'
इत्यादि, महता—स्फूर्तिमता वराणां—प्रधानानां तुटितानाम्—आतोद्यानां यमकसमकम्—एककालं पटुभिः पुरुषैः
प्रवादितानां यो रवस्तेन, एतदेव विशेषेणाचष्टे—'संखपणचे'त्यादि शङ्खः प्रतीतः पणवो—भाण्डानां पडहः पटहः—
प्रतीतः भेरी—ढक्का झलरी—चर्मचनद्धा विस्तीर्णवल्याकारा खरमुखी—कादला हुडुका प्रतीता महाप्रमाणो मुरुजो
मईलः स एव लघुर्मृदङ्गः दुन्दुभिः—भेर्याकारा सङ्कटमुखी एतेषां द्वन्द्वस्तासां निर्घोपो—महान् ध्वानो नादितं च—

घण्टायामित्य धादनीत्तरकालभावी सततच्यनित्तसङ्गणो यो रक्त्वेन । तप नं से हरिणेगमेसी देवे पायसाणियादिवर्गं सङ्केज
 देयविदिन देयरण्या पयं युते समाने दृष्टदुष्टचित्तमागंदिप जाय विसम्पमाणहियए करयलपरिगहिय सिरसागतं मत्थप
 अजळिं कहु पय देयो तदृत्ति आणाप विणएणं वयणं पडिसुणेइ, पडिसुणिता सफस्स देविंदस्स देयरण्णो अंतियात्तो
 पडिनिबलमइ पडिनिबलमइसा जेणेव समाप सुहम्माप मेयोघरसियगमीरमदुरसदा जोयणपरिमंठला सुयोसा घंटा
 सेनेय जयागण्ठइ वयागण्ठिता सं मेयोघरसियं गंभीरमदुरसह जोयणपरिमंठल सुयोसं घटं सिक्खुत्तो वहालेइ । तप नं
 मेयोघरसियमदुरसदाप जोयणपरिमंठलाप सुयोसाप घटाप सिक्खुत्तो वहालियाए समाणीए सोहम्मे कव्वे पग्गुणेहिं
 पचीसाप विमाणायात्तसयसहस्सेहिं अण्णाइं एग्गुणाइं पचीसं घटासयसहस्साइ जमगसमनं कणकणारयं कानं पय-
 साइंति होत्था । तप नं सोहम्मे कव्वे पासाययिमाणनियसुढाथहियसहपंटापइसुपासयसहस्सत्तंकुच्चिप जाप यायि
 होत्था, तप न तेहिं सोहम्मकप्पवासीणं वग्गुण वेमाजियाणं देवाण देवीण य एगंतरइपसत्तनियपमत्तयित्तपत्तुहमुच्छि-
 याणं सुसरपंठारसियबित्तल्लोलुहुरियच्चलपडिवोहणे कए समाने घोसणकुदूहलदिण्णकण्णएगगच्चित्तवयउत्तमाण-
 साणं सो पायसाणीयादिवर्गं देयो तंत्ति घंटावंधंत्ति निंत्तपसंतत्ति समाणंत्ति तत्तय २ तहिं २ देसे महया महया सदेणं
 जग्ग्योत्तमाने पयं ययासी—इदि सुणंतु भयतो महवे सोहम्मकप्पवासी वेमाजिया देवा देवीत्तो य सोहम्मकप्पयइणो
 इमं वयणं हियसुहर्त्य—आणयइ नं भो ! सङ्के सं चेय जाय अतिरं पादुन्मयह, इदमपि सुगमम्, नयरे पयं देवो
 तदृत्ति आणाप इति—हे देव !, आत्मज्जे ओकारान्तता प्राकृतत्वात् यया समासमणो इति, पयं—यथैव यूयमादिशथ

तथैवाज्ञया-युष्मदादेशेन कुर्म इत्येवंरूपेण विनयेन, 'तिक्बुत्तो उल्लालेइ' त्रिकृत्वस्ताडयति, 'तए ण' मित्यादि, ततस्तस्यां भेद्यौघरसितगम्भीरमधुरशब्दायां योजनपरिमण्डलायां सुघोषायां घण्टायां त्रिकृत्व उल्लालितायां सत्यां सौधर्म्ये कल्पे 'अन्नेहि' इत्यादौ सप्तम्यर्थे तृतीया अन्येव्यपि एकोनेषु द्वात्रिंशति विमानावासशतसहस्रेषु यान्यन्यानि एकोनानि द्वात्रिंशत् घण्टाशतसहस्राणि तानि स्वयमेव यमकसमकम्-एककालं कणकणारवं प्रवृत्तान्यप्यभवन्, दिव्यप्रभाव एषः नात्र युक्त्यन्तरमिति, ततः सौधर्म्यकल्पः प्रतिविमानप्रासादनिकुटेषु विमाननिकुटेषु च ये आपतिताः शब्दाः—शब्दवर्गणापुद्गलास्तेभ्यः समुच्छलितानि यानि घण्टाप्रतिश्रुतां शतसहस्राणि तैः सङ्कुचितोऽपि जातोऽभवत्, किमुक्तं भवति ?—प्रतिविमानं कणकणारवं कर्तुं प्रवृत्तासु घण्टासु ये विनिर्गताः शब्दास्तत्प्रतिघातवशातः सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च दिव्यानुभावतः समुच्छलितैः प्रतिशब्दैः सकलोऽपि सौधर्म्यकल्पो बधिरित इवोपजायते इति, एतेन यदुच्यते द्वादशभ्यो योजनेभ्यः समागतः शब्दः श्रोत्रग्राह्यो भवति न परतः, ततः कथमेकत्र ताडितायां घण्टायां सकलेऽपि सौधर्म्यकल्पे शब्दश्रवणमिति तदपास्तमवगन्तव्यम्, उक्तयुक्तिः सर्वत्रापि शब्दश्रवणसम्भवात्, 'एगंतरई'त्यादि, एकान्तेन सर्वात्मना रतौ-रमणे प्रसक्ता एकान्तरतिप्रसक्ताः, अत एव नित्यं—सर्वकालं प्रमत्ता नित्यप्रमत्ताः, कस्मादेवंभूता इति चेत् अत आह—विषयसुखेषु मूर्छिता-अध्युपपन्ना विषयसुखमूर्च्छितास्ततो विशेषणसमासस्तेषां सुस्वरघण्टारसितरूपेण विपुलेन सकलसौधर्म्यकल्पव्यापिना बोलेन त्वरितं-शीघ्रं चपले-आकुले प्रतिबोधने कृते सति घोषणे कुतूहलेन दत्तौ कर्णौ यैस्ते घोषणकुतूहलदत्तकर्णाः, एकाग्रचित्ता-घोषणावगमविषयनिक्षिप्तमानसाः, एकाग्रचित्तत्वेऽपि कदाचिदन्तरा-

अनुपयोगः स्यादत आह—उपयुक्तमानसाः—निरन्तरमवहितमनसाः, ततो विशेषणसमासः पदत्रयस्य, 'निर्सेतपसंतसी'ति नित-
 रा शान्तो निशान्तः।—अत्यन्त मन्दीभूतस्तथाः प्रकर्षेण—सर्वात्मना श्रान्तः प्रशान्तः ततः छिन्नप्रकट इत्यादाविव विशेषणसमा-
 सः, 'इदे'ति वृत्तेति हरे, हर्षश्च स्वामिना आदिष्टत्वादादितीर्थंकरचन्ममहिमार्थं च प्रस्थानसमारम्भात्, 'हियसुहृत्'ति हितार्थे
 सुखार्थं चेत्यर्थः। तदणं ते देया देवीतो य एयमहं सोऽद्या ददुतुद्विचसमाणदिया जाव विसप्पमाणादिया अप्पेगइया पदणवत्ति-
 यं मप्पेगइआ पूअणयसिय अप्पेगइया सक्कारवत्ति य अप्पेगइया सम्माणयत्ति यं अप्पेगइया वंसजकोउहसा० अप्पेगइआ
 सक्कस्स पयणमणुयत्तमाणा अप्पेगइया अणमणुयत्तमाणा अप्पेगइया जीयमेय एवमाइत्ति कहु सपहीए जाय अकाळ-
 परिहीणमेय सक्कस्स देविंदस्स देयरब्बो अत्ति यं पाठम्भयंति, तए ण से सके देविदे देवराया ते बहवे वेमानिए देये देवीओ य
 अकाळपरिहीणं येय अत्ति यं पाठम्भयमाणे पासइ पासेत्ता ददुतुद्विजाय विसप्पमाणादिया पालय नाम अभियोगं देय सदायेइ
 सदायेत्ता एय पयासी—सिप्पामेय भो देवाणुप्पिया। अणेगसंभसयसंनिविट्ठी छीळट्टियसालभंजिया कळिये इहा मिगच्च सभतुरग-
 नरमगरविहगयाळगकिन्नरकूसरभच्चरयणळयपत्तमलयभत्ति पितं लंभोगायवइरेइयापरिगयाभिरामं विजाहरज-
 मळगुगळनुचअंतंपिय अचीसइस्समालणीयं रुवगसइस्सकळियं भिसमाणं भिन्मिसमाणं चक्कुल्लोयणळेसं सुहफासं स-
 त्सिरीयक्य पंढायलिपचळियमदुरमणहरसर सुभं कत दरिसणिब्बं निउणोच्चियमिसमित्तमणिरयणपंढिया जालपरिक्खितं
 जोयणसयसइस्सविच्छिन्नं पंचजोयणसयोपिच्चं सिग्घतुरियच्चइणनिवायं विव ज्ञाणविमाणं विउयाहि विउविप्पिता एयमाण-
 सि यं पच्चप्पिणाहि, एतत्सर्वं प्राग्बत्त परिभाषनीयम् । तए णं से पालए देये सकेण देविदेण देवरण्णा एयं हुसे समणे

हृदुष्टे विसर्पमाणहियए वेचबियसमुग्धाएणं समोहणइ जाव दोच्चापि वेचबियसमुग्धाएणं समोहणिता अणेगवरखंभसय-
संनिविट्ठं जाव दिबं जाणविमाणं विचबिउं पवसे यावि होत्था, तए णं से पालए देवे तस्स दिवस्स जाणविमाणस्स तिदिस्सि
ततो तिसोवाणपडिख्वगे विचबइ, तंजहा—पुरच्छिमेणं दाहिणेणं उत्तरेणं, तेसि णं तिसोवाणपडिख्वगाणं इमे एयारूवे
वणणावासे पणत्ते, तंजहा—चइरामया नेमा रिट्ठामया पइट्ठणा वेरुलियमया खंभा सुवण्णरूपमया फलगा लोहियक्खम-
तीतोःसुईओ चडरामया संधीओ नाणामणिमया अवलंबणा अवलंबणवाहातो य पासाइया जाव पडिख्वा, तंत्रं 'तिदिस्सि
तओ०' इति तिस्रो दिशः समाहुतास्त्रिदिक् तस्सिन् त्रिदिशि 'ततो तिसोवाणपडिख्वा' इति एकैकस्यां दिशि एकैकभावेन
प्रतिविशिष्टं रूपं येषां तानि प्रतिरूपकाणि त्रयाणां सोपानानां समाहारस्त्रिसोपानं त्रिसोपानानि च तानि प्रतिरूपकाणि
चेति विशेषणसमासः, विशेषणस्य परनिपातः प्राकृतत्वात्, 'तेसि ण'मित्यादि, तेषां च त्रिसोपानप्रतिरूपकाणामयमेतद्द्रूपो
वर्णावासो—वर्णकनिवेशः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—वज्रमया—वज्ररक्षात्मिका नेमाः—भूमिकात ऊर्ध्वं निर्गच्छन्तः प्रदेशा रिष्टमयानि—
रिष्टरत्नमयानि प्रतिष्ठानानि—त्रिसोपानमूलप्रदेशाः वैडूर्यमयाः स्तम्भाः सुवर्णरूप्यमयानि फलकानि—त्रिसोपानान्नाभूतानि
लोहिताक्षमय्यः सूचयः—फलकद्वयसम्बन्धविघटनाभावहेतुपादुकास्थानीयाः वज्रमया—वज्ररक्षापूरिताः सन्धयः—फलक-
द्वयापान्तरालप्रदेशा नानामणिमयानि अवलम्ब्यन्ते इति अवलम्बनानि—अवतरतामुत्तरतां चालम्बनहेतुभूताः अवलम्ब-
नवाहातो विनिर्गता नागदन्तास्थानीयाः केचिदवयवाः, 'अवलंबणवाहातो य' इति अवलम्बनवाहा नाम उभयोः पा-
र्श्वयोरवलम्बनानामाश्रयभूता भित्तयस्ता अपि नानामणिमय्यः ॥ तेसि णं तिसोवाणपडिख्वगाणं पुरतो तोरणे विचबइ,

ते णं तोरणा नानामणिमयेसु खंभेसु खव[नि]विट्टसंनिविट्टविट्टविहाराख्योवचिया विविट्टमुत्तरोविया-ईदामिगडसभतुर-
गनसमगरविहगवालगकिप्ररुरुसरभपमरकुंजरवणलयपदमलयमसिचिप्ता खंमुगायवहरवेइयापरिगयाभिरामा विज्जाह-
रजमलमुगलजंतमुसाचिव अस्त्रीसहस्समाळिणीया स्वगसहस्सकळिया भिसमाणा भिग्भिसमाणा चम्बुल्लोयणलेसा
सुहफासा ससिसरीयरुया पासार्इयाआवपदिरुया, अत्र 'सुवविट्टसनिविट्टा' इति वपविट्टानि सामीप्येन स्थितानि, तानि
च कदाचिच्चलानि अथया अपदपतितानि आशङ्क्रेन् तस आह—सम्यक्-निश्चलसया अपदपरिहारेण च निविट्टानि
सन्निविट्टानि, ततो विशेषणसमासः, तथाविधैस्साराकपैः—सारिकाभिरुपचितानि, तोरणेषु दोभार्थं सारका निषध्यन्ते
इति प्रतीतं लोकेऽपीति, तथा'विविट्टमुत्तरोविया' इति विविधविच्छित्तिकळिवा मुळा-मुळाफलानि 'भंतरे'सि
अन्तराशब्दोऽगृहीतयीप्तोऽपि सामर्थ्यात् यीप्सां गमयति अन्तरा अन्तरा रोचिया-आरोपिता यत्र सानि तथा, दोप
प्रागेव व्याख्यातमिति । तेहिं तोरणाण सर्पि अट्टमंगलगा पसत्ता, तंजरा-खोरिथय सिरिवच्छ नंदियायत्त यद्धमाणग
महासणग कलस मच्छ दप्पणा, सवरयणामया अष्ठा सण्हा लण्हा यद्धा मद्धा नीरया निम्मला निष्पंका निष्ककहच्छाया
समिरीया सवजोया पासार्इया दरिसणिजा अभिरुवा पदिरुवा, अत्र 'अष्ठा' इति अष्ठानि आकाशस्कटिकवत् भसीय
स्वष्ठानि ऋक्ष्यानि—ऋक्ष्यपुत्तलस्कन्धनिष्पन्नानि ऋक्ष्यादलनिष्पन्नपदवत्, लण्ठानि-मसृणानि मुट्टितपदवत्, घृष्टानीव
घृष्टानि खरशानया पापाणप्रतिमावत्, मृष्टानीथ मृष्टानि सुकुमालशानया पापाणप्रतिमेव, अत एव नीरजासि स्वाभा-
विफरजोरहितत्वात् निर्मलानि अम्यागन्तुकमलाभावात्, निष्पद्गानि कलकुविकलानि, तथा निष्ककहत्ता—निष्कवचा

निरावरणा निरुपघातेति भावः छाया—दीप्तिर्येषां तानि निष्कङ्कटच्छायाणि सप्रभाणि—स्वरूपतः प्रभावन्ति समरीची-
नि च—बहिर्विनिर्गतकिरणजालानि अत एव सोद्योतानि—बहिर्व्यवस्थितवस्तुस्तोमप्रकाशकराणि, 'पासाइया' इत्यादि
पदचतुष्टयं प्राग्वत् । तेसि णं तोरणणं उप्पि वहवे किण्हचामरज्झया लोहिचामरज्झया नीलचामरज्झया सुक्किण्णचामर-
ज्झया हालिहचामरज्झया अच्छा सण्हा रूपपट्टा वयरामयदंडा जलयामलगंधिया सुरम्मा पासाइया जाव पडिरूवा, अत्र
कृष्णचामरयुक्ता ध्वजाः कृष्णचामरध्वजाः, एवं शेषपदेष्वपि भावना कार्या, 'रूपपट्टा' इति रूप्यो—रूप्यमयो वज्रमयस्य
दण्डस्योपरि पट्टो येषां ते रूप्यपट्टाः, 'वइरदंडा' इति वज्रो—वज्ररत्नमयो दण्डो रूप्यपट्टमध्यवर्ती येषां ते वज्रदण्डाः,
तथा जलजानामिव—जलजकुसुमानां पद्मादीनामिवामलो—निर्ममलो यो गन्धः स विद्यते येषां ते जलजामलगन्धिकाः
अत एव सुरम्याः, प्रासादीया इत्यादि प्राग्वत् । तए णं तेसि णं तोरणणं उप्पि वहवे छत्तातिच्छत्ते घंटाजुयले पडागा-
इपड्ढागे उप्पलहत्थए कुमुदहत्थए नलिणहत्थए सुभगहत्थए पुंडरीयहत्थए सयवत्तहत्थए सहस्सपत्त-
हत्थए सधरयणामए अच्छे सण्हे जाव पडिरूवे विउवइ, इह छात्रात् लोकप्रसिद्धादेकसत्त्वकात् अतिशायीनि छात्राणि
उपर्यधोभावेन द्विसंख्यानि त्रिसंख्यानि वा छात्रातिच्छत्राणि, पताका लोकप्रसिद्धास्ताभ्योऽतिशायिन्यो दीर्घत्वेन
विस्तारेण च पताकाः पताकातिपताकाः, उत्पलहस्तान्—उत्पलाख्यजलजकुसुमसमूहविशेषान्, एवं शेषपदान्यपि भाव-
नीयानि, नवरमुत्पलं—गर्दभकं पद्मं—सूर्यधिकासि कुमुदं—कैरवं नलिनम्—ईषद्रक्तं पद्मं सुभगं—पद्मविशेषः सौगन्धिकं—
कल्हारं पुण्डरीकं—शताम्बुजं सहस्रपत्रशतपत्रे पत्रसंख्याभेदकृतौ पद्मविशेषौ । तए णं से पालए देवे तस्स णं दिवस्स

ज्ञाणविमाणस्स अतो घट्टसमरमणिज्ज सूमिभागं विचपइ, से जहानामए आळिगपुक्खरेइ वा सुइंगपुक्खरेइ वा सरतलेइ
 वा करयलेइ वा बंदमंडलेइ वा सूरमंडलेइ वा आयंसमंडलेइ वा उरमचम्मेइ वा वराहचम्मेइ वा धगचम्मेइ वा दीवियच-
 म्मेइ वा अणेगसकुकीलगसइसचवितते आधहपचायइसेटिपसेटिसोत्थियसोवत्थियपूसमाणगइइमाणगमच्छंडमारडजार-
 मारकुल्लायलिपवमपससागरतरंगयसंतलयपवमलयभित्तिचिचेहि सच्छापहि सप्पमेहि समिरीपहि सबळोपहि नाणाविह-
 पंचवण्णेहि मणीहि वयसोमिते, तजहा—किण्हेहि नीलेहि लोदिपहि इलिरेहि सुक्खिलेहि, अत्र 'आळिगपुक्खरइ वे'ति
 आळिइय थापते इत्याळिओ—मुरजवाचविसेपः तस्य पुष्करं—वर्मपुटं तत्किंलास्यससममिति तेनोपमा क्रियते, इति
 नाम्द उपमाभूतयस्तुपरिसमाप्तिघोसकाः, वासवः समुच्चये, एवं क्षेपदान्यपि भायनीयानि, नयरं 'यगचम्मेइ वे'ति
 वृकचर्म, द्वीपी—चित्रकाः, वरज्जादिधर्मयिषोपणयाह—'अणेगे'त्यादि, अनेकेः द्रुममयीः कीडसहस्रैर्महसिः कीलक-
 स्तादित प्रायो मध्यक्षाम भयति, तथाकपसाटासम्भयात्, ततः द्रुमग्रहणं, विततं—विततीकृतं तादितमिति भाषः, यथा
 वात्यन्त द्रुमसमं भयति तथा तस्यापि दानविमानस्यान्तर्ग्रहसमो भूमिभागः, कथम्भूत इत्याह—'नाणाविहपंचवण्णेहि
 मणीहि वयसोमिप' नानाविधा—जातिमेदाज्ञानाप्रकारा ये पञ्चवर्णा मणयस्तेरुपरोभितः, कथम्भूतैरित्याह—'आधरे'त्यादि,
 आधर्षादीनि मणीनां लक्षणानि, तत्रायर्चः प्रतीतः, एकस्यावर्चस्य प्रत्यभिमुख आवर्चः प्रत्यावर्चः, श्रेणिः—तथाविध-
 विन्दुजालादेः पङ्क्तिः तस्याश्च श्रेण्यैर्वा विनिर्गता अन्या श्रेणिः सा प्रश्रेणिः, स्वस्तिकाः प्रतीतः, लौघस्तिकपुष्पमाणवो
 लक्षणयिषोरो लोकात् प्रत्येतव्यौ, वर्चमानकं—आरावसमुदं, मत्स्याण्डकमकराण्डके प्रतीते, जारमारो—लक्षणयिषोरो

लोकादवसेयः, पुष्पावलिपद्मपत्रसागरतरङ्गवासन्तीलतापद्मलताः प्रतीताः, तासां भक्त्या-विच्छिन्त्या चित्रम्-आलेखो येपु ते आवर्त्तप्रत्यावर्त्तश्रेणिप्रश्रेणिस्वस्तिकसौवस्तिकपुष्पमाणवचर्द्धमानकमत्स्याण्डकमकराण्डजारमारपुष्पावलिपद्मपत्रसागरतरङ्गवासन्तीलतापद्मलताभक्तिचित्रास्तैः, किमुक्तं भवति ?-आवर्त्तदिलक्षणोपेतैः, तत्थ जे ते किण्हा मणी तेसि णं इमेयारूवे वण्णावासे पण्णसे, से जहानामए जीमूतेइ वा अंजणेइ वा खंजणेइ वा कज्जलेइ वा गवलेइ वा गवलगुलि-याइ वा भमरेइ वा भमरावलीइ वा भमरपत्तंगसारेइ वा जंबूफलेइ वा अहारिठ्ठेइ वा परपुठ्ठेइ वा किण्हेकेसरेइ वा आगा-सथिगलेइ वा किण्हासोएइ वा किण्हकणवीरेइ वा किण्हवंधुजीवेइ वा. भवे एयारूवे ? नो इण्हे समट्ठे, ते णं किण्हा मणी इत्तो इट्ठतरा चेव कंततरा चेव मणुणतरगा चेव मणामतरा चेव वण्णेणं पणत्ता, अत्र अञ्जनं-सौवीराञ्जनं रत्नविशेषो वा खञ्जनं-दीपमल्लिकामलः गवलं-माहिपं शृङ्गं गवलगुटिका-माहिपशृङ्गस्य निविडतरसारनिर्वर्त्तिता गुटिका, भ्रमरपत-ङ्गसारः-भ्रमरपक्षान्तर्गतो विशिष्टकालिमोपचितः प्रदेशविशेषः, आर्द्रारिष्ठः-कोमलकाकः आकाशथिगलं-शरदि मेघ-विनिर्मुक्तमाकाशखण्डं, तद्धि कृष्णमतीव प्रतिभातीति तदुपादानं, केसरो-वकुलः, केसरादयः पञ्चवर्णा भवन्तीति शेषवर्णव्युदासार्थं कृष्णग्रहणम्, इह केषाञ्चिदकान्तमपि किञ्चिदिष्टमाभाति ततोऽकान्तताव्यवच्छिन्नार्थमुक्तं-कान्त-तरका एव-अतिस्लिग्धमनोहारिकालिमोपचिततया जीमूतादेः कमनीयतरका एव, अत एव मनोज्ञतरकाः, मनोज्ञतर-मपि किञ्चिन्मध्यमं भवति ततः सर्वोत्कर्षप्रतिपादनार्थमाह-मनआपतरका एव, द्रष्टृणां मनांसि आमुवन्ति-आत्मव-शतां नयन्तीति मनआपाः, ततः प्रकर्षविवक्षायां तरप्प्रत्ययः, प्राकृतत्वाच्च पकारस्य मकारे मणामतरा इति, तत्थ णं

जे ते नीला मणी तेसि जं मणीजं इमे पयाक्ये घण्णावासे पण्यसे, से जहानामप भिंगेइ वा भिंगपसेइ वा सुपइ वा
 सुयपिच्छेइ वा चासेइ वा नासपिच्छेइ वा नीलीइ वा नीलमेदेइ वा नीलीगुलियाइ वा सामागेइ वा सचंतगेइ वा हल-
 हरवसणेइ वा मोरगगीयाइ वा अयसीकुसुमेइ वा अंबणकेसियाकुसुमेइ वा नीलुप्यलेइ वा नीलासोगेइ वा नीलघघुजी-
 वगेइ वा नीलकणयीरेइ वा, भये पयाक्ये !, नो इणहे समहे, ते ण नीला मणी ततो इदुतरा येय कंततरा येव मणुभतरा
 येव मणामतरा येव घसेण पप्रता, अत्र भृङ्गः कीटविशेषा, पस्मलं भृङ्गपत्रं—तस्यैव भृङ्गाभिधानस्य कीटविशेषस्य पस्म,
 उच्यंतगो दग्वतराणां, हलधरो—यलदेयकस्य पसनं हलधरयसनं, तच्च किल नीलं भवसि, सदेव तथा स्वभाषतया हलधरस्य
 नीलयलपरिधानात्, अश्वनफेसिका—वनस्पतिविशेषाः । तस्य ण जे ते छोहिया मणी तेसि जं मणीण इमे पयाक्ये यण्णा-
 वासे पण्यसे से जहानामप सरग्भरुहिरेइ वा ससगरुहिरेइ वा नररुहिरेइ वा यराहरुहिरेइ वा पालिंदगोपगेइ वा बालविया-
 गरेइ वा संशम्भरागेइ वा गुजबरागेइ वा जासुमणकुसुमेइ वा किंसुयकुसुमेइ वा पारिजातकुसुमेइ वा जापहिगुलप वा
 सिलप्पयालेइ वा पयाळंकुरेइ वा छोहियवलमणीइ वा लक्खारसगेइ वा किमिरागकंपलेइ वा चीणपिहारासीइ वा रणुप्पलेइ
 वा रत्तासोगेइ वा रत्तकणयीरेइ वा रत्तचंपुजीवेइ वा, भये पयाक्ये !, नो इणहे समहे, ते जं छोहिया मणी पत्तो इदुतरा
 येव कंततरा येव मणुणतरा व मणामतरा येव घण्णेणं पण्यत्ता, सरस्वादिरुचिराणि सेयरुचिरेभ्यो छोहितयणोत्कटानि
 भवन्तीति तेषामुपादानं, बालेन्द्रगोपकः—सद्योजात इन्द्रगोपकः, स हि प्रवृद्धः सन् ईपत्याण्डुरको मयसि ततो बालप्रहण,
 शिलाप्रवाल—प्रवालनामा रत्नविशेषः प्रवालाद्गुरः । तस्य ण जे ते हालिइ मणी तेसि जं मणीजं

इमे एयारूवे वण्णावासे पणत्ते, से जहानामए चंपेइ वा चंपगच्छहीइ वा हलिइभेएइ वा हलिइगुलियाइ वा हरियालेइ वा हरियालभेदेइ वा चिकुरेइ वा चिकुरंगरागेइ वा वरकणगनिघसेइ वा वरपुरिसवसणेइ वा चंपगकुसुमेइ वा कोहंडियाकुसुमेइ वा तडडडकुसुमेइ वा घोसाडियाकुसुमेइ वा सुवणजूहियाकुसुमेइ वा जूहियाकुसुमेइ वा सुहिरणकुसुमेइ वा कोरिंदवरमल्लदामेइ वा पीयासोगेइ वा पीयकणवीरेइ वा पीयबंधुजीवेइ वा, भवे एयारूवे?, नो इण्ठे सम्ठे, तेणं हलिइ मणी एत्तो इद्धतरगा चैव मणामतरगा चैव वण्णेणं पणत्ता, चम्पकः—सुवर्णचम्पको वृक्षः, चिकुरो—रागद्रव्यविशेषः, चिकुराङ्गरागः—चिकुरसंयोगनिमित्तो वत्सादौ रागः (ग्रन्थाम् ७०००) वरकनकनिघसो—वरकनकस्य कपपट्टके रेखा वरपुरुषो—वासुदेवस्तस्य वसनं वरपुरुषवसनं, तच्च किल पीतमेव भवतीति तदुपादानं, कूष्माण्डी—पुष्पफली तडवडा—आउली सुहिरण्यको—वनस्पतिविशेषः । तत्थ णं जे ते सुक्खिहा मणी तेसि णं मणीणं इमे एयारूवे वण्णावासे वण्णत्ते, से जहानामए अंकेइ वा संखेइ वा कुंदेइ वा दएइ वा हंसावलीइ वा चंदावलीइ वा सारइयवलाहएइ वा धंतधोयरुप्पट्टेइ वा सालिपिट्टरासीइ वा कुमुदपुष्फरासीइ वा सुफच्छेवाडीइ वा पेहुणमिंजियाइ वा त्रिसेइ वा मुणालियाइ वा गयदंते वा लवंगदलेइ वा सेयासोगेइ वा सेयकणवीरेइ वा सियबंधुजीवेइ वा, भवे एयारूवे?, नो इण्ठे सम्ठे, ते णं सुक्खिहा मणी एत्तो इद्धतरगा चैव कंततरा चैव मणामतरा चैव, अत्र अङ्को—रत्नविशेषः चलाका—विसकण्ठिका चन्द्रावली—तडागादिपु जलमध्यप्रतिबिम्बितचन्द्रपङ्क्तिः शारदिकचलाइकः—शारत्कालभावी मेघः ‘धंतधोयरुप्पट्टेइ वे’ ति धमातः—अग्निसम्पर्केण निर्मलीकृतो धौतो—भूतिलखरण्डितहतसम्भार्ज-

नेनातिनिर्मलीकृतो यो रुच्यपट्टो-रजतपत्रक स ध्यातपोतरजतपट्टः, 'सुकश्चिद्यद्विधा' चे' ति छेयाही नाम यछादिफलिका,
 सा च कश्चिदेशे शुष्का सती अदीच शुक्ला भवति ततस्त्वपुपादानं, 'पिष्टुणमिंलिया' चे' ति वेहुणं-मयूरपिच्छं तन्मध्य-
 दक्षिणी मल्लिका सा चातिशुक्लेति तदुपन्यासः, विष-पद्मिनीकन्दः मृणाळिका-पद्मतन्तुः छयंगदलं-छवरूपत्रिमिति ।
 तेसि नं मणीनं इमे एयारुये गंपे पणत्ते, से जइहानामए कुट्टपुढाण या तगरपुढाण या चोयपुढाण या चंपापुढाण या
 दमणापुढाण या पुंफुमपुढाण या चंदणपुढाण या वसीरपुढाण या मरुयापुढाण या जाग्रपुढाण या जूहियापुढाण या मल्लि-
 यापुढाण या ण्हाणमल्लिकापुढाण या पावलिपुढाण या पडियायति चमिज्जमाणाण या कोट्टिजमाणाण या वफरिज्जमाणाण
 या रुचिज्जमाणाण या भाएज्जमाणाण या भंडातो भंर साहरिज्जमाणाण या ओराळा मणुणा मणहरा घाणमणनिम्बुरकरा
 सपत्तो सनंता अमिस्सरंति, मये एवारुये, नो इण्ठे समहे, तेसिं मणीणं इहतरगाए चेव गंधे पणत्ते, अत्र कुट्ट-गन्ध-
 प्रख्यं प्रसीसमेव चोओ-गन्धद्रव्यविशेषः खानमल्लिका-मल्लिकाविशेषः, एतेषां पुढानां प्रतिपाते-आप्रायकयियसितपुरुषाणा
 प्रस्यभिमुख याते याति सति चसिद्यमानानाम्-उद्धृष्टमाणाण या' इति इह पुढेः परिमितानि यानि
 कोष्ठादीनि गन्धद्रव्याणि ताग्यपि परिमेये परिसाणोपचारात् कोष्ठपुटादीनीत्युच्यन्ते तेषां कुट्टयमानानाम्-उद्धृष्टेन धुय-
 मानानां 'रुचिज्जमाणाण या' इति श्लक्ष्णखण्डीक्रियमाणानामेतच्च विशेषणद्वयं कुष्ठादिद्रव्याणामवसेयं, तेषामेव प्रायः कुट्ट-
 नश्लक्ष्णखण्डीकरणसम्भवात्, न तु यूमिकादीनाम्, 'वफरिज्जमाणाण' क्षुरिकादिसिः कुष्ठादिपुढानां कुष्ठादिगन्धद्रव्याणां वा
 वत्स्कीर्यमानानां परिभाष्य (स्य) मानानां-सार्धं रचित्त्यो मनाक् मनादीयमानानां, तथा भाण्हादेकस्मात् स्थानाद् भाण्ठ-

भाजनान्तरं संहियमाणानां उदाराः—स्फाराः, ते चामनोज्ञा अपि स्युः अत आह—मनोज्ञा—मनोऽनुकूलाः, तच्च मनोज्ञत्वं कुत इत्याह—मनोहरा—मनो हरन्तीति—आत्मवशं नयन्तीति मनोज्ञाः, तदपि मनोहरत्वं कुत इत्याह—प्राणमनोनिर्वृत्तिकराः। तेसि णं मणीणं इमे एयारूवे फासे पणत्ते, से जहानामए आईणेइ वा रुपइ वा वूरेइ वा नवणीएइ वा हंसतूलेइ वा सिरीसकुसुमनिचएइ वा बालकुसुमपत्तारीसीइ वा, भवे एयारूवे?, नो इणट्टे समट्टे, ते णं मणी एत्तो इट्ट-त्तरा चैव कंततरा चैव मणुणत्तरा चैव मणामत्तरा चैव फासेणं पणत्ता, तए णं से आभियोगे पालए तस्स दिघस्स जाणविमाणस्स बहुमज्झभागे एत्थ णं पेच्छाघरमंडवं विउघइ, अणेगखंभसयनिविट्ठं अब्भुग्गयसुकयवरवेइयातोरणवरवेइ-यसालंभजियागसुसिलिट्ठविसिट्ठलट्ठसंठिअपसत्थवेरुलियविमलखंभं नाणामणिकणगरयणखचिओज्जलवहुसमसुविभत्तदेस-भागं ईहासिगउसभतुरगनरमगरविहगबालगकिन्नररुसरभच्चमरकुंजरवणलयपउमलयभत्तिचित्तं कंचणमणिरयणथूभियागं नाणाविहंपंचवणणघंटापडागपरिमंडियमगसिहरं चंचलं (चवलं) मरीचिकवयं विणिम्भयंतं लाउल्लोइयमहिंयं गोसीसरत्तचंदण-दहरदिन्नपंचंगुलितलं उवचियचंदणकलसं चंदणघडसुकयतोरणपडिदुवारदेसभागं आसत्तोसत्तविउलवट्टवगधारियमल्लदा-मकलवं पंचवणणसरससुरभिमुक्कपुप्फुंजोवयारकलियं कालागुरुपरकुंदुरुक्कतुरुक्कधूवमघमधंतंगंधुद्धुयाभिरामं सुगंधवरगं धगंधियं गंधवट्ठिभूअं दिघतुडियसद्वसंपणइयं अच्छं सण्हं जाव पडिरुवं, अत्र 'अब्भुग्गथे'त्यादि, अभ्युद्गता—अत्युत्कटा-सुकृता—सुनिष्पादिता वरवेदिका तोरणानि वरवेदिकाशालभञ्जिकाश्च यत्र तदभ्युद्गतसुकृतवरवेदिकातोरणवरवेदिकाशा-लभञ्जिकाकं, तथा सुश्लिष्टा विशिष्टा लष्टसंस्थिता—मनोज्ञसंस्थानाः प्रशस्ता—वास्तुलक्षणोपेता वैडूर्यविमलसम्भा—वैडूर्य-

क्षमया विमलाः सप्तभा यत्र तत्सुश्लिष्टविशिष्टलक्षसंस्थितप्रशस्त्रवैदूर्यविमलस्तम्भ, नानामणिकनकरसानि खचितानि यत्र स
 नानामणिकनकरत्नखचितः, सुखादिदर्शनादिष्ठान्तस्य परनिपातः, नानामणिकनकरत्नखचित उल्लङ्घितो-निर्मलो बहुसमः-
 अत्यन्तसमः सुत्रिभक्तो मूर्तिभागो यत्र तत्तथा, 'कचणमणिरयणयूत्रियाग'मिति काञ्चनमणिरत्नानां काञ्चनमणिरत्नमयी
 स्तूपिका यत्र यत्तथा, नानादिधाभिः-मणिरत्नप्रकाराभिः पञ्चधर्णाभिः घण्टाभिः पताकाभिश्च परि-सामरत्येन मण्डितम-
 प्रक्षिप्तर यस्य तत् नानाधिपपञ्चवर्णघण्टापताकापरिमण्डिताप्रक्षिप्तर, चपल-चञ्चलं चिकचिकायमानत्वात्, मरीचि-
 कयचं-किरणजालपरिक्षेपं चिनिर्मुञ्चत् 'लावणोदयमहिर्यं' छात्रय नाम यत् भूमेर्गोमयादिना तपलेपनम् उल्लोदय-कुम्पानां
 मालस्य च होदिकादिभिः सम्पृष्टीकरणं लावणोदयाम्यामिय महितं-पूजितं लावणोदयमहिर्यं, सया गोधीपेण-गोधीपेना-
 मकचन्दनेन सरसरकचन्दनेन च दर्दरेण-बहलेन चपेटाकारेण वा दद्याः पद्याद्गुल्यस्तला-हस्तका यत्र तत् गोधीपचन्दनद-
 र्दरवचपद्यामुल्लिखत्, तथा उपविता-चन्दनकलशा-मङ्गलकलशा यत्र तदुपचितचन्दनकलश, तथा चन्दनघट्टे -
 चन्दनकलशैः सुकृतानि-सुहु कृतानि शोभितानीति तात्पर्यार्थः यानि तोरणानि तानि चन्दनघट्टसुकृतानि तोरणानि प्रति-
 द्वारदेशभाग-द्वारदेशभागे २ यत्र तत् चन्दनघट्टसुकृततोरणप्रतिद्वारदेशभाग, तथा आ-अयाद् अथोद्यमौ सफ आसफः
 भूमौलभ इत्यर्थः ऊर्ध्वं सफ सरसक्तः उल्लोचतले उपरिसम्बद्ध इत्यर्थः विपुलो-विस्तीर्णः वृत्तो-वर्तुलः यगधारियः-प्रलम्बि-
 तो मास्यदामकलापः-पुष्पमालासमूहो यत्र तदासक्तोत्सफविपुलवृत्तप्रलम्बितमास्यदामकलापः, तथा पञ्चवर्णेन सरसेन-
 सार्द्धेण सुरभिणा मुफेन-सिधेन पुष्पपुञ्जलक्षणेनोपचारेण- पूजया कलितं पञ्चवर्णसरससुरभिमुफपुष्पपुञ्जोपचारकलित,

तथा दिव्यानां त्रुटितानाम्-आतोद्यानां वेणुवीणामृदङ्गादीनां ये शब्ददासैः सम्प्रणदितं-सम्यक् श्रोत्रमनोहारितया प्रकर्षेण नदितं-शब्दवत् दिव्यश्रुतितशब्दसम्प्रणदितं, शेषं प्राग्वत् । तस्स णं पेच्छाघरमंडवस्स बहुसमरमणिजं भूमिभागं विउव्वइ, तस्स वण्णतो जाव मणीणं फासो, तस्स णं पेच्छाघरमंडवस्स उल्लोयं विउव्वइ पउमलयभत्तिचित्तं अच्छं सण्हं जाव पडिरूवं, तस्स णं बहुसमरमणिजस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभागे एत्थ णं महं वयरामयं अक्खाडगं विउव्वइ, तस्स णं अक्खाडगस्स बहुमज्झदेसभागे एत्थ णं महं एगं मणिपेढियं विउव्वइ अट्ट जोयणाइं आयामविकखंभेणं चत्तारि जोयणाइं वाहल्लेणं सव्वमणिमयं अच्छं जाव पडिरूवं, तीसे णं मणिपेढियाए उवरिं एत्थ णं महं एगं सीहासणं विउव्वइ, तस्स णं सीहासणस्स इमे एयारूवे वण्णावासे पणत्ते, तंजहा-तवणिज्जमया चक्कला रयणामया सीहा सोवणिगया पाया मणिमयाइं पायसीसगाइं जंवूणयमयाइं गत्ताइं नाणामणिमए विच्चासणं सीहासणे इहामिग(उसभ)तुरगनरमगरविहगवालगकिन्नररुसरभचमरकुंज-रवणलयपउमलयभत्तिचित्तं ससारसारोवचियमणिरयणपायवीढे अत्थरगमदुमसूरनवत्तयकुसंतलिच्चकेसरपच्चुत्थुयाभिरामे सुविरइयरत्ताणे ओयवियखोमदुगुल्लपट्टपडिच्छायणे रत्तंसुयसंबुए सुरममे आइणगरुयबूरनवणीयतूलपासे पासार्इए जाव पडिरूवे, एतत् सर्वं प्राग्वत्, तस्स णं सीहासणस्स उवरिं एत्थ णं महं एगं विजयदूसं विउव्वइ, संखंकुंदगरयअमिअमहिआफेणपुंजसंनिगासं सवरयणामयं अच्छं सण्हं जाव पडिरूवं, विजयदूब्बं नाम वल्लविशेषः, कथम्भूतमित्याह-‘संखंके’त्यादि, शङ्खः प्रतीतः अङ्को-रत्नविशेषः कुन्देति-कुन्दकुसुमं दकरजं-उदककणा अमृतस्य-क्षीरोदधिजलस्य मथितस्य यः फेनपुंजो-डिण्डीरोत्करस्तत्संनिकाशं-तत्समप्रभं सर्वात्मना रत्नमयं सर्वरत्नमयं । तस्स णं सीहासणस्स उवरिं विजय-

[illegible]

पुरत्थिमेणं अट्टुण्हं अगमहिशीणं अट्टु भद्दासणाइं विउवइ, तस्स णं सीहासणस्स दाहिणपुरत्थिमेणं एत्थ णं सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो अन्निभतरपरिसाए दुवालसण्हं देवसाहस्सीणं भद्दासणसाहस्सीतो विउवइ, तस्स णं सीहासणस्स दाहिणेणं एत्थ णं सक्कस्स मज्झिमपरिसाए चउवसण्हं देवसाहस्सीणं चउवस भद्दासणसाहस्सीतो विउवइ, तस्स णं सीहासणस्स दाहिणपच्चत्थिमेणं सक्कस्स वाहिरपरिसाए सोलसण्हं देवसाहस्सीणं सोलस भद्दासणसाहस्सीतो विउवइ, तस्स णं सीहासणस्स पच्चत्थिमेणं सत्तण्हं अणियाहिवइणं सत्त भद्दासणे विउवइ, तस्स णं सीहासणस्स चउवइसिं एत्थ णं सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो चउण्हं चउरासीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं चत्तारि चउरासीतो भद्दासणसाहस्सीतो विउवइ, तंजहा-पुरत्थिमेणं चउरासीइ भद्दासणसाहस्सीतो चउरासीइ भद्दासणसाहस्सीओ विउवइ, पच्चत्थिमेणं चउरासीइ भद्दासणसाहस्सीतो विउवइ, उत्तरेणं चउरासीइ भद्दासणसाहस्सीतो विउवइ, तस्स णं दिवस्स जाणविमाणस्स इमे एयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते, से जहा नामए अचिरोगयस्स वा हेमंतियवाल-सूरियस्स खाइलिंगालाण वा रत्तिं पज्जलियाणं जासुमणवणस्स वा किसुयवणस्स वा सवतो समंता संकुसुमियस्स, भवे एयारूवे, नो इण्ठे समंठे, तस्स णं दिवस्स जाणविमाणस्स इत्तो इट्ठतरागे चेव कंततरागे चेव मणुणतरागे चेव मणामतरागे चेव वण्णे पण्णत्ते, गंधो फासो य जहा मणीणं, ततो तेण से आभियोगे पालए देवे तं दिवं जाणविमाणं विउवित्ता जेणेव सक्के देविंदे देवराया तेणेव उवागच्छइ उवागच्छेत्ता सक्कं देविंदे देवरायं करयलपरिगहियं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु जएणं विजएणं वज्जावेत्ता तमाणत्तियं पच्च-

पिण्ड ! तप न ते सक्के देविदे देवराया आभिभोगस्स अतिप पयमडं सोद्या हइतुह जाय विसप्पमाणहियप दिवं
 जिणिदाभिगमणजोग उत्तरयेठयियरुवं वेगविप्ता अट्ठिं अगममहितीहिं सपरियाराहिं दोहिं अणीपहिं, संजहा-जहाणीएणं
 गधयानीएण य, सच्चिं संपरियुदे त दिप जाणविमाणं अणुपयाहिणीकरेमाणे पुररियमितेणं तिसोयाणपडिरुयेणं पुरुदइ
 पुरुहिप्ता अणेय सीहासणे तेणेय स्यागच्छइ स्यागच्छिप्ता सीहासणवरगते पुरत्याभिमुहे सन्निसने, तते नं तस्स
 सक्करस देविंदस्स देयरण्णे पवरसीर्यं सामागियसाहस्सीतो स दिप जाणविमाण अणुपयाहिणीकरेमाणा वत्तत्तिहेणं ति-
 सोयाणपडिरुयेण पुरुदंति पुरुहिप्ता पत्तेय २ पुपसायेसु भदासणेसु निसीयति, अवसेसा देया देवीतो य तं दिपं जाण-
 यिमाणं अणुपयाहिणीकरेमाणा दाहिणेण तिसोयाणपडिरुयेण पुरुदंति, पुरुहिप्ता पत्तेयं पत्तेयं पुपसायेसु भदासणेसु
 निसीयंति, तप नं तस्स सक्करस देविंदस्स देयरण्णे तं दिपं जाणविमाणं पुरुदस्स समाणस्स अट्ठमंगलगा पुरतो अहा-
 शुपुयीप सपरियया, संजहा-सोरिययसिरियच्छजाप दप्पणो, तयणंतर च नं पुण्णकलसभिगारदियाययसपडागा स्या-
 मरा इतणरयया आलोयवरिसणिजा दाउदुयविजययेजयती य ऊसिया गयणतलमणुलिहंती पुरतो अहाशुपुयीप संप-
 रियया, अस्या व्याख्या-पूर्णकलसभृक्कारदिव्यातपपताकाः सचामराः, कयम्भूता इत्याह-दर्शनरतिकाः, पुनः किंवि-
 शिष्टा इत्याह-आलोके दर्शनीया-द्रष्टु योग्या न पुनरत्युचा इत्यालोकर्दर्शनीयाः, तथा घातोद्धता विजयसूचिका वैज-
 यन्ती विजयवेजयन्ती च सरयता-ऊर्णुकृता गगनतलमनुलिखन्ती-अभिलक्षयन्ती पुरतो यधानुपूर्व्या सम्प्रस्थिता ।
 तयणंतर च नं वेरुलियभिसतविमलदटं पलंबक्कोरटमाधदामोचसोभियं पंदमंडलनिभं समूसियं निमलमायवचं पवरसी-

हासणं च मणिरयणभत्तिचित्तं सपायपीढं पाउयाजोगसमाउत्तं बहुकिंकराभरपरिगहियं पुरतो अहाणुपुवीए संपत्थियं,
एतत्पाठसिद्धं । तयणंतरं च णं वइरामयवहल्लसंठियसिलिहपरिघट्ट(मट्ट)सुपइट्ठिए अणेग[प]वरपंचवणणकुडभीसहस्सपरिमं-
डियाभिरामे वाउद्धुयविजयेजयंतीपद्मागाछत्तात्तिच्छत्तकलिते तुंगे गगणतलमभिलंघमाणसिहरे जोयणसहस्समूसिए महइ-
महालए महिदंझए पुरतो अहाणुपुवीए संपत्थिए, अत्र वज्रमयो—वज्ररक्षात्मको वृत्तो—वर्तुलः लष्टसंस्थितो—मनोज्ञ-
संस्थानः श्लिष्टः—सुसंहतावयवः परिघृष्ट इव खरशानया पापाणप्रतिमेव परिघृष्टः मृष्ट इव—मसृणीकृत इव सुकुमारशा-
नया पापाणप्रतिमावत् मृष्टः सुप्रतिष्ठितो—यत्र मुक्तस्तत्र सुनिश्चलः, तत एयां पदानां पदद्वयपदद्वयमीलनेन विशेषण-
समासः, यथाऽनेकैर्वैः—प्रधानैः पञ्चवर्णैः कुडभीसहस्रैः—लघुपताकासहस्रैः परिमण्डितः सन् अभिरामोऽनेकवरपञ्च-
वर्णकुडभीसहस्रपरिमण्डिताभिरामः, तथा वातोद्धूता विजयसूचकैजयन्तीरूपाः पताकादृच्छत्रातिछत्राणि च तैः कलितः,
शेषं सुगमं । तयणंतरं च णं सुरूवनेवत्थहृथपरियच्छिया सुसज्जा सवालंकारविभूसिया महया भडचडगरपहकरेणं पंच
अणीया पंच अणीयाहिवइणो पुरतो संपत्थिया, अत्र सूरूपं नेपथ्यं हवं—शीघ्रं परिकक्षितं—परिगृहीतं चैस्ते तथा, सुधु-
अतिशयेन सज्जाः—स्वसामग्रीयुक्ततया प्रगुणीभूता महता भटचटकरपहकरेण—चटकरप्रधानभटवृन्देन, शेषं प्रतीतम् ।
तए णं आभियोगा देवा देवीतो य सएहिं सएहिं रुवेहिं सएहिं विहवेहिं सएहिं २ निज्जोगेहिं पुरतो अहाणुपुवीए
संपत्थिया, तयणंतरं च णं बहवे सोहम्मवासिणो देवा य देवीतो य सघड्डीए सघजुईए जाव संखपणवपडहभेरिसल्लरिजाव-
नाइयरवेणं सक्कं देविंदं देवरायं पुरतो पासतो मगतो अणुगच्छंति, तते णं से सक्के देविंदे देवराया पंचाणीयपरिक्खि-

सेनं धरामयल्लुसंठियजायजोयणसहस्रमूसिपण महइमहालण महिंदग्गणं पुरतो एकहिअमाणेणं
 चउरासीए सामाणियसाइसीहि जाय चउहिं चउरासीहिं आयरक्खदेयसाइसीहिं अणेहिं चउहिं सोहम्मकप्पवासीहिं
 धेमाणिपहिं देवेहिं देवीहि य सद्धिं तंवरिमुदे सपट्ठीए सबजुईए जाय सखणवजावनानादितरवेणं सोहम्मकप्पस्स मग्ग-
 मग्गेणं तं दिवं देवहिं दिवं देवजुईं दिवं देवाणुभावं चउवंसेमाणे पट्टिजागरेमाणे जेणेव सोहम्मस्स कप्पस्स वत्तरिल्ले निजा-
 णमणे तेणेव वयागच्छइ वयागच्छिआ जेयणसयसाइस्तिपहिं बिग्गहेहिं ओययमाणे ताए वक्किट्ठाए जाय विचाए देव-
 गत्तीए तिरियमउल्लेज्जाण दीयसमुदाणं मज्झिमग्गेणं बिइवयमाणे यिरवयमाणे जेणेव नंदीसरे वीये जेणेव पुरत्थिमिहे
 एकरपयए तेणेव वयागच्छइ वयागच्छिआ तं दिवं देवहिं जाय दिवं देवाणुभावं पट्टिसाहरेमाणे जेणेव जंबुदीये वीये जेणेव
 भारहे वासे जेणेव भगवतो आदित्थिगरस्स जम्मणभवणे तेणेव वयागच्छइ वयागच्छिआ भगवतो आदित्थिपरस्स
 जम्मणभवणं तेण दिवेणं जाणविमाणेणं सिक्खुसो आयाहिणपयाहिण करेइ, करेत्ता भगवतो आदित्थिगरस्स जम्मण-
 भयणस्स वत्तरपुरत्थिमिहे दिसीभागे चउरागुलमसपत्त भरणिक्खसि व दिवं जाणविमाणं ठयेइ ठवित्ता अणमहिंसीहिं
 दोहिं य अणीपहिं, तंजहा—गंधवाणीएण नट्टाणीएण य, सद्धिं सपरिमुदे ततो दिधातो जाणविमाणातो पुरत्थिमिहेणं
 तिसोवाणपडिक्खेणं पच्चोरुइइ, तए णं सक्खस देविंदस्स देवरण्णो चउरासीए सामाणियसाइसीतो ततो दिधातो
 जाणविमाणातो वत्तरिल्लेणं तिसोवाणपडिक्खेणं पच्चोरुइइ, अयसेसा देवा य देवीतो य ततो दिधातो जाणविमाणातो
 दाहिणिहेणं तिसोवाणपडिक्खेणं पच्चोरुइइ, ततेणं सके देविंदे देवराया चउरासीए सामाणियसाइसीहिं जाय चउहिं

चउरासीहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं अन्नेहिं वहूहिं सोहम्मकप्पवासीहिं वेमाणिएहिं देवेहिं देवीहिं य सद्धिं संपरिवुडे सवहूए सवजुईए जाव संखपणवपडहभेरि जाव नादितरेणं जेणेव भयवं तित्थयरं तित्थगरमाया य तेणेव उवागच्छइ उवागच्छिता आलोए पणामं करेइ करेत्ता भयवं तित्थयरं तित्थयरमायरं च तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ करेत्ता करय-
लपरिगहियं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कहु एवं वयासी-नमोऽरथु ते रयणकुच्छिधारिए !, एवं जहा दिसाकुमारीतो जाव धन्नासि सपुण्णासि तं कयत्थे !, अहणं देवाणुप्पिए ! सके नाम देविंदे देवराया भगवतो तित्थगरस्सं जम्मणम-
हिंमं करेस्सामि, तं णं तुब्भेहिं न भाइयद्यंतिकहु ओसोयणिं दलइ २ ता तित्थयरपडिरूवगं विउपइ, विउघित्ता तित्थ-
यरमाऊए पासे ठवेइ, ठवेत्ता पंच सके विउघइ, एगे सके भगवं आदित्थयरं करयलपुडेणं गेणइ, एगे सके पिट्ठतो आयवत्तं धरेइ, दुवे सक्का उभतो पासिं चामरुक्खेवं करेत्ति, एगे सके पुरतो वज्जपाणी वहइ, 'गहियजिणिंदो एक्को दोहि उ पासेहिं चामरा गहिया । धवलायवत्तकलितो एक्को एक्को य वज्जधरो ॥१॥ तए णं से सके देविंदे देवराया अण्णेहिं य वहूहिं भय-
णवइवाणमंतरजोइसवेमाणिएहिं देवेहिं देवीहिं य सद्धिं संपरिवुडे सवहूए सवजुईए जाव संखपणवपडह जाव नादि-
तरवेणं ताए उक्किट्ठाए जाव दिद्याए देवगईए जेणेव पंडगवणे जेणेव अभिसेयसिला जेणेव आभि-
सेए सीहासणे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे संनिसन्ने । तेणं कालेणं तेणं समएणं ईसाणे देविंदे देवराया सुलपाणी वसभवाहणे उत्तरद्धलोगाहिंवई अट्ठावीसविमाणसयसहस्साधिंवई अरयंवरवत्थधरे एवं जहा सके, नवरं इमं नाणत्तं-महाघोसा घंटा लहुपरक्कमे पायत्ताणीयाहिंवई, पुप्फतो विमाणकारी, दक्खिणा निजा-

णभूमी, उत्तरपुररिधिनिष्ठे रङ्करगणपते, मंदरे समोसरितो जाय पञ्चवासद्, पवमयसेसाधि इदा भाणियवा जाय अञ्चुतो,
 इमे नाणस-चउरासीती १ असीती २ बायसरी य ३ ससरी य ४ सद्दी ५ पण्णा ६ चत्तालीसा ७ तीसा ८ बीसा ९
 दस सहस्सा १० पते सामाणिया, पत्तीस अट्ठावीसा बारस अट्ठ चउरो सयसहस्सा, पण्णा चत्तालीसा छच सहस्सा सहसारे,
 आणयपाणयकथे चत्तारि सया, आरणञ्चुप सिणि सया, एय विमाणा, इमे जाणविमाणकारी-पालप १ पुष्कप २ सोमणसे ३
 सिरियच्छे ४ मंदियायसे ५ कामगमे ६ पीइगमे ७ मणोरमे ८ विमले ९ सयतोभवे १०, सोहम्मगाणं सणकुमारणं
 धम्मळोगाणं महामुक्काण आणय[आरण]गाणं सुयोसा धंटा हरिणेगमेसी पायत्ताणीयाहिवती चत्तरिळा निजाणभूमी दाहिणपुर-
 रिधिनिष्ठे रङ्करगणपते, ईसाणगाणं माहिंदसतगसहस्सार[पाणय]अञ्चुयईदानं महाघोसा धटा छट्ठपरसमे पायत्ताणीयाधि-
 पती दक्खिनिष्ठे निजाणमामे उत्तरपुररिधिनिष्ठे रत्तिकरगणपते, सफस्स अग्निभतरपरिसाप युयाळस देयसहस्सा मग्नि-
 मपरिसाप योइस देयसहस्सा वाहिरपरिसाप सोळस देयसहस्सा, ईसाणस अग्निभतरपरिसाप दस देयसहस्सा
 मग्निमपरिसाप बारस देयसहस्सा वाहिरिआप परिसाप योइस देयसहस्सा, सणकुमारस अग्निभतरपरिसाप अट्ठ देय-
 सहस्सा मग्निमिगाप परिसाप दस देयसहस्सा वाहिरिआप परिसाप बारस देयसहस्सा, माहिंदस देविंदस अग्निभत
 रिआप परिसाप छ देयसहस्सा मग्निमियाप परिसाप अट्ठ देयसहस्सा वाहिरपरिसाप दस देयसहस्सा, धमलोगस
 अग्निभतरियाप परिसाप चत्तारि देयसहस्सा मग्निमपरिसाप छ देयसहस्सा वाहिरपरिसाप अट्ठ देयसहस्सा, लंतगस
 अग्निभतरपरिसाप दो देयसहस्सा मग्निमपरिसाप चत्तारि देयसहस्सा वाहिरपरिसाप छ देयसहस्सा, महासुक्कर अग्निभ-

तरपरिसाए एगा देवसाहस्सी मज्झिमपरिसाए दो देवसाहस्सीतो वाहिरपरिसाए चत्तारि देवसाहस्सीतो, सहस्सारस्स अब्भितरपरिसाए पंच देवसया मज्झिमपरिसाए एगा देवसाहस्सी वाहिरपरिसाए दो देवसाहस्सीतो, आणयपाणयंदस्स अब्भितरपरिसाए अट्ठाइज्जा देवसया मज्झिमपरिसाए पंच देवसया वाहिरपरिसाए एगा देवसाहस्सी, आरणअनुइंदस्स अब्भितरपरिसाए पणवीसं देवसयं मज्झिमपरिसाए अट्ठाइज्जा देवसया वाहिरपरिसाए पंच देवसया । आयरक्खा सपोसिं सामाणियचउरगुणा, जाणविमाणा सपोसिं जोयणसयसहस्सविच्छिण्णा उच्चत्तेण सविमाणप्पमाणा, महिंदज्झया सपोसिं जोयणसाहस्सिया, सक्कवज्जा मंदरे समोयरंति जाव पज्जुवासंति । तेणं कालेणं तेणं समएणं चमरे असुरिंदे असुरराया चमरचंचाए रायहाणीए सभाए सुहम्माए चमरंसि सीहासणंसि चउसट्ठीए सामाणियसाहस्सीहिं तायत्तीसाए तायत्तीस-
नेहिं चउहिं लोगपालेहिं पंचहिं अगमहिंसीहिं सपरिवाराहिं तीहिं परिसाहिं सत्तहिं अणीएहिं सत्तहिं अणीआदिवईहिं चउहिं चउसट्ठीहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं अन्नेहि य चमरचंचारायहाणिवत्थयेहिं बट्ठहिं असुरकुमारेहिं देवेहिं देवीहि य एवं जहा सक्के, नवरं इमं नाणत्तं- दुमो पायत्ताणीयाहिवई ओघस्सरा घंटा विमाणं पण्णासं जोयणसहस्साइं महिंदज्झओ पंचजोयणसया विमाणकारी आभियोगे देवे, अवसिट्ठं तं चेव जाव मंदरे समोसरइ । तेणं कालेणं तेणं सम-
एणं वली असुरिंदे असुरराया बलिचंचाए रायहाणीए सभाए सुहम्माए बलिसि सीहासणंसि सट्ठीए सामाणियसाहस्सीहिं तायत्तीसाए तायत्तीसगेहिं चउहिं लोगपालेहिं पंचहिं अगमहिंसीहिं सपरिवाराहिं तीहिं परिसाहिं सत्तहिं अणीएहिं सत्तहिं अणियाहिवईहिं चउहिं सट्ठीहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं, सेवं जहा चमरस्स, नवरं महादुमो पायत्ताणीयाहिवईं महा-

ओषत्सरा घटा, सेसं तं चेव मंदरे समोसरइ, पञ्जुयासइ । तेणं काळेणं तेणं समयणं घरणे नागिदे नागराया तदेव
 नाणत्त छ सामाणियसाहस्सीते छ अगमहिंसीतो पळगुणा आयत्तखा मेयत्सरा घटा भइसेजो पायत्ताणीयाहिचई यिसाणे
 पणवीसं जोयणसहस्साई महिंदज्जसो अह्माइज्जाई सथाइ, एवं असुरिंदवज्जियाण सवेसिं भयणयासिंदेदाण, नयर इम नाणत्त-
 असुराणं ओपत्सरा घंटा नागाणं मेयत्सरा सुवण्णाणं इत्तत्सरा विज्जुण कोंवत्सरा अग्गीणं मंजुत्सरा दिसाणं मंजुयोसा
 उयहीणं सुसरा दीयाणं मपुरसरा याक्कणं मंदत्सरा थणियाणं नंदियोसा, तथा-पणसट्ठी सट्ठी खल्ल छद्य सहस्सा व असु-
 रवज्जाण, दाहिणित्ताणं पायत्ताणियाहिचई भइसेजो, उत्तरित्ताण पायत्ताणीयाहिचई दक्खो, चमरत्त अग्गिमतत्परिसाय
 चवपीसं देयसहस्सा मग्गिमियाय अहुवीस देवसहस्सा वाहिरियाय वपीसं देवसहस्सा, वळित्त अग्गिमतत्परियाय परि-
 साय वीस देवसहस्सा मग्गिमियाय चवपीस देवसहस्सा वाहिरियाय अहुवीसं देवसहस्सा, धरणत्त अग्गिमतत्परियाय
 परिसाय सट्ठी देवसहस्सा मग्गिमियाय सत्तरिं देवसहस्सा वहिरियाय असीइ देयसहस्सा, भूयाणंदत्त अग्गिमतत्परियाय
 परिसाय पण्णास देवसहस्सा मग्गिमियाय सट्ठी देवसहस्सा वाहिरियाय सत्तरी देयसहस्सा, एवं जहा धरणत्त तदा
 सयेधिं दाहिणित्तिदाने, जहा भूयाणंदत्त तदा सयेसिं उत्तरत्तिदाने । तेणं काळेणं तेणं समयणं काळे नामं यिसाईदे यि-
 सायराया चवहिं सामाणियसाहस्सीहि चवहिं अगमहिंसीहि उत्तरित्ताणि वीहिं परिसाहिं सत्तहिं अग्गीयहिं सत्तहिं
 अणियाहिचईहिं सोलसहिं आयत्तत्तदेयसाहस्सीहिं तं चेव एव सवेसिं, नयर महिंदज्जया पणुवीस जोयणसया, घंटा
 दाहिणाण मंजुत्सरा उत्तरित्ताणं मंजुयोसा, पायत्ताणीयाहिचई यिसाणकारी य आभियोगा वेया, सवेसिं अग्गिमतत्परि-

साए अट्ट देवसहस्सा मज्झिमपरिसाए दस देवसहस्सा वाहिरियाए दुवालस देवसहस्सा, सब्बे मंदरे समोसरंति, जाव पणुवांसंति । तेणं कालेणं तेणं समएणं जोइसिंदा जोइसरायाणो पत्तेयं पत्तेयं चउहिं सामाणियसाहस्सीहिं चउहिं अगमं-
महिंसीहिं तीहिं परिसाहिं सत्तहिं अनिएहिं सत्तहिं अनियाहिं ईहिं सोलसहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं एवं जहा वाणमं-
तरा एवं चंदसूरावि, नवरं दाहिणिह्माणं चंदसूराणं सुसराओ घंटाओ, उत्तरिह्माणं सुसरनिघोसाओ घंटाओ, परिसापरि-
माणं जहा वाणमंतराणं, सब्बे मंदरे समोसरंति जाव पणुवांसंति । तेणं कालेणं तेणं समएणं अजुए देविंदे देवराया महं
देवाहिंवे आभियोगं देवं सदावेइ सदावेत्ता एवं वयासी-खिप्पामेव भो ! महत्थं महगंधं महरिहं विउलं तित्थयराभिसेयं
उवट्ठवेह, तए णं ते हट्ठदुज्जावविणएणं पडिसुणित्ता उत्तरपुरत्थिमं दिसीभागं अवक्कमिन्ता वउघियसमुघाएणं
समोहणइ समोहणित्ता संखिजाइं जोयणाइं दंडं निसरइ तंजहा—रयणाणं वयराणं जाव रिट्ठाणं, अहावायरं पोगले
परिसाडंति परिसाडित्ता अहासुहुमे पोगले परियायंति परियायित्ता दोच्चं पि वेउघियसमुघाएणं समोहणंति समोहणित्ता
अट्टसहस्सं सुवणमयाणं कलसाणं १, अट्टसहस्सं रुपमयाणं कलसाणं २ अट्टसहस्सं मणिमयाणं कलसाणं ३ अट्टसहस्सं
सुवणरुप्पमयाणं कलसाणं ४ अट्टसहस्सं सुवणमणिमयाणं कलसाणं ५ अट्टसहस्सं रुपमणिमयाणं कलसाणं ६ अट्टसहस्सं भिंगाराणं
सुवणरुप्पमयाणं कलसाणं ७ अट्टसहस्सं भोमेजाणं कलसाणं ८, अट्टसहस्सं चंदणकलसाणं ९ अट्टसहस्सं रयणक-
सुवणरुप्पमणिमयाणं कलसाणं १० अट्टसहस्सं आयसाणं ११ अट्टसहस्सं धालाणं १२ अट्टसहस्सं पाईणं १३ अट्टसहस्सं सुपइट्ठाणं १४ अट्टसहस्सं
१५ अट्टसहस्सं वातकराणं १६ वातकरका नाम वहिश्चित्रिता उपरि गवच्छिता मध्ये जलनूत्याः करकाः, अट्टस-
रंडगाणं १५ अट्टसहस्सं वातकराणं १६ वातकरका नाम वहिश्चित्रिता उपरि गवच्छिता मध्ये जलनूत्याः करकाः, अट्टस-

हस्त्वं पुष्पचंगेरीण १७ अट्टसहस्स महचंगेरीण १८ अट्टसहस्स पुण्णचंगेरीण १९ अट्टसहस्स वत्थचंगेरीणं २० अट्टसहस्स
 आभरणचंगेरीणं २१ अट्टसहस्सं लोमहत्थगचंगेरीणं २२ अट्टसहस्स पुष्पपटलगाणं २३ एवं जाय अट्टसहस्सं लोमहत्थ-
 गपटलगाण २४ अट्टसहस्स सीहासणाण २५ अट्टसहस्सं छत्ताणं २६ अट्टसहस्सं धामरागाणं २७ अट्टसहस्सं वेस्ससमुगाणां
 २८ एवं जाय अट्टसहस्स अजणसमुगाणा, एत्थ संगहम्मिगाहा—“तेल्ले कोट्ट समुगे पत्ते कोय य तगर पला य ।
 हुरियाळे दिंगुलप मणोसिला अजणसमुगा ॥ १ ॥ अट्टसहस्सं धूवकडुच्छुयाणं विउयइ, विउयिप्पा साभाविययेचविपि
 य फलसे जाय धूवकडुच्छुप नेण्हंति नेण्हंसा जेनेव खीरोदे समुदे तेनेव ख्यागच्छंति ख्यागच्छिप्पा खीरोदग नेण्हंति
 नेण्हंसा जाइं तत्थ वप्पलाइ एवमाइ सुभगाइ सोगचियाइं गोट्टरीयाइं महापोट्टरीयाइं सप्पसाइ सहस्सपप्साइं ताइं
 नेण्हंति नेण्हंसा जेनेव पुक्खरोदे समुदे तेनेव ख्यागच्छंति ख्यागच्छिप्पा पुक्खरोदग नेण्हंति नेण्हंसा जाइं तत्थ
 वप्पलाइ जाय सहस्सपप्साइं ताइं निण्हति निण्हिप्पा जेनेव समयखेप्पे जेनेव भरहेरयययासाइं जेनेव मागहवरदामप्प-
 भासाइ तित्थाइं तेनेव ख्यागच्छंति ख्यागच्छिप्पा तित्थोदगं नेण्हंति तित्थोदगं नेण्हिप्पा तित्थमट्ठियं नेण्हंति नेण्हंसा
 जेनेव गंगासिंधुरत्तारत्तयतीतो य महानदीतो तेनेव ख्यागच्छति ख्यागच्छिप्पा सल्लोदगं नेण्हति, मधुदकं गृह्णन्ती-
 त्यर्थः, नेण्हंसा वभयोत्तमट्ठिय नेण्हंति नेण्हंसा जेनेव चुल्लहिमयंतसिहरी तेनेव ख्यागच्छंति ख्यागच्छिप्पा सप्पतूये
 सप्पपुष्के सयगप्पे सयमहे सयोसहिसिद्धाथप य नेण्हंति निण्हिप्पा जेनेव पत्तमट्ठपुट्टरीयइहातो तेनेव ख्यागच्छति, ख्याग-
 च्छिप्पा दहोदयं नेण्हति २ जाइ तत्थ वप्पलाइं जाव जाइं तत्थ सहस्सपप्साइ ताइं नेण्हति नेण्हंसा जेनेव हेम-

वण्णवयां वासां जेणव रोहियारोहियंसुवण्णकूलरुप्पकूलातो महानदीतो तेणव उवागच्छंति २ सलिलोदगं
गेण्हंति २ उभतोतडमट्टियं गेण्हंति गेण्हत्ता जेणव सदावइवियडावइ वट्टवेयद्दा तेणव उवागच्छंति उवागच्छत्ता सब-
तूवरं सबपुप्फे जाव सबोसहिसिद्धत्थए गेण्हंति गेण्हत्ता जेणव महाहिमवंतरुप्पिवासहरपवया तेणव उवागच्छंति २
सबतूवरं जाव सबोसहिसिद्धत्थए गेण्हंति गेण्हत्ता जेणव महापउमइहमहापोंडरीयइद्दा तेणव उवागच्छंति २ दहोदगं
गेण्हंति गेण्हत्ता जाइं तत्थ उप्पलाइं जाव सहस्सपत्ताइं ताइं गेण्हंति गेण्हत्ता जेणव हरिवासगरम्मगवासाइं जेणव
हरिहरिकांतनरनारीकंतातो महानदीतो तेणव उवागच्छंति २ सलिलोदगं गेण्हंति २ उभयतडमट्टियं गेण्हंति गिण्हत्ता जेणव
गंधावइमालवंतपरियाता वट्टवेयद्दा तेणव उवागच्छंति उवागच्छत्ता सबतूवरं जाव सबोसहिसिद्धत्थए य गेण्हंति गेण्हत्ता
जेणव निसट्ठनीलवंतवासहरपवया तेणव उवागच्छंति २ सबतूवरं जाव सबोसहिसिद्धत्थए गेण्हंति गेण्हत्ता जेणव तिगि-
च्छइहकेसरिद्दा तेणव उवागच्छंति २ दहोदगं गेण्हंति २ जाइं तत्थ उप्पलाइं जाव सहस्सपत्ताइं ताइं गेण्हंति गेण्ह-
त्ता जेणव पुब्बविदेहअवरविदेहयासाइं जेणव सीयासीतोदातो महानदीओ तेणव उवागच्छंति २ सलिलोदगं गेण्हंति २
उभयोतडमट्टियं गेण्हंति गेण्हत्ता जेणव सधचक्कवट्टिविजया जेणव सवमागहवरदामपभासाइं तित्थाइं तेणव उवागच्छंति २
तित्थोदगं गिण्हंति २ तित्थमट्टियं गेण्हंति गेण्हत्ता जेणव सववक्खारपवया तेणव उवागच्छंति २ सबतूवरं जाव सबो-
सहिसिद्धत्थए गेण्हंति गिण्हत्ता जेणव सत्ताओ अंतरनदीतो तेणव उवागच्छंति २ सलिलोदगं गेण्हंति २ उभयोतडम-
ट्टियं गेण्हंति गेण्हत्ता जेणव मंदरं पवते जेणव भइसालवणे तेणव उवागच्छंति २ सबतूवरं जाव सबोसहिसिद्धत्थए य

गेण्हति गेण्हेत्ता जेणेव नंदणवणे तेणेव सवागच्छति २ सबतूवरे जाय सवोसहिसिद्धत्थप सरस च गोसीसचदणं गेण्हति
 गेण्हेत्ता जेणेव सोमणसथणे तेणेव सवागच्छति २ सबतूवरे जाय सवोसहिसिद्धत्थप सरस च गोसीसचदणं विदं च सुम-
 नोदामं गेण्हति गेण्हेत्ता जेणेव पंदमयणे तेणेव सवागच्छति, सवागच्छिता सबतूवरे आय सवोसहिसिद्धत्थप सरसं
 गोसीसचदणं विदं च सुमणदाम दहरमलय य सुगंधगघिय गंधे गेण्हति, इह दहरं--पीयरायनखं भाजनमुखं तेन गालितं
 तत्र पक्कं या यत् मलयोन्नयतया प्रसिद्धत्थाम्मलयं--भीखणं येपु तान् सुगन्धमन्धिकान्--परमगन्धिकेन गन्धकान्
 गन्धान् एहन्ति, गेण्हेत्ता पनतो मेळति, मेळित्ता जेणेव सामी आइसित्थवरे तेणेव उवागच्छति उवागच्छिता महर्थं महत्थ
 महर्थं चित्ठं तित्थयराभिसेयं वयणेंति । तप नं से अद्युप देविदे देवराया दसहिं सामानियसाहस्सीहिं तावसीसाय
 तावसीसगेहिं चरहिं छोगपाळेहिं सीहिं परिसाहिं सत्ताहिं अणीपहिं सत्ताहिं अनियाहिं वरहिं चत्तालीसाप आयरक्खत्थेयसाह-
 स्सीहिं असेदि य बद्धहिं आरत्थमशुयक्कप्पवासीहिं येमानियहिं देयेहिं सत्तिं संपरिबुद्धे सेहिं सामावियहिं वेचयियहिं पय-
 रक्कमळपइद्धानेहिं सुरभियरयारिपयिपुण्णेहिं चंदणक्कयचछेहिं आविद्धकंठगुणेहिं पल्लुप्पल्लिदानेहिं अट्टसहस्सेण सोय-
 ण्णियार्णं कळसारणं १ एवं रुप्पमयाण २ मणिमयाणं ३ सुवण्णरुप्पमयाण ४ सुवण्णमणिमयाण ५ रुप्पमणिमयाणं ६
 सुवण्णरुप्पमणिमयाणं ७ अट्टसहस्सेणं भोमब्बाणं कळसाण ८ सवोदयहिं सयमदियाहिं सयतूवरेहिं सयपुत्तेहिं सयगंधेहिं
 सयमलोहिं सवोसहिसिद्धत्थपहिं सविहीप सवजुईप सयवलेणं सयसमुदणं सयायेणं सयविभूईप सयसंभमेण सयपुप्फ-
 गंधमहाळंकारेणं सयतुहियसवनिमाणं महया इहीप महया जुरूप महया चलेणं महया समुदणं महया धरतुहियजम-

गसमगपुष्पवाइयवेणं संखपणवपडहमेरिशहरिखरमुहिहुडुकुंङ्गदुंङ्गदुभिनिघोसनाइयवेणं महया २ तित्थयराभिसेएणं
अभिसिंचति, तए णं सामिस्स भगवतो आदित्थयरस अभिसेथंसि वट्टमाणंसि सधे इंदा छत्तचामरकलसधूवकडुच्छु-
यपुष्फगंधमल्लालंकारहत्यगया हट्टतुट्टचित्तमाणंदिया जाव हरिसवसयिसप्पमाणहियया वज्जसूलपाणी पुरतो चिट्ठति,
अन्ने य देवा देवीतो य कलसहत्यगया भिंगारहत्यगया चामरहत्यगया जाव मल्लालंकारहत्यगया पंजलिउडा य पुरतो
चिट्ठति, अप्पेगइया देवा आसियसम्मज्जियोवलत्तं सम्मट्टरत्थंतरावणवीहियं करेति, अप्पेगइया देवा मंचातिमंचकलियं
करेति, अप्पेगइया देवा नानाविहरागऊसियज्जयपडागमंडियं करेति, अप्पेगइया गोसीसरसरसचंदणदहरदिन्नपंचंगुलितलं
करेति, अप्पेगइया उवचियचंदणकलसं करेति, अप्पेगइया चंदणघडसुकयतोरणपडिदुवारदेसभागं करेति, अप्पेगइया
आसत्तोसत्तविउलवट्टवग्घारियमल्लदामकलावं करेति, अप्पेगइया पंचवणसरसरसुरभिमुक्कपुष्फपुंजोवयारकलियं करेति,
अप्पेगइया कालागुरुपवरकुंदुरुकतुरुकधूवमधमंतंगंधुज्याभिरामं सुगंधवरगंधगंधियं गंधवट्टिभूयं करेति, अप्पेगइया
हिरण्णवासं वासेति, अप्पेगइया सुवण्णवासं वासेति, अप्पेगइया रयणवासं वासेति, अप्पेगइया वइरवासं वासेति, अप्पे-
गइया आभरणवासं वासेति, अप्पेगइया पत्तवासं वासेति, अप्पेगइया पुष्फवासं वासेति, अप्पेगइया फलवासं वासेति, अप्पे-
गइया वण्णवासं वासेति, अप्पेगइया चुण्णवासं वासेति, अप्पेगइया गंधवासं वासेति, अप्पेगइया हिरण्णविहिं भायंति
जाव अप्पेगइया गंधविहिं भायंति, अप्पेगइया वत्थविहिं भायंति, अप्पेगइया दुयं नट्टविहिं उवदंसंति, अप्पेगइया
विलंबियं नट्टविधिं उवदंसंति, अप्पेगइया दुयविलंबियं नट्टविधिं उवदंसंति, अप्पेगइया अंचियनट्टविधिं उवदंसंति, अप्पे-

गइया रिमियं नट्टयिहिं उवदंसेति, अण्वेगइया अंघियरिभियं नट्टयिहिं उवदंसेति, अण्वेगइया आरभइं नट्टयिहिं उवदंसेति,
 अण्वेगइया भसोळं नट्टयिहिं उवदंसेति, अण्वेगइया आरभइभसोळं नट्टयिहिं उवदंसेति, अण्वेगइया उप्पयनियय० निय-
 उणयं० सत्तुचित्तपसारियं० भंताभंतं नाय नट्टयिहिं उवदंसेति, अण्वेगइया चउयिह वळं पायति, संजहा-सुतं सिततं घणं
 दुसिरं, अण्वेगइया चउयिह नेय गायंति, सज्जहा-उक्किरउचयं पायउयं मउयं रोइयं, अण्वेगइया चउयिहं अभिनय अभि-
 नेति-दिहत्तियं पाटिरउय उोगमउयसियं सामंतोयणियाइयं, अण्वेगइया पीणंति अण्वेगइया संउवेंति अण्वेगइया छासेंति
 अण्वेगइया उण्णंति अण्वेगइया पुण्णंति अण्वेगइया तिउइं छिंदंति अण्वेगइया हयहेसियं करेति अण्वेगइया हथिगु-
 छुगुछाइयं करेति अण्वेगइया रइयणयणाइयं करेति अण्वेगइया हयहेसियं करेति अण्वेगइया हथिगुछु-
 गुछाइयं रइयणयणाइयं करेति, अण्वेगइया हयहेसियं हत्थगुछुगुछाइयं रइयणयणाइयं करेति, अण्वेगइया
 अण्कोळेति अण्वेगइया वगति, अण्वेगइया सीइनादं नदंति, अण्वेगइया अण्कोळति वगति सीइनादं नदंति,
 अण्वेगइया पायदइर करेति, अण्वेगइया भूमिपयेउं दळयंति, अण्वेगइया महया सहेण रायंति, अण्वेगइया पायद-
 इरणं भूमिपयेउगे महया महया सहेण रायंति, अण्वेगइया इक्कोरेति अण्वेगइया वोक्कोरेति अण्वेगइया येक्कोरेति, अण्वे-
 गइया देया इक्कोरेति वोक्कोरेति येक्कोरेति, अण्वेगइया ओययंति अण्वेगइया उप्पयंति अण्वेगइया परियसंति अण्वेगइया
 ओययंति उप्पयंति परियसंति, अण्वेगइया गळंति अ वेगइया विजुयायति अण्वेगइया घासं घासेंति, अण्वेगइया गळंति
 विजुयायंति घासं घासंति, अण्वेगइया देयुक्कडियं करेति अण्वेगइया देयक्कडइयं करेति अण्वेगइया देयउदुइयं करेति,

अप्येगइया देवुकलियं देवकहकहयं देवदुहदुहयं करेति, अप्येगइया चेलुक्खेयं करेति, अप्येगइया चंदणकलसहत्थगया
अप्येगइया भिंगारहत्थगया, एएणं अभिलवेणं आयंसा थालपाती वायकरगा रयणकरंडगा पुप्फचंगेरी जाव लोम-
हत्थचंगेरी पुप्फपडलगजावलोमहत्थपडलग सीहासणछत्तचामरतेलसमुग जाव अंजणसमुगयहत्थगया, अप्येगइया
धूवककुच्छुयहत्थगया दट्टदुहचित्तमाणंदिया जाव हरिसवसविसंगमाणहियया आधावेंति परिधावेंति, तएणं से अच्चुइंदे
सपरिवारे सामि तेणं मइया तित्थगराभिसेएणं अभिसिंचइ, अभिसिंचित्ता करयलपरिगहियं सिरसावत्तं मत्थए अंज-
लिं कट्ट जएणं विजएणं वज्जावेइ वज्जावित्ता ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं पियाहिं मणुणाहिं मणामाहिं वग्गूहिं जयजयसदं
पडंजइ, तए णं तस्स अचुयस्स देविंदस्स अभियोगा सुवहुं अलंकारभंडं उवणेंति, तए णं से अच्चुए देविंदे तप्पढस-
याए पम्हलसुकुमालयाए सुरभीए गंधकासाईए गायान्दं ल्हेइ ल्हेइ तस्सेण गोसीसचंदणेणं गायान्दं अणुलिंपइ अणु-
लिंपित्ता नासानीसासवायवोज्झं चक्खुहरं वणफरिसजुत्तं हयलालपेलवाइतिरेगं धवलं कणगल्लचियंतकम्मं देवदूसजुयलं
नियंसेइ नियंसित्ता कप्परुक्खगंपिव अलंकियविभूसियं करेइ करेत्ता नट्टविधिं उवदंसेइ, उवदंसित्ता अच्छेहिं सण्हेहिं
रययामएहिं अच्छरसातंदुलेहिं भगवतो सामिस्स पुरतो अट्टमंगलगे अलिहति, तंजहा—दप्पणभद्दासणवज्जमाणव-
रकलसमच्छसिरिवच्छा । सोत्थियनंदायत्ता लिहिया अट्टमंगलगा ॥ १ ॥ लिहति लिहिरुण करेइ उवयारं, किं तं ?-
पाडलिमल्लियचंपकअसोगपुन्नागचूतमंजरिनवमालियावउलतिलगकणवीरकुंदकुज्जयकोरंदयदमणगवरसुरभिगंधगंधियस्स
कयगाहगहियकरयलपन्नभट्टविप्पमुक्कस्स कुसुमनिगरस्स जाणुस्सेहपमाणमेत्तं ओहनिकरं करेत्ता चंदप्पभुरयणवइवरु-

लियविमलदंढकं चणमणिरयणभस्तिचिचं कालागुरुपवरकुंदुरुकुरुकधूषगंपुचमाणुविद धूमवर्हि विणिग्गुयन्तं वेरुलियमयं
 कडुच्युयं पगगहिलु धूव पयतो दाळण विणवरिंदस्स सत्तह पयाइं ओसरिचा दसगुलिं अजलिं करिय मरथगमि पयतो
 अडुसवविसुद्धगंधयुत्तेहिं महाविस्सेहिं अपुणरुत्तेहिं अरथयुत्तेहिं संयुणाइ, सयुणिच्चा यामं जाणुं अंचेइ अचेसा दाहिण-
 जाणु धरणिउत्तंति नियावेइ, २ करयलपरिगगहिय सिरसावचं मरथए अंजलिं कहु एयं ययासी-नमोअयु ते सिद्ध बुद्धा !
 नीरय समाहिंया ससण समत्ता समजोगिसल्लगसण निक्कमय मीरागदोस निम्मम निस्सग निरसद्धा माणभूसुमूरण गुणरयण
 सीलसागरा अणंतमण्यमेवा भविषधम्मचाचरतचक्कयही, नमोअयु ते अरहत्तोत्तिकहु वदइ नमंसइ, वदिच्चा नमंसित्ता
 नच्चासणे नाइदूरे सुस्तुसमाणे जाव पजुयासेइ, अत्र विपमपदव्याख्या—‘आसियसंमज्जिए’त्यादि, आसिक्क उदकच्छटया
 समार्जितः कचयरसोपनेन उपलिप्त इय गोमयादिना उपलिप्तः स एवोचितो मेरुप्रदेशः, ततो विज्ञेयणसमाप्तः, तथा
 शुचीनि-पवित्राणि समृष्टानि कचयरापनयनेन रथ्यान्तराणीय रथ्यान्तराणि आपणवीथी इय आपणवीथयो-रथ्या-
 विद्योपाद् यत्र स शुचिसंमृष्टरथ्यान्तरापणवीथिकलं कुर्वन्तीति, अप्येकका देवा यच्चातिमच्चकलितं कुर्वन्तीत्यादि
 सुगमं प्रारभायितं च यावद् गन्धवट्टिमूयं करेति, मय्येकका हिरण्यवर्षं वर्षन्ति, हिरण्यवर्षं यथा भयत्येयं धर्यन्ति,
 हिरण्यवट्टिं कुर्वन्तीति भाय’, एवं सुवर्णरसवज्राभरणपत्रपुष्पफलवर्णकचूर्णगन्धवर्षदान्यपि भायनीयानि, अप्येकका
 देवा हिरण्यविधिं-हिरण्यरूपं भङ्गलप्रकारं भाजयन्ति-विश्राणयन्ति, नैषदेवैभ्यो ददतीति भायः, एवं सुवर्णरसवज्रा-
 भरणपत्रपुष्पफलवर्णकचूर्णगन्धवज्रभाजनपदान्यपि भाज्यानि, ‘अप्येगइया बुयं नट्टविहि’मित्यादि, इह द्वात्रिंशत्ताड्यवि-

धयः ते च राजप्रभृतीर्योपाङ्गटीकायां भावितांस्तेषां मध्ये कांश्चन नाट्यविधीनुपदर्शयन्ति, अप्येककां दुतादुतनामकं नाट्य-
विधियुपदर्शयन्ति, एवं विलम्बित १ द्रुतविलम्बित २ अञ्चित ३ रिमित ४ अञ्चितरिमित ५ आरभट ६ भसोल ७ आरभटभसोल-
८ पदान्यपि भावनीयानि, अप्येकका देवा उत्पातपूर्वको निपातो यत्र स उत्पात [पूर्वक] निपातः तं, तथा निपातपूर्वकं उत्पातो
यत्र स निपातोत्पातस्तं, संकुचितप्रसारितं 'रियारिय'मिति गमनागमनं भ्रान्तसम्भ्रान्तं नाम नाट्यविधिं सामान्यतो
नर्तविधिं द्वात्रिंशद्विधुत्तीर्णमुपदर्शयन्ति, अप्येकका देवाश्चतुर्विधं वाद्यं वादयन्ति, तद्यथा—ततं—मृदङ्गपटहादिकं
विततं—वीणादिकं घनं—कंसिकादि शुषिरं—काहलादि, अप्येकका देवाश्चतुर्विधं गेयं गायन्ति, उत्क्षिप्तं प्रथमतः समार-
भ्यमाणं, प्रवृत्तं उत्क्षेपावस्थातोऽतिक्रान्तं मनागभरेण प्रवर्त्तमानं, मन्दायमिति—मध्यभागे मूर्च्छनादिगुणोपेततया मन्दं
मन्दं प्रवर्त्तमानं घोलनात्मकं, रोचितमिति पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् 'रोचितावसानं' रोचितं—यथोचितलक्षणो-
पेततया भावितमवसानं यस्य तद्रोचितावसानम्, अप्येकका देवाश्चतुर्विधं अभिनयं अभिनयन्ति, तद्यथा—दार्ष्टान्तिकं
प्रतिश्रुतिकं सामान्यतो विनिपातिकं लोकमध्यावसानिकमिति, एतच्च नाट्यकुशलेभ्यो वेदितव्यम्, अप्येकका देवाः
पीनयन्ति—पीनमात्मानं कुर्वन्ति, स्थूला भवन्तीति, अप्येकका देवा हकारैरिति—हकारं कुर्वन्ति, हकारशब्दं कुर्वन्तीति भावः, एवं
वोक्कारन्ति वोक्कारशब्दं कुर्वन्ति, थकारैरिति—थकारे इत्येवं महान्तं शब्दं कुर्वन्ति, अप्येकका देवा देवोत्कलिका देवानां वा-
तस्येवोत्कलिका देवोत्कलिका तां कुर्वन्ति, अप्येकका देवा देवकहकहकं, प्रभूतानां देवानां प्रमोदभरवशतः स्वेच्छाव-
चनैर्वोलकोलाहलो देवकहकहकः तं कुर्वन्ति, अप्येकका देवा दुहुदुहुकमिति प्रकुर्वन्ति, दुहुदुहुकमित्यनुकरणवचन-

भवेत्, 'नास्त्वानीसांसवाययोगे'ति नास्तिकाभिः प्रासवात्वादां, जनेन तस्य स्मरणतामाहं, 'नेवशुहरं'ति चक्षुर्हरति—
 आरमयशं नयति विशिष्टरूपातिशयकस्तित्वात् चक्षुर्हरं, वर्णस्पर्शयुक्त अस्तिशायिना वर्णेनास्तिशायिना स्पर्शेन च युक्तं,
 'ह्यल्लाखेखवादे'मिति ह्यल्लाख—अभ्यल्लाखा तस्या अपि पेल्वमतिरेकेण ह्यल्लाखेखवातिरेकं, धाहुलकादेवं
 समासा, विशिष्टमृदुल्यलुप्तगुणोपेतमिति भावा, तथा कनकेन खचितानि—विष्णुरितानि अन्तकर्मणि—अग्रल्यो-
 र्धानलक्षणानि यस्य सत् कनकलचितान्तकर्म, 'अच्छरसावंदुलेहि'ति अच्छो रसो देपां ते अच्छरसा, चेपु प्रतिविम्बमपि
 सङ्गान्तमुपलभ्यते इति, ते च ते सन्तुकाश्च अच्छरससन्तुका, सूत्रे पूर्वपदस्य दीर्घान्तरा प्राकृतत्वात्, 'पाठलियमहि-
 ने'त्यादि, पाठलीमलिकाचम्पकाशोकपुलागधूतमशूरीनलमालिकायकुलतिलकरायीरकुन्दकुङ्कुमकोरण्टकानि प्रतीतानि
 पत्रप्रधानो दमनकः पञ्चदमनकः एवंप्रधानसौ परसुरभिगन्धिकश्च पाटलो वायस्पत्रदननकं परसुरभिगन्धिकस्तस्य
 ओषनिकर—वक्षीस्त्रयेण प्रयाहनिकरं, 'वक्षस्पत्रवदरे'त्यादि, चन्द्रप्रभा—चन्द्रकान्तो वक्षपैशूर्वे प्रसिद्धे सेवा तन्मयो विमलो
 दण्डो यस्य स तथा तं, काशान्नमणिरसैर्भक्त्या—विश्विस्था चित्रं यस्य स तथा तं, वस्तमेन काशागुरुप्रपरकुन्दुरुक्त-
 तुरुक्तपूरणान्येनानुयिद्धा काशागुरुप्रपरकुन्दुरुक्तपूरणान्योत्तमानुचिद्धा, वस्तमश्चन्द्रस्य परनिपाता प्राप्यत्, तां घूम-
 यति विनिर्मुञ्चन्ते, 'दसंगुलं गंजलि'मिति अन्योऽन्यान्वर्तिता दश अष्टकयो पत्रा दशाष्टलिसामञ्जलि, 'अष्टसयवि-
 सुद्वगंधशुचेहि' विशुद्धो—निर्मलको लक्षणवोपरहित इति भावः यो ग्रन्थः—द्वन्द्वसन्दर्भस्तेन युक्तानि विशुद्धग्रन्थयुक्तानि
 आदर्शतं च तानि विशुद्धग्रन्थयुक्तानि च तैर्वाहचैरपुनरुपैरर्थसारी, तथा नमोऽस्तु ते—सुभ्यं, सिद्धेत्यादीनि सर्वोप्यपि

पदानि, तत्र सिद्धः कृतकृत्यत्वाद्बुद्धोऽद्यगततत्त्वत्वात् नीरजा वध्यमानकर्म्मरहितत्वात् समाहितः परमसमाध्युपेतत्वात्
श्रमणोऽनुत्तरश्रामण्यकलितत्वात् समाप्तः समाप्तवेदत्वात् समयोगी सुविशुद्धमनोवाक्काययोगत्वात् शल्यकर्त्तनो माया-
दिशल्यकर्त्तनस्वभावत्वात् निर्भय इहलोकादिसप्तप्रकारभयरहितत्वात् नीरागद्वेषो विगतक्रोधादिकपायत्वात् निर्म्ममो-
ममत्वरहितो निस्तृङ्गो बाह्याभ्यन्तरसङ्गरहितत्वात् निःशल्यो मायादिशल्यरहितत्वात् मानमसुभूरणो-मानमर्द्धनः गुणा एव
रत्नानि यस्यासौ गुणरत्नः शीलेन सागर इव शीलसागरः अनन्तो ज्ञेयानन्तत्वात् अप्रमेयस्तद्गुणानां परैरप्रमेयत्वात्,
तथा भव्यानां धर्मेण-धर्मरूपेण वरेण-इतरचक्रापेक्षया प्रधानेन भावचक्रत्वात् चतुरन्तेन-चतुर्गतिकसंसारान्तकारिणा
चक्रेण वर्त्तत इत्येवंशीलो भविकधर्मवरचतुरन्तचक्रवर्त्ती तस्य सम्बोधनं, एताश्च भाविन्योऽप्यवस्था वर्त्तमाना इवा-
वश्यंभावितया विवक्षित्वा संस्तुताः, शेषं सुगमम्, एवं जहा अच्युयस्स तहा जाव ईसाणस्स भाणियधं, एवं भवणवड-
वाणमन्तरजोइसिया य सूरपज्जवसाणा सएण परिवारेण पत्तेयं पत्तेयं अभिसिंचंति, तए णं ईसाणे देविंदे देवराया
पंच ईसाणे विउवइ, एगे ईसाणे भयवं तित्थयरं करयलपुडेण गेण्हइ गेण्हत्ता सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे संनिसत्ते,
एगे ईसाणे पिट्ठतो आयवत्तं धरेइ, दो ईसाणा उभतो पासिं चामरुक्खेवं करंति, एगे ईसाणे पुरतो सूलपाणी चिट्ठइ,
तए णं से सक्के देविंदे देवराया भगवतो आदित्तिथगरस्स चउद्विस्सिं चत्तारि धवलवसभे विउवइ सेए संखदलविमल-
निम्मलदधिघणगोखीरफेणरयणिगरप्पगासे पासाइए दरसणिजे अभिरुवे पडिरुवे, तए णं तेसिं चउण्हं धवलवसभागं
अट्ठहिं सिंगेहिंतो अट्ठ तोयधारातो निग्गच्छंति, तए णं तातो अट्ठ तोयधारातो उट्ठं वेहासं उप्पयंति उप्पइत्ता एगतो

भिद्ययंति एगतो मित्राचिन्ता भगवतो आदित्यगरस्त युद्धार्णहि निबयंति, तप नं से सके देविदे देवराया चउ-
 रासीए सामाणियंसाहस्सीहिं पयस्त सहेव अभिसेओ भाणियओ आय नमोऽयु ते अरहतोसिक्कहु पंच सके पिउयइ,
 बिउबिन्ता एगे सके भयं आइतिययरं करयलपुठेण नेणइ, एगे सके पिठतो आययचं धरेइ, पुवे सक्का उभयोपासं
 वामरुक्खेयं करेत्ति, एगे सके पुरतो यज्जपाणी चिइइ, तप नं से सके चउरासीए सामाणियसाहस्सीहिं जाय अण्णेहिं
 भयणयइयाणमंतरओइसवेभाणिपहिं देवेहि य देवीधि य सद्धिं सपरियुगे सवहुंए आय संलपणयजायनादितरवेण जेणेघ
 मगयतो आदित्यगरस्त जम्मणभण्णे जेणेय आदित्यगरमाया तेणेय वयाणच्छइ वयाणच्छिता भयध तिरथयर
 मारूप पासे उवेइ २ तिरथयरपरिक्रमणं पडिसाहरइ पडिसाहरणिं पडिसाहरइ पडिसाहरेत्ता एगं महं खोम-
 जुयलं कुंडळजुयलं च भगवतो तिरथगरस्त ओसीसगमूले उवेइ उवेत्ता एगं महं सिरिदामणं तपणिज्जलयसगं सुयण-
 पयरगमंठियं ताणामणिरसणविबिहहारद्वारद्वयसोभिय समुदय भगवतो तिरथयरस्त उहोयंति निबिसवइ, जणं भयवे
 तिरथयर अजिमिसाप विट्ठीए देहमाणे देहमाणे सुहंसुहेण अभिरममाणे चिइइ । तप नं से सके देविदे देवराया वेसमणं
 देवं सहावेइ सहावेत्ता एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवानुत्पिवा ! वसीसं हिरणकोडीतो वसीसं सुवणकोडीतो
 वसीसं नंदां वसीसं भदाइ सुभगसोभगरुक्खजोयणगुणलायण्णे च भगवतो तिरथगरस्त जम्मणभण्णंति साहाराहि
 साहरित्ता पयमाणस्तिरं पद्यप्पिणइ, तप नं से वेसमणे देवे सकेणं एवं बुत्ते समाणे इड्डपुट्टचित्तमाणदिप करयलपरि-
 त्तदिप सिरसावचं मत्थप अज्जलिं कहु एवं देवो तहत्ति माणाए विणएणं वयणं पडिसुणेइ, पडिसुणेत्ता जंभए देवे

सद्देवेइ सद्देवेत्ता एवं वयासी-खिप्पामेव भो ! देवाणुप्पिया ! बत्तीसं हिरन्नकोडीओ जाव भगवतो तित्थगरस्स जम्म-
णभवंगंसि सांहरह साहरित्ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह, तए णं ते जंभगा देवा वेसमणेणं देवेणं एवं वुत्ता समाणा हट्टतुट्ठा
जाव विसप्पमाणंहियया खिप्पामेव वत्तीसं हिरन्नकोडीओ जाव सुभगसोभगंरूवजोब्रणगुणलावणे य भगवतो जम्मणभव-
णंसि सांहरित्ति साहरित्ता जेणेव वेसमणे तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता तमाणत्तियं पच्चप्पिणंति, तए णं से वेसमणे देवे
जेणेव संक्के देविदे देवराया तेणेव जाव तमाणत्तियं पच्चप्पिणंति, तए णं से संक्के देविदे देवराया आभियोगे देवे सद्दे-
वेइ सद्देवेत्ता एवं वयासी—खिप्पामेव भो ! देवाणुप्पिया ! भगवतो तित्थगरस्स जम्मणट्ठाणंसि सिंघाडगतियच्चउम्मु-
हमंहापथेसु महया २ सद्देणं उग्घोसेमाणे एवं वयह-हंद सुणंतु भवंतो बहवे भवंणवइवाणमंतरंजोइसवेमाणिया देवा
देवीओ य जे णं देवाणुप्पिया ! तित्थगरस्स तित्थगरमांऊए असुभं मणं पहारेइ तस्स णं अज्जगमंजरिकाविव सयधा
मुद्धाणं फुट्टवत्ति घोसणं घोसेह, घोसित्ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह, तए णं ते आभियोगां देवा हट्टतुट्ठा जाव विसप्पमाणहि-
ययां करयलपरिगहियं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्ठु एवं देवो तहत्ति आणाए विणएणं वयणं पडिसुणंति पडिसुणेत्ता
सक्कस्स देविदस्स देवरणो अंतियातो पडिनिक्खमंति पडिनिक्खमित्ता खिप्पामेव भगवतो तित्थगरस्स जम्मणनगरंसि
सिंघाडग जाव सयंहा मुद्धाणं फुट्टवत्तिकट्ठु घोसणं घोसंति, एयमाणत्तियं पच्चप्पिणंति, तए णं बहवे भवणवइवाणमंतर-
जोइसवेमाणिया देवा भगवतो तित्थगरस्स जम्मणमहिमं करेत्ता जेणेव नंदीसरे दीवे तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता
ते अट्ठाहियांतो महामहिमातो करेत्ति करेत्ता जामेव दिसं पाउब्भूया तामेव दिसं पडिगया, एतदपि सुगमं प्रायः

प्राग्भाषितार्थं च, नवर 'देहमाणे' इति प्रेक्षमाणः प्रेक्षमाणः 'वरीसं हिरण्यकोटीतो' इति घटित हिरण्यं अघटितं सुवर्णं, नन्दानि-आसनयिज्ञोपरूपाणि, भद्राणि-भद्रासनानि, तदेवं यदुपमम्—“जन्मणमहो य सप्तो, नेयवो जाव घोस-णय”मिति तत् जम्बूद्वीपप्रज्ञस्यादिभिः सूत्रैः भाषितं, 'यथागमं जन्ममहोत्सवो मया, प्रकाशितस्तीर्थकृतां परिरकुटः । यदत्र पुण्यं भवति स्म तेन मे, जनो भवेज्जन्मनिषन्धनच्छिदे ॥ १ ॥ गतं जन्मद्वारम् । इदानीं नामद्वारं, तत्र भगवतो नामनिषण्णनं बहुयिचतिस्तथे वक्ष्यति—‘कुरुतु वसभर्छणमुसभं सुमिर्णमि सेण वसमजिणो’ इति । सम्प्रति वंशनामनिषन्धनमभिधातुकाम आह—

देवतूणनं च वरिसं सक्कागमणं च वंसठपणा य । आहारमंगुलीप विहिंति देया मणुण्णं तु ॥ १८५ ॥

देवोर्न वरं भगवतो जातस्य यापदभूत् तापदेसावति समये शाकस्यागमनमजायत, तेन च वंशस्थापना भगवतः कृता, परं च भगवान् ऋपभनाथः सज्जातः, तस्य गृहपाते आहारोऽसंस्कृत आसीत् । किञ्च-सर्वतीर्थकरा एव बालभावे वर्त्तमाना न सन्योपभोग कुर्वन्ति, किन्त्वाहाराभिखापे सति स्वामनुष्ठिं वदने प्रक्षिपन्ति, तस्यां चाकुल्यामाहारं नानारससमायुक्तं मनोज्ञं देवाः स्थापयन्ति, तत्र आह—‘आहारमंगुलीप विहिंति देया मणुण्णं तु’ । अतिक्रान्तबालभावास्तु सर्वेऽपि तीर्थकृतोऽस्मिपक्कमाहारं गृह्णन्ति, भगवांस्तु ऋपभनाथो यापदद्यापि प्रव्रज्यो न प्रत्यपद्यत तावदेयोपनीतमेवाहारमुत्तकुलगतकल्पद्रुमफलरूपमुपमुक्षयानिति । अभित्तितमालुपस्त्रिकमपुनां प्रकृतमुप्यते, आह-इन्द्रेण वंशस्या-

पना कृता इत्यभिहितं, तत्र सा वंशस्थापना किं यथाकथञ्चित्कृता आहोश्चित्यवृत्तिनिमित्तपूर्विका ?, उच्यते, प्रवृ-
त्तिनिमित्तपूर्विका, तथा चाह—

सकौ वंसद्ववणे इक्खु अगू तेण हुंति इक्खागा । जं च जंहा जम्मि वए जोगं कासीय तं सव्वं ॥ १८६ ॥
कथानकशेषं—जीयमेयं तीयपञ्चुप्पन्नमणागयाणं देवाणं पढमतित्थगराणं वंसठवणं करेत्तए, ततो तियसगणसंपरि-
बुडो सको आगतो, पच्छा किहरिक्कहत्यतो पविसामिति महंतं इक्खुलद्धिं गहाय आगतो, इतो य नाभिकुलगरो उसभ-
सामिणा अंकगएण अच्छइ, सक्केण य उवागएण इक्खुलद्धीहत्यगएणं जएणं विजएणं भयवं वद्धावियो, भयवया लद्धीसु
विट्ठी पाडिया, ताहे सक्केण भणियं—भयवं ! इक्खू अगू ?, ‘अकं भक्षणे’ भक्षयसि ?, ताहे सामिणा पसत्थलक्खणधरो
अलंकियविभूतिसितो दाहिणहत्यो पसारितो, अतीव भगवंतस्स तासु हरिसो जातो, तएणं सक्कस्स देविंदस्स देवरणो
अयमेयारुवे संकप्पे समुपज्जित्था—जग्हा भयवं तित्थयरो इक्खुं अभिलसइ तग्हा इक्खागुवंसो भवउ, पुयया य भगवतो
इक्खुरसं पिवियाइया, इक्षवश्च तदा पानीयवल्लीवत् छिन्ना विद्धा वा रसं गलन्ति स्म, तेणं गोत्तं कासवन्ति, एवं सक्को
वंसं ठवेज्जण गओ । पुणोवि जं जहा जंमि वए जोगं तं सवं तेहव कासी, गाथाक्षरगमनिका—शक्रो वंशस्थापने प्रकृते
इधुमादाय समागतः, भगवता च करे प्रसारिते स ग्राह—भगवन् ! इधुमकु—भक्षयसि ?, एवमुक्ते भगवानिधुयट्ठिग्रहणाय
हस्तं प्रसारितवान्, तेन भवन्ति इक्ष्वाकवः—इधुभोजिन ऋपभनाथवंशजाः, एवं यद् यस्मिन् वयसि यथा योग्यं
तत्सर्वं शक्रस्तथैव कृतवान्, अत्र पश्चाद्धं पाठान्तरं ‘तालफलाहयभगिणी भविस्स प्रप्ती य सारवणा’ तालफलेनाहतस्य

पुरुषस्य भगिनी-सहजाता ऋषभस्य पत्नी अभिष्यतीति सारवणा-तस्याः सहोपना, इदं च पाठान्तरं किल भगवतो नन्दा-
याश्च दुत्यवयस्वरूपापनाफलं, तथा चानन्तरमेव वक्ष्यति-‘नंदापै सुमंगला सहितो’ अन्ये तु प्रतिपादयन्ति-सर्वेधिय जन्म-
द्वारवकच्यता, द्वारगाथाऽपि किलैवं तैः पठ्यते-‘जन्मणे य विषह्री य जाईसरणे इव’ इति ॥ सम्प्रति वृद्धिद्वारमधिकृत्याह-
अहं यहुर सो भयवं दियलोगपुतो य अणुवमसिरीओ । देवगणसंपरिबुढो नंदापै सुमंगलासहितो ॥ १८७ ॥

असियसिरतो सुनपणो विंयोढो धपलवंतंपंतीओ । वरपवमगगमगोरो फुछुप्पलगंघनीसासो ॥ १८८ ॥
देयलोकात्-सर्वार्थसिद्धिविमानरूपकात् प्युतः सन् अथ-अन्मानन्तरं वर्द्धते स ऋषभनाथो भगवान्, किंपिशिष्टः
समित्याह-अनुपमम्रीका-निरुपमवेहकान्तिवकलितः, ‘देवगणसंपरिपुतः’ सेयामतनानाविधवेधपरियारोपेता नगदया
सुमङ्गलया च सहितः सन्, ते अपि वर्द्धते इति भावाः, तथा असिताः-कृप्याः शिरोजाः-केशा यस्यासौ असितशि-
रोजाः, शोभने नयने यस्यासौ हृन्मयनः, विम्यं-गोलाफलं तद्वत् ओष्ठौ यस्य स विम्योष्ठः, धयले वन्तपङ्की यस्य स धयल-
वन्तपङ्क्तिः, वरपद्मगर्भ इय गौरो-निर्मलो वरपद्मगर्भगौरः, फुछोत्पलमगन्धयन्निभ्यासो यस्य स तथा ॥ इदानीं जाति-

स्मरणद्वारमभिधित्सुराह-

जाईसरो ए भयप अप्परिचच्छिपतिं तिरिं व नाणेहिं । कंतीए बुद्धीए य जन्महितो तेहिं मणुएहिं ॥ १८९ ॥

जातिं स्मरतीति जातिसरो भगवान्, ‘जिहादिम्यं’ इत्यणपवादोऽच्, काय जातिसर इत्याह-अप्रतिपतितेरेय
त्रिभिः-मतिश्रुतावधिरूपेर्ज्ञानैः, अवधिज्ञानं हि भगवतो देवलोकिरूपेणाप्रप्युतं भवति, तथा कान्त्या च बुद्ध्या च तेभ्यः-

तत्कालभाविभ्यो मिथुनकमनुष्येभ्योऽभ्यधिकः ॥ अधुना विवाहद्वारमाह—

पढमो अकालमच्चू तहिं तालफलेण दारको उ हतो । कन्ना य कुलगरेहि य सिट्टे गहिया उसभपत्ती ॥ १९० ॥
भगवतो देशोनवर्षकाल एव किञ्चिन्मिथुनकं सञ्जातापत्यं सत् तदपत्यमिथुनकं तालवृक्षस्याधो बिमुच्य रिंसया कद-
लीगृहादिक्रीडागृहमगमत्, तस्माच्च तालवृक्षात् पवनप्रेरितं पक्वं तालफलमपसत्, तेन दारकोऽकाल एव जीविताद्
व्यपरोपितः, एष प्रथमोऽवसर्पिण्यामकालमृत्युः, तदपि मिथुनकं तां दारिकां वर्द्धयित्वा प्रतनुकपायं मृत्वा सुरलोके
समुत्पन्नं, सा चोद्यानदेवतेवोत्कृष्टरूपा एकाकिन्येव वने विचचार, दृष्ट्वा च तां त्रिदशवधूसमानरूपां मिथुनकनरा
विस्मयोत्फुल्लनयना नाभिकुलकराय न्यवेदयन्, निवेदिते च तैः कन्या नाभिकुलकरेण ऋषभपत्नी भविष्यतीति सङ्गृ-
हीता, भगवांश्च तेन कन्याद्वयेन सार्द्धं विहरन् यौवनमनुप्राप्तः, अत्रान्तरे देवराजस्य चिन्ता समुदपादि—यथा कृत्य-
मेतदतीतप्रत्युपन्नानागतानां शक्राणां प्रथमतीर्थकराणां विवाहकर्म क्रियत इत्येवं सञ्चिन्त्यानेकसुरवधूवृन्दसमन्वितो-
ऽवतीर्णवान्, अवतीर्थं च भगवतः स्वयमेव महता ऋद्धिसत्कारसमुदयेन वरकर्म—प्रस्रक्षणस्नानगीतवादित्रादि चकार,
नन्दासुमङ्गलयोरपि शक्रमहिष्यो महता ऋद्धिसत्कारसमुदयेन विवाहकर्म कृतवत्यः ॥ एतदेवाह—

भोगसमत्थं नाडं वरकम्मं तस्स कासि देविदो । दोण्हं वरमहिलाणं बहुकम्मं कासि देवीतो ॥ १९१ ॥

भोगसमर्थं भगवन्तं ज्ञात्वा तस्य-भगवतो वरकर्म देवेन्द्रोऽकार्षीत्, द्वयोर्वरमहिलयोः-नन्दासुमङ्गलयोर्वधूकर्म
देव्यो-देवेन्द्रस्य अग्रमहिष्योऽकार्षुः ॥ इदानीमपत्यद्वारमाह—

छत्पुषसयसहस्रा पुर्वि जायस्त जिणवरिवत्स । तो भरहर्षभिसुंदरि बाहुवलीं चेव जायां ॥ १९३ ॥
जातस्य जिनवरेन्द्रस्य जन्मफालादारम्य यावत्पद् पूर्वसत्तसहस्राणि-पूर्वसहस्राणि व्यतिक्रामन् चायदेतावत्सयसरे
भागवतो भरतो ब्राह्मी सुन्दरी बाहुवलीति चत्वारि अपत्यानि जातानि, तत्रायं सम्प्रदाया-अनुत्तरविमानादवतीर्यं सुम-
झलाया बाहुः पीठस्य भरतब्राह्मीति मिथुनकं जातं, तथा सुषाहुर्महापीठस्य सुनन्दाया बाहुवली सुन्दरीति मिथुनक-
मिति ॥ अमुमेवार्थं प्रतिपादयन्नाह मूलभाष्यकारः—

देवी सुमंगलाय भरतो पंथी य मिथुनगं जायं । देवीपै सुनन्दाय बाहुवली सुंदरी चेव ॥ १ (मू. भा) ॥

एवमा, आह—किमेतावन्त्येव भगवतोऽपत्यानि उताभ्यान्त्यपि १, उच्यते—अन्यान्यपि, तथा आह—

जलणापन्नं क्षुपले पुसाण सुमंगला पुनो पसवे । नीतीना अशक्मणे निधेयणं जसमसाभिस्स ॥ १९३ ॥

एकोनपञ्चाशत्तं पुत्राणां पुत्राणि सुमङ्गला पुता प्रसूतवती, अत्रान्तरे प्राग्रुनिरुपितानां वृकारप्रसूतीना वृण्वनी-
तीनां लोकाः प्रचुरतरकषायसम्भवात् अतिक्रमण कृतवन्ता, ततश्च नीतीनामतिक्रमणे सति ते लोका अभ्यधिकशा-
नादिगुणसमन्वितं भगवंतं विज्ञाय निवेदनं—कथनं क्षणमस्याग्निने—भावितीर्थकराय, सूत्रे चतुर्थ्यर्थे पथी प्राकृतत्वात्,
कृतवन्त इति क्रियाध्याहारः । निवेदिते सति भगवानाह—

राया करेह दंढं सिट्ठे ते वेति अमहसि स होव । मग्गाह य कुलगरं सो य पेह वसमो य मे राया ॥ १९४ ॥

नीत्यतिक्रमणकारिणां राज्ञा—सर्वनरेश्वरां करोति दण्डं, स च राज्ञा अमात्यारक्षकादिबलयुक्तः कृताभिपेकोऽनति-

क्रमणीयाज्ञश्च भवति, एवं भगवता शिष्टे-कथिते सति ते-मिथुनका ब्रुवते-अस्माकमपि सः-राजा भवतु, वर्त्तमानकालनिर्देशः खल्वन्यास्वप्यवसर्पिणीषु प्राय एव न्याय इति प्रदर्शनार्थः, सूत्रस्य त्रिकालगोचरत्वात्, अथवा प्राकृतत्वादर्पत्वाद्वा 'वैति'ति उक्तवन्तः, भगवानाह-यद्येवं 'मगह य कुलगरं' ति मार्गयत-याचध्वं कुलगरं-नाभिकुलगरं राजानं, ततस्तैर्याचितो नाभिकुलगरो, राजानं याचितश्च सन् स 'ब्रूते' उक्तवान्-अहं महान् जातः ऋषभो भवतां राजेति, ततस्ते मिथुनका राज्याभिषेककरणार्थं उदकानयनाय पद्मिनीसरो गतवन्तः, अत्रान्तरे देवराजस्य यज्रपाणे-रासनप्रक्रम्पो बभूव, ततोऽवधिना विज्ञाय सर्वद्व्यां सलोकपालः शक्रः समागत्य राज्याभिषेकं कृतवान् ॥ अमुमेवार्थमुपसंहरन् अनुक्तं च प्रतिपादयन्नाह-

आभोएवं सक्को उवागतो तस्स कुणइ अभिसेयं । मउडाइ अलंकारं नरिंदजोगं च से कुणइ ॥ १९५ ॥
आसनप्रक्रम्पानन्तरं आभोग्य-अवधिज्ञानेन सम्यग्वस्तुगतिमवगम्य शक्रो-देवराज उपागतस्तस्य-भगवतः ऋषभस्वामिनोऽभिषेकं-राज्याभिषेकं करोति, तथा मुकुटादि आदिशब्दात् कटककुण्डलकेयूरादिपरिग्रहः नरेन्द्रयोग्यं-नरेश्वरपदव्युचितमलङ्कारं 'से' तस्य भगवतः करोति, अत्रापि वर्त्तमानकालनिर्देशप्रयोजनं प्राग्वद् भावनीयं, पाठान्तरं वा "आभोएवं सक्को उवागतो तस्स कासि अभिसेयं । मउडाइ अलंकारं नरिंदजोगं च से कासि ॥" अत्रान्तरे ते मिथुनकपुरुषाः पद्मिनीसरसः खलु पद्मिनीपत्रैरुदकमादाय भगवतः समीपमागत्य भगवन्तं चालङ्कृतविभूषितं दृष्ट्वा विस्मयो-लुहलनयनाः किंकर्तव्यताव्याकुलीकृतचेतसः कियन्तमपि कालं स्थित्वा भगवत्पादयोस्तदुदकं निक्षिप्तवन्तः, ततस्तानेवं-

विषक्रियोपेतान् दृष्ट्वा यथागणिर्देवराजोऽचिन्तयत्—अहो ! खलु विनीता एते पुरुषास्ततोऽत्र विनीता नगरी भवतु,
ततो यैश्चमणं यत्नराजमाज्ञापितयान्—इह द्वादशयोजनदीर्घा नवयोजनविष्कम्भा विनीतां नाम नगरीं निष्पादयेति, स
बाज्ञासमनन्तरमेव दिव्यप्राकारभवनमालोपशोभितां नगरीं चकार, एतदेवाह—

भिसिणीपसेहिचरे लवयं चेषुं सुहंति पापसु । साहु विणीया पुरिसा, विणीयनयरी अह निविह्वा ॥ १९६ ॥
विसिनीपत्रैः—यस्मिनीपत्रैरितरे—मिथुनकनरा लवकं गृहीत्वा द्रुमति—अक्षिपन्ति भगवाणादयोरुपरि, ततो देवराजोऽभि-
हितयान्—साधु विनीताः पुरुषा इति, ततः सक्रादेशादय—अथानन्तरं वैद्यमणयहेन विनीताभिधाना नगरी निविह्वा—
अन्तर्भूतजन्यार्थस्यासिधेशिता ॥ गतमभियेकद्वारम्, इदानीं राज्यसमृद्धद्वारमाह—

आसा हत्थी गावो गदिपाहं रत्नसंगहनिमित्तं । देसूण पवमाहं चउधिहं संगहं कुणह ॥ १९७ ॥
अग्न्या हस्तिनो गाय एतानि चतुष्पदानि तदा भगवता गृहीतानि, राज्ये—राज्यविषयाः समूहो राज्यसमृद्धः सन्नि-
सद्, अन्यादिप्रदणं चोद्गायुपलक्षणं, तथा आह—एवमादि चतुष्पदजातमयी भगवान् गृहीत्वा चतुर्विध—यस्यमाणल-
क्षणं समूहं करोति, पर्वमाननिर्देशप्रयोजनं सर्वत्रापि पूर्ववत्, पाठान्तरं वा ‘चउधिहं संगहं कासि’ ॥ अथ कोऽसौ
चतुर्विधः समूह इत्याह—

उग्गा भोगा रापण्ण खत्तिया संगहो भवे चउहा । आरपस्वगुरुवयंसा सेसा जे खत्तिया ते उ ॥ १९८ ॥
उग्गा भोगा राजन्याः सन्निया यप चउज्जा भवति समूहः, एतेषामेव यथाक्रमं स्वरूपमाह—आरक्षका उग्रदण्डका-

रित्वादुग्राः, गुरवो-गुरुस्थानीया भगवत आदितीर्थकरस्य प्रतिपत्तिस्थानीया इति भावः भोगाः, वयस्याः-स्वामिनः समवयसो राजन्याः, श्रेया उक्तव्यतिरिक्ता ये ते पुनः क्षत्रिया इति ॥ सम्प्रति विविधलोकस्थितिनिबन्धनप्रतिपादनार्थं श्लोकचतुष्टयमाह—

आहारे सिष्प कर्मे य, मामणा य विभूषणा । लेहे गणिए य रुवे य, लक्खणे माण पोयए ॥ १९९ ॥
ववहारे नीइजुद्धे य, ईसत्थे य उवासणा । तिगिच्छा अत्थसत्थे य, वंधे घाए य मारणा ॥ २०० ॥

जणूसवसमवाए, मंगले कोउए इय । वत्थे गंधे य मल्ले य, अलंकारे तहेव य ॥ २०१ ॥

चोलोवण विवाहे य, दत्तिया मडयपूयणा । झावणा थूभ सहे य, छेलावणग पुच्छणा ॥ २०२ ॥

प्रथमत आहारविषयो विधिर्वक्तव्यो, यथा कथं कल्पतरुफलाभावे पक्काहारः संवृत्त इति १ तथा शिल्पं-घटादिविषयं अभिज्ञानं तद्विषयो विधिर्वार्च्यः, यथा कुतः कदा कथं कियन्ति वा शिल्पान्युपजातानीति २ तथा कर्म ३ मामणा ४-विभूषणा ५ लेख ६ गणित ७ रूप ८ लक्षण ९ मान १० पोट ११ व्यवहार १२ नीति १३ युद्धे १४ युशास्त्रो १५-पासना १६ चिकित्सा १७ रथशास्त्र १८ वन्ध १९ घात २० मारणा २१ यज्ञो २२ त्सव २३ समवाय २४ मङ्गल २५-कौतुक २६ वस्त्र २७ गन्ध २८ मात्या २९ लङ्कार ३० चूलोपनयन ३१ विवाह ३२ दत्ति ३३ मृतकपूजना ३४-ध्यापना ३५ स्तूप ३६ शब्द ३७ च्छेलावण ३८ प्रश्न ३९ विषयाश्च विधयो वक्तव्याः, एष द्वारश्लोकचतुष्टयसङ्केतार्थः, अवयवार्थं तु प्रत्येकमभिधित्सुः प्रथममाहारद्वारमधिकृत्याह—

आसी य कंदहारा मूलाहारा य पलहारा य । पुष्पफलमोहणोऽपि य जहया किर कुलगरो वसभो ॥ २०३ ॥
यदा 'किळे'ति पदोक्तासागमवादसंस्पर्शः श्रवसा कुलगरो-राज्ञा आसीत् तथा ते मिथुनका आसन् कन्दाहाराः
मूलाहाराः पञ्चाहाराः, पुष्पफलभोजिनोऽपि वासन् ।

आसी य इयखुमोर्ई इयखाणा तेन खसिया होति । सणससरसं घघं खामं ओमं च सुंजीया ॥ २०४ ॥
कृत्रिया येन कारणेन बाहुत्येनेमुभोजिन आसीरत् तेन कारणेन ते कृत्रिया इत्याकरो लोके कथास्ताः, तथा सणः
सखदशो यस्य तत्सणसखदशं धाम्यं-साग्यादि, तद्यथा-“साळि १ खय २ वीहि ३ कुद्वय ४ राळी ५ लिछ ६ मुग ७
मास ८ चयळे ९ । खण १० तुयरि ११ मखर १२ कुलय १३ गोधूम १४ निष्काय १५ अयति १६ सणा १७ ॥ २१ ॥
जामन्-अपकं अवमं-ज्यूने 'मुंजीया' इति मुकयन्ता, तथापि काळवोपात् तदपि न जीर्वति, ततो भगवन्तं पृष्ट-
यन्ता, भगवोत्सवाह-हस्ताभ्यां घृष्टा त्वचमयनीय आहारयथमिति ॥ अमुनेयार्थमाह-

ओमंऽपाहारेता अजीरमाणंमि ते जिणमुवेति । इत्येहि घंसिलुणं आहारेहसि ते नणिपा ॥ २०५ ॥
भवममवि-स्त्रोकमप्याहारयन्तोऽजीर्यत्याहारे ते मिथुनका खिनं-गधमवीर्यकरमुपयान्ति-उपसर्पन्ति, भगवता च
हस्ताभ्यां घृष्टा आहारयथमिति भणिताः सन्तजे किमित्थाह-

“आसीय पाणिघंसी तिन्मिय तंदुलपयालपुखमोर्ई । इत्ययलपुखाहारा जहया किल कुलगरो वसभो ॥ २०६ ॥
आसन् पाणिभ्यां पपिंतुं शीलं वेपां ते पाणिपर्विणा, किमुकं भवति !-ता एव औपधः शाल्यादिका हस्ताभ्यां

घर्षित्वा त्वचं चापनीय मुक्तवन्त इति, एवमपि कालदोषात् कियत्यपि काले गते ता अपि न जीर्णवन्तः, ततः पुनरपि भगवन्तमापृच्छ्य तदुपदेशात्तीमिततन्दुलप्रवालपुटभोजिनो बभूवुः, तीमितान् तन्दुलान् प्रवालपुटे-पत्रपुटे मुहूर्तं धृत्वा भुञ्जत इत्येवंशीलास्तीमिततन्दुलप्रवालपुटभोजिनः, तन्दुलग्रहणमशेषध्रुपलक्षणम्, एवमपि कियति काले अतिक्रान्ते शाल्याद्यौषधयः कठिनभावतो न जीर्यन्तीति भूयोऽपि भगवन्तं घृष्टा तदुपदेशेन हस्ततलपुटाहारा आसीरन्, हस्त-तलपुटेषु निहित आहारो यैस्ते तथाविधाः, हस्ततलपुटेषु कियन्तमपि कालमौषधीः स्थापयित्वा मुक्तवन्त इत्यर्थः, एवमपि गच्छता कालेन कालदोषात् औषध्यः कठिनतरभावमापन्ना न जीर्यन्ति, ततो भगवदुपदेशेन कक्षासु स्वेदयित्वा मुक्तवन्तः, एतच्चानुक्तमपि व्याख्यानादवसीयते, तथा मूलटीकाकृता व्याख्यानाद्, एवंभूताश्च ते मिथुनका आसन् यदा ऋषभः कुलकरस्तदेति, तदनन्तरमभिहितप्रकारद्व्यादिसंयोगैराहारितवन्तः, तद्यथा—हस्ताभ्यां घृष्टा पत्रपुटेषु च मुहूर्तं तीमित्वा, तथा हस्ताभ्यां घृष्टा हस्तपुटेषु च मुहूर्तं धृत्वा, तथा हस्ताभ्यां घृष्टा कक्षास्वेदं च कृत्वा, एते त्रयो भङ्गका द्विकसंयोगे, परिघृष्टपदं मुक्त्वा तीमित्वा हस्तपुटेषु च मुहूर्तं धृत्वा इत्यादिकामपि भङ्गयोजनामुपदर्शयन्ति केचित्, तच्चायुक्तं, त्वगपनयनमन्तरेण तीमितस्यापि हस्तपुटे कृतस्य सौकुमार्यानुपपत्तेः, यदिवा श्लक्ष्णत्वभावाददोष इति, त्रिकसंयोगेऽपि त्रयो भङ्गा हस्ताभ्यां घृष्टा पत्रपुटेषु तीमित्वा हस्तपुटेषु मुहूर्तं धृत्वा १ हस्ताभ्यां घृष्टा पत्रपुटेषु तीमित्वा कक्षासु स्वेदयित्वा २ तथा हस्ताभ्यां घृष्टा हस्तपुटेषु धृत्वा कक्षासु स्वेदयित्वा ३ इति, यस्तु घृष्टपदं विहाय पत्रपुटेषु

तीमित्या हस्तपुटेऽमुद्रं धृत्वा कदासु स्वेदयित्वा स प्राग्वदसमीचीनः समीचीनो वा वेदितव्यः, चतुष्कस्ययोगे एक एव भङ्गः, हस्तान्या घृष्टा पत्रपुटेऽपु तीमित्या हस्तपुटेऽपु धृत्वा कदासु स्वेदयित्वा इति ॥ अमुमेवार्थमुपसहरन्नाह—
घंसेऊणं तिम्मण घंसणतिम्मणपवाळपुठमोई । घंसणतिम्मणपवाळे इत्यउठे ककलसेए प ॥ २०७ ॥

अस्या भावार्थं उक्त एव, तपरमिथमुक्तार्थविषया अवरबोजना—घृष्टा मुकयन्ता, तीमनं प्रवाळपुटे तदनन्तरं कृत्वा मुकयन्त इत्यनेन प्रागभिहितप्रत्येकभङ्गकाक्षेपः कृतः, तथा हस्तान्यां धर्पणं कृत्वा तीमन च प्रवाळपुटे ततो भोजिन इत्यनेन सामस्तद्विकसंयोगभङ्गकाक्षेपः, तथा धर्पणं हस्तान्यां तीमनं प्रवाळपुटे तदनन्तरं मुद्रं हस्तपुटे करणं कृत्वा मुकयन्त इत्यनेन समस्तविकसयोगभङ्गकाक्षेपः, 'कपलसेए य' इति अत्र यस्याग्रे धर्पणादिसमुदायार्थः, ततोऽयमर्थः—
हस्तान्यां धर्पणे प्रवाळपुटे तीमने हस्तपुटे च कियन्तं काळं धरणे तदनन्तरं च कदास्वेदे कृते सति मुकयन्तः, एतेन चतुष्कस्ययोगभङ्गकोऽभिहितः ॥ अत्रास्तरे—

अगणितस य उट्टणं ऋणप्रंसा वट्टु भीय परिकट्ठणं । पासेसुं परिणिवह नेणह पानं ततो कुणह ॥ २०८ ॥

ननु ते मिथुनकाः सर्वे तीमनादि भगवत्तीर्थकरोपदेक्षात्कृतयन्तः, स च भगवान् जातिसरा ततः किमित्यश्रुत्यादोपदेशं न वक्ष्यान् !, उच्यते, तदा कालस्य एकान्तस्निग्धतया सत्यपि यत्ने वक्ष्यत्यादाभावात्, भगवास्तु विजानाति-
न एकान्तस्निग्धरूपयोः कालयोर्यदश्रुत्यादः, किन्तु विमात्रया स्निग्धरूपकाळे, ततो नादिष्टवानिति । ते च मिथुनका यदा चतुर्थभङ्गविकल्पितमप्याहार कालदोषात् जीर्णवन्तस्तदा अस्मिन् प्रस्तावे कालस्य स्निग्धरूपत्वाद्धने द्रुमाणां पर-

स्परसङ्घर्षात् अग्नेरुत्थानमभूत्, तत उत्थितं प्रवृद्धज्वालावलीसनाथं भूग्रासं तृणादि दहन्तं वह्निं दृष्ट्वा अपूर्वरत्नबुद्ध्या ग्रहणं प्रति प्रवृत्तवन्तः, दह्यमानास्तु भीताः परिकथनं ऋषभाय कृतवन्तः, भीतानां परिकथनं भीतपरिकथनमिति समासो वा, ततो भगवानाह—अश्वेष्वारुह्य यावत्यग्निः प्रज्वलति तावन्तं प्रदेशं विहाय तस्य सर्वासु दिक्षु पार्श्वेषु तृणादिकं सर्वं परिच्छिन्दन्तु, एवमुक्तास्ते मिथुनका हस्तिभिरश्वैश्चारुह्यारुह्य पार्श्वेषु स्थितं सर्वं तृणादिकं किञ्चिन्मिलितं कृतवन्तः किञ्चित्सर्वथा ततोऽपनीतवन्तः, ततः स प्रवृद्धिं गच्छन्नग्निरुपशान्तः, ततः स्वामिनोक्तम्—अमुमग्निं गृहीत गृहीत्वा चैनं पाकं कुरुतेति, ते मिथुनका न जानन्ति, ततोऽग्निं गृहीत्वा तत्रैवौषधीः शाल्यादिकाः प्रक्षिप्तवन्तः, ताश्च दाहमापुः, पुनस्ते भगवतो हस्तिस्कन्धगतस्य न्यवेदयन्, स हि स्वयमेवौषधीर्भक्षयतीति, भगवानाह—तत्र नातिरोहितानां प्रक्षेपः कियते, किन्तु मृत्पिण्डमानयध्यमिति, तैरानीतो मृत्पिण्डः, ततो भगवान् हस्तिकुम्भे पिण्डं निधाय पत्रकाकारं निर्दिश्य ईदृशानि भाण्डानि कृत्वाऽत्रैवाग्नौ पक्त्वा एतेषु पाकं निवर्तयध्यमित्युक्तवान्, ततस्ते तथैव कृतवन्तः, इत्थं तावत् प्रथमकुम्भकारशिल्पमुत्पन्नम् ॥ अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह—

पक्वखेवडहणमोसहि कहणं निगमण हत्थिसीसम्मि । पयणारंभपवित्ती ताहे कासीय ते मणुया ॥ २०९ ॥

भावार्थ उक्त एव, किन्तु क्रियाध्याहारंकरणेनैवमक्षरगमनिका कार्या—यथा ते मिथुनका अग्रावौषधीनां प्रक्षेपं कृतवन्तः, ततो दहनमौषधीनामभूत्, ततो भगवते हस्तिस्कन्धारुढाय विनीताया नगर्यां विनिर्गच्छते कथनं, ततो

दक्षिशिरसि कुम्भे कर्मरूपस्य धृतिपण्डस्य पत्रकाकारकरणं, ततश्चे मिथुनकासायाकपाणि भाण्डानि कृत्वा पञ्चना-
रम्भप्रवृत्तिमकार्षुरिति ॥ गतमाहारद्वारम्, अधुना शिष्यद्वारमभिधित्सुराह—

पथेव य सिष्याद् घट लोहे विसृज्यतं कासवप । ञ्केकस्त य पत्तो धीसं धीसं भवे भेया ॥ २१० ॥

पथेव मूढभूतानि शिष्यानि, तपया—‘घट लोहे विसर्ज्यतकासवप’ इति तत्र षट् इति कुम्भकारशिष्यस्योपलक्षणं,
‘लोहे’ति’ लोहकारशिष्यस्य ‘चित्ते’ति चित्रकरशिष्यस्य, ‘जन्तु’मिति देशीवचने वयथाचक, ततोऽनेन यत्नशिलस्य
प्रवर्णे, ‘काश्यप’इति नायिकशिष्यस्य, इयमत्र भायता—यत्नयत्नेषु परिशीयमानेषु भगयता यत्नोत्पादनिमित्तं यत्नशि-
ष्यमुत्पादितं, तदनन्तरं गृहकारेभ्यपि कस्यपहुमेषु हानिमुपगच्छसु गृहकारादिशिष्यमुत्पादितं, यत्नात्
प्राणिनां कालदोषासलरोभाष्यपि वर्द्धितुं प्रवृत्तानीति नायिकशिष्योत्पादना, गृहाण्यपि च चित्ररहितानि विज्ञोभानि
भाम्बीति चित्रकरशिष्योत्पादना, कुम्भकारशिष्योत्पादकारणं प्रागेव भावितम्, ‘एकेकस्त ये’त्यादि पथ्यः पथम्य एकै-
कस्य विंशतिर्यशविर्भेदा अभूवन्निति सर्वसहाया तया शिष्यशतस्योत्पत्तिरवयदिति ॥ सम्प्रति कर्ममामणाविधूप-
णाद्व्याप्रतिपादनार्थमाह—

कर्मं किसियाणिज्ज्ञाह मामणा जा परिणहे समता । शुभं ह्येवेहि कपा चिन्मूसणा मंडणा शुरुणो ॥ २११ ॥

कर्म नाम कृपियाणिज्यादि तथाप्राप्तुत्पन्ने सञ्जातमिति, ‘मामणे’ति ममीकारार्थं देशीवचनमेतद्, ततो या परिग्रहे

ममता सा मामंणा ज्ञातव्या, सा च तत्काल एव प्रवृत्तेति, तथा विभूषणा-मण्डना, सा च पूर्वं देवेन्द्रगुरोः-भगवत आदितीर्थकृतः कृता, पश्चाद्विषयेऽपि प्रवृत्तेति ॥ सम्प्रति लेखगणितरूपद्वारद्वयप्रतिपादनार्थमाह—

लेखं लिखीविहाणं जिणेण बंधीए दाहिणकरेणं । गणियं संखाणं सुंदरीए वामेण उवइहं ॥ २१२ ॥

लेखनं लेखो नाम सूत्रे नपुंसकता प्राकृतत्वात् लिपिविधानं, तच्च जिनेन-भगवता ऋषभस्वामिना ब्राह्म्या दक्षिण-करेण प्रदर्शितमत एव तदादित आरभ्य चान्यते, गणितं नाम एकद्वित्र्यादिसङ्ख्यानं, तच्च भगवता सुन्दर्या वामकरे-णोपदिष्टमत एव तत्पर्यन्तादारभ्य गण्यते ॥ अधुना रूपलक्षणमानरूपद्वारत्रयप्रतिपादनार्थमाह—

भरहस्स रुवकम्मं नराइलखणमहोइयं बलिणो । माणुम्माणवमाणंपमाणगणिमाइ वत्थूणं ॥ २१३ ॥

रूपं नाम काष्ठकर्म पुस्तककर्मैत्येवमादि, तच्च भगवता भरतस्योपदिष्टं, तथा लक्षणं नरादि-पुरुषलक्षणादि, तच्च अथ-भरतस्य काष्ठकर्मद्युपदेशानन्तरं भगवता बाहुवल्लिने उदितं-कथितं, तथा मानं नाम वस्तूनां मानोन्मानावमा-नप्रमाणगणितानि, तत्र मानं द्विधा-धान्यमानं रसमानं च, धान्यमानं 'दो असतीओ पसई दो पसईतो सेइया चत्तारि सेइया कुलवो चत्तारि कुलवा पत्थओ' इत्यादि, रसमानं 'चउसद्धिया चत्तिसिया सोलसिया' इत्यादि, उन्मानं येनो-न्मीयते, तच्च तुलागतं कर्पः पलमित्यादि, अवमानं येनावमीयते, तद्यथा-हस्तो दण्डो युगमित्यादि, प्रमाणं प्रतिमानं, तच्च सुवर्णपरिमाणहेतुर्गुञ्जादि, गणितं यदेकादिसङ्ख्या परिच्छिद्यते, यत्तु गणितं तत्प्रागेव पृथग्द्वारतयाऽभिहितम्, एतत्

पञ्चप्रकारमपि मानं भगवति राज्यमनुशासति भगवदुपदेशेन प्रवृत्तमिति ॥ 'पौषे' इति द्वात्रिंशत्तमं यदुक्तं तस्य संस्कारः प्रोक्तमिति प्रोक्त इति वा, तथा बाह—

मणिर्याई दोराइसु पोता तह सागरंमि बहणाई । बवहारो लेहवणं फळपरिच्छेयणत्थं वा ॥ २१४ ॥

ये मणिकादयः आदिशब्दाद् युक्ताफलादिपरिग्रहः दवरकादिषु लोकेन प्रोक्ताः क्रियन्ते तदेतत्प्रकरणेण वतने प्रोक्तं तदा प्रवृत्त, अथवा पोता नाम सागरे—समुद्रे बहानानि—प्रवहणानि, तान्यपि तदेव प्रवृत्तानि, तथा व्यवहारो नाम विसर्वादे सति राजकुलकरणे गत्या निजनिजभाषां लेखापनलक्षणः कार्यपरिच्छेदनार्थं वा पणमुक्तिलक्षणः स उभयरूपोऽपि तदा प्रवृत्तः, फलदोपतो लोकानो प्रायः स्वस्वभावापगमात् ॥ अधुना नीतियुक्तरूपं द्वारद्वयमभिधित्सुराह—

नीई हुकाराई ससथिदा अहव सामभेयाई । जुद्धाई बाहुजुद्धायाई बहाइयार्णं च ॥ २१५ ॥

नीतिर्हकारादिलक्षणा सप्तविधा, तथा—हुकारो मकारो धिक्कारः परिभाषणा मण्डलीयन्धस्वारके प्रक्षेपो महापराचे व्यविच्छेद इति, एषा सप्तविधाऽपि नीतिसूत्रा विमलवाहनकुलकरादारभ्य भरतकालं पर्यन्तं कृत्वा यथायोगेन प्रवृत्ता, तथा च वक्ष्यति—'किञ्चिच्च (ग्रीच) भरतकाले' इत्यादि, अथवा नीतिर्नाम सामभेदादिका चतुष्प्रकारा, तथा—साम भेदो दण्ड उपप्रदानमिति, एषा चतुर्विधापि भगवत्काले समुत्पद्येति, तथा युक्तानि नाम बाहुजुद्धादीनि, यदिवा वर्त्तिकादीना यानि तान्युभयान्यपि तदा प्रवृत्तानि ॥ साम्प्रतमिषुशास्त्रोपासनारूपं द्वारद्वयमाह—

ईसत्थं घणुवेदो उवासणा मंसुकम्ममाईया । सुत्तायाईणं वा उवासणा पणुथासणया ॥ २१६ ॥

इषुशास्त्रं नाम धनुर्वेदः, स च तदैव राजधर्मै सति प्रावर्त्तत, उपासना नाम इमश्रुकर्त्तनादिरूपं नापितकर्म, तदपि तदैव जातं, पूर्वं ह्यवस्थितनखलोमानस्तथा कालमाहात्म्यतः प्राणिनोऽभवन्निति, एषा च शिल्पान्तर्गततया प्रागभिहिताऽपि पुनः पृथग्द्वारतयोपन्यस्ता, भगवत्काल एव नखरोमाण्यतिरेकेण प्रवर्द्धितुं लग्नानि, न पूर्वमिति ख्यापनार्थ, यदिवा उपासना नाम गुरुराजादीनां पर्युपासना, साऽपि तदैव प्रवृत्ता ॥ अधुना चिकित्साऽर्थशास्त्रबन्धधातरूपद्वारचतुष्टयप्र-
तिपादनार्थमाह—

रोगहरणं चिकिच्छा अन्थागम सत्थमत्थसत्थिति । निगडाहजमो बन्धो धातो दंडादितालणया ॥ २१७ ॥
चिकित्सा नाम रोगापहारक्रिया, साऽपि तदैव भगवदुपदेशात्प्रवृत्ता, अर्थागमनिमित्तं शास्त्रं अर्थशास्त्रं, बन्धो-
निगडादिभिर्यमः—संयमनं, धातो—दण्डादिभिस्ताडना, एतेऽपि अर्थशास्त्रबन्धधातास्तत्काले यथायोगं प्रवृत्ताः ॥ अधुना
मारणयज्ञोत्सवरूपद्वारत्रयप्रतिपादनार्थमाह—

मारणया जीववहो जन्ना नागाइयाण पूयातो । इन्द्राहमहा पायं पइनियया ऊसवा ह्येति ॥ २१८ ॥
मारणं जीववधो—जीवस्य जीविताद् व्यपरोपणं, तच्च भरतेश्वरकाले समुत्पन्नं, यज्ञा—नागादीनां पूजाः उत्सवाः—
प्रायः प्रतिनियताः, वर्षमध्ये प्रतिनियतदिवसभाविन इन्द्रादिमहाः, पूजास्त्वनियतकालभाविन्य इति पूजामहोत्सवानां
प्रतिविशेषः, एतेऽपि तत्काले प्रवृत्ताः ॥ सम्प्रति समवायमङ्गलरूपद्वारद्वयमभित्सुराह—

समवाओ गोद्वीणं गामार्हणं व संपसारो वा । तह मंगलाइं सोत्थियसुवण्णसिद्धत्थगार्हणि ॥ २१९ ॥

समयायो नाम गोष्ठिनां भेदापकाः, यद्विद्या ग्रामादीनामाधिभूयात् सेटकर्मद्वयनगरादिपरिग्रहः समू-एकीभायेन किम-
प्युद्दिष्य एकत्र मीलनं सम्प्रसार-समपायाः, किमुक्तं भवति ।-ग्रामादिजनानां किञ्चित्प्रयोजनमुद्दिश्य यदेकत्र भीखनं
स वा समपाय इति, तथा मद्गलानि नाम स्वस्तिकमुवर्णसिद्धार्थकादीनि तानि पूर्वं देवैर्भगवतो मङ्गलमुद्देशा प्रयुक्तानि,
ततो लोकेऽपि तथा प्रयुक्तानि ॥ सम्प्रति कौतुकादिद्वारपथ्यकमाह—

पुत्रं कपारं पद्मयो सुरेहि रपथाविकोवयाह ॥ तद्द पत्थांगमल्लालंकारा केसभूसाई ॥ २१० ॥
तं दद्वृण पयसोऽलंकारेण जणोऽपि सेसोऽपि ।

पूर्वं प्रभोः- भगवतः कृपमस्यास्मिन् सुरैः कृतानि कौतुकानि-रक्षादीनि, ततो लोकेऽपि तानि जातानि, तथा पथ-
पीनांशुकादिभेदभिन्नं गन्धाः-पुष्पपुष्पा दिव्यश्रवणः मास्यं-पुष्पदाम, एतानि तदेव जातानि, अलङ्काराः-केसरभूषादि तं
बालङ्कार भगवतो देवैः कृतं दद्या जयशेषोऽपि स्वं स्वमलङ्कारं प्रयुक्तः ॥ सम्प्रति गूढाद्वारमाह—

विशिष्टा पूजाकर्मं बालाण योत्सवं नाम ॥ २२१ ॥

ब्रूया नाम विधिना शुभनक्षत्रतिथिसुहृत्तर्जयो पयलमल्लेष्टदेवतापूजास्वचनयोजनादिलक्षणेन बालानां ब्रूयाकर्म,
तदपि तथा प्रयुक्तम् ॥ सम्प्रत्युपनयनद्वारमाह—

उच्यपयणं तु कलाणं शुक्रमूले साधुणो ततो धम्मं । चेत्तुं द्रव्यंति सद्वा केहं विष्कलं पवज्जति ॥ २२२ ॥

उपनयनं नाम तेषामेव बालानां कलना प्रहणाय गुरोः-कलाचार्यस्य मूले-समीपे नयनं, यद्विद्या धर्मश्रवणनिमित्तं

साधोः सकाशं नयनमुपनयनं, तस्माच्च साधोर्धर्मं गृहीत्वा केचित् श्राद्धा भवन्यपरे लघुकर्मणो दीक्षां प्रपद्यन्ते,
एतच्चोभयमपि तदा प्रवृत्तम् ॥ अधुना विवाहद्वारं दत्तिद्वारं चाह-

ददुं कथं विवाहं जिणस्स लोगोऽवि काउमारद्धो । गुरुदत्तिया य कत्ता परिणिज्जंते ततो पायं ॥ २२३ ॥

दत्ती व दाणमुसभं दिंतं ददुं जणंमिवि पवत्तं । जिणंभिव्खादाणंपिय ददुं भिव्खा पवत्ताओ ॥ २२४ ॥

जिनस्य-भगवत ऋषभस्वामिनो देवैः कृतं विवाहं दृष्ट्वा लोकोऽपि स्वापत्यानां विवाहं कर्तुमारब्धवान्, गतं विवाहद्वारम् । दत्तिद्वारमाह-भगवता युगलधर्मव्यवच्छेदाय भरतेन सह जाता ब्राह्मी बाहुबलिनै दत्ता, बाहुबलिना सह जाता सुन्दरी भरतायेति दृष्ट्वा तत आरभ्य प्रायो लोकेऽपि कन्या पित्रादिना दत्ता सती परिणीयते इति प्रवृत्तम्, अथवा दत्ति-
र्नाम दानं, तच्च भगवन्तमृषभस्वामिनं सांवत्सरिकं दानं ददतं दृष्ट्वा लोकेऽपि प्रवृत्तं, यदिवा दत्तिर्नाम भिक्षादानं, तच्च जिनस्य भिक्षादानं प्रपौत्रेण कृतं दृष्ट्वा लोकेऽपि भिक्षा प्रवृत्ता, लोका अपि भिक्षां दातुं प्रवृत्ता इति भावः ॥ अधुना मृतकपूजाध्मापनास्तूपशब्दद्वाराण्यह-

मडयं मयस्स देहो तं मरुदेवीए पढमसिद्धोत्ति । देवेहि पुरा महियं ज्ञावणया अग्गिसक्कारो ॥ २२५ ॥

सो जिणदेहार्हणं देवेहिं कतो चिता सथूभा य । सद्धो य रुणसद्धो लोगोवि ततो तहा पकतो ॥ २२६ ॥

मृतकं नाम मृतस्य देहस्तच्च मृतकं मरुदेव्याः प्रथमसिद्ध इतिकृत्वा देवैः पुरा महितं-पूजितं, तत आरभ्य लोकेऽपि मृतकपूजा प्रसिद्धिं गता, ध्मापना नामाग्निसंस्कारः, स च भगवतो निर्वाणप्राप्तस्यान्येषां च साधूनामिध्वाकूणामितरेषां

च प्रथमं त्रिदशोः कृतः पञ्चाहोकेऽपि सञ्जाताः, तथा भगवद्देशादियग्वस्थानेषु भरतेन स्तूपाः कृताः, ततो लोकेऽपि तत् आरम्य मृतकदाहस्थानेषु स्तूपाः प्रायश्चिन्त, तथा शब्दो नाम रुदितशब्दाः, स च भगवत्प्रपयर्गं गते भरतबुःखमसाधार-
णमयधुष्य तदपसरणाय शक्रेण कृतः, ततो लोकेऽपि ततः काशादारम्य रुदितशब्दः प्रवृत्तः, तथा चाह-लोकोऽपि
तथा-भरतवत् शक्रयद्वा रुदितशब्द प्रकृतः-कर्तुमारब्धयान् ॥ सप्रति श्लेषापनकद्वारं पृच्छाद्वारं चाह—

ऐलायणधुकिट्ठाह्वालफीलायणं च सेंदार्हं । इलिगियादिरुयं वा पुच्छा पुण किं कर्हि कळं ? ॥ २२७ ॥

अह्य निमिसार्हण सुहसइयाह सुहपुपस्वपुच्छा वा । इयेवमाइयाप वप्पमं वसभकालम्मि ॥ २२८ ॥

ऐलापनकमिति देशीयचनं, तचानेकार्थ, तथा चाह-‘वकिट्ठाह्’इत्यादि, वरकटिर्नाम हर्षयशाबुलकपेण नदनम्, आदि-
शब्दात् सिंहनादादिपरिग्रहः, यदिवा बालक्रीडापनं ऐलापनकं, अथवा सेण्डितादि । तथा प्रच्छसं पृच्छा, सा इद्विगिका-
विकृतलक्षणा, इलिगिका द्वि कर्णमूले घण्टिकां घाटयन्ति, ततो यसाः खत्यागम्य तासो कर्णेषु किमपि प्रधुर्विधक्षितं कथयन्ति,
आदिशब्दात् इद्विगिकासहस्रपरिग्रहः, अथवा किं कार्यं ? कथं वा कार्यमित्येवंलक्षणा या लोके प्रसिद्धा पृच्छा सा पृच्छ-
ना, यदिवा निमिषादीनामाविशब्दस्त्यग्रफलादिपरिग्रहः पृच्छा-पृच्छना, अथवा सुखशयितादिरूपा सुखदुःखपृच्छना
इत्येव आदितया सर्वमुत्पन्नमृपमस्वामिकाळे, उपलक्षणमेतत्, किञ्चिन्नरतकाले किञ्चित्कुलकरकाले च ॥ तथा चाह—
किञ्चिन्न भरहकाले कुलगरकालेऽपि किञ्चि उपपन्नं । पणुणा व देसियाहं सबकलासिप्पकम्माहं ॥ २२९ ॥

किञ्चित्-निगदादिभिर्घात इत्यादि भरतकाल उत्पन्नं, किञ्चित्-हकारादि कुलकरकालेऽप्युत्पन्नं, प्रणुणा तु-भगवता

ऋपभस्वामिना सर्वा गणितप्रभृतयः कलाः सर्वाणि घटशिल्पप्रभृतीनि शिल्पानि सर्वाणि च कृष्यादीनि कर्ममणि
देशितानीति ॥

उसभचरियाहिगारे सर्वेसिं जिणवराण सामणं । संवोहणाह वोत्तुं वोच्छं पत्तेयमुसभस्स ॥ २३० ॥

इह वक्तुमिदानीमधिकृतं भगवत ऋपभस्वामिनश्चरित्रं, तत्र च ऋषभचरिताधिकारे वक्ष्यमाणं सम्बोधनादि सर्वेषामपि
जिनवराणां सामान्यमतस्तथैव सामान्येनोक्त्वा पश्चात् प्रत्येकम्—एकं प्रति प्रत्येकं, नात्र प्रतिशब्दो वीप्सायां, किन्त्वा-
भिमुख्ये, ततोऽयमर्थः—एकस्याभिमुख्येन, कस्यैकस्येत्यत आह—ऋषभस्य, शेषं चरित्रं वक्ष्ये ॥ तत्र सम्बोधनादिद्वारप्र-
तिपादनार्थं द्वारगाथात्रयमाह—

संवोहण १ परिचाए २, पत्तेयं उवहिम्मि य ३ । अन्नलिंगे ४ कुलिंगे य ५, गामायार ६ परीसहे ७ ॥ २३१ ॥

जीवोवलंभ ८ सुयलंभे ९, पच्चक्खाणे १० य संजमे ११ ।

छडमतथ १२ तवोकम्मे १३, उप्पया नाण १४ संगहो १५ ॥ २३२ ॥

तित्थं १६ गणो १७ गणहरा १८, धम्मोवायस्स देसगा १९ ।

परियाय २० अंतकिरिया २१, कस्स केण तवेण वा ? ॥ २३३ ॥

सर्व एव भगवन्तस्तीर्थकृतः स्वयंबुद्धास्तथापि कल्प इतिकृत्वा लोकान्तिकदेवाः सर्वतीर्थकृतां सम्बोधनं कुर्वन्ति, ततः
प्रथमं तत्सम्बोधनं वाच्यं, तदनन्तरं परित्यागः—किं भगवन्तश्चारित्रप्रतिपत्तौ परित्यजन्तीति, तथा प्रत्येकमिति क्रः

कियत्परिवारो निष्कान्त इति वार्ष्यं, तथा 'वृषपा'विति वृषविषययो विधिर्वक्तव्यः, यथा कः केनोपधिरासेयितः । को वा
 विनेयानागनुज्ञातः । इति, इह दत्ताभूनां लिङ्गं यद्य दृष्टयानां सप्तगयतां तीर्थकृतमन्यलिङ्गं, कुत्सितं लिङ्गं पुलिङ्गं तापसपरि-
 ब्राजकादिलिङ्गं, तत्र भगवन्तो नान्यलिङ्गे निष्कान्ताः, नापि कुलिङ्गे, किन्तु तीर्थंकरलिङ्गे एवेति वक्तव्यं, तथा ग्रामाचारा-
 विषयाः परीपदाः-धुरियपासादयः, ग्रामाचाराद्य परीपदाद्य तस्मिन् विधिर्वक्तव्यः, यथा कुमारप्रव्रजिते-
 विषया न भुक्ताः, येषैर्भुक्ताः, तथा परीपदाः सर्वेरेष निर्जिता इति, तथा जीवोपलम्भो-जीवग्रहणमुपलक्षणं जीवाजीवाद्युप-
 लम्भो वक्तव्यः, तथा पूर्वभये यस्य याथाश्च्युतलभः स वक्तव्यः, ग्रथमास्तस्याचेकारान्तता सूत्रे प्राकृतत्वात्, तथा प्रत्या-
 ख्यानं महागवक्यं वक्तव्यं, तस्य किं प्रमाणमासीदिति, तथा संयतः-ग्रामायिकादिक्रयो वक्तव्यः, कस्य किं ग्रामायि-
 कादि पारिवर्तमासीदिति, तथा जादयसीति उग्र-शानायणीयादिपातकर्मपतुष्टयं छद्मनि विष्टवीति छद्मस्य, क-
 कियन्तं कालं छद्मस्य आसीदिति वक्तव्यं, तथा किं कस्य तपस्कर्मैति वक्तव्यं, तथा 'वृष्यया नाणे'ति ज्ञानोत्पादो
 वक्तव्यः, कस्य कस्मिन्नादि केवलशानमुत्पन्नमिति, तथा सद्ब्रह्मो वक्तव्यः, कस्य कियान् शिष्यादिसद्ब्रह्म, तथा 'तीर्थ-
 भिति कथं कस्य कदा तीर्थमुपसमित्यादि वक्तव्यं, तीर्थं नाम चातुर्यजः भ्रमणसद्वः, गणः-एकधाचनाचारक्रियास्थानां
 समुदायो, न कुलसमुदायः, ते च ऋषमादीनां कस्य कियन्त इति वक्तव्यं, तथा गणपराः-सूत्रकर्तारः, ते च कस्य किय-
 न्त इति वक्तव्यं, तथा दुर्गती प्रपतन्त्वमात्मानं धारयतीति धर्मः तस्योपायो-ब्राह्मणां प्रवचनमथवा पुर्यानि देशय-
 न्तीति देशकाः धर्मोपायस्य देशका गणपरा अथवा अन्येऽपि यत्नं यावन्तत्त्वसुर्वेषांपूर्येयिदः, तथा पर्याय इति कः

कस्य प्रब्रज्यादिपर्यायः इत्येतद्वक्तव्यं, तथा अन्ते क्रिया अन्तक्रिया-निर्वाणलक्षणा सा कस्य केन तपसा ?, वाशब्दात् कस्मिन् वा कियत्परिवारपरिवृतस्य चेति वक्तव्यम् ॥ सम्प्रति प्रथमद्वारप्रतिपादनार्थमाह—

सन्वेऽवि सयंबुद्धा लोगंतिययोहिया य जीयंति । सर्वेसिं परिचाओ संवच्छरियं महादाणं ॥ २३४ ॥

रज्जाइचाओवि य पत्तेयं को व कित्तियसमग्गो ? । को कस्सुवही को वाऽणुण्णाओ केण सीसाणं ? ॥ २३५ ॥
(ग्रन्थाम्रं ८०००) सर्व एव तीर्थकृतः स्वयंबुद्धा वर्तन्ते, तथापि लोकान्तिकदेवानामियं स्थितिर्यदुत स्वयंबुद्धानपि भगवतो बोधयन्ति, ततो जीतमिति—कल्प इतिकृत्वा लोकान्तिकदेवैर्वोधिताः सन्तो निष्क्रामन्ति । व्याख्यातं सम्वोधनाद्वारम्, अधुना परित्यागद्वारं व्याख्याति—सर्वेषां भगवतां परित्यागः सांवत्सरिकं महादानं वक्ष्यमाणलक्षणम् ॥

राज्यादित्यागोऽपि च परित्यागः, व्याख्यातं परित्यागद्वारं, प्रत्येकद्वारमाह—प्रत्येकमिति क एककः को वा कियत्समग्रो निष्क्रान्तः ? । उपधिद्वारमाह—कः कस्योपधिः ? को वा केनानुज्ञातः शिष्याणामुपधिरिति ? । इदं च गाथाद्वयमपि समासव्याख्यारूपं, न च समासेनोक्तं मन्दमतयोऽवबुध्यन्ते, ततः प्रपञ्चेन विवरीयुः प्रथमद्वारमाह—

सारस्सय ? माइचा २ वण्ही ३ वरुणा य ४ गइतोया य ५ ।

तुसिया ६ अघावाहा ७ अग्गिग्घा चेव ८ रिद्धा य ९ ॥ २३६ ॥

सारस्वता मकारोऽलाक्षणिकः १ आदित्याः २ वह्नयः ३ वरुणाः ४ गर्हतोयाः ५ चः समुच्चये तुषिता ६ अव्याघ्राधा ७ अम्रयः ८ एत एव संज्ञान्तरतो मरुतोऽप्यभिधीयन्ते, रिष्ठाश्चेति 'तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेशः' ब्रह्मलोकस्थरिष्ठप्रस्तदाधारा रिष्ठा इति,

पृष्ट देवत्रिकाया अपवं बोद्धिंति जिणवरिंदं तु । सवज्जगज्जीवहिंयं भयवं । तित्थं पवत्तेहि ॥ २३७ ॥
 एते देयनिकायाः-सारस्वतादयः स्वयं समुद्रमणि भगवन्त जिनवरेन्द्रं कल्प इतिकृत्वा बोधयन्ति, कथमित्याह-
 सर्वे च ते जगज्जीयाश्च सर्वजगज्जीयास्तेभ्यो हितं हे भगवन् ! तीर्थं प्रवर्चयत्सेति ॥ इत्थं सम्बोधनद्वारम्, इदानीं परि-

त्यागद्वारमाह-

सवच्छरेण दोही अमिनिक्खमणं तु जिणवरिंदानं । ता अत्थसपपाणं पवत्सए पुघत्सरमि ॥ २३८ ॥
 सवासरेण जिनवरेन्द्राणामभिनिष्क्रमणं भविष्यति, ततोऽयं सप्रदानम्-अर्थस्य सम्यक्-तीर्थप्रभायनामुद्ध्या अनुक-
 म्मायुद्ध्या च, न तु कीर्त्तिपुद्ध्या, सम्प्रदानं जनेभ्यः प्रवर्चते, पूर्वसूर्ये-पूर्वाह्णे इत्यर्थः ॥ कियत् प्रतिदिपस दीयते इत्याह--
 गमा हिरण्णफोदी अट्ठेव अपूणमा सपसहस्सा । सूर्योदयमार्यं दिज्झइ जा पायरासाजो ॥ २३९ ॥

एका हिरण्यस्य कोटी अष्टौ चान्यूनानि-परिपूर्णानि घातसहस्राणि-छद्धानि इति प्रतिदिपस दीयते, कथं दीयते इत्याह-
 सूर्योदय आदी पक्ष दानस्य तत् सूर्योदयादि, क्रियाविशेषणमेतत्, सूर्योदयादारभ्य दीयते इति भावः, कियन्ते कालं
 यावदित्याह-'मातराशा' प्रातः अशममाशः मातराशः तस्मात्, तमभिध्याप्य, प्रातर्भोजनकालं प्रायदिति भावः । यथा
 दीयते तथा प्रतिपादयन्माह-

सिंघाहगतिगच्छक्कपएत्तमुहमहापहपहेसुं । वारेसु पुरवराणं रत्थासुहमज्जसकारेसु ॥ २४० ॥
 श्रद्धादत्तं नाम श्रद्धादत्तकाकृतिपथयुक्, त्रिकोणं स्थानं वा, त्रिकं यत्र रथ्याव्रयं मिलति, चतुष्कं-चतुष्पथसमाहारा,

चत्वरं-बहुरथ्यापातस्थानं चतुर्मुखं-यस्माच्चतसृष्वपि दिक्षु पन्थानो निस्सरन्ति, महापथो-राजपथः, शेषः सामान्यः पन्थाः पथः, तत एतेषां द्वन्द्वः, तथा पुरवराणां द्वारेषु, प्रतोलीष्वित्यर्थः, तथा रथ्याणां मुखानि-प्रवेशा मध्यकारा-मध्या एव कारशब्दस्य स्वार्थिकत्वाद्रथ्यामुखमध्यकारास्तेषु । किमित्याह—

वरवरिया घोसिज्जह किमिच्छियं दिज्जए षड्बुविहीयं । सुरअसुरदेवदाणवनरिंदमहियाण निक्खमणे ॥ २४१ ॥
वरं याचध्वं वरं याचध्वमित्येवं घोषणा समयपरिभाषया वरवरिकोच्यते, सा वरवरिका पूर्वं शृङ्गाटिकादिषु घोष्यते, ततः कः किमिच्छति-यो यदिच्छति तस्य तद्दानं समयपरिभाषयैव किमिच्छकमुच्यते, किमिच्छकं यथा भवति एवं दीयते, एकमपि वस्त्वङ्गीकृत्य एतत्परिसमाप्त्या भवति अतो ब्रह्मो विधयो-मुक्ताफलप्रदानादिलक्षणा यस्मिंस्तद्वहुविधिकं, क इत्याह-सुरैः-वैमानिकज्योतिष्कैः असुरैः-भवनपतिव्यन्तरैः, देवदानवनरेन्द्रैरिति इन्द्रग्रहणं प्रत्येकमभिसम्बध्यते, देवेन्द्रैः-शक्रादिभिः दानवेन्द्रैः-चमरादिभिः नरेन्द्रैः-चक्रवर्त्तिप्रभृतिभिर्महितानां भगवतां तीर्थकृतां निष्क्रमणे इति ॥ साम्प्रतमेकै-केन तीर्थकृता कियद्ब्रव्यजातं संवत्सरेण दत्तमित्येतत्प्रतिपादयन्नाह—

तिण्णेव य कोडिसया अट्टासीई अं होति कोडीओ । असियं च सयसहस्सा एयं संवच्छरे दिण्णं ॥ २४२ ॥
त्रीण्येव कोडिशतानि अष्टाशीतिश्च भवन्ति कोटयः अशीतिश्च शतसहस्राणि ३८८००००० एतत्-एतावत्प्रमाण-मेकैकेन तीर्थकृता संवत्सरे दत्तम्, एतच्च प्रतिदिनदेयं त्रिभिः पष्ट्यधिकैर्वासरशतैर्गुणयित्वा परिभावनीयम् ॥ प्रथमवरव-रिका समाप्ता । सम्प्रत्यधिकृतद्वारार्थानुपालेव वस्तु प्रतिपादयन्नाह—

धीर अट्टिनेमि पासं महिं च वासुपुत्रं च । एष मोक्षं जिणे अवसेसा आसि रायाणो ॥ २४३ ॥
 रायकुलेसुखि जाया विसुखंसेसु लसिगकुलेसुं । न य इच्छियामिसेया कुमारयासंमि पपइया ॥ २४४ ॥
 संती कुपू य धरो अरहता चेव चक्रवर्दी य । अवसेसा तित्थयरा मंडलिया आसि रायाणो ॥ २४५ ॥
 धीरं-महावीरमरिछनेमिं पार्थनायं महिं वासुपूज्य च, एतान् सर्वसङ्ख्या पद्या जिनान्-वीर्यकृतो मुक्त्वा अयशेषा-
 स्तीर्यकृत-ऋषभस्वामिमृतय आसन् राजानः, एते हि महावीरप्रभृतयः पञ्च वीर्यकृतो राजकुलेभ्यः पितृव्यशेषो
 क्षत्रियकुलेषु, राजकुलं हि किञ्चिदक्षत्रियकुलमपि भवति, यथा नन्दराजकुलमत एवम् क्षत्रियकुलेषु जाता अपि, न
 ईक्षितामिषेका-भूमिछपितराज्यामिषेकाः, किन्तु कुमारयास एव प्रवर्जिताः-प्रवर्ग्याः प्रतिषेधिते, येऽपि च राजान
 ऋषभस्वामिमृतयस्तेष्वपि क्षात्रिभिः कुन्तुः अर एते त्रयोऽर्हन्तश्चक्रवर्त्तिनोऽभयन्, अयशेषाः पुनस्तीर्यकरा आसन्
 राजानो-भाषवल्लिकाः स्वस्वमण्डलमात्राधिपतयः, परित्यागद्वारादनुपाविता तु गायत्रयस्यैवं परिभाषनीया-दृक्कुलसु
 राग्यं परित्यग्य भगवन्तः प्रवर्जिता इति ॥ गत परित्यागद्वारम्, अपुना प्रत्येकद्वारमाह—
 एगो भग्यं धीरो पासो मल्ली य त्तिदि त्तिदि सपहिं । भयवंपि वासुपुत्रो छहिं पुरिससपहिं निक्खंतो ॥ २४६ ॥

उरगाणं भोगाणं रायघ्नाणं च लसितियाणं च । चउहिं सहस्सेसुसभो सेसा उ सहस्सपरियारा ॥ २४७ ॥
 एको भगवान् धीरो-चर्द्धमानस्वामी प्रवर्जितः, पार्थनायो भगवांश्च मल्लिखिभिः त्रिभिः शतैः सह, भगवानपि वासुपूज्यः
 पद्भिः पुरुषशतैः सह निष्क्रान्तः—प्रवर्जितः । तथा उरगाणा भोजाना राजन्याना क्षत्रियाणां च, एतेषा विशेषः प्रागे-

व चोपदर्शितः, सर्वसत्त्वया चतुर्भिः सहस्रैः सह भगवान् ऋषभो निष्क्रान्तः, शेषास्तु-अजितस्वामिप्रभृतयः सहस्रपरि-
चारा निष्क्रान्ताः ॥ सम्प्रति प्रसङ्गतोऽत्रैव द्वारे ये यस्मिन् वयसि निष्क्रान्ता इत्येतदभिधित्सुराह—

वीरो अरिद्वनेमी पासो मल्ली य वासुपुजो य । पठमवण् पद्यया सेसा पुण मल्लिहमवयंमि ॥ २४८ ॥

वीरो-महावीरः अरिद्वनेभिः पार्श्वनाथो मल्लिर्वासुपूज्य इत्येते पञ्च तीर्थकृतः प्रथमवयसि-कुमारत्वलक्षणे प्रव्रजिताः,
शेषाः पुनः-ऋषभस्वामिप्रभृतयो मध्यमे वयसि-यौवनलक्षणे वर्तमानाः प्रव्रजिताः ॥ गतं प्रत्येकद्वारमधुनोपधिद्वारमाह-
सध्वेऽपि एगदूसेण निग्गया जिणवरा नउधीसं । न य नाम अत्तल्लिगे न य गिहिल्लिगे कुल्लिगे वा ॥ २४९ ॥

सर्वेऽपि भगवन्तोऽतीता अपि जिनवराः चतुर्विंशतिः-चतुर्विंशतिसंख्याः, एतेन सर्वास्वयवसर्पिणीषूत्सर्पिणीषु च
प्रत्येकं भरतक्षेत्रे चतुर्विंशतिरेव तीर्थकरा अभूवन्निति ख्यापितम्, 'एगदूप्वेण' एकेन वस्त्रेण निर्गता-अभिनिष्क्रान्ताः,
तद्यदि भगवन्तोऽप्येकदूप्वेण निर्गता इति सोपधयोऽभवन्, किं पुनस्तन्मतानुवर्तिनः शिष्या न सोपधयः, तत्र य उपधि-
रासेवितो भगवद्भिः स साक्षादेवोक्तः, यः पुनर्विनेयेभ्यः स्थविरकल्पिकादिभेदभिन्नेभ्योऽनुज्ञातः स खलु ग्रन्थान्तरादव-
सेयः ॥ गतमुपधिद्वारम्, इदानीं लिङ्गद्वारं-तत्र सर्व एव तीर्थकृतस्तीर्थकरलिङ्ग एव निष्क्रान्ता, न तु नाम अन्यलिङ्गे-
गृहिसाधुलिङ्गे कुल्लिङ्गे वा, अन्यलिङ्गाद्यर्थः प्रागेवाभिहितः ॥ सम्प्रति यो येन तपसा निष्क्रान्तस्तदभिधित्सुराह—

सुमइत्थ निचभत्तेण निग्गतो वासुपुज्ज जिण चउत्थेण । पासो मल्लीवि य अट्टमेण सेसा उ छट्ठेणं ॥ २५० ॥

सुमतिरत्र-अस्यामवसर्पिण्यां चतुर्विंशती तीर्थकृतसु मध्ये नित्यभक्तेन-अनवरतभक्तेन निर्गतः-निष्क्रान्तः, वासु-

पूग्यो जिनश्चतुर्थेन, एकेनोपपासेनेत्यर्थः, पार्श्वनाथो महिरपि चाष्टमेन-त्रिभिरुपवासी, शेषास्तु ऋतभस्वामिप्रभृतय-
पदेन-द्वाभ्यामुपवासाभ्या निष्क्रान्ताः ॥ साम्प्रतमस्मिन्नेव निर्गमप्रस्तावे यो यत्र नगरे यत्र चोद्यानादौ निष्क्रान्तस्तदेत-
दभिधित्सुराह—

वसन्तो य विणीयाप धारवर्षेण अरिष्टहरनेमी । अवसेसा तित्थयरा निष्पन्ता जम्मभूमीसु ॥ २५१ ॥

ऋतभ-ऋतभस्यामी भगवान् विनीतायां नगर्यां निष्क्रान्तः, द्वारवत्या भरिष्ठनेमिः, अवरोपा-अजितस्वामिप्रभृतय-
स्तीर्थकरा निष्क्रान्ता जन्मभूमिषु, यत्र आतास्तत्र निष्क्रान्ता इति भावः ॥

वसन्तो सिद्धरथयणंमि चासुपुब्बो विहारगिहंमि । धम्मो य पप्पणाप नीलगुहाप सुणी नाम ॥ २५२ ॥

आसन्नपयंमि पासो धीरगिणिंदो य नायसवंमि । अवसेसा पवइया (निष्पन्ता) सहसंपवणंमि वज्जाणे ॥ २५३ ॥

ऋतभ-ऋतभस्यामी सिद्धार्थयने वद्याने निष्क्रान्तः, पासुपुब्बो विहारगृहके-विहारगृहकाभिधाने वद्याने, धम्मो-धम्म-
स्वामी भगवान् धम्मगाया-धम्मगाभिधाने वद्याने, तथा प वस्यति-‘सेसाण केयलाइं जेतुज्जाणेसु पयइया’ पर्यं नीलगु-
हायो-नीलगुहाभिधाने वद्याने सुनिनामा-सुनिसुप्रतनामा तीर्थकरो निष्क्रान्तः, तथा आश्रमपदे-आश्रमपदाभिधान
वद्याने पार्श्वनाथो निष्क्रान्तः, धीरजिनेन्द्रो ज्ञातस्त्वण्डाभिधाने वद्याने, अवरोपा-अजितस्वामिप्रभृतयस्तीर्थकराः
सहस्राध्वने निष्क्रान्ताः ॥ इदानीं प्रसक्त एव निर्गमनफलं प्रतिपादयन्नाह—

पासो अरिष्टनेमी सेजंसो सुमत्ति महिनामो य । पुण्णहे निष्पन्ता सेसा पुण पच्छिमण्णंमि ॥ २५४ ॥

पार्श्वनाथोऽरिष्टनेमिः श्रेयांसः सुमतिर्महिनामा च, एते पञ्च तीर्थकृतः पूर्वाह्णे निष्क्रान्ताः, शेषाः पुनः—ऋषभस्वामिप्र-
भृतयः पश्चिमाह्णे ॥ सम्प्रति ग्रामाचारद्वारप्रतिपादनार्थमाह—

गामाचार्यारो विसया निसेविता ते कुमारवज्रैर्हि । गामागरादृष्टु य केसि (सु) विहारो भवे कस्स ? ॥ २५५ ॥
ग्रामाचारा नाम विषया उच्यन्ते, ते विषया निसेविता—आसेविताः कुमारवज्रैः—कुमारभाव एव ये प्रव्रज्यां गृहीत-
वन्तः तान् मुक्त्वा शेषैः सर्वैस्तीर्थकृद्भिः, किमुक्तं भवति ?—वासुपूज्यमल्लिस्वामिपार्श्वनाथभगवदरिष्टनेमिव्यतिरिक्तैः सर्वै-
स्तीर्थकृद्भिरासेविता विषयाः, न तु वासुपूज्यप्रभृतिभिः, तेषां कुमारभाव एव व्रतग्रहणाभ्युपगमादिति, अथवा ग्रामाचारा
नाम ग्रामाकरादिषु विहारास्ते वक्तव्याः यथा कस्य भगवतः केषु ग्रामाकरादिषु विहार आसीदिति । एतदेवाह—

मगहारायगिहाइसु मुणओ खेत्तारिएसु विहरिंसु । उसभो नेमी पासो वीरो य अणारिएसुंपि ॥ २५६ ॥

मन्यन्ते स्म जगतः समस्तस्यापि त्रिकालावस्थामिति मुनयो—भगवन्तस्तीर्थकृतस्ते सर्वेऽपि मगधादिषु जनपदेषु
राजगृहादिषु नगरेषु क्षेत्रार्थेषु—आर्थक्षेत्रेषु विहृतवन्तः, इह आर्थक्षेत्रचिन्तायां शास्त्रान्तरेषु मगधादयो जनपदा राज-
गृहादीनि नगराण्युक्तानि इत्यत्रापि ‘मगहारायगिहाइसु’ इत्युक्तम्, अन्यथा ऋषभस्वामिन आदितीर्थकरत्वात् तदनुरो-
धेन नगरचिन्तायां विनीतादिष्वित्युच्येतेति, ऋषभस्वामी अरिष्टनेमिः पार्श्वनाथो वीरश्च भगवानित्येते चत्वारस्तीर्थकृतो-
ऽनार्येष्वपि क्षेत्रेषु विहृतवन्तः ॥ गतं ग्रामाचारद्वारम्, इदानीं परीषहद्वारमाह—

उद्धिता परीसहा सिं पराइया ते य जिणवरिंदेहिं । नव जीवाइपयत्थे उवलंभेऊण निक्खंता ॥ २५७ ॥

लदिताः परीपहाः—शीतोष्णादयः पृषा—अगवतां तीर्थकृतां, पर ते परीपहाः सर्वैरपि जिनघरेन्द्रे. पराजिताः । गतं परीपहद्वारम् ॥ अधुना जीवोपलम्भद्वारमाह—‘नव जीवादीन् आदिशब्दादजीयास्त्रययन्त्रस्यरपु-
 ष्यपापनिर्ज्वरामोक्षपरिग्रहः पदार्थानुपलम्भ्य सर्वे निष्कान्ताः ॥ गतं जीवोपलम्भद्वारम्, इदानीं श्रुतछाभादिद्वाराणि
 प्रविषादयति—

पदमस्त पारसंगं सेसानिष्कारसगसुपलंभो । पञ्च जमा पदमंतिमजिणाण सेसाण चत्तारि ॥ २६८ ॥
 पयस्साणमिणं सज्जमो य पदमंतिमाण इविगप्पो । सेसाणं सामरतो सत्तरसगो अ सवेसिं ॥ २६९ ॥
 प्रथमस्य—अगपत कृपमस्थामिनः पूर्वमये श्रुतछाभाः परिपूर्णं द्वापसाङ्गम्, अयक्षेपाणाम्—अजितस्वामिप्रभृतीनामेका-
 दशास्त्रानि, पस्य च यायान् पूर्वमवे श्रुतछाभाः तुल्य तावान् तीर्थकरत्नन्मम्यपि अनुपसंते, गतं श्रुतछाभद्वारम् ॥ अधुना
 प्रत्याख्यानद्वारमाह—प्रथमजिनस्य—कृपमस्त्रामिनोऽन्तिमजिनस्य—वर्द्धमानस्वामिन इवं प्रत्याख्यानं, यदुत पञ्च
 यमाः—प्राणातिपातनिवृत्त्यादीनि पञ्च महाप्रतानि, क्षेपाणाम्—अजितस्वामिप्रभृतीना मध्यमाना द्वाविंशतितीर्थकृता
 चत्वारो यमाः, मैधुनक्षत्रवर्जाणि क्षेपाणि चत्वारि महाप्रतानीत्यर्थः, तेषा मैधुनस्य परिग्रहेऽन्तर्भावविचक्षणात्, नापरितृ-
 हीता स्त्री परिसुग्यते इति न्यायात्, सयमोऽपि—सामायिकादिरूपः प्रथमान्तिमजिनयोर्द्विविकल्पाः, इत्थर सामायिकं
 छेदोपस्थापनीयं चेत्यर्थः, क्षेपाणा—मध्यमाना द्वाविंशतितीर्थकृता यावत्कथिकमेवैकं सामायिकं, न शेषं छेदोपस्थाप-
 नादि, तथाकल्पस्यात्, सप्तदशाङ्ग—सप्तदशभेद पुना, च पुनरर्थे, सर्वेषा तीर्थकृतामभूत्, ते च सप्तदश भेदा अमी-

“पञ्चास्रवाद्विरमणं पञ्चेन्द्रियनिग्रहः कषायजयः । दण्डत्रयविरतिश्चेति संयमः सप्तदेशभेदः ॥ १ ॥” सम्प्रति छद्मस्थतपः-
कर्मप्रतिपादनार्थमाह—

वाससहस्रं बारस चोद्दस अद्वार वीस वरिसाहं । मासा छन्नव तिणिण य चउतिगटुगमेक्कगटुगं च ॥ २६० ॥
तियटुगएक्कग सोलस वासा तिणिण य तहेवऽहोरत्तं । मासेक्कारस नवगं चउपणदिणाहं बुलसीहं ॥ २६१ ॥
तह बारस वरिसाहं जिणाण छउमत्थकालपरिमाणं । उगं च तवोकम्मं चिसेसतो वद्धमाणस्स ॥ २६२ ॥

भगवत ऋषभस्वामिनः छद्मस्थकालो वर्षसहस्रम्, अजितस्वामिनो द्वादश वर्षाणि, सम्भवनाथस्य चतुर्दश वर्षाणि,
अभिनन्दननाथस्याष्टादश, सुमतिस्वामिनो विंशतिवर्षाणि, पद्मप्रभस्य पण्मासाः, सुपार्श्वस्य नव, चन्द्रप्रभस्य त्रयः,
सुविधिस्वामिनश्चत्वारः, शीतलस्य त्रयः, श्रेयांसस्य द्वौ, वासुपूज्यस्यैको, विमलनाथस्य द्वौ मासौ, अनन्तजिनस्य त्रीणि
वर्षाणि, धर्मस्य द्वे वर्षे, शान्तिनाथस्यैकं वर्षं, कुन्थुनाथस्य षोडश वर्षाणि, अरुनाथस्य त्रीण्यहोरात्राणि, मल्लिस्वामिन
एकमहोरात्रं, सुव्रतस्वामिन एकादश मासाः, नमिनाथस्य मासनवकम्, अरिष्टनेमेश्वरपुष्पाशदिनानि, भगवतः पार्श्व-
नाथस्य चतुरशीतिर्दिनानि, वर्द्धमानस्वामिनो द्वादश वर्षाणि, एतत् जिनानां-तीर्थकृतं छद्मस्थकालपरिमाणं, सर्वेषा-
मपि च छद्मस्थकाले उग्रं तपःकर्म, विशेषतो वर्द्धमानस्वामिन उग्रमिति ॥ सम्प्रति ज्ञानोत्पादद्वारमाह—

फग्गुणवहुलेक्कारसि उत्तरसाढाहिं नाणसुसभस्स । पोसेक्कारसिसुद्धे रोहिणिजोगेसु अजियस्स ॥ २६३ ॥
कत्तियवहुले पंचमिमिगसिरजोएण संभवजिणस्स । पोसे सुद्धचउद्दसि अभीइ अभिनंदणजिणस्स ॥ २६४ ॥

चित्ते सुद्वेकारसि महाहिं सुमहस्स नाणमुप्पन्नं । वेत्तस्स पुत्तिमाए पडमामजिणस्स चित्ताहिं ॥ २६५ ॥
 फग्गुणपहुले छट्ठी विसाहजोगे सुपासनामस्स । फग्गुणपहुले सत्तमि अणुराह ससिप्पमजिणस्स ॥ २६६ ॥
 कित्तिपसुद्धे तइया मूले सुविहिस्स पुप्फवंतस्स । पोसे पट्टलचवइसि पुधासादाहिं सीयल[जिण]स्स ॥ २६७ ॥
 पणरसि माहपहुले सेज्जंसजिणस्स सयणजोएण । सयभिसय वासुपुल्ले धीयाए माहसुद्धस्स ॥ २६८ ॥
 पोसस्स सुद्धछट्ठी उरारभइयय विमलनामस्स । वइसाहपहुलचवइसि रेवइजोएण णंतस्स ॥ २६९ ॥
 पोसस्स पुण्णिमाए नाणं धम्मस्स पुस्सजोएणं । पोसस्स सुद्धनयमी भरणीजोएण संतिस्स ॥ २७० ॥
 चित्तस्स सुद्धतइया कसियजोएण नाण कुंयुस्स । कसियसुद्धे पारसि वरस्स नाणं तु रेवइहिं ॥ २७१ ॥
 मगसिरसुद्धपक्कारसीए मद्धिस्स अस्सिणीजोए । फग्गुणपहुले पारसि सयणेणं सुवयजिणस्स ॥ २७२ ॥
 मगसिरसुद्धेकारसि अस्सिणिजोएण नमिजिणिंदस्स । आसोयडमावसाए नेमिजिणिंदस्स चित्ताहिं ॥ २७३ ॥
 चित्ते पट्टलचवइयी विसाहजोएण पासनामस्स । वइसाहसुद्धवसमी इत्युत्तरजोगि धीरस्स ॥ २७४ ॥

एता द्वादशापि गाथा निगदसिद्धाः ॥ सम्प्रति कस्य कस्मिन् दिवसभागे ज्ञानमुत्पन्नमिति प्रतिपादयति—

तेवीसाए नाणं उप्पन्नं जिणवराण पुवण्णे । धीरस्स पच्छिमण्णे पमाणपत्ताए चरमाए ॥ २७५ ॥
 त्रयोविंशति(तेः) जिनवराणा तीर्थकृता ज्ञानमुत्पन्नं पूर्वाहे, सुरोद्धमनमुद्गर्ते इत्यर्थः, तथा चोष्कं चुण्णो—“तेवीसाए
 तिस्थगराणं सुरुग्गमणमुदुत्ते एगराइयाए पडिमाए नाणमुप्पन्न”मिति, धीरस्य अगम्यतः—अपश्चिमतीर्थकृतः पश्चिमाहे,

तत्रापि प्रमाणप्राप्तायां चरमायां पौरुष्यामिति, अन्ये त्वभिदधति-द्वाविंशतेः पूर्वाह्णे ज्ञानमुत्पन्नं मल्लिस्वामिमहावीरयोः पुनरपराह्णे इति ॥ साम्प्रतमधिकृतद्वार एव येषु क्षेत्रेषूत्पन्नं तदभिधानार्थमाह—

उसभस्स पुरिमताले वीरस्सुजुयालियानदीतीरे । सेसाण केवलाइं जेसुज्जाणेसु पवइया ॥ २७६ ॥
ऋपभस्य-भगवतः आदितीर्थकरस्य विनीतायाः प्रत्यासन्नं यत्पुरिमतालं नगरं तत्र ज्ञानमुत्पन्नं, तत्रापि शकटमुखे उद्याने न्यग्रोधपादपस्याधो निविष्टस्य सूर्योद्गमनवेलायां, वीरस्य भगवत ऋज्वालिकानदीतीरे, तत्र गृहपतिश्यामाकखले शालतरोरधःस्थितस्य, शेषाणां तु तीर्थकृतां केवलज्ञानानि येषूद्यानेषु प्रव्रजितास्तत्रोत्पन्नानि ॥ साम्प्रतं यस्य येन तपसा समुत्पन्नं तस्य तत्तपः प्रतिपादयन्नाह—

अट्टमभत्तंतमी पासोसहमल्लिरिट्ठेनेमीणं । वसुपुज्जस्स चउत्थेण छट्ठभत्तेण सेसाणं ॥ २७७ ॥
पार्श्वनाथऋपभस्वामिमल्लिनाथारिष्ठेनेमीनामष्टमभक्तान्ते-उपवासत्रयपर्यन्ते केवलज्ञानमुदपादि, वासुपूज्यस्य पुनर्भगवतश्चतुर्थेन, शेषाणां षष्ठभक्तेन ॥ गतं ज्ञानोत्पादद्वारम्, सम्प्रति सद्गहद्वारं विवरीषुः प्रथमतो यतिसद्गहपरिमाणमाह—
चुलसीइं च सहस्सा एगं च दुवे य तिणिण लक्खाइं । तिणिण य वीसहियाइं तीसहियाइं च तिन्नेव ॥ २७८ ॥
तिन्नि य अट्ठाइज्जा दुवे य एगं च सयसहस्साइं । चुलसीइं च सहस्सा विसत्तारिं अट्ठसट्ठिं च ॥ २७९ ॥
छावट्ठिं चोवट्ठिं वासट्ठिं सट्ठिमेव पन्नासा । चत्ता तीसा वीसा अट्ठारस सोलस सहस्सा ॥ २८० ॥
चोदस य सहस्साइं जिणाण जइसीससंगहपमाणं । अज्जासंगहमाणं उसभाईणं अतो वोच्छं ॥ २८१ ॥

भगवत ऋषभस्वामिनश्चतुरशीतिसहस्राणि धर्मणानाम्, एकं लक्षमजितस्य द्वे लक्षे सम्भवनाथस्य त्रीणि लक्षाण्यभिन-
 न्दनस्य सुमतेः त्रीणि लक्षाणि विंशतिसहस्रान्म्यधिकानि पद्मप्रभस्य त्रीणि त्रिंशत्सहस्राधिकानि सुपार्ष्वस्य त्रीणि लक्षाणि
 चन्द्रप्रभस्य अर्द्धतृतीयानि लक्षाणि सुविषेष्टे लक्षे शीतलस्य एकं लक्षं श्रेयासस्य चतुरशीतिः धर्मणानां सहस्राणि वासु-
 पूर्यस्य द्वासप्ततिः सहस्राणि विमलस्य अष्टपट्टिः सहस्राणि अनन्तजिनस्य पट्पट्टिः सहस्राणि धर्मनाथस्य चतुःपट्टिः सह-
 स्राणि शान्तिनाथस्य द्वापट्टिः सहस्राणि कुन्धुनाथस्य पट्टिः सहस्राणि भरनाथस्य पञ्चाशत्सहस्राणि मणिनाथस्य चत्वारिंश-
 त्सहस्राणि मुनिसुप्रसस्वामिनस्त्रिंशत्सहस्राणि नमिस्वामिनो विंशतिसहस्राणि गरिष्ठनेमेरुद्यादया सहस्राणि पार्ष्वनाथस्य
 षोडश सहस्राणि भगवतो महावीरस्य चतुर्दश सहस्राणि, एतद्यतिशिष्यसहस्रप्रमाणं जिनानाम्-सप्तमादीनां यथाक्रमम-
 यसासन्न्य, तद्य तथैव भाविसम् ॥ अत ऊर्ध्वमार्घ्यसहस्रप्रमाणमृषमादीनां जिनानां क्रमेण वक्ष्ये ॥ प्रतिशतमेव निर्योदयदि-
 तिण्णेयं य लक्ष्म्यादं तिस्रि य तीसा इति छत्तीसा । तीसा य छप पंच य तीसा चतुरो य धीसादं ॥ २८१ ॥
 यत्तारि य तीसादं असीत्तर त्रिणि त्रिणिमित्तो य । धीसुत्तर छलद्वियं तिसहस्सद्वियं च लयलं च ॥ २८३ ॥
 लयलं अट्टसयाणि य यासद्विसहस्स चत्तसय समग्गा । पगद्दी छप सया सद्विसहस्सा सया छप ॥ २८४ ॥
 सद्वि पणपल पन्नेगनत्त चत्ता तद्दुत्तीस य । छत्तीसं च सहस्सा अब्बाणं सगहो पत्तो ॥ २८५ ॥

भगवत आदितीर्थकरस्यार्यिकाणां त्रीणि लक्षा अजितस्वामिनस्त्रीणि लक्षाणि त्रिंशानि-त्रिंशत्सहस्रान्म्यधिकानि
 सम्भवनाथस्य त्रीणि लक्षाणि पट्त्रिंशत्सहस्रान्म्यधिकानि अमिनन्दनस्य लक्षाणि षट् त्रिंशानि-त्रिंशत्सहस्रान्म्यधिकानि

सुमतिनाथस्य पञ्च लक्षानि त्रिंशत्सहस्राधिकानि पद्मप्रभस्य चत्वारि लक्षानि विंशतिसहस्राधिकानि सुपार्श्वस्य चत्वारि लक्षानि त्रिंशत्सहस्राभ्यधिकानि चन्द्रप्रभस्वामिनस्त्रीणि लक्षानि अशीतिसहस्रोत्तराणि सुविधिस्वामिनस्त्रीणि परिपूर्णानि लक्षानि, 'तिन्निमित्तो य' इति त्रिलक्षमात्रमार्यासङ्ग्रह इति गम्यते इत्यर्थः, शीतलनाथस्य विंशत्युत्तरं—विंशतिसहस्राधिकं लक्षं श्रेयांसस्य पद्मसहस्राधिकं लक्षं वासुपूज्यस्य त्रिसहस्राधिकं लक्षं विमलनाथस्य परिपूर्णं लक्षम् अनन्तजितो लक्षमेकमष्टौ च शतानि धर्मनाथस्य द्वापष्टिसहस्राणि चतुःशताभ्यधिकानि शान्तिनाथस्य एकपष्टिः सहस्राणि पट् शतानि कुन्थुनाथस्य पष्टिः सहस्राणि पट् शतानि अरनाथस्य पष्टिः सहस्राणि मल्लिस्वामिनः पञ्चपञ्चाशत्सहस्राणि मुनिब्रतस्वामिनः पञ्चाशत्सहस्राणि नमिनाथस्य एकचत्वारिंशत्सहस्राणि अरिष्टनेमेश्वत्वारिंशत्सहस्राणि पार्श्वनाथस्याष्टात्रिंशत्सहस्राणि भगवतो वर्द्धमानस्वामिनः पट्त्रिंशत्सहस्राणि, एवं ऋषभादीनां जिनानां यथाक्रममार्थिकासङ्ग्रहः ॥

पढमाणुयोगसिद्धो पत्तेयं सावयाइयाणं च । नेओ सधजिणाणं सीसाणं संगहो कमसो ॥ २८६ ॥

श्रावकादीनामादिशब्दात् श्राविकाचतुर्दशपूर्वधरादिपरिग्रहः, शिष्याणां सङ्ग्रहः क्रमशो—यथाक्रमं सर्वजिनानां प्रथमानुयोगसिद्धः—प्रथमानुयोगप्रतीतो ज्ञेयः, तत्र ऋषभस्वामिअरिष्टनेमिमल्लीपार्श्वनाथवर्द्धमानस्वामिनां यथासम्प्रदायमुपदर्श्यते—भगवत आदितीर्थकृत ऋषभसेनप्रमुखानि चतुरशीतिश्रमणसहस्राणि ब्राह्मीसुन्दरीप्रभृतीनि त्रीण्यार्थिकाणां लक्षानि श्रेयांसप्रभृतीनि त्रीणि श्रमणोपासकलक्षानि पञ्चसहस्राभ्यधिकानि सुभद्राप्रमुखानि पञ्च श्रमणोपासिकाशतसहस्राणि चतुष्पञ्चाशत्सहस्राभ्यधिकानि चत्वारिंशत्सहस्राणि सप्तशताभ्यधिकानि चतुर्दशपूर्विणां नव सहस्राण्यवधिज्ञानिनां

केवलज्ञानिनां विंशतिसहस्राणि २००००, विंशतिसहस्राणि पदशताम्यधिकानि २०६०० वैक्रियलब्धिमतानां, द्वादश सह
 स्राणि पद शतानि पञ्चाशदधिकानि १२६५० विपुलमतीनां, द्वादश सहस्राणि पद शतानि पञ्चाशदधिकानि १२६५०
 यादिनां, द्वाविंशतिसहस्राणि नय शतानि २२९०० अनुसरोपपातिना, विंशतिः अगणसहस्राणि सिद्धानि २०००० चत्या-
 रिशदार्यिकासहस्राणि सिद्धानि ४०००० सर्वसद्गुण्या पष्टिरन्तेवासिसहस्राणि सिद्धानि ६०००० । भगवतोऽरिष्टनेमेवैरदत्त-
 प्रमुखाण्यष्टादश अमणसहस्राणि १८००० यक्षिणीप्रमुखाणि चत्वारिंशदार्यिकासहस्राणि ४०००० नन्दप्रमुखानां अम-
 णोपासकानामेकं शतसहस्रमेकोनसप्ततिश्च सहस्राणि १६९०० महासुप्रताप्रमुखाणां अमणोपासिकानां त्रीणि लक्षानि
 पदत्रिंशत्सहस्राणि ३३९०० चत्वारि शतानि ४०० चतुर्दशपूर्विणां पञ्चदश शतानि १५०० अयचिज्ञानिना पञ्चदश
 शतानि १५०० केवलज्ञानिना पञ्चदश शतानि वैक्रियलब्धिमतानां १५०० दश शतानि १००० विपुलमतीनां अष्टादश शतानि
 १८०० यादिनां पोटश शतानि १६०० अनुसरोपपातिना । भगवतः पार्श्वनाथस्य आर्यदत्तप्रमुखाणि पोटश अमणसह-
 स्राणि १६००० पुष्पचूलाप्रमुखाण्यष्टाविंशदार्यिकासहस्राणि ३८००० सुनन्दाप्रमुखाणामेकं लक्षं चतुःषष्टिसहस्राणि अमणो
 पासकानां १६४००० नन्दिनीप्रमुखाणां अमणोपासिकानां त्रीणि लक्षानि सप्तविंशतिः सहस्राणि ३२७००० अर्द्धचतुर्थानि
 शतानि ३५० चतुर्दशपूर्विणां चतुर्दश शतानि १४०० अयचिज्ञानिना दश शतानि केवलज्ञानिनामेकादश शतानि
 ११०० वैक्रियलब्धिमतानां द्वाविंशतिः सहस्राणि ७५० विपुलमतीनां पद शतानि ६०० यादिनां द्वादश शतानि १२००
 अनुसरोपपातिना । अमणस्य भगवतो महावीरस्य इन्द्रभूतिप्रमुखाणि चतुर्दश अमणसहस्राणि १४००० आर्यचन्दना-

प्रमुखाणि पटत्रिंशदार्थिकासहस्राणि ३६००० शङ्खप्रमुखाणां श्रमणोपासकानामेकं लक्षं एकोनषष्टिः सहस्राणि १५९००० सुलसारेवतीप्रमुखाणां श्रमणोपासिकानां त्रीणि शतसहस्राणि अष्टादश सहस्राणि ३१८००० त्रीणि शतानि चतुर्दश-पूर्विणां ३०० त्रयोदश शतानि १३०० अवधिज्ञानिनां सप्त शतानि ७०० केवलज्ञानिनां सप्त शतानि ७०० वैक्रिय-लब्धिमतां पञ्च शतानि ५०० विपुलमतीनां चत्वारि शतानि ४०० वादिनामष्टौ शतानि ८०० अनुत्तरोपपातिनाम् ॥ गतं सङ्ग्रहद्वारम्, अधुना तीर्थद्वारमाह—

तित्थं चाउद्यणो संघो सो पढमए समोसरणे । उप्पण्णो उ जिणाणं वीरजिणिंदरस वीयंमि ॥ २८७ ॥ तीर्थं नाम प्रवचनं, तच्च निराधारं न भवतीति चतुर्वर्णः सङ्घ उच्यते, स जिनानाम्-ऋषभादीनां प्रथम एव समवसरणे उत्पन्नः, वीरजिनेन्द्रस्य पुनर्द्वितीये समवसरणे, मध्यमायां पुरि, यत्र हि केवलज्ञानमुत्पन्नं तत्र तथाकल्पत्वात्समवसरणमभूत् यावता न तत्र सङ्घो जातः ॥ गतं तीर्थद्वारम्, अधुना गणद्वारमाह—

बुलसीइ पंचणउई धिउत्तरं सोलसुत्तरसयं च । सत्ताहिंयं पणनउई तेणउई अट्सीई य ॥ २८८ ॥ एक्कासीइ छावत्तरी य छावट्ठि सत्तावन्ना य । पन्ना तेयालीसा छत्तीसा चेव पणतीसा ॥ २८९ ॥ तेतीसऽट्ठावीसा अट्ठारस चेव तहय सत्तरस । एक्कारसदसुनवगं गणाण माणं जिणिंदाणं ॥ २९० ॥

भगवत आदितीर्थकरस्य चतुरशीर्तिर्गणा, गणो नामेह एकवाचनाचारक्रियास्थानां समुदायो, न कुलसमुदाय इति पूर्वसूरयः, अजितस्वामिनः पञ्चनवतिर्गणाः सम्भवनाथस्य व्युत्तरं शतम् अभिनन्दनस्य षोडशोत्तरं शतं सुमतिनाथस्य

परिपूर्णं शतं पद्मप्रभस्य सहाधिकं शतं सुपार्ष्वस्य पद्मनवतिः चन्द्रप्रभस्य त्रिनवतिः सुविधिस्वामिनोऽष्टाशीतिः शीत-
 लस्य एकाशीतिः श्रेयासस्य पद्मसप्ततिः वासुपूज्यस्य पद्मष्टिः विमलस्य सप्तपञ्चाशत् अनन्तजितः पञ्चाशत् धर्मस्य
 त्रिचत्वारिंशत् शान्तिनाथस्य पद्मत्रिंशत् कुन्धुनाथस्य पद्मत्रिंशत् जरञ्जिनस्य त्रयस्त्रिंशत् मल्लिस्वामिनोऽष्टाविंशतिः मुनि-
 सुव्रतस्वामिनोऽष्टादश ममिनाथस्य सप्तदश अरिष्टनेमेरेकादश पार्ष्वनाथस्य दश धर्ममानस्वामिनो नव, एतत् जिनेन्द्रा-
 नाम्—ऋषभादीनीं जितानां यथाक्रमं गणनां मानं—परिमाणं ॥ सम्प्रति गणधरप्रतिपादनार्थमाह—

पद्मारस ए गणधरा धीरजिर्जितस्त सेसयाणं तु । जायद्वा जस गणा तावद्वा गणधरा तस्त ॥ २९१ ॥
 गणधरा नाम मूलसूत्रकर्तारः, ते च धीरजिनस्य एकादश, गणास्तु नव, द्वयोर्युगलयोरैकपाचनाचारक्रियास्यत्वात्,
 दोषाणां तु जिनधरेन्द्राणां यस्य यावन्तो गणास्तस्य तावन्तो गणधराः, प्रतिगणधर भिन्नभिन्नापाचनाचारक्रियास्यत्वात् ॥

नतं गणधरद्वारम्, इदानीं धर्मोपायस्य देशका इत्येतद्व्याचिन्स्यासुराह—

धम्मोवाओ पययणमदवा पुदाहं देसमा तस्त । सधजिणाण गणधरा चोएसपुवी ए ते तस्त ॥ २९२ ॥
 धम्मोपायो नाम प्रवचनं, तदन्तरेण धर्मस्यासम्भावात्, अथवा पूर्वोक्ति, तस्य-धर्मोपायस्य देशकाः सर्वजिनानां
 गणधराः, तेषां मूलसूत्रकर्तृत्वात्, अथवा ये यस्य तीर्थकृतश्चतुर्दशपूर्वविनस्ते धर्मोपायस्य देशकाः, परिपूर्णं श्रुततया तेषां
 यथावस्थितवस्तुदेशकत्वात् ॥

सामाहयाइया वा ययजीवनिकायमावणा पढमं । एसो धम्मोवाओ जिनेहिं सधेहिं लवइहो ॥ २९३ ॥

वाशब्दः प्रकारान्तरताद्योतनार्थः, अथवा या प्रथमं व्रतजीवनिकायभावना महाव्रतविषयपङ्कजीवनिकायथावस्थितपरिज्ञानसम्यक्श्रद्धानसंरक्षणार्थवसायरूपा भावना सामायिकादिका-रागद्वेषपरिहारेण समभावदिका एष धर्मोपायः, तमन्तरेण सम्यक्चारित्र्यरूपधर्मासम्भवात्, इत्थंभूतश्च धर्मोपायो जिनैः सर्वैरप्युपदिष्टः, ततो धर्मोपायस्य देशकास्त एव जिना इति ॥ उक्तं धर्मोपायदेशकद्वारम्, अधुना पर्यायद्वारमाह—

उसभस्स पुघलक्खं पुधंगूणमजियस्स तं चेव । चउरंगूणं लक्खं पुणो पुणो जाव सुविहित्ति ॥ २९४ ॥
पणुवीसं तु सहस्सा पुद्वाणं सीयलस्स परियायो । लक्खाइं एक्खीसं सिजंसजिणस्स वासाणं ॥ २९५ ॥
चउप्पन्नं पन्नारस तत्तो अद्धट्टमाइं लक्खाइं । अह्माइजाइं तत्तो वाससहस्साइं पणुवीसं ॥ २९६ ॥

तेवीसं च सहस्सा सयाणि अद्धट्टमाणि य हवंति । एगवीसं च सहस्सा वाससज्जणा य पणपन्नं ॥ २९७ ॥
अद्धट्टमा सहस्सा अह्माइजाइ सत्त य सयाइं । सयरी विचत्तवासा दिक्खाकालो जिणिंदाणं ॥ २९८ ॥
ऋपभस्य भगवतः श्रमणपर्याय एकं पूर्वलक्षम्, अजितस्वामिनस्तदेव एकं पूर्वलक्षमेकेन पूर्वज्जिन न्यूनं, पूर्वाङ्गं नाम चतुरशीतिवर्षलक्षाणि, अत ऊर्ध्वं चतुरङ्गो न पूर्वलक्षं पुनः पुनस्तावद्वक्तव्यं यावत्सुविधिः, तद्यथा-सम्भवनाथस्य व्रतपर्यायः एकं पूर्वलक्षं चतुर्भिरङ्गैरूढं, अभिनन्दनस्य एकं पूर्वलक्षमष्टभिः पूर्वाङ्गैरूढं, सुमतिनाथस्य एकं पूर्वलक्षं द्वादशभिः पूर्वाङ्गैरूढं, पद्मप्रभस्य एकं पूर्वलक्षं षोडशभिः पूर्वाङ्गैर्हीनं, सुपार्श्वस्यैकं पूर्वलक्षं विंशत्या पूर्वाङ्गैर्हीनं, चन्द्रप्रभस्य एकं पूर्वलक्षं चतुर्विंशत्या पूर्वाङ्गैर्हीनं, सुविधिनाथस्य एकं पूर्वलक्षमष्टाविंशत्या पूर्वाङ्गैर्हीनम्, पञ्चविंशतिः पूर्वाणां

सहस्राणि शीतलस्य पर्यायो-प्रतपर्यायः श्रेयासजिनस्य पर्याणा लक्षणेकविंशतिः वासुपूयस्य चतुष्पथाशद्वयलक्षानि विमलनाथस्य पञ्चदश वर्षलक्षानि ततोऽनन्तरमनन्तरजितोऽब्रौह्मनि-सार्द्धानि सप्त वर्षलक्षानि प्रतपर्यायः धर्मनाथ-स्वार्द्धतृतीयानि वर्षशतसहस्राणि द्वात्रिंशतिवर्षसहस्राणि कुन्नुनाथस्य त्रयोविंशतिवर्षसहस्राणि शतानि चाद्धाष्टमानि अरस्वामिन एकविंशतिवर्षसहस्राणि महिनाथस्य वर्षशतानि पञ्चपञ्चाशद्वर्षसहस्राणि मुनिसुप्रतस्वामि-नोऽर्द्धाष्टमानि वर्षसहस्राणि नमिनाथस्वार्द्धतृतीयानि वर्षशतानि (सहस्राणि) अरिष्टनेमे सप्त शतानि पार्श्वनाथस्य सप्ततिवर्षाणां वर्द्धमानस्वामिनो द्वाचत्वारिंशत्, एष यथाक्रमं त्रिनेन्द्राणां-ऋषभार्षीनां दीक्षाकालो-प्रतपर्यायः ॥

साम्प्रतमस्मिन्नेय पर्यायद्वारे भगवता वैयिष्येन कुमारदिपर्यायान् प्रतिपादयन्नाह—

वसन्तरस कुमारत्वं पुषाणं धीसाई सयसहस्ता । तेवही रत्नमी व अणुपालेज्ज निपत्ततो ॥ २९९ ॥

अजियरस कुमारत्वं अट्टारस पुषसयसहस्ताई । तेयणं रत्नमी पुषं वेव पोद्धवं ॥ ३०० ॥

पप्परस सयसहस्ता कुमारयासो व संभवजिणरस । चोयालीस रत्ने चउरंगं वेव पोद्धवं ॥ ३०१ ॥

अद्धत्तेरस लयथा पुषाणऽभिनंदणे कुमारत्वं । एसीसा अद्धं चिय अट्टंगा वेव रत्नंमि ॥ ३०२ ॥

सुमहस्स कुमारत्वं हयंति वस पुषसयसहस्ताई । अउणसीसं रत्ने थारस अगाइ पोद्धया ॥ ३०३ ॥

पउमस्स कुमारत्वं पुषाणद्धमा सयसहस्ता । अद्धं च एक्खीसा सोलस अंगा य रत्नंमि ॥ ३०४ ॥

पुषसयसहस्ताई पंष सुपासे कुमारवासो व । चउवस पुण रत्नमी धीसं अंगा य पोद्धया ॥ ३०५ ॥

अट्टाहज्जा लक्ख्वा कुमारवासो उ ससिपहे होइ । अद्धं छच्चिय रज्जे चउवीसंगा य बोद्धवा ॥ ३०६ ॥
 पणं पुव्वसहस्सा कुमारवासो उ पुप्फदंतस्स । तावइयं रज्जंमी अट्टावीसं च पुव्वंगा ॥ ३०७ ॥
 पणुवीससहस्साइं पुद्धानं सीयले कुमारत्तं । तावइयं परियाओ पन्नासं चैव रज्जंमि ॥ ३०८ ॥
 वासाण कुमारत्तं एगवीसं लक्ख होइ सेज्जंसे । तावइयं परियायो वायालीसं च रज्जंमि ॥ ३०९ ॥
 गिहवासे अट्टारस वासाणं सयसहस्स नियमेणं । चउपन्न सयसहस्सा परियाओ होइ वंसुपुज्जे ॥ ३१० ॥
 पन्नरस सयसहस्सा कुमारवासो उ तीसई रज्जे । पन्नरस सयसहस्सा परियायो होइ विमलस्स ॥ ३११ ॥
 अद्धमलक्खाइं वासाणमणंतई कुमारत्ते । तावइयं परियायो रज्जंमि य होति पन्नरसं ॥ ३१२ ॥
 धम्मस्स कुमारत्तं वासाणऽट्टाहयाइं लक्खाइं । तावइयं परियाओ रज्जे पुण होति पंचेव ॥ ३१३ ॥
 संतिस्स कुमारत्ते मंडलिचक्किपरियाय चउसुंपि । पत्तेयं पत्तेयं वाससहस्साइं पणवीसं ॥ ३१४ ॥
 एमेव य कुंथुस्सवि चउसुवि ठाणेसु होति पत्तेयं । तेवीससहस्साइं वरिसाणऽद्धम सया य ॥ ३१५ ॥
 एमेव अरजिणिंदस्स चउसुवि ठाणेसु होति पत्तेयं । एगवीस सहस्साइं वासाणं हुंति नायवा ॥ ३१६ ॥
 मल्लिस्सवि वाससयं गिहवासे सेसयं तु परियायो । चउपणसहस्साइं नव चैव सयाइं पुण्णाइं ॥ ३१७ ॥
 अद्धमा सहस्सा कुमारवासो उ सुव्वयजिणस्स । तावइयं परियाओ पन्नरस सहस्स रज्जंमि ॥ ३१८ ॥
 नमिणो कुमारवासो वाससहस्साइं दोन्नि अद्धं च । तावइयं परियाओ पंच सहस्साइं रज्जंमि ॥ ३१९ ॥

तिमेव य वाससया कुमारवासो अरिद्वनेमिस्स । सप्त य वाससयां सामण्णे होइ परियाओ ॥ ३२० ॥
 पासस्स कुमारं तीसं परियात्त सप्परी होइ । तीसा य वद्धमाने वायालीसा प परियाओ ॥ ३२१ ॥
 ऋषभस्य कुमारस्य पूर्व्याणाम्—उरुस्वरूपाणा विशतिः शतसहस्राणि—लक्षानि, त्रिपट्टिं पूर्वलक्षानि राज्येऽनुपात्य-
 नमयित्वा पद्याभिष्क्रान्तः, तत्र एकं पूर्वलक्षं शेषं प्रतपर्यायः । अक्षितस्य भगवतोऽष्टादश पूर्वशतसहस्राणि कुमारस्य,
 त्रिपद्याशतपूर्वशतसहस्राण्येकं च पूर्वाक्षं षोडश्व्य राज्ये, शेषमेकपूर्वाक्षेनपूर्वलक्षं प्रतपर्यायः । सम्मयजिनस्य कुमारवासः
 पद्यादश पूर्व्याणां शतसहस्राणि चतुश्चत्वारिंशत्पूर्वशतसहस्राणि ‘चतुरंगं चेवे’ति चतुर्णामङ्गानां समाहारश्चतुरङ्गः, चाथारि
 च पूर्व्याङ्गानि इत्यर्थः, राज्ये षोडश्व्यानि, शेषमेक पूर्वलक्षं चतुर्भिः पूर्व्याङ्गैरुन प्रतपर्यायः । अभिनन्दने—पष्ठीसप्तम्योरर्थे
 प्रत्यमेवात् अभिनन्दनस्य कुमारस्यमर्जुनयोरस्त्रानि—सास्त्राणि द्वादश पूर्व्याणां लक्षानि, पद्मिंशत्पूर्वलक्षानि एकं चार्धलक्ष-
 मष्टौ च पूर्व्याङ्गानि राज्ये, शेषमेकं पूर्वलक्षमष्टभिः पूर्व्याङ्गैरुन प्रतपर्यायः । सुमतेः कुमारस्य दश पूर्वशतसहस्राणि, एकानविं-
 शत्पूर्वलक्षानि द्वादश च पूर्वाङ्गानि भवन्ति षोडश्व्यानि राज्ये, शेषमेकं पूर्वलक्षं द्वादशभिः पूर्व्याङ्गैरुन प्रतपर्यायः । पद्मस्य-
 पद्मप्रभस्य कुमारस्यमर्जुनस्य पूर्व्याणां शतसहस्राणि, एकविंशतिः पूर्वलक्षानि अर्धं च पूर्वलक्षस्य तथा षोडश पूर्व्याङ्गानि
 राज्ये, शेषं त्वेकं पूर्वलक्षं षोडशपूर्वाङ्गैर्न प्रतपर्यायः । सुपान्धे पष्ठीसप्तम्योरमेवात् सुपान्धेनाथस्य भगवतः पञ्च पूर्वश-
 तसहस्राणि कुमारस्य, चतुर्दश पूर्वलक्षानि विंशतिस्त्राङ्गानि राज्ये षोडश्व्यानि, शेषं विंशत्या पूर्व्याङ्गैरुन पूर्वलक्षमेकं प्रत-
 पर्यायः ॥ अक्षिप्रभे—चन्द्रप्रभस्य अर्धचतुर्वीयलक्षपूर्वाणि कुमारवासो भवति, अर्धं षोडश च पूर्वलक्षानि चतुर्विंशतिरङ्गानि ॥

भोद्धव्यानि राज्ये, शेषं पुनरेकं पूर्यत्वं चतुर्गतिपूर्वोद्घीनं व्रतपर्यायः । पञ्चाशत्पूर्यसहस्राणि कुमारवासः । पुण्यदन्तस्य—
सुविधिस्वामिनः तावदेव—पञ्चाशदेन पूर्यसहस्राणीत्यर्थः अष्टाविंशतिश्च पूर्योद्घातानि राज्ये, शेषमेकं पूर्यलक्षमष्टाविंशतिपू-
र्वोद्घीनं व्रतपर्यायः । पञ्चाविंशतिः पूर्याणां सहस्राणि शीतलस्य कुमारत्वं, तावदेव—पञ्चाविंशतिः पूर्यसहस्राणि पर्यायो-
व्रतपर्यायः, पञ्चाशत्पूर्यसहस्राणि राज्ये । श्रेयांसस्य कुमारत्वमेकविंशतिर्याणां लक्षाणि भवन्ति, तावदेव—एकविंशतिः
वर्षाणां लक्षाणि व्रतपर्यायः, द्वाचत्वारिंशत्पर्यलक्षाणि राज्ये । वायुपूज्यस्य गृहगतौ—कुमारत्वव्यवधाने नियमेन वर्षाणाम-
ष्टादश शतसहस्राणि, व्रतपर्यायः पुनश्चतुष्पञ्चाशद्वर्षाणां शतसहस्राणि, राज्यानग्न्युपगमाच्च राज्यपर्यायाभावः । विसृज्य
कुमारवासः पञ्चादश वर्षाणां शतसहस्राणि, विंशद्वर्षलक्षाणि राज्ये, पञ्चादश वर्षशतसहस्राणि पर्यायो—व्रतपर्याय इति । अन-
न्तजितः कुमारत्वे वर्षाणामर्द्धोष्टमानि लक्षाणि, तावदेव—अर्द्धोष्टमानि वर्षायो—व्रतपर्यायः, पञ्चादश वर्ष-
लक्षाणि राज्ये । धर्मस्य तीर्थकृतः कुमारत्वमर्द्धवृत्तीयानि वर्षाणां लक्षाणि, अर्द्धवृत्तीयान्येन च वर्षलक्षाणि व्रतपर्यायः,
पञ्च वर्षलक्षाणि पुनर्भवन्ति राज्ये । शान्तेः—शान्तिनाथस्य चतुर्द्वर्षि—कुमारत्वमण्डलितचक्रितपर्यायेषु—मण्डलितचक्रितप्राणं
भावप्रधानं कुमारत्वमण्डलितचक्रितव्रतपर्यायरूपेण स्यानेषु प्रत्येकं २ वर्षसहस्राणि पर्याविंशतिरगन्तव्यानि, पर्याविं-
शतिर्वर्षसहस्राणि कुमारत्वं, पञ्चाविंशतिर्वर्षसहस्राणि मण्डलितकृतं, पञ्चाविंशतिर्वर्षसहस्राणि चतुर्विंशतिर्वर्षसह-
स्राणि व्रतपर्यायः । एवमेव—शान्तिनाथस्य चतुर्द्वर्षि स्यानेषु—कुमारत्वमण्डलितचक्रितव्रतपर्यायेषु
षेपु प्रत्येकं भवन्ति त्रयोविंशतिर्वर्षसहस्राणि अर्द्धोष्टमानि च वर्षाणां शतानि । एवमेव—कुन्धुनाथस्य अरजिनेन्द्रस्यापि

चतुर्वर्षे स्थानेषु-कुमारवधमण्डलित्वचक्रवर्तिपदव्रतपर्यायरूपेषु प्रत्येकमेकविंशतिवर्षाणां सहस्राणि भवन्ति शतान्यानि । महिनाथस्यापि गृहवासे वर्षसप्त, शेष तु सर्वमायुर्व्रतपर्यायः, तत्कियदिति चेत् अत आह—चतुर्व्यवशाद्वर्षाणां सहस्राणि नव च परिपूर्णाणि शतानि । अर्द्धोष्टमानि वर्षाणां सहस्राणि कुमारपासः सुप्रतजिनस्य, तावदेव-अर्द्धोष्टमान्येव वर्षसहस्राणि पर्यायो-व्रतपर्यायः, पञ्चदश वर्षसहस्राणि राज्ये । नमेर्भगवतः कुमारयासो द्वे वर्षसहस्रे अर्द्धे च-पञ्च वर्षशतानीत्यर्थः, तावत्क-अर्द्धतृतीयान्येव वर्षसहस्राणि व्रतपर्यायः, पञ्च वर्षसहस्राणि राज्ये । अरिमुनेमेष्टाणि वर्षशतानि कुमारपासः, राख्यानस्युपगमात् राज्यपर्यायाभावः, सप्त वर्षसप्तानि भवति आमण्यः पर्यायः । पार्श्वनाथस्य कुमारस्य त्रिंशद्वर्षाणि, व्रतपर्यायः पुनर्भवति सप्तत्रिंशद्वर्षाणि, वर्द्धमाने-वर्द्धमानस्वामिनो गृहवासत्रिंशद्वर्षाणि, व्रतपर्यायः द्विचत्वारिंशद्वर्षाणि ॥ सम्प्रति केषलिपर्यायो-वक्तव्यः, स च आमण्यपर्यायात् उक्तस्यपर्यायापगमे स्वयमेव ज्ञेयः इति पूर्वोक्तमेव आमण्यपर्यायं स्मारयति—

उक्तभरस पुत्रलक्षं पुष्टंरुणमजिपत्स तं वेव । चवरंरुणं लक्षं पुणो पुणो जाव सुविदिस्ति ॥ ३२२ ॥

अस्या व्याख्या पूर्वयत्,

सेसाणं परियातो कुमारवासेण सहियतो भजितो । पत्सेयंरिय पुष्टं सीसाणमणुगदहाए ॥ ३२३ ॥

क्षोपाणां-शीतलस्याभिप्रचृतीनां पर्यायः पूर्वं कुमारवासेन सह भजितः, प्रत्येकमपि च, किमर्थमुभयथापि भजित इति चेत् अत आह—शिष्याणां अनुमहाय, यतो मन्दमतीनामपि शिष्याणां बुद्धौ सम्यक् प्रतिफलति ॥

छउमत्थकालमेतं सोहेउं सेसओ उ जिणकालो । सवाउयंषि एत्तो उसभाईणं निसामेह ॥ ३२४ ॥

यथोदितरूपात् श्रामण्यकालात् छद्मस्थकालमानं प्रागुक्तस्वरूपं शोधयित्वा-अपनीय शेषः श्रामण्यपर्यायिकालः स ऋपभादीनां जिनकालोऽवसातव्यः, कुमारदिपर्यायिकालमीलने च सर्वयुःकालपरिमाणं भवति, तत्साक्षान्निहिदिक्षुराह-
'सवाउयंषी'त्यादि, अतः-कुमारादिपर्यायभणनानन्तरं सर्वयुरपि यथाक्रममृपभादीनां भण्यमानं निशमयत-आकर्ण-
यत ॥ तदेवाह-

चउरासीई विसत्तरि सट्ठी पण्णासमेव लक्खाइं । चत्ता तीसा वीसा दस दो एगं च पुवाणं ॥ ३२५ ॥

चउरासीई विसत्तरी य सट्ठी य होइ वासाणं । तीसा य दस य एगं च एवमेए सयसहस्सा ॥ ३२६ ॥

पंचाणउइ सहस्सा चउरासीई च पंचवण्णा य । तीसा य दस य एगं सयं च वायत्तरी चेव ॥ ३२७ ॥

भगवत आदितीर्थकरस्य सर्वयुश्चतुरशीतिः पूर्वाणां लक्षाणि अजितस्वामिनो द्वाससतिः पूर्वलक्षाणि सम्भवंनाथस्य षष्टिः पूर्वलक्षाणि अभिनन्दनस्य पञ्चाशत्पूर्वलक्षाणि सुमतेश्चत्वारिंशत् पद्मप्रभस्य त्रिंशत् सुपार्श्वनाथस्य विंशतिः चन्द्रप्रभस्य दश पूर्वलक्षाणि सुविधेर्द्धे पूर्वलक्षे शीतलस्यैकं पूर्वलक्षं, श्रेयांसस्य चतुरशीतिर्विंशतसहस्राणि वासुपूज्यस्य द्विसप्ततिर्विंश-
लक्षाणि विमलस्य षष्टिर्विंशतसहस्राणि अनन्तजितस्त्रिशद्वर्षलक्षाणि धर्मस्य दश वर्षलक्षाणि शान्तिनाथस्यैकं वर्षलक्षं, कुन्धु-
नाथस्य पद्मनवतिर्विंशतसहस्राणि अरनाथस्य चतुरशीतिर्विंशतसहस्राणि मल्लिनाथस्वामिनः पद्मपञ्चाशद्वर्षसहस्राणि मुनिसुव्रतस्य त्रिंशद्वर्षसहस्राणि नमिनाथस्य दश वर्षसहस्राणि अरिष्टनेमेरेकं वर्षसहस्रं, पार्श्वनाथस्यैकं वर्षशतं वर्द्धमानस्वामिनो द्वास-

वतिर्बर्षाणि ॥ गतं पर्यायदारम्, अपुनो जन्तक्रियाद्वारावसरः, स भान्तक्रिया निर्वाणलक्षणा, सा कस्य केन तपसा क
वा जाता कियत्परिवृतस्य चेत्येतदभिधित्सुराह—

निर्वाणमंतकिरिया सा चोदसमेण पढमनाहत्स । सेसाण मासिपणं धीरजिणिदस्स छट्ठेणं ॥ ३२८ ॥

सा च निर्वाणलक्षणा अन्तक्रिया प्रथमनाथस्य—आदितीर्यकृतव्यपुईश्वकेन—पद्मिठण्वाचैरभूत्, शेषाणाम्—अजितस्वा-
मिप्रभृतीनां पार्श्वनाथपर्यन्तानां द्वाविंशतेस्त्रीर्यकृतां मासिकेन तपसा, मासोपवासेनेत्यर्थः, अन्तक्रियाऽभयत्, भगवतो
धीरजिनेन्द्रस्य पुनः पष्ठेन—द्वाभ्यामुपयासाभ्याम् ॥

अट्ठावय-धंपु-ज्जेत-पाथा-सम्मपसेलसिहरेस्तु । उत्तम वसुपुब्ब नेमी बीरो सेसा य सिद्धिगया ॥ ३२९ ॥

अष्टापदचमोज्ञापनतपासुसम्मत्तयौलसिखरेषु यथाक्रममृपमो वासुपूण्योऽरिष्ठनेमिर्वीरो भगवान् शेषाब्ब सीर्यकृतः
सिद्धिं गत्वा, अष्टापदे ऋषभस्यामी सिद्धिमगमत्, चम्यायो वासुपूण्या वज्रयन्तेऽरिष्ठनेमिः भगवान् महावीरः पापाया
शेषा अजितस्वामिप्रभृतयः सम्मेतदौलसिखरे प्रति ॥

एगो मयपं बीरो तेत्तीसाए सह निहुओ पासो । उत्तीसेहि पंचहिं सएहिं नेमी ए सिद्धिगतो ॥ ३३० ॥

पंचहिं समणसएहिं मल्ली संती उ नवसएहिं तु । अट्ठसएणं वम्मो सएहिं छहिं वासुपुब्बजिणो ॥ ३३१ ॥

सत्तसहस्रार्णतइजिणस्स विमलस्स उत्तसहस्साहं । पंच सयाहं सुपासे पउमामे तिणिण अट्ठ सया ॥ ३३२ ॥
दसहिं सहस्सेहुसमे सेसा उ सहस्सपरिहुवा सिद्धा । कालाह जं न मणियं पढमणुयोगाओ तं नेयं ॥ ३३३ ॥

वीरो भगवान् एकः—एकाकी सन् निर्धृतः त्रयस्त्रिंशता साधुभिः सह निर्वृतः पार्श्वनाथः पञ्चभिः शतैः पद्मत्रिंशैः—
पद्मत्रिंशदधिकैः सह सिद्धिं गतो नेभिः—अरिघ्नेभिः पञ्चभिः श्रमणशतैः सह परिवृतो मल्लिस्वामी नवभिः शतैः परिवृतः
शान्तिनाथः अष्टभिः शतैर्द्धर्मैः पङ्क्तिः शतैर्वासुपूज्यजिनः सिद्धिं गतः, अनन्तजितो जिनस्य निर्वाणं गच्छतः सप्त सहस्राणि
परिवारः, विमलनाथस्य पद्मसहस्राणि पञ्च शतानि सुपार्श्वस्य पद्मप्रभस्य त्रीणि अष्टोत्तराणि शतानि, दशभिः सहस्रैः परिवृत
ऋषभस्वामी निर्वाणमगच्छत्, शेषास्तु—अजितस्वामिप्रभृतय उच्यन्तिरिक्ताः प्रत्येकं सहस्रपरिवृता सिद्धाः, कस्मिन् काले
दिवसादौ आदिशब्दात् कस्मिन्नक्षत्रे ते भगवन्तः सिद्धा इत्यादि यन्न भणितं तत्सर्वं प्रथमानुयोगतो ज्ञेयम् ॥

इत्थेवमाह सधं जिगाण पढमाणुओगतो नेयं । ठाणासुज्जत्थं पुण भणियं पगयं अतो वोच्छं ॥ ३३४ ॥

इत्येवमादि निर्वाणक्रियापरिवारपरिमाणकालकथनयुगान्तकरभूमिप्रभृतिकं सर्वं जिनानां—तीर्थकृतां प्रथमानुयोगतो
ज्ञेयम्, इह पुनर्यद् भणितं तत्स्थानाशून्यार्थमतो न कश्चिद्दोषः ॥ अत ऊर्ध्वं पुनः प्रकृतं वक्ष्ये, किं तत्प्रकृतमित्यत आह—
उसभजिणसमुत्थाणं उत्थाणं जं ततो भिरीयस्स । सामाहयस्स एसो जं पुवं निग्गमोऽहिगतो ॥ ३३५ ॥

ऋषभजिनसमुत्थानं प्रकृतं, यद्—यस्मात् ततः—ऋषभजिनान्मरीचेरुत्थानं, तदपि मरीचेरुत्थानं प्रकृतं, यद्—यस्मादेव
निर्गमोऽधिकृतः सामायिकस्य, स च परम्परया मरीचेरिति ॥ तत्र विनीताया नगर्या दूरस्थिता जना विनीतावास्तव्यान्
जनान् कलासु विशारदानुपलभ्यैवमूचुः—अहो कुशला अमी जनाः, ततः कुशलपुरुषयोगात् विनीता नगरी कुशलेत्युच्यते,
तस्याश्चाधिपतिर्भगवान् ततः 'तत्र भव' इति विवक्षायामध्यात्मादीकणप्रत्यये भगवान् कौशलिक उच्यन्ते ।

से य वसमे कोसलिप पढमराया पढमभिव्सायरिप पढमतित्थयरि वीसं पुवसयसदस्साइं कुमारवासे वसित्ता तेवहिं
 पुवसयसदस्साइ रजमणुपालेमाने लेहाइयातो सतणस्तपज्जवसाणातो वायचरिं कलातो चोयहिं महिलागुणे सिप्पाण-
 मेगं सवं एए तित्ति पयाहियट्ठाए सबदिसइ, सबदिसित्ता पुत्तसयं रज्जसप अभिसिंवाइ, ततो लोमंतिणहिं देवेहिं जीयमि
 सिक्कटु सयोहिए तंणच्छरियं दाणे दाऊण मरहं विणीयाप, पाहुवलं पहलीप, कच्छमहाफच्छा चउसहस्सपरिघारा
 भयवणा सह अनुपयरया, असो भणंति-एएसि कच्छमहाफच्छे रज्जे उवेइसि, तवित्ता येससहुलट्ठमीप विवसस्स
 पण्णिमै भागे सुदंसणाए सिवियाए सदेयमणुयासुताए परिसाए समणुगम्ममाने विणीयाए रायहाणीए मगहंमज्जेण
 निगण्छमाने जेजेए सिद्धरपयणे जेजेए असोणपरपाववे तेजेव सयागच्छइ, उवागच्छित्ता असोणपरपाययस्स हेहा सीयं
 ठायेणा भययया सयमेव कतो वसमुद्धिओ लोचो, पंचममुद्धिगहणे हि मगवतो कणगायदासे सरीरे अंजणरेहाउ य रेह-
 तीगो सको वयलभिकुणं मजियाइतो-मययं ! एयातो एवमेव चिद्धंतु, तहेव ठियातो, तेण मगवतो वसमुद्धिओ लोओ,
 लोयं काऊण छट्टेण भसेण अपाणएणं आसाढानप्पससेणं उरगाणं भोगाण रापण्णाणं त्ससियाणं वचहिं सहस्सेहिं सद्धिं,
 तेसिं पंचमुद्धितो लोचो आसि, एग देववूसमादाय पयइतो, सवत्तित्थयरावि य ण सामाइयं करेमाणा एव मणत्ति-करेमि
 सामाइयं सयं सावजं जोगं पच्चक्खामि जावज्जीवाए तिविहं तिविहेणं जाव वोसिरामि, भदंत ! इत्ति न मणंत्ति, तथा-
 कत्तय्याइ, अत ऊर्ध्वमेतदेयोपसहराहेत्तादि वक्कब्बम् । एव भगवं कयसामाइओ नाणाभिगहं परमं घोरं घेत्तूण घोस-
 ट्ठवत्तदेहो विहरइ, भगवं अरहा वसमे कोसलिप साहियं सबच्छर चीवरधारी होत्था, एवं जाव विहरइ, ताहे पुवमणि-

यप्पगारेण दुर्वे कच्छमहाकच्छाण पुत्ता नमिविनमिणो उवड्डिया, भयवं विण्णवंति, जहो-भयवं ! अम्हे तुम्हेहि संवि-
भागो ण केणइ वत्थुणा क्तोत्ति, ततो ते सन्नद्धवद्धकवया करवालवगहत्था ओलमंति, विण्णवंति य तिसंझं-
ताय ! तुब्भेहिं सधेसिं भोगा दिन्ना ता अम्हवि देह, एवं तिसंझं विण्णवंताणमोलंगंताण य कालो वच्चइ, अन्नया धरणो
नागकुमारिंदो भयवतो वंदतो आगतो, इमेहि य विन्नविं, ततो सो ते तहा जायमाणे भणइ-भो ! सुणह, भयवं
वत्तसंगो गयरोसतोसो ससरीरेवि निम्ममतो अकिंचणो परमजोगी निरुद्धासवो कमलपत्तनिरुवलेवचित्तो, मा एयं जायह,
अहं तु भगवतो भत्तीए मा तुब्भं सामिसेवा अफला होउत्तिकाउं पढियसिद्धाई अडयालीसं विज्जासहरसाई देमि, ताण
इमातो चत्तारि महाविज्जातो, तंजहा-गोरी गंधारी रोहिणी पन्नत्ती, तं गच्छह तुब्भे विज्जारिद्धीए सजणं जणवयं उवल्लो-
भेऊण दाहिणिछाप उत्तरिछाप य विज्जाहरसेढीए गगणवल्लहपामोक्खे रहनेउरचक्कवालपामोक्खे य पण्णासं सट्ठिं च
विज्जाहरनगरे निवेसिऊणं विहरह, तेऽवि तं सवमाणत्तियं पडिच्छिउं लद्धपसाया कामियं पुप्फगविमाणं विउविऊणं
भगवं तित्थयरं नागरायं च वंदिऊण पुप्फगविमाणमारुढा कच्छमहाकच्छाणं भगवप्पसायं उवदंसेमाणा विणीयनगरि-
मतिगम्म भरहस्स रण्णो तमत्थं निवेइत्ता सयणं परियणं च गहाय वेयहेउत्तरसेढीए विनमी सट्ठिं नगराई गगणवल्लभप्प-
मुहाई निवेसेइ, नमी दाहिणसेढीए रहनेउरचक्कवालार्इणि पन्नासं नगराणि निवेसेइ, जे य जतो जणवयातो नीया मणुया तेसिं
तन्नामा वियहे जणवया जाया, विज्जाहराणं च एगेगस्स अट्ठु निकाया, सब्भे मिलिया सोलस, ते य इमे-गोरीणं विज्जाणं
मणुया गोरिया १ मणूणं मणूया २ गंधारीणं गंधारा ३ माणवीणं माणवा ४ केसिगाणं केसिगा ५ भूमितुंडिगाणं भूमितुंडिगा ६

* * * ७ मूँखवीरियाणं मूँखवीरिया ८ संबुक्काणं संबुक्का ९ काळीणं काळीया १० समकीणं समका ११ मायंगीण
 मायंगा १२ पवाईणं पवया १३ वसालयाणं वसालया १४ पंसुमलियाण पंसुमलिया १५ रुक्खमलियाण रुक्खमलिया
 १६, एवं ते नमिधिनमी सोलस विज्जाहरनिकाए विमइळणं देवा इव विज्जावलेण गगणचारिणो सयणपरियणसहिया
 मणुयदेवभोए मुंजसि, पुरेसु भगवतो उसमसासिस्स रज्जमणुपालेमाणस्स वयपटिमा ठविया विज्जाहियाणो य धरणस्स
 नागरायस्स । एतदेवोपसंदरआह—

वेसयल्लुल्लमीए ववडिं सहरस्सेहिं सो व अवरणहे । सीया सुदंसणाए सिद्धत्थवणम्मि छट्टेणं ॥ ३३६ ॥

वैश्रमासे बहुलपक्षेऽटग्या वसुभिः सहस्रैः समन्धितः सन्नपराद्धे शिपिकायां सुदर्शनायां व्ययस्थितः सिद्धार्यवने पद्मेन
 भजेन निष्क्रान्तः, अलङ्कारं परित्यज्य वसुर्मुष्टिकं शोचं कुरुवेति श्लेषः ॥ वसुभिः सहस्रैः समन्धित इत्युक्तम्, सत्र तेषां
 दीक्षां किं भगवान् दत्तवान् इव नेति, तत्राह—

ववरो साहरसीजो लोयं काळण अप्पणा वेव । जं एस जटा काही तं तह अग्गेवि काहामो ॥ ३३७ ॥

बत्वारि सहस्राणि, सूत्रे स्त्रीत्वं प्राकृतत्वात्, लोचमात्मनैव पञ्चमुष्टिकं कृत्वा इत्थ प्रतिज्ञां कृतवन्तो—यश्चियानुष्ठा-
 नमेव भगवान् यथा—येन प्रकारेण करिष्यति स तथा 'अग्गेवि' वयमपि करिष्याम इति, भगवानपि सुवनगुरुत्वात्
 स्वयमेव सामायिक प्रतिपद्य विजहार ॥ तथा चाह—

उसभो धरयसमगई चेत्तूण अभिगगं परमघोर । वोसट्ठत्तवेदो विहरइ गामायुगामं तु ॥ ३३८ ॥

उपोद्धात-
निर्युक्तिः

॥ २१६ ॥

ऋषभो वृषभगतिरभिग्रहं परमघोरं, परमः परमसुखहेतुत्वात् घोरः प्राकृतपुरुषैः कर्तुमशक्यत्वात्, व्युत्सृष्टल्यक्तदेहो
गामानुग्रामं विहरति, व्युत्सृष्टो निष्प्रतिकर्मशरीरतया, तथा चोक्तम्—‘अच्छिपि नो पमज्जइ नोवि य कंङ्खयइ मुणी
गायं’ त्यक्तः खलु उपसर्गसहिष्णुतया, स एवं भगवान् तैरात्मीयैः परिवृतो विजहार, न तदा अद्यापि भिक्षादानं प्रव-
र्त्तते, लोकस्य परिपूर्णत्वेनार्थित्वाभावात् ॥ तथा चाह—

नचि ताव जणो जाणइ का भिक्खा केरिसा व भिक्खयरा ? ।

ते भिक्खलमलभमाणा वणमज्जे तावसा जाता ॥ ३३९ ॥

नापि तावत् जनो जानाति यथा का भिक्षा ? कीदृशा वा भिक्षाचरा ? इति, ततस्ते-भगवत्परिवारभूता भिक्षामलभ-
मानाः क्षुत्परीपहार्त्ता भगवतो मौनव्रतावस्थितादुपदेशमनाकर्णयन्तः कच्छमहाकच्छाविदमुक्तवन्तः—अस्माकमनाथानां
भवन्तौ नेतारौ अतः कियन्तं कालमस्माभिरेवं क्षुत्पिपासोपगतैरासितव्यं ? , तावाहतुः—वयमपि तावन्न चिद्मः, यदि
भगवाननागतमेव पृष्टोऽभविष्यत् ‘किमस्माभिः कर्त्तव्यं किं वा ने’ति ततः शोभनमभविष्यत्, इदानीं त्वेतावत् युज्यते—
भरतलज्जया गृहगमनमयुक्तम् आहारमन्तरेण चासितुं न शक्यते, ततो वनवासो नः श्रेयान्, तत्रोपवासरताः परिशदि-
तपरिणतपत्राद्युपभोगिनो भगवन्तमेव ध्यायन्तस्तिष्ठाम इत्येवं सम्प्रधार्य सर्वसम्मतैनैव गङ्गानदीदक्षिणकूलेषु रम्येषु
वनेषु वल्कलचीरधारिणः खल्वाश्रमिणः संवृत्ताः, तथा चाह—वनमध्ये तापसा जाताः, तयोश्च कच्छमहाकच्छयोः सुतौ
नमिचिनमी पिन्नुरागात्ताभ्यां सह विहृतवन्तौ, तौ च वनाश्रयकाले ताभ्यामुक्तौ—दारुणः खल्विदानीमस्माभिर्वनवास-

श्रीआदि-
नाथलोचः
कच्छादी-
नां तापस-
ता गा.
३३६-९

॥ २१६ ॥

विधिरङ्गीकृतः, तयात यूयं स्वगृहाणि यदिवा, भगवन्तमेव स्वपसर्पित, स चानुकम्पया अभिलषितं फलदो भविष्यति, तावपि च पित्रोः प्रणामं कृत्वा पित्रादेशं तथैव कृतवन्तौ, भगवत्समीपमागत्य च प्रतिमास्थिते भगवति जलाशयेभ्यो नलिनीपत्रैर्पूदकमानीय सर्वतो जलप्रदक्षिणं कृत्वा आजानूश्चयप्रमाणं सुगन्धिधुसुमप्रकरं च कृत्वा अयनतो समाप्तौ क्षितिनिहितजानुकरतलौ प्रतिदिवस त्रिसन्ध्यं रात्रयसविभागप्रदानेन भगवन्तं विश्रुप्य पुनस्तुभयपार्श्वे खड्गव्यग्रमहस्त्रौ तस्यतु, तथा चाह—

नमिबिन्ममीण जायण नागिद्वो वेज्जदाण वेयेहे । उत्तरवदिणसेवी सङ्गी पत्तास नगराई ॥ ३४० ॥

नमिबिन्मयोर्पाचना, नागेन्द्रो भगवद्वन्द्वनायागतः, तेन विद्यादानमनुष्ठित, वैताल्ये पर्यते उत्तरदक्षिणश्रेणयोर्यथाक्रमं पट्टिपद्याशङ्कगरागि निवेशितानि इति ॥ भावार्थः कथानकादवसेयः, तद्येदम्—एवं भयं कयसामाहभो जाय नागरायस्त ।

‘भयममदीणमणसो संपच्छरमणसिञ्जो विहरमाणो । कप्पादि निमंतिज्झइ वत्थामरणासणेहिं च ॥ ३४१ ॥

भगवानपि अदीनमताः—निष्प्रकम्पितचित्तः सद्यस्तर—यं न अशितोऽनक्षितो विहरन्, भिक्षाप्रदानानभिज्ञेन लोके-
नाभ्यर्हितत्वात् कन्याभिर्निमग्नयते वस्त्राणि—पट्टदेवाज्ञादीनि आभरणानि—कटककेयूरादीनि आसनानि—सिंहासनानि
तैश्च निमग्नयते, वर्चमाननिर्देशप्रयोजनं प्राप्यत् ॥ अथैव विहरता भगवता कियत्फालेन भिक्षा लब्धेत्यत आह—

सवच्छरेण भिक्खा लद्धा वसभेण लोगमाहेण । सेसेहि धीपदिवसे लद्धाभो पवमभियखाओ ॥ ३४२ ॥

संवत्सरेण भिक्षा ऋपभेन लोकनार्थेन-प्रथमतीर्थकृता लब्धा, शैथ्यैः-अजितजिनादिभिर्द्वितीयदिवसे प्रथमभिक्षा लब्धा ॥ सम्प्रति यद्यस्य पारणकमासीत्तदभिधित्सुराह—

उसभस्स उ पारणए इक्खुरसो आसि लोगनाहस्स । सेसाणं परमन्नं अमयरसरसोवमं आसि ॥ ३४३ ॥

ऋपभस्य लोकनाथस्य पारणके इक्षुरस आसीत्, शेषाणामजितस्वाम्यादीनां परमान्नं—पायसम् अमृतरसेन रसस्योपमा यत्र तदमृतरसरसोपममासीत् ॥ तीर्थकृतां प्रथमपारणके यद्वृत्तं तदभिधित्सुराह—

घुट्ठं च अहोदाणं दिवाणि य आहयाणि तूराणि । देवा य संनिवइया वसुहारा चेव बुट्ठा य ॥ ३४४ ॥

देवैराकाशस्थितैर्घुट्ठं यथा-अहो दानमिति, अहोशब्दो विस्मये, अहो दानमहो दानम्, अस्यायमर्थः-एवं दीयते, एवं हि दत्तं भवतीति, तथा दिव्यानि तूराणि त्रिदशैराहतानि, देवाश्च तदैव सन्निपतिताः, वसुधारानिपातार्थमाकाशे जृम्भका देवाः समागताः, ततो वसुधारा वृष्टा, द्रव्यवृष्टिरभूदित्यर्थः ॥ एवं सामान्येन पारणककालभाव्युक्तम्, इदानीं यत्र यथा च यदादितीर्थकरस्य पारणकमासीत्तदभिधित्सुराह—

गयपुर सेज्जस खोयरसदाण वसुहार पीढ गुरुपूया । तक्खसिलायलगमणं बाहुबलिनिवेयणं चेव ॥ ३४५ ॥

अस्या भावार्थः कथानकादवसेयः, तच्चेदम्—कुरुजणवए गयपुरं नाम नगरं, तत्थ बाहुबलिपुत्तो सोमप्पभो राया, तस्स पुत्तो सेज्जसो जुवराया, सो सुमिणे मंदरं पवयं सामवणयं पासइ, ततो अणेण अमयकलसेण अभिसित्तो अब्भ-
हियं सोभितुमाढत्तो, नगरसेट्ठी सुबुद्धी नाम, सो सुमिणे पासइ-सूरस्स रस्सिसहस्सं ठाणातो चलितं, नवरि सेज्जंसेण

हुषसुखं, ततो सो सूर्यो अद्वियदरतेयसंपन्नो जातो, राश्या एको पुरितो मह्यमाणो महया रिचवलेण जुगसंतो विद्वो,
 सेजसेण साइज दिण्ण, ततो तेण सम्यलं भगंति, ततो अत्थाणीए सिन्धिणि एगतो मिलिया परोप्परं सुमिणे साहंति,
 न वण आणत्ति-किं भविस्सइत्ति !, नघर राया भणइ-कुमारस्स महंतो कोडयि छाओ भविरसइत्ति भणिऊण वरिधितो
 अरयाणातो, सेजंसोऽपि गतो निययभवण, सेहीवि, भगवंपि अणावलो खवच्छरत्तमणंसि अट्टमाणो सेयंसमवणमइगतो,
 सो य सेजंसो पासायतलगतो स आगण्णमाणं पपियामहं पासमाणो वितेइ-कथ मया परित्थं नेवत्थं दिट्ठपुपं आरिच पपियाम-
 हरस !, एव मगणं करेमाजस्स तयावरणकम्मकसतोयसमेण जाइस्सरणं जायं, सो य पुपमये सामिस्स सारही आसि, तेण
 तस्य यइस्सेणत्तिथयदो तिरययरलिणेण विट्ठो, यइरत्तासे य पपयंतं सोडयि अणु पयइतो, तेण सुयं-जं एस भरहे पढसत्तिरथ-
 यदो भविरसइत्ति, एसो सो भययंति सचंभंतो वड्ढितो, एसस्स परिचत्तसयसगस्स भत्तपाणं दाययं, एयं जाय यितइ ताय
 भयणं गणे पासइ खोयरसयहे पुरिसोषणीए, ततो परमहरिसोववेए अहयसुमहग्घवृसरयणसुसंभुहे सरसगोसीसचंदणाणुलि-
 गसे आदिच्चमणिसुवण्णकुंडलुज्जोऽयाणने मवहदिच्चसिरए कम्मरुक्खे इव अलक्खियिभूसिरए जयजपसइक्कयाळोए अणे-
 गपरियारसंभुहे वड्ढित्ता पाठयातो सुयइ मुइत्ता एगसाडियं वत्तरासंगं करेइ करेत्ता अजलिमवळियहसथे भययवं सचट्ठ
 पयाइं अणुगच्छइ, अणुगच्छित्ता तियस्सुत्तो आयाहिणपयादिणं करेइ वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता भवणंगणातो सयं
 चेव खोयरसपट्टग पेत्तूणं यएसुत्तेणं दायगसुत्तेणं पट्टिगाहगसुत्तेणं तिकरणसुत्तेणं दाणेणं सामिं पट्टिआभिस्सामिस्सि
 तुहे, भयवंतमुवड्ढितो-भयव कप्पइत्ति !, ततो भगवया पाणी पसारितो, सपो निसट्ठो पाणीसु, अच्चिइपाणी भययं, उवरिं

सिंहा पवट्टा, न य छड्डिज्जइ, भगवतो एसा लज्जी, सो भगवया पारिओ, एवं सो पडिलाभेमाणे तुहे पडिलाभिएऽवि तुहे, तए णं तत्थ पंच दिवाणि पाउवभूयाणि, तंजहा-वसुधारा बुट्ठा चेलुक्खेवे कए पयातो देवदुंहुहीतो गंधोदकदसद्धवण-कुसुमवासे निवइए आगासे अहो दाणं अहो दाणंति घुट्ठं, ततो तं चैव देवसंनिवायं पासिऊण सबो लोगो सेजंसधरमुव-गतो, ते य तावसा अण्णे य रायाणो आगया, ते सबे परेण कोऊहलेण पुच्छंति सेजंसं कुमारं-किमेयंति ?, ताहे सो ते पणवेइ-एवं भिक्खा दिज्जइ, एएसिं दिने सोगई गम्मइ, ततो ते सबे भणंति-कहं तुमे विन्नायं जहा एवं भगवतो परमगुरुस्स भिक्खा दिज्जइति ?, सेजंसो भणइ-जाईसरणेण, अहं सामिणा सह अट्ठ भवगहणाणि अहेसि, ततो ते संजायकोउहहा भणंति-साह अट्ठसु भवगहणेसु को को तुमं सामिणा सह आसि ?, ततो तेसिं पुच्छंताणं अप्पणो सामिस्स अट्ठभवसंबद्धं कहं कहेइ, ताणि य अट्ठ भवगहणाणि वसुदेवहिंसीए, तहावि ठाणासुन्नत्थं संखेवतो भणइ-सेजंसो भणइ-इओ य छट्ठभवे उत्तरकुराए अहं मिहुणइत्थिया भयवं मिहुणपुरिसो आसि, ततो वयं तंमि देवलोकभूए दसविहक्कप्परुक्खप्पभावसंपज्जमाणभोगोवभोगा कइयाए उत्तरकुरुहतीरदेसे असोगपायच्छायाए वेरुलियमणिसिलायले णवणीयसरिसफासे सुहनिसण्णा अच्छामो, देवो य तंमि हरए मज्जिउं उप्पइतो गगणदेसेण, ततो तेण नियगप्पभाए पभासियातो दस दिसातो, ततो सो मिहुणपुरिसो तं तारिसं पस्समाणो किंचि चित्तेऊण मोहं उवगतो, कहमवि लद्ध-सण्णो भणइ-हा संयंपभे ! कत्थासि ?, देहि मे पडिवयणं, तं च तस्स सोऊण इत्थियावि-कत्थ मत्ते मए संयंपभाभिहाणं अणुभूयपुबंति चित्तेमाणी तहेव मोहमुवगया, पच्चागयचेयण्णा भणइ-अहो अज ! अहं संयंपभा जीसे तुवभेहिं नामं

મદિનિતિ, તનો પુરિતો પર મુદ્દિમુલનો મળાર—અજો ! કહેદિ કહે મુને મર્યમા !, તતો છા મળાર—કહેમિ એ મુલમણુ-
 મર્ય ચ—મળિધ રંગાનો કવરો, મરન મહારેઆતો ગધારપુરતિમે રિગીખાને સિરિખખે નામ દિમાખે, તપ છલિયંગલો નામ
 દેવો અદિર્ગ, તરન તપેપમા અમમહિવી વદુમયા આતિ, તા અહે, તરમ ય દેવરા લીવ મદ રિવરિસામપુરનાગરગવરા
 મુદ્દાખો રિવળો રૂત મલો, કપાર પિતારો વવાયમાદામો ગહોરિદ્દી સાયમાખો મપ મારિમાવ વિખ્ખવિતો—દેવ !
 બીગ પિવળો દોમલિ ? કો તે માળખો મંભાખો !, તતો તો દેવો મળાર—મપ પુવમપે તવો ખેવો કતો, તતો અર્થ મુલખેદિ
 વિવનુન્નિદાલિલિ વરો મંભાખો, તતો અગ્ગેદિ પુવરપિ પુવિતલો—કહેદ કહે મુલખેદિ ખોવો તવો કતો !, તતો મળલિ—
 મુવુરીને મીરે અવરિદેહે મંપિતારવિવપ મંપમાવળવગારનિરિવરાસળવેપમુવવદ મંપારા નામ વળવખો, તરમ મમિ-
 વ્વતજાતેનિવં મંપતમિદં નામ મપરે, તપ તાયા વળવવદિતો તવવતરણ રણો મળતો અપતરમ તુતો મહાવળો નામ,
 તો અર્થ રિવિવામ્મદરેવરાગયં રવ્વશિરિં અણુમયામિ, મપ ય વાઠમિળો રતિયતુમારો તવપુવ્વો નામ, તો ય વિખ
 તામવમાવિકમર્થ, ચિરૂતો મંભિસતલોતો, તો પુણ મંતી વદુતુ કએણુ પુવ્વલિજો, મદ નાહિયવાઈ, વ્વરે તેદિ મની રવ્વમણુ-
 વાઠેમાળો મમપ્પિવ વર્ણવિ કાહે કયાવિ મીયપરિતી ગઘમાનિ નદિવં વરામિ, મયંદુલેણ વિખ્ખવિતો—દેવ ! તવ મીયં
 નિવિવ તવ નદે નિવંબના તવાનિ આખરણાનિ મારા મુદાવદા કામા, તા વરતોમહિવ વિતં નિવેરિયવં, અમામયં વીવિવં
 અદિતો વિમવ્વવિવળો, તતો મપ અનિવં—કહે મીયમણમેયં વિવળો ? કહે નવવણુવદં નદે વિવંબના ? કહે વા
 દેદરિગ્ગણાનિ આખરણાનિ મારા ! ઠોગમારૂવા મીરકરા કામા કહે મુદાવદા !, તતો મંભંતેણ તવંમુલેણ મળિય—

सुणह सामी ! पसन्नाचित्ता जहा गीयं विलावो, जहा काइवि इत्थिया पविसियपइगा पइणो सुमरमाणी तरस समाग-
ममभिलसंती भचुणो गुणे विकप्पेमाणी पदोसे पच्चूसे य विलवमाणी चिह्णइ, जहा वा कोऽवि भिच्चो पहरुस कुवियरस
पसायणानिमित्तं दासभावे अप्पाणं ठवेऊण पणतो जाणि वयणाणि भात्तइ ताणि विलावो, तथा इत्थी पुरिसो वा सरा-
गमणो गीयसवणाभिलासी कुवियपसायणानिमित्तं वा जातो कायमणवाइयातो किरियातो पंजइ ताओ कुसलनिव-
द्धाओ गीयंति पवुच्चइ, तं पुण सामी चित्तेल-किं विलावपक्खे वट्टइ नवा ! इति, नट्टं जहा विडंवणा तथा भन्नइ—इत्थी
पुरिसो वा जक्खाइट्ठो पीयमज्जो वा जातो कायविक्खेवकिरियातो दंसेइ सा विडंवणा, एवं जाव इत्थी पुरिसो वा पहुणो
परितोसणनिमित्तं विउसजणनिवद्धविधिमणुसरंतो जं पाणिपायसिरनयणाधरादी विक्खिवति सा परमत्थतो विडंवणा,
इयानिं आभरणाणि भारो भाविज्जइ-कोइ पुरिसो सामिणो नियोगेण पेडागयाणि मउडाईणि आभरणाणि पवहेज्ज, जहा सो
अवस्सं भारेण पीडिज्जइ, एवं जो परविग्गहयनिमित्तं ताणि चेव आभरणाणि जोगेसु सरीरठाणेषु सन्निवेशियाणि वहइ
सोऽवि भारेण पीडिज्जइ, नवरं सो रागेण भारं न गणइ, कामा पुण एवं दुहावहा-जहा सदमुच्छित्तो मिगो रूवमुच्छित्तो
पयंगो गंधमुच्छित्तो महुयरो रसमुच्छित्तो मच्छो फरिसमुच्छित्तो गइंदो वहवंधणमारणाणि पावइ, एवं जीवावि सो-
इंदियाइवसगया सदाइसंरक्खणपरा तदुवरोधकारिसु पडिणीएसु कलुसहियया इहलोगेवि मारणादीणि पावेंति, परलोमे
नरगाइदुक्खभायणं, ततो दुहावहा कामा । एवं भणंतो सयंबुद्धो मए भणितो-नूणं तुमं मम अहितो सि जो मं संसइय-
परलोयसुहेणं लोभंतो संपइसुहं च निंदंतो दुहे पाडेवुमिच्छसि, ततो संभिन्नसोएण भणितो-सामि ! सयंबुद्धो जहा

નેપુચો મજાજેની મંગળેનિ જરજાનં મણં વર પાવિતો મણ્ણો ઝલે નિમળો મંસલેની સગળિયાવ મદિવસિ નિરાતો જાતો
 તામ મંદિરગણોવ દુરાતણ રિદં સુદં પરિચયંતો ઝમયોતિ સુખો ભોરદિર, મયંપુચો મણ્ણ—અં મુમં મુષ્ણદુરમોદિતો
 મનનિ કો મં સચેવળો વમાનં કરેર ૧, જો મુમત્તજણવમંસિયં રવળં મુદાગયં કાયમણિવ વમણો ન દ્રષ્ણદ ત કેરિતં
 મનનિ ૧, મં મધિજગોવ ૧ પીરા મરીરવિભવાઈમમણિચયાદ જાનિઝળં કાયમોગે પરિચજ્ઞ સયસિ ધંજમે ય નિયાજ-
 મુરકારને તુમેહિ, મધિસામોયો મણ્ણ-મયંપુચ ૧ મારણં દોદિણિ કિં સજ્ઞા વદમમેવ મુમાને ઝાવડં ૧, નૂળં મુમં દિટ્ટિ-
 ખીમરિમો, તદા દિટ્ટિખી મગ્ગપદળમકિયા પરેતકામા ઝજ્ઞયાયા મુવદ તદા મુમં મારણં સિર દોદિણિ અદવયસકારી
 મંવચ્છાણિયં મુદં પરિચાય અજાગવચ્છાણિયં મુદ વપેણિ, નશુ વપે મરણસમવ વરણોગદિવમાવરિસામો, મયંપુચેજ
 મનિયં—મુચ ૧ મુચે મંવળમે કુંઝાતુરગદમણં કજ્ઞગાહનં ન દવર, ન વા મેદે વણિસે મૂયતણનં કજ્ઞકદં, જર મુજ
 દાણં મગ્ગ વા મુવચ્છયં દોતં છો વરવચ્છમહણં અણવિગમણનં ય મુદેજ દોતં, વયં જો અજાગમયેય વરણોગહિવ ન
 રજમદ મો રજમતેમુ વાણંમુ વરમમુવગમમિમૂતો સિદ વરણોગમમુદેહિતિ ૧, વરવ મુજેહિ વિમલસણકદિયં ઝયણમે—કોદ
 કિમ દાલ્પી ઝરાવણિજતો નિમ્મદકાઠે કિંણિ નિરિનદં સમુપરંતો વિમમે તોરે વહિતો, મો સરીરમહ્યછવેજ મુદ્ધાઉસેજ ય
 રંદરમણ્ણો તપેવ કાણગો, મે અણાણદેમો નિયાહેજ વરિણગરતો, તેજ મમેજ વળો વાયલો અણિગતો મંતં હવગં ય મ-
 ગીરંતો ચિદ, ઝળેજ ય ઠગમણે કહેરે મો વણ્ણો સંકુણિતો, વાયલો મુદ્ધો, અહો નિરામાદે ઝાયં, વાઝમકાઠે ય તે
 મવચ્છેરં નિરિનદરૂરેજ મુમ્મમાજ મહાનદમોયવણિયં સમુદ્ધમણિયં, તામ મણ્ણમગેરેહિ ણિતં, તતો તણ્ણરિયાતો

निउत्तो जं जं धम्मसंतियं वयणं सुणेइ तं तं राइणो निवेएइ, राया सदहइ तहेव पडिवज्जइ, कयाइं च नगरस्स नाइदूरे
तहारूवस्स साहुणो केवलनाणुप्पत्तिमहिमं काउं देवा उवागया, एयं सुबुद्धिणा खत्तियकुमारेण जाणिऊण हरिचंदस्स
रणो निवेइयं, सोऽवि देवागमणविम्भितो तुरियं पवरतुरगारूढो साहुसमीवमागतो, वंदिऊण विणएण निसण्णो केवल-
मुहविणिगयं वयणामयं सुणेइ, सोऊण संसारमोक्खसरूवं अत्थि परभवसंकमोत्ति निस्संकिं जायं हियए, पुच्छइ—
भयवं ! मम पिया कं गइं गतो ? , ततो भगवया भणियं—हरिचंद ! तव पिया अनिवारियपावासवो बहूणं सत्ताणं पीडा-
करो पावकम्मगरुताए इह य विवरीयविसयोवलंभणं पाविऊण अहे सत्तमपुढवीए नेरइओ जातो, सो तत्थ परमनिधि-
सहं निरुवमं निप्पडियारं दुक्खमणुभवइ, ततो कम्मविवागं पिउणो सोऊण हरियंदो राया संसारभयभीतो वंदिऊण
केवलनारिं सनगरमइगतो, ततो पुत्तस्स रायसिरिं समप्पेऊण सुबुद्धिं संदिसइ—तुमं मम पुत्तस्स उवएसं देजासित्ति,
तेण विण्णवित्तो—सामि ! अहं केवल्लिणो वयणं सोऊण सह तुब्भेहिं न करेमि तवं तो मए न सुयं परमत्थतो केवल-
वयणं, तम्हा अहंपि तुब्भेहिं समं पवइस्सामि, जं पुण उवदेसो दायवोत्ति संदिसह तं मम पुत्तो काहिइ, ततो राया
पुत्तं संदिसइ—तुमे सुबुद्धिसुयोवएसो कायवो, ततो पलित्तगिरिकंदरातो सीहो इव राया विणिगतो पवइतो केवलस-
मीवे सह सुबुद्धिणा, ततो परमसंवेगो सज्जायपसत्थंचित्तणपरो परिवखवियकिलेसजालो समुप्पन्नकेवलनाणदंसणो
परिनिवुत्तो, तस्स हरिचंदस्स रायरिसिणो वंसे संखाईएसु नरवईसु धम्मपरायणेसु अतिकंतेसु तुब्भे संपयं सामी !,
अहं पुण सुबुद्धिवंसे, तं एस अमहं नियोगो बहुसुपुरिसपरंपरगतो धम्मदेसणाहिगारो, जं पुण एत्थ मया अकांडे विण्ण-

धिया त कारण सुणह-अज्ज अह नंदणवणं गतो आसि, तस्य गए बुधे चारणसमणा दिट्ठा-आइच्चलसे अमियतेओ
 य, ते य बंदिऊण पुच्छिया-अययं ! महाबलस्स रण्णो केवइयमासयं चिट्ठइ !, तेहिं कहियं-मासो सेसो, ततो समंतो
 आगतो, एस परमत्थो ! ततो जं जाणह सेयं तमकालहीण करेहसि, एए सयंबुद्धवयणं सोऊणं अहं धम्माभिमुहो
 जाओ, आठपरिक्खयसवणेण य आमद्वियमायणमिव सलिलपूरिज्जमाणमवसण्हिययो भीतो सहसा वद्धितो कयज्जली
 सयंबुद्ध चरणमुपगतो, वयंस ! किमियाणि माससेसजीवितो परलोगहियं करिस्सामि !, सेण समासासितो-सामि !
 दियसोऽपि पटुओ परिचएसएसावज्जस्स, किमग पुण मासो !, ततो तस्स वयणेण पुत्तसकामियपयापालणवायारो गतो
 सिआययणं, कतो अत्तपरिच्छातो सयंबुद्धोषविट्ठजिणमहिमासंपायणनिरतो सुमणसो सथारगसमणो जातो, निरतरं च
 संसारस्स अणिच्छयवेरगज्जणं धम्मकह च सुणमाणो समाहिपसो काळगतो इहागतो, एयं मए थोयो तथो चिण्णोसि !
 एयं च अज्ज मम सपरियाराए ललियंगण देयेण कहिय, इरथतरे ईसाणदेयरायसमीयातो वट्ठधम्मो नाम देवो आगतो
 भणइ-अहो ललियगय ! ईसाणदेयराया नंदीसरदीवं जिणमहिमं कावं वट्ठइसि गच्छामि अहंविस्ति सो गतो, ततो अज्ज
 ललियंगदेयसहिताण इंपाणचीए अवस्सगमन होहसि इयाणि येष वट्ठामिस्ति गयामो खणेण नंदीसरदीवं, कया
 जिणाययणेसु महिमा, ततो तिरियलोए सासयचेइयाण एए तिरथयरवंदणं च कुणमाणो चुतो ललियंगतो, ततो अहं
 परमसोगगिगइग्गमाणविस्सा सपरिवारा गयो सिरिण्णं विमाण, ततो सयंबुद्धदेवो आगतो परिगलमाणसरीरसोमं
 मं दइण भणइ-सयंपभे ! पच्चासन्नो ते चवणक्कालो तो जिणमहिमं करेहि जेण भवंतरेऽपि वोहिलामो भवइसि, ततोऽहं

तस्स वयणेण पुणरवि नंदिस्तरदीवे समयक्खेत्ते य कयजिणवंदणपूया चुता समाणा जंबुद्वीवे दीवे पुव्वविदेहे पुक्खलवइ-
विजए पुंडरिणिणीए नगरीए वइरसेणचक्खद्विस्स गुणवतीए देवीए दुहिया सिरिमई नाम जाया, धाईजणपरिगहिया
सुहेण वड्डिया कलातो गहियातो, अन्नया कयाइ पदोसे सबतोभदं पासायमधिरुढा पस्सामि नगरवाहिं देवसंपायं,
ततो मए देवजाई सुमरिया, सुमरिऊण य दुक्खेणाहया, परिचारिगाहिं जलकणगसित्ता पच्चागयचेयणा चित्तेमि-कत्थ
मे पियो ललियंगतो देवोत्ति !, तेण य विणा किं जणेण आभट्टेणंति मूक्तणं पवणा, परियणो भणइ-इमीसे वाया
जंभगेहिं निरुद्धा, ततो तिगिच्छेहिं होममंतरक्खाविहाणेहिं कतो महंतो पयत्तो, अहंपि मूक्तणं न मुयामि, परिचारि-
याणं पुण लहिऊणमाणत्तिं देमि, अन्नया पमयवणगयं ममं पंडिया नाम अम्मधाई विरहे भणइ-अहं ते धाई तो मे
कहेहि सबभूयं, ततो मया भणियं-अम्मो ! अत्थ कारणं जेणाहं मूयत्तणं पवणा, ततो सा तुद्धा भणइ-पुत्ति !
साहसु मे कारणं, ततो जहा भणसि तहा चेद्विस्सामि, ततो मया भणिया-सुणाहि-अत्थि धायईसंडे दीवे पुव्ववि-
देहे मंगलावइविजए नंदिगामो नाम संनिवेसो, तत्थ अहं इतो तइयभवे दरिदुक्खे सुलक्खणसुमंगलाईणं छण्हं भणि-
णीणं कणिट्ठा जाया, न कयं च मे अम्मापिऊहिं नामं, ततो निन्नामियत्ति पसिद्धिं गया, सकम्मपडिचच्चा य जीवामि,
अन्नया कयाइ ऊसवे इब्भगडिंभाणि नाणाविहभक्खहत्थगयाणि सगिहेहिंतो निगगयाणि पासेमि, ताणि दड्डूण मए
माया जाइया-अम्मो ! देहि मे मोयगं अन्नं वा भय्खं जेण डिंभेहिं समं रमामित्ति, तीए रुद्धाए आहया निच्छूढा य
गिहातो, कतो ते इहं भक्खा !, वच्चसु अंवरतिलकं पवयं तत्थ फलाणि खायसु मरसु वत्ति, ततो रोयंती निगगया दिट्ठो

मया जणो अवरतिङगाभिमुहं पद्यतो, गया तेण सहिया, दिट्ठो मया सिहरक्खेहिं गगणतलमिअ भिणिउं समुज्जुतो अंघ-
रतिळको नाम पपत्तो, तत्थ जणो फळाणि गेण्हइ, मयवि य पक्कपटियाणि साट्ठूणि फळाणि भक्खियाणि, रमणिज्जयाप य
गिरियरस्स सह जणेण संचरमाणी सहं सुइमणोहर सुणामि, सहमणुसरत्ती गया कचि पदेसं, दिट्ठा जुगंधरा नाम आय-
रिया विविह्नियमपरा चत्तइसपुवी चरणणोचगया, तत्थ यह्यो समागया देवा मणुया य, ते तेसिं वंधमोक्खविहाणं
कट्ठेहि, अहपि पाएसु पियटिऊणं एगदेसे निसण्णा घम्मकहं सुणामि, पुच्छिया मए—अयवं ! अरिथ मम समो
कोडवि बुक्खिसओ जीवो जीयलोगे !, ततो तेहिं भगरंतेहिं भणिय—निस्सामिने ! तुहं सदा सुहासुहा सुइपहमागच्छति,
रूयानिधि सुइरमगुळानि पाससि, गंधे सुभासुभे अग्यायसि, रतेवि मणुग्गामणुग्गे आसापसि, फासेवि इट्ठानिडे पडि-
उंवेवेहि, अरिथ य ते सीउण्हसुहाणं पटियारो, निहं सुहागयं सोवेसि, समसि ओइयगासेण कज्जं कुणसि, नए पुण नेरइ याणं
नियमसुभा सहकुरसगधफासा निव्वट्टियाराणि य परमदारुणाणि सीउण्हानि तहा सुहापिघासातो य, न य खणंयि
निइसुहं तेहिं, ते य निचंधयारेसु नरगेसु च्छिड्डमाणा बुक्खसयाणि यियसा अणुइयमाणा षहु काउं गमंति, तिरियाचि
सपफटपरपक्कजणियाणि बुक्खानि सीउण्हसुहापिघासादीयाणि य अणुहधति, तय पुण साहारणं सुइदुक्खं, कैयळमत्तेसिं
रिद्धिं पस्समाणा बुद्धियमप्पाणं तंकेसि, ततो मए पणयाप जइ भणइ तहसि पटिसुयं, तत्थ य धम्मं सोऊण केइ
पणइया केइ निहिवासलोगाइ सीळययाइ पटियत्ता, ततो मए विप्रविथं—अयवं ! जस्स नियमस्स पालणेऽहं समथा तं
मे उयइसह, ततो मे तेहिं पच्च अणुपयाइं तयदिट्ठानि, परितुट्ठा, चंदिकुण जणेण सह नदिग्गाममागता, पाळेमि ताणि

अणुधयाणि, परिपालयंती च उत्थलुडुमेहिं खमामि, एवं काले गते कथं भक्तपञ्चक्खाणा रातो देवं परमदंस्णीयं पस्सामि, सो भणइ—निन्नामिगे ! चित्तेहिं होमि एयस्स भारियत्ति ततो मे देवी भविस्ससि, मया सह दिव्वे भोगे भुंजेसि, एवं वोत्तूण अदंसणं गतो, अहमवि परितोसविसप्पमांणहियया देवदंसणेण लभिज्ज देवत्तंति चित्तेज्जण समाहीए काल- गया, ईसाणे कप्पे सिरिप्पभविमाणे ललियंगस्स देवस्स अगमहिंसी सयंपभा नाम जाया ओहिणाणोवयोगविणाय- देवभवकारणा, जहा—एस ललियंगो अहुणोववन्नो समाणो नियपरियणं परिभावित्तो देवीसु मज्झे सयंपभाए देवीए अज्झोववन्नो, सा आउक्खए चुया, ततो देवो पलविउमाढत्तो, सयंबुद्धो य महावले कालगए गहियसामणो चिरकालं संजमं परिपालिज्जण समाहिपत्तो कालगतो इहेव ईसाणे कप्पे इंदसामाणितो जातो, तेण विलवंतो संवोहितो, भणि- तो य—जहा धायइसंडे दीवे अवरविदेहे नंदिगामे निन्नामिगा कथं भक्तपञ्चक्खाणा चिहुइ, तं नियदंसणेण पलोभेहि जेण कथनियाणा ते अगमहिंसी सयंपभा जायइ, ततो अणेण नियदंसणेण पलोभिया कथनियाणा इहमागयत्ति, सहरिसं सह ललियंगएण अच्छामि, अन्नया य सवसंपत्तीए कारणं भगवंतो जुगंधरायस्सियत्ति मुणिज्जण ते वंदिउमवइन्ना, ते तंसमयं तहेव अंवरतिलके पव्वए मणोरमे उज्जाणे सगणा समोसरिआ, ततोऽहं परितोसविसप्पियमुही तिगुणपयाहिणपुवं नमिज्जण निवेइअं नाम, नद्धोवहारेण महिज्जण गथा सविमाणं, दिव्वे कामभोगे ललियंगएण सहिया निरुस्सुका बहुकालं अणुहवामि, देवो य सो ललियंगतो आउक्खएण चुतो, अम्मो न याणामि कथं गतो?, अहमवि तस्स वियोगदुहिया चुता समाणी इहमागया; देवुज्जोयदरिसणेण समुप्पन्नजाइसरणा तं देवं मणसा परिवहंती मूअत्तणं पवन्ना, किं तेण विणा कएण

सुखावेणसि !, एतु परमत्थो, उ सोऊण अम्मथाईं ममं भणत्ति—पुत्ति ! सुट्ठु ते कहिय, एय पुण पुणभयचरियं पडिछि-
हिय्जर, ततोऽहं हेडावेहामि, सो य लळियगतो जइ मणुस्सेसु आयावो होहिइ तो सचरियं दइण जाइं सुमरिहिइ, तेण
य सह निग्गुया विसयसुहमणुमयेतु, ततो सज्जितो पढो, ततो विविदवण्णाहिं वट्ठिगाहिं दोहिंवि जणीहिं पढमं तत्थ
नंदिग्गानो छिहितो, ततो अंघरत्तिऊगगिरिवरससियकुसुमियातोअतउतसन्निसमा गुरवो देवमेहुणं च वंदणागय
ईसाणो कप्पो सिरिप्पम चिसाणं सदेवमिहुणं मझावलो राया सयमुच्चसंभिषसोवसहितो निम्माभिया च तवसोसियसरीरा
सवत्थ लळियंगयसयंपभाणं नामानि छिहियाणि, ततो निष्कत्ते पढे घावी पट्ठं गदेऊण धायइसवदीवं पञ्चामित्ति
गयणेण चप्पइया, खणेण य नियत्ता, पुच्छिया मया—कीस अम्मो ! छंहुं नियत्तासि, सा भणइ—पुत्ति ! सुण कारणं, इह अम्म
सामिणो तव पिऊणो वरिसयदायणनिमित्त विजयवासिणो पट्ठणा रायाणो समागया तं जइ श्रेष्ठ तव विययवइतो होहिइ तो
छभेयेति चित्तिऊण नियत्ता, जइ पुण न होहिइ तो परिसगणं करेत्तामित्ति चित्तिऊणाऽऽगया, मया भणिया—सुट्ठु कयंति,
ततो वीयदियसे पढ गहाय अवरण्हे आगया, पससमुही भणइ—पुत्ति ! निग्गुया होहि, दिट्ठो मया ते लळियगतो,
पुच्छिया मया—अम्मो ! साइसु कहंति !, सा भणत्ति—पुत्ति ! मया रायमग्गे पसारितो पढो, त पढे केइ आलिव्ल-
कुसला आगभ पमाणं करेता पससति, जे अकुसला ते यण्णस्साईंणि पससति, तत्थ दुम्मरिसणारायसुतो दुइतो
कुम्मारो सपरिवारो आगतो, सो सुट्ठुसमेत्त पासिऊण मुच्छितो पडितो, खणेण आसत्थो, मणुस्सेहिं पुच्छितो—
सामि ! किं मुच्छितो !, सो भणइ—नियचरिय पढयळिहियं पइण जावी मप सुमरिया, अह लळियगतो देवो

आसि, सयंपभा मे देवी, मया पुच्छितो—पुत्त ! साहसु को एसो संनिवेसो ? भणइ—पुंडरिगिणी नगरी, पवयं मेरुं कहइ, अणगारो कोऽवि एस साह, वीसरियं से नामं, कयं सोहम्मं साहइ, महाबलं राया कोऽवि एसो मंतिसहितोत्ति जंपइ, निन्नामिगं कावि एसा तवस्सिणी, न याणं से नामंति, ततो विप्पावगो एसोत्ति मुणिऊण मया भणितो—पुत्त ! संवदति सबं, जं पुण वीसरियं तेण किं ? सच्चं तुमं ललियंगतो, सा पुण ते सयंपभा धायइसंडे दीवे नंदिग्गामे कम्मदोसेण पंगुलिया जाया, सुमरिया नियजाती, ततो तीए आगमकुसलाए तव मगणहेउं नियचरियं लिहियं, मम य धायइसंडं गयाए पडो समप्पिओ, कहिओ नियवुत्तंतो, ततो मए तीसे अणुकंपाए तव परिसगणं कयं, ता पुत्त ! एहि नेमि धायइसंडं, संतोसेहि नियदंसणेण पंगुलियं, एवं भणिए उवहसितो मित्तेहिं—गम्मउ भो सिज्झउ त पंगुलिया, ततो सो अहोगीवं काऊण अवक्कंतो, मुहुत्तमेत्तेण लोहगलाउ धणो नाम कुमारो लंघणपवणादिसु अतीव समत्थोत्ति संजायवइरजंधोत्तिवीयाभिहाणो आगतो, पडं दट्ठूण मं भणइ—क्रेणेयं लिहियं चित्तं ?, मया भणियं—किंनिमित्तं पुच्छसि ?, सो भणइ—मम एयं चरियं, अहं ललियंगतो नामासि, सयंपभा मे देवी, असंसयं तीए लिहियं जइ वा अन्नेणवि तीए उवएसेणंति तक्केमि, ततो मए पुच्छितो—जइ ते चरियं साहसु को एस संनिवेसो ?, सो भणइ—नंदिग्गामो, एसो पवतो ?, अंवरतिलको, जुगंधरा आयरिया, एसा खमणकिलंता निन्नामिया, महब्वलो राया सयंबुद्धसंभिन्नसोएहिं सह लिहितो, एस ईसाणो कप्पो, सिरिप्पभं विमाणं, एवं सबं सयच्चयं कहियं, ततो मए भणितो—जा एसा सिरिमती कुमारी तुज्झ पिउच्छाए दुहिया सा सयंपभा, तेण रण्णो निवेएमि जेण सा ते भवइ, एवं सोऊण सो सुमणसो

गतो, ततोऽहं कयकजा आगया, ता गच्छामि पुच्छि ! रण्णो निवेपमि जेण ते वियसगमो भवद, गया रायसमीयं,
 सदाविया अहं रण्णा, माउसदिया गया रायसमीयं, राया पक्कहितो-यसुमम ! जो सिरिमईय छलियगतो देवो आसि तं
 जहा अहं जाणो न तहा सिरिमई, अत्थि अवरविदेहे सल्लिआयइविजए वीयसोगा नाम नगरी, जियसत्तू राया, तस्स
 मनोहरी केकई य पुये देवीओ, तासिं जाहकमं अयलो विभीसणो य पुत्ता थलदेववासुदेवा, पिउंमि जवरते विजयजं
 भुंजंति, मनोहरी थलदेवमाया कंमि फाळे पुत्तमापुच्छति-अयल ! अणुभूया मे अणुणो सिरी पुणसिरी य, एपइ पप-
 पायि, करेमि परलोगदिपं, यिसजोहि मंति, सो नेहेण न विसज्जेइ, निवंधे कय भणइ-अम्मो ! जाइ ते निच्छतो ता
 देयलोमं गया मे दसणपयिअं पयिगेहिज्जासि, तीए पडियधं, ययइया, परमपियलेण अहीयाणि एकारस अंगानि,
 परिसकोथी एयमणुपरिज्जण अपडियइयेरग्गा समाहीए कालगया लतने कप्पे देयो जातो, तं ताप मं जाण, थलदेय-
 यागुरेया य पणुफालं समुदिता भोगे भुंजति, कयाइ निगया अणुजपं, आसेहिं अयहिया, अयविं पयेसिया, दूरं गंरुण
 जाया वियजा, विभीसणो कालगतो, अयलो नेहेण तं जाणइ परिस्समेण मुच्छितो एसो, नेमि सोयजानि वणगहणानि,
 जदं य एंतगकप्पगतो पुत्तसिजेहेण सगार सुभरिज्जण खणेणागतो, विभीसणरुधं विरविकण जयलो भणितो-भाव !
 अइ विज्जाहेरहिं सगे जुग्गिगे गतो, ते य मए पसाहिया, तुज्जे पुण अतर जाणिकण केणवि मम रुयेण मोहिया, ता
 छंइहि पयं पळेयर, सफारेसु अगिण्णा, ततो सफारेज्जण सनगरसागया, पूरब्बमाणा जणेण सगिहं पयिठ्ठा एकासन-
 निस्सणा हिया, ततो गया मनोहरीस्य दसिपं, संमतो अयलो भणइ-अम्मो ! तुग्गेस्य कघोसि ?, ततो मए पयज्जा-

कालो संगारो य कहितो, विभीषणमरणं च, अहं लंतगतो इहागतो तव पडिवोहणनिमित्तं, अणिच्चं मणुयरिद्धिं जाणि-
ऊण करेहिं परलोगहिं, एवं वोचूण गतोऽहं संगं कप्पं, अयलोऽवि पुत्तसंकाभियरज्जसिरी निखिणकामभोगो पवइतो,
तवमणुचरिऊण ललियंगतो देवो जातो, अहं तु पुण तं सदेवीगं जाहे जाहे सुमरामि ताहे ताहे लंतगं कप्पं, तंमि सो
सागरोवमस्स सत्त नवभागे देवसुहं भोचूण चुतो तत्थऽओ उववओ, तंमि ललियंगं एस मे पुत्तो चेवेति मन्नेमि,
एएण कमेण गया सत्तरस ललियंगया, जो सो पुण सिरिमईए भत्ता ललियंगतो सो अट्टारसमो, एसोऽवि मण पुत्तसि-
णेहेण बहुसो लंतगं कप्पं नीतो, तं जाणामि सिरिमईए भत्ता ललियंगतो जातो वइरजंधोत्ति, आणत्तो कंचुकी सदावेह
वइरजंधं, सदावितो आगतो, दिट्ठो मया परितोसवियसियच्छीए अच्छेरयवभूतो, पणतो; राइणा भणितो-पुत्त ! वइ-
रजंधं ! पुबभवसयंपभं जाण सिरिमइति, अवलोइया तेण अहं कलहंसेणेव कमलिणी, विहिणा पाणिं गाहितो, दिण्णं ताएण
विपुलं धणं परिचारिगतो य, विसज्जियाणि अम्हे, गयाणि लोहगलं, भुंजामो निरुवसगं भोगे, वइरसेणोऽवि राया लोगं-
तियदेवपडिवोहितो संवच्छरियं दाणं दाऊण पोक्खलपालस्स नियपुत्तस्स रजं दाऊण नियगसुइहिं नरवइहिं सहितो पवइतो,
उप्पणणकेवलणाणो धम्मं दिसइ, ममवि कालेण पुत्तो जातो, सो सुहेण वहितो, कयाइ पोक्खलपालस्स केइ सामंता
विसंबइया, ततो तेण अम्हं पेसियं-एउ वइरजंधो सिरिमई य, अम्हे पुत्तं नगरे, ठवेऊणं विउलेण खंधावारेण पत्थिया,
सरवणस्स मज्जेणं जामो, जणेण पंथो पडिसिद्धो, जहा दिट्ठोविसो सरवणे सप्पो विट्ठइ, तो न जाइ तेण पहेण गंतुन्ति,
ततो तं सरवणं परिहरंता कमेण पत्ता पुंडरिगिणिं, सुयं च तेहिं सामंतेहिं वइरजंधागमणं, ततो ते संक्रिया सेवासागया,

अम्हेवि पोषहलपाळेण रण्णा पूइऊण विसज्जिया, परिययां सत्तेगर, अणइ ये जणो—सरवणुज्जाणमग्गेण गंतव्यं
 जतो तत्थद्वियस्स साहुणो केवलनाणमुप्पन्नं, ततो देवा औषइया, देवुज्जोएण पढिहयं विसं, सण्णो निविसो जातो, ततो
 जग्गे कमेण पत्ता सरयणं, तत्थ अयासिया, विद्धा नियमायरो मए सागरसेणमुणिसेणा समणा, पंदिया भत्तिघहुमाणेण,
 पढिछाभिया शसणपाणलाइमसाइमेण, ततो अग्गे तेहिं गुणे अणुमोयंता कया अग्गेडवि निरसगा सामग्गे विहरिस्सामोसि
 चिरागमगोतिण्णा, पत्ता कमेण सनगरं, पुत्तेण अग्गे विरहफळे भिच्छवमो दाणमाणेहिं रजितो, पासघरे विसधूमो
 पंजितो, अग्गेडवि विसज्जियपरियणा पासहर रयणीए पविद्धा, धूमदूतियधातु कालगया इहागया चत्तरकुरा-
 वसि त आणामि—अज्ज ! जा निम्माणिगा जा संयंपमा जा सिरिमई सा अई, जो सो महपलो राया जो य ललियंगतो
 देयो जो य घरलंघो राया ते तुग्गे, एवं जीहे नाम गहियं साडई सयपमा, ततो सामिजा भणियं—अज्ज ! देवुज्जोएण
 जाई संभरिऊण मए एव चित्तियं—देवभये वट्ठमि, ततो संयंपमा आमद्धा, त सचमेयं कहियसि परितुहमाणसाणि
 पुवमपसुमरणपज्जसिणेहाणि तिण्णि पळितोयमाई ओधिऊणं कालगयाणि सोहस्से कप्पे देवा जाया, तत्थयि परा
 ने पीत्ती आसि, पळितोयमठिइं पाळेऊण नुया वच्छावइजिए पढंकराए नगरीए सामी सुविहियिज्जस्स पुत्तो केसयो
 नाम जातो, अई पुण सेट्ठिसुतो, तत्थयि णो अधिगो सिणेहो, तत्थेय नगरे रायसुतो भंत्तिमुगो सेट्ठिसुतो सत्थयाहसुतो
 य तेहिंवि सह मेत्तो जाया, कयाइ साह्र महप्पा किमिक्खेण गहितो पढियरिओ, एवं जहा पुइं जाव समाधीए कालगया,
 अणुए कप्पे इंदसमाणा देवा जाया, ततो तिइक्खए पुत्ता केसवो घरसेणस्स रण्णो मंगलायईए देवीए धारिणिधीयना-

माए पुत्तो जातो वयरनाभो, रायसुयाइकेण कणगनाभरुपनाभपीठमहापीठा जाया, कणगनाभरुपनाभो धीयनामेण बाहुसुचाह, अहं पुण नगरे तत्थेव रायसुतो जातो, बालो चेव वइरनाभं समझीणो सारही सुजसो नाम, वइरनाभेण सममणुपवइतो, भगवया य वइरसेणेण वइरनाभो भरहे पढमतित्थयरो उसभो नाम आदिट्ठो कणगनाभो चक्कवट्ठो भरहो इति, सेसं जहा पुवं जाव सबट्ठे देवा जाया, ततो जुया इहागया, मया य वइरसेणतित्थयरो एरिसेण नेवत्थेण दिट्ठोत्ति पपियामहलिंगदरिसणे पोरणीतो जाईतो सरियातो, विज्जायं च-अन्नपाणाइं दायं तवरसीणं, तेसिं च तिण्णिवि सुविणाणमेतदेव फलं जं भयवतो भिक्खा दिन्ना, एयं च कहं सोऊण नरवइमाईहिं पढट्ठमाणसेहिं सेजंसो पूजितो, गया नियनियट्ठाणं, सेजंसोवि जत्थ ठितो भयवं पडिलाभितो ताणि पयाणि पाएहिं मा अक्कमिहामिति भत्तीए तत्थ रयणामयं पीढं करेइ, तिसंझं च पूएइ, पवदिवसे विसेसेण पूइऊण भुंजइ, लोगो पुच्छइ-किमेयं?, सेजंसो भणइ—आइतित्थयरमंडलं, ततो लोणेणवि जत्थ भयवं ठितो तत्थ पीढं करं, कालेण य आइच्चपीढं जायं । गाथाक्षरगमनिका क्रियाध्याहारतः कार्यं, यथा गजपुरं नगरमासीत्, तत्र श्रेयांसः सोमयशसो राज्ञः पुत्रः, तेनेशुरसदानं भगवते प्रदत्तं, तत्रार्द्धत्रयोदशहिरण्यकोटी वसुधारा निपत्तिता, 'पीढं'मिति यत्र भगवता पारितं तत्र तत्पादयोर्मा कश्चिदाक्रमणं कार्षीदिति श्रेयांसेन भक्त्या रत्नमयं पीढं कारितं, गुरुपूजेति तदर्चनं कृतवान्, अत्रान्तरे भगवत्तत्तक्षशिलातले गमनं वभूव, भगवत्प्रवृत्तिनियुक्तपुरैस्तु बाहुचलिनिवेदनं कृतम्, एतच्चाग्रे भावयिष्यते, तदेवं

भगवन् नन्नादितीर्थंकरस्य वारणरूपविधिक्रमः, स्वप्नसिद्धिः भगवताः प्रवर्णनः दोषतीर्थंकराणामभिषेकाभ्यादीनां च येषु स्थानेषु तथैव वारणरूपान्तराणां सम्यग्भिधिरनुपाद—

दुष्पिपात्रं अणोऽग्रा सावस्ती नेव ताद ग मागं । विजाणपुर पद्मपल्लवं पादलिसंठं पत्रमसंठं ॥ १२३ ॥
 शेषपुरं शिवायं मितदायुरं मदायुरं नेव । पदाकर पत्रमाणं मोमणसं मंठिर नेव ॥ १२४ ॥

नमस्तु रागस्तु मित्रिता रागगिरिनेष पोद्गलं । पीरपुर पारगई कोणकड कोद्वगगामो ॥ ३२६ ॥

अगस्त्य ऋषिभिरागतः प्रथमभिक्षास्थानं हस्तिनापुरम्, अत्रिसहस्रामिनोऽयोष्या समयनापस्य श्रायस्ती अगितन्द-
 तास तापेन तुमहिनापस्य निरप्यपुरं पद्मप्रभस्य मद्यस्थलं सुषाभस्य पाटलिलण्ठं चन्द्रप्रभस्यामिनः पद्मराणं तुषिधि-
 र्याभिः। धंयपुरं शीतलस्य दिष्ठपुरं भेषासस्य निजार्पपुरं वासुदेवस्य मद्यपुरं विमलस्य पान्यकटं, जनन्यामिनो वर्य-
 मां धर्मस्य भोमां नान्दिनापस्य मग्निपुरं तुग्मुनापस्य चक्रपुरम् अरनापस्य राजपुरं मणिस्यामिनो गिधिला
 मुनियुवनरगामिनो राजपुरं नमिनापस्य धीरपुरम् अरिष्ठनेमिपुरं खती पार्थनापस्य कोणकटं वर्यमानस्यामिनः कोणकप्रमगः ॥

पृथु पद्ममिवग्गा लज्जालो निणारेहिं सवेदिं । निण्णाओ जेहिं पदमं तेसिं नामाणि पोच्चापि ॥ ३२३ ॥
 पदेउ-इच्छिाणपुरादिउ स्यानेउ पपाक्रमगृण्णादिभिः सर्व्यधनुर्दिशस्याऽपि प्रथममिथा लज्जा, अपुना पुनर्देविभञ्ज

त्रयर्पणं भगवान्ब्रूयः । प्रदद्यात् ऐश्वर्यं नामानि यथाकर्म यश्चे । प्रक्षिप्त्वायं निर्णोदयति—

गेंद्रांग पंगइले पुंत्वएले प पुंयश्ते प । पउमे प सोषवेवे मरिइ ताइ सोमइले प ॥ ३२७ ॥

पुस्से पुणवसू पुण नंद सुनंदे जए य विजए य । तत्तो य धम्मसीहे सुमित्तं तंह वग्गसीहे य ॥ ३२८ ॥
अपराजिय वीससेणे वीसइमे होइ बंभदत्ते य । दिण्णे वरदिण्णे पुण धन्ने बहुले य बोद्धवे ॥ ३२९ ॥

भगवते ऋषभस्वामिने प्रथमभिक्षां श्रेयांसः—श्रेयांसनामा दत्तवान्, अजितस्वामिने ब्रह्मदत्तः सम्भवनाथाय सुरेन्द्र-
दत्तः अभिनन्दनाय इन्द्रदत्तः सुमतिनाथाय पद्मनामा पद्मप्रभाय सोमदेवः सुपार्श्वीय महेन्द्रः चन्द्रप्रभस्वामिने सोम-
दत्तः सुविधिनाथाय पुण्यः शीतलनाथाय पुनर्वसुः श्रेयांसाय नन्दः वासुपूज्याय सुनन्दः विमलाय जयः अनन्तजिते
विजयः धर्मनाथाय धर्मसिंहः शान्तिनाथाय सुमित्रः कुन्धुनाथाय व्याघ्रसिंहः अरनाथायापराजितः महिस्वामिने
विश्वक्सेनः, विंशतितमो भवति ब्रह्मदत्तः, किमुक्तं भवति ?—मुनिसुव्रतस्वामिने ब्रह्मदत्तः प्रथमभिक्षां दत्तवान्,
नमिस्वामिने दिन्नः अरिष्टनेमये वरदिन्नः पार्श्वनाथाय धन्यः वर्द्धमानस्वामिने बहुलः ।

एए कयंजलिउडा भत्तीचहुमाणसुक्कलेसागा । तक्कालपहट्टमणा पडिलाभेंसुं जिणवरिंदे ॥ ३३० ॥

एते श्रेयांसप्रभृतयः कृताञ्जलिपुटाः भक्तिः—उचितप्रतिपत्त्या विनयकरणं बहुमानः—आन्तरः प्रीतिविशेषस्ताभ्यां
शुक्ला—अतीव शोभना लेइया—परिणामविशेषो येषां ते भक्तिबहुमानशुक्कलेइयाकाः तत्कालं—तस्मिन् प्रथमभिक्षादानकाले
प्र हृष्टमनसो यथाक्रममृषभादीन् जिनवरेन्द्रान् प्रतिलाभितवन्तः ॥

सवेहिं पि जिणेहिं जहिं लद्धाव पढमभिवखाव । तहिं यं वसुहारातो बुंठाओ पुप्फवुट्ठीतो ॥ ३३१ ॥

सर्वैरपि जिनैः श्रृंगमादिभिर्न्येन प्रथममिक्षा लब्धास्तत्र वसुधारा-द्विरण्यप्रपातरूपा वृक्षा पुष्पवृष्टयश्च वृष्टाः । साम्प्रत वसुधाराया अपन्यत उरकपतश्च परिणाममाह-

अद्धत्तेरसकोडी ज्योत्सा तत्थ होइ वसुहारा । अद्धत्तेरसलक्खा जह्मिया होइ वसुहारा ॥ ३३२ ॥

अर्द्ध त्रयोदश यासा ता अर्द्धत्रयोदशाः, सार्द्धा द्वादश इत्यर्थः, द्विरण्याना कोटय वत्कृष्टाः तत्र-प्रथमपारणकस्याने अर्द्ध त्रयोदश यासा ता अर्द्धत्रयोदशाः, सार्द्धा द्वादश इत्यर्थः, द्विरण्याना कोटय वत्कृष्टाः तत्र-प्रथमपारणकस्याने भवति वसुधारा, अर्द्धत्रयोदशाना द्विरण्याना भवति वसुधारा । अथ यै. प्रथमा भिक्षा भगवन्नभ्यो वृष्टाः ते किंभूता अभयप्रित्वाह-

सुवेत्तिंषि जिणानं जेरि उ दिस्साउ परमभियसाओ । ते पयणुपेज्जवोसा दिव्वपरपरफमा जाया ॥ ३३३ ॥

केई तेनेष भवेण निण्युया सवकम्मठम्मुखा । केई तइयमवेणं सिजिस्संती जिणसगासे ॥ ३३४ ॥

अक्षरगमनिका तु क्रियाभ्याहारः कार्यो, यथा गङ्गपुर नाम नगरमासीत्, श्रेयासस्तत्र, तेनेक्षुरसदान भगवन्त-मधिकृत्य प्रवर्त्तितं, तत्रार्द्धत्रयोदशद्विरण्यकोटीपरिमाणा वसुधारा निपसिता, 'पीठ'मिति श्रेयासेन यत्र भगवता पारितं तत्र तत्पादयोर्मां फक्षिदाक्रमण करिष्यतीति भक्त्या रक्तमय पीठं कारितं, गुरुपूजेति तदर्चन चक्रे, अत्रान्तरे भगवतः तक्षशिखितलमन वभूव, भगवतः श्रुत्तिनियुक्तपुरुषैर्माहुवलिनिवेदन कृतमित्यक्षरगमनिका, एवमन्यासामपि सङ्ग्रह-गाथानां स्वबुद्ध्या गमनिका कार्येति गाथार्थः ॥ इदानीं कथानकशेष-याबुयलिना चितिय-कहे सविहीए वंदिस्सामिसि,

१ प्राक् कृताऽपि विंशत्यधिकत्रिंशत्तमगाथाया व्याख्याऽत्रोपनिबद्धा, विसरलक्ष्मीजनानामुपकाराय, गूलदीकायां त्वदेवाक्षरगमनिका ।

उपोद्घात-
निर्युक्तिः

॥ २२८ ॥

निगमो पभाए, समी गतो विहरमाणो, अदिट्ठे अद्धितिं काज्ज जहिं भगवं तुल्यो तत्थ धम्मचक्रं विंधं कारियं,
तं सत्तरवणामयं जोयणपरिमंडलं पंचजोयणूसिचयंदंडं, सामीवि चाल्हीयउंचइअजोणगविसयादिएणुं निरुवसमं
विहरंतो विणीयनयरीए उज्जाणत्थाणं पुरिमत्तालं नगरं संपत्तो, तत्थ य उत्तरपुरच्छिमे दिसोभागे सगउमुहं नाम
उज्जाणं, तंमि निगोहपायवत्स देह्वा जहुमेणं भत्तेणं पुण्हदेसत्ताले फगुणवहुलेफारनीए उत्तरासाडानत्ताले
पवज्जादिवसातो आरब्भ वात्तसहस्संमि अतीते भगवतो तिहुयणेकंभमस्स दित्तमणंतं केवलमाणनुपपन्नंति । अमु-
मेवार्थमुपसंहरन् गाथापद्धमाह—

कल्लं सविट्ठीणं पूणमज्झवट्ठु धम्मचाकं तु । विहरइ सहस्समेगं छउमत्थो भारते वासे ॥ ३३५ ॥

बहलीअउंचइअजोणगविसओ मुखन्नभूमी अ । आदिट्ठिया भगवया उस्समेण तवं चरंतेग ॥ ३३६ ॥

बहली य जोणगा पद्धगा य जे भगवया समणुसिट्ठा । अत्ते अ मिच्छजार्हे ते तइआ भद्दगा जाया ॥ ३३७ ॥

तित्थयराणं पढमो उस्सभसिरी विहरिओ निक्खसगं । अट्ठावओ नगनरो अग्गा भूमी जिणवत्तस्स ॥ ३३८ ॥

छउमत्थप्परिआओ वात्तसहस्सं तओ पुरिमत्ताले । निगोहस्स य दिट्ठा उण्णत्तं केवलं नाणं ॥ ३३९ ॥

फगुणवहुले इफारसीइ अट्ठ अट्ठमेण भत्तेण । उप्पसंमि अणंते महवया पंच पत्तवण ॥ ३४० ॥

आसां भावार्थः सुगम एव, नयरमनुरूपक्रियाध्याहारः कार्यः, यथा 'त्वं' प्रसूरासि सर्वार्थो पूजयामि भगवन्तमादि-

चमुधारा-
दि दातुग-
त्यादिधर्म-
चक्रं

॥ २२८ ॥

कृत्तारं 'अहं' मित्यात्मनिर्देशः, अहंश्चा भगवन्तं धर्म्यचक्रं तु चकारेत्यादिगाथापद्धावर्याः । महाप्रतानि पञ्च प्रश्नाप्य-
तीत्युक्तं, तानि तु विदशकृतसमयसरणायस्थित पद्य, तथा च्याह—

उत्पन्नंमि अणंते नाणे जरमरणविप्पमुक्कस्स । तो वेवदानविन्दा करिंति महिमं जिग्गिदस्स ॥ ३४१ ॥

गमनिका—उपश्ले—पातिकर्मचतुष्टयस्यजाते सञ्जाते अनन्ते ज्ञाने, केवल इत्यर्थः, जरा-ययोहानिलक्षणा मरण-
प्रतीले जरामरणाभ्यां विप्रमुक्क इति समासाः तस्य, विप्रमुक्क्यधिप्रमुक्क इति, ततो देवदानवेन्द्राः कुर्वन्ति महिमां-
ज्ञानपूजां जिनपरेन्द्रस्य, देवेन्द्रग्रहणात् वैमानिकज्योतिष्कपरिग्रहः, दानवेन्द्रग्रहणात् भयतवासिध्यन्तरग्रहणं, सर्वतीर्थ-
कराणां च देवाः अयस्थितानि नखलोत्तानि कुर्वन्ति, भगवतस्तु कनकायदाते स्मरीरे जटा पयाञ्जनेरजा इय राजन्त्य

दपलन्ध घृत्ता इति गाथाद्वारार्थः ॥ (प्रथमं ९०००) इयानीयुक्तानुकार्यसम्वत्सरोऽसन्नदगाथामाह—

उज्जाणपुरिमत्ताले पुरी विणीत्ताइ तत्थ त्राणवरं । वल्लुप्पया य भरदे निवेगणं वेव पुपहंमि ॥ ३४२ ॥

गमनिका—उद्यानं य तसुरिमत्तालं च उद्यानपुरिमत्तालं तस्मिन्, पुर्यां विनीतार्याः, तत्र ज्ञानवरं भाग्यत उत्पन्नमिति
यापयशेषः, तथा तस्मिन्नेवाहनि भरतदृपतेरायुधसालाया चक्रोत्पादश्च यथूय, 'भरदे नियेयणं वेव दोणहपि'सि भरताय
निवेदनं च द्वयोरपि-ज्ञानरत्नचक्रसयोः तन्निमुक्कपुर्योः कृतमित्यप्याहार इति गाथार्यः, अत्रान्तरे भरतश्चिन्त्यया-
मास-पूजा तावद् द्वयोरपि कार्यो, कस्य प्रथमं कर्तुं युज्यते !, किं चक्रस्य बलं तात्वेति, तत्र—

तोपम्मि पुरप चक्क पुरक्क प्रमणारिदो ताओ । इहलोउमं तु चक्कं पालोअसुवणवो ताओ ॥ ३४३ ॥

गमनिका-ताते-त्रैलोक्यगुरौ पूजिते सति चक्रं पूजितमेव, तत्पूजानिवन्धनत्वाच्चक्रस्य, तथा पूजामर्हतीति पूजार्ह-
स्तातो वर्त्तते, देवेन्द्रादिनुतत्वात्, तथा इहलौकिकं चक्रं, तुरेवकारार्थः, स चावधारणे, किमवधारयति ?-ऐहिकमेव
चक्रं; सांसारिकसुखहेतुत्वात्, परलोकसुखावहस्तातः, शिवसुखहेतुत्वादिति गार्थः ॥ तस्मात्तिष्ठतु तावच्चक्रं, तातस्य
पूजां कर्तुं युज्यत इति सम्प्रधार्य तत्पूजाकरणसन्देशव्यापृतो बभूव । इदानीं कथानकम्-भरहो सविट्पुण्यं भगवंतं वंदितुं
पयड्यो, मरुदेवी सामिणी य भगवंते पद्ये ए भरहरजसिरीं पासिऊण भणियाइया-मम पुत्तस्स एरिसी रजसिरी आसि,
संपयं सो खुहापिवासापरिगओ नगओ हिंडइत्ति उवेयं करियाइया, भरहस्स तित्थगरविभूइं वन्नतस्सवि न पत्तिच्चि-
याइया, पुत्तसोगेण यं से किल झामलं चक्खुं जायं रुयंतीए, तो भरहेण गच्छंतेण विन्नत्ता-अम्मो ! एहि जेण भग-
वओ विभूतिं दंसेमि, ताहे भरहो (तं) हत्थिखंधे पुरओ काऊण निगओ, समोसरणदेसे य गयणतलं सुरसमूहेण विमाणा-
रुडेणोवरंतेण वीरायंतधयवडं पय्यदेवदुंदुहिनिनायापूरियदिसामंडलं पासिऊण भरहो भणियाइओ-पिच्छ जइ
एरिसी रिद्धी मम कोडिसयसहस्सभागेणवि, ततो तीए भगवओ छत्ताइच्छत्तं पासंतीए चेव केवलमुप्पणं, अन्ने
भणंति-भगवओ धम्मकहासदं सुणंतीए, तत्कालं च तीए खुट्टमावयं, ततो सिद्धा, इह भरहोसप्पिणीए पडमसिद्धोत्ति-
काऊण देवेहिं पूजा कया, सरीरं च खीरोए छूढं, भगवं च समोसरणमज्झत्थो सदेवमणयासुराए धम्मं कहेइ, तत्थ
उसभसेणो नाम भरहपुत्तो पुब्बभववज्जगणहरनामगुत्तो जायसंवेगो पद्यइओ, वंभी य पद्यइया, भरहो सावगो जाओ,
सुंदरी पद्ययंती भरहेण इत्थीरयणं भविस्सइत्ति निरुद्धा साविआ जाया, एस चउविहो समणसंघो, ते य तापसा भग-

ययो नाणमुप्यणंति कच्छुमुकच्छवज्जा भगवओ सगासमार्गत्तूण भवणवत्तिघाणमंतरजोइसियेमाणियदेवसामिणं
परिसं दद्रूण भगवओ सगासे पयइया, एत्थ समोसरणे मिरिचिमाइया वहवे कुमारा पयइया ॥ साम्मतमभिहितार्थस-
त्तहपरमिद गाथाचतुदयमाह—

सह मरुदेवीइ निगगओ कहणं पयल्ल वसमसेणस्स । पंभीमरीइदिक्खा सुंवरिओरोह सुअदिक्खा ॥ ३४४ ॥
पण प पुससपाइं भरहस्स प सत्त नमुअसपाइं । सपराहं पयइआ तम्मि कुमारा समोसरणे ॥ ३४५ ॥
‘अयणवई पाणमत्तर जोइसपासी चिमाणयासी अ । सविहीई सपरिसा कासी नाणुपययामहिमं ॥ ३४६ ॥
दद्रूण कीरमार्णि महिसं देवेहिं ल्वसिओ मरिई । सम्मत्तलद्वयुदी धम्मं सोऊण पयइओ ॥ ३४७ ॥

कथनं धर्मकथा परिगृह्यते, मरुदेव्यै भगवद्विश्रुतिकथनं वा कथा, नतुसतानीति—‘पीत्रकथयानि, तथा ‘सपराह’मिति
देवीपचनं युगपदर्थभिधायकत्वरिताभिधायकं वेति, मरीचिरिति जातमात्रो मरीचीन् शुक्कयानित्यतो मरीचिमान् मरीचिः,
अमेवोपचारान्मनुष्योपाद्वेति, अल्प च प्रकृतोपयोगित्वात् कुमारसामान्याभिधाने सत्यपि मेदेनोपग्यासः, सम्यक्स्येन
उक्त्या—‘प्राप्ता बुद्धिर्यस्य स तथाविधा, चेपं सुगममिति गाथाचतुदयार्थः ॥ कथानकम्—भरहोडवि भगवतो पूयं
काऊण चक्रयणस्स अट्टाहियामहिम किरियाइओ, निपत्ताए अट्टाहियाए तं चक्रयणं पुयाभिमुहं पहायियं, भरहो
सपयलेण समणुगच्छियाइओ, तं जोयणं गत्तूण छिय, ततो सा जोयणसंखा आया, पुणेण य मागहत्तिर्य पायिऊण अठ्ठ-
मभत्तोसितो रवेण समुद्धमयगाहिता चकणाभिं जाव ततो नामंक सर विसज्जियाइओ, सो बुपालस जोयणाणि गंतूण

मागहतित्यकुमारस्स भवणे पडिओ, सो तं दहूण परिकुविओ भणइ—केस णं एत्थ अपत्थियपत्थिए ? ,अह नासयं पासति, नायं जहा उप्पन्नो चक्कवट्ठित्ति सरं चूडामणिं च धित्तूण उवट्ठिओ भणति—अहं ते पुब्बिहो अंतपालो, ताहे तस्स अट्ठाहियमहामहिमं करेइ । एवं एएण कमेण दाहिणेण वरदामं, अवरण पभासं, ताहे सिंधूदेविं ओयवेइ, ततो वेयट्ठगिरिकुमारं देवं, तओ तिमिसगुहाए कयमालयं, तओ सुसेणो अद्धवलेण दाहिणिहसिंधुनिक्खुडं ओयवेइ, ततो सुसेणो तिमिसगुहं समुघाडेइ, ततो तिमिसगुहाए मणिरयणेण उज्जेयं काऊण उभओ पासिं पंचघणुसयायामविक्खं भाणि एगुणपन्नासं मंडलाणि आलिहमाणे उज्जेयकरणेण उम्मगनिमुगाओ य संकमेण उत्तरिऊण निगओ तिमिसगुहाओ, आवडियं विलाएहिं समं जुद्धं, ते पराजिया मेहमुहे नाम कुमारे देवए आराहिति, ते सत्तरत्तं वासं वासंति, भरहोऽवि चम्मरयणे खंधावारं ठवेऊण उवरिं छत्तरयणवत्थिभाए ठवेइ, ततो पभिइ लोणेण अंडसंभवं जगं पणीयंति तं ब्रह्माण्डपुराणं, तत्थ पुध्दणहे साली तुप्पइ अवरणहे जेम्मति, एवं सत्त दिवसे अच्छति, तओ मेहमुहा आभिओगिएहिं धाडिया, विलाया तेसिं वयणेण उवणया भरहस्स, तओ चुल्लहिमवंतगिरिकुमारं देवं ओयवेइ, तत्थ वावत्तरि जोयणाणि सरो उवरिंहुत्तो वच्चति, ततो उसहक्खडे नामयं लिहइ, ततो सुसेणो उत्तरियं सिंधुनिक्खुडं ओयवेइ, ततो भरहो गंगं ओयवेइ, पच्छा सेणावती उत्तरिहं गंगानिक्खुडं ओयवेइ, भरहो गंगाए सद्धिं वाससहस्सं भोगे भुंजइ, ततो वेयट्ठपद्मए णमिविणमीहिं समं वारस संवच्छराणि जुद्धं, ते पराजिया समाणा विणसी इत्थिरयणं णमी रयणाणि गहाय उवट्ठिया, पच्छा खंडगप्पवायगुहाए नट्टमालयं देवं ओयवेइ, ततो खंडगप्पवायगुहाए नीति, गंगाकूले

नय निहओ उवागच्छति, पण्डा दवित्तिणिहं गंगाविस्सुहं सेणावई ओयवेइ, ताहे तेण कमेण सट्ठीए वाससहस्सेहि भारहं
वासं अभिजिणिऊण अतिगओ विणीय रायहाणिंति, धारस धासाणि महारायाभिसेओ, जाहे धारस धासाणि महाराया-
भिसेओ वत्तो राइणो विसज्जिया ताहे निययवगं सरित्तमारद्धो, ताहे दाइजंति सवे निपट्टया, एवं परिवाडीए सुंदरी
दाइया, सा पण्डुगुणित्तमुही जाया, सा य अदियसं रुद्धा तदियसमारन्म आयंत्तिअणि करेति, तं पसिसा रुद्धो ते
कुटुम्बिए भणइ—किं मम नत्थि भोयणं ? अ एसा परिती रुवेण आया !, वेज्जा धा नत्थि, तेहिं सिहं—जहा आयंत्ति-
छाणि करेइ, ताहे सस्स सस्सेयहिं एयणुओ राणो आओ, सा य भणिया—अइ रुद्धसि तो मए ससं भोगे भुंजाहि, जवि
तो एवयाहिस्सि, ताहे पाएसु पडिया विसज्जिया एवइया ! असया भरहो तेसिं भाउयाणं दूरं पट्टयेइ, जहा-मम रजं
आयाणइ, ते भणंति—अग्गहि रज साएण रिण्ण, तुग्गहि, एतु ताव साओ पुच्छिज्जिहिस्सि, अं भणिहिस्सि तं करीहाओ,
तेणं सम्पणं भयथ अट्ठापयमागओ विहरमाणो, एत्थ सवे समोसरिया कुमार, ताहे भणंति—सुग्गमेहि रिणांति रज्जाइं
हरति भाया, हो किं करेओ !, किं सुग्गसओ उदाहु आयाणओ !, ताहे सामी भोगेसु नियत्तावेमाणो तेहिं घग्गं
कहेइ, न सुत्तिसरिसं सुहमत्थि, ताहे इगालदाहकविट्ठंतं कहेइ, जहा एणो इंगालदाहओ एगं भाणं पाणियस्स भरेऊणं
गओ, उ तेण उदगं निट्ठवियं, यएहिं आइओ पासे जग्गी पुणो परिस्सओ दारुणाणि कुट्टित्तस, घर गतो पाणिय पावं
मुच्छित्तो सुमिणं पासइ, एव असन्भावपट्टवणाए कूयतल्लानत्तिदिदहसमुदा य सवे पीया, न य छिज्जइ सण्हा, ताहे
एगणि जित्तकूवे तणपूलिय गहाय वस्सिंसघइ, अं पटियसेसं तं जीहाए छिइइ, एवं सुग्गमेहिं वि अणुत्तरा सयलोणे

सहफरिसा सबहुसिद्धे अणुभूया तहवि तत्तिं न गया, एवं वेयालिं नाम अज्झयणं भासइ—‘संबुज्झह किन्न बुज्झह,’ एवं अट्ठाणलईविस्सेहिं अट्ठाणलई कुमारा पवइयत्ति, कोइ पढमिहुएण संबुज्जो कोइ वित्तिएण कोइ तत्तिएण, जाहे ते पवइया ताहे तेसिं रज्जाणि तेसिं पुत्ताणं दिन्नाइं ॥ अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह—

मागहमाई विजयो सुंदरि पवज्ज वारसऽभिसेओ । आणवण भावआणं समुसरणे पुच्छ दिट्ठतो ॥ ३४८ ॥

गमनिका—मागधमादौ यस्य स मागधादिः, कोऽसौ ?—विजयो; भरतेन कृत इति, पुनरागतेन सुन्दर्यवरोध-स्थिता दृष्टा, क्षीणत्वान्मुक्ता चेति, द्वादश वर्षाण्यभिषेकः कृतो भरतस्य, आज्ञापनं भ्रातृणां चकार, तेऽपि च सम-वसरणे भगवन्तं पृष्टवन्तः, भगवता चाङ्गारदाहकदृष्टान्तो गदित इति गाथाक्षरार्थः । इदानीं कथानकशेषं—कुमारेसु पवइएसु भरहेण बाहुवलिणो दूओ पेसिओ, सो ते पवइए सोलं आसुरुत्तो, ते वाला तुमए पवाविया, अहं पुण जुद्धस-मत्थो, ता एहि, किं वा ममंमि अजिते भरहे तुमे जियंति ? ततो सबवलेण दोवि मिलिया देसंते, बाहुवलिणा भणियं-किं अणवराहिणा लोणेण मारिएणं ? तुमं च अहं च दुवेऽवि जुज्झामो, एवं होउत्ति, तेसिं पढमं दिट्ठीजुद्धं जायं, तत्थ भरहो पराजिओ, पच्छा वायाए, तत्थेवि भरहो पराजिओ, एवं वाहायुद्धेण पराजिओ, मुट्ठिजुद्धेण पराजिओ, दंडजु-ज्जेऽवि जिप्पमाणो भरहो चित्तिआइओ—किं एसेव चक्की ? जेणाहं दुब्बलोत्ति, तस्सेवं चित्तं तस्स देवयाए आउहं दिन्नं चक्क-रयणं, ताहे सो तेण गहिएणं पहाविओ, इओ बाहुवलिएण दिट्ठो गहियदिबचक्करयणो आगच्छंती, सगबं चित्तिं चऽणेणं-सममेएणं भंजामि एयं ? किं पुण तुच्छाण कामभोगाण कारणा ? भट्टनियपंणं च एयं ममं वावाइउं न जुत्तं, सोहणं

मे भाउगेहिं अणुद्धियं, अहगयि तमणुद्धामिसि चित्तिऊण भणिय चउणेण-धिसि पुरिसवणं ते अहम्मजुग्गसपवत्तस्स,
 अउं मे भोगेहिं, नेण्हादि रउं, पययामिसि शुक्कदो पयइओ, भारेण पाहुपल्लिस्स पुत्तो रउो ठयिओ, पाहुयली विचिं-
 वेइ-तायसमीये भाउओ मे उहुतरा समुप्पण्णयायातिसया ते किह निरतिसओ वेच्चामि ?, एतथेय ताय अरुळामि जाय
 केरउनाण समुप्पज्जति, एयं सो पविमं ठिओ ठिओ माणपयसिहरे, जाणइ सामी तहयि न पइयेइ, अमूळपफा तिर्य-
 पात्ता, ताहे संवरउर शण्डइ काउस्सगेण, पाठीवित्ताणेणं वेढिओ पाया य यम्मीयनिगपयहिं भुयंनेहिं, पुण्णे य
 संवरउरे भगव पभिसुवरीओ पइयेइ, पुविं नेय पइक्किया जेण सया सम्मं न पइक्कियाइत्ति, ताहिं सो मगगीहिं पाठीतण-
 वेढिओ बिहो पकहेण महणेण गवेणंति, सं वइण पदिओ, इमं च भणिओ-न किर हत्थीयिउगत्त केयलनाण समुप्प-
 ज्जासि भणिऊण गयाओ, ताहे चित्तियाइओ-कहिं पाय हत्थी ?, ताओ य भळियं न भणन्ति, ततो चित्ते-
 सेण पायं-अहा माणहत्थिसि, को य मम माणो?, वच्चांमि भगवत्तं वंदांमि ते य साहुणेत्ति, पादे वक्खित्ते केरउ-
 नाणं समुप्पण्णे, ताहं गंतुण केयलीपरिसाप ठिओ । ताहे अरहेत्ति रज भुजइ, निरीइवि सामाइयादि एकारस अगाणि
 अहिजितो ॥ साम्प्रत्तमभित्ताथोपसंहरायेद ग्यासत्तकमाह-

पाएपल्लिकोपकरणं नियेजणं चक्खि देयया कएणं । नाहस्सेणं जुज्जे दिक्ख्या पटिमा पइत्ता य ॥ ३४९ ॥
 पदमं विट्ठीजुद्ध चायाजुद्ध तरेय चादाहिं । सुट्ठीदि अ दंझेदि अ सपत्थयि जिप्पण अरहो ॥ ३५० ॥
 सो गय जिप्पमाणो यिपुरो अह नरवर्धं विर्यितेइ । किं मधे एस चळी ! जइ दानिं दुण्यलो अहयं ! ॥ ३५१ ॥

संवच्छरेण धूअं अमूढलक्खो उ पेसए अरहा । हत्थीओओ अरुत्ते चिंता पए नाणं ॥ ३४ भा. ॥
उत्पन्ननाणरयणो तिन्नपइण्णो जिणस्स पयमूले । गंतुं तित्थं नमिउं केवलपरिसाइ आसीणो ॥ ३५ भा. ॥
काऊण एगछत्तं, भरहोऽवि अ भुंजए चिउलभोए । मरिइवि सामिपासे विहरह तवसंजमसमग्गो ॥ ३६ भा. ॥
सामाइअमाईअं इक्कारसमा उ जाव अंगाओ । उज्जुत्तो भत्तिगओ अहिज्जिओ सो गुरुसगासे ॥ ३७ भा. ॥

आसामभिहितार्थानामसम्मोहार्यमक्षरगमनिका प्रदर्श्यते, भरतसंदेशाकर्णने सति बाहुवलिनः कोपकरणं, तन्निवेदनं चक्रवर्त्तिभरताय दूतेन कृतं, 'देवय'त्ति युद्धे जीयमानेन भरतेन किमयं चक्रवर्त्ती न त्वहमिति चिन्तिते देवता आगतेति, 'कहणं'ति बाहुवलिना परिणामदारुणान् भोगान् पर्यालोच्य कथनं कृतम्-अलं मे रंज्येनेति, तथा चाह-नाधर्मेण युध्य इति, दीक्षा तेन गृहीता, अनुत्पन्नज्ञानः कथमहं ज्यायान् लघीयसो द्रक्ष्यामीत्यभिसन्धाय प्रतिमा अङ्गीकृता, प्रतिज्ञा च कृता-नास्मादनुत्पन्नज्ञानो यास्यामीति निर्युक्तिगाथा । शेषास्तु भाष्यगाथाः, तयोश्च भरतबाहुवलिनोः प्रथमं दृष्टियुद्धं पुनर्वर्णयुद्धं तथैव बाहुभ्यां मुष्टिभिश्च दण्डैश्च, सर्वत्रापि-सर्वेषु युद्धेषु जीयते भरतः, स एवं जीयमानो विधुरोऽथ नरपतिर्विचिन्तितवान्-किं मन्ये एष चक्रवर्त्ती ? यत इदानीं दुर्वलोऽहमिति, कायोत्सर्गावस्थिते भगवति बाहुवलिनि संवत्सरेण धूतां अमूढलक्षस्तु प्रेषितवानहन्-आदितीर्थकरः, हस्तिनः अवतरत इति चोक्ते चिन्ता तस्य जाता, यामीति सम्प्रधार्य 'पद' इति पदोत्क्षेपे ज्ञानमुत्पन्नमिति । उत्पन्नज्ञानरत्नस्तीर्णप्रतिज्ञो जिनस्य पादमूले गत्वा केवलिपर्यदं गत्वा तीर्थन्नत्वां आसीनः । अत्रान्तरे कृत्वा एकच्छत्रं, भुवनमिति वाक्यशेषः, भरतोऽपि च भुङ्क्ते विपुलभोगाच्च,

मनीषिणि व्यामितान्दे निदरति तत्र मंदमममम, न च सामादिकारिकं पकारसामं पापत् तपुकाः क्रियायां भक्ति-
गते भगवति मंजुं वा अपीतार न पुनस्तत्तु शलुष्यममापार्थः ॥

अथ अमया कदाह गिन्दे उन्देन परिमाणसरीरो । अण्डगणपण नरओ इमे कुल्लिगे विगिन्दे ॥ १५० ॥
ममजिष्ठा-‘अपे’लानगने कदापिद-परस्मिन् काले वीच्यो उल्लेग परिगतसरीरः अजानेनेति-अजानपरिणदेन
लज्जिताः मंदमात् एतदुत्तिन्दे-परवमाण निषिगतपरीति मापार्थः ॥

मेदमिरीममगारे न कुरि ममत्यो मृदुसमति मोनुं । सामसए पुनं गुणरक्षिओ संसारमनुकंणी ॥ १५१ ॥
मापामगिदा-मेदमिरिमो भारो वेसां से तथापिपामात् नैव नमयो मृदुसमति मोनुं, कान्-‘अमणा’मेने
पामात्, के हे १-गुणा-‘निसिएयामादयमात्, गुणे १, यणे भुलादिगुणरक्षिओइ संसारगुणरक्षिओ मापार्थः ॥
तलध किं मम गुपचने १, एवमहां सादरुमिते, अमगुणागुणामवगारयद्,

एवमनुषिगयंरम तरत निभगा मदं मगुणसा । तद्वे मग उगाओ जाया मे सामगा पुद्वी ॥ १५२ ॥
‘ए’मुन्दे प्रकारेणानितवकआर िग मतिः समुल्लेग, न परोपवेदो, स हे १ विन्त्ययामा-उल्लो मया गर्भमा-
‘रपगोपिग’ लन्दगयो, जामा मम शाश्वता मुक्तिः, ‘साश्वते’ स्वाभातिनी, प्रायो निरापजीषिकादेमुल्लादिति
मापार्थः ॥ वपुमभिरं दुमिन्ने अचिन्त्यत् तत्पररोपायद्—

गमगा तिदररिएत अमगतो मिभुअसंकरअभागा । अनिद्विअवंतरम उ द्वेग तिरुंदं मदं पिपं ॥ १५३ ॥

गाथागमनिका-श्रमणा मनोवाफायलक्षणत्रिदण्डविरताः ऐश्वर्यादिभगयोगाद्भगवन्तः निभृतानि-अन्तःकरणान्य-
शुभव्यापारपरित्यागात् सङ्कुचितानि-अशुभकायव्यापारपरित्यागादज्ञानि येषां ते तथोच्यन्ते, अहं तु नैवंविधो, यतः
'अजितेन्द्रिये'त्यादि न जितानि इन्द्रियाणि-चक्षुरादीनि दण्डाश्च-मनोवाफायलक्षणा येन स तथोच्यते, तस्याजिते-
न्द्रियदण्डस्य तु त्रिदण्डं मम चिन्हं अविस्मरणार्थमिति गाथार्थः ॥ तथा—

लोहंदिद्यमुंडा संजग्रा उ अहयं खुरेण ससिद्धो अ । शूलगपाणिचव्हाओ येरमणं मे सया होउ ॥ ३५४ ॥

गाथागमनिका-मुण्डो हि द्विधा भवति—द्रव्यतो भावतश्च, तत्रैते श्रमणा द्रव्यभाजमुण्डाः, कथं ? लोचनेनेन्द्रि-
यैश्च मुण्डाः संयतास्तु, अहं पुनर्नेन्द्रियमुण्डः यतः अतोऽलं द्रव्यमुण्डतया, तस्मादहं क्षुरेण मुण्डः सशिलश्च भवामि,
तथा सर्वप्राणिवधविरताः श्रमणा वर्तन्ते, अहं तु नैवंविधो यतः अतः स्थूलप्राणातिपाताद्विरमणं मे सदा भव-
त्विति गाथार्थः ।

निर्किञ्चणा य समणा अर्किञ्चणा मज्झ किञ्चणं होउ । सीलसुगंगा समणा अहयं सीलेण दुग्गंधो ॥ ३५५ ॥
गाथागमनिका-निर्गतं क्रियनं-हिरण्यादि येभ्यस्ते निष्क्रियनांश्च श्रमणाः, तथाऽविद्यमानं क्रियन-अल्पमपि येषां तेषां
अकिञ्चना जिनकल्पिकादयः, अहं तु नैवंविधो यतोऽतो मार्गविस्मृत्यर्थं मम क्रियनं भवतु, पवित्रिकादि, तथा शीलेन
शोभनो गन्धो येषां ते तथाविधाः श्रमणाः अहं तु शीलेन दुर्गन्धः अतो गन्धचन्दनग्रहणं मे युक्तमिति गाथार्थः ॥ तथा—
ववगयमोद्धा समणा मोहच्छन्नस्स छत्तायं होउ । अणुवाणहा य समणा मज्झं तु उवाणहे हुन्तु ॥ ३५६ ॥

गाथागमनिका-व्यपगतो मोहो येषां ते व्यपगतमोहाः श्रमणाः, अहं तु नेत्य यतः अतो मोहाच्छादितस्य छत्रकं भवतु, अनुपानरुकाश्च श्रमणाः मम घोषानहौ भवत इति गाथार्थः ॥ तथा—

सुखधरा य समणा निरंभरा मञ्जरा घावरस्ताई । हुंतु इमे चत्पाईं जरिहो मि कसायकलुसमई ॥ ३५७ ॥

गाथागमनिका-शुक्लान्यम्वराणि येषां ते ह्यक्षम्वराः श्रमणाः, तथा निर्यंतमन्वरं येषां ते निरन्वराः-जिनकल्पिकादयः, 'मञ्ज'ति मम च, एते श्रमणा इत्यनेन साकाक्षोत्पन्नतापसश्रमणश्रमुदाह, घातुरकानि मयन्तु मम यस्मान्नि, किमिति ? अहोऽस्मि योग्योऽस्मि तेषामेव, कपयिः कष्टुपा मतिर्यस्य सोऽहं कपायकष्टुपमतिरिति गाथार्थः ॥

वज्रंतऽपञ्जमीरू पटुजीवसमाबले जलारनं । होउ मम परिमिएणं जलेण ण्हाणं य विअणं य ॥ ३५८ ॥
गाथागमनिका-पर्जन्यन्त्यवधमीरयो वटुजीवसमाकुलं जलारम्भं, तत्रैव वनस्पतेरवस्थानात्, अवयं-पापं, अहं तु नेत्यं यतः अतो भयतु मे परिमितेन जलेन स्नानं वा पानं चेति गाथार्थः ॥

एवं सो कश्यमई निअगमइविगप्पिअं इमं लिगं । तद्धिअरेखसुजुसं पारिखलं तजो क्कासी ॥ ३५९ ॥

स्पृष्टमुपायादाविनिवृत्त, पयमसौ रुचिता मतिर्यस्य असौ रुचितमतिः, अतो निजमत्या विकल्पित निजमतिविकल्पितम्, इदं लिङ्गं विशिष्टं, तस्य हितास्त्रद्धिताः सद्धिताश्च हेतव्येति समासः तैः सुष्ठु युक्तं श्रिष्टमित्यर्थः पारिआजानामिदं पारिआजं प्रवर्त्तयति, शास्त्रकारवचनात् वर्त्तमाननिर्देशोऽप्यविरुद्ध एव, पाठान्तरं वा 'पारिपञ्चं ततो कासिञ्चि' पारिआजं ततः कृतयानिति गाथार्थः ॥ भगवता य सह विअहार, त च साधुमण्ये विजावीयं दृष्ट्वा कौतुकाक्षोक्तः पृष्टवान्, तथा चाह-

अहं तं पागडरूपं ददुं पुच्छेद् बहुजणो धम्मं । कहद् जईणं तो सो विआलणे तस्स परिकहणा ॥ ३८८ ॥
अथ तं प्रकटरूपं विजातीयत्वात् दृष्ट्वा पृच्छति बहुर्जनो धर्मं, कथयति यतीनां सम्बन्धिभूतं क्षान्त्यादिलक्षणं ततोऽसाविति, लोका भणन्ति-यद्ययं श्रेष्ठो भवता किं नाङ्गीकृत इति विचारणे, तस्य परिः-समन्तात् कथना परिकथना-श्रमणाः त्रिदण्डविरता इत्यादिलक्षणा, पृच्छतीति त्रिकालगोचरसूत्रप्रदर्शनार्थत्वादेवं निर्देशः, पाठा-न्तरं वा 'अहं तं पागडरूपं ददुं पुच्छिषु बहुजणो धम्मं । कहती सुजतीणं सो विआलणे तस्स परिकहणा ॥ प्रवर्त्तत इति गाथार्थः,

धम्मकह्वाअक्खित्ते उवट्ठिए देइ भगवओ सीसे । गामनगरगराई विहरइ सो सामिणा सद्धिं ॥ ३९० ॥
धर्मकथाक्षिप्तान् उपस्थितान् ददाति भगवतः शिष्यान्, ग्रामनगरादीन् विहरति स स्वामिना सार्द्धं, भावार्थः सुगमः ॥ इत्थं निर्देशप्रयोजनं पूर्ववद्, ग्रन्थकारवचनत्वाद्वा अदोष इति गाथार्थः ॥ अन्यदा भगवान् विहरमाणो अष्टापदमनुप्राप्तवान्, तत्र च समवसतः, भरतोऽपि भ्रातृप्रग्न्याकर्णनात् सञ्जातमनस्तापोऽधृतिं चक्रे, कदा-चिज्जोगादीन् दीयमानान् पुनरपि गृह्णन्तीत्यालोच्य भगवत्समीपं चागम्य निमन्त्रयंश्च तान् भोगैर्निराकृतश्चिन्तयामास-एतेपामेवेदानीं परित्यक्तसद्धानां आहारदानेऽपि तावद्धर्मानुष्ठानं करोमीति पद्मभिः शकटशतैर्विचित्रमाहारमानाथ्योप-निमज्ज्याधाकर्म्मार्हृतं च न कल्पते यतीनामिति प्रतिपिद्धेऽकृतकारितेनान्येन निमन्त्रितवान्, राजपिण्डोऽप्यकल्प-नीय इति प्रतिपिद्धः, सर्वप्रकारैरहं भगवता परित्यक्त इति सुतरामुन्माथितो बभूव, तमुन्माथितं विज्ञाय देवराट्

तच्छोकोपशान्तये भगवन्तमवग्रहं पश्यच्छ-कतिविधाः अयग्रह इति, भगवानाह-पञ्चविधोऽवग्रहः, तद्यथा-देवेन्द्रायग्रहो
राजायग्रहो गृहपत्ययग्रहः सागारिकायग्रहः सार्धमिकायग्रहश्च, तत्र देवेन्द्र-सौधम्मार्गिपतिः, राजा भरताधिपो गृह्यते,
गृहपतिः-माण्डलिको राजा, सागारिकः-शाय्यातरा, सार्धमिकाः सयत इति, एतेषा षोत्तरोत्तरेण पूर्वः पूर्वो बाधितो
द्रष्टव्य इति, यथा राजायग्रहेण देवेन्द्रायग्रहो बाधित इत्यादि प्ररूपिते देवराष्ट्राह-भगवन् ! य एते ग्रमणा मदीयाव-
ग्रहे विचरन्ति तेषां मयाऽयग्रहोऽनुशात इत्येवमभिधायाभिवन्ध च भगवन्तं तस्यौ, भरतोऽचिन्तयद्-अहमपि स्वकीय-
मयग्रहमनुजानामीत्येसायसाऽपि नः कृतार्थता भवतु, भगवत्समीपेऽनुशातायग्रहः शकं पृष्टवान्-भरुपान्मिदमानीतम्,
अनेन किं कार्यमिति, देवराष्ट्राह-गुणोत्तरान् पूजयस्व, सोऽचिन्तयत्-के मम साधुव्यतिरेकेण जात्यादिभिरुत्तराः !,
पर्यालोचयता शर्त-आयका विरताविरतस्याद् गुणोत्तराः, तेभ्यो दत्तमिति, पुनर्भरतो देवेन्द्रकपं भास्वरमाकृतिमत्
रष्ट्रा पृष्टवान्-किं पूयमेवंभूतेन कृपेण देवलोके तिष्ठेति ? एत नेति, देवराट् आह-नेति, तन्मातुर्वेद्वहुमपि न
पार्यते, मास्वरयात्, पुनरप्याह भरता-तस्याकृतिमात्रेणास्माकं कौतुकं तस्मिदर्थतां, देवराज आह-स्वमुत्तमपुरुष
इतिकृत्वैकमद्भाययवं दर्शयामीत्यभिधाय योग्यालङ्कारयिभूषितामष्टुमीमत्यन्तमास्वरामदर्शयत्, एष्टा च ता भरतोऽ-
तीय मुमुदे, नाकादुली च स्यापयित्वा महिमाष्टादिका चक्रे, ततः प्रभृति शक्रोत्सवाः प्रवृत्त इति, भरतश्च आयकाना-
द्वयोक्तवान्-भवन्निः प्रतिदिनं मदीयं भोक्तव्यं कृष्यादि च न कार्यं २ स्वाध्यायपरैरासितव्यं ३ भुक्ते च मदीय-
गृहद्वारासप्तच्यवस्थितैर्वक्तव्यम्-जितो भवान् वर्द्धते मय तस्मान्मा हन मा हनेति ४, ते तथैव कृतवन्तः, भरतश्च रतिसा-

गरावगाढत्वात् प्रमत्तत्वात् तच्छब्दाकर्णनोत्तरकालमेव केनाहं जितं इति । आ ज्ञातं-कषायैः, तेभ्य एव वर्द्धते भय-
मित्यालोचनापूर्वकं संवेगं यातवानिति, अत्रान्तरे लोकबाहुल्यात् सूषकाराः पाकं कर्तुमशक्नुवन्तो भरताय निवेदि-
तवन्तः-नेह शायते कः श्रावकः ? को वा नेतीति, लोकस्य प्रचुरत्वात्, आह भरतः-पृच्छापूर्वकं देयमिति, ततस्तान्
पृष्टवन्तस्ते-को भवान् ? श्रावकः, श्रावकाणां कति व्रतानि ? स आह-श्रावकाणां न सन्ति व्रतानि, किन्तु अस्माकं
पद्याणुव्रतानि, कति ? शिक्षाव्रतानि, ते उक्तवन्तः-सप्त शिक्षाव्रतानि, य एवंभूतास्ते राज्ञो निवेदिताः, स च काकणी-
रत्नेन तान् लाञ्छितवान्, पुनः पण्मासेन योग्या भवन्ति तानपि लाञ्छितवान्, पण्मासकालाननुयोगं कृतवान्, एवं
ब्राह्मणाः सज्जाता इति, ते च स्वसुतान् साधुभ्यो दत्तवन्तः, ते च प्रव्रज्यां चक्रुः, परीपहभीरवस्तु श्रावका एवासन्निति ।
इयं च भरतराज्यस्थितिः, आदित्ययशस्तु काकणीरत्नं नासीत्, सुवर्णमयानि यज्ञोपवीतानि कृतवान्, महायशःप्रभृतयस्तु
केचन रूप्यमयानि केचन विचित्रपट्सूत्रमयानीत्येवं यज्ञोपवीतप्रसिद्धिः ॥ अमुमेवार्थं समोसरणेत्यादिगाथया प्रतिपादयति—
समुसरण भत्ता उगगह् भंगुलि क्षत्र सक्त सावया अहिया ।

जेया वद्धद् कागिणिलंछण अणुसज्जणा अट्ट ॥ ३६२ ॥

समवसरणं भगवतोऽष्टापदे खल्वासीत्, भक्तं भरतेनानीतं, तदग्रहणोन्माधिते सति भरते देवेशो भगवन्तमनग्रहं
पृष्टवान्, भगवांश्च तस्य प्रतिपादितवान्, 'अंगुलिय'सि भरतनृपतिना देवलोकनिवासिरूपपृच्छायां कृतायामिन्द्रेणा-
शुलिर्दक्षिता, तत एवारभ्य ध्वजोत्सवः प्रवृत्तः, 'सक्त'सि भरतनृपतिना किमनेनाहारेण कार्यमिति पृष्टः शक्तोऽभिहित-

धान्-स्वदधिकेभ्यो दीयतामिति, पर्यालोचयता ज्ञातं-श्रावका अधिका इति, 'जेया बहुई'ति प्राकृतशैल्या जितो भवान् वर्जते भयं मुक्तोचरफालं च ते हफवन्ता, 'कागणिलिछगप्ति' प्रचुरत्वात् काकणीरत्नेन लाञ्छनं-चिह्नं तेषां कृतमासीत्, 'अशुसज्जणा अट्ट'त्ति अष्टौ पुरुषान् यावदयं धर्मः प्रवृत्तः, अष्टौ वा तीर्थकरान् यावदिति गाथार्थः ॥ तत्र कथं मिथ्यात्वमुपगता इति ।

राया आइवजसे मदाजसे अइयले अ पलभदे । यलविरिअ कसविरिअ पंडविरिअ अ ॥ ३६३ ॥
भाथार्थः सुगम एव, इति गाथार्थः ॥

एपहिं अइमरहं सयलं सुसं सियेण घरिमो अ । पयरो निर्णिदमउगो सेसेहिं न चाइओ योडुं ॥ ३६४ ॥
परिभर्यमरस सकलं मुकं, शिरसा पुतथ, कोऽस्तावित्याह-पयरो विनेमप्रमुकुवो देवेन्द्रोपनीतः, शेषैर्नरपतिभिर्न शक्तितो वोडुः, महाप्रमाणस्यादिति गाथार्थः ॥

अस्सायगपडिसेहो छंटे छंटे अ मासि अशुओगो । कालेण प मिच्छसं जिणंतरे साहुबुच्छेओ ॥ ३६५ ॥
अत्रायकाणां प्रतिपेध' कृताः, कर्त्तव्यमपि पठे पठे मासेऽनुयोगो वसूय, अनुयोगः-परीक्षा, कालेन गच्छता मिथ्यात्व-मुपगताः, कदा !, नयमखितान्तरे, किमिति !, यतस्तत्र साधुव्यवच्छेद गाथार्थः ॥ साम्प्रतमनुकार्थप्रति-पादनपरा सङ्ग्रहायामाह-

दाणं च माहणाणं वेए कासी अ पुच्छ निषाणं । कुंवा पुम जिणपरे कविलो भरहस्त दिक्खा प ॥ ३६६ ॥

दानं च माहनानां लोको दातुं प्रवृत्तो, भरतपूजितत्वात्, 'वेदे कासी यत्ति' आर्यान् वेदान् कृतवांश्च भरत एव, तत्स्वाध्यायनिमित्तमिति, तीर्थकरस्तुतिरूपान् श्रावकधर्मप्रतिपादकांश्च, अनार्यास्तु पश्चात्सुलसयाज्ञवल्कादिभिः कृता इति, 'पुच्छ'त्ति भरतो भगवन्तमष्टापदसमसृतमेवं पृष्टवान्-यादृग्भूता यूयमेवंविधाः तीर्थकृतः कियन्तः खल्विह भविष्यन्तीत्यादि, 'निवाण'त्ति भगवानष्टापदे निर्वाणं प्राप्नो, देवैरग्निकुण्डानि कृतानि, स्तूयाः कृताः, जिनगृहं भरतश्च-कार, कपिलो मरीचिसकाशो निष्क्रान्तः, भरतस्य दीक्षा च संवृत्तेति समुदायार्थः ॥ अवयवार्थ उच्यते-आद्यावयवद्वयं व्याख्यातमेव, पुच्छावयवार्थं पुनरविवेक्यादिनाऽऽह-

पुनरवि अ समोसरणे पुच्छीअ जिणं तु चक्खिणो भरहे । अण्पुट्ठो अ दसारे तित्थयरो को इहं भरहे ? ॥ ३६७ ॥

पुनरपि च समवसरणे पृष्टवांश्च जिनं तु चक्रवर्त्ती भरतः, चक्रवर्त्तिन इत्युपलक्षणं तीर्थकृतश्चेति, भरतविशेषणं वा, चक्री भारतांस्तीर्थकरादीन् पृष्टवान्, पाठान्तरं वा 'पुच्छी य जिणे य चक्खिणो भरहे' पृष्टवान् जिनांश्चक्रवर्त्तिनश्च भरतः, चशब्दस्य व्यवहितः सम्वन्धः, भगवानपि तान् कथितवान्, तथा अपृष्टश्च दशारान्, तथा तीर्थकरः क इह भरतेऽस्यां परिपदीति पृष्टवान्, भगवानपि मरीचिं कथितवानिति गाथाक्षरार्थः ॥ तथा चाह निर्युक्तिकारः-

जिण-चक्खि-दसाराणं वण्ण-पमाणाइं नामगुत्ताइं । आवपुरमाह पिअरो परिआय गइं च साहीअ ॥ ३६८ ॥

जिनचक्रिदशाराणां- जिनचक्रवर्त्तिवासुदेवानामित्यर्थः वर्णप्रमाणानि, तथा नामगोत्राणि, तथा आयुःपुराणि माता-

पितरौ यथासम्भवं पर्यायं गतिं च, वशब्दाब्जिनामन्तराणि च पृष्टवानिति द्वारगाथासमासार्थः, अवयवार्थं तु वक्ष्यामः ॥
तत्र प्रश्नावयवमधिकृत्य तावदाह भाष्यकारः—

जारिसया लोअगुरु भरहे वासम्मि केवली तुम्हे । परिसया फइ अछे ताया ! होहिति तित्थयरा ? ॥३८ भा.॥
यादसा लोकगुरवो भारते वरें केवलिनो यूयमीदसाः कियन्तोऽन्येऽत्रैय तात ! भविष्यन्ति तीर्यकरा
इति गाथार्थः ॥

अह भणइ जिणवरिंदो भरहे वासम्मि जारिसो व अहं । परिसया तेयीसं अत्ते होहिति तित्थयरा ॥ ३६९ ॥
निगदसिद्धा ॥ ते चेहे—

होरिइ अजिओ संभय अभिन्नंदण सुमइ सुणइ सुपासो ।
ससि पुण्णंदत सीअल सिअंसो वासुपुब्बो अ ॥ ३७० ॥

यिमलमणंतर चम्भो सन्ती कुंयू अरो ण मल्ली अ । मुणिसुवय ममि नेमी पासो तइ वद्धमाणो अ ॥ ३७१ ॥
भाथार्थः दुगम एव ।

अह भणइ नरवरिंदो भरहे वासम्मि जारिसो व अहं । तारिसया फइ अछे ताया होहिति रायाणो ? ॥३७२॥
अय भणति नरयेन्वो मरताः—भारते वरें यादसास्त्वहं तादसाः कलन्ये तात ! भविष्यन्ति राजान इति गाथार्थः ॥
अह भणइ जिणवरिंदो जारिसओ तं नरिंदसवूद्वो । तारिसया व इगारस अत्ते होहिति रायाणो ॥ ३७३ ॥

अथ भणति जिनवरेन्द्रो यादृशस्त्वं नरेन्द्रशार्दूलः, शार्दूलः—सिंहपर्यायः, ईदृशा एकादश अन्ये भविष्यन्ति राजानः ॥ ते चैते—

होही सगरो मघवं सणकुमारो य रायसहूलो । संती कुंथू य अरो हवह सुभूमो य कोरघो ॥ ३७४ ॥
नवमो य महापवमो हरिसेणो चेव रायसहूलो । जयनामो अ नरवह वारसमो बंभदत्तो अ ॥ ३७५ ॥

गाथाद्वयं निगदसिद्धमेव ॥ यदुक्तमपृष्टश्च दशरान् कथितवान्, तदभिधित्सयाऽऽह भाष्यकारः—

होहिंति वासुदेवा नव अन्ते नील-पीअकोसिज्जा । हलमुसलचक्कजोही सतालगरुलज्झया दो दो ॥ ३९ भा. ॥
भविष्यन्ति वासुदेवा नव, नव बलदेवाश्चानुक्ता अप्यत्र तत्सहचरत्वात् द्रष्टव्याः, यतो वक्ष्यति 'सतालगरुलज्झया दो दो', ते च सर्वे बलदेवा वासुदेवा यथासह्यं नीलानि पीतानि च कौशेयानि वस्त्राणि येषां ते तथाविधाः, यथासह्यमेव हलमुशलचक्रयोधिनः, हलमुशलयोधिनो बलदेवाः, चक्रयोधिनो वासुदेवा इति, सह तालगरुलज्झयाभ्यां वर्तन्त इति सतालगरुलज्झयाः, एते च भवन्तो युगपद् द्वौ द्वौ भविष्यतः बलदेववासुदेवाविति गाथार्थः ॥ वासुदेवानाम-
भिधानप्रतिपादनायाह—

तिविट्ठो य दुविट्ठो य सयंसु पुरिसुत्तमे पुरिससीहे । तह पुरिसपुंडरीए दत्ते नारायणे कण्हे ॥ ४० भा. ॥
निगदसिद्धा ॥ अधुना बलदेवानामभिधानप्रतिपादनायाह—

अयले विजए भदे, सुप्पभे य सुदंसणे । आणंदे नंदणे पउमे, रामे यावि अपच्छिमे ॥ ४१ भा. ॥

निगदसिद्धा ॥ वासुदेवशत्रुप्रतिपादनायाह—

आसगगीधे तारय मेरय मधुकेदवे निसुंभे य । यस्मि पस्दाए तह रावणे य नघमे जरासिंधू ॥ ४२ भा. ॥

निगदसिद्धा एव ॥

एए खलु पडिसत्तू किसीपुरिसाण वासुदेवराणं । सधेऽवि चक्खजोही सधेऽवि हया सचकेहिं ॥ ४३ भा ॥
गमनिका-एते खलु प्रतिशत्रवाः, एत एव, खलुशब्दस्यावधारणार्थत्वात्, नान्ये, कीर्त्तिपुरुषाणां-वासुदेवानां, सर्वे च
चक्रयोधिनः, सर्वे च हताः स्वचक्रैरिति, यतस्तान्येव चक्राणि वासुदेवव्यापचये क्षिप्तानि ते- पुण्योदयाद्वामुदेयं प्रणम्य
तानेव व्यापादयन्सीति गाथार्यः ॥ एवं सायत्तागुपम्यस्तागायाया वर्णादिद्वारोपन्यासं परित्यज्य असम्मोहार्थमुत्क्रमेण
शिनादीनां नामद्वारदुष्कम्, पारमविकं चैषां वर्णनाममात्तापिटुरादिकं प्रथमादुयोगतोऽयत्सेयम्, इप विसारभयाभोक्त-
मिति । ताम्रप्रतं तीर्थंकरणमूर्तिप्रतिपादनायाह—

पञ्चमाभ वासुपुब्बो एता ससिपुष्पदंत ससिगोरा । सुवपनेमी काला पासो मल्ली पियंगामा ॥ ३७५ ॥

वरकणगतचियगोरा सोलस तित्थंकरा मुणेयथा । एसो वण्णयिभागो यवधीसाए जिणवरारणं ॥ ३७७ ॥

गाथादय सूत्रसिद्धम् ॥ साम्प्रतं तीर्थंकराणामेव प्रमाणाभिधित्सयाह—

पंचेय अद्धपंचम चत्तारऽदुद्ध ताए तिग चेव । अद्धाइज्जा दुप्पि य विवहुमेगं धणुसयं च ॥ ३७८ ॥

तउइ असीइ सत्तरि सट्ठी पत्तास इहे नायवा । पणयाल चत्त पण्णीस तीस पण्णीस धीसा य ॥ ३७९ ॥

पन्नरस दस घणूणि य नव पासो सत्तरयणिओ वीरो । नामा पुहुत्ता खलु तित्थयराणं मुणेयवा ॥ ३८० ॥
एतास्तिस्सोऽपि पाठसिद्धा एव ॥ साम्प्रतं भगवतामेव गोत्राणि प्रतिपादयन्नाह—

मुणिसुव्वओ य अरिहा अरिट्ठनेमी य गोयमसगुत्ता । सेसा तित्थयरा खलु कासवगुत्ता मुणेयवा ॥ ३८१ ॥
निगदसिद्धा ॥ आयुष्कानि प्राक् प्रतिपादितान्येवेति न तन्यन्ते, भगवतामेव पुरप्रतिपादनाय गाथात्रितयमाह—
इत्थंखागभूमी उज्झा सावत्थी विणीअ कोसलपुरं च । कोसंधी वाणारसि चंदाणण तह य कायंदी ॥ ३८२ ॥
भदिलपुरं सीहपुरं चंपा कंपिल्ल उज्झ रयणपुरं । तिन्नेव गयपुरम्मी मिहिला तह चेव रायगिहं ॥ ३८३ ॥
मिहिला सोरियनयरं वाणारसि तह य होह कुंडपुरं । उसभाईण जिणाणं जम्मणभूमी जहासंखं ॥ ३८४ ॥

निगदसिद्धाः ॥ भगवतामेव मातृप्रतिपादनायाह—

मरुदेवि विजया सेणा सिद्धत्था मंगला सुसीमा य । पुहवी लक्खण रामा नंदा विण्ह जया सामा ॥ ३८५ ॥
सुजसा सुव्वय अदरा, सिरिदेवी य पभाचई । पडमावई य वप्पा, सिव चम्मा तिसलया इअ ॥ ३८६ ॥

गाथाद्वयं निगदसिद्धमेव ॥ भगवतामेव पितृप्रतिपादनायाह—

नाभी जिअसत्तू अ, जिअरी संचरे इअ । मेहे घरे पढ्ढे अ, महासेणे अ खत्तिए ॥ ३८७ ॥
सरे सुदंसणे कुंभे सुमिच्च विजणः समुद्धविजए अ । राया य अरससेणे सिद्धत्थेवि अ खत्तिए ॥ ३८८ ॥
निगदसिद्धा ॥ पर्यायो—गृहस्थादिपर्यायो भगवतामुक्त एव तथैव द्रष्टव्यः । साम्प्रतं भगवतामेव गतिप्रतिपादनायाह—

सुधेऽपि गया सुखं जाइ-जरा-भरणपंचणचिसुखा । तित्थपरा भगवंतो सासयसुखं निरावारं ॥ ३८९ ॥
 निगदसिद्धा ॥ एवं तावत् तीर्थकरानक्षीकृत्य प्रतिद्वारागाथा व्याख्याता, इदानीं चक्रयस्तिनोऽक्षीकृत्य व्याख्यायते,
 एतेषामपि पूर्वभयवक्ष्यतानिबद्धं व्यथनादि प्रथमानुयोगादयसेयम्, साम्प्रतं चक्रयस्तिवर्णप्रमाणप्रतिपादनायाह—
 सुधेऽधि पृगवक्षा निम्मलकणगप्पमा सुणेअथा । छक्खंढभरदसामी तेसि पमाणं अभो पुच्छं ॥ ३९१ ॥
 पंचसय अद्धपंचम थापालीसा य अद्धपणुअं य । इणुआल्लपणुस्सद्ध व वडत्थे पंचमे सत्त ॥ ३९२ ॥
 पणतीसा तीसा पुण अट्ठावीसा य बीसइ घणूणि । पत्तरस पारसेव य अपच्छिओ ससा य घणूणि ॥ ३९३ ॥
 निगदसिद्धाः ॥ नामानि प्राक् प्रतिपादितान्येष, साम्प्रतं चक्रयस्तिनोऽधमप्रतिपादनायाह—

कासयणुसा सधे वडदसरपणाहिक्का समवसापा । देविदवंदिएहि जिणेहि जिवारागदोसेहि ॥ ३९४ ॥
 सूत्रसिद्धा ॥ साम्प्रतं चक्रयस्तिनोऽधमप्रतिपादनायाह—

वडरासीईं थायसरीं वा पुवाण सयसहस्सां । पंच य तित्थि य एगं य सयसहस्सा व थासाणं ॥ ३९५ ॥
 पंचाणडइ सहस्सा वडरासीईं अ अट्ठमे सट्ठी । तीसा य वस य तिसिप अपच्छिमे ससा वाससया ॥ ३९६ ॥
 गाथाद्वयं पठितसिद्धम् ॥ इदानीं चक्रयस्तिना पुत्रप्रतिपादनायाह—

जम्मण विणीअ वज्झा सावत्थी पंच इत्थिणपुरम्मि । वाराणसि कं पिछे रायगिदे खेव कं पिछे ॥ ३९७ ॥
 निगदसिद्धा एव ॥ साम्प्रतं चक्रयस्तिमातृप्रतिपादनायाह—

सुमंगला जसवई भक्ता सहदेवि अइर सिरिदेवी । तारा जाला मेरा य वप्पगा तइय दुल्लणी अ ॥ ३९८ ॥
निगदसिद्धा ॥ साम्प्रतं चक्रवर्त्तिपितृप्रतिपादनायाह—
उसभे सुमित्राविजाए समुद्धविजाए अ अस्ससेणे य । तह वीससेण सूरें सुदंसणे कत्ताविरिण अ ॥ ३९९ ॥
पउसुत्तरे मन्नाहरी विजाए राया ताहंय वंभे य । ओसत्पिणी इमीसे पिउनामा न्नायदीणं ॥ ४०० ॥
गाथाद्वयं निगदसिद्धं ॥ पर्यायः केवाग्रिप्रथमानुयोगतोऽवसेयः, केवाग्रिप्रज्याऽभावात्त विद्यते एवेति ॥ साम्प्रतं
चक्रवर्त्तिगतिप्रतिपादनायाह—

अट्टेच गया मुगलं सुट्टमो वंभो य सत्तामिं पुढनिं । मघनं-सणंकुमारा सणंकुमारं गया कप्पं ॥ ४०१ ॥
निगदसिद्धा ॥ एवं तावच्चक्रवर्त्तिनोऽप्यधिकृत्य व्याख्याना प्रतिद्वारगाथा, इदानीं वासुदेवबलदेवाङ्गीकरणतो
व्याख्यायते, एतेषामपि च पूर्वभवचक्रवर्त्तानिबद्धं च्यवनादि प्रथमानुयोगत एवावसेयं, साम्प्रतं वासुदेवादीनां
वर्णप्रमाणप्रतिपादनायाह—

वण्णेण वासुदेवा सगे नीला बला य मुग्निलया । एणसि देहमाणं नुच्छामि अहाणुपुणीण ॥ ४०२ ॥
पढमो घणूणऽसीई सत्तारि सट्टी य पन्न पणयाला । अउणत्तीसं न घणू छपीसा सोलस दसेव ॥ ४०३ ॥
गाथाद्वयं निगदसिद्धम् ॥ नामानि प्रागभिहितान्येव, साम्प्रतं वासुदेवानां गोत्रप्रतिपादनायाह—
बलदेव-वासुदेवा अट्टेच हवंति गोअमसगुत्ता । नारायण-पउमा पुण कासवगुत्ता मुणेअया ॥ ४०४ ॥

निगदसिद्धा ॥ वासुदेवबलदेवानां धयोपन्यासमायुष्यप्रतिपादनायाह—

बहुरासीह विसत्सरि सङ्गी भीसा य दत्त य लक्ष्मण ॥ पद्मद्विसहस्साहं छप्पन्ना पारसेगं ॥ ४०६ ॥

पंचासीहं पद्मत्तरी अ पद्मद्वि पंचवक्त्रा य । सत्तरस सयसहस्सा पंचमए आउअं होइ ॥ ४०७ ॥

पंचासीह सहस्सा पद्मद्वी वेध तह य पद्मरस । पारस सयाहं आउं बलदेवानं जहासंखं ॥ ४०७ ॥

निगदसिद्धाः ॥ साग्रतममीपामेव पुराणि प्रतिपाद्यन्ते, यत्र

पौष्पण पारव्यतिगं अस्सपुरं तह य होइ बळपुरं । पाणारसि रायगिह अपच्छिमो जाउ मङ्गुराप ॥ ४०८ ॥

निगदसिद्धा ॥ एतेषां मातृपितृप्रतिपादनायाह—

मिगायहं वक्ता वेध, पुदयी सीआ य अम्मया । लच्छिमहं सेसमहं, केगहं वेधहं इअ ॥ ४०९ ॥

महा सुभए सुग्गम सुदंसणा यित्तय वेजयंती अ । तह य जयंती अपराजिआ य तह रोहिणी वेध ॥ ४१० ॥

इणह पयायह पंभो कसो सोमो सिवो महसिवो य । अगिगसीदे अ इसरदे नयमे अणिए अ वसुदेवे ॥ ४११ ॥

निगदसिद्धाः ॥ एतेषामेव पर्यायवक्त्रव्यतामभिधित्सुराह—

परिआजो पद्मञ्चाऽभावालो नत्थि वासुदेवानं । होइ बलाणं सो पुण पढमपुओगाजो नायवो ॥ ४१२ ॥

निगदसिद्धेव ॥ एतेषामेव गतिप्रतिपादनायाह—

पुगो अ सत्तमाए पंच य छद्दीह पंचमी पुगो । पुगो अ बउत्थीए कण्हो पुण तच्चपुदयीए ॥ ४१३ ॥

गाथागमनिका-एकश्च सप्तम्यां पञ्च च पष्ठ्यां पञ्चम्यामेकः एकश्चतुर्थ्यां, कृष्णः पुनस्तृतीयपृथिव्यां, यास्यति गतो वेति सर्वत्र क्रियाध्याहारः कार्यः, भावार्थः स्पष्ट एव ॥ बलदेवगतिप्रतिपिपादयियथाऽऽह—

अद्वैतकडा रामा एगो पुण बंभलोगकप्पम्मि । उववन्नो तत्थ भोए सुत्तुं अयरोवमा दस उ ॥ ४१४ ॥
गमनिका-अष्टान्तकृतो रामाः, 'अन्तकृत' इति ज्ञानावरणीयादिकर्मान्तकृतः, सिद्धिं गता इत्यर्थः, एकः पुनः ब्रह्मलोककल्पे उत्पत्स्यते, उत्पन्नो वेति क्रिया, ततश्च ब्रह्मलोकात् च्युत्वा सेत्स्यति-मोक्षं यास्यति, भारते वर्प इति गाथार्थः ॥
आह-किमिति सर्वे वांसुदेवाः खल्वधोगामिनो रामाश्चोर्ध्वगामिन इत्याह—

अनियाणकडा रामा सव्वेऽवि य केसवा नियाणकडा । उहुंगामी रामा केसव सव्वे अहोगामी ॥ ४१५ ॥
गमनिका-अनिदानकृतो रामाः, सर्वेऽपि च केशवा निदानकृतः, ऊर्ध्वगामिनो रामाः, केशवाः सर्वे अधोगामिनः, भावार्थः सुगमः, नवरं प्राकृतशैल्या पूर्वापरनिपाते अनिदानकृतो रामा इति, अन्यथाऽकृतनिदाना रामा इति द्रष्टव्यम्, केशवास्तु कृतनिदाना इति गाथार्थः ॥ एवं तावदधिकृतद्वारागाथा 'जिणचक्किदसाराण'मित्यादिलक्षणा प्रपञ्चतो व्याख्याते-

१ 'तत्तो य चइत्ताणं सिञ्जिस्सइ भारदे वासे' इति कस्याप्यादर्शस्य पाठमपेक्ष्य व्याख्येयम्, मुद्रित आवश्यके तु 'उववन्नो ततो चइत्तं सिञ्जिस्सइ भारदे वासे' इति व्याख्यातः पाठः, पाठान्तरं तु "उववन्नो तत्थ भोए भोत्तुं अयरोवमा दस उ ॥ तत्तो अ चइत्ताणं इहेव उत्सप्पिणीइ भरहंमि । भवसिद्धिया य भयन्नं सिब्बिस्सइ कण्हतित्यंमि ॥ १ ॥" इति सार्धगाथारूपम् तत्रैव ।

ति, साग्रतं यश्चक्रवर्त्ती घासुदेयो वा यस्मिन् बिने बिनान्तरै वाऽऽसीत् तत्प्रतिपाद्यत इत्यनेन सम्बन्धेन विनान्तरा-
गमनं, तथापि साधत् प्रसङ्गत एव कालतो विनान्तराणि निर्दिश्यन्ते—

उत्सर्गो वरवसमगती तत्तियसमापच्छिमंमि कालमि । वप्पत्तो पठमजिणो अरहपिया भारदे वासे ॥ १ ॥

पद्मासा छय्वेहिं कोढीणं सागराण वसभाओ । वप्पत्तो अजियजिणो तत्तिओ तीसाएँ छय्वेहिं ॥ २ ॥

जिणयसमसंमयाओ वसहिं छय्वेहिं अयरकोढीणं । अभिणंदणो व भगवं एव्हकालेण वप्पत्तो ॥ ३ ॥

अभिणंदणाउ सुमती मयहिं व छय्वेहिं अयरकोढीणं । वप्पत्तो सुहपुण्णो सुव्वमनानस्स बोच्छमि ॥ ४ ॥

गजती य सहस्सेहिं व कोढीणं सागराण पुण्णानं । सुमत्तिजिणाओ पठमो पयति कालेण वप्पत्तो ॥ ५ ॥

पठमप्पभनानाओ मयहिं सहस्सेहिं अयरकोढीणं । कालेणेवहरणं सुपासनामो समुप्पत्तो ॥ ६ ॥

कोढीसपहिं मयहिं व सुपासनामो जिणो समुप्पत्तो । वंदप्पमो एमाए पमासयंतो व तेलोक्कं ॥ ७ ॥

गजतीय यि कोढीहिं ससीउ सुविही जिणो समुप्पत्तो । सुविहिजिणाओ मयहिं व कोढीहिं सीपलो जाओ ॥ ८ ॥

सीपलजिणाओ भगवं सेअंतो सागराण कोढीए । सागरसयक्कणाए वरिसेहिं तद्वा इमेहिं तु ॥ ९ ॥

छधीसाएँ सहस्सेहिं चेव छावट्टिसयसहस्सेहिं । एतेहिं ऊणिया खलु कोढी मग्गिद्धिया होइ ॥ १० ॥

चउप्पण्णा अयराण सेअंसाओ जिणो व वसुपुब्बो । वसुपुब्बाओ विमलो तीसहिं अयेरेहिं वप्पत्तो ॥ ११ ॥

विमलजिणा वप्पत्तो मयहिं अयेरेहिं गंतइज्जिणोऽपि । चवसागरनामेहिं अणंतईओ जिणो घम्मो ॥ १२ ॥

धम्मजिणाओ संती तिहि उ तिचउभागपलियज्जेहिं । अयेरेहिं समुप्पन्नो पलियद्धेणं तु कुंथुजिणो ॥ १३ ॥
पलियचउवभाएणं कोडीसहस्सएण वासाणं । कुंथूओ अरनामा कोडिसहस्सेण मल्लिजिणो ॥ १४ ॥
मल्लिजिणाओ मुणिसुवओवि चउप्पन्न वासलक्खेहिं । सुवयनामाउ नमी लक्खेहिं छहि उ उप्पन्नो ॥ १५ ॥
पंचहिं लक्खेहिं तओ अरिट्टेनेमी जिणो समुप्पन्नो । तेसीई सहस्सेहिं सएहिं अद्धट्टमेहिं च ॥ १६ ॥
नेमीओ पासजिणो पासजिणाओ य होइ वीरजिणो । अट्टाहज्जसएहिं गएहिं चरिमो समुप्पन्नो ॥ १७ ॥

उसभा कोडिलक्ख ५०, अजियाओ कोडिलक्ख ३०, संभवा कोडिलक्ख १०, अभिनंदणा कोडिलक्ख ९, सुमति-
ओ कोडीणउईसहस्सेहिं ९०, पउमप्पभा कोडीण नवसहस्सेहिं ९ सुपासा कोडीनवसएहिं ९००, चंदप्पभा कोडीओ
णवती ९०, पुप्फदंता कोडीउ णवहि उ ९, सीयला कोडी १ उणा १०० सागर० ६६२६००० वरिसाई, सेजंसा सागरो-
पम ५४, वासुपुज्जा तीस सागराई ३० विमला सागरोवमाई ९, अणंता सागरोवमाई ४, धम्मा सागरोवमाई ३ ऊणाइ
पलियचउवभागेहिं ३, संतियो पलियद्धं, कुंथुओ पलियचउवभाओ ३ ऊणाओ वासकोडीसहस्सेणं १, अरा वासकोडी
सहस्सं १, मल्लिओ वरिसलक्खचउप्पन्ना ५४, मुणिसुवया वरिसलक्ख ६, नमीओ वरिसलक्ख ५, अरिट्टेनेमिओ
वरिससहस्स ८३७५०, पासा वाससयाई २५० वद्धमाणो जिणंतराई ॥ साम्प्रतं चक्रवर्त्तिनोऽधिकृत्य जिनान्तराण्येव
प्रतिपाद्यन्ते, तत्र—

इयमात्र श्यापना —

[illegible][illegible]

उसभे भरहो अजिए सगरो मघवं सणकुमारो अ । घम्मस्स य संतिसस य जिणंतरे चक्खवट्ठिदुगं ॥ ४१६ ॥
संती कुंथू अ अरो अरिहंता चेव चक्खवट्ठीआ । अरमल्लिअंतरे पुण हवइ सुभूमो अ कोरवो ॥ ४१७ ॥
मुणिसुव्वए नमिस्मि य हुंति दुचे पउमनाभ-हरिसेणा । नमि-नेमिसु जयनामा अरिट्ठ-पासंतरे वंभो ॥ ४१८ ॥
इह चासम्मोहार्यं सर्वेषामेव चक्रवर्त्तिवासुदेवानां यो यस्मिन् कालेऽन्तरे वा चक्रवर्त्तो वासुदेवो वा भविष्यति वभूव
वा तस्यानन्तरव्यावर्णितप्रमाणायुःसमन्वितस्य सुखपरिज्ञानार्थमयं प्रतिपादनोपायः—

बत्तीसं घरयाइं काळं तिरियायताहिं रेहाहिं । उट्ठागयाहिं काळं पंच घराइं तओ पढमे ॥ १ ॥

पन्नरस जिण निरंतर सुन्नदुगं तिजिण सुन्नयतिगं च ।

दो जिण सुन्न जिणिंदो सुन्न जिणो सुन्न दोणिण जिणा ॥ २ ॥

चित्तीयपंतिठवणा—दो चक्कि सुन्न तेरस पण चक्की सुन्न चक्कि दो सुन्ना ।

चक्की सुन्न दु चक्की सुन्नं चक्की दु सुन्नं च ॥ ३ ॥

ततियपंतिठवणा—दस सुन्न पंच केसव पण सुन्नं केसि सुन्न केसी य ।

दो सुन्न केसवोऽविय सुन्नदुगं केसव तिसुन्नं ॥ ४ ॥

प्रमाणान्यायूंपि चामीपां प्रतिपादितान्येव, तानि पुनर्यथाक्रममूर्ध्वोपर्यतरेखाऽधो गृहद्वये स्थापनीयानीति । तत्रेयं
स्थापना साम्प्रतं प्रदर्श्यते ॥ उक्तसम्बन्धगाथात्रयगमनिका-ऋपभे तीर्थकरे भरतश्चक्रवर्त्ती, तथा अजिते तीर्थकरे सगरश्चक्र-

यसीं भविष्यति, एष तीर्थकरोफानुवादाः, सर्वत्र भविष्यात्कालानुरूपः क्रियाध्याहारः कार्यः, त्रिकाणगोचरसूत्रप्रदर्शनार्थो वा भूतेनापि न बुध्यति, तथा चाथोचत्—‘मधवसणकुमार सणकुमार गया कर्णमित्यादि, एव सर्वत्र सयोज्यमिति, मयया सनयुमारश्च एतच्चक्रयचिद्वयं धर्मश्च शान्तिश्च अनयोरन्तरं जितान्तरं तस्मिन् जितान्तरे वफलक्षणं चक्रयर्षि-द्वयं भविष्यत्यभयदेति गार्थार्थः । द्वितीयगाथागमनिका—शान्तिः कुन्पुश्च अरः एते त्रयोऽप्यशोकाघाटमहाप्रातिहार्योदि-रूपा पूजामहंतीत्यहन्तश्चैव चक्रयर्षिनश्च, तथा अरमह्यन्तरे तु भवति सुश्रुमश्च कौरव्यः, बुशान्दोऽन्तरविशेषणे, नान्तर-मात्रे, किन्तु पुरुषपुण्डरीकदत्तयासुदेयद्वयमप्य इति गार्थार्थः । तृतीयगाथागमनिका—मुनिसुप्रते तीर्थकरे नमो न्य भयतः द्वौ, कौ द्वौ ?—पद्मनाभहरिसेनौ, ‘नमिनेनिसु जयणामो अरिष्ठपासतरे यमो’सि नमिश्च नेमिश्च नमिनेमी, अन्तरग्रहण-मभिसन्मध्यते, ततश्च नमिनेम्यन्तरे जयनामा अमयत्, अरिष्ठग्रहणादरिष्ठनेमिः पार्थ्वेति पार्थ्वस्यामी, जनयोरन्तरे ग्रहदक्षौ भविष्यत्यभयदेति गार्थार्थः ॥ इदानीं वासुदेवो यो यतीर्थकरकालेऽन्तरे वा सत्यासीदसौ प्रतिपाद्यते—

पंचऽरहंते वंदंति केसया पंच आणुपुवीए । सिञ्जंस तिविद्धारं धम्म पुरिससीहपेरंता ॥ ४१९ ॥

अरमल्लिभंतरे बुद्धि केसया पुरिस-पुंश्चरिजदत्ता । मुणिसुषय-नमिअंतरे नारायण कण्ह नेमिम्म ॥ ४२० ॥
गमनिका—पद्याहंतो यन्दन्ते केसया, एतदुक्तं भवति—यद्य केसवा अहंतो यन्दन्ते, वन्दन्त इत्येतेषा सम्यक्संबुद्ध्या-पनार्थमिति, कियन्तोऽहन्तः ? किमेकः द्वौ वा त्रयो वा, नेत्याह—यद्य, पयोति पयोच, किं यथाकथञ्चिवित्याह—‘आनु-पूर्व्या’ परिपाठ्या, ‘सेज्जंस तिविद्धारं धम्म पुरिससीहपेरंता’ ब्रयासादीन् विष्टुष्टादयं धर्मपर्यन्तान् पुरुषसिंहपर्यन्ता इति,

वन्दंत इति शास्त्रकारवचनत्वाद्दर्शमाननिर्देशः, पाठान्तरं वा 'पंचदशहंते वंदिसु केसवे'त्यादि, गाथार्थः । द्वितीयगाथा-
गमनिका-अरश्च मल्लिश्च अरमल्ली तयोरन्तरम्—अपान्तरालं तस्मिन् द्वौ केशवौ भविष्यतः, कौ द्वावित्याह—पुरुषपुण्ड-
रीकदत्तौ, 'मुणिसुबयणमिअंतरे नारायणो' मुनिसुव्रतश्च नमिश्च मुनिसुव्रतनमी तयोरन्तरं २ तस्मिन् नारायणो नाम
वासुदेवो भविष्यत्यभवद्वा, तथा 'कण्हो य नेमिस्मि'स्ति कृष्णभिधानश्च नवमो वासुदेवो नेमितीर्थकरे भविष्यति वभूव
वेति गाथार्थः । एवं तावच्चक्रवर्त्तिनो वासुदेवाश्च यो यज्जिनकालेऽन्तरे वा स उक्तः, साम्प्रतं चक्रवर्त्तिवासुदेवा-
न्तराणि प्रतिपादयन्नाह—

चक्षिदुगं हरिपणगं पणगं चक्षीण केसवो चक्षी । केसव चक्षी केशव दु चक्षि केसी अ चक्षी अ ॥ ४२१ ॥
गमनिका—प्रथममुक्तलक्षणकाले चक्रवर्त्तिद्वयं भविष्यत्यभवद्वा, ततस्त्रिपृष्ठादिहरिपञ्चकं, पुनः पञ्चकं मध्यादीनां
चक्रवर्त्तिनां, पुनः पुरुषपुण्डरीकः केशवः, सुभूमाभिधानश्चक्रवर्त्ती, पुनर्दत्ताभिधानः केशवः, पुनः पद्मनामा चक्रवर्त्त्येव,
पुनर्नारायणाभिधानः केशवः, पुनः हरिसेनजयनामानौ द्वौ चक्रवर्त्तिनौ, पुनः कृष्णनामा केशवः, पुनः ब्रह्मदत्ताभिधा-
नश्चक्रवर्त्तीति, क्रियायोगः सर्वत्र प्रथमपदवद् वक्तव्य इति गाथार्थः ॥ उक्तमानुषद्विकं प्रकृतं प्रस्तुमः, तत्र यदुक्तम्—
'तित्थगरो को इहं भरहे'स्ति, तद् व्याचिख्यासयाऽऽह—

अहं भणहं नरवरिंदो ताय ! इमीसित्तिआहं परिसाए ।
अन्नोऽवि कोऽवि होही भरहे वासम्मि तित्थयरो ! ॥ ४४ ॥ (मू० भा०)

गमनिका-अत्रान्तरे अथ भणति नरवरेन्द्र-तात् ! अस्याः एतावत्याः परिपदः अन्योऽपि कश्चिन्नविष्यति तीर्थकरः
अस्मिन् भारते ययै, भाषार्थस्तु सुगम एवेति गायार्थः ॥

ततश्च मरीई नाम्ना आहपरिदायगो वसभनन्ता । सज्जायज्जगणजुओ एगंते झायइ महप्पा ॥ ४२२ ॥

तत्र भगवतः प्रत्यासत्ते भूभागे मरीचिनामा आदौ परिप्राञ्चकः आदिपरिप्राञ्चकः प्रवर्त्तकत्वात्, ऋषभनसा पौत्रक
इत्यर्थः, स्वाध्याय एव ध्यानं न तेन युक्तः एकान्ते ध्यायति महात्मेति गायार्थः ॥

तं वापइ जिर्णिंदो एव नरिंदेण पुळ्णिओ संतो । धम्मवरयक्कयही अपक्किओ वीरनामुत्ति ॥ ४२३ ॥

गमनिका-भरतपुत्रो भगवान् 'स' मरीचिं दर्शयति त्रिनेन्द्र- एवं नरेन्द्रेण वृष्टः सन्, धर्म्मवरयक्कयसी अपक्किओ वीर-
नामा भविष्यतीति गायार्थः ॥

तथा-आश्वगढ दसाराणं त्रियिहु नामेण पोअणाहियई । पियमिसचक्कयही मूआइ विदेहवासम्मि ॥ ४२४ ॥

गमनिका-आदिकरो दसाराण (दशाराणां) त्रिपुष्टनामा पोतना नाम नगरी तस्या अधिपतिर्भविष्यतीति क्रिया,
तथा प्रियमित्रनामा चक्रयसी मूकायां नगर्या 'विदेहवासभि'ति महाविदेहे भविष्यतीति गायार्थः ॥

तं धयणं सोऊण राया अचिअतणूरुहसरीरो । अमिचंदिऊण पिअर मरीइमभिचंवओ जाइ ॥ ४२५ ॥

गमनिका-तद्वचनं तीर्थकरयदनविनिर्गतं श्रुत्वा राजा अश्रितानि तनूरुहाणि सरीरे यस्य स तथाविधः, अभिवन्द्य
पितर तीर्थकर मरीचिं अभिवन्दको याति, पाठान्तरं वा 'मिरीइ अभिवदिवं जाइ'त्ति, मरीचिं याति, किमर्थम् ?—

‘अभिवंदितं’ अभिवन्दनायेत्यर्थः, यातीति वर्तमानकालनिर्देशस्त्रिकालगोचरसूत्रप्रदर्शनार्थ इति गाथार्थः ॥

सो विणएण उवगओ काऊण पयाहिणं च तिवखुत्तो । वंदह अभित्थुणंतो इमाहिं महुराहिं वग्गुहिं ॥४२६॥
स भरतः विनयेन करणभूतेन मरीचिसकाशमुपगतः सन् कृत्वा प्रदक्षिणां च ‘तिवखुत्तो’ति त्रिकृत्वः, तिस्रो वारा इत्यर्थः, वन्दते, अभिष्टुतवान्, एताभिर्मधुराभिर्वल्युभिर्वागिभिरिति गाथार्थः ॥

लाभा हु ते सुलद्धा जंउसि तुमं धम्मचक्खवदीणं । होहिसि दसचउदसमो अपच्छिमो वीरनामुत्ति ॥४२७॥

‘लाभा’ अभ्युदयप्राप्तिविशेषः, हुकारो निपातः स चैवकारार्थः तस्य च व्यवहितः सम्बन्धः, ‘ते’ तव सुलब्धा एव, यस्मात् त्वं धर्मचक्रवर्तिनां भविष्यसि दशचतुर्दशः, चतुर्विंशतितम इत्यर्थः, अपश्चिमो वीरनामेति गाथार्थः ॥ तथा आङ्गरो दसाराणं (४२४) गाथा पूर्ववत् नेया । एकान्तसम्यग्दर्शनानुरञ्जितहृदयो भावितीर्थकरभक्त्या च तमभिवन्दनायोद्यतो भरत एवाह—

नाचि अ ते पारिवज्जं वंदामि अहं इमं च ते जम्मं । जं होहिसि तित्थयरो अपच्छिमो तेण वंदामि ॥४२८॥
गमनिका—नापि च परित्राजामिदं पारित्राज्यं वंदामि अहं, इदं च ते जन्म, किन्तु यद् भविष्यसि तीर्थकरः अपश्चिमस्तेन वंदामीति गाथार्थः ॥

एव एहं थोऊणं काऊण पयाहिणं च तिवखुत्तो । आपुच्छिऊण पियरं विणीअणगरिं अह पविट्ठो ॥ ४२९ ॥

गमनिका-एवं सुस्था, ण्दमिति निपातः पूरणार्थो वर्धते, कुर्या प्रदक्षिणां च त्रिकृत्या, आपृच्छय पितरं-अपभ्रदेय विनीतनगरीम्-अयोध्यामथ-अनन्तर प्रविष्टो भरत इति गाथार्थः ॥ अग्रान्तरे—

तद्वयणं सोऽङ्गं त्रिपदं अण्फोऽङ्गिज्ज त्रिचतुस्तो । अन्भसिजजायदरितो ततय मरीई इमं भणह ॥ ४३० ॥

गमनिका-तस्य भरतस्य ययन तद्वयनं सुस्था, तत्र मरीचि-इदं भणतीति योग, कथमित्यत आह-त्रिपदी दृष्ट्या रङ्गमप्यगतमाऽनत्, तथा आस्फोट्य त्रिकृत्या, तिस्रो याव इत्यर्थः, किंविशिष्ट संस्तुत आह-अभ्यधिको जातो ह्यो यत्येति समासः, तत्र स्थाने मरीचिरिद-यस्यमाणं भणति, वर्धमाननिर्देशप्रयोजनं प्राग्यदिति गाथार्थः ॥

अह यासुदेव पदमो मूञ्जाह विवेह चक्रयद्विसं । चरिमो तित्थपरानं होउ अलं इप्पिअं मज्झ ॥ ४३१ ॥

गमनिका-यदि यासुदेवः प्रथमोऽहं, मूकाया विदेहे चक्रयद्विसं प्राप्स्यामि, तथा चरम-पञ्चिमः तीर्थंकराणां भवित्स्यामि, एवं तर्हि भणतु यतायन्मम, यतायतैव कृतार्थ इत्यर्थः, अलं पर्याप्तमभ्येनेति, पाठान्तरं वा 'अहो मय पत्तियं छन्न'ति गाथार्थः ॥

अहयं च वसाराणं पिपा य मे चक्रयद्विसंस्त । अञ्जो तित्थपरानं अहो कुलं वसमं मज्झ ॥ ४३२ ॥

गमनिका-अहमेव, चक्रयद्विसंस्तुति, किं ?—वसाराण, प्रथमो भवित्स्यामीति वाक्यशेषः, पिता च 'मे' मम चक्रयद्विसंस्तुत्य, प्रथम इति क्रियाध्याहारः, तथा 'आर्यका' पितामहः स तीर्थंकराणां प्रथमा, यत एवमत अहो-विसंस्तुते कुलमुत्तमं ममेति गाथार्थः ॥ पृच्छाद्वार गतम्, इदानीं निर्व्याणद्वारावयवार्थोभिधित्वयाऽह—

अह भगवं भयमहणो पुयाणमणूणय सयसदस्सं । अणुपुणि विहरिऊणं पत्तो अट्ठावयं सेलं ॥ ४३३ ॥

गमनिका—अथ भगवान् भवमथनः पूर्वोणामन्यूनं शतसहस्रं आनुपूर्व्या विहृत्य प्राप्तोऽष्टापदं शैलं, भावार्थः सुगम एवेति गाथार्थः ॥

अट्टावयस्मि सेले चलदसभत्तेण सो महरिसीणं । दसहिं सहस्सेहिं समं निद्याणमणुत्तरं पत्तो ॥ ४३४ ॥

गमनिका—अष्टापदशैले चतुर्दशभक्तेन स महर्षीणां दशभिः सहस्रैः समं निर्वाणमनुत्तरं प्राप्तः, अस्या अपि भावार्थः सुगम एव, नवरं चतुर्दशभक्तं—पड्डरात्रोपवासः ॥ भगवन्तं चाष्टापदप्राप्तमपवर्गजिगमिषुं श्रुत्वा भरतो दुःखसन्तप्तमानसः पद्भ्यामेवाष्टापदं ययौ, देवा अपि भगवन्तं मोक्षजिगमिषुं ज्ञात्वाऽष्टापदशैलं दिव्यविमानारूढाः खल्वागतवन्तः, उक्तं च भगवति मोक्षगमनायोद्यते, “जाव य देवावासो जाव य अट्टावओ नगवरिंदो । देवेहि य देवीहि य अविरहियं संचरं-तेहिं ॥ १ ॥” तत्र भगवान् त्रिदशनरेन्द्रैः स्तूयमानो मोक्षं गत इति गाथार्थः ॥ साम्प्रतं निर्वाणगमनविधिप्रतिपादनाय एतां द्वागथायामाह—

निद्याणं चिद्दगागिर्हं जिणस्स इच्छाग-सेसगाणं च । सकहा धूभ जिणघरे जायग तेणाऽहिअग्गिस्सि ॥ ४३५ ॥

व्याख्या—निर्वाणमिति भगवान् दशसहस्रपरिवारो निर्वाणं प्राप्तः, अत्रान्तरे च देवाः सर्व एवाष्टापदमागताः, ‘चित्तकाकृति’रिति ते तिस्रश्चिताः वृत्तत्रयस्रचतुरसाकृतीः कृतवन्त इति, एकां पूर्वेण अपरां दक्षिणेन तृतीयामपरेणेति, तत्र च पूर्वा तीर्थकृतः दक्षिणा इक्ष्वाकूणां अपरा शेषाणामिति, ततः अशिकुमारा वदनैः खल्वग्निं प्रक्षिप्तवन्तः, तत एव निबन्धनाल्लोके ‘अग्निमुखा वै देवा’ इति प्रसिद्धं, वायुकुमारास्तु वातं मुक्तवन्त इति, मांसशोणिते च ध्यामिते सति मेघकु-

माराः सुरभिणा वीरोदजलेन निर्वापितवन्तः, 'सकपे'ति सकृप्य हनुमोप्यते, तत्र दक्षिणां हनुमो भगवतः सम्बन्धिनी
 दाको जमाह, यामामीशाना, अपस्त्यदक्षिणां पुनश्चमरा, अचस्त्योचरा तु वळिः, शेषास्तु त्रियशाः शेषाङ्गानि गृहीतवन्तः,
 नरेभ्यरादयस्तु भस्म गृहीतवन्तः, शेषा लोकास्तु तद्वस्मना पौण्ड्रकाणि चक्रुः, तत एव च प्रसिद्धिमुपगतानि, 'स्तूपानि
 श्रिनगृहं चे'ति भरतो भगवन्तमुद्दिश्य पर्यकीरत्वेन योचनार्थं त्रिगव्यूतोच्छ्रितं सिंहनिपटायतनं कारितयान्, निजवर्ण-
 प्रमाणमुष्ठाभ्यनुविशति जीवाभिगमोक्तपरिवारयुक्ताः शीर्यकरप्रतिमाः तथा आनन्दरासप्रतिमा आत्ममतिमो च स्तूपघातं च,
 मा कश्चिदाक्रमण करिष्यतीति, तत्रैके भगवतः शेषालेकोनशतस्य आरुणामिति, तथा लोहमयान् यन्त्रपुरुषास्तद्वद्वारपालाश्च
 यकार, दण्डकरसेनाष्टादं च सर्वत्र छिन्नवान्, योजने योजने तु अष्टौ पदानि च कृतवान्, सगरसुतेस्तु यंस्तानुरागाधया
 परित्या कृत्या गङ्गाऽयतारिता तथा प्रम्यान्तरतो विज्ञेयमिति । पाचकास्तेनाहिताग्रयः इत्यस्य व्याख्या--देवैर्मगपरसक-
 थायै गृहीते सति भायका देवानतिशयभयया पाचितवन्तः, देवा अपि तेषां प्रभुरत्यान्महता वक्षेन पाचनाभिद्रुता
 ग्राह्यु -महो ! पाचका इति, तत एव पाचका कदाः, ततः अग्निं गृहीत्वा स्वगृहेऽु स्थापितवन्तस्तेन कारणेनाहिताग्रयः
 इति तत एव च प्रसिद्धाः, तेषां चाग्नीनां परस्परतः कुण्डसङ्क्रान्तावयं विधिः--भगवतः सम्बन्धिभूतः (अग्निः) सर्वकुण्डेषु
 सधारति, इत्याकुण्डवाग्निः शेषकुण्डाग्नौ सधारति, न भगवत्कुण्डाग्न्यापि, शेषानगारकुण्डाग्निसु नान्यत्र सङ्गमत् इति
 गार्थार्थः ॥ साग्यतमभिहितद्वारगाथायाः द्वारद्वयव्याचिख्यासया मूलमान्यकार आह--
 पूरमसय भाउआणं चउवीसं चेव जिणघरे कासी । सबजिणार्णं पस्सिमा वण्णपम्माणेहि निअएहि ॥४५॥ (मू. भा.)

स्तूपशतं श्चावृणां भरतः कारितवानिति, तथा चतुर्विंशतिश्चैव जिनगृहे-जिनाथतने 'कासि'ति कृतवान्, का इत्याह—सर्वजिनानां प्रतिमाः, वर्णप्रमाणैर्निजैः, आत्मीयैरिति गाथार्थः ॥ साम्प्रतं भरतवकव्यतानिर्वद्धां सद्ग्रह-गाथां प्रतिपादयन्नाह—

आयंसघरपवेसो भरहे पडणं च अंगुलीअस्स । सेसाणं उम्मुअणं संवेगो नाण दिक्खला य ॥ ४३६ ॥

अस्या भावार्थः कथानकादवसेयः, तच्चेदम्-भगवतो निवाणं गयस्स आययणं कारावियं, भरहो अवज्झमागओ, कालेण य अयसोगो जाओ, ताहे पुणरवि भोगे भुंजिउं पवत्तो, एवं तस्स पंच पुद्गसयसहस्सा अतिकंता भोगे भुंज-तस्स, अह अन्नया कयाइ सवालंकारभूसिओ आदंसघरमतिगतो, तत्थ य सयंगिओ पुरिसो दीसइ, तस्स एवं पेच्छ-माणस्स अंगुलेज्जयं पडियं, तं च तेण न नायं पडियं, एवं तस्स पलोयंतस्स जाहे अंगुली दिट्ठिमि पडिया ताहे असो-भंतिया दिट्ठा, ततो कडगंपि अवणेइ, एवं एक्केम्मवणेंतेण सवमाभरणमवणीयं, ताहे अप्पाणं उच्चियपउमं व पउमसरम-सोभंतं पेच्छिय संवेगावणो परिचिंतिउं पयत्तो-आगंतुगदेवहिं विभूसियं मे सरीरगंति, न सहावसुंदरं, एवं चिंतितस्स अपुवकरणज्झाणमुवट्ठियस्स केवलनाणं समुप्पन्नंति । सके देविंदे देवराया आगओ भणति-दघलिंगं पडिज्जा जाहे निक्खमणमहिमं करेमि, ततो तेण पंचमुट्ठिओ लोओ कओ, देवरायाए रओहरणपडिगहादि उवकरणमुवणीयं, दसहिं रायसहस्सेहिं समं पघइओ, सेसा णव चक्किणो सहस्सपरिवारा निक्खंता, सकेणं वंदिओ, ताहे भगवं पुद्गसयसहस्सं केवलि-परियागं पाउणिता परिनिवुडो य, आइच्चजसो सकेणाभिसित्तो, एवमट्ठ पुरिसजुगाणि अभिसित्तानि, उक्को भावार्थः,

साम्प्रतमक्षरगमनिका, आदर्शकण्ठे प्रवेशः, कस्य ?—‘मरे’ति भरतस्य, प्राकृतशैल्या पञ्चर्धे सप्तमी, तथा पतने चाङ्गुलीयस्य पञ्चदश, शेषाणां तु कटकदीना मोचनमनुष्ठितं, ततः सवेगः सञ्जातः, तदुत्तरकाले ज्ञानमुत्पन्नमिति, दीक्षा-
 तेन गृहीता, आदिशब्दान्निवृत्तध्वेसध्वार्यः ॥ उक्तमानुषद्विक्कमिदानीं प्रकृता मरीचियक्तव्यता ‘पृच्छतां कथयती’त्या-

दिना प्रतिपादयति, तत्र—

पुच्छन्तानां फणेशं लयद्विष्टं देहं साधुगो सीसे । गेल्लेडपडियरणं कविला ! इत्थंवि इहयंवि ॥ ४३७ ॥

गमनिका—पृच्छता कथयति, उपस्थितान् ददाति साधुभ्यः शिव्यान्, ग्लानत्येऽप्रतिजागरणं, कविल ! अत्रापि इहापि ।
 भावार्थः—स हि प्रागवर्णितस्वरूपो मरीचिर्भगवति निर्बृत्ते साधुभिः सह विहरन् पृच्छतां लोकानां कथयति घम्मे जित-
 प्रणीतमेव, घम्मांश्चिदाश्च प्राणिन उपस्थितान् ददाति साधुभ्यः शिव्यानि, अन्यदा स ग्लानः सदृशः, साधयोऽप्य-
 संयतत्वात् प्रतिजाग्रति, स चिन्तयति—निष्ठितार्थाः स्वस्येते, नासंयतस्य कुर्वन्ति, नापि ममेतान् कारयितुं युज्यते, एता-
 त्कचन प्रतिजागरकं दीक्षयामीति, अपगतरोगस्य च कपिलो नाम राजपुत्रो घम्मेष्टुश्रूयया तदन्तिकमागत इति, कथिते साधु-
 घम्मे स आह—यद्ययं मार्गः किमिति भवतैतदङ्गीकृतं ?, मरीचिराह—यापोऽहं ‘लोप इदिये’त्यादि विभाषा पूर्ववत्, कपिलोऽपि
 कर्मोदयात् साधुधर्मानभिमुखः खत्वाह—तथापि किं भवददर्शने नास्त्येव घम्मे इति ?, मरीचिरपि प्रचुरकर्मा खल्वयं
 न तीर्थकरोकं प्रतिपद्यते, धर मे सहायः सदृत्त इति सच्चिन्त्याह—‘कविला एतदर्थं’ति अविशब्दस्यैवकारार्थत्वात्किरुप-
 चरितः खल्वनैव—साधुमार्गे, ‘इहयंवि’ति स्वल्पस्त्वत्रापि विद्यत इति गाथार्थः ॥ स ह्येवमाकर्ण्य तत्सकाशं पश्य प्रयोजितः,

मरीचिनाऽप्यनेन दुर्वचनेन संसारोऽभिनिर्वर्तितः, त्रिपदीकाले च नीचैर्गोत्रकर्म वद्धमिति, अमुमेवार्थं प्रतिपादयन्नाह-
दुवर्भासिएण इक्केण मरीई दुक्खसागरं-पत्तो । भमिओ कोडाकोडिं सागरसरिनामधिज्जाणं ॥ ४३८ ॥
तंमूलं संसारो नीआगुत्तं च कासि तिक्खम्मि । अपडिक्कंतो यंभे कंविओ अंतद्विओ कहए ॥ ४३९ ॥

प्रथमगाथागमनिका—दुवर्भापितेन एकेन उक्कलक्षणेन मरीचिर्दुःखसागरं प्राप्तः, भ्रान्तः कोटीकोटीनां, केयामि-
त्याह—‘सागरसरिनामधेज्जाणं’ति सागरसदृशनामधेयानां, सागरोपमाणामिति गाथार्थः ॥ ‘द्वितीयगाथागमनिका—‘तन्मूलं’
दुवर्भापितमूलं संसारः सञ्जातः, तथा स एव नीचैर्गोत्रं च ‘कृतवान्’ निष्पादितवान् त्रिपद्यां—प्राग्वर्णितस्वरूपायामिति,
‘अपडिक्कंतो वंभे’ति स मरीचिश्चतुरशीतिपूर्वशतसहस्राणि सर्वयुष्कमनुपाल्य तस्मात् दुवर्भापिताद् गर्वाच्चाप्रतिक्रान्तः-
अनिवृत्तः ब्रह्मलोके दशसागरोपमस्थितिर्देवः सञ्जात इति ॥ कपिलोऽपि ग्रन्थार्थपरिज्ञानशून्य एव तद्वर्णितक्रियारतो
विजहार, आसुरिनामा च शिष्योऽनेन प्रव्राजित इति, तस्य स्वमाचारमात्रं दिदेश, एवमन्यानपि शिष्यान् स गृहीत्वा
शिष्यप्रवचनानुरागतत्परो मृत्वा ब्रह्मलोक एवोत्पन्नः, स ह्युत्पत्तिसमनन्तरमेवावधिं प्रयुक्तवान्, किं मया हुतं वेष्टं वा
दानं वा दत्तं येनैषा दिव्या देवर्द्धिः प्राप्तेति, स्वं पूर्वभवं विज्ञाय चिन्तयामास—मम शिष्यो न किञ्चिद्वेत्ति, तत्तस्योप-
दिशामि तत्त्वमिति, तस्मै आकाशस्थपञ्चवर्णमण्डलकस्थः तत्त्वं जगाद, आह च—‘कपिलो अंतद्विओ कहए’ कपिलः
अन्तर्हितः कथितवान्, किं ?, अव्यक्ताद् व्यक्तं प्रभवति, ततः पटितञ्जं जातं, तथा चाहस्तन्मतानुसारिणः—‘प्रकृते-

महांस्ततोऽहङ्कारस्तस्मात् गणश्च बोद्धव्यः । तस्मादपि बोद्धव्यस्तत् पञ्चम्यः पञ्च भूतानी ॥ १ ॥” इत्यादि, अल विसरेण,
प्रकृतं प्रस्तुतम इति गाथार्थः ॥

इष्टत्वागेस्तु मरीई चउरासीई ज मभलोअम्मि । कोसिअ कुल्लगम्मी असीइमावं च संसारो ॥ ४४० ॥
गमनिका-इस्याकुतु मरीचिरासीत्, चतुरशीतिं च पूर्वशतसहस्राण्यायुष्कं पालयित्वा ‘मभलोयमि’ ब्रह्मलोके कल्पे देवः
संपृक्ता, सतत्त्वायुष्कसयात् ध्युत्वा ‘कोसिय कोल्लाएसु’ (यमी) चि कोल्लाकसन्निवेशे कोशिको नाम ब्राह्मणो बभूव, ‘असीतिमावं
च संसार’ इति स च तन्नाशीतिपूर्वशतसहस्राण्यायुष्कमनुपास्य ‘संसार’ इति तिर्यग्नरत्नारकामरभयानुभूतिलक्षणे संसारे पर्यटित
इति गाथार्थः ॥ संसारे कियन्तमपि कालमटित्वा स्थूणाया नगर्यां जात इति, अनुमेवार्थं ‘थूणा ये’ इत्यादिना प्रतिपादयति-
थूणाई पूसमिस्तो आवं वायत्सरि च सोहम्मे । येइअ अगिगळोओ चोयह्ठी येय ईसाणे ॥ ४४१ ॥

स्थूणायां नगर्यां पुष्पमित्रो नाम ब्राह्मणः सञ्जातः, ‘आवं वायत्सरि’ च ‘सोहम्मे’ चि तस्यायुष्कं द्विसप्ततिपूर्वशतसहस्राण्या-
सीत्, परित्राजकदर्शने च प्रग्रज्यां गृहीत्वा तां पालयित्वा कियन्तमपि कालं स्थित्वा सौधर्मे कल्पेऽजघन्योरकृष्टस्थितिः समुत्पन्न
इति । ‘वेइय’ अगिगळोओ चोयह्ठीसाणकर्णमि’ (येव ईसाणे) चि सौधर्माच्चयुतः चैत्यसन्निवेशे अमिचोतो ब्राह्मणः सञ्जातः,
तत्र चतुःषष्टिपूर्वशतसहस्राण्यायुष्कमासीत्, परित्राद् सञ्जातो, मृत्वा चेक्षाने देवोऽजघन्योत्कृष्टस्थितिः संवृत्त इति गाथार्थः ॥
मदिरे अगिगम्भूई छप्पसावं सणंकुमारम्मि । सेअचि भारदाओ चोआलीस च मारिदे ॥ ४४२ ॥

गमनिका-ईसानाच्चयुतो ‘मन्दिर’ इति मन्दिरसन्निवेशे अमिमृतिनामा ‘ब्राह्मणो बभूव, तत्र पट्टपद्याशत् पूर्वशत-

सहस्राणि जीवितमासीत्, परिव्राजकश्च बभूव, मृत्वा 'सणकुमारंमि'त्ति सनत्कुमारे कल्पे विमथ्यस्थितिर्देवः समुत्पन्न इति, 'सेतवि भारद्वाए चोयालीसं च माहिंदि'त्ति सनत्कुमाराच्च्युतः श्वेताम्ब्यां नगर्यां भारद्वाजो नाम ब्राह्मण उत्पन्न इति, तत्र च चतुश्चत्वारिंशत्पूर्वशतसहस्राणि जीवितमासीत्, परिव्राजकश्चाभवत्, मृत्वा च माहेन्द्रे कल्पेऽजघन्योत्कृष्ट-स्थितिर्देवो बभूवेति गाथार्थः ॥

संसरिय थावरो रायगिहे चउतीस बंभलोगम्मि । छस्सुवि पारिवज्जं भमिओ तत्तो अ संसारे ॥ ४४३ ॥

गमनिका—माहेन्द्राच्च्युतः संसृत्य कियन्तमपि कालं संसारे स्थावरो नाम ब्राह्मणो राजगृहे समुत्पन्न इति, तत्र च चतुस्त्रिंशत्पूर्वशतसहस्राण्यायुष्कं, परिव्राजक आसीत्, मृत्वा ब्रह्मलोकेऽजघन्योत्कृष्टस्थितिर्देवः सञ्जातः, एवं षट्स्र्वपि वारासु परिव्राजकत्वमधिकृत्य दिवमवाप्तवान्, 'भमिओ तत्तो य संसारे' ततः ब्रह्मलोकाच्च्युत्वा भ्रान्तः संसारे प्रभूतं कालमिति गाथार्थः ॥

रायगिह विस्सनंदी विसाहभूई अ तस्स जुवराया । जुवरणो विस्सभूई विसाहनंदी अ इअरस्स ॥ ४४४ ॥

रायगिह विस्सभूई विसाहभूइसुअ खत्तिए कोडी । वाससहस्सं दिक्खा संभूअजइस्स पासम्मि ॥ ४४५ ॥

भावार्थः खल्वस्य गाथाद्वयस्य कथानकादवसेयः, तच्चेदम्—रायगिहे नगरे विस्सनंदी राया, तस्स भाया विसाहभूती, सो य जुवराया, तस्स जुवरणो धारिणीए देवीए विस्सभूती नाम पुत्तो जातो, रणोऽपि पुत्तो विसाहनंदित्ति, तस्स विस्सभूतिस्स वासकोडी आउं, तत्थ सो पुप्फकरंडकं नाम उज्जाणं, तत्थ सो विस्सभूती अंतोउरवरगतो सच्छंदसुहं पवियरइ,

ततो जा सा विसाहनंदित्स माया तीचे दासचेदीओ पुष्फकरडए उज्जाने पत्तानि पुष्फानि य आ(यि)नेति, वेच्छंति
य विस्सभूतिं कीठंतं, तासिं अमरिसो जाओ, ताहे साहंति जहा एवं कुमारो ललइ, किं अग्ग रज्जेण वा धलेण वा?, जइ
विसाहनदी न भुजइ एवयिहे भोए, अग्ग नामं चेव, रज्ज पुण जुवरसो पुत्तस्स जत्थेरिउ छळियं, सा तासिं असिए
सोउं देवी ईसाए कोवपर पबिहा, जइ ताव रायाणए जीयतए एसअ अकरथा!, जाहे राया महो भयिस्सइ ताहे इत्थ अग्गे
को गणेहिच्चि!, राया गमेइ, सा पसायं न गिण्हर, किं मे रज्जेणं तुमे यच्चि!, पच्छा तेण अमच्चस्स सिहं, ताहे अम-
घोडपि सं गमेसि, तहपि न ताइ, ताहे सो अमघो मणइ रायं-मा देवीए वयणात्तिक्कमो कीरव, मा मारेहिहि अप्पाणं,
राया भणत्ति-को वयामो होज्जा!, ण य अग्गं घसे अन्नमि अतिगते उज्जाने अण्णो असीहि, तत्थ वसंतमासं डिओ मास-
तोसु अच्छइ, अमघो मणइ-उयामो कज्जउ, जहा असुगो पचंतराया ओषट्ठो, भणजंता पुरिसा कूटलेहे उवणेंहु, एवमेतेण
कयकेण ते कूटलेहा रप्पा वयठयिया, ताहे राया जत्तं गिण्हेइ, तं विस्सभूतिणा सुय, ताहे भणत्ति-मए जीयमाणे तुग्गे किं
निगच्छइ?, ताहे सो गओ, ताहे येव इमो अइयओ, सो गओ तं पचंतं जाव न किंचि पेच्छइ उट्टुमरेतं, ताहे आहिडिस्सा
जाहे नत्थि कोइ अतिकमइ ताहे पुणरयि पुष्फकरंडयं उज्जानमागओ, तत्थ दारयाळा वंडगहिअगहत्था मणत्ति-मा
अईह सामी!, किं निमित्त!, एत्थ विसाहनंदी कुमारो रमइ, ततो एवं सोऊणं कुविओ विस्सभूती, तेण नायं-कयकेण
अह निगच्छायिओरि, सत्थ कयिठुलता अणेगफळमरसमोसया, सा मुट्ठिप्पहारेण आहया, ताहे तेहिं कयिठेहिं भूमी
अच्छुया, ते भणावि-एवं अहं तुग्गं सीसानि पाहिंतो जइ अहं महाउपिचणो गोरव न करेतो, अहं मे छम्मेण नीजिओ

तन्हा अलाहि भोगेहिं, तओ निगओ, भोगा अवमाणधूलत्ति अज्जसंभूयाणं धेराणं अंतिए पवइओ, तं पवइयं सोउं ताहे राया संतेउरपरियणो जुवराया य निगओ, ते तं खमावेत्ति, जेव तेसिं सो पसत्तिं गेणइइ, ततो बहहिं छट्ठइमाविएहिं अप्पाणं भावेमाणो विहरति, एवं सो विहरमाणो महरनगरिं गओ ।

इओ य विसाहनंदी कुमारो तत्थ महराए पिउच्छाए रत्तो अगमहिंसीए धूया लद्धेल्लिया, तत्थ गतो, तत्थ से रायमगे आवासो दिओ, सो य विस्सभूती अणगारो मासखमणपारणे हिंडंतो तं पएसमागतो जत्थ ठाणे विसाहनंदीकुमारो अच्छइ, ताहे तस्स पुरिसेहिं कुमारो भणइ-सामि ! तुब्भे एयं न याणह ? , सो भणति-न याणामि, तेहिं भणइ-एस सो विस्सभूतीकुमारो, ततो तस्स तं दइण रोसो जाओ, इत्थंतरे सूइयाए गावीए पणोछिओ पडिओ, ताहे तेहिं उक्कु-डिकलयलो कओ, इमं चउणेहिं भणियं-तं वलं तुज्झ कविट्टपाडणं च कहिं गयं ? , ताहे तेण तत्तो पलोइयं, दिट्ठो यउणेण सो पावो, ताहे अमरिसेणं तं गाविं अगसिंगेहिं गहाय उट्ठुमुहइ, सुदुब्बलस्सावि सिंघस्स किं सियालेहिं वलं लंघिज्जइ ? , ताहे चेव नियत्तो, इमो दुरप्पा अज्जवि मम रोसं वहइ, ताहे सो नियाणं करेइ-‘जइ इमस्स तव नियमवं भवेस्स फलमत्थि तो आगमेस्साणं अपरिमियवलो भवामि’ तत्थ सो अणालोइयपडिक्कंतो महासुक्के उववणो, तत्थुक्कोसट्ठितीओ देवो जातो, ततो चइऊण पोयणपुरे नगरे पुत्तो पयावइस्स मिगावईए देवीए कुच्छिंसी उववणो, तस्स कहं पयावती नामं ? , तस्स पुढिं रिउपडिसत्तुत्तिनामं होत्था, तस्स य भद्दाए देवीए अयले नामं कुमारो होत्था, तस्स य अयलस्स भंगिणी मियावती नाम दारिया, अतीव रूववती, सा य उम्मुक्कवालभावा सवालंकारविभूसिया पिउपायवंदिया गया, तेण सा

લચ્છગે નિવેસિયા, છો તીસે કચે જોષળે ન અગાધાસે ન મુચ્છિઓ, તેં વિસજેસા પઠરજળવયં ઘાહર, તાહે મળાદ-અ
 પૃથ રયળ લખ્ખજીવ. તું કસલ !, તે મળતિ-સુખં, એવ તિલિ વારા સાહિતે સા ચેલી સઘઢિ(દ્વિ)યા, સાહે લજિયા નિમાયા,
 તેલિં સયેલિં કૂચમાળાણ ગચયેળ વિવાદિયા, હપ્પાડયાડળેનં મારિયા સા, મંદા પુષેળ અયલેળ સમ
 દક્ષિણાપદે માહિરિસારિ પુરિં નિયેસેદ, મહતીપ દસરીપસિ માહેસ્સરી, અયલે માયં ઠવેળ પિઠમૂલમાગઓ, સાહે 'હોપળ
 પયાયતી માસં કય, પયા અયેળ પઢિયળા પયાવતિતિ, બેદેડ્યુલમ્-“પ્રજાપતિઃ સ્વાં દુહિતરમકામયત” તાહે મહા-
 સુકાઓ વાહજનં તીપ સિયાયતીપ કુચ્છિતિ સ્વપળ્ળો, સહ સુભિના વિદ્ધા, સુભિનપાઠમેહિં પઠમયાસુદેયો આશ્વો, કાલેળ
 જાતો, તિળિય ય સે વિઢિકરઢકા તેળ સે તિયિદૂ નામ કયં, માયાપ પઢિમસ્તિઓ સ્વદેહેનંતિ, જોષળગમશુપ્પતો ॥
 દ્રમો ય મહામંઢલિઓ જાસળીવો રાયા, છો નિમિસિયં પુચ્છ-કલો મમ મયંતિ !, તેળ મળિયં-જો ખંદમેદદૂય આપ-
 રિસેહિતિ, અયર તે ય મહાપલ્લયનં સીઘં મારેહિતિ, તતો તે મયંતિ, તેળ સુયં, જહા પયાવતિપુસા 'મહાપલ્લયગા, તાહે
 તત્થ દૂયં વેસેદ, તત્થ ય અસેપુરે વેષ્છળયં ઘટ્ટ, તત્થ ય દૂઓ પવિદ્ધો, રાયા સઢિઓ, વેષ્છળયં મળે, કુમારા વેષ્છળળેળ
 અવિલક્ષા મળંતિ-કો પસ !, તેહિં મળિયં-જહા આસળીવરળ્ળો દૂઓ, સે મળંતિ-જાહે સ વચ્છેજ્ઞા-તાહે 'કહેજાદ, 'સો,
 રાણા પૂપળ વિસજિઓ, પયાયિઓ અપળો વિસયસ્સ, કહિયં કુમારાણ, તેહિં મંતુણ અચ્છપ્પદે દુઓ,
 સસ્સ જે સહાયા તે સયેવિ વિસોદિતિં પલાયા, રળ્ળા સુયં-જહા આદરિસિગો દૂઓ, સંમંતેયં નિયસિઓ, તાહે રળ્ળા
 વિઠળતિવળં દાઠળ મા હુ રળ્ળો સાહિજ્ઞસુ બં કુમારેહિં કયં, તેળ મળિયં-ન સાહેમિ, તાહે જે સે પુરઓ બાયા તેહિં સિદ્ધ

जहा आधारिसिओ दूओ, ताहे सो राया कुविओ, तेण दूएण नायं-जहा रत्तो पुवं कहिएछयं, जहावत्तं सिद्धं, ततो अस्स-
ग्गीचेण अन्नो दूओ पेसिओ, वच्च पयावइं गंतूण भणाहि-मम सालिं रक्खवाहि कसिज्जमाणं, गतो दूओ, रत्ता कुमारा
उवलज्जा-किह अकाले मच्चू खवलिओ ?, तेण अम्ह अचारए चेव जत्ता आणत्ता, राया पहाविओ, ते भणंति-अम्हे
वच्चासो, ते रंगंता मझाप गता, गंतूणं खेत्तए भणंति-किह अन्ने रायाणो रक्खियाइया ?, ते भणंति-आसहत्थिरहपुरिसपा-
गारं काऊणं, केच्चिरं ?, जाव करिसणं पविट्ठं, तिवट्ठू भणति-को एच्चिरमच्छइ ?, मम तं पएसं दरिसेह, तेहिं कहियं-एयाए
गुहाए, ताहे कुमारो रहेण तं गुहं पविट्ठो, लोणेण दोहिवि पासेहिं कलयलो कओ, सीहोडविय असंभंतो निगओ,
कुमारो चिंतेइ-एस पादेहिं अहं रधेण, विसरिसं जुळं, असिखेडगहत्थो रहाओ उइन्नो, ताहे पुणोडवि चिंतेइ-एस
दाढाणखायुधो अहमसिखेडगेण, एवमवि असमंजसं, तंपिडगेण असिखेडगं छड्डियं, सीहस्स अमरिसो जाओ-एगं ता
रहेण गुहमतिगतो एगागी, नितियं भूमिं ओइण्णो, ततियं आयुधाणि विमुक्काणि, अज्ज णं विणिवाएमिति महया अव-
तालिएणं वयणे उक्कंदं काऊण संपत्तो, ताहे कुमारेण एगेण हत्थेण उवरिलो उट्ठो एगेणं हेट्ठिलो गहिओ, तओ तेण जुन्न-
पडगोविव दुहा काऊण मुक्को, ताहे लोणेण कलयलो कओ, अहासन्निहियाए देवयाए आभरणवत्थकुसुमवरिसं वरिसियं,
ताहे सीहो तेण अमरिसेण फुरफुरेत्तो अच्छइ, एवं नाम अहं कुमारएण जुळेण मारिओत्ति, तं च किर कालं भगवओ
गोयमसामी रहसारही आसि, तेण भणति-मा तुमं अमरिसं वहाहि, एस नरसीहो तुमं मियाधिराओ, ता जति सीहो
सीहेण मारिओ को एत्थ अवमाणो ?, ताणि सो वयणाणि मधुमिव पिबति, सो मरित्ता नरए उवयण्णो, सो कुमारो

सं चर्म गहाय नगरस्स पहाधियो, ते थ गामेहाय भणह-गच्छह ओ ! तस्स घोडयणीवस्स कहेह, जहा अच्छसु घीसत्थो,
 तेहिं गट्ठण सिद्धं, रुद्धो, दूय विसज्जेह-एए पुत्ते तुमं मय ओछगाए पट्टयेहि, तुमं मद्धो, जाहे पेच्छामि सकारेसि
 रज्जाणि य देसि, तेण भणियं-अच्छं तु कुमार, सय चेव नं ओछगामिचि, ताहे सो भणति-किं न पेसेसि !, पेसेहि
 आव जुग्गसज्जो निगच्छेति, सो दूओ तेहिं आपरिस्सिचा यादियो, ताहे सो आसग्गीवो सयवलेण वयट्ठिओ, इयरेडवि
 देसेते डिया, सुबहु काळं जुल्लिक्कण हयगयरहनरादियस्सयं य पिच्छिक्कण कुमारेण दूओ पेसिओ, जहाडहं य तुमं य
 दोस्सियि जुद्ध सयलगामो, किं य यदुएय अकारिक्केण मारिण !, एव होचचि, विइयविवत्ते रवेहिं संपलगा, जाहे
 जावहाणि लीणाणि ताहे चक्क युयह, तं तिचिदुरस तुंबगचरे पडियं, तेजेव सीसं छिन्नं, देवेहिं य पुट्टं जहेस तिचिदु
 पढमो घासुदेवो वप्पमेओसि, हा सवे रायाणो पणिवायमुथमया, भोयतिपं अद्धमरुं, कोडियसिद्धा पंडवमाहाहिं पारिया,
 पर्यं रहायस्सपयसमीये जुद्धमासि, एवं परिहायमाणे पळे कण्हेण फिर अण्णुगालि जाय किहयि पायिया, सिचिदु पुळ-
 सीतिं पाससयसहइसाए सयावर्यं पालइसा कालमासे काठं काळण ससमाप पुटवीए अण्णसिद्धाने मए तेचीसं सागरो-
 वमद्धितीओ नेरइओ वयवज्जो ! अयमासा माचार्यं, अक्षरार्यस्त्वमिधीयते-राजगृहे नगरे विम्बजन्दिनाम राजा अभूत्,
 यिशाखभूतिश्च तस्य युवराजः, तस्य पारिणीदेव्या विम्बभूतिनाम पुत्र आसीत्, यिशाखजन्दिद्वेतरस्य, राज्ञ इत्यर्थः,
 तत्रेत्यमधिकृतो मरीचिनीयः 'रायगिह वित्सभूइचि' राजगृहे नगरे विम्बभूतिनाम यिशाखभूतिसुतः क्षत्रियोऽभवत्,
 तत्र च वर्षकोटी आयुष्कमासीत्, तस्मिन् भवे वर्षसहस्रं दीक्षा-यज्ञस्या कृता, सम्भूतपतेः पार्थ ॥ तत्रैव--

शुक्तासिओं महुराए सनिआणो मासिण ञ्जेण । महसुक्के उवचसो तओ खुओ पोअणपुरम्मि ॥ ४४६ ॥
पुत्तो पयावइस्सा भिगावई[देवि]कुच्छिसंभवो भयव । नामेण तिविट्ठस्ति आई आसी दसाराणं ॥ ४४७ ॥
गाहागमनिका-पारणकप्रविट्ठो गोत्रासितो मथुरायां निदानं चकार, मृत्या च सनिदानोऽनालोचिताप्रतिक्रान्तः
अन्ते मासिकेन भक्तेन महाशुक्के कल्पे उपपन्न उत्कृष्टस्थितिर्देव इति, ततो महाशुक्रात् च्युतः, पोत्तनपुरे नगरे
पुत्रः प्रजापते राज्ञः मृगावतीदेवीकुक्षिसम्भूतो, नाम्ना त्रिपृष्ठः, आदिः-प्रथम आसीत् दसाराणां ॥ तत्र वासुदेवत्वं च
चतुरशीति-(ग्रंथाग्रं ० ९६००) वर्षशतसहस्राणि पालयित्वा अधः सप्तमनरकपृथिव्यामप्रतिष्ठाने नरके त्रयस्त्रिंशत्सा-
गरौपमस्थितिर्नारकः सञ्जात इति, अनुमेवार्थं प्रतिपादयन्नाह-

बुलसीइमएण्हट्टे सीहो नरएसु तिरिअमणुएसु । पियमित्तचक्कवट्ठी सुया विदेहाइ बुलसीइ ॥ ४४८ ॥

गाहागमनिका-चतुरशीतियर्षशतसहस्राणि वासुदेवभवे खल्वायुष्कमासीत्, तमनुभूय अमतिष्ठाने नरके समुत्पन्नः,
तस्मादप्युद्धृत्य सिंहे वभूव, मृत्या च पुनरपि नरक एवोत्पन्न इति, 'तिरियमणुएसु'स्ति पुनः कतिचिद्भवग्रहणानि
तिर्यङ्मानुष्येष्टपथ 'पियमित्तचक्कवट्ठी सुया विदेहाए बुलसीति'स्ति अपरविदेहे मूकायां राजधान्यां धनञ्जय-
नृपतेर्धारणिदेव्याः प्रियमित्राभिधानश्चक्रवर्त्ती समुत्पन्नः, तत्र चतुरशीतिपूर्वसहस्राण्यायुष्कमासीदिति गाथार्थः ॥

पुत्ता धणंजयस्सा पुट्टिल परियाउ कोडि सधट्ठे । नंदण छत्तगाए पणवीसाउं सयसहस्सा ॥ ४४९ ॥

तत्रासौ प्रियमित्रः पुत्रो धनञ्जयस्य धारणिदेव्याश्च भूत्वा चक्रवर्त्तिभोगान् भुक्त्वा कथञ्चित् सञ्जातसंवेगः सन्
पोट्टिल'इति प्रोट्टिलाचार्यसमीपे प्रव्रजितः, 'परियाओ कोडि सधट्ठे'स्ति प्रव्रज्यापर्यायो वर्षकोटिर्बभूव, मृत्या महा-

शुक्ले कल्पे सूर्यार्धदिमाने सप्तदशसागरोपमस्थितिर्देवोऽभवत्, 'षाढेण उत्तमगाए षण्धीसाढं सप्तसहस्से'ति सर्वार्थ-
सिद्धाभ्युत्था छत्रार्थां नगर्यां जितशत्रुदृपतेर्भद्रादेभ्य नन्दनो नामकुमार उत्पन्न इति, पञ्चविंशतिवर्षशतसहस्राण्यामुष्य-
मासीदिति गार्थार्थः ॥ तत्र च पाठ एव राज्य चकार, चतुर्विंशतिवर्षशतसहस्राणि राज्यं कृत्वा ततः—

पषष्ठ पुट्टिले सप्तसहस्स सप्तथ मासमत्सेणं । पुष्कुत्तरे वववत्तो तम्मो सुजो माहणकुलम्मि ॥ ४५० ॥

ग्राहगमनिका-राज्य विहाय प्रज्ज्यां कृतवान् 'पोट्टेल'ति मोट्टिलाचार्यान्तिके, 'सप्तसहस्स'ति वर्षशतसहस्रं
यापदिति, कथं ?— 'सर्वत्र मासभक्तेने'ति जनयतमासोपवासेनेति, अस्मिन् भवे विंशतिभिः कारणैस्तीर्यकरनामगोत्रं
कर्म निकाययित्वा मासिकया संखलनयाऽऽत्मानं कथयित्वा पट्टिं भक्तानि विहाय आलोचितप्रतिक्रान्तो मृत्या 'पुष्कुत्तरे
वववत्तो' ति प्राणतकल्पेपु पुण्योत्तरावतसके विंशतिसागरोपमस्थितिर्देव इत्यन्न इति, 'ततो युतो माहणकुलंमि'ति ततः—
पुण्योत्तरात् व्युतो ग्राहणकुण्डग्रामे नगरे सोमिलस्य ग्राहणस्य देवानन्दायाः पत्न्याः कुक्षौ समुत्पन्न इति गार्थार्थः ॥
कानि पुनस्तानि विंशतिकारणानि वैस्तीर्यकरनामगोत्रं कर्म तेनोपनिषद्भक्तमित्यत आह—
अरिहंता० ॥ ४५१ ॥ वंसण० ॥ ४५२ ॥ अप्पुण० ॥ ४५३ ॥ पवम० ॥ ४५४ ॥ तं व० ॥ ४५५ ॥ नियमा० ॥ ४५६ ॥

एता ऋषभदेवाधिकारे व्याख्यातव्याप्त विव्रियन्ते ॥

माहणकुण्डग्रामे कोटालसगुत्तामाहणो अतिय । तस्स घरे वववत्तो देवाणंदाह कुञ्चिसि ॥ ४५७ ॥

अस्या व्याख्या—पुण्योत्तराव्युतो ग्राहणकुण्डग्रामे नगरे कोटालसगोत्रो ग्राहणः सोमिलाभिधानोऽस्ति, तस्य गृहे
वत्पन्नः देवानन्दायाः कुक्षौविति गार्थार्थः ॥

ॐ नमो वीतरागाय.

साम्प्रतं वर्द्धमानस्वामिवक्तव्यतानिवद्धां द्वारागाथामाह—

सुमिणऽवहार १ मभिगगह २ जम्मण ३ मभिसेय ४ बुद्धि ५ सरणं ६ च ।
भेस्सण ७ विचाह ८ ऽवचे ९ दाणे १० संबोह ११ निक्खमणे १२ ॥ ४५८ ॥

प्रथमं स्वप्ना वक्तव्याः, यान् तीर्थंकरजनन्यः पश्यन्ति, यथा च देवानन्दया प्रविशन्तो निष्कामन्तश्च दृष्टाः, त्रिश-
लया च प्रविशन्त इति, 'अवहार' इति अपहरणमपहारः स वक्तव्यो, यथा भगवान् अपहृत इति, 'अभिगगहो'ति
अभिग्रहो वक्तव्यो, यथा भगवता गर्भस्थेन गृहीतः, 'जम्मण' इति जन्मविधिवक्तव्यः, 'अभिसेय' इति अभियेको
वाच्यः, यथा विबुधनाथाः कुर्वन्ति, 'बुद्धि' इति वृद्धिर्वक्तव्या भगवतो, यथाऽसौ वृद्धिं जगाम, 'सरणं' इति जातिस्मरणं
वक्तव्यं, 'भेस्सण' इति यथा देवेन भेषितस्तथा वक्तव्यं, तथा विवाहविधिवर्वाच्यः, 'अवच' इति अपत्यं वक्तव्यं, 'दाण' इति
निष्क्रमणकाले दानं वक्तव्यं, 'संबोह' इति सम्बोधनविधिवक्तव्यो, यथा लोकान्तिकैः सम्बोधितः, 'निक्खमणे' इति निष्क्रमणे
च यो विधिरसौ वक्तव्यः ॥ अवयवार्थं तु भाष्यकार एव वक्ष्यति, तत्र स्वप्नद्वारमभिधीयते—'भयवं तिनानोवगए बुए,
सो चइस्सामित्ति जाणइ, चयमाणे न जाणइ, समयस्य छद्मस्थोपयोगविपयत्वात्, बुएमित्ति जाणइ, जंरयणिं देवाणंदाए
कुन्दिंछसि गब्भत्ताए उयवन्ने तं रयणिं सा सयणिजंत्ति सुत्तजागरा इमे चोइस महासुमिणे पासइ, तथा चाह—

गप ? यसह २ सीह ३ अभिसेय ४ दाम ५ ससि ६ दिणयरं ७ छयं ८ कुंभं ९ ।

पउमसर १० सागर ११ विमाणमवण १२ रयणुवय १३ सिहिं १४ च ४६ ॥ भा०

गजे नृपये सिंहं अभियेकं, स चाभियेकः श्रियाः परिगृह्यते, दाम-गुण्यदाम रत्नविचित्र, शक्तिनं विनकर पद्मज कुम्भं पद्मसरा, पद्मभूषितं सरः पद्मसर इति समासा, सागर च, तथा विमानं च सद्भवनं च विमानभवन, वैमानिक-
देवनिवास इत्यर्थः, जयया सर्वतीर्थकरविषया सामान्येय जाया, ततोऽयमर्थः-वैमानिकप्रभृत्युत्तमासरो विमानं पश्यन्ति,
अथेतेकोत्तुत्तमासरो भवन्त, न सुमयमिति ॥

पप चोदस सुमिणे पासइ सा माहणी सुरपसुत्ता । जंरयणिं वययमो कुञ्जिसि महापत्तो धीरो ॥४७॥ भा०

पठान् चतुर्दश महास्वमान् पश्यति सा माहणी सुलप्रसुता यस्या रत्नन्यामुपपन्ना कुक्षौ महायशा धीरः, पश्यतीति धर्ममाननिर्देश पूर्वपद, पाठान्तरं वा 'एव चोदस सुमिणे वेच्छिय सा माहणी', ततश्च दृश्यतीति गाथार्थः ॥ तप जं सा पासिता पडिचुद्धा हट्टुद्धा वसभदत्तस्व माहणस्स कहेइ, से य एव धयासी-उराठा जं तुमे देवाणुप्पिइ । सुमिणा दिद्धा, त अत्तपजामो देवाणुप्पिइ ! भोगजामो देवाणुप्पिइ ! पुत्तजामो देवाणुप्पिइ ! सोक्खजामो देवाणुप्पिइ !, पयं खलु तुम देवाणुप्पिइ ! नवण्हं मासाण जसइमाणं राइदियाण वइफंताणं सुकुमात्ताणिपायं अहीणपडिपुणणपंचेदियसरीर सवळक्खणोवयेयं दारयं यथाहिसि, से य उम्मुक्खाजामावे सवविज्जाटाणपरिनिट्ठिइ भयिस्सइ, तप जं सा देवानंदा एयमहं सोच्चा हट्टुद्धा एयं धयासी-पयमेवं देवाणुप्पिइ ! अवितहमेय देवाणुप्पिइ ! जहेयं सुग्गे वयह इति । गतं स्वप्नद्वारम् ।

अधुनाऽपहारद्वारमभिधीयते-‘तेणं कालेणं तेणं समएणं संके नामं देविदे देवराया वज्जपाणी सोहम्मे कप्पे सोहम्भवडिंसए विमाणे सभाए सुहम्माए सक्कंसि सीहासणंसि सुहनिसन्ने दिवाइं भोगाइं भुंजमाणे इमं जंबुदीवं दीवं कंहंचि आभोएइ, तत्थ समणं भयवं महावीरं देवाणंदाए कुच्छिसि गवभत्ताए वक्कतं पासित्ता हट्ठुट्ठे हरिसवसविसप्पमाणहियए सीहासणाओ अब्भुट्ठेइ, अब्भुट्ठेत्ता पायपीढातो पच्चोरुहइ, पच्चोरुहत्ता नाणामणिरयणमंडियातो पाउयातो ओमुयइ, ओमुइत्ता एगसाडियं उत्तरासंगं करेइ, करित्ता तित्थयरभिमुहे सत्तट्ठ पयाइं अणुगच्छइ, अणुगच्छित्ता वामं जाणुं अंचेइ, उत्पाटयतीत्यर्थः, दाहिणं जाणुं धरणितलंसि निहट्ठु तिकखुत्तो मुच्चाणं धरणितलंसि निवाडेइ, निवाडित्ता पच्चुन्नमइ, ततो करयलपरिगहियं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्ठु एवं वयासी-नमोत्थु णं अरहंताणं भगवंताणं आइगराणं जाव सिद्धिगइनामधेयं ठाणं संपत्ताणं, नमोत्थु णं समणस्स भगवतो महावीरस्स (आइगरस्स) तित्थगरस्स जाव सिद्धिगइनामधेयं ठाणं संपाविजकामस्स, वंदामि णं भगवंतं तत्थ गयं इहगतेत्तिकट्ठु वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता सीहासणवरंसि पुरत्थाभिमुहे संनिसण्णे । तए णं सक्कस्स देविदस्स देवरन्नो अयमेयारुवे संकप्पे समुप्पण्णे-उत्पण्णे खलु समणे भयवं महावीरे देवाणंदाए माहणीए कुच्छिसि, तन्न एवं भूयं वा भवइ वा भविस्सइ वा जण्णं अरहंता वा चक्कवट्ठी वा वलदेवा वा वासुदेवा वा अंतकुलेसु वा पंतकुलेसु वा तुच्छकुलेसु वा दरिद्रकुलेसु वा भिक्खागकुलेसु वा आयाइसु वा आयायंति वा आयाइस्संति वा, एवं खलु अरहंता वा जाव वासुदेवा उगकुलेसु वा भोगकुलेसु वा रायन्नकुलेसु वा इक्खागकुलेसु वा अन्नयरेसु वा तहप्पगारेसु विसुद्धजाइएसु कुलेसु महंतं रज्जसिं कारेमाणेसु गवभं वक्कमिंस्सि वा वक्कमिंस्संति वा,

अरिथ पुण एस भावे छोगण्ठेरयभूप अणताहि चरसप्पिणिओसप्पिणीहि चइफंताहि समुप्पज्जर, जहा नीयागोयरस कम्मस्स
 उदरणे अरहंता पा चफयद्दी या यउवेया वा वासुदेवा वा भंतफुलेसु जाय भिक्षागफुलेसु वा आयाईसु वा आयायंति वा
 आयाइस्सति वा, जो चेय नं ज्ञोणीतो निक्खमंति वा निक्खमंति वा, तं जीयमेय तीतपप्पुप्पअगणाग-
 याणं सफाण देविदाण देवराईण अरहंते भगवंते तहप्पगारेहिंते अताइफुलेहिंते तहप्पगारेसु उगगकुलेसु जाय चिसुद्धजाइ-
 यतु कुलेसु साहरायेत्तए, तं सेयं सल्लु समणं भयय महावीर चरसतिरथयर माहणफुठगामातो नगरातो खसियफुंढतामे
 नयरे सिअरथरस तसियस्स कासयगोत्तरस भारियाए तिसलाए खसियाणीए पासिठ्ठगोपाए कुब्बिसि गम्भाचाए साह-
 रायेत्तए, जेडयिय नं से तिसलाए गम्भे तं देवानंदाए कुब्बिसि, एवं सपेहिता वरिणेगमेसिं पायसाणियाहियइ वेयं सदायेइ,
 सदायित्ता एवं ययासी-एय सल्लु समणं भययं महावीर देवानंदाकुच्छीतो तिसलाए कुब्बिसि साहरइ, तए न से वरिणेग-
 मेही पायपाणीयाहिर्वइ एयमहु वट्टुट्टे विणएण तम्मं पटिसुणिता वत्तएुरच्छिमं दिसिभागमयकम्म एकंयि दोयपि वेदधि-
 यस्समुपाएण समोहणिता वत्तरवेचयियं रुयं विउयइ, विउयिषा गुरियाए गर्हए जेजेय देवानंदा तेजेय वयागच्छइ, वया
 गच्छिउता आलोए भगवतो महावीरस्स पणाग करेइ, करिउता अणुज्जाणव भं भयवंतिकहु देवाणदाए सपरियणाए
 ओसोयणिं दलेइ २ सा दिदेण पभावेण करयलपुवेहिं अयाथाइं गेणइ गेणहेता यासीईए राईदिपसु पइफंतेसु तेसीइमे
 राइदिए वट्टमाणे जे से यासाण तचे मासे पचमे पवले आसोयधुल्लेत्तसी तंमि देवानंदाए माहणीए कुच्छीतो तिसलाए
 खसियाणीए कुब्बिसि अयाथाइं साहरइ, जे से तिसलाए गम्भे तं देवानंदाए कुब्बिसि साहरइ, साहरइचा सद्धाने गतो

सक्कस्स कहेइ । भयवंपि तिनानोवगए साहरिजिसामीति जाणइ, साहरिजिमाणे जाणइ, संहरणस्यानेकसामाधिकतया छद्मस्थोपयोगविषयत्वात्, साहरिएमिति जाणइ, जंरयणिं च णं भयवं देवाणंदाए कुच्छीतो तिसलाए कुच्छिसि साहरिए तंरयणिं सा देवाणंदा ते सुमिणे तिसलाए हडे पासित्ताणं पडिबुद्धा, तिसलावि च णं मणोरमंसि सयणिज्जंसि सुत्तजागरा ते चोइस महासुमिणे पासित्ताणं पडिबुद्धा, ततो सिद्धत्थस्स साहइ, सोऽवि साभाविणं बुद्धिपगरिसेणं तेसिं सुमिणाणं अत्थं परिभावइत्ता एवं वयासी-उराला णं तुमए देवाणुप्पिए । सुमिणा दिट्ठा, तं अम्हं कुलकरं कित्तिकरं सुकुमालपाणि-पायं अहीणपडिपुन्नपंचिंदियसरीरं दारगं पयाहिसि, ततो तिसला एवं बुत्ता समाणा हट्ठहुट्ठा तं वयणं समं पडिसुणइ, तए णं सिद्धत्थे खत्तिए पच्चूसकालसमए सुमिणपाढए सद्दविच्चा आपुच्छइत्ति, तेवि सुमिणसत्थत्थं परिभाविऊण भणंति-चाउरंतचक्कवट्ठी राया वा भविस्सइ, जिणे वा तेलोक्कनायए धम्मवरचक्कवट्ठी वा ॥ अमुमेवार्थं सङ्गहाह—

अह दिवसे वासीइ वसइ तहिं माहणीइ कुच्छिसि । चित्तेइ सुहम्मवई साहरिउं जे जिणं कालो ॥ ४८ ॥ भा०
अथ दिवसान् व्यशीतिं वसति तस्यां ब्राह्मण्याः कुक्षौ, 'अथ' अनन्तरमेतावत्सु दिवसेष्वतिक्रान्तेषु चिन्तयति सौधम्मपतिः संहर्षु, जे इति निपातः पादपूरणार्थः, तथा चाह वररुचिः स्वप्राकृतलक्षणे—'इजेराः पादपूरणे' इति, जिने कालो वर्त्तते ॥ किमिति संद्रियते इत्याह—

अरंहंत चक्कवट्ठी बलदेवा चैव वासुदेवा य । एए उत्तिमपुरिसा न हु तुच्छकुलेसु जायन्ति ॥ ४९ ॥ भा०
सुगमा । नवरं तुच्छकुलेषु-असारकुलेषु ॥ पुनः केषु कुलेषु जायन्त इत्याह—

उगगकुलमोगलसिपकुलेसु इषरागानापकोरेये । हरिचंसे य विसाले जायंति तर्हि पुरिससीहा ॥ ५० ॥ भा०
उग्रकुलेषु भोगकुलेषु क्षत्रियकुलेषु इषमाकुलेषु ज्ञातकुलेषु कौरव्यकुलेषु हरिचंसे च विसाले आयान्ति-आगच्छन्ति
उत्पद्यन्ते तत्र-उग्रकुलादौ पुरुषसिंहा-तीर्थकरादयः ॥ यस्मादेवं तस्मान्हुवनगुरुभक्त्या चोदितो देवराजो हरिणे-
गमेपिमभिरहितवान्-एष भरतक्षेत्रचरमतीर्थकृत् प्रागुपाचकर्मक्षेत्रेपरिणतिष्वश्वाचुष्यकुले जातसदयमिसः सद्गुण क्षत्रिये
स्याव्यतामिति, स हि तदादेशात्तथैव वक्त्रे ॥ अमुमेवार्थं भाष्यकार एवाह-

अह भणइ जेगमेसिं देविंदो एस इत्थ तिरथयरो । लोगुसमो महप्पा उवयघो माइणकुलम्मि ॥ ५१ ॥ भा०
अथानन्तर भणसि 'जेगमेसिं' हरिणेगमेसिं देवेन्द्र- 'एष' भगवान् 'अत्र' मात्तणकुले लोकोत्तमो महात्मा उत्पन्नः ॥

इयं वासायु, ततश्चेदं कुठ-

लसिपकुंठगामे सिद्धत्थो नाम खसिओ अत्थि । सिद्धत्थमारियाप साहर तिसलाप कुर्किंठसि ॥ ५२ ॥ भा०
क्षत्रियकुण्ठग्रामे सिद्धार्थो नाम क्षत्रियोडत्ति, तत्र सिद्धार्थमार्यायाः साहर त्रिचलायाः कुक्षी ॥

पाठंति भागिज्जं वासारस्स पवमे पक्खे । साहरइ पुवरत्ते इत्थुत्तरत्तेरसीदिवसे ॥ ५३ ॥ भा०
स हरिणेगमेसिः याढमित्थभिषाय-अत्थर्थं करोम्यादेशं, शिरसि स्वाम्यादेशः इति उक्त्वा, वर्षारित्रस्य पञ्चमे पक्षे
मासदये अतिक्रान्ते (संहरति) अभयगुग्गुलत्रयोदश्यां पूर्वरात्रे-प्रथमग्रहरद्वयान्ते हत्तोत्तरायाम्-उत्तरायामुत्तर-
फाल्गुनीनक्षत्रे त्रयोदशीदिवसे ।

गयसीह वसह अभिसेय दाम ससि दिणयरं झयं कुंभं । पउमसर सागर विमाणभवण रयणुच्चय सिहिं च ॥५४॥
एए चोदस खुमिणे पासइ सा माहणी पडिनियत्ते । जंरयणिं अवहरितो कुच्छीउ महायसो वीरो ॥५५॥भा०॥
इदं गाथाद्वयं पूर्ववत्, नवरं इदं नानात्वं-पश्यति सा ब्राह्मणी प्रतिनिवृत्तान् यस्यां रजन्यामपहतः कुक्षितो
महायशा वीरः ॥

गयसीहवसहअभिसेयदामससिदिणयरं झयं कुंभं । पउमसर सागर विमाणभवण रयणुच्चय सिहिं च ॥५६॥
एए चोदस खुमिणे पासइ सा तिसलया सुहपसुत्ता । जंरयणिं साहरिओ कुच्छिसि महायसो वीरो ॥ ५७ ॥

गाथाद्वयमपि सुगमं, गतमपहारद्वारम्, अधुनाऽभिग्रहद्वारम्-ततो णं सा तिसला ण्हाया कयकोउयमंगलोवथारा तं गढं
नातिउणेहिं नाइसीएहिं नातित्तिनेहिं नातिकडुएहिं नातिकसाएहिं नातिअंविनेहिं नाइमहुरेहिं जं तस्स गन्धस्स हिं पत्थं
तं देसे काले य आहारमाहारेमाणी विवित्तमउएसु सयणासणेसु सुहंसुहेण चिट्ठइ, जंरयणिं भयवं तिसलाए गढं साहरिते
तं रयणिं सक्कवयेणं तिरियजंभगा देवा विविद्वाइं मणिनिहाणाइं सिद्धत्थरायभवणंसि साहरंति, तं च नायकुलं हिरणेणं
सुवण्णेणं धन्नेणं रज्जेणं बलेणं वाहणेणं कोट्टागारेणं पुरेणं अंतरेणं जणवयपुत्तेहिं पसूहिं सावइज्जेण य अतीव २ अभिवहुइ,
सिद्धत्थरायस्सविय सामंतरायाणो सबे वसमागया, तते णं भगवतो अम्मापिऊणमयेमयारूवे संकप्पे जाते-जप्पभिइं च णं
अम्हं एस दारए कुच्छिसि समागए तप्पभिइं च णं अम्हे हिरणेण वहुमो जाव सावइज्जेण वहुमो, तं जया णं अम्हं
एस दारए जाते भविस्सइ तथा एयस्स एयाणुरूवं गोणं नामधेजं करिस्सामो वज्जमाण इति, एवं ते मणोरहसहस्साइं

पक्करोति । भयवंपि माऊए अशुर्कंपाप निघलं अचछइ, तए णं सा तिसला किं मे गग्गे ह्वे ! किं मे गग्गे मए ? ज एस
 भे गग्गे पुदिं एजइ इयाणिं नो एजइत्तिकट्टु ओहयमणसकप्पा चित्तासोगगागरसंपविट्ठा करयलपहइत्थियमुही अट्ट-
 ग्गानोयगया भूमिगपदिहीया सियाइ, तंपि य सिद्धत्तरायमयणं सवरयमुइगततीतलतालनाइइं जायं, ततो भगवया
 चित्तितं-किं मुईगादिसरो न सुम्मइ !, ततो ओदिणा नाचपुत्तणे अगुट्ठेवसेओ चाळिओ, ततो सा तिसला इट्टपुट्ठा जाया,
 सिद्धत्तरायभयणपि पमुइयपणीलियं विहरइ, सतो भयवं चित्तेइ-अं गग्गत्थेइवि माइपित्तुणमेवं पडिबधो सो जइ
 उग्गमुक्कमाळभायो देवदाणपपरियरिओ पण्णं निण्हिस्सामि सतो मंहंतमट्टमाणमेयासिं भविस्सइत्ति चित्तिज्ज माइपिज्ज-
 मशुर्कंपाप ससमे मासे गग्गत्थो चेव अमिणाहं गेण्हइ-‘जाय पयाणि जीवति ताव नाहं समणो भयामि’ ॥ एतदेवाह-
 तितिहिं नाणेहिं समणो देयीतिसलाए सो प कुट्ठिंजसि । अए एसर सत्तिगग्गो जग्गमासे अट्टमास च ॥ ५८ ॥
 अइ तएअम्मि मासे गग्गत्थो चेवइम्मिगाहं गेण्हे । नाहं समणो एोहं अम्मापियरंमि जीयंते ॥ ५९ ॥ भा० ॥

‘अथ’ अपहारानन्तर यस्मिन्, पक्षी चासौ गर्मथ संश्लिगर्भः, क !-देव्यास्त्रिधायाः, स च कुक्षौ, आए-सर्वोऽपि गर्मस्थः
 सस्येव भवति, ततो विशेषणमिदमनर्थक, न, दृष्टिवादोपदेशेन संश्लित्यविशेषणात्, स च ज्ञानद्वयदानवि भवति तत्
 आह-त्रिभिर्ज्ञानैः-मतिश्रुताथारूपैः समग्रः, कियन्तं कालं यावद्भसतीत्यत आह-पणमासान् गर्जमासं च । अथ गर्भा-
 दारम्य ससमे मासे तयोर्मातापित्रोर्गर्भप्रयत्नकरणेनात्यन्तं स्नेहमवबुध्य अहो ममोपर्यर्धत्तीयानयोः स्नेहो, यद्यहमनयोर्जी-
 वतोः प्रव्रज्या गृह्णामि नूनं न भवत एवंताथित्यतो गर्मस्य एवाभिग्रह गृह्णाति, ज्ञानत्रयोपेतत्वात्, किंचिद्विष्टमित्याह-

नाहं श्रमणो भविष्यामि मातापित्रोर्जीवतोरिति ॥ गतमभिग्रहद्वारं, साम्प्रतं जन्मद्वारम्-तेणं कालेणं तेणं समएणं नवण्हं मासाणं अद्धमाणं राइदियाणं वइक्कंताणं चेत्तसुद्धतेरसीदिवसे निष्फणसस्साए मेइणीए पमुइयपकीलिएसु जणवएसु सोमासु विसुद्धासु दिसासु अणुकूलंसि मारुयंसि पवार्यंसि अट्टरत्तकालसमए हट्थुत्तराहिं नक्खत्तेण आरोगा अरोगं दारयं पसूया, तंरयणिं च णं वह्महिं देवेहिं देवीहिं ओवयमाणेहिं उप्पयमाणेहिं एगालोए देवुज्जोए जाए, वहवे च वेसमणवयण-चोइया तिरियजंभगा देवा सिद्धत्थरायभवणंसि हिरणवासं सुवणवासं आभरणवासं पत्तवासं पुप्फवासं गंधवासं चुण्णवासं वासंति ॥ अमुमेवार्थमाह—

दोण्हं वरमहिलाणं गवभे वसिज्जण गवभसुक्कुमालो । नवमासे पडिपुत्ते सत्त य दिवसे समइरेगे ॥६०॥ भा० ॥
द्वयोर्वरमहिलयोर्गभे उपित्वा गभे सुकुमारो गवभसुकुमारः, प्रायोऽप्राप्तदुःख इत्यर्थः, कियन्तं कालं यावदित्याह-
नव मासान् परिपूर्णान् सप्त दिवसान् सातिरेकान्-समधिकान् ॥

अह चेत्तसुद्धपक्खस्स तेरसी पुव्वरत्तकालम्मि । हट्थुत्तराहिं जातो कुण्डग्गामे महावीरो ॥ ६१ ॥ भा० ॥
अथानन्तरं चैत्रस्य शुद्धपक्षस्तस्य त्रयोदश्यां पूर्वरात्रकाले, प्रथमप्रहरद्वयान्ते इत्यर्थः, हस्तोत्तरासु जातः, हस्त उत्तरा यासां ता हस्तोत्तराः, उत्तरफाल्गुन्य इत्यर्थः, कुण्डग्रामे महावीरः जातः, जातकर्मादिदिक्कुमार्यादिनिर्वर्तितं पूर्ववदव-
सेयम् ॥ तथापि किञ्चित्प्रतिपादयन्नाह—

आभरणरयणवासं बुटं तित्थंकरंमि जायंमि । सक्कोऽवि देवराया उवागतो आगया निहओ ॥ ६२ ॥ भा० ॥

आभरणानि-कटककेयूरादीनि रत्नानि-इन्द्रनीलादीनि तद्वर्णं वृष्टं तीर्थकरं ज्ञाते, शक्यं देवराजस्तत्रैवोपागतः,
तथा आगता महापद्मादयो निषय ॥

तुष्टातो देधीतो देवा आणविया सपरिसागा । भयवंधि वद्धमाणे सेलुक्कसुहावहे जाए ॥ ६३ ॥ भा० ॥

तुष्टा देव्यो देवा आनन्दिता, सह पर्यटो देवेषां वा ते सपर्यत्का, भगवति यत्नमाने त्रैलोक्यसुखावहे ज्ञाते सति ॥
गते जन्मद्वारम्, अधुनाऽभियेकद्वार, तद्य ऋषभस्वामिवद्भायनीयं, तथापि किञ्चित्प्रतिपादयति,

भयणचइयाणमतरोइसयासी यिमाणवासी य । सुधिहीए सपरिसा वउधिहा आगया देवा ॥ ६४ ॥ भा० ॥

भयनपतयस्व व्यन्तराद्य षोडश्यासिन्ध्वेति द्वन्द्वः, तथा यिमानयासिन्ध्व च सर्वरूप्या सर्पपदधागताद्यतुर्विधा देवाः ।
देवेषु संपरियुक्तो देविंद्रो गिरिंदूज्ज तित्थयरं । नेऊण मंदरगिरिं अभिसेअ तत्थ से कासी ॥ ६५ ॥ भा० ॥

देवैः संपरियुक्तो देवेन्द्रो गृहीत्वा तीर्थंकर नीत्वा मन्दरगिरिं तथाभियेकं 'से' तत्ता भगवतोऽकार्षीत् ॥
काऊण य अभिसेय देविंदो देवदाणयेहिं समं । जणणीएँ अस्पइसा जम्मणमहिम च कासीय ॥ ६६ ॥ भा० ॥

देवेन्द्रो देवदानवैः सार्द्धं, देवग्रहणाख्योतिष्कवैमानिकपरिग्रहः, दानवग्रहणाद् भवनपतिव्यन्तरग्रहणम्, अभियेकं कृत्वा
ततो अनन्याः समर्प्य जन्ममहिमा मन्दीश्वरे स्वर्गे च कृतवान् ॥ साम्प्रतं चदिन्द्रादयो भुवननाथेभ्यो भयत्या प्रय-
च्छन्ति तत्प्रदर्शयन्नाह—

लोभं कुंडलजुपलं सिरिदामं चेष देइ सखो से । मणिकणगरपणवास तयच्छुमे जंमगा देवा ॥ ६७ ॥ भा० ॥

क्षौमं-देववस्त्रं कुण्डलयुगलं-कर्णाभरणं श्रीदाम अनेकरत्नखचितं दर्शनसुभगं ददाति शक्रः 'से' तस्मै भगवते,
मणयः-चन्द्रकान्ताद्याः कनकं प्रतीतं रत्नानि-कर्केतनादीनि तद्वर्णमुपक्षिपन्ति जृम्भकाः व्यन्तरविशेषा देवाः ॥ एतदेवाह-
वेसमणवयणसंचोह्या उ ते तिरियजंभगा देवा । कोडिगसो हिरणं रयणाणि य तत्थ उवणेति ॥ ६८ ॥ भा० ॥
वैश्रमणवचनसञ्चोदितास्ते तिर्यग्लोके जृम्भकाः तिर्यग्जृम्भका देवाः कोट्यग्रशः-कोटीपरिमाणेन हिरण्यमघटितं
(स्वर्णं) रत्नानि-इन्द्रनीलादीनि तत्रोपनयन्ति ॥ सिद्धत्योऽपि राया भयवंमि तिहुयणनाहे जाते कोडुवियपुरिसे सद्वा-
वित्ता दसदेवसियं उस्सुकं उक्करं अदेज्जं अमेज्जं अभडणवेसं सबत्थ सियपडागातिपडागं नाडगसहस्ससंकुलं महइमहो-
रस्सवं निवत्तावेइ, तते णं अम्मापियरो दारगस्स तइयदिवसे चंदसूरदंसणं करेति, छट्टदिवसे जागरियं करेति, एक्कारसमे
दिवसे अइक्कते निवत्ते असुइजायकम्मकरणे संपत्ते वारसमे दिवसे विउलं असणं पाणं खाइमं साइमं उवक्खडावित्ता
मित्तनाइसयणपरिजणं नायए य खत्तिए य भोयणवेलाए आमंतित्ता भोयणमंडवंसि तेहिं सद्धिं सुहासणवरगया विउलं असणं
जाव साइमं परिमुंजेमाणा विहरंति, तए णं भुत्तुत्तरकालं ते विउलेण वत्थंगंधमल्लालंकारेणं सक्कारेति संमाणेति सक्कारित्ता
सम्माणित्ता एवं वयासी-पुबिपिय णं देवाणुप्पिया ! अम्हं एयारुत्ते संकप्पे समुप्पन्ने-जप्पभिइं च णं अम्हं एस दारए
कुञ्छिसि समुप्पन्ने तप्पभिइं च णं अम्हे हिरण्णेणं वड्डामो जाव एयस्स एयाणुरुत्वं गोणं नामधेज्जं करेस्सामो वड्डमाण
इति, तं होउ णं अज्ज मणोहरसंपत्ती कुमारो नामेणं वड्डमाण इति नामधेज्जं करेति । गतमभिषेकद्वारम्, अधुना
वृद्धिद्वारं प्रतिपादयति-

अहं बभूव सो भयं विद्यमोगचुओ अनुधमसिरीओ । दासीवासपरियुहो परिकिण्णो पीढमहेहिं ॥६९॥
 अथ वरुते भगवान् देयलोकाद्युतः अनुपमधीको दासीदासपरिवृत, तथा परिकीर्णो व्यासः, पीठ मईयिया ये
 प्रत्यासत्ता उपविशन्ति ते पीठमर्हा-महानृपतिसुतासौः ॥

असिपसिरओ सुनयणो पिणेद्वे पवलदतपंतीओ । परपउमगमगोरो कुसुप्पलगंधनीसासो ॥ ७० ॥ मा० ॥

इयं गाथा प्रारभदेपाधिकार इय व्याख्येया ॥ गतं वृद्धिद्वारम्, सम्प्रति जातिस्मरणद्वारमाह—

जाईसरो व भयं लप्परियडिपहिं तिदि व नाणेहिं । कंतीण युद्धीण य अन्महिओ तेहिं मणुगहिं ॥७१॥ मा०
 इयमपि गाथा पूर्णयत् । उक्त जातिस्मरणद्वारम्, अधुना भीषणद्वारम्-उक्तं न परं बहुमाने भयं अट्टयासे जाते,
 सया भइए विणीए सुरे धीरे महापरफमे, तेनं कालेण तेणं समएण सके देधिदे देयराया ओहिणा भयवंदमालोइय
 पणमिय भययतो सत्तगुणुक्कित्तणं करेइ-अहो भयय घाले अघालमाये अघालपरफमे अहुंहुं युद्धसीले महाधीरे, न
 सफो देवेण वा दाणयेण वा भेसेतुं परफमेण वा पराविणिशु छलेण वा छलितुं, तत्थ एगो देवो सक्कत्त पयमहुम-
 सहंहीतो जेणेय भयं महाधीरे तेणेय उयागतो, भयय व पमयवणे चेदरुवेहिं समं सुंफलितेसुएण अभिरमइ, तत्थ
 तेसु रुयलेसु मग्गेओ विघकिटयं रुयसं पढम विलगाइ छियइ वा सो चेदरुवाणि वहेइ, सो य देवो आगंतूण हेड-
 तो रुयलसस सामिभेसणहु एगं महं उग्गविस महाकायं अंजणपुंजनियरण्णास वियदफहाडोयकरणदच्छं पंडतिपरोसं दिपं
 दिदीविससप्परुयं विजयिसा अच्छइ, सामिणा अयूदेण वामहत्थेण सत्तले चहुमुच्छुओ, ताहे देवो चित्तेइ एत्थ ताव न

छलितो, अह पुणरवि सामी तेंदूसणेण अभिरमइ, सो य देवो चेडरूवं विउबिऊण सामिणा समं अभिरमइ, तत्थ सामिणा सो जितो, तत्स उवरिं सामी विलगो, तते णं से देवे सामिभेसणहं एगं महं तालपिसायरूवं विउबित्ता पव-
ड्डिउं पयत्तो, सोऽवि सामिणा दहूण अभीएण (तहा) तलप्पहारेण आहतो जहा तत्थेव निबुड्डो, ताहे भीतो देवो चित्तेइ-एत्थवि न तिण्णो छलिउंति, पच्छा सामिं वंदित्ता गतो ॥ अमुमेवार्थमाह—

अह ऊणअट्टवासस्स भयवतो सुरवराण मज्झंमि । संतगुणुक्कित्तणयं करेइ सक्को सुहम्मए ॥ ७२ ॥ भा० ॥

चालो अवालभावो अवालपरक्कमो महावीरो । नहु सक्को भेसेउं देवेहिं सइंदएहिंपि ॥ ७३ ॥ भा० ॥

अथानन्तरमूनाष्टवर्षस्य भगवतः सुरवराणां मध्ये सन्तश्च ते गुणाश्च सद्गुणास्तेषामुत्कीर्तनं—संशब्दनं करोति शक्रो-
देवराजः सभायां व्यवस्थितः, किम्भूतमित्याह— चालः अवालभावः—अवालस्वरूपः, भावशब्दः स्वरूपवाची, तथा न चालपराक्रमोऽवालपराक्रमः, पराक्रमः—चेष्टा, वीरः—कषायादिशत्रुजयं प्रति विक्रान्तो, महंश्चासौ वीरश्च महावीरः, ‘नहु’
नैव शक्यते भीषयितुं देवैः सेन्द्रैरपि ॥

तं वयणं सोऊणं अह एगो सुरो असद्वहंतो य । एह जिणसंनिगासं तुरियं सो भेसणट्टाए ॥ ७४ ॥ भा० ॥

तत् सद्गुणोत्कीर्तनरूपं शक्रवचनं श्रुत्वाऽथानन्तरमेकः सुरो—देवोऽश्रद्धधान ‘एति’ आगच्छति ‘जिनसकाशं’
जिनसमीपं ‘तुरियं सो भेसणट्टाए’ त्वरितं—शीघ्रं ‘स’ विवक्षितो ‘भीषणार्थं’ भीषणनिमित्तं ॥ स चागत्येदं चक्रे—
सप्यं च तरुवरम्मी ? काउं तिंदूसणएण डिंभं च २ । पट्टीए सुट्टीए हतो वंदिय वीरं पडिनियत्तो ॥ ७५ ॥ भा० ॥

सुर्व-सुर्वरूपं च 'सुर्वरे' तरुपरस्थापः पूरया, तथा विंदूसकेन-क्रीडाविशेषरूपेण हेतुना विंदूसकरूपया कीदृया भग-
यता सह रमिष्ये इत्येवमर्थ 'दिग्भ' दिग्भरूपं च, कृष्येत्यनुवर्तते, विद्याचरूपेण प्रवर्द्धितुं उक्त इति शेषः, ततः
गृहे मुष्टा हतो पन्दिता यीर प्रतिनिपृचः प्लोऽश्वरार्थो, भावार्थः प्रागेवोक्तः ॥ अन्यदा भगवन्तमधिकारद्वयं कृता-
प्रवणयोऽर्थं विज्ञाय मातापितरौ छेत्वाचार्ययोपनीतयन्तौ, तथा ग्राह—

अतः त उम्मापियरो जागिस्ता अचियअट्टपासं तु । कपकोउअलंकार छेदायरियरस उपणेंति ॥ ७६ ॥ भा० ॥
'अप' भीषणानन्तर कियरकाठासिक्कमे भगवन्तमधिकारद्वयं मातापितरौ ज्ञात्वा कृतानि रक्षादीनि कीतुकादीनि
अछट्टाराद्य-फेपूरादयो यस्य स तथा तं प्रवरदस्तिरकन्धयरगतशुपरि समुज्जाअलसास्यवाक्ता छनेण प्रियमाणेन पाम-
ताभ्यां पीर्यमानं सिधक्कादिपरिजनसमेतं छेत्वाचार्याय उपनयतः, पाठान्तरं वा 'चयभिंहु' उपनीतयन्तौ । उपा-
ध्यायस्त माहत् सिंहासनं रचितम्, अत्रान्तरे देयरालस्य सस्यासनकम्पो परूप, अवधिना च प्रयोजनविधिं विज्ञाय अहो
रात्नपत्त्यत्नेद्विडसित भुयनगुरुं प्रति मातापित्रोः येन भगवन्तमपि छेत्वाचार्योपनेतुमनुद्यतापिति सम्प्रधार्योगत्य च
उपाध्यायपरिकल्पिते दृढदासने भगवन्त निवेश्य शब्दलक्षणं पृष्टवान् ॥ अनुमेवार्थं प्रतिपादयति—

सक्को य तत्ससमक्ख भयवंतं आसणे निचेसिस्ता । सप्पस लप्पराणं पुच्छे घागरणं अपयया इंदं ॥ ७७ ॥ भा० ॥
शक्नो-देयरालः तत्समर्थ-छेत्वाचार्यसमर्थं भगवन्तं-वीर्यकरमाहने निवेश्य शब्दस्य लक्षणं पुच्छति, भगवता च
व्याकरणमभ्यधायि, व्याक्रियन्ते छीकिकाः सामयिकाश्च शब्दा अनेनेति व्याकरणं-शब्दशास्त्रं, तदवयवाः केषन

उपाध्यायेन गृहीतास्ते च सन्दर्भिताः, तत ऐन्द्रं व्याकरणं सञ्जातं, लोकश्च सर्वोऽपि विस्रयमुपागतः, शक्रेण च कथितं यथा भगवान् सर्वं जानाति, विज्ञानोपेतत्वात् ॥ सम्प्रति विवाहद्वारमाह—

उम्मुक्कवालभावो कमेण अह जुद्धणं समणुपत्तो । भोगसमत्थं नाडं अम्मापियरो उ वीरस्स ॥ ७८ ॥ भा० ॥
क्रमेण उक्तप्रकारेण उन्मुक्तो वालभावो येन स उन्मुक्तवालभावः, 'अथ' अनन्तरं यौवनं वयोविशेषलक्षणं सम्यक् बालादिभावात्पश्चात् प्राप्तः समनुप्राप्तः, अत्रान्तरे भुज्यन्ते इति भोगाः—शब्दादयस्तेषु समर्थो भोगसमर्थस्तं भगवन्तं ज्ञात्वा, कौ ज्ञात्वेत्यत आह—मातापितरौ, भगवतो वीरस्य,

तिहिरिक्कलंमि पसत्थे सहंतसामंतकुलपत्त्याण् । कार्हेति पाणिग्रहणं जसोयवररायकण्णाण् ॥ ७९ ॥ भा० ॥
तिथिश्च ऋक्षं च तिथिऋक्षं, ऋक्षं—नक्षत्रं, तस्मिन् तिथिऋक्षे, प्रशस्ते—शोभने, महच्च तत् सामन्तकुलं तस्मिन् प्रसूते-ति समासः, तस्याः कस्या इत्याह—यशोदा चासौ वरराजकन्या च यशोदवरराजकन्या तस्याः, पाणिग्रहणं मातापितरौ भगवन्तं कारयतः, अत्र महासामन्तकुलप्रसूताया इत्यनेनान्वयमहस्त्वमाह, वरराजकन्याया इत्यनेन तत्कालराजस-पद्युक्तत्वमाह ॥ गतं विवाहद्वारम्, अधुना अपत्यद्वारमाह—

पञ्चविहे माणुस्से भोगे भोचूण सह जसोदाण् । तेयसिरिं च सुखं जणइ य पियदंसणं धुयं ॥ ८० ॥ भा० ॥
पञ्चविधान्—पञ्चप्रकारान् मनुष्याणामेते मानुशास्तान् भोगान्—शब्दादीन् भुज्यत्वा सह यशोदया भार्यया तेजसः श्रीः तेजःश्रीस्तामिव—तेजःश्रियमिव सुरूपं जनयति प्रियदर्शनां—प्रियदर्शनाभिधां धूतां—दुहितरम् । पाठान्तरं—'जणिंसु

पियदंसणं धूर्यं' तत्र अनितवानित्यर्थः, गतमपत्यद्वारम् ॥ एवं भगवान् वर्षमानोऽष्टाविंशतिययौ जातः, अत्रान्तरे
 भगवतो मातापितरौ कालगतौ, भगवानपि तीर्णप्रतिज्ञाः प्रवज्याग्रहणाहितमतिर्निन्दधर्द्धनपुरस्सरं स्वजनमापृच्छति
 स्म, स पुनराह—भगवन् ! मा धारं कृते निधिप, कियन्तमपि कालं प्रतीक्षस्व, भगवानाह—कियन्तं !, स्वजन
 आह—वर्षद्वयं, भगवानाह—यद्येवं तर्हि भोजनादौ मम ध्यापारो न योढव्यः, एवं प्रतिपन्ने समधिकं वर्षद्वयं
 प्रायुर्कैपणीयादार शीतोदकमव्यपिबन् तस्यौ, न च प्राशुर्केनापि जलेन सूर्यस्नानं कृतवान्, केवलं लोकस्थित्या
 इत्यपारयदुखमात्रप्रशालनं प्राशुर्केन जलेन चकार, निष्कमणमद्योत्सये तु सच्चित्तोर्वकेन ज्ञातवान्, ब्रह्मवर्षं य
 तुमिद्युद्ध तवः प्रभृति पाषाणीय परिपालितवान्, इह यदा भगवान् जातस्सर्पेयं लोके प्रसिद्धिरभूत्, यथा—एष चतुर्दश-
 स्वप्नसूचिर्भो जात इति ऋक्षयर्षी भविष्यति, तत एनां प्रसिद्धिमाकर्ण्य स्वस्वमातापितरैः श्रेणिकषण्डप्रयोतादयो
 भगवत्सूर्यपासनाय पुमारभूपाः प्रेषिताः, सम्प्रति तु भगवति घोरानुष्ठानमनुष्ठानं प्रवृत्ते न एष ऋक्षयर्षी भविष्यतीति त्वं त्वं
 स्थानं प्रति गता, भगवानपि तथा सिधन् स्वत्सरातिक्रमे महादानं दत्तवान्, लोकान्तिकैश्च प्रसिधोचितः, ततः पूर्णा-
 वधिः प्रप्रजित ॥ अगुमेयार्थं लेयतः प्रणिपादयति निर्युक्तिकृत—

इत्थुत्तरजोगेणं कुंडलग्गामंमि खत्तिओ जवो । पत्तरिसभसंघयणो भवियज्जणवियोत्ततो वीरो ॥ ४५९ ॥
 सो वेवपरिग्गहिओ तीसं यासाइं वसइ गिएवासे । अम्मापिईहिं भगवं वेवत्तगपहिं पवइतो ॥ ४६० ॥
 इत्थोत्तरायोगेन—चत्तराफाल्गुनीयोगेन कुंडनगरग्रामे आत्मा—वत्फुटः सन्नियो वज्रवर्षभसंहननो भव्यजनविधोधको

वीरो भगवान् मातापितृभ्यां देवत्वगताभ्यां प्रगजितः, अथ स कियन्तं कालं सर्वसङ्कलनया गृह्वासे वसति?, तत आह—स त्रिंशद्वर्षाणि वसति गृह्वासे, किं सामान्येन स्वजनमात्रपरिवृत एव?, नेत्याह—देवपरिगृहीतः ॥ सम्प्रति भाष्यकारो दानद्वारं सम्बोधनद्वारं निष्क्रमणद्वारं च व्याख्यातुकामः प्रथमतो दानद्वारं व्याख्यानयति—संवच्छरेण ह्योहिह अभिनिक्त्वमणं तु जिणवरिंदाणं । तो अत्थसंपयाणं पवत्तए पुघसूरम्मि ॥ ८१ ॥ भा० ॥ एगा हिरण्णकोडी अट्टेव अणूणगा सयसहस्सा । सूरौदयमाईयं दिज्जह जा पायरासो उ ॥ ८२ ॥ भा० ॥ संघाडगतियचउक्कचचरचउम्मुहमहापहपहेसु । दारेसु पुरवराणं रत्थासुहमज्झकारेसु ॥ ८३ ॥ भा० ॥ वरवरिया घोसिज्जह किमिच्छियं दिज्जह बहुविहीयं । सुरअसुरदेवदाणववरिंदमहियाण निक्खमणे ॥ ८४ ॥ भा० ॥ तिज्जेव य कोळिसया अट्टासीई य ह्येति कोडीओ । असियं च सयसहस्सा एयं संवच्छरे दिन्नं ॥ ८५ ॥ भा० ॥

इदं च गाथापद्यकमृपभेदेवाधिकार एव व्याख्यातमिति न भूयो व्याख्यायते । गतं दानद्वारम् ॥ अधुना सम्बो-
धनद्वारम्, तत्र यदा भगवान् निष्क्रमिष्यामीति मनः सम्प्रधारयति तदा ये लोकान्तिका देवाः सारस्वतादयो ब्रह्मलोके
कल्पे रिष्टे विमानप्रस्तटे स्वकीये स्वकीये विमाने स्वकीये प्रासादावतंसके प्रत्येकं चतुर्भिः सामानिकसहस्रैस्तिष्ठुभिः
पर्यङ्गिः सप्तभिरनीकैः सप्तभिरनीकाधिपतिभिः षोडशभिरात्मरक्षकदेवसहस्रैरन्यैश्च स्वस्वविमानवास्तव्यैर्देवैर्देवीभिश्च सम्प-
रिवृता दिव्यान् भोगान् भुञ्जमा(ञ्जा)ना आसते, तेपामासनानि प्रचलन्ति, ततोऽत्रधिं प्रयुञ्जते, प्रयुज्य चाभोगयन्ति, ततो
जानन्ति यथा—स्वामी निष्क्रमिष्यामीति मनः सम्प्रधारितवान्, ततश्चिन्तयन्ति—कल्प एष लोकान्तिकानां देवानां—भगवता-

महतां निष्क्रमणकाले सम्बोधनं कर्तव्यमिति, तत एवं चिन्तयित्वा उत्तरपूर्वा विंशत्यवकम्प्य द्विकृत्यो वैक्रियसमुद्घातेन समयहृत्योचरवैक्रियाणि रूपाणि विष्कुर्यते, विष्कुरित्वा भगवत समीपमागत्याक्रान्ते स्थिता मधुराभिर्वाग्भिरेवमवादिषुः—'जय जय नदा ! जय जय भद्रा !, जय जय मुनिवरवसमा !, नुम्राहि भगव ! लोगनाहा !, पवसेहि भयवं ! घम्मसित्थं, हियसुह-
निरसेसकर जीवाणमेयं भयिरसइ सि, ततो चन्दन्ते नमस्सन्ति, वन्दित्वा नमस्सित्वा यत आगतास्तन्न गताः ॥ एतदेवाह—

सारस्सयमाइसा यण्ही यरुणा य गइतोया य । तुसिया अवापाइा अगिगघा चेय रिद्धा प ॥ ८६ ॥ आ० ॥

एप देयनिकाया भयवं योव्विंति जिणवरिंदं तु । सवजगळ्हीवहिंयं भयवं ! तित्थं पवसेहि ॥ ८७ ॥ आ० ॥

एयं अभियुधंतो बुद्धो बुद्धारविंदसरिसमुरो । लोगंतियदेयेहिं कुंदगगाने महावीरो ॥ ८८ ॥ आ० ॥

इदमपि गार्थात्रयं सुगमत्वाह प्राग्व्याख्यातत्वाच्च न प्रतन्यते, तनु पूर्वमृपभेदाधिकारे पूर्वं सम्बोधनमुक्तं पश्चादान 'संबोहणपरिचाय'इति पाठक्रमात्, श्रह तु पूर्वं दान पश्चात्सम्बोधनं 'दाने संबोह निक्खमणे' इति घचनात्, सतः कयं परस्पर न विरोधा !, नैप दोषो, न सर्वतीर्थकराणामयं नियमो यदुत-सम्बोधनोत्तरकाल-
भाषिनी महादानप्रवृत्तिः, किन्तु केषांचिदेवमपि भवति—पूर्वं महादानं पश्चात्सम्बोधनमिति, 'दाने संबोह निक्खमणे' इति घचनात्, अथवा भयतु नियमः, स च द्विधा घटते—पूर्वं सम्बोधनं पश्चान्महादानमथवा पूर्वं महादानं पश्चात्सम्बो-
धन, तत्र पूर्वनियमेन सम्बोधनद्वाराविह दानद्वारस्य प्रागुपन्यासो बहुतरवक्तव्यत्वाद्बुद्धः, पश्चात्तने तु नियमे पूर्वमृपभ-

नक्षरात्प्राक् सम्बोधनद्वारोपन्यासोऽल्पवक्तव्यत्वाद्, एवं तावत् सम्भविनः पक्षा उपन्यस्ताः, तत्त्वं तु
१ जानन्तीति कृतं प्रसङ्गेन ॥ गतं सम्बोधनद्वारम्, अधुना निष्क्रमणद्वारमाह—

मणपरिणामो उ कतो अभिनिष्क्रमणंभि जिणवरिंद्रेण । देवेहि य देवीहि य समंततो उत्थुयं गयणं ॥८८॥ भा०॥

मनःपरिणामश्च कृतोऽभिनिष्क्रमणे—अभिनिष्क्रमणविषयो जिनचरेन्द्रेण, तावत् किं सज्जातमित्याह—देवैर्देवीभिश्च सम-
न्ततः—सर्वासु दिक्षु सर्वं अवस्तृतं—व्याप्तं गगनं ॥

भवणवद्वाणमंतरजोइसवासी विमाणवासी य । धरणिग्रले गयणयले विष्णुज्जोओ कतो खिप्पं ॥९०॥ भा० ॥

देवैर्देवैर्गगनतलं व्याप्तं ते खल्वसी वर्त्तन्ते—भवनपतयश्च व्यन्तराश्च ज्योतिर्वीसिनश्चेति द्वन्द्वः समासः, तथा विमा-
नवासिनश्च, असीभिरागच्छद्भिर्धरणितले गगनतले च विबुद्धत् उच्यते विबुद्धोतः कृतः क्षिप्रं—शीघ्रम् ॥

जाव य कुंडगगामो जाव य देवाण भवणआवासा । देवेहि य देवीहि य अचिरहिंयं संचरंतेहिं ॥ ९१ ॥ भा० ॥

यावत् कुण्डग्रामो यावच्च देवानां भवनावासा अत्रान्तरे गगनतलं धरणितलं च देवैर्देवीभिश्च अविरहितं—
व्याप्तं सद्यरद्भिः, एतत्सामान्येनोक्तम्, विशेषप्रक्रिया त्वेवम्—यदा भगवान् लोकान्तिकदेवैः सम्बोधितस्तदा स्वामी
नन्दिवर्द्धनप्रमुखस्वजनवर्गसमीपमुपागतवान्, उपागत्य चैयमवादीत्—इच्छामि शुष्मदनुज्ञातः प्रग्रज्यां ग्रहीतुमिति, ते
चाकामा अप्येवमवादिषुः—यज्ञगवतः प्रतिभासते तत्प्रमाणं, ततः स नन्दिवर्द्धनः कौटुम्भिकपुरुषान् शब्दापयित्वा निष्क-

मणाभिपेकसामग्रीं कारितवान्, तत्राष्टाधिकं सहस्रं सौवर्णिककलशानां १ अष्टसहस्रं रूप्यमयानां २ अष्टसहस्रं मणि-
मयानां ३ अष्टसहस्रं सुवर्णरूप्यमयानां ४ अष्टसहस्रं सुवर्णमणिमयानां ५ अष्टसहस्रं रूप्यमणिमयानां ६ अष्टसहस्रं
सुवर्णरूप्यमणिमयानां ७ अष्टसहस्रं भौमेयानां ८ निष्पन्नं । तदनन्तरमासनं द्वाकस्य चलितां, ततो यथा प्राक् ऋषभदेव-
जनमाभिपेकद्वारे शक्यागमनमुपपन्नितं तथैवात्राप्यनूनातिरिक्तमुपवर्णयितव्यं, यावत्तेन दिव्येन यानविमानेन स्वामि-
भयनस्य त्रिकूटस्यः प्रदक्षिणां कृत्वा भगवतो भवनस्य उत्तरपूर्वस्थां दिशि षट्पुल्लैर्धरणितात्मसमासं तत् दिव्यं यानवि-
मानं स्थापयति, ततो दिव्ययानयिमानाद्विनिर्गत्य सर्वसामग्रीपरिकलिषो भगवन्तं पर्युपासीत आसौ, एवं पूर्वकृतेण
ईशानेन्द्रादयोऽप्युत्तेन्द्रपर्येषणानां इन्द्राः सपरियारा पकृष्याः, तथा भवनपतिव्यन्तरज्योतिर्केन्द्रा अपि सपरिच्छदाः,
ततो यथा प्राग् ऋषभस्वामिनो जन्माभिपेकमप्युत्तेन्द्रादयः कृतयन्त उपासमाऽत्रापि यकृष्या यावत् शक्रेण कृतोऽभि-
पेकः, ततो येऽप्युत्तेन्द्राद्याभियोग्यदेयकृताः सौवर्णोदिकलशमासौ तन्मिदमर्चनकौटुम्बिकपुरुषनिर्वृत्तिसौवर्णोदिकलशोऽपि
दिव्यानुभावतः प्रविष्टाः, ततस्तौ अधिकतरं शोभितवन्तः, ततः स नन्दिदमर्चनो राजा स्वामिनं सिंहासने पुर्याभिमुखं निवेशय
देवानीतक्षीरोदसमुद्रादिपानीयैः सर्वतीर्थमृत्तिकाभिः सर्वकपायैः सौवर्णोदिकलशैरभिपेकं कर्तुमारब्धवान्, तस्मिंश्चाभिपेकं
कुरुषति सर्वे इन्द्राः सपरियाराः केचित् कृताञ्जलिपुटः केचित् कृतारहस्तगताः केचित् भृङ्गारहस्तगताः केचिदादर्शहस्तगता
जयजयशब्दं प्रयुञ्जानाः स्वामिनः पुरतोऽवतिष्ठन्ते, शेषं सर्वं हिरण्यवर्षादि ऋषभनाथजन्माभिपेक्यद्वाप्यं, ततो जन्मा-
भिपेकानन्तरमलङ्कारसभायां केशालङ्कारेण मास्यालङ्कारेण आभरणालङ्कारेण भगवन्तमलङ्कारितवान्,

यावच्च निष्क्रमणाभिषेकोऽलङ्कारश्च क्रियमाणो वर्तते तावद्धरणितलं गगनतलं चागच्छद्भिर्गच्छद्भिश्च देवैर्देवीभिश्च निर-
न्तरं व्यासमुद्योतितं चावतिष्ठते, तत उक्तम्—‘धरणिषले गयणतले विज्जुल्लोओ कतो खिप्पं ॥ जावय कुंडमामो’ इत्यादि,
तत एवं निष्क्रमणाभिषेकेणाभिषेके सर्वालङ्कारविभूषिते च भगवति नन्दिवर्द्धनराज्ञा उपदिष्टाः कौटुम्बिकपुरुषाः—अनेक-
सम्भशतसन्निविष्टां मणिकनकविचित्रां पद्माशब्दनुरायमां पद्मविंशतिधनुर्विंशीणां पद्मविंशज्जुल्लुआं चन्द्रप्रभाभिधानां
शिविकामुपस्थापयतेति, तेऽपि तथैवोपस्थापयन्ति (एवं शक्रोऽपि शिविकां कारयति) नवरं तस्याः प्रागुक्तविमानस्यैव
वर्णको वक्तव्यः, केवलं सा शिविका तामेव नन्दिवर्द्धनकारितां शिविकां दिव्यानुभावतः प्रविष्टा, ततः साऽतीव
सुन्दरतरा जाता, ततस्तस्यां शिविकायामुपस्थापितायां भगवान् सिंहासनादुत्थाय अलङ्कारसभातो विनिर्गच्छति, विनि-
र्गत्य यत्र चन्द्रप्रभा शिविका तत्रागच्छति, ततस्तां प्रदक्षिणीकृत्य समारोहति, आरुह्य च सिंहासनवरगतः पूर्वोभिमुखः
सन्निषण्णः । आह च—

चंद्रप्पभा य सीया उवणीया जम्ममरणमुफ़रस । आसन्नमहद्दामा जलथलयंदिपकुसुमेहिं ॥ ९२ ॥ भा० ॥

चन्द्रप्रभाभिधाना शिविका या उपनीता—आनीता, कस्येत्यत आह—जन्ममरणाभ्यां मुक्त इव मुक्तस्तस्य, चर्द्ध-
मानस्येत्यर्थः ॥ किंभूता सेत्याह—आसक्तानि माल्यदामानि यस्यां सा तथा, तथा जलस्यलज्जैश्च दिव्यकुसुमैरधिंतेति
वाक्यशेषः ॥ संप्रति शिविकाप्रमाणदर्शनार्थमाह—

पंचासइआयामा घणूणि विच्छिण्ण पणनीसं तु । छत्तीसं उपिद्धां सीया चंद्रप्पभा भणिया ॥ ९३ ॥ भा० ॥

पथाशब्दं वि जायामो-दैत्यं यस्याः सा पथाशदायामा, घनूषि पत्रार्चिशतिपिंस्तीर्णो, तथा पद्मत्रिंशद् घनूषि
उद्विष्टा-उया शिपिका पन्द्रग्रभाभिपाना गणपदैर्यभिता, अनेन शास्त्रस्य पारतन्त्र्यमाह ॥

सीपापे मृगशयारे दिवं मणिकनगरयणाचिचइयं । सिंहासना महारिहं सपायपीवं जिणयरस्स ॥ ९४ ॥ भा० ॥
शिपिकाया मध्य पथ मध्यकारस्त्रास्मिन् दिव्य सुरनिर्मितं मणया-पन्द्रकान्तादय कनकं-वेयकाशनं रत्नानि-
मरकतेन्द्रनीलादीनि सैः 'चिचइयं' देशीपदमेतत् भूषितमित्यर्थः, सिंहप्रधानमासनं सिंहासनं, महान्तं-भुवनगुरुमर्हतीति
महार्हं, सद्वादपीठ यस्य येन वा तत् 'सपायपीठ' विनयरस्य कृतमिति वाक्यशेषः ॥

जालइयमालमग्गो भासुरयोदी पलंययणमालो । सेयययत्थनियत्थो जस्स प मोछं सयसहस्सं ॥ ९५ ॥ भा० ॥
उट्टेणं भस्सेणं अग्गयसारेण सोदणेण जिणो । छेस्सादि यितुज्जंतो आरुहई वसमं सीयं ॥ ९६ ॥ भा० ॥

जालइय-आयिञ्जमुच्यते, माला-अनेकसुरकुसुमग्रथिता मुकुटः प्रसिद्ध एव, माला प मुकुटश्च मालामुकुटी आयिञ्जी
मालामुकुटी यस्य स आयिञ्जमालामुकुटः, तथा मास्वरा-छायापुष्पा योन्दिः-तनुयेत्यस्य स तथायिष्ठा, प्रलम्भा यन-
माला देपट्टमप्रयालकिशलयदिमयी यस्य स प्रलम्बयनमाला, तथा निययं-परिहितमुच्यते, निवसितं श्वेतम्-आकाश-
रफटिकसमप्रभं नाशानिःश्यासवातयाह्वामूर्दस्पर्शोपेतं कनकराचितान्तप्रदेशं यत्न येन स निवसितश्चेतयत्तः,
सुरादिदर्शनाप्रियसितशब्दस्य पाक्षिका परनिपाता, यस्य यत्नस्य मूल्यं शतसहस्रं दीनाराणामिति ॥ स एवंभूतो
भगवान् मार्गशीर्षिचतुलदशम्या सुप्रते दिवसे हस्त्रोत्तरानक्षत्रयोगे पक्षी विजये मुहूर्त्ते पक्षेन भस्त्रेन, दिनद्वयोपवासेनेत्यर्थः,

अथवसानम्—अन्तःकरणसव्यपेक्षं विज्ञानं तेन सुन्दरेण—शोभनेन जिनो—भगवान् वर्द्धमानस्वामी, तथा लेख्याभि-
विंशुद्धयमानो, मनोवाक्कायपूर्विकाः कृष्णादिद्रव्यसम्बन्धजनिताः खल्वात्मपरिणामा लेख्याः, उक्तं च—“कृष्णादि-
द्रव्यसाचिव्यात्परिणामो य आत्मनः । स्फटिकस्येव तत्रायं, लेख्याशब्दः प्रवर्तते ॥ १ ॥” ताभिर्विशुद्धयमान आरो-
हत्युत्तमां शिविकाम् ॥

सिंहासणे निसन्नो सक्तीसाणा य दोहिं पासेहिं । वीर्यंति चामरेहिं मणिकणगविचिच्छदं डेहिं ॥ ९७ ॥ भा० ॥
तत्र भगवान् सिंहासने निपण्णा, अम्बधात्री भगवतो वामपार्श्वे उपकरणमादाय भद्रासने उपविष्टा, भगवतः पृष्ठे एका
कमादाय भद्रासने निपण्णा, अम्बधात्री भगवतो वामपार्श्वे उपकरणमादाय भद्रासने उपविष्टा, भगवतः पृष्ठे एका
वरतरुणी कृतशृङ्गारचारुवेपा धवलमातपन्नं धरन्ती समवतिष्ठते, उत्तरपूर्वस्यां दिशि पुनः एका वरतरुणी विमलजल-
प्रतिपूर्णं भृङ्गारं गृहीत्वा तिष्ठति, आग्नेयकोणे तु एका वरतरुणी कनकदण्डं मणिविचित्रं तालयुतं, अन्ये पुनरेवमाहुः—
एताः सर्वा अपि देव्यः प्रतिपत्तव्याः, ततः स्वामिन उभयोः पार्श्वयोर्व्यवस्थितौ शक्रेशानौ देवनाथौ चामराभ्यां
मणिरत्नविचित्रदण्डाभ्यां धीजयतः, एवं भगवति शिविकान्तर्वर्तिनि सिंहासनारूढे सति नन्दिवर्द्धनो राजा निजाभियो-
ग्यपुरुषानाज्ञापयति—परिवहत यूयं शिविकामिति, ततस्ते एवमुक्ताः समाना हर्षाभूरितमनसो यावत् शिविकामुत्पाद-
यन्ति तावदत्रान्तरे शक्रो देवराजश्चन्द्रप्रभायाः शिविकाया दाक्षिणात्यामुपरितनीं बाहां गृह्णाति, ईशानो देवेन्द्र औत्त-
राहामुपरितनीं बाहां, चमरोऽसुरराजोऽधस्तनीं दाक्षिणात्यां बाहां, बलिवैरोचनेन्द्रोऽधस्तनीमौत्तराहां बाहाम्, अवशेषा

भयनपतिव्यन्तरयोऽतिष्कयैमानिका देवा यथाऽहं चन्द्रग्रभां शिषिकाभुत्पाटयन्ति, उरपाव्य च शक्रेणानेन्द्रयज्जोः
 दोषा देवा यथायोनं परियहन्ति, शक्रेणानेन्द्रो तु चामराम्यो वीजयतः ॥ एतदेवाह—

पुष्टिं उगिरस्ता माणुसेहि सा हृदरोमक्षुचेहि । पञ्चा पदंति सीयं असुरिंदसुरिंदनागिदा ॥ ९८ ॥ भा० ॥

पूर्व—प्रथममुपदिष्टा—उरपाटिता मानुयैः सा शिषिका, किंविशिष्टेरित्याह—इष्टानि रोमकूपानि येषां हे तथा हेः,
 पञ्चाहदन्ति शिषिकामसुरेन्द्रमुद्रेन्द्रनागेन्द्राः, असुरेन्द्रा—धमरादयः सुरेन्द्रा—ज्योतिरिन्द्रादयः नागेन्द्रो—धरणभूतानन्दो ॥
 असुरेन्द्रादिसंरुपण्यावर्णनार्थमाह—

पलपपलभूत्सगधरा स्रष्टंदविउषियाभरणधारी । देयित्वानर्यिदा पदंति सीयं जिर्णिवस्त ॥ ९९ ॥ भा० ॥

बलाद्यं हे पलभूषणधराधेति विदोषणसमासः, तत्र बला गमनक्रियायोगात्, पलभूषणधरा द्वारादिचपलभू-
 षणयोगात्, तथा स्रष्टन्देन—स्याभिप्रायेण विफुर्यितानि—देयस्रक्त्वा कृतानि आभरणानि—कुण्डलादीनि धारयन्ती-
 त्वेवर्णनीलाः स्रष्टंदविफुर्यितभरणधारिणाः, अथवा चलपलभूषणधरा इत्युक्तं, तानि च भूषणानि किं हे परनिर्मितानि
 धारयन्ति उत स्वनिर्मितानीति संशयसम्भवे व्यवच्छेदार्थमाह—स्वच्छंदविफुर्यितभरणधारिणाः, क एते इत्याह—देये-
 न्द्रदानयेन्द्राः, किं?—महन्ति शिषिका जिनेन्द्रस्य ॥ एवं भागवति शिषिकारुढे गन्तुं प्रपृच्छे तत्प्रथमतया सूर्यात्मना रत्न-
 मयान्यमृत्युपी मद्गलकानि पुरतः क्रमेण समग्रस्थितानि, तद्यथा—स्वस्तिकः श्रीयत्सः नन्द्यावर्चः वर्द्धमानकं भद्रासनं

कलशो मत्स्ययुगं दर्पणश्च, तदनन्तरमालोकदर्शनीयानि क्रमेण पूर्णकलशभृङ्गारचामराणि, ततो गगनतलमनुलिखन्ती वातोद्धृता महन्ती वैजयन्ती, तदनन्तरं विमलवैदूर्यमणिदण्डं प्रलम्बमानकोरण्टमाल्यदामोपशोभितं चन्द्रमण्डलनिभं विमलमातपत्रं, तदनन्तरं मणिकनकविचित्रं सपादपीठं सिंहासनं, तदनन्तरमष्टशतमारोहरहितानां वरतुरगाणां, तदनन्तरमष्टशतं वरकुञ्जराणां, ततोऽनन्तरमष्टशतं सघण्टानां सपताकानां सनन्दीघोषाणामनेकप्रहरणावरणसंभृतानां रथानां, ततोऽष्टशतं वरपुरुषाणां, तदनन्तरं हयानीकं, तदनन्तरं गजानीकं, ततोऽप्यनन्तरं रथानीकं, ततः पदात्यनीकं, तदनन्तरमाकाशतलमुल्लिखन् लघुपताकासहस्रपरिमण्डितो योजनसहस्रोच्छ्रयो रत्नमयोऽतिमहान् महेन्द्रध्वजः, तदनन्तरं बहवः खड्गग्राहाः कुन्तग्राहाः पीठफलकग्राहाः, तदनन्तरं हासकारका नर्मकारका जयजयशब्दं प्रयुज्जानाः, तदनन्तरं बहव उग्रा भोगा राजन्याः क्षत्रियास्तलवरा मांडविकाः कौटुम्बिकाः श्रेष्ठिनः सार्यवाहा बहवो देवा देव्यश्च स्वामिनः पुरतः पृष्ठतः पार्श्वतो व्यवस्थिताः सम्प्रस्थिताः, ततो देवैरुद्यमाना भगवतः शिविका गच्छति, भगवतश्च पृष्ठतो हस्तिस्कन्धवरगतः सकोरण्टमाल्यदाम्ना ध्रियमाणेन छत्रेण श्वेतवरचामराभ्यां वीज्यमानश्चतुरङ्गिण्या सेनया परिकलितो नन्दिवर्द्धनोऽनुगच्छति ॥

कुसुमाणि पंचवण्णाणि मुंचता दुंदुहीज ताडता । देवगणा य पृह्टा समंततो उच्छ्रुयं गयणं ॥१००॥ भा०॥

भगवति सिंहासनाधिरूढे शकेशानदेवराजाभ्यां वीज्यमाने दीक्षार्थं प्रचलति प्रहृष्टा भक्तिप्रमोदापूरितमनसो देव-

गणा' देवसङ्घाताः, वराहदस्यै व्ययहितः समन्था, स च दर्शयिष्यते, कुसुमानि शुक्लादिपञ्चवर्णानि मुखन्तः तथा
 पुन्दुभीक्ष्ण ताडयन्तो, गच्छन्ति इति क्रियाप्याहारः, तैरेवं गच्छन्तिर्देवैः समन्ततः—सर्गोऽसु दिक्षु चिदिषु च सर्वे गग-
 नमपस्तृतं—म्याधम् ॥

धनसदोष कुसुमितो पउमसरो वा जहा सरयकाले। सोऽहं कुसुमभरेणं इय गयणतलं सुरगुणेहि ॥१०१॥ भा. ॥
 धनसदोष इय कुसुमितः, पउमसरो वा यथा शरकाले शोभते कुसुमभरेण-पुष्पसमूहेनेति, एवं गगनतल शोभते सुरगणैः।
 सिद्धत्थवर्णं च जहा असणवर्णं सणवर्णं असो गयण। वृयवर्णं च कुसुमियं इय गयणयलं सुरगुणेहि ॥ १०२॥ भा. ॥
 सिद्धार्थकवनमिय यथा असनवनं, असता—भीजकाः, सणवनमशोकवनं वृत्तयन वा कुसुमिवमिति, एवं गगनतलं

सुरगणैः दृष्टमे ।

अयसियण च कुसुमियं कर्गियारवर्णं य वंणवर्णं वा। तिलगवर्णं च कुसुमियं इय गयणयलं सुरगुणेहि ॥१०३॥ भा. ॥
 जतसीयनं वा यथा कुसुमितं, जतलो—मालवदेशप्रसिद्धा, कर्णिकारवनं वा वम्पकवनं वा तिलकवनं वा यथा कुसु-
 मितमिति, एवं गगनतलं सुरगणैः शोभितम् ।

वरपट्टहभेरिसाह्यरिबुंदुहिसलसहिपहि तुरेहि। धरणिपले गयणयले तुरनिनाओ परमरम्मो ॥ १०४॥ भा. ॥
 वरपट्टहभेरीसालरीबुन्दुभिवाङ्गचहितैस्सूर्यैः करणभूतो, किं ?—धरणिपले, गगनतले तुर्यनिनाओ—सूर्यनियोपः

एवं सदेवमणुयासुराः परिसाणः परिवुडो भयवं । अभियुधंतो गिराहिं संपत्तो नायसंडवणं ॥ १०५ भा. ॥

एवमं-उक्तेन विधिना सह देवमणुयासुरा यथा सा सदेवमणुयासुरा तथा, कथेत्याह-पर्यदा, परिवृतो भगवान्
गीर्भिः—वाग्भिः अभिष्टूयमानः, क्षत्रियकुण्डपुरमध्येन नरनारीदेवदेवीसङ्घातानां नयनमालासहस्रैः प्रतीक्ष्यमाणः हृदय-
मालासहस्रैरभिनन्द्यमानो मनोरथमालासहस्रैः संस्पृश्यमानोऽनुलिसहस्रैर्दर्शमानो भवनपङ्क्तिसहस्राणि समतिक्रामन्
तावद् गतो यावत् सम्प्राप्तो ज्ञानखण्डवनमिति ॥

उज्जाणं संपत्तो ओरुहिडं उत्तमाउ सीयाओ । सयमेव कुणह लोयं सक्को सि पडिच्छणः केसे ॥ १०६ भा. ॥

उद्यानं सम्प्राप्तः सन् यत्रैवाशोकवरपादपस्तत्रैवागच्छति, आगत्य च तस्या उत्तमायाः शिविकाया अवतरति, अव-
तीर्य च स्वयमेवाभरणान् मुद्यति, तानि कुलमहत्तरिका छिन्नमुक्ताचलिप्रकाशान्ध्रूणि विनिर्मुञ्चन्ती हंसलक्षणेन पटशाट-
केन प्रतीच्छति, प्रतीच्छत्य भगवन्तमेवमवादीत्-इवलागुकुलसमुष्पणे सि णं तुमं जाया!, कासवगोत्ते सि णं तुमं
जाया ! उदितोदितनायकुलनहयलमियंकसिद्धरथजच्चलित्तियसुते सि णं तुमं जाया ! जच्चलत्तियाणीए तिसलाए अत्ताए
सि णं तुमं जाया ! देवनरिंदपहियकित्ती सि णं तुमं जाया !, सुहोसिणं तुमं जाया !, एत्थ निरवेत्तयं चंकमियधं, गरुयं
आलंवेयधं, असिधारं महवयं चरियधं, तं घडियं जाया !, परक्कमियधं जाया !, अस्सि च अट्टे नो पमाइययंति, अण-
वरयपडंतं सुपवहनं दिवद्धणपमुहसयणवग्गसमेया अंसूणि विणिम्भयंती चंदति नमंसति चंदित्ता नमंसित्ता एगंते

अवकम्पति, सामीपि संपद्य एवमेयंति धयासी, ततः स्वयमेव भगवान् पञ्चमुष्टिकं छोचं करोति, शक्रश्च देवराजो हंस-
लक्षणेन पटशाटकेन केया[दी]न् प्रतीच्छति ॥

जिणधरमणुष्णविस्ता अजणपणरुगयविमलसंकासा । केसा सणेण नीया क्षीरसरिसनामयं उददिं ॥ १०७ भा ॥
शक्रेण जिनधर—भगवन्तं यद्धमानस्यामिनमनुज्ञाय्य अदानं प्रसिद्धं घनो-मेयः रुचकः—कृष्णमणिविशेषः तेषामिय
यिमला छाया येषा ते अञ्जनयनरुचकविमलसङ्काशा, के ते इत्याह-केसाः, किं ?—क्षणेन नीता क्षीरसदृशानामानमुदधि,
क्षीरोदधिमित्यर्थः ॥ अत्रान्तरे चारित्रप्रतिपक्षुक्कामे भगवति सुरासुरमनुजबृन्दसमुद्रतो ध्वनिस्वर्यनिनादश्च शक्रादेसा-
द्विरराम, तथा चाह—

दिपो मणुस्सघोसो तुरियनिनादो उ (य) सक्कययणेणं । खिल्पामेय निलुक्को जाहे पडियज्झइ गरित्तं ॥ १०८ भा. ॥
दिष्यो-देयसमुद्यो, घोष इति गम्यते, मनुष्ययोपः, चक्रन्दस्य व्यपदिता सम्बन्धा, तथा स्वर्यनिनादश्च शक्रयक्षनेन
धिप्रमेय-धीप्रमेय 'निलुक्को' इति देवीयचनमेतत्, विरत इत्यर्थः, यदा—यस्मिन् काले प्रतिपद्यते चारित्रम् ॥ स यथा
चारित्र्यं प्रतिपद्यते तथा प्रतिपादयति—

फाऊण नमोक्कार सिद्धाणमभिगगं तु सो गिण्ढे । सधं मे ऽक्करणिज्जं पायंति गरित्तमारुवो ॥ १०९ भा ॥
कृत्या नमस्कार सिद्धेभ्यो, यथा 'नमोऽस्तु नं सिद्धाण'मिति, अभिप्रहमसौ गृह्णाति, किंविशिष्टमित्याह-सर्वं मे-मम
अवरणीय पापमित्येवं चारित्रमारुढः, किमुक्तं भवति ?—भदन्तशब्दरहितं सामायिकमुच्चारयति, तद्यथा—'करेमि सामाहय

सबं सावजं जोगं पञ्चकस्त्रामि जावज्जीवाए जाव वोसिरामि, भदन्तेति न भणति, तथाकल्पत्वात्, आह चूर्णिकृत्—
“भदन्तत्ति न भणइ, जीयमिति” चारित्रप्रतिपत्तिकाले च स्वभावतो भुवनभूषणस्य भगवतो निर्भूषणस्य सत्त इन्द्रो देव-
दूष्यं वस्त्रमुपनीतवान्, अत्रान्तरे कथानकम्—एगेण देवदूसेणं पयइए, तं जाहे असे केरइ एत्थंतरा पिउवयंसो धि-
ज्जाइतो उवट्ठितो, सो य दाणकाले कहिंपि य गतेछतो, पच्छा आगतो भज्जाए अंजाडितो—सामिणा एवं दाणं दत्तं,
तुमं पुण कहिंचि हिंडसि, जइ पुण एत्थंतरेवि लभेज्जासि, ततो सो आगतो भणइ—जहा मम सामि ! न किंचि तुव्भेहिं
दिन्नं, इयाणिंपि देहिति, ताहे सामिणा तस्स देवदूस्सस अज्झं दिन्नं, अन्नं सत्तं परिचत्तंति नत्थि, तेण तुल्लागस्स उव-
णीयं, जहा एयस्स दसिया वंधाहि, तेण पुच्छितो—इमं कतो लज्झं ?, सो भणइ—भगवता दिन्नं, तुल्लागो भणइ—
तं पि से अज्झं आणेहि जया पडिहिइ भयवतो अंसातो, तो णं अहं तुल्लामि ताहे लक्खं मोहं भविस्सइत्ति, ता तुज्झवि
अज्झं मग्गवि अज्झं, पडिबन्नं, ताहे पओल्लगितो, सेसमुवरि भणीहामि ॥ तस्य भगवत्त्वारित्रप्रतिपत्तिसमनन्तर-
मेव मनःपर्यायज्ञानमुदपादि, सर्वतीर्थकृतां चार्यं क्रमः, यत् आह—

तिहिं नाणेहिं समग्गा तित्थयरा जाव होंति गिहवासे । पडिबल्लंमि चरित्ते नउनाणी जाव छउमत्था ॥११०भा॥
त्रिभिर्ज्ञानैः—मतिश्रुतावधिभिः समग्गाः—सम्पूर्णास्तीर्थकरा यावद् गृहनासे भवन्ति, वसन्तीत्यर्थः, प्रतिपक्षे पुन-
श्चारित्रे चतुर्ज्ञानिनो भवन्ति, कियन्तं कालं यावदित्याह—यावच्छ्रमस्थास्तावच्चतुर्ज्ञानिनः, एवमसौ भगवान् प्रतिपन्न-
चारित्रः समासादितमनःपर्यायज्ञानो ज्ञातखण्डादापृच्छय स्वजनान् कर्मराममगमत् । तथा चाह—

वदिया य नायसंभे भापुच्छिषाण जायप सवे । दिवसे सुहुस्तमेसे कमारगामं समणुपणो ॥ १११ ॥ भा० ॥
 धदिः पुण्डपुराद् शातलण्डे रचाने आपृच्छ च शातकान् सर्वान् यथासन्नितितान् तस्मात्तिर्गतः, कर्मरिग्रामगमना-
 वेति वाच्यशेषः, तत्र च पथद्वयम्-एको अडेनापठ पाठ्या, तत्र च मगयान् पाठ्या गतवान्, गच्छंश्च दिवसे सुहृत्-
 शेरे कर्मरिग्राममनुयासः, तत्र च प्रसिमायो स्थितः ॥

सो भगव दिवेदि गोखीसाइपदि चंदणेदि जुमेदि य पासेदि य पुष्केदि य वासियचेहो निक्खमणाभिलेपण च
 अभिसिप्पो, विलेसेण इंदेदि चंदणाइणणेण वासितो, तस्स पथद्वयस्सदि सुतो चत्तारि साधिप मासे मणो न किञ्चित्तो,
 अतो ते सुरभियणेण अमरा पव्हे पुरातो पुष्केतेडवि कुंदाइणसंठे चइसा दिवेदि गंधेदि आगरिखिया भगवतो वेह-
 मागम विपत्ति, केइ पुण मगतो गुमगुमायता समहिंसंति, जया पुण न किंचिदि पार्यंति तया आरुसिया पुंहेदि
 तथ भिदिकण स्यापत्ति, जेडवि केइ मज्झिदिया वरुणपुरिसा तेडवि गंधे जग्घाइऊण मंधमुच्छिया अयवंत भिक्खलाय-
 रिवाप हिंतंता गामाणुगामं दूइऊवं अणुगणंता अणुछेमं जायंति, वेदि अरुद्धि पयं मंधजुसिंति, ततो अय-
 वंते तुस्सिणीप अचमणो पडिलोमे जयसग्गे करेति, एहा इत्थिपातोवि भयवतो वेहं सेयमछरहिं नित्साससुगंधमुहं
 अच्छीणि य निसग्गेण वेय नीलुप्पळपळासोपमाणि दंहुं धट्ठिहमणुलोमुवसगं करेति, पयं सामसेण भणिंयं, विलेसो
 भण्णाइ-तरथ जया भगवं कम्मारागमवादि पडिमं ठितो सया एगो गोवो विषसे चाले वाहिस्ता गामसमीवं पत्तो; ताहे
 चित्तर-एप गामसमीवे चरसु, अहंपि वा गावीवो दुक्कामि, वतोडवो जाव गामस्स मग्घे पयिसिप्ता गावीवो बुद्धइ ताव

ते बइछा चरंता अडविं पविट्ठा, सो गोवो गामातो निगतो बइछे न पेच्छइ, ततो सामिं पुच्छइ—कहिं बइछा ?; सामी तुणिहको अच्छइ, सो चिंतइ—एस न याणइ, ताहे मग्गिअं पयत्तो, सबरत्तिं पि ते बइछा सुचिरं भमिन्ता गामसमी-वमागया माणुसं दइण रोमंथंतः अच्छंति, ताहे सो आगतो, ते बइछे तत्थेव निविट्ठे पेच्छइ, ताहे आसुरुत्तो, एएण दामएण आहणामि, एएण मम बइछा हरिया, पभाए धेत्तुण वच्चीहामिन्ति, ताहे सक्को देवराया चिंतेइ—किं अज्ज सामी पढमदिवसे करेइ ?, जाव पेच्छइ तं गोवं धावंतं, ताहे सो तेण थंभिओ, पच्छा आगतो तं तज्जेइ—दुरग्घा ! न याणसि सिद्धत्थरायपुत्तो एस पबइतो, एयंमि अंतरे सिद्धत्थो सामिस्स माउस्सियापुत्तो बालतवोक्कमेण वाणमंतरो जातो, ताहे सक्को भणइ—भयवं ! तुज्झ उवसगवहुलं, अहं बारस वरिसाणि तुज्झं वेयावच्चं करेमि, ताहे सामिणा भणियं—नो खलु देविंदा ! एवं भूयं वा भवइ वा भविस्सइ वा जं णं अरहंता देविंदाण वा असुरिंदाण वा णीसाए केवलनाणमुप्पा-इं सु उप्पायंति उप्पाइस्संति वा, तवं वा करिं सु वा करेति वा करिस्संति वा, अरहंता सएण उट्ठाणबलवीरियपुरिस-कारपरक्कमेणं केवलनाणमुप्पाइं सु उप्पायंति उप्पाइस्संति वा, ताहे सक्केण सिद्धत्थो भणइ—एस तव नियल्लतो, पुणोऽवि मम वयणं, सामिस्स जो मारणांतियउवसगं करेइ तं वारेहि, तेण पडिस्सुयं—एवं होउ, सक्को पडिगतो, सिद्धत्थो ठितो, तद्विवसं सामिस्स छट्ठभत्ते पारणगं, ततो भयवं कोल्लागे संनिवेसे भिक्खापविट्ठो घयमहुसंजुत्तेणं परमण्णेण बहु-लेण माहणेण पडिलाभितो, तत्थ पंच दिवाइं पाउब्भूयाइं । एतदेवाह—

गोवनिमित्तं सक्कस्स आगमो वागरेइ देविंदो । कुल्लाग बहुल छट्ठस्स पारणे पयस वसुहारा ॥ ४६१ ॥

ताडनायोद्यतगोपनिमित्तं प्रयुक्तावधेः शक्य-देवराक्षस्य आगमनमागमोऽभवत्, विनियार्थं च गोपं देवेन्द्रो
 भगवन्तमभिवन्द्य व्याकरोति-अभिधत्ते-भगवन् ! तवाहं द्वादश वर्षाणि वैवायुस्यं करोमीत्यादि, पाठान्तरं 'वागारिस्तु
 देधिदो' व्याकृतयानित्यर्थः, सिद्धान्तं वा तत्कालप्राप्तं व्याकृतवान् देवेन्द्रः-भगवान् त्वया न मोक्षव्य इति । गते देवराजे
 भगवतोऽपि कोलाहले सखिवेशे बहुलो नाम ब्राह्मणः पशुस्य-तपोविशेषस्य पारणके पायसमुपनीतवान् 'धसुहारे'ति
 तद्गृहे वसुधारा पतिता, एष गाथाश्रुत्यार्थः ॥ कथामकम्-सतो सामी विहरमाणो गतो मोरागसंनिवेश, तस्य मोराप
 दूइजंता नाम पासदरथा, तेसिं तस्य आवासो, तेसिं च कुलवती भयवतो पिचमिसो, ताहे सो सामिस्स सागएण
 तवद्वितो, सामिणा पुणपयोगेण दाहा पसारिया, सो भणइ-अस्थि कुमारवर ! एस्य घरा, अच्छाहि तस्य, सामी
 एगराइ च यसिस्ता पच्छा गतो विहरइ, गच्छंतस्स य तेण भगियं-विथिस्ता वसहीतो जाइ वासारत्तो कीरइ सो आग-
 रच्छेअ, अणुगहीया होजामो, ताहे सामी अट्ट सववद्विइ मासे विहरिआ वासायासे सपसे त देय दूइजंछगगाम
 पइ, सत्येगंमि छट्टइ वासायास ठितो, पढमपाससे य गोरुयाणि चारिं अछभंतानि जुआणि तणानि खायंति, तानि य
 घराणि चवेळेंति, पच्छा ते तावसा चोरेंति, सामी न नियारेइ, पच्छा दूइजंता तस्स कुलवइस्स सार्हिंति-जहा एस
 पयाणि न चारेइ, ताहे सो कुलवई अणुसासइ, जहा-कुमारवर ! सत्तणीवि ताय नेहुं रक्खइ, तुमंमि चारिआसिस्सि सप्पि-
 पासं भणइ, ताहे सामी अचियत्तोगोहोत्ति काच निगतो, इमेण तेण पच अभिगहा महिया, तंजहा-अचियत्तोगोहो
 न पसियप १ निच घोसहुं काए २ सोणं च ३ पाणीसु भोत्तवं ४, गिहत्थो न घंदिद्यो-न अरुमुहेययो ५, एए पंच

अभिग्रहा गहिया, इह सपान्नो धर्मो मया प्रज्ञापनीय इति प्रथमपारणकं गृहस्थपात्रे वभूव, ततः पाणिपात्रभोजिना मया भवितव्यमित्यभिग्रहो गृहीतः, तथा च गोशालकेन तन्तुवायशालायां किलेदमुक्तम्—भगवन्नहं तव भोजनमा-
नयामि गृहस्थपात्रे कृत्वा, भगवता न प्रतिपन्नम्, उत्पन्नकेवलज्ञानस्य तु लोहार्य आनीतवान्, तथा चोक्तं—
“धन्नो सो लोहज्जो खंतिल्लमो पवरलोहसरिवन्नो । जस्स जिणो पत्ताओ इच्छइ पाणीहिं भोचुं जे ॥ १ ॥” अथोत्पन्नेऽपि
केवलज्ञाने कस्मान्न भिक्षार्थं भगवाननटति?, उच्यते, तस्यामवस्थायां भिक्षाटने प्रवचनलाघवसम्भवात्, उक्तं च—
“देविंदचक्कवही मंडलिया ईसरा तलवरां य । अभिगच्छंति जिणिंदं गोयरचरियं न सो अडइ ॥ १ ॥” एतत्प्रसङ्गत
उक्तम्, एवं तत्र भगवान् अर्द्धमासं स्थित्वा ततो पच्छा अट्टियगामं गतो, तस्स पुण अट्टियगामस्स पढमं वद्धमाणय-
मिति नाम होत्था । सो य किह अट्टियगामो जातो?, भणइ—

धणवेवो नाम वाणियओ, पंचहिं सगडसएहिं गणिमधरिममेजभरिएहिं तस्संतेणागतो, तस्स समीचे वेगवई नाम नदी,
तं सगडाणि उत्तरंति, तस्स एगो बइछो सो मूलधुरे जुप्पइ, तस्स वलेण ताणि सगडाणि उत्तिन्नाणि, पच्छा सो तुहो
पडिओ, सो वाणियतो तस्स तणपाणियं पुरतो छड्डेऊण तं अवहाय गतो, सोऽवि तत्थ वालुगाए जेड्ढामूलमासे अईव
उण्हाए तण्हाए खुंहाए यं परितोविज्जइ, वद्धमाणवत्थव्वगो य लोमो तेणंतेणं पाणियं तणं च वहइ, न य तस्स कोइवि देइ,
ततोऽसौ गोणो तस्स पंदोसभावन्नो, अकामतण्हाए खुंहाए य मरिऊणं तत्थेव गामे अगुज्जाणे सूलपाणी जक्खो वप्पण्णो,
उववत्तो पांसइ तं बलइसररं, ताहे रुसितो मारिं विउवइ, सो गामो मरिउमारडो, ततो अदन्ना कोउगसयाणि

करैति, तहवि न ठाई, ताहे भिन्नो गामो, अन्नगामेसु संकतो, तत्थवि न मुंचइ, ताहे तेसिं पिता जाबा-अग्नेहिं तत्थ न
 नज्जर कोडवि देवो वा दणवो वा विराहितो, तन्हा तहिं चेव ठामो, आगया समाणा नगरदेवयाए विचल असणं पाण
 खाइमं साइमं घयफलडावेंति, पछिं दाऊण समन्ततो उम्मुहा सरणं सरणंति मणंति, जं अग्नेहिं संमं न बेहिये
 तस्स समह, ताहे अंतलिक्खपटियन्नो सो देवो भणइ-तुन्ने दुरप्पा निरणुकंपा तेणतेण एहह जायह, सस्स वणं वा
 पाणिपं वा न विअं, असो सत्थि भे भोक्खो, ततो ते पहाया पुप्फपल्लिहत्थमया भणंति-दिट्ठो कोवो, पसायमिच्छामो,
 ताहे भणइ-एयाणि मायुसट्ठियाणि पुंलं काऊण सयरि देवलं कोरेह, सुलपाणि च तत्थ अजलं बलियई च एगपासे,
 अन्ने भणंति-ठ बइएरुवं करेह, तस्स य हेहा ताणि से अट्ठिगानि निहणह, साहे अचिरेण करं, तत्थ इंदसम्मो नाम
 पटियरगो कओ, ताहे छोओ पयियाई पेच्छति पंरट्ठियं गामं देवकुल च, साहे अन्ने पुच्छंति-कयरातो गामातो
 आगया !, भणंति-अत्थ ताणि अट्ठियाणि, एवं सो अट्ठियगामो जातो, तय पुण वाणमंतरपरं जो रासिं परियसाइ
 सो तेण सुलपाणिना वाहिता पच्छा रतिं मारिअइ, ताहे तत्थ विवसं छोणो अच्छइ, पच्छा अन्नत्थ गच्छइ,
 इंदसम्मोडवि धूवं दीवमं च दाढं दिवसतो जाति, इतो य तत्थ सामी जागतो दूइजंतगाण पासातो, तत्थ य
 सवो लोगो पिंछितो अच्छइ, सामिणा देवकुलितो अणुण्णवितो, सो भणइ-गामो जाणइ, सामिणा गामो मिलितो
 बेव अणुअवितो, गामो भणइ-एत्थ न सक्का वसितं, सामी भणइ-तुन्ने ताव अणुजाणह, ते मणंति-ठाह, सत्थेकेको
 वसहिं देइ, सामी नेच्छइ, जाणइ सो सवुअिइदिइ, ततो गंता एगे कूणे पढिमं ठितो, ताहे सो इंदसम्मो बिहंते चेव

सूरे ध्रुवपुष्पं दाऊण कम्पडियकरोडिया सधे पलोइत्ता भणति-जाह, मा विणस्सह, तं पि देवज्जं भणइ-तुज्जेवि नीह,
मा मरिज्जिहिह, भयवं तुसिणीतो चिद्धइ, ताहे सो वंतरो चितेइ-देवकुलिएण य गमेण य भन्नंतोऽवि न जाइ पेच्छ
जं से करेमि, ताहे संझाप भीमं अइइहासं मुयंतो वीहावेइ ॥ अभिहितार्थोपसंहारायेदं गाथाद्वयमाह—

दूइज्जंतग पिउणो वयंस तिधे अभिगगेहे पंच । अचियत्तुगएइनिवसण निचं वोसट्ट मोणेणं ॥ ४६२ ॥
पाणीपत्तं गिहिंवंदणं च तह बहुमाण वेगवई । घणेदेव सूलपाणिंदसम्म वासडट्टियगगामे ॥ ४६३ ॥

विहरतो मोराकसंनिवेशं प्राप्तस्य तन्निवासी दूइज्जंतकाभिधानपापंडस्या दूइज्जंतका एवोच्यते, पितुः-सिद्धार्थस्य
वयस्यो-मित्रं स भगवन्तमभिवाद्य वसतिं दत्तवानिति वाक्यशेषः, विहृत्य चान्यत्र वर्षाकालगमनाय पुनस्तथैवागतेन
विदितः कुलपत्यभिप्रायः, तीव्रा-रौद्रा अभिग्रहाः पञ्च, गृहीता इति शेषः, ते चामी-‘अचियत्त’ति देशीवचनमप्री-
त्यभिधायकं, ततस्तत्स्वामिनो न प्रीतिर्यस्मिन्नग्रहे सोऽप्रीत्यग्रहस्तस्मिन् न वसनं-न वस्तव्यं तत्र मयेत्येकोऽभिग्रहः,
‘निचं वोसट्ट मोणेणं’ति नित्यं-सदा व्युत्सृष्टकायेन स्यातव्यमिति द्वितीयः, सदा मौनेन विहर्त्तव्यमिति तृतीयः, यदि परं
तथाविधे प्रयोजने एकं द्वे वा वचने वक्तव्ये, ‘पाणीपत्तं’ति पाणिपानभोजिना भवितव्यमिति चतुर्थः, ‘गिहिंवंदणं च’ति
गृहस्थस्य वन्दनं चशब्दादभ्युत्थानं च न कर्त्तव्यम्, एतान् पञ्चाभिग्रहान् गृहीत्वा तथा तस्मान्निर्गत्य ‘वास अडि-
यगामे’त्ति वर्षाकालमस्थिकग्रामे, स्थित इत्यध्याहारः, स चास्थिकग्रामः पूर्वं वर्द्धमानाभिधः खल्व्वासीत्, पश्चाद-

સ્વિપ્રાપ્તમંગ્ગામિત્થે પ્રાપ્ત, તથા દિ વેળાથી નામ નદી, તો પનદેવાભિષા માર્પયાદઃ પ્રપાનમપાનેફશાકટગદ્ધિસઃ સમુ-
 ભીર્ણઃ, તથા ન ગોરોરુગ્ગાટમ્પુષ્પારણનો દ્વયષ્ણેરો વમૂપ, માર્પયાદસ તરેય પરિભગ્ય ગતઃ, ન પર્યમાનનિયાતિતો-
 હામ્પિતિગર્ગરિતો મૂલ્યા તરેય ગુહ્યાનિનામા યથો વમૂપ, દૃષ્ટમયલોફકારિતાયતને સ પ્રતિષ્ઠિતઃ, દન્દ્રસર્ગનામા
 મ્પિતિગર્ગરિતો નિકૃતિત્વેત્થપાર્પઃ ॥ કથાપ્રકરોપમ્—

જાહે મો ગદ્દદ્દદ્દદ્દદ્દદ્દદ્દ મયરસં લોખંડં પયનો સાહે સયો હોમો સદં મોઝ્જ મીતો, અઝ મો વેગઝામો મારિઝ્જદ્,
 તામ્પા ઝપ્પામો નામ પુરાનો વામ્પાચિયો પરિવાયમો ગદ્દમમહાનિમિષઝાણમો ઝળપાસામો હોઝ્જા ના સિરથમરો
 ધોઝ્જા, ગઝિદ્ કરેદ્, વીમેદ્ વ રત્તિં મંતું, સાહે સો વાળમંતરો જાહે સદેજ ન વીદેદ્ સાહે હરિથકચેશુવચ્ચનં કરેદ્,
 નિમામ્પકચેજ નામ્પકચેજ વ, વ્પહિયિ જાહે ન તરદ્ લોખંડં સાહે સપ્પિહં વેચ્ચનં ઝરીરેદ્, સંઝાદ્—સીમ્પેચ્ચનં માણ્પેચ્ચનં
 મંતરેચ્ચનં વ્પજ્જનેવ્વનં ગઝિઠ્ઠેવ્વનં નહરેવ્વન વિઠ્ઠિજેવ્વનં, વ્પકેષ્ઠા વેચ્ચના વામ્પઝાણમ્પા ઝીવિય સકામિતં સમ્પા, કિં પુજ
 મ્પસરિ મ્પમેયાનો !, સાતો મય્વં ઝમ્પલાતો ગદ્ધિયાસેદ્, સાહે સો વેવો જાહે ન તરદ્ વાહેતં સાહે પરિમંતો વાવ્પવઠિતો
 વ્પામેદ્—સમ્પદ મ્પદારાણા દ્ધિ, સાહે સિઝ્જલ્લો પુતોરિ આગલો ઝચ્ચાદ્ધલો મ્પજ્જિતિ—ધં મો ! વ્પલ્પાણી અવ્પથિયવ્પપ્પા
 ન મ્પાજ્જિ સિઝ્જલ્પરાયપુષં મ્પયં વિરપ્પરં, ઝદ્ પ્પં સ્સલો જાણદ્ તો મુખં નિવિમ્પં કરેદ્, તાહે સો મીતો મુગુણં
 વ્પામેદ્, સિઝ્જલ્લો ને પ્પમ્પં ફહેદ્, તાપ્પ ઝય્વંતો મ્પદ્ધિમં ફહેદ્ સામિસ, તથા ઝેવો બિંતેદ્—સો તં વેચ્ચઝય મારિસા
 દ્ધ્યાણિં કીઝદ્, તાપ્પ મ્પામી વેચ્ચેણે વ્પજ્જારિ ઝામે મત્તીય પરિવાવિલો વ્પમાવ્પકાહે મુદ્ધુવ્વનેયં નિદ્ધાપ્પમાયં મ્પલો, તરિથમે

दस महांसुमिणे पासइ, तंजहा-तालपिसातो हतो, सेयसउणो चित्तकोइलो य दोवि एए पज्जुवासंता दिट्ठा, दामदुगं च सुरभिकुसुममयं, गोवर्गो पज्जुवासंतो, परमसरो विबुद्धपंकजो, सागरो यं मे नित्थिन्नो, सूरौ य पइन्नरस्सिमंडलो उगग-
मंतो, अंतैहि य मे माणुसुत्तरो पवतो वेढित्तो, मंदरं चारुढो मिच्चि, एए सुमिणे पासित्ताणं पडिबुद्धो, लोगो पभाए आगतो, उप्पलो य इंदसम्मो य, ते य अच्चणियं दिवगंधचुग्रपुष्पवासं च पासंति, भट्टारगं च अक्खयसंपगं, ताहे सो लोगो
सव्वो सामिस्स उक्कट्टिसीहनायं करंतो पांसु पडित्तो भणइ-जहा देवज्जएण देवो उवसामित्तो, महिमं पकत्तो, उप्पलोवि सामिं दट्ठण वंदिय भणियाइतो-सामी ! तुंवभेहिं अंतिमराईए दस सुमिणा दिट्ठा, तेसिमं फलं-जो तालपिसातो हतो
तमच्चिरेण मोहणिजं उम्मूलेहिसि १ जो य सेयसउणो तं सुक्कआणं काहिसि २ जो विचित्तो कोइलो तं दुवालसंगं
पणवेहिसि ३ गोवर्गफलं ते चउबिहो समणो समणी सावग साविगा संघो भविस्सइ ४ पउमसराओ य चउबिहदेव-
संघातो भविस्सइ ५ जं च सागरो तिन्नो तं संसारसुत्तरिहिसि ६ जो य सूरौ तमच्चिरा केवलनाणं ते उप्पिज्जिहिइ, ७ जं
अन्तेहिं माणुसुत्तरो वेढित्तो तं ते निम्मलजसकित्तिपयावो सयलतिहुयणे भविंस्सइ ८ जं च मंदरसारुढो सि तं
सीहासणत्थो सदेवमणुयासुराए परिसाए धम्मं पन्नवेहिसि ९ दामदुगं पुण न याणामि, सामी भणइ-हे उप्पल !
जणं तुमं न याणसि तण्णं अहं दुविहं सागाराणारियं धम्मं पणवेहामि १०, ततो उप्पलो वंदित्ता गतो, तत्थ सामी
अद्धमासंअद्धमासेण खमइ, एस पढमो वासारत्तो १। ततो सरए निगंतूण मोरागसंनिवेसं गतो, तत्थ सामी चाहिं उज्जाणे
ठित्तो, तत्थ मोरागसंनिवेसे अच्छंदो कुंदलवेंदलेणं जीवइ, कुंदलवेंदलं नाम खडियाचुप्पडियादि, सिद्धत्थो पक्कइतो पुक्खं

अष्टद, भगवतो पूर्य च चित्ते, ताहे सो तेजेंतेनं पंगं मोवं योखंतंगं सदायिचा भणइ, जाहिं पहायितो अहिं
 जिमितो अं च जिमितो कंधे य अं च विहं, विहो य जारिसो रसीय सुमिनो, तं सवं यागरेइ, सो आउटो गंगु गामे परि-
 चियाणं फहेइ, सेहिं गामे पकासियं—एस देयजतो उज्जाने तीयाणागययट्ठमाणं जाणइ, ताहे सवो उोगो आगतो,
 सपरत सिद्धरथो भययतमुहेण यागरेइ, उोगो आउटो महिमं करेइ, उोगेण अधिरहितो अउठइ, ताहे सो उोगो भणइ—
 एअ अउठंदगो नाम जाणगो, सिद्धरथो भणइ—सो न किंचि जाणइ, ताहे उोगो गंगु भणइ—मुनं न किंचि जाणासि,
 देयजतो जाणइ, सो उोगमज्जे अप्पाणं उयेउकामो भणइ—एअ जामो जइ मज्ज पुरतो जाणइ सो जाणइ, ताहे
 उोगेण परियासितो पइ, नयपतो पुरतो उितो सवं गहाय भणइ—एयं तणं छिज्जिहिइ न या !, सो नितेइ—जइ भणइ
 न छिज्जिहिइ सो न छिंदिरंतं, जइ भणइ—छिज्जिहिइ तो न छिंदिरंतं, ततो सिद्धरथेण भगियं—न छिज्जिहिइ, सो
 छिंदिरमाउत्तो, पर्थंतरे तपेण वयजोगो दिसो, पजं पमिलंतं, अउठंदगस्त अंगुलीतो दसवि भूमीय पखियातो, ताहे
 उोगेण लितितो, सिद्धरथो य से रुटो ॥ भमुमेयार्थं समासेनाभिधिसुराह—

वहा य सरा येयण गुह वस सुभिणुप्पलज्जमासे य । मोराय सफार सको अउठंदग कुयितो ॥ ४६४ ॥

अशरगमनिका—रीद्राः सप्त वेदनाः शूलपाणिना यक्षेण कृताः, तदनन्तरं तेनैव स्तुतिः कृता, सतो दश स्वप्ना भग-

पता दृष्टाः, उरपलब्ध तेषां फलं जगदाद, 'अजमासे य'सि भगवान् सत्पार्श्वमासमर्चयमांस क्षपणमकपीत, ततो भगवतो

मोरायां गतस्य लोकः सत्कारं चकार, शक्रोऽच्छन्दके तीर्थकरहीलनापरे कुपितः ॥ इयं निर्युक्तिगाथा, एतास्त्वस्या एव व्याख्यानभूता मूलभाष्यकारगाथाः—

भीमऽदृहास हृत्थी पिसाय नागे यवेयणा सत्त । सिरकन्ननासदंते नहऽच्छि पिट्ठी य सत्तमिया ॥११२ सू. भा० ॥
तालपिसायं दो कोइला य दामदुगमेव गोवग्गं । सर सागर सूरंतो मंदर सुमिणुप्पले चेव ॥११३॥ सू. भा. ॥
मोहे य द्वाण पवयण धम्मं संघे य देवलोगे य । संसारं नाण जसे धम्मं परिसाए मज्झम्मि ॥११४॥ सू. भा. ॥
मोराए संनिवेसे बाहिं सिद्धत्थ तीयमार्हणि । साहइ जणस्स अच्छंद पओसा छेयणे सक्को ॥ ११५ ॥ प्र. ॥

प्रथमतः शूलपाणिना भीमोऽदृहासः कृतः, तदनन्तरं हस्ती विकुर्वितः ततः पिशाचः ततो नागः, तदनन्तरं सप्त वेदना उदीरिताः, तद्यथा—‘सिर’ति शिरोवेदना, एवं कर्णवेदना नासावेदना दन्तवेदना नखवेदना अक्षिवेदना पृष्ठवेदना च सप्तमिका ॥ यदुक्तम्—‘दस सुमिण’ति तान् दश स्वप्नानाह—‘तालपिसाउ’इत्यादि, प्रथमं तालपिशाचं दृष्टवतवान्, तदनन्तरं द्वौ कोकिलौ, तद्यथा—एकः श्वेतोऽपरो विचित्रः, ततो दामद्वयं, तदनन्तरं गोवर्ग, ततः सरः, तदनन्तरं सागरं, ततः सूर्य, ततोऽन्नं, तदनन्तरं मन्दरं, ‘सुविणुप्पले चेव’ति एतान् स्वप्नान् दृष्टवान्, उत्पलश्च फलं कथितवान्, तच्चेदम्—योऽसौ तालपिशाचः स किल मोहः, श्वेतकोकिलः शुक्लध्यानं, यस्तु विचित्रः कोकिलस्तत् किल द्वादशाङ्गं प्रवचनं, यद् दामद्विकं स यतिश्चावकभेदेन द्विप्रकारो धर्मः, गोवर्गश्चतुर्विधः श्रीश्रमणसङ्घः, पद्मसरश्चतुर्विधो देवसङ्घातः, सागरः संसारः, सूर्यो ज्ञानं—केवलज्ञानं, अन्त्रेण मानुषोत्तरपर्वतवेष्टनं निर्मलयशः कीर्त्तिप्रतापः, मन्दरारोहणं धम्मं

प्रज्ञापयितुकामेन संवेधमनुजाया पर्पदो मध्ये सिंहासने उपवेशनं ॥ ततो भगवान् मोरकसन्निवेशे गत्वा उत्र यहिरुधाने स्थितः, सिद्धार्थस्तत्र एकाकी स्थातुमशक्नो भगवतः पूजार्थं च जनस्य—लोकस्वातीतादीनि साधयति—कथयति, तत प्रहेषात्—मात्सर्यादिरुद्धकः समागतः, स तृणस्य छेदने प्रश्नं कृतवान्—किमिदं द्रुटिष्यति न वा ? सिद्धार्थेनोक्तं—
न द्रुटिष्यति, अत्रान्तरे च शक्र उपयुक्तवान् ॥ कथानकक्षेपम्—

ततो सिद्धार्थो तस्स पदोसमायक्षो तं लोमं भणइ—एस चोरो, लोमो भणति—कस्स तेण चोरिय ? सिद्धार्थो भणइ—अरिथ एस्य धीरपोसो नाम कम्मकरो !, सो पाएसु पठितो, अहं सुत्ति, अस्मि तुग्ग अमुप काले वसपलपमाणं वट्ठयं नट्ठपुणं !, आनं अरिथ, तं एस्य हरियं, तं पुण कट्ठिं !, एसस्स पुरोहठे महिस्सेतुल्लस्स पुररियमेण हरयमेष गत्तुण निविसत्त, वट्ठह तस्य, एणिमं मेणहह, ताहे ते गया, विट्ठ, आगया कलकल करेमाणा, अस्सपि सुणेह—अरिथ इह इदंसम्मो नाम गहवती !, तेहि भणियं—अरिथ, ताहे सो सयमेव वट्ठितो भणइ—अहं, आणवेह, अरिथ तुग्गं ऊरणमो अमुके काले नट्ठपुणो !, सो एसण मारित्ता सइमो, अट्ठियाणि से पदरीए दाहिणपासे वट्ठुठट्ठियाए निहयाणि, ते गया जाय विट्ठानि, ततो उक्कुट्टिकलयलं करेता आगया, ताहे भणइ—एय चियं ! अमुमेवार्थं प्रतिपादयन्नाह निर्युक्तिकारः—
तणछेयंगुलि कम्मारवीरयोस महिसिंदु वसपलिप । चियेवसम्मऊरणग वयरीए दाहिंगुक्कुठे ॥ ४६५ ॥

अच्छंदकस्तुणं जग्गाह, छेदोऽशुलीनां खलु देवराजेन कृतः, कर्मार—वीरयोपो नाम कर्मकारस्तत्सम्यध्येतेन दश-

पलप्रमाणं करोटकं गृहीत्वा महिषेन्दुवृक्षस्याधः स्थापितं, एकं तावदिदं, द्वितीयमिन्द्रशर्मण ऊरणकोऽनेन भक्षितः, तस्यास्थीनि चाद्यापि नदर्या अधो दक्षिणे पार्श्वे उत्कुरटिकायां तिष्ठन्ति ॥ ततो सिद्धत्थो भणइ-तइयं पुण अवच्चं, अलाहि तेण कहिएण, ताहे ते निब्बंघं करेति, पच्छा भणइ-भज्जा से कहिहेइ, सा पुण तस्स चेव छिद्दणि मग-
माणी अच्छइ, ताहे ताए सुयं-जहा सो विधमिती अंगुलीतो से छिन्नातो, सा य तेण तद्विवसं पिड्डिया, सा चितेइ—
नवरि एउ गामो ताहे साहामि, आगया ते, गामपुरिसा पुच्छति, सा भणइ-मा से नामं गिणहह, भगिणीए पइत्तणं
करेइ, ममं नेच्छइ, ताहे उक्कुहिं करेमाणा तं भणति,—एस पावो, एवं तस्स उड्डाहो जातो जहा न कोऽपि भिक्खंवि देइ,
ताहे सो अप्पसागारिथं आगतो भणइ-भयवं ! तुब्भे अब्बत्थवि पुज्जा, अहं कहिं जामि !, ताहे अचियत्तो गहोत्तिकाऊण
सामी निगतो, ततो वच्चमाणस्स अंतरा दो वाचालातो-दाहिणवाचाला य उत्तरा चावाला य, तासिं दोणहवि अंतरा
दो नदीतो, तंजहा-सुवण्णवालुगा रूपवालुगा य, ताहे सामी दाहिणवाचालातो संनिवेसातो उत्तराचावालं वच्चइ,
तत्थ सुवण्णवालुयाए नदीए पुलिणे कंटियाए तं वत्थं विलगं, सामी गतो, पुणो अवलोइयं, किं निमित्तं ? , केइ
भणंति-जहा ममत्तीए, अवरं भणंति-किं थंडिले पडियं अथंडिले वा ? , अण्णे भणंति-सहसाकारेणं, केइ पुण एवं
वयंति-सुलभं वत्थपत्तं सिस्साणं भविस्सइ दुलहं वा ? , एयनिमित्तमवल्लोइयं, तं च भगवया तेरस मासे अहाभावेण धरियं,
ततो वोसिरियं, ततो सामी अचेलए विहरइ, तं च तेण पिउवयंसधिज्जाइएण गहियं, तुण्णागस्स उवणीयं, सयसहस्समोलं
जायं, इमस्सवि पण्णासं सहस्साइं पण्णासं सहस्साइं जायाइं ॥ अमुमेवार्थमाह—

तद्वयमवयवं भज्जा कहए नारं ततो विउचयंतो । दक्खिणचावाल सुवसवालुया कटए धरयं ॥ ४६३ ॥
 तृतीयं पुनः पदमथाव्य, तत् तस्यैव भार्या कथयिष्यति, नाह, या कथितवती, ततो भगवान् निर्गतः, ततः पितृ-
 वयस्यो दक्षिणचावालात् सन्निवेशादुत्तरचावाल प्रति प्रस्थितस्य भगवतो वत्सं सुवर्णधातुकाया नद्याः पुलिने कण्टके
 सन्नं गृहीतवान् ॥

ताहे सामी उत्तरचावालं यद्यइ, ताप अतरा कनकखलं नाम आसमपद, तरय दो पंथा-उग्गुगो वंकी य, जो सो
 उग्गुगो सो कणकखलमण्णेण धयइ, वंकी परिहरतो, सामी उग्गुगेण पहावितो, गोयालेहिं पारितो-वेयज्जगा ! मा
 एएण मग्गेण गच्छइ, एरथ दिट्ठीवितो सण्णो अच्छइ, सामी जाणइ-जहा स मयितो संउत्तिहिइ, ताहे गतो, गंतुण जक्ख-
 परमंउदयियाए पडिम ठितो, सो पुण सण्णो को पुसमवे आसि !, अण्णइ-समग्गो, पारणगे सुउएण समं पालियमत्तरस
 गतो, तेण मज्झकिया विराहिया, सो सुउएण पडिचोइतो, ताहे सो भट्ट मत्तेल्लियं वरितेइ, अण्णइ-इमायि मए
 मारिया !, जातो छोएण मारियातो तातो सयातो दरिसेइ, साहे सुउएण नायं-वियाळे आलोहिइ, सो वियाळे आय
 स्सगगालोयणाए आलोइत्ता निविट्ठो, सुउगो वितेइ-नूणं से विससरियं, ताहे संमारिय, रुट्ठो पुउगस्स आहणामित्ति
 उद्दाइतो, तरय खंभे जावडितो मतो, विराहियसामग्गो जोइसियसु सबयग्गो, ततो पुतो कणगखले पचण्हं तावससयाण
 कुलवइस्स मारियाए तावसीए उयरे आगतो, दारगो जातो, तत्थ से कोसिउत्ति नामं कयं, सो अईवपुपभवसहायेण
 चंडकोयो, तत्थ य अग्गेऽपि अरिय कोसिया, ततो तस्स चंडकोसिउत्ति नाम कयं, सो य कुलवती मतो, पच्छा सो

कुवलती जाती, सो तत्थ वणसंडे मुच्छितो, तेसिं तावसाणं ताणि फलाणि न देइ, ते अलभंता गया दिसोदिसिं, जेऽवि तत्थ गोवालार्इ एइ तंपि हंतूण धाडेइ, तस्स य अदूरे सेयविया नाम नगरी, ततो रायपुत्तेहिं आंगंतूण विरहिण सो वणसंडो पडिनिवेसेण भग्गो विणासिओ य, तस्स गोवालएहिं कहियं, सो तथा कंटियाणं गतो आसि, ततो कंटियातो छड्डित्ता परसुहत्थो रोसेण धमधमंतो गतो, कुमारेहिं दिट्ठो आगच्छंतो, तं दट्ठण पलाया, सो परसुहत्थो पधावंतो खुड्डे आवडिऊण पडितो, सो कुहाडो उच्चो ठितो, तत्थ से सिरं दोभागे कयं, तत्थ मतो तस्मि वणसंडे दिट्ठीविसो सम्पो जातो, तेण रोसेण लोमेण य तं वणसंडं रक्खइ, ते तावसा सधे दट्ठा, जे अट्ठुगा ते नट्ठा, सो तिसंक्कं वणसंडं परिअं चिऊण जं सवणगमवि पासइ तं दहइ, ताहे सामी तेण दिट्ठो, ततो आयुरुत्तो ममं न जाणसिं, सूरं निज्झापत्ता पच्छा सामिं पलोएइ, सो न डज्झइ जहा अन्नो, एवं दो तिन्नि वारे, ताहे गंतूण डसइ, अवक्कमइ मा मे उवरिं पडिहिइ, तहवि न मरइ, एवं तिन्नि वारे, ताहे पलोयंतो अमरिसेणं अच्छइ, तस्स भगवतो रुवं पेच्छंतस्स ताणि विसभरियाणि अच्छीणि विज्झाइयाणि सामिणो कंतिसोम्मयाए, ताहे सामिणा भणियं-उवसम ! भो. चंडकोसिया !, ताहे तस्स ईहापो-हमग्गणगवेसणं करैतस्स जाईसरणं समुप्पणं, ताहे तिवसुत्तो आयाहिणपयाहिणं करैतो मणसा भत्तं पच्चक्खाइ, तित्थ-गरो जाणइ, ताहे सो विले तुंडं छोद्वण ठितो, माऽहं रुद्धो संतो लोगं मारेहं, सामी तत्थ अणुकंपणट्ठाए अच्छइ, सामिं दट्ठण गोवालवच्छवाला अछियंति, रक्खेहिं आवरित्ता पाहाणे खिवंति, न चलइत्ति अलीणा, कट्ठेहिं घट्ठितो, तहवि न फंदइ, ताहे लोगो आंगंतुं सामिं वंदित्ता तंपि सप्यं वंदति महति अ, अन्नाओ य घयविक्कणियातो तं सप्यं घएण

मवर्तति, ततो सो पिबीलियाहि गदितो, तं येयण सम्मं अहियासेइ, अद्धमाचे कालगतो सहरसारे उवयसो ॥ अमु-
मेयार्यमुपसहरसाह—

उत्तरचायालंतर वणसंडे चंडकोसिओ सण्यो । न व्ही चिंता सरणं जोइस कोयाडहि जाओडहं ॥ ४६७ ॥
उत्तरचायालान्तरवनसण्डे षण्डकोशिकः सण्यो, स भगवन्तं न ददाह, ततश्चिन्ता चमूच, तदनन्तर जातिसरणं
ययाडहं ज्योतिष्कः कोपादहिजांतोऽहमिति अक्षरगमनिका, भाचार्यः प्रागुक्त एव ॥

उत्तरचायाला नागसेण खीरेण भोयण दिशं । सेयवियाए पदेसी पंपरहो जेखरायाणो ॥ ४६८ ॥
उत्तरचायालो नाम समिवेसा, तत्र भगवान् पक्षपणपारणके गतः, तत्र नागसेनेन खीरभोजनेन प्रतिलाभित,
पय दिव्यानि प्रादुर्भूतानि, ततः श्वेताम्ब्यां नगर्यां गतः, तत्र प्रदेशी राजा, स भगवतो महिमा कृतवान्, तथा
पण्थी रथैरागता ये प्रदेशियाभ्यं निजा एव निजका—नैयकगोत्रा राजानस्सेऽपि महिमा कृतयन्तः ॥ पयोऽक्षरायो,
भाचार्यः कथानकादयसेयः, तद्येदम्—

ततो सामी उत्तराचायाल गतो, ततश्च पक्षपक्षमणपारणे नागसेणेण गाहावणा खीरभोयेण पडिलाभितो, पंध
दियाणि पाउब्भूयाणि, ततो सेयविय गतो, तत्थ पएसी राया समणोवासतो भयवतो महिम करेइ, ततो भयवं सुर-
भिपुर बघइ, तत्थ अंतराए निजया रायाणो पंचहि रवेहि पंति पयसिरको पासं, वेहि तत्थ सामी वदितो पूइतो य,
ततो सामी सुरभिपुर गतो, तत्थ गंगा उत्तरियधा, तत्थ सिद्धजत्तो नाग नाबितो, खेमिओ नाम सरणजाणतो, तत्थ

नावाए लोगो विलंगइ, एत्थंतरे कोसिएण महासंणेण वासियं, कोसिओ नाम उल्लुगो, खेमिलेण भणियं-जारिसं सडणेण भणियं तारिसं अम्हेहिं मारणंतियं पावियं, किंतु इमस्स महारिसिस्स पहावेण मुच्चीहामो, सा य नावा पहाविया, सुदाढेण नागकुमारएण भयं ! नावाए ठितो दिट्ठो, तस्स कोवो जातो, सो य किर जो सो सीहो वासुदेवत्तणे मारितो सो संसारं भमिऊण सुदाढो नागो जातो, सो संवट्ठगवायं विडवित्ता नावं उव्वोलेउं इच्छइ, इतो य कंवलसंवलाण आसणं चलयं । का पुण कंवलसंवलाणं उप्पत्ती ?

महुराए नयरीए जिणदासो वाणिज्यओ सद्धो, सामीदासी साविया, दोऽवि अहिगयत्तत्ताणि, परिगहियपरिगहपरिमाणाणि, तेहिं चउप्पयस्स पच्चक्खायं, ततो दिवसदेवसियं गोरसं गेण्हंति, तत्थ आभीरी गोरसं गहाय आगया, सा ताए सावियाए भन्नइ-मा तुमं अन्नत्थ भमाहि, जत्तियं आणेसि तत्तियं गेण्हामि, एवं तासिं संगयं जायं, इमावि से गंधपुडियाइ देइ, इयरी कूइयातो दुज्जं दहिं वा देइ, एवं तासिं दढं सोहियं जायं, अन्नया तासिं गोवालाणं वीवाहो जातो, ताहे ताणि निमंतंति, ताणि भणंति-अम्हे वाउलाणि न तरामो गंतुं, जं तत्थ उवजुज्जइ भोयणे कडुगभंडाइ वत्थाणि आभरणाणि धूवपुप्फगंधमल्लाइ वा तं तेहिं दिज्जं, तेहिं अतीव सोहावियं, लोणेण सलाहियाणि, तेहिं तुट्ठेहिं दो तिवरिस्सा गोणपोयया दढसरीरा उवट्ठविया कंवलसंवलेत्ति नामेणं, ताणि नेच्छंति, वलावि वंधिऊण गयाणि, ताहे तेण सावएण चित्तियं-जइ मुच्चीहंति तो लोगो वाहिइ, ता एत्थ चेव अच्छंतु, फासुगचारी किणिऊणं दिज्जइ, एवं पोसिज्जंति, सोऽवि सावतो अट्ठमिच्चवइसीसुं उववासं करेइ, पुत्थयं च वाएइ, तेऽवि तं सोऊण भइया जाया, सण्णिणो

य, जहिवस सागो न जेमेइ तद्वियसं न जेमेति, तस्सं सावगस्स भावो जातो-जहा इमे भविया वयसतां, अठम-
हिओ य नेहो जातो, ते रुयस्सिणो, तस्स य सावगस्स मिचो, तत्थ मंडीरमणजत्ता, तारिसा नत्थि अत्थस्स वइहा,
ताहे ते भडीए जोइत्ता पीया अणापुच्छाप, तत्थ अण्णेणवि जप्तेणवि समं धाद कारिया, ताहे छिन्ना, तेण ते आणेउ
वद्धा, न चरति न य पाणिय वियति, जाहे सवहा नेच्छंति ताहे सो सावतो भचं पच्चक्खाइ नमोफारं च देइ, ते काल-
गया नागकुमारेसु वययत्ता, ओहिं पंजंति, जाय पेच्छति तित्थगरस्स वयसगं कीरमाणं, ताहे केहिं चितियं-अलाहि
त्ता अत्तेण, तामिं मोएसो, आगया, एगेण नाया गइया, एगो सुदादेण सम जुग्गइ, सो महिहिगो, तस्स पुण
वयणफाळो, इमे शु अट्टुणोययत्तया, सो तेहिं पराइतो, ताहे ते नागकुमारा तित्थयरस्स गहिमं करेति, सत्तं रुय य
गायति, ययं छोणोऽपि । तवो सामी वत्तिओ, ताय देयेहिं सुरहिगधोदययासं पुष्कयासं य युद्धं, तेऽपि पडिगया ॥ अमु-
मेगार्थमुपसंहरामाह—

सुरभिपुर सिद्धदत्तो गंगा कोसिय धिऊ प खेमलतो । नागसुदाढे सीहे कंपलसपलाण जिणमहिमा ॥ ४६९ ॥
महुराप जिणदासो आमीर चियाह गोण वयथासो । मंडीरमणमिस्स वये भत्ते नागोहिभागमण ॥ ४७० ॥
धीरयरस्स भगवतो नायारूवस्स फासि ववसगं । भिच्छादिट्ठिपरद्ध कंपलसपला समुत्तारे ॥ ४७१ ॥
सुरभिपुर भगयान् गतः, तत्र गङ्गा नाम नदी, सिद्धयात्रो नाम नाविकः, तत्र नावमारोहति, जने कौशिको महा-
शकुनापरपर्यायो यासितवान्, खेमलकश्च शकुनविद्वान् अवादीत्-यदि परमेतस्य भगवतः प्रभावेन जीयाम इति,

अत्रान्तरे नागौ-नागकुमारः, सुदंष्ट्रनामा सिंहजीवो, भगवत उपसर्गं कर्तुमारब्धवानिति शेषः, कम्बलशवलौ च नाग-
कुमारौ तं वारयित्वा जिनस्य भगवतो महिमां चक्रतुः ॥ कम्बलशवलोत्पत्तिं दर्शयति-‘महुराए’इत्यादि, मथुरायां जिन-
दासः श्रावकः, तत्परिचितस्याभीरस्यान्येन आभीरेण सह विवाहस्तस्मिन् जिनदासेनोपष्टम्भे कृते परितोषवशात् आभी-
रेण जिनदासस्य गौणौ-वलीवद्गौं समर्पितौ, तयोः श्रावकसंसर्गतोऽष्टमीचतुर्दश्योरुपवासः, तौ चान्यदा ‘भंडीर’त्ति
भण्डीरवदयक्षयात्रानिमित्तं मित्रेणानापृच्छया नीतौ, तत्र ‘धवे’त्ति धावितौ, ब्रुवितौ चेति शेषः, ततो भक्ते प्रत्याख्याते
सति नागकुमारेषूपपन्नौ, तदनन्तरमवधिप्रयोजनं, ततो भगवतः समीपे आगमनं, किमर्थमित्यत आह-‘वीरवरस्से’त्यादि,
वीरवरस्य भगवतो नावारूढस्य मिथ्यादृष्टिः सुदंष्ट्रनामा नागकुमारोऽकार्षीत्, (उपसर्गं) ततो भगवन्तमुपसर्गयितुं प्रारब्धं,
कम्बलशवलौ नावमुत्तारितवन्तौ ॥ ततो भयवं दगतीराए ईरियावहियं पडिक्कमिउं पत्थितो, ततो नइप्पुलिणे भयवतो
मधुसिन्धुचिक्खले पादेसु लक्खणाणि दीसंति, तत्थ पूसो नाम सामुद्धितो, सो ताणि पासिऊण चिंतइ-एस चक्कवड्डी
एगागी, वच्चा मि णं वागरेमि, तो मम एत्तो भोगा भविस्संति, सेवामि णं कुमारत्ते, सामीवि थूणागसंनिवेस्सस वाहिं पडिमं
ठितो, तत्थ सो सामीं पेच्छिऊण चिंतइ-अहो मे पललं अहिजियं, एएहिं लक्खणेहिं जुत्तो किं एयारिसो समणो
होइ?, ता अलाहि, चयामि एयं, इतो य सक्को देवराया पलोएइ-अज्ज कहिं सामी विहरइ?, ताहे पेच्छति सामिं तं
च पूसं, ततो आगतो सामिं वंदित्ता भणइ-भो पूसो ! तुमं लक्खणं न याणसि, एसो अपरिमियलक्खणो, ताहे सक्को
अब्भितरं लक्खणं वण्णेइ, ‘रुधिरं गोक्षीरगौर’मित्यादि, शास्त्रं न भवत्यलीकं, एस धम्मवरचाउरंतचक्कवड्डी देविंद-

नरिदमहितो भयियजणकुमुयाणदकारजो भविस्सइ, ततो सामी रायगिहं गतो, तरथ नालदाए याहिरियाए तंतुयाय-
सालाए पगमि पंदेते अहापदिरुवं उग्गहमणुणविचा पढमं मासकसमणमुपसज्जित्ताण विहरइ ।

तेणं कालेण तेणं समएण मंसली नाम मखे, तस्स अहा भारिया गुणिणिया, सरयणे सन्निवेसे घहुलस्स माहणस्स
गोसालाए पसूया, गोसं नामं कयं गोसालोत्ति, संवड्डितो मखसिण अहिज्जितो, चित्तफल्य करेइ, एफल्लतो विहरंततो
रायगिहे तंतुयायसालाए पट्टितो, अस्य सामीट्टितो तत्थ यासायासमुवागतो, भयय मासकसमणपारणे अन्निमतरे विज-
यस्स घरे विउलाए भोयणविहीए पडिलाभितो, पच विपाणि पाउअय्याणि, गोसालो सुणिस्ता आगतो, विट्ठाणि पंच
विट्ठाणि पाउअय्याणि, भणइ-भययं ! अह तुग्गं सीसोत्ति, सामी तुसिणीतो निगतो, विइयमासकसयणमि ठितो,
विइयपारणे आणंदस्स घरे सअयिहीए, तइए सुदंसणस्स घरे सयकामगुणिपणं, ततो चउरयं मासकसमणमुपसप-
ज्जित्ताणं विहरइ ॥ अमिहितसद्वहणायेदमाइ—

धूणाए पट्टिं पूत्तो लक्खणमन्निमतरे य देविंदो । रायगिहतंतुसालां मासकसमणं च गोसालो ॥ ४७२ ॥
मखलिमंल सुमहा सरयण गोयहुलगेह गोसालो । विजयाणंद सुनंदे भोयण राज्ञे य कामगुणे ॥ ४७३ ॥
धूणायां ससिवेशे यहिर्भगवान् प्रतिमास्थिता, पुण्यो लक्षणं निरीक्षितवान्, अम्यन्तरं च लक्षणं देवेन्द्रोऽप्यकथत्,
ततो भगवान् राजगृहे तंतुयायशालायां मासकपणमकार्षीत्, गोसालोऽपि तत्रागतः, गोसालोत्पत्तिं कथयति-
'मंसली'त्यादि, मङ्गलिर्नाम मङ्गः, तस्य सुमद्रा भार्या, चारवणं सन्निवेशः, तत्र गोयहुलगृहे-गोचहुलनामकब्राह्मण-

गोशालायां प्रसूता, दारकस्य गुणनिष्पन्नं नाम गोशाल इति, भगवतः प्रथमं पारणकं विजयस्य गृहे विपुलभो-
जनविधिना, द्वितीयमानन्दस्य गृहे खाद्यविधिना, तृतीयं सुनन्दस्य गृहे सर्वकामगुणं, भावार्थः शेषः प्रागेवोक्तः ॥
गोशालो वि कत्तियपुत्रिमाए दिवसतो पुच्छइ-किमहं अज भत्तं लभेज्जा?, सिद्धत्थेण भणियं-कोइवक्कुरं अंजिलेण
कूडगरूवं च दक्खिणं, सो नवरिं सयायेरेण हिडितो, एवं तेण भंडीसुणएणेव न किंचि संभाइयं, ताहे अवरणहे एक्केण
कम्मकारएणं अंजिलेण कूरो दिन्नो, ताहे जिमितो, रुवगो य से दक्खिणं दिन्नो, तेण परिक्खावितो जाव कूडगो, ताहे
भणइ-जेण जहा भवियपं न तं भवइ अन्नहा, लजितो आगतो, ततो भयवं चउत्थमासक्खमणपारणगे नालंदातो निगं-
तूण कोल्लागसन्निवेसं गतो, तत्थ वहुलो माहणे माहणे भोयावेइ घयमहुसंजुत्तेगं परमत्तेण, ताहे तेण सामी पडिलामितो,
पंच दिवाइ पाउब्भूयाइ, गोशालोऽवि तंतुवायसालाए सामिं अपेच्छमाणो रायगिहे सन्निभतरवाहिरे गवेसेइ, जाहे न
पेच्छइ ताहे नियगोवकरणं धीयाराण दाउं सउत्तरोट्टं मुंडणं काउं गतो कोट्ठागं, तत्थ भयवतो मिलितो, ततो भयवं
गोशालेण समं सुवणखलयं वचइ, तत्थंतरा गोवालगा वइयाहितो खीरं गहाय महणीए थालीए नवएहिं तंदुलेहिं
पायसं उवक्खंडंति, ततो गोशालो भणइ-एह भयवं! एत्थ भुंजाम, सिद्धत्थो भणइ-एस निम्माणं चेव न वचइ, एस
भज्जिहिइ उच्छुहिज्जंती, ताहे सो असद्धंतो ते गोत्रए भणइ-तीताणागगजाणतो भणइ-एसा थाली भज्जिहिइ, तो
पयत्तेण सारक्खह, ताहे पयत्तं करेति, वंसविदलेहिं सा वद्धा थाली, तेहिं अतिवहुया तंदुला छुट्ठा, सा फुट्ठा, पच्छा

गोपालाणं जं जेण कयेतं आसाइय सो तस्य चेष पविमिती, तेण न उद्धं, ताहे सुदुयरं नियतिं नेण्हइ ॥ अमुमेव कथानकोफमर्थमुपसंजिहीर्षुराह—

कुछ्छाग पडुल पायस दिव गोसाल दट्ट पव्वा । पारिं सुवण्णसलए पायसथाली नियइगएणं ॥ ४७४ ॥
कोछाकः सच्चियेयं, तत्र भगवते वहुलो नाम ब्राह्मण. पारणके पायसं वचवान्, ततो दिव्यानि प्रादुर्यतानि, तानि गोशाखो दट्टा मज्जया प्रसिपत्तः, सोत्तरोष्ठ मुण्डनं कृतवान् इत्यर्थः, ततो भगवान् गोशालेन सह सुवर्णसल गतः, तस्य पट्टिः पायसस्याली भग्ना, ततो विक्षेपतो नियतेर्महणं, भावार्थं उक्तं पद्य ॥

ततो सामी वंभणगाम गतो, तस्य नंदो य उवणंदो य दुये भायरो, गामस्स दो पाडगा, एगो नदस्स विइतो उवणं-दस्स, ततो सामी नदस्स पाडय पविट्ठो नंदपर च, तस्य दोसीणेण पट्टिजाभितो नंदेण, गोसालो उवणंदस्स पाडयं पविट्ठो उवणंदस्स घर च, तेण उवणंदेण सदिट्ठं-देहि भिक्ख, तस्य न ताव वेजा, ताहे सीयलो कूरो नीणिती, सो त न इच्छइ, पच्छा सा तेण उपनंदेण दासी भणिया-पयस्स येव उवरिं सुदुसु, छट्ठो, सो अप्पसिपण भणइ-जइ मम धम्मोय-रियस्स अरिय तयो या तेओ या तो एयस्स घर उल्लस, एतम अट्ठासनिहिपहिं पाणमंतरोहिं मा भयवतो (यजो) जलियं होवत्ति ॥ घर दट्ठं, ततो सामी निगतो, वंपं गतो, तस्य वासावाहं ठाह, तस्य दोमासिएणं खमणेणं खमइ, पडिमं ठाइगणु फुडुगो, अमुमेयार्थमुपसंहरन्नाह—

यभणगामे नंदोवणंद उवणंदं तेय पडुहे । वंपा वुमासखमणो वासावाहं सुणी खमइ ॥ ४७५ ॥

ब्राह्मणग्रामे नन्दोपनन्दौ आतरो, तन्नोपनन्दस्य गृहे तेजसा 'पहुंजे' दग्धे भगवान् चम्पां गतः, तत्र वर्षावासं कृत्वा द्विमासक्षणेन मुनिः-भगवान् क्षपयति ॥

ततो चरिमं दोमासियपारण्यं वाहिं पारित्ता कालायं नाम सन्निवेशं गतो गोशालेण समं, तत्थ भयवं सुन्नघरे पडिमं ठितो, गोसालोऽवि तस्स दारपहे ठितो, तत्थ सीहो नामं गामउडुत्तो विज्जुमतीए गोड्डिदासीए समं तं चेव सुन्नघरं पविट्ठो, तत्थ तेण भणइ-जइ एत्थ समणो वा माहणो वा पहिको वा कोइ ठितो सो साहउ जा अन्नत्थ वच्चामो, सामी तुण्हफ्तो अच्छइ, गोसालोऽवि तुण्हफ्तो, ताणि अच्छित्ता निगयाणि, गोसालेण सा महिला छिक्का, सा भणइ-एस एत्थ कोइ अच्छइ, तेण अभिगंतूण पिट्ठितो, एस धुत्तो अणायारं करित्ताणि पेच्छंततो अच्छइ, ताहे सामिं भणइ-अहं एफ्फो पिट्ठिजामि, तुब्भे न वारेह, सिद्धत्थो भणइ-कीस सीलं न रक्खसि?, किं अम्हे हन्नामो?, कीस वा अंतो न अच्छसि?, जं दारे ठितो चेट्ठसि, ततो निगंतूण सामी पत्तकालयं नाम गामं गतो, तत्थवि तहेव सुण्णघरे पडिमं ठितो, गोसालो तेणभएणं तद्धिवसं अंतो ठितो, तत्थ खंदो नाम गामउडुत्तो अप्पणिज्जियाए दासीए दंतिह्लियाए समं नियमहेलाए लजंतो तमेव सुण्णघरं गतो, तेहिंवि तहेव पुच्छियं, तहेव तुण्हफ्तो अच्छइ, जाव ताणि निगमच्छंति, ताहे गोसालेण हसियं, ताहे पुणोऽवि पिट्ठिओ, ताहे सामिं खिसइ-अम्हे हम्मामो तुज्जे न वारेह, किं अम्हे तुज्जे ओल्लगामो?, ताहे सिद्धत्थो भणइ-अप्पदोसेण हम्मसि, किं तुंडं न रक्खसि? ॥ अमुमेवार्थ-मुपसंहरन्नाह-

कालाय सुभगारे सीहो विज्जुमइ गुट्टिवासीय । संहो दत्तिलियाउ पत्तालग सुभगारम्मि ॥ ४७६ ॥

कालाये सन्निवेशे गोशालकेन सह गत्वा शून्यागारे स्थिता, तत्र सिंहो नाम विद्युदत्वा गोपीवास्या सह रमणं कृतवान्, तेन गोशालः कदर्थित इति शेष, ततो निर्गत्य द्वितीयदिवसे पन्नाडये ग्रामे शून्यागारे गोशालकेन सह स्थितो भगवान्, तत्र स्कन्दको नाम ग्रामकूटपुत्रो दत्तिलिकया निजदास्या सह व्याप्तवान्, तेनापि गोशालकः कदर्थित इति गन्धर्, एयोऽधरार्थः, भावार्थं वक्तु एव ॥

ततो भगव कुमाराए सनियेसे गतो, तत्र चंपरमणिजे उज्जाने पढिमं ठितो, इतो य पासायचिजो मुणिचंदो नाम धेरो बहुसिस्तपरियारो तम्मि सनियेसे कृपणयस्त कुभगारस्त साहाए ठितो, सो व जिणकप्पपढिमं (कम्मं) करेइ, सीसं गच्छे ठायिछा सत्तभावणाए अप्पाण भावेइ, जिणकप्पं हि पडियज्जेतस्स पच भायणासो भयति, सयथा- सयोभायना सत्तभावयना सुभभावना एकत्तभावना बलभावना च, वक्तु च-“तवेण सत्तेण सुत्तेण, एगत्तेण यत्तेण य । तुलणा पचहा दुत्ता, जिणकप्प पडियज्जतो ॥ १ ॥” सत्तभावनाऽप्युपाश्रयादिभेदात् पचधा, तथा बोक्कम्-“पढमा त्वत्सस्यमी यिइया माहि तइया चत्तफम्पि । सुभहरमि चत्तयी पंचमिया तह मत्तणंमि ॥ १ ॥” सो यिइयाए तह सत्तभावणाए अप्पाण भावेइ, गोसालो सामिं मणइ-एत्त देसकालो हिंढामो, सिद्धत्थो मणइ-अज्ज अत्तर, पच्छा सो हिंढेतो पासायच्चिजे पासइ, मणइ य-के तुज्जे १, ते मणत्ति-अम्हे समणा निगंथा, सो मणइ-अहो निगंथा, इमो भे पत्तिजो गयो कहिं तुन्ने निगया १, सो अप्पणो आयरिए वण्णेत्ति, परितो महत्था, तुम्भेज्ज के १, ताहे तेहि

भणइ-जारिसो तुमं तारिसो धम्मायरिओ ते सयंगहियलिंगो, ताहे सो रुडो मम धम्मायरियं सवहत्ति, जइ मम धम्मायरियस्स अत्थि तवो तो तुज्झं पडिस्सतो डज्झउ, ते भणंति-न तुवभाणं भणिणं अग्गे डज्झामो, ताहे सो गतो साहइ सामिस्स-अज्ज मए सारंभा सपरिगहा समणा दिट्ठा, तं सबं साहेइ, ताहे सिद्धत्थेण भणितो-ते पासाव-च्चिज्जा साहू, न ते डज्झंति, ताहे रत्ती जाया, ते मुणिचंदा आयरिया उवस्सयस्स बाहिं पडिमं ठिया, सो कुवणतो तद्धि-वसं सेणिपुरिसेहिं समं पाऊण वियाले एइ मत्तेछतो जाव पासइ तो मुणिचंदायरिए, सो चित्तेइ-चोरत्ति, तेण ते गलए गहिया, ते निरुस्सासा कया, न य ज्ञाणातो कंपिया, तेसिं केवलनाणं उप्पन्नं, आउं च निट्ठियं सिद्धो, तत्थ अहासंनि-हिएहिं वाणमंतरेहिं महिमा कया, ताहे गोसालो बाहिं ठितो पेच्छइ देवे उप्पयनिवयंते, सो जाणइ-एस सो पडिस्सतो डज्झइ, सो सामिस्स साहेइ-भयवं ! तेसिं पडिणीयाणं धरं डज्झइ, सिद्धत्थो भणइ-न तेसिं पडिस्सतो डज्झइ, तेसिं आयरियस्स केवलनाणमुप्पन्नं, सो य सिद्धिं गतो, तस्स देवा महिमं करेत्ति, ताहे स चित्तेइ-जामि पेच्छामि, गतो सो तं तेयपएसं, ताव देवा महिमं काऊण गया, ताहे तस्स तं गंधोदगं पुप्फवासं च दट्ठुण अब्भहितो हरिसो जातो, तो तस्स सीसे उट्ठुवेइ-अरे तुज्झे न किंचि जाणह, एरिसगा चेव वोडा हिंडइ, आयरियं पि कालगयं न याणह, सबं रत्तिं सुवह, ताहे ते जाणंति एस सच्चयं चेव पिसाओ, रत्तिं पि हिंडइ, ततो तस्स सहेण उट्ठिया, गया आयरियसगासं, जाव पेच्छंति कालगयं, ताहे ते अद्धिंति करेत्ति-अग्गेहिं आयरिया न नाया कालगया, तो सोऽवि गोसालो ते चमढित्ता गतो, ताहे सामी चोरागसंनिवेसं गतो, तत्थ चारियत्तिकाऊण उंवालग्गा अगडे पक्खिविज्जंति, पुणोऽवि उचारिज्जंति, तत्थ ताव पढमं

गोसालो पक्षिस्ततो, सामी न, तत्र तत्प सोमा जयंती य उपपक्षस्त गणिणीओ पासायच्चिजा दो परिवाइयातो, न तरंति पयजं काठं ताहे परिवाइयत्तणं करेति, ताहिं सुये-केडवि दो जणा ठेकुयादवरकेणं उद्ध लंभमाणा बद्धा बद्धा अगंठे पक्षिस्तविज्जति, पुणो उत्तारिज्जति, तातो पुण जाणंति जहा चरमवित्थयरो पवइतो, तातो तत्प गयातो, जाव वेच्छंति, ताहिं मोइतो, ते य उद्धसिया-अहो विणस्सिउकामप्ति, तेहिं भएण सामिया सहिया य ॥ अमुमेवार्यमुपसंहरमाइ-
 सुणिचं व कुमाराए कृष्णय चंपरमणिज्जख्खाने । चोरा चारिम अगंठे सोम जयंती उवत्तमंति ॥ ४७७ ॥
 कुमारा नाम सल्लिवेद्यः, चत्र चंपरमणीये वृक्षाने भगवत्प्रसिद्धा प्रतिपत्ताः, इत्थं मुनिचन्द्रो नाम पार्श्वनाथसन्तानवर्त्ती आचार्यः, स कूपनको नाम कुंभकारो मारितवान्, तदनन्तरं भगवान् चोराके सल्लिवेशे, चारिकावेताविति गृहीत्वा अवटे-अलरहिते कूपे दयारिकया बद्धौ लम्बमानौ प्रक्षिप्येते, वचायेंते च, तत्र सोमाजयन्त्यौ राजपुरुषान् उपश्रमयतः, एषोऽश्चरार्षो, भार्यार्थः प्रागेव कथानकनोक्तः ॥

ततो भयं चिद्धिचपं गतो, तत्प वासारं करेइ, तत्प चारम्मासियं लमण करेतो विविचं पढिमाइ करेइ, ततो वाहिं पारित्ता कयंगल गतो, तत्प दरिद्वयेरा नाम पासंउत्था सारंभा समहिजा, ताण याठगस्स मग्गे देवउळे तत्प सामी पढिम ठितो, तद्विचं य सप्पुसिय (सीयं) पढेइ, ताणं च तद्विचस जागरओ, ते समहिजा मायति, तत्प गोसालो भणइ-
 एसोऽपि नाम पासंडो भण्णइ सारंभो समहिजो य, सवणि य एगसरणि मायंति चायंति य, ताहे सो तेहिं निच्छुडो, सो तत्प माइमासे तेण सीएण सत्तुसारेण अच्छति संकुचितो, तेहिं अणुकपत्तेहिं पुणोऽपि पविसितो, पुणोऽपि भणइ,

पुणोऽवि नीणितो, एवं तिन्नि वारं निच्छूढो पवेसितो य, तओ भणइ-जइ अग्हे फुडं भणामो निच्छुभामो, तत्थ अग्नेहिं भणइ-एस देवज्जगस्स कोऽवि पीडियावाहो छत्तधरो वा आसि तो तुण्हक्का अच्छह, सव्वाणि आउज्जाणि खडखडावेह जहा से सहो न सुवइ ॥ अमुमेवार्थं सङ्क्षिपन्नाह—

पिट्ठीचंपा वासं तत्थ चउम्मासिणण खमणेण । कयंगल देउलवरिसे दरिद्रेथेराण गोसालो ॥ ४७८ ॥

भगवान् पृष्ठचम्पायामावासं (वर्षावासं) कृतवान्, तत्र चातुर्मासिकेन क्षणेन क्षपितवान्, ततो वहिः पारयित्वा कृताङ्गलसंनिवेशे देवकुले प्रतिमया स्थितः, तत्र वहिस्तुपारे वर्षति दरिद्रस्थविराणां जागरके तान् प्रति विरूपभाषणेन तैस्त्रीन् वारान् गोशालो वहिः क्षिप्तः, एषाऽक्षरगमनिका, भावार्थ उक्त एव ॥

ततो सामी सावर्त्थि गतो, तत्थ सामी वाहिं पडिमं ठितो, गोसालो सामिं पुच्छइ-तुब्भे आगच्छह?, सिद्धत्थो भणइ-अज्ज अम्ह अंतरं, सो भणइ-अज्ज किं लभामि अहमाहारं?, सिद्धत्थो भणइ-तुमए अज्ज माणुसमंसं खाइयवं, सो भणइ-तं अज्ज जेममि जत्थ मंससंभवो नत्थि, किंमग पुण माणुसमंसं?, सो हिंडतो तत्थ सावर्त्थीए नयरीए पिउदत्तो नाम गाहावती, तस्स सिरिभद्दा नाम भारिया, सा य निंदू, निंदू नाम मरंतवियाइणी, सा सिवदत्तं नाम नेमिस्सियं पुच्छइ-कहं नाम पुत्तभंडं जीवेज्जा?, सो भणइ-जो सुतवसी तस्स तं गव्वं अतीव पक्खालिऊण सण्हखंडाणि काऊण पायसेण सह पइत्ता देह, तस्स य घरस्स अन्नतोहुत्तं दारं करेज्ज, मा सो जाणित्ता डहिहिइ, एवं ते धिराणि पुत्तभंडाणि भविस्संति, ताए तहा कयं, गोसालो य हिंडतो तं घरं पविट्ठो, तस्स सो पायसो घयमहुसंजुत्तो दिन्नो, तेण चित्थियं-एत्थ मंसं कतो

भविस्सइ !, ताहे तुहेण मुत्तं, गंतुं भणइ-धिरं ते नेमिचियसंण करेत्तस्स अच्च नयारि फिडितो, सिद्धत्थो भणइ-न
 विसवयइ, जइ न पसियसि यमाहि, दिट्ठा नक्खा चाला य अन्नो य अवयया, ताहे रुद्धो त घर मग्गइ, तेहिं तं धारं
 ओहाडित, सेण न जाणइ, ततो आगमणमणपरिवाहीतो करेइ, जाहे न उभइ ताहे भणइ-जइ मम धम्मायरि-
 यस्स तथो तेओ धा अत्थि तो इग्गइ, ताहे सभा वाहिरिया दट्ठा, ताहे सामी हलेहुको नाम गामो तं गतो, तत्थ
 मइप्पमाणो हलेहुगरुक्खो, तत्थ सायत्थीतो नयरीतो अन्नो छोगो निग्गच्छतो पचिंततो य यत्थइ, तत्थ सत्थो निवसितो,
 सामी पच्चिं नित्तो, तेहिं सत्थिपत्तिं रसिं सीयक्खाले अग्गी जालितो, ते येहे पभाए छट्ठिता गता, सो अग्गी तेहिं न
 विग्गइविहो, सो इहंतो सामिस्स पासं गतो, सो सामिं परितायेइ, गोसाळो भणइ-अययं ! नासइ अग्गी पइ, सामिस्स
 पादा दट्ठा, गोसाळो नहो ॥ अनुमेवार्थमुपसंहरन्नाह—

सायत्थी सिरिमइ निंदू पिअदस पयस सियदत्तो । दारगणी गइयाले हलिइपडिमाऽगणी पहिया ॥ ४७९ ॥

भगवान् धावस्सी गतः, सत्र पितृदत्तो नाम गृहपतिस्तस्य भार्या निन्दुः धीरुषा, शिष्यदत्तो नाम भैमिसिका, सद्धचनेन
 गर्भं प्रशास्य श्लक्ष्णखण्डानि च कृत्या पायसेन सइ सा पक्वती, तच्च पायसं तथा गोघालाय दत्त, तेन मुक्तं, ततः
 सिद्धार्थवचनाद्वामिते 'दारगणि नक्खवाले' इति नखान् घालाच्च दट्ठा कुपितः सन् द्वारस्य स्वगिततया तत् गृहमल-
 भमानः सफलस्य पाटकस्योपरि श्रापं दत्तवान्, ततोऽग्निः समुत्तं दग्धवान्, भगवास्ततो हरिद्रिकग्राभे गतः, तत्र हरि-

द्रक्ष्य वृक्षस्याधः प्रतिमया स्थितः, तत्र च पथिकाः शीतापनोदायान्निं प्रज्वालितवन्तः, स चाग्निः प्रसरन् स्वामिनः पादौ किञ्चिद्ग्रथवान्, एव गाथाधरार्थः, भावार्थ उक्त एव,
ततो सामी नंगलानामं गामो तत्थ गतो, वासुदेवघरे सामी पडिमं ठितो, तत्थ चेडरूवाणि खेलंति, सो य गोशालो कंदप्पितो, ततो ताणि चेडरूवाणि अच्छीणि कड्डुं वीहावेइ, ताहे ताणि धावेताणि पडंति, जाणूणि पच्छोडिजंति, अप्पेगइयाणं खुंखुणगा भजंति, पच्छा तेसिं अम्मापियरो आगंतूण पिडंति, भणंति-एयस्स देवज्जयस्स एसो नूणं दासो न ठाइ अप्पणो ठाणे, अन्ने वारंति, अलाहि देवज्जयस्स खमियणं, पच्छा सो भणइ-अहं हम्मामि तुब्भे न वारह, सिद्धत्थो भणइ-न द्वासि तुमं, अवस्सं पिडिज्जासि, ततो सामी आवचानामगामो तत्थ गतो, वलदेवस्स घरे पडिमं ठितो, तत्थवि चेडरूवाणि मुहं अवयासेउं वीहावेइ, पिडंइ य, ततो ताणि चेडरूवाणि रुयंताणि अम्मापिऊणं सहंति, तेहिं गंतूण ठेवि(वंधि)तो, मुणिवत्ति काऊण मुक्को, मुणिओ-पिसाओ, भणंति य-किं एएण मुणिएण हएण ?, एयं से सामिं हणामि जो एयं न वारेइ, ततो सा वलदेवपडिमा लंगलं वाहुणा हुक्खविऊण उट्ठिया, ततो ताणि पायवडियाणि सामिं खामेति ॥ एतदेव सङ्क्षेपेणाह—

तत्तो य नंगलाए डिंभमुणी अच्छिक्कहुणं चेव । आवत्ते मुहतासे मुणिवत्ति य चाहि यलदेवो ॥ ४८० ॥
ततो हरिद्रकात् ग्रामात् स्वामी नङ्गलायां ग्रामे वासुदेवगृहे प्रतिमया स्थितः, तत्र गोशालोऽक्षिर्कपणं कृत्वा पिशा-
वरूपः सन् डिम्भान् भाषितवान्, तत्र बहु कदर्थित इति शेषः, ततो भगवान् आवर्त्ते ग्रामे वलदेवगृहे प्रतिमां

प्रतिपन्नः, तत्र मुखेन विकृतीकृतेन दिग्मान् त्रासितवान्, ततस्त्वन्मातापितरौ यदा पिशाच इति परिभाष्य गोशालं मुक्त्वा स्वामिन उपद्रवाय द्रौकितयन्तस्त्वदा च बलदेवप्रतिमा नांगलमुत्पाद्य वाहितवान्, एषोऽश्वरार्थः, भावार्थं चकृ पृथ्वा,

ततो सामी चोरागं नाम सन्निवेशं गतो, तस्य गोद्विषयत्वं सिद्ध्यद्, तस्य भयवं पदिमं तितो, गोशालो भणति—
अज्ज पत्थ चरिययं, सिद्धत्थो भणति—अज्ज अच्चासो, सोऽसि तर्हि वहुदनिक्कुदियाहिं पलोपद्, भिक्खा वेला इया नवस्सि, तस्य च चोरस्य, ताहे ते जाणस्सि—एत्थ पुणो पुणो पलोपद् मत्ते एत्थ चोरितो होज्जा, ताहे सो घेस्सुणं निस्सिद्धं हम्मस्, सामी पच्छत्ते अक्खद्, ताहे गोशालो भणद्—अद् मम धम्मायरियस्स तवो अत्थि तो समटवो उग्गसुत्, एहो, ततो सामी कलंबुयानाम सन्निवेशो साथ गतो, तस्य पणंसिया दो भायरो-मेहो कालहत्थी च, सो कलहत्थी चोरिया-निमिच्चं चोरोहिं समं उच्चाइतो, इमे च दुबे पेक्खद्, ते भणस्सि—के तुग्गे !, सामी मुस्सिणीतो अक्खद्, ते तस्य हम्मस्सि, न च सार्हिस्सि, तेण ते बंधिक्कण भल्लगस्स भावस्स पेस्सिया, तेण जं भयव विट्ठो च उट्ठिता प्पूहत्तो खामितो च, तेण सामी कुंडगगामे दिट्ठपुणो ॥ अमुमेवार्थं सङ्घिपसाह—

चोरा मंडवमुज्जं गोशाले घट्टण तेयसावणया । मेहो ज कालहत्थी कलंबुआप च उवसग्गा ॥ ४८१ ॥

अश्वरामनिका—चोराको नाम सन्निवेशस्त्र कचित् मण्डपे गोधिगोत्रं कर्तुमारब्धं, तत् गोशाल चकुडुको निष्कु-
डुकश्च मृत्या निरीक्षितवान्, ततश्चौर इतिकृत्वा तस्य यवन-चादन, ततः श्रापप्रदानेन तेजसा तस्य मण्डपस्य ध्याम-

ना-दाहः तदनन्तरं भगवान् कलम्बुकायां सन्निवेशे गतः, तत्र द्वौ भ्रातरौ—मेघः कालहस्तिना उपसर्गः कृताः, मेघेन च भगवान् पूजित इति शेषः ।

ततो सामी चितेइ—बहुं कम्मं निजारेयं, लाढाविसयं कम्मं निजारेइ, पच्छा रियदिट्ठं हियए करेइ, ततो पविट्ठो लाढाविसयं कम्मनिजारावुरितो, तत्थ हीलणनिंदणाहिं बहुं कम्मं निजारेइ, पच्छा ततो नीति, तत्थ पुण्णकलसो नाम अणारियगामो, तत्थंतरा दो तेणा राढाविसयं पविसिउं कामा अवसउणो एयरस चेव वहाए भवउत्तिकट्ठु असिं कट्ठिऊण सीसं छिंदामिति पधाविया, ताहे सक्केण ओहिणा आभोइया, दोनि वळेण हया, अणो भणंति—सिद्धत्थेण ते असो तेमिं चेव उवरिं छूढा, तेमिं सीसाणि छिन्नाणि, एवं विहरंता भवियनयरिं गया, तत्थ पंचमो वासारत्तो, तत्थ सामी चाउम्मासएण अच्छइ विचित्तट्ठणाइहिं । अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह—

लाढेसु अ उवसग्गा वोरा पुत्तकलसीअ दो तेणा । वज्जहया सक्केणं भविय नासासु चउमासं ॥ ४८२ ॥

ततो भगवान् लाढासु जनपदे गतः, तत्र घोरा उपसर्गो अभवन्, ततो लाढाभ्यो निर्गतोऽन्तरा पूर्णकलशो नाम ग्रामः, तत्र भगवतो द्वौ स्तेनौ वधायोपस्थितौ, तौ शक्रेण वज्रेण हतौ, ततो भगवान् भद्रिकां नगरीं गतः, तत्र चातु-

र्मासिकं क्षपणं कृतवान् ॥

ततो वाहिं पारेइ, विहरंतो कयलिसमागमो नाम गामो, तत्थ य सरयकाले अच्छारियाभत्ताणि दहिकूरूयाणि निसट्ठं दिजंति, तत्थ गोसालो भणइ-वचामो, सिद्धत्थो भणइ-अग्गं अंतरं, सो तहिं गतो भुंजइ दहिकूरं, सो बहुभयलाको

नपेय पाति, तेहिं मजिये-द्वयग बहुगं देह, रिसें बहुयं, पञ्चा न निरपरा, ताहे से उपरिं छुटं, ततो उणीउतो गच्छद,
ततो भयये उपुर्गये नाम गामे गतो, तस्यनि संदेय अञ्जारियाभयं नयरं तस्य सीरकूरो संदेय जिमितो य परिखितो य ॥
यत्तदेय सहेपेणाह—

कुरगिरिसमागम भोयण संगलिदहिकूर भगयजो पडिमा । जंनूसये शुद्धिग भोअणं भगयजो पडिमा ॥ ४८३ ॥
बद्धीसगागमो नाम ग्रामः, सत्र भुत्तेः—भंरलिमुत्तस गोछालस्य दधिसन्निभ कूरं भोजनमभूत्, भगयजः
प्रतिमा—रायोर्गर्गाः, ततो भगयान् उभयूखण्डो नाम ग्रामस्तत्र गताः, तत्र गोघ्रातो मोछवा भोजनं धीरसन्निभकूरकं
उभययान्, भगयतस्तथैव प्रतिमा ॥

ततो भयये संयायं नाम गामो, तस्य आगच्छति, तस्य नंदिसेणा नाम धेरा बहुदसुया बहुपरियारा पासायच्छिन्ना, तेऽपि
त्रिगफपरत परिक्रमं करोति, सामी पाहिं पठिमं ठितो, गोसाळो अतिगतो, संदेय यवद पच्छद लिसद ग, ते आयरिया
तद्वियसे बत्रके पडिगं ठिया, पञ्चा तहिं आरगिरायपुसेण दिहतेण चोरचिक्काऊण भाएणाहया, केगलगाणं, सेसं जहा
गुणिपदरत ताय गोसाळो योहिता आगतो, ततो सामी कूषियं नाम सनियेसं गतो, तस्य चारियसिक्काऊण घेप्पंति
निहिच्चति य, तस्य लोमसमुत्तापो—अहो देवज्जगो रुवेण गुप्पेण य अप्रतिमो चारियसिक्काऊण गतितो, तस्य यिजया पगग्गा
य योहिं नासनार्हतेपाखिणीवो परियाइयातो, लोमस पासे सोऊण तिस्यगरो यवइयो ययामो ता यडाएगो, को जाणद
होत्ता !, ताहे तेहिं मोइतो, पुरप्पा न याणद चरमतिस्यवरं सिद्धायरायपुचं, अज्ज भे सको वयाउमिरसइत्ति, ताहे मुक्को

स्वामितो य, ततो मुक्ता समाणा निगया, तत्थ वचंताणं दुवे पंथा, ताहे गोसालो भणइ-तुज्जे समं हम्मसाणं न वारेह,
तुज्जेहिं समं बहवसगं, अन्नं च-अहं भवे पढमं हम्मामि, तो वरं एकलो विहरिस्सं, सिद्धरथो भणइ-तुमं जाणसि,
ताहे सामी वेसालीमुहो पयाइ, इमो य गोसालो भयवतो फिटितो अन्नतो पट्ठितो, अंतरा य छिन्नद्धानं, तत्थ चोरो
रुक्खविलगो पलोएइ, तेण दिट्ठो, भणइ-एक्को नगसमणतो एइ, ते भणंति-एसो न वीहेइ, नत्थि हरियक्खंति, अज्ज-से
नत्थि फेडतो, जं अग्गे परिभयति ॥ अमुमेवार्थं सङ्घिपन्नाह-

तंथाए नंदिसेणो पडिमा आरक्खि यहुण भयड्डहणं । कूविय चारिय मुक्खो विजय पगन्भा य पत्तेअं ॥ ४८४ ॥

भगवान् तम्बाके नाम ग्रामे गतः, तत्र नन्दिषेणाः सूरयस्तेषां चतुष्के प्रतिमा, कायोत्सर्गः, तत आरक्षिकैर्वहण-
मिति-मारणं, ततो भगवान् कूपिकानाम संनिवेशस्तं गतः, तत्र चारिकावेताविति ग्रहणं, ततो मोक्षो विजयाप्रगल्भा-
वचनतः ॥-अनन्तरं भगवद्गोशालयोः प्रत्येकं विद्यारोऽभवत्, ततो गोशालो तेसिं चोराण सन्निगासमागतो, तेहिं
पंचहिवि चोरसएहिं पिसाओ(माउलओ)त्तिकाउं वाहितो, पच्चा चितेइ-वरं सामिणा समं, अविय कोइ मोएइ-
सामिं तन्निस्साए ममवि मोयणं भवइ, ताहे सामिं मगिउमारद्धो, सामीवि वेसालिं गतो, तत्थ कम्मगारसालाए अणुण-
विच्चा पडिमं ठितो, सा य साला साहारणा, जेसिं आधीना ते तत्थ अणुणविच्चा, अन्नया तत्थेगो कम्मकारो छम्मास-
रोगपीडितो सोहणे तिहिकरणे आउज्जाणि गहाय आगतो, सामिं पासइ पडिमं ठियं, ततो अमंगलमेयन्ति घणं उगगाहेऊण
सामिं आहणेउं पहावितो, सक्केण ओही पउत्तो जाय पेच्छइ, ततो निमिसंतरेण आगतो, सक्केण तस्स चैव उवरिं घणो

साहितो मतो, ततो सको वंदिचा गतो ॥ एनेमेवार्थमुपसंहरामाह—

तेनेहि पदे गहिओ गोसालो माउलुत्ति वाहणया । भगवं वेसालीए कम्मर घणेण देविंदो ॥ ४८५ ॥

हतेनैः पथि गोशालो गृहीतः मातुल इति-पिशाच इतिकृत्वा वाहनं, भगवांश्च वैशाल्यां गतः, तत्र कर्मकरो भग-
वन्त एनेनाहन्तु प्रवृत्तः, अत्रान्तरे देवेन्द्र आगतः, तेन स मारितः ॥ ततो सामी गमाग नाम सनिवेशं गतो, तस्य
विभेलए उज्जाणे विभेलतो नाम जक्खो, सो य भयवतो पस्सिमं ठियस्स पूयं करेइ, ततो सामी सालिसीसवं नाम गामं
गतो, सयुज्जाणे पस्सिमं तित्तो, माहमासो य पट्टइ, तस्य कटपूयणवाणमतरी सामिं दइण तेयं असहमाणी पच्चा ताय-
सीरुयं विदपित्ता थक्खडनियरथा जडामारेण य सयं सरीर पाणिएण उहेत्ता सामिरस उवरिं थाड शुणइ, पायं च
पिरयइ, जइ अद्धो हुन्तो कुहो हुत्तो, तियं वेयणमहियासंतस्स भयवतो ओही पसरितो, सयलोणं पासिडमारओ, सेव
काल गम्भाओ आदयिन्ना जाय सालिसीस ताय एक्कारस अंगा सुदलोयव्यमाणमेत्तो य ओही, जायइयं देवलोणेसु
वेच्छियाइत्तो तायतित्तो इति भायः, सामि धंतरी पराइया पच्चा उवसंता शुणइ पूयं च करेइ ॥ अमुमेवार्थं सहेवेणाह-
गामाग विहेलग जप्पस तापसी उवसभावसाण सुइं । छट्टेण सालिसीसे पिसुज्जमाणस्स लोणेही ॥ ४८६ ॥

ततो भगवान् ग्रामाकं नाम संनिवेशं गतः, तत्र विसेलके उद्याने भगवतः प्रतिमास्थितस्य विभेलकनामा यक्षः पूजा
कृतवान्, तदनन्तरं भगवान् सालिखीर्षं नाम ग्रामं गतवान्, तत्रोद्याने प्रतिमाप्रपन्नस्य कटपूतनाव्यन्तरी तापसीरूपं

विकुर्वित्वा शीतोपसर्गं कृतवती, अवसाने च रात्रेस्तस्या उपशमो बभूव, स्तुतिं चाकार्षीत्, तदानीं च पथेन-दिनद्वयो-
पवासेन तिष्ठतस्तीव्रवेदनामधिसहमानस्य शुभैरध्यवसायैर्विशुद्ध्यमानस्य लोकप्रमाणोऽवधिरभूत् ॥

ततो भयवं भद्वियं नाम नयरिं गतो, ततो छट्ठं वासमुवगतो, तत्थ वासारत्ते गोसालेण सह मेलावगो, छट्ठे मासे
भयवतो गोसालो मिलितो, तत्थ चउमासखमणं, विचित्ते य अभिगहे भयवं ठाणाइविसए करेइ, ततो वाहिं पारित्ता
पच्छा मगहाविसए विहरइ, निरुवसगं, अठमासे उडुवद्धिए ॥ एतदेव सङ्गेपेणाह—

पुणरवि भद्वियनगरे तवं विचित्तं तु छट्ठवासरस्मि । मगहाइ निरुवसगं मुणि उडवद्धम्मि विहरित्था ॥ ४८७ ॥

पुनरपि भगवान् भद्रिकनगरे गतः, तत्र पथे वर्षारान्ने विचित्रं तपः स्थानादिविषयं कायक्लेशं च कृतवान्, ततो
मुनिः—भगवान् मगधेषु जनपदे ऋतुवज्जे काले निरुपसर्गं व्यहार्षीत् ॥

ततो भयवं आलंभिं नगरिं गतो, तत्थ सत्तमो वासारत्तो चाउम्मासखवणं करेइ, ततो वाहिं पारित्ता कुंडागो नाम
संनिवेशो तं, एइ, तत्थ वासुदेवघरे कोणे सामी पडिमं ठितो, गोसालोऽवि वासुदेवपडिमाए मुहे अहिट्ठाणं काऊण
ठितो, सो य पडियारगो आगतो, तं तहाडियं पेच्छइ, ताहे चितेइ-मा लोगो भणिहि-धम्मितो रागद्दोसियत्ति,
गामे गंतूण कहेइ, एह पेच्छह, मा भणिहिह धम्मिओ रागद्दोसियत्ति, ते आगता, दिट्ठो तहाडितो, पिट्ठितो य, पच्छा
वंधिज्जइ, अन्ने भणंति-एस पिसातो ताहे मुक्को, ततो निग्गया समाणा मद्दणा नाम गामो, तत्थ बलदेवघरे अंतो

कोणे सामी पडिंमं ठितो, सो गोसालो तस्स मुढे सागारिय दाव ठितो, तत्थवि तहेय कहियं, पिडितो थ, मुणिउत्ति-
काऊण मुक्को ॥ अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह—

आलभिपाए वासं कुंडग तह देवले पराहुत्तो । मइण देवल सागारियं मुढे दोसुवि मुणित्ति ॥ ४८८ ॥
भगवान् आलभिका नगरीं गतवान्, तत्र सप्तमो वर्षारान्नसदा चातुर्मासक्षपण कृतवान्, ततो भगवान् कुंडके
सन्निवेशो गतः, तत्र देवकुले—वासुदेवायतने गोधालः पराहुत्ता—पराबुत्ता—वासुदेवप्रतिमामुलस्याधिष्ठानं वस्रवान्,
ततो भगवान् मइणानांमि ग्रामे गतः, तत्र गोसालो देवकुले—वलदेवायतने वलदेवप्रतिमामुले सागारिकं—साधनं
वत्स्या स्थितवान्, 'दोसुवि'चि द्वयोरपि पूर्वतर वासुदेवगृहे अत्र च वलदेवगृहे कदर्यितः, केवलं मुणितो इति—
निश्चाय इतिक्रिया मुक्का ॥

ततो सामी बहुसालगो नाम गामो, तस्य सालवर्णं नाम उज्जान, तस्य गतो तस्य सालजा वाणमंतरी, सा वाणमंतरी
पूय करेइ, अन्ने भर्णत्ति—सा कळपूयणा वाणमंतरी भगवतो पडिमागयस्स चवसत्तां करेइ, तांहे परिसत्ता महिम करेइ,
ततो निगया गया लोहगल रायहानिं, तस्य वियसए राया, सो अच्चेण राइणा समं विरुज्जो, तस्स चारपुरिसेहिं गहिया
न सार्हेत्ति, ततो चारिएत्तिकाऊण रक्को अत्थाणीवरगवस्स लवहुविया, तस्य थ उप्पलो अट्टियगामातो पुधमेवागतो
अच्छइ, सो य ते य आणिजंते दइण सट्ठितो, तिक्खुत्तो वंवइ, पच्चा सो मणइ—न एस चारितो, एस सिद्धत्थरायपुत्तो,
धम्मवरचक्कवही एस भयवं, लक्खणाणि य से वेप्पइ, तस्य सक्कोरेऊण मुक्को ॥ अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह—

बहुसालगसालवणे कडपूयण पडिम विगघणोवसमे । लोहगलम्भि चारिय जियसत्तु उरपले सुखखो ॥ ४८९ ॥
भगवान् बहुशालकं ग्रामं गतः, तत्र शालवने प्रतिमया स्थितः, कटपूतनायाश्च व्यन्तर्या विघ्ननं-विघ्नकरणं, तत उपशमः, ततो भगवान् लोहारगले नगरे गतः, तत्र जितशत्रू राजा, चारिकावेताविति द्वयोरपि ग्रहणं, तत 'उप्पल' इति प्राकृतत्वात् तृतीयार्थं सप्तमी उत्पलेन कथिते मोक्षः ॥

ततो सामी पुरिमतालं गच्छइ, तत्थ वगुरो नाम सेट्ठी, तस्स भद्दा भारिया वंझा अवियाउरी जाणुकोप्परमाया, वह्णि देवसयोवाइयाणि काउं परिसंता, अन्नया सगडमुहे उजाणे उजाणिया गया, तत्थ पासइ जुत्तं देवउलं सडियपडियं, तत्थ मल्लिसामिणो पडिमा, तं नमंसंति, जइ अम्ह दारगो दारिगा वा जायइ तो एवं देवउलं करेस्सामो, एवं नमंसित्ता गयाणि, तत्थ अहासंनिहियाए वाणमंतरीए देवयाए पाडिहेरं कयं, आहूतो गम्भो, जं चेव आहूतो तं चेव देवकुलं काउमारज्जं, अतीव तिसंझं पूयं करेति, पघइयगण सगासं जंति, एवं सो सावगो जातो । इतो व सामी विहरमाणो सगडमुहस्स उजाणस्स नयरस्स य अंतरा पडिमं ठितो, वगुरो य ण्हातो उल्लपडसाडगो सपरिजणो महया इट्ठीए विविहकुसुमहत्थगतो तं आययणं अच्चतो जाति, ईसाणो य देविंदो पुग्गागयतो सामिं वंदिता पज्जुवासइ, वगुरं च वइययंतं पासइ, भणइ य-भो वगुरा ! तुमं पच्चक्खत्तित्थगरस्स महिमं न करेसि, तो पडिमं अच्चओ जासि, एस महावीरवज्जमाणोत्ति, ततो आगतो मिच्छामिदुक्कडं काउं खामेइ महिमं च करेइ, ततो सामी उन्नागं वच्चइ, तत्थंतरा वहूवरं सपडिहुत्तं एइ, ताणि पुण दोवि विरूवाणि दंतुराणि य, तत्थ गोसालो भणइ, अहो इमो सुसंजोगो "तत्तिहो विहिराया जाणइ दूरेवि जो

जहि घसर । जे जस्त होइ सरिस तं तस्त विइज्यं देइ ॥ १ ॥ जाहे न डाइ ताहे तेहि विदितो वढ्यो, ततो धंसीपुङ्गे सो छूढो, तस्य पडितो उचाणतो अच्छइ, वाहरइय सामिं, सिद्धरथो भणइ-सय फयं ते, ताहे सामी अहूर गंतु पडिच्छइ, पण्छा ते भणति-यस यस्य देवज्जगस्त पीडियावाहो या छत्तपारो धा जासि, ततो एस अहूर ठितो, ततो मुणो, अन्ने भणति-पहिएहि वहि सत्तारितो सामिं दइण अच्छंतं ॥ अनुमेयार्थं सङ्गेयत आह—

तत्तो ज पुरिमत्ताले धगुर ईसाण अचय महिमं । मल्लिजिणायणपडिमा डपाय पंसि यत्तुगुढी ॥ ४९० ॥
ततो भगवान् पुरिमत्तालदुरं गतः, तत्र दगुरः श्रेष्ठी मल्लिजिनायतनप्रतिमामर्द्यको गच्छन् 'ईसाण'इति प्राकृत-
त्वाच्चिभकिणोप ईशानेन-ईशानदेयेन्नेण भणितः सन् महिमा-पूजा कृतवान्, भगवान् तुभ्राकं सन्नियेयं प्रति
प्रजति, अन्तरा धपूगोष्ठी-यघूरं, तद् गोशालो निम्बितवान्, ततो 'धंसि'सि धंशीफुड्डो विसः ॥

ततो विहरतो सामी गोभूमिं यचइ, तस्य अंतरा अढवी धणा, सया गावीर घरति तेण गोभूमी, तस्य गोशालो
गोयालय भणइ-अरे यज्जलाढा ! एस पंथो कहिं यचइ ? यज्जलाढा नाम मेण्छा, ताहे ते गोया भणंति-फीस अफो-
ससि ? अयुयपुत्ता ! मुहु अफोसामि, तुज्जे परिसगा मेण्छा, ताहे तेहिं मिलिप्ता विद्विक्कण धंधिप्ता धसीय छूढो, तस्य
अन्नेहिं मोइवो अणुकपाय, ततो विहरतो सामी रायगिहं गतो, तस्य जट्टमो धासारत्तो, चासम्मासखमणेण खवेइ, विचिसे
य अभिगाहे ठाणादियिसए करेइ, ततो वाहिं पारेइ २ चा सरप समतीते सामी चितेइ-यहु कम्मं न सफा निजरेउ,
ताहे समयमेय अरथारियाविट्ठंत पडिकप्पेइ, जहा पगसस कुंथियिस्स साली जाया, ताहे सो कथयडियपथिए भणइ-तुम्भ

हियइच्छियं भत्तं देमि मम लुणह, एवं सो उवाएण लुणावेइ, एवं च ममवि बहुं कम्मं अच्छइ, एवं अच्छारिएहिं निजरावेयं, ते य अत्थारिया अणारिया देसेसु, ततो लाढावज्जभूमिं [सुद्धभूमिं] वच्चइ, तत्थ विहरइ, ते अणारिया जणा निरणकंपा निहया सामिं हीलेंति निंदंति कुकुरे छुच्छुक्कारेंति, ततो ते कुकुरा डसंति, 'सयं च ते भयवं आहंसु' एवमाइ वहवसग्गा, तत्थ नवमो वासारत्तो कतो, तत्थ न भत्तपाणं, नेव वसही लद्धा, एवं तत्थ छम्मासे अणिच्च-जागरियं विहरितो । अमुमेवार्थमाह—

गोभूमि वज्जलाढित्ति गोवकोवे य वंसि जिणुवसमे । रायगिहऽट्टमवासं तु वज्जभूमी बहुवसग्गा ॥ ४९१ ॥
भगवान् गोभूमिं व्रजति, तत्रान्तरा अटब्बां गोशालो गोपान् अरे वज्जलाढा इत्याकुट्टवान्, ततस्तेषां गोपानां कोपो वभूव, ततो 'वंसि'त्ति वंशीकुड्ढे गोशालस्तेर्वज्जा प्रक्षिप्तः, तदनन्तरमन्यैर्जिनस्योपशमोऽत्यज्जुतो दृष्ट इति मोचितः, ततो भगवान् राजगृहेऽष्टमं वर्षारान्नं कृतवान्, तदनन्तरं च वज्जभूमौ गतवान्, तत्र च वहव उपसर्गा अभवन्, नवमश्च वर्षारान्नस्तत्रैव गतः ॥

ततो अणारियदेसातो निग्गया पढमसरए सिद्धत्थपुरातो कुम्मगामं संपत्थिता, तत्थ अंतरा एगो तिलथंभओ, तं दट्ठण गोशालो भणइ-भयवं ! एस तिलथंभवतो निप्फज्जिहिइ ? , सामी भणइ-णिप्फज्जिहिइ, एए सत्त पुप्फजीवा उद्वाइत्ता एयस्स चैव तिलथंभस्स एगाए तिलसंवलियाए पचायाहिति, ततो गोसालेण असद्वहतेण ऊसरिज्जण सलिदूगो तिलथंभो उष्पाडितो, एगंते एडितो, अहासंनिहिइहिं चाणमंतरेहिं मा भयवं मिच्छावाइं भवउत्ति वासं वासियं, ततो सो तिल-

धंभो आसत्यो जातो, बहुला य गावी तेण पदेसेण आगता, तीए खुरेण निविस्वचो सुप्पइहितो जातो, पुप्फा य पत्ता य जाता ॥ एनमेघार्थं सङ्केयत आह—

अनित्तयवासं सिद्धत्थपुर तिलथंम पुच्छनिप्फत्ती । उप्पादेइ अणब्बो गोसालो घास पट्टुलाए ॥ ४९२ ॥

अनियत्तं घास भगवान् अनार्यदेवो कृतवान्, यस्मिन्नेतलमात्त, ततः सिद्धार्थपुर गतः, तस्मान्निर्गत्य कूर्मग्रामं प्रति प्रस्थितः, तस्मात्सरा गोचालेन तिलसम्बन्धिये पृच्छा कृता—किमेव तिलत्तं वो निष्पस्यसे नवा ? भगवता निष्पत्तिरुदाहृता, ततोऽनार्यो गोचालत्तं तिलसम्बन्धमुत्पादयति, ‘वास’सि ययासन्निहितैर्बन्धैर्नर्यं कृतं, बहुलया गया खुरेण नित्यात्थ स्थिरीकृतः ॥

ततो वोऽपि कुम्भगानं संपत्ता, तस्मै याहि वेसियायणो घालत्तयस्सी आयाथेइ, तस्मै का उप्पसी ?—चंपाए नयरीए रायगिहस्स य अतरा गोण्वरगामो, तस्य गोसंसीनाम कुडुवितो, सो आभीराण अधियई, तस्मै चंधुमई मज्जा अविया चरी, इतो य तस्मै अदूरत्तामंते गामो चोदेहिं इतो, ते इंतुण धंदिगाहं य काळण पथायिया, एगा अबिरम्पवुया पइमि मारिए चेटेण समं गहिया, सा त चेटं छडुविया, सो चेटो सेण गोसस्सिएण गोरूयाण गणण दिट्ठो, गहितो य, अप्पणिजियाए महिलाए दिट्ठो, तस्य पगासियं, जहा—मम महिलाए गूढो गम्भो आसि, तस्य छगलं मारित्ता छोहियंगंघसा सुइयानेतथेण ठिया, सप ज तस्मै इत्तिकत्तयं त कीरइ, एवं सो तस्य सयहुइ, सावि से माया चंपाए विक्कीया, वेसियाए थेरीए मम धूयत्ति तीए चवयारं सिक्खायिया, सा तस्य पगासा गणिया जाया, सो य गोसंखियपुत्तो तरुणो जातो, घयसगडेहि चंपं गतो सवयंसो, तस्य पेच्छइ नागर जणं अहिच्छियमभिरमंतं, तस्मै इच्छा जाया, अहंपि

ताव रमामि, सो तत्थ गतो वंसं, तत्थ से सा चेव माया अभिरुइया, मोल्लं देइ, वियाले ण्हायविलित्तो वच्चइ, तत्थ वच्चंतस्स अंतरा पादो अमिज्झेण लित्तो, सो न याणइ केण विलित्तो?, तत्थंतरा तस्स कुलदेवया मा अकिच्चमायरउ बोहामित्ति तत्थ कोट्टए गाविं सवच्छयं विउव्विज्जण संठिया, ताहे सो तं पायं तस्स उवरिं फुसइ, ताहे सो वच्छतो भणइ-एस मम उवरि अम्मो ! अमेज्झलित्तं पायं फुसइ, ताहे सा गावी माणुसियाए वायाए भणइ-किं तुमं पुत्ता ! अधितिं करेसि?, एसो अज्ज मायाए समं वासं गच्छइ, तं एस एरिसं अकिच्चं ववसइ, अन्नं किं न काहिइ?, ताहे तं सोज्जण तस्स चिंता जाया, भणइ-गतो पुच्छिहामि, ताहे पविट्ठो पुच्छइ-का तुज्झं उप्पत्ती?, तीए भन्नइ-किं तुज्झं उप्पत्तीए?, महिलाभावं दाएइ, ताहे सो भणइ-अण्णं एत्तियं मोल्लं देमि साह सवभावं, सवहसावियाए तीए सबं जहावत्तं सिट्ठं, ताहे सो निग्गतो सगमं गतो, अम्मापियरो आपुच्छति, ताणि न साहंति, ताहे सो ताव अणसितो ठितो जाव से कहियं, ततोऽसौ तं मायं वेसाउ मोइत्ता पच्छा विरागं गतो, एयावत्था विसया इति पाणामाए पवज्जाए पव-इओ, एसा उप्पत्ती, सो विहरंतो तं कालं कुम्मगामे आयावेइ, तस्स छप्पयातो जडाहितो आइच्चकिरणतावियातो पडंति, जीवहिइयाए पडियातो सीसे छुभइ, तं स गोसालो ओसरित्ता तत्थ गतो किं भवं मुणी मुणीतो उयाहु जूया-सेज्जायरो?, कोऽर्थः?-'मन ज्ञाने' किं भवान् मुनिः-ज्ञाता सन् मुनितः-प्रव्रजित उत एवमेवेति, अहवा किं इत्थी पुरिसो वा?, एवं दो तिन्नि वारे वयइ, ताहे वेसियायणो रुट्ठो तेयं निसिरइ, ताहे सामिणा तस्स अणुकंपणट्ठाए वेसि-यायणस्स उसिणतेयपडिसाहरणट्ठमेत्थंतरा सीयलिया तेउल्लेसा निसिरिया, सा भगवओ सीयलिया तेउल्लेसा जंबुदीव-

नदिभारतो नेहेइ, इयरा सं परिरयेण येदनी जमुदीनं पादिरतो येहेइ, ता य एवं परिरिज्जामाणा २ निरगसेसा
 नीयछियाए ठेगाए विग्गनिया, साहे सो सामिरम सिद्धि पसिषा भणइ—से भयमेयं भयवं ! नवमेयं, न जाणाभि
 नदा मुग्गं नीनो, लभइ, गोमाळो पुण्डइ—सागी ! किं एम ज्ञानेज्जायरो भणइ !, सामिणा कदिगं, साहे भीतो
 पुण्डति-रिइ संनिषाविउतेयनेरगो भवति !, भयवं भणइ—जे नं गोसाळा ! छट्टउठेजं अनिक्किसेजं तगोरुभेजं
 मायायेइ, पारणए मनदाए दुग्गमासपिडियाए एमेण य विवदातएणं जायेइ जाण छम्माळा ते नं संरिषाविउतेउतेसे
 भणइ ! जग्गसा मामी दुग्गमासातो सिद्धपुरं परिपतो, पुणरपि तिळथंणगरस अट्टरगामंतेनं वीइययइ, साहे मामिं पुण्डइ,
 जहा न निष्कतो, भगवया कदियं-निष्कतो, सं एवं वणस्सईनं पउट्टपरिहारो कप्पितो, पउट्टपरिहारो नाम परिट्टएय २
 तम्मिमेव दारीरके यत्तुपयते नग्गया एव परियत्तं परिहारो, सं गो असइदमाणो गट्टण सिळसेगळियं दएथे पप्फोठिणा
 ने तिन्ने मणेमानो पित्तइ-एवं साये लीया पउट्टं परिरइत्ति, नियत्तिवाय न नियगगयउपिणा सं करेइ जं भगवया उय-
 इइ जहा परिरिषाविउतेउतेगे इयइ, साहे सो सामिरस पासतो किट्ठो सायथीए कुभगारस साळाए छित्तो, सेयनि-
 मगं जायायेइ, छदि मासेदिं संतिषाविउतेउतेसो संजातो, कूयतये दासीए विप्पासियं, तग्ग पडो उट्टएणाहलो
 भग्गो, मा कत्तिया अफोगइ, ततो मुक्खेउंसा दहुइ, जातो तत्स पयत्तो जहा सिज्जा मे तेउतेसा इति, पण्डा तत्स
 छदिगापरा मिलिया, सेदिं निमिषगतोगो ते कद्विगो, एवं सो जत्तिणो जिणगळावी विहरइ, एसा ते विग्गई मंजाया ॥
 अमुमेयार्थं नदिपसाइ—

मगहा गोब्बरगामे गोसंखी वेसियाण पाणामा । कुम्मागामायावण गोसाले कोवण पउट्टे ॥ ४९३ ॥
मगधजनपदे चम्पाराजगृहयोरपान्तराले गोब्बरग्रामे गोशङ्खी कौटुम्बिकः, तस्योक्तप्रकारेण वैश्यायनो नाम पुत्रः,
तस्य प्राग्व्यावर्णितकारणवशतः प्राणामानाम प्रव्रज्या, ततो यथासुखं विहरतस्तस्य तत्कालं कुर्मग्रामे आतापनावतो
गोशालः कोपनं-कोपोत्पादनमकार्षीत्, भगवता च गोशालस्यानुकम्पया रक्षा कृता, ततस्तेन भगवता सह कुर्मग्रामा-
मात् सिद्धार्थपुरं गच्छता अपान्तराले पूर्वोत्पादितं तिलस्तम्भं भगवन्तमापुच्छ्य भगवता च सोऽयं तिलस्तम्भो निष्पन्न
इति कथिते प्रवृत्तः—प्रवृत्तपरिहारः प्रायुक्तस्वरूप उपकल्पितः ॥

ततो भगवं वेसालिं नगरिं पत्तो, तत्थ संखो नाम गणराया, सिद्धत्थस्स रणो मित्तो, सो तं पूएइ, पच्छा वाणिय-
गामं पहावितो, तत्थ अंतरा गंडइया नदी, तं सामी नावाए उत्तिन्नो, ते नाविया सामिं भणंति-देह मोहं, एवं
वाहेति, तत्थ संखरणो भाइणिजो चित्तो नाम दूइत्ताए गएल्लतो नावाकउएण एइ, ताहे तेण मोइत्तो पूइत्तो य ।
एनमेवार्थं सङ्क्षेपेणाह—

वेसालीए पडिमं संखो गणराय पिउवयंसो य । गण्डइआसरि तित्तो चित्तो नावाए भगिणिसुओ ॥ ४९४ ॥

वैशाल्यां नगर्यां शङ्खो नाम गणराजः पितृवयस्यः-सिद्धार्थराजमित्रं भगवतः पुजामकरोत्, तथा भगवन्तं वणि-
ग्रामं प्रति प्रचलितमन्तरा गण्डकिंकां सरितं-नदीं तीर्णं नाविकैर्धृतं चित्रः शङ्कराजस्य भगिनीसुतो नावा समागच्छन्
भोचितवान् पूजितवांश्च ॥

ततो भयं घाणियगामं गतो, तस्स दाहिं पठिं तितो, तस्य आर्णदो नाम समणोपासतो छट्ठंछट्ठेण आयायेइ, तस्स ओहिआणं समुप्पन्नं जाय वेण्णइ तिसयंरं, पंदइ, भणति य-अहो सामिणा परीसइ अहियासिज्जाति?, पच्चिरेण काळेण तुल्लं केवलनाणमुप्पजिहिइ, तहा पूएइ य, ततो सानी सावरिणं गतो, तस्य दसमं वासारत्तं विचिचं तयोक्कम्मं ठाणाईहिं, ततो साणुलट्ठियं नाम गामं गतो ॥ अमुमेयार्थं सज्जिगुपुराह—

घाणियगामायायण आणंदोही परीसइसहिस्ति । सायत्थीए दासं चिस्तयो साणुलट्ठि दाहिं ॥ ४९५ ॥

पणिगग्रामे आतापनमानग्दस्स, ततोडवधिज्ज्ञानं, तेन य स्वामिनं प्रेक्षयोफयान्-अहो भगवान् परीपइसइ इति, तदनन्तरं भगवान् आपस्सो पयं-दसमं वर्षारान्नं कृतयान्, तत्र य विचित्रं तपः, तदनन्तरं साणुलट्ठिग्रामं गतः । तस्य दाहिं अइपठिम तितो, केरिसिया भदा पडिमा !, मज्झइ, पुणाभिमुहो दिवस अण्णइ, पण्णा रसिं दाहिणहुसो, ततो वीए अहोरत्ते अयरेणं दिवसं उत्तरेणं रसिं, एवं छट्ठेण भत्तेणं निट्ठिया, तहवि न वेय पारेइ, ततो अपारितो येय महम्मइ पठिमं ठाइ, सा पुण पयं-पुणाए दिसाप अहोरत्तं, एवं चट्ठसुयि दिसासु चत्तारि अहोरत्ता, एयमेसा दसमेण निट्ठिया, तहवि न पारेइ, ताहे अपारितो वेय सयतोमइ पठिमं ठाइ, सा पुण सयतोमइ पयं-इदाए अहोरत्तं, एवम्-अग्गेईए जम्माए नेरईए वारुणीए वाययाए सोमाए ईसाणीए विमलाए [तमाए] तस्य जाइं उट्ठलोइयां दयाइं ताइं निगझायइ, तमाए हेट्ठिआइ, एयमेसा दसहिं दिसाहिं धापीसइमेण समण्णइ, एवं च प्रथमाया प्रतिमायां चत्तारि वामचतुष्काणि, तदथा-एकं पूर्वस्यानेकमपरस्यानेकं दक्षिणस्यामेकमुत्तरस्या, द्वितीयस्यामष्टी वामचतुष्काणि, तदथा-द्वे वामचतुष्के

पूर्वस्यामेवं यावत् द्वे यामचतुष्के उत्तरस्यां, तृतीयस्यां विंशतिर्यामचतुष्कानि, तद्यथा-द्वे यामचतुष्के पूर्वस्यामेवं यावत् द्वे यामचतुष्के तमायामिति, पच्छा तासु समत्तासु आणंदस्स गाहावइस्स घरे बहुलियाए दासीए महाणसिणीए भायणाणि खणं करंतीए दोसीणं छंडुवकामाए सामी पविट्ठो, ताए भण्णइ-किं भयवं ! एएण अट्ठो ? , सामिणा पाणी पसारितो, ताए परमाए सट्ठाए दिन्नं, पंच दिवाणि पाउब्भूयाणि, ततो पच्छा तीसे सिरं पक्खालियं, अदासीकया ॥ एनमेवार्थं सङ्केपेणाह—

पडिमा भइ महाभइ सव्वओभइ पढमिया चउरो । अट्ट य वीसाऽऽणंदे बहुलिय तह उड्डिया दिवा ॥ ४९६ ॥
प्रतिमा पूर्वं भगवता भद्रा कृता, तदनन्तरमकृतपाणकेनैव महाभद्रा, तथैव सर्वतोभद्रा, तत्र 'पढमिया चउरो' इति प्रथमायां चत्वारि यामचतुष्कानि, द्वितीयस्यामष्टौ, तृतीयस्यां विंशतिः, तदनन्तरमानन्दे-आनन्दस्य गृहे बहुलिकया दास्या 'तथेति' समुच्चये उड्डिता भिक्षा दत्ता, दिव्यानि पञ्च प्रादुरभवन् ॥

ततो भयवं बहुमेच्छं दढभूमिं गतो, तस्स वहिं पोलासं नाम चेइयं, तत्थ अट्टमेण भत्तेण अपाणएण ईसीपवभार-गएण काएणं, ईसीपवभारगतो नाम ईसिं ओणतो कातो, एगपोगलनिरुद्धदिट्ठी अणिमिसनयणे, तत्थवि जे अचित्ता पोगला तेसु दिट्ठि निवेसेइ, सच्चित्तेहिं दिट्ठी अप्पाइज्जइ, जहा दुच्चाए, अहापणिहिइहिं गत्तेहिं सच्चिदिइहिं गुत्तेहिं दोवि पाए साहट्ट वग्घारियपाणी एगराइयं महापडिमं ठितो । एतदेवाह—

दढभूमी बहुमिच्छा पेढालगाममागओ भयवं । पोलासचेइयम्मि ट्टिएगराहं महापडिमं ॥ ४९७ ॥

दृढभूमिर्नाम बहुम्लेच्छा, तत्र पैटालग्राममागतो भगवान्, तस्य ग्रहिः पोलोशो चैत्ये-व्यन्तरायतने एकरात्रिकीं महाप्रतिमां स्थितः ॥ इतो य-सको देवराया भगवंत ओहिणा आभोएत्ता सभाय सुहम्माय अत्थाणगतो हरिसितो सामिस्स नमोकार काऊण भणत्ति-अहो भयव ! तेलोक्कमभिभूय ठितो, नहु सका केणइ देवेण वा दाणवेण वा चालेउं, तथा चाह-

सको य देवराया सदागओ भणइ हरिसिओ वयणं । तिन्निवि लोगऽसमत्था जिणवीरमिणं चलेउं जे ॥ ४९८ ॥
शको देवराज. सभागतो हवितो यचनमिद भणत्ति-वयोऽपि लोका असुं जिनं वीर चाळयितुमसमर्थाः, जे इति पादपूरणे ॥

इतो य-संगमतो नाम सोहम्मकल्पवासी देवो सक्कस्स सामाणितो अभवसिद्धितो, सो भणइ-देवराया अहो रागेण बहयेइ, को नाणुसो देवेण न चाळिआइ !, अह चालेमि, ताहे सको सं न थारेइ, मा आणिहिई परनिस्साय भयव तयोक्कम्म फेरइत्ति, एव सो आगतो, तथा चाह-

सोहम्मकल्पवासी देवो सक्कस्स सो अमरिसेणं । सामाणिय संगमओ येइ सुरिंदं पच्चिनिच्चिट्ठो ॥ ४९९ ॥
तेलोक्कं असमर्थति मेइ पयस्स चालणं काउं । अज्जेव पासइ इमं मम चसगं भट्टजोगतवं ॥ ५०० ॥

अह आगओ तुरंतो देवो सक्कस्स सो अमरिसेणं । कासी य हवचसगं मिच्छादिट्ठी पटिनिच्चिट्ठो ॥ ५०१ ॥
सोधम्मकल्पवासी देवः शक्य सामानिका सङ्गमको नाम, सोऽप्येण सुरेन्द्र प्रति प्रतिनिचिद. सन् ब्रवीति, यत्-

वेह इति त्रूपे एतस्य चालनं कर्तुं त्रिलोकमसमर्थमिति, तत्र, अद्यैवं प्रेक्षस्व इमं महावीरं मम वशगम्-आयत्तं
भ्रष्टयोगतपसमिति, एवमुक्त्वाऽथानन्तरं शक्रस्योपरि अर्म्येण संझमकनामा देवस्त्वरित आगतः, अकार्पीच स मिथ्या-
दृष्टिः प्रतिनिविष्ट उपसर्ग, तद्यथा-सो अभवितो सामिस्स उवरिं वज्जधूलीवरिसं वरिसइ, जाव अच्छीणि कन्ना य
सबसोयाणि पूरियाणि, निरुस्ससो जातो, तेण सामी तिलतुसभागमेत्तंपि झाणाओ न चालिओ १ ताहे संतो तं
साहरित्ता कीडियाओ वज्जतुंडाओ विउवइ, तातो समंततो लगिऊण खायंति, अन्नेण सोएण सरीरगमणुपविसित्ता
अन्नेण सोएण निगच्छंति, एवं चालिणीसरिसो कतो, तहवि भयवं न चलितो २ ताहे उहंसे वज्जतुंडे विउवइ, जे लोहि-
यमेगेण पहारेण णीणेंति, तेचि सुचहुं खायंति, तहवि न सक्को चालेउं ३ ताहे उण्हेला विउवेइ, उण्हेला णाम तेहयाइ-
याओ, तातो तिक्खेहिं तुंडेहिं अतीव दंसंति, जहा जहा सो अभवितो उवसगं करेइ तहा तहा सामी अतीव ज्ञाणेण
अप्पाणं भावेइ, जहा 'तुमए चेव कयमिणं, न सुद्धचारिस्स दिस्सए दंडो' इच्चादि ४ जाहे न सक्कइ खोभेउं ताहे
विच्छुए विउवइ, तहवि न सक्कइ ५, ताहे नउले विउवइ, ते तिक्खाहिं दाढाहिं डसंति खंडखंडां अवणेंति ६ पच्चा
सप्पे रोसपुत्ते उग्गविसे डाहजरकारे विउवइ, तेहिवि न सक्किओ चालेउं ७ ततो मूसए विउवइ, ते तिक्खाहिं
दाढाहिं डसंति, खंडाणि य अवणेत्ता तत्थेव मुत्तपुरीसाणि वोसिरंति, तो अतुला वेयणा पाउन्भवति ८, जाहे न सक्कइ
ताहे हत्थिरूवं विउवइ, तेण हत्थिरूवेण सुंडाए गहाय सत्तट्तले आगसे उक्खिवित्ता पच्चा दंतमुसलेहिं पडिच्छइ,
पुणोऽवि भूमीए विंधइ चलणतलेहि य मलेइ ९ जाहे एवमवि न सक्कइ चालेउं ताहे हत्थिणियारूवं विउवइ, सा हत्थि-

लिया मुंडपहिं दंतोहिं विंधार फालेइ य, पच्छा काइएण सिंधार, बल्लोहिं मळइ १० जाहे न सफइ साहे विसायक्य
 विउपइ, तेण उयगलो नरेइ ११ जाहे न सफइ ताहे ययपुंयं करेइ, सो दाढाहिं नयलेहिं फालेइ, लारकाइयाप
 तिणेइ १२ जाहे पयगणि न सफइ ताहे सिद्धयदायक्य पिठपइ, सो कमुणानि पिठपइ, पहि पुत्ता ! वज्झादि
 एताइविमग्गा १३ ततो तिसळाक्य विउपइ, तत्थणि सा चैय विमग्गा १४ ततो जाहे पयमवि न सफइ ताहे सुंयं चिउ-
 पइ, रिइ !, सो ततो तंपपार विउपइ, सो परिरेतेसु आवासितो, तत्थ सुवो पथरे अळमंतो दोण्हवि पायाण मग्गे अग्गि
 नाडिआ पायाणं उयहिं वपराळियं काउं पइउमारओ १५ जाहे पयलवि न सफइ साहे पफणं विउपइ, सो पफणो सानि
 पगरणानि पाहाउ गळे कण्णेसु य ओम्भयइ, ते सउणगा भयपत्तं तुंठेहिं सार्यति विंयति सत्त काइयं ययोसिरंति १६ ततो
 सारगायं विउपइ, तेण सव्थो मंदरोऽपि पाळेइ, न पुण सामी यउइ, तेण अगासे वक्खियिआ वक्खियिआ पाळेइ १७
 पच्छा कळकळियापाय विउपइ, तेण आत्ता थप्पाइत्ततो नदिआवसे पा तत्ता भमाडिआइ १८ जाहे पयमवि न सफइ ताहे
 काउपसं विउपइ, तं विउपिऊण ऊढं गगणतळं गंतूण पसाहे भारेमिप्पि मुयप पजसनिभं, मंदरंयि चूरेआ, तेण पपारेण
 भयणं साय निउडुओ जाय अगगनहा हएथारणं १९ जाहे तेणवि न सफइ साहे चिउपइ-न सको पस भारिउंति अणुलोमे
 उयगाने फरेमि, साहे पभायं विउपइ, ओगो सवो बंळमिउ पयसो, भणइ य-देवजगा ! जज्झवि अच्छसि !, भयचं
 नाणेण आणाइ जहा न ताय पभाइ, ततो विमं देविहिं दंतोइ, भणइ य विमाणगतो-तुहोमि तुग्ग भययं ! किं हेमि
 सगं पा ते उरीरं नेमि ! सिद्धिणि ओप तुग्ग पापसु पावेमि ! । अत्ते भणति-दिपं देविहिं देसिआ मणोरमसइर-

वरसंगंधफासोवेते छप्पि मणोणुकूले उऊ दंसेइ, अच्छरातो सुख्वातो पेसेइ, ताहे दिव्वं वत्तीसइविहिं नइमुपदंसति, सामी तहेव समदरिसी, जाहे न सकंति ताहे पइरिकं काऊण विविहप्पगारमालिंगणचुंणायं मोहुप्पायगमित्थीभावमुपदंरंति, हा दइय ! हा निक्खिव ! इच्चेवमाइ जंपंति, ततो परिसंता जामेव दिसं पाउब्भूता तामेव दिसं पडिगया, एस सबो वीसइमो उवसगो ॥ एतानेव गाथाचतुष्टयेनाह—

धूली पिपीलिआओ उइंसा चैव तह य उण्होला । विच्छुअ नउला सप्पा य मूसगा चैव अट्टमया ॥ ५०२ ॥
हत्थी हत्थिणियाओ पिसाअए घोररुव वग्घो य । थेरो थेरी सूओ आगच्छइ पक्कणो अ तहा ॥ ५०३ ॥

खरवाय कलंकलिया, कालचक्कं तहेव य । पाभाइयमुवसगो, वीसइमे होति अणुलोमे ॥ ५०४ ॥
सामाणियदेविद्धिं देवो दाएइ सो विमाणगओ । भणइ वरेह महरिसि ! निप्फत्ती सग्गमोक्खाणं ॥ ५०५ ॥

प्रथमतो धूली विकुर्विता १ ततः पिपीलिकाः २ तदनन्तरमुदंशाः ३ तत उण्होलाः ४ ततो वृश्चिकाः ५ तदनन्तरं नकुलाः ६ ततः सर्पाः ७ ततो मूषकाश्चैवाष्टमाः ८ ॥ तदनन्तरं हस्ती ९ ततो हस्तिनिका १० तदनन्तरं पिशाचः ११ तदनन्तरं घोररूपो व्याघ्रः १२ ततः स्थविरः—सिद्धार्थः १३ स्थविरा—त्रिशला १४ तदनन्तरं सूतो—रसवतीकारः १५ तत आगच्छति पक्कणः—शवरः १६ ॥ तथा खरवातः १७ तदनन्तरं कलंकलिका १८ तथा चैवं कालचक्रं १९ विंशतितमः पुनरुपसर्गो भवत्यनुलोमः, स च प्रभातविकुर्वणारूपश्च, स दुर्गुहीतनामधेयो देवो विमानगतो भगवच्चित्तक्षोभनाय सामानिकदेवाद्धं दर्शयति, भणति च—वृणीष्व महर्षे ! येन तव स्वर्गमोक्षयोर्निष्पत्तिर्भवति ॥ ५०२—५ ॥

जाहे पयमपि न तीरइ चालेवं ताहे सुदुर्यंत पडनिवेसं गतो, कळे काहिति पुणोवि अणुकदइ, ताहे सामी घालुया नाम गामो स पहावितो, तत्थतरा पच चोरसए चितणइ चालुग च, जत्थ बहुतरं खुप्पइ, पच्छा तेहि पययगुरुतेरहि माउळोत्ति दाहितो, सागयं च यज्जसरीरा देति जेहि पययावि फुटेज्जा, ताहे चालुयागामं गतो, तत्थ भिक्खं हिडितो, तत्थ भयवतो रुवमायरिचा सरुणियाणं अधिरइयाण काणच्छि देइ, ततो हम्मइ, ताहे निगतो, भययं सुभोमं यच्चइ, तत्थयि गतो भियखायरियाए, तत्थयि सामिणो रुवमायरिचा महिलाणं अंजलिं कुरेइ, पच्छा तेहिपि सामी पिट्ठिजइ, सतो भययं निगंतूण सुच्छेत्ता नाम गामो तहिं यच्चइ, तत्थ जाहे अभिगतो सामी भियखाए ताहे भयवतो रुवमायरिचा विट्ठक्य चितणइ, तत्थ एसा एसा गायति य, अट्टइहासे सुचयि, काणेच्छियाओ य जहा विटो तथा करेइ, जति-
इणि य भासइ, तए विहम्मइ ॥ अमुमेवार्यं सहियथाइ—

चालुयपंथे तेणा माउल पारणग तत्थ काणडिंठ । ततो सुमूम अंजलि सुच्छित्ताए य विट्ठक्यं ॥ ५०६ ॥
स भगवान् चालुकाग्रामं प्रति प्रधावितः, तत्रापान्तराले पथि पधशतसहस्रा स्तेनास्तेर्मालु इति—विशाच इतिफुल्या पाहितः, ततस्तत्र—चालुकाग्रामे पारणके—पारणकनिमित्तं स्वामी भिक्षाया प्रयिष्टः, ततो भगवतो रूपमाधृत्य तरुणीनां क्षाणांश्च दर्शयति, ततस्तत्पुरुषैर्मगवान् हन्यते, ततः सुभौमग्रामे गतः, तथ तरुणीनामुक्तप्रकारेण दर्शितवान्, सुक्षे-
त्राया तु ग्रामे चितरूपं पिफुर्वितथान्, सर्वत्र भगवान् कदर्थ्यते ॥ ततो सामी सुच्छेत्तातो चिनिगंतूण मलयं नाम नामं गतो, तत्थ भयवतो सम्मच्चयं रूपं करिचा अधिरइयातो जालिगेइ गेणइ य, ततो चेडरुवेहि छारकयारेण भरि-

जइ, लेट्टुएहिं विहम्मइ, ताणि य वीहावेइ, ताणि य अक्खुंडंतपंडताणि नासंति, ततो तेसिं अम्मापियरेहिं हम्मइ, ततो निग्गतो हत्थिसीसं नाम गामं गतो, तत्थवि भयं भिक्खायरियाए अतिगतो, तत्थ भयवतो सिवारुवं दरिसेइ, किं भणियं होइ ?-सागारियं से कसाइयं करेइ, ततो जाहे अवरिइयं पेच्छइ ताहे उट्टेइ पच्छा हम्मइ, ततो भयं चित्तेइ-एस गाढमुजुहं करेइ अणेसणं च, तम्हा गामं चेव न पविसामि, वाहिं अच्छामि, ततो वाहिं गामस्स निग्गतो, ततो जतो महेलाजुहं ततोहुत्तो सागारिएण कसाइएण अच्छइ, तहाडितो सामी सकेण पूइतो, ततो तप्पभिइं ढोढसिवो पवत्तो, ताहे सामी चित्तेइ-एस नितरासुजुहं करेइ, तम्हा गामं चेव न अतीमि, एगंते अच्छइ, ताहे संगमतो हम्मइ, न सक्केमि तुमं ठाणातो चालेउं, पेच्छामि ता गामं अतीहि, ताहे सक्को आगतो पुच्छइ-जत्ता मे ? जवणिज्जं च मे ? अघावाहं च मे ? इति, वंदित्ता पडिगतो ॥

मलए पिसायरुवं सिवरुवं हत्थिसीसए कासी । ओहसणं पडिमाए मसाण सक्को जयणपुच्छा ॥ ५०७ ॥
मलये ग्रामे पिशाचरुपं-भगवतः उन्मत्तकलक्षणमकार्षीत्, तदनन्तरं हस्तिद्विर्षिके शिवरुपं प्रागुक्तस्वरुपं, ततः इमशाने प्रतिमायां कायोत्सर्गस्थितस्य अपहसनं यथा न शक्यसे त्वं स्थानाद्यालयितुमिति पश्यामि यदि ग्राममागच्छ-तीति, ततः शक्र आगतस्तस्य यापनपृच्छाऽभवत् ॥ ताहे सामी तोसलें गतो, तत्थ वाहिं पडिमं ठितो, ततो सो अभ-वितो चित्तेइ-एस गामं न पविसइ, ता एत्थवि से ठियस्स करेमि उवसगं, ततो खुड्डगरुवं विज्जित्ता संधिं छिंदइ उवगरणेहिं गहिएहिं वतीए, तत्थ गहितो सो भणइ-मा मं हणह, अहं न जाणामि, आयरिएण अहं पेसितो, कहिं सो ?

एत वाहिं अमुने उज्जाने, तत्थ हम्मइ वग्गइ, मारिज्जउत्ति वग्गो नीगितो, तत्थ महामूहलो नाम इंदजालितो, तेण सामी कुंडग्गामे दिट्ठपुवो, ताहे सो मोएइ, साहइ य जहा एस सिद्धत्थरायपुवो, मुक्को खामितो, खुडुवो मगितो, न विट्ठो, नायं जहा देवो से उयसगं करेइ, तथा चाह—

तोसल्लि खुडुगरूव संधिच्छेदो इमोस्सि यज्जसो य । मोएइ इंदजालित तत्थ महामूहलो नामं ॥ ५०८ ॥

ततो भगवान् तोसल्लिघामं गता, तत्र सङ्गमकाः क्षुद्रकरुणं विक्षुर्वितयान्, तेन च गृहीतेरुपकरणैः सन्धिच्छेदो वृत्तेः कृतः, ततः स आरक्षकैर्गृहीतः प्राह—अयं मा कारितयान्, ततः स्वामी पथ्य आश्रयः, तत्र महामूतिलो नाम इन्द्रजालिको मोचितयान् ॥ ततो सामी मोसल्लं गतो, तत्थ वाहिं पढिमं ठितो, तत्थवि सो देवो खुडुगरूवयं विरवित्ता संधिमगं पडोएइ पडिलेदेइ य, समिस्स पासे सयाणि उयगरणाणि विरयइ, ताहे सो खुडुगो गहितो, कीस एत्थ सोहसि !, भणइ—मम धम्मायरितो रसिं खत्त एणिहिइ, तो मा कंटए भंजिहीत्ति मग्ग सोहेमि, सो कहिं !, तेण कहियं—अमुने उज्जाने चिट्ठइ, ते गया, विट्ठो सामी, ताणि य उयगरणाणि समीये, ततो गहितो, आणीवो, तत्थ मुमागहो नाम राट्ठितो समिस्स पित्तपयंसो, सो मोएइ, ततो सामी तोसल्लं गतो, तत्थवि तदेव गहितो, नवरं वक्कळं वितमाढत्तो, तत्थ ते रज्जू छिद्यो, एयं सत्तयारा छिद्यो, ताहे सिद्धं तोसल्लियस्स, सो मणइ—एस अचोरो निद्धोसो, तं खुडुगं मग्गइ, सो मगितो, न दीसइ, नायं जहा से देवो उयसगं करेइ ॥ अमुनेवार्थमाह—

मोसल्लि सधिसमागम मोणई रट्ठिजो पिउवयंसो । तोसल्लिय सत्त रज्जू वावत्ती तोसली मुक्खो ॥ ५०९ ॥

भगवान् मोसलिं गतः, तत्र सन्धिर्मार्गशोधनाय धुल्लकस्य समागमः, ततो भगवतो ब्रह्मणं, राष्ट्रिकश्च पितृवयस्यो भगवन्तं मोचयति, ततो भगवान् तोसलिकग्रामं गतः, तत्र पूर्वप्रकारेण गृहीतः, ऊर्ध्वमवलम्ब्यमाने च भगवति सप्त चारान् रज्ज्वा व्यापत्तिः, ततस्तोसलिकस्य क्षत्रियस्य कथनं, भगवतो मोक्षः॥

ततो सामी सिद्धत्थपुरं गतो, तत्थ तेण अभविण्ण तद्वा कयं जहा भगवं तेणोत्ति गहितो, तत्थ कोसितो नाम आसवाणियओ, तेण कुंडपुरे सामी लिट्ठुओ, तेण मोयानितो, ततो सामी गोउलं गतो, तत्थ य तद्धिवसं छणो, सत्तत्थ परमन्नं उवक्खलडियं, चिरं च तस्स देवस्स उवसगं काउं ठितस्स, सामी चित्तेइ-गया छम्मात्ता, सो गतो होज्जत्ति भिक्खलायरियाए अतिगतो, सो अणेसणं करेइ, सामी उवउत्तो पासइ, ताहे अद्धहिंडितो नियत्तो, चाहिं पडिमं ठितो, सो य पावो सामिं ओहिणा आभोणइ—किं भगपरिणामो नवत्ति, ताहे सामी तद्देय सुद्धपरिणामो छजीवहिंयं दायइ, तो तद्दारुवं दहं आउट्ठो, न तीरण सोभेउं, जो पच्चिरेणवि कालेण छहिं मासेहिं न चलितो सो दीहेणवि कालेण न सक्को चालेउं, ताहे पाएसु पडितो भणइ-सच्चं जं सक्को भणइ, सचं रागेइ, भयचं ! जहं भगपट्ठणो, तुज्जे सम्मत्तपत्तिण्णा ॥ अमुमेवार्थं सङ्गेयत आह—

सिद्धत्थपुरे तेणुत्ति कोसिओ आसनाणिओ सुक्खो । वयगाम हिंडणेसण वीयदिणे वेइ उवसंतो ॥ ५१० ॥

भगवान् सिद्धार्थपुरं गतः, तत्र पूर्वप्रकारेण स्तेन इति गृहीतः, तत्र च कोशिको नाम अभ्यगणिकु, तेन मोक्षः कृतः,

धारण-निषेधं ताहेन्द्रशत्रियस्य सनत्कुमारो देवेन्द्रोऽक्रार्णव, नन्दिग्रामे पितृसखा-पितृयस्यो भगवन्तं घन्दते,
मिण्डिकग्रामे गोरस्योपसर्गं कर्तुं प्रवृत्तस्य विभ्रासनकं देवेन्द्र —शक्रोऽकरोत् ।

ततो सामी कोसविं गतो, तस्य सयाजितो राया मियावर्हं देवी तच्चावादी घम्मपाठगो सुगुत्तो अमघो नंदा
हे भारिया, सा य समगोयासिया, ततो सधुत्ति मियायतीए चयसिया, तत्थेय नगरे घणावहो सेट्ठी, तस्स मूढा
भारिया, एय ते सक्कम्मसपउत्ता अच्छति, सामी य पोसयहुळपादियए इमं पयाक्यं अभिगहं अभिगेणहइ चउविह,
तन्नाहा-दपतो रोसतो काळतो भायतो, दपतो कुम्माचे सुणकोणेणं, खेत्ततो एलुगं विकसंभइत्ता काळतो नियसेत्तु
भियत्तायेरेत्तु भायतो जइ रायघूया दासत्तणं पत्ता नियळयत्ता मुंढियसिरा अट्टमभत्तिया एयं कप्पइ, सेसं न
कप्पइ, एय अभिगहं वेत्तूण कोसवीए अच्छइ, दियसे २ भियत्तायरियं फुसइ, किंनिमित्त !, यायीस परिसहा
भियत्तायरियाए उदिज्जंति, एयं चत्तारि मासे कोसवीए हिंइइ, ताहे नयए परमणुवविहो, तीए सामिणो परेण
जायेरेण भियत्ता नीणिया, सामी निगतो, सो अद्धिंति पफ्या, ताहे दासीतो भणंति-एस देयजगो दियसे दियसे
एल्ल पइ, ताहे त्ताए नाय-नूण भयवतो अभिगहो कोइ, ततो निरायं चय अद्धिती जाया, सुगुत्तो अमघो
आगओ, ताहे सो भणइ-किं अद्धिंति करेसि !, तीए कहियं, भणइ य-किं अम्हं अमच्चत्तेणं ! एच्चिर कालं
सामी भियस न उइइ ? किं या तेण विक्षणेण जइ एयं अभिगहं न याणसि !, तेण आसासिया, कळे दियसे
जहा भियसं उट्ठइ तहा करेसि, एयाए कहाए पट्टमाणीए विजया नाम पडिहारी मियायतीए भणिया सा केणइ

देवो बुतो महिही सो मंदरचूल्याए सिहरंमि । परिवारितो सुरवहृहिं तस्स य अयरोचमं सेसं ॥ ५१३ ॥
स सङ्गमकनामा महर्द्धिको देवः स्वर्गात् व्युतः—अष्टः सन् परिवारितः सुरवधूभिर्गृहीताभिर्मन्दरचूलिकायाः
शिखरे—उपरितनविभागे यानकेन विमानेनागल्य स्थितः, तस्य एकमतरोपमं—सागरोपमं आयुषः शेषं ॥

ततो सामी आलंभियं गतो, ततथ हरी विञ्जुकुमारिंदो एइ, सो सामिं वंदित्ता पूइऊण य भणइ—भगवं ! पियं पुच्छामो,
निच्छिन्ना उवसग्गा, वहुं गयं थेवं सेसं, अचिरेण भे केवलनाणं समुण्यज्जिहिइ, ततो सेयवियं गतो, ततथ हरिस्सहो पिय-
पुच्छगो एइ, ततो सावत्थिं गतो, चाहिं पडिमं ठितो, ततथ खंदपडिमाए लोगो महिमं करेइ, सक्को ओहिं पवंजइ,
जाव पेच्छइ खंदपडिमाए पूयं कीरमाणं, सामिं नाढायंति, सक्को उइन्नो, सावि खंदपडिमा रहं विलग्गिहिइ, ताहे
सक्को तं पडिमं अणुपवेसिऊण भयवंतेण पडितो, लोगो तुहो भणइ—देवो सयमेव विलग्गिहिइ, जाव सामिं गंतूण
वंदइ, ताहे लोगो आउटो, एसो देवदेवोत्ति महिमं करेइ जाव अच्छितो ॥ अमुमेवार्थं सङ्क्षिपन्नाह—

आलभियाए हरिचिञ्जु ज्जिणस्स भत्तीइ वंदित्ठं एइ । भयवं पियपुच्छा जिय उवसगगति थेवमवसेसं ॥ ५१४ ॥
हरिस्सह सेयवियाए सावत्थी खंद ओयरिञ्चं पडिमा । लोगो आउटिओ (त्थ) वंदे सक्को उ पडिमाए ॥ ५१५ ॥

आलभिकायां नगर्यां भगवतः प्रियपृच्छको हरिनामा विद्युत्कुमारेन्द्र आगच्छति, वदति च—जिता भगवन् ! सर्वे
उपसर्गाः, स्तोकमवशेषं तिष्ठति, ततो भगवान् श्वेतम्भ्यां नगर्यां गतः, तत्र हरिस्सहनामा विद्युत्कुमाराजः प्रियपृच्छक
आगतः, ततः श्रावस्तीं गतो भगवान्, तत्र स्कन्दप्रतिमां लोकेन पूज्यमानां शक्कोऽवलोक्य तां प्रतिमामनुप्रविश्य

भगवन् वन्दितराट् ॥ ततो मामी करोमि नमः, तस्य चन्द्रयुता तस्मिन्ना मदिनं करोति विषं च पुरुषति, पाणारसीप
नदो विषं पुरुषत्, रायनिहे ईशानो, मिद्विष्टाए जणो राया पूयं कंठ, धरणो च विषपुष्टो प, तथा चाह—

कोसंवि चन्द्रयुतोअरणं पाणारसीह सको ३ । रायनिहे ईशानो मिद्विष्टा जणो अ धरणो अ ॥ ५१५ ॥

कोशान्त्यां चन्द्रयुतापतरणं, पातरणत्वां सक्ताः विषं पुरुषति, राजगृहे ईशानः—ईशानरुहेन्द्रा, मिथिडाया जगको
राजा धरणा—नागकुमारेन्द्राः पूजां कृतवान्,

वैराग्यास नृगागंदो वमकल्यातो य सुसुमारपुरे । भोगपुर सिदिकंदक माविदो तसिजो कुणह ॥ ५१७ ॥

ततो वैरागीनगरीमगमत्, तत्रैकदेने वर्णरात्रा, तत्र भूतानन्दो—नागपुरेन्द्राः विषं पुरुषति, जगं च व्यापुणोति,
यथा भगवत् ! कोह्नाउमने केरगुगानमुत्सस्यते, तदन्तरं च भगवान् सुसुमारपुरं गत्वा, तत्र भगवन् विधया चमरोरालो
यथा व्याख्यात्रज्ञो तथा वरुच्य, ततो भोगपुरं स्वामी गत्वान्, तत्र मोहेन्द्रो नाम धन्रिया, सिन्धीरुहेन्द्राहमीति
भगवन् प्रति धावित्वा, सिन्धी नाम तन्त्री, तत्पर्व उपगमं करोति, पर्वतं चमकुमारो देविदो पद, तेन धावितो तसितो
य, विषं च पुरुषत् ॥ ततो सामी नरिगायं गतो, तस्य मन्त्री नाम भगवतो विषमिनो गो मदिनं करोति, ततो मिथियगा-
ममेति, तस्य गोवो उग्रगमं कृतमारयो, जग पुमारगामे तदेव वाहरजुषण आहर्णतो मकेन तसितो ॥ पलदेवाह—

वारण मणंकुमारं नंदिगगामे पिउसदा यंत्रे । मंत्रिगगामे गोवो विषासणपं च देविदो ॥ ५१८ ॥

ततो द्वितीयदिने ब्रजग्रामे गोकुले भिक्षार्थं हिण्डते, तत्र अनेपणा, ततो भगवान् हिण्डनान्निवृत्तः, ततः स उपशान्तो ब्रवीति ॥ किं ब्रवीति इत्यत आह—

वच्चह हिण्डह न करेमि किंचि इच्छा न किंचि वत्तावो । तत्थेव वच्छवाली थेरी परमन्न वसुहारा ॥ ५११ ॥

अत ऊर्ध्वं ब्रज स्वच्छया ग्रामनगरेषु, हिण्डस्व भिक्षार्थं कुलेषु, न करोमि कमप्युपसर्गं, स्वामी वक्ति-भोः संगमक ! नाहं कस्यापि वक्तव्योऽस्मि, इच्छया यामि नवा, ततः स्वामी द्वितीयदिवसे तत्रैव भिक्षार्थं गोकुलेष्वदति, तत्र वत्सपाली स्थविरा, तथा उत्सवदिवसे क्षीरं न लब्धं, ततो द्वितीयदिवसे क्षीरं याचित्वा पायसं राज्ञं, तेन भगवान् प्रतिलाभितः, अन्ये वदन्ति-पर्युषितेन पायसेन प्रतिलाभितः, ततः पञ्च दिव्यानि प्रादुर्भूतानि ॥

छम्मासे अणुबद्धं देवो कासीय सो उ उवसगं । दहूण वयग्गामे वंदिय वीरं पडिणियत्तो ॥ ५१२ ॥

एवं सोऽभविकः सङ्गमकनामा देवः षण्मासान् अनुबद्धं-सन्ततं उपसर्गमकार्षीत्, दृष्ट्वा च ब्रजग्रामे गोकुले परिणाममभग्नं उपशान्तो वीरं-महावीरं वन्दित्वा प्रतिनिवृत्तः ॥

इतो य-सोहम्मे कप्पे सवे देवा तद्विवसं उप्पिगमणा अच्छंति, संगमतो य सोहम्मं गतो, तत्थ सक्को तं दहूण परम्मुहो ठितो भणइ देवे-भो ! सुणह, एस दुरप्पा, न एएण ममवि चित्तरक्खा कया, नवि अन्नेसिं देवाणं, जतो तित्थगरो आसातितो, न एएण अम्हं कज्जं, असंभासो, निविसतो उ कीरउ, ततो निच्छूढो सह देवीहिं, सेसा देवा इंदेण वारिया,

कारणेण आगया, सा तं उतायं सोऊण मियावतीप साहेइ, मियायईवि त सोऊण महया सुफलेण अभिमूया, सा
वेडगस्स धूया, जतीय अजिति पक्या, राया य आगतो पुच्छति, भणइ-किं सुग्ग रत्तेण मए या?, अज किर ववत्थो
माघो सामिस्स हिंढत्तस्स भिक्खाभिगहो न नज्जइ, न या जाणसि एत्थ विहरत्त, तेण आसासिया, तह करेमि जहा
फो उमइ, ताहे सुगुत्त जमय सहायेइ य, जहा-सुमं आगयं सामिं न थाणसि?, अज किर ववत्थो मासो
हिंढत्तस्स, ताहे सयायादी सहायितो, सो पुच्छितो स्यानिपण-सुग्गं धम्मसत्थे सपयासहाण जायरा आगया, ते सुमं
साए, इमोयि जमयो भणितो-सुमपि पुञ्जियलितो सा साह, ते भणति-यहये अभिगह, न नज्जइ कोडभिप्पाओ?,
एपसुचो दिस्ससुचो फालसुचो भापसुचो सस विदेसणावो सस पाणेसणाओ, ताहे रणा सयत्थं संविद्धा पाणेसणा
मसेसणाओ य, सोनेणवि परलोगकंलिणा कयावो, सामी आगतो, न य तेहिं पगारेहिं नेणइ, एवं साय इयं ॥ इतो य
सयाणितो चंपं पहायितो, दहियाहणं नेणइमि, नायाकउएणं गओ एगाए रचीए, अचितिया नगरी वेडिया, तय दहि-
याहणो पडावो, रणा य जगहो घोसितो, एवं जगहे घुढे दहियाहणस्स रणो धारिणी देयी तीसे धूया पसुमई, सा
सह धूयाए पणेण उट्टिएण गहिया, राया नियचो, सो उट्टितो चित्तेइ भणइ य-एसा मे भज्जा, दमं य धारियं विकेस्सं, सा
देयी तेण माणसिएण सुफलेण धूयापुक्केण य एसा मे धूया न नज्जई किं पाविदिइसि अतरा वेव कालगया, एच्छा
तस्स उट्टियस्स चिंता जाया, दुद्धं मए भणियं-महिला मम होदितिसि, एवं धूय भणामि, मा एसावि मरिदिइ, तो
मे मोत्तपि न होदिइ, ताहे तेण अशुयचंतेण आणीया-वीहीए उट्टिया, घणावहेण दिद्धा, अणलंकियलायन्ना अवस्सं

रणो ईसरस्स वा धूया एसा मा आवइ पावउत्ति जत्तियं सो भणइ तत्तिण मोल्लेण गहिया, वरं तेण समं गमणागमणे मे होहिइत्ति, नीया नियधरं, कासि तुमंति पुच्छिया न साहइ, पच्छां तेण धूयत्ति गहिया, एवं सण्णाणिया, मूलावि तेण भणिया—एसा तुब्भं धूया, एवं सा तत्थ जहा नियघरे तहा सुहंसुहेणं अच्छइ, तीएवि सो सदासपरियणो लोगो सीलेण विणएण य सबो अप्पणिज्जो कतो, ताहे ताणि सव्वाणि भणंति—अहो इमा सीलचंदणत्ति, ताहे से विइयंपि नामं कयं चंदणत्ति, एवं कालो वच्चइ, ततो ताए घरिणीए अवमाणो जातो मच्छरिज्जइ य, को जाणइ कयाइ एस एयं पडि- कयं चंदणत्ति, एवं कालो वच्चइ, ततो ताए घरिणीए अवमाणो जातो मच्छरिज्जइ य, को जाणइ कयाइ एस एयं पडि- वज्जेजा? ताहे अहं घरस्स असा मिणी भविस्सामि, तीसे वाला अतीव दीहा रमणिज्जा किण्हा य, सो सेट्ठी मज्झणं जण- विरहिए आगतो जाव नत्थि कोऽवि जो पाए पक्खालेइ, ताहे सा पाणियं गहाय निगया, तेण वारिया, सा मड्ढाए धोविचं पवत्ता, ताए धोवंतीए वाला वज्जेहगा छुट्ठा, मा चिक्खल्ले पडिहित्ति तस्स सेट्ठिस्स हत्थे लीलाकट्ठं तेण धरिया वद्धा य, मूला य ओलोयणगया पेच्छइ, तीए पायं—विणट्ठं कज्जं, जइ एयं कहवि परिणेइ तो ममं एस णत्थि, जाव तरुणतो वाही ताव तिगिच्छामि, सेट्ठिमि विणिगए तीए प्हावियं वाहरावित्ता सा चंदणा वोडाविता नियलेहि य वद्धा पिट्ठिया य, वारियतो अणाए परियणो—जो साहइ वाणियस्स सो मे णत्थि, सा घरे छोड्ढण तस्स घरस्स दारं दिन्नं तालयं च, सो सेट्ठी आगतो पुच्छइ—कहिं चंदणा?, न कोइ साहइ भएण, सो जाणइ—नूणं रमइ उवरिं वा चिट्ठइ, एवं रत्तिंपि पुच्छिया, जाणइ—सा नूणं सुत्ता, विइयदिवसेवि न दिट्ठा, तइयदिवसे घणं पुच्छइ, साहेह मा भे मारेह, ततो थेरदासी एक्का चित्तेइ—किं मम जीविणए?, सा जीवउ वराइ, ताए कहियं—अमुयघरे, तेण उग्घाडिया दारा, पेच्छइ छुहाहयं

चदणं, ततो कूर पसंगितो, जाव समावचीप नस्थि, ताहे कुम्मासा दिट्ठा, ते सुप्पकोणे घेत्तूण तीसे दिक्का, सेट्ठी लोहका-
 रघर गतो, नियलाणि छिंदोयेमि, ताहे सा हत्थिणीव कुळं संमारिउमारदा पलुगं विक्संभाइत्ता, तेहिं पुरतो कतेहिं अब्भं-
 तरतो रोयइ, सामी आगतो, ताप चिंतिय-सामिस्स देमि, मम पय अहम्मफलं, भणइ-भयवं ! कप्पइ !, सामिणा पाणी
 पसारितो, चवविहोडवि पुत्तो अभिगहो, पंच दिवाणि पाउन्भूयाणि, ते याला तदवत्था चेव जाया, नियलाणि फिट्ठाणि,
 सोयल्लयाणि नेउराणि जायाणि, देयेहि य सवालकारा कया, सक्को देवरया आगतो, यत्तुहाराप पमाण अहुतेरस
 हिरणकोबी, कोसयीप य सयतो उग्गुह-केणइ पुण्णमतेण अज्ज सामी पहिलाहितो, ताहे राया संतेउरपरियणो
 आगतो, तत्थ सपुलो नाम दहियाहणस्स कंशुकी, सो रण्णा वंचित्ता आणीतो, सोडवि रण्णा सह सत्थागतो, तेण
 सा चदणा पच्चभिक्षाणिषा, पण्ळा पापसु पडिऊण परुत्तो, राया पुच्छसि-का एसा !, तेण से कहियं, जहा-एसा दहियाह-
 णस्स रण्णो दुहिया, मियायती भणइ-मम भगिणीधूया, अमच्चोवि सपत्तीतो आगतो, सामी वंदइ, सामी विनिगतो,
 ताहे राया तं यत्तुहार पगहिनो, सकेण थारितो, जस्स एसा देइ तस्स आभवइ, सा पुच्छिया भणइ-मम पिउणो, ताहे
 सकेण सयाणितो भणितो-एसा चरमउरीरा एयं सगोवाहि जाव सामिस्स नाणं उप्पज्जइ, एसा पढमसिस्सिणी, ताहे
 कन्नतेवरे हूढा संचिट्ठइ, छम्मासा तथा पचहिं दिवसेहिं ऊणगा अमिग्गहस्स गहियस्स आया जधिवसं सामिणा भिक्खा
 लद्धा, सावि मूला लोणेण अवाडिया हीलिया य । अमुमेवार्यं सज्जिमुसुराह-

कोसयीइ सयाणिअ अभिगहो पोसवहुलपाधिवए । चालम्मासि भिगायइ चिजय सुगुत्तो अ नंदा य ॥५१॥

तद्वाचाई चंपा दहिवाहण वसुमई अ वीअनामा । धणवह मूलाऽऽलोअण संपुल दाणे अ पवज्जा ॥ ५२० ॥
ततो भगवान् कौशम्भीं नगरीं गतः, तत्र शतानीको राजा मृगापतिर्देवी, भगवता च पौपमासचहुलपक्षे प्रतिपदि
अभिग्रहो गृहीतः, प्रतिदिवसं च भिक्षामदतो भगवतश्चत्वारो मासा अतिक्रान्ताः, अन्यदा भगवान् नन्दाया गृहे गतः,
तथा आनीता भिक्षा न गृहीता, तनः सुगुप्तोऽमाल्य आगतः, तयोश्च भगवद्भिक्षाविषये संलापे मृगापतिर्देवीसत्का
विजया प्रतीहारी समागता मृगापतिर्देव्या अचकथत्, तथा प्रोत्साहितेन राज्ञा तथ्यवादी धर्मपाठक आकारितः,
सोऽभिग्रहान् विचित्रान् कथितवान् । ततश्च चम्पायां दधिवाहनो राजा, तस्य सुता चन्दना द्वितीयनाम्ना वसुमती,
सा कोशाम्ब्यामौष्टिकेणानीता, धनावहेन गृहीता, अन्यदा धनावहस्य पादौ प्रक्षालयन्तीं तां तस्याः केशपाशं च
धनावहेन लीलाकम्बिकया संयम्यमानं मूला अवलोकनगता प्रलोकितवती, ततो मात्सर्यात् तया चन्दना निगडिता,
ततो भगवतो दाने सम्पुलनामा कञ्चुकी चन्दनाया मिलितः, ततो भगवतः समीपेऽनया प्रव्रज्या गृहीष्यते इति शक्र-
वचनतो राज्ञा चन्दना सङ्गोषिता ॥

ततो सामी कोसंबीतो निगंतूण सुमंगलं नाम गामं गतो, तत्थ सणकुमारो एइ वंदति पियं च पुच्छइ, तत्थ पढमं
सिंदीकंदगनिवारणत्थमागतो संपयं पुण पियपुच्छतोत्ति । ततो सामी सुच्छेत्तं गतो, तत्थ माहिंदो पियपुच्छतो एइ, ततो
सामी पालगं नाम गामं गतो, तत्थ वाइलो नाम वाणिजो जत्ताए पधावितो सामिं पेच्छइ, ततो सो अमंगलंतिकाऊण
असिं गहाय पधावितो एयस्स फलउत्ति, तत्थ सहरथेण सिद्धथेण सीसं छिन्नं । अमुमेवार्थमाह—

ततो अ सुमंगल सर्पकुमार सुच्छिन्न एव भार्हिदो ।

ततो भगवान् सुमङ्गलं नाम प्राप्तवान्, तत्र सनत्कुमारो देवेन्द्रः प्रियपृच्छक आगतः, सतः सुखेवायां भगवान्

जगाम, तत्र माहेन्द्रः प्रियपृच्छक आगतत्, सदनन्तरं पाठक नाम प्राप्तं स्वामी गतः, तत्र पादुको नाम यणिङ् देवा

न्तरं गच्छन् अमङ्गलमिति कृत्वा भगवत् उपरि सङ्गुनीयं प्रधाशितः, सत आत्मना स्वहस्तेन असिना विनाशितः ॥

ततो सासी अयं नयति गतो, तस्य सोमदत्तमाहणस्त आगिहोचसाञ्जाय वसतिं जगतो, तस्य वादन्मास समदः

सस्य दुये अकसा पुत्रमहमाणिभवा रतिं पशुवासति, अचारि माते रतिं रतिं दूयं क्ररति, साहे सो विवेद-किंवि

सूस्मोऽसौ, किं तत् सूस्मः, यदिन्द्रियैर्महीतु न अकयते इति, सया किं तं ते पदेसपयं ? किं पद्यकसाणं, भगवानाह-

साहदत्ता ! इतिहं पदेसपणं-यन्मियं अयन्मियं वा, पदेसपणं नाम उपदेसाः, पद्यकसाणो इतिहे-सूत्रपद्यसाणो वचरपद्य-

कसाणे य, एयदि एयदि तस्व जगयं । अमुमेवार्थमाह-

अंया आसावासं जर्किलदो साहदत्ता पुच्छा य । वागएण इह एयसण पद्यकसाणे अ इतिहे अ ॥ ५२२ ॥

भगवान् चम्पाया पर्षावास कृतवान्, तत्र द्वौ षष्ठेन्द्रौ भगवतो सहिमा कृतवन्तौ, तदा स्वातिदत्तस्य प्राक्षणास्य

पुच्छा, भगवतो व्याकरणं, प्रियप्र प्रदेसनं विविधं स मन्त्रालयानमिति ॥ ततो अयं ज्ञयातो निगतो अभियगामं

ठितो, ते ओसहाणि गहाय गता, तथ्य भयवं तेह्रदोणीए निवण्णावितो मविस्वतो य, पच्छा बहुएहि पुरिसेहि जंतितो
अकंतो य, पच्छा संडासएण गहाय कट्ठियातो, तथ्य सरुहिरतो सलगगतो अंछियातो, तासु य अन्छिज्जंतीसु भगवया
आरस्सियं, ते य मणूसे उरपाडित्ता उद्वितो, महाभेरवं तथ्य उज्जाणं जायं, देवलं च, पच्छा संरोहणी ओसही दिण्णा,
ततो ताहे चैव भयवं पवणो जातो, ततो वंदित्ता खामित्ता य गता । एतदेवाह—

हम्ममाणि गोवकडसल पवेसणं मडिक्खमाह पावाए । खरओ विज्जो सिद्धत्थ चाणिओ नीहरावेह ॥ ५२४ ॥

भगवान् हम्ममाणियानाम त्रामं गतः, तत्र गोपेन भगवतः कर्णयोः कटशलाकाप्रवेशनं कृतं, ततो भगवान् मध्यम-
पापायां गतः, तत्र खरको वैद्यस्तपार्थात् सिद्धार्थनामा वणिक् ते कटशलाके निर्हारयति ।

इह सबेसु किर उवसग्गेसु कथरे दुविसहा !, उच्यते—कडपूयणासीयं कालचक्रं एयं च सल्लं निकट्ठिज्जंतं, अहवा जह-
न्नाण उवरिं कडपूयणासीयं, मडिक्खमाण कालचक्रं, उक्कोसगाणमुवरिं सल्लुद्धरणं । गोवेण आरद्धा उवसग्गा गोवेण
णिट्ठिया । एसो गोवो सत्तामिं गतो, खरतो सिद्धत्थो य एए दोडवि तिवमवि वेयणमुदीरंता विसुद्धता देवलोगं गता ।
ततो सामी जंभियगामं गतो, तस्स बहिया वेयावत्तस्स चेइयस्स अदूरसामंते उज्जुयालियाए नदीए तीरे उत्तरिह्ले कूले
सामागस्स गाहावइस्स कट्ठकरणे, कट्ठकरणं नाम हेल्लं, सालपायवस्स अहे उक्कुडयनिसज्जाए गोदोहियाए आयावणाए
आयावेमाणस्स छट्ठेण भत्तेणं अपाणएणं बारसहिं संवच्छरेहिं वइकंतोहिं तेरसमस्स संवच्छरस्स अंतरा वट्टमाणस्स वइसा-
हसुद्धदसमीए पार्हेणगामिणीए छायाए पमाणपत्ताए पोरिसीए सुवएणं दिवसेणं विजएणं मुहुत्तेणं हत्थुत्तरानक्खत्तेणं

गतो, तत्थ सको आगतो वंदित्ता पुद्दत्ता नट्ठविहि उवदंसित्ता वागरेइ-ज्झा एत्तिपट्ठिं दिपसेहि केवलनाणमुप्पज्जिहिइ,
ततो सामी भित्ठियगाम गतो, तत्थ चमरो वंदतो पियपुच्छओ य एइ, वंदित्ता पुच्छित्ता य पट्ठिगतो । अमुमेवार्थमाह-
उंभियगामे नाणस्स उप्पया वागरेइ वेर्वित्तो । भित्ठियगामे चमरो वंदण पियपुच्छण कुणइ ॥ ५२३ ॥

अभिभक्त्तामे देवेन्द्रः-स्रको ज्ञानस्थोऽपादं व्यापुणासि, तथा भिण्टिक्रमां चमरो वंदन प्रियपुच्छन करोति ॥

सतो भयवं छम्माणिं नाम गामं गतो, तस्स षाहिं पट्ठिमं ठितो, तत्थ सामिसमीवे गोवो गोणे छडुक्कण गामं पचिट्ठो,
दोहणाणि काकण निगतो, ते य गोणा अट्ठविं पचिट्ठा चरियपणस्स निमित्तं, ताहे सो आगतो पुच्छइ-वेयज्जग ! कट्ठिं ते
षट्ठत्ता !, भयवं मोणेण अट्ठइ, ताहे सो परिकुवितो भयवतो कण्णेसु कट्ठसत्तागतो छुमइ, एगा इमेण कत्तेण एगा
इमेण कत्तेण जाय दोहवि मिळिया, ताहे मूले भग्गाओ, मा कोइ चक्खणिहिइ, केइ भणंसि-एक्का वेय जाय इयरेण
कण्णेण निगाया सओ भग्गा । कण्णेसु तत्तं तत्तं गोयस्स कय विविट्ठुणा रत्ता । कत्तेसु पद्धमाणस्स तेण हूढा कट्ठ-
सत्तागा ॥ १ ॥ भयवतो तद्दारवेयणिज्जं कम्मं उट्ठं, ततो सामी भत्तिम्मं पावं गतो, तत्थ सिद्धयो नाम पाणिपतो,
तस्स परमागतो, तस्स य मित्तो सत्ततो जाग वेज्जो, ते दोहवि सिद्धयपरे अट्ठसि, सामी भिक्खरस पचिट्ठो, पाणि-
यतो वंदइ भुणइ य, वेज्जो तित्थयर पासिक्कण भणइ-अहो भयवं सवत्तस्सणसपुत्तो किंतु सत्तत्तो, ततो सो पाणिपतो
सभंतो भणइ, पत्तोएहि कट्ठिं सत्तो !, तेण पत्तोयतेण दिट्ठो कण्णेसु, तेण पाणिएण भत्तइ-तीणेहि एयं महावयसिस्स,
पुत्तं होहिइ तवपि भज्झवि, भणइ-निप्पट्ठिकम्मो भयवं न इच्छइ, ताहे पट्ठियरावितो जाय विट्ठो उज्जाणे ताव पट्ठिम

ततो अ सुमंगल सणकुमार सुच्छित्त एह माहिंदो । वालुय वाइल वणिप अमंगलं अप्पणो असिणा ॥ ५२१ ॥
ततो भगवान् सुमङ्गलं नाम ग्रामं गतः, तत्र सनत्कुमारो देवेन्द्रः प्रियपृच्छक आगतः, ततः सुक्षेत्रायां भगवान्
जगाम, तत्र माहेन्द्रः प्रियपृच्छक आगतत्, तदनन्तरं पालकं नाम ग्रामं स्वामी गतः, तत्र वाइलो नाम वणिक् देवा-
न्तरं गच्छन् अमङ्गलमिति कृत्वा भगवत उपरि खड्गमुद्गीर्यं प्रधावितः, तत आत्मना स्वहस्तेन असिना विनाशितः ॥

ततो सामी चंपं नयरिं गतो, तत्थ सोमदत्तमाहणस्स अणिहीत्तसालाए वसहिं उवगतो, तत्थ चाउभमासं खमइ,
तत्थ दुवे जक्खा पुन्नभद्दमाणिभद्दा रत्तिं पज्जुवासंति, चत्तारि मासे रत्तिं पूयं करेति, ताहे सो विंतेइ-किंपि
जाणइ एस तो देवा महेति, ताहे विजासणनिमित्तं पुच्छइ-को ह्यात्मा?, भगवानाह-योऽहमित्यभिमन्यते, स कीदृशः?,
सूक्ष्मोऽसौ, किं तत् सूक्ष्मं?, यदिन्द्रियैर्ग्रहीतुं न शक्यते इति, तथा किं तं ते पदेसणयं? किं पच्चक्खाणं?, भगवानाह-
साइदत्ता! दुविहं पदेसणं-धम्मियं अधम्मियं वा, पदेसणं नाम उपदेशः, पच्चक्खाणे दुविहे-मूलपच्चक्खाणे उत्तरपच्च-
क्खाणे य, एएहिं एएहिं तस्स उवगयं । अमुमेवार्थमाह—

चंपा वासावासं जक्खिदो साइदत्त पुच्छा य । वागरण दुह पप्पसण पच्चक्खाणे अ दुविहे अ ॥ ५२२ ॥

भगवान् चम्पायां वर्षावासं कृतवान्, तत्र द्वौ यक्षेन्द्रौ भगवतो महिमां कृतवन्तौ, ततः स्वातिदत्तस्य ब्राह्मणस्य
पृच्छा, भगवतो व्याकरणं, द्विविधं प्रदेशनं द्विविधं च प्रत्याख्यानमिति ॥ ततो भयवं चंपातो त्रिगतो जंभियगामं

क्रियानुकर्षणार्थं', दे एव च ब्यर्द्धमासे, द्वितीयमर्द्धं पयोऽसौ ब्यर्द्धो र मासो यस्य तद् ब्यर्द्धमास ते ब्यर्द्धमासे तपसी कृतवान्,
मर्द्धं च मद्राभर्द्धं पद्धिमं ततो अ सप्तओमर्द्धं । दो चत्वारि दसेव य श्विसे ढासीयमणुषदं ॥ ५२९ ॥

मद्रा महाभद्रा सर्वतोभद्रा च प्रतिमा यथाक्रमं द्वौ चतुरो दश च दिवसान् अनुषद्-सन्ततमपान्तराले पारणक्रम-
कृत्येति भावः स्थितवान् ।

गोअरमभिनाहृष्टुअं स्वमयं छन्मासिवां च फासी अ । पंचश्विसेहिं ऊणं अग्रदिओ वळ्ळनयटीए ॥ ५३० ॥
गोअरे अभिमाहः गोअराभिमाहस्सेन शुतं गोअराभिमाहशुतं क्षणकं पाण्मासिक पञ्चभिर्दिवसेकनमव्यधितः-अपीविओ
वत्सनागर्धा-कोशान्मव्यात्मकार्पीत् ॥

वत्स दो अ किर मद्रप्या ठाह शुणी पुगराहए पद्धिमं । अट्टममत्तेण जर्ह इक्किअ वरमराहं अ ॥ ५३१ ॥
दश दे व सर्वसंस्तया द्वादश मिक एकराधिकी प्रतिमा, सूत्रे वैक्रमचन माकृतत्वाद्, महात्मा-मुनिः 'ठाति'चि
स्थितवान्, कथं स्थितयानित्याह-एकैका च प्रतिमा अष्टमभकेन-द्विरात्रोपघातेन चरमरात्रिकी-चरमरजनीनिष्पत्त्या
प्रति'यति'चि अयतिष्ठ प्रयक्षवान् ॥

दो चेष प छट्सए अण्णातीसे उवासिओ भयवं । न फयाह निवभत्तं चवत्पमत्तं च से आसि ॥ ५३२ ॥
दे एव पष्ठयाते एकोनत्रिंशो एकोनत्रिंशदधिके भगवान् उयोधितवान्, एवं च न कदाचिन्नित्यभक्त चतुर्थमक्त च
'से' वत्सासीत् ॥

एवम्—उक्तेन प्रकारेण तपोगुणेषु रतस्तपोगुणरतः आनुपूर्व्येण—क्रमेण मुनिर्विहरन् घोरां—रौद्रां परीषहचमू—परिषहसे-
नामधिसह्य महावीरः ॥

उत्पन्नांसि अणंते नट्टमिम अ छाडमत्थिए नाणे । राईए संपत्तो महसेणवणमिम उज्जाणे ॥ ५३८ ॥

उत्पन्ने—प्रादुर्भूते अनन्ते—अनन्तज्ञेयविषये, कस्मिन् ?—ज्ञाने—केवलज्ञाने, नष्टे च छाड्वास्थिके मत्पादिरूपे ज्ञाने, देवज्ञान-
नव्यवच्छेदेन केवलज्ञानसद्भावाद्, भावितं चैतत् प्रथमपीठिकायां, राज्ञौ सम्प्राप्तौ महसेनवने उद्याने, किमिति चेत् ?
उच्यते, भगवतो ज्ञानरत्नोत्पत्तिसमनन्तरमेव देवाश्चतुर्विधा अप्यागता आसन्, अत्यद्भुतां च प्रहर्षवन्तो ज्ञानोत्पादमहिमां
चक्रुः, तत्र भगवान् अवबुध्यते—नात्र कश्चित्प्रब्रज्याप्रतिपत्ता विद्यते, तत एतद्विज्ञाय न विशिष्टधर्मकथनाय प्रवृत्तवान्,
केवलं कल्प एषः—यत्र ज्ञानमुत्पद्यते तत्र जघन्यतोऽपि सुहृत्समात्रमवस्थातव्यं देवकृता च पूजा प्रतीच्छनीया धर्मदेशना
च कर्तव्येति सङ्क्षेपतो धर्मदेशनां कृत्वा द्वादशसु योजनेषु मध्यमा नाम नगरी, तत्र सोमिलाख्यो नाम ब्राह्मणः, स
यज्ञं ग्रहमभ्युद्यतः, तत्र चैकादशोपाध्यायाः खल्वागताः, ते च चरमशरीरा भवान्तररोपार्जितगणधरलब्धयश्च, तान्
विज्ञायासङ्क्षेपाभिर्देवकोटीभिः परिवृतो देवोद्योतेन दिवस इवाशेषं पन्थानमुद्योतयन् देवपरिकल्पितेषु सहस्रपत्रेषु नव-
नीतरपर्शेषु पद्मेषु चरणन्यासं विदधानो मध्यमनगर्वा महसेनवनोद्यानं सम्प्राप्तः ॥

अमरनररायमहिओ पत्तो वरधम्मचक्कवट्ठितं । वीओपि समोसरणं पावाए मज्झिमाए उ ॥ ५३९ ॥

अमरा—देवाः नरा—मनुष्याः तेषां राजानस्तैर्महितः—पूजितः प्राप्नो धर्मवरचक्रवर्त्तित्वं—धर्मवरप्रभुत्वं, द्वितीयं पुनः

पारस धासे अहि ए छटं भसं जहन्नयं आसि । सधं च तवोक्तमं अपाणयं आसि वीरस्स ॥ ५३३ ॥

द्वादश वर्षाण्यधिकानि भगवत्सहस्रस्यस्य सतः पष्ठ भक्त-श्वहोरात्रोपवासकर्म तपो जपन्यकमासीत्, सर्वे च तपःकर्म अपानकमासीत् वीरस्य, न तथाकर्म कुर्वन् पानीयमभ्यवद्वतवान् भगवानिति भावः ॥ पारणककालमान-
प्रतिपादनार्थमाह—

तिष्ठि स ए दिवसाणं अउणापत्ते य पारणाकालो । वहुद्वयानिसिज्जा ए ठियपट्ठिमाण स ए यहु ए ॥ ५३४ ॥
धीणि दावानि एकोनपञ्चाशानि-एकोनपञ्चाशदधिकानि दिवसाना पारणककाधो भगवतः, तथा वहुद्वयानिपद्याया
स्थितप्रतिमाना बहूनि दावानि ॥

पषज्जा ए दिवस पढमं एत्थं तु पक्खित्तिताणं । संकलियन्मि च संसे षं छटं त निसामेह ॥ ५३५ ॥

प्रप्रजयाया सन्वन्निधनं दिवस प्रथम अत्र-उक्तलक्षणदिवसगणने प्रक्षिप्य सङ्कलिते सति यल्लब्धं तन्निशाम-
यत्-आकर्णयत् ॥

पारस च्चेव य धासा मासा छवेव अट्ठमासो अ । वीरवरस भगवओ एसो छउमत्थपरिपाओ ॥ ५३६ ॥

वीरवरस्य भगवत् एषः-एतावत्प्रमाणः छद्मस्यपर्याप्तस्यथा-द्वादश वर्षाणि पुष्पासा अर्द्धमासश्च ॥

एवं तत्रोत्तुणरओ, अणुपुवेणं सुणी विहरमाणो । घोर परिसहचमं अहिआसित्ता महावीरो ॥ ५३७ ॥

इति श्रीमन्मलयगिर्याचार्यविहिताया
आवश्यकवृत्तेः पूर्वभागः समाप्तः ॥

इति श्री-आगमोदयसमिति-ग्रन्थोद्धारे ग्रन्थाङ्कः ५६.

